

ISSN 2522-493X

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 21

Том II (191)

Київ
2018

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бугаго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 21

Том II (191)

Киев
2018

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – Вип. 21. – Т. II (191). – 588 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Затверджено постановою президії ВАК України
від 18 листопада 2009 р. № 1-05/5

ISSN 2522-4948 (Online), ISSN 2522-493X (Print)

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. *С. Д. Абрамович*, канд. філол. наук, доц. *П. П. Алексєєв*;
д-р філол. наук, проф. *В. М. Бріцин*; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України *Ю. Л. Булаховська*; д-р філол. наук, проф. *О. П. Воробйова*; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України *Л. П. Іванова*;
д-р філол. наук, проф. *Т. В. Клеофастова*; д-р філол. наук, проф. д-р філол. наук, проф. *Ю. І. Корзов*; д-р філол. наук, проф. *Н. В. Костенко*; д-р філол. наук, проф. *О. О. Корнієнко*,
д-р філол. наук, проф. *Г. Ю. Мережинська*; д-р філол. наук, проф. *А. К. Мойсієнко*;
д-р філол. наук, проф. *Ю. Л. Мосенкіс*; д-р філол. наук, проф. *Н. Г. Озерова*; д-р філос. наук, проф., академік НАН України *О. С. Онищенко*; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. *Г. В. Онкович*; д-р філол. наук, проф. *Т. А. Пахарєва*; д-р філол. наук, проф. *Г. Ф. Семенюк*; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України *В. Г. Склярєнко*; д-р філол. наук, проф. *Н. В. Слухай*; д-р філол. наук, проф. *О. С. Снитко*; д-р філол. наук, проф. *Е. С. Соловей*; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України *Н. В. Чепєлева*.

УДК 821.10.01

Абрамович С.Д., д.ф.н., проф.
Черновцы, Украина

«СЛОВО ТВОЕ <...> СВЕТ СТЕЗЕ МОЕЙ»¹
**СЛОВО И СВЕТ КАК НЕРАЗРЫВНО СОПРЯЖЕННЫЕ КАТЕГОРИИ
БИБЛЕЙСКОЙ КАРТИНЫ ТВОРЕНИЯ МИРА**

В статье проанализированы в сравнительно-историческом и функциональном аспектах ключевые понятия Библии слово и свет, на семантике которых строятся концепция творения Вселенной и иудео-христианская мировоззренческо-этическая система. Автор показывает, что, в представлении авторов Библии, слово и свет изначально трансцендентны и не могут быть истолкованы в естественнонаучном формате.

Ключевые слова: слово, свет, *ex nihilo*, «без материи», материя, Предвечное Слово, мифопоэтический образ.

В нашем сознании, сформированном в русле научно-материалистического представления о бытии, слово мыслится как обретающая семантику вибрация воздуха, возникающая благодаря работе голосовых связок, а свет представляется формой электромагнитного поля. И точка.

Между тем в Библии оба этих слова с самого начала употребляются в качестве емких символов Знания; именно этим параметром искони определяется в нашей культуре высокая символика понятий *слово* и *свет*; рядом с этим смыслом слова типа *лампочка* или *выкрик* воспринимаются как нечто низменное, бытовое. Но, во-первых, символика эта основательно редуцировалась после секуляризации Кантом и другими философами Века Разума церковного понятия «Просвещение». Символический аспект света в конце концов начали связывать с ницшеанским *аполлоническим*, а это стало означать сведение проблемы к частному материальному объекту – Солнцу, почитавшемуся в древнегреческом языке под именем Аполлона-Губителя². Нарастает и некоторое неуважение к

¹ Пс. 118:105. Ссылки на библейский текст в русском варианте даются здесь и далее по Синодальному переводу.

² Аполлон изначально мыслился как губительный демон, чьи разящие лучи в эпоху антропоморфизации богов были отождествлены со смертоносными стрелами, и это свидетельствует о том, что историческая родина греков находилась на Севере. Память об Аполлоне как враждебном человечеству существе сохранилась в греческом тексте Откровения Иоанна (9:11). Представление о благости «аполлонического начала», об Аполлоне как Мусагете, ясновидце, целителе и пр., сложилось у греков фактически лишь в эпоху классики.

© Абрамович С.Д., 2018

слову – характерно, что даже у Гете Фауст переводит иоанново λόγος революционно: «В начале было дело», а «не говорить красиво» становится прямо-таки требованием времени; вспомним сентенцию тургеневского Базарова. С тех пор многими именно библейский текст мыслится как «обитель тьмы».

Да и переводы Книги книг создают дополнительные трудности. Так, в славянской Библии Бог хотя и именуется, в соответствии с гебрайским текстом, то в единственном числе (יהוה – Ягвэ), то во множественном числе (אלהים – Эйлогим), вывод из ситуации делается такой: «... и будете, как *боги*, знающие добро и зло» (Быт. 3: 5), что дает основания думать, будто создатели Библии не были свободны от идеи многобожия. На самом деле *Эйлогим* – древнейшая семитская форма обращения к верховному божеству вообще. Уже вавилоняне, желая подчеркнуть, что их Мардук является «богом богов», именовали его *Эйлогим Мардук*. В еврейской Библии эта форма, строго говоря, просто риторическая фигура, синоним слова Ягвэ (так, например, считал авторитетный иудаистский богослов XIII века, парижский раввин Раши). Славянский переводчик обо всем этом не подозревал и пошел по пути буквального перевода – *боги*. К слову, в западных Библиях здесь, естественно, употребляется единственное число как атрибут Персоны – напр., *God* в англоязычных текстах.

К сожалению, для большинства постсоветских исследователей апелляция уже не только к гебрайскому или койне, но даже и к церковнославянскому тексту Библии, просто немислима. Например, в церковнославянской Библии говорится, что Моисею явлена была лишь *задняя Божия* («и тогд'а оу'зриши з'адняа мо'а: лиц'е ж'е мо'е н'е ѡ'витаа теб'е»; Исх. 33:22-23). Вот и появляется современное русское толкование, будто пророк видел Бога сзади, хотя увидеть Незримого что анфас, что сзади, попросту невозможно, а задняя по-церковнославянски означает тень; увы, похоже, что переводчику тут тайно мерещилась задница. А в еще советской «Литературной газете» приводился незабываемый пример из того же ряда: кто-то из тогдашних именитых писателей воспринимал слово ланиты как синоним слова ягодицы, что создало особый ракурс прочтения человеком русской классики («Утро блещет у ней на груди, ярко пышет на ямках ланит» и пр.).

Да что там церковнославянский! Уже и русский Синодальный перевод, оказывается, представляет собой немислимую трудность для современного восприятия. Современный читинский исследователь Е. В. Баканова пишет: «Трудно переоценить значение Библии как культурного феномена в становлении картин мира, формировании концептосфер разных народов, – в традиции русской светской культуры такое значение имеет Синодальный перевод. Поэтому проблема интерпретации Синодального перевода Библии сегодня не просто остаётся актуальной, а приобретает особое звучание: современному читателю всё труднее понимать устаревший язык, многие тексты полностью написаны языком символов; символическое значение имеют отдельные слова в определённых текстах» [3, с. 60].

Поэтому целью данного исследования мы полагаем филолого-культурологический анализ начала Книги Бытия: здесь ключевые для культуры лексемы *слово* и *свет* составляют некий смысловой симбиоз, на тысячелетия предопределивший известную семантическую модель.

Возникает вопрос о методологии исследования. И, помимо общего соображения о том, что самые интересные вещи обнаруживаются на стыке применения методов

различных наук, ясно, что придется учитывать не только чисто филологические концепции, но и опираться на древний теологический метод экзегезы, основанный со времен Филона Александрийского именно на филологическом дискурсе. Конечно, любая экзегетика является интерпретацией текста, с которой можно соглашаться или не соглашаться [см. подробно: 5, 1.1.1]. Впрочем, сложившиеся сегодня на этой основе герметический метод и рецептивная поэтика ни у кого серьезных возражений как будто не вызывают

С другой стороны, значительным сдвигом в этой области явились попытки некоторых зарубежных ученых проследить параллель, столь же труднообъяснимую, сколь и несомненную, между библейской картиной сотворения мира и широко распространенным в сегодняшнем естествознании представлением о Большом Взрыве (Bing Bang); подход этот оценен научным сообществом весьма высоко¹. Так, Н. Авиэзер, израильский раввин, имеющий докторскую степень по физике и, в знак признания его научных заслуг, избранный почетным членом Американского Физического Общества, развернуто доказывает на страницах своей книги «В Начале. Сотворение мира и наука» [1], что новейшие научные данные началу книги Бытия вовсе не противоречат². Я не берусь составить ему компанию, поскольку естествознание – не моя вывеска. Но опереться на подобные концепции сегодня, когда многократно поруганный и почти что отреченный от культуры библейский текст восстает во всей своей полноте и неизбежности, для исследователя литературы крайне интересно. Стоит взять в расчет и то, что сегодняшнее литературоведение находится в сложном взаимодействии с философией, лингвистикой и естествознанием, а компоненты парадигмы литературоведческого исследования, при всех своих специфических коннотациях, номинально являются теми же, что и в естественнонаучном [см. детально: 6, с. 51].

Да, действительно поразительно, откуда древние семиты-кочевники узнали, что Вселенная началось со взрыва света, что небесные светила возникли позже, что биологическая жизнь не обязательно нуждается в солнечном свете и пр. Н. Авиэзер пишет: «... многие места библейского рассказа поразительно соответствуют новейшим открытиям в таких отраслях науки как космология, астрономия, геология, палеонтология, антропология и археология <...> Как хорошо известно, во всех этих науках за последнее время наблюдался значительный, порой драматический прогресс. Однако мало кто отдает себе

¹ Стремление опровергнуть эту связь, декларируемое некогда фантастом А. Азимовым, не было поддержано научной общественностью. Правда, встречаются гипотезы вроде сформулированной М. Боджоволдом (Пенсильванский ун-т), согласно которой наша Вселенная является наследницей некой другой Вселенной, которая существовала до нее. Однако подобные концепции пока что не воспринимаются в качестве убедительной альтернативы теории Bing Bang.

² Сходство это, скорее всего, имеет сугубо психологические причины. «Проблема рождения Вселенной – извечная философская проблема, которая уже несколько веков стала научной, физико-математической проблемой. Рождение Вселенной – это не только философская и научная физико-космологическая проблема: рождение Вселенной – проблема уникального человеческого мышления и бытия. Поэтому она и была фундаментальным объектом пристального внимания мифологии и религии» [7, с. 8]. Но именно поэтому необходимо отметить, что религиозно-мифологическая модель здесь исторически предшествует модели научной, так что о проникновении крупиц научной картины мира в библейский текст говорить не приходится. Уж естественнее было бы говорить о неких глубинных архетипах, впервые обозначившихся в архаических текстах и в той или иной степени повторяющихся в современном научном творчестве.

отчет в том, какое глубокое воздействие эти вновь обретенные знания могут оказать на наше понимание первой главы Книги Бытия» [1]. В частности, автор подробнейшим образом объясняет, отталкиваясь от Эйнштейна, что материя действительно возникла «ниоткуда», что заря творения началась с формирования фотонного поля, которое сперва было чистой энергией, затем превратилось в плазму, далее формировались более плотные формы материи и т. д. [там же]. Но нельзя отделаться от впечатления, что все эти процессы рассматриваются все-таки «естественником», как нечто имманентное, само себе довлеющее. А неразрывная сопряженность света и слова в данном казусе остается, по сути, без надлежащего внимания.

Итак, обратимся к самым первым строкам книги Бытия, опираясь, в общем, на тот самый Синодальный перевод, который иным молодым ученым уже представляется маловразумительным, но при этом станем, по мере необходимости, корректировать этот перевод обращением к оригинальному тексту. И ключевым словом здесь является מַאִין (меайн) – <без> материи, что нам особенно трудно вообразить. Библейское представление о творении радикально отличается от языческой веры в извечную и неуничтожаемую материю. Если у Гесиода χάος изначально существует материально и лишь позже преобразовывается в упорядоченный κόσμος – Вселенную¹, то гебрайское תהו ובה (тoгу вавoгу), означающее хаос, имеет также значение *пустота*; синонимы – שִׁבּוֹלֶת (шибóлет), т. е. *бездна*², и כְּלוּם (клюм) – *ничего*.

В Библии изначальный момент возникновения мира «из пустоты» – ex nihilo – есть взрыв света, однако свет появляется не сам собой. В гебрайской версии читаем: «וַיְהִי-אֹרֶךְ וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר» (ва йóмер эйлогím егí ор. ва егí ор), что в переводе значит: «И сказал Бог: да будет свет. И стал свет» (Берешит. 1:3 / Бт. 1:3).

Но здесь Слово Божие вовсе не есть физическая вибрация, сфера акустики, как и Свет не есть еще и светом в том смысле, как это понимается физикой. Они пока – вне будущего, лишь имеющего материализоваться, физического мира. Более того, в гебрайском языке אָמַר (омér) – *сказать* может означать еще только намерение, замысел: *не думаешь ли убить меня, как убил Египтянина?* (Исх. 2:14). Т. е., אָמַר (омér) переведено в Синодальной Библии как *думаешь*. И намерение Бога создать мир («сказал Господь») выступает в качестве чего-то изначально трансцендентного будущему физическому миру.

Точно так же слово אוֹר (ор) мы переводим словом *свет*, которое в обыденной русской речи означает обычно сугубо материальный объект и является корневым для таких слов, как *светильник, светляк, свеча*. В библейском иврите אָרַח также может выступать синонимом вполне материальных *светила, огня, костра* и даже *отдушины*, т. е., *окошка*. Но в данном контексте слово *свет* по смыслу неотъемлемо от יְהִי (аминь, пусть это будет!)³ – ср. лат. fiat lux!), и здесь речь идет не о бытовых материальных модификациях света и даже не о свете как о физическом явлении в целом.

¹ Нелишне напомнить, что греческая натурфилософия начнет смутно прозревать некое Единое Начало бытия лишь через тысячу лет.

² Это слово означает также *быстрое течение, поток воды*. Распространенное у нас немотивированное значение колос оно неожиданно приобрело в результате трансформации греческого текста Септуагинты в церковнославянском переводе; это долгая история, требующая отдельного освещения.

³ К этому стоит добавить, что основоположная санскритская мантра, с которой связано представление о креативности, утверждении и т. п. вещах, почему-то передаваемая у нас на письме как

В научной картине мира свет, в общем-то, трактуется как некая протоматерия. Так, Bing Bang будто бы явил собою взорвавшийся первоатом, из которого хлынули потоки фотонных частиц, образовавших впоследствии нашу материальную Вселенную. Но в Библии речь идет не столько о материальных носителях света (это сформированные позже солнце, луна и звезды, представленные не как искони самостоятельные сущности, но как творение), сколько о возникновении света как такового, и это явление скорее метафизическое, чем физическое. Пожалуй, точнее это значение передается поэтическим словом זֶרַח (зогар – сияние), которое стало заглавием знаменитого еврейского апокрифа о начале мира. Библейский текст говорит о свете зари творения именно как об энергии, причем творящей, созидающей; корпускулярности здесь как бы и не ощущается; может быть, более уместно будет употребить здесь физическое понятие *поля*. Именно такое содержание лексемы *свет* доминирует в Библии: тут оно, согласно «Симфонии», встречается 133 раза, и в подавляющем большинстве случаев – в мистико-символическом значении. По нашему наблюдению, в ТаНаХе (Ветхом Завете) свет в «бытовом» аспекте упоминается более чем бегло, например: «у всех же сынов Израильских был свет в жилищах их» («Исх. 10:23). Зато это слово обильно используется как символ осиянности Богом, Божественного знания: «открывает глубокое из среды тьмы и выводит на свет тень смертную» (Иов, 12:22); «и над путями твоими будет сиять свет» (Иов, 22:28); «Господь – свет мой и спасение мое» (Пс. 26:1). Эта семантика, в общем, сохраняется и в талмудическо-комментаторской литературе⁴.

Перед нами – таинственный момент воплощения слова-намерения в уже вполне по-сторонний поток фотоновых частиц, который вскоре образует видимую и слышимую человеком материальную Вселенную с ее корпускулярными телами, расположенными в пространственно-временном континууме.

В Новом Завете данный смысл усугубляется. Представление о «свете тихом святых славы» прочно связывается с персоной Иисуса Христа. При этом имеется в виду отнюдь не метафорический смысл. С возникновением в христианской теологии представления о Боге как о Троице, в которой Отец внеположен материальному миру, именно Сын выступает как Энергия Творения, прежде веков рожденное Слово Божие, именно с ним связывается представление о свете, и тут Слово и Свет нераздельны.

И воплощение Слова в физическое, материальное состояние сопровождается в Библии именно вспышкой, светом, воссиявшим в некоей тьме, о характере которой мы не имеем ни малейшего представления. Часто цитируются первые слова Иоаннова Евангелия, сегодня почему-то обычно трактуемые у нас как «сила человеческого слова»:

ОМ, на самом деле фактически звучит почти так же, как еврейское אֱמִנָה – *аминь*: $A_{(нота до)} - Y_{(нота ми)}$ – *Мн* (нота соль). И вполне возможно, что перед нами – свидетельство исконного единства человеческого рода, общности древнейших представлений о мире, и, следовательно, о существовании в прошлом некогда единого, общего для всех, праязыка. Да и понятие Верховного Бога (знакомое, впрочем, по пастору Шмидту, уже дикарям) в индуистском сознании присутствует: миллионы божеств материальных стихий отнюдь не находятся в одном ряду с Бхагаванами (Вишну-Кришной, Шивой или их отцом Брахмой). Конечно, это вовсе не означает, что Библия и Веды абсолютно идентичны.

⁴ Впрочем, не всегда. Так, знаменитый иудейский теолог XI ст. Авраам ибн Эзра, комментируя *Берешит*. 1:2, называет «ерундой» идею творения из ничего, ибо «истинно и подтверждено философами, что движущиеся небесные сферы велики и устойчивы (то есть – вечны), нет в них недостатка, и неуничтожимы они» [2]. Но это соображение явно пришло извне, из не-еврейского мира.

«В начале было Слово», но это лишь часть фразы; далее идет: «и Слово было у Бога, и Слово было Бог» (Ин. 1:1); при этом евангелист тут же переходит к утверждению, что Христос есть «свет, просвещающий всякого человека» (Ин. 1:9). Мы привыкли воспринимать библейского Иисуса исключительно «по человечеству», как мученика в терновом венце, пригвожденного к кресту. Но это лишь воплощение Бога в человеческом естестве; не-физический Христос и есть в Новом Завете то самое Слово, которое творит мир из ничего, создает самое материю. На старых иконах это изображалось буквально: симультанный, много раз повторенный художником в пространстве изображения Иисус буквально пролагал путь рекам, формировал горы и пр. Это, конечно, не надо понимать в том смысле, что Иисус-человек тождествен Богу-Слову, т. к. *λόγος* означал в греческом весьма многое¹, и гетевский Фауст действительно имел достаточные основания переводить эту лексему как *дело*. Но все же в Библии Предвечное Слово – *Оно*, а не *Он*: это еще не материализовавшийся в человеческое тело Христос, Который изначально есть Бог, или, точнее, ипостась Троицы, таковая же не имеет пола².

А на плотском человеке отблеск Божественного света лежит в первую очередь именно благодаря дару слова: Адаму, а не прочим тварям, дано нарекать имена вещам. И призвание человека – быть осиянным свыше. В кознязычном, огрубевшем в своей пастушеской жизни Моисее, страшившемся поначалу своего призвания, вдруг проявляется его подлинное естество: он не только «глаголом жжет сердца людей», но и окружен аурой света: «Когда сходил Моисей с горы Синая, и две скрижали откровения были в руке у Моисея при сошествии его с горы, то Моисей не знал, что лице его стало сиять лучами от того, что Бог говорил с ним» (Исх. 34, 29; Пс. 26,1 и др.). Т. е., метафизический горный свет сгущается в усиленное, видимое глазами, сияние лишь в моменты «прободения» материального бытия, открытия духовного зрения. Характерно, что Преображение Христа на Фаворе, увиденное глазами Петра, Иоанна и Иакова, совершается в поле торжествующего света. Из Потустороннего являются Моисей и Илия; Иисус же обретает черты *Ветхого днями* из даниилова пророчества, т. е., облик самого Бога³ как символа Вечности (толкование Псевдо-Дионисия

¹ Наряду со значениями *наука, учение, размышление*, слово *λόγος* могло означать еще и сведение счетов, отчет, репутацию, причину, вину.

² Ср. со словами Христа: «...в воскресении ни женятся, ни выходят замуж, но пребывают, как Ангелы Божии на небесах» (Мт. 22:23-30). В связи с этим возникает закономерный вопрос насчет грамматического рода Ипостасей Троицы. В ТаНаХе понятие Троицы не формулируется; христианское богословие выводит его из символов вроде трех ангелов, посетивших Авраама. Но слова *Отец, Сын и Дух* здесь составляют в сумме своей нечто любопытное. Слово *отец*, конечно, мужского рода: אב (аба). Понятие *сын* обозначается, естественно, тоже словом мужского рода: בן (бен). *Сын* как *Сын Божий* (Υἱός του Θεού), равно как и *Сын-Слово* (Λόγος), появляются уже в греческом тексте Нового Завета, причем оба они – мужского рода. А вот *дух* в гебрайском языке לָוָה: рода женского – (руа́х); ср. русское *душа*. В апокрифическом «Евангелии от евреев» Иисус употребляет формулу *Мать моя, Дух Святой*. Т. е., Троичность Божества может быть истолкована как алгоритм жизни: Отец → Дух (Мать) → Слово (Сын). Характерно, что в русском и других индоевропейских языках существительное *слово* часто бывает среднего рода; любопытно также, что в английском с местоимением *it* соотносятся также существительные *baby* и *child*, обозначающие *дитя*. Иными словами, архетипическая психологическая модель здесь – *Он* → *Она* → *Оно*.

³ Облик этот, в общем-то, условен – точно так же условно передает черты видимого и невидимого миров христианская икона. Ведь «Бога не видел никто никогда» (Ин. 1:18). В церковной живописи Бог Отец в старину изображался символически, скажем, в виде Трех Ангелов, гостивших у

Ареопажита): его волосы и борода делаются белыми, как снег. Но это не символика старения, а символика вечного, никогда не затмевающегося света, неиссякаемого источника Знания. «Небо и земля прейдут, но слова Мои не прейдут» (Лк. 21:33).

Хорошо, пусть Преображение скептической мыслью воспринимается как чисто литературная фантазия. Самое удивительное, что «потустороннее» сияние это является, хотя и в редуцированной форме, реальным фактом нашего, земного мира, пусть в повседневности мы его практически не ощущаем. Похоже, что сфотографированное супругами Кирлиан свечение вокруг всякого живого существа, исчезающее после его смерти, и есть тот витальный двойник, чье бытование в нашем теле чувствовали уже древние египтяне, пытавшиеся очертить его в мифологических фигурах вроде Ка или Ба. Он, этот свет, как бы рассеян в окружающем мире, подобно реликтовому излучению, пронизывающему материю, так что перед человеком, далеким от естествознания, может возникнуть соблазн определить этот свет как отблеск взрыва, произошедшего около 14 миллиардов лет назад, отблеск зари творения. Увы, эту мысль надо тут же отбросить – аналогия не является научно-логическим доказательством. Ведь космический микроволновой фон невидим без специального оборудования. Точно так же несостоятельными оказались попытки «исчислить, взвесить и разделить» это свечение, свести его к некой «витальной душе», на основании того, что по взвешиванию тела умершего куда-то исчезают от 7 до 15 гр веса. Тут мы имеем дело с естественной «усушкой и утруской» телесного вещества, так что данное свечение биологической природы не имеет. К тому же сияние это фотографируется и вокруг неживого предмета, что дает основание трактовать его в качестве электромагнитных колебаний, обусловленных прибором.

Но попытки истолковать эту ауру как свидетельство наличия некоего «биополя» нельзя объявлять примером научной недобросовестности, иначе мы рискуем оказаться в положении французских академиков X VIII века, с негодованием прогнавших принесшего им только что упавший метеорит невежду-крестьянина; в самом деле, «камни не могут падать с неба, так как на небе нет камней!». Правда, у Чехова это звучит еще более обобщенно: «Этого не может быть потому, что этого не может быть никогда». И высокоумные лапутяне-академики, в отличие от прогнанного ими мужичка, оказываются вовсе не правы, поскольку данная модель рассуждения является типичной логической ошибкой, именуемой *повторение доказательства* (тавтология). Ведь сияние ауры все же доступно для сосредоточенного человеческого зрения. Особенно заметно бывает это в живописи. Присмотритесь к сопряжению неба и земного предмета или к динамике фона вокруг лица и фигуры на живописном полотне, и вы убедитесь, что в трактовке многих художников мир исполнен скрытого свечения (т. н. светотень). Думается, что как раз благодаря такого рода наблюдательности удалось уловить, что в моменты духовного взлета это свечение явственно усиливается – вроде сияния лица Моисея, причем, естественно, без всякого фотоаппарата. Отсюда и нимбы на иконах, причем не только христианских,

Авраама, хотя и отдельные изображения Бога Отца известны уже с V в. Но все же известный образ Бога Отца как величественного седовласого старца распространяется лишь в эпоху взрыва влияния католического барокко, стремившегося к максимальной материализации духовного прозрения. Характерно, что Московский Стоглавый собор запретил в 1551 г. изображения Бога Отца, и в Русской Церкви они считаются все же неканоническими.

но и буддийских, авторы которых не имели никакого представления о библейской концепции изначального света¹.

Еще более легко проверить, существует ли тот «внутренний свет», о котором часто говорят люди, практикующие медитацию: попробуйте, закрыв глаза, увидеть его сами, и не нужно будет ничего доказывать. У исихастов даже была создана концепция достижения святости как стяжания внутреннего света, который можно наблюдать внутри себя в моменты духовного сосредоточения; для Григория Паламы это ни более и ни менее, чем Фаворский свет Преображения. Представители других верований также сталкиваются с этим феноменом: в Каббале считается, что таким образом на человека возлагается Рука Господа. Ситуация знакома и занимающимся йогой, которые полагают, что таким образом открывается Аджна-чakra. Впрочем, сегодня эта область монополизирована оккультистами; позитивная же психология сводит ситуацию к отражению материального: если, мол, смотреть на источник света, а потом закрыть глаза, то еще некоторое время этот свет будет наблюдаться. Но очевидно, что ситуация к «отражению» не сводится, так как этот свет можно вызвать усилием воли и в полной темноте. А пресловутый «световой тоннель» видят, говорят, умирающие, принадлежавшие прежде к самым разным конфессиям.

Так следует ли всегда, в любом случае, считать это «измененное состояние сознания»², эти внезапно увиденное нездешнее сияние и явственно услышанные запретельные голоса, одной лишь галлюцинацией?

Материалистически мыслящие ученые-позитивисты трактуют ситуацию просто, как патологию. Такова, например, позиция американских медиков Дж. Салвера и Дж. Рабина, сводящих многотысячелетний духовно-религиозный опыт человечества к «височным колебаниям», свидетельствующим о наклонности к эпилепсии и шизофрении [Ref. 1]. Таково и замечательное по эрудированности исследование украинского философа И. В. Богачевской о христианской нарративной традиции: автор в конечном итоге полагает, что несчастный молящийся всего лишь разговаривает сам с собой [4]. И это при том, что, по самым разноречивым данным статистики, большинство людей на земле все же религиозно и, соответственно, массово должно быть записано в ряды эпилептиков и шизофреников.

Между тем, во всех этих ситуациях явственно наблюдается некая точка сопряженности материи и трансцендентного, которую хочется определить как *момент материализации идеи*. Иными словами, миф, который сегодня расценивают уже не как «сказку», но как мягкую форму рациональности, в самых основаниях своих не противоречит научной гипотезе: они как бы продолжают и развивают друг друга, а не исключают. И тут все строится на идее человеческого богообщения, на способности увидеть между реальными лестницу Иакова, ведущую в небеса.

¹ Впрочем, нелишне вспомнить, что в йогической практике состояние *самадхи* (полета), т. е., освобождения от телесности, сопровождается ощущением расцветшего в мозгу тысячелепесткового лотоса и трактуется как «переживание света недвойственной Реальности», «осознание истинного Света своего Я» и пр.

² Данное выражение религиоведы сначала относили только к психологии шамана, подвергнувшегося воздействию галлюциногенных средств (мухоморы и пр.). Сегодня эта формула распространяется уже на любое состояние религиозного транса, в том числе и достигаемого путем чисто психологического импульса, безо всяких наркотиков и т. п. стимуляторов.

И, в частности, библейский космогонический миф оказывается, по меньшей мере, неким прототипом современной астрофизической системе представлений о возникновении Вселенной. И в нем Слово и Свет – вещи законополагающие, несущие в себе «барá – «закон»; вариант – «создал»). А это понуждает задуматься о том, точно ли черпаем мы новые знания исключительно из богатства материальных форм окружающего нас мира и, соответственно, обязаны строить художественный образ исключительно на мимезисе. Похоже, что в нашей психике кроется некий до конца не ясный алгоритм Закона, порождающий как логические построения, так и мифопоэтические представления, внутренне, в общем, друг другу не противоречащие. Но вопрос этот, конечно, требует более обстоятельного и развернутого изучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Авиэзер Н. В Начале. Сотворение мира и наука / Натан Авиэзер. Электронный ресурс. – Режим пользования: www.hatikva-ua.com/j/judaizm/lzbrannie%20statji/1/02.doc.
2. Авраам ибн Эзра. как философ. Комментарий Авраама ибн Эзры. Берешит 1:2. – Электронный ресурс. – Режим доступа: files.eshkolot.ru/ibn-ezra-gershovich.ppt.
3. Баканова Е. В. О символическом значении некоторых слов в библейских текстах (синодальный перевод) / Е. В. Баканова // Актуальные вопросы филологических наук: материалы Междунар. науч. конф. (Чита, ноябрь 2011 г.). – Чита : Молодой ученый, 2011. – С. 60-63.
4. Богачевська І. Християнська наративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого аналізу / Ірина Вікторівна Богачевська. – К. : Світ знань, 2005. – 236 с.
5. Десницкий А. С. Введение в библейскую экзегетику / Андрей Сергеевич Десницкий. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2011.– 413 с.
6. Кротков Е. А., Манохин Д. К. Специфика филологического познания / Е. А. Кротков, Д. К. Манохин // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – Вып. 9. – Т. 2. – Белгород : БГУ, 2007. – С. 48-55.
7. Хван М. П. От Большого взрыва до ускоренного расширения, от кварков до суперструн. Неистовая Вселенная / Максим Петрович Хван. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 408 с.

REFERENCES:

1. Salver J. L., M.D.; Rabin J., M.D. The neural substrates of religious experience / Jeffrey L. Salver, John Rabin // The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences. [The official Journal of the American Neuropsychiatric Association; special issue: the neuropsychiatry of limbic and subcortical disorders, NY]. – 1997. – V. 9. – № 3. – P. 498–510.

Абрамович С.Д., д.ф.н., проф.
Чернівці, Україна

**«СЛОВО ТВОЄ <... > СВІТЛО НА МОЇЙ СТЕЖЦІ»
СЛОВО І СВІТЛО ЯК НЕРОЗРИВНО СПОЛУЧЕНІ КАТЕГОРІЇ БІБЛІЙНОЇ
КАРТИНИ ТВОРЕННЯ СВІТУ**

У статті проаналізовані в порівняльно-історичному і функціональному аспектах ключові поняття Біблії слово і світло, на семантиці яких будуються концепція творіння Всесвіту і юдео-християнська світоглядно-етична система. Автор показує, що, в поданні авторів Біблії, слово і світло від самого початку трансцендентні й не можуть бути витлумачені в природничо-науковому форматі.

Ключові слова: слово, світло, ex nihilo, «без матерії», матерія, Передвічне Слово, міфопоетичний образ.

Abramovitch S.D., doctor of Philology, professor
Chernivtsi, Ukraine

**"YOUR WORD IS <... > A LIGHT ON MY PATH"
WORD AND LIGHT AS INEXTRICABLY RELATED CATEGORIES IN THE
BIBLICAL PICTURE OF THE CREATION OF THE WORLD**

The article deals with the key concepts of the Bible word and light, the semantics of which is the basic for building of the creation of the Universe and Judeo-Christian outlook-ethical system. The aim of this study is scrutiny of the semantic field of these words in the 1-st chapter of Genesis, both in the Hebrew text and in the Russian Synodal translation, with occasional excursions into the realm of Greek and Latin terminology. This article gives a detailed analysis of the theoretical significance in the aspect of ongoing initiatives to interpret Biblical version in its juxtaposition with the modern natural science picture of the world, as well as attempts to confine oneself to translation. This determines the practical resonance of this study, which stimulates the reference to the primary source for correcting the hypothesis and performing philological analysis. The main idea of the articles is the reliance on the principles of comparative studies and the functional approach. This article reports the results of what the authors of the Bible represent the word and light are originally transcendental. The article is of interest to the misinterpretation of the data of Biblical concepts in the natural scientific format. The research is of great help to philologists, religious scholars and culturologists, both professionals and those who receive appropriate education.

Keywords: word, light, ex nihilo, "without matter", matter; the Eternal Word, mythopoetic image.

Хо Сун Чхоль, професор

Університет «Корьо», Посол Республіки Корея в Україні в період 2006-2008 рр.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КОРЕЇ

Тема моєї сьогоднішньої презентації повинна вас дуже зацікавити. Я опублікував однойменну статтю в академічному журналі «Колегіум» в минулому році. Сьогодні я хочу представити вам історію українських досліджень в Корей. Історія українських досліджень в Корей почалася після здобуття Україною незалежності. Республіка Корея і Україна встановили дипломатичні відносини в 1992 році.

Після встановлення дипломатичних відносин корейські дослідники також почали відвідувати Україну. Корейські студенти вперше поїхали на навчання в українські університети. Першим корейцем, який отримав кандидатський ступінь в Київському національному університеті ім.Тараса Шевченка, був Кім Сук Вон. Тема його наукової дисертації - «Шевченко і Корейська Література». У 1996 році я відкрив перший курс лекцій з української мови на основі порівняльного аналізу з російською мовою в університеті Корьо. Кім Сук Вон переклав корейською вірші Тараса Шевченка і видав збірку під назвою «О Україно !, о Дніпро!» в Сеулі в 1998 році. У 2003 році він переклав корейською «Гайдамаки». У 2007 році Професор Хон Сук У видав перший ознайомлювальний підручник з української мови.

Кількість монографій і статей збільшилася в 2010-х роках. Перший корейсько-український словник був виданий у 2012 році. Я був одним із співавторів цього словника. Чжон Йон Чжу, який отримав кандидатський ступінь зі спеціальності «Українська мова» в КНУ ім. Шевченка, видав короткий українсько-корейський словник в 2011 році. «Ілюстрована історія України» Михайла Грушевського була, нарешті, перекладена корейською в двох версіях в 2016 та 2017 роках. Сьогодні я приніс з собою книгу Грушевського, яку я переклав корейською мовою. У Корей публікують дуже цікаві книги про Україну, серед них є і мемуари, і біографії, і публікації на загальні теми. Я написав мемуари про дипломатичну службу в Україні в 2008 році. Ця книга була перекладена українською і надрукована в Києві у Видавничому домі Бураго. Корейський журналіст Квон Кьон Бок написав біографію Юлії Тимошенко. Інший корейський журналіст Кім Бьон Хо видав монографію про Україну, в якій висвітлені важливі українські події.

Я спробував дати узагальнену статистику монографій і статей про Україну станом до 2018 року, використовуючи дані корейського сайту RISS, інакше кажучи, «Центру обміну дослідницькою інформацією». Результати показують, що в Корей налічується близько 20 монографій і 80 статей про Україну. Проте дана статистика не означає, що все перераховане вище - серйозні роботи. Скоріше, це роботи, в заголовках яких є згадка про Україну. У недавні часи Україна привернула велику увагу дослідників в області політики, міжнародних відносин і економіки. Проблеми українських досліджень у сфері соціальних наук можуть бути узагальнені наступним чином: по-перше, в Корей немає вчених, які б займалися дослідженнями української політики і економіки в якості своєї першої академічної спеціальності. Для більшості вчених, українські дослідження є

другорядною спеціальністю. По-друге, практично ніхто з наукових дослідників не вміє читати українською.

По-третє, корейські вчені не проводять польових досліджень і рідко використовують експериментальні дані, опубліковані такими центрами соціальних досліджень, як Центр Разумкова. Викладання української мови почалося більш активно після відкриття факультету української мови в 2009 році в університеті іноземних мов Хангук. Щороку на факультет вступає близько двадцяти студентів, які вивчають українську мову, літературу, теми регіональних досліджень, включаючи політику та історію. В університеті Корьо я щороку викладаю регіональні дослідження по Україні. Чжон Йон Чжу також викладає курс української мови і культури.

Хоча вищезгадані факти свідчать про позитивні моменти, що стосуються українських досліджень в Кореї, існують значні недоліки і ще багато чого належить зробити для активного розвитку українських досліджень. Багато корейських вчених розглядають Україну через призму Росії. Ставлення дослідників, які отримали спеціальну освіту в Росії і вважають себе готовими до українських досліджень без серйозного додаткового вивчення української історії та культури, має бути негайно скориговано. Іншою проблемою є те, що в Кореї немає академічної асоціації з українських досліджень. Також там немає академічного журналу, повністю присвяченого українським дослідженням. Після вирішення даних проблем в найближчому доступному для огляду майбутньому, на розвиток українських досліджень в Кореї можуть чекати великі перспективи. На завершення мого виступу я б хотів озвучити хороші новини. Лише два тижні тому я опублікував книгу про Тараса Шевченка в Кореї. Це переклад книги Павла Зайцева «Життя Тараса Шевченка», і я щасливий мати можливість представити цю книгу тут перед усіма вами.

БІБЛІЙНІ ТЕКСТИ В КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ

Характерний для українського культурного простору кардіоцентризм та логоцентризм безпосередньо або опосередковано пов'язаний з прийняттям християнства – релігійної системи, яка докорінно змінила хід нашого духовного та культурного розвитку.

Біблійні тексти завжди актуальні. На кожному часовому зрізі нашої історії вони сприяли та продовжують сприяти не лише збереженню глибинних смислів, а й «зростанню» їх у культурній пам'яті українців.

Ключові слова: *Біблія, біблійні тексти, духовні та культурні цінності, християнство.*

Надзвичайно важливо, особливо в наш глобалізаційний час, вміти розпізнавати збережені в культурній пам'яті давні смисли, символи, поняття. Вчені вважають культурну пам'ять не певним сховищем інформації, а складною субстанцією, яка постійно змінюється та розвивається. І, що важливо, формується століттями. На думку Лотмана, пам'ять культури внутрішньо різноманітна, а смисли в ній не просто зберігаються, а «зростають, ростуть».

Усвідомлення того факту, що з прийняттям християнства – без перебільшення, епохальної інтегративної та об'єднавчої події для всього слов'янського світу, Київська держава увійшла в коло країн християнської цивілізації, стала частиною їх інтелектуального і духовного надбання, також видається дуже важливим сьогодні. Християнство суттєво вплинуло на духовні та культурні цінності східних слов'ян.

Святі Рівноапостольні Кирило та Мефодій трохи більше ніж за три роки своєї місіонерської діяльності заклали основи незалежної від Риму національної Слов'янської Церкви з власними церковно-слов'янськими книгами. «*Повість минулих літ*» фіксує наступне: «Коли ж брати прийшли, почали вони складати азбуку слов'янську і переклали Апостола і Євангелію. І ради були слов'яни, коли почули своєю мовою силу і мудрість писання» [1; С.21].

Біблія – це Книга книг. Ми традиційно називаємо її Святим Письмом. Ця книга неповторна та священна, тому що її справжній Автор святий. До «канону Святого Письма входять книги, що були написані людьми: пророками та апостолами. Але ми віримо, що вони написані натхненням Святого Духа. .. Сам Господь говорив через пророків з людьми, сповіщав їм Свою волю та пророкував майбутнє» [2; С.14].

Святий Юстин першим серед Отців Церкви наголошував, що Біблія є системою алегорично-символічних образів, в яких відкривається істина. «Святе Письмо посідає центральне місце в житті Церкви; богослужіння й аскетична практика, життя й відданість віруючих проникнуті ним. Та лише через досвід Церкви, через органічне «щеплення» цим досвідом, ми можемо збагнути істини Святого Письма [3; С.41].

Біблія – не збірник історичних документів, а книга Церкви, яка містить Боже Слово. І отже, ми не читаємо Біблію як відокремлені особистості, інтерпретуючи її виключно у світлі свого власного розуміння чи з точки зору сучасних теорій про джерело і форму або критики редагування. Ми читаємо її як члени Церкви, спільно з усіма іншими членами протягом віків. Остаточним критерієм для нашої інтерпретації Писання є думка Церкви. А це означає мати на увазі, як саме значення Святого Письма пояснюється і застосовується у Святій Традиції, тобто як Біблію розуміють святі отці, і як її використовують у літургійному богослужінні [див.4; С. 117].

Єпископ Калліст у своїй книзі “Православний шлях” зазначає, що “читаючи Біблію, ми накопичуємо інформацію, опановуємо значення незрозумілих речень шляхом порівняння й аналізу. Але це другорядне. Справжня мета вивчення Біблії набагато вища: живити нашу любов до Христа, запалювати наші серця до молитви і скеровувати в особистому житті. Вивчення слів мусить переходити одразу в діалог із самим живим Словом. “Щоразу, коли ти читаєш Євангеліє, – зауважує св. Тихон Задонський, – Сам Христос говорить до тебе. І допоки ти читаєш, ти молишся і розмовляєш з Ним” [4: С. 117].

Єпископ Калліст наголошує, що за молитовним підходом Біблія виявляється завжди сучасною, – не просто писанням далекого минулого, а посланням, звернутим саме до мене тут і зараз.

“Той, хто покірний у думках і зайнятий у духовній праці, – відзначає св. Марко Монах, – читаючи Біблію, все застосує до себе, а не до інших”. Як книжка, виключно натхненна Богом і звернута особисто до кожного віруючого, Біблія має сакраментальну силу, передаючи благодать читачеві, приводячи його до зустрічі, до вирішального побачення. Критичне дослідження жодною мірою не виключається, але справжнє значення Біблії буде зрозумілим тільки для тих, хто вивчає її не лише духовним, а й мислячим розумом” [4: С. 118].

“Отже, стійте, підперезавши стегна свої правдою, і зодягнувшись у броню праведности, і взувши ноги в готовість Євангелії миру. А найбільш над усе візьміть щита віри, яким зможете погасити всі огненні стріли лукавого. Візьміть і шолома спасіння, і **меча духовного, яким є Слово Боже**” (Еф.6:14-17).

На думку сучасного грецького філософа та богослова Христоса Яннараса, «Святе Письмо не є об’єктивним «джерелом» християнської істини та одкровення, подібним до «теоретичних» текстів, що висвітлюють знеособлені й об’єктивні принципи певної ідеології. Письмо та Передання не є також двома авторитетними джерелами вчення, як це воліє представити римський католицький раціоналізм. Християнська віра й істина є *фактом*, фактом втілення Бога й обоження людини, фактом, первіснішим за будь-яке письмове формулювання. Вони є безнастанне здійснення й виявлення цього факту, його емпіричне втілення в історії – інакше кажучи, сама Церква» [3; С.41]. Богослов вважає такий порядок розгляду «фундаментальною передумовою для усвідомлення етики Євангелії, а відтак – і всього вчення Святого Письма. Сутність Євангелії уявляється у факті Церкви, і якщо ми обминаємо цей факт, то залишаємося ні з чим, тобто отримуємо вчення, позбавлене свого осердя, чиє виняткове значення приречене залишатися умовним. .. Раніше за будь-які зафіксовані формулювання, сама історична реальність Церкви є «благою вістю», «доброю новиною», яка віщує про втілення істини та спасіння. .. Євангелія Церкви є маніфестацією її життя та її досвіду; і цей досвід було унаочнено у

факті воскресіння, початку людського спасіння, «як то нам передали ті, що були від початку свідками й слугами Слова» (Лк.1:2)» [3; С.42].

В наш час Біблія вважається не лише «священною книгою для віруючих», це ще й однією з найдавніших пам'яток культури для всього людства.

Вплив релігії на культуру – очевидний; особливо ж – християнської релігії на європейську культуру: на образотворче мистецтво, літературу, мораль, філософську думку. .. помітний слід залишила Біблія і в багатьох мовах світу. Це «крилаті вислови» – окремі слова, словосполучення й цілі речення, які, відірвавшись від біблійного тексту, вживаються як усталені (фразеологічні) одиниці мови – в узагальненому, переносному або образному значенні. ..

Протягом століть, починаючи з часів хрещення Київської Русі, окремі слова, словосполучення і речення переходили з Біблії у розмовну мову народу. Спочатку це були, мабуть, більш або менш точні цитати, якими мовці підтверджували слушність своїх думок або заперечували чийсь – у разі потреби. Поступово такі цитати все далі відходили від того тексту, з якого були взяті, набували розширеного, переносного, образного значення. Деякі настільки глибоко вкорінились у загальнонародну українську мову, що її навіть важко уявити без таких слів. Наприклад ми кажемо: «*Берегти як зіницю ока*», «*Відділяти кукуль від пшениці*», .. – а все це з Біблії» [5; С. 8-9].

Відомий всім вислів, який так само має біблійне походження – це вислів: «*Спочатку було Слово...*». А.П. Коваль у своїй монографії “Спочатку було Слово” відзначає, що чи не найвідомішим з Євангелія від Івана є цей крилатий вислів. І це цілком природно, тому що християнська культура – завжди словоцентрична.

Адже Господь Ісус Христос – Слово Боже, втілений Логос.

Пригадаймо як починає Іван Богослов своє Євангеліє:

Споконвіку було **Слово**,

і **Слово** було в Бога,

і **Слово** було **Бог**.

Воно було споконвіку в Бога.

Все через Нього сталося,

і без Нього ніщо не сталося, що сталося.

У Ньому було життя,

і життя було світлом людям.

І світло в темряві світить,

і темрява не огорнула Його.

Ів 1:1-4 [див. 8].

Григорій Сковорода, визнаючи Біблію за окремий світ, світ символів, високо підносить її авторитет і спирається на біблійне вчення у всій своїй творчості. У ній він бачить вимовлений дух загальнолюдського розуму, дух усіх народів, що несе цей розум. “Яка сила-силенна людей читають Біблію! Але без користі цей дім Божий закритий і запечатаний. Дух страху Божого і дух розуму вхід відчиняє; без цього ключа всякий поремствує, пожадає і обійде це місто. Багато хто приходить до нього з допитливим духом, інші – з половиною душі, інші – з Юдиним серцем, але без користі: “Довкола нечестиві ходять”.

Інші схиляють її до захисту своїх плотоугодій, і з непокірним вона розбещується на шкоду, виводять пророцтва про тимчасову користь, про приватні побрехеньки, про тлінні предмети, та довкола нечестиві ходять. Як мало справжніх дбайливців, вірних шукачів і оснащених читачів...” [6; С. 371]. Своє розуміння і тлумачення Біблії та біблійних образів Сковорода виклав у трактаті “Кільце”. На думку народного філософа, “Біблія є слово Боже і язик вогняний”, “найдосконаліший і наймудріший орган”, вона є аптека, набута Божою премудрістю, для лікування душевного світу, не виліковного жодними земними ліками”; “Біблія є людина домовита, що приготувала насіння в засіках своїх”. Біблія містить ту мудрість, яка випробувана віками, тому заперечувати її – нерозумно: “Біблія нам від предків наших заповітом залишена, та й сама вона є заповіт, що відобразила в собі мир Божий як обгороджений рай веселощів, як закритий кивот – скарб, як раковина моллюска, що в собі зберігає дуже цінну перлину, та нетямуєє нахабство наше, яке по кутках цей дім оцінює, ненавидить і не намагається пізнати” [6; С. 376]. Ставлення до Біблії, її розуміння й використання у Сковороди однозначне. Він захоплювався її великою внутрішньою силою, образністю і поетичністю. Біблія – одне із джерел його творчості, вона мала великий вплив на всю його філософську систему.

Українська культура, крім того, що вона словоцентрична, є ще й кардіоцентричною. С. Кримський відзначає, що «специфічно національного витлумачення архетип *серця* набуває, починаючи з ідей Г. Сковороди.

Г. Сковорода розробляє філософію серця під кутом зору «внутрішньої людини», того мікросвіту, який є здатним втілювати символічне буття. А це символічне буття охоплює не тільки біблійну мудрість, а й знаковий менталітет української нації. Саме в такому плані філософія серця й дістала національну довершеність в ідеології кириломефодіївців. Із погляду цих діячів (Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський та ін.) національна культура та історія України – це втілення серця. Тому українська ідея будується на серці, і «внутрішня людина» є суб'єктом зв'язку з рідним краєм, із Україною» [7; С.308].

У цей історичний період для українського культурного простору характерним стає актуалізація біблійних мотивів, осучаснення смислів Старого Заповіту та «визнання його рівнозначності в контексті сьогодення з Новим Заповітом. .. Актуалізація Старого Заповіту йде в Україні від Іларіона та Нестора до Крехівської Палей, з її неперевершеною кількістю апокрифів та інтерпретацій старозавітних текстів (досягає 40 одиниць) і Острозької Біблії (першого у слов'янському світі повного друкованого видання біблійних текстів) та шкільної драми. .. З XIV століття в Україні, спочатку в православних братствах, а згодом у русі фольклорної творчості, поширюються псалми, духовні вірші на старозавітні теми. З ними пов'язана в професійній музиці низка партесних концертів XVII – XVIII століття, у тому числі такі значні твори, як «Сіде Адам прямо рая», «Давидські днесь» чи концерт А. Веделя «На риках Вавилонських» [7; С.308-309].

Воїстину всеосяжна за біблійними текстами роль *серця* в галузі почуття. Воно *вселиться* (Єр.15: 16; Єсф. 1:10; Пс. 103: 15; Пр. 15: 13; 15: 15; 17: 22; Суд. 16: 25), *радіє* (Плач. 5: 15; Прип. 27: 9; Пр. 15: 80; Іс. 66: 14; Пс. 12: 6; Пс. 15: 9; Прип. 23: 15; Екл. 2: 10), *тужить* (Пс. 12: 3; Єр. 4: 19; Пс. 24: 17), *бентежить та хвилюється* до того, що псаломспівець кричить (Єр. 4:19; 4 Цар. 6: 11; Пс. 72: 21), *рветься від злоби* (Дії 7: 54) та *горить тріпотливим передчуттям* у Клеопи (Лк. 24: 32). Воно *обурується* на Господа (Пр.19: 3), у ньому *знаходиться гнів* (Екл. 9: 3), *перелюбна пристрасть* (Мт. 5: 28), *зздрість* (Як. 3: 14), *зверхність* (Пр. 16: 5), *хорообрість та острах* (П. 26: 3; Лев. 26: 36),

нечистота хоті (Рим. 1: 24), *його перемагають поносіння* (Пс. 68: 21). Але воно сприймає й *втішання* (Филим. 1: 7), здатне до великого почуття уповання на Бога (Пс. 27: 7; Пр. 3: 5) та скорботи за своїми гріхами (Пс. 38: 19), може бути вмістилищем упокорення та смирення (МТ. 11: 29) [див. 9].

Отже, образ *серця* у Біблії віцлому та у Старому Заповіті, зокрема, формував, до певної міри, філософію *серця* в українському культурному просторі. Частотність вживання цього образу свідчить про спорідненість «актуалізації Старого Заповіту та архетипу *серця*, яка спостерігається ще з часів Київської Русі.

Цікавою щодо цього є не тільки класика старокиївської книжності, а й офіційна документація державних осіб. Наприклад, дочка Ярослава Мудрого, королева Франції Анна в Хартії від 1060 року цитує Старий Заповіт, а саме «Пісню пісень», одну з найбільш ліричних та інтимних книг Біблії. Вона посилається також на твори Августина – першого письменника в історії європейської культури, який, за його висловом, присвятив свою творчість психологічному дослідженню «глибин *серця*». Культ *серця* проінята й уся Хартія Анни Ярославни, котра і за стилем, і за змістом, і за лексикою значно відрізняється від аналогічних документів її чоловіка Генріха I, її сина Філіпа I та інших офіційних текстів. Вона пише: «Я ж, Анна, сприйнявши *серцем* і осягнувши розумом красу, таку принадність, перечитуючи Писання..., розміркувала сама з собою, яким чином я б могла стати учасницею цього блаженства і життя вічного. І ось тоді побажало *серце* моє спорудити церкву Христову» (з книги Висоцький С. «Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славіні жінки Київської Русі»).

Отже, аргументація посилення на поклики *серця* та тексти Старого Заповіту лишалася непереборною у представників старокиївської культури навіть на чужині. Наскрізним цей ідеологічний комплекс Старого Заповіту та філософії *серця* став і для української культури загалом» [7; С.310].

Серце є осередком душевного й духовного життя людини. Так, у *серці* починається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки; у ньому виникають різноманітні наміри й бажання; воно є вмістище волі та її жадань.

Серце є вмістище всіх пізнавальних дій душі. Звертаючись до біблійних текстів, ми знаходимо наступні висловлювання, пор.:

Міркування є *заміри серця* (Пр. 16: 1), порада *серця*; *а моє серце дало мені раду* (Неєм. 5: 7). Пізнати *серцем* значить збагнути (5 М. 8: 5); *знати всім своїм серцем* – збагнути цілковито (Єг. 23: 14). Хто не має *серця*, *щоб пізнати*, той не має *очей*, *щоб бачити*, *і вух*, *щоб слухати* (5 М. 29:3).

Оскільки слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із *серця*: *із серця свого слова подадуть* (Йов. 8: 10); *бо чим серце наповнене, те говорять уста* (Мт. 12: 34). Якщо виходити з того, що мислення є розмова душі з собою, то той, хто мислить, веде цю внутрішню розмову *в серці своєму*; *говорив я був з серцем своїм* (Екл. 1: 16) [10; С. 563-564].

Наголосимо на особливому відношенні до слова, до мови, а також до пісні (до пісенного слова), в українському культурному просторі. А саме, в такому великому його сегменті, як *духовна культура*.

Такі фрагменти сучасного українського мовно-культурного простору, як українська *духовна поетична творчість*, зразки літературної творчості з біблійними мотивами, *духовні піснеспіви* входять у світову культуру та є частиною християнського світобачення та

світовідчуття. Духовна поезія, духовна музика, зокрема православні піснеспіви, мають давню історію та вміщують найважливіші загальнолюдські духовні та моральні цінності, що здатні виховати наступні покоління та збагатити суспільство глибинними смислами.

Отже, характерний для українського культурного простору кардіоцентризм та логоцентризм безпосередньо, або опосередковано пов'язаний з прийняття християнства – релігійної системи, яка докорінно змінила хід нашого духовного та культурного розвитку.

Біблійні тексти завжди актуальні. На кожному часовому зрізі нашої історії, вони сприяли та продовжують сприяти не лише збереженню глибинних смислів, а й «зростанню» їх у культурній пам'яті українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Повість минулих літ [Літопис]. – К.:Веселка, 1989. – 224 с.
2. Блаженніший Митрополит Володимир (Сабодан). Благословіть запитати. – К.: Видання Київської Митрополії, 2005. – 320 с.
3. Яннарас Х.Ч. Свобода етосу. – К.: Дух і літера, 2003. – 268 с.
4. Калліст (Уер), єпископ Діюклійський. Православний шлях. – К.: Дух і літера, 2003. – 176 с.
5. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
6. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2-х т. Т. 1. – К.: Наук. думка, 1973. – 532 с.
7. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / Кримський С.Б. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
8. Святе Євангеліє. – К.:Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2011. – 479 с.
9. Святитель Лука (Войно-Ясенецкий). Дух, душа и тело / Святитель Лука. – К.: Дух і літера, 2002. – 149 с.
10. Хроніка-2000.Україна: філософський спадок століть. – К.: Український письменник, 2000. Вип. 39-40. – Частина II. – 800 с.

Мех Н.А., д.ф.н., професор, ведучий научний співробітник
Інститут українського мови НАН України, Київ

БИБЛЕЙСКИЕ ТЕКСТЫ В КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ УКРАИНЦЕВ

Характерний для українського культурного простору кардіоцентризм и логоцентризм непосредственно или косвенно связан с принятием христианства – религиозной системы, которая коренным образом изменила ход нашего духовного и культурного развития.

Библейские тексты всегда актуальны. На каждом временном отрезке нашей истории они способствовали и продолжают способствовать не только сохранению глубинных смыслов, но и «росту» их в культурной памяти украинцев.

Ключевые слова: Библия, библейские тексты, духовные и культурные ценности, христианство.

Mekh N.O., doctor of Philology, professor, senior researcher
Institute of Ukrainian language of National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

BIBLICAL TEXTS IN THE CULTURAL MEMORY OF UKRAINIANS

Cardiocentrism and logocentrism, directly or indirectly related to the adoption of Christianity, a religious system that has radically changed the course of our spiritual and cultural development, is characteristic of the Ukrainian cultural space.

Biblical texts are always relevant. At each time slice of our history, they have contributed and continue to contribute not only to preserving the deep meaning, but also to «grow» them in the cultural memory of Ukrainians.

Key words: *the Bible, biblical texts, spiritual and cultural values, Christianity.*

УДК 82.09

Астрахан Н.І., д.ф.н., доц.

Житомирський державний університет ім. І. Франка, Житомир

ПСИХОАНАЛІЗ ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА: МІЖ НАУКОВИМ ТА ХУДОЖНІМ ДИСКУРСОМ

У статті досліджуються інтерпретаційні можливості психоаналітичної теорії. З опорою на критичний нарис М.М. Бахтіна «Фройдизм» концепція З. Фрейда розглядається як знаковий феномен епохи декадансу та модерну, певна інтерпретаційна система, що не передбачає настанови на наукову об'єктивність. Здійснюється спроба охарактеризувати психоаналітичну теорію як таку, що виникає на перетині наукового та художнього дискурсів.

Ключові слова: психоаналітичний метод у літературознавстві, концепція художньої творчості, інтерпретаційна стратегія, філософія діалогу.

Коментуючи появу українського перекладу знаменитих лекцій З. Фрейда «Вступ до психоаналізу» [6], С. Павличко з гіркотою відзначила, що засвоєння теоретичної концепції віденського вченого та його послідовників, полеміка з психоаналітичною методологією представників структуралізму, феноменологічного літературознавства, постструктуралізму відбувалися без «української інтелектуальної участі» [4, с. 565]. «Сто років без Фрейда», на думку дослідниці, вимагають не лише уважного прочитання праць Фрейда в контексті актуальної сьогодені літературознавчої проблематики, але й прискіпливого погляду на досвід, накопичений літературознавством за цей відтинок часу. Пошук відповіді на питання, до чого прийшло західне літературознавство завдяки ста рокам «із Фройдом», постає у новому світлі, провокуючи появу нових досліджень.

Вже у 1927 році М.М. Бахтін розмірковував про екстраполяційний потенціал психоаналізу, його здатність теоретично й методологічно розширюватись, захоплюючи все нові сфери, переможний рух від одного з методів психіатрії до загальнопсихологічного методу, від пояснення механізмів виникнення невротичних та психотичних станів і проявів – до концепції особистості, від діагностичного прочитання свідчень про оніричні та фантазійні вияви підсвідомого – до концепції художньої творчості й відповідної методології її дослідження, від ствердження значущості сексуальної складової у житті особистості – до створення власної філософії культури [1, с. 96]. У 20-ті роки ХХ століття психоаналіз сприймався як одна з найбільш популярних ідеологічних течій Європи, що свідчила про її духовне обличчя, сприймалася як характерна риса сучасності [1, с. 97].

На думку Бахтіна, психоаналіз органічно виріс із загального культурного та філософського контексту європейського життя епохи декадансу та модерну, перебував у відповідності із кризовим станом буржуазного суспільства, був адресований саме європейському буржуа, якого виявився здатним «защепити за живе» [1, с. 98] своїм основним ідеологічним мотивом: «Доля людини, весь зміст її життя і творчості – і як наслідок: зміст її мистецтва, якщо вона митець, її наукових теорій, якщо вона вчений, її політичних програм та дій, якщо вона політик – повністю визначається долями її статевого поклику, й лише ними самими» [1, с. 98–99].

Недовіра до свідомості не лише у прагматично-побутових, але й наукових та художніх вимірах, розвінчання особистості, звуження її до органічного й тваринного, до приреченої на поразку боротьби із сексуальними імпульсами та біологічними інстинктами, зведення історії до перипетій народження, відтворення та смерті організму були прямо протилежними тому піднесенню суб'єкта, яким супроводжувався початок епохи, криза якої владно на всіх рівнях проявила себе на початку ХХ століття. Погляди на особистість як організм й на історію як життя, що визріли в межах психоаналітичної теорії, відбилися на запропонованій цією теорією концепції художньої творчості. Вона постає в просторі психоаналізу в одному ряду із симптомами психотичних та невротичних відхилень, зумовлених неусвідомлюваними суб'єктом проблемами розвитку його сексуальності, втрачає романтичний ореол таємничості, оскільки Фройд оголосив, що розкрив її таємницю, приголомшивши людство неприємною правдою про витoki найвищих художніх звершень і культурних досягнень.

Розвінчання художньої творчості супроводжувалось у психоаналізі зниженням митця, прагненням побачити приховані рушії його творчої діяльності, їх сексуальне коріння. В площині літературознавства фрейдизм став однією зі стратегій «герменевтики підозр» [2], підпорядкованій завданню розкрити справжнє обличчя автора, невідоме йому самому, вивести його «на чисту воду», побачивши в художніх образах вияви виштовханих у підсвідоме імпульсів та інстинктів, сублімований сплеск нереалізованої сексуальності. «Будь-який художній образ, на думку фрейдистів, що писали про мистецтво, завжди апелює до несвідомого, але в такій формі, що обманує та заспокоює свідомість. Це благодійний обман: він дозволяє жити загальнолюдські комплекси, не створюючи тяжких конфліктів із свідомістю» [1, с. 142], – коментує Бахтін. Така настанова сформувала інтерпретаційну стратегію психоаналітичних студій, результат яких завжди виявлявся відомим наперед, здебільшого передбачуваним. Адаже каталог «комплексів» та їх зв'язок з тими чи іншими травматичними відхиленнями у розвитку сексуальності досить швидко був побудований. Залишалось лише накласти кліше на матеріал.

Критика фрейдизму завжди існувала поряд з його апологізацією, породжуючи літературознавчо перспективні теорії: від аналітичної глибинної психології й архетипного аналізу К.Г. Юнга до постструктуралістських побудов Ж. Лакана, Ж. Дельоза, Р. Барта та Ю. Крістевой. Діалог з психоаналітичною теорією ніколи не втрачав своєї актуальності в просторі науки про літературу. Сьогодні виникає потреба аналітично дослідити сам феномен «архаїзації суб'єкта», яким, на думку П. Рікера [5], став фрейдизм, з'ясувати його загальнокультурне та суто літературознавче значення, яке вочевидь зміщується разом з науковою та культурною парадигмою сучасності.

Фройдизм сформувався як психологічне продовження ідей Ф. Ніцше, які закликали відмовитись від всього, що заважає тваринній радості життя, й стали знаковим явищем епохи декадансу, знаком зламу релігійної свідомості. Відмовляючись від вищих історичних та моральних цілей, відкидаючи все, що стримує й підпорядковує цим цілям, людина неминуче поверталася до тваринних витоків, безпосередніх насолод життя, усамітнювалась в колі біологічного існування. Така лінія поведінки легітимізувалась новою правдою, що її мала прийняти емансипована свідомість людини межі століть. Це була аналітична, наукова правда про тваринне коріння людства, генетичний еволюційний зв'язок людського організму з усіма іншими біологічними істотами на землі. Вона стосувалась і узгодженості біологічного існування із загальною фізичною картиною світу, вибудованою на той момент. Новим символом віри стала наука й правда, до якої можна прийти шляхом неупередженого, методологічно обгрунтованого наукового мислення. Концепція Фройда, становлення якої відбувалося на межі XIX–XX століття, успадкувала позитивістський пафос, системність, аналітизм, детермінізм цієї наукової парадигми, що зумовила колосальний прогрес природничих дисциплін.

Феномен підсвідомого, відкритого дослідним шляхом в процесі експериментів з гіпнозом, Фройд витлумачив як «послідовний позитивіст» [1, с. 116], в позитивістській системі координат, яка була актуальною на той час. Ідея значущості всіх проявів психічного походила зі слідування принципу системності. Дошукування до причин різноманітних відхилень невротичного та психотичного характеру і віднайдення їх у сексуальній сфері, підпорядкованій біологічній меті відтворення, не виходила за межі позитивістського закону детермінізму. Уявлення про сексуальну енергію як рушійну силу всіх процесів, які відбуваються у житті людини, про переключення цієї енергії в інші реєстри (сублімацію) узгоджувалась із відомими на той момент фізичними законами (збереження енергії, ентропії тощо). Показовим у цьому стосунку став погляд Фройда на символіку, характерну для сновидінь та фантазій. Символ втрачає свою таємничість і стає знаком прихованого, виштовханого у підсвідомість сексуального потягу. Фройд перевертає традиційну екзегезу, парадоксально акцентуючи знаковий характер символів: це не знаки вищого, божественного, космічного, а симптоматика розладу психічного життя, укоріненого у сексуальній сфері, свідчення про боротьбу свідомості з необхідністю дізнатися правду про «Я», результат дії жорсткої цензури, яку намагається обійти підсвідома робота сновидіння чи уяви.

Уявімо собі, що факти, накопичені Фройдом в процесі його практики, можуть бути інтерпретовані в принципово іншій системі координат. Скажімо, виходячи з концепції діалогу як головного механізму організації співбуття людей. Такий погляд підказаний експериментом, що наштотував Фройда та Й. Бреєра на відкриття підсвідомого: жінка, яка перебувала у стані гіпнотичного сну, отримала наказ від експериментатора відкрити парасольку після пробудження і зробила це, не усвідомлюючи, що діє внаслідок заданої іншим настанови. Дії жінки, отже, можна охарактеризувати як результат неусвідомлюваної взаємодії з іншою людиною. Важливо, що це саме словесна взаємодія, адже вказівка експериментатора була вербально оформлена. З іншого боку, необхідність виконання завдання, отриманого від експериментатора, жінка мотивувала, виходячи з власних потреб і уявлень. Вона пояснила експериментаторам, ніби хотіла переконатися, що це саме її парасолька.

Можна уявити, що мозок людини працює як уловлювач досить широкого спектру сигналів, які надходять від різноманітних суб'єктів. Перевага віддається скоріше за все саме тим сигналам, що скеровані до даної конкретної людини й спеціально акцентують звернення до неї, наприклад, називаючи її ім'я. Якесь частина цих сигналів усвідомлено сприймається за допомогою слуху, ще якась, можливо, значно більша, працює на глибокому рівні, вносячи на поверхню свідомості незначну частку цього прихованого діалогу, мета якого виходить за межі цілей конкретного індивідууму. Так, жінка, що брала участь у експерименті, не замислювалась над феноменом гіпнозу, підсвідомого тощо. Її думки в даний момент були пов'язані лише з володінням парасолькою. Але ці думки, зумовлені ними вчинки та свідомі мотиви входили в коло глибших і ширших проблем, ставали підґрунтям для наукових надбудов, для вирішення завдань, над якими означена жінка просто не могла замислюватись, оскільки їх не усвідомлювала.

Тепер спробуємо окреслити сферу проблем, на які натякнула змодельована нами ситуація тлумачення експерименту, ґрунтована на майже фантастичній гіпотезі глибокого діалогу. Ці проблеми стосуються і характеру суб'єктів, що є учасниками діалогу, і взаємозв'язку діалогу з буттям у широкому розумінні обох слів, і звучення / розширення смислу події діалогу, й прав особистості на знання / незнання сутності процесів, у яких вона бере участь, які розгортаються в її інтересах чи всупереч ним тощо. Вони ведуть нас до принципово нової концепції людини й буття, вимагають корекції традиційних уявлень про «свідому» діяльність, зокрема в сфері культури й художньої творчості. Тобто претендують на побудову альтернативної філософії культури й концепції художньої творчості, подібно до того, як це зробив у свій час фрейдизм.

Запропоноване тлумачення експериментального факту, що став вихідним для психоаналітичного вчення, акцентує сутність фрейдизму як інтерпретаційної системи. Вже Бахтін у своєму критичному нарисі осмислив теорію Фрейда як породжену самоспостереженням – основним методом суб'єктивної психології – систему інтерпретації, яка ніколи не наближається до верифікованих методів об'єктивної психології й практично не цікавиться біологічними, фізіологічними, хімічними процесами, що лежать в основі функціонування психічного. «Психологічний метод Фрейда зводиться до інтерпретувального (скерованого на тлумачення) аналізу певних утворень свідомості особливого ґатунку, які піддаються зведенню до своїх несвідомих коренів» [1, с. 132], «вся психологічна конструкція Фрейда у своїй основі базується на вербальних висловленнях людини, є лише їх особливою інтерпретацією» [1, с. 155], «в усій фрейдівській конструкції психічної боротьби з усіма здійснюючими її механізмами ми чуємо лише пристрасний голос суб'єктивної свідомості, що тлумачить поведінку людини» [1, с. 156], – зазначає Бахтін. Несвідоме виявляється лише одним із мотивів цієї свідомості, яка вбирає в себе поліфонію реальних соціально зумовлених та емоційно забарвлених діалогів, серед яких особливе місце посідає діалог між пацієнтом та лікарем.

Для Бахтіна найбільш важливим був акцент на складних соціальних відносинах, які виникають між лікарем і пацієнтом, й, відбиваючи та трансформуючи у відповідності до специфіки ролей суб'єктів наявні у суспільстві ієрархічні та функціональні зв'язки, ідеологічно забарвлюють висловлення. А вже потім народжене в ситуації спілкування висловлення проєктується на внутрішнє життя людини, переносить драматичну напруженість міжособистісної діалогічної взаємодії на сферу суб'єктивних переживань,

породжуючи мотиви-ідеологеми, які дістали своєрідної персоніфікації в контексті психоаналітичної теорії, отримавши назви «Воно», «Я», «Я-ідеал» (або в іншій версії «Id», «Ego», «super-Ego»).

Так народжувались у полеміці з ідеями Фрейда витoki філософії діалогу Бахтіна. Вже у критичному нарисі «Фройдизм» відзначається, що «будь-який продукт мовленнєвої діяльності людини від найпростішого життєвого висловлення до складного літературного твору зумовлюється зовсім не суб'єктивним переживанням мовця, а тією соціальною ситуацією, у якій звучить це висловлення», що мова та її форми – «продукт тривалого соціального спілкування даної мовної групи» [1, с. 157], а слово являє собою сценарій найближчого спілкування, в процесі якого воно народилося, й водночас несе на собі відбиток більш широкого контексту мовної практики соціальної групи, до якої належить суб'єкт мовлення. Звісно, пізніше Бахтін вийде за межі звуженого соціологічним підходом та марксистською філософією розуміння літературного твору як лише соціально зумовленого висловлення. Його персоналістичний діалогізм здобуде свої дійсні виміри з урахуванням можливостей подолання соціальності завдяки реалізації авторської позиції «позазнаходження» та переходу до масштабу «великого часу». Але подібне розширення не відмінило уваги до соціально та історично зумовлених культурних форм та їх мовного вираження, не спростувало прагнення до об'єктивності у розгортанні наукової думки, яка завжди усвідомлює природу та кордони власної суб'єктивності.

Фройдизм в контексті подібних міркувань постає як нерозривно пов'язаний з певною культурно-історичною епохою міф, за допомогою якого спочатку окреслюється, а потім долається суперечність між біологічним і культурним, несвідомими і свідомим, минулим індивідуума і його майбутнім тощо у відповідності до «логіки бриколажу», яка, за К. Леві-Строссом відповідає структурі міфологічного мислення [3]. Праці Фрейда не стільки формують наукову теорію, скільки відображають цілісну міфопоетичну концепцію взаємодії людини і світу, яка показово добре узгоджується з художньою системою модернізму, його експериментальним характером, пошуками нової правди, суб'єктивністю, відвертістю й тяжінням до міфу. Цим можна пояснити надзвичайну популярність психоаналітичного вчення, його органічний зв'язок із художньою практикою епохи декадансу і модерну. Власне, епітети, якими наділяє Бахтін психоаналіз у своєму критичному нарисі (грандіозна побудова, смілива та оригінальна інтерпретація фактів, вражаюча несподіваність та парадоксальність [1, с. 160]) більше пасували б літературному творові, ніж науковій теорії.

Як не випадково сприймається прискіплива увага Фрейда до художньої практики минулого і сучасності, творів Софокла, Шекспіра, Достоевського, Т. Манна тощо. Його праці пропонують інтерпретацію класичних та сучасних творів світової літератури, наближену до художньої за оригінальністю та потенціалом інтерсуб'єктивної значущості. Психоаналіз стає мотивом мистецтва і, зокрема, літератури ХХ століття. В художніх творах з'являються психоаналітики та їх пацієнти, відтворюється атмосфера сеансів психоаналізу, згадується Фройд, вводяться елементи полеміки з ним. Врешті-решт є випадки, коли Фройд прямо чи алюзійно входить у персонажну сферу творів. Особливо численні приклади такого роду знаходимо в кіно, де ситуація особистісної взаємодії лікаря-психоаналітика та пацієнта монтується у сюжет психологічної, любовної, історичної драми, детектива, трилера, комедії тощо.

Можна було б провести аналогію між неklasичною філософією ХХ століття, яка виникає на перетині наукового та художнього дискурсу у відповідності до гасла А. Камю «Хочеш бути філософом, пиши романи», і психоаналізом як своєрідною неklasичною психологією, що вирвалася з простору наукового пізнання у сферу відкриття-вираження художньої правди, невід'ємної від особистості автора. Симптоматично, що поряд з назвою «психоаналіз» успішно продовжує функціонувати «фройдизм», а згодом і «неофройдизм» та «постфройдизм», на новому етапі відтворюючи ім'я батька-засновника. А учні-продовжувачі, критикуючи Фрейда й спираючись на нього, створювали такі яскраві інтерпретаційні системи феномену особистості та людської культури, як скажімо, вчення К.Г. Юнга, пройняте пафосом віднайдення втраченої духовності й ідеєю повернення на наступному витку розвитку до спільної роботи над усвідомленням загальнокультурного архетипу «Бог». Можливо, саме з виходом за межі суворо верифікованої науковості пов'язаний вплив психоаналізу на літературознавство, яке також розгорнуло водночас до наукового і художнього, схильне балансувати між тягіннями до точності та об'єктивності й вільним входженням у простір мистецтва, між сциєнтифічними та антисциєнтифічними тенденціями розвитку.

Показово, що лекції зі «Вступу до психоаналізу» – одна з центральних праць Фрейда, яка створювалась ним протягом значного відрізка часу, – має яскраво виражену діалогічну природу, подібно до літературного твору, що неможливий поза ситуацією діалогу між автором та читачем. Вона починається уславленням можливостей слова: «Слова спершу були чарами, і вони ще й досі зберігають чимало своєї давньої чарівної сили. Словом можна ошчасливити людину або довести її до розпачу, через слово вчитель передає свої знання учневі, палким словом промовець надихає слухачів і впливає на їхні судження й постанови. Слова призводять до афектів і є поширеним засобом впливу, який чинять люди одне на одного» [6, с. 11]. Як діалог побудована не лише та частина праці, яка призначалась для проголошення у вигляді лекцій (тут діалогічність є ознакою даного академічного жанру), але й та частина, що писалася поза лекційною практикою. Фрейд створює в своїх лекціях образ широкої аудиторії – чоловічої та жіночої, професійної та аматорської, комплементарно та критично налаштованої, приділяючи значну увагу прийомам опрацювання та подачі матеріалу, композиції, мовно-стилістичним особливостям оформлення викладу. Лекції «Вступ до психоаналізу» – своєрідний науково-академічний роман, за яким стоїть особистість та ціле життя його автора. Він втілює вироблену автором концепцію людини та світу, а також містить захоплюючу історію породження цієї концепції, її побудови та перевірки.

У контексті «Вступу до психоаналізу» цікаво виявляє себе рух від прагнення наукової системності у розгортанні міркувань до цілісності створюваної картини взаємодії особистості та світу. Визначальною для Фрейда є думка про те, що «все зв'язане з усім» і «мале з'єднується з великим». Така настанова керує автором у процесі інтерпретації експериментального та практичного матеріалу, об'єднуючи окремі факти в межах сформульованої гіпотези, подібної до задуму художнього твору. Ця подібність аргументована самим Фрейдом, на думку якого, психоаналіз виростає з самоспостереження й оволодіти ним можна, аналізуючи внутрішнє життя власної особистості. Тобто спільне для всіх переживання життя, рефлексія, спостереження за собою та іншим – ось виток психоаналізу, що об'єднують його з іншими рефлексійними практиками, до яких певною мірою належить і художня творчість.

Особистість у Фрейда трагічно самотня у відповідності до характерного для модернізму світосприйняття та світовідчування. Сама інституція психоаналітичної допомоги, яка швидко поширилася і вкорінилася у способі співіснування людей західного світу, свідчить про безпорадність окремої людини перед завданням гармонізувати власне внутрішнє та зовнішнє життя. Вона сприймається як знак розірваності нормальних людських зв'язків, котра призводить до необхідності шукати діалогу в штучному просторі спілкування з лікарем-психоаналітиком, на якого переноситься нереалізована потреба у постійному діалозі з близькою людиною (близькими людьми). Власне, таким неперервним діалогом і є любов у широкому розумінні цього слова, зацікавлена небайдужість до іншої людини, яка є ознакою справжніх родинних почуттів, дружби та кохання. Свідомість сучасної людини, за Фрейдом, не може знайти твердий ґрунт саме внаслідок відсутності вербалізованого саморозуміння в процесі діалогічної взаємодії з іншим. Вона опиняється між страхіттям тваринної правди про себе та нав'язаним суспільством недосяжним ідеалом, втрачаючи себе в лабіринтах непрояснених переживань, відчуттів, спогадів. Важливим у психоаналізі є його пафос, пов'язаний із прагненням допомогти іншій людині краще зрозуміти себе, хоча ця допомога не передбачає рівноправного діалогу, який розгортається в просторі художнього (і зокрема – літературного твору), а ґрунтується на авторитеті лікаря, його обізнаності та цікавості до пацієнта як об'єкта дослідження. Але сама позиція лікаря від початку заснована на гуманістичних інтенціях. До того ж психоаналіз з його опорою на самоспостереження та аналітичне осмислення власного досвіду узгоджує самопорядок із допомогою іншому, що також є характерним для мистецтва. Адже, прокладаючи шлях від безумовної капітуляції перед буттєвим хаосом до побудови моделі гармонійної взаємодії з навколишнім, до художньої цілісності як відтворення цілісності людини та світу, автор відкриває цей шлях для будь-якої іншої людини, для всіх людей. Важливо також, що можливість гармонізації та перспектива саморозвитку, на які вказує літературний твір, вимагають напруженої внутрішньої роботи від реципієнта, здійснюваної на ґрунті естетичного переживання, тобто пов'язаної із насолодою від сприйняття прекрасного, почуттям радості, яким мистецтво, на думку Ф. Шіллера, відрізняється від серйозності, що притаманна реальній дійсності.

В контексті сказаного стає очевидним, що формалізація у використанні психоаналітичного методу може бути охарактеризована як така, що звужує можливості літературознавчих студій, робить інтерпретацію літературних творів передбачуваною й замкненою на минуле в плані онтогенезу та філогенезу. Психоаналітична теорія як феномен, локалізований в просторі перетину наукового та художнього дискурсу, потребує діалогічного ставлення літературознавців, полеміки, що визначає перспективні вектори розвитку літературознавчої думки. Прикладом такого продуктивного (критичного) діалогу стала вже праця М.М. Бахтіна «Фрейдизм», про яку йшлося вище. Критичний нарис Бахтіна свідчить, що його філософія діалогу та онтологічна герменевтика народжувались на шляху подібної полеміки, засновувались зокрема і на розширенні на поглибленні діалогічних елементів, що містяться у психоаналітичній теорії Фрейда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М.М. (Под маской) Фрейдизм. Формальний метод в літературознавстві. Марксизм і філософія мови. Статті / М.М. Бахтин ; Сост., текстолог. підготовка, І.В. Пешкова. Комент. В.Л. Махлина, І.В. Пешкова. – М. : Лабиринт, 2000. – 640 с.

2. Врубель Л. Герменевтика / Л. Врубель // Література. Теорія. Методологія / [пер. з польськ. С. Яковенка; упорядк. і наук. ред. Д. Уліцької]. – [2-ге вид.]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 56–113.
3. Леви-Стросс К. Структура мифов / К. Леви-Стросс // Вопросы философии. – 1970. – № 7. – С. 151–183.
4. Павличко, Соломія. Сто років без Фрейда // Теорія літератури / С. Павличко; упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко. – Вид. 2-е. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. – С. 565–582.
5. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; [пер. с фр. и вступ. ст. И. Вдовиной]. – М. : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2002. – 624 с. (Серия «Канон философии»).
6. Фрейд, Зігмунд. Вступ до психоаналізу / Пер. з нім. П. Тарашук / Зігмунд Фрейд. – К. : Основи, 1998. – 709 с.

Астрахан Н.И., доктор филологических наук, доцент
Житомирский государственный университет им. И. Франко, Житомир

ПСИХОАНАЛИЗ КАК ИНТЕРПРЕТАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ: МЕЖДУ НАУЧНЫМ И ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ДИСКУРСОМ

В статье исследуются интерпретационные возможности психоаналитической теории. С опорой на критический очерк М.М. Бахтина «Фрейдизм» концепция З. Фрейда рассматривается как знаковый феномен эпохи декаданса и модерна, определенная интерпретационная система, не предполагающая установки на научную объективность. Осуществляется попытка охарактеризовать психоаналитическую теорию как такую, что возникает на пересечении научного и художественного дискурса.

Ключевые слова: психоаналитический метод в литературоведении, концепция художественного творчества, интерпретационная стратегия, философия диалога.

Astrakhan N.I., doctor of philological sciences, associate professor
I. Franko state university, Zhitomir

PSYCHO-ANALYSIS AS INTERPRETATION STRATEGY OF LITERARY CRITICISM: BETWEEN SCIENTIFIC AND ARTISTIC DISCOURSE

The article deals with interpretation possibilities of the psychoanalytic theory. Based on M.M. Bachtin's critical essay "Freudism", Z. Freud's conception is examined as the sign phenomenon in the epoch of decadence and modernism, as a certain interpretation system, which does not require the orientation on the scientific objectivity. The article makes an attempt to describe the psychoanalytic theory as that one that arises on the crossing of scientific and artistic discourse.

Key words: psychoanalytic method in literary criticism, conception of artistic work, interpretation strategy, philosophy of dialogue.

УДК 811.161.2'371'27

Шкіцька І.Ю., д-р філол. наук, професор

Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВИЛА ВЗАЄМНОГО ОБМІНУ В СИТУАЦІЯХ МАНІПУЛЮВАННЯ ПОЗИТИВОМ

Статтю присвячено дослідженню особливостей репрезентації схвальних вербальних реакцій у маніпулятивному дискурсі. Виокремлено види позитивного вербального реагування на маніпулятивно спрямовану оцінку та вираження прихильності до співрозмовника. З'ясовано частотність таких реакцій у ситуаціях здійснення маніпулятивного впливу. Описано типові мовні засоби, використовувані адресатом для відповіді на маніпуляцію позитивом. Порівняно предмет позитивної оцінки в компліментарних висловлюваннях, що спричинюють позитивну вербальну реакцію об'єкта маніпулювання, і в зустрічних компліментах.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, маніпулятивна тактика підвищення значимості співрозмовника, засіб вербалізації, предмет оцінки, експресив-маніпулема, зустрічне компліментарне висловлювання.

У сучасному мовознавстві актуальності набули наукові студії, у яких висвітлюються різні аспекти використання комунікативних стратегій. Учені розглядають засоби вербалізації комунікативних стратегій, з'ясовують екстралінгвальну специфіку ситуативно зумовленого спілкування, зокрема ураховують гендерні, вікові та статусно-посадові характеристики учасників комунікації, ступінь їх знайомства, мету інтеракції тощо. Серед комунікативних стратегій з яскраво вираженим регулятивним потенціалом виокремлюється маніпулятивна стратегія позитиву. Її суть полягає в повідомленні співрозмовнику позитивної інформації для зміни його поведінки чи емоційно-ментального стану відповідно до задумів маніпулятора. Найяскравіше маніпулятивна стратегія позитиву виявляється в тактиці підвищення значимості співрозмовника, що передбачає позитивне оцінювання об'єкта маніпулювання з боку маніпулятора або вираження прихильного ставлення з метою здійснення маніпулятивного впливу.

Якщо особливості ініціативних маніпулятивно спрямованих позитивнооцінних експресивів є з'ясованими (див. [4]), то різні аспекти вербального реагування на маніпуляцію позитивом у сучасному мовознавстві залишаються не висвітленими. Сказане стосується і реакцій на маніпуляцію, зумовлених дією правила взаємного обміну, яке полягає в прагненні людини віддячити на виявлену іншою особою люб'язність чи добрі вчинки [3: 34].

© Шкіцька І.Ю., 2018

Метою нашої розвідки є вивчення схвальних реакцій на маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника. Реалізацію поставленої мети забезпечує виконання таких **завдань**: а) виявлення видів позитивного вербального реагування на маніпулятивно спрямовану оцінку та вираження прихильності до співрозмовника; б) з'ясування частотності репрезентації схвального реагування в ситуаціях здійснення маніпулятивного впливу; в) опис типових мовних засобів, використовуваних адресатом для відповіді на маніпуляцію позитивом; г) висвітлення предмета позитивнооцінних компліментів-маніпулем, що зумовлюють позитивну вербальну реакцію комунікативного партнера; д) окреслення предмета оцінки у зворотних компліментах; е) відстеження взаємодії реактивних комунікативних тактик.

Матеріалом дослідження послужила авторська картотека, що налічує понад 5000 фрагментів текстів із висловленнями, які містять комунікативні події – факти здійснення маніпулятивного впливу, укладена методом суцільної вибірки з художніх текстів української літератури XIX-XXI ст.

Стратегія реагування демонструє подвійну залежність від ініціативної стратегії, що виявляється в можливості функціонально-семантичної та комунікативно-прагматичної відповідності чи невідповідності [2: 45]. Реактивне схвалення на маніпуляцію позитивом є найтипівішим, адже “удалий комплімент завжди спонукає до зворотної любов’язності” [1: 306]. Так, за результатами нашого дослідження, кількість прикладів позитивної реакції на експресиви-маніпулеми становить 30 % від усіх прикладів, що фіксують вербальну реакцію на маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника, – пор. із 25 % прикладів реакцій-самопринижень, 23 % прикладів негативної реакції, 16 % іронічних висловлювань, 6 % реакцій у вигляді доповнень компліментів на свою адресу (див. рис. 1).

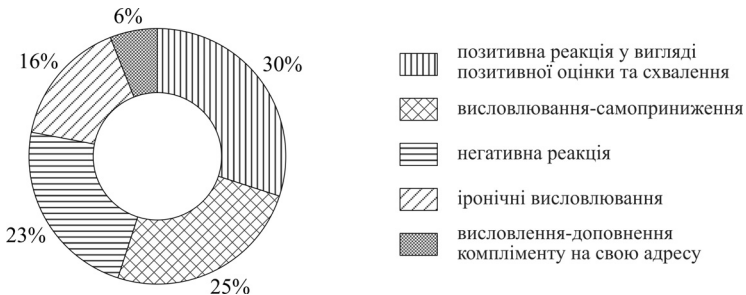

Рис. 1. Кількісна репрезентація різних видів вербальної реакції на маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника

Оскільки найчастіше використовуваною серед маніпулятивних тактик позитиву є тактика підвищення значимості співрозмовника, правило взаємного обміну найяскравіше виявляється саме в ній, але його реалізацію спостерігаємо і в ситуаціях, коли маніпулятор поєднує згадану тактику з тактикою солідаризації, наприклад: (чоловік запрошує дівчину, яка йому сподобалась, до співпраці)

– *А у вас є стиль, Марго. Зі свого боку впевнений, що ми складемо гарну команду.*

– **Я теж** (Л. Баграт). Натомість жодного прикладу позитивної реакції не зафіксовано на компліменти-маніпулеми, що супроводжують висловлювання-самовихвалання. Ідеться про поєднання маніпулятором тактики підвищення значимості співрозмовника з тактикою позитивного самопозиціонування.

У ситуаціях маніпулювання позитивом правило взаємного обміну виявляється передусім у вираженні реактивної позитивної оцінки, адресованої об'єктом впливу маніпулятора. Її реалізують здебільшого зустрічні (зворотні, респонсивні) компліменти, похвала, схвалення, кваліфікаційні номінації, звертання, що містять позитивну оцінку. Зазначимо, що в ситуаціях маніпулювання реактивне позитивне оцінювання репрезентовано частіше на позитивну оцінку, ніж на виражене з боку маніпулятора позитивне ставлення та згоду (відповідно 68 % та 32 %).

Типовою реакцією на маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника, зокрема субтактику позитивного оцінювання співрозмовника, є подяка. У маніпулятивному дискурсі позитиву подяка вербалізується здебільшого за допомогою таких мовних засобів: *Дякую, Мерсі, Спасибі, Ми вдячні тобі (вам), Щиро вдячний, Дуже вам вдячний*. Рідше зустрічаємо подяку з коментуванням компліментарного висловлювання. Частотною в реакціях на маніпулятивно спрямований комплімент також є вказівка на предмет вдячності: *Дякую за (такий, вишуканий) комплімент, Спасибі на доброму слові, Спасибі за тепле / добре, щире слово, Спасибі за комплімент, Спасибі за довір'я / довіру, честь*, наприклад: (сотник зацікавлений у тому, щоб наймити продовжували працювати в нього)

– *Оце косарі. Оце робота, – [удавано захоплюючись, узявся за боки Повчанський.] – Спасибі, соколята.*

– **Спасибі й тобі, батьку, на доброму слові**, – [одноставно відгукнулися парубки, блиснувши білими зубами] (З. Тулуб).

Відзначимо, що в 92 % висловлювань, що маркують реактивну подяку, об'єкт маніпулювання реагує в такий спосіб на позитивну оцінку, та лише 8 % висловлювань засвідчують подяку як реакцію на вираження позитивного ставлення до нього та емпатію.

Правило взаємного обміну виявляється і у вираженні прихильності до суб'єкта маніпулювання. Воно може вербалізуватися за допомогою експресивів на позначення позитивного ставлення, а також звертань, що маркують симпатію (*приятелю, сестро, мій хлопчику*), звертань з атрибутивними поширювачами на зразок *дорогий, любий* і жартів, наприклад: (розвідник має намір увійти в довіру генерала)

– *А вам дуже до лиця генеральські погони, гер Бертольд!*

– *Все йде на добре, мій хлопчику! Наш наступ в Росії розвивається чудово* (Ю. Дольд-Михайлик).

Якщо маніпулятор виявляє прихильність до співрозмовника за допомогою звертання, типовою є реактивна відповідь об'єкта маніпулювання, що теж містить звертання-маркер позитивного ставлення або позитивнооцінної конотації.

Менш репрезентованим видом позитивного реагування на тактику підвищення значимості співрозмовника є згода, наприклад: (Агляя домагається прихильності Дмитра) [*Він мовчав тому, що в нім у цей момент зажеврила внутрішня боротьба: з одного боку, йому підлегло її захоплення ним як відважною і вольовою людиною, з другого – він не зовсім вірив їй. Нарешті він заспокоївся й сказав:*]

– *А ти, знаси, цілком правильно підмітила: я говорю про ближніх. Мені це твердження дуже подобається* (М. Хвильовий). Вираження згоди з висловленням, що супроводжує компліментарне висловлювання, можна також трактувати як вияв реалізації правила взаємного обміну, наприклад: (цариця дає завдання підданому)

– *Лише на вас і ні на кого іншого покладаю свої надії.*

[...Потоцькому полестили слова і ласкавий погляд імператриці. Він відповів:]

– *Буде так, як благословить ваша величність* (П. Наніів).

Поодинокими прикладами репрезентовані реакції на маніпуляцію позитивом у вигляді висловлень, що маркують радість від спілкування, схвалення думки співрозмовника, передають емпатію, наміри молитися за маніпулятора тощо. Найчастіше позитивні емоції виражаються за допомогою таких мовних формул, як *Приємно, Мені дуже приємно це чути (від вас), Розчулений, Дуже радий, чути це від вас.*

До відносно нечастотних проявів правила взаємного обміну відносимо й реакції на маніпулятивно спрямований експресив у вигляді побажання добра та повідомлення інформації, приємної співрозмовнику чи очікуваної ним, наприклад: (гетьман хоче гармонізувати стосунки з воєводою після перемоги козаків)

– *Ми завжди були і є вірними слугами його милості короля! Ми його підніжки! Нех жеє круль!*

– *Похвально, похвально! Його милість круль завжди підтримує вірну старшину. Грамоти на мастки одержите!*

– *Вашмосць!* – [вихопився наперед гетьман]. – *Дозвольте і вашу милість потішити!* – [Воєвода кивнув, гетьман метнувся до дверей.] – *Ану, уведіть першого лотра!...* (В. Чемерис).

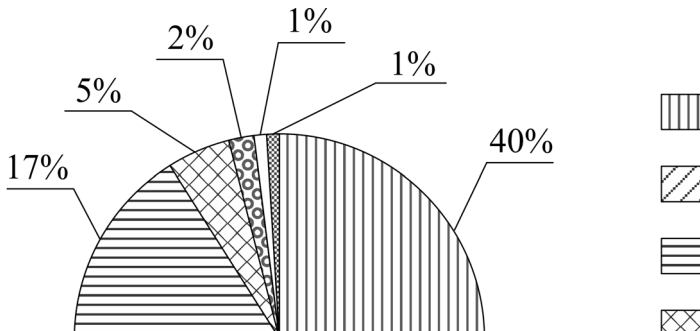

Рис. 2 Кількісна репрезентація видів схвальної вербальної реакції на маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника

Загалом реактивні компліментарні висловлення відзначаються лаконічністю порівняно з ініціативними компліментарними висловлюваннями. Це стосується і висловлювань на позначення позитивного ставлення до співрозмовника: ініціативні конструкції здебільшого розлогіші, ніж реактивні. Водночас упадає в очі й мовне багатство ініціативних

експресивів, що можна деякою мірою пояснити їх підготовленістю чи продуманістю порівняно зі спонтанними репліками-відповідями, наприклад: (слідчий хоче викликати ув'язненого на відвертість)

– *Вона мене схвилювала, ваша поезія. Попри еkleктичність і надмірну ускладненість образу, зумисну спрочиненість на межі примітивізму та зухвале новаторство, у ній проглядається могуть, крицева міць! Відчувається, що автор не сентиментальний плаксіт провінційного закутка, а боєць!*

– *Зачарований вашою витримкою*, – [тільки й сказав Олесь, а про себе подумав: “Це скільки ж часу треба було зачувати з папірця “еклектика” та “надмірна ускладненість образу” людині, котра, можна ручатись, не відрізняє Табачника від Тютюника”] (Б. Гуменюк).

Засобами вербальної репрезентації правила взаємного обміну постають прислівникові форми *теж, також, навзаєм, взаємно*, мовні звороти *і я / ми, ти, як і ви (ти) + [дієслово на позначення позитивно оцінюваної дії]* тощо. Типовим прийомом побудови зустрічного компліменту є паралелізм та використання мовних засобів з ініціативного компліментарного висловлювання (*а ви – а ви, солодке – солодке, брильянти – брильянти* і под.), наприклад: (бізнесмен хоче використати для реалізації своїх планів дівчину)

– *Червоне солодке. Іспанське. Це Ваше вино, Марго. Впевнений, що воно таке ж солодке, як Ваші губи.*

– *Так. І таке ж солодке, як Ваші компліменти* (Л. Баграт).

Реактивне компліментоговоріння може мати вигляд обміну люб'язностями, що особливо притаманне світському спілкуванню, наприклад: (директорка пансіону прагне гармонізувати стосунки з батьками своїх учениць)

– *О, я вже знаю за ваших дітей! Я дуже рада, що буду їх виховувати в нашій інституті*, – [промовила Турман і почала кахикати сухим кашлем, неначе вона от-от хотіла Богу дщину оддати.] – *Я дуже дякую вашому мужеві, що він надарував нас читанням своїх лекцій в нашому інституті*, – [говорила вона далі, обертаючись до Степаниди.]

– *А ми маємо за найбільше щастя, що наші діти будуть вчитися в інституті під такою високою рукою, під таким важливим доглядом, як ваш*, – [сказала Марта й справді рада, що діти будуть в інституті] (І. Нечуй-Левицький).

Для маніпулятивної стратегії позитиву характерне поєднання субтактики підвищення значимості співрозмовника із субтактикою вираження позитивного ставлення до нього. Серед реакцій адресата на поєднання зазначених субтактик домінує реакція у вигляді вираження прихильності до адресата. Типовим явищем у ситуаціях маніпулювання позитивом є одночасне реактивне вираження об'єктом маніпулятивного впливу позитивного ставлення до співрозмовника та похвали, наприклад: (жінка хвалить свого чоловіка в присутності подруг, сподіваючись одержати від нього більше подарунків) [І хто б не зайшов до них у хату, дружина кидалась показувати свої дарунки.]

– *Бачите? Це мені мій дорогий чоловік подарував! Оце – на Різдво, а це – на “Валентин”*, а це – на день народження! *От яке золото я маю!* – [вищукувала вона.]

– *Дійсно, доброго чоловіка маєш!* – [заздро говорили її приятельки, а Петро ніяково посміхаючись, казав:]

– *Та що це, це дрібниці: моя жіночка хіба такого варта?!* (Г. Чернінь)

Предмет маніпулеми-компліменту та предмет реактивного компліменту можуть збігатися. За результатами здійсненого дослідження, збіг предмета позитивної оцінки в ініціативному та респонсивному компліментарних висловлюваннях спостерігаємо в 14 % ситуацій зі схвальною реакцією об'єкта маніпулювання.

Зазвичай “дзеркальність” предмета схвалення притаманна ситуаціям, у яких маніпулятор дає загальну позитивну оцінку співрозмовнику, відзначає його ділові, розумові та моральні якості, а також зовнішність. Правило взаємного обміну яскраво виявляється в ситуаціях міжгендерної комунікації, зокрема ситуаціях флірту, у яких предметом оцінки постає або загальна / комплексна оцінка або оцінка зовнішності, наприклад: (пан Спихальський залищається до своєї сусідки)

– *А то я кажу своєму: шкода буде, якщо помре такий гарний чоловік!*

– *О пані, то було б зовсім зле! ... Бр-р-р!.. Особливо коли взяти до уваги, що на світі залишилися б без нас такі файні молодіці, як ви, – [не моргнувши й оком, підлестив упівголова своїй сусідці Спихальській]* (В. Малик).

Цікаво, що в ситуаціях маніпулятивно маркованої міжгендерної комунікації частіше простежується незбіг предмета оцінки в ініціативних та респонсивних компліментах: комплімент щодо зовнішності, адресований жінці, спричиняє у відповідь комплімент, що акцентує увагу на ділових якостях чоловіка, а також таких особистісних характеристиках, як сміливість, мужність, сила і под. На нашу думку, це підтверджує факт, що для жінок значущий зовнішній вигляд, а для чоловіків – реалізація в професійній сфері, наприклад: (Лідія Власівна зацікавлена в тому, щоб прокурор припинив розслідування злочину)

– *Лідіє Власівно, а ви за цей час буквально змінилися! Колір обличчя <...> Грайливість у погляді <...> а хода, яка хода! Лебедина.*

– *...А я чула – ти досягати великих успіхів на прокурорській ниві. Ілля Митрофанович протуркотів усі вуха: “Наш молодий прокурор знайшов кривдника Іруньки. А тепер, кажуть, зачепив і того, хто штрикнув ножем Харіна з артели “Зі святими упокій”* (В. Пеунов).

Реакція адресата на маніпуляцію у вигляді компліменту щодо комунікативних здібностей маніпулятора або його вміння розбиратися в людях характерна для тих комунікативних ситуацій, у яких об'єкт маніпулятивного впливу викриває наміри або розуміє суть маніпулятивної тактики, обраної щодо нього маніпулятором, наприклад: (лікар і фармацевт хочуть дізнатися секрети знахарства)

– *Як у вас чарівні квіти, Любов Софронівно!.. А чим це у вас так пахне в кабінеті? Вловлюю <...> тут ціла суміш трав <...>. А фіранки!.. Ви, мабуть, до всього ще й чудова господиня! І кондиціонер, бачу, у вас є <...>*

[*Ураз вона пожвавішала, засміялася.*]

– *Ну й хлопці! Оце психологи! А я спочатку сприйняла вас за мільйонерів* (В. Гаман).

Істотного впливу статусу та віку співрозмовників на репрезентацію схвального реагування на маніпулятивну стратегію позитиву не спостерігаємо. Це пояснюється передусім тим, що в нашому суспільстві відповідати добром на добро є нормою і люди намагаються дотримуватися цього правила часто з ввічливості, особливо коли йдеться про ділове спілкування. Проте, за нашими спостереженнями, компліментарні висловлювання

вищих у посаді як реакції на позитивнооцінні експресиви підлеглих часто мають вигляд похвали та згоди. Предметом оцінки в них здебільшого постають розумові здібності, уміння гарно говорити, рідше – такі особисті якості, як відданість справі та ретельність.

Реакція на похвалу у вигляді висловлення прихильності має місце за яскраво репрезентованою статусною дистанцією: позитивне ставлення виражає нижчий за посадою, підлеглий або залежний адресат. Водночас реакція у вигляді похвали на вираження прихильності притаманна вищим за посадою щодо підлеглих чи нижчих за соціальним статусом співрозмовників. Якщо для ініціативних компліментів характерний супровід запевняннями в щирості, то для респонсивних компліментів це явище не типово.

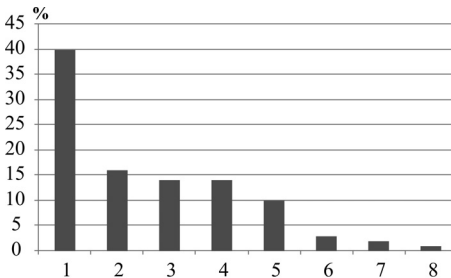
Предметом позитивної оцінки в компліментах-маніпулемах, на які адресат реагує позитивно, найчастіше постають професіоналізм, уміння та здібності, а також результати роботи (див. рис. 3).

Зауважимо, що серед компліментів, предметом оцінювання в яких постають особисті якості співрозмовника, особливою частотністю відзначаються компліментарні висловлювання щодо моральних характеристик, зокрема доброти, чесності, надійності, відданості, а також стосовно вміння розбиратися в людях і спілкуватися з ними.

Предмет позитивної оцінки в зустрічних компліментах відображено на рис. 4.

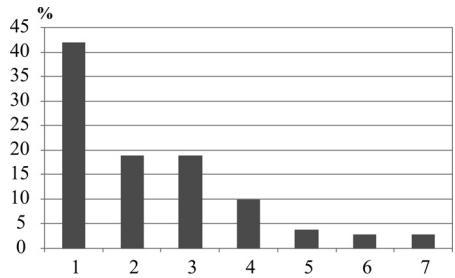
Як бачимо, найбільш частотними є реактивні компліментарні висловлювання, предмет позитивної оцінки в яких становлять розумові здібності співрозмовника, зокрема кмітливість і дотепність, а також його комунікативні навички. Серед зустрічних компліментів, предметом оцінки в яких є особисті якості співрозмовника, домінують висловлювання щодо моральних якостей (71 % – порівняно з 29 %, у яких акцентуються інші якості, наприклад, витримка, гостинність, креативність, уміння бачити прекрасне тощо).

Звернімо увагу, що предмет позитивного оцінювання ініціативних і респонсивних компліментарних висловлювань загалом різняться: маніпулятор здебільшого позитивно оцінює ділові якості співрозмовника та його професіоналізм, натомість як об'єкт

- 1 – Професіоналізм, уміння, здібності, результати роботи
- 2 – Зовнішність / зовнішній вигляд
- 3 – Загальна / комплексна позитивна оцінка
- 4 – Розумові якості
- 5 – Речі / об'єкти, належні співрозмовнику
- 6 – Позитивна оцінка рідних співрозмовника
- 7 – Вікові характеристики співрозмовника

Рис. 3. Предмет оцінки в маніпулятивно спрямованих компліментарних висловлюваннях, на які співрозмовник реагує схвально

- 1 – Розумові здібності / комунікативні навички
- 2 – Здібності, професіоналізм, результати роботи
- 3 – Особисті якості
- 4 – Загальна позитивна оцінка
- 5 – Зовнішність / зовнішній вигляд
- 6 – Позитивна оцінка рідних співрозмовника
- 7 – Вікові характеристики

Рис. 4. Предмет оцінки в респонсивних компліментарних висловлюваннях

маніпуляції – розумові здібності співрозмовника та його красномовність і вміння комунікувати.

Таким чином, схвальне вербальне реагування є типовою реакцією на маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника, що може виявлятися у зворотному компліментоговорінні, реактивному вираженні позитивного ставлення до комунікативного партнера, подяки, згоди, побажання добра, радості з приводу позитивної оцінки на свою адресу або з приводу спілкування з ним, а також у повідомленні приємної для маніпулятора інформації тощо.

Предметом оцінки в компліментах, на які об'єкт маніпулювання реагує схвально, постають ділові якості співрозмовника, його професіоналізм, успіхи тощо. Хоча в зустрічних компліментах спостерігаємо дзеркальність, що виявляється в збігу предметів оцінки ініціативного та реактивного компліментів, предметом оцінки в зустрічних компліментах здебільшого постають розумові здібності маніпулятора і його вміння гарно говорити. Перспективою наших подальших наукових студій є вивчення на матеріалі художньої літератури особливостей репрезентації невербальних реакцій адресата на застосувану щодо нього маніпулятивну тактику підвищення значимості співрозмовника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Світлана Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Вохрышева Е. В. Коммуникативные стратегии диалогического взаимодействия : гендерный аспект / Вохрышева Е. В.; Самар. науч. центр. – Самара, 2006. – 134 с.
3. Чалдини Р. Психология влияния / Роберт Чалдини. – [4-е междунар. изд.]. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с. : ил. – (Серия “Мастера психологии”).
4. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву : лінгвістичний аспект : [монографія] / Ірина Юріївна Шкіцька ; за наук. ред. проф. В. М. Бріцина. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с. : іл.

Шкицкая И.Ю., д-р філол. наук, професор

Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВИЛА ВЗАИМНОГО ОБМЕНА В СИТУАЦИЯХ МАНИПУЛИРОВАНИЯ ПОЗИТИВОМ

Статья посвящена исследованию особенностей репрезентации положительных вербальных реакций в манипулятивном дискурсе. Выделены виды положительного словесного реагирования на манипулятивно направленную оценку и выражение привязанности к собеседнику. Определена частотность таких реакций в ситуациях манипулятивного воздействия. Описаны типичные языковые средства, используемые адресатом для ответа на манипуляцию позитивом. Проведен сравнительный анализ предмета положительной оценки в комплиментарных высказываниях, вызывающих словесно выраженное одобрение объекта манипулирования, и во встречных комплиментах.

Ключевые слова: манипулятивная стратегия позитива, тактика повышения значимости собеседника, средство вербализации, предмет оценки, экспрессив-манипулема, встречное комплиментарное высказывание.

Shkitska I. Yu., doctor of Philology, professor
Ternopil national economic university, Ternopil

IMPLEMENTATION OF THE EXCHANGE PRINCIPLE IN SITUATIONS OF POSITIVE MANIPULATION

The article is devoted to research of the features of representation of positive verbal reactions in manipulative discourse. The research identifies types of positive verbal response to manipulative evaluation and expression of favor to an interlocutor. The work determines relative frequency of such reactions in situations where manipulative influence is exercised. The article studies typical linguistic means used by an addressee to respond to positive manipulation. A comparative analysis is offered of a subject of positive evaluation in complimentary utterances, which trigger verbally expressed positive reaction by an object of manipulation, and the one in reflexive compliments.

Key words: *strategy of positive manipulation, manipulative tactics of increasing the value of an interlocutor, means of verbalization, subject of evaluation, manipulative positively-evaluative expressive, reflexive complimentary utterance.*

УДК 811.163.41'366:811.16

Ярмак В.І., кандидат філологічних наук, доцент, ст. наук. співр.
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ

СЕРБСЬКІ ДВОВИДОВІ ДІЄСЛОВА ТА НЕДОСТАТНЄ ДІЄСЛОВО «ВЕЛИМ» У ПРОЗОВИХ ФОРМАХ

Статтю присвячено аналізу різних стилістичних функцій сербських двовидових дієслів та недостатнього дієслова «велим» у прозовому художньому дискурсі з урахуванням специфічних особливостей їхньої семантики.

Ключові слова: *двовидові дієслова, дієслово «велим», verba dicendi, двовидове дієслово «видети», двовидове дієслово «бити».*

Розмаїття стилістичних функцій сербських дієслівних претеритальних форм як емпіричних граматичних засобів вираження минулого часу доповнюють певні групи дієслів, що вирізняються своєю семантикою або видовими особливостями. Великий інтерес у контексті дослідження стилістико-експресивного діапазону претеритальних форм (уже відповідно до його сучасного семантико-експресивного наповнення) становить функціонування так званого «недостатнього» («дефективного», неправильного) дієслова «велим», яке в ході історичного розвитку втратило чимало форм і в сучасній сербській літературній мові, на думку більшості дослідників, зберегло лише форми теперішнього часу й імперфекта. Його сучасні форми й значення кодифіковано в авторитетних лексикографічних джерелах, напр.: «Велим, имп. вељах; ... вељу (јуж.) велим, fagen, ... dico» [13: 57]; «велим (покр. вељу)...., із решти форм – лише імперфект *вељах* і дієприслівник

© Ярмак В.І., 2018

теперішнього часу *велећи*...1. казати, говорити; 2. а. *думати, гадати; ... хтети, бути згодним*» [24: 349].

Утім, про унікальність цього дієслова у сучасній сербській літературній мові свідчить не лише динаміка зміни кількості його форм, а й етимологія. Аби збагнути особливості специфіки вживання дієслова «*велим*» у художньому дискурсі, слід передусім узяти до уваги декілька фактів, пов'язаних із його походженням. У «Етимологічному словнику хорватської або сербської мови» П. Скока згадане дієслово кваліфікується як імперфективне й таке, що має лише форми презенса й імперфекта (*veljāh*), а на всьому просторі поширення хорватської і сербської мов інфінітив не фіксується. В інших же слов'янських мовах інфінітив існує (стсл. *velēti, veljō*, чеськ. *veleti*, рус. *velet', veljū* і т. д.). Як одна з причин обмеження форм дієслова *велим* у сучасній мові наводиться синонімія значень дієслів *reći, govoriti, kazati*. За свідченням П. Скока, дієслово із префіксом *poveljeti* в тому значенні, в якому воно вживається, скажімо, в сучасних східнослов'янських мовах, функціонувало лише в добу феодалізму, до кінця XVIII ст., і було замінено синонімічним дієсловом *zapovjedati*. Роль перфективної форми виконує дієслово *reći*. Крім того, у П. Скока знаходимо також іще одну вельми важливу констатацію, що для хорватської й сербської мов інноваційним став процес, пов'язаний із тим, що в них це дієслово стало *verbum dicendi* [детальніше про це див.: 35: 573].

Однак, як свого часу стверджував відомий хорватський лінгвіст М. Кравар, аналізуючи його вживання у хорватських діалектах і в літературній мові, попри те, що дієслово «*велим*» у сучасних хорватській і сербській мовах має менше форм, ніж у давніх, і останні вже не є абсолютно тотожними сучасним формам, це дієслово «...нині має не лише форми презенса й імперфекта, а й герундія теперішнього часу (мається на увазі дієприслівник теперішнього часу *veleći* – В. Я.). ... Очевидно, що в сучасній мові від його перфективного різновиду не залишилося й сліду. ... З цієї причини й збереглися лише ті форми основи теперішнього часу, які позначають дію в процесі/дію, що триває...: презенс, герундій теперішнього часу та імперфект. ... Іншими словами: *velim* може вживатися тільки в тих випадках, де він означає «*govorim*», ... але ні в якому разі не там, де б він мав значення «*гебем*»» [33: 81].

Утім, органічна й нерозривна пов'язаність форм теперішнього часу дієслова «*велим*» із його імперфективними формами простежується не лише на рівні етимології. Про виразну тенденцію до транспозиції часового значення презенса дієслова «*велим*» свідчить велика кількість прикладів його вживання в сербському прозовому художньому дискурсі різного жанрово-тематичного спрямування, де семантика презенса цього дієслова явно тяжіє до семантики імперфекта. Так, зокрема, діагностичними контекстами в цьому сенсі можуть бути насамперед діалогічні дискурси, де дієслово *велим* у формах презенса часто-густо повторюється й виконує роль основного елемента у «перемиканні» реплік персонажів. У такій ролі згадане дієслово, приміром, уживається у «Житті Хайдук-Велька Петровича» В. Караджича: «– А кад си ти бимбаша, шта је Велько? – Он је, *вели*, господар» [3: 96]; «А Стана *вели*: «Иди, друго, бог с тобом!...»» [там само: 96].

Такий художній прийом є характерним і для оповідань класиків сербської літератури XIX століття: Я. Веселиновича і М. Глішича. Тут недостатнє дієслово «*велим*» виступає в різних позиціях: «У'ватила му – *вели* – руке, па га притегла незгодно...»; «Пуштај ме» – *вели* му она – «па ћу ти казати траву која ће те чувати од курушума!»... – «Јок !» – *вели*

он. «Казаћу ти где има блага закопаного!...» – «Јок!» – *вели* он; «...Ћутасмо. ћутасмо, док тек рече Јанко: – Ја плати'! – И ја! – *вели* Ћура. – И ја! – *вели* Петар. – И ја! – *вели* Игњат» [4: 288; 368–369]; «– А немој што замерити. Господине, – *вели* кмет» [5: 65]. При цьому наскрзним відтінком семантичного спектра дієслова *велим* є його імпліцитна органічна пов'язаність із минулим часом, чому, зокрема, сприяє й створюваний ефект ретардації в описі психологічного стану героя, коли це дієслово входить є частиною персоналізації: «О, ала ми је добро!...» – *вели* ово смежурано, и окреене испијено тешком болешћу лице» [23: 394].

Приблизно ті самі функції дієслово «*велим*» виконує і в діалогічному дискурсі сербських письменників, які походять із Далмації, зокрема, у романі С. Матавуля «Баконя фра Брне» та в романі І. Чипіко «Павуки», що свідчить про його поширеність на цих теренах: «Ратар блијед ... гледа у врх од чизама и *вели*: – Па ... онај ... видећемо! Тамо по Божићу. – Ја ... онај ... како год ти речеш – *вели* Кушмељ» [18: 196–197]; «...Пак му остаје јоште доста докле допре до краја – *вели* Дундак...» [там само: 247]; «– Погледај... – обоје ка јабуке – *вели* Стеван Младенов. – Севапније би и' било саставити... – *вели* Трчаг. – Ти, Филипе, треба да говориш Велинци! – *вели* Марко синђин» – оповідання «Луда Велинка» [там само: 326]; «»Живија! – узвикнуше Јерковићи. – ко ће напити кâ он» – *вели* Катарина...» [там само: 189]; «Газда се љути, *вели*: – Увијек си ми за напаст... Оставимо разговори – *вели* газда – већ да ти платим» [там само: 217].

Характерними контекстами функціонування недостатнього дієслова «*велим*» можна вважати й такі художні пасажі, де воно виступає поряд із іншими *verba dicendi*, створюючи синонімічне розмаїття: « – *Велиш* ли од истине да кућу зидаш међу нама? – *запита* Драго. – *Велим* и желим... – Иди, – *вели* свекар» [18: 138]; «У њеке *рече* му Бобан... – Јел' да, јел'? – *тепа* Букар. ... – Страшљив је ка коза – *вели* Бобан» [там само: 239].

Про виразжально-експресивні можливості недостатнього дієслова і його «пристосованість» до діалогічного дискурсу свідчать рідкісні, але показові випадки використання його власне у формі імперфекта: «Са чесме? – *запита* игуман неким меким гласом, који даваше упитаноме доста повода за лаж. Он као да *вельаше* у себи: «Ти слажи, мора... видиш, помажем ти...» [23: 86]. У наведеному прикладі даються ознаки усі найхарактерніші особливості цієї синтетичної претеритальної форми: наявність іншої фонові минулої дії, невизначена тривалість дії, позначуваної імперфектом, відтінок особистої пережитості ситуації персонажем тощо.

Семантична транспозиція дієслова «*велим*» стає особливо виразною у складі повторів експресивно конотованої *стилізації під біблійну притчу* в оповіданні Я. Веселиновича «Кріпак Ілія». У порівняно великому фрагменті як *verba dicendi* автор використовує виключно назване дієслово, яке виявляється надзвичайно гнучким і з погляду своєї семантики, і з погляду експресивного навантаження: «...Има, знам, приповетка: Како су ишли он, Бог, и Свети Никола и Свети Петар... Бог му назове: «Добро вече!» – «Бог ти помого!» – *вели* сирота. «Дј ми мало да пијем». «... Е, не дам!» – *вели* сирота». «– У тебе има свашта доста, па дајеш само газдама...!». И тако прође поред Бога. Сретне Светог Николу. И овај му се каже ко је, и поиска да пије. – «Не дам ни теби!» – *вели* сирота» [4: 65].

Іще однією характерною іпостассю функціонування недостатнього дієслова «*велим*» є його наявність у складі вставних речень, причому не лише в художніх творах сербських класиків, а й у дискурсі літературної критики, зокрема, у статтях Й. Скерлича про дві

«жіночі» книги (І. Секулич і М. Янкович) і роман М. Ускоковича: «Осећао сам се угодно – вели он – међу тим људима, искупљеним из готових свију крајева наше домовине» [25: 183]; «Први пут у животу Ђурица се нађе у затвору, «лишен слободe», како *веле* правници» [там само: 190]; «Како да им се чине примедбе, како *веле* источњачка послонца, жену ни цветом не треба ударити!» [там само: 193].

У різні історичні періоди сербські лінгвісти неодноразово звертали увагу на виняткову здатність сербської і хорватської мов розвивати неймовірно навіть для слов'янських мов розмаїття двовидових дієслів (що мають недоконаний і доконаний вид) – без префіксації і без відчутної зміни їхнього значення, звісно, окрім значення самого виду (напр.: *писати, чути, именовати, вечерати, ручати, видети, бити, крстити, прстенати, веровати* тощо). Претеритальні форми двовидових дієслів посідають чільне місце в арсеналі граматичних засобів вираження минулого часу в сербському художньому дискурсі. На окрему увагу вони заслуговують уже в контексті багатства свого семантичного спектра й насиченості евентуальних експресивних конотацій.

Передусім слід зазначити, що на складність цього явища свого часу вказували В. С. Караджич, академік Т. Маретич, академік А. Беліч та інші мовознавці. Зокрема, у відомій праці «Про двовидові дієслова» А. Беліч зробив цікаву спробу з'ясувати сутність можливості розвитку двох видів у таких дієслів, уважаючи, що початково два види у цих дієслів розподілялися за часами: у теперішньому часі і дієслівних формах, залежних від нього, уживався недоконаний вид, а в минулих часах – доконаний. Він розтлумачує цю різницю на прикладі вживання дієслова *писати* у спеціальному значенні 'писати листа': у теперішньому часі *пишем писмо* ('я пишу листа') безумовно має значення недоконаного виду, претеритальна ж форма *ја сам му писао* фактично означає 'я йому надіслав листа', 'я йому написав листа'. Із наведених прикладів, на думку академіка, і випливає різниця, яка «криється» в тому, що у другому випадку дієслово *писати* має певний внутрішній об'єкт ('писати листа'). Отже, на думку вченого, *пишем* означає те, що особа здійснює процес написання листа, а *писао сам* означає, що особа листа відправила. У першому випадку об'єкт перебуває в процесі, у другому – він готовий. А. Беліч підкреслює, що часто об'єкт може існувати лише у зв'язку з певним предметом, що мається на увазі (як, наприклад, у зв'язку з дієсловом *узроковати* – 'бути причиною' [детальніше про це див.: 1: 1–13]).

Значний внесок у вивчення двовидових дієслів у сербській і хорватській мовах зробила й І. Грицкат, яка особливо детально зупиняється на аналізі деяких із них, а саме «*бити*» і «*видети*». Дієслово «*видети*» вона кваліфікує як добре відоме двовидове дієслово й зараховує його до непохідних, тобто до дієслів із питомими дієслівними коренями. Не ставлячи під сумнів те, що значення 'мати орган зору' – імперфективне, а 'помітити (щось), прийняти враження за допомогою органу зору' – перфективне, дослідниця зазначає, що це твердження вимагає певного суттєвого доповнення. При цьому, на її погляд, «слід мати на увазі, що «значення «помітити» є, власне, двовидовим у цьому дієслові, тобто дієслово означає і «приймати», і «прийняти враження за допомогою органу зору». Отже, це той семантичний компонент цього дієслова, який набув також і перфективного виду» [6: 70].

Це спонукає до висновку про те, що вирішальним фактором у визначенні виду є контекст. Утім, бувають випадки, коли точно визначити вид дієслова досить складно

навіть у, здавалося б, однозначному контексті. Про неоднозначність цієї проблематики свідчить, приміром, ґрунтовна розвідка М. Івич про так звані «видові пари» з нового погляду, які авторка аналізує на прикладі дієслів *прати/опрати* і *разводити се/развести се*. Вона підкреслює, наскільки ускладнює цю проблему взаємопроникнення лексичного значення й синтаксичної інформації на рівні комунікативних висловлювань. Ідеться, зокрема, про те, якого теоретичного статусу їм слід надавати. М. Івич зазначає, що питання виглядає так: «Чи йдеться у цьому випадку про дві або лише про одну лексичну одиницю, реалізовану, однак, у двох аспектуальних версіях? ... Наявність префікса *о-* у дієслова *опрати* не слугує виключно для того, аби сигналізувати про доконаність дії, позначуваної лексичною ... одиницею *прати*, а й ще про дещо, і, більше того, це треба поставити на перше місце: інформування про те, що (якщо й не повною мірою, то, принаймні, частково) нарешті **актуалізовано** оте очікуване усунення бруду, з метою якого й виконувався процес прання» [11: 2].

Багатство семантичного спектра двовидового дієслова «*видети*» простежується на прикладах його вживання і в прозовому, і в поетичному дискурсі. Так, приміром, фрагмент із оповідання Б. Станковича «Зів'яла троянда» демонструє вживання синтетичної форми минулого часу двовидового дієслова *видети* у його радше перфективному значенні, що підтверджує вагомість міркування І. Грицкат щодо другого, власне двовидового, значення дієслова: «*И видех тебе, где под младом кајсијом, насред дворишта, погурена моташ цевке спрам месечине, а једном ногом клатиш корито у коме спаваше твоје дете*» [27: 293].

У цьому контексті імпліцитно актуалізується й можливе семантичне відгалуження дієслова «*видети*», яке, на думку І. Грицкат, за певних умов може набувати й контекстуального значення ‘зустріти’, адже, наприклад, наведений нею вислів «Видео сам јуче твог познаника на улици» може тлумачитися як ‘зустрів’, бо в імперфективному сенсі дієслово з цим значенням має означати ітеративність; «Що ж стосується того значення, яке приховано лише в імперфективному виді цього дієслова, тобто «мати здатність бачити», то не слід забувати, що воно є певним видом кваліфікативного значення, чогось на кшталт «он пева» = «он је певач», а така саментика, ясна річ, не має і не може мати перфективного виду» [6: 68].

Проте, якщо щодо точного значення аналізованого дієслова (‘побачив’ або, все-таки, ‘дивився’, ‘спостерігав’ (?)) іще можна сумніватися (тим більше, що далі автор уживає дієслова у формі теперішнього часу, наприкінці речення – імперфект), то перфективна видова належність претеритальної форми з відомого зразка політичної сатири Р. Домановича «Королевич Марко вдруге серед сербів» є однозначною: «Кад *виде* Марко ону малу чашу бедну, испљескану, помисли да онај збија с њиме шалу» [7: 23].

Протилежного – імперфективного – відтінку набуває дієслово «*видети*» у стилізації під народну пісню в оповіданні М. Лалича «На Тари»: «Растужен, он запјева заједно с Јермићем развучену мелодију створену више да изрази чежњиву тугу него весеље: Срце моје, љута рано, Не *видјех* те већ одавно...» [15: 153].

Виразного відтінку недоконаного виду аналізоване дієслово набуває і в наступному прикладі із твору Г. Петровича, де воно є основою розширеної перфектної конструкції з інфінітивом: «*Најзад*, кроз четврти прозор, ... такође *је* Сава *могао видети* све како и јесте, али ... на неколико даљина» [21: 32]. У Г. Петровича натрапляємо й на досить

рідкісний випадок уживання двовидового дієслова *видети* у формі аориста з префіксом, який додає йому відтінку перфективності: «Византинци ... *увидеше* да им нема спаса, стадоше се спремати, међусобно се здравећи, целиваући преостале обресе свог града...» [там само: 229]. Форму ж перфекта із сатиричної «Дивовижної повісті про великого кита на ймення Великий Мак» Е. Коша, утворену від того ж дієслова недоконаного виду, позначено, на наш погляд, неоднозначною семантичною конотацією: з одного боку, суттєву роль тут відіграє префікс, з другого ж – основу претеритальної форми „*виђати*», вочевидь, утворено від дієслова недоконаного виду: «Мада сам то крио и од себе, *увиђао сам* да он полако, али сигурно, осваја и моје интересовање...» [10: 57–58].

Ілюстративною паралеллю можуть слугувати форми минулого часу від дієслова «*гледати*», яке, хоч і не є двовидовим, є близьким до «*видети*» за семантикою. Семантичні відтінки *гледати* легко визначити, а поява префікса, на відміну від появи префікса у двовидового дієслова «*видети*», є відображенням відтінків, стосовних недоконаності/доконаності дії. Однозначними з погляду семантики є колоритні форми імперфекта в дискурсі визначних сербських письменників: «Пред хладни Венусов кип, под сенком питоме ноћи, Тибуло, квирид млад, зачуђен, застаде немо, И чудни *гледаше* лик...» [12: 83]; «Није човек знао, зашто га некад жене *гледашу* као пијавице, па да су га тад људи мрзели јер нису имали ширину његових груди...» [8: 80].

Є вагомi підстави вважати загалом однозначними в семантичному плані й наступні приклади вживання форм усиченого перфекта й перфекта з допомiжним дієсловом, утворених від дієслова «*гледати*»: «*Гледала* ме. ... Али ја *бејаж* доста снажан, те издржих тај поглед» [27: 315]; «*Gledala ga je svojim ogromnim očima pravo u oči: on vide* (підкреслення наше – В. Я.) како се преко njenjih velikih beonjača navlači vlaga...» [31: 403].

Проте, на відміну від наведених пасажив із дискурсу В. Іліча та Й. Дучича, фактично в одному мікроконтексті з ними вживаються форми імперфекта «*беја*»х і аориста – «*vide2*. Можна стверджувати, що імперфект додатково «підтримує» недоконаність виду дієслівної словоформи «*гледала*», а вживані в одному контексті форми близьких за значенням «*gledala*» і «*vide*» демонструють різні відтінки претеритальних форм, утворених від близьких за значенням дієслів, одне з яких, однак, є двовидовим.

Форми минулого часу від дієслова «*гледати*» із префіксами (*по-*, *са-*) набувають різних семантичних відтінків доконаного виду і в прозовому дискурсі, і в дискурсі паратексту драматичних творів: «– Ništa nije hćela okusiti. Pero je poplašeno *pogleda*» [30: 81]; «Е, како се други пут врати..., ... и Тајовић *погледа* Чаушевића с убеђењем да ће се баш то десити...» [15: 56]; «АДВОКАТ (кад *сагледа* Даницу на задњим вратима): Но, је л' се обрадовала тетка?» [19: 186].

Безперечно, одним із найуживаніших і найцікавіших у семантичному сенсі є сербське двовидове дієслово «*бити*», основне «дієслово буття». У працях Е. Бенвеніста, присвячених дієслову 'бути' у різних мовах, яке, на першій погляд, не має безпосереднього стосунку до відповідного сербського дієслова, окреслено важливі моменти, які певним чином висвітлюють складність і неоднозначність сербського дієслова *бити* як континуанта індоевропейського етимона, представленого в індоевропейських мовах коренем **es-*. Французький лінгвіст зазначає, що вивчення дієслова 'бути' завжди пов'язано зі труднощами, якщо не з неможливістю чіткого визначення природи й функцій цього дієслова. Не в останню чергу це пов'язано з фактом наявності іменного речення без дієслова,

а також припущенням про те, що появі дієслова ‘бути’ логічно й хронологічно передував стан мови, коли такого дієслова не було. Спростовуючи цю думку, Е. Бенвеніст підкреслює: «В основу аналізу, як історичного, так і описового, слід покласти відмінність двох слів, які змішують, коли міркують про дієслово «бути»: одне із них – зв’язка, граматичний показник тотожності; інше – повнозначне дієслово. Ці два слова співіснували і завжди можуть співіснувати, будучи абсолютно різними. Але в багатьох мовах вони злилися. В основі проблеми дієслова «бути» лежить, отже, не процес хронологічної послідовності, а діалектичне співіснування двох слів, двох функцій, двох конструкцій. ... Ми спостерігаємо у більшості індоєвропейських мов: використання *es- як у функції зв’язки, так і як дієслова існування. ... І врешті те, що було нічим іншим, як граматичним зв’язком, отримує лексичне підкріплення – «бути» стає лексемою, здатною виражати існування, і стверджувати тотожність» [2: 203–204, 209].

Попри те, що дієслівна зв’язка у сербській мові відіграє дещо іншу роль, ніж, скажімо, у східнослов’янських, цитована вище І. Грицкат цілком правомірно розрізняє у семантичному діапазоні сербського дієслова «*bitи*» значення ‘існувати (як щось)’ і ‘починати існувати’, тобто ‘постаяти’. Ясно, що в контексті першого значення взагалі некоректно було б говорити про перфективність. Що ж до другого значення, то воно може фігурувати у дієслові «*bitи*», яке має обидва види: «Необхідно ... сказати, що друге, двовидове значення, оте «постаяти» і «постати», з’являється тільки як супровідне значення до першого, до істинного значення *esse*, при цьому ступінь цієї змішаності, переважання одного чи другого значення залежить від індивідуального розуміння» [6: 67].

Про класичні можливості першого значення, дотичного до недоконаного виду (‘існувати (як щось...’), свідчить приклад із романтичної поеми П. Негоша «Гірський вінець»: «*Бјеше*, брате доста лијеписјех, а грдинјех десет путах више... Богатјих *бјеше* поголемо; од богатства *беху* полуђели...» [20: 68–69].

Стилістично-експресивний потенціал дієслова «*bitи*» і в його першому значенні («*esse*»), і великою мірою і в похідному від нього двовидовому значенні, плідно використовується в сербській класичній поезії різного тематичного спрямування. Так, зокрема, Й. Дучич засновує на імперфекті від цього дієслова цілий пасаж свого інтимного ліричного вірша «Повернення» («У твоєм чару љубљах сав чар неке друге... И ти *беше* само сен некчије сене...») [9: 159], а поет А. Шантич робить форму імперфекта граматичною основою експресивного пафосу патріотичної поезії «Залишайтеся тут!» («За ову земљу они *беху* диви, Узори св’етли, што је бранит’ знаше...») [22: 237].

Зразок вдалого використання потенціалу двовидового дієслова „*bitи*“ у його першому значенні знаходимо й у дискурсі О. Давічо, де автор удається до перфекта із допоміжним дієсловом, який створює ефект континуйованої дії: «...а і жена і уморна і тузна, најčešће још тако безволјна да јој *nije bivalo* ни до чега» [31: 95].

Створенню статичних у психологічному відношенні, «застиглих» картин сприяють не лише форми перфекта недоконаного виду цього ж дієслова, а й вставні речення і повтори: «Нарави *је био* – отац ми је, истина, але кад сам већ почео причати, не вреди шепртљити – нарави *је био* чудновате» [14: 191]; «Ђеда је *био* ... *био* ... како ћу вам казати...» [там само: 268]. До такого ж відтінку значення наближається й форма перфекта від дієслова *bitи* в описі характеру персонажа «Хроніки містечкового цвинтаря» І. Секулич: «Gos-Toša *је bio* čovek popustljiv, povodljiv, i darežljiv» [29: 265].

Претеритальні форми дієслова «*бити*» стають невід'ємним складником колоритного стилістичного прийому, яким користуються письменники різних часів. Ідеться про стилізовані під народні казки й оповідання початки літературних творів або ж початки великих наративних абзаців, що відкривають нову тему. У такому ракурсі, наприклад, постають форми усічених перфектів від «*бити*» в оповіданні М. Глишича «Через дев'ять років»: «Како *било* да *било*, тек је Живан почео од неко доба много врчати на своју кћер» [5: 149].

Загалом усічений перфект є напрочуд «сприятливою» формою для початку великих наративних пасажів та інтродуктивних абзаців. Крім того, за використання усіченого перфекта у такій функції особливо відчутними виступають ті параметри, які відрізняють таку претеритальну форму від перфекта з допоміжним дієсловом: еліптичність форми, вживання у релятивній часовій функції, особливе «вживлення» в позначувані дії, експресивна забарвленість, «стрімкість» семантики, придатність для переповідання подій, які доволі швидко змінюють одна одну тощо. До цих форм, зокрема, активно звертаються сербські письменники, аби підкреслити гостру соціальну спрямованість політичної сатири. Саме такими постають форми усіченого перфекта у сатиричних творах В. Йовчевича-Йова: «*Била једном* једна политика, док се није појавио политички живот» [10: 413]. Характерним є те, що нерідко форми усіченого перфекта на початку дискурсу або інтродуктивних абзаців супроводжуються прислівником «*једном*» із доволі абстрактним, розмитим часовим значенням. У такому лексичному «супроводі», у складі численних дистантних повторів усічений перфект виступає в колоритному гумористичному вірші поета В. Попа: «*Біо једном* (підкреслення *наші* – В. Я.) *један trougao Imao је три strane... Біло једном* безброј одјека *Slizili су једном glasu...*»; «*Біла једном* једна прича *Završavala се пре свог роčetka...*»; «*Біо једном* један *zev Ni под nepcen ni под šeširom*» [34: 67; 68; 69].

Насиченим семантично-експресивним наповненням відзначаються й форми теоретично нейтрального, на першій погляд, у стилістичному відношенні перфекта з допоміжним дієсловом. На особливу увагу заслуговує, наприклад, майстерне використання таких претеритальних форм у поемі Д. Максимович «Кривава казка», присвяченій драматичним подіям часів Другої світової війни у сербському місті Крагуєваці, коли за жорстоким наказом нацистів було розстріляно групу школярів. З одного боку, поетеса намагається надати часовим координатам певної абстрактності, з другого ж – також удається до повторів, побудованих на використанні можливостей двовидового дієслова «*бити*»: «*Біло је* то у некој земљи селѧака на брдовитом Балкану, умрла је мученичком смрћу чета *ђака* у једном дану» [17]. Цікаво, що цю строфу Д. Максимович, яка вже, власне, стала крилатою поетичною сентенцією, пізніше з метою стилізації використали видатні сучасні сербські сатирики – поет Растко Закич і літератор Петар Лазич. Р. Закич користується багатими експресивними можливостями дієслова «*бити*» в одному зі своїх сатиричних віршів: «*Біло је* то у једној земљи Левака, а земља левака Не може да буде Свака» [10: 385], а П. Лазич використовує ту саму строфу Д. Максимович у прозовому дискурсі: «*Біло је* то у некој земљи селѧака. Увозили су пшеницу и кукуруз» [там само: 446].

Для творів Д. Киша і Б. Чопича також характерне вживання форм перфект від дієслова «*бити*» в експресивно насичених пасажах: у коротких реченнях, що виносяться авторами в окремі абзаци, а також у складі повторів: «*I zaista је bilo. Vratilo се*» [32: 390]; «*Біла је* то заиста варош у којој би човек могао да нађе оно што је било потребно дотичној комисији... *Біло је* ту свакојаких питања... и сада је само ваљало пронаћи тог

човјека...» [10: 21]. Помітний семантико-експресивний акцент на таких повторах часто робить і Д. Киш в «Енциклопедії мертвих»: «Što je bilo bilo je. Prošlost živi u nama i ne možemo je izbrisati» [32: 225].

Користуючись перфектом, утвореним від дієслова «*bitи*» із дистанційним положенням основного й допоміжного дієслова, Й. Дучич досягає високого ступеня художньої виразності у своєму есеїстичному витворі на філософські й морально-естетичні теми «Скарб царя Радована»: «Зато *je* најчаробнија судбина у историји човека *био* живот Александров, који је освојио највеће царство на свету, и затим умро...» [8: 81].

Інших конотацій набуває *розширена форма аориста* у стилізованій і архаїзованій під мову XV ст. повісті видатного чорногорського й сербського письменника С. М. Любиши «Проклятий Кам», де вона надає контекстові відчутного динамізму: «А Друшко: «*Би* ли се збиља *клео* врху клетве?» А Новак: «*Бих*» [16: 86]. Подібні функції виконує аорист і в оповіданні М. Глишича «Рідкісний звір». Динамічність дискурсу підтримує й форма аориста від іншого дієслова, ужита в тому ж мікроконтексті: «Кад *би* вече, спопаде та нека грозница и трабуњање...» [5: 140].

Аналіз двовидових дієслів не є безпосереднім завданням нашого дослідження, тому ми обмежилися розглядом декількох іпостасей функціонування претеритальних форм лише від двох із них – *видети* і *bitи* – чи не найцікавіших на наш погляд. Звісно, що тема використання претеритальних форм видових дієслів у сербському художньому дискурсі не вичерпується розглянутими вище тенденціями. Водночас проаналізований матеріал лише підтверджує положення Е. Бенвеніста про те, що «...існує лексичне поняття «бути», дієслівне вираження якого є так само одвічним, як і вираження будь-якого іншого поняття, і яке може функціонувати, абсолютно при цьому не втручаючись до сфери функції «зв'язки» [2: 204].

Підсумовуючи, ще раз зазначимо, що значний семантико-експресивний потенціал двовидових дієслів не вичерпується тісним взаємозв'язком і складністю їхніх видових і формальних характеристик у морфологічному й синтаксичному плані, лексичних маркерів та інших додаткових засобів, що вказують на їхню імперфективність або перфективність. Розмаїття використання претеритальних форм двовидових дієслів у сербському художньому дискурсі зумовлює необхідність їхнього використання у великій кількості діагностичних контекстів, а також на думку про велику складність цієї проблематики. Про неоднозначність функціонування двовидових дієслів у межах видової системи й особливості їхніх лексико-семантичних характеристик свідчать і новітні лінгвістичні розвідки. Зокрема, сербська дослідниця М. Ј. Спасоевич у своїй докторській дисертації, присвяченій двовидовим дієсловами слов'янського та іншомовного походження у сучасній сербській мові, проблемам видових пар і префіксації у двовидових дієслів, акцентує увагу на тому, що «трапляються й випадки, коли дієслівний вид визначити неможливо, тобто коли є наявною можливість їхньої подвійної інтерпретації без зміни смислу, що свідчить про явище видової нейтралізації і можливості зміни смислу залежно від видової інтерпретації...» [26: 4–5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белић А. О глаголима са два вида // Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију. – Београд: Графичко предузеће «Академија», 1955–1956. – XXI. – Књ. 1–4. – С. 1–13.

2. Бенвенист Э. Общая лингвистика /под ред., с вступительной статьей и комментарием Ю. С. Степанова. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
3. Бојовић З. Српска књижевност: избор. – Изд. 2. Београд: Међународни славистички центар: Чигоја штампа, 1998. –393 с.
4. Веселиновић Ј. Изабране приповетке: У 2 т. – Т. 2. Београд: «Вук Караџић», 1980. – 389 с.
5. Глишић М. Изабране приповетке. – Београд: «Вук Караџић», 1983. – 223 с.
6. Грицкат И. О неким видским особеностима српскохрватског глагола (IV Међународни Конгрес слависта у Москви. Реферати) // Јужнословенски филолог. – Београд: Издање Српске Академије наука, 1958. – № XXII. – С. 65–130.
7. Домановић Р. Краљевић Марко по други пут међу Србима и друге приповетке. – Београд: ИП «Рад», 1954. – 200 с.
8. Дучић Ј. Благо цара Радована: књига о судбини; Јутра са Леутара: Мисли о човеку. – Београд: Прозаик, 1996. – 541 с.
9. Дучић Ј. Сабрана дела: у II књ. – Књ. I. Београд: Народна просвета, 1929. –199 с.
10. Егерић М. Антологија савремене српске сатире. – Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1978. – 464 с.
11. Ивић М. О тзв. «видским парњацима» — из новог угла // Јужнословенски филолог. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001. –№ LVII. – С. 1–5.
12. Илић В. Живи песници. – Београд: Нолит, 1964. – 149 с.
13. Караџић В. С. Српски Рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем рјечима/Скупно га и на свијет издао Вук Стефан. Караџић. – У Бечу: У штампарији јерменскога манастира, 1852. – 862, (1) с.
14. Лазаревић Л. Приповетке. – Београд: «Рад», 1956. – 351 с.
15. Лалић М. Изабране приповијетке. – Цетиње: Народна књига, 1950. 270 с.
16. Љубиша С. М. Кањош Мацедоновић и друге приче. – Сарајево: ИРО «Веселин Маслеша», 1980. – 198 с.
17. Максимовић Д. Крвава бајка, s. a. [Електронни ресурс]. URL: http://www.kodkicosa.com/krvava_bajka.htm (дата звернення: 01.09.17).
18. Матавуљ С. Бакоња фра-Брне // Сабрана дела: у III књ. – Књ. I. – Загреб: Просвјета, 1991. – 661 с.
19. Нушић Б. Одабране комедије. – Т. II. – Нови Сад Београд: Будућност, 1970. – 353 с.
20. Његош Петар II Петровић. Горски вијенац Целокупна дела Петра II Петровића Његоша: у V књ. – Књ. III. – Београд: Просвета, 1980. – 375 с.
21. Петровић Г. Опсада цркве светог Спаса. – Београд: Народна књига – Алфа, 2008. – 415 с.
22. Поповић Б. Антологија новије српске лирике. – Београд: Српска књижевна задруга, 1983. – 354 с.
23. Ранковић С. (2) Људска несталност (Хроника трију поколења) // Сабрана дела: у 5 т. – Т. 2. – Београд: Просвета, 1952. – 420 с.
24. Речник српскохрватскога књижевног језика. – Књ. I. – Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967. – 866 + (1) с.
25. Скерлић Ј. Писци и књиге: прикази и чланци. – Т. I. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства (Београд: Култура), 2000. – 440 с.

26. Спасојевић М. Љ. Двоводски глаголи у савременом српском језику. Дис. ... докт. филол. наука. – Београд, 2015. – 363 с. [Електронни ресурс]. URL: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4867/Disertacija493.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 13.09.2016).
27. Станковић Б. Нечиста крв. Приповетке. – Београд: «Вук Караџић» – Прштина: «Јединство», 1985. – 404 с.
28. Типико И. (1). Сабрана дела: у. V т.т. – Т. I. Београд: Просвета, 1951. – 366 с.
29. Antologija srpske proze/sastavio V. Gligorić. – Т. II. – Београд: Beogradski grafički zavod, 1955. – 383 s.
30. Ćorović S. Odabrane pripovijetke. – Sarajevo: ŠJP «Seljačka knjiga», 1952. – 180 s.
31. Davičo O. Pesma. – Београд: Nolit, 1952. – 480 s.
32. Kiš D. Enciklopedija mrtvih. – Београд: BIGZ, 1990. – 240 s.
33. Kravar M. O vidu defektivnoga glagola velim // Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, 1956. – Vol. 5. – No. 3. – S. 81–82.
34. Popa V. Pesme. – Београд: BIGZ, 1992. – 329 s.
35. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: u IV t.t. /Uredili akademici M. Dejanović i Lj. Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak V. Putanec. – Zagreb: Jugosavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1973. – Т. III. – 703 s.

Ярмак В.И., кандидат филологических наук, доцент, ст. науч. сотр.
Институт языковедения им. А.А. Потебни НАН Украины, Киев

СЕРБСКИЕ ДВУХВИДОВЫЕ ГЛАГОЛЫ И НЕДОСТАТОЧНЫЙ ГЛАГОЛ «ВЕЛИМ» В ПРОЗАИЧЕСКИХ ФОРМАХ

Статья посвящена анализу стилистических функций сербских двухвидовых глаголов и недостаточного глагола «велим» в прозаическом дискурсе с учётом специфических особенностей их семантики.

Ключевые слова: двухвидовые глаголы, глагол «велим», *verba dicendi*, двухвидовой глагол «видети», двухвидовой глагол «бити».

Yarmak V., candidate of Philology, associate professor, senior researcher
O.O. Potebnya institute of Linguistics of the National academy of sciences of Ukraine,
Kyiv

SERBIAN BIASPECTUAL VERBS AND DEFECTIVE VERB *VELIM* IN PROSE FORMS

The article deals with the analysis of various stylistic functions of the Serbian biaspectual verbs, as well as of “velim” as a defective verb, in prosaic literary discourse, taking into consideration specific peculiarities of their semantics.

Key words: biaspectual verbs, verb *velim*, *verba dicendi*, biaspectual verb “*videti*”, two-aspect verb “*biti*”.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ КЛАУЗИ В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Пропонована стаття є другою частиною дослідження клаузи як основної одиниці морфосинтаксису турецької мови. Предмет дослідження статті – функціонально-синтаксичні й семантичні особливості турецької клаузи поряд із її структурними характеристиками, дослідженими в першій частині праці. У статті проаналізовано принципи синтаксичного функціонування клаузи у складі ширшої синтаксичної структури, здійснено синтаксичну класифікацію клауз і семантичну класифікацію обставинних клауз, розглянуто принципи взаємодії одна з одною із реченням підметових, додаткових і присудкових клауз. Під час дослідження застосовано принцип синтаксичних трансформацій і функціональний підхід. У статті також присвячено увагу проблемі термінології морфосинтаксичного ярусу.

Ключові слова: турецька мова, морфосинтаксис, клауза, герундій, інфінітив.

Синтаксис турецької мови, типологічно відмінний від звичніших для нас індоєвропейських мов, як-от: українська чи англійська, протягом тривалого часу привертає до себе увагу тюркологів [1; 3; 4; 5; 7; 8; 11; 14; 15; 24] і ставить перед дослідником чимало актуальних і науково значущих завдань. У тюркології протягом тривалого часу точилися дискусії щодо природи, кваліфікації і класифікації багатьох синтаксичних явищ турецької й, ширше, тюркських мов. Багато з цих дискусій тривають і понині, чимало проблем ще не отримали задовільного розв'язання попри здійснені численні студії. Ми згадували в першій частині цієї розвідки [17], що серед таких дискусійних питань перебуває насамперед проблема кваліфікації специфічних морфосинтаксичних конструкцій, функціонально еквівалентних складнопідрядним реченням індоєвропейських мов. Такі конструкції, спричинені аглютинативними типологічними рисами тюркських мов, різними науковцями трактувалися і як звичайні розгорнуті другорядні члени речення (аналіз поглядів див.: Ш. С. Айляров [1: 3–33]), і як складнопідрядні речення з огляду на їхню функціонально-семантичну відповідність складнопідрядним реченням індоєвропейських мов (П. І. Кузнецов [12]), і як специфічний тип складнопідрядних речень, властивий лише тюркським мовам, так звані квазі-речення (Ж. Дені [27]).

У наших попередніх працях ми обґрунтовували доцільність поділу синтаксису турецької мови на структурно й функціонально значущі яруси [18]: 1) синтаксис словосполучення, що вивчає поєднання слів на основі субординаційного синтаксичного зв'язку; 2) морфосинтаксис, що вивчає синтаксичні конструкції, утворені на основі напівпредикативного синтаксичного зв'язку; 3) синтаксис речення, що вивчає синтаксичні конструкції, в основі яких перебуває предикативний синтаксичний зв'язок. Нагадаємо, що типологічною властивістю турецької мови є формування речення лише за допомогою спеціальних афіксів предикативності (присудковості), які є обов'язковою ознакою

речення (див. [19]); іншими способами, наприклад лише інтонаційно, речення в турецькій мові не творяться.

3-поміж перелічених синтаксичних ярусів найбільший теоретичний інтерес становить саме морфосинтаксис; водночас він є й найменш вивченим розділом синтаксису турецької мови. Фіксуємо кілька розвідок, здійснених над морфосинтаксичними утвореннями турецької мови, зокрема й фундаментального характеру, як монографія Ш. С. Айлярова [1]; див. також [22; 25; 31: 107–214; 32; 33; 36; 37: 254–262; 38; 39], проте мусимо констатувати теоретичну недостатність багатьох рішень, а надто брак системності в підході названих авторів: морфосинтаксичний ярус у цих й деяких інших працях [10: 437–470; 24: 388–433] справляє враження не єдиної системи, пов'язаної з іншими ярусами синтаксису, в основу якої покладено чіткий класифікаційний критерій, а лише набір розрізнених морфологічних явищ. Залишилися без відповіді два ключові запитання: 1) який тип чи типи синтаксичного зв'язку перебувають в основі тих явищ, що не є, одного боку, словосполученнями, а з другого, – реченнями; 2) на основі якого критерію чи критеріїв мають зараховуватися до морфосинтаксичного ярусу турецької мови ті чи інші синтаксичні явища чи утворення, як вони мають класифікуватися і вишиковуватися в межах синтаксичної/ морфосинтаксичної системи. На певну частину цих запитань ми даємо відповідь у вже згаданій вище першій частині нашої праці [17]: у ній ми головню зупиняємося на структурному аспекті морфосинтаксичних явищ.

Нагадаємо, що під морфосинтаксисом маємо на увазі синтаксичний ярус, в основі якого лежить напівпредикативний синтаксичний зв'язок. Останній, своєю чергою, посідає медіальну позицію між субординаційним синтаксичним зв'язком рівня словосполучень (прилягання, керування, узгодження) і предикативним синтаксичним зв'язком рівня речення (формується формально-морфологічними засобами предикативності). В основі предикативного зв'язку перебувають так звані присудкові форми дієслова, тобто ті, що можуть мати у своїй структурі афікс присудковості (предикативності). Натомість морфосинтаксичний ярус формується неприсудковими розрядами дієслів, такими, що не мають у своїй структурі афіксів присудковості, з функціонального і семантичного поглядів являють собою поєднання дієслова з іншими частинами мови (як-от: дієприкметник, дієприслівник тощо) і формують так звану *клаузу*. Відповідно, як словосполучення є основною одиницею синтаксису словосполучень, а речення – основною одиницею синтаксису речень, так само клауза становить основну одиницю морфосинтаксису. У пропонованій моделі синтаксису турецької мови під клаузою розуміється інклюзивна синтаксична конструкція; «інклюзивністю» клаузи – її обов'язкова включеність до розширеної синтаксичної структури, насамперед речення: клауза, як і словосполучення (за винятком фразеологічних зрощень), не має здатності до автономного функціонування і сама по собі не володіє комунікативною спрямованістю. Клаузи, знову ж таки як і словосполучення, творяться за певними синтаксичними моделями, основу яких становить напівпредикативний синтаксичний зв'язок. Обов'язковим структурним членом клаузи є головний член – предикат дієслівного характеру, який і є її інтегравальним центром і формується на основі згаданих вище неприсудкових форм дієслова. Крім предиката клауза може містити суб'єкт, що може бути й прихованим (як підмет у реченні). Клауза може мати другорядні члени так само, як і речення. Як ми згадували вище, ключовою відмінністю клаузи від речення є те, що клауза не має присудковості, тобто не містить

присудка в особовій формі. Характер поєднання суб'єкта і предиката клаузи зумовлюється її типом і, відповідно, типом напівпредикативного синтаксичного зв'язку. У нашій попередній праці [17] ми здійснили структурну класифікацію клауз у турецькій мові й виділили дві групи клауз за параметром автономності суб'єкта: особові і неособові, а також три типи клауз за характером зв'язку суб'єкта з предикатом: аналітичні, відносні і синтетичні. В основі кожного з цих типів перебуває один із трьох субтипів напівпредикативного синтаксичного зв'язку: аналітичний, неповний (відносний) і повний (синтетичний).

Завдання представленої статті – визначити функціональні і семантичні особливості клаузи. Маємо на меті з'ясувати, як клауза функціонує у реченні і які типи клаузи впливають із синтаксичного параметра, а також якими є семантичні особливості клаузи, адже цілком очевидно, що семантика клаузи має безпосередній зв'язок з її функціонуванням як складника ширшої синтаксичної структури: словосполучення (адже клауза може входити на правах компонента навіть і до словосполучення), іншої клаузи чи речення.

У пропонованому дослідженні ми вдаємося головню до структурних методів, оскільки в основу класифікацій покладено передусім структуру морфологічних і синтаксичних явищ, їхній формальний зв'язок один з одним. З-посеред структурних методів чільне місце в дослідженні турецького синтаксису посідають елементи трансформаційного методу: попри те, що трансформаційна граматики давно вже втратила лідируючі позиції в лінгвістиці, і ми не оперуємо її ключовими поняттями, як-от: глибинна структура чи поверхова структура, тим не менше розгалужена граматики синонімія турецької мови сама по собі «штовхає» нас до застосування трансформацій при дослідженні тих чи інших синтаксичних явищ, і саме застосування цього методу дозволяє нам зрозуміти сутність досліджуваних синтаксичних явищ і побачити можливості їхніх практичних реалізацій. Трансформаційний метод поєднуємо з методом функціонального аналізу, основний теоретичний постулат якого, за С. О. Карцевським і О. В. Бондарком [6], зводиться до браку ізоморфізму між планом вираження і планом змісту. Трансформаційний метод і метод функціонального аналізу дозволяють нам побачити єдність змісту і смислу за формально різними синтаксичними конструкціями – клаузами і зрозуміти принципи їхньої інтеграції і функціонування.

Тюркологи, попри те що так і не змогли дійти згоди щодо теоретичних основ інтерпретації тих конструкцій, які в цій праці поєднані під терміном «клауза», тим не менше були одностайними чи майже одностайними в тому, що ці конструкції єднає насамперед їхнє синтаксичне функціонування. Такий підхід ми бачимо у тюркологічних працях, що вже стали класичними [1: 3–33], а також новіших за часом, хоча й більш суперечливих тюркологічних розробках [13; 22; 23]. Функціонально-синтаксичний підхід до тюркських інклюзивних конструкцій цілком логічний, адже будь-яка клауза, крім внутрішніх інтеграційних принципів [17] має синтаксичний зв'язок із ширшою синтаксичною структурою і поєднується з нею на основі певних морфолого-синтаксичних принципів. Спрощено ми можемо уподібнити цей зв'язок до того, що спостерігаємо у зв'язку між головними і другорядними членами речення. Де-факто будь-яка клауза входить до розширеної синтаксичної структури як її член – переважно як другорядний, але інколи й як головний. Саме тому функціонально-синтаксична класифікація має бути визнана ключовою під час вивчення принципів взаємодії клауз із ширшими синтаксичними утвореннями; вона є найбільш зручною не лише для класифікації клауз, але й має значення під час

вивчення турецької мови як іноземної. Ці два факти спричинили те, що саме синтаксична класифікація інклюзивних (морфосинтаксичних) утворень пережила вже багато десятиліть і продовжує успішно використовуватися, наприклад, у підручниках і граматиках турецької мови, попри всю «антиструктурність» лінгвістики останніх десятиліть і спроби «семантизації» турецького синтаксису інклюзивних конструкцій (знову ж таки згадаймо працю [22]).

З формального погляду клауза «прив'язується» за допомогою морфологічних засобів до певного члена речення або всієї основної частини речення. Найчастіше такими морфологічними засобами є службові частини мови (післяйменник, службове слово) або відмінки: з центральних – знахідний, а також усі периферійні (давальний, місцевий, вихідний) – у своєму переносному значенні [9]. Зважаючи на те, що клауза формально уподібнюється члену речення, то й цілком логічною є синтаксична класифікація – клаузи поділяються на: а) підметові (клауза виконує в розширеній синтаксичній структурі функцію підмета: *Buraya gelmeniz bizi sevindirdi* – *Ваш прихід нас порадував*); б) присудкові (клауза виконує функцію присудка: *Bizi üzen, vaktinde gelmemiş olmasdır* – *Нас засмутило саме те, що він не зміг прийти вчасно*); в) додаткові (клауза виконує функцію прямого чи непрямого додатка: *Düün gelemediğini öğrendik* – *Ми дізналися, що він не зміг прийти вчора*. *Dışarı çıkmamı söyledi* – *Він сказав мені вийти*); г) означальні (клауза виконує функцію означення: *Yazdığımız kompozisyon şekil taleplerine uygun değildir* – *Твір, який ви написали, не відповідає формальним вимогам*); д) обставинні (клауза виконує функцію обставини: *İstanbul'a geldiğinde beni ara* – *Коли прийдеш до Стамбула, зателефонуй мені*).

Подальший класифікації за семантичним параметром можуть бути піддані передусім обставинні клаузи, так само як це є у випадку зі звичайними обставинами у складі речення; обставинні клаузи можуть бути причинними (*Kitap okumadığı için Türkçeyi büsbütün unuttu* – *Він зовсім забув турецьку, оскільки не читав книжок*), часовими (*Çocuk annesini görünce gülmeye başladı* – *Дитина, побачивши матір, засміялася*), цільовими (*Türkçeyi iyi öğrenmek için Türkoloji Bölümüne kaydımızı yaptırarak* – *Для того щоб вивчити турецьку, ми вступили на відділення тюркології*), заміщення (*Böyle boşu boşuna dolaşmaktansa gidip kitap okusana!* – *Чим так веєтатися без справи, краще пішов би почитав книжку!*), умови (*Devlet Başkanı tarafından imzalanması halinde yasa 30 gün sonra yürürlüğe girecektir* – *У разі підписання президентом закон набуде чинності через 30 днів*), допусту (*Hava yağmurlu olmakla beraber yine de dışarı çıkacağız* – *Хоча погода й дощова, ми все одно підемо на вулицю*), порівняння і посилення (*Yukarıda belirtildiği gibi çalışmamızda uyarıl yöntemler kullanılmıştır* – *Як зазначалося вище, ми використали в цій праці структурні методи*), способу дії (*Etrafına bakarak yavaş yavaş yürüyor* – *Він повільно йде, озирючись на всі боки*), міри й ступеня (*Yeni araba alacak kadar zengin değiliz* – *Ми настільки багаті, щоб купити нову машину*). Слід зауважити, що турецька мова має певний, хоч і незначний, корпус підрядних речень (умови, наслідку, причини; асиндетичних), які в певних ситуаціях перетинаються з відповідними семантичними типами обставинних клауз, проте мають набагато меншу частотність використання (крім підрядних речень умови й утворених на їхній базі підрядних речень, наприклад, узагальнюючих). Підрядні речення, на відміну від клаузи, інтегруються на основі присудкових розрядів дієслова, а отже, містять присудок, що має у своєму складі афікс присудковості.

У зв'язку із структурною і функціонально-синтаксичною класифікаціями клауз постає два питання: 1) як співвідносяться синтаксичні типи клауз із тими дієслівними розрядами, що перебувають в їхній основі; 2) як співвідносяться клаузи одна з одною, і якою мірою впливають семантичні чинники на структурні особливості клауз.

Між розрядною характеристикою дієслова, що є інтегрувальним центром клаузи, і структурними особливостями клаузи є безпосередній зв'язок. Нагадаємо, що неприсудкові форми дієслова поділяються на такі дієслівні розряди: а) вербоїди, або імена дії (інфінітив/ усичений інфінітив, герундій, масдар, віддієслівний іменник) – розряд дієслова, що поєднує в собі властивості (значення і функції) дієслова і іменника; б) дієприкметники (особові/ неособові) – розряд дієслова, що поєднує в собі властивості дієслова і прикметника; в) конверби (дієприслівники, форми дієприслівникового значення, особові дієприслівники, або квазі-дієприслівники) – розряд дієслова, що поєднує в собі властивості дієслова і прислівника. Виходячи з основної синтаксичної функції перелічених розрядів дієслів констатуємо такі залежності: клаузи, інтегровані на основі конвербів, завжди постають як обставинні; клаузи, інтегровані на основі дієприкметників, завжди постають як означальні; клаузи, інтегровані на основі вербоїдів, завжди постають як додаткові, підметові і присудкові, причому саме між цими трьома типами клауз спостерігають взаємозалежності структурно-семантичного характеру, про які йтиметься нижче.

Спостерігаємо безпосередній зв'язок між синтаксичним типом клаузи і структурними особливостями її інтеграції, насамперед з погляду підтипу напівпредикативного синтаксичного зв'язку і відповідно характером формального зв'язку між суб'єктом і предикатом клаузи. З погляду характеру такого зв'язку клаузи можуть бути аналітичними, відносними і синтетичними.

Зв'язок, про який йдеться в цьому контексті, зумовлений не лише типом клаузи, але й синтаксичними особливостями того дієслівного розряду, який сформував предикат. Ми знаємо, що неприсудкові форми дієслова можуть поставати як неособові (ті, які за жодних умов не можуть мати окремого суб'єкта: неособові дієприкметники; винятки, що трапляються у відносно-атрибутивних клаузах і становлять релікти з іще пратюркського періоду, лише підтверджують загальні особливості) і особові (ті, що можуть мати окремий суб'єкт – усі інші розряди, хоча частотність такого «суб'єктового» використання не для всіх форм однакова). Характер зв'язку предиката із суб'єктом буває «трояким»: 1) формально невиражений (аморфним) подібно до звичайного предикативного зв'язку (*Ayi vurulmadan postu satılmaz – Поки медведя не вб'ють, його шкіру не продають = Нічого ділити шкіру невбитого ведмедя*); 2) однобічним (відносним), коли лише предикат отримує афікс присвійності в його релятивній функції, що вказує на суб'єкта-виконавця дії (*Öğretmen sınıfı girdiğinde ders başladı – Коли вчитель зайшов до класу, почався урок*); 3) двобічним (синтетичним), коли і суб'єкт, і предикат клаузи отримують афікси, що вказують на напівпредикативний зв'язок, відповідно, афікси родового відмінка і присвійності в його релятивній функції (*Orhan Pamuk'un yazdığı birtakım romanlar Ukraynacaya çevrilmiştir – Деякі романи, написані Орханом Памуком, перекладені українською мовою*).

Отже, констатуємо, що в означальних клаузах, предикатну основу яких становлять особові дієприкметники, суб'єкт завжди набуває показника родового відмінка, а значить, цей синтаксичний зв'язок є синтетичним (*Orhan Pamuk'un yazdığı romanlar... – Романи, які написав Орхан Памук...*). Натомість обставинні клаузи, предикатну основу яких

творють особові дієприслівники (квазі-дієприслівники), незалежно від семантичного підтипу клаузи (причинна, часова, цільова чи інша) суб'єкт ніколи не набуває афікса родового відмінка (*Ahmet beni gördüğü için seviçliyim – Я радий, що Ахмет мене побачив*); єдиний виняток становить обставинна клауза із семантикою посилання на джерело інформації, що вводиться післяйменниками порівняння/ посилання *gibi, göre* (пор.: *Milliyet Gazetesi'nin bildirdiği gibi... – Як повідомляє газета "Мілієт"*). Тут слід зауважити, що саме обставинні клаузи становлять найбільш широкий за обсягом і різновидами тип клаузи, і вони потребують окремого детального вивчення. Щодо клауз, утворених аналітичним напівпредикативним синтаксичним зв'язком, то їхній предикат поєднується зі своїм суб'єктом аморфно, тобто без жодного формально вираженого синтаксичного зв'язку, так як ми це бачимо у предикативному зв'язку (*Arkadaşım beni burada görünce sevdim – Я зрадів, коди мій друг побачив мене тут*).

Найбільші труднощі завжди спричиняють ті типи клауз, що інтегруються на основі вербоїдів: підметові, присудкові, додаткові, причому такі труднощі бувають двоякого характеру: по-перше, зв'язок суб'єкта з предикатом у цих типах клауз може бути і відносним, і повним (синтетичним), простіше кажучи, інколи суб'єкт оформлюється афіксом родового відмінка, а інколи – ні; по-друге, між цими типами клауз існують лінії перетину, тому, наприклад, іноземцям, які вивчають турецьку мову не завжди щастить правильно обрати саме той вербоїд, який має сформувати предикатну основу додаткової/ підметової/ присудкової клаузи, а потім – не завжди щастить правильно оформити чи не оформити суб'єкт такої клаузи формально вираженим афіксом родового відмінка. Одразу зауважимо, що в основі відповіді на обидва питання перебувають насамперед семантичні чинники.

Варто почати з другого питання щодо того, який саме вербоїд (ім'я дії) слід покладати в основу підметової/ додаткової/ присудкової клаузи. Очевидно, що серед усіх типів вербоїдів це питання стосується лише двох: герундія (його показник – афікс *-diği/-acağı*, традиційно він має неокочирну назву *-dik/ -acak*–форма, або імя дії на *-dik/ -acak* (див.: [1: 3–33; 10: 437–470; 13]) й інфінітива/ усіченого інфінітива (вони мають одну й ту саму семантичну основу, не дарма ж у граматиках турецьких авторів вони не розглядаються як окремі форми й інтерпретуються як *eylemlik* (див., зокрема: [26; 28; 29; 30; 34; 35]). Туркологи вже давно підмітили, що перша з цих форм, а саме герундій, пов'язана з реалізацією дії в минулому/ теперішньому/ майбутньому відтинках часу, а інфінітив й усічений інфінітив позначають дію позачасову [2: 233]. Без жодних сумнівів таке пояснення правильне, проте воно нерідко виявляється недостатнім, що ми бачимо із доволі частотних помилок, які виникають у практичній мовленнєвій і перекладацькій діяльності й виявляються в неправильному використанні цих неприсудкових форм, а отже, неправильній інтеграції відповідних типів клауз або ж неправомірній заміні одних дієслівних форм на інші (хоча такі заміни в низці ситуацій цілком можливі). Головна причина полягає в тому, що, шукаючи паралель у турецькій морфосинтаксичній конструкції, ми орієнтуємося передусім на форму українського сполучника (*що* або *щоб*), проте в багатьох випадках така відповідність виявляється хибною (адже субординативних сполучників такого формату турецька мова не має).

Насамперед маємо звернути увагу на можливі взаємні трансформації підметових клауз у додаткові й навпаки – цей трансформаційний критерій нам знадобиться нижче.

Після цього констатуємо, що герундій як субстантивованний особовий дієприкметник (а точніше – два субстантивовані особові дієприкметники: минулого-теперішнього часу і майбутнього часу) завжди пов'язаний із дією фактичною (у площині фактичність/ контрфактичність).

Тут особливо слід загострити увагу на паралелях, що існують між дієприкметниками, з одного боку, і предикативними формами дієслова – дієслівними способами, з другого. Останніх у турецькій мові п'ять: дійсний, що позначає дію фактичну, і контрфактичні способи: наказовий, умовно-бажаний, бажаний і зобов'язальний. Дієприкметники, як неособові, так й особові, завжди становлять паралель із формами дійсного способу дієслова, тобто часовими формами (оскільки саме вони формують дійсний спосіб), більше того, частина цих форм (що неодноразово зазначали й тюркологи [1: 185]) є основою часової форми (згадаймо термін «дієприкметник-основа часу»). Відповідно, герундій, як субстантивованний дієприкметник, також завжди виявляє паралелі саме з фактичними, тобто часовими дієслівними формами. Натомість інфінітивні й усічено-інфінітивні клаузи завжди пов'язані з контрфактичністю дії.

Додамо, що на семантичні чинники накладаються параметри формального характеру, й існує низка випадків (ми їх намагалися регламентувати у працях [20; 21]), коли форма головного присудка може потребувати певної форми предиката клаузи, хоча маємо одразу підкреслити, що ці формальні параметри жодним чином не суперечать семантичному принципові фактичної/ контрфактичної дії, про які йшлося трохи вище. Більше того, такі формальні параметри можуть у певних ситуаціях навіть спростити розуміння чинників семантичних. Інший формальний параметр – частотність використання того чи іншого типу предиката (неприсудкової форми) в різного типу клаузах: підметових/ присудкових чи додаткових. Отже, можемо констатувати паралелі між, з одного боку, підметовими і додатковими клаузами (вони мають здатність до взаємних трансформацій) і, з другого боку, підметовими і присудковими клаузами (вони виявляють паралелі з погляду частотності використання неприсудкових дієслівних форм, що покладають в основу клаузи).

У тому разі, коли ми маємо додаткову клаузу (в українській мові її еквівалент – підрядне додаткове у складі складнопідрядного речення), звертаємо увагу на параметр фактичності/ контрфактичності: якщо ідеться про дію, що реально відбулася в минулому, відбувається в теперішньому часі, маємо вдатися до герундія минулого-теперішнього часу (*Arkadaşımın okula gelmediğini duydum* – Я чув, що мій друг не прийшов до школи); якщо ідеться про дію майбутню заплановану/ закономірну/ потенційну, мусимо вдатися до герундія майбутнього часу (*Arkadaşımın yarın okula gelmeyeceğini biliyorum* – Я знаю, що мій друг завтра не прийде до школи). Така герундіальна клауза може бути трансформована в речення з фактичною семантикою і відповідною часовою формою без втрати смислу висловлення, порівняймо: *Arkadaşım dün okula gelmedi* – Мій друг вчора не прийшов до школи. *Arkadaşım yarın okula gelmeyecek* – Мій друг завтра не прийде до школи.

Додаткова клауза з контрфактичною семантикою (тюркологи зазначали, що основний варіант її реалізації – це дія, пов'язана з бажанням чи наказом, але цим вона не обмежується) реалізується через інфінітив (якщо ця клауза є неособовою, тобто не має окремого суб'єкта і “прив'язується” до діяча усього речення) або усічений інфінітив (якщо клауза має окремий суб'єкт), наприклад: *Öğretmen dershaneden çıktamı söyledi* – Вчитель сказав, щоб я вийшов з класу. На відміну від додаткової клаузи з фактичною

семантикою, така клауза без зміни чи втрати смислу не може бути трансформована в речення з часовою формою; якщо трансформація в речення і виявляється можливою, то присудок такого трансформованого речення набуває форми одного з контрфактичних способів (насамперед наказового чи бажаного), порівняймо: *Öğretmen bana dershaneden çik dedi – Учитель сказав мені: “Вийди з класу”*. Отже, основа інтеграції додаткових клауз – суто семантична, до того маємо змогу перевірити правильність інтегрованої клаузи із застосуванням методу трансформації.

Попри зовнішню подібність іншою є ситуація з підметовими клаузами. Тут ми маємо зауважити кілька закономірностей і далі застосувати логіку “від зворотного”. По-перше, є низка стандартних слів-присудків, які потребують від клаузи предиката у формі герундія (їх перелік ми наводили у наших працях [20; 21: 53–57] див. також: [38]). По-друге, речення, присудок яких перебуває в пасивному стані і які можуть бути трансформовані в речення з тим самим дієсловом в активному стані, в обох випадках зберігають характер форми дієслова, що є предикатом клаузи (для ілюстрації наведемо такі паралелі: *Ukrayna'da kiş mevsiminin soğuk geçtiğini biliyorum – Україна'да kiş mevsiminin soğuk geçtiği biliniyor – Я знаю/ відомо, що зима в Україні холодна*). По-третє, усі речення, присудок яких перебуває у спонукальному стані (можна було б сказати ширше – із каузальним дієсловом, проте проблема каузальності на матеріалі турецької мови поки що не вивчена), поєднуються лише з інфінітивними/ усічено-інфінітивними клаузами (*Vaktinde gelmesi beni kızdırdı – Мене розлютило, що він не прийшов вчасно*). В усіх інших випадках граматична норма сучасної турецької мови регламентує необхідність використання усіченого інфінітива як предиката клаузи.

Водночас маємо зробити дві ремарки. Перша полягає в тому, що в тих підметових клаузах, які не входять до трьох перелічених у попередньому абзаці обов'язкових позицій, замість усіченого інфінітива *може* використовуватися герундій відповідного часу, якщо йдеться про фактичну (реальну) дію в минулому/ теперішньому часі або майбутню заплановану/ закономірну/ потенційно можливу дію; так само до герундія слід вдатися тоді, коли це потрібно для збереження смислу речення, тобто тоді, коли усічений інфінітив як позачасова форма не може передати релевантного для речення часового змісту (порівняймо: *Gelmen iyi oldu* і де-факто рівноцінна фраза: *Geldiğin iyi oldu – Добре, що ти прийшов*). Проте слід ще раз наголосити, що в системі підметових, так само як і присудкових, клауз не діє той семантичний параметр, що є основоположним для додаткових клауз, і перевага віддається насамперед усіченому інфінітиву. Зауважимо водночас, що історично в підметових клаузах ця семантична закономірність простежувалася так само, як і в додаткових, і лише з плином часу на перший план вийшла перевага усіченого інфінітива.

Сутність другої ремарки зводиться до того, що *узус* (тобто реальні мовленнєві реалізації) сучасної турецької мови, передусім розмовної, дозволяє нам невеличкий «люфт» у вигляді існування паралельних герундіальних/ інфінітивних форм, повністю чи майже подібних одна до одної. Цей «люфт» переважно зводиться до такого: речення з підметовою клаузою і каузальним присудком (присудок, що вказує на причинно-наслідковий зв'язок між діями, передусім у формі спонукального стану) нерідко може бути трансформоване в речення з пасивно-зворотним присудком і усічено-інфінітивною додатковою клаузою, яка в такому разі існує паралельно зі стандартною реалізацією на основі герундія. Для ілюстрації наведемо такі приклади: речення *Мене порадував його прихід*, що має

присудок у спонукальному стані і каузальну семантику, твориться з використанням усіченого інфінітива: *Gelmesi beni sevindirdi*. Паралельне за змістом речення *Я зрадів тому, що він прийшов* з огляду на те, що маємо справу з фактичною минулою дією, стандартно має бути утвореним на основі герундія минулого-теперішнього часу: *Geldiğine sevindim*. Водночас перше речення ми можемо трансформувати в аналогічне за смыслом речення з усічено-інфінітивною клаузою: *Gelmesini sevindim* – *Я зрадів його приходу* (звернімо увагу й на український переклад, який в усіх трьох варіантах відбиває особливості турецьких речень і їхніх взаємних трансформацій, хоча справедливості ради маємо зауважити, що такі паралелі трапляються нечасто через обмеження у творенні українських віддієслівних іменників, порівняймо: *Gelmemesi beni üzdü* – *Мене засмутило те, що він не прийшов*. *Gelmediğine üzüldüm*. *Gelmemesine üzüldüm* – *Я засмутився, бо він не прийшов* – обидва речення з однаковим перекладом українською). Усі три варіанти речення з погляду норми сучасної турецької мови граматично правильні, хоча у випадку з додатковою клаузою все ж таки слід віддати перевагу герундію, а у випадку з підметовою і присудковою клаузами – інфінітиву/ усіченому інфінітиву. Крім того, варто звернути увагу на те, що ті форми, які можуть потенційно бути трансформованими в безособові форми з інфінітивом, мають паралельні форми з усіченим інфінітивом, а якщо вони позначають фактичну дію – то й із герундієм, наприклад: *gelmekten korkmak* – *боятися прийти* і *Gelmesinden korkuyorum* – *Я боюся того, що він прийде*. *Geleceğinden korkuyorum* – з аналогічним перекладом, пор. також: *Gelmesi beni korkuttu* – *Його прихід мене налякав*.

У присудкових клаузах, які трапляються нечасто порівняно з підметовими, граматична норма так само регламентує переважне використання усіченого інфінітива (*Beni korkutan, onun gelmesidir* – *Саме його прихід мене налякав*). І так само, як це є в підметових клаузах, маємо вдатися до герундія тоді, коли це потрібно для збереження смислу речення – коли усічений інфінітив як позачасова форма не може передати релевантного для речення часового змісту (такі ситуації вкрай рідкісні як у підметових, так і в присудкових клаузах): *Beni şaşırtan, odanın ortasında oturduğuydu* – *Мене здивувало саме те, що він сидів посередині кімнати*.

Слід водночас звернути увагу на те, що в разі коли до складу підметової, додаткової чи присудкової клаузи входить будь-який питальний займенник (тобто коли ми маємо справу з непрямыми запитанням), така клауза інтегрується лише на основі герундія безвідносно до структурних чи семантичних особливостей клаузи чи речення: *Arkadaşımın ne zaman geleceği, çok ilginç bir soru* – *Коли прийде мій друг – це дуже цікаве питання*.

Зауважимо побіжно, що уточнення внутрішньо-часового (аспектуального) характеру дії може відбуватися за допомогою перифрастичних форм, як це є валідним для всіх дієслівних форм турецької мови; більше того, якщо перед мовцем постає вибір: використати в підметовій/ присудковій клаузі перифрастичну форму з усіченим інфінітивом чи подібну за смыслом герундіальну форму (коли йдеться про фактичну дію), мовець, найшвидше, віддасть перевагу усіченому інфінітиву (порівняймо з наведеним у попередньому абзаці прикладом: *Beni şaşırtan, odanın ortasında oturuyor olmasıydı* з аналогічним перекладом).

Залишилося питання про оформлення суб'єкта підметових/ додаткових/ присудкових клауз афіксом родового відмінка. Цьому питанню ми приділяли увагу у праці [21: 102–105], тому зауважимо лише таке: підмет клаузи не оформлюється афіксом родового

відмінка (тобто перебуває в неформленому родовому відмінку) тоді, коли (мають бути дотримані обидві умови одночасно): 1) слово, що позначає прямий об'єкт дії, безпосередньо прилягає до дієслова (у нашому випадку – до предиката клаузи); 2) це слово перебуває в однині (дуже й дуже зрідка – у множині) і позначає кількісно невизначений (або ж незліченний), невідомий об'єкт або ж одиничний об'єкт у супроводі неозначеного артикля *bir*, наприклад: *kitap okunması* – читання книжок (порівняймо: *bu kitabın okunması* – читання цієї книги); *veseli vakit geçirilmesi* – веселе проведення часу; *para biriktirilmesi* – накопичення грошей. *Bu semtte yüksek bir bina kurulması öngörülmüyor* – Передбачається побудувати в цьому районі високу будівлю. З прикладів бачимо подібності з оформленням/ неформленням афіксом знахідного відмінка прямого додатка, коли маємо справу з невідомим, кількісно невизначеним або одиничним об'єктом.

На завершення доречно буде зробити своєрідну термінологічну ремарку: вітчизняна тюркологія протягом багатьох років традиційно використовує низку доволі незграбних і неоковирних термінів – як за формою, так і за змістом (найбільш показовий з таких термінів *-dik/-acak*–форма). Без сумніву, термінологізація понять відіграє важливу роль у будь-якій науці й так само в метамові лінгвістики. Формально й змістовно чіткий, однозначний термін не дає ґрунту для непорозумінь, двозначних інтерпретацій, дозволяє чітко описати й пояснити поняття, чітко й усвідомлено його засвоїти, а відтак і застосовувати у практичній діяльності. Досвід викладання турецької мови, з другого боку, доводить, що розмитість термінів, що нерідко трапляється у навчальних і довідкових джерелах, широко використовуваних у викладацькій, а відтак і перекладацькій практиці, спричиняє чималу кількість помилок саме через нерозуміння сутності виучуваних понять. Процес такої термінологізації не завжди дається просто й інколи пов'язаний із створенням певних термінів, недоцільність яких згодом виявляє практика (цим “трішки-ли” й деякі наші попередні праці). Проте використовувані в цій і деяких наших інших працях із морфосинтаксису турецької мови терміни “герундій” і “клауза”, на наш погляд, варто вести до обігу в українській тюркологічній науці, оскільки адекватних еквівалентів для них просто не існує, самі ж терміни перебувають у широкому вжитку у світовій лінгвістичній науці.

Водночас звертаємо увагу на певні відмінності у змісті цих понять від того, що прийнято в європейському мовознавстві – ці відмінності спричинені типологічними особливостями турецької мови. У європейському мовознавстві під терміном “герундій” мається на увазі форма, що слугує назвою дії і має позачасовий характер. У турецькій мові форм, що називають дію, є кілька, і позачасовою є усучений інфінітив; практика довела зручність використання саме цього терміна (до речі, той факт, що він не описується окремо у граматиках турецьких авторів, спричиняє істотні лакуни у знаннях тих осіб, які вивчають турецьку мову за турецькомовними джерелами). Водночас для паралельної форми, що називає дії, адекватного терміна немає, і саме для неї ми застосовуємо термін “герундій”. Отже, у турецькій мові герундій – це дієслівна форма, що поєднує в собі властивості дієслова й іменника, входить до розряду вербоїдів і має дві часові площини: минулу/теперішню (її показник – афікс *-dığI*) і майбутню (її показник – афікс *-AcAğI*); ці форми утворені шляхом субстантивації особових дієприкметників відповідно минулого-теперішнього і майбутнього часів. Щодо терміна “клауза” то в англомовній лінгвістичній літературі під ним мається на увазі будь-яке синтаксичне утворення з предикатом – як

в особовій, так і в неособовій формі; відповідно, речення вважається окремим варіантом вияву особової клаузи. У запропонованій концепції турецької граматики під клаузою мається на увазі лише ті утворення, що не мають присудка (не містять афікса присудковості), проте мають предикат – дієслівну основу, утворену неприсудковою формою дієслова. У системі синтаксису клауза протиставляється, з одного боку, словосполученню, а з другого боку, – реченню.

Насамкінець окреслимо перспективи подальших досліджень: актуальним питанням може стати здійснення поряд із уже виконаними в наших працях структурною і функціонально-синтаксичною типологією клауз їхня семантична класифікація (можливість її адекватного здійснення і її наукова доцільність поки що залишаються на рівні дискусії); дослідження співвіднесення клауз і підрядних речень у складі складнопідрядного; і найважливіше – комплексне вивчення проблем граматичної синонімії на рівні морфосинтаксичних явищ турецької мови; як завжди зберігають свою актуальність перекладознавчі студії, зокрема й із залученням явищ морфосинтаксичного рівня, оскільки такі дослідження в українській тюркології трапляються вкрай нечасто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айляров Ш. С. Развернутые члены предложения в современном турецком языке / Шевкет Сапсыкоевич Айляров. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 230 с.
2. Аровина В. С., Сурова П. И. Учебник турецкого языка / В. С. Аровина, П. И. Сурова. – М.: МО СССР, 1971. – 575 с.
3. Баскаков А. Н. Некоторые спорные вопросы синтаксиса бессоюзных сложноподчиненных предложений в турецком языке / А. Н. Баскаков // Советская тюркология. – 1972. – № 3. – С. 77–80.
4. Баскаков А. Н. Предложение в современном турецком языке / Андрей Николаевич Баскаков. – М.: Наука, 1984. – 199 с.
5. Баскаков А. Н. Сложносочиненные союзные предложения в современном турецком языке / А. Н. Баскаков // Советская тюркология. – 1970. – № 3. – С. 17–32.
6. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики / Александр Владимирович Бондарко. – М.: Языки славянской культуры, 2002. — 736 с.
7. Голубева Н. П. Объектные отношения, простое дополнение и формы его выражения в турецком языке / Н. П. Голубева // Советская тюркология. – 1979. – № 1. – С. 75–83.
8. Гузев В. Г. О развернутых членах предложения, вводимых глагольными именами, в современном турецком языке / В. Г. Гузев // Советская тюркология. – 1977. – № 5. – С. 36–43.
9. Иванов С.Н. Курс турецкой грамматики. Ч. 1. Грамматические категории имени существительного / Сергей Николаевич Иванов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – 99 с.
10. Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка / Андрей Николаевич Кононов. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1956. – 570 с.
11. Кононов А. Н. О некоторых типах бессоюзного сложноподчиненного предложения в турецком языке / А. Н. Кононов // Советская тюркология. – 1971. – № 4. – С. 3–12.
12. Кузнецов П. И. Учебник турецкого языка. Начальный курс / Петр Иванович Кузнецов. – М.: Восток-Запад, 2007. – 473 с.

13. Підвойний В. М., Чубрикова О. О. Трагування форми -dik в українській та турецькій лінгвістиці / В. М. Підвойний, О. О. Чубрикова // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія "Східні мови та літератури". – Вип. 1. – 1999. – С. 28–34.
14. Соколов С. А. Двухкомпонентные сверхфразовые единства, однотипные со сложносочиненными и сложноподчиненными предложениями в турецком языке / С. А. Соколов // Советская тюркология. – 1973. – № 4. – С. 51–59.
15. Соколов С. А. Конъюнкционализация в турецком языке / С. А. Соколов // Советская тюркология. – 1977. – № 2. – С. 24–29.
16. Сорокін С. В. Концепція складнопідрядного речення у працях Мухаррема Ергіна / С. В. Сорокін // Україна і світ: діалог мов і культур. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ВЦ КНЛУ, 2014. – 412–414.
17. Сорокін С. В. Структурна типологія клаузи/ С. В. Сорокін // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 19. – Т. I (181). – 2016. – С. 303–310.
18. Сорокін С. В. Типи синтаксичного зв'язку в тюркських мовах (на прикладі турецької і азербайджанської мов) / С. В. Сорокін // Україна і світ: діалог мов і культур. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ВЦ КНЛУ, 2015. – 425–427.
19. Сорокін С. В. Функціонально-семантичне поле екзистенційності та категорія предикативності в турецькій та українській мовах/ С. В. Сорокін // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2007. – Вип. 11. – С. 312–318
20. Сорокін С. В. Позначення динамічних прямооб'єктних категоріальних ситуацій засобами турецької і української мов (досвід зіставно-функціонального дослідження) / С. В. Сорокін // Мова і культура. – 2009. – Вип. 11. – Т. XI (123). – С. 166–176.
21. Сорокін С. В. Практичний курс перекладу з турецької мови. Частина перша. Переклад газетно-інформаційних текстів (навчальний посібник) / Сергій Володимирович Сорокін. – К.: ВЦ КНЛУ, 2010. – 294 с.
22. Чубрикова О. О. Семантико-структурні особливості складнопідрядних з'ясувальних конструкцій у турецькій мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. / Ольга Олександрівна Чубрикова. – К.: 2005. – 21 с.
23. Щека Ю. В. Грамматика современного турецкого литературного языка / Юрий Владимирович Щека. – М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. – 666 с.
24. Щека Ю. В. Предложения назывные и с глаголом в нулевом выражении в турецкой разговорной речи / Ю. В. Щека // Советская тюркология. – 1983. – № 3. – С. 64–71.
25. Aydın İ. Türkçede Yantümce ve İşlevleri / A. Aydın // Dil Dergisi. – 2004. – № – 126. – S. 29–55.
26. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri / Tahsin Banguoğlu. – İstanbul: Baha Basımevi, 1974. – 630 s.
27. Deny J. Grammaire de la langue turque (Dialecte Osmanli) / Jean Deny. – Wiesbaden: M.Sändig; Paris: Imprimerie nationale, E.Leroux, 1971. – 1218 p.
28. Ediskun H. Türk Dilbilgisi / Haydar Ediskun. – İstanbul: Remzi, 2004. – 407 s.
29. Ergin M. Türk Dilbilgisi / Muharrem Ergin. – İstanbul: Bayrak, 2009. – 408 s.
30. Gencan T. N. Dilbilgisi / Tahir Nejat Gencan. – Ankara: Ayraç, 2001. – 638 s.

31. Göksel A., Kerslake C. Turkish: A Comprehensive Grammar / Aslı Göksel, Celia Kerslake. – London; New York: Routledge, 2005. – 510 p.
32. Haig G. Turkish relative clauses: a tale of two participles / G. Haig // Turkic Languages. – 1997. – № 1(2). – P. 184–209.
33. Hankamer I., Knecht L. The role of subject/non-subject distinction in determining the choice of relative clause participle in Turkish / I. Hankamer, L. Knecht // Harvard Studies in Syntax and Semantics. –1976. – V. 2. – P. 197–219.
34. Hengirmen M. Türkçe Dilbilgisi / Mehmet Hengirmen. – Ankara: Engin, 1998. – 428 s.
35. Hengirmen M. Türkçe Temel Dilbilgisi / Mehmet Hengirmen. – Ankara: Engin, 2006. – 621 s.
36. Kornfilt J. Some syntactic and morphological properties of relative clauses in Turkish / Alexiadu A. and others. The Syntax of Relative Clauses. – Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 2000. – P. 121–159.
37. Lewis G. L. Turkish Grammar / Geoffrey Lewis. – Oxford; New York: Oxford University Press, 1967. – 303 p.
38. Özsoy S. A. Türkçe / Sumru A. Özsoy. – İstanbul: Boğaziçi Ün. Matbaası, 1999. – 384 s.
39. Underhill R. Turkish Participles / Robert Underhill // Linguistic Inquiry. – 1972. – V. 3. – P. 87–99.

Сорокин С.В., кандидат филологических наук, доцент,
Киевский национальный лингвистический университет

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЯ КЛАУЗЫ В СОВРЕМЕННОМ ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Представленная статья является второй частью исследования клаузы как основной единицы морфосинтаксиса турецкого языка. Предмет исследования в статье – функционально-синтаксические и семантические особенности турецкой клаузы, структурные характеристики которой были изучены в первой части нашего труда. В настоящей статье проанализированы принципы синтаксического функционирования клаузы в составе расширенной синтаксической структуры, осуществлена синтаксическая классификация клауз, а кроме того, семантическая классификация обстоятельственных клауз. В исследовании применен принцип синтаксических трансформаций и функциональный подход. В статье также уделено внимание проблеме терминологии морфосинтаксического яруса.

Ключевые слова: турецкий язык, морфосинтаксис, клауза, герундий, инфинитив.

Sorokin S.V., Ph.D., associate professor,
Kyiv national linguistic university

FUNCTIONAL TYPOLOGY OF CLAUSE IN MODERN TURKISH

This research paper is the second part of the investigation of clause as the basic category of morphosyntax in Turkish. The topic of the paper is functional, syntactic and semantic properties of clause which structural properties had been studied in the first part of our research. In this paper, we have analyzed the principles of clause's functioning in a wider syntactic structure and

fulfilled the syntactic classification of clause as well as the semantic classification of adverbial clause. We have used the principle of syntactic transformations and the functional approach. The paper also deals with the problem of terminology at the morphosyntax level of Turkish.

Key words: *the Turkish language, morphosyntax, clause, gerund, infinitive.*

УДК 81.27/ 811.111-112'06

Мудринич С.Ю., канд.філол.наук, старший викладач
Київський національний лінгвістичний університет, Київ.

ІСТОРИЯ ВИВЧЕННЯ СЛІВ СЕМАНТИКИ СТАНУ В СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТА ГЕРМАНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглядається питання про історичний шлях слів семантики стану в слов'янському та в германському мовознавстві. Аналізується поняття стану як тимчасової, перехідної якості предмета або особи. Визначається статус слів семантики стану. Досліджуються діаметрально протилежні погляди вчених-лінгвістів на кількість і якість критеріїв виокремлення частин мови. Окреслюються специфічні семантичні та граматичні ознаки слів семантики стану.

Ключові слова: *стан, слова семантики стану, семантична категорія, частина мови, критерії виокремлення частин мови, граматичні ознаки.*

Проблема слів семантики стану, яка спершу була досліджена російськими лінгвістами, стала одним із дискусійних напрямків як для української, так і для англійської мов. Багато мовознавців намагалися визначити статус цього мовного явища. Деякі з них характеризували їх як самостійну частину мови, обґрунтовуючи свою думку тим, що вони виконують певну синтаксичну функцію в реченні (виступають у складі присудка), мають певне семантичне значення (значення стану) і певні морфологічні ознаки (слова семантики стану є незмінними). Інша група мовознавців не розглядає слова семантики стану як окрему повнозначну частину мови, оскільки вона не має жодних специфічних, не повторюваних в інших частинах мови ознак, і визначає слова семантики стану або як один із розрядів прислівника, або як один із видів аналітичних дієслів. Деякі вчені схилиються до думки, що слова цієї групи не виявляють у повному наборі тих ознак, які б дозволили кваліфікувати їх як окремі лексико-граматичний розряд слів.

Отже, **актуальність теми** зумовлена її спрямованістю на вивчення тенденцій розвитку питання про стан як специфічної семантичної категорії, статусу слів семантики стану у сучасній лінгвістиці, ряду їхніх властивостей і ознак в досліджуваних мовах, обґрунтування термінологічного і поняттєвого апарата та аналізу тенденції розвитку питання про частину мови.

Метою цієї статті є вивчення різних поглядів на слова семантики стану (окрема частина мови, окреме лексико-семантичне угруповання слів у межах інших частин мови), на кількість і якість критеріїв виокремлення частин мови.

© Мудринич С.Ю., 2018

В англійському мовознавстві питання про слова семантики стану як окремої семантичної групи слів до недавнього часу не ставилося взагалі, а тільки проводилася аналогія між предикатами стану в слов'янських мовах і предикативними прикметниками (атрибутами) з таким самим семантичним значенням в англійській мові на підставі того, що вони мають подібне семантичне забарвлення й виконують однакову синтаксичну функцію.

Різні погляди на слова семантики стану (окрема частина мови, окреме лексико-семантичне угруповання слів у межах інших частин мови), на кількість і якість критеріїв виокремлення частин мови не дають змогу досліджувати цей напрям в типологічному плані поки не буде визначено критерії виокремлення частин мови в досліджуваних мовах.

Розглянувши діаметрально протилежні погляди на кількість і якість критеріїв виокремлення частин мови (гомогенна та гетерогенна класифікації), прийшли до висновку, що не можна виділяти частини мови тільки за однією ознакою – чи синтаксичною, чи морфологічною. Шлях збільшення кількості частин мови за рахунок семантико-граматичних груп лексики, які розглядалися в межах традиційної класифікації як підгрупи, не дає всебічної картини виокремлення слів за частинами мови.

В.Д. Аракін наголошує на таких критеріях виділення частин мови у типологічному плані: 1) семантичний критерій – віднесення слова до широкої понятійної категорії; 2) морфологічний критерій – наявність матеріально виражених морфологічних категорій; 3) синтаксичний критерій – функція певного слова у мові; 4) критерій сполучуваності – здатність слів певної частини мови сполучатися зі словами різних частин мови; 5) словотвірний критерій – здатність слів певної частини мови до утворення нових слів за певним типом.

Мова – це соціальне явище, яке зумовлене законами історичного розвитку. Для розуміння стану сучасного мовознавства вивчення історичних процесів його розвитку є необхідною умовою. М.Я. Марр наполягає на вивченні не тільки еволюційного руху розвитку мовних форм, а і явищ, які приводять до глобальних мовних змін [6, 67]. Аналізуючи історичний шлях слів семантики стану в слов'янському та в германському мовознавстві, ми приходимо до розуміння морфологічного складу, формальних ознак, синтаксичних функцій, семантичних і частиномовних розрядів слів семантики стану.

Стан – це категорія наукового пізнання, яка характеризує здатність рухомої матерії проявлятися в різних формах. За допомогою слів семантики стану виражають процес існування й розвитку речей і явищ, який врешті-решт зводиться до зміни їхніх властивостей і відношень. Першим серед східнослов'янських лінгвістів звернув увагу на значення слів семантики стану в англійській мові Л.С. Бархударов. Він зазначає, що значення стану підходить під більш широке значення якості, властивості предмета, яке характерне для прикметників. Стан – тимчасова, перехідна якість предмета або особи.

Багато відомих лінгвістів займалися опрацюванням цього питання і висували свої аргументи “за” і “проти” стосовно статусу слів семантики стану. На початку XIX ст. окремі безособово-предикативні слова з формою іменників, прикметників, прислівників на -о привернули увагу мовознавців. Так, М.Ф. Кошанський (1824), О.Х. Востоков (1831), Ф.І. Буслаєв (1858) розуміли, що такі слова, як *жаль, лень, стьдно, совестно* не можна віднести ні до іменників, ні до коротких прикметників, ні до прислівників. М.Ф. Кошанський вважав, що це безособові дієслова. О.Х. Востоков у своїх роботах приєднує весь цей розряд слів до категорії дієслова, додає до них слова *можно, должно*, короткі

прикметники – *рад, готов, горазд* і відносить їх до дієслів, які керуються інфінітивом [2, 254-270]. Ф.І. Буслаєв також вважав такі слова, як *жаль, лень* безособовими дієсловами. Так О.О. Шахматов (1913), О.М. Пешковський (1914), Л.В. Щерба (1957), враховуючи не тільки морфологічну, але й синтаксичну функцію слів у реченні, виокремили розряд слів, проміжних між іменами й дієсловами, які виражають стан. Такий підхід видався надто радикальним для більшості російських граматистів XIX ст., тому ця гіпотеза була спростована, Г.П. Павським, К.С. Аксаковим, О.О. Потєбнею [8, 430]. Таким чином, до появи праці О.О. Шахматова “*Нариси сучасної літературної російської мови*” питання про слова семантики стану залишалося невизначеним О.О. Шахматов (1913) розвинув і затвердив своїми дослідженнями відкриття О.Х. Востокова (1831), також визнавши короткі форми прикметників відмінюваними словами, але він не виділяє “категорію стану” поряд з іншими частинами мови. Значну увагу безособовим предикативним словам приділив О.М. Пешковський. Він відокремлює слова *нельзя, стыдно, жаль*, які не є ознаками, але вживаються тільки при дієсловах, здебільшого з дієсловом *бути*. О.М. Пешковський докладно аналізує безособово-предикативні слова на -о і приходять до висновку, що характерними рисами для них є: давальний відмінок займенника та іменника *ему было грустно, людям жарко* та інфінітив *рано просыпаться, скучно играть*. З одного боку, він має сумнів щодо відношення цих слів до прислівників, а з іншого – не впевнений, що це абсолютно інша група слів, тому він не виокремлює її в особливий клас [7, 202].

Цей крок зробив Л.В. Щерба (1928), який уперше описав морфологічну групу з назвою “категорія стану” як окрему частину мови в двадцятих роках ХХ ст. в праці “О частях речи в русском языке”. Оскільки ця група слів слугує для вираження стану, він запропонував назвати їх “категорією стану”, акцентуючи увагу на невідмінюваності й вживанні зі зв’язкою як на основних формальних ознаках. Загалом погляди Л.В. Щерби на слова семантики стану видаються дещо суперечливими, тому що, з одного боку, йому самому “не здається, щоб це була яскрава і переконлива категорія в російській мові”, з іншого боку, він зазначає, “якщо не визнавати наявності категорії стану, то такі слова, як *пора, холодно, навеселе* і т.п. усе ж таки не можна вважати прислівниками, і вони залишаються поза категоріями” [10, 76]. Цінність тієї праці в тому, що автор намагався окреслити склад і намітити межі слів семантики стану, виявити граматичні особливості та вказати на місце слів в системі частин мови.

Докладно категорію стану охарактеризував і виділив у самостійну частину мови В.В. Виноградов. У праці “*Російська мова*” він обґрунтував їх як особливу групу слів, “аналітичних” за своєю формою (зв’язка вважається лише формальним додатком, показником їхніх граматичних значень, зокрема значень часу, які вживаються у функції присудка). До слів семантики стану він відносить невідмінювані прислівникові слова, які мають форму часу і вживаються тільки у формі присудка. Слова семантики стану за зовнішнім виглядом відрізняються від прикметників та іменників відсутністю форм відмінювання і наявністю форм часу, від прислівників – формами часу і нездатністю якісно і ґрунтовно означати дієслово та прикметник [1, 243]. Щодо об’єднаних у “категорії стану” слів, то В.В. Виноградов, як і Л.В. Щерба, зазначав, що категорія стану розвивається в сучасній мові переважно за рахунок прислівників на -о, коротких форм прикметників, іменників, коротких пасивних дієприкметників на -о, деяких фразеологічних сполучень та єдністю під сильним “організувальним впливом” дієслова. На думку

В.В. Виноградова, граматичним ядром категорії стану є короткі прикметники типу *рад, горазд, должен, прав*, вони однотипні з короткими формами прикметників. О.М. Тихонов не вважає короткі прикметники ядром категорії стану і не відносить їх до складу безособово-предикативних слів. Граматичним ядром категорії стану, на його думку, є слова типу *стыдно, можно, нужно, жаль*, що вживаються тільки як безособові присудки.

Слід вважати дискусійним віднесення до категорії стану В.В. Виноградовим слів та словосполучень, які допускають особові конструкції: *она не жилиця на белом свете, он не промах, девка кровь с молоком, тертый калач*. Окрім цього, В.В. Виноградов викремлює ще один тип слів і форм у складі категорії стану: “колишні форми називного відмінка іменників, які втратили основні властивості категорії іменника і наблизилися за своїми функціями до безособово-предикативних слів, напр.: *Над старостью смеялись зрех* (А. Грибоедов)”. В.В. Виноградов детально описав специфічні особливості категорії стану як частини мови, знайшов подібні та відмінні риси категорії стану в тих частинах мови, на базі яких вона формується. Але, розширивши лексичний склад категорії стану, він не зміг чітко окреслити його морфологічні ознаки.

Чеські лінгвісти виділили ці слова в окрему групу в першій половині 50-х років ХХ ст. і назвали їх *предикативами*, але не надали їм статусу самостійної частини мови (Мразек 1964, Матезиус, 1967, Светлик, 1970, Данеш, 1974, Гаузенблас, 1974, Андерш, 1987). Семантичне протиставлення категорій дії і стану найчастіше реалізується у мові як протиставлення двох відповідних класів дієслів. Мовознавці висловлюють думку, що спочатку слова, які позначають стан, взагалі не були дієсловами, а представляли окрему частину мови (щось подібне до «категорії стану»).

Точно відокремили категорію стану від інших частин мови у своїх працях М.С. Поспелов (1955), Є.М. Галкіна-Федорук (1957), І.Г. Милославський (1981), Г.І. Тираспольський (1999).

Є.М. Галкіна-Федорук вказує на специфічні семантичні та граматичні ознаки слів семантики стану: семантична – ознака стану кого-небудь, чого-небудь; синтаксична – функція присудка у безособовому реченні; сполучуваність зі зв’язкою; незмінюваність. Але вона не приєднує до слів семантики стану короткі форми прикметників *рад, горазд*, а також інші слова, які сполучаються з формою називного відмінка особи або предмета в реченні.

М.С. Поспелов вказує на граматичні ознаки безособово-предикативних слів – змінюваність за часами та способом і робить висновок, що пасивні прислівники на -о, які мають граматичні ознаки дієслова, та короткі прикметники, що мають форми роду та числа, яких немає у слів семантики стану, не можуть бути віднесені до категорії стану.

О.В. Ісаченко розділяє думку В.В. Виноградова стосовно дієслова-зв’язки *бути*, який пов’язує появу та розвиток категорії стану, як окремої частини мови, з історією розвитку дієслова *бути* і говорить, що категорія стану є носієм яскравого відбитку аналітичного ладу. О.В. Ісаченко називає безособово-предикативні слова *предикативами*, виділяє предикативну функцію як основну, і відносить до цієї категорії не тільки безособово-предикативні слова, а й короткі прикметники та займенники, що мають предикативну функцію [5, 48-65].

Водночас Н.О. Каламова має протилежну думку стосовно дієслова-зв’язки *бути*. Вона наголошує на тому, що зв’язка при словах семантики стану не є їхнім морфологічним

показником, а синтаксичною особливістю іменного складеного присудка, тому вона вважає, що історію розвитку слів семантики стану не слід пов'язувати з розвитком зв'язок, незважаючи на те, що слова семантики стану вживаються в ролі присудка безособового речення і як присудок не вживаються без зв'язки.

М.М. Петерсон (1946), А.Б. Шапіро (1955), Фр. Травнічек (1956), О.М. Кузнєцов (1980) взагалі не визнавали цієї частини мови. Фр. Травнічек говорить з цього приводу, що слова семантики стану не формують спільну семантичну групу, тому що вони не мають єдиної лексичної подібності. Однак всім відомий факт, що слова *близько, исподтишка, тут, весело*, які означають неоднорідні поняття, є прислівниками, тому не має сенсу вимагати тільки від слів семантики стану повної лексичної однорідності. На думку А.Б. Шапіро, частини мови треба визначати тільки за їхніми структурними особливостями, бо лише будова слова виражає категорійне значення особи, числа, роду, відмінка. Ці структурні риси слів утворюють систему, яка дозволяє класифікувати слова незалежно від значення їх основ і функцій у реченні. Але ми розуміємо, що вузько морфологічний підхід необ'єктивний у класифікації частин мови і приводить до цілого ряду непорозумінь: цілі групи слів не були б включені до частин мови, до яких вони входять на законній підставі.

У 60-70-ті роки ХХ ст. термін “*категорія стану*” не вживали, його було замінено терміном “*предикатив*”. Але й предикативи не мали загального визначення як самостійної частини мови. Не визнала за предикативами статусу самостійної частини мови й російська академічна граматика (1970, 1980). Проте, наполягає В.О. Горпинич, є всі підстави вважати слова категорії стану самостійною частиною мови, називаючи це лексичне угруповання терміном “*станівник*” – клас невідмінюваних слів з категорійним значенням непроцесуального стану в функції головного члена односкладних (безособових) речень. Для загальнокатегорійного значення стану цих лексем характерна непроцесуальність, на відміну від дієслів зі значенням процесуального стану, пор.: *спішити – спішно, морозити – морозно, жаліти – жалко, жаль*. До слів категорії стану В. Горпинич відносить слова: *безлюдно, важливо, видно, морозно, прикро, жалко, лихо, тихо, варто, страх, необхідно, корисно, ліньки* [3, 237].

В українському мовознавстві думку про те, що категорію стану можна розглядати як окрему частину мови, поділяли автори “*Курсу сучасної української літературної мови*” М.А. Жовтобрюх і Б.М. Кулик. Вони зазначають, що категорією стану називається “невідмінювана частина мови, що охоплює слова зі значенням стану, які виступають головним членом у безособовому односкладному реченні, напр.: *Маковейчику просторо і легко на серці* (О. Гончар); *Романові стало прикро і яось соромно* (О. Минко).

А.П. Грищенко розглядає категорію стану як дієслівну категорію, що виражає відношення дії або стану до суб'єкта і об'єкта. Він виділяє форму активного і пасивного стану і пише, що в українській мові взаємодіють три предикативні форми пасивного стану: перша утворюється за допомогою постфікса *-ся (-сь)* від дієслів недоконаного виду дійсного способу (*писати – писатися, будувати – будуватися*); друга – це пасивні дієприкметники, утворені від основ інфінітива перехідних дієслів (*споруджувати – споруджуваний, накрити – накритий*); третя – віддієприкметникові предикативні форми на *-но, -то* (*споруджено, накрито, змито*). Виходячи з цього, він доходить висновку, що

категорія стану – це загальнодієслівна категорія, яка охоплює всі без винятку дієслівні форми [9, 310-311].

Становлення і формування слів семантики стану в англійській мові як самостійної словникової одиниці є продуктом тривалого історичного розвитку, цілої історичної епохи.

Б.О. Ільїш був першим у східнослов'янському мовознавстві, хто здійснив лексико-граматичний аналіз слів семантики стану в англійській мові і виділив їх в окрему частину мови у 1948. Автор зазначає, що завдяки відсутності морфологічного оформлення означення в англійській мові, будь-яке слово, що займає позицію між артиклем та іменником, подається як означення до цього іменника. В англійській мові є ряд прикметників, які називають предикативними, що не можуть бути використаними в функції означення. Наявність такого виду прикметників дала змогу зробити висновок, що предикативні прикметники типу *asleep* (*той, хто спить*) насправді представляють слова семантики стану. Б.О. Ільїш простежує історичний шлях слів семантики стану і відзначає, що категорія стану в англійській мові почала виділятися в середньо-англійському періоді (1100-1500 р). Слова цієї категорії утворилися від сполучення прийменника *on* з іменником, який потім стає слабким, як фонетично, так і семантично, а з часом перетворюється на префікс *a-*. За даними Оксфордського словника, слово *aflote* (*на плаву*) зустрічається в 1023 році. У Дж. Чосера виявлено декілька десятків випадків уживання таких слів: *aswowne* (*непритомний*), *afere* (*в страху*), *asleep* (*той, хто спить*), *awere* (*у слозах*), *alyve* (*живий*). Але не можна впевнено сказати, що в усіх випадках сполучення елемента *a-* з основою представляє єдине слово, бо у середньоанглійському періоді був прийменник *a* як окреме слово. В ранньому новоанглійському періоді (1500-1660 р.) категорія стану перебуває в більш розвинутому вигляді. Так, крім слів, які були у мові Дж. Чосера, можна знайти слова з префіксом *a-* у Шекспіра: *a-cold*, *afeard*, *afoot*, *afraid*, *alike*, *alive*, *amiss*, *ashamed*, *asleep*, *awake* [4, 207].

Л.О. Піпаст розподіляє слова семантики стану за їх походженням на три групи. До першої групи він відносить слова типу: *afire* (*у вогні*), *aflloat* (*на плаву*), *ablaze* (*той, хто палає*), які утворилися від прийменникових зворотів (*on flote*, *on slêpe*), що від початку вживалися в функції обставин, а потім стали другим елементом складеного присудка. Другу групу становлять слова типу: *afraid* (*зляканий*), *awake* (*пробуджений*), *aware* (*обізнаний*), які розвинулись із дієприкметників II, що виражають стан особи у предикативній функції. Третя група містить слова такі, як: *ill* (*хворий*), *sorry* (*засмучений*), *glad* (*радий*), *well* (*здоровий*), *poorly* (*хворий*), що втратили свій зв'язок з прикметником і прислівником, змінивши таким чином свою функцію.

Н.М. Раєвська додає, що історично більшість слів категорії семантики походить від прийменникових сполук, наприклад: *asleep* < *in sleep*, *abloom* < *in bloom*, *afire* < *on fire*, *aflame* < *in flame*, *ajar* < *in the jar*. Деякі інші походять від дієприкметникових форм, наприклад: *aghost* (*agast*, *agasted* < дієприкметник минулого часу від *agasten* – 'to terrify', *afraid* < дієприкметник минулого часу від *affray*).

У XVI ст. уперше зафіксовано спробу утворити слова семантики стану від основи дієслова: *aflaunt* (*пихатий*), *ahoist* (*стан веселощів*). Це стало можливим завдяки вживанню іменникових та дієслівних основ. Префікс *a-* стає засобом утворення слів семантики стану. У XVII – XVIII ст. новоутворень було менше. В XIX столітті знову триває

бурхливе утворення слів семантики стану від всіх типів основ: іменної, дієслівно-іменної, дієслівної за допомогою префікса *a-*. Найчастіше відбувається утворення слів семантики стану від дієслівно-іменних основ, а також від прикметників з префіксом *a-* (*alike* <стародавн. англ. *gelic*) і дієприкметників II з тим же префіксом (*athirst* < дієприкметник II, стародавн. англ. *ofþyrstan*), декілька слів семантики стану утворилися від прислівників (*afoot, amiss*).

Л.О. Піпаст у своєму дослідженні слів семантики стану простежує історичний шлях дієслова *to be* (*бути*) у реченні *he is on slápe*, яке на ранніх етапах розвитку мови було повнозначним дієсловом, що виражало буття і мало предикативну функцію. З часом лексичне значення дієслова *to be* в таких сполученнях слабшало і все сполучення *is on slápe* стало виражати ознаку суб'єкта його часовий стан, тоді як дієслово *to be* (*бути*) стало носієм граматичних категорій числа, особи, часу, способу. Прийменникове сполучення *on slápe* змінило свою функцію і стало предикативним членом. Прийменник *on* втрачає лексичне значення, зливається з іменником і утворює слово *asleep*, в якому *a-* стає оформлювачем слів семантики стану.

М.Я. Блох констатує той факт, що, за аналогією з російською назвою “*категория состояния*” англійські лінгвісти здійснили лексико-граматичний аналіз *a-*слів і дали цій частині мови назву “*категорія стану*”. Термін “*слова категорії стану*” пізніше було змінено на “*слова стану*”, “*стативи*”. Нова частина мови знайшла як своїх прихильників, так і опонентів серед вчених, що займаються дослідженням англійської мови.

Б.С. Хаймовіч і Б.Й. Роговська виділяють “*слова стану*” в окрему частину мови і називають їх “*adlinks*” (завдяки їх зв'язку з “*link-verbs*” і аналогією з терміном “*adverbs*”). Вони визначають відмінні риси прикметника і слів семантики стану. По-перше, стативи ніби семантично протиставлені прикметникам, тоді як прикметники означають якість, стативи вказують на стан. По-друге, префікс *a-* притаманний тільки стативам. По-третє, стативи не мають ступенів порівняння. По-четверте, стативи не вживаються в атрибутивній функції, їм властива неможливість сполучатися з іменником у постпозиції.

На захист слів категорії стану як самостійного лексико-граматичного розряду в англійській мові виступили Б.М. Лейкіна (1953), И.В. Жигadlo (1956), Л.Л. Іофік (1956), І.П. Іванова (1956), Л.П. Вінокурова (1954) та їхні послідовники А.Л. Демідова (1962), Л.Л. Лісіна (1970). Зарубіжні лінгвісти теж звернули увагу на статус слів семантики стану. Так, Ч. Філмор аналізував питання виділення визначених класів мовних одиниць зі значенням стану за посередництва відмінкової категорії на основі синтаксичної семантики, Д. Лі – за посередництва граматичної категорії відмінка, тоді як Дж. Лакофф – за допомогою семантико-синтаксичних критеріїв.

Л.С. Бархударов виступив проти виокремлення слів семантики стану в окрему частину мови. В своїй статті “*Про так названу “категорію стану” він вважає, що недостатньо мати лексичне значення тимчасового стану особи або предмета і виступати в предикативній функції, тобто в складі присудка при дієслові-зв'язки, для того, щоб виокремити слова типу alive, afloat, asleep, glad, sorry в окрему частину мови. Він розглядає ці слова не як особливу частину мови, а як специфічну групу прикметників, якій притаманні всі ознаки прикметників, тобто особове значення стану підходить під більш широке значення якості, властивості предмета, характерне для прикметників.*”

Отже, категорія стану в англійській мові – це нова категорія в системі станових категорій англійської мови, яка склалась протягом тривалого періоду її історії. Послідовне виділення слів семантики стану в англійській мові пов'язане з розвитком суміжних їй дієслівних, прикметникових, прислівникових, іменникових категорій. У слов'янському мовознавстві питання про категорію стану ще й досі є дискусійним. Погляди різних вчених на категорію стану різняться один від одного. Таким чином, причиною розвитку й поширення слів семантики стану виступає суперечність між морфологічними й синтаксичними властивостями імен, оскільки існує глибока граматична відмінність між поняттям дії й стану. Крім того, прихильники погляду, що слова семантики стану можуть утворювати самостійну частину мови, підтверджують це тим, що одиниці, які зараховують до неї, мають специфічні ознаки, що не дозволяють включати їх до складу прислівників, прикметників чи іменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
2. Востоков А.Х. Русская грамматика / А.Х. Востоков. – М. : Наука, 1959. – 216 с.
3. Горпинич В.О. Морфологія української мови / В.О. Горпинич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
4. Ильиш Б.А. История английского языка / Б.А. Ильиш. – М. : И.Л., 1958. – 336 с.
5. Исаченко А.В. О возникновении и развитии “категории состояния” в славянских языках / А.В. Исаченко // Вопросы языкознания. – 1955. – № 6. – С. 48-65.
6. Мещанинов И.И. Учение И.Я. Марра о стадильности / И.И. Мещанинов. – Изв. АН СССР, т. IV, 1947. – 304 с.
7. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.
8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 640 с.
9. Уфимцева А.А. К разграничению лексического и лексико-семантического уровней языка / А.А. Уфимцева // Иностраные языки в школе, 1968. – № 2. – С. 4-13.
10. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке / Л.В. Щерба // Русская речь. Новая серия. – Л., 1928. – Ч. 2. – С. 5-27.

Мудринич С.Ю., канд.филол.наук, старший преподаватель
Киевский национальный лингвистический университет, Киев

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВ СЕМАНТИКИ СОСТОЯНИЯ В СЛАВЯНСКОМ И ГЕРМАНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье рассматривается вопрос об историческом пути слов семантики состояния в славянском и германском языкознании. Анализируется понятие состояния как временного, переходного качества предмета или лица. Определяется статус слов семантики состояния. Исследуются диаметрально противоположные взгляды ученых-лингвистов на количество и качество критериев выделения частей речи. Обозначаются специфические семантические и грамматические признаки слов семантики состояния.

Ключевые слова: *состояние, слова семантики состояния, семантическая категория, часть речи, критерии выделения частей речи, грамматические признаки.*

Mudrinich S., Ph.D (Linguistics)
Kyiv national linguistic university, Kyiv

THE HISTORY OF STUDY THE WORDS OF SEMANTICS OF STATE IN SLAVIC AND GERMANIC LINGUISTICS

The article deals with the question of the historical way of the words of semantics of state in the Slavic and Germanic linguistics. The concept of state, as a temporary, transient quality of an object or person is analyzed. The status of the words of semantics of state is determined. The diametrically opposite views of scholars of linguists of the quantity and quality of the criteria for the separation of parts of speech are studied.

Specific semantic and grammatical signs of the words of semantics of state are outlined.

Keywords: *state, the words of semantics of state, semantics category, parts of speech, criteria for the separation of parts of speech, grammatical features.*

УДК 821.09.06

Бундза І.В., викладач

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ФУНКЦІОНУВАННЯ МНОЖИННИХ ФОРМ ВІД ІМЕННИКІВ *SINGULARIA TANTUM* НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОЧУТТІВ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

*У статті досліджено реалізацію множинних форм від іменників *singularia tantum* на позначення почуттів у текстах польської мови, проаналізовано функціональні особливості значень, у яких іменники *singularia tantum* уживаються в плюральних формах, проаналізовано співвіднесення значень множинних форм від іменників *singularia tantum* у контексті зі значеннями відповідних форм у словниках.*

Ключові слова: *граматична категорія числа, іменники *singularia tantum*, множинні форми, назви почуттів.*

Система граматичних категорій будь-якої мови, зокрема й польської, відображує специфіку зв'язку мислення і мови. Вивчення граматичної категорії числа, як однієї з найскладніших у плані взаємовідношення мовних знаків і позамовної дійсності, граматики і семантики, дає можливість дослідити дію внутрішніх механізмів, що керують процесами розвитку лексико-граматичної системи мови.

Номінативність граматичної категорії числа проявляється в тому, що форма однини іменника виражає один предмет з позамовної дійсності, форма множини – множинність однорідних предметів. Іноді, однак, це співвідношення плану вираження і плану змісту

© Бундза І.В., 2018

порушуються і числові форми в контексті можуть реалізувати інші значення. Семантику граматичних числових форм, зокрема функціональний аспект значення збірних, речовинних і абстрактних іменників *singularia tantum*, на матеріалі польської мови висвітлено в дослідженнях А. Дишака [8], А. Грибосьової [10], П. Кшижановського [12], К. Фелешка [9], Г. Хабрайської [11], О. Шапкіної [14], української мови – О.К. Безпоясо [1], А.О. Колесникова [4], І.О. Назаренко [6], Л.І. Мацько [7], російської мови – Л.О. Бикової [2], Л.В. Калініної [3], О.М. Ляшевської [5] і ін. Незважаючи на помітне зацікавлення окремими аспектами семантики граматичної категорії числа – йдеться насамперед про зв'язок форм числа іменників з позамовною дійсністю, кількісні значення форм однини і множини іменників, специфіку значень форм однини і множини в тексті – аналіз функціонування множинних форм, утворених від іменників *singularia tantum*, має все ж фрагментарний характер, чим і зумовлена **актуальність** дослідження.

Метою пропонованої статті є дослідження реалізації множинних форм, утворених від іменників *singularia tantum* на позначення почуттів, у Національному корпусі польської мови (далі – НКПМ [13]) та на інтернет-сторінках. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення конкретних **завдань**: дослідити лексикографічну інтерпретацію іменників *singularia tantum* на позначення почуттів у різних словниках польської мови; проаналізувати функціональні особливості значень, у яких іменники *singularia tantum* уживаються в плюральних формах, визначаючи, який характер – контекстний чи системний – мають зміни значення множинних форм досліджуваних іменників; простежити співвіднесення значень множинних форм від іменників *singularia tantum* у тексті зі значеннями відповідних форм у словниках, виявляючи їхні можливі інноваційні вживання в сучасній польській мові. **Об'єктом** дослідження виступає 58 іменників на позначення радості, смутку, гніву і страху, реалізованих у 232 000 контекстах, з яких 15 330 містить форми множини.

У лексикографічних джерелах¹ числова характеристика семи лексем (*uciecha, rozkosz, boleść, żal, przykrość, smutek, strach*) залежить від їхнього значення: у значенні 'почуття' ці іменники подані як іменники *singularia tantum*, а їхні лексикалізовані форми множини в похідних значеннях – як іменники *pluralia tantum* (*uciechy* 'те, що викликає почуття задоволення, радості', *rozkosze* 'те, що викликає приємне відчуття', *boleści* 'сильний біль у черевній порожнині', *żale* 'слова, в яких ми скаржимося на когось або щось', *przykrości* 'те, що викликає неприємне почуття', *smutki* 'проблеми, важкі справи, які спричиняють поганий настрій', *strachy* 'тіні, духи померлих'). Для деяких з цих лексем наведені значення виявляємо й у формі однини (напр.: *Belchatów przegrał ostatnio z Odrą. Podobna przykrość może wkrótce spotkać Zagłębie* (НКПМ: *Słowo Polskie*, 2007). Одна лексема (*przyjemność*) у похідному значенні 'те, що викликає відчуття задоволення' має згідно зі словниками повну числову парадигму. Щодо інших лексем, то в словникових статтях натрапляємо на непослідовний опис числової специфіки цих слів у значенні 'почуття': 41 іменник словники кваліфікують як *singularia tantum*, натомість для дев'яти лексем (*radość, tęsknota, depresja, smętek, chandra, rozdrażnienie, obawa, lęk, niepokój*),

¹ „Словник польської мови” за ред. В. Дорошевського, „Словник сучасної польської мови” за ред. Б. Дуная, „Великий словник правильної польської мови” за ред. А. Марковського, „Універсальний словник польської мови” за ред. С. Дубіша, „Інший словник польської мови” за ред. М. Банька, „Великий словник польської мови” за ред. П. Жміродзького.

не обмежують числової парадигми формами однини, хоча словникові статті не містять елементів значення, на підставі яких можна віднести ці лексеми до іменників з повною числовою парадигмою, адже дефініції такого іменника та іменника, вживання множини якого обмежене, мають подібні формулювання, напр.: *radość* ‘сильне почуття задоволення, викликане чимось приємним чи тим, що ми любимо’ – *strach* ‘сильне і неприємне почуття, яке ми відчуваємо в небезпечній ситуації’.

У НКПМ не виявлено контекстів з формою множини лише для п’яти іменників, які й у словникових статтях містять позначки про вживання лише в однині (*rozradowanie, ukontentowanie, posepność, beztroška, zgroza*). Відсутність плуральних форм лексем *rozradowanie, ukontentowanie, posepność* пояснюємо тим, що ці слова вживаються в незначній кількості контекстів (*rozradowanie* – 46, *ukontentowanie* – 146, *posepność* – 32). Словникові статті цих іменників містять інформацію про стилістичне обмеження їхнього використання. Попри значно більшу фреквентність іменників *beztroška* (1 657) та *zgroza* (1 737) у корпусі не знаходимо контекстів з реалізацією множинних форм.

Від решти назв почуттів і емоційних станів, попри словникове обмеження, в НКПМ утворені множинні форми з різними значеннями. Найменший відсоток контекстів з плуральною формою виявлено для іменників, утворених від назв на позначення гніву (0,19%–5,78%). Варто додати, що в лексикографічних джерелах для іменників-назв гніву подано позначки, що обмежують їхнє вживання лише формою однини, і лише для іменника *rozdrażnienie* зафіксовано інформацію про повну числову парадигму, хоча в корпусі виявлено всього 1,03% контекстів з плуралісом цього слова.

Найчисленніше в корпусі представлені множинні форми, утворені від назв смутку (0,25% – 34%). Саме серед іменників цієї групи є лексеми, які, згідно зі словниковими даними, в одному з похідних значень уживаються в плуральних формах (*bolesć, żal, przykrość, smutek*), а також лексеми, для яких словники подають повну числову парадигму (*teşknota, smętek, chandra*).

Уживання множинних форм, утворених від іменників *singularia tantum*, спричинене номінативною необхідністю чи контекстним оточенням, пов’язане переважно зі семантичними змінами, які спочатку проявляються на рівні контексту, а за умови регулярності – на рівні лексеми, що повинно відображатися у словникових дефініціях. Маючи абстрактне значення, іменники на позначення почуттів та емоційних станів людини оформлені одниною. Здатність слів у похідному значенні вживатися у формах множини (і, ймовірно, у відповідних формах однини) впливає на зменшення ступеня абстрактності, а іноді призводить до їх переходу в групу конкретних назв.

Виявляючи на підставі корпусного аналізу значення, в яких іменники *singularia tantum* уживаються в плуральній формі, верифікуємо дані словникової фіксації, яка, як показує дослідження, не відображає реального стану їх функціонування. Частина цих значень притаманна цілим групам лексем, деякі значення з’являються лише в окремих слів.

Назви почуттів у польській мові виражені формами однини, оскільки означають абстрактне, недискретне, а отже й незлічуване поняття. У контексті абстрактне значення актуалізується і слово може позначати конкретний, обмежений часовими параметрами, прояв почуття, що стає передумовою вживання іменників *singularia tantum* у формах множини (тобто слово в значенні ‘прояв почуття’ має повну числову парадигму). У корпусі текстів не виявлено форм множини зі значенням ‘прояв почуття’ лише для п’яти

назв почуттів, а саме: *frajda, wesolość, smętek, ponurość, rozżalenie*. У поодиноких контекстах з плюральними формами проявляються інші, описані далі, значення. Для дев'яти лексем (*przyciębnienie, chandra, irytacja, rozdrażnienie, trwoga, bojaźń, przestrach, poploch, zaniepokojenie*) у формі множини виявлено лише це значення, плюральні ж форми інших (33 лексеми), крім значення 'прояв почуття', можуть мати також інші, представлені далі, значення.

За допомогою контекстного оточення з'ясовано, що форми множини, утворені від назв почуттів передусім позначають множинність проявів почуттів різних людей (напр.: *ojciec nie dostrzega naszych smutków i naszych radości* (НКПМ: Nowacka E. Emilia z kwiatem lilii leśnej, 1993); *Dlaczego ludzkie szczęścia są tak sprzeczne?* (НКПМ: Kowalewski S. Czarne okna, 1961); *zdołaliśmy przekroczyć nasze melancholie* (НКПМ: Gazeta Pomorska, 2009); *ograniczyć może irytacje klientów* (<http://livre.biz.pl>, 2017)), повторюваність проявів почуття однієї людини (напр.: *Nie miała jednak na kim wyladowywać swoich gniewów* (НКПМ: Miłosz Cz. Abecadło Miłozsa, 1997); *udawało mi się panować nad nim, nad jego złościami* (<https://forum.adhd.org.pl>, 2012)), інтенсивність почуття (напр.: *ich pokonanie przynosi eksploratorowi niezwykle satysfakcje* (НКПМ: Bujko M.M. Złoty pociąg, 2006); *Przepadły uczucia Izydora – jakieś rozpaczę (gdy odeszła Ruta), radości (gdy przyszedł od niej list)* (НКПМ: Tokarczuk O. Prawiek i inne czasy, 1996)). Рідше множинну форму вжито в контексті, в якому йдеться про різні види почуття (напр.: *Wywają różne strachy. Także strach przed własnym błędem* (НКПМ: Michnik A. i in. Między Panem a Plebanem, 1995); *Dobrze by było, żeby ludzie, którzy teraz oburzają się na widok zadymy przy granicy, tak samo oburzyli się na widok człowieka na wózku inwalidzkim. I niech się te dwa oburzenia równoważą* (<http://www.dziennikbaltycki.pl>, 2015)).

Тезу про те, що у формі множини реалізується значення 'прояв почуття' підтверджує числова квантифікація цих слів, що характерне для злічуваних іменників, напр.: *Gdy gniewasz się na swój gniew, masz już dwa gniewy* (НКПМ: Santorski J. Jak żyć żeby nie zwariować, 2003); *Dwie radości. Radość prezesa i radość pracownika energetyki* (<http://obywatelenergetyk.com>, 2014); *On też był wściekły, tak jak i ja, te dwie wściekłości się zderzyły* (Chmielewska J. Zbrodnia w efekcie, 2013); *przynosiło im też wiele smutków* (НКПМ: Rostworowska M. Portret za mgłą..., 2003). Про вплив часового параметра на вживання плюральної форми свідчить використання лексичних засобів зі значенням 'обмежений часом', напр.: *wesoligo starca, którego gniewy były krótkotrwałe* (НКПМ: Kossak Z. Przyciębnienie, 1952); *nie za bardzo wie co to jest apatia i myli ją z chwilowymi przyciębnieniami jakie miewa każdy* (<https://tipy.interia.pl>, 2012)).

Лексикографічні джерела польської мови не завжди відображають реальну ситуацію вживання множинних форм від іменників *singularia tantum*. Це пов'язане, очевидно, з тим, що словникова дефініція повинна містити узагальнене, абстрактне значення, що й спричиняє обмеження у словнику числової парадигми. Наявні в НКПМ контексти з формою множини на позначення проявів почуття свідчать, про тенденцію до плюралізації іменників *singularia tantum*, що варто було б ввести у словникову дефініцію лексем, уживання множинних форм яких підтверджено корпусом.

22 лексеми з групи назв почуттів (*radość, frajda, radocha, uciecha, rozkosz, przyjemność, szczęście, szczęśliwość, zadowolenie, satysfakcja, smutek, smętek, rozgoryczenie, gorycz, przykość, tęsknota, tęsknica, złość, wściekłość, obawa, strach, przerażenie*) у формі

множини реалізують значення ‘те, що викликає почуття’. Особливістю утворення такого похідного значення є те, що, беручи до уваги конкретну ситуацію в позамовній дійсності, назва почуття може переноситися на те, що його викликає, зокрема: людей (напр.: *Trzy małe wielkie szczęścia, ale też trzy smutki. Pomóżcie sprawić, żeby moje trojaczki rozwijały się tak, jak ich rówieśnicy!* (<http://siepomaga.pl>, 2017); *Adam Grycan o swoich kobietach: Cale życie byłem dumny z moich dziewczyn (...)* *Ja jestem od tego, żeby czuwać nad moimi szczęściami i dbać o nie* (<http://fakt.pl>, 2012)), предмети (напр.: *Kraby, chryzantemy, wino i księżyc to cztery jesienne radości* (НКПМ: Jabłoński W. *Dzieci nocy*, 2001); *Poza sezonowymi szalami nakręcanymi podążaniem za celebrytkami czy Instagramem (np. metaliczne tatuaże, związane baleriny)* (<http://http://fashavable.com>, 2016); дії (напр.: *wspólne wymyślanie i gotowanie obiadków jest dla nas wielką radochą. Dla tego typu radoch właśnie dwa lata temu rzuciłam robotę* (НКПМ: Usenet – pl.soc.dzieci, 2005); *Dwa szczęścia są na świecie: jedno małe – być szczęśliwym a drugie – uszczęśliwiać innych* (НКПМ: *Blog fiatowca*, 2009)), події (напр.: *Każdy z nas samotnie przeżywa dziesięć tysięcy radości i dziesięć tysięcy smutków naszego życia* (<http://gwiadeczkasoup.io>, 2014); *Kolejne dwa utwory znów poświęcone są mijskim posępnosciom* (<http://http://racjonalista.pl>, 2010)), інші явища (напр.: *oddawała się przyjemnościom wieku późnego: imieninom i urodzinom, wizytom u koleżanek* (НКПМ: Dehnel J. *Balzakaina*, 2008); *w rozmyślaniach Julii przewijały się ciągle te same rozgoryczenia, rozczarowania, upokorzenia* (НКПМ: Zaniwski A. *Król Tanga*, 1997)).

Значення ‘те, що викликає почуття’ ввійшло у словникову дефініцію лише кількох іменників, при цьому вони мають різну числову характеристику: *szczęście* – іменник *singularia tantum*, *przyjemność* – повна числова парадигма, *uciecha*, *rozkosz* *smutek* *przykrość* – згідно зі словниковою інформацією – *pluralia tantum*, проте в НКПМ знаходимо контексти з актуалізацією цього значення у формі однини. З огляду на те, що значення ‘те, що викликає почуття’ реалізують й інші назви почуттів, доцільно було б урахувати це в словникових дефініціях.

При розвитку переносного значення слова назви почуттів і емоційних станів можуть означати ‘те, для чого характерна ознака, яку називає іменник’. У такому значенні вжито десять лексем, які у формі множини, як засвідчує контекст, позначають, зокрема, множинність: подій (напр.: *Prorokowanie zagłady, np. w postaci technologicznej apokalipsy, jest mało oryginalne, (...) sam staram się nie myśleć zbyt intensywnie o takich ponurościach* (<http://mojawyspa.co.uk>, 2017)), дій (напр.: *Dalszą prawie że koniecznością było [...] poplotkować o wczorajszym balu lub ułożyć figury do mazura z kolegami, niewolnikami tych szalów* (НКПМ: *Odwóż-Pieniązek J. Więcej niż świadek*, 2007); *śpiącząc się do zabawy, do tamtych moich dziecinnych wesolości* (НКПМ: *Żeromska M. Wspomnienia*, 2007)), слів (напр.: *stałe rubryki z dowcipami, żartami i wesolościami* (<http://joemonster.org/phorum>, 2017); *rozlegały się w mediach żale i lamenty* (НКПМ: *Passent D. Choroba dyplomatyczna*, 2002); *musiał z salonu wynieść się wśród strasznych wrzasków i oburzeń* (НКПМ: *Szpotkański J. Zebrane utwory poetyckie*, 1990)), для яких характерна ознака за значенням іменника (напр.: *wesolości* – веселі слова, жарти, *ponurości* – понурі події).

Значення ‘те, для чого характерна ознака, яку називає іменник’ може проявлятися в обох числових формах. У лексикографічних джерелах наведено значення відображене лише в словникових статтях іменника, форма множини якого лексикалізувалася, *żale* (‘слова, в яких ми скаржимося на когось або щось’). Значення інших слів у словниках не

зафіксоване. Врахування у словниковій дефініції такого елемента значення пояснювало б уживання множинних форм цих іменників у реальному мовленні.

Множинні форми на позначення проявів почуттів входять у склад рядів однорідних членів речення, виражених плуральною формою (оскільки можуть мати повну числову парадигму), напр.: *jesteśmy ludźmi mającymi uczucia, emocje, choroby, smutki i radości* (НКПМ: Korczyńska W.M. Wróć..., 2001)). Можливо, характер конструкції є одним з чинників уживання множинних форм.

Характерною особливістю контекстів, у яких реалізується значення ‘те, що викликає почуття’, чи контекстів, у яких плураліс позначає різні види проявів почуттів, є те, що іменник у формі множини виконує функцію узагальнювального слова, після або перед яким містяться однорідні члени речення, які допомагають розкрити значення плуральної форми, напр.: *Dwie są radości mojego życia: miłość i praca* (НКПМ: Brzechwa J. Liryka mojego życia, 1966); *Wolff korzystał z pewnych „uciech życia” (z szynki, kawy, koniaku i sznapsa)* (НКПМ: Moczarski K. Rozmowy z katem, 1977); *sesja kojarzy się z samymi przykrościami: nieprzespane noce, stres, znuzenie, zniechęcenie, konieczność ślęczenia nad stertami materiałów* (НКПМ: Kijak M. Jak uczyć się do egzaminów, 2010)].

Виявляємо також на синтаксичну конструкцію, що вимагає форми множини: „дієслово + З. в. одн. + nad + О. в. мн.”, яка властива для назв почуттів і вказує на інтенсивність почуття, а також має експресивний характер, напр.: *kiedy pociąg włożył się powoli, (...) po odsunięciu drzwi można było siedzieć ze spuszczoneymi na zewnątrz nogami. To już stanowiło przyjemność nad przyjemnościami* (НКПМ: Dziennik Polski, 2000); *I attenzione – zwieńczenie wieczoru, radość nad radościami, czyli najlepsza restauracja sushi w jakiej mieliśmy okazję być* [<https://niecnasprawka.blogspot.com>, 2015]; *Dobrze było mieć w okolicy wypożyczalnię lyżew – gdy założyły się na stopy „figurówki”, było to szczęście nad szczęściami* (<https://turystyka.wp.pl>, 2017). Така конструкція з іменником *żalność* означає ‘щось, що викликає жаль, співчуття, зневагу’ (напр.: *Pomпки в моім виконанні то nadal żalność nad żalnościami* (<https://bieganie.pl>, 2013)).

Уживання системно можливих множинних форм від іменників *singularia tantum* на позначення почуттів та емоційних станів людини пов’язане з розвитком полісемії лексичних одиниць: похідні значення ‘прояв почуття’, ‘те, що викликає почуття’, ‘те, для чого характерна ознака, яку називає іменник’, виявлене в контекстах із плуралісом, можуть реалізуватися й у формі однини, а отже слово в новому значенні може мати повну числову парадигму. Лише плуральною формою представлене контекстне значення ‘інтенсивність почуття’, оскільки саме форма множини зумовлює це значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / О.К. Безпояско – К. : Наукова думка, 1991. – 172 с.
2. Быкова Л. Торетические проблемы морфологической категории числа существительных и ее функциональный аспект / Лилия Быкова // *Studia Rossica Posnaniensia*. – 1988. – Tom XX. – С. 177–190.
3. Калинина Л.В. О формах множественного числа абстрактных, вещественных и собирательных существительных / Л. В. Калинина // *Русская словесность*. – 2007. – № 2. – С. 42–46.

4. Колесников А.А. Синтаксическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка / А.А. Колесников. – Киев : Высшая школа, 1988. – 137 с.
5. Ляшевская О.Н. Семантика русского числа / О.Н. Ляшевская. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 400 с.
6. Назаренко І.О. Граматична транспозиція категорії числа іменників *singularia tantum* і мовна норма / Інна Назаренко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 15. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С.164–169..
7. Недбайло Л.І. Множина від іменників речовинного значення / Л.І. Недбайло // Питання мовної культури : зб. статей. – К.: Наукова думка, 1968. – Вип. 2. – С.61–68.
8. Dyszak A. Rzeczowniki i czasowniki defektywne w systemie fleksyjnym współczesnej polszczyzny // Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique. – 2001. – T. LVII. – S. 141–154
9. Feleszko K. Funkcje form kategorii liczby w polskiej grupie imiennej / Kazimierz Feleszko. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1980. – 105 s.
10. Grybosiowa A. Funkcje leksemów liczby mnogiej rzeczownika w języku prasy, radia i telewizji / Antonina Grybosiowa // Wybór tekstów do nauki o języku polskim ; oprac. W. Gruszczyński, G. Majkowska, H. Satkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1988. – S. 247–254.
11. Хабрајска G. Collectiva w języku polskim / Grażyna Хабрајска. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995. – 320 s.
12. Krzyżanowski P. Funkcjonowanie rzeczowników defektywnych w wypowiedzeniu / Piotr Krzyżanowski // Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique. – 2002. – T. LVIII. – S. 149–156.
13. Narodowy Korpus Języka Polskiego [Електронний ресурс]. – Код доступу [<http://nkjp.pl>].
14. Szapkina O. Do trzech razy sztuka. O kwantytatywności w polskim językowym obrazie świata / Olga Szapkina // Kwartalnik Polonicum. – 2013. – nr 13. – S. 8–16.

Бундза И.В., преподаватель

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МНОЖЕСТВЕННЫХ ФОРМ ОТ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ *SINGULARIA TANTUM*, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЧУВСТВА В СОВРЕМЕННОМ ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

*В статье исследована реализация множественных форм от существительных *singularia tantum*, обозначающих чувства в текстах польского языка, проанализированы функциональные особенности значений, в которых существительные *singularia tantum* используются во множественном числе, проанализировано соотношение значений множественных форм от существительных *singularia tantum* в контексте со значениями соответствующих форм в словарях.*

Ключевые слова: *грамматическая категория числа, существительные *singularia tantum*, множественные формы, названия чувств.*

Bundza I.V., lecturer
Ivan Franko national university of Lviv

FUNCTIONING OF PLURAL FORMS OF SINGULARIA TANTUM NOUNS DENOTING FEELINGS IN THE MODERN POLISH LANGUAGE

The article dwells upon implementation of plural forms of singularia tantum nouns denoting feelings in the Polish texts. It analyzes functional peculiarities of meanings in which singularia tantum nouns are used in plural forms, and the correlation of meanings of plural forms of the singularia tantum nouns in the context with the meanings of the corresponding forms in the dictionaries.

Key words: *grammatical category of number, singularia tantum nouns, plural forms, words of feeling.*

УДК 811.112.2 : 81.373

Лях І.В., ст. викладач

Ліхошерст О.Г., викладач

ДВНЗ «Криворізький національний університет», Кривий Ріг

НОМІНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ГІРНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

У статті досліджуються словосполучення як засіб термінологічної номінації: аналізується номінативний потенціал різних частин мови при утворенні термінологічних словосполучень, а частини мови розглядаються як відображення основних логіко-поняттєвих категорій. Термінотворення визначається як процес і результат номінативної когнітивної діяльності.

Ключові слова: *термінологія, термін, термінологічне словосполучення, номінація, акт номінації, категорія, категоризація, частина мови.*

Завданням термінологічної номінації є утворення терміна – слова або словосполучення, які мають відповідати певним критеріям точності, однозначності, зрозумілості, мовленнєвої економії, автономії [9: 61-67]. Номінативна діяльність відображає результати пізнання в людській свідомості, і термінологічна номінація є її особливим видом. *Постановка проблеми.* Термінологічна номінація пов'язана з логіко-поняттєвою системою певної галузі знань; процес і результат термінологічної номінативної діяльності мають відповідати специфічним критеріям і залежать від зовнішніх факторів, які є складовою когнітивного процесу. Номінативна діяльність вивчається як особлива мовленнєво-мисленнєва діяльність, яка протікає в єдності мови й мислення. Проблеми і процеси номінації

© Лях І.В., Ліхошерст О.Г., 2018

сьогодні розглядаються з позицій когнітивної науки [1: 325]. Важливим є акт номінації як процес і результат: фіксація ознак предмета, визначених в результаті пізнавального акта і закріплення за мовним знаком поняття – сигніфіката, який відображає певні ознаки – денотати предметів і процесів оточуючого світу, при цьому ключову роль відіграють засоби термінологічної номінації. *Завдання дослідження*. Наукова й науково-технічна картина світу є специфічною когнітивною інфраструктурою, в якій матеріалізуються спеціальні знання, носіями яких є терміни і терміносистеми. Визначення особливостей спеціальної термінологічної номінації і форм її реалізації (*предмет дослідження*), її когнітивних аспектів є важливим для розуміння можливостей термінологізації різних частин мови як процесу відображення свідомістю людини науково-технічної картини світу, засвоєння і зберігання специфічної інформації і спеціальних понять у структурі терміна. *Об'єктом і матеріалом дослідження* є терміни-словосполучення з німецької гірничої термінології.

Термінологічне словосполучення, так само як і термін-слово, є засобом означення понять певної галузі знань і є при цьому роздільно оформленим, але семантично цілісним сполученням слів, побудованим з допомогою двох, або кількох складників на основі підрядного зв'язку між ними. Структура термінологічних словосполучень має низку особливостей: це виражається у побудові формальних моделей різної складності і колокації. Реалізація зв'язків між поняттями, переданими мовними засобами, залежить від адекватного визначення структурних і семантичних залежностей між компонентами термінологічних словосполучень.

Створення й узус мовної одиниці як зручного засобу номінації і комунікації є елементом «конструювання світу», де складовою процесу є номінація як матеріальне закріплення структури свідомості за певним денотатом [1: 327]. Основні категорії і цикли пізнавального акту знаходять безпосереднє відображення у способі конструювання змісту і у формах функціонування слів, особливо предметних імен [6: 8]. Картина світу, зокрема науково-технічна картина світу, складається з гносеологічного і мовного аспектів і служить актуалізації знань про світ. Опис світу, конструювання світу неможливі без систематизації знань про світ. Класифікація і категоризація є способами надання сприйманому світові впорядкованого характеру, систематизації того, що спостерігається і розподілу результатів досвіду за певними рубриками [5: 21].

Номінативна одиниця має відповідати когнітивним критеріям – служити для втілення і зберігання результатів пізнавальної діяльності і відповідати принципу релевантності – реалізації фрагментів, релевантних для такої діяльності. [1: 328]. Змістове наповнення мовних форм – це, перш за все, їх співвіднесення з тим явищем, яке детермінує предметне значення одиниці, першою сходинкою якого є номінація – співвідношення мовних одиниць до немовних фактів [6: 101]. Немовні факти є явищами світу й, оскільки акт номінації є актом категоризації світу, когнітивні вимоги підводять його під певну частину мови – поняттєвий клас з категоріальним вираженням [Докуліл 1962: 26 цит. по 1: 328]. Категоризація світу є одночасно принципом і механізмом його пізнання. [5: 20].

Важливим для термінологічної номінації є визначення можливостей різних частин мови поєднуватися при утворенні словосполучень, питання вибору певної частини мови в акті номінації й механізмів об'єктивації знання у певних категоріях слів. В акті номінації важливо не тільки визначення і ототожнення певної частини мови на основі спільного значення, наприклад, значення предметності іменника, але й виявлення дистрибутивних

зв'язків, здатності сполучуватися з іншими формами, виявлення шляхів відображення світу у свідомості мовця. Номінативна і сигніфікативна функції слова є його основними функціями і виконуються лише кардинальними частинами мови, тому утворення терміна стає можливим з опорою на повнозначні слова (іменник, дієслово, прикметник та прислівник). Власне розділення частин мови відбувається за ономасіологічним принципом й онтологічними критеріями. Існує гіпотеза про довербальне походження категорій частин мови, тобто прямої репрезентації мислення [3]. Концептуальні основи можуть не тільки формуватися на базі низки однотипних номінацій, але й закладаються в них в акті номінації.

Нами було проаналізовано близько 65 000 німецьких гірничих термінів: з них кількість словосполучень у лексиконі терміносистеми гірництва складає 14% (4890), (для порівняння, кількість композитів - 86% (35278)). Для аналізу було відібрано двокомпонентні термінологічні словосполучення без прийменників та з прийменниками. Основною особливістю номінативної одиниці є її здатність модифікуватися, тобто допускати присутність модифікатора (уточнюючого означення) у препозиції або у постпозиції до головного компонента. Модифікаторами можуть виступати слова або основи слів, які репрезентують різні частини мови.

Номінативний потенціал різних частин мови в утворенні словосполучень у німецькій термінології гірництва представлено у наступних моделях: словосполучення іменник + іменник у родовому відмінку (генітиві): *Abreißen des Daches, Boschung der Strosse, Einziehen des Wassers*; з групою генітивних безприйменникових словосполучень конкурують іменні конструкції з прийменником *von* (іменник + прийменник + іменник): *Ausbau von Gruben, Brechen von Bauen, Eindringen von Grundwasser* (до цієї групи входять також словосполучення з прийменниками *mit, in, zu, für, durch, auf, aus, an, nach, bei, über unter, gegen, ohne, pro, je*). Наступні групи утворюють такі моделі: прикметник + іменник в називному відмінку: *freies Feld, kleines Gestell, halbes Getriebe, offener Raum, seitliche Spannung*; повні форми Partizip I + іменник та Partizip II + іменник : *fliegende Lutte, neigende Baue, geschlossener Damm*; прикметники, похідні від власних імен (епонімів) + іменник: *belgische Bauweise, kanadischer Einbruch*. Найменш численною групою є словосполучення «числівник + іменник», яка репрезентована лише трьома порядковими числівниками *erster, zweiter, dritter* : *erster Ausbau, dritter Ausbau*. Окрему групу у масиві термінологічних словосполучень німецької гірничої термінології складають сполучення з віддієслівними іменниками: віддієслівний іменник + іменник (з/без прийменника): *Ziehen über Tage, Ziehen unter Tage, Teufen in kurzen Sätzen*.

Таблиця 1. Кількісні показники структурних компонентів словосполучень у німецькій термінології гірництва

словосполучення	число	відсотки
Іменникові словосполучення без прийменників	(N + N) 1878	38, 5%
Іменникові словосполучення з прийменниками	(N + Pr + N) 1435	29, 4%
Прикметник + іменник Ступені порівняння прикметників + іменник	(Adj + N) 408 8	8, 3% 0, 16%

Partizip I, II + іменник	(Partizip I/II + N) 755	15, 49%
Власні назви, епоніми + іменник	(Nom. proprium + N) 30	0, 61%
Числівник + іменник	(Num. + N) 3	0, 06%
Віддієслівний іменник + іменник	373	7, 6%

При утворенні термінологічних словосполучень використовуються загальномовні моделі словосполучень: термінологія використовує загальномовні ресурси й інвентар. Але призначення термінологічного словосполучення аналогічне функції неідіоматичних стійких словосполучень: називання – типізація – виокремлення предметів і явищ в окремий підклас. Завдання атрибутивного компонента термінологічного словосполучення полягає в актуалізації значення його головного компонента. Особливістю термінологічного словосполучення є термінологічність значення – особливість семантики атрибутивного компонента конструкції, який виражає постійну і суттєву ознаку предмета чи явища, означеного субстантивним компонентом словосполучення. В не термінологічних перемінних словосполученнях атрибутивний компонент виражає випадкову й перемінну ознаку предмета чи явища, вибір якої визначається мовцем за суб'єктивними критеріями. Термінологічне словосполучення виділяє певний предмет з широкої групи в окрему підгрупу, відображаючи родо-видові характеристики предмета та родо-видові відношення між поняттями.

Істотною ознакою німецької термінології гірництва є значна питома вага іменника у порівнянні з іншими номінативними частинами мови: у структурі термінологічного словосполучення іменник може виступати як головний і як залежний компонент. Прикметники також відіграють важливу роль при утворенні термінологічних словосполучень, відображаючи тенденцію до атрибутивності, яка, у свою чергу, служить точності й диференційованості термінології. Дієслово як частина мови в німецьких спеціальних текстах втрачає продуктивність, дієслівні функції поступово переходять до віддієслівних іменників. Це пояснюється тим, що іменник, у порівнянні з іншими номінативними частинами мови, характеризується значенням предметності й семантичною ємністю. Тож, виконувати самостійну номінативну функцію - називання класів предметів і об'єктів у термінології можуть повнозначні іменники, іменні композити й іменникові словосполучення.

Кваліфікація за частиномовними характеристиками та присвоєння найменуванню певних ознак частин мови є домінуючою актом номінації: номінація є одночасно актом мовленнєвим (відтворення) і когнітивним (пізнання). Вже в акті номінації відбувається процес категоризації і класифікації через закладання у формі мовного знака певних класифікаційних типізуючих ознак, які в більшій або меншій мірі відображають ознаки найкращого зразка категорії предметів. Основними номінативними критеріями тут виступають категорія субстанції, предметності (іменник) і категорія ознаки (прикметник, прислівник і дієслово). Когнітивна наука розглядає поняття категоризації за принципом фамільної (сімейної) схожості – вивчає критерії визначення, відбору, сортування об'єктів, що підлягають категоризації і віднесення їх до певної групи, орієнтованої на

кращий зразок свого класу [2: 170-171]. При створенні мовної одиниці акт номінації як когнітивна операція проходить через підключення одиниці до певної ономасіологічної категорії. Здатність до формування категорій і утворення концептів (категоризація і концептуалізація світу) є важливим складником інфраструктури людської діяльності [5: 20]. Система частин мови існує як система форм і категорій і має певну організацію, ієрархію. Кардинальні частини мови - іменник, прикметник, дієслово, прислівник здатні відображати основні логіко-когнітивні категорії – субстанцію й ознаку, необхідні для пізнання і фіксації матеріальної та ідеальної дійсності. Здатність мовної одиниці виконувати номінативно-сигніфікативну функцію відносить її до певного класу частин мови. Кваліфікаційною ознакою виступає тип денотата і сигніфіката, які визначають смислову структуру мовної одиниці. Іменники утворюють просту номінацію, поєднують денотат і сигніфікат. Ад'єктивні і дієслівні номінації мають відносний характер, оскільки означальний характер такої номінації логічно потребує приєднання, сполучення. Рівень синтагматичної цінності також є характерною ознакою певних частин мови і визначається узуальними умовами. Вибір словоформи, словотвірна категоризація також є етапом процесу найменування.

Словесні знаки є засобом зберігання в них немовної інформації, тобто «відомостей, знань, даних про світ» [6: 131]. Власне мовлення і є співвіднесенням нових образів з уже існуючими у мові зразками. Умовою для вибору слова в акті номінації є кількість і якість інформації про об'єкт, яка міститься у слові як головній одиниці зберігання й використання інформації, тому когнітивний підхід до номінації відкриває нові перспективи досліджень: виявлення алгоритмів і закономірностей процесів при здобуванні, збереженні та активізації інформації про оточуючий світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира//Е.С. Кубрякова – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555с.
2. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов/ Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филологический факультет МГУ им. Ломоносова, 1996. – 245с.
3. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении/ Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 113с.
4. Пауль, Герман. Принципы истории языка./Г.Пауль, А.Холодович – М.: Издат. иностранной литературы, 1960. – 500с.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики/ А.М. Приходько. – Запоріжжя: Премер, 2008. – 332с.
6. Языковая номинация. Общие вопросы/ [Уфимцева А.А., Телия В.Н., Колшанский Г.В. и др.]: под ред. Б.А. Серебrenникова. – М.: Наука, 1977. – 293с.
7. Языковая номинация. Виды наименований/[А.А.Уфимцева, Э.С.Азнаурова, В.Н.Телия и др.]: под ред. А.А.Уфимцевой. – М.: Наука, 1977. – 356 с.
8. Rickheit G. Kognitive Linguistik - Theorien, Modelle, Methodik/ Rickheit G., Weiss S., Eikmeyer H.-J. – A.Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2010. – 347 S.
9. Roelcke Thorsten. Fachsprachen / Th. Roelcke. – Berlin: Erich Schmidt, 1999. - 243 S.

Лях И.В., ст. преподаватель
Лихошерст О.Г., преподаватель
ГВУЗ «Криворожский национальный университет», Кривой Рог

НОМИНАТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВСОЧЕТАНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОЙ ГОРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ)

В статье исследуются словосочетания как средство терминологической номинации: анализируется номинативный потенциал разных частей речи при образовании терминологических словосочетаний, а части речи рассматриваются как отражение основных логико-понятийных категорий. Терминообразование определяется как процесс и результат номинативной когнитивной деятельности.

Ключевые слова: терминология, термин, терминологическое словосочетание, номинация, акт номинации, категория, категоризация, часть речи.

Liakh I.V., assistant professor
Likhosherst O.H., lecturer
SIHE “Kryvyi Rih national university”, the city of Kryvyi Rih

NOMINATIVE POTENTIAL OF TERMINOLOGICAL WORD-COMBINATION (THE CASE STUDY OF GERMAN MINING TERMINOLOGY)

The article presents the study of a word-combination as a means of terminological nomination: nominal potential of different speech parts whilst formation of terminological word-combinations is analyzed, and the speech parts are studied as the reflection of the main logical and conceptual categories. Term formation is defined as a process and result of nominative cognitive activity.

Key words: terminology, term, terminological word-combination, nomination, process of nomination, category, categorization, speech part.

УДК 811.161.2'282.(477.41/42)

Симоненко І.В., м.н.с.

Інститут української мови Національної академії наук України, Київ

СЛОВОЗМІНА ПРИКМЕТНИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ В СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

У статті розглянуто парадигму відмінювання прикметників жіночого роду в говірках Городнянського та Ріпкинського районів Чернігівської області, що належать до східнополіського діалекту північного наріччя української мови. Виокремлено відмінки з найбільшою варіативністю форм, їхню частотність та локалізацію.

Ключові слова: східнополіський діалект, говірка, прикметник, словозміна, флексія.

© Симоненко І.В., 2018

Постановка проблеми. Система словозміни прикметників належить до виразних ознак східнополіського говору. Відомо, що особливістю цього діалекту є наявність усічених форм чоловічого роду, повних нестягнених форм середнього роду, жіночого роду та множини. Дослідження прикметникової словозміни дає можливість з'ясувати сучасний стан говірки та динаміку її розвитку. Це й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними мовознавцями досліджено говірки цього мікроареалу на різних мовних рівнях, зокрема виокремлено особливості прикметникової словозміни. Аналізові словозміни прикметників у східнополіських говірках українсько-білоруського порубіжжя присвячено розвідки О. Б. Курило [2], О. Н. Синявського [5], П. С. Лисенка [3], З. Г. Ніколаєнко [4], Ф. Т. Жилка [1].

Мета дослідження полягає в упорядкуванні системи словозміни прикметників жіночого роду в говірках східнополіського діалекту північного наріччя української мови, що межують із білоруськими говірками. Джерельною базою слугують власні записи мовлення діалектоносіїв Городнянського й Ріпкинського районів Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. У називному відмінку однини прикметників жіночого роду в досліджуваних говірках функціонують флексії *-а* (*'б'єшена са'бака, ўта'ра ас'в'іта, да'маин'а н'тиц'а, дур'на 'ж'інка, луго'ва тра'ва, н'ев'ел'іка 'баначка, с'виіс'ка ху'доба, се'редн'а ас'в'іта, т'іел'на* [корова]) та *-аіа* (*важ'каіа ра'бота, глу'хайа* [людина], *зала'тайа л'удина, кра'с'івайа жис'з', м'ладішайа с'е'ст'ра, св'і'н:айа 'туша, т'руоднайа жис'т', йара'вайа тше'н'іца*). Частота використання цих закінчень різна. У частині говірок (Бур., Нед., НЯр., Петр., Уб.) *-а* та *-аіа* вживаються приблизно однаково. А в інших говірках спостережено дещо більшу (Бут., Хор.) або значно більшу (Губ., Ол.) перевагу вживання флексії *-а* порівняно з *-аіа*. Говірок із перевагою закінчення *-аіа* над *-а* в даному мікроареалі не виявлено. У говірці с. Олешня Ріпкинського району зафіксовано окремі словоформи з флексією *-а'а* в прикметниково твердій групі: *дур'на'а с'лава, цер'коуна'а тери'тор'іа* (Ол.).

У родовому відмінку однини прикметників жіночого роду в крайніх північно-західних говірках східнополіського діалекту у наголошеній позиції зафіксовано флексії *-ой* (*ўта'роі 'жис'н'і, галу'боі 'ниточк'і, мала'доі 'моркочки, сіл'с'коі с'вад'би, су'хоі тра'ви*) (Бур., Бут., Губ., Нед., НЯр., Хор.) та *-оіі* (*дру'гоіі 'жис'н'і, мала'доіі 'курочки, окру'ж'ноіі* [дороги], *су'хоіі 'л'ін'і*) (Губ., НЯр., Ол., Петр., Уб.). У ненаголошеній позиції в усіх говірках, за винятком говірки с. Петруші Ріпкинського району, зафіксовано флексію *-аі:* *'б'іелаі ка'пусти, 'гарнай* [пісні], *'добрай* [людини], *м'йатаі спад'нички, л'мон:аі к'іслоти, ха'лоднен'каі* [води] (Петр.). Значно рідше й лише в частині говірок функціонує флексія *-аі:* *ау'с'анайі 'каш'і, ба'гатайі ку'т'і, в'ел'ікайі* [річки], *гли'бокайі* [річки], *'житнайі му'к'і, 'житн'айі му'к'і, ха'рошайі ла'зи* (Бур., Нед., Ол., Петр., Уб.). Флексії *-ой, -оіі* в даних говірках вживаються мовцями (епізодично) й у ненаголошеній позиції: *'бол'шоі с'вад'би, 'житн'оі* [муки], *кора'бел'ноі а'вар'ііі, ху'дожеств'ен:оі* [гімнастики] (Бур., Уб.); *'б'іедноіі ку'т'і, гли'бокоіі 'м'ісочк'і, 'р'ісовоіі 'бабки* (Бур., Нед.). У досліджуваних говірках у родовому відмінку однини прикметників жіночого роду також зафіксовано кілька флексій, уживання яких є навіть не епізодичними, а одиничними. Кожне з цих закінчень виокремлено в межах лише якоїсь однієї говірки, за винятком *-уй:* *-аіуі (ба'гатаіуі* [сім'ї]) (Петр.), *-уіі (ба'гатиі ха'з'аікуі)* (Бут.), *-о'їі (гли'боко'їі опо'лонкиі,*

др'іб'нен'кої ст'ружки, 'н'ізкої зарп'лати) (Нед.), -ойи ('сушеної риби) (Уб.), -уй (л'е'н'івуї [сусідки], са'в'ецькуї ў'ласт'і) (н.п. Нед., НЯр.).

У давальному відмінку однини прикметників жіночого роду в наголошеній позиції немає флексії, поширеної в цьому мікроареалі. Зафіксовано кілька закінчень, кожне з яких, поширене в окремих говірках. У трьох говірках (Ол., Уб., Хор.) уживають прикметники з флексією -ой: *дара'гої т'кан'і, ма'лої* [дитині], *нал'а'вої бр'і'гад'і, пас'і'ної кам'пан'і; ху'дої* [людині]. Флексією -ий засвідчено у двох говірках (Бур., Нед.): *ўта'руї бри'гад'і, зе'м'ній'участ'і, ма'лій* [дитині], *сви'н:ий'туш'і*. У кількох говірках виокремлено закінчення з дифтонгами [уи] та [уо]: *агн'е'вуйї* [точці], *бал'нуий ка'ров'і, карма'вуйї* 'баз'і, *ми'н'і ад'нуїї* (НЯр., Ол.); *ми'н'і кар'і'н:уої, мала'дуої* (субстантивований іменник), *марс'куої стал'і'ц'і, ху'дуої* [дівчині] (Бут., Губ.). В одній говірці зафіксовано флексією -уй: *ад'нуї ха'з'айц'і, вад'ануї* [лілії] (Петр.). У ненаголошеній позиції в давальному відмінку однини прикметників жіночого роду так само фіксуємо різноманітність флексій: -ий (*ма'лоден'кїї* 'д'і'ц'і, *п'рошилї* [вчительці], *х'ресній* (субстантивований іменник)) (Бур., Нед.), -ий (*ве'ликїї* л'у'дині), *ле'нвийї* уч'ниці) (Петр.), -ой (*д'е'б'елої жни'варц'і, 'с'і'лної* ру'к'і, *пу'затої* [людині], *ви'сокої* на'чал'ниці, *зда'рової* 'женичин'і) (Бут., Губ., Ол., Хор.), -уй ('гарнуї да'бич'і, *де'с'атуї* [частині], *жоўтуї* к'в'ітаці, *са'в'іцкуї ў'ласт'і*) (НЯр., Уб.), -уий (*мало'д'ен'куї* н'е'в'ест'і, *ма'лен'куї* сист'р'і, *х'реснуї* (субстантивований іменник), *чар'н'авуйї* (субстантивований іменник)) (Бур., Петр.).

У знахідному відмінку однини прикметників жіночого роду в наголошеній і ненаголошеній позиціях фіксуємо стягнене закінчення -у та нестягнене закінчення -уйу: *д'е'шеїшу* 'хату, 'добру *кашу, йара'ву* [пшеницю], *картон'л'ану* [гичку], 'рисаву *каш-ку, су'ху* 'з'ілочку; *брата'вуйу* (субстантивований іменник), 'западнуїу *част', йара'вуйу* *пие'н'іцу, йачнуїу* кру'пу, *си'руїу* на'году, *дара'гуйу* пла'т'ожку. Простежено, що флексія -у поширена в усіх проаналізованих говірках, натомість флексія -уйу відсутня в кількох говірках досліджуваного мікроареалу (Бут., Петр.). В усіх інших досліджуваних говірках у мовленні діалектоносіїв зафіксовано значну перевагу -у порівняно з -уйу (Бур., Губ., Нед., Ол., Хор.) або приблизно однакове використання цих закінчень (НЯр., Уб.).

В орудному відмінку однини прикметників жіночого роду в наголошеній позиції фіксуємо закінчення -ой та -ойу: *ланко'вої* (субстантивований іменник), *передо'вої* 'фабрикоїу, *разруї'ної* 'тул'вої, *све'тої* (субстантивований іменник); *груза'воїу* ма'шинаїу, *ланка'воїу* (субстантивований іменник), *ма'лоїу* 'д'і'вочкоїу, *мїа'коїу* по'годоїу, *св'а'тоїу* 'ол'гоїу. Переваги котроїсь із форм у мовленні діалектоносіїв не встановлено. У ненаголошеній позиції зафіксовано ширше поширення повних флексій порівняно з усеченими. Найчастіше зустрічається закінчення -айу: *бабс'каїу* ра'ботаїу, *вер'бовайу* 'з'ілкаїу, *к'раснайу* [ниткою], *лисайу* [людиною], *н'еат'руїнайу* зм'і'йоїу, *черноб'роваїу* [дівчиною] (Бут., Нед., НЯр., Петр., Уб., Хор.). Флексією -ойу, зважаючи на притаманне багатьом говіркам акання, поширена менше: *б'ілоїу* ма'б'ілкоїу, *вер'бовоїу* 'з'ілкоїу, *виш'н'овоїу* ст'ружкоїу, *тонен'коїу* т'кан':у, *чер'воноїу* 'ниткоїу (Бур., Нед., Петр.). В одній говірці зафіксовано епізодичне вживання фонетичного варіанта -о'їу: *жоўта'вато'їу* к'в'іткоїу, *ка'ротен'ко'їу* спо'д'ниці'оїу (Бут.). Закінчення -ай фіксуємо у трьох говірках, в одній із яких ця флексія існує паралельно з -айу, хоч і має меншу частоту вживання (Нед.), а у двох говірках – самостійно (Бур., Губ.): *б'ілаї* [фарбою], *ка'р'ічн'еваї* [фарбою], *к'раснаї* к'раскаї, *к'руглаї* па'судинаї, *с'чорнаї* душої, *саў'м'існаї*

п'рац'ої. Флексію *-ой* зафіксовано лише в одній словоформі в говірці с. Хоробичі Городнянського району: *ук'раїнскої мової* (Хор.). Також одиничне вживання закінчення *-ої* зафіксовано у двох говірках: *к'расної во'дичкоюу, п'равої ру'коюу* (Бут., Ол.).

У наголошеній позиції прикметників жіночого роду в місцевому відмінку однини в досліджуваному ареалі зафіксовано флексії *-ой* (*ў заказ'ної* [посилці], *ў карн'евої с'іс'т'ем'і, на дарма'вої г'речч'і, на д'іла'вої ўст'р'еч'і, на заводс'кої кухн'і, у ваўн'аної жи'л'отк'е*) (Бут., Ол., Уб., Хор.), *-уй* (*ў рад'нуї стара'н'і, на ад'нуї пли'т'і, на ўта'руї дач'ц'і*) (Петр.), *-уий* (*ў бал'иуї* [купі], *ў шчаўл'о'вуї 'йушч'і, на вад'ануї* [бані], *на гарадс'куї с'валк'і, на рад'нуї 'матц'і, у бруд'нуї а'деж'і*) (Бур., Нед., НЯр., Петр.), *-уой* (*ў дру'гуої 'жизн'і, ў зем'нуої 'жизн'і, на двер'нуої 'ручч'і, на пара'вуої 'бан'е, на ржа'нуої* [муці]) (Бут., Губ., Нед.). У ненаголошеній позиції спостережено більше різноманіття флексій та їх фонетичних варіантів у місцевому відмінку однини прикметників жіночого роду. Закінчення *-уй* зафіксовано трохи частіше порівняно з іншими, хоча не можна сказати, що флексія *-уй* аж занадто поширена в цих говірках: *ў 'бат'кавуї* [хаті], *ў 'мал'енкуї з'е'мл'анц'і, ў р'жавуї* [мисці], *на в'ел'ікуї ва'д'і, на первуї ра'бот'і, на гарад'н'анскуї т'рас'і, у 'поснуї* [каші] (Бут., Нед., НЯр., Петр., Уб.). Засвідчено одиничне вживання варіанта *-у^в*: *на ра'с'ііс'куї 'мов'і* (Петр.). У чотирьох говірках зафіксовано флексію *-уий*, але лише в говірці с. Бутівка Городнянського району частота її вживання вища порівняно з іншими закінченнями: *на в'ел'ікуї ст'роїци, на ра'с'ііс'куї 'мов'е, на 'рус'куї 'мов'е, на пад'солн'ечнуї а'л'ііі, на 'сон'ашникавуї а'л'ііі, у спар'т'іунуї 'форм'і* (Бур., Бут., Нед., Ол.). Флексії *-ой* та *-ай* поширені приблизно так само, як *-уий* (*-ой* трохи частіше): *ў 'пижикової 'шатц'і, ў 'царскої ро'с'і'і, на п'равої ру'к'е, на та'манс'кої* [залізниці], *при ра'іон:ої 'рад'і* (Бут., Нед., Ол., Хор.); *на абри'косаваї* [кісточці], *на же'л'езнаї да'роз'і, на мала'д'іжнаї 'мов'і, на 'мач:інаї пас'т'олц'і, на 'набережнаї* (субстантивованій іменник) (Губ., Ол., Хор.). У говірці с. Хоробичі Городнянського району також зафіксовано варіант *-а^в*: *на аб'ікна'в'ен:а'* [плиті], *на 'сон'ашн'ікаваї* [олії] (Хор.). Найменш поширено в досліджуваному мікроареалі флексію *-ий*: *на 'газавий тру'б'і, на прошилій 'ос'ін'і* (Бур., Нед.). Дещо частіше зустрічається усичене закінчення *-и*: *ў спор'т'іўни* [формі], *на 'газови тру'б'і, на 'гус'ачи п'ерин'е, на сц'д'ачи ра'бот'і* (Бур., Бут., Уб.). У двох говірках також виокремлено напівредуковане закінчення *-и^в*: *ў к'нижниї ро'бот'і, на в'еликиї к'риш'і, ў 'посниї* [страві], *на 'солнечниї* [енергії] (Бур., Петр.).

Висновки. Отже, для прикметників жіночого роду в досліджуваному мікроареалі властива висока варіативність форм – характерна особливість східнополіських говірок, що не зазнали впливу середньонаддніпрянського діалекту. Найбільшу різноманітність флексій зафіксовано в давальному та місцевому відмінках, дещо меншу – у родовому й орудному відмінках. Форми називного й знахідного відмінків функціонують як відносно гомогенні.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у формуванні й аналізі загальної системи прикметникової словозміни в східнополіському діалекті північного наріччя української мови.

СПИСОК НАЗВ СКОРОЧЕНЬ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Бур. – с. Бурівка, Городнянський р-н; Бут. – с. Бутівка, Городнянський р-н; Губ. – с. Губичі, Ріпкинський р-н; Нед. – с. Неданчичі, Ріпкинський р-н; НЯр. – с. Нові Яриловичі,

Ріпкинський р-н; Ол. – с. Олешня, Ріпкинський р-н; Петр. – с. Петруші, Ріпкинський р-н; Уб. – с. Убіжичі, Ріпкинський р-н; Хор. – с. Хоробичі, Городнянський р-н.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жилко Ф. Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в південно-західних районах Чернігівщини / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – Вип. 4. – С. 7–20.
2. Курило О. Б. Фонетичні і деякі морфологічні особливості говірки с. Хоробричів давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи на Чернігівщині / О. Б. Курило. – К.: Друкарня УАН, 1924. – 111 с.
3. Лисенко П. С. Говірка с. Михайло-Коцюбинське Чернігівської області / П. С. Лисенко // Діалектологічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1950. – Вип. 2. – С. 61–83.
4. Николаенко З. Г. Говоры Любечского района Черниговской области: Автореф. дис... канд. филол. наук / З. Г. Николаенко – Ужгород, 1952. – 16 с.
5. Синявський О. Н. Замітки про мову села Любеча на Чернігівщині / О. Н. Синявський // Мовознавство. – К., 1934. – №1. – С. 91–97.

Симоненко І.В., м.н.с.

Институт українського язика Национальної академії наук України, Київ

СЛОВОИЗМЕНЕНИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ЖЕНСКОГО РОДА В ВОСТОЧНОПОЛЕССКИХ ГОВОРАХ УКРАИНСКО-БЕЛОРУССКОГО ПОГРАНИЧЬЯ

В статье рассмотрено парадигму склонения прилагательных женского рода в говорах Городнянского и Репкинского районов Черниговской области, относящихся к восточнополесскому диалекту северного наречия украинского языка. Выделено падежи с наибольшей вариативностью форм, их частотность и локализацию.

Ключевые слова: восточнополесский диалект, говор, прилагательное, словоизменение, флексия.

Symonenko I.V., junior research assistant

Institute of Ukrainian language of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

ACCIDENCE OF THE ADJECTIVES OF THE FEMININE GENDER IN THE EASTERN POLISSIA PATOIS OF THE UKRAINIAN BELORUSSIAN BORDERZONE

The article deals with the paradigm of the declension of the adjectives of the feminine gender in the patois of the Horodnianskyi and Ripkynskyi districts of Chernihiv oblast that belong to Eastern Polissia patois of the northern dialect of the Ukrainian language. The cases with the larger variability of forms, their frequency and localization were singled out.

Key words: Eastern Polissia dialect, patois, adjective, accidence, flection.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕОГРАФІЧНИХ НАРОДНИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З РЕЛЬЄФОМ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ

Народна географічна термінологія східнослобожанських говірок Луганщини ще не була предметом спеціального вивчення. У статті описано народні географічні терміни на позначення географічних об'єктів, пов'язаних з рельєфом, здійснено їхній семантичний, етимологічний, словотвірний аналіз, виявлено особливості функціонування у говірках Луганської області у зіставленні з українською літературною мовою та її діалектами.

Ключові слова: народна географічна термінологія (НГТ), лексичне значення, лексико-семантична група (ЛСГ), сема, інтегральна сема, диференційна сема, семантичний синкретизм.

Ландшафтна лексика є одним з найдавніших і тому найбільш стійких лексичних пластів, вона може свідчити про переселення самих носіїв мови. Народна географічна термінологія є одною з найбільших і цікавих груп лексичної системи мови, яка вміщує в собі не тільки інформацію про географічні умови проживання окремо взятого етнічного колективу, а й про його мовні зв'язки з іншими членами соціуму.

Зафіксовані у східнослобожанських говірках Луганщини народні терміни на позначення географічних об'єктів, пов'язаних з рельєфом, класифіковано в такі лексико-семантичні групи: „камінь”, „печера”, „місце добування матеріалів для господарських потреб”, „грунт”, „дорога”.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб дослідити склад географічних народних термінів лексико-семантичної групи „камінь” в українських східнослобожанських говірках, розкрити специфіку значення, здійснити семантичний і лексичний аналізи у зіставленні з українською літературною мовою та українськими діалектами.

Окрему групу найменувань утворюють номени на позначення природних мінералів, які видобувають на обстеженій території або знаходять на певній території у вигляді суцільної маси чи окремих шматків без особливого призначення, складаючи загальний вигляд рельєфу. Такі найменування об'єднані в семантичні ряди окремими релевантними ознаками: 1) камінь (загальне значення); 2) розмір; 3) походження.

Перша аналізована сема ‘камінь (загальне значення)’ представлена такими лексемами: б^лл^жж^ник (Бабич, ВП, Лантрат, Оборот, Пол, Терн), г^ллиба (ВП), ^лкам'ин' (у всіх н. пп.), к^лр'пич' (Луг), к^лреїмах (Павл).

Народний географічний термін г^ллиба (< псл. *g^llyba < *g^lübā, споріднене з лат. glēba ‘глиба, кулька’ [5 (1 : 523)]) вживають у досліджуваному регіоні в значенні ‘камінь (загальне значення)’, ‘великий камінь’, та лексема о^ллиба ‘великий камінь’. В українській літературній мові лексема г^ллиба має те саме значення, що б^ріла ‘великий безформний

шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.' [15 (1 : 236)]. Отже, лексема в літературній мові містить характеристику ГО за розміром та формою, а в діалектному мовленні за-кцентовано увагу лише на розмірі реалії [12 : 91]. Українські діалекти демонструють майже незмінну семантику терміна.

У східнослов'янських говірках Луганщини на позначення 'камінь (загальне значення)', 'великий камінь', 'окремий камінь' зафіксовано номен *булижник*, який прийнято вважати запозиченням з російської мови, що генетично пов'язане з укр. діал. *булига* < псл. **bula* „гуля, куля, брила тощо” [5 (1 : 290)]. Знаходимо також рос. діал. *бульжник* 'великий очерет' [16 (3 : 272)], де діалектизм зберігає значення 'суцільної однорідної маси', але на цей раз 'великої рослини', також спостережено рос. діал. *булыга* 'дикий камінь, булижник, валун', який ще має значення 'сукувата палка, дубина' [16 (3 : 272)]. Номен *булига* віднесено до континуатів гіпотетичного псл. **bulyga* [4 (3 : 94–95)]. В українській літературній мові номен *булижник* найчастіше має значення 'середньої величини округлий камінь твердої породи, який використовують як будівельний матеріал (головним чином для брукування вулиць)'; 'дикий камінь' [15 (1 : 253)]. У говірках української мови значення номена залишається майже незмінним, а форма слова підлягає деяким фонетичним та морфологічним змінам.

На досліджуваній території значення 'камінь (загальне значення)', 'великий камінь' репрезентує загальновідомий географічний термін *'кам'ін'* (< псл. **kamy* [5 (2 : 359)]), а також широко представлені його деривати з опозиційними ознаками демінутивності та аугментивності: *кам'ін'ука*, *кам'іншич'е* 'великий камінь', *кам'інец'*, *ка'мінчик*, *кам'ін'учка*, *мн. 'кам'ішки* 'малий камінь', *ка'мін'а* 'купа каменів'. Номен *'кам'ін'* – загальнослов'янське слово: др. *камы*, род. в. *камене пѣтра*, болг. *камен*, *камик*, схв. *ка̋мь*, *ка̋ме̋н*, слн. *kāmen*, *kātnik*, чес. *kāmen*, род. в. *katene*, слв. *каме̋н*, пол. *kamień*, *katuk*, в.-луж., н.-луж. *katjeń*, полаб. *Kotóni* [18 (2 : 173)]. Укр. літ. **камінь** 'тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді' [15 (4 : 83)]. Різноманітні утворення з близькою семантикою знаходимо і в інших українських діалектах.

За ознаками „форми” виявлено термін *креїмах*, який має загальновідому семантику 'т.с. що *крем'ях* 'гладенький (переважно заокруглений) камінець, який використовують діти для гри' [15 (4 : 322)]. Російськомовним впливом позначено лексему *кирпич* – рос. *кирпич* 'штучний камінь, брусок з обпаленої глини (також із сумішей деяких осадових порід, вапна, піску)' [10 : 274].

За ознаками розміру репрезентанти ЛСГ „камінь” утворюють два семантичні ряди. Сему 'великий камінь' на означуваній території представлено такими ГТ, які мають розрізнену фіксацію: *бол'шак* (ВП, Мик), *брила* (Лантрат, Луб), *булижник* (Ілліч, Луб, Розсип, Сват, Свистун), *валун* (Вільш, Город, Трет, Лантрат, Лиз), *з'либа* (Білокур, Вільш, Луб, Мик), *'кам'ін'* (Розсип), *кам'іншич'е* (Нов), *кам'ін'ука* (Білокур, ВП, Вільш, Заг, Зел, Ілліч, Лантрат, Мик, Оборот, Трет, Терн), *оз'либа* (Лиз), *ска'ла* (Тим), *у'хаб* (Руд). Ця ж сема з указівкою на множинність ГО – 'великі камені' – репрезентована плуральними та збірними назвами, яких зафіксовано незначну кількість: *брил'а* (Білокур, Оборот), *брили* (Баран, ВП), *валу'ни* (Парн).

Термін *бол'шак* та аугментивні утворення *кам'іншич'е*, *кам'ін'ука* мають досить прозору внутрішню форму, останній з яких характеризується найбільшим ареалом поширення.

Номен *брила* та його деривати у східнословобожанських говірках виступають у значеннях: *брила* ‘великий камінь’, *брили*, *брил’а* ‘великі камені’, *бри^ллак* ‘окремий камінь’. М. Фасмер споріднює рос. діал. *бры́ла́ / бры́ла́* ‘губа, відвисла нижня губа в собаки’ з українським *бри́ла* ‘глиба, грудка’, пол. *bryła* ‘т. с.’ [18 (1 : 222)]. Автори „Етимологічного словника української мови” вважають таке зближення не доведеним і виводять термін *бри́ла* з і.е. **bher* ‘бити, розбивати, дробити’ [5 (1 : 257)]. Досліджуючи етимологію рос. діал. *бры́ла́ / бры́ла́* ‘губа’, О. П. Карпенко зазначає, що вказані діалектизми не мають надійної етимології. Підтверджуючи спільність семантики і структури діалектної російсько-болгарської ізоглоси *бырла, брыла, брила – бръла, бърла* ‘губа’, дослідниця вважає, що М. Фасмер „був не такий уже неправий” [6 : 238 – 241], адже, залучаючи великий фактичний матеріал, зокрема раритетні діалектизми, простежуючи фонетичні зміни в корені слова, звукову метатезу, авторка обґрунтовує вихідну праформу **bъrла* < і.е. **bher* ‘щось випукле, товсте; нерівне’ [6 : 240]. В українській літературній мові *бри́ла* ‘великий безформний кусок каменю’ [17 : 69], а також географічне *бри́ли* ‘необкатані безформні (від 100 м і більше) або обкатані великі (більше 1 м у діаметрі) уламки, шматки каменю, землі, глини, льоду тощо’ [8 (1 : 97)]. В українських діалектах виявлено здатність аналізованої лексеми утворювати фонетичні та словотворчі варіанти з близькою семантикою.

Терміни *валун* та мн. *валу́ни* ‘великі камені’, мотивовані дієсловом *валити* (< псл. **valiti* [5 (2 : 325 – 327)]), має паралелі в інших мовах [18 (1 : 270)]. За ознакою „походження” у довідковій літературі подано значення ‘великий відшліфований уламок гірської породи діаметром 10 сантиметрів і більше’ [11 : 52]. В українській мові та її діалектах значних формальних змін або семантики терміна не було зафіксовано.

Зв’язок із ЛСГ „камінь” відображено в номенклатурному терміні *ска́ла* (< псл. **skala* ‘щось відколоте, розколоте’ [5 (5 : 262)]) на позначення твердих кам’яних ґрунтів, який об’єднує значення в східнословобожанських говірках ‘великий камінь’, ‘окремий камінь’, ‘виступ скелі’, та терміни *скал’а*, *скал’ука* ‘уламок скелі’, про які вже йшлося раніше.

Термін *ухаб* називає географічний об’єкт, який має ДО „нанесення шкоди”, тобто ‘велике каміння, яким можна нанести значні ушкодження’.

Семантичний ряд ‘малий камінь’ становить опозицію до зазначеного вище і містить такі лексеми: *гранішлак* (Розсип), *жужалка* (Розсип), *кам’інець* (Луб, Сват, Терн, Трет), *кал’інч’ик* (Білокур, Город, Нов), *кам’ін’уч’ка* (Ілліч), *кам’ішки* (Вільш), *крем’інець* (Павл), *ш’ч’еб’єн’* (Вівч, Лим), *ш’ч’єб’нина* (Лим).

Лексема *гранішлак*, імовірно, утворена від загальновідомого *шлак* (запозичення з німецької мови *schlack, schlacke* ‘шлак’ [5 (5 : 437)]) ‘розплавлена або затверділа маса різних домішок, попелу і флюсів, що є побічним продуктом металургійних процесів’, ‘рештки від спалювання твердого палива’ [15 (11 : 487)], які, за незнанням їхнього походження, сприймалися діалектосіями як звичайне каміння невеликого розміру. Лексему *гранішлак* зі значенням ‘камінь як будівельний матеріал’ знаходимо лише в східноstepових говірках Донеччини [13 : 71].

Лексема *жужалка* називає перегоріле вугілля, ймовірно, утворено від звуконаслідуваної основи *жу-* ‘густи, дзижчати’, бо таке вугілля, як шлак, сичить і видає тріскіт [5 (2 : 208)]. Отже, лексема набула такого значення внаслідок перенесення ознак. Через відсутність фіксації у відомих нам інших українських джерелах, можна вважати лексему *жужалка* специфічно східнословобожанським утворенням.

Загальноживані ознаки має демінутивне утворення *крем'янець* < *к'рем'ин* (< псл. *kremu* [5 (2 : 83)]) ‘дуже твердий мінерал – кварц чорного, бурого або жовтого кольору, який у давнину використовували для добування вогню’ [15 (4 : 334)].

На позначення невеликого каміння в досліджуваному ареалі зафіксовано терміни *шч'ябе'н* та його дериват *шч'ябнина*. Лексема *щябень* зазвичай має значення ‘незграбні уламки гірських порід порівняно великих розмірів (більше 1 см)’ [3]. М. Фасмер указує на зближення рос. *щябень* із лексемою *скобли́ть* та на відповідники в інших мовах: лит. *skeberda* ‘осколок’, лат. *skabarāda*, *skabarāga* ‘заноза’, лат. *scobis* ‘очесок’ [18 (4 : 497)]. На українській території лексема *щябінь* має загальновідоме значення ‘подрібнене каміння, цегла і т. ін., що використовують для дорожніх та будівельних робіт’, ‘розсипчасті нагромадження невеликих гострокутних уламків гірської породи’ [15 (11 : 577)]. У діалектній мові термін лише зрідка варіює фонетичну структуру слова, але семантика незмінна: *щябень*, *щябінь* ‘твердий дрібний камінь’, ‘купа твердого дрібного каменю’ [19 : 415].

Взаємопов'язану з попередніми сему ‘окремий камінь’ маніфестує незначна кількість лексем, про які вже йшлося: *брилак* (Мик, Нов), *булижник* (Оборот, Терн), *ска'ла* (ВП).

У невеликих ареалах засвідчено поширення двох лексем на позначення ‘крейдяний камінь’ – метафорична лексема *'пале'ц* (Калм) та лексема *к'рейда* (ЛО) (< нім. *Kreide* ‘крейда’ [5 (3 : 81)]).

На натурогенність походження ГО вказують терміни на позначення ‘природний камінь’: *ди'кар* (Город), *'дикиї* (Сват), *самор'одок* (Розсип, Тим).

Номен *ди'кар*, *'дикиї* вказують на каміння, яке перебуває у первісному природному стані (пор. *дикярь* ‘рід каменя’ [14 (1 : 383)]).

Апелятив *самор'одок* – складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *родити* (< псл. **rodъ* [5 (5 : 89, 174)]). У діалектній зоні Рівненщини географічний термін *самор'одок* реалізує значення ‘окремий великий камінь’.

Опозиційними до зазначених лексем за ознаками антропогенності у досліджуваному ареалі фіксуємо загальновідомі номен *саман* (Булав, Новпск, Кам, Можн) у значенні ‘саморобна цегла з глини’ (укр. літ. *саман* ‘будівельний стіновий матеріал, що являє собою необпалену цеглу, виготовлений із глини з домішкою солом'яної січки, полови, гною та ін. і висушену на сонці’ [15 (9 : 25)]) та *л'ім'пач* (Підг, Пол, Шульг) – ‘цегла із суміші глини з піском і соломою’ (укр. літ. *лимпач* ‘необпалена цегла з глини з домішкою соломи або інших органічних речовин’ [15 (4 : 486)]).

Семему ‘обломок скелі’ реалізують географічні номен: *ку'сок* (Сват) – дериват від псл. **kopsъ* ‘кусок’ [5 (3 : 159)], *ос'колок* (Трет), *с'кал'а* (ВП, Нов), *ска'л'ука* (Оборот, ВП) < псл. **skala* ‘щось відколоте, розколоте’ [5 (5 : 262)], *у'ламок* (Город) < *ламати* < псл. *lamiti* [5 (3 : 188)], які мотивовано назвами каменю від великої скелі або дієсловом.

Семема ‘виступ скелі’ об'єднує також невелику кількість номенів: *'виступ* (Білокур, ВП, Оборот), *гост'р'ак* (Трет), *ска'ла* (Город).

Назва *'виступ* ‘виступ скелі’ семантично прозора.

Уживання ГТ *гост'р'ак* пояснюємо актуалізацією ДО ‘зовнішній вигляд’, зокрема загостреності ГО. Цей номен та його варіанти чи похідні від нього подібну семантику виявляють в інших українських говірках. Якщо порівняти перераховані значення лексеми з літературно кодифікованим – *гостряк* ‘тонкий загострений кінець чого-небудь, яким

колють' [15 (2 : 146)], то логічним буде висновок, що географічного значення лексема набула лише в діалектній мові.

Семему 'купа каміння' у досліджуваному регіоні репрезентовано такими найменуваннями: *за'вал* (Сват), *ка'м ін':а* (Калм) (Білокур, Нов, Оборот), *куч'а* (Калм), *на'вал* (Мик), *на'вала* (Трет), *нашип* (Лиз, Руд).

Основну групу термінів на позначення 'купа каміння' складають віддіслівні утворення з кореневою основою *-вал-*: *за'вал*, *на'вал*, *на'вала*. В українській літературній мові лексему *зав'ал* подано зі значеннями 'нагромадження, велика купа чого-небудь обваленого або зваленого', 'велике нагромадження, скупчення чого-небудь, що зібралось за певний час' [15 (3 : 35)], *нав'ал* 'нагромадження чого-небудь у великій кількості; купа, куча' [15 (5 : 23)]. Загалом у східнословобанських говірках та говірках Кіровоградщини (*в'ал*, *нав'ал*, *отв'ал* [1 : 31]) смислове навантаження термінів зосереджене за ДО 'нагромадження певної кількості каміння'. В інших українських говірках такі найменування вказують на дендрооб'єкт: середньопол. *зав'ал* 'запущений ліс', 'купа хмизу, гілля' [19 : 324]; західнопол. *зав'али* 'ліс, повалений бурєю' [12 : 260]; західнопол. *зав'ал*, *зав'алля* 'дерева, повалені бурєю', *нав'алля* 'купа гілля, лісового сміття' [2 : 49, 85].

Використання терміна *нашип* мотивовано характером виникнення ГО, який з'явився внаслідок штучного насипання щебеню або іншого мілкого каміння (пор. загальноживане *нашип* 'насипана купа чого-небудь' [15 (5 : 184)]).

У східнословобанських говірках Луганщини мовці, називаючи номени *купа* (< псл. **кура* [15 (3 : 144)]), *куч'а* мають на увазі не тільки певну, переважно велику кількість каміння, а й констатують нагромадження, демонструючи інтегральну сему 'велика кількість чогось складеного, зсипаного горою в одному місці'. Слово *купа* побутує в багатьох слов'янських мовах: бр. *купа* – 'підвищене оголене місце, очищене від лісу', чес., пол. *кура* – 'куча', луж. *кура* – 'горб' і т. ін. [18 (2 : 419)]. Стосовно етимології лексеми зауважимо: псл. **кура*, **куръ* < і.е. **kou-p* 'велика кількість зібраних речей, людей тощо'; усі споріднення з іншими мовами зводяться до і.е. **keu-p-/*kou-p* 'згинатися, вигинати, стрибати' [5 (3 : 144)]. В усіх українських говірках, у зв'язку з актуалізацією через ознаки орографічних і гідрографічних термінів, лексема *купа* та її деривати характеризуються розпливчатою семантикою, що робить її полісемантичною.

Синонімічний номен *куч'а* також поширений в інших мовах: рос. *куча* 'скопичення', 'нагромадження', 'множинність'; бр. *куча*, чес. *kuče* 'куча; скирда (хліба)', пол. *kuczki* мн. 'кучки'. Споріднене з лит. *kaiškas* 'шишка', *kaukarà* 'холм', *kukulỹs* 'клецька', схід.-лит. *kioka* ж., *kiokas* ж. 'дубинка', гот. *hauhs* 'високий' [18 (2 : 437)]. Укр. літ. *куча* те саме, що й *купа* [15 (4 : 422)]. В українських діалектах переважним є загальноживане значення 'велика кількість чого-небудь складеного, зсипаного горою в одному місці' [15 (4 : 422)] та 'підвищення'.

Семему 'великі грудки з землі' на території північної Луганщини наповнюють переважно утворення зі спільною кореневою основою *груд-* – *з'руда* (в усіх н. пп.), *з'руд'ка* (Вільш, Пол), *з'руд':а* (ЛЮ, Пріж) та okazіональним *во'ронка* (Заг).

Появі лексеми *во'ронка* з семантикою 'великі грудки землі' сприяли позамовні чинники: при нагромадженні великої кількості груд землі, спричинене антропогенним впливом, утворюється певне заглиблення. Зазвичай це трапляється при обробітці полів, призначених для висадки сільськогосподарських рослин. Звертаючи увагу на загальновідоме

воронка ('т. с. що вирва' [15 (1 : 467)]), можемо говорити про розширення семантики терміна в досліджуваних говірках.

Термін *зруда* та його деривати *зруд'ма*, *зруд':а* 'великі груди з землі' праслов'янського походження < **gruda* (споріднена з лит. *grūsti* 'товкти' і сягає і.с. **ghreu-*, **ghrou-d-* 'кришити' [5 (1 : 603 – 604)]). Найменування *зруд'ма* утворено суфіксальним способом (суфікс *-к-* одночасно має значення одиничності й зменшуваності) від спільнослов'янської основи **gruda*. Номен *зруд':а* на досліджуваній території в селищі Вівчарове Троїцького району має диференційне значення 'замерзла грязь на дорозі'. Континуанти псл. гнізда **gruda*, зокрема в географічній термінології, набували внаслідок контамінаційних процесів семантичних ознак псл. **grōda* 'купа', 'грудка, шматок', 'горб, підвищення на землі' [4 (7 : 146 – 148)].

Аналізовані номени мають відповідники в багатьох слов'янських мовах [9 : 160]. В українській літературній мові лексема *зрудка* зазвичай означає 'ущільнену частину якоїсь речовини, що набула округлої форми' [17 : 180]. У діалектах української мови цей термін набуває багатьох значень.

Отже, лексема *зруда* та її деривати в літературній мові містять характеристику ГО за розміром та формою, а в діалектному мовленні зацентровано увагу на розмірі денотата, оскільки спостерігаємо виникнення нових значень унаслідок зближення семантичних ознак 'купа', 'грудка, шматок', 'горб, підвищення на землі', що є яскравим прикладом явища контамінації.

Деякі зафіксовані в східнословобожанських говірках Луганщини народні терміни на позначення ГО „камінь” співвідносні з термінами, що зафіксовано у ЛСГ „підвищення”, адже ці реалії тісно пов'язані між собою. До складу аналізованої групи ввійшли найменування, що виникли внаслідок впливу інтралінгвальних і екстралінгвальних чинників.

Отже, аналіз зазначених народних географічних найменувань на позначення „камінь” свідчить про функціонування в українських східнословобожанських говірках найчастіше загальноновживаних, рідше – діалектних – та ще рідше – вузькодіалектних лексем, частина з яких має спільнослов'янське коріння. Семантична структура назв досліджуваного ареалу та деякі власне діалектні утворення демонструють специфіку говірок, окремі загальноновживані номени мають своєрідні значення, чим відрізняються від однозвучних найменувань, поширених в інших українських говірках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко ; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
2. Данилюк О. К. Словник народної географічної термінології Волині / Оксана Климівна Данилюк. – Вид. друге, доп. і виправл. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
3. Энциклопедический словарь географических терминов / гл. ред. С. В. Калесник. – М. : Изд-во „Советская энциклопедия”, 1968. – 329 с.
4. Этимологический словарь славянских языков : праслав. лекс. фонд / под. ред. О. Н. Трубачёва, А. Ф. Журавлёва. – М. : Наука, 1974 – 2011. – Вып. 1 – 37.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–.... –

- Т. 1: А – Г / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
Т. 2: Д – Копці / уклад. Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
Т. 3: Кора – М / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 552 с.
Т. 4: Н – П / уклад. Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому В. Т. Коломієць, В. Г. Склярєнко. – 2003. – 656 с.
Т. 5: Р – Т / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.
Т. 6: У – Я / уклад. Г. П. Півторак та ін. – 2012. – 568 с.
6. Карпенко О. П. К етимологии рус. диал. *бры́ла́, бри́ла́* ‘губа’ / О. П. Карпенко // Студії з ономастики та етимології / відп. ред. О. П. Карпенко. – К. : Наук.-вид. центр НБУВ, 2004. – С. 238 – 241.
 7. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 206 – 255.
 8. Мала гірнича енциклопедія : у 3-х т. / за ред. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2004. – Т. I. – 2004. – 640 с.
 9. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
 10. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : ООО „А ТЕМП”, 2006. – 944 с.
 11. Павловська Т. С. Геоморфологія: терміни й поняття (коментар) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. С. Павловська ; за ред. проф. І. П. Ковальчука. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 284 с.
 12. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Потапчук Ірина Михайлівна. – Кам’янець-Подільський, 2012. – 356 с.
 13. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Сіденко Надія Петрівна. – Донецьк, 2003. – 261 с.
 14. Словарь української мови : у 4-х т. / за ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1908 – 1909. – Т. I – IV.
 15. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI.
 16. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – М. ; Л. ; СПб. : Наука, 1966 – 2010. – Вып. 1 – 42.
 17. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2007. – 832 с.
 18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под. ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. I – IV.
 19. Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Шийка Світлана Володимирівна. – К., 2013. – 451 с.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Бабич – с. Бабичеве, Троїцький р-н; Білов – смт Біловодськ; Білокур – смт Білокуракине; Бут – с. Бутове, Старобільський р-н; Вівч – с. Вівчарове, Троїцький р-н; Вільш – с. Вільшани, Троїцький р-н; Воевод – с. Воеводське, Троїцький р-н; Город – с. Городище, Біловодський р-н; ДО – с. Демино-Олександрівка, Троїцький р-н; Заг – с. Загір'я, Троїцький р-н; Зорик – с. Зориківка, Міловський р-н; Ілліч – с. Іллічівка, Троїцький р-н; Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н; Кам – с. Кам'янка, Новопокровський р-н; Лантрат – с. Лантратівка, Троїцький р-н; Лиз – с. Лизине, Білокуракинський р-н; Лим – с. Лиман, Старобільський р-н; ЛО – смт Лозно-Олександрівка, Білокуракинський р-н; Луг – с. Лугове, Троїцький р-н; Міст – с. Містки, Сватівський р-н; Мороз – с. Морозівка, Міловський р-н; Нещ – с. Нещеретове, Білокуракинський р-н; Нов – с. Новоборове, Старобільський р-н; Оборот – с. Оборотнівка, Сватівський р-н; Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Парн – с. Парневе, Біловодський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Пол – с. Половинкине, Старобільський р-н; Преображ – с. Преображенне, Сватівський р-н; Проїж – с. Проїждже, Старобільський р-н; Розсип – с. Розсипне, Троїцький р-н; Руд – с. Рудівка, Сватівський р-н; Сват – м. Сватове; Сем – с. Семикозівка, Біловодський р-н; Степ – с. Степове, Марківський р-н; Терн – с. Тернівка, Марківський р-н; Тим – с. Тимошине, Білокуракинський р-н; Трет – с. Третьківка, Біловодський р-н; Троїц – смт Троїцьке; Штор – с. Штормове, Старобільський р-н.

Слободян Е.В., к.ф.н.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Старобельск

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАРОДНЫХ ТЕРМИНОВ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ, СВЯЗАННЫХ С РЕЛЬЕФОМ В УКРАИНСКИХ ВОСТОЧНОСЛОБОЖАНСКИХ ГОВОРАХ ЛУГАНЩИНЫ

Народная географическая терминология восточнослобожанских говоров Луганщины еще не была предметом специального изучения. В статье описаны народные географические термины для обозначения географических объектов, связанных с рельефом, осуществлен их семантический, этимологический, словообразовательный анализ, выявлены особенности функционирования в говорах Луганской области в сравнении с украинским литературным языком и его диалектами.

Ключевые слова: народная географическая терминология (НГТ), лексическое значение, лексико-семантическая группа (ЛСГ), сема, интегральная сема, дифференциальная сема, семантический синкретизм.

Slobodian E.

STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF GEOGRAPHICAL FOLK TERMS DENOTING GEOGRAPHIC OBJECTS CONNECTED WITH THE RELIEF OF UKRAINIAN EAST SLOBOZHANSK DIALECTS OF LUHANSK

Geographical native terminology – East Slobozhansk Dialects of Luhansk has not been the subject of special study. This article describes folk geographical terms which denote

geographic objects connected with the relief, made their semantic, etymological, derivational analysis revealed the peculiarities of dialects in the Lugansk region in comparison with Ukrainian literary language and its dialects.

Key words: folk geographic terminology (FGT), lexical meaning, lexical-semantic group (LSG), sam, sam integral, differential seme, semantic syncretism.

УДК 811.161.2'367

Спільник Т.М., канд. філол. наук, доцент

Національна академія Національної гвардії України, Харків

НЕСТАНДАРТНІСТЬ ЗМІСТУ ПРЕДИКАТИВНОЇ ЧАСТИНИ СКЛАДНИХ ГРАДАЦІЙНИХ РЕЧЕНЬ, ЩО ВІДПОВІДАЄ КРИТЕРІЮ ДОСТАТНОСТІ

Стаття присвячена виявленню особливостей змісту другої предикативної частини складних градаційних речень. Встановлено, що мовець, прагнучи донести до слухача сутність повідомлення, відшукує виразний компонент, який, на його думку, забезпечить висловленню достатність. Доведено, що таким компонентом є відображення в другій частині висловлення нестандартних ситуацій, які суперечать тому, що слід було б очікувати.

Ключові слова: висловлення, достатність, друга предикативна частина, нестандартність змісту, складні градаційні речення.

Складні речення з градаційним відношенням між частинами звертають на себе увагу тим, що без урахування комунікативної позиції мовця неможливо усебічно дослідити особливості цих конструкцій. Мовець, маючи на меті донести до слухача сутність повідомлення, свої думки, справити певне враження, у першій частині висловлювання подає необхідну інформацію, яка допомагає зрозуміти повідомлення загалом, а для другої частини добирає достатню, на його думку, інформацію, яка довершить повідомлення й тим самим допоможе здійснити його комунікативний намір.

Хоча складні градаційні конструкції неодноразово потрапляли в поле зору дослідників синтаксису у зв'язку з вивченням типів складних речень [1; 2; 3; 4], питання щодо особливостей предикативної частини, яка, за оцінкою мовця, є достатньою для реалізації його комунікативної мети, потребує детального вивчення. Усе це визначає актуальність дослідження.

Мета статті – виявити особливості змісту предикативної частини, яка відповідає критерію достатності.

Дослідження складних градаційних конструкцій української мови доводить, що ситуації, які, на думку мовця, надають висловленню довершеності, належать, як правило, до незвичних, виняткових, а іноді навіть нестандартних, таких, що виходять за межі певної норми, за межі очікуваного, навіть попри погляд, закріплений у суспільній свідомості. Оцінка мовцем другої ситуації як незвичної, виняткової може збігатися з об'єктивною оцінкою або суперечити їй.

© Спільник Т.М., 2018

Відшукуючи достатню інформацію, яка довершувала б висловлення, мовець враховує інтереси слухача. Він ставить себе на місце того, хто, так би мовити, сприймає повідомлення, і, оцінюючи своє висловлення, сам вирішує, зміст якої з частин привернув би його увагу. Виходячи з цього, мовець намагається знайти виразний компонент, на який слухач має звернути увагу. Таким компонентом і є відображення нестандартної ситуації в другій предикативній частині речення. Оцінювання мовцем ситуації, описуваної в другій частині висловлення як нестандартної, як правило, спирається на оцінку, сформовану в суспільній свідомості. Так, у конструкції *[Якуб – чаклун і чорнокнижник...]* Якуба вжахалися **не тільки** малі діти, набожні та забобонні жінки й стара його, Якуба остерігалися **навіть** визнані сільські відьми, одверті безбожники, парубки-відчайдухи (Я. Гончарук) у першій предикативній частині описується звичайна ситуація, а саме Якуб, який був чаклуном, викликав острах у дітей та забобонних жінок. На думку мовця, ця інформація є необхідною, але її недостатньо для того, щоб переконати слухача в тому, що Якуб був дійсно страшний. Із цією метою мовець приєднує зміст, який забезпечить змісту висловлення достатність. Ситуація, описана в другій частині, виходить за межі норми, оскільки суперечить сформованому уявленню людей про відьом, які самі є страшними і бажано з ними не мати справ; про безбожників, які ні в що не вірять; про парубків-відчайдухів, які нічого не бояться. Якуба ж всі вони остерігалися. Таким чином, мовець, беручи до уваги суспільний досвід, оцінює другу ситуацію як нестандартну. Залучення її опису до висловлення і допомагає йому здійснити поставлене комунікативне завдання.

У тих же реченнях, де кожна з відображуваних ситуацій може задовольняти критерій достатності, обидві вони є винятковими, наприклад: *[А тепер, коли важливі діла залишилися позаду, якраз упору сісти до трапези:]* вже час – княгиня жде, **та й** ви з дороги голодні, стомилися (з журналу). Як згадувалося, особливістю таких конструкцій є те, що відображувані в предикативних частинах ситуації об'єктивно є рівнозначними. У цьому прикладі без комунікативної позиції мовця не можна визначити, чому треба було йти до трапези: тому, що вже був час обідати і княгиня чекала, чи тому, що гості були втомленими, пор.: *[А тепер, коли важливі діла залишилися позаду, якраз упору сісти до трапези:]* ви з дороги голодні, стомилися, **та й** вже час – княгиня жде. Отже, у висловленні кожна з ситуацій, описаних у предикативних частинах, є винятковою. Мовець же мав надати статусу достатньої одній із них.

У другій частині градаційних речень може йтися про стани речей, які є прямо протилежними тому, що слід було б очікувати, як, наприклад, у конструкціях *Іноді мене (вчителя математики – С.Т.) охоплює розпач, з голови, мов сполохані горобці, вилітають знання, навіть* таблиця множення розсипається на потеруху (М. Тарновський); *[Ой-бо допекла мені до живого та праця! Ненавиджу її, як невольник свої кайдани.]* але так само, як невільник кайданів, так я її не можу позбутися й на хвилину. **Навіть** у сні не перестаю працювати, не можу розстатися з моєю мукою (І. Франко); *Вечір не такий уже й пізній, а в селі ні звуку. Навіть* собаки примовкли, не певні, мабуть, як їм поводитися зараз (Д. Міщенко). Ці стани речей мовець оцінює як ненормативні, екстраординарні. Невідповідність відображуваних ситуацій нормі виражається в конструкціях за допомогою сполучного засобу *навіть*, що вносить до висловлень прихований, імпліцитний, зміст, який містить змістові модальні іплікатори “не можна” і “треба”: цей зміст і є нормативним, пор.: *уві сні не можна працювати – треба відпочивати; собакам*

не можна переставати гавкати від того, що настав вечір – треба гавкати; учителеві математики не можна забувати таблицю множення – її завжди треба пам'ятати. У таких висловленнях імпліцитний зміст, що притаманний їхній другій частині, повідомляє про погляди мовця на норму, які збігаються із поглядами, сформованими в суспільній свідомості. Однак прямо не повідомляється чогось нового про фактичний бік відображуваного стану речей, крім того, про що йшлося в першій частині. Фактична додаткова інформація є прихованою в семантиці другої частини висловлення. Так, зі змісту другої частини градаційної конструкції [*Ті, що стояли ще внизу і побачили обварених і обпечених смолою вояків, які попадали з валу, зупинилися – і ані руш!*] Ніяка сила вже не могла примусити їх полізти вгору. **Навіть** нагайка та шабля не змусила б їх ступити на першій щабель драбини (В. Малик) можна дізнатися про те, що нагайка та шабля здатні примусити будь-кого виконувати будь-які дії (ця інформація становить пресупозицію другої частини). У даному ж разі нагайка та шабля були безсилі. Таким чином, відображуваний у другій частині висловлення стан речей також суперечить тому, що слід було б очікувати, через що є нестандартним, винятковим. Завдяки цьому її інформативний зміст набуває ознак достатності. Крім того, достатність змісту висловлення забезпечується також тим, що в другій частині конкретизується зміст першої частини, який є необхідним. Іншими словами, зміст першої і другої частини співвідносяться як часткове і загальне.

У такому реченні, як [*Яка ж то була музика!*] *Все навколо завмерло, слухаючи нас, навіть соняшники повернулися цікавими головами, заглядаючи через тин* (А. Дімаров), зміст другої предикативної частини, який є достатнім, також конкретизує зміст першої частини, що має статус необхідного. У висловленні соняшники виокремлюються з-поміж всього іншого, що завмерло, слухаючи музику.

Отже, друга частина висловлень, яка характеризується прихованою семантикою, є тим достатнім компонентом, який дозволяє мовцеві здійснити свій комунікативний задум. Ця їх функція зумовлена такими особливостями змісту другої частини, як протилежність відображуваного очікуваному, а отже, і його нестандартність, а також його роль як конкретизатора змісту попередньої частини.

Вираження нестандартності, екстраординарності може виникати завдяки тому, що друга предикативна частина повідомляє про свідомо нереальні стани речей. Сприймання ситуації, про яку повідомляється в другій частині, як нереальної може бути наслідком певного перебільшення, наприклад: [*План наш за своїм задумом був дуже простий. Розібрати грубку... На щастя, в грубці, що мала ogrівати нашу камеру, були не чавунні, а звичайні оверцята,*] такі завширшки, що, глянути на них, то здається, **не тільки** людина могла б пролізти через них, **а й** верблюда можна було б протягти (Ю. Збанацький). У цій конструкції мовець у своїй оцінці другої ситуації як нереальної також використовує суспільний досвід. У такому висловленні, як *І ось ця писанка (село – С.Т.) зараз ледве окреслювалась у темряві безладно розкиданими купинами землянок і осиротілими, снігом завіяними печами, що не тільки не гріли людей, але й самі, як старчихи, тремтіли від холоду* (М. Стельмах), ситуація, репрезентована в першій предикативній частині, є звичайною, бо відомо, що печі можуть і не гріти. Але навіть тоді, коли печі не гріють, усе ж від них не віє холодом, тобто вони самі не мерзнуть. Друга ж частина висловлення повідомляє про те, що печі також відчували холод. У цьому й полягає екстраординарність відображуваної в цій частині конструкції ситуації. Вдаючись у висловленні до опису

ситуації, що є нереальною, мовець тим самим зможе виконати поставлене комунікативне завдання, а саме донести до слухача інформацію про те, яким було село в повоєнні роки. Відображення у висловленні нереальної ситуації виступає тим достатнім компонентом, який наближає мовця до поставленої комунікативної мети.

Відображення виняткових, малоочікуваних ситуацій на тлі звичайних є одним із засобів увиразнення градаційного висловлення. Так, у реченні *Стьопочка, подивившись на незнайому, розгублено зазрав млинками вії і загубив язика в роті, та й сам лісник здивувався: з якого ж поля взялося таке диво на ярмарковій колотнечі?* (М. Стельмах) мовець відображає реакцію чоловіків, які побачили красиву дівчину. У першій предикативній частині речення описана звичайна ситуація: молодий хлопець вражений красою дівчини, тоді як ситуація, відображена в другій предикативній частині, є, з погляду мовця, нестандартною. Відхилення від норми мовець убачає в тому, що лісника з його життєвим досвідом важко чимось здивувати, але краса дівчини вразила і його. Відображення у висловленні такої малоочікуваної ситуації, яка довершує висловлення, дозволяє мовцеві здійснити свій комунікативний намір, а саме примусити слухача замислитись над тим, якої ж краси була дівчина, якщо на неї задивлялись чоловіки різного віку.

Опис у другій частині конструкції, побудованої в градаційному ключі, нестандартних станів речей може сприяти вираженню комічного. Прикладом цього може слугувати речення [*Успенський піст триває два тижні.*] *Мало того, що панотець весь цей час майже нічого не їв, так він ще й kota не годував* (з усного мовлення). Нестандартність, навіть екстраординарність ситуації, описаної в другій предикативній частині, пояснюється добре відомим фактом. У визначенні змісту другої частини як такого, що забезпечує достатність змісту висловлення в цілому, мовець спирається на її оцінку як відхилення від норми. Комічний ефект виникає через невідповідність вираженого в структурі градаційного речення змісту. Градація мала б сприяти думці про надзвичайну святість панотця, однак негативна оцінка ситуації з котом суперечить цьому. Усім відомо, що піст не поширюється на тварин, та й розрахунки панотця на те, що його дії будуть поміченими, ідуть урозрід із церковними канонами – людина, яка дотримується посту, не повинна це афішувати.

Звертають на себе увагу градаційні речення, у яких достатня ситуація хоча й суперечить очікуваному, але разом із тим її не можна визнати ненормативною. Наприклад, у реченні *Суспільство має поверхові уявлення про героїчну козацьку добу, та й науковці ще не все достеменно про неї знають* (з журналу) стан речей, описаний у його другій частині, ще не є нормативним, проте відбувається рух до норми, через що й не можна його назвати ненормативним. Т.М. Ніколаєва зауважує, що такі речення виражають прескрипційні (деонтологічні) факти, які будуються на нормі [5, 90]. Використання в другій предикативній частині сполучення *ще не* вказує на неминучість здійснення події, оскільки це необхідно (продиктовано нормою): саме науковцям треба знати більше чи, можливо, все про козацьку добу. Якщо вони не досліджуватимуть козацьку добу, то цей період в історії взагалі залишиться невивченим.

Оцінка відображеної в другій частині ситуації як нестандартної виражається в структурі складних градаційних конструкцій як імпліцитно, так і експліцитно. Імпліцитна оцінка в градаційних висловленнях присутня завжди, оскільки без неї неможливо

сформувати градаційне відношення між частинами. У цьому разі вона мотивується для слухача його фоновими знаннями.

Фонові знання можуть мотивувати також експлікований оцінний компонент, наприклад: [Склала (Модеста – С.Т.) трохи грошей і після матури поїхала у Познань, щоб спробувати щастя – вступити на лікувальний факультет. Цього разу доля не шукала її]. Вона **не тільки** була зарахована студенткою, **а й** – річ нечувана – їй призначили стипендію (Г. Мигаль). У конструкції фонові знання, які спираються на досвід суспільного життя, допомагають слухачеві зрозуміти, чому мовець оцінює як незвичну, виключну інформацію про те, що дівчина буде отримувати стипендію. Річ у тім, що не кожен студент, який вступив до вузу, отримує стипендію, тим більше дівчина, якій у житті не таланило (про це повідомляє попередній контекст), за логікою не мала б отримувати стипендії, але все вийшло навпаки. Саме тому, що ситуація відбувається всупереч очікуваному, вона є нестандартною і дивною навіть для самого мовця. У конструкції здивування мовця, яке базується на оцінці, експліктує словосполучення *річ нечувана*. У висловленнях оцінка експліктується в тому випадку, коли мовець має намір викликати в слухача певну реакцію на повідомлення, наприклад, здивувати.

Експлікована оцінка в градаційному висловленні інформує про емоційне ставлення мовця до повідомлюваного, наприклад: [Чисельно партизанські сили в Лоцманському хуторі зростали, але] брак зброї знекровлював їх, **до того ж**, як на зло, зв'язок з центром перервався, [і Креміль зрозумів, що треба за всяку ціну форсувати наступ на Херсон] (Н. Рибак). У конструкції емоційна реакція мовця виражається висловом *як на зло*, який вказує на те, що мовець оцінює відображувану в другій частині ситуацію як виняткову. Разом із тим він у такий спосіб виражає своє негативне ставлення до неї.

Отже, друга частина градаційного висловлення набуває ознак достатності завдяки тому, що в ній відображуються ситуації, які мовець оцінює як виняткові, нестандартні. Зміст другої частини градаційних конструкцій виступає нестандартним у тому випадку, коли відображувані в ній стани речей є протилежними очікуваному. Перспективним видається вивчення особливостей змісту другої предикативної частини складних градаційних речень, коли мовець обґрунтовує свою оцінку відображуваної ситуації як нестандартної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
3. Завальнюк І. Я. Оновлена стилістична конотативність складносурядних речень в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. / І. Я. Завальнюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 5. – С. 200-205.

4. Христианінова Р. О. Способи оформлення незалежної предикації в сучасній українській мові / Р. О. Христианінова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія» : [зб. наук. праць]. – Одеса, 2015. – Вип. 15(1). – С. 79-83.
5. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 168 с.

Спильник Т.Н., канд. филол. наук, доцент
Национальная академия Национальной гвардии Украины, Харьков

НЕСТАНДАРТНОСТЬ СОДЕРЖАНИЯ ПРЕДИКАТИВНОЙ ЧАСТИ СЛОЖНЫХ ГРАДАЦИОННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ, КОТОРАЯ СООТВЕТСТВУЮТ КРИТЕРИЮ ДОСТАТОЧНОСТИ

Статья посвящена определению особенностей содержания второй предикативной части сложных градационных предложений. Установлено, что автор, намереваясь сообщить слушателю основную мысль, подбирает выразительный компонент, который, по его мнению, обеспечит высказыванию достаточность. Доказано, что таким компонентом является отображение во второй части высказывания нестандартных ситуаций, которые противоречат тому, чего следовало бы ожидать.

Ключевые слова: высказывание, достаточность, вторая предикативная часть, нестандартность содержания, сложные градационные предложения.

Spilnyk T.M., Ph.D. in Philology, associate professor
National academy of the National guard of Ukraine, Kharkiv

UNCONVENTIONAL CONTENT OF THE PREDICATIVE PART OF THE COMPOUND GRADATION SENTENCES THAT CORRESPOND TO THE CRITERION OF SUFFICIENCY

The article deals with determining the peculiarities of the second predicative part content of the compound gradation sentences. It has been established that while intending to convey the main idea to a listener, the author selects an expressive component that, in his opinion, will ensure sufficiency in the statement. It has been proved that such a component in the second part is the representation of the statement in non-standard situations that would be contrary to being expected.

Key words: compound gradation sentences, second predicative part, statement, sufficiency, unconventional content.

ИСТОРИКО-ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В УСТАНОВЛЕНИИ ПАРАДИГМАТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ СИНОНИМИЧЕСКОЙ ПАРЫ *ЕСТЬ* И *КУШАТЬ* В КОНТЕКСТЕ КОГНИТИВНОЙ ТЕОРИИ

*В статье устанавливаются парадигматические связи синонимической пары глаголов *есть* и *кушать* с использованием историко-генетического подхода. Исследование параллельно существующих глаголов, а также вербальных омонимов *есть* / *есть* на основе этимологического экскурса и семного анализа позволяет описать глубинную сущность этих слов в когнитивном аспекте.*

Многообразие стилистических оттенков, употребление в разговорной речи и просторечии, различных бытовых и профессиональных сферах свидетельствует о жизненной необходимости представленных лексических единиц.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, парадигматическая связь, этимологический и семный анализ, историко-генетический подход.

Общеизвестно, что человек не только социальный феномен, но и биологическое существо с присущими ему потребностями. Наряду с потребностью коммуникации, которая является одной из основных социальных, потребность в еде для физического существования выдвигается на передний план. В связи с этим, представляется интересным рассмотреть синонимическую пару глаголов *есть* и *кушать* как первичную адаптивную биологическую необходимость человека.

Указанная пара глаголов *есть* и *кушать* относится к семантическому типу синонимов, но она также представляет собой основополагающие понятия в бытовом значении.

Синонимы *есть* – *кушать* получили достаточное лексикографическое описание и представлены во всех существующих словарях синонимов русского языка, хотя не подвергались отдельному глубокому изучению в контексте современных когнитивных исследований.

Целью статьи является установление и анализ парадигматических связей параллельно существующих глаголов *есть* и *кушать*. Описание на основе этимологического экскурса глубинной сущности этих слов в когнитивном аспекте позволяет говорить об актуальности данного исследования.

Принято считать, что парадигматическими связями являются отношения между элементами языка, объединяемые в сознании или памяти говорящего некими ассоциациями, параллелями, противопоставлениями, которые связывают эти элементы на основе общности их формы и содержания, или того и другого одновременно.

Ряд современных исследований в сфере когнитологии (Е. С. Кубрякова 2004, В. Н. Манакин 2004, Н. С. Кудрявцева 2013, А. В. Кравченко 2013) стали теоретическим основанием для наших дальнейших изысканий в данном русле. Так, В. Н. Манакин в монографии «Сопоставительная лексикология», ссылаясь на труды В. И. Вернадского и

Р. О. Якобсона, трактует природу языка через сущность биологических механизмов человека: «Современные данные научно обосновывают язык как общечеловеческое биологически врожденное достояние. Эта высшая биологическая способность мозга передается по наследству генетическим путем, но реализация этого резерва в форме речи зависит от множества факторов» [6, с. 33]. Развивая эту мысль, лингвист В. Н. Манакин утверждает, что «биологический фактор в многомерной природе языка более всего обнаруживается в двух основных сферах проявления языковой способности: в процессе усвоения конкретного человеческого языка, и в процессе хранения, порождения и передачи информации вербальным путем» [6, с. 34]. И если первая сфера изучена довольно хорошо, то вторая требует более тщательного анализа. Самым надежным хранилищем языкового фонда издавна считаются лексикографические источники, которые не только сберегают языковые единицы, но и способствуют коммуникации. Поэтому считаем необходимым обратиться к словарным статьям, в которых описаны интересующие нас дефиниции.

В словаре синонимов русского языка З. Е. Александровой глагол *есть* является доминантой для пяти синонимических рядов. И так как синонимические ряды располагаются по порядку следования значений этого слова, глагол *кушать* находится в наиболее многочисленном третьем ряду, следуя за словосочетанием *утолять голод*. Уточним, что в словарной статье слово *кушать* имеет стилистическую окраску вежливости и шутливости [1, с. 118]. Следующим в данном синонимическом ряду размещено слово *кусать* и устаревший вариант *вкушать*. Однако, если рассматривать эту же пару глаголов совершенного вида, то слово *скушать* находится уже в первом синонимическом ряду и следует непосредственно после его доминанты *съесть* [1, с. 493].

Также интересным для нашего анализа является словарь синонимов русского языка под редакцией профессора Л. Г. Бабенко, где синонимы собраны в группы, которые названы смысловыми сферами. Рассматриваемая нами пара синонимов *есть* – *кушать* отнесена к сфере «Человек как живое существо». Это соотношение является очень верным, так как определяет биологическое начало данных вербальных репрезентантов. Тематический (или идеографический) блок, в котором синонимические ряды объединены в смысловые группы, включает, кроме основного вышеупомянутого ряда, такие синонимические группы глаголов, как *заедать* – *закусывать* в значении “съесть что-либо для притупления или усиления вкуса чего-либо ранее съеденного или выпитого”; *наедаться* – *насыщаться* в значении “утолять голод полностью, до насыщения, есть очень много”, и, наконец, *объедаться* – *передать*, как “есть слишком много, лишнее” [9, с. 43].

Можно проследить, что приставочные глаголы представляют достаточно разветвленную систему однокоренной синонимии. Так, семантические типы синонимов *есть* – *кушать*: *вкушать*, *заедать* – *закусывать*, *наедаться* – *насыщаться*, *заедать* – *закусывать*, *объедаться* – *передать* объединены в синонимический ряд на основе корней: *ес-*, *-кус-*, *-ед-*, которые и помогают вскрыть их семантические связи. В свою очередь префиксы *в-*, *за-*, *на-*, *об-*, *пере-* обеспечивают разнообразие стилистических и лексических оттенков.

Отметим, что используемый нами семный анализ неотделим от этимологического, который в настоящее время активно привлекается языковедами-когнитологами. Н.С. Кудрявцева в статье «Методология когнитивных исследований: перспективы эмпирического похода» обосновывает правомерность объединения нескольких методик изучения языковых явлений. В частности, лингвист пишет о том, что «использование

этимологического анализа и метода семантической реконструкции в контексте прототипного подхода делает возможным рассмотрение фундаментальных категорий человеческого сознания, принадлежащих разным системам знания, в когнитивном ракурсе, точно также, как и открывает перспективы для эмпирического изучения путей влияния естественных языков на формирование мировоззренческих категорий» (Цит. по [8, с. 4]).

Постигнуть внутреннюю форму понятий *есть* – *кушать* и установить их парадигматические связи (синонимические, омонимические и т.д.) поможет этимологический анализ, который вскроет связи древних форм языка с ментальностью этноса.

Основное значение глагола *есть* – “принимать пищу, употреблять в пищу” фиксируется в словарях русского языка с начала XVIII века. Сложно переоценить важность этого глагола в жизнеобеспечении физических и духовных потребностей человека. Вышеупомянутый глагол является названием буквы *є* древнеславянской азбуки. В этимологическом словаре Г. А. Крылова говорится о том, что исследуемая нами единица в значении “кушать” имеет индоевропейскую природу (в древнеиндийском *atti* – “*есть*”, в латинском *edo* – “*ем*”); в исходном виде общеславянский глагол имел форму **ьdi* [2, с. 127]. Но уже с конца XIV столетия, как утверждает П. А. Лавровский в труде «О языке северных русских летописей», окончание глаголов *ти* постепенно уступает место более употребляемой форме *ть*. До самого конца XV столетия эти две формы глаголов существовали параллельно в письменной и устной речи, и лишь два века спустя окончательно устанавливается форма *ть* [5, с. 83]. Среди родственных слов славянских языков несомненное сходство имеют украинское *їсти* и белорусское *ёсць*. Среди современных языков неоспоримой аналогичностью обладают английское слово *eat* – “*есть*” и немецкое *essen* (с тем же значением). Это подтверждает нашу мысль о глобальной значимости данного слова для общемировой культуры. Интересным представляется тот факт, что в английском языке существует адъективная пара *hungry* “голодный, испытывающий потребность в еде” и *thirsty* “жаждущий, томимый жаждой”, а в русском языке аналогичная пара сложилась не сразу, поскольку *голодный* – это адъектив, а *жаждущий* – изначально причастие. Наличие такой первичной адаптивной потребности человека как еда подтверждают и паремии *голод – не тётка, голодный сытому не товарищ*. Не случайным является и подбор производных значений современными электронными словарями: при вводе слова *умереть*, первым выдаётся словосочетание *умереть с голоду*.

Более того, глагол *есть* имеет множество дополнительных, но не менее значимых толкований. Вторичные, производные значения имеют антропонимическую сему. Например, в разговорном стиле, в переносном значении глагол обозначает “переживание и волнение” (*Ревность ест душу*). А в предложении *Шкаф громоздкий, но есть не просит* речь идёт об “отсутствии необходимости какого-либо внимания или заботы о данном предмете”. Используется данный глагол и в научном стиле. Например, “химические или коррозионные повреждения”: *ржавчина ест металл* или *короед ест дерево*. Достаточно много значений этот глагол получил в просторечье: “попрекать, бранить” (*С утра до вечера ела свою надчерицу*); “смотреть очень пристально, не отрываясь” (*поедать глазами*); вопрос *Съел?* является синонимом *Получил?* и выражает саркастический вопрос потерпевшему неудачу. Как показывает языковой материал, глагол *есть* употребляется в различных стилях речи.

Парадигматика глагола *есть* реализуется не только в синонимии, но и в омонимии. Для нашего исследования особо значимой является связь вербальных омонимов *есть* / *есть* (*у меня есть дружная семья и я очень хочу есть*). Современное значение этого глагола в смысле “быть, существовать”, как указывает О.В. Радчук, фиксируется в словарях уже с первой половины XVIII века. Исследуя его парадигму, автор статьи отмечает, что наряду с *я емь*, *ты еси*, он *есть*, мы *емь*, вы *есте*, они *суть*, вербальный омоним *быти* вследствие утраты старых форм спряжения сохранил только форму 3-го лица ед. числа *есть*, которая стала употребляться в значении ‘имеется’ и в ед., и во мн. числе. [8, с. 5]. Можно заметить, что в современном языке данный глагол используется в роли глагола-связки, иногда употребляемого в настоящем времени (*Закон есть закон. Что есть правда?*).

Ценность данного глагола для народа подтверждает и то, насколько часто он включен в состав пословиц и поговорок (*Есть-то есть, да не про вашу честь; Хорош Мартын, если есть алтын*). Многообразие стилистических оттенков, употребление в разговорной речи и просторечье, различных бытовых и профессиональных сферах свидетельствует о постоянном обращении к этому слову. Например, при лексическом повторе (обычно в реплике) в значении “действительно, в самом деле, так (оно) и есть” (*Ребёнок и есть ребёнок*); “в самом деле, действительно так” (*Поезд опаздывает? - Так и есть!*) Что (кто, какой, где, куда, откуда, когда) ни на есть (прост.) выражает “обязательность и неограниченную возможность выбора” (*Чем ни на есть угостит* (обязательно угостит хоть чем-н.)). *Есть* как частица употребляется в армии, флоте, в военизированных организациях. Это ответ подчиненного, обозначающий, что команда понята и принята к исполнению (*Выполняйте приказ! - Есть!*).

В современном русском языке глаголы *есть/есть/кушать* употребляются с отрицательной частицей *не*, а по замечанию О.В. Радчук образовывало еще и особую форму: «в древнерусском языке употребление формы *есть* с предшествующим отрицанием *не* давало образование *несть*, которое редко, но встречается в идиомах: *несть пророка, несть числа*» [8, с. 5].

Важность глагола *есть* в бытовой и культурной сфере человека трудно переоценить. Неразрывная связь двух вербальных омонимов *есть* говорит об их жизненной необходимости, они существуют вместе как залог продолжения жизни и дальнейшего существования человеческого рода.

Синонимическая пара *наесться* – *насытиться* также присутствует в «Словаре синонимов русского языка» как З. Е. Александровой, так и в словаре под общей редакцией проф. Л. Г. Бабенко и заслуживает особого внимания.

Базовое лексическое значение слова *насытиться* – “наесться досыта”, по своему корню относится к праславянской лексике. По образованию оно старославянское, так как является производным от слова *сыть*. Параллельно употреблялось и сочетание *до сыти*, что значило – “сытый, обильный, сытный”. В современном русском языке глагол *насытиться* имеет несколько иных лексических значений. В научном стиле, например, *насытить раствор солями* значит “сделать его более насыщенным”. Также исследуемый глагол может иметь значение “наполнения в большом количестве, снабжения в изобилии” (*воздух насыщен парами*) и в переносном значении (*рынок насыщен товарами*). Следует заметить, что данная лексическая единица не получила распространения в употреблении в 1 и 2 лице.

Отглагольное существительное среднего рода *насыщение* также образовалось от старославянского корня *-сытъ-*, где позднее произошло чередование в корне. А префикс *на-* и суффикс *-ени-* образовали данное имя существительное с аналогичным абстрактным значением “становиться сытым, наесться”. Данное слово позже приобрело и ещё одно неоспоримо важное значение для культурной сферы общения. Оно имеет значение не только удовлетворение первичных адаптивных биологических потребностей, но и производное значение – “удовлетворение духовных потребностей”. Субстантив *насыщенность* употребляется и в переносном смысле “богатый содержанием” (*насыщенное изложение*).

Исходя из проведенного этимологического анализа и частичного прототипного и семного описания понятий *есть* – *кушать* можно сделать выводы о влиянии языка на мышление человека, которое находит отражение в развитии внутренней формы слов.

Понятия *есть* – *кушать*, *наестся* – *насытиться* для ментальности не только русского человека, но и большинства славянских народов являются основополагающими как в культурном, так и в бытовом значении. Данные синонимические пары обнаруживают глубокие этимологические корни и обширные лексические связи, имеют многообразие производных лексических значений. Русская языковая ментальность проникнута стремлением человека к насыщению не только в биологическом плане, но и в культурном, эстетическом, духовном. Поиски насущного хлеба переросли в более важные духовные искания и стремления познать мироздание, и осознать себя как его часть.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / З.Е. Александрова. – Москва, 2001. – 568 с.
2. Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка/ Г.А. Крылов. – Москва, 2005. – 432 с.
3. Кубрякова Е.С. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира/ Е. С.Кубрякова. – Москва, 2004. – 560 с.
4. Кудрявцева Н.С. Методологія когнітивних досліджень: перспективи емпіричного підходу // Мовознавство (науково-теоретичний журнал інституту мовознавства імені О.О. Потебні/ Січень-лютий №1, 2013. – С. 66-76.
5. Лавровский П. А. О языке северных русских летописей / П. А. Лавровский. – Санкт-Петербург, 1852. – 160 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – Киев: «Знання», 2004. – 326 с.
7. Потебня А.А. Мысль и язык/ А. А. Потебня. – Киев: Синто, 1993. – 191 с.
8. Радчук О. В. Оппозиты ОТСУТСТВИЕ – ПРИСУТСТВИЕ (этимологический экскурс) //«Русская филология». Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды/ Харьков, 2014. – № 3(52). – С. 3.
9. Словарь синонимов русского языка под общей ред. проф. Л. Г. Бабенко/ Л. Г. Бабенко, – Москва, 2007, – 340 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х т. / М. Фасмер. – Пер. с нем. Russisches etymologisches Wörterbuch и дополнения О. Н. Трубачёва. – Москва, 2004, Т. 3. – 821 с.

Стаценко О.М., аспірант

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ВСТАНОВЛЕННІ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ СИНОНІМІЧНОЇ ПАРИ *ЕСТЬ* ТА *КУШАТЬ* У КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНОЇ ТЕОРІЇ

*У статті встановлюються парадигматичні зв'язки синонімічної пари *есть* і *кушать* з використанням історико-генетичного підходу. Дослідження паралельно існуючих дієслів, а також вербальних омонімів *есть* / *есть* на основі етимологічного екскурсу і семного аналізу дозволяє описати глибинну сутність цих слів в когнітивному аспекті.*

Різноманіття стилістичних відтінків, вживання в розмовній мові і просторіччі, різних побутових і професійних сферах свідчить про життєву необхідність поданих лексичних одиниць.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, парадигматичний зв'язок, етимологічний та семний аналіз, історико-генетичний підхід.

Statsenko E.N., PhD student

H.S. Skovoroda national pedagogical university, Kharkiv

THE HISTORICAL AND THE GENETIC APPROACH IN THE PARADIGMATIC LINKS ESTABLISHING OF A SYNONYMOUS PAIR *ЕСТЬ* AND *КУШАТЬ* IN THE CONTEXT OF THE COGNITIVE THEORY

*It is well known that a man is not only a social phenomenon, but also a biological being with inherent needs. Along with the need for communication, which is one of the basic social needs, the need for food is brought to the forefront. The article is focused on analyzing the synonymous pair of verbs *есть* and *кушать* and their influence for the mentality of not only the Russian people, but also the majority of the Slavic peoples. These verbs have a fundamental meaning in cultural and everyday life. These synonymous pairs reveal deep etymological roots and extensive lexical connections, have a variety of derivatives of lexical meanings as the primary adaptive biological necessity of human being.*

These pair of verbs refers to the semantic type of synonyms, but it also represents the basic concepts in everyday meaning.

*The article establishes the paradigmatic relation between the synonymous pair *есть* and *кушать* with the use of the historical-genetic approach. A cognitive analysis of the above-mentioned verbs is conducted, as well as the couple *наесться* - *насытиться*. The relationship between verbal homonyms *есть* / *есть* is studied. The author comes to the conclusion that the variety of stylistic shades, the use of colloquial speech and lore, various household and professional spheres testifies to the vital necessity of the presented lexical units.*

Key words: cognitive linguistics, paradigmatic relation, etymological and seminal analysis, historical and genetic approach.

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ДИНАМІКОЮ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена деяким особливостям динаміки побутової лексики гуцульської говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що лексична система обстеженої говірки¹ є цікавою як одиниця перехідної зони, яку формують гуцульські говірки на Рахівщині, відмежовуючи говірки Закарпаття від гуцульських говірок Буковини. Увага зосереджена на тематичній групі лексики на позначення повсякденного побуту мешканців Богдана, яка включає лексико-семантичну підгрупу номенів на позначення реалій домашнього господарства. Значний проширок лексики становлять румунізми.

Ключові слова: діалектна система, лексичний рівень, карпатизм, румунізм, гуцульська говірка.

Лексична система гуцульських говірок здавна привертала увагу етнографів, фольклористів, мовознавців. Як відомо, дослідженню гуцульської лексики присвятили свої праці І. А. Панькевич [11], І. Г. Верхратський [2], Б. В. Кобилянський [7], Й. О. Дзензелівський [4], Б. К. Галас, К. Й. Галас, В. В. Піпаш, Ю. В. Піпаш [3], Н. В. Хобзей [13], Г. П. Клепікова [6], М. П. Лесюк [9], Т. В. Ястремська [15] та ін. Важливе значення для дослідження лексичного складу говірок Гуцульщини мають дані загальнономовних атласів слов'янських мов і регіональних діалектних словників [1; 3; 8].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що на окрему увагу заслуговує аналіз діалектних особливостей регіону Рахівщини, до якого належить обстежена говірка села Богдан [14], що є **об'єктом** наших спостережень. Саме ці гуцульські говірки відмежовують закарпатський говір від гуцульських говірок Івано-Франківщини і Чернівецьчини². **Метою статті** є опис деяких особливостей динаміки побутової лексики у структурі досліджуваної діалектної системи. Ми ставимо перед собою **завдання** схарактеризувати одиниці тематичної групи побутової лексики, їх функціонування протягом періоду з середини минулого століття і до сьогодні.

Для говірок Рахівської Гуцульщини характерна велика строкатість лексичного складу. Це зумовлено сильним впливом сусідніх мовних ареалів і територіальною

¹ Матеріал з говірки був зібраний автором протягом 2010–2011 р.р. Частково обстеженням охоплені нинішні села Бребоя і Відричка, які ще вкінці минулого століття були присілками села Богдан.

² До ареалу Рахівської Гуцульщини належать села Рахівського району: Косівська Поляна, Росішка, Богдан, Відричка, Бребоя, Розтоки, Луги, Тростянець, Кваси, Белин, Ситний, Говерла, Ясеня, Костилівка, Ольхований, Круглий. Матеріал з говірки села Богдан був зібраний автором протягом 2010–2011 р.р.

приналежністю цього регіону до різних держав протягом століть. Історичні дані дають нам свідчення того, що численні побутові реалії, які активно вживалися у Богдані у середині минулого століття і мали відповідні назви, нині перебувають у пасиві, поступово переходять до розрядів історизмів і архаїзмів.

У тематичній групі лексики на позначення повсякденного побуту мешканців Богдана майже кожна з лексеми має сітку фіксацій у інших південно-західних діалектах української мови, реалізуючись широким семантичним гніздом. До розряду історизмів нині належать назви: *besági* ‘сакви’, лексема прийшла з латинської мови через польське і чеське посередництво; назви складових частин стародавнього ткацького верстата: *bérdo* ‘рухома частина ткацького верстата’; назви старовинного одягу: *gún’a* ‘верхній сукняний одяг’, *sir’ák* (лексема запозичена у болгарську, чеську, польську, молдавську мови); запозиченням з молдавської мови є назва *keⁿntár* ‘хутряна безрукавка’; *kresán’a* (*krisal’a*) ‘шапка у чоловіків; назви стародавніх деталей одягу: *učkúr* ‘шнурок для зав’язування чоловічих штанів’. Найбільшу групу становлять лексичні архаїзми, наведемо лише деякі приклади: румунізм *ч’ер* ‘рідкий куліш’ (у говірці поширене порівняння: *Водá йак ч’ер* ‘про забруднену воду у ріці’: *Такá дуже велика вода йшла, шо не дай Бóже, та такá йак ч’ерок, тудí лавіни дес’ тудí сходіли*); похідна лексема *ч’ерок* ‘т. с.’, інше значення в межах гуцульського говору: ‘пінка на молоці’; *гран* ‘перегорілі дрова’, лексема відома у чеській, словацькій, сербо-хорвацькій, словенській мовах, *велика гран* ‘добре нагріта піч’; *горнѐц* ‘горщик’; *обрус* ‘скатерть’, *верѐта* ‘домоткана доріжка, покривало’, *л’їжник*; *лázx’i* ‘вишита частина у чоловічій сорочці’; *вўстаўк’i* ‘вишита частина у жіночій сорочці’; *гáчи* ‘чоловічі штани’; *каптур’i* (капчурі) ‘вовняні шкарпетки з різнокольорових ниток’. Спільними для гуцульських говірок Рахівщини, закарпатських та інших південно-західних говірок є атрибутиви праслав’янського походження: *смагл’ѐве* ‘не відбілене (полотно)’, *черлѐний* ‘червоний’; *вáтра* ‘вогонь у печі’, ‘вогонь вогнища’ – спільнослов’янське запозичення з давньоіранської мови через турецьке або циганське посередництво; гунгаризми: *коч’їіа* ‘колиска’, *р’áндочка* ‘каганець’, *погáр* ‘склянка для горілки’; *ч’їзми* ‘чоботи’, *бокóнц’i* ‘ботинки’ (деякі форми потрапили у гуцульські говірки через посередництво чеської і румунської мов); полонізми: *гáраш* ‘вовняні кольорові нитки’, *із гáрашу плет’ін’е* ‘заплетені у нареченої коси зі стрічками із гарашу’, у старопольській мові *гáрус* ‘рід вовняної тканини’; *пац’оркі* ‘різнокольорові намистини’, назва характерна не лише для Гуцульщини, Буковини, а і для Закарпаття; *фáйний* ‘гарний’; *ч’їчка* ‘квітка’ – запозичення з турецької мови через посередництво румунської. Ці лексеми представлені у Лексиконі гуцульського говору [3], у Словнику бойківських говірок [10], у Словнику буковинських говірок [12], в атласах суміжних територій [8]. Для Рахівської Гуцульщини властива значна кількість лексем-романізмів. Частина з них потрапила в говірки Рахівщини через діалекти української мови, що межують з ними (закарпатські, гуцульські на Івано-Франківщині і Чернівеччині, буковинські та бойківські говірки). У тематичній групі назв рослинного світу функціонують романізми: *йáфина* ‘чорниця’, *áрніка* (*áжн’їка*) ‘назва лікарської рослини *Agnicá montana*, що росте у Карпатах’, лексема є запозиченням з новолатинської мови, діалектні форми прийшли в українські говірки з румунської мови. У другій половині XIX – на початку XX ст. романізми проникали на Закарпаття і через західнослов’янське (польське або чеське, словацьке) посередництво та через угорську мову, зокрема через польське посередництво проникла

до говірки лексема *та́бла* ‘дощечка для кулінарних потреб’, ‘дошка для розкачування тіста’, що має паралелі у говірках Хустщини. Говірки Рахівщини протягом століть входили до Карпато-Дунайської зони інтерференції. Більшість румунізмів, представлених у досліджуваній діалектній системі, в екстралінгвістичному плані є результатом валаської колонізації (про це свідчать старі назви населених пунктів у межах Рахівської Гуцульщини, що представлені у картотеці Матеріалів до Словника українських говірок Закарпатської області М. А. Грицака¹). Румунізми є наслідком безпосередніх контактів українського та румунського населення Карпат у ході спільного історичного розвитку, а поява їх в українських говірках Рахівщини викликана подібними традиціями у веденні народного господарства та в організації побуту. Вони можуть бути датовані XVI–XVII ст.ст., хоча не виключена можливість їх існування в досліджуваних говірках і раніше, якщо враховувати, що перші контакти румунської та української мов у досліджуваному регіоні датуються XIV ст. Наведемо деякі приклади: *стўза* (*стўдза*) ‘попіл, гаряча зола; ‘попіл на вогнищі в лісі, в полі’ (паралелі простежено у говірках Хустщини); *гачўга* ‘молода смерека’, лексема у діалектах румунської мови функціонує зі значенням ‘2-метровий буквий стовбур’; *пўтера* (*пўтара*) ‘велика посудина, куди зливають проціджене овече молоко’, інші значення в межах гуцульського говору: ‘жбан для води’, ‘велика посудина, куди зливають молоко під час приготування їжі’ (румунське *пўтер* ‘сила’); *маўстра* ‘велика торба з поворозками’, інші значення в межах гуцульського говору: ‘сумка пастуха’, ‘торба, мішок, в якому дають коням їсти’; румунізм *ба́нуш* (*бануж*) ‘страва на кукурудзяному борошні з додаванням сметани’ має у досліджуваній говірці семантику, зумовлену територіальними особливостями приготування цієї страви². *мелай* ‘кукурудза (рослина)’; ‘кукурудза, зерно з неї’; лексема є запозиченням з молдавської мови. Румунізми через гуцульські говірки потрапляли у діалекти угорської, словацької, польської, чеської мов. Вони об’єднують Рахівщину з ареалами побутування закарпатських, буковинських та покутських діалектів української мови. У аналізованих текстах з говірки Богдана засвідчуємо активне вживання стверджувальної частки *йо* ‘так’. Вживання цієї частки вирізняє Рахівщину і Тячівщину від інших районів Закарпаття, південно-західного наріччя і українських говорів в цілому.

Окремо слід виділити групу фонетичних архаїзмів: *игла́*, *йграшка*, *кєрніц’а*, *ніти* ‘нитки’; фонетичний варіант лексеми *ложка* – *ліжка* вирізняє Рахівський, Тячівський і південно-східну частину Міжгірського районів Закарпаття від інших територій, ізголоса продовжується у гуцульських говірках Івано-Франківщини і Чернівеччини, у деяких бойківських говірках. Наведемо деякі приклади. Так, назва *гїд* ‘рік’ (у говірці Богдана – *гид*), як засвідчує карта АУМу [1: к. 353], формує у гуцульських говірках окремиї ареал, і лише обмежено представлена у частині закарпатських і буковинсько-покутських говірок. Лексема *гвуд* ‘у значенні ‘гвіздок’, характерна для говірки Богдана, співвіснує на Закарпатті з назвою *клевей* ‘т.с.’.

Окремо слід виділити групу семантичних архаїзмів: *перехрєст’є* ‘пристрій для намотування ниток у снувалці’, назви, пов’язані з стародавнім процесом ручного прядіння:

¹ Картотека матеріалів до Словника українських говірок Закарпатської області М. А. Грицака зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАНУ.

² Страву *ба́нуш* готують у Богдані за гуцульським рецептом: сметану кладуть у каструлю, додають кукурудзяне борошно, варять і мішають *кулеш’є*?

клóч'е 'найгірший ґатунок прядива'; *чотіри пáсма* 'пучок ниток для закладання у верстат'; *пóстїл'* 'ліжко', *в'інéц'* 'вінок у молодой'; *дéревеце, дéревеце з рутї* 'прикрашена верхівка смерічки, атрибут обрядодій', що є загалом найпоширенішою назвою весільного деревця на територіях Західної України, представлена назва і на території Румунії; лексема *пáсіка* 'вулик'.

Отже, можна зробити **висновок**, що матеріал з говірки села Богдан Рахівського району Закарпаття відображає ті історичні процеси, які відбувалися у мові жителів цієї території протягом віків. Проаналізовані лексеми засвідчують, з одного боку, що досліджувана діалектна система є інтерлокальною, функціонуючи як складова південно-західного діалектного масиву, Карпатської зони інтерференції, тоді як із другого, – репрезентує локальні особливості гуцульської говірки на території Закарпаття. Аналізований матеріал відкриває **перспективи** для подальшого вивчення глибокого зв'язку між етнокультурними, історичними і мовними рисами гуцульських говірок у складі діалектного масиву Карпат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АУМ – Атлас української мови: у [3-х томах]. – Т. 2. – Волинь. Наддністрянщина. Закарпаття і суміжні землі / голов. редкол. І. М. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська, А. М. Залеський [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1988. – 521 с.
2. Верхратський І. Говір батьків / І. Верхратський // Збірник Філологічної секції НТШ. – Т. 15. – Львів, 1912. – 306 с.; Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський. – Львів, 1902; Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Словарець / Відб. із Записок НТШ. – Т. 27–30. – Львів, 1899. – 276 с.
3. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.; Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника Гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області [Текст] / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород: Ужгород. національний ун-т. – 2005. – 266 с.
4. Дзензелівський Й. О. Українські західнослов'янські лексичні паралелі / Й. О. Дзензелівський. – К.: Наук. думка, 1969. – 212 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [Ред. колегія: О. С. Мельничук (голов. редактор), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко. – К.: Наук. думка. – Т. 1: А – Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
6. Клепикова Г. П. Славянская пастушеская терминология / Г. П. Клепикова. – М., 1974. – 256 с.
7. Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. Присвята Всеволоду Ганцову / Б. В. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – Книга 1. – 1928. – К.: Друкарня Української Академії наук. – 180 с.
8. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Василь Латта; наук. і картограф. доопрац. та упорядкув. З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига. – Братислава: Словац. Пед. вид-во, Пряшів: Відділ укр. літ-ри, 1991. – 392 карти з коментарями. – 553 с.

9. Лесюк М. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя / Микола Лесюк // Школи, постаті, проблеми. – Львів, 2004. – С. 275–288.
10. Онишкевич М. Й. Словник Бойківських говірок: [у 2 т.] / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 2. – 496 с.
11. Панькевич І. А. Українські говори Підкарпатської Русі та суміжних областей (з приложенням 5 діалектологічних мап). – Ч. 1: Звучня і морфологія / І. Панькевич. – Прага, 1938. – 549 с.
12. Словник Буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк – Чернівці: Рута, 2005. – 2005. – 688 с.
13. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 216 с.
14. Юсікова О. В. Из спостережень над фонетичними особливостями говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області Мова і культура. – Вип. 14. – Т. IV (150). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго 2012:154–162; Юсікова О. В. Из спостережень над морфологічними особливостями говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області Лінгвістика – № 3 (24). – Ч. 1. – Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка; Юсікова О. В. Функціонування локативних синтаксем у граматичній системі говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області Діалектологічні студії. – Вип. 10. – Львів: Ін-т українознавства ім. Крип'якевича 2015 347–351.
15. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування [Текст] / Т. Ястремська. – Львів : Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАНУ, 2008. – 423 с.

Юсікова Е. В., канд. філол. наук

Інститут українського язика НАН України, Киев

ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ДИНАМИКОЙ ЛЕКСИКИ НАРОДНОГО БЫТА ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРА СЕЛА БОГДАН РАХОВСКОГО РАЙОНА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена некоторым особенностям динамики лексики народного быта гуцульского говора села Богдан Раховского района Закарпатской области. Актуальность нашего исследования обусловлена тем, что лексическая система обследованного говора интересна как единица переходной зоны, которую формируют гуцульские говоры на Раховщине, отделяя говоры Закарпатья от гуцульских говоров Буковины. Внимание сосредоточено на тематической группе лексики для обозначения повседневного быта жителей Богдана, которая включает лексико-семантическую подгруппу номенов для обозначения реалий домашнего хозяйства. Значительную прослойку лексики составляют румынизмы.

Ключевые слова: *диалектная система, лексический уровень, карпатизм, румынизм, гуцульский говор.*

Yusikova E.V., Ph.D (Linguistics)

Institute of the Ukrainian language NAS of Ukraine, Kyiv

FROM OBSERVATIONS OVER DYNAMICS OF THE VOCABULARY OF THE FOLK LIFE OF THE HUTSUL DIALECT OF THE VILLAGE *BOGDAN* OF THE RAKHOVSK DISTRICT OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

The article deals with some peculiarities of the dynamics of the vocabulary of the folk life of the Hutsul dialect of the village of Bogdan of the Rakhiv district of the Transcarpathian region. Due to the fact that the lexical system of the surveyed dialect is interesting as a unit of the transition zone, which forms Hutsul dialects on Rakhiv district, separating the Transcarpathian dialect from the Hutsul dialects of Bukovina, it is under consideration. This article reports the results of our study on the thematic group of vocabulary for everyday life of the inhabitants of Bogdan, which includes a lexical-semantic subgroup of nomenclature for describing the realities of the household, revealed a significant number of Romanian vocabulary. The article is of great help to further studying the deep link between ethnocultural, historical and linguistic features of Hutsul dialects in the dialectal array of the Carpathians region.

Key words: *dialect system, lexical level, carpathism, Romanian words, Hutsul dialect.*

УДК 811.161.2'27

Костовська А.В., аспірантка

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ВІД МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ДО МОВИ ПОРОЗУМІННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

У статті узагальнено результати досліджень явища толерантності/нетолерантності. Проаналізовано мовну природу толерантності, розмежовано толерантність і терпимість, нетолерантність і мовну агресію. Розглянуто мову ворожнечі як прояв нетолерантного дискурсу, її види, а також способи розпізнавання та оцінки.

Ключові слова: *толерантність, нетолерантність, мова ворожнечі, мова ненависті, конфлікт, ЗМІ.*

У сучасному суспільстві, що стрімко глобалізується і в якому плюралізм цінностей нерідко викликає гострі політичні конфлікти, внутрішні та міждержавні суперечності, толерантність стає універсальною ідеєю, ба навіть заporукою мирного співіснування як цілих держав, так і людей різних ідентичностей чи соціальних груп. Однак попри те, що толерантність як складова поведінки людини існувала ще з античних часів, як окреме поняття вона викристалізувалася у свідомості людей відносно недавно, у другій половині ХХ століття, коли після закінчення Другої світової війни увійшла в мову політичних документів, рекомендацій міжнародних організацій, законодавств багатьох країн.

© Костовська А.В., 2018

Не так давно толерантність потрапила і в поле зацікавлень вчених-лінгвістів. Попри наявність низки праць, це явище дотепер не набуло визначеного статусу в лінгвістичній літературі й трактується досить неоднозначно. Таким чином, проблема толерантності не втрачає **актуальності** й потребує подальшого багатостороннього й інтердисциплінарного дослідження. **Метою** цієї статті є огляд та узагальнення результатів досліджень про явище толерантності/нетолерантності в мові.

Тривалий час *толерантність* ототожнювалася з *віротерпимістю* (наприклад, у «Листах про толерантність» (1685 р.) Джона Локка чи «Трактаті про толерантність» (1763 р.) Вольтера), адже йшлося насамперед про толерантність до різних церков, конфесій та релігій. У другій половині ХХ ст. низка позамовних факторів (глобалізація, міграційні рухи населення, фемінізм «другої хвилі», «видимість» у суспільстві людей з інвалідністю, збільшення середньої тривалості життя) спричинили розширення семантики лексеми *толерантність*.

Енциклопедичний словник «Етика» подає таке визначення: «*Толерантність* – якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівнодостоїнної особистості й виражається в усвідомленому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в Іншому відмінне (зовнішність, манера спілкуватися, смаки, стиль життя, переконання тощо). Т. передбачає налаштованість на розуміння та діалог з Іншим, визнання і повагу його права бути інакшим. (...) Важлива умова толерантного прийняття – наявність у суб'єкта можливості не бути толерантним і свідомо відмова від застосування сили і тиску» [6: 493].

В українській мові толерантність часто прирівнюється до терпимості, що й відображено у деяких словниках: *толерантний* (книжн.) – поблажливий, терпимий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [5: 179], однак, у наш час ці дві лексеми набули певних суттєвих відмінностей, на яких слід наголосити.

Лі Же пише, що поняття *терпимість* розкривається через поняття *прощати, вміти забувати погане*, тоді як *толерантність* не передбачає прощення, оскільки орієнтована на настанову свідомості та відсутність ворожості до «іншого», «не свого» [4: 11].

Дослідниці Г. Х. Яворська та Е. В. Ларіна розмежовують поняття *толерантність* та *терпимість* у такий спосіб: «Концепт *толерантність* утворився в межах західної ідеології прагматизму й означає спосіб безконфліктного існування в суспільстві, засіб досягнення певної мети. Це формальна, нормативна категорія. Цим пояснюється її відмінність від концепту *терпимість*, що означає не тільки поблажливість і спосіб безконфліктного існування в суспільстві, а й християнську чесноту, показник духовного розвитку людини, її моральних якостей [8: 104].

Й. А. Стернін та К. М. Шиліхіна також наголошують на різниці між цими поняттями: *терпимість* — це терплячість до поганого, *толерантність* — терплячість до іншого, несхожого, чужого, готовність співіснувати з ним, гнучкість, стриманість оцінки, погляд на світ без негативних упереджень [9: 20].

Крім того, однією з найважливіших відмінностей є те, що поняттю толерантність властивий відтінок активної дії, тоді як терпимість – пасивна, на що, серед іншого, вказує Е. В. Ларіна. На думку дослідниці толерантність є активною позицією комуніканта, відкрито й конструктивно націленою на взаємодію з представниками інших груп, тоді як

терпимість – це пасивна позиція, що допускає прояв «чужого», але лише в силу вимушеної необхідності запобігання конфліктам [3: 8].

Людина на підставі певних ознак звикла ідентифікувати себе як частину обраної групи. При цьому відмінності усередині групи не надається особливої ваги, їхнє значення мінімалізовано, група сприймається її членами як єдність. Водночас відмінності між різними групами гіперболізуються і трактуються як непереборні. Таким чином представник групи постійно свідомо й несвідомо порівнює і протиставляє себе як частинку групи іншим групам, що сприяє виникненню конфліктів. Питання про толерантність постає саме в умовах розбіжностей, конфлікту, адже «мовна толерантність є продуктом взаємодії негативної або нейтральної інтенції адресанта і загального принципу толерантності (комплексу мовних і мовленнєвих норм)» [7: 319].

Вступаючи в діалог у ситуації конфлікту чи розбіжностей, суб'єкт може керуватися двома мотивами, кожен з яких передбачає відповідну мовленнєву та поведінкову стратегію: 1) суб'єкт прагне розв'язати конфлікт, не змінюючи своєї позиції, не дослухаючись до опонента, використовуючи в діалозі категоричні висловлювання і мовну агресію, що призводить до подальшого поглиблення розбіжностей; 2) суб'єкт прагне ефективно вирішити конфлікт і, визнаючи рівність опонента, опирається у діалозі на принципи толерантності, що дає змогу дійти згоди, підтвердити взаємні очікування, шляхом обопільних поступок досягти порозуміння.

Толерантність адресанта проявляється в тому, що прихована агресія чи негативна оцінка адресата під впливом мовних (і не тільки) норм у процесі вербалізації перетворюється у висловлювання, що таким нормам відповідає. Отже, прагматична спрямованість толерантності полягає в тому, що початкові агресивні наміри приглушуються і коригуються в процесі комунікації, що є засадничою ознакою успішного діалогу. Таким чином, під мовною толерантністю розуміємо сукупність лінгвістичних засобів, що знижують негативну експресивність, афективність висловлювання, пом'якшують несхвальну оцінку та втілюють етичний принцип толерантності.

Категорія толерантності має універсальний характер і на рівні речення реалізується за допомогою стильових (уживання в позитивному контексті епітетів, метафор, непрямих звертань, повторів, цитат), синтаксичних (деперсоналізація позиції автора, зниження категоричності висловлювання, вживання питальних речень, риторичних запитань, суперлативів, відмова від директивних висловлювань), морфологічних (пом'якшення негативної оцінки, використання ступенів порівняння прикметників та прислівників, форм множини іменників, модальних конструкцій) та лексичних засобів (евфемізація, нейтральна лексика, оцінна лексика з позитивною конотацією).

Існування толерантності передбачає існування нетолерантності як свого корелята. На відміну від толерантної, нетолерантна поведінка часто є імпульсивною та спонтанною.

О. А. Земська протиставляє толерантність агресії: «В опозицію «толерантність — агресія» залучається третій член — нейтральний; умовно його можна визначити як байдужість. Виникає тричленний ряд, що характеризує напрямок комунікативної поведінки: «толерантність — байдужість — агресія» [9: 46]. Натомість Й.А. Стернін та К.М. Шиліхіна стверджують, що хоча і нетолерантні висловлювання, і вербальна агресія (тут йдеться насамперед про активну пряму та непряму вербальну агресію відповідно до типології А. Басса) є мовними стратегіями, пов'язаними з висловленням негативних емоцій та

націленими на домінування мовця над адресатом, однак між ними існують суттєві відмінності: 1) агресія часто зумовлена відчуттям страху, тоді як причиною нетолерантної поведінки є неприйняття іншого; 2) агресія застосовується переважно в міжособистісному спілкуванні, нетолерантність – в громадсько-політичному дискурсі; 3) адресатом агресивного висловлювання є конкретний індивід, а нетолерантність спрямована проти груп людей; 4) агресія є способом впливу на адресата з метою зміни його поведінки, нетолерантність пов'язана з висловленням негативних емоцій, викликаних «іншістю» об'єкта мовлення, найчастіше це певні соціальні характеристики, які, на відміну від поведінки, неможливо змінити; 5) нетолерантність передбачає поділ суспільства за певною ознакою на «своїх» та «чужих», нетолерантні висловлювання спрямовані саме проти «чужих», тоді як агресія може бути спрямована як на «чужого», так і на «свого». Також науковці зауважують, що оскільки агресія виникає в щоденному міжособистісному спілкуванні, а нетолерантність як комунікативна стратегія засвоюється разом із соціальними стереотипами, то агресія засвоюється раніше й швидше, ніж нетолерантність. [9: 22-25].

Проблема нетолерантної поведінки, зокрема її межових проявів, стала незмінним об'єктом уваги в політично-правових колах. У державах, в яких мешкають представники різних етносів, культур, релігій, ідентичностей, постає проблема законодавчого узгодження деяких базових для демократичного суспільства прав, як-от права на свободу вираження поглядів та думок із правом не бути підданим дискримінації. В результаті такої конкуренції право на свободу вираження думки може бути обмежене правом не бути підданим дискримінації. У зв'язку з цим не вщухають дискусії навколо явища *мова ворожнечі* як прояву нетолерантності.

Термін *hate speech* має кілька варіантів перекладу в науковій літературі. Найпоширенішими є *мова ворожнечі* та *мова ненависті*. Словосполучення «мова ворожнечі» видається доцільнішим, адже воно охоплює ширший діапазон емоцій. Цей варіант першими почали використовувати працівники російського Інформаційно-аналітичного центру «СОВА», адаптувавши його в такий спосіб до пострадянського контексту, враховуючи також обмеженість і, водночас, емоційну навантаженість буквального перекладу «мова ненависті».

Хоча в лінгвістиці існує багато термінів, що позначають негативні висловлювання (наприклад, вербальна агресія, мовний конфлікт, мовний екстремізм, дискурс ненависті), проте жоден з них не є повноцінним синонімом поняття *мова ворожнечі*. Ці терміни мають або ширший, або вузьчий діапазон охоплення.

Сам термін *мова ворожнечі* не має загальноприйнятого визначення, кожна держава на правовому рівні формулює його по-своєму. Комітет міністрів Ради Європи визначив це явище так: «Під терміном „мова ненависті” слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів» [1: 8].

Мова ворожнечі найбільше розповсюджена в побутовому мовленні, а також, з огляду на кількість користувачів, необмежений доступ, можливість анонімної публікації та передачі повідомлень, в мережі інтернет. Інтернет-ЗМІ та соціальні мережі є головним

простором поширення мови ворожнечі, адже за широтою охоплення, одночасним впливом на реципієнтів їм немає рівних.

Досить складно кваліфікувати висловлювання чи тексти як мову ворожнечі, особливо якщо йдеться про імпліцитну форму вираження. Саме тому це питання привертає пильну увагу низки науковців, що намагаються виокремити чіткі ознаки чи критерії мови ворожнечі, зокрема у медійних текстах.

С. О. Колосов визначає такі універсальні ознаки мови ворожнечі (хоча науковець надає перевагу терміну *дискурс ненависті*): 1) уявлення про стосунки суб'єктів як про нерозв'язний конфлікт; 2) формування і зміцнення негативного стереотипу, образу групи; 3) узагальнення (перенесення різноманітних негативних характеристик окремих представників групи на всю групу, а також покладання провини за дії окремих представників на всю групу); 4) твердження про споконвічну вищість однієї групи над іншою; 5) виставлення ситуації в чорно-білому світлі; 6) виключення можливості знаходження спільної мови і компромісу, а також толерантного співіснування; 7) поларизація оцінок; 8) оцінка способу життя, традицій та культури однієї групи як неприродних, шкідливих, небезпечних; 9) перенесення обговорення культурних, етнічних відмінностей у сферу економічних і соціальних відносин; 10) покладання провини за негативні соціальні явища на певну групу; 11) спонування (прямі чи приховані) до дій проти певної групи; 12) вимога обмежити права представників певної групи; 13) звернення під час аргументації до емоційно-почуттєвої сфери, а не до сфери раціональних оцінок; 14) наявність пресупозицій «Х ненавидить Y» і «ненависть X до Y є нормальним, природним почуттям» [2: 16].

Г. Кожевникова виділяє 17 видів мови ворожнечі, яким користуються в Інформаційно-аналітичному центрі «СОБА» для оцінки нетолерантних текстів. Дослідниця також умовно розділила їх на три групи за рівнем жорсткості (суспільної небезпеки):

1) Жорстка: заклики до насилля (конкретні з вказівкою об'єкта насилля, визнання насилля допустимим, абстрактні заклики); заклики до дискримінації; завуальовані заклики до насилля та дискримінації (пропаганда «позитивних» прикладів насилля чи дискримінації); заклики недопустити зміцнення позиції в певному регіоні мігрантів, що належать до тої чи тої етнічної чи релігійної групи;

2) Середня: виправдання історичних випадків насилля та дискримінації; висловлювання, що ставлять під сумнів загально визнані історичні факти насилля й дискримінації; твердження про історичні злочини певної етнічної чи релігійної групи; твердження про кримінальність певної етнічної чи релігійної групи; твердження про непропорційну перевагу (матеріального достатку, представництва у владних органах, пресі тощо) певної етнічної чи релігійної групи; звинувачення у негативному впливі певної етнічної чи релігійної групи на суспільство, державу; звинувачення групи у спробах захоплення влади чи в територіальній експансії; заперечення громадянства представників певної етнічної групи.

3) М'яка: створення негативного образу етнічної чи релігійної групи; твердження про неповноцінність (низький рівень культури, інтелекту, нездатність до творчості) певної етнічної чи релігійної групи; твердження про моральні вади певної етнічної чи релігійної групи; згадка про етнічну чи релігійну групу або її представників в принизливому чи образливому контексті; цитування ксенофобних висловлювань і текстів без коментаря, що розмежовує позицію журналіста та автора висловлювання [10: 12-14].

Класифікація є не зовсім однозначною, й авторка визнає, що наведені види не мають чітких меж, більше того, декі з них накладаються. Згодом у центрі «СОВА» було вирішено відмовитись від поділу мови ворожнечі на жорстку, середню та м'яку. Крім того слід зауважити, що експертам, які оцінюють висловлювання, рекомендовано орієнтуватись не тільки на цю класифікацію, а й на те, наскільки їм самим було б неприємно прочитати подібні висловлювання про групу, до якої вони зараховують себе. Таким чином, рівень суб'єктивізму такої оцінки зростає.

Е. Понарін, Д. Дубровський, Е. Толкачова та Р. Акіф'єва, які визначають мову ворожнечі як спосіб мовного конструювання моделей і практик соціальної нерівності, після тривалого аналізу закономірностей нетолерантного подання інформації ЗМІ запропонували індекс (ін)толерантності як валідний інструмент вивчення толерантності преси, здатний фіксувати відверті та приховані вияви мови ворожнечі. Універсальність індексу, на думку вчених, полягає в тому, що він стане в пригоді під час кількісного та якісного аналізу толерантності тексту, незалежно від того, де його опубліковано і чиї інтереси він представляє.

Алгоритм підрахунку включає в себе кілька етапів. На першому етапі слід установити в тексті всіх релевантних Інших. Наявність Ми-групи передбачає існування хоча б однієї Вони-групи, і навпаки, адже створення образу Інших здійснюється через його протиставлення образу Ми. Якщо група Інших в тексті прописана імпліцитно, тоді як експліцитною є Ми-група, Інших слід визначати як не-Ми.

На другому етапі проводиться аналіз системи уявлень про Інших, стратегій ставлення до них та способів взаємодії з ними. Критеріями аналізу є «насилля» (заклики до насилля, виправдання насилля, заперечення історичних фактів насилля; 5 балів), «загроза» (вказівка на явну загрозу Іншого для життя, існування, здоров'я Ми-групи; 4 бали), «дискримінація» (позбавлення Іншого/Інших рівних соціальних, політичних, економічних та ін. прав, заклик до цього чи схвалення таких дій, тобто легітимізація дискримінації; 3 бали), «лексика» (використання негативно маркованої лексики для позначення групи Інших; 2 бали), «проблематизація» (узагальнення, приписування певних негативних якостей всім представникам групи; 2 бали), «метонімія» (використання сталих дискримінаційних виразів, 1 бал), «негатив» (негативна інформація, що відображає негативну характеристику Іншого; 1 бал). На третьому етапі відбувається підбивання підсумків і визначення індексу – підраховування суми оцінок для групи Інших. Якщо в тексті кілька груп Інших, то для кожної групи вираховується окремий індекс, тоді матеріалу присвоюється найвищий з них. Автори зазначають, що значення може варіюватись від 0 до 18, де індекс 0 притаманний нейтральним, тобто толерантним текстам, а значенні від 1 до 18 характеризує нетолерантний текст [10: 91-97].

Для прикладу, колонка Андрія Єременка «Соціальні популісти. Кому треба заборонити голосувати в Україні» (Еспресо TV, 23 жовтня 2016) за цією шкалою отримає 6 балів. Ми-групою в тексті виступають представники середнього класу, Іншими ж є люди, що отримують соціальні виплати від держави; з перерахованих вище критеріїв колонка відповідає трьом: метонімія (непряма номінація Інших у тексті: «соціальні утриманці», «пенсіонери та решта», «найбідніші, які голосують за подачки», «ті, хто не працює» – 1 бал); узагальнення (відповідальність за неефективність роботи Верховної Ради покладається на узагальнену групу Інших: «Рішення в країні приймають передусім соціальні

утриманці. Саме ця категорія населення краще за всіх ходить на вибори. І саме вона найбільше голосує» – 2 бали); дискримінація (заклик позбавити Інших виборчого права: «Відповідь лежить та поверхні: зробити так, щоб голосувати могли тільки ті люди, які платять у бюджет більше, ніж отримують звіти») – 3 бали).

Таким чином толерантність постає не тільки як соціальна цінність, а і як усвідомлений мовний фільтр, зумовлений ставленням до інших людей як до рівних, попри всі відмінності (расові, релігійні, етнічні, гендерні тощо). Натомість проблема мови ворожнечі як межового вияву нетолерантного дискурсу, що оперує маніпулятивними стратегіями, набуває все більшої актуальності, особливо у текстах ЗМІ. Саме тому важливо розробити й узгодити універсальні критерії мови ворожнечі, що дозволять маркувати ті чи ті тексти як нетолерантні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / [пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку; за заг. ред. Павліченко О. М.] – К. : Тютюкін, 2010. – 96 с.
2. Колосов С. А. Конструирование социальной ненависти в дискурсе: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Колосов Сергей Александрович; Твер. гос. ун-т. – Тверь, 2004. – 20 с.
3. Ларіна Е. В. Просодія толерантності/інтолерантності в політичному дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... к.ф.н. / Ларіна Еліна Вікторівна; Південноукраїнський нац. пед. ун-т. ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – 20 с.
4. Лі Же. Концепт толерантність у сучасному російському політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Лі Же; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2009. – 19 с.
5. Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – С. 179.
6. Этика: Энциклопедический словарь / Под ред. Р. Г. Апресяна и А. А. Гусейнова. – М. : Гардарики, 2001. – С. 493.
7. Юдко Л. В. Прагматичний аспект концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у різних лінгвокультурах / Л. В. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 43. – Ч. 4. – С. 316–322.
8. Яворська Г. Х. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук / Яворська Г. Х. Ларіна Е. В. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – №20, том 1. – С 103–106.
9. Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности: Коллективная монография / Отв. ред. И. Т. Вепрева, Н. А. Купина, О. А. Михайлова. – Труды Уральского МИОНа. – Вып. 20. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. – 562 с.
10. Язык вражды против общества: (сб. статей) / сост.: А. Верховский. – М.: Центр «Сова», 2007. – 259 с.

Костовская А.В., аспірантка

Інститут лінгвістики ім. А.А. Потебні НАН України, Київ

ВІД МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ДО МОВИ ПОРОЗУМІННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

В статті обобщены результаты исследований явления толерантности \ нетолерантности. Проанализирована языковая природа толерантности, разграничена толерантность и терпимость, нетолерантность и языковая агрессия. Рассмотрен язык вражды как проявление нетолерантного дискурса, его виды, а также способы распознавания и оценки.

Ключевые слова: толерантность, нетолерантность, язык вражды, язык ненависти, конфликт, СМІ.

Kostovska A.

O.O. Potebnya Institute of Linguistics of National academy of sciences of Ukraine, Ukraine

SOCIAL MOBILITY AND LANGUAGE CHANGE IN EARLY MODERN ENGLISH

The purpose of this article is to summarize the results of linguistic studies about the phenomenon of tolerance/intolerance. Differences between tolerance and toleration, intolerance and verbal aggression also have been considered. Special attention is paid to hate speech as an example of intolerant discourse. Also types of hate speech was described as well as ways of it recognition and evaluation.

Key words: tolerance, intolerance, hate speech, conflict, media.

УДК 81'37=161.2

Малишева М.А., дисертант

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ

АДРЕСАТНА КАУЗАТИВНА ДІЯ В ІМПЕРАТИВНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті здійснено спробу визначити статус категорії імператива, виявити функціонально-семантичні особливості організації наказового способу в релігійному середовищі, а також проаналізувати питання виконавця каузативної дії в мовленнєвому акті проповідника крізь модальну оцінку в категорії засвідчення.

Ключові слова: імператив, мовленнєвий акт, модальність, каузація, кон'юнкція, категорія засвідчення ("evidential"), шифтери.

Проблема вивчення імператива у мовознавстві різнопланова, а в релігійному дискурсі вона репрезентована здебільшого в описовому одноплановому розгляді. Із прагматичного

© Малишева М.А., 2018

погляду проблема недостатнього вивчення імперативності зумовлена тим, що сучасний науковий розгляд будь-якого прагматичного явища, а особливо в релігійному середовищі, зведений до намагання вироблення терміносистеми, методології прагматичних явищ із цілковитою відсутністю власної метамови з ігноруванням практичної сутності в функціонуванні прагмаявища в живому системному організмі мови. Із лінгвістичного погляду складнощі з'являються через розбіжності в поглядах науковців стосовно категорії способу. Насамперед це зумовлено власним імперативним категорійним значенням та специфікою модальних відтінків, їх транспозицією. Така малодослідженість імператива у релігійному дискурсі зумовлює *актуальність* статті.

Метою статті є виявлення адресатної каузативної дії в імперативному релігійному середовищі. Це передбачає розв'язання таких *завдань*: аналіз лінгвопрагматичних досліджень імператива; виявлення специфіки семантичного значення імператива у релігійному середовищі; розгляд суб'єкта волевиявлення у структурі імператива (кон'юнкцій), а також – співвідношення імперативної модальності до категорії засвідчення ("evidential" за Р. Якобсоном).

Специфіку реалізації наказового способу в мовознавстві досліджували К. Аксаков (імператив як виразник 2 особи), О. Бондарко (інтерпретація та аналіз імперативної ситуації), Ф. Буслаєв (заперечення значення особи в імперативі), В. Гусєв (типологія імператива), О. Даскалюк (семантико-граматична характеристика імператива), Р. Якобсон (мовне призначення імператива), В. Храковський (вияви, функціонування та типологія імперативних конструкцій) та інші; проблематику каузативу релігійного дискурсу, під час вивчення категорії наказового способу, розглядали Н. Авілова, О. Володін, О. Доценко, О. Ісаченко, В. Мартінов, В. Храковський та інші.

Наказовий спосіб як грамема, що означає ірреальну імперативну дію з різною модальністю волевиявлення, широко використовується у мовленнєвих актах між адресантом і адресатом та / або третіми особами під час комунікації у різних галузях суспільства. Найбільш суперечливим у потрактуванні імперативної семантики є питання виконавця каузативної дії, котрий є планом змісту імперативної форми: або лише той, хто слухає; слухач і мовець разом; або третя особа, яка не присутня під час мовленнєвого акта. Більшість дослідників підтримують думку, що виконавцем бажаної дії є лише адресат, який безпосередньо слухає мовця. Н. Авілова зараховує усіх можливих учасників здійснення наказової дії: "Форми наказового способу – це особові форми однини та множини: форма 2 ос. одн., що виражає спонукання до дії, звернене до однієї особи, а форма 2 ос. мн. виражає спонукання, яке звернене до кількох осіб, а також властиві лише наказовому способу форми спільної дії, що виражають спонукання, звернене до групи осіб, зараховуючи й мовця" [1: 618], а також, що "форми спільної дії – це форми множини; позначуване ними спонукання завжди відноситься до двох або більше осіб: до співрозмовника (або співрозмовників, до групи осіб, що зараховують і співрозмовника) та до власне мовця" [1: 620]. О. Доценко вважає, що "домінантний компонент загального семантичного значення імперативів – звернення до адресата – зумовлює вживання форми 2 особи однини і множини як найтиповіших для вираження висловлень з модальністю необхідності" [3: 75]. О. Володін та В. Храковський вважають, що "виконавцем (суб'єктом спонукання) може бути: А – мовець; В – слухач; ВВ – слухачі; С – особа, яка не бере участі в мовленнєвому акті; СС – особи, які не беруть участі в мовленнєвому акті. Всі теоретично допустимі комбінації перерахованих елементів: А+В, А+ВВ,

A+C, A+CC, B+C, B+CC, BB+C, BB+CC, A+B+C, A+BB+C, A+B+CC, A+BB+CC. [...] Якщо врахувати, що особа слухача виражена одноиною чи множиною, то всього обчислення нараховує 34 допустимі комбінації змінних елементів семантичної структури імператива” [7: 18]. У побудованій універсальній парадигмі імператива автори роблять суттєву заувагу щодо 12 прагматично заборонених кон’юнкцій, “які відображають прагматично інтерпретовані ситуації: або при множині слухачів виконавцем є лише один слухач, або, навпаки, при єдиному слухачеві виконавцем є безліч слухачів. [...] і тому [...] їм не можуть відповідати реальні імперативні форми” [7: 18-19]. Дійсно, така заувага є доречною, логічною та не суперечить граматичним законам мови, зважаючи на специфіку імперативної парадигми, на вираження граматичного значення, що виражає адресатну імперативність та деталізує числові форми, яким адресована певна модальність, а також на функціональне призначення імператива та специфіку впливу цього значення на семантику імператива. Однак цікаво, що заборонені кон’юнкції у прагматиці релігійного дискурсу можуть функціонувати та не порушувати імплікації числових форм, оскільки релігійні дисперсивні імперативи стосуються всіх: проповідника, слухачів проповіді в церковному середовищі та осіб, які перебувають поза межами релігійного простору.

Питання каузації в імперативному середовищі деякі дослідники залишають відкритим. Наприклад, В. Гусев імператив та його особову парадигму означає так: “Мовець фактом свого висловлення намагається каузувати вчинення зазначеної дії. [...] виконавець відповідної дії може бути будь-хто: як адресат висловлення – сам по собі, разом із мовцем або разом із третіми особами, а також і треті особи. Ми залишаємо тут осторонь дискусійне питання про те, чи може бути виконавцем тільки той, хто говорить” [2: 268]. Цікаву думку має С. Мартинов, який в мовленнєвому акті акцентує увагу на той акт поведінки, який виникає у відповідь на відповідну дію, тобто на реакцію людини: “той, або ті, з ким у мовця немає комунікації, не можуть бути адресатами, а тому, наказ як інформаційний стимул, що передбачає стимул, не може реалізуватися” [5: 119]. О. Ісаченко заперечує можливість виконання імператива третьою особою: “формою імператива мовець (А), закликає співбесідника (В) виконати дію, яка виражена дієсловом: *Дай книгу!* При цьому важливо, що обоє співбесідників є не лише учасниками мовленнєвого акта, але й одночасно єдиними особами, яких стосується зміст висловлювання: А “покладає” дію на В. В імперативі виключається “третя особа”. Тому поєднання типу *Нехай він прийде, Нехай він дасть* і под. не можуть бути визнаними формами імператива. У цих поєднаннях мовець А звертається до співбесідника із закликком, який відноситься до третьої особи (С)” [4: 477]. Такий підхід розуміння семантики імператива вказує на те, що до імперативної форми входить лише адресат, якому адресується бажана дія. У церковній сфері, незалежно від мовленнєвого жанру, бажана дія, яка має формально-граматичне вираження форми 2 ос. мн., імпліцитно стосується кожного (хто слухає проповідника у стінах Церкви та поза ними), тобто 1 ос. одн. Стриманим у думках є і Ф. Палмер: “Якщо імператив визначати як пропозицію дій для слухача, то зрозуміло, що вони можуть бути лише для 2-ї особи. Однак це не може бути адресовано іншим особам, навіть якщо вона є слухачем, якій це адресовано. Однозначної відповіді на це немає [9: 111].

Поняття модальності у лінгвістичному просторі запозичене із галузі формальної логіки на основі класифікації суджень на судження дійсності, можливості, необхідності, достовірності та вірогідності. У мовознавстві модальність не має однозначного розуміння як у понятті, так і в типах її значень. Класичний погляд на розуміння модальності базований на

актуалізаційних категоріях, що відображають відношення пропозиції змісту висловлення до ознак реальності. О. Бондарко виділяє такі модальні значення: “1) актуальності / потенціальності (можливості, необхідності, гіпотетичності тощо), 2) оцінки достовірності, 3) комунікативної установки висловлення, 4) ствердження / заперечення, 5) засвідчення (переказування/ “непереказування”” [6: 59-60]. Важливо зазначити, що модальні характеристики в будь-якому дискурсі прагматично можуть накладатися або відкидатися один одним у смислово інваріанті висловлення (пропозиції). Однак цікаво, що для семантики імператива така особливість прояву дисперсивної модальності несуттєва, бо протиставлення значення модальної оцінки достовірності / недостовірності в граемі наказового способу є алогічним. Особливістю релігійного дискурсу є те, що розцінювання Божих велінь, які доходять до адресата через мовленнєвий акт проповідника, у векторі *достовірності / недостовірності* є недопустимим для мовця та адресата. Дотичною проблемою у лінгвістиці до значення достовірності є так зване питання “модальної рамки оцінки” у векторі *добре / погано*. Визначати принципово важливою деталлю модальності емоційну оцінку є марним. У релігійному дискурсі і адресант (проповідник), і слухач позбавлені можливості оцінювати Божі приписи. Так, здебільшого досить легко побачити та оцінити реакцію адресата на почутий мовленнєвий акт, але набагато важче імплікувати відношення пропозиції висловлення до дійсності. Тому, як слушно зазначає О. Бондарко, “оцінювання доцільно розглядати як особливу семантико-прагматичну галузь, що взаємодіє з модальністю” [6: 61]. У релігійному дискурсі так звана “модальна рамка оцінки” знаходить своє відображення у категорії засвідчення (“evidential”) Р. Якобсона, яка виражається формулою $En\ Ens / Es$. Найважливішим при сприйнятті релігійного матеріалу є правильне донесення повідомлюваного факту (En) до адресата через переданий факт повідомлення (Ens) Бога через посередництво проповідника. Залежно від точності передавання “цитованої мови” залежить правильність декодування пропозиції висловлення мирянином, тобто декодування факту повідомлення (Es), яке перебуває у формулі “повідомлення в повідомленні”. Р. Якобсон зазначав загальновідомий прагматичний факт, що “чим краще адресат знає код, який використовує адресант, тим більший обсяг інформації він добуває з повідомлення” [8: 95]. Декодування коду смислу релігійного мовленнєвого акта проповідника базується на “подвійній зорієнтованості”, про яку писав Р. Якобсон: “два випадки “рефлексивності” – повідомлення, яке спрямоване на повідомлення (M / M), і код, спрямований на код (C / C); 2) два випадки “перехрещення” – повідомлення, спрямоване на код (M / C), і код, спрямований на повідомлення (C / M)” [8: 95]. Будь-який релігійний мовленнєвий акт у релігійному середовищі є не лише перформативно-імперативним вектором впливу на адресата, але й одночасно є об’єктом мовлення. Об’єкт мовлення, тобто певний пласт повідомлюваної інформації, має у собі код. У мовленнєвому акті проповідника на релігійну тематику цей код базується на певних шифтерах, які, в свою чергу, створюються через синкретизм релігійних знакових класів символу та індекса. З яких саме релігійних компонентів (індикаторів) складається пропозиція прагматичного акту та яким чином інтерпретувати ці класові знаки визначити для адресата, який керується власним рівнем релігійної компетенції, складно, оскільки наповнення коду для відповідного акту буде відносно сталим, проте змінне, яке виражається у процесі декодування адресатом інформації, завжди залежатиме від мовленнєвої поведінки та її регулятивів (інтеракції) проповідника, а також від конвенцій адресата щодо розуміння почутого. Слід відзначити, що шифтери навіть з однаковим наповненням коду у різних

мовленнєвих актах будуть мати інше, цілком протилежне значення порівняно з іншим відповідним актом, бо головною умовою утворення релігійних шифтерів є перетин коду та повідомлення, а без вказівки на повідомлення шифтери не будуть диференційовані від інших елементів мовного коду. Яскравим прикладом “подвійної орієнтації” у її чотирьох виявах є мовленнєвий акт проповідника типу *Бог своїми знаками сповістив мені/вам/нам, що молитва є наймогутнішою зброєю у боротьбі...*: непряма мова (М / М), автономічне мовлення (повідомлення спрямоване на код) (М / С), особа (С / С) та шифтери (С / М), тобто перша особа однини та вказівка на минулий час, який вказує на те, що мовленнєвому акту проповідника передував акт Бога.

Отже, мовознавчі огляди релігійного дискурсу ґрунтуються на традиційних неоднозначних характеристиках наказового способу з мінімальним розглядом релігійного комунікативного прагмавища у практичному його функціонуванні. Імператив у релігійному середовищі має такі особливості: несуперечливий характер каузативної дії (лише 1 ос. одн.), прагматичний вплив на вибір не/виконання бажаної дії адресата, інклюзивний характер імперативної дії; виконавцем каузативної дії є сам мовець, слухач та третя особа, яка не присутня під час виголошення релігійного волевиявлення; заборонені кон’юнкції у прагматиці релігійного дискурсу функціонують повноцінно та не порушують імплікації числових форм; актуалізаційні категорії модальності в релігійному мовленнєвому середовищі є асиметричними, і в кожній окремій комунікативній ситуації матимуть інваріантне пропозиційне вираження; модальна оцінка релігійного висловлення за значенням достовірності / недостовірності є алогічним; “модальна рамка оцінки” реалізується у категорії “засвідчення” (“evidential” за Р. Якобсоном) за формулою En Ens / Es; декодування коду мовленнєвого акта проповідника базується на “подвійній зорієнтованості” (за Р. Якобсоном), яка створюється у шифтерах, що формуються через синкретизм релігійних знакових класів символу та індекса; категорія погляду мовця у релігійному середовищі не функціонує та, відповідно, анулює розмежування об’єктивної та суб’єктивної модальності в пропозиції висловлення.

У перспективі дослідження планується здійснити аналіз релігійних мовленнєвих проповідницьких актів через 12 лінгвістично значущих параметрів за Дж. Сьорлем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилова Н. С. Повелительное наклонение // Русская грамматика. В 2-х т. Т. 1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – С. 618, 620.
2. Гусев В. Ю. Типология специализированных глагольных форм императива: дис. ... учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. Ю. Гусев. – М., 2005. – С. 268.
3. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: монографія. – К. : Міленіум, 2006. – С. 75.
4. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: в 2 ч. / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словац. акад. наук, 1960. Ч. 2 : Морфология. – С. 477.
5. Мартынов В. М. Категория языка. – М. : «Наука», 1982. – С. 119.

6. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. – Ленинград : «Наука», 1990. – С. 59-60, 61.
7. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива: Русский императив. / Отв. ред. В. Б. Касевич, Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС. 2002. – С. 9, 18-19.
8. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол в книге Ревзина О. Г. Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, главная редакция восточной литературы. 1972. – С. 95.
9. Palmer F. R. Mood and Modality. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1986. – P. 111.

Мальшева М.А., диссертант

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев

АДРЕСАТНОЕ КАУЗАТИВНОЕ ДЕЙСТВИЕ В ИМПЕРАТИВНОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ СРЕДЕ

В статье осуществлена попытка определить статус категории императива, обнаружить функционально-семантические особенности организации повелительного наклонения в религиозной среде, а также проанализировать вопрос исполнителя каузативного действия в речевом акте проповедника через модальную оценку в категории заверения.

Ключевые слова: императив, речевой акт, модальность, каузация, конъюнкция, категория засвидетельствования (“evidential”), шифтеры.

Malysheva M.A., dissertant

M.P. Dragomanov national pedagogical university, Kyiv, Ukraine

CAUSATIVE ACTION OF THE ADDRESSEE'S IN IMPERATIVE RELIGIOUS BRANCH

The article deals with causative action in imperative religious branch. The article attempts to determine the status of the category of imperative, to identify the functional and semantic peculiarities of organization of the ordering method in the religious branch, and also to analyze the question of the causative action of the addresser's in speech act of the preacher through a modal assessment in the category of “evidential” by R. Jakobson. This article has the following results: non-contradictory nature of causative action, pragmatic influence on the choice of not / fulfilling the desired action of the addressee, the inclusive nature of the imperative action; the executor of causative action is the speaker, the listener and the third person who is not present at the time when the communicative act was pronounced; prohibited conjunctions in the pragmatics of religious discourse function fully and don't disturb the implications of numerical forms; the actualization categories of modality in the religious linguistic branch are asymmetric, and in each individual communicative situation there will be an invariant propositional expression; the modal assessment of a religious statement in terms of reliability / unreliability is alogically; the “modal framework of evaluation” is implemented in the category of “evidential” by R. Jakobson, using the En Ens / Es formula; the decoding code of the speaker's act of the preacher is based on “double orientation” (by R. Jakobson), which

is created in enclaves formed through the syncretism of the religious symbolic classes of the symbol and index; the category of the speaker's view in the religious branch does not function and, accordingly, invalidates the distinction between objective and subjective modalities in sentence's proposition.

Key words: *imperative, speech act, modality, causality, conjunction, evidential category, shifters.*

УДК 821.01.09

Князь Т.М., канд. філол. наук, доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, Харків

ПОРІВНЯЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БІДНОСТІ

У роботі проаналізовано порівняльні фразеологізми української мови на позначення бідності. Визначено особливості структурно-семантичної організації порівняльних фразеологізмів, а також способи відображення культурологічної інформації. Фразеологічні порівняння експресивно, наочно, образно характеризують людину, її соціальний стан.

Ключові слова: *порівняльні фразеологізми, структурно-семантична модель, бідність.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується різноманітністю досліджень у фразеології. З-поміж різних підходів до вивчення фразеологічного фонду української мови надзвичайно важливе місце належить лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному, структурно-семантичному аспектам. Викликають особливий інтерес при цьому питання щодо визначення структурних, семантичних і стилістичних властивостей порівняльних фразеологізмів, адже у них, як і в інших традиційно відтворюваних одиницях мови, не тільки концептуалізовані «знання про власне людську, наївну картину світу й усі типи відносин суб'єкта до її фрагментів, але немов би запрограмована участь цих мовних сутностей в трансляції серед поколінь еталонів і стереотипів національної культури» [10: 9]. Порівняльні фразеологізми української мови завдяки своїй яскравості й образності дозволяють максимально точно передати інформацію про національно-культурні особливості народу.

Фразеологічні порівняння досліджували на матеріалі української мови М. Ф. Алеренко, Н. Ф. Венжинович, А. О. Івченко, О. П. Левченко, О. С. Юрченко, російської Л. В. Ковшова, Л. О. Лебедева, В. М. Мокієнко, на матеріалі германських мов розглядали Б. І. Лабінська, Н. Г. Лисецька, Л. П. Сміт, А. В. Тарасова, стійкі порівняння в міжмовному зіставленні аналізували Л. Б. Воробйова, Н. Б. Дем'яненко, І. Г. Євтухова, К. П. Уділова, у діахронічному аспекті вивчали В. І. Коваль, Л. Г. Лисенко, О. І. Селіверстова, Л. Л. Федорова та ін.

© *Князь Т.М.*, 2018

Незважаючи на велику кількість праць із фразеології, пласт фразеологічних одиниць-порівнянь на позначення різного соціального стану не був предметом спеціальних досліджень, що дає підстави говорити про актуальність пропонованої теми. Детального опису потребують семантичні та структурні моделі фразеологічних одиниць (ФО), що відображають національно-культурні особливості українського народу. Отже, мета статті полягає у структурно-семантичній характеристиці порівняльних фразеологізмів української мови на позначення бідності.

Поняття «бідність» розуміємо як відсутність матеріальних засобів чи їх недостатня наявність, що призводить до виникнення цілої системи обмежень у різних сферах повсякденного життя людей. Ознаки стану бідності: відсутність матеріальних засобів, продуктів харчування, одягу, помешкання; наявність мінімальних продуктів харчування, старого, зношеного одягу, якогось-небудь помешкання; необхідність жебракувати [5: 40].

Порівняльні фразеологізми української мови на позначення бідності різноманітні як за структурою, так і за морфологічним вираженням їх компонентів. Аналізованих фразеологізмів засвідчують функціонування порівнянь із сполучником *як* (*мов, немов, ніби*). Фразеосинонімічний ряд «жити невлаштовано» репрезентований такими ФО: **як сорока в (на голу) кістку, зі сл. жити; живе як сорока на кілочку (колку, лободині); примостився (причепився) як сорока на колу (кілку, тернині); живе як горобець під стріхою; примостився як горобець в стрісі: *Він живе, як сорока на тернині: вітер повернувся – полетіла* (Укр.. присл.)** [9: 677].

Не облаштоване за традиційними канонами житло для українців (для яких міцне господарство з усіма необхідними атрибутами є одним із важливих критеріїв надійності (моральної й матеріальної) людини) стає сигналом для віднесення «власників такого житла» до розряду фінансово безперспективних, у подальшому – бідних. Уявлення про господарів такого типу асоціюється у свідомості мовців із птахами, що знаходять тимчасовий комфорт / притулок на мінімально придатній території.

Фразеологізми на позначення бідного, невлаштованого життя побудовані за такими структурно-семантичними моделями: 1) «як + іменник + прийменниково-відмінкова форма іменника = жити невлаштовано»; 2) «дієслово + як + іменник + прийменниково-відмінкова форма іменника = жити невлаштовано».

Дослідник В. М. Огольцев виділяє такі компоненти порівняння: 1) елемент А – те, що порівнюється (суб'єкт порівняння); 2) елемент В – те, з чим відбувається порівняння (об'єкт); 3) елемент С – спільна ознака порівнювальних предметів, явищ, дій, ознак (основа порівняння). Наприклад: **живе (А) як горобець під стріхою (В) = жити невлаштовано (С)** [7].

Більш детальна характеристика бідності, точніше інтенсифікованість цієї ознаки, у свідомості мовців пов'язана з існуванням у постійних нестатках, що призводять до відчаю. Філософи кваліфікують відчай як піковий досвід, що має онтологічний вимір. Цей стан перевищує страждання, указуючи головним чином на духовну загибель, відкриваючи в конкретному людському досвіді абсурдність буття [11]. Із позиції психології «відчай – це психічний стан розпачу, безперспективності (дійсної чи уявної), звіри людини у своїх можливостях, утрата позитивних надій щодо сучасного і майбутнього...» [2: 126].

Усі ці симптоми відчаю як негативної емоційної реакції, що провокують загрозу для адекватного психосоматичного й фізичного здоров'я людини, відбилися у внутрішній

формі фразеологізмів **битися, наче птах у клітці; битися як (мов, наче і т. ін.) риба в саку (в сітях); битися як риба об лід** – образному уявленні про настільки складні матеріальні умови життя, що мотивують утрату контролю над емоціями або ж погіршення психофізичного стану (аналогія з рибою, яка б'ється в сітях або об лід через те, що починає задихатися): *Жайсак б'ється, наче птах у клітці, а цей нахаба на ньому багатитиме* (З. Тулуб); *Тепер уже не тією стала волинська земля, на якій бився, як риба об лід, дід Никифор, старенькі батько й мати* (П. Інгульський) [8: 113, 115].

Вищенаведені порівняльні фразеологізми побудовані за структурно-семантичною моделлю: «дієслово + порівняльний сполучник + прийменниково-відмінкова форма іменника», відповідно реалізують значення «жити бідно, у скрутних матеріальних умовах».

Досить численний фразеосинонімічний ряд із семою «дуже бідний» утворюють ФО: **босий як пес; голодний як цуцик; голий як (руда) миша (миш); голий як церковна миша; як (мов, ніби і т. ін.) церковна миша (миш), з сл. бідний; бідний, як мак наче четверо; гол як сокол; голий як пучка; голий як пляшка; голий як палець; голий як мати народила; голий як липка; голий як кістка; голий як бич; голий як ангол; голий, як бубон (як турецький святий, як пеня); голий як бубон, а гострий як бритва.**

Як видно, ФО побудовані за моделлю порівняльних словосполучень: «прикметник + як + іменник». Саме так «народний менталітет і духовна культура втілюються в одиницях мови насамперед через їхній образний зміст. Одним з яскравих образних засобів, здатних дати ключ до розгадки національної свідомості, є стійке порівняння» [6: 145]. Ознака для порівняння й об'єкт порівняння, відбиті у лексичному наповненні ФО, створюють образне уявлення про абсолютну відсутність будь-чого, що можна назвати найменшим показником матеріального забезпечення.

Фразеологізми, що називають стан бідності, об'єднані спільною ознакою – майже всі порівнюються з «відсутністю певної оболонки»: **голий як пучка; голий як пляшка; голий як палець; голий як мати народила**. Виділяємо такі тематичні групи об'єктів порівнянь: тварини, птахи, рослини, частини тіла людини, зброя, предмети, музичний інструмент (бубон), надприродна істота (ангол). Соціальний досвід людини накладає певний відбиток на мову. При цьому стан бідності людини порівнюється з різними реаліями, предметами, що мають пряме відношення до умов життя носіїв мови, культури, звичаїв і традицій.

У внутрішній формі окреслених фразеологізмів бідність вимальовується через ознаку зовнішнього вигляду, тобто через відсутність одягу, що вербалізується ад'єктивним компонентом **голий**. Відсутність одягу й фізіологічний стан голоду – характеристики, що зумовлюють виникнення низки найменувань соціально-оцінного плану [3: 69]. Лексикографічні джерела засвідчують продуктивність прикметникових суфіксів в утвореннях на позначення осіб за станом бідності: **голий, голіший, голісінський**, наприклад: *Всімхнулася Килина... – Хлопець, правда, гарний, Микола Гармаш зветься, з сусіднього хутора, так горенько ж – голий, як турецький святий, а мені треба і гарного, і багатого* (М. Лазорський) [9: 155]; *Он там . єсть один такий, що цілий день сидить над водою та й полощеться, голісінський, як мати породила. Йому вже зовсім в голові перекинулось* (Леся Українка) [9: 374]. Отже, внутрішньомовна структура забезпечує варіативність оцінної семантики, підсилює значення «бідний».

На думку М. Ф. Алефиренка, семантичною своєрідністю порівнянь-фразеологізмів є те, що вони, утворившись на основі вільних синтаксичних порівнянь, характеризують

якусь дію, стан, ознаку чи властивість за допомогою певних узагальнених образів навколишнього світу, які відомі і звичні кожному мовцеві, а тому і вступають у найрізноманітніші асоціативні зв'язки у процесі людського пізнання. Порівняльна частина в складі компаративних фразеологізмів, на відміну від вільних синтаксичних порівнянь, утративши прямий зв'язок з предметом і набувши переносного значення, виконує підсилювально-оцінювальну функцію [1]. Наприклад, **голий як мати народила** не просто бідний, а той, який зовсім не має наймінімального – одягу.

Про бідність, що до неї призводять сторонні, коли забирають у людини геть усе, сигналізують ФО: **обдірати (обдерти, облупити і т. ін.) / обдирати (облуплювати і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) [ту, молоденьку і т. ін.] липку; обдірати (обчистити, оббілувати і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) білочку** [9: 446-447]. Значення ФО **обдірати як липку** пов'язане з використанням липового лика, з якого в селянському побуті виготовляли постолі, берестянки, короби й т.п. Лико здиралося з молоденьких липових дерев повністю. Саме тому негативна ситуація, коли людину грабують, завдають їй матеріальної шкоди порівнюється із процесом обдирання лика: *Наша пані журилась... – Обдеруть мене тепереньки [тепер], як тую липку! Моє око всього не догледить* (Марко Вовчок); – *Добре! – провадять усі в один голос. – Як липку облупимо [голову] ... та й писаря [заодно]* (Панас Мирний); *Покотилася чутка про Гайдука, що організував банду та й став грабувати і багатих, і бідних: оббирав усіх підряд наче липку* (А. Дімаров) [9: 446-447].

На думку В. В. Жайворонка, ФО **обдірати (обголити) як (на) білку** має значення «забрати все», адже колись білячим хутром брали подвірну данину. У «Слові о полку Ігоревім» та його переспівах йдеться про данину «білками», яку платили русичі поганам (тобто іновірцям-кочівникам); пор.: у Панаса Мирного: «А погани про те знали — На Руську землю, як та галич, налітали, Від кожного двору по білці данину брали» [4: 39]. Наприклад: **Обчистить вона нана, як білочку, хай тільки очі закрие, всі гроші переїдуть до її рук** (Панас Мирний).

Отже, характер семантики порівняльних фразеологізмів української мови на позначення бідності у цілому, а також їх окремих слів-компонентів зокрема обумовлює створення найбільш типових структурно-семантичних моделей, що мають різний ступінь продуктивності, кількісного наповнення й можливості реалізації етнокультурної інформації. У складі фразеологічних порівнянь на позначення бідності виділяємо найчастотніші об'єкти порівняння: зооніми, рослини. Фразеологізми зі словами-компонентами назвами тварин, рослин є джерелом цікавої культурологічної інформації.

Фразеологічні порівняння експресивно, образно характеризують людину, її соціальний стан. Саме образність і яскравість дозволяють віддати перевагу точному порівнянню різноманітних життєвих ситуацій, соціального стану людини: бідність, страждання, голод, відсутність найнеобхіднішого (одягу, їжі) тощо. Проте цим не вичерпується тема нашого дослідження, перспективним вважаємо подальший різноаспектний аналіз фразеологізмів української мови на позначення різного соціального стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко М. Ф. Від порівняння до нового значення слова / М. Ф. Алефіренко // Культура слова. – 1977. – Вип. 13. – С. 87-92.

2. Григоренко Н. Проблеми визначення мовних одиниць на позначення емоцій (на матеріалі української та англійської мов) / Н. Григоренко // Наукові записки. – Вип. 89 (3). – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 123–127.
3. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДГУ, 2007. – 444 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / [В. В. Жайворонок]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Князь Т. М. Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти: монограф. / Т. М. Князь. – Харків: Точка, 2014. – 176 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие [для студ. высш. учеб. зав.] / В. А. Маслова – М. : Академия, 2001. – 208 с.
7. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л., 1978. — 159 с.
8. Словник фразеологічних антонімів української мови / [В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз]. – [4-те вид.] – К.: Довіра, 2008. – 349 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : монограф. / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.
11. Товпеко О.В. Концептуалізація досвіду відчаю: феноменологічно-дискурсивний аналіз [Електронний ресурс] / О. В. Топенко // Современные научные исследования и инновации. – 2012. – № 2. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2012/02/6903>

Князь Т. Н., канд. філол. наук, доцент
ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, Харків

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СРАВНЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ БЕДНОСТЬ

В работе проанализированы фразеологические сравнения украинского языка, обозначающие бедность. Выявлены особенности структурно-семантической организации сравнительных фразеологизмов, а также способы отображения культурологической информации. Фразеологические сравнения экспрессивно, наглядно, образно характеризуют человека, его социальное положение.

Ключевые слова: *сравнительные фразеологизмы, структурно-семантическая модель, бедность.*

Княз Т.М., Ph D Philology, associate professor
V. Dokuchaev national agrarian university, Kharkiv

COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE TO DENOTE THE STATE OF POVERTY

The article deals with the study of the question of structural and semantic features of phraseologisms and the identification of their national and cultural specific features. The purpose of the proposed work is to analyze the peculiarities of the structural and semantic organization of the comparative phraseological units of the Ukrainian language to denote the state of poverty.

Comparative phraseologisms of the Ukrainian language to denote the state of poverty is diverse both in terms of structure and morphological expression of their components. A significant part of the analyzed comparative phraseologisms is comparisons with the conjunction as (as if).

In composition of phraseological comparisons phraseologisms of the Ukrainian language to denote the state of poverty was allocated the most frequent objects of comparison: animals, plants. Phraseologisms with the word-components names of animals, plants are the source of interesting linguistic and cultural information.

Comparative phraseologisms expressively, clearly, figuratively characterize a person, his social status. Namely the imagery and brightness allows us to prefer precisely comparing various life situations, social status of a person: poverty, suffering, hunger, lack of the most needed (clothing, food) etc.

Key words: *comparative phraseologisms, structural and semantic model, poverty.*

УДК 811.161.3'373.21(476.2)

Богомольникова Н.А., канд. филол. наук, доцент
Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, Гомель, Беларусь

МИКРОТОПОНИМИЯ ГОМЕЛЬЩИНЫ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье анализируются микротопонимы Гомельщины в лексико-семантическом и структурно-грамматическом аспектах. Выявляются информативные связи групп микротопонимов с событиями в местности, особенностями ландшафта и топографии, материальной культуры населения, дана их структурная и словообразовательная характеристика с учётом моделей.

Ключевые слова: *микротопонимы, структурно-грамматический анализ, простые и составные наименования, мотивация, апеллятивы, онимы.*

Микротопонимика изучает совокупность микротопонимов – собственных имён небольших природных физико-географических объектов, реже созданных человеком:

© *Богомольникова Н.А.*, 2018

дорог, сенокосных угодьев, лугов, лесов, полей, пастбищ, ручьёв и т.д. (от греч. *micros* ‘малый’, *topos* ‘местность’ и *опута* ‘имя’). Эти объекты объединены одним термином – урочищи.

В количественном соотношении микропонимия во много раз превышает другие виды онимов, ибо возле каждого населённого пункта, как крупного, так и малого, их имеется множество. Люди, работающие в отрасли сельского хозяйства, этим объектам сами давали наименования, которые по сравнению с другими отражают специфическую, существенную, главную черту объекта. Без таких названий невозможно обойтись, ибо именно они метко характеризуют предназначение микропонимов и ориентируют человека на местности. Однако микропонимия имеют узкую сферу употребления, функционируют в пределах микротерритории, известны лишь узкому кругу людей, живущих вблизи именуемых микрообъектов [1: 83]. По этой причине указанный пласт онимической лексики изучен лингвистами ещё недостаточно. Кроме того, существуют трудности в собирании фактографического материала, который почти не обозначен на картах, поэтому зафиксировать его надлежащим образом возможно лишь полевым методом, непосредственно на местах. Но из-за отсутствия финансовых средств с большим трудом организовываются диалектологические экспедиции, информаторов же с каждым годом становится всё менее и менее.

Проведённый осмотр научных работ по микропонимии Беларуси позволяет сделать выводы, что изучались либо лишь некоторые её регионы: Славгородчина (И.Я. Яшкин), Слутччина (Е.М. Адамович), Столбцовщина (А.М. Прищепчик), окрестности Гомеля (А.Ф. Рогалев), Мозырское Полесье (А.А. Иванова), Могилёвщина (В.И. Роговцов и С.Я. Кечик), либо отдельные населённые пункты. Между прочим, проприальная лексика – тоже очень интересный пласт, который сохраняет указание на занятия людей в прошлом, виды их хозяйственной деятельности, географическую окружающую среду, в которой жили люди, растительный и животный мир. Микропонимия является также полезным материалом для изучения краеведения, диалектологии, географии, истории. Названия воспитывают и прививают любовь к родному краю, “это россыпи народной мудрости, творчество народного гения, результат тонких наблюдений человека над окружающей природой” [2: 8].

В рамках данной статьи проведён структурно-грамматический анализ микропонимия одной из деревень Гомельщины – Смолегова. Выбор региона обусловлен рядом лингвистических, социальных, экономических, культурных, духовных и других факторов: во-первых, его архаичностью (является территорией, которую люди издавна избрали местом проживания), историчностью (по мнению учёных, восточнополесская территория принадлежала к прародине славян или примыкала к её зоне), во-вторых, территория Гомельской области значительно потерпела от последствий техногенной катастрофы века – аварии на ЧАЭС, в результате только на Гомельщине был отселен 271 населённый пункт [3: 196-198]. В связи с последними обстоятельствами со временем стали исчезать уникальные топонимы региона, которые функционировали на территории на протяжении многих лет. На современном этапе задача учёных состоит по возможности в полном собирании, сохранении и исследовании топонимикона южно-восточной части территории Беларуси, тем более что многие топонимы и микропонимия отселённых пунктов

начинают быстро исчезать. Они сохранились в памяти людей зрелого поколения, которое уходит постепенно из жизни.

Смолегов известен с XIX века в составе поместья Головчицы, частной собственности помещиков Горватов. По сведениям на 1897 год, деревня упоминалась как один из крупнейших населённых пунктов Наровлящины [4: 61] и располагалась среди леса в живописном уголке на левом берегу реки Мытва, правого притока Припяти. Сегодня Смолегов находится в зоне отселённых деревень Наровлянского района Гомельщины. Её жители, как и жители других населённых пунктов, разъехались в разные места Беларуси. Со временем в связи с отъездом жителей деревня осиротела и имеет ужасающий вид: от центральной, когда-то широкой и асфальтированной улицы, осталась узенькая тропинка, вокруг которой разрослись кустарники, стоят состарившиеся, одичалые без людей деревья, погребены дома. Также исчезают из памяти бывших жителей собственные наименования малой родины, что является одной из причин сбора и сохранения топонимов для будущих поколений.

Ранее все улицы деревни имели неофициальные названия, которыми пользовались жители ежедневно. Со стороны районного центра Наровли начало улицы называлось **Бондаркой**. На ней проживал житель по имени Вайстрат, занимавшийся бондарским мастерством. Продолжение улицы в центре получило имя **Село**, далее улица заканчивалась поворотом **Куток** в сторону реки Мытва, где был переход через мостки в направлении дд. Головчицы и Головчицкая Буда. Улица **Козины Рог** начиналась за кладбищем и по своей конфигурации напоминала *рог*. Перед кладбищем размещались основные службы совхоза “Наровлянский”: школа, детский сад, клуб, почта, магазины, контора. Дальше выделялся **Хутор** – часть деревни, находящаяся на небольшом расстоянии от **Села**. Деревня росла, и новые гадонымы получили названия **Певнева улица** (от прозвища жителя *Певень*, который один из первых поселился с семьёй на ней), **Новая улица** (самая последняя, на ней строили типовые дома для молодых семей и специалистов).

В структурном отношении микротопонимы деревни Смолегов представляют собой простые и составные наименования, мотивированные основами апеллятивов и онимов. Среди них по семантике выделяется несколько групп:

1. Особенно многочисленны микротопонимы, образовательные основы которых соотносятся с названиями ландшафта и топографии и включающие указания на рельеф местности, её почву, растительность, фауну, размещение пунктов и частей в пространстве: **Болотцэ** (в онихах сохранено местное произношение и правописание) – название долинки среди поля, в ней часто после дождя стояла вода; **Ваўкаўня** – лес, в котором ранее водилось много волков; **Гало** (*Смалегаўскае Гало*) – большой заболоченный простор среди леса, покрытый кочками и густой травяной растительностью; **Глінішча** – возвышенное место среди поля, откуда для своих потребностей сельчане копали глину; **Замутоў** – название леса за речкой Мытва; **Зімяк** – покос (раньше там ездили, проходили только зимой, когда болото замерзало); **Канавя** – так стали называть речку Мытва после проведения в окрестностях мелиоративных работ; **Карэніе** – название покосу среди раскорчёванного леса; **Колок** – название леса (от *колок* ‘роща, лесной остров’); **Крушнікі** – название поля (от *крушина*); **Крычаўка** – заболоченное место, поросшее тонким березняком. В топонимии Беларуси зафиксировано несколько названий населённых пунктов с основой *крыч-*: Крычава, Крычаў (Вит.), Крычаў (Мог.), Крычын (Минск.).

Наименование, по всей видимости, соотносится с апеллятивом *крица* ‘комочек железной болотной руды’. Наше мнение можно подкрепить тем фактом, что рядом, на расстоянии в полтора км, находилась деревня Смолеговская Рудня (её постигла судьба Смолегова). В *руднях* формант *-ня* свидетельствует о небольших предприятиях, которые в прошлом добывали болотную железную руду или плавляли, вырабатывали из неё железо [5: 329]. Объяснение названия ‘место, где шумно от крика птиц *кричек*’ [6: 329] выявляет, на наш взгляд, аматорский подход, народную фантазию; *Лагоўкі* – название участка в лесу, в котором было много волчьего логова (местн. *лагво* ‘берлога’); *Маленое* – участок леса среди гала, на котором росло много малин; *Насоп* – название поля возле реки Мытва (от *насop* ‘место возле возвышенного берега реки’); *Остроўкі* – название гряда с мелким лесом; *Перавал* – название протоки, находящейся на правом берегу реки Мытва и перейти через которую было возможно только по мосткам (перевалила через определённое препятствие); *Плёсо* – заболоченная местность возле левого берега реки Мытва; *Пограбы* – название леса, в котором были ямы (местн. *пограбы*, в них население пряталось от белополяков) [6: 142]; *Порослі* – название леса (от *парасля* ‘редкий сосновый лес, в котором растёт мох, вереск’); *Радунь (Радаўніца, Радаўня)* – название лесного ручья, который переходили по мосткам (происходит от апеллятива *рада* ‘низкое болотистое место, покрытое лесной растительностью’ [6: 167]; *Рэпішчэ* – название леса и поля (*рэпішча* в говорах означает ‘новое поле, на котором раньше сеяли репу’ [6: 172]).

Названия такого типа образованы лексико-семантическим (в топонимике его называют онимизацией), морфемным и реже морфолого-синтаксическим способами.

В отмеченной группе продуктивными являются также названия-ориентиры, указывающие на местонахождение объектов либо на направление к ним. Средством связи между компонентами выступает управление с наличием предлогов, соединяющих компоненты словосочетания в единое целое, не нарушая его структуру. Одночленные микропонимы обнаруживают две модели. Схема первой выглядит следующим образом: PrS, где *pr* – один из предлогов языка, *s* – компонент-существительное: названия полей: *За Канаваю, За Садам, За Хутарам, Ля Маяка, На Рагожы* (местн. *рагожа* ‘заросли рогозу’), *На Раду, Пуд Барком, Пуд Бярозамі, Пуд Равекаю* (от *равяк* ‘большая канавка’), *У Верцібі* (*верцеб, верцеп* ‘старое русло с водоворотом’); названия покосов: *За Канаваю, На Лядо* (*лядо* ‘поле на месте вырубленного леса’), *У Берзі*; названия леса: *За Крыніцаю, Пуд Кругом* (*круг* ‘поляна среди лесав форме круга’); названия возвышений: *На Ляску* (во время Великой Отечественной войны жители прятались там от немцев); *На Чаўнах* – название ручья, в котором стояли челны. В них жители ездили по заболоченной Мытве за травой.

Вид другой одночленной модели: PrO, где *pr* – предлог языка, *O* – оним. В качестве онимов использованы сами микропонимы, находящиеся вблизи данных географических объектов (леса, поля), ойконимы, фамилии, прозвища людей, имевших непосредственное отношение к объектам: названия полей: *На Глінішчах, На Шведовом, У Залессях, У Колку, У Сінічку*; названия леса: *На Смаленцы, Пуд Будою* (рядом с дер. Головицкая Буда), *Пуд Смолеговом, Пуд Сядзёнавым, У Корнёўцы, Пуд Маляным* – название покоса.

В микропонимии деревни Смолегов в названиях-ориентирах двучленные синтаксические конструкции встречаются не часто: *За Болотную Канавай, До Вузкой Колейкі* (названия леса).

2. Во второй группе микропонимов образующие основы свидетельствуют о материальной культуре жителей: *Васецішчэ* – название поля (ср. осетище, от *осеть* ‘строение для просушки снопов’); *Печкі* – место в лесу, где выплавляли в печах смолу. Кстати, само название *Смалегаў* говорит о добыче смолы (образование сложно-суффиксальным способом); *Пільня* – название части леса, в которой раньше был лесопильный завод; *Снобуды* – название леса (*буда* ‘сооружение в лесу для проживания тех, кто занимался изготовлением дёгтя, поташу, смолы, селитры, клёпки’); *Такарня* – название леса, в котором раньше была мастерская; *Перавалока* – название поля (*перевалока* ‘место, по которому тащили что-нибудь волоком’; возможно, и ‘низина, объединяющая два водные объекта’); *Смаленка* – название поля среди леса, которое могло образоваться подсечно-огневым способом. Жители объясняют происхождение микропонима следующим образом: во времена сталинизма в этом месте прятались люди для паления убитых свиней, что было категорически запрещено властью, ибо крестьяне были обязаны свиные шкуры сдавать в государство в качестве подоходного налога. *Сножэаткі* – название правого рукава реки Мытва, приспособленного жителями для перехода на сенокос.

3. Третью группу составляют микропонимы, мотивированные онимами – ойконимами, антропонимами, этнонимами: *Вайстрапаўска* (от собственного имя Вайстрат), *Нараўлянскі* (г. Наровля), *Раманаўскае* (от имени Роман) – названия покосов; *Маклякоў* (от прозвища Макляк), *Турэцке* (в лесу стояли турки) – назвы леса. Онимы этой группы возникли морфолого-синтаксическим способом (субстантивацией).

4. Четвёртая группа представляет собой составные микропонимы, образованные синтаксическим способом. По структуре они двучленные с двумя компонентами – субъектом и атрибутом. Среди них выделяются три модели: а) О2пр.С1. В качестве определительного компонента выступает притяжательное прилагательное, а С1 – апеллятив-существительное м. или ж. рода, реже оним: названия покосов: *Вайстрадава Дзесяціна*, *Праховава Дуброўка*, *Цярэшкаў Алёс*; названия леса: *Андрэйкаў Рог*, *Жэнскі Лес* (богатый на ягодные места, но ягоды собирали в основном женщины), *Кундзелёў Островок* (грибное место в лесу); *Мурзіна (Мурзянкова) Рэчка* – глубокое место в реке Мытва, где утонул житель деревни по фамилии Мурзенок. Притяжательные прилагательные в составе названий, образованные от антропонимов, указывают на принадлежность микрообъектов конкретной личности, которая разрабатывала его (поле, сенокос), и связаны с трудовой деятельностью людей. Реже они мотивированы происшествиями, произошедшими с носбитом антропонима. В таком случае притяжательные по грамматической форме прилагательные теряют значение притяжения; б) О2кач.С1. В данной модели определительным компонентом выступает качественное прилагательное: *Глыбока Рэчка* – глубокое место в реке Мытва, *Высока Парасля* – название леса (определение отражает расположение части леса относительно других его частей), *Солодкі лесок* – название леса, в котором росли одичавшие яблони; в) О2отн.С1. В третьей модели второй компонент образован от относительных прилагательных: *Болотная Канава* – назва канавы на болоте, *Рудніцка Рэчка* – часть реки Мытва возле деревни Смолеговская Рудня.

Среди субстантивных компонентов моделей зафиксирована в основном географическая номенклатура (*алёс* в разных значениях: ‘мокрое трясинное место’, ‘заболоченный ольховый лес’, ‘торфяное болото’, но в исследованной местности это

был низкий мокрый луг на правом берегу Мытвы; *гора, канава, лядо, рог* ‘выступ, клин’, *речка*), реже наименования единиц измерения (*десятина* ‘мера земельной площадь, равная 1,09 га, которую использовали до введения метрической системы’ [7 (2: 170)]. Компоненты S1 – номенклатурные термины в составных наименованиях – могут быть полифункциональными, т.е. входить в состав нескольких онимов (как в нашем случае апеллятив *речка*), поэтому аблигаторными при опорном слове являются прилагательные-детерминанты.

Единичные названия указывают на конфигурацию географических объектов: *Штаны* – наименование пониженной, заросшей местности возле дороги между дд. Смолегов и Смолеговская Рудня. Дорога оттуда в д. Смолеговская Рудня имела рельеф в виде ответвления, и зайти в населённый пункт можно было с обеих сторон.

Таким образом, микропонимия д. Смолегов свидетельствует о том, что одним из основных занятий её жителей издавна являлось земледелие, скотоводство, сбор ягод и грибов, гонка смолы, дёгтя. О времени возникновения онимов можно судить по структуре: считается, что простые, однокомпонентные наименования образовались на более раннем этапе развития материальной культуры, двукомпонентные – в период расцвета частнособственнических отношений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии: науч. изд. / Н. В. Подольская. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
2. Адамовіч, Я.М. Мікратапанімічныя назвы / Я. М. Адамовіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1971. – 112 с.
3. Багамольнікава, Н. А. Тапанімія Гомельшчыны: структура-семантычная характарыстыка : манаграфія / Н. А. Багамольнікава; навук. рэд. А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2008. – 242 с.
4. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Нараўлянскага раёна / укл. П.П. Рабянок, К.Ф. Яромленка; маст. Э.Э. Жакевіч. – Мінск: БЕЛТА, 1998. – 448 с.
5. Лемцюгова, В.П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В.П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Исскуство, 2008. – 416 с.
6. Иванова, А.А. Микропонимия Мозырского Полесья / А.А. Иванова. – 2-е изд. – Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2003. – 220 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 2 Г – К / [рэд. тома А.Я. Баханькоў]. – Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

Багомольнікова Н.А., канд. філол. наук, доцент
Гомельскі держ. ун-т ім. Ф. Скоріні, Гомель, Білорусь

МІКРОТОПОНІМІЯ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТЫЧНЫЙ АНАЛІЗ

У статті аналізуються мікротопоніми Гомельшчыны в лексико-семантычному та структурно-граматычным аспектах. З'ясовуються інфарматывні зв'язки груп мікротопонімів з подіяма в місцевості, особливостяма ландшафту і топографії, матеріальної

культури населення, дана їхня структурна і словотворча характеристика з урахуванням моделей.

Ключові слова: мікротопоніми, структурно-граматичний аналіз, прості і складні найменування, мотивація, апелятив, оніми.

Bogomolnikova N., candidate of Philol. sciences, docent
F. Scorina state university of Gomel

MIKROTOPONIMS OF GOMEL REGION: STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS

The article analyzes the Homel region microtoponyms in lexical-semantic and structural-grammatical aspects. The informative connections of groups of microtoponyms with the events in the locality, peculiarities of the landscape and topography, material culture of the population are clarified, their structural and word-formation characteristics are given taking into account the models.

Key words: microtoponyms, structural and grammatical analysis, simple and compound names, motivation, appellatives, onymes.

УДК 811.161.3'342.1'42:398.8(476.2)

Станкевич А., докт. філол. наук, проф.

Гомельск. гос. ун-т, Гомель, Беларусь

ЗВУКОВЫЕ СРЕДСТВА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ВНЕОБРЯДОВОГО НАРОДНО-ПЕСЕННОГО ТВОРЧЕСТВА ГОМЕЛЬЩИНЫ

В статье на материале внеобрядовой поэзии описываются звуковые повторы и рифма как средства создания звуковой выразительности народной поэзии Гомельщины. При этом рассматриваются основные виды и функции звуковых повторов – ассонанса и аллитерации, описываются типы рифм по их локализации в стихотворной строке, месту ударения в созвучных словах, частеречной принадлежности, характеру конечного звука, количества и качества звуковых совпадений, стилистической роли.

Ключевые слова: *звуковые повторы, ассонанс, аллитерация, эвфоническая выразительность, рифма, конечная и внутренняя, открытая и закрытая, однородная и неоднородная рифма, благозвучие и ритмико-интонационное оформление.*

Традиционная белорусская национальная культура формировалась на протяжении многих столетий и отражает народную мудрость и опыт, наше национальное сознание и мировоззрение. Важнейшей частью национальной духовной культуры народа, сложившейся в процессе формирования народности, является фольклор. Устное народно-поэтическое творчество имеет свои отличительные этнические, культурные и языковые особенности, в которых наиболее полно сохранились в различных формах проявления архаические элементы традиционной духовной культуры.

Внеобрядовая поэзия, занимающая особое место в системе устного народно-поэтического творчества, отличается разнообразием жанров. В научной литературе в составе внеобрядовой поэзии выделяются социальные и бытовые, шуточно-юмористические и сатирические песни, а также малые лирические жанры – припевки (частушки), имеющие свою внутривидовую классификацию [1].

Жанровое многообразие внеобрядовой лирики определяет определенную дифференциацию языковых изобразительных средств в зависимости от тематики и содержания произведения. Наиболее активно языковые средства изобразительной выразительности используются в семейно-бытовых песнях и любовной лирике. Это обусловлено тем, что отмеченные жанры связаны с темой личной жизни, интимных чувств и переживаний, семейных отношений. Заметно выделяются из системы внеобрядовой поэзии шуточные и сатирические песни, активно использующие языковые средства создания юмора и комического эффекта.

Как и другие песенные жанры устного народно-поэтического творчества, внеобрядовые песни имеют высокий уровень образно-поэтического отражения объективной действительности. В них активно используются различные языковые средства изобразительной выразительности, видное место в системе которых занимает эвфоническое оформление поэтического дискурса. Важнейшая роль звуковой инструментовки народно-песенного творчества обусловлена его органической связью с мелодикой, так как “народное стихосложение основывается на мелосе, и все звуковые повторы подчинены музыкальным закономерностям” [2: 204].

Основными средствами звуковой инструментовки поэтического произведения являются ассонанс, аллитерация, звукоподражание и рифма. Эвфоническим средством изобразительной выразительности внеобрядовых песенных текстов, в отличие от письменной поэзии, чаще всего является ассонанс – созвучие гласных, повтор одинаковых или похожих гласных для создания благозвучия и интонационно-звуковой выразительности поэтической речи [3: 159]. Это обусловлено органической связью народной песни с мелодией. Гласные звуки отличаются от согласных большей протяжностью [4: 58].

В народно-песенных текстах внеобрядовой лирики ассонируются как ударные, так и безударные гласные. Чаще всего это звуки [а]: *Ой, у полі верба расла, Там стаяла дзеўка красна. Не так красна, як урадлива, Яе доля нешчасліва* [5: 501]; *Ляціць галка цераз балку, Лятаючы, крача. Маладая дзяўчыначка Ходзіць гаем, плача* [5: 503];

[і] – [а]: *Ой, зарадзілі сільна, буйна Ягады ў бары* [5: 502];

[і] – [о]: *Ці свет, ці світае, Ці на зоры займае? А мой міленькі, Голуб сівенькі, Коніка сядлае* [5: 504];

[і] – [а] – [у]: *Ці не быстрая рэчка ваду замуціла. Ды чаго плачаш, дзяўчыначка, Ці не матуля біла* [5: 506];

[а] – [о] – [і] – [у]: *Пайду я ў садочак, Сарву я лісточак Ды павысцілаю Мілага слядочак* [5: 506];

[і] – [а] – [о] – [е] – [у]: *Зялёны дубочак, Шырокі лісточак. Куды вецер вее. Туды голлігнуцца* [5: 505].

Системы ассонанса довольно разнообразны, в их числе последовательные: *Ляціць галка цераз балку, Лятаючы, крача*; перекрестные: *На гарэ дубочак, Зялёны лісточак*; однократные: *Там хадзіла, там гуляла Дзеўка малада*; многократные: *Ці не матуля біла? - Ой, біла не біла, сама засмуціла*.

Встречается в анализируемых песнях и аллитерация – созвучие согласных звуков, повтор одинаковых или подобных согласных звуков, также усиливающий звуковую и интонационную выразительность поэтической речи. Аллитерация создает определенные ассоциации со звуками природы, передает выразительные или резкие звуки, подчеркивает плавность, мягкость, легкость движения, усиливает психологический эффект передачи определенного настроения: *Ой, крушына, крушына, Ты мяне засушыла. Ты вырасла ў полюшку На маю нядолюшку* [5: 508]; *Зазвінелі новыя ключы, У мора пдывучы; Запдакалі мадойчыкі, на вайну ідучы* [5: 480]; *Ах ты, зорка мая, Зара ясная, Не парою ты, зара, Занімаешся .. Рана, рана ты, дзянёк, Пачынаешся* [5: 481]; *Ой, у полі жыта Зодатам абліта, Пад бедай бярозай Дзяжыць казак ўбіты* [5: 484]; *Ты чумача, чумача, жыціц тваё ядача: Ты не косіць, не арэш, Чаго рана з крыму ідзець, Усіх таварышаў вядзець?* [5: 487].

В систему эфонических средств изобразительной выразительности входит также рифма –повторяющееся созвучие отдельных слов или их частей на одном и том же месте в стихотворных строках, отличающееся от других звуковых повторов устойчивостью позиции [3: 301].

Как отмечают исследователи ритмической структуры стиха, в народном стихосложении рифма не играет особо значительной ритмообразующей и организующей роли. Слабость рифмы достаточно полно компенсируется другими видами звуковых повторов [2: 204; 4: 114]. Тем не менее фактический материал внеобрядового песенного творчества показывает богатство, разнообразие и значительный экспрессивный потенциал рифмация народно-поэтического слова.

Прежде всего следует отметить, что в текстах внеобрядовой поэзии встречаются все типы рифм. Чаще всего рифма бывает в конце строк. Как замечает В.П. Рагойша, созвучие слов в конце стихотворных строк – один из главных ритмообразующих компонентов стихотворения [6: 26].

Как свидетельствует фактический материал, зарифмованные слова – наиболее важные в содержании, они определяют тему стиха, подчеркивают его основную идею, выделяют ключевые понятия, создают определенные смысловые ассоциации с другими лексическими компонентами произведения: *А дзе тая крынічанька, Голуб што купаўся? А дзе тая дзяўчынанька, З каторай кахаўся?* [5: 511].

Организирующим ритмическим началом народного стиха, как отмечают исследователи, является сильный слог, образующий опорную рифму, в которой совпадают ударные гласные с обязательным согласным звуком [4: 11]. Такая рифма часто встречается в произведениях внеобрядовой поэзии: *Ах, ты дуў, ах, ты дуў, Мая міла, не бядуў, Па маёй галаве, Астанецца ўсё табе* [5: 526].

В зависимости от грамматического оформления в исследуемых песнях выделяются однородные и неоднородные типы рифм. Среди однородных чаще всего используются рифмы, выраженные глагольными формами. Они подчеркивают определенное действие или процесс и придают динамический характер стихотворному повествованию: *Чатыры хадзілі, Няверна любілі, Стаў пяты хадзіці, Стаў верна любіці* [5: 508]; *Як я молада ў матулькі была, Як вішанька ў садочку цвіла: Цвіла, цвіла ды пацвітывала, З малайцамі ды пагулівала* [5: 531].

Субстантивная рифма выделяет в стихотворной строке субъект или объект действия и создает эпический характер описания: *У полі дубочак, На вярху жалудочак. Як не бачу я Цябе, міленькі, Невясёлы дзянечак* [5: 505]; *Пераплыву рэчку, Сяду на брусочку. Ці не прыйдзе міла Памыць мне сарочку?* [5: 505].

Встречается также в произведениях внеобрядовой лирики адъективная рифма, подчеркивающая важнейшие качества, признаки, свойства действующих лиц: *Ці ж я не такя, Як і тая, другая, - Я харошая, Я прыгожая, Толькі доля ліхая* [5: 504].

В составе неоднородной рифмы, создающей разностороннюю характеристику описываемых явлений, созвучными являются слова различной частеречной принадлежности: глагол и существительное: *Ой, крушына, крушына, Ты мяне засушыла* [5: 508]; глагол и прилагательное: *Лявоніха, душа ласкавая, Чаравічкамі палясківала* [5: 531]; *У агародзе вярба расла, Там стаяла дзеўка красна* [5: 512].

Традиционно по характеру конечного звука в рифме выделяются открытая и закрытая рифма. В текстах внеобрядовой лирики чаще всего встречается открытая рифма, заканчивающаяся на гласный или *ў, ь*, что обусловлено связью песен с мелодией. Как известно, гласные звуки обладают большей напевностью, чем согласные: *Чырвоная каліначка На зялёным луг схілілася, Я, малада, журылася, Што ад роду абділася* [5: 499]; *Бяда салаўю, бяда, Што халодная вясна: Ні яму гнязда звіці, Ні яму яйка знесці* [5: 497].

Реже во внеобрядовом дискурсе употребляется закрытая рифма, оканчивающаяся на согласный звук: *Пайду я ў садочак, Сарву я лісточак Ды нависцілаю Мілага слядочак* [5: 506].

Сочетание открытой и закрытой рифмы в одном четверостишии делает более разнообразной его звуковую инструментовку: *Ой, пайду ў садок, Вінаградчак, К свайму татачку На парадачку* [5: 498]; *Ой, перавознік, бел малойчык, Хлопец малады. Перавязі ты красную дзеўку На той бок ракі* [5: 502].

В зависимости от места ударения в созвучных словах относительно порядка слогов от конца слова во внеобрядовом дискурсе выделяются рифмы с ударением на последнем слоге – мужские: *У агародзе вярга расла, Там стаяла дзеўка красна* [5: 513]; *Рана ўстаеш, каню аброк даеш, На повадзе к вадзе вядзеш* [5: 512]; и на предпоследнем - женские: *А я яго палюбіла, На покуце пасадзіла. Мёдам, вінам напіла, Калбаскаю накарміла* [5: 516]; *Ой, ляцелі гусі, Ды з-пад Белай Русі* [5: 513]; *Антон маладзенькі Піў мёд саладзенькі. Антоніха прыбягала, Свайму мужу падсабляла* [5: 529].

Выразительными и благозвучными в народно-песенном тексте являются дактилические рифмы с ударением на третьем от конца слоге созвучных слов: *Белая бярозачка, Ці не цёмменька табе .. Малада малодачка, Ці не сумменька табе* [5: 501].

Дактилические рифмы, как отмечают исследователи, чаще всего связаны с употреблением в народных песнях уменьшительных и ласкательных форм слов [2: 277]. Активное употребление этих форм в текстах внеобрядовой лирики значительно усиливает эмоционально-оценочную коннотацию народно-поэтической речи, создавая мелодичность, напевность и задушевность стихотворного произведения: *Ой, у полі крынічанька, Там халодна вадзічанька* [5: 516]; *Не едзь, брацечка, не едзь родненькі, Бо туды не дадзеш* [5: 504].

В некоторых случаях в песнях используется так называемая гипердактилическая рифма с ударением на четвертом (и далее) от конца слоге, что еще более усиливает интонационно-звуковую выразительность поэтической речи: *Стопчаи боцікі казловенькія, З дзеўкамі танцуючы .. Сатрэш шапачку бабровенькую, З галоўкі знімаючы, А хусціначку шаўковенькую, Слэзкі ўціраючы* [5: 504].

В текстах внеобрядовой поэзии, кроме конечной рифмы, часто употребляется своеобразная рифма, когда одно из созвучных слов находится в середине, а другое – в конце одной и той же строки, которая в научной литературе квалифицируется как внутренняя рифма [2: 212].

Внутренняя рифма усиливает характеристику образов, повышает экспрессивность речи и обогащает содержание стиха. По своей структуре она, как правило, однородная, представляет собой созвучия слов одной частеречной принадлежности. Чаще всего это субстантивные: *Ах, мой міленькі з Украінецькі Вярнісі дадому* [5: 515]; *Усе хмарачкі ды на парачцы, Адна хмарачка розна* [5: 508]; *Цякла рэчка з-пад мястэчка, З вішневага*

саду [5: 510] или глагольные формы: *Як жаніўся, любіці маніўся, А цяпер ты ад мяне ад'язджаеш* [5: 512].

Созвучные слова при внутренней рифме могут находиться в середине соседних строк, что придает поэтической речи особую ритмичность и выразительность: *Белая бярозачка, Ці не цёмненька табе .. Малада малодачка, Ці не сумненька табе* [5: 501].

По точности и полноте созвучия выделяются полные, точные рифмы, в которых совпадают ударные гласные и все последующие звуки: *Ой, крушына, крушына, Ты мяне засушыла. Як ты распускалася, Я з мілым спаткалася. Як ты ягадзілася, Я з мілым схадзілася* [5: 508] и неполные, слабые, приблизительные, если совпадают только гласные или согласные звуки: *Баліць, баліць ножачка, Ды не больна. Любіў казак дзеўчыну, Ды не доўга* [5: 514].

Как отмечают исследователи, в народно-песенных текстах неточность рифмы компенсируется различными звуковыми повторами [2: 206]. Во внеобрядовых песнях в составе неточных рифм чаще всего встречаются ассонансные повторы с созвучными гласными: *Я настаўлю стоража ў паразе, Сама лягу на цісвай ложы* [5: 512]; *Каму дала белу ручку, То з тым жыці буду* [5: 509]; *Сядзіць голуб на дубку, Галубка на вішні, Скажы, скажы, дзяўчыначка, Што ў цябе на мыслі?* [5: 516].

Ассонансное созвучие в неполной рифме может сочетаться с аллитерацией, что усиливает эвфоническую выразительность произведения: *А я табе скажу, Што людзі гавораць, - Што да цябе, мая міла, Кавалеры хадзяць* [5: 507].

В некоторых случаях для создания рифмы изменяется ударение в созвучных словах. Такой приём создает своеобразную игру слов: *Ой, адзін слядоцкак – Каня варанога, А другі слядоцкак – Майго міленьк'ога* [5: 513].

Во внеобрядовых песнях нередко употребляется тавтологическая рифма – повтор одного и того же слова в конце соседних строк, что способствует логическому выделению повторяемых слов: *Пасеялі дзеўкі лён, Дзеўкі лён, Дзеўкі лён* [5: 532]; *Ой, паслала мяне маці, Ой, паслала мяне маці, Ой, паслала мяне маці, Яравое жата жаці* [5: 518].

Таким образом, в текстах внеобрядовых песен активно используются эвфонические средства звуковой выразительности. Основными приемами звукописи в народных песнях являются звуковые повторы (ассонанс и аллитерация) и рифма. Ассонанс и аллитерация создают интонационно-звуковую выразительность, мелодичность и напевность стихотворной речи.

Рифмариий внеобрядового народно-песенного творчества отличается необычайным разнообразием и высоким изобразительно-выразительным потенциалом. Рифма композиционно организует стих, выполняет ритмико-интонационную, ассоциативно-смысловую и мнемоническую функции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Беларускі фальклор. Кн. 3 : Пазаабрадавая паэзія / навук. рэд. А. С. Фядосік . – Мінск : Бел. навука, 2002 . – 564 с.
2. Гілевіч, Н.С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс: Гукапіс і рыфма / Н.С. Гілевіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1975. – 288 с.
3. Рагойша, В.П. Паэтычны слоўнік / В.П. Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. — Мінск.: Бел. навука, 2004. – 576 с.

4. Гончаров, Б.П. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы / Б.П. Гончаров. – М.: Наука, 1973. – 275 с.
5. Беларускі фальклор: хрэстаматыя. Выд. 3 / складальнікі К.П. Кабашнікаў, А.С. Ліс, А.С. Фядосік, І.К. Цішчанка. – Мінск: Выш. школа, 1985. – 749 с.
6. Рагойша, В. П. Беларускае вершаванне: вучэб. дапам. для студэнтаў выш. навуч. устаноў па філалаг. спец. / В. П. Рагойша. – Мінск: БДУ, 2010. – 150 с.

Станкевич О., докт. філ. наук, проф.
Гомельск. держ. у-т, Білорусь

ЗВУКОВІ ЗАСОБИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ВИРАЗНОСТІ ПОЗАОБРЯДОВОЇ НАРОДНО-ПІСЕННОЇ ТВОРЧОСТІ ГОМЕЛЬЩИНИ

У статті на матеріалі позаобрядової поезії описуються звукові повтори і рима як засоби створення звукової виразності народної поезії Гомельщини. При цьому розглядаються основні види і функції звукових повторів – асонансу і алітерації, описуються типи рим щодо їх локалізації у віршованому рядку, місця наголосу в співзвучних словах, приналежності до певної частини мови, характеру кінцевого звуку, кількості і якості звукових збігів, стилістичної ролі.

Ключові слова: звукові повтори, асонанс, алітерація, евфонічна виразність, рима, кінцева і внутрішня, відкрита і закрита, однорідна і неоднорідна рима, милозвучність і ритміко-інтонаційне оформлення.

Stankevich A., doctor of philology, prof.
Gomel state university, Belarus

SOUND MEANS OF VISUAL EXPRESSION IN NON-RITUAL FOLK POETRY OF GOMEL REGION

In the article on the material of non-ritual poetry the author describes sound repetition and rhyme as a means of creating sound expression of the people's poetry of Gomel region. Thus, the paper discusses the main types and functions of sound repetition - assonance and alliteration, describes the types of rhymes according to their localisation in the poetic line, the place of accent in the consonant words, part-of-speech, character of the final sound, the quantity and quality of the sound matches, the stylistic role.

Key words: sound repeats, assonance, alliteration, euphonic expressiveness, rhyme, finite and internal, open and closed, homogeneous and non-homogeneous rhyme, sound and rhythmic-intonational design.

ФУНКЦІЇ ОНІМІВ У ТВОРЧОСТІ КАТУЛЛА

Стаття присвячена дослідженню ономастичного словника в поетичних творах Катутлла. Здійснено класифікацію онімів поета, охарактеризовано стилістичні функції антропонімів і структурні особливості використання власних назв, з'ясовано властивості побудови онімного простору в системі поетичних творів Катутлла.

Ключові слова: ономастичний словник, онім, антропонім, топонім.

Гай Валерій Катутлл (87–54 рр. до н. е.) відомий як талановитий римський поет, що своєю ширістю та неприхованими почуттями зумів сколихнути загрубілі душі співгромадян. Його поетична майстерність виразилась не лише у літературних відкриттях і нововведеннях (особливості жанрів та розмірів). Велике значення для римської літератури мали започаткований поетом творчий метод розкриття внутрішнього світу героя через його приватне життя та мотив кохання, які до цього часу були поза увагою римських митців.

Актуальним у дослідженнях мови античних письменників залишається питання про особливості авторського словника та ономастики. Своєрідність поезій Катутлла полягає у частому вживанні власних імен та назв, що певною мірою мають відношення до автора й становлять онімний простір поетичних творів. Це зумовлено тематикою творів, прагнення автора до індивідуалізації та ідентифікації об'єкта звернення.

Метою нашого дослідження є виокремлення онімів у творах Катутлла та характеристика функціональних особливостей їх використання у поезіях.

Предметом дослідження є ономастичний словник Катутлла, а **об'єктом** – лексичні одиниці на позначення онімних понять.

Ономастиці у художньому тексті присвячені наукові розвідки таких сучасних лінгвістів, як В. Калінкін [1], Ю. Карпенко [2], О. Кожушний [3], Е. Кравченко [4], Г. Лукаш [6], А. Содомора [8], О. Усова [10].

У монографії «Поетика оніма» В. Калінкін обґрунтував власний термін на позначення оніма – «поетонім», запропонував вивчати його у безпосередньому зв'язку із загальною поетикою тексту та розуміти будь-яке ім'я в художньому тексті знаком фіктивного існування означеного [1; 21–124]. На думку О. Кожушного, поетоніми, або імена-поетизми, – це власні імена (або синонімічні до них за значенням поетичні вислови-словосполучення, описові конструкції, а іноді й цілі речення) в контексті художнього твору, вони є важливим чинником художнього мовлення [3; 64–67]. Ю. Карпенко визначає функції виразовості, образності, тропеїчності, а також хронотопічну й характеризуючу функції онімів. Окремо ним виділена текстотвірна функція, що реалізується шляхом активного використання власних назв як засобів пов'язування структурних елементів тексту і перетворює оніми на ключові слова, своєрідні концепти, які й організують текст [2; 206].

Вказувати ім'я у власних творах було новим для римської літератури того періоду, проте традиція, що її започаткував Катулл, пізніше була розвинена середньовічними авторами [5; 322].

Вивчаючи дискурс мовної особистості Катулла дослідниця Т. Пшеніна визначила, що імена – оніми – знаходяться по відношенню до поета на різній відстані та діляться на дві групи. До першої групи були віднесені дружні поету люди (*Lesbia, Flavius, Veranius, Fabullus*), до другої всі ті, кого Катулл «недолюблює, не терпить, висміює» (*Marrucinus Asinius, Egnatius* та ін.). Оскільки оніми часто мігрують з однієї групи до іншої, ці межі досить відносні [7; 23]. Проте їх можна поділити на два класи: реальні (відносяться до реальних людей – сучасників автора) та міфологічні (називають богів та міфологічних героїв). Незважаючи на велику кількість звертань поета поіменно до друзів та ворогів, найчастіше у поезіях зустрічається ім'я поета *Catullus* – 24 рази у дев'ятнадцяти віршах [7; 24].

Власне ім'я *Catullus* було вжито автором із різною метою й зустрічається в 10 посланнях, 4 інвективах і 4 елегіях. Іменник *Catullus* виражено такими відмінками, як: **1) nominativus** у якості підмета (*gratias tibi maximas Catullus / agit pessimus omnium poeta* [49. 4-5] «*кише тобі велику подяку Катулл, найгірший з усіх поетів*»); **2) vocativus** у якості звертання у прямому чи непрямому питанні (*linquantur Phrygii, Catulle, campi* [46. 4] «*залиш, Катулле, Фрігійські поля*»); **3) genetivus subjectivus / objectivus**: *Furi et Aureli, comites Catulli* [11. 1] «*Фурию та Аврелію, друзі Катулла*»; *nam tui Catulli / plenus sacculus est aranearum* [13. 7-8] «*бо у твого Катулла кишені повні павуків*»); **4) dativus commodi / incommode** (*Flavi, delicias tuas Catullo... / velles dicere...*[6. 1-3] «*Флавію, про свою кохану Катуллу ...можеш розказати...*»; *Malest, Cornifici, tuo Catullo* [38. 1] «*Погано, Корніфіцію, твоєму Катуллу*»); **5) accusativus**: *Dicebas quondam solum te nosse Catullum* [72. 1] «*Ти колись говорила, що знаєш тільки Катулла*»); **6) ablativus modi**: *quae tamen etsi uno non est contenta Catullo* [68. 135] «*якщо ж вона одним лиш Катуллом не задоволена*»).

Ономастичний словник поета поповнений і за рахунок імен друзів, ворогів, коханої жінки. Так, ім'я *Lesbia*, що є псевдонімом коханої Катулла, вживається 16 разів у дванадцяти поезіях (із них 5 – послання, 5 – елегії та 2 – інвективи). Ім'я богині кохання Венери *Venus* зустрічається 17 разів у семи поезіях (одне послання, одна епіграма, два епілії, дві епіграми, одна обрядова пісня). Ім'я бога Юпітера *Iuppiter* зустрічається 13 разів: у присвяті, двох епіграмах, двох посланнях, трьох елегіях, двох епіліях.

Серед друзів Катулла, що найчастіше згадуються у посланнях, є *Fabullus* (6 разів), *Veranius* (5 раз), *Septimius* (4 рази), *Iuventius* (4 рази), *Caecilius* (3 рази), *Calvus* (3 рази), *Cinna* (3 рази), *Cornelius* (3 рази). Про ворогів Катулл говорить у інвективах, зокрема *Caesar, Egnatius, Mentula, Volusius* були згадані по три рази, а *Arrius, Mammura, Piso* по 2 рази.

Ономастичний словник Катулла можна класифікувати на основі розмежування власних назв живих істот і неживих предметів [10; 79–80]:

1. Імена живих істот: антропоніми (*етноніми* – назви народів: *Aethiops* ефіоп, *Chalybe* халіби, *Parthus* парфянин, *Phryx* фрігієць; *теоніми* – імена богів та божеств: *Amphitryoniades* Геркулес, *Phaëtho(n)* Фаетон, *Prometheus* Прометей; та імена богинь: *Amphitrite* Амфітрита, *Erycina* Ерицина, *Tethys* Тетія, *Themis* Феміда; *міфоніми* – імена

міфологічних героїв: *Antimachus* Антімах, *Peleus* Пелей, *Telemachus* Телемах, *Pasithea* Пасіфея, *Phoebe* Феба.

2. Назви неживих предметів:

1) **Топоніми хороніми (міста):** *Amathunta* Амагунт, *Athenis* Афіни, *Bithynia* Віфінія, *Cyrenis* Кірені, *Delphi* Дельфі, *Zmyrna* Смірна; **країни:** *Phrygia* Фрігія, *Propontida* Пропонтида, *Thessalia* Фесалія, *Thracia* Фракія, *Thynia* країна тинів; **острови** *Cyclades* Кіклади, *Rhodos* Родос, *Rhoeteum* мис Ретей; **гідроніми:** *Phasis* Фасида, *Rhenus* Рейн; **ороніми:** *Cytorus* Кітор, *Dindymus* Диндіми, *Thermopylae* Фермопіли).

2) **космоніми** (назви сузір'їв: *Bootes* Волопас, *Hydrochous* Водолій, *Oarion* Оріон).

3) **фітоніми** (*ambrsia* амброзія, *elleborum* чемериця, *murtus* мирт, *parthenice* ромашка).

4) **хрематоніми** (*tympaanum* тимпан, *hendecasyllabos* одинадцятистопний вірш, *palimpsestus* палімпсест, *poëma* поема).

5) **фітоніми** була віднесена лексика на позначення назв рослин (*ambrsia* амброзія, *elleborum* чемериця, *murtus* мирт, *parthenice* ромашка).

Онімний простір Катулла відзначається великою кількістю вживання антропонімів. Як було зазначено, започаткована поетом тематика сприяла появі антропонімів, що несуть певне смислове навантаження та виконують різні стилістичні функції у поетичних текстах [10]. Незаперечним є той факт, що саме **номінативна функція** є визначною при використанні антропонімів. Адже Катулл знайомить читача з персонажем, називаючи імена друзів, ворогів, коханої жінки поета, навіть власне ім'я.

Локалізаційна функція зумовлює використання антропонімів таким чином, що вони створюють описові картини та прив'язують події до певного місця (Вахк – *merus Thyonianus* «чистий Тіонієць»; Талос – *custos Cretum* «охоронець Криту»; Паріс – *Phrygium iudicem* «фрігійський суддя»).

Суть **соціологічної функції** полягає в тому, що названа особа належить до певного суспільного стану (Цезар і Помпей – *soccer generque* «тесть і зять»; Цезар – *unice imperator* «великий імператор»; Амеана – *amica Formiani* «подруга Форміана»; римляни – *Romuli antique* «нащадки Ромула») та перебуває у родинних зв'язках, про що говорить антропонім (Геракл – *falsiparens Amphityoniades* «несправжній син Амфітріона»; Діана – *magna progenies Iovis* «великий нащадок Зевса»; Геліос – *progenies Thiae clara* «син Фії славний»).

Характеристична функція. У поезіях часто зустрічаються замітники імен, що несуть в собі певні характеристики образів, які автор не коментує, а надає можливість читачеві зануритись у сюжетну колізію відомих міфів чи історичних подій (*saxea effigies bacchantis* [64. 61] «вакхичний образ із каменю» = Аріадна; *in flavor saepe hospite suspirantem* [64. 98] «часто думала про русявого юнака» = Тесеї; *sancte puer* [64.94] «святий хлопчик» = Амур; *sancta cum coniuge* [64. 298] «священна дружина» = Гера).

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки: по-перше, причиною вживання онімів у поезіях Катулла є прагнення індивідуалізації та діалогічності; по-друге, найчастіше автор уживає власне ім'я *Catullus* (24 рази), а також *Venus* (17 разів) і *Lesbia* (16 разів) Важливість друзів підкреслена їх іменами у посланнях, натомість імена ворогів зустрічаються в інвективах та епіграмах; по-третє, ономастичний словник Катулла включає імена живих істот та назви неживих предметів, однак саме антропоніми є найчисельнішими; по-четверте, антропоніми у поезіях

Катулла розширюють інформацію про описувані події, характеризують міфологічні та історичні постаті, вказують на соціальний стан та родинні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калинин В. М. Поэтика онома / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
2. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко : Монографія / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – С. 204.
3. Кожушний О., прот. Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III – VIII століть / О. Кожушний. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2009. – 264 с.
4. Кравченко Э. А. Контекстная семантика и поэтика онома Лолита в роману В. Набокова “Лолита” / Э. А. Кравченко // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Юго-Восток, 2008. – Вып. 12. – С. 42–58.
5. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Е. Р. Курціус : пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
6. Лукаш Г. П. Структурно-семантична організація ономастичного простору / Г. П. Лукаш // Питання сучасної ономастики. – Дніпропетровськ : Изд-во ДДУ, 1997. – С. 137–151.
7. Пшенина Т. Е. Дискурсное описание языковой личности Катулла : автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.14 / Т. Е. Пшенина. – Алматы, 2000. – 31 с.
8. Содомора А. О. Власні імена в поетичних образах горацієвих од / А. О. Содомора // ІФ. – Львів, 1983. – Вип. 70. – ПКФ, № 19. – С. 93–101.
7. Українська мова : Енциклопедія [Електронний ресурс]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с. Режим доступа: <http://litopys.org.ua/ukrmovalum.htm>
8. Усова О. Вживання та функції одноклених власних імен у творах М. Хвильового // Вісник Донецького університету. Серія Б: гуманітарні науки. – 2003. – Вип. 1. – С. 72–76.
9. С. Valerii Catulli Carmina. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Oxonii e typographeo clarendoniano. – New York : Oxford University Press 1958. – 113 s.

Борбенчук І. Н., к. филол. н.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», Киев

ФУНКЦИИ ОНИМОВ В ТВОРЧЕСТВЕ КАТУЛЛА

Стаття посвячена дослідженню ономастического словаря в поезіях Катулла. Осуществлена класифікація онимов поета, охарактеризовані стилістическіє функції антропонимов и структурные особенности использования собственных имен, выяснены свойства построения онимного пространства в системе поэтических произведений Катулла.

Ключевые слова: ономастический словарь, оним, антропоним, топоним.

Borbenchuk I.N., PhD in Philology

National technical university of Ukraine «Igor Sikorsky polytechnic institute», Kyiv

FUNCTIONS OF ONYMS IN CATULLUS' POETIC WORKS

The paper focuses on the study of onomastic vocabulary typical of Catullus' poetry. The author presents the classification of onyms used in the poetry under study, characterizes stylistic functions of anthroponyms and the structural features of the proper names used in Catullus' poetry. Using this data, the author generalises the properties of onyms space within the system of Catullus poetic works.

Key words: *onomastic vocabulary, onym, anthroponym, toponym.*

УДК 811.112.2.

Гутникова А.В., канд. филол. наук, доцент

Мариупольский государственный университет, Мариуполь

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В УСТАВЕ ООН

В статье рассматриваются виды переводческих трансформаций, которые встречаются при переводе документов международного права. Текст Устава ООН объединяет в себе черты политического и юридического дискурса, поэтому его отличительной чертой является отклонение в сторону передачи содержания при потере или преобразовании некоторых формальных признаков для достижения адекватного и эквивалентного перевода, что и исследуется в работе на материале немецкого и украинского текста данного документа.

Ключевые слова: *передача содержания, преобразование, формальные признаки, трансформации, дискурс, адекватность перевода.*

В современную эпоху глобализма и интеграции стран в мировое политическое, экономическое и социальное пространство перевод текстов международного юридического и политического характера относится к одним из наиболее востребованных видов переводов, что и предопределяет актуальность темы данной статьи.

Цель работы заключается в исследовании особенностей текстов международного права, а именно, Устава ООН в его немецком и украинском варианте. Объектом исследования согласно вышеупомянутой цели выступает текст Устава ООН в немецкой и украинской редакции [4; 5].

Предметом исследования являются грамматические трансформации, возникающие при переводе текстов международного права.

Юридический и политический дискурс в современных исследованиях предлагается рассматривать как часть дискурса, и как элемент дискурс-анализа.

Последнее понятие в современной политологии и социологии можно дефинировать как способ анализа, который исследует конструирование политической и социальной

© Гутникова А.В., 2018

реальности с помощью текстов в различных ситуациях [2, С. 277]. Сам термин «дискурс-анализ» предполагает исследование языка / текста в определенных политических и идеологических целях. П. Серию определяет дискурс как социально или идеологически ограниченный тип высказывания [3, С. 92].

Дискурс международного права и политики наряду с дипломатическим, административным, юридическим традиционно относят к институциональному дискурсу, для которого характерно общение в заданных рамках статусно-ролевых отношений. В.А. Маслова рассматривает политический дискурс как форму общения, которая включает хотя бы один аспект, относящийся к сфере политики: субъект, адресат или содержание сообщения [1].

К официально-деловой документации в рамках международного права относятся декларации, конвенции, соглашения, договоры, резолюции и резюме. Документы такого рода отличаются, во-первых, логичностью и официальностью тона изложения, некоторой торжественностью стиля, устойчивыми клише и синтаксическими конструкциями, характерными для этого типа дискурса. Во-вторых, они, как правило, носят регламентационно-правовой характер, поскольку в них даются определенные политико-правовые установки. Именно, специфика этих документов определяет их композиционные особенности и структуру, грамматические формы, синтаксис, уровень лексических единиц.

Необходимо отметить, что терминология подобных документов отличается значительной стандартностью, стереотипностью. Тем не менее, учитывая полисемию и несоответствие объемов значений лексем при переводе, переводчик не сможет достичь адекватного перевода официальных текстов.

Учитывая особенности грамматического и морфологического строя немецкого и украинского языков, к подобным трансформациям можно отнести такие явления, как несоответствие категории числа, частичное несоответствие в формах пассивной конструкции, неполное совпадение форм инфинитива и имен прилагательных, некоторые различия в выражении модальности и т. п., ср.:

Die Vereinten Nationen setzen sich folgende Ziele: den Weltfrieden und die internationale Sicherheit zu wahren und zu diesem Zweck wirksame Kollektivmaßnahmen zu treffen, um Bedrohungen des Friedens zu verhüten und zu beseitigen, Angriffshandlungen und andere Friedensbrüche zu unterdrücken und internationale Streitigkeiten oder Situationen, die zu einem Friedensbruch führen könnten, durch friedliche Mittel nach den Grundsätzen der Gerechtigkeit und des Völkerrechts zu bereinigen oder beizulegen [4, Art. 1].

Організація Об'єднаних Націй має на Меті: Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залягоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру [5, ст. 1].

Использование пассивного или статального залога в немецком языке передается в украинском тексте с помощью пассивных или рефлексивных конструкций, например:

Um die Herstellung und Wahrung des Weltfriedens und der internationalen Sicherheit so zu fördern, daß von den menschlichen und wirtschaftlichen Hilfsquellen der Welt möglichst wenig für Rüstungszwecke abgezweigt wird, ist der Sicherheitsrat beauftragt, mit Unterstützung des

in Artikel 47 vorgesehenen Generalstabsausschusses Pläne auszuarbeiten, die den Mitgliedern der Vereinten Nationen zwecks Errichtung eines Systems der Rüstungsregelung vorzulegen sind [4, Art. 5].

З метою сприяння встановленню й підтримці міжнародного миру й безпеки з найменшим відволіканням світових людських сил і економічних ресурсів для справи озброєння, Рада Безпеки відповідає за формулювання, за допомогою Військово-Штабного Комітету, зазначеного в статті 47, планів створення системи регулювання озброєнь для подання на розгляд Членам Організації [5, ст. 5].

К наиболее распространенному и многообразному виду переводческих трансформаций могут быть причислены замены, так как в процессе перевода замены могут подвергаться грамматические единицы - формы слов, части речи, члены предложения, типы синтаксической связи и т.д.

Замены форм слова подразумевают замены числа у имен существительных, времени у глаголов и др., например: *keine Empfehlung abgeben* [4, Art. 4] – *давати якихось рекомендацій* [5, ст. 5], *Maßnahmen bei Bedrohung oder Bruch des Friedens und bei Angriffshandlungen...* [4, Art. 7] – *Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії...* [5, ст. 7].

Также в текстах активно используется такой прием грамматических трансформаций как инфинитивных конструкций, распространенных в немецком языке, отглагольными именами существительными с семантикой действия:

1) *um Bedrohungen des Friedens zu verhüten und zu beseitigen* [4, Art. 12] – *запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії* [5, ст. 12];

2) *Der Sicherheitsrat stellt fest, ob eine Bedrohung oder ein Bruch des Friedens oder eine Angriffshandlung vorliegt* [4, Art. 16] – *Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії* [5, ст. 16].

Нормы немецкого языка диктуют употребление формы настоящего времени в придаточных предложениях времени или условия, то есть там, где украинский эквивалентный глагол имеет, как правило, форму будущего времени:

Ist der Sicherheitsrat der Auffassung, daß die in Artikel 41 vorgesehenen Maßnahmen unzulänglich sein würden oder sich als unzulänglich erwiesen haben, so kann er mit Luft-, See- oder Landstreitkräften die zur Wahrung oder Wiederherstellung des Weltfriedens und der internationalen Sicherheit erforderlichen Maßnahmen durchführen [4, Art. 16].

Якщо Рада Безпеки вважає, що заходи, передбачені в статті 41, можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, вона має повноваження вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки [5, ст. 16].

В заключение нужно отметить, что разделение трансформаций, возникающих в процессе перевода, на грамматические, лексические и синтаксические является достаточно условным, так как в каждом языке все эти явления тесно взаимосвязаны между собой, и способ передачи при переводе, например, грамматических форм и синтаксических конструкций нередко зависит от их лексического наполнения и т.д.

Однако для достижения высокой степени адекватности такие трансформации являются крайне необходимыми. Как отмечалось выше, морфологический и синтаксический строй немецкого и украинского языков имеет достаточные различия, в частности,

первый язык относится к синтетико-аналитической группе языков, а второй является чисто флективным. В связи с этим переводчик прибегает к разнообразным переводческим приемам и преобразованиям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Маслова В.А. Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? // Политическая лингвистика. Вып. 1(24). – Екатеринбург, 2008. – С. 43 – 48.
2. Fairclough N., Wodak R. Critical discourse analysis // van Dijk (T.). Discourse as Social Interaction. – London : Sage, 1997. –P. 258– 284.
3. Seriot P. Analyse du discours politique sovietique // Cultures et Societes de l'Est. 2. – Paris : Institut d'etudes slaves, 1985. –362 p.
4. Устав ООН в немецкой редакции: <https://www.unric.org/html/german/pdf/charta.pdf>.
5. Устав ООН в украинской редакции: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf.

Гутнікова А.В., канд. філол. наук, доцент
Маріупольський державний університет, Маріуполь

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СТАТУТІ ООН

У статті розглядаються види перекладацьких трансформацій, які зустрічаються при перекладі документів міжнародного права. Текст Статуту ООН об'єднує в собі риси політичного і юридичного дискурсу, тому його відмінною рисою є відхилення в бік передачі змісту при втраті або перетворенні деяких формальних ознак для досягнення адекватного і еквівалентного перекладу, що і досліджується в роботі на матеріалі німецького та українського варіанту даного документа.

Ключові слова: передача змісту, перетворення, формальні ознаки, трансформації, дискурс, адекватність перекладу.

Gutnikova A.V., Ph.D (Linguistics)
Mariupol state university, Mariupol

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN UN CHARTER

In the modern epoch of globalization and integration of countries into the world political, economic and social space, the translation of texts of international legal and political character is one of the most popular types of translations that determines the relevance of the subject matter of this article.

The purpose of the work is to study the peculiarities of international law texts, namely, UN Charter. The object of the study in accordance with the above-mentioned goal is the text of the UN Charter in German and Ukrainian versions. The subject of the study is grammatical transformations that could be found while translating texts of international law.

Key words: interpretation, substitution, omission, transformation, discourse.

ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ ДИСКУРСИВІВ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто різні підходи до розуміння поняття «дискурсивна одиниця», поглиблено його. На основі проаналізованих класифікацій дискурсивів у парадигмі дискурсології розроблено інтегровану типологію дискурсивів в епістолярному дискурсі, в якій поєднані структурний, функціональний і прагматичний підходи.

Ключові слова: дискурсиви, епістолярний дискурс, зовнішня структурна рамка епістоли, внутрішня структурна рамка епістоли, організація дискурсу, авторизація дискурсу.

Дискурсиви – термін, який з'явився в мовознавстві порівняно недавно (О.Б. Сіротиніна, С.В. Андреева, О.Ю. Вікторова та ін.), пізніше, ніж частково співвідносні з ним терміни морфології (частки, вигуки, модальники, сполучники, прислівники, або станівники), синтаксису (вставні слова, вирази тощо) та теорії тексту (текстові скріпи) чи дискурсу (дискурсивні конектори, дискурсивні маркери, дискурсивні одиниці, комунікativi). Ми розглядаємо дискурсиви саме як одиницю дискурсу, у нашому випадку – епістолярного.

З синтаксичного боку дискурсиви досліджували Л.А. Булаховський, О.І. Філімонов, А.Ф. Прияткіна, П.М. Тюрін, Є.В. Откідич та ін., вживаючи для їхнього позначення термін «скріпи», який увів Л.А.Булаховський, деякі автори вживають термін «релятив», більшість закордонних дослідників вживає термін «конектори».

Дискурсиви у функціонально-семантичному ракурсі розглядали В.В. Виноградов, Л.О. Кадомцева, Н.Ю. Шведова, К.С. Симонова, В.А. Чолкан, А.М. Баранов, В.О. Плунгян, К.В. Рахіліна, К.Л. Кисельова та ін..

У прагматичному аспекті розглядали дискурсиви J.-O.Östman, B.Fraser, D. Schiffrin, С.В. Засекін та ін.. Унаслідок аналізу мовознавчої літератури було з'ясовано, що в різних наукових парадигмах дискурсиви класифікуються по-різному, мають різний склад.

Актуальність. На нашу думку, інтеграція й аналіз результатів опису дискурсивів, отриманих у межах різних теоретичних парадигм, є нагальним завданням сучасної лінгвістики, оскільки такі дослідження стануть у пригоді для розвитку як лінгвістики тексту, так і дискурсивного аналізу.

Мета цієї статті – виявити особливості типології дискурсивів в епістолярному дискурсі (далі – *ЕД*), а також класифікувати дискурсиви, вживані в *ЕД* в парадигмі дискурсології.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: проаналізувати терміни на позначення дискурсивних одиниць, уточнити визначення дискурсива, дослідити ступінь вивченості питання про типологію дискурсивів та їхні класифікації, створити власну класифікацію дискурсивів в *ЕД*.

Об'єктом дослідження виступають дискурсивні одиниці української мови. **Предметом** вивчення стали типологічні ознаки дискурсивів в епістолярному дискурсі.

Н.В.Павлик, аналізуючи дискурсиви в епістолярному стилі української мови, уточнює поняття дискурсивної одиниці в епістолярному мовленні. Так, *дискурсивною одиницею* (далі – *ДО*) авторка вважає «будь-яку мовну/текстову одиницю, що набуває комунікативно-прагматичного значення у соціально параметризованій ситуації спілкування» [4: 5]. С.В. Засекін, на відміну від Н.В. Павлик, приймає «вуз'є» визначення дискурсивів. Дослідник дійшов висновку, що *дискурсивними маркерами* (термінологія С.В. Засекіна) слід вважати «лише ті одиниці, які сигналізують про когерентні відношення між висловленнями в дискурсі» [1: 4].

Ці одиниці не стосуються сутності того, про що повідомляється, а формують комунікативну рамку висловлення і тексту в цілому [5: 374]. К.Л. Кисельова називає дискурсивами «одиниці, які, з одного боку, забезпечують зв'язність тексту і, з іншого боку, найбезпосереднішим чином відбивають процес взаємодії мовця і слухача, позицію мовця» [3: 2].

На нашу думку, термін *дискурсиви* (або *дискурсивні одиниці*) найбільшою мірою абстрагований від категорій семантики, морфології (пор.: *дискурсивні слова, дискурсивні частки*) та синтаксису (пор.: *дискурсивні маркери, скріпи*), а отже, дозволяє уникнути жорсткої співвіднесеності з ними, яка призвела б до звуження смислового наповнення терміна і, таким чином, до зменшення корпусу елементів, які цей термін позначає. Ми в основному будемо спиратися на комунікативно-прагматичне розуміння цієї категорії.

Наголошуємо, що ми розуміємо під *дискурсивами / дискурсивними одиницями* (далі – *ДО*) **такі слова або висловлення, які відносяться до дискурсу чи його частини, а не до окремого члена висловлення і спрямовані на його організацію й авторизацію**. Розшифровуючи останню тезу, зазначимо, дискурсиви не лише структурують дискурс, надають йому логічності й послідовності, а й дають можливість зрозуміти авторську позицію, надаючи дискурсу функцію презентації індивідуальної мовної картини світу автора дискурсу.

Вітчизняна дослідниця О.І. Ілік проаналізувала декілька відомих класифікацій ДО та створила узагальнену функціонально-семантичну класифікацію, виділивши класи дискурсивів, що: 1) вказують на ставлення мовця до істинності, куди авторка відносить впевненість / невпевненість; 2) виражають композиційно-змістову організацію тексту (ДО висновку, підсумку, узагальнення, результату, а також ДО, що вказують на послідовність, перерахування, ступінь важливості тексту); 3) деталізують (посднують/ уточнюють) повідомлювану інформацію; 4) виражають емоційну оцінку (позитивну/ негативну); 5) характеризують висловлення з точки зору суб'єкта оцінки (суб'єктивізація/ об'єктивізація повідомлюваного); 6) виражають протиставну семантику [2: 78-79].

О.І. Ілік доводить, що функціонально-семантична класифікація ДО якнайкраще відповідає їхній природі, а частиномовна класифікація є другорядною, оскільки для таких одиниць, як дискурсивні слова, на перший план виходять їхні функції в дискурсі, а не частиномовна характеристика [2: 79]. Зауважимо, однак, що незважаючи на всі переваги класифікації О.І. Ілік, зокрема, її докладність, авторці не вдалося охопити всі ДО, в основному враховані однослівні дискурсиви.

Серед усього різноманіття досліджень дискурсів, на нашу думку, заслуговує на увагу функціонально-семантична класифікація Н.В. Павлик, яка розробила типологію загально-нотекстових та специфічних дискурсівних одиниць українського епістолярію як писемної форми мовлення [4], та прагматично-орієнтована класифікація Izutsu and Izutsu [6], обидві вважаємо можливим використати як підґрунтя власної класифікації дискурсів.

Услід за Н.В. Павлик, до дискурсів структурно-формального типу відносимо декілька підгруп. Так, серед специфічних, притаманних лише епістолярному жанру *ДО* дослідниця виділяє засоби ініціалізації епістоли; засоби завершення епістолярного тексту (прощальні формули подяки, побажання); стандартизовані формули звертання, привітання; стандартизовані формули побажання, поздоровлення, віншування, вибачення, вдячності, запрошення [4: 13 – 16]. Додаємо до цього підкласу ще й **підпис**, оскільки він, на нашу думку, обирається автором свідомо, з певною комунікативною метою, зазвичай однотипний у листах до одного, але може бути різним у зібраннях листів до різних адресатів. Вважаємо також, що коло **стандартизованих звертань** слід розширити, включивши до цієї групи власні імена. На нашу думку, стандартизованим звертанням стає, коли вживається в усіх або в більшості листів до певного адресата, може складатися з декількох слів, містити ім'я, прізвище, прізвище та ін..

Ми виходимо з того, що кожний лист має структурну рамку як невід'ємний складник своєї жанрової природи. Однак вважаємо, що не лише компоненти, які маркують лист як жанр, є структуроутворювальними. «Гіло» листа, тобто його змістова частина, також має певну структуру. З огляду на це, вважаємо за необхідне розрізнити зовнішню структурну рамку епістоли й внутрішню структурну рамку епістоли. При цьому ми дійшли висновку, що одиниці, які складають обидві рамки, є одиницями однієї природи, одного рівня. Це – дискурсивні одиниці, або дискурсиви.

Дискурсиви, які складають зовнішню рамку, є специфічними, характерними лише для епістолярного дискурсу, маркуючи його жанроутворювальні елементи: привітання, стандартизоване звертання, прощання, стандартизований підпис та ін.. Дискурсиви, які складають внутрішню рамку, є загальними, вживаються в різних видах дискурсу, маркуючи структурні й авторські його елементи, надаючи дискурсу «обличчя».

Особливий «малюнок», який складається з дискурсів обох типів, відбиває неповторність дискурсу окремої епістоли, і в той самий час, за ним можна простежити спільні для всіх епістол одного автора стильові риси та їхню авторську комбінаторність, неповторну, як і відбитки пальців, що становить собою основу, базис ідіостилу автора листа.

Отже, вважаємо за необхідне зауважити, що дискурсиви є, з одного боку, структуроутворювальними елементами епістолярного дискурсу, а з другого боку – стилеутворювальними й смислоутворювальними його елементами.

Приймаючи в загальних рисах існуючі класифікації дискурсів, ми уточнили їх і на їхній основі розробили власну класифікацію, в якій розрізняємо дві групи дискурсів, які вживаються в епістолярному дискурсі: структурно-формального типу й на позначення авторизації.

Вважаємо, що для листа як окремого жанру важлива його структура, для побудови якої вживаються дискурсиви першого типу. Тому перша частина класифікації заснована на структурному принципі, принципі вираження форми, і підпорядкована йому. Отже,

дискурсиви структурно-формального типу поділяємо на такі, які складають зовнішню структурну рамку епістоли і які складають внутрішню структурну рамку епістоли:

1. ДО на позначення **структури зовнішньої рамки листа**: привітання, звертання, прощання та підпис. Виділяємо їх в окрему групу, тому що вони складають основну структурну «рамку» листа, без якої лист як жанр не існує.

2. ДО, які створюють, на нашу думку, своєрідну **внутрішню структурну «рамку» листа**, тобто структурують дискурс у «тілі» епістоли:

i. Передусім, це **ДО на позначення початку, кінця, переліку, підсумку** та ін.. ДО цієї групи можна вважати **загальнотекстовими**, оскільки вони можуть структурувати будь-який дискурс.

ii. **ДО функціонального типу** в структурі листа, тобто **ДО-експресиви** – клішовані варіанти подяки, вибачення, співчуття, жалкування, вітання (поздоровлення) та ін., **ДО-директиви** – клішовані варіанти прохання, вмовляння та ін., характерні для епістолярного жанру; й **ДО-комісиви** – клішовані варіанти присягання й обіцянок. Саме такі функційні значення характерні для ЕД й навіть мають конвенціалізоване місце в його структурі.

Дискурсиви на позначення авторизації поділяємо на дискурсиви, що позначають **емоції, оцінку, авторство або «самість», дейктичні категорії**, з-поміж них виокремлюємо ті, які позначають **належність – «чужість»** або **близькість – віддаленість**.

З огляду на те, що дискурсиви є одним з головних факторів формування ідіостилю автора, їхнє вивчення й ранжування є надзвичайно актуальним. Вироблена нами класифікація, на наш погляд, може придатися для аналізу дискурсів з метою визначення рис мовної особистості в річищі дискурсології, зокрема, ідіостилю автора ЕД і потребує подальшої перевірки у практиці аналізу дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Засекін, С.В. Дискурсивні маркери когерентності англomовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти: Автореф. дис. ... наук. ступ. канд. філол. наук / Сергій Васильович Засекін. – Київ, 2001. – 23 с.
2. Ллик, О.І. Класифікації дискурсивних слів у сучасному мовознавстві / О.І. Ллик // Лінгвістичні студії. – Том 28, 2014. – с. 73-81.
3. Киселева, К.Л. Инвариантное и вариативное в семантике дискурсивных слов: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук / Ксения Львовна Киселева. – Москва, 1996. – 21 с.
4. Павлик, Н.В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Неля Віленівна Павлик. – Донецьк – 2005. – 22 с.
5. Понятина, Т.П. Коммуникативные функции дискурсивных слов в художественных текстах / Т.П. Понятина // Иностранные языки. Вестник Нижегородского гос. ун-та им. Лобачевского, 2013. – №4 (2). – С. 373-376.
6. Izutsu, K. and Izutsu, M.N. From discourse markers to modal/final particles: What the position reveals about the continuum / K. Izutsu and M.N. Izutsu // Discourse Markers and Modal Particles: Categorization and Description. – Amsterdam: John Benjamins, 2013. – P. 217-236.

Невская Ю. В., ст. преподаватель

Харьковский национальный педагогический университет им. Г.С. Сковороды, Харьков

ОСОБЕННОСТИ ТИПОЛОГИИ ДИСКУРСИВОВ В ЭПИСТОЛЯРНОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассмотрены различные подходы к понятию «дискурсивная единица», углублено понятие дискурсива. На основе проанализированных классификаций дискурсивов разработана интегрированная типология дискурсивов в эпистолярном дискурсе, в которой объединены структурный, функциональный и прагматический подходы.

Ключевые слова: дискурсивы, эпистолярный дискурс, внешняя структурная рамка эпистолы, внутренняя структурная рамка эпистолы, организация дискурса.

Nevska Yu.V., senior lecturer

H.S. Skovoroda national pedagogical university, Kharkiv, Ukraine

DISCOURSE MARKERS TYPOLOGY IN THE EPISTOLARY DISCOURSE

The article deals with the understanding of the concept of the 'discourse marker', different approaches to which have been discussed, and thereafter the notion of the 'discourse marker' has been deepened. Existing classifications of discourse markers have been analyzed. On their basis the integrated discourse markers typology in epistolary discourse has been worked out, in which there have been incorporated structural, functional and pragmatic approaches.

Key words: discourse markers, epistolary discourse, the epistle outer structural frame, the epistle inner structural frame, discourse organization.

УДК 811.161.137:159.964.225

Портнова-Шаховская А.В., Учреждение образования «Гомельский государственный медицинский университет», Гомель, Беларусь

СУГГЕСТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АБСТРАКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКОВОЙ СТРУКТУРЕ «ПЕРВОЙ МОЛИТВЫ КО ГОСПОДУ О ДЕТЯХ»

Языковой материал статьи (существительные с абстрактным значением, функционирующие в тексте «Первой молитвы ко Господу о детях») исследован с позиций своего суггестивного потенциала в лексико-семантическом и фонологическом аспектах.

Ключевые слова: абстрактная лексика, лексико-семантический уровень, молитвенный текст, суггестия, фонологический уровень, языковая структура

Люди издревле осознали особую, магическую, роль слова: словом можно убить, словом можно спасти, словом можно войска за собой повести. Лексемы говорить, речь, слово этимологически связаны со значениями «бить», «брать в плен», «гореть»,

© Портнова-Шаховская А.В., 2018

«двигать», «крутить», «находить», «резать», «связывать (завораживать) человека», «чадить», «звук», «копье», «лезвие», «молва», «молитва», «пламя», «похвала», «репутация», «рок», «свет», «слава», «снаряд», «солнце», «учение», «храм» [2, с. 177–178].

Результатом многовековой речетворческой деятельности носителей языка являются молитвы, обладающие огромным лечебным, магическим, внушающим, т.е. суггестивным потенциалом. Суггестия (лат. *suggestio*) «внушение» – это возможность навязывать многообразные и в пределе даже любые действия [3, с. 416]. Понятие *суггестия* тесно связано с понятием *установка личности*: суггестия – это система средств и приёмов направленного действия на установки личности (например, на установку на излечение, на улучшение качества жизни, на позитивное разрешение проблемы). Суггестия является компонентом обычного человеческого общения, но может выступать и как специально организованный вид коммуникации [5, с. 18]. Этим объясняется факт существования суггестивных (в частности, молитвенных) текстов, т.е. текстов, специально созданных и используемых для воздействия на установку личности и общества.

Каждому человеку, чтобы предотвратить развитие неврозов, необходимо чувствовать, что его семья защищена от внешних воздействий, нужно найти то, что психологически успокаивает и нравственно совершенствует. Этот поиск способов защиты и поддержки объясняет обращение человека к молитве (в частности, к материнской молитве о детях), языковая структура которой рассматривается в данной работе. Суггестивный потенциал молитвы реализуется на различных уровнях языковой системы: лексико-семантическом, фонологическом, грамматическом. Изложим основные результаты наблюдения над языковым материалом в лексико-семантическом и фонологическом аспектах на примере текста «Первой молитвы ко Господу о детях».

Лексико-семантический уровень принимает «максимальное участие в вербальной мифологизации действительности» [6, с. 154]. Молитвы – это тексты религиозной мифологии. Одна из теорий происхождения мифов [1] опирается на информационную теорию эмоций психолога П.В. Симонова, согласно которой эмоция возникает при недостатке информации для удовлетворения потребностей. Каждая из потребностей рождает стойкие отрицательные (с позиции психологии) эмоции: страх и любопытство. Защитным механизмом для психики человека является способность последнего объясняться при помощи слов. Отсюда закономерно, что абстрактную лексику молитвы (57 слов без учёта повторов: 89% от общего количества лексем) можно разделить на 3 тематико-смысловые группы: «вечность» (напр., *блага(-дать, -сть), бытие, век, воля, душа, житие, имя, истина, кончина, Крещение, свет Премудрости Твоея, слава, Царствие Небесное*), «добро» (напр., *веселие, дар, (долго-)терпение, добронравие, любовь, милость, праведность, радость, святость, сила, сокрушение, целомудрие, щедроты*) и «страх» (напр., *беды, беззаконие, болезнь, гнев, дерзновение, клевета, лесть, ложь, наветы, напасти, отвращение, прелести и соблазны мира, скорби, согрешения*). Магическая сила слова зависит от самовнушения, т.е. веры. Следовательно, все абстраемы можно объединить в смысловое гнездо «вера». Любопытство верующих реализуется посредством веры в добро и вечность. Искренне верующие люди в процессе молитвы отмечают изменение внутренних установок, улучшение общего состояния, эмоциональную приподнятость, чувство гармонии и радости: так, психологически отрицательная эмоция страх в тексте молитвы приобретает положительную характеристику (*страх* «отвращение

от беззакония, непорочность»). Поэтому неслучайно, что абстремы с положительным смыслом, употребление которых в речи помогает включить творческие резервы личности в преодолении различных психологических барьеров, количественно преобладают в текстах молитв о детях: рассматриваемый вид сакральных текстов тесно связан с будущим, с установкой на добро. Специфику суггестивного потенциала молитвенного текста определяет наличие в нём прямого и косвенного словесного внушения, которое реализуется посредством функционирования слов с прямым и переносным смыслом. Особенностью рассматриваемого текста является малое количество абстрем, имеющих переносное значение (*имя, лицо, сердце* как результат метонимического переноса), что свидетельствует о непосредственном и мощном влиянии семантической структуры молитвы на психологическое состояние человека. По мнению известных языковедов и философов (напр., В. Гумбольдта, П.А. Флоренского), магия слова не требует осознания его смысла, поскольку в слове как в живом организме концентрируется энергия духа. Христианство пытается эмоционально ответить на ряд мировоззренческих вопросов с помощью посредника, священнослужителя, для которого нормальным считается произнесение молитвы без понимания точного значения отдельных слов. Однако семантическая структура лексем (в том числе и абстрем), составляющих тексты молитв о детях, максимально прозрачна и понятна, т.к. в роли посредника выступает самый близкий ребёнку человек – мать, женщина, у которой прагматичность сочетается с воображением и интуицией.

Поскольку мы понимаем суггестию как вербальное творчество, то для доказательства суггестивной значимости фонологического уровня молитвенных текстов можно обратиться к опыту поэтов и писателей. Так, И. Бунин, будучи признанным стилистом, отмечал, что, начиная писать, должен прежде всего «найти звук», т.к. уловить звук – это значит определить ритм повествования, его звуковую структуру. Абстремы доминируют в морфологической структуре обращений, которыми начинаются молитвы, – *Отче Святой, Предвечны Боже, Господи, Боже Благий*: «конкретное существительное в переносном, отвлечённом, значении + прилагательное, дающее нравственно положительную характеристику». Из пяти знаменательных слов заключительной традиционной фразы большинства молитв – *Ныне и присно и во веки веков. Аминь* – три лексемы являются этимологически абстрактными существительными. Консонантный состав транскрипции обращений и заключительной фразы семантически различен: соответственно, 1) стремление верующего привлечь к себе внимание высших сил реализуется посредством доминирования в начале молитвы смычно-взрывных, в большинстве случаев – твёрдых «активных, простых, кратких» [б], [г], [г'], [д], [д'], [п], [т] звуков, 2) употребление в конце молитвы священного слова *Аминь*, расслабляющее действие которого достигается присутствием в его транскрипции мягких сонорных [м], [н] звуков, обеспечивает создание психологического комфорта молящегося человека. В транскрипции всех слов с отвлечённым значением важное место занимают гласные звуки [и], [э]/буква Е, реализующие основной фоносемантический признак молитв – «открытый, светлый, чистый». Неслучайно цветовая гамма молитв формируется преимущественным употреблением этих гласных звуков: в психолингвистических исследованиях звук [и] ассоциируется информаторами с наличием голубого (синего), а [э]/буква Е – жёлтого (белого), ближайшего к свету (по П.А. Флоренскому, первое явление света в веществе), цвета. Ещё в 1851 году русский фольклорист и историк А.Н. Афанасьев в своей работе «Ведун и ведьма»

указывал на нравственно-историческую общность сакральной сущности молитвы и таинства заговоров: и христианская, и языческая религиозные традиции связаны с понятиями «сверхъестественное знание, дар предвидения, мудрая речь, врачевание и очищение». Теории символики цвета, известные со времён Леонардо да Винчи, связывают голубой цвет с идеями Божественной истины и вечности, а также человеческого очищения от грехов. П.А. Флоренский, которого называют русским Леонардо да Винчи, в своей работе «Бирюзовое окружение Софии и символика голубого и синего цвета» (начало XX века) отмечал, что лазурь – это символ Небесной истины, Божественной вечности и человеческого бессмертия. Именно эти идеи реализуются в молитве, особенно на её начальном и заключительном этапе.

Сейчас уже общепринят факт, что религия и суггестия тесно взаимосвязаны. Изучением лингвистических аспектов суггестии занимается суггестивное языкознание: по мнению П.А. Флоренского, проанализировать магичность слова – значит понять, как и почему словом человек может воздействовать на мир. Словом *молитва* определяют особое духовное состояние человека: по словам Святого Иоанна Златоуста, молитва – это «якорь» для страждущих, это сокровище, которое способно обогатить духовно и излечить физически. Следовательно, необходимость использования вербальных средств для достижения суггестии демонстрирует, что этот феномен носит комплексный (медико-лингвистический) характер, что обуславливает перспективность подобных исследований.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кондратов, А. М. Как рождаются мифы XX века / А.М. Кондратов, К.К. Шилик. – Л.: Лениздат, 1988. – 176 с.
2. Маковский, М. М. Удивительный мир слов и значений: иллюзии и парадоксы в лексике и семантике : учеб. пособие / М. М. Маковский. – М. : Высшая школа, 1989. – 200 с.
3. Материнская молитва: Молитвы о детях. Издание 2-е, исправленное и дополненное / сост. Александрова Г. – М. : Местная религиозная организация Православный приход храма Святого Духа сошествия на Лазаревском кладбище гор. Москвы Московской епархии Русской Православной Церкви, 2015. – 64 с.
4. Петров, Н. Самовнушение в древности и сегодня / Н. Петров. – М. : Прогресс, 1986. – 144 с.
5. Поршнев, Б. Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) / Б.Ф. Поршнев. – М. : Мысль, 1974. – 487 с.
6. Черепанова, И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного / И.Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 1999. – 416 с.

Портнова-Шаховська А.В. Заклад освіти «Гомельський державний медичний університет», Гомель, Білорусь

СУГЕСТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АБСТРАКТНОЇ ЛЕКСИКИ У МОВНІЙ СТРУКТУРІ «ПЕРШОЇ МОЛИТВИ ДО ГОСПОДА ПРО ДІТЕЙ»

Мовний матеріал статті (іменники з абстрактним значенням, які функціонують у тексті «Першої молитви до Господа про дітей») досліджений з позицій свого сугестивного потенціалу в лексико-семантичному та фонологічному аспектах.

Ключові слова: абстрактна лексика, лексико-семантичний рівень, молитовний текст, сугестія, фонологічний рівень, мовна структура.

Portnova-Shakhovskaya A.V.
Gomel, Belorussia

NOUNS WITH ABSTRACT MEANING FUNCTIONING IN THE TEXT OF THE “FIRST PRAYER TO THE LORD FOR CHILDREN”

The linguistic material of the article (nouns with an abstract meaning functioning in the text of the “First prayer to the Lord for children”) is studied from the standpoint of its potential in the jury lexical-semantic and phonological aspects.

Key words: abstract vocabulary, lexical-semantic level, the prayer text, suggestion, phonological level, linguistic structure.

УДК 316.776

Русецкая И., аспирант
МГПУ им. И.П. Шамякина, Мозырь, Беларусь

ЭПИЗОД ОБЩЕНИЯ КАК ДИНАМИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА

Статья посвящена рассмотрению особенностей эпизода общения как динамической структуры. Проводится анализ структуры данного понятия в рамках категориальности.

Ключевые слова: эпизод общения, категориальность, равностатусность, неравностатусность.

Эпизоды общения являются самой крупной единицей языка и речи, реализующей функцию общения в целом. Эпизод общения представляет собой динамическую структуру, которая проходит некоторые этапы, отличающиеся друг от друга коммуникативными целями. Функция каждого этапа состоит в создании благоприятных условий для реализации коммуникативной цели следующей стадии, и так до тех пор, пока не будет достигнута коммуникативная цель всего эпизода [1: 73].

© Русецкая И., 2018

Д. Г. Богушевич указывает, что непосредственно составляющими эпизодов общения следует считать не отдельные речевые акты, воплощенные в репликах участников, а речевые роли, то есть серии речевых актов каждого из участников эпизода. Такое представление структуры эпизода позволяет применить категориальную методику описания как к цельным эпизодам – диалогам, так и к их составляющим и составляющим составляющих диалогов, то есть к речевым актам. Д.Г. Богушевич считает, что важный вопрос о взаимодействии и взаимовлиянии категорий и категориальных форм. Определение этого взаимодействия помогает уточнить описание эпизодов, ролей и актов, а также обнаружить факторы, диктующие уместность реплик, и преодолеть тем самым слабости прагматических исследований [2: 42].

Структура эпизода общения определяем как принадлежностью его к классу, так и реализацией некоторого набора признаков, которые можно считать категориями и категориальными формами вербального общения.

Категорией, в которой отсутствует ограничение на появление в каком-либо классе вербального общения, является категория статусности, имеющая две формы – неравностатусность и равностатусность участников общения.

В ходе анализа сочетания неравностатусной формы категории статусности в открытом ограниченном общении с формами других категорий, сразу становится очевидным, что категории этикетности, ритуальности, направленности и результативности представлены в английском языке своими сильными формами. Д. Г. Богушевич указывает, что категория этикетности (вежливости) предполагает две формы указания на взаимные отношения участников эпизода общения – формализованную, в которой, по крайней мере, один из участников обязан употреблять специфические формы общения, и неформализованную, в которой употребление специальных форм обращения не предусмотрено, и их появление в диалоге является указанием на специфику личных, а не социально определенных связей и отношений коммуникантов. Поэтому при неравностатусном эпизоде в ограниченном общении, то есть таком, который проходит под контролем социума, использование социально детерминированных форм становится обязательным, и отступление от них наказывается не только вербально, но в определенных случаях и более существенными способами, когда нарушение этикета рассматривается как оскорбление ограниченной обобщающейся группы (например, суда, собрания и т.д.) [2: 43].

То же, отмечает Д. Г. Богушевич, можно утверждать и о категории ритуальности, диктующей предустановленный порядок передачи роли говорящего, спектр допустимых на каждом этапе эпизода общения речевых актов. Для этой категории при неравностатусном открытом ограниченном общении жесткая форма, предполагающая социально выработанные формы, обязательна из-за возможного контроля со стороны общества. Нарушение этих норм также влечет за собой разнообразные санкции [2: 44].

Категория результативности имеет две формы – сильную, при которой результат эпизода общения оформляется вербально, и слабую, при которой вербальное оформление результата не происходит.

Категория направленности, отражающая наличие/отсутствие коммуникативного лидера, в эпизоде реализуется в своей направленной форме, поскольку в неравностатусном социально контролируемом общении предполагается, что само общение возникает по инициативе по меньшей мере одного из участников (независимо от его относительного статуса).

Категория репрезентативности отражает отношение участников общения с лицами вне конкретного эпизода общения. Она имеет три формы: личную, в том случае, когда все участники общения представляют самих себя, смещенную личную, в том случае, когда хотя бы один из участников является посредником, представляя интересы какого-либо иного лица, и, наконец, смещенную социальную, в том случае, если хотя бы один из участников представляет какую-либо группу, организацию. При социально контролируемом общении в большинстве случаев среди участников общения находится хотя бы один, который является либо чьим-то посредником, либо представителем какой-либо группы. Таким образом, в данном случае категория репрезентации представлена одной из своих смещенных форм.

При сравнении неравностатусных эпизодов открытого ограниченного общения с их противоположностью – равностатусными эпизодами закрытого ограниченного общения – обнаруживается, что последние никак не ограничивают реализацию значений категорий, кроме репрезентативности, появление смещенной социальной формы которой в них невозможно, поскольку тогда эпизод общения попадает под контроль социума и эпизод становится открытым.

Сопоставление четырех вариантов эпизодов общения (равностатусного ограниченного открытого, неравностатусного ограниченного открытого, равностатусного ограниченного закрытого и неравностатусного ограниченного закрытого) с точки зрения возможных связей форм статусности с остальными категориями даёт основания полагать, что на способность категориальных форм к совмещению в одном эпизоде влияют как классы общения, так и сами категориальные формы. Д. Г. Богушевич отмечает, что реализация категории направленности явным образом зависит от реализации категориальной формы статусности – неравностатусность эпизода предполагает однонаправленность.

От класса эпизода общения зависит реализация категориальных форм ритуальности и результативности – в обоих случаях в открытом ограниченном общении возможна только одна форма: сильная для результативности и жесткая для ритуальности. Использование форм категории репрезентативности показывает, что их реализация зависит как от класса, так и от категориальной формы статусности [3].

Непосредственное влияние партнера осуществляется высказываниями, обладающими силой воздействия, т.е. иллокутивной составляющей. Иллокутивная составляющая высказываний может быть направлена как непосредственно на достижение цели коммуниканта, а также на определение коммуникативно значимых параметров партнеров по коммуникации [4].

Д. Г. Богушевич предлагает разделить эпизоды общения на следующие три класса: закрытое (ограниченное) общение, открытое ограниченное общение, открытое неограниченное общение [4: 56].

В первой группе эпизоды характеризуются закрытым общением, наличие посторонних слушателей не предусматривается:

– Mira, you wouldn't believe! I can't believe! Mild Hamp, sitting in his chair!

– When did he write them? - asked Natalie. Mira began to fan herself with the papers: – A week ago. I thought you knew everything [5: 84].

Для второй группы эпизодов общения, по Д.Г. Богушевичу, предполагается наличие потенциального слушателя, что и отражается в самой структуре эпизодов. Попытки

нарушить структуру таких эпизодов часто, вызывают возражения со стороны участников общения:

– Why don't they just forget about the men and be themselves? – Emily insisted. – Yes, – Lily turned her terrible eyes towards Emily as if she were foolish. – We all know that. How do you do it? – She just cut them out of her heart, the way I did Dannie. – Carl turned to the girls. – How do you know? It's nonsense! – Emily was rather angry [6: 136].

В данном эпизоде Карл нарушил этикетные нормы включения очередного говорящего при публичном общении, что и вызвало довольно резкую реакцию Эмили.

Число ролей в вербальном общении может быть ограничено некоторым определенным для каждого подвида общения числом. Следовательно, существует и такой класс эпизодов, ролевой состав которых не ограничен, совпадает со всем наличествующим социумом:

– Oh, Keith, I'm sorry. I'm going to lunch now with Dawn Ogilvie – you know her? And lunch tomorrow with Jeanie Braith. I'm sorry if I sound snotty. I'm just so delighted. – Iso said.

– You are trying to be promiscuous, – Dave ventured, looking at Keith.

– She is trying to reach a place where she can be promiscuous. Trude turned to the fellows when heard their conversation.

– What are you speaking about? – asked Jake entering the hall [7: 96]. Приведенный пример разговора на вечеринке является ярко выраженным неограниченным общением, в котором могут принять участие все присутствующие. Таким образом, обнаруживаются два возможных варианта вербального общения: ограниченное, в котором роли распределены и вмешательство или захват чужой роли рассматриваются как нарушения модели общения, и неограниченное, в котором роли заранее не распределены.

Перечисленные выше классы общения соотносятся с тремя типами речи – неофициальным, официальным и публичным. Нарушение стилизованных норм каждого типа обычно отмечается участниками общения. Три класса вербального общения являются вершиной классификации, т.е. любой класс можно свести к одному из трех классов [4: 58].

Таким образом, зная класс и категории эпизода, можно определить его цель и функциональную структуру, а функциональная модель дает возможность выяснить распределение речевых актов между коммуникантами и по этапам. Полученная таким образом модель эпизода может быть сопоставлена с параметрами ролей и социально-обусловленными ограничениями. Последовательность, т.е. поэтапность, модели эпизода общения подтверждает его динамический характер. Неотъемлемой составляющей любого эпизода общения является речевая роль каждого из коммуникантов, которая воплощает цели общения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Богушевич Д.Г. О взаимодействии категорий эпизодов общения // Прагматика и логика дискурса / Д.Г. Богушевич. – Ижевск, 1991. – С.73-78.
2. Богушевич Д.Г. некоторые замечания о принципах общения // Философия, язык, культура: Тезисы докладов в пяти частях / Д.Г. Богушевич. – Минск, 1992. – С. 40-45.
3. Богушевич Д.Г. Опыт классификации эпизодов вербального общения // Языковые единицы / Д.Г. Богушевич. – Калининград, 1988. – С.14-16.

4. Богушевич Д.Г. Характеристика коммуникативной роли и выбор формы иллокутивного компонента высказывания // Методика обучения иностранным языкам. Романское и германское языкознание / Д.Г. Богушевич. – Минск, 1989. – Вып.4. – С.56-60.
5. Smithson M. The Nice Times / M. Smithson. – Britain, 1998. – 489 p.
6. Wodehouse P.G. Life with Jeeves / P.G. Wodehouse/ - Middlesex: Penguin Books Ltd, 1999. – 555 p.
7. Steel D. Miracle / D. Steel. – USA, 1992. – 450 p.

Русецька І., аспірант

МДПУ ім. І.П. Шамякіна, Мозир, Білорусь

ЕПІЗОД СПІЛКУВАННЯ ЯК ДИНАМІЧНА СТРУКТУРА

Стаття присвячена розгляду особливостей епізоду спілкування як динамічної структури. Здійснюється аналіз структури даного поняття у межах категоріальності.

Ключові слова: епізод спілкування, категоріальність, рівностатусність, нерівностатусність.

Rusetskaya I., postgraduate student

I.P. Shamyakin MSPU, Mozyr

EPISODE OF COMMUNICATION AS A DYNAMIC STRUCTURE

The article is devoted to the peculiarities of the episode of communication as a dynamic structure. The structure of this concept is analyzed within the framework of categoriality.

Key words: communication episode, categoriality, equal status, non-equal status.

УДК 811.161.3'373.2: 821.161.3

Слівець В.Р., аспірант

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна, Мазыр, Беларусь

АНАМАСТЫКОН КІЕВА

Ў КАНАТЭКСЦЕ АПОВЕСЦІ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА “БРАМА”

У артыкуле разглядаецца анамастыкон Кіева савецкага перыяду, які ўключае ў сябе назвы рэальных гадонімаў, унутрыгарадскіх аб’ектаў, эклезіянімаў, гідронімаў, рэальныя ўласныя імёны, як часткі анамастычнай прасторы мастацка-біяграфічнай аповесці В. Кармазава “Брама”. Аналізуецца роля гэтых анамастычных адзінак у арганізацыі часова-прасторавай структуры твора з улікам яго ідэйна-мастацкай і жанравай спецыфікі.

Ключавыя словы: анамастыкон, айконім, гідронім, гадонім, эклезіянім, артыонім.

Анамастычная лексіка – важнейшы элемент у структуры літаратурнага твора, якім ствараецца сацыяльна-гістарычны, нацыянальна-культурны, рэгіянальна-этнаграфічны каларыт для разгортвання ідэйна-мастацкага зместу, сюжэтных ліній, характарыстыкі вобразаў-персанажаў, арганізацыі часава-прасторавых параметраў твора. Онімы выступаюць як выразныя тэкстаўтваральныя і стыльваўтваральныя кампаненты, якія функцыянуюць не ізалявана, а як частка ўсёй анамастычнай прасторы твора, “валодаюць канатацыйнымі значэннямі, сутнасць якіх звычайна дасягаецца падрабязным аналізам шырокага кантэксту, фактамі творчай біяграфіі мастака слова, веданнем жыццёвага лёсу прататыпаў яго літаратурных персанажаў, часам і глыбокім разуменнем літаратурнага працэсу ў перыяд стварэння мастацкага твора” [6: 16]. Таму асаблівай увагі для аўтара патрабуе дакладны адбор анамастычных адзнак дзеля адлюстравання сапраўдных падзей і стварэння вобразаў рэальных асоб, як амаль абавязковы кампанент у дакументальна-эсэістычных і мастацка-біяграфічных творах.

У апошні два дзесяцігоддзі сваёй творчасці Віктар Карамзаў зарэкамендаваў сябе як аўтар шэрагу мастацкіх твораў, прысвечаных майстрам жывапісу, чые жыццёвыя і творчыя лёсы былі звязаны з Беларуссю (*В. Бяльніцкі-Біруля, С. Жукоўскі, Г. Вашчанка, А. Бараноўскі, А. Бархаткоў, С. Каўроўскі, М. Савіцкі, Я. Красоўскі, М. Тарасікаў, І. Хруцкі, Ф. Рушчыц, М. Неўраў* і інш.). У цэнтры аповесці-біяграфіі В. Карамзава “*Брама*” (2006), якая стала аб’ектам нашага даследавання, – постаць *Гаўрылы Вашчанкі* (1928 – 2014) – вядомага беларускага “жывапісца, аўтара станковых і манументальных работ, якія складаюць каштоўную частку нацыянальнага культурнага фонду” [3: 278], двойчы, паводле версіі Міжнароднага біяграфічнага цэнтра Кембрыджа, “Чалавека года” (1992, 1994), “Чалавека ХХ стагоддзя”. Свой творчы шлях і прафесійнае сталенне Г. Вашчанка пачынаў з мастацкіх школ “*суседкі Украіны*” – *Кіева і Львова*. Таму натуральна, што часткай анамастычнай прасторы твора В. Карамзава “*Брама*” стаў анамастыкон *Кіева, Львова*, у прыватнасці, дзе былі зроблены ім першыя крокі як мастака.

Народжаны на *Палессі* – у в. *Чыкалавічы* на *Брагіншчыне*, што на мяжы з *Украінаю*, як і многія яго таленавітыя землякі – *С. Палуян, У. Верамейчык, Р. Сабаленка, У. Карпаў, М. Раманюк* – Г. Вашчанка з павагай і любоўю ставіўся да суседняй краіны, падкрэсліваючы культурную роднасць і гістарычную аднасць *Кіева* з яго малой радзімай і ўсёй Беларуссю. Бо нават геаграфічна сталіца адзінай некалі дзяржавы *Кіеўскай Русі* бліжэй да *Брагіна* (каля 250 км), чым да *Мінска* (больш за 355 км). А для многіх палешукоў, асабліва з *Брагіншчыны*, як успамінаюць землякі Г. Вашчанкі, *Кіева-Пячорская лаўра* ўвогуле ўяўляецца праваслаўнай *Меккай*, наведваць якую хаця б аднойчы, стала іх святым абавязкам. Таксама вялікае значэнне мела *Украіна* і для класіка беларускай літаратуры *У. Караткевіча*, які ў 1949 – 1954 гг. вучыўся на філалагічным факультэце *Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Т. Шаўчэнкі*, а пазней скончыў там аспірантуру, працаваў у в. *Лісавічы* ў *Кіеўскай вобл.* і прысвяціў *Кіеву* і *Украіне* не адзін свой твор (“*У снягах драмея вясна*”, “*Лісце каштанаў*”, “*Мой се градок*” і інш.).

Да рознабаковага вывучэння анамастыкону *Кіева* звярталіся многія даследчыкі. Шэраг навуковых работ высвятленню этымалогіі тапоніма *Кіеў* прысвяціў польскі лінгвіст С. Роспанд, аналізуючы значэнне старажытнарускай анамастыкі для гісторыі. Грунтоўныя даследаванні гістарычнай тапаграфіі і гарадской тапанімікі *Кіева* здзейсніла краязнаўца і гісторык Л. Панамарэнка. Мікратапанімію гэтага горада вывучалі ўкраінскія

наукоўцы А. Кудрыцкі, Г. Івакін, К. Цішчанка. Беларускія мовазнаўцы таксама звярталіся да анамастычных даследаванняў сучаснай сталіцы *Украіны*. Так, В. Лемцюгова ў доктарскай дысертацыі прааналізавала анамастыкон *Кіеўшчыны* ў межах комплекснага даследавання ўсходнеславянскай айканіміі, Ю. Нікіціна прасачыла ў супастаўляльным плане асаблівасці намінацый вуліц *Мінска*, *Кіева*, *Масквы* і інш. Найстаражытнейшы з усіх славянскіх гарадоў, маючы багацейшую гісторыю і культурную спадчыну, гэты самабытны цэнтр культуры ўсходніх славян цікавіў і цікавіць даследчыкаў і сёння.

Невычэрпны матэрыял для анамастычных даследаванняў даюць тэксты літаратурных твораў. Жанравая спецыфіка белетрызаванай прозы В. Карамазова і з’яўленне ў ёй новага персанажа – рэальнай творчай асобы – зацікавілі вучоных-літаратуразнаўцаў (А. Яскевіч, В. Локун, А. Сямёнава, А. Браздзіхіна і інш.). Аднак мова мастацка-біяграфічнай прозы В. Карамазова да нашага часу вывучалася не дастаткова глыбока і даволі фрагментарна, нягледзячы на тое, што анамастычная прастора гэтых твораў надзвычай багатая, асабліва на прэцэдэнтныя імёны, артыёнымы, каларонімы, онімы-сімвалы, онімы біблейскага паходжання і г. д. Аповесць “Брама” пакуль увогуле заставалася па-за ўвагаю мовазнаўцаў. Але, на наш погляд, уяўляе несумненную цікавасць функцыянаванне ў мастацкай тканіне аповесці-біяграфіі В. Карамазова “Брама” анамастыкону *Кіева*, які ўключае ў сябе назвы рэальных гадонімаў, унутрыгарадскіх аб’ектаў, эклезіёнімаў, гідронімаў, рэальных уласных імёнаў, пераважна ў якасці знакаў часова-прасторавай арганізацыі твора і яго выразнага біяграфізму.

Намі засведчана 31 ужыванне айконіма *Кіеў* у самых розных спалучэннях у названай аповесці, які з’яўляецца дамінантным у параўнанні з іншымі аналагічнымі адзінкамі *Украіны* (*Львоў* – 20, *Чарнобыль* – 9 разоў). Яшчэ з “Аповесці мінулых гадоў” шырока вядома перыфраз “*маці гарадоў рускіх*” для абазначэння *Кіева* як цэнтра *Кіеўскай Русі*. У якасці кантэкстуальных сінонімаў да тапоніма *Кіеў* В. Карамазовым ў тэксце аповесці выкарыстоўваюцца перыфразы “*старажытная сталіца палешукоў*”, “*славянская сталіца*”, “*усходняя сталіца Украіны*” (у процілегласць *заходняй* – *Львову*), чым аўтар падкрэслівае даўнюю гісторыю горада, яго значэнне для ўсходнеславянскай культуры і геаграфічную лакалізацыю.

Як ужо адзначалася, першапачатковую адукацыю Г. Вашчанка атрымліваў у *Кіеве* (1945 – 1948), пасля чыхова вытрымаўшы ўступныя іспыты ў *Кіеўскую вучэльню прыкладнага мастацтва*, якая ў 1999 г. была рэарганізавана ў *Кіеўскі дзяржаўны інстытут дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва і дызайна імя М. Байчука*. Свой выбар накіравання ў блізкаю ад малой радзімы, суседнюю краіну будучы мастак тлумачыў наступным чынам: “*Перад беларускім хлопцам у жывапісе рэальна ляжалі дзве дарогі: адна – саматужная, другая – праз школы суседніх народаў і мастацтваў, на поўначы – Расіі, перасоўнікаў, на поўдні – Кіева і Львова. Мяне, палешука, завабіла суседка Украіна. Адно ў нас Палессе, адна Прыпяць, адны гістарычныя карані, блізкія мовы, песні, буслы...*” [1: 21]. Рашэнне было свядомым, абгрунтаваным і, як у далейшым паказаў лёс мастака, абсалютна правільным. Геаграфічная блізкасць і культурная роднасць далі магчымасць застацца верным сабе і не здрадзіць духоўным караням, бо “*Кіеў жыў з Палесsem у згодзе*” [1: 30], а вядатныя мастацкія школы падказалі напрамак творчага ўдасканалення.

Сярод рэк не толькі *Прыпяць*, якая, паводле энцыклапедычных звестак, нясе свае воды ўздоўж Прыпяцкай нізіны на працягу 204 км па тэрыторыі Украіны, 500 км – па

Беларусі і астатнія 57 км — зноў жа па Украіне, звязвае суседнія землі. “Дняпром — у Кіеў” — такую назву мае раздзел з аповесці, у якім апавядаецца пра першую сустрэчу маладога Вашчанкі са “славянскай сталіцай”: “Першая сустрэча з Кіевам запомнілася Дняпром шырокім, высокім берагам. Як узышоў на тую вышыню, як глянуў за Дняпро, а там — лугі, старыя рэчышчы, гаёчкі. Падалося, што і не адплыў далёка ад вёскі, што тут — Палессе” [1: 31]. Дняпро ва ўсе часы знітоўваў усходнеславянскія народы, быў часткаў старажытнага шляху “з варагаў у грэкі”. Гэтым жа водным шляхам і герой В. Кармазава трапляе ў сваю *alma mater*. Аднак не транспартнае значэнне гэтай ракі падкрэслівае аўтар. Дняпро ў аповесці “Брама” паўстае не толькі як адзнака рэгіянальнасці, але і традыцыйны вобраз-сімвал, характэрны для літаратуры і фальклору ўсходніх славян. Гідронім Дняпро для Г. Вашчанкі выступае сімвалам радзімы, Палесся, якое ён для сябе знайшоў і ва Украіне. Персаніфікаваная метафара “бацька Дняпро”, перыфраза “вялікая рака”, эпітэт “шырокі”, што ўжываюцца В. Кармазавым для мастацкага апісання гэтага паэтоніма-гідроніма ў літаратуры не новыя: падобныя прыклады ёсць у творах Т. Шаўчэнкі, М. Гогаля, У. Караткевіча і інш. Аднак такая творчая пераёмнасць працу менавіта на сімвалізацыю вобраза. Было падлічана, што гідронім Дняпро ў гэтым апавесці сустракаецца 14 разоў.

Па-мастацку апісваючы “кіеўскі” жыццёвы этап Г. Вашчанкі, В. Кармазаў уводзіць у тэкст твора рэальныя гадонімы, назвы ўнутрыгарадскіх аб’ектаў Кіева, малюючы яго пасляваенны стан і атмасферу: “Першыя пасля вайны зіму ды вясну Кіеў ляжаў у развалінах. Студэнты сноўдалі па ім галаднейшыя за бяздомных ічанюкоў. Быў люты мор” [1: 32]. Услед за сваім героем, які ў гурце іншых галодных студэнтаў блукаў у пошуках хоць якой-небудзь ежы, пісьменнік праводзіць чытача па вуліцы Арцёма, далей — у Верхні Горад, падол: “З вуліцы Арцёма, дзе вучыліся, звычайна падымаліся ў багацейшы Верхні Горад, адтуль спускаліся на дабрэйшы, з рабочымі людзямі, Падол, а далей была апошняя надзея — Дняпро і рынак, рыбакі і гандляры, мянялы” [1: 33]. Такімі анамастычнымі адзінкамі пісьменнік ствараў каларыт таго перыяду.

На сённяшні час гадоніма вуліца Арцёма ў Кіеве не існуе. Але ён афіцыйна ўжываўся з 1929 па 1997 г., калі і быў пераіменаваны ў вуліцу Сечавых Стральцоў. Аднак адзначым, што В. Кармазаў улічыў у гэтым твора гэтую змену: у час навучання Г. Вашчанкі ў Кіеве — з 1945 па 1948 г. — вуліца сапраўды называлася іменем “таварыша Арцёма” (Ф. А. Сяргеева) — рэвалюцыянера і палітычнага дзеяча (1883 — 1921) [2: 45].

Верхні Горад (Стары горад, Гара) — гістарычная частка Кіева, пачатак фарміравання якой адносіцца да часоў узнікнення гарадзішча Кія (к. V — пач. VI стст.), тэрытарыяльна абмяжоўваецца сучаснымі вуліцай Яраславаў Вал, Львоўскай плошчай, вуліцамі Уладзімірскай, Вялікай Жытомірскай, размяшчаецца на Кіеўскіх гарах. Назва Верхні Горад узнікла як супрацьлеглая Ніжняму Гораду — Падолу [2: 92].

Падол — таксама адна са старажытнейшых мясцовасцей Кіева, якая знаходзіцца ў складзе сучаснага Падольскага раёна. Першыя пасяленні людзей на гэтай тэрыторыі адносяцца яшчэ да часоў палеаліту [2: 488]. Назва мікратапоніма-ўрбаніма паходзіць ад стараславянскага падол — нізіна. Сапраўды, гэта частка горада размяшчаецца ля падножжа кіеўскіх узгоркаў на беразе Дняпра.

Гістарычна склалася, што яшчэ з часоў Кіеўскай Русі Падол быў гандлёва-рамесным цэнтрам горада. Таму і называе яго В. Кармазаў “дабрэйшым”: насылялі

яго простыя працоўныя людзі – рамеснікі, рачныя гандляры, якія са спачуваннем ставіліся да збыднелых, беспрытульных студэнтаў. Да мікратапоніма-ўрбаноніма *Верхні Горад* (дзе раней размяшчаліся княжацкія палацы, а таксама ўзведзены *Дзесяцінная царква* і *Сафійскі сабор*) В. Карамазяў дадае эпітэт “*багацейшы*”, падкрэсліваючы такім чынам сацыяльны ўзровень насельніцтва гэтай часткі горада.

Больш пазычына, праз мастацкі прыём адухаўлення апісвае В. Карамазяў *Крашчацік* – галоўную вуліцу, цэнтральную магістраль і таксама гістарычную мясцовасць *Кіева*, куды яго герой трапляе праз гады (прыкладна ў 1995 г. з нагоды адкрыцця яго персанальнай выставы ў *Нацыянальным музеі сучаснага мастацтва Украіны*). Сродкамі метафарызацыі пісьменнік паказвае, як змяніўся горад праз паўстагоддзя пасля вайны – адноўлены, сучасны, імклівы: “*Трымоўк, нібы стынiўшы ў бетонных берагах сталічны рух, Крашчацік...*” [1: 112].

Кіеў цікавіў студэнта-мастака Г. Вашчанку помнікамі архітэктуры і мастацтва, якія сталі духоўным здабыткам усіх усходніх славян. Кантрастнымі вобразамі ў дачыненні да апісанняў асірацелага, разбуранага вайною горада выступаюць эклезіёнімы: *Сафія* (Сафійскі сабор) як адна з галоўных хрысціянскіх святынь Усходняй Еўропы; *Уладзімірскі сабор*, да аздаблення якога шчыра прыклалі руку мастакі *В. Васняцоў, М. Несцераў, М. Урубель, П. Свядомскі, В. Катарбінскі* і інш.; *Троіцкая надбрамная царква*, якая афармляе ўваход у *Кіева-Пячорскую лаўру*; *Кірылаўская царква* – адзін са старажытнейшых храмаў у *Кіеве*. Яны ўражваюць маладога мастака сваёй велічнасцю: “*Там першая падлога хрысціянства. Ёй тысяча гадоў. Сафія?.. Божухна!..*” [1: 32]; “*Тут не адзін надбрамны храм. Былі Хрыстос і Майсей, апосталы, анёлы ў стылі не толькі Візантыі, але часоў навейшых. Царква Кірылаўская? О, матухна*” [1: 37]. Іх роспісы, абразы, мазаікі, фрэскі прывабляюць Г. Вашчанку і ў больш сталым узросце, пасля заканчэння вучэльні: “*...і ён, Гаўрыла, ужо не студэнт, мастак, які прайшоў абраную навуку, называў “Дары Пятра Магілы” – даўніну!; “Цудоўную лоўлю рыбы” – яшчэ даўнейшае, што пражыло аж тысячу гадоў, у рыбацкіх сецях ды марской пене бачыў сляды не толькі доўгага жыцця, але і смерці фрэскі, а далей мільгацеў адноўлены дэкор над аркамі фасада Троіцкай надбрамнай царквы і, нібы асобна ад яе, надбрамнай, “Еўхарыстыя” – у агняным тоне лікі святых айцоў-цароў, “Хрышчэнне Эфіона”...*” [1: 37]. Аўтар прыводзіць падрабязнае апісанне названых фрэсак, насценных кампазіцый, створаных на вядомыя біблейскія сюжэты. Яны, інтэртэкстуальныя кампаненты анамастычнай прасторы твора, выступаюць неад’емнай часткай духоўнай культуры і жыцця *Кіева*, валодаюць агульнахрысціянскімі каштоўнасцямі: “*Пераўстварэнне Урубеля. “Сашэсце” на гарах і “Плач” у прытворы – да іх, каб хоць аднойчы бачыць, ішлі як да крыжы, хто верыў і не верыў, усе ішлі ў веру*” [1: 39]. Эклезіёнімы і артыёнімы – назвы твораў іканапісу і выяўленчага мастацтва – узбагачаюць анамастыкон аповесці і створаны пісьменнікам вобраз *Кіева* як гістарычнай і культурнай сталіцы *Украіны* і ўсіх славян.

Анамастыкон *Кіева* лагічна дапаўняюць імёны вядомых мастакоў, якія мы знойдзем на старонках твора В. Карамазява. Гэта *Мікалай Адрьянавіч Прахаў* – мастак і мастацтвазнаўца, “*мудрэц*”, “*загадкавы настаўнік*”, “*гісторык тысячагоддзяў*”, як яго атэстуе Г. Вашчанка; *Таццяна Нілаўна Яблонская* – вядомая ўкраінская мастачка, выкладчыца *Кіеўскага мастацкага інстытута*; *Крычэўскі* [Фёдар Рыгоравіч. – В. С.] – украінскі жывапісец, прафесар *Кіеўскага мастацкага інстытута*, “*карыфэй*”. Акрамя гэтага, В. Карамазяў робіць экскурс у

гісторыю *Кіева* – прыкладна ў 1885 – 1896 гг., калі ствараліся насценныя распісы *Уладзімір-скага сабора* пад кіраўніцтвам гісторыка мастацтва *старэйшага Прахава* [Адрыяна Віктаравіча. – В. С.], у сувязі з чым у тэкст твора ўводзяцца ўжо названыя раней прэцэдэнтныя імёны *Васнецова, Несцерава, Урубеля* і інш.

Такім чынам, у кантэксце аповесці В. Карамазава “Брама” анамастыкон *Кіева* (як знакавага горада ў лёсе галоўнага героя твора – Г. Вашчанкі) выконвае ролю своеасаблівых каардынат, якія арганізуюць час і прастору, выступаюць у якасці гістарычна-культурнага фону для разгортвання дзеяння ў творы. Назвы рэальных тапонімаў (*Украіна, Кіеў, Львоў*), гідронімаў (*Прыпяць, Дняпро*), мікратапонімаў-урбанонімаў і гадонімаў (*Верхні Горад, Падол, Крашчацік, вуліца Арцёма*), унутрыгарадскіх аб’ектаў (*Кіеўскі інстытут, Кіеўская вучэльня прыкладнага мастацтва, Нацыянальны музей сучаснага мастацтва Украіны*), эклезіёнімаў (*Сафія, Уладзімірскі сабор, Троіцкая надбрамная царква, Кір’лаўская царква*), і звязаных з імі артыонімаў (“*Дары Пятра Магілы*”, “*Цудоўная лоўля рыбы*”, “*Еўхарыстыя*”, “*Хрышчэнне Эфіона*”, “*Саішэце*”, “*Плач*”), а таксама ўласных імёнаў (*М. А. Прахаў, Т. Н. Яблонская, Крычэўскі* і інш.) падкрэсліваюць жанравую спецыфіку твора, яго біяграфізм і садзейнічаюць глыбокаму і поўнаму раскрыццю аўтарскай задумы – паказаць у развіцці станаўленне творчай асобы рэальнага персанажа.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Карамазаў, В. Брама: апавесць / В. Карамазаў. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 128 с.
2. Киев: энциклопедический справочник / под ред. А. В. Кудрицкого. – Изд. 2-е. – Киев, 1985. – 760 с.
3. Лазука, Б. А. Гісторыя беларускага мастацтва: у 2 т. / Б. А. Лазука. – Мінск: Беларусь, 2007. – Т. 2: XVIII – пачатак XXI стагоддзя. – С. 278 – 279.
4. Пономаренко, Л., Різник, О. Київ. Короткий топонімічний довідник: Довідкове видання / Л. Пономаренко, О. Різник. – Київ.: Видавництво «Павлім», 2003. – 124 с.: іл.
5. Шаранговіч, Н. В. Гаўрыіл Вашчанка. Народжаны Палессем: нататкі пра жыццё і творчасць / Н. В. Шаранговіч. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 253 с.
6. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр: УА “МДПУ імя І.П. Шамякіна”, 2010. – 206 с.

Сливец О.Г., аспирант

Учреждение образования «Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина», Мозырь, Беларусь

ОНОМАСТИКОН КИЕВА В КОНТЕКСТЕ ПОВЕСТИ ВИКТОРА КАРОМАЗОВА «БРАМА»

В статье рассматривается ономастикон Киева советского периода, который включает в себя названия реальных топонимов, внутригородских объектов, экклезионимов, гидронимов, реальные собственные имена как части ономастического пространства художественно-биографической повести В. Каромазова «Брама». Анализируется роль этих ономастических единиц в организации временно-пространственной структуры произведения с учётом его идейно-художественной и жанровой специфики.

Ключевые слова: ономастикон, ойконим, гидроним, топоним, экклезионим, артионим.

Сливец О. Г., аспірант
Мозирський державний педагогічний університет імені І. П. Шамякіна, Мозир, Білорусь

ОНОМАСТИКОН КИЄВА В КОНТЕКСТІ ПОВІСТІ ВІКТОРА КАРОМАЗОВА «БРАМА»

У статті розглядається ономастикон Києва радянського періоду, який включає в себе назви реальних годонімів, внутрішньоміських об'єктів, екклезіонімів, гідронімів, реальні власні імена як частини ономастичного простору художньо-біографічної повісті В. Каромазова «Брама». Аналізується роль цих ономастичних одиниць в організації тимчасово-просторової структури твору з урахуванням його ідейно-художньої та жанрової специфіки.

Ключові слова: ономастикон, ойконім, гідронім, годонім, екклезіонім, артонім.

Slivetz V. R., graduate student
I.P. Shamyakin state pedagogical university, Mozyr, Belarus

THE ONOMASTIC SYSTEM OF KIEV. ON THE NOVEL BY VICTOR KARMAZOV «BRAMA»

The article deals with the onomastic system of Kiev of the Soviet period, which includes the names of actual godonyms, internal local objects, ecclesionyms, hydronyms, real proper names, as parts of the onomastic space of the artistic biographical story of Karamazov V. «Brama». The role of these onomastic units in the organization of the temporal and spatial structure of the novel is analyzed according to its ideological, artistic and genre specificity.

Key words: onomastic system, oikonym, hydronym, godonym, ecclesionym, artonym.

УДК 811.161.1'42

Сыромля Н.Н. канд. филол. наук, доцент
Киевский национальный университет технологий и дизайна, Киев

СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РУСИСТИКИ В ОБЛАСТИ ЛИНГВОИМАГОЛОГИИ И ДИСКУРСОЛОГИИ

В статье анализируются современные направления, разрабатываемые в русистике на стыке когнитивной лингвистики, теории коммуникации, лингвокультурологии, дискурсологии.

Лингвоимагология – новое направление языкознания в рамках теории коммуникации, призванное изучать отображение образа, имиджа (отсюда термин) одного народа или страны в языковом сознании другого народа. В рамках дискурсологии наблюдается формирование нового жанра исследования – синтез научного и художественного стилей, представленного в работах проф. Л. П. Ивановой.

Ключевые слова: лингвоимагология, дискурсология, новое направление, новый жанр.

© Сыромля Н.Н. 2018

Для формирования лингвистического направления должны быть сформированы его объект, предмет, метод и методологические подходы, материал и телеологическая установка. Понятийный аппарат во многих новых направлениях лингвистики требует более детальной проработки и разграничения, методика анализа и материал исследования также пересекаются и не всегда дифференцируются.

Современное языкознание представлено следующими направлениями: когнитивная лингвистика, этнолингвистика, лингвокультурология, межкультурная коммуникация, дискурсология, лингвопрагматика, психоллингвистика. Одним из молодых среди формирующихся направлений является разрабатываемая проф. Л. П. Ивановой *лингвоимагология*, тесно связанная с когнитивной лингвистикой и межкультурной коммуникацией.

Лингвоимагология восходит к имагологии – области сравнительного литературоведения, которая изучает имидж (см. термин имагология) одного народа и страны в глазах другого народа и страны. По справедливому утверждению автора данного направления, образ, имидж страны или народа всегда вербализуется, следовательно, есть основания для формирования лингвистической имагологии.

Материалом для лингвоимагологического анализа послужили фрагменты воспоминаний (многие из них в нашей стране ранее не публиковались) о жизни в Берлине в первой половине 20-х гг. русских беженцев и советских подданных; свидетельства современников и биографов о русских издательствах, научной и педагогической деятельности, театральной жизни, деятельности русских писателей – А. Белого, А. Ремизова, Б. Пастернака, М. Цветаевой, А. Толстого, М. Горького, С. Есенина и других, газетные статьи, объявления и заметки, дающие представление об атмосфере, в которой находились русские в Берлине той поры» [4: 1].

Остановимся подробнее на теоретических обоснованиях нового направления в языкознании.

Л. П. Иванова, опираясь на достижения современного науковедения (работы Н. Ф. Алефиренко, В. А. Глущенко и др.), рассматривает лингвоимагологию сквозь призму сформулированных критериев: «В современном науковедении сложились следующие критерии наличия собственного направления: объект, предмет, метод исследования. В. А. Глущенко предлагает дополнить перечень телеологической установкой, наш опыт свидетельствует о необходимости вычленения специфических единиц анализа и материала для исследования» [3: 126].

Так, по определению автора, объект лингвоимагологии – видение одним народом другого народа или / и страны, где он живет. Предмет нового направления – все, что формирует и эксплицирует имидж одного народа в сознании другого (оценка, прецедентные феномены, стереотипы, животный и растительный мир, ландшафт, исторические события и т.д.), материал лингвоимагологии – эпистолярные и художественные тексты многих различных представителей того или иного народа.

В процессе лингвоимагологического исследования особое внимание обращается на хронологический фактор (например, как отмечает Л. П. Иванова, оценка той же Франции во времена Наполеоновских войн и Первой мировой войны не совпадают) и на следующую особенность: вербализованная оценка имиджа, образа народа и его страны более характеризует оценивающую сторону, а не оцениваемое [2].

Метод, используемый в лингвоимагологии, носит одноименное название – лингво-магологический и находится в стадии разработки: «До сего времени удалось сформировать собственно имагологический метод ... актуальны описательный метод с элементами сопоставительного, поскольку в идеале имидж необходимо исследовать «зеркально»: как видим мы и как видят нас» [3: 127].

Последний критерий, указанный в исследовании, – телеологическая установка, т.е. выяснение видения той или иной страны или народа, ее населяющего, глазами представителей другого народа, чтобы сформировать обобщенный имидж. Таким образом, наличие указанных критериев в рамках лингвоимагологии позволяет считать ее самостоятельным направлением современной лингвистики.

Перейдем к обзору современных дискурсологических исследований.

Понятие дискурса разрабатывается Л. П. Ивановой многие годы. Итогом многочисленных публикаций и выступлений автора на конференциях стала монография «Дискурс микросоциума (типичной семьи с типичной фамилией)» [1].

В работе впервые с позиций лингвистики анализируется новая категория *микросоциум семьи*. Отметим, что отдельные аспекты семейного дискурса становились объектом изучения языковедов, например, в работе Занадворновой А. В. (Москва 2003) анализу подверглись имена, прозвища, обращения в семье, семейная фразеология, семейный «словарь»; в диссертации Бигари А. А. (Киев 2006) проведен комплексный анализ дискурса современной англоязычной семьи; исследование Звягинцевой В. В. посвящено изучению особенностей функционирования различных форм обращения в рамках русского и английского семейного дискурса (Курск 2011) и др. Однако цельное описание дискурса семьи пока не создано, научный аппарат не разработан, что говорит об актуальности исследования проблемы.

По мнению Л. П. Ивановой, согласно концепции инварианта/варианта В. М. Солнцева (Солнцев В. М. 1971), «...можно утверждать, что ментальное пространство того или иного народа – инвариант, воплощающийся во множестве вариантов – ментальном пространстве разных семей» [1: 9].

Для обозначения коммуникативной деятельности, протекающей в родительском доме, автор выбирает термин дискурс. Проанализировав характеристики данного понятия (Е. А. Селивановой, Н. Д. Арутюновой, Т. М. Николаевой, Ю. С. Степанова, Л. Ю. Иванова, Э. Бюиссанса, З. Хэрриса, П. Серии и др.), Л. П. Иванова делает вывод: «То, что анализируем мы, тоже есть основания рассматривать как “целенаправленное социальное действие”, оно отражено в механизмах сознания, это действительно речь, погруженная в жизнь. Но как быть с невербальной составляющей жизни семьи: вещи, которыми пользовались дорогие люди... На дальнейшие размышления нас вдохновила мысль Н. Д. Арутюновой об анализе дискурса сквозь призму “общей тенденции к интеграции гуманитарных исследований”» [1: 10].

Таким образом, формируется ключевое определение в работе: «...для нас дискурс микросоциума – это коммуникативная деятельность членов одной семьи, протекающая в стенах родительского дома, находящаяся под мощным влиянием семейных, национальных и культурных традиций ... в семье создается особое ментальное пространство» [1: 13].

Материалом для исследования послужил дискурс семьи автора – семьи Ивановых, «типичной семьи с типичной фамилией».

Дискурс микросоциума семьи Л. П. Иванова анализируется с помощью следующих лингвистических категорий и компонентов.

1. **Категория прецедентности** (работы Ю. Н. Караулова, Ю. А. Сорокина, И. М. Михалева, В. Г. Костомарова, Н. В. Бурвикова, И. В. Захаренко, Ю. Е. Прохорова, Д. Б. Гудкова, В. В. Красных и др.) реализуется посредством прецедентных феноменов, классифицированных на прецедентные имена, прецедентные тексты, прецедентные события, прецедентные ситуации, прецедентные высказывания семьи Ивановых (любимые песни семьи, малые песенные жанры (частушки), семейные предания, материальные прецедентные феномены, среди которых рассматриваются артефакты как свертхтекст родительского дома и домашние любимцы).

2. **Концепты.** Основными единицами ментального пространства микросоциума семьи наряду с прецедентными феноменами являются концепты, ключевые слова культуры.

В монографии представлен анализ концептов, вербализованных в любимых песнях семьи Ивановых: *концепт Родина, концепт война, концепт любовь, концепт родной дом.* Отдельный пункт работы посвящен концепту *толерантности* в структуре семейных ценностей.

Автор приходит к выводу, что «... в дискурсе семьи как микросоциума функционируют все типы прецедентных феноменов. Если типология их во всех семьях одина, то наполнение специфично. Думается, исчерпывающее (насколько это возможно) описание дискурса разных семей имеет определенный научный интерес, поскольку вводит в обиход абсолютно новый материал. С другой стороны, такого рода исследования позволяют приблизиться к нашим корням, к вечным ценностям» [1: 15].

Данная работа представляет собой синтез научного и художественного стилей, на что обратила внимание в своей рецензии «Зарождение нового жанра дискурсологии» проф. Н. П. Тропина и охарактеризовала ее как новый жанр в жанроведении [5].

Таким образом, лингвоимагология и дискурсология являются современными направлениями языкознания, так как обладают собственным специфичным объектом исследования, предметом, методом, материалом, телеологической установкой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Иванова Л. П. Дискурс микросоциума (типичной семьи с типичной фамилией) / Л. П. Иванова. – Киев, 2015. – «Освіта України». – 64 с.
2. Иванова Л. П. Европа в видении Н. С. Гумилева (лингвоимагологический аспект) / Л. П. Иванова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика” : Збірник наукових праць. Випуск 18. – Херсон: ХДУ, 2013. – 327 с. – С. 183 – 187.
3. Иванова Л. П. Критерии формирования нового лингвистического направления / Л. П. Иванова // Методологія та історіографія мовознавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Слов’янськ: ДДПУ, 2013. – 380 с. – С.125 – 128.
4. Иванова Л. П. Русский Берлин в лингвоимагологическом аспекте / Л. П. Иванова. – К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2017. – 108 с.

5. Тропина Н. П. Зарождение нового жанра дискурсологии / Н. П. Тропина // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика : наук. журн. / Херсон. держ. ун-т. – Херсон: 2015. – С.147-149.

Сиромля Н.М., канд. філол. наук, доцент
Київський національний університет технологій та дизайну, Київ

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РУСИСТИКИ В ГАЛУЗІ ЛІНГВОІМАГОЛОГІЇ І ДИСКУРСОЛОГІЇ

Стаття присвячена огляду сучасних напрямків русистики – лінгвоімагології і дискурсології. Лінгвоімагологія – новий напрямок мовознавства у межах теорії комунікації, який вивчає відображення образу, іміджу (звідси термін) одного народу або країни в мовній свідомості іншого народу, лінгвоімагологія має власний предмет, об'єкт, метод дослідження. У межах дискурсології спостерігається народження нового жанру – синтезу наукового та художнього стилів, представленого у роботах проф. Л. П. Іванової.

Ключові слова: лінгвоімагологія, дискурсологія, новий напрямок, новий жанр.

Syromlya N., PhD, assistant professor
Kyiv national university of Technologies and Design

MODERN RUSSIAN LANGUAGE RESEARCHES IN THE FIELD OF LINGVOIMAGOLGY AND DISCOURSE STUDIES

The article is dedicated to an overview of modern Russian language studies - Lingvoimagology and Discourse Studies. The theory of communication should be based on a solid foundation of lingvoimagology because the latter gives information on changes of communication during some period of time, which factors influence upon these processes, in particular - the role of the sender and recipient factor. In the process of intercultural communication one should take into account the established traditions of a dialogue and the process of their formation, lingvoimagology gives the information about these processes.

Lingvoimagology studies the image (hence the term) of people or the country in the perception of the other country or people . This image is verbalized by assessing, precedent phenomena, paralinguistic situation. The material for lingvoimagological analysis is epistolary, memoirs, publicist and literary texts. Lingvoimagology has its own subject, object, research methods. It is considered to be a new genre within Discourse Studies - a kind of synthesis of scientific and belles-lettres style represented in prof. L. P. Ivanova's works.

Key words: Lingvoimagology, Discourse studies, a new branch, a new genre.

АДЭТНАНІМІЧНЫЯ ЁТВАРЭННІ Ё ГАВОРКАХ ГРОДЗЕНІШЧЫНЫ

У артыкуле даецца апісанне і семантычная характарыстыка адэтнонімічных адзінак – мікратапонімаў, дрымонімаў, драмонімаў, аронімаў, аграонімаў, гелонімаў, некронімаў і інш., якія маюць у сваім складзе этнонімы (ад грэч. *ethnos* – племя, народ, опута – імя, пласт лексікі, у кожнай мове прадстаўлены назвамі розных этнічных супольнасцяў: нацыяў, народаў, народнасцей, плямёнаў, плямянных саюзаў, родаў), што засведчаны ё гаворках Гродзенішчыны.

Ключавыя словы: этнонім, адэтнонімічнае ётварэнне, мікратапонім, онім, народ, нацыя.

Сярод беларускіх лінгвістаў, што даследавалі праблемы этнонімаў і адэтнонімічных утварэнняў, пераважна тапонімаў, айконімаў, антрапонімаў, патрэбна адзначыць Т. Аліферчык, Н. Багамольнікаву, В. Вярэніча, М. Грынבלата, Ю. Гурскую, М. Даніловіча, Г. Мезенка, А. Рогалева, А. Станкевіч, В. Шура, В. Шклярыка і інш.

Нягледзячы на даволі вялікую колькасць існуючых прац, разнастайныя рэгіянальныя адметнасці адэтнонімічных утварэнняў разгледжаны яшчэ недастаткова: фрагментарна, напрыклад, даследаваны некаторыя мікратапонімы, якія ўзыходзяць да шматлікіх этнонімаў, і, на нашу думку, патрабуюць далейшага сістэмнага і комплекснага вывучэння.

Фактычны матэрыял даследавання быў назапашаны метадам суцэльнай выбаркі з “Анамастычнага слоўніка Гродзенішчыны” В. Ламака, тлумачэнне некаторых назваў у слоўніку прыведзена з улікам іх народнага разумення. Абагульненні дапаўняюцца паказчыкамі, якія атрыманы метадам выбаркі з анамастычных і іншых слоўнікаў, манаграфій, падрыхтаваных вядомымі даследчыкамі лексікі і гісторыі Беларусі. Адэтнонімічныя мікратапонімы скампанаваны ё лакальныя групы:

- *аграонімы* (39 адзінак): *Амерыканскае Гарадзішча* – урочышча. Шпанавічы Ашм. [1: 17]; *Гудзеніцкая* – сенажаць (каля в. Гудзенікі). Астр.; *Гудзініска Даліна* – сенажаць (належала жыхарам в. Гудзінішкі). Раўбішкі Воран.; *Жамойдава Поле* – поле. Шчучы Бор Іўеў.; *Жамойдава Сенажаць* – сенажаць (належала Жамойту). Галімпшчына Іўеў. [1: 123]; *Жыдава Гара* – поле. Грабяні Гродз.; *Жыдоўскае Поле* – поле. Сугакі Ваўк.; *Жыдоўскі Магільнік* – поле (тут былі яўрэйскія могілкі). Шлавенцы Воран., Воўпа Ваўк., Орля Шчуч., Агароднікі Свісл.; *Жыдоўскія Агароды* – поле (былы агарод яўрэя). Гіравічы Іўеў. [1: 127]; *Казакова Балота* – урочышча. Мілашэвічы Слонім.; *Казакоў Агарод* – урочышча. Рудня Свісл.; *Казачысіна* – поле (належала *Казачысе*). Добавічы Іўеў. [1: 151]; *Латышы* – поле (належала селяніну з мянушкай Латыш). Парэчча Гродз. [1: 187]; *Літвінчына* – поле (былы надзел зямлі Літвінскага). Ладзенікі Навагр.; сенажаць Ждановічы Навагр.; *Літоўскае Поле* – поле. Лесніца Гродз. [1: 191]; *Ляхава Гара* – поле. Маркіняты Ашм.; *Ляхаў Панар* – сенажаць. Багданы Шчуч.; *Ляхаўка* – поле. Цыдавічы Гродз.; *Ляхаўшчына* – сенажаць. Заполле Маст., Амбілеўцы Шчуч. *Ляхоўка* – поле.

Заполле Навагр.; *Ляхаўшчына* – сенажаць. Заполле Маст., Амбілеўцы Шчуч. [1: 197]; *Мазураўскае Поле* – поле (каля в. Мазураўшчына). Ашм.; *Маскалёўскія* – поле (належыць жыхарам в. Маскалі). Вялікая Воля Дзятл. [1: 197]; *Нямецкі Магільнік* – поле (на месцы магільніка, дзе былі пахаваныя нямецкія салдаты часоў першай сусветнай вайны). Віктасіна Астр.; *Нямецкія Насыпэ* – урочышча. Паўлава Слонім.; *Нямеччына* – выган. Сямейкі Лід. [1: 224]; *Паляцкі Востраў* – урочышча. Навасёлкі Свісл.; *Паляцкі Тарфянік* – урочышчы (тут жывуць палякі). Бабічы Шчуч. [1: 239]; *Русакі* – поле (каля в. Русакі). Раманавічы Шчуч.; *Русаўшчына* – паша. Васявічы Дзятл.; *Рускае Поле* – поле (тут жыла сям’я “рускіх”). Мастоўляны Лід.; *Русінава* – сенажаць (належала лесніку з прозвішчам Русін). Рэпішча Дзятл.; *Русаўка* – урочышча (паша каля в. Русакі). Чарлёнка Дзятл.; [1: 270]; *Татаршчына* – сенажаць (належала Татарыну, мянушка чалавека, продак якога быў татарынам). Гернікі Дзятл.; Луг. Малая Лапеніца Ваўк.; Урочышча. Воўпа Ваўк. [1: 304];

• *дрымонімы* (24): *Амерыканскі Лес* – лес. Кватары Бераст. [1: 17]; *Гудзінскі Лес* – лес каля хутара Гудзінскага. Зарачаны Воран. [1: 123]; *Жыдоўскі Магільнік* – частка лесу. Трабы Іўеў.; *Жыдоўскія Апоны* – частка лесу (тут падчас Вялікай Айчыннай вайны ў акопах жылі яўрэі). Рэпішчы Дзятл.; *Жыдоўшчына* – лес. Зарачаны Воран., Вялікія Масушыны Свісл.; *Жыдунскі Равок* – частка лесу. Ятрань, Багудзенка Навагр. [1: 127]; *Жыдоўка* – лес. Нястанішкі Сморг. [1: 126]; *Казак* – лес. Каліноўская Свісл., Паўлава Слонім.; *Казакевічаў* – лес. Панямонь, Шчорсы Навагр. [1: 151]; *Ляхавіца* – лес. Гута, Руда Яварская, Яблынька Дзятл. *Ляхаўшчына* – лес. Забагонне Зэльв. [1: 197]; *Мазурык* – лес (лесніком у ім служыў Мазур). Сямейкі Лід., Тушамля Свісл.; *Маскаўшчына* – лес. Воўпа Ваўк. [1: 207]; *Немкаў Бярэзнік* – бярэзнік. Зарачаны Воран. [1: 222]; *Русакі Хвайна* – лес (належаў Русаку). Раманавічы Шчуч.; *Русакішчына* – лес. Казлоўшчына Ашм.; *Рускія Кусты* – кустоўнік альшэўніку. Сурвілішкі Іўеў. [1: 270]; *Татараўшчына* – лес. Пескі Маст.; *Татарскі Лес* – лес. Шлавенцы Воран.; *Татарышкі* – Кустоўе. Холстава Зэльв. [1: 304]; *Татараўшчына* – лес. Пескі Маст. [1: 303]; *Хахляцкі Лес* – лес (каля в. Хахлово). Дзяляцічы Навагр. [1: 313]; *Татарскія Дрэвы* – дрэвы каля хаты Татарына. Валеўка Навагр. [1: 303]; *Туркаў Бярэзнік* – бярэзнік (на полі Турка). Крапўніца Свісл. [1: 313];

• *аронімы* (20): *Высна Белапалаякаў* – пагорак у лесе. Граўжышкі Ашм. [1: 76]; *Жамойдава Гара* – пагорак. Ракавічы Шчуч.; *Жамойдаў Курган* – курган (каля хаты Жамойды). Бабічы Шчуч. [1: 123]; *Жыдова Гара* – пагорак. Міжэрычы Зэльв., Галкавічы Навагр.; *Жыдоўка* – пагорак. Запруддзе Зэльв.; *Жыдоўская Горка* – пагорак (тут былі яўрэйскія могілкі). Навагрудак. [1: 126]; *Жыдоўскі Роў* – роў (месца растрэлу яўрэяў). Каліноўская Свісл.; *Жыдоўскія Ямы* – ямы ў лесе. Каргаўды Воран.; *Жыдоўска Гара* – пагорак. Літаварцы Дзятл.; *Жыдомля* – луг (каля в. Жыдомля). Гродз. [1: 127]; *Казакі Гара* – пагорак. Мацёшчына Навагр.; *Казакі Могілка* – пагорак. Рагозніца Маст. [1: 151]; *Літвінская Гара* – пагорак. Ждановічы Навагр. [1: 191]; *Ляхава Даліна* – даліна (каля хутара Ляха, мянушка ўзыходзіць да этноніма лях). Навасёлкі Дзятл.; *Ляхаво* – луг. Шыйкі Зэльв. [1: 197]; *Маскалёва Гара* – пагорак. Гнаінскія Дзятл.; *Маскалёва Даліна* – даліна. Гнаінскія Дзятл.; *Маскаліха* – выган (каля хаты Маскаліхі, прозвішча ўзыходзіць да этноніма *маскаль*). Бязданы Астр. [1: 206]; *Пад Цыганом* – луг. Мастоўляны Лід.; мясціна на полі. Малое Сяло Шчуч. [1: 229]; *Польскі Луг* – луг. Гібірда Астр.; *Польскія* – пагорак (тут расстралілі палякаў). Парэчча Гродз.; *Польчына Гара* – узвышша.

Ліпнікі Шчуч.; *Пижаў Мур* – мясціна (былыя панскія забудовы). Шыйкі Зэльв. [1: 255]; *Русакі* – паляна. Аўсяніца Шчуч.; *Рускія Аконы* – мясціна (тут ёсць равы з насыпам). Рыбалавічы Маст.; *Татарка* – пагорак (побач была вёсачка, у якой жылі татары). Трабы Іўеў.; *Татарская Гара* – пагорак. Каменка Дзятл.; *Турчанка* – пагорак (каля р. Турчанкі). Місюны Ашм.; *Турэцкая Гара* – пагорак (яго насыпалі турэцкія салдаты). Скоўдзічы Слонім.; Дашкавічы Свісл.; Пагорак у лесе. Карапіўніца Свісл. [1: 309]; *Французская Гара* – пагорак (тут некалі адбылася бітва з французамі). Кальчуны Ашм. [1: 311]; *Хахлова Гара* – пагорак (побач жыў Хахол, так мясцовыя жыхары называлі выхадца з Украіны). Навасёлкі Слонім. [1: 313]; *Чэхава Лучка* – луг. Ялоўшчына Гродз. [1: 324];

- *драмонімы* (13): *Жамойдавы Сцежкі* – сцежкі (да хаты Жамойды). Бабічы. Шчуч. [1: 123]; *Жыдоўска Дарога* – дарога. Казіміраўка Гродз. [1: 126]; *Жыдоўскі Пераезд* – месца каля дарогі (тут жылі яўрэі). Рагозніца Маст. [1: 127]; *Казакоўска Дарога* – дарога. Сарочыцы Маст. [1: 151]; *Мазураўская Дарога* – дарога (да в. Мазураўшчына) Ашм. [1: 198]; *Нямецкая Дарога* – дарога. Трахімавічы Дзятл., Фалькавічы Лід. [1: 224]; *Русакі Дарога* – дарога (да в. Русакі). Бабічы Шчуч. [1: 270]; *Татарскі Акон* – дарога (побач быў курган, насыпаны татарамі). Навасёлкі Гродз.; *Татарскі Брод* – брод (побач жылі татары). Пашкавічы Воран. [1: 303]; *Хахляцкая Дамба* – дамба. Чаплічы Лід.; *Хахлова Сцежка* – дарога. Казіміраўка Гродз. [1: 313]; *Турэцкая Дарога* – дарога (да турэцкай гары). Скоўдзічы Слонім. [1: 309]; *Французавы Дарога* – дарога ад в. Батароўка, па якой Жэрэм Банапарт са сваім войскам рухаўся да Гродна [2: 240];

- *гелонімы* (9): *Жыдоўскія* – балота. Крапіўніца Свісл. [1: 127]; *Казакоўшчына* – частка балота. Эсманты Гродз., Сарочыцы Маст. [1: 151]; *Мазуроў Дол* – балота. Заполле Маст. [1: 198]; *Немчыно* – балота. Харціца Маст. [1: 222]; *Нямецкі Гронд* – балота. Ліпнікі Шчуч. [1: 224]; *Польскія Масткі* – балота. Навасёлкі Свісл. [1: 251]; *Русінава Балота* – балота. Філявічы Шчуч.; *Русіновічкі Балота* – балота (належала Русіновічу, прозвішча, на думку мясцовых жыхароў, утворана ад этноніма “*рускі*”). Кузьмы Шчуч. [1: 269];

- *некронімы* (7): *Жыдоўскія Могліцы* – могілкі, дзе былі пахаваны яўрэі. Нягневічы Навагр. [1: 127]; *Нямецкія Магілы* – могілкі (пахаваныя нямецкія салдаты). Рацічы Гродз. [1: 223]; *Нямецкія Грады* – могілкі (тут пахаваны нямецкія салдаты). Ліпнікі Шчуч.; *Нямецкія Могілки* – могілкі (тут пахаваны нямецкія салдаты). Сніпаўшчына Ашм., Залесаўцы Навагр., Мікелеўшчына Маст. [1: 224]; *Польскія Могілки* – могільнік (каталіцкі). Першамайская Шчуч. [1: 251];

- *віконімы* (6): *Кітайшчына* – частка в. Гагарына Навагр. [1: 169]; *Маскалёўшчына* – частка сяла. Сакавічы Іўеў.; *Маскалі* – частка вёскі. Заполле Маст. [1: 206]; *Хахлушчын Хутар* – хутар (тут жыве Хахлушка, жанчына з Украіны). Чэхі Астр. [1: 313]; *Мазураўшчызна* – частка в. Кальчуны Ашм. [1: 198];

- *лімніонімы* (6): *Гудаўская Кудра* – возера (абсажанае галіністымі дрэвамі). Гуды Лід. [1: 99]; *Літоўка* – возера. Мітраполь Навагр. [1: 191]; *Жыдоўска Сажалка* – сажалка. Багудзенка Навагр. [1: 127]; *Нямецка Крыніца* – сажалка. Бяйнюны Ашм. [1: 224]; *Цыганская Мачула* – сажалка. Кальчуны Дзятл. [1: 317]; *Чаркасаўская Сажалка* – сажалка (каля в. Чаркасы). Ашм. [1: 318];

- *гідронімы* (3): *Гудаўшчына* – крыніца (каля вёскі Гудаўшчына). Ашм. [1: 99]; *Мазурыхін Вір* – вір (наспраць хаты Мазурыхі, прозвішча ўзыходзіць да этноніма *мазур*). Новы Двор Свісл. [1: 198]; *Польша* – ручай. Масцвілішкі Ашм. [1: 251];

- *ойкадамонімы* (2): *Казаковіча Лазня* – лазня. Пашкавічы Воран. [1: 169]; *Русакі Млын* – млын (каля в. Русакі). Шчуч.; *Русілкава Лазня* – лазня. Бабічы Шчуч. [1: 269];
- *патамонім* (1): *Русаянка* – рэчка (каля в. Русота). Ялоўшчына Гродз. [1: 269];
- *эклезіонім* – (1): *Жыдамянская Царква* – царква ў в. Жыдомля Гродз. [1: 126].

Зафіксаваныя адэтнанімічныя мікратапонімы, у сваёй большасці – складаныя, двухкампанентныя адзінкі (117 фіксацый), для якіх характэрна лексікалізацыя спалучэнняў з двух кампанентаў (суб’екта і атрыбута). Такія назвы з’яўляюцца генетыўнымі ўтварэннямі, дзе ў якасці першага атрыбутыўнага кампанента выступае этнонім або этнаантрапонім, другі кампанент – апелятыў-назоўнік, што ўказвае на наменклатурныя тэрміны, у якіх ёсць спасылка на спецыфіку і асаблівасці ландшафту і рэльефу, на сельскагаспадарчыя, лясныя ўгоддзі, вадаёмы, шляхі зносін (лес, брод, поле, мост, гара, балота, канава, востраў, яма, могілкі, паляна і г.д.).

Так, у гаворках Гродзеншчыны адзначана 16 двухслоўных адэтнанімічных мікратапонімаў з асновай *жыд*: *Жыдава Гара*, *Жыдоўскі Магільнік*, *Жыдоўскія Агароды* і інш. *Яўрэі (жыды, ці сабрэі)* – этнічная супольнасць, якая пражывае дысперсна ў многіх краінах свету, складаецца з субэтнічных груп, мае адзіную этнічную свядомасць і аб’яднана гістарычнай тоеснасцю са старажытнымі іўдзеямі. У беларусаў этнонім *жыд* раней ужываўся без негатыўнай экспрэсіі, пра што пісалі даследчыкі такіх адзінак [3]; 7 адзінак з асновай *рускі*: *Рускія Акопы*, *Рускае Поле*, *Рускія Кусты* і інш. *Рускія* – народ, які пражывае ва Усходняй Еўропе і на поўначы Азіі і адносіцца да славянскай моўнай сям’і, усходнеславянскай моўнай групы (разам з беларусамі і ўкраінцамі). Рускія з’яўляюцца найбольш шматлікім народам у Еўропе і адным з найбуйнейшых у свеце [4, 330]; 3 назвы з асновай *маскаль* *Маскалёва Даліна*, *Маскалёва Гара*. Этнонім *маскаль* набыў у сучаснай украінскай і беларускай мовах экспрэсіўную афарбоўку, спачатку так называлі салдат і царскіх чыноўнікаў, што прывяло да паступовага развіцця негатыўнага адцення [4: 243]. У слоўніку У. Даля лексема *маскаль* мае наступныя значэнні “*рускі, салдат, вайсковец*” [5]; 4 мікратапоніма з асновай-этнонімам *татарын*: *Татарскі Акон*, *Татарская Гара*, *Татарскія Дрэвы* і інш. *Татары* – народ, які жыве на паўвостраве Крым, у Паволжы, Сібіры і некаторых іншых раёнах. Так раней называлі розныя плямёны, што ўтварылі дзяржаву Залатая Арда (1315 ст.); 4 адзінкі з асновай *турак*: *Турэцкая Дарога*, *Турэцкая Гара*, *Туркаў Бярэзнік* і інш. *Туркамі*, як засведчана ў навуковых працах, нашы продкі (беларусы, украінцы, рускія) называлі шматлікія цюркскія плямёны і народы [4]; 9 адзінак з асновай *немец* (немцы – народ, які бярэ пачатак ад старажытных германцаў, асноўнае насельніцтва Германіі. Першыя іх паселішчы на тэрыторыі Беларусі навукоўцы адсочваюць з XIV ст., калі Вялікі князь Гедымін, жадаючы ўмацаваць стан і эканоміку дзяржавы, запрасіў замежнікаў, у тым ліку і немцаў, на жыхарства ў Вялікае Княства Літоўскае, абяцаючы ім свабоду ў выбары веры і пэўныя льготы. Па яго запрашэнні з-за мяжы прыбылі рыцары, купцы, рамеснікі, гандляры. Яшчэ пазней васальная залежнасць нямецкага ордэна ад Вялікага Княства Літоўскага абумовіла больш шырокі прыток немцаў-каланістаў на землі Беларусі [6: 92]: *Нямецкая Дарога*, *Нямецкія Грады*, *Нямецкі Магільнік* і інш. На думку даследчыкаў (М. Даніловіч, В. Вярэніч, В. Лемцюгова, Г. Іванова), у перыяд першай сусветнай вайны і ў час Вялікай Айчыннай вайны па тэрыторыі Беларусі прайшлі нямецкія заваёўнікі. А ў народзе іх называлі проста “*немцы*”. Слова “*нямецкі*” легла ў аснову адэтнанімічных мікрааб’ектаў не толькі на Гродзеншчыне,

але і на Магілёўшчыне (зафіксавана 12 адзінак) і на Мазырскім Палессі: *Нямецкая* (Альшаны Стол.), *Немцаў Востраў* (В. Малешава Стол.), *Немчэ* (М. Малешава Жытк.), *Немкі* (Іванавы Слабада Тураў), *Немцы* (Колкі Стол.); 5 назваў з асновай **казак**: *Казакская Гара*, *Казкоўска Дарога*, *Казакція Могілка* і інш. **Казакі** – у гісторыі ўсходнеславянскіх народаў вядомы запарожскія, данскія, кубанскія, уральскія, сібірскія і іншыя казакі. *Казакі* спачатку былі вольнымі людзьмі з ліку ўцекачоў, прыгонных сялян, на ўскраіны Рускай дзяржавы. З XVIII ст. да 1917 г. казачтва – ваеннае саслоўе, абавязанае несці ваенную службу ў Расійскай імперыі [5]; 5 адзінак з асновай **хахол**: *Хахлянскі Лес*, *Хахлова Гара*, *Хахляцкая Дамба*, *Хахлова Сцежка* і інш. **Хахлы** (для мужчын – хахол, для жанчын – хахлўшка) – экспрэсіўная адзінка, што мае часцей негатыўнае значэнне, назва ўкраінцаў, часта ўжывальная на пабытовым узроўні сярод рускіх і іншых народаў былога СССР, прыйшла, мабыць, ад запарожскіх казакоў, якія выгольвалі галаву і пакідалі сабраную ў хвосцік (хахол) пасму валасоў [5]; 7 адзінак з асновай **паляк**: *Паляцікі Востраў*, *Польскія Масткі*, *Польскія Могілка* і інш. **Палякі** (па-польску: *Polacy*) – заходнеславянскі народ, які насяляе Польшчу. Палякі ўтвараюць значную дыяспару ў радзе краін і з’яўляюцца трэцім па колькасці нацыянальнасцю ў Беларусі пасля беларусаў і рускіх. Самая значная іх група (72,3 %) пражывае на Гродзеншчыне. Меншая іх колькасць у Брэсцкай і Мінскай абласцях адпаведна (60 % і 84,9 %), у Віцебскай вобласці – 77,5 %, менш за ўсё палякаў пражывае на Гомельшчыне і Магілёўшчыне. Паводле звестак апошняга перапісу насельніцтва, чатыры працэнты насельніцтва Беларусі складаюць палякі [7: 14]; 3 адзінкі з асновай **лях**: *Ляхава Гара*, *Ляхава Гара*, *Ляхава Даліна*. **Ляхі** – (па-польску *Łędzianie*) – ужываецца для абзначэння заходнеславянскіх плямёнаў (палян / палякаў, люцічаў, мазаўшан і памаран). У Беларусі замацавалася за жыхарамі польскіх паселішчаў, заснаваных у XVI – XVIII ст., калі польскія магнаты раздавалі лясныя надзелы перасяленцам з этнічнай Польшчы за нясенне розных павіннасцей (лях – мужчына, ляхаўка – жанчына) [8: 131]; 4 адзінкі з асновай **мазур**: *Мазураўская Дарога*, *Мазураўскае Поле*, *Мазуроў Дол* і інш. **Мазурамі** на Беларусі і Украіне называлі выхадцаў з Мазоўшы (Мазуры) – паўночна-ўсходняй часткі Польшчы [9: 136]. Раней лічылася, што на Беларусі Мазурыя вядома толькі з XVI ст. І асабліва ў XIX ст., калі з Польшчы пачаўся прыток батракоў, сялян, рабочых-буднікаў, рамеснікаў у маёнткі апалячаных беларускіх, а таксама польскіх феодалаў на распрацоўку лясных промыслаў у беларускія пушчы; 1 адзінка з асновай **пшэк**: *Пшэкаў Мур*. Назва-этнонім **пшэк**, пераважна з негатыўным значэннем, замацавалася на Беларусі за шляхтай, якая размаўляла на польскай мове [8: 132]; 3 адзінкі з асновай **гуд**: *Гудзінскі Лес*, *Гудаўская Кудра*, *Гудзінска Даліна* і інш. **Гуд** (*gudas* – беларус) пра этнонім *гуды* пісалі многія даследчыкі (М. Грынблат, А. Рогалёў, В. Жучкевіч), на думку даследчыкаў балта-славянскіх стасункаў (К. Буга, У. Тапароў, А. Непакупны), этнонім *гуд* мае рознае тлумачэнне. *Gudas* першапачаткова не з’яўлялася імем славяніна, так як гэты апелятыў быў звязаны з назвай германскага племені *gutaiz* (*готь*), гэтым жа этнонімам прусы называлі таксама літоўцаў, што жылі на польскім баку, таму ў літоўскай мове *gudas* не толькі беларус, але і любы чалавек, што размаўляе на іншым дыялекце [10: 327]. З канца XIX ст. этнонім “гуды” у літоўскай мове замацаваўся назаўжды за беларусамі [11: 162]; 5 адзінак з асновай **жамойд**: *Жамойдава Поле*, *Жамойдава Сенажаць* і інш. **Жамойты** ці часам *жэмайты*, *жмудзь* (саманазва – *Žemaitė*, літ. *Žemaičiai*) – этнічная група сучасных літоўцаў у Заходняй Літве, жыхары гістарычнай вобласці Жамойць; 2 адзінкі з асновай **літвін**: *Літвінская Гара* – **Літвіны/літвіны** – так называлі

насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага, якое існавала з сярэдзіны XIII стагоддзя па 1795 год на тэрыторыі сучасных Беларусі і Літвы, а таксама часткова Украіны, заходніх абласцей Расіі, Латвіі, Польшчы і Эстоніі [12: 200]. Адзінкава засведчаны адэтнанімічныя мікратапонімы з асновай-этнонімам **цыган** – *Цыганская Мацула*; **француз** – *Французава Дарога*; **амерыканец** – *Амерыкаекае Гарадзішча*; **чэх** – *Чэхава Лучка*.

Адэтнанімічныя мікратапонімы адносна структуры могуць быць аднаслоўнымі і мець наступныя суфіксальныя афармленні: **-чын-а/-шчын-а (шчызн-а)**: *Кітайшчына, Маскалёўшчына, Мазураўшчызна, Жыдоўшчына, Ляхаўшчына, Татараўшчына, Татаршчына, Гудаўшчына, Казакоўшчына, Літвіншчына, Нямецчына*; **-ск/-цк**: *Польскія, Русацкае, Гудзеніцкая, Маскалёўскія, Жыдоўскія*; **-ін/-ак/-ав**: *Русінава, Русакова, Ляхаво, Ганцавыя*; **-оўк/-іца**: *Жыдоўка, Ляхавіца*; **pluralia tantum**: *Маскалі, Татарышкі, Латышы* і г.д.

Некаторыя аднаслоўныя і двухслоўныя адзінкі набываюць шляхам пераасэнсавання зыходных асноў новыя значэнні: так, на наступных прыкладах можна паказаць анімаўтаральныя ланцужкі: *маскаль* – этнонім → *Маскалі* – віконім → *Маскаліха* – аронім → *Маскалёўскія* – аграонім; *паляк* – этнонім → *Польшча* – харонім → *Польшча* – мікратапонім-гідронім → *Польскіх Масці* – гелонім → *Польскія* – аронім; *казак* – этнонім → *Казак* – дрымонім → *Казаковіча Лазня* – айкадамонім → *Казачысіна* – аграонім; *татарын* – этнонім → *Татарышкі* – дрымонім → *Татаршчына* – аграонім; *літоўцы* – этнонім → *Літоўка* – ліммонім → *Літоўскае Поле* – аграонім; *лях* – этнонім → *Ляхі* – аграонім → *Ляхавіца* – аронім → *Ляхоўка* – аграонім → *Ляхаўшчына* – дрымонім; *жыд* – этнонім → *Жыдоўскія* – гелонім → *Жыдоўка* – аграонім → *Жыдоўка* – дрымонім і г.д.

Сярод названых адзінак, зафіксаваных у гаворках Гродзеншчыны (10,5 тысяч), выяўлена 161 адэтнанімічнае ўтварэнне – гэта мікратапонімы, што маюць ў сваім складзе этнонімы: *жыд* (21 адзінка); *рускі* (20); *татарын* (18); *немец* (11); *казак* (11); *паляк* (10); *лях* (8); *турак* (7); *мазур* (7); *маскаль* (7); *гуд* (5); *хахал* (5); *літовец* (3); *латыш* (2); *літвін* (2); *амерыканец* (2); *цыган* (2); *кітаец* (1); *чэх* (1); *француз* (1); *кітаец* (1). Найбольш пашыраны складаныя, двухслоўныя назвы (выяўлена 117 адэтнанімічных мікратапонімаў), менш ужывальныя аднаслоўныя назвы – 44 адзінкі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Ламака, В.М. Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны. У 2 ч. Ч. 1. Мікратапонімы / В.М. Ламака [і інш.]; пад рэд. П.У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2005. – 347 с.
2. Сіплівеня, Ж.С. Мікратапонімы як адна з крыніц вывучэння гісторыі роднага краю / Ж.С. Сіплівеня: Зб. матэрыялаў рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Краязнаўства як адзін з накірункаў вучэбна-выхаваўчай работы ў школе ВНУ”. УА “БДУ імя А.С. Пушкіна”, кафедра МВБЛіК. – Брэст, 2008 г. – С – 238 – 243.
3. Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-образовательный. [Электронны рэсурс] / Т.Ф. Ефремова – М.: Рус. яз. 2000. – в 2 т. – 1209 с. – (Б-ка словарей рус. яз.). – Рэжым доступу: <http://efremova-online.ru/slovar>. – Дата доступу: 06.02.2018.
4. Жучкевич, В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Мн.: Изд-во БГУ, 1974. – 447 с.

5. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка. [Электронны рэсурс] / В. Даль: в 4 т. / авт.-сост. В. И. Даль. – 2-е изд. – СПб.: Типография М. О. Вольфа, 1880 – 1882. – Рэжым доступу: <http://slovardalja.net>. – Дата доступу: 02.11.17 г.
6. Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя / [В.К. Бандарчык, І.У. Чаквін, І.Г. Углік і інш.]. Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – 215 с., іл.
7. Сабаленка, Э.Р. Нацыянальны склад насельніцтва Беларусі / Э.Р. Сабаленка // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 6–17.
8. Веренич, В.Л. К историко-социологической характеристике польских переселенческих говоров в Полесье / В.Л. Веренич // Польские говоры в СССР, ч. 2. Мн., “Наука и техника”, 1973. – 216 с.
9. Станкевіч, А.А. Мова і грамадства: міжмоўныя кантакты і лексічныя ўзаемадзеянні ў беларускіх народных гаворках / А.А. Станкевіч. – Мінск: РІВШ, 2012. – 220 с.
10. Топоров, В.Н. Прусский язык / В.Н. Топоров: словарь. – М.: Наука. 1979. – 384 с.
11. Гурская, Ю.А. Фамилии отэтнонимического происхождения на территории Великого Княжества Литовского / Ю.А. Гурская // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – № 3. – 2010. – С. 160 – 165.
12. Лемцюгова, В.П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В.П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ

Астр. – Астравецкі раён, Ашм. – Ашмянскі, Бераст. – Бераставіцкі, Ваўк. – Ваўкавыскі, Воран. – Воранаўскі, Гродз. – Гродзенскі, Дзятл. – Дзятлаўскі, Ельск. – Ельскі, Жыт. – Жыткавіцкі, Зэльв. – Зэльвенскі, Іўеў. – Іўеўскі, Калэл. – Карэліцкі, Лід. – Лідскі, Маст. – Мастоўскі, Навагр. – Навагрудскі, Свісл. – Свіслацкі, Слонім. – Слоніміскі, Сморг. – Сморгонскі, Стол. – Столінскі, Шчуч. – Шчучынскі.

Точило Н.Г., аспірант

УО «МГПУ ім. І.П. Шамякіна», Мозырь, Беларусь

ОТЭТНОНИМИЧЕСКИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ГОВОРАХ ГРОДЕНЩИНЫ

*В статье дается описание и семантическая характеристика отэтнонимических единиц (микротопонимов, дримонимов, дромонимов, оронимов, агроонимов, гелонимов, некронимов и т.д.), которые имеют в своем составе этнонимы, что засвидетельствованы в говорах Гроденщины. **Ключевые слова:** этноним, этнос, отэтнонимическое образование, микротопоним, оним, народ, нация.*

Точило Н.Г., аспірант

УО «МДПУ імені І.П. Шамякіна», Мозир, Білорусь

ОТЕТНОНИМІЧНІ ОДИНИЦІ В ГОВОРАХ ГРОДЕНЩИНЫ

У статті даецца апіс і семантычна характарыстыка отетнонімічні адзінцы (мікротопаніміў, дриманіміў, дроманіміў, араніміў, агроаніміў, геланіміў, некраніміў тощо), які маюць у сваёму складзе этнанімі, што засвідчаны ў гаворах Гродзеншчыны.

Ключові слова: этнанім, этнос, отетнонімічні, ономастычні адзінцы, мікротопанім, онім, народ, нацыя.

Tachyla N.R., post-graduate student
I.P. Shamyakin state pedagogical university, Mazyr, Belarus

ETHNONYMS IN DIALECTS OF GRODNO REGION

The article deals with the units, which are derived from ethnonymic formation, such units contain ethnonyms – (names of nations, peoples, tribes, tribe units, kins), which are fixed in the Grodno dialects).

Key words: *ethnonyms, ethnos, microtoponyms, drimonyms, agroonyms, oronyms, vikonyms, gidronyms.*

УДК 821.04.12

Урбанович И.Г., к.ф.н., доц.

Минский государственный лингвистический университет, Минск, Беларусь

МЕТАФОРА КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ ОККАЗИОНАЛЬНОСТИ

В статье анализируется явление окказиональности, к которому отнесена авторская метафора. Исследование окказиональности в художественном тексте – актуальная проблема современного языкознания. Метафорические авторские образования, созданные намеренным столкновением асимметричных значений узусных слов, выявляются в сравнительных синтаксических конструкциях – субстантивно-адъективных сочетаниях в косвенных падежах и союзных конструкциях (простых и развернутых).

Ключевые слова: *метафора, окказиональность, образность, сравнительные синтаксические конструкции.*

Исследование явления фонетической, морфологической, синтаксической окказиональности – перспективное направление современной лингвистики. К числу наиболее ярких средств создания образности следует отнести также лексическую окказиональность, а именно метафорические авторские образования, выполняющие эмоционально-оценочную, композиционную и текстообразующую функции.

Художественный мир Фазиля Искандера наполнен окказиональной метафоричностью, через которую писатель раскрывает значительность эпического существования маленького народа большой страны. По словам Искандера, «Если над недостатками страны хочется смеяться, значит, страна еще может выздороветь. Если смеяться над недостатками страны не хочется, значит, она уже погибла. Над погибшими не смеются». Юмор, возвращенный на фольклорной основе, – источник искрометного слова Фазиля Искандера, – наиболее ярко воплощен в метафоре.

К метафорическим авторским образованиям, призванным дать определенную трактовку явлениям/событиям советской эпохи, относятся: *введенная в Дом* (употреблен в значении ‘жена/невестка’); *время, в котором стоим* (в значении ‘время репрессий’);

© *Урбанович И.Г., 2018*

выклевали ученых (употреблен в значении 'переманивать работать'); *гамлетическая революция* (в значении 'обреченная'); *глубинки* (в значении 'неглубокий замысел'); *корсетные времена* (в значении 'время, когда носили платья с корсетом'); *лубянский сквозняк* (в значении 'сталинские репрессии', для характеристики исторического отрезка времени); *усохишее событие* (в значении 'стародавнее/прошедшее'); *эстетическое меню* (в значении 'нормы/понятия/представления'); *язык законов* (в значении 'говорить на русском языке'); *яростные недоучки* (в значении 'явление, широко распространенное в России того времени, приводящее к власти такой тип людей').

Например: *Время, в котором стоим, такое, что, даже если тебя палкой ударят, надо смолчать...* («Сандро из Чегема»); *После этого вечера, когда Альфред Иванович так внезапно отрезвел, словно прохваченный лубяским сквозняком, Николай Сергеевич окончательно и бесповоротно убедился, что тот выболтал его слова* («Ласточкино гнездо»); *Разговор шел на трех языках, причем с наиболее задиристым он говорил по-русски, на языке законов* («Созвездие Козлотура»).

Метафорические авторские образования широко представлены в ряде сравнительных синтаксических конструкций, среди которых выделяются:

- метафорические образования в беспредложных сравнительных конструкциях (субстантивно-адъективные сочетания в косвенных падежах: *витриной достигнутого счастья* (Т.п.); *глазами затравленного кабана* (Т.п.); *глаза птицы феникс* (Р.п.); *глазами умного кабана* (Т.п.); *голосом владельца счастья* (Т.п.); *голубым взглядом совратителя* (Т.п.); *застолье – уют военного бивуака* (В.п.); *крымские веснушки цвета свежей барабульки* (В.п.); (в позе) *копыеносца любви* (Р.п.); *походкой щеголеватого пророка* (Т.п.); *прозрачными глазами безумной козы* (Т.п.); *сердитым петушком* (Т.п.); *тигриная рябь арбузов* (И.п.); *червонное золото чая* (В.п.).

Например: *...Эта семья была идеалом, витриной достигнутого счастья* («Сандро из Чегема»); *Дядя Сандро прошел между столиками походкой щеголеватого пророка и скрылся на улице* («Сандро из Чегема»); *В другой раз в переулке его взгляд привлекла тигриная рябь арбузов в железной клетке. Он опять остановил машину* («Море обаяния»).

- Метафорические образования в сравнительных союзных конструкциях (простые и развернутые) с союзом *как*: *как вегетарианское паникадило*; *как отстрелянные гильзы*; *как погребальный колокол*; *как бдительные санитары*; *как бледная улыбка выздоровления тяжелобольной России*; *как богатые богатыри*; *как валенки киприоту*; *как веер разгневанной красотки*; *как выстрел*; *как голос любимого человека*; *как грязное знамя грязного дела*; *как два отдыхающих хобота*; *как две пустыньки*; *как застенчивый псевдоним храбрости*; *как звон*; *как знак небесного прикосновения*; *как хорошо выращенные казацкие усы*; *как козел на скале*; *как мочевого пузырь кавказского тамады*; *как Наполеон на Святой Елене*; *как настороженные зверьки*; *как опрокинутый*; *как паралич*; *как поэзия чистой прибыли*; *как проституточка*; *как сексуальная смазка тяжелой индустрии*; *как сладость ясности*; *как тяжесть нахальства*; *как у оленя*; *как холмик собственной могилы*; *как шматок сырого мяса*; (улыбка белозубая), *как смерть*; *как уместная вечность*; (свиньи, черные и длинные), *как снаряды*.

Например: *Я, конечно, уже знал стихи Есенина, но видеть их изданными, держать в руках этот томик?! Книжка тогда воспринималась как бледная улыбка выздоровления*

тяжелобольной России («Сандро из Чегема»); *Сколько раз наблюдал Зенон... людей, которые в свой мозг, растянутый, как мочевой пузырь кавказского тамады, впахивали сотни и тысячи книг и умели неплохо о них говорить, но своей ничтожной, неразвитой душой не могли понять смысла человеческого благородства...* («Утраты»); *Горбатый всю жизнь несет на себе свой горб как холмик собственной могилы* («Сандро из Чегема»).

- Метафорические образования в синтаксических конструкциях с союзом *как бы* (5 единиц): *как бы девичьей солидностью* (о косах); *как бы излучали марево гостеприимства* (о членах комиссии); *как бы окропила бодростью* (в значении «поднять настроение»); *как бы теоретически плачущие глаза* (в характеристике внешнего облика героя); *как бы переразвитой от долгого ношения тяжелого рыцарского шлема* (шея).

Например: *Толстые светлые косы со смешной, как бы девичьей солидностью лежали на ее худой, детской спине* («Большой день большого дома»); *...Только в его больших, голубых, как бы теоретически плачущих глазах, застыл тоскливый идиотизм ожидания справедливости* («Стоянка человека»); *Тали рассыпалась сквозь слезы и, в неожиданном бравурном темпе сыграв «Гибель челюскинцев», как бы окропила женщин взаимно освежающей бодростью* («Сандро из Чегема»).

- Метафорические образования в сравнительных конструкциях с союзом *словно* в сложном предложении: *словно включала лампочку памяти*; *словно это была трава забвения*.

Например: *...Женщина оживлялась, словно включала лампочку памяти и теперь мимоходом окидывала меня узнающим взглядом* («Сандро из Чегема»); *Я смотрел на здание пустующей школы, на дворик, покрытый сочной травой, словно это была трава забвения...* («Колчерукий»).

- Метафорические образования в сравнительных конструкциях с союзом *сколько* в сопоставительном придаточном предложении. Например: *...Таланта в нем столько, сколько молока в вымени хорошей коровы* («Сандро из Чегема»).

- Метафорические образования в сравнительных конструкциях со словом *похожий/похожие*: *зубы, похожие на костяшки газырей*; *похожий на отяжелевшего, одышливого орла*; *похожий на распахнутый аккордеон*. Например: *...Такая сила жизни прет из каждой складки его кожаной тужурки, лучится в золотистых глазах, в плотных зубах, похожих на костяшки газырей, что кажется, захочет – и выпьет пивную кружку бензина, закурит сигарету, и ни черта с ним не будет* («Должники»); *Это был крупный, плотный человек с длинной жилистой шеей, чем-то похожий на отяжелевшего, одышливого орла* («Мученики сцены»); *Процессия индюшек во главе с зобастым, клокочущим, похожим на распахнутый аккордеон индюком прошла в сторону кухни* («Сандро из Чегема»).

Таким образом, окказиональная метафора за счет закона асимметрии значений дает возможность рождения неузуальной номинативной функции слова, отражающего новые реалии. Данные образования, оставаясь в статусе одноразового употребления, «возникают не по правилам, они реализуют творческую индивидуальность и живут не сериями, но одиночками» [1: 187].

Создавая дополнительную экспрессию, авторские метафорические образования становятся средством образных ассоциаций и в то же время углубляют семантический объем текста. Они также выполняют функции предметной характеристики, характеризуют

социальные явления, раскрывают внутреннее состояние и чувства-ощущения героев, передают внешние качества героев, способствуют передаче поведенческой характеристики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. 3-е изд. / Е.А. Земская. – М.: Изд-вд ЛКИ, 2007. – 224 с.
2. Искандер Ф. Стоянка человека: повести и рассказы / Ф. Искандер. – М.: Правда, 1991. – 477 с.
3. Искандер, Ф. Сандро из Чегема... / Ф. Искандер. – М.: Эксмо, 2010. – 1104 с.

Урбанович І.Г., к.ф.н., доц.

Мінський державний лінгвістичний університет, Мінськ, Білорусь

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ОККАЗІОНАЛЬНОСТІ

У статті аналізується явище окказіональності, до якого віднесено авторську метафору. Дослідження окказіональності в художньому тексті – актуальна проблема сучасного мовознавства. Метафоричні авторські утворення, створені навмисним зіткненням асиметричних значень узуальних слів, виявляються в порівняльних синтаксичних конструкціях – субстантивно-ад’єктивних поєднаннях в непрямих відмінках і союзних конструкціях (простих і розгорнутих).

Ключові слова: метафора, окказіональність, образність, порівняльні синтаксичні конструкції.

Urbanovich I.G., PhD in Philological sciences, associate professor
State linguistic university, Minsk, Belarus

METAPHOR AS THE WAY OF CREATING OCCASIONALITY

The article reviews occasionality which metaphor relates to. The study of occasionality in a literary work is a relevant problem of contemporary linguistics. Author's metaphorising created with purposive clashing of asymmetrical meanings of usual words is revealed in comparative syntactic constructions – nominal-attributive combinations in objective case and conjunctive constructions (simple and enlarged).

Key words: metaphor, occasionality, imaging, comparative syntactic constructions.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЛОКАТИВНОСТІ В РОМАНІ «КАРБИ І СКАРБИ» МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

У статті розглянуто реалізацію категорії локативності на матеріалі сучасної української прози. Категорія локативності має ознаки універсальної мовної категорії, що характеризується сукупністю мовних моделей: елементів системи та мовленнєвих конструктів, які використовуються в тексті й опосередковують відновлювально-об'єднувальні відношення. Основними засобами вираження локативності в романі «Карби і скарби» є прийменниково-іменникові сполуки та прислівники. Вони вживаються для вираження статичної і динамічної локалізації.

Ключові слова: семантика, локативний, локалізація, місце, простір.

Розвиток сучасних лінгвістичних досліджень вирізняється посиленням інтересом до структури та семантики слів у межах певних тематичних груп лексики, що відбивають умови життя, побуту, світосприймання народу. Дієслова, прислівники та іменниково-прийменникові конструкції з локативною семантикою, поряд із назвами рослин, осіб, тварин, предметів господарського вжитку тощо, посідають у номінативній системі української мови одне з центральних місць, адже всі прояви людської діяльності відбуваються в просторово-часовому континуумі.

Людина ідентифікує себе у світі через систему параметрів (часу, простору, оцінки, процесу, субстанцій тощо), тому дуже важливим є висвітлення механізму відтворення мовою цих ознак людського світобачення. Одним з найбільш вагомих показників при цьому є просторовий (локативний) конкретизатор.

Категорія локативності має ознаки універсальної мовної категорії, що характеризується сукупністю мовних моделей: елементів системи та мовленнєвих конструктів, які використовуються в тексті й опосередковують відновлювально-об'єднувальні відношення.

Вивчення просторових відношень у сучасній лінгвістиці зумовило накопичення значного теоретичного потенціалу: розглянуто окремі групи локативів у різних мовах (К.П. Акулова, М.В. Бадхен, Л.О. Білоконенко, С.Ю. Владимірський, М.В. Всеволодова, О.Н. Журинський, З.І. Іваненко, Н.В. Жигилій, О.Є. Кібрик, Г.Є. Крейдлін, Є. Кржижкова, Ю.О. Левицький, М.Г. Сенів, Й.А. Стернін, Г.М. Шелемеха та ін.); проведено зіставний аналіз певних засобів локативності (Х.О. Артикова, О.В. Безугла, Л.М. Бойко, Т.С. Горелова, І. Пете, Є.Н. Сметаніна, Н.С. Степаненко та ін.); висвітлено проблему діахронного аспекту засобів локативності (Т.П. Ломтєв, В.Н. Топоров, К.І. Ходова, М.О. Шелякін та ін.); охарактеризовано функціонування мовних одиниць як позначень просторових відношень у текстах різних функціональних стилів (Л.В. Васильєва,

Т.С. Горелова, Н.К. Данилова, С.В. Котоянц, Т.Б. Хачиян та ін.); проаналізовано особливості фразеологічних одиниць як засобів вираження категорія локативності

(І.В. Богданово, О.В. Виноградова, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченко) .

В українстиці локативні словоформи та предикативні структури зі значенням місця досліджували О.П. Безпалько, І.Р. Вихованець, В.Г. Войцеховська, Н.В. Жиглій, З.І. Іваненко, А.С. Колодяжний, М.П. Коломієць, О.С. Мельничук, М.Я. Плющ, Т.В. Сіроштан, І.І. Слинько, Є.К. Тимченко, М.І. Фурдуй, І.І. Чередніченко, І.М. Шелемеха та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, у яких ґрунтовно досліджуються певні засоби вираження просторових відношень в українській мові, дотепер остаточно не розв'язаними залишилися питання загального нашарування та систематизації локативів, їхньої концептуальної організації, взаємодії та інтегрованості засобів локативності в тексті, що й визначає **актуальність** дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз локативів на позначення місця в романі «Карби і скарби» Мирослава Дочинця, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями та прислівниками. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначити статус категорії локативності; 2) установити типологічні характеристики та класифікувати локативи на позначення місця; виражені прийменниково-іменниковими сполуками та прислівниками.

- 1) **Об'**статичної локалізації (641 – 37,8%);
- 2) динамічної локалізації кінцевого пункту руху (599 – 34,9%);
- 3) вихідного пункту руху (243 – 14,2%);
- 4) напрямку руху (41 – 2,4%).

З-поміж прислівників (191) виокремлюємо лексеми з такими значеннями:

- 1) статичної локалізації (152 – 8,35 %);
- 2) динамічної локалізації кінцевого пункту руху (24 – 1,4%);
- 3) початкового пункту руху (13 – 0,75%);
- 4) напрямку руху (2 – 0,1%)

Для вираження статичної локалізації вживаються іменниково-прійменникові сполуки. До найбільш уживаних належать моделі з такими прийменниками:

- **у (в)** (46,6 % усіх статичних відмінкових словоформ) : *в гнізді, у руках, в очах, в бочці, у пивниці;*
- **на** (30, 3 %) : *на землі, на Верховині, на долоні, на плечах, на коліні;*
- **під** (10,9 %) : *під драцями гражд, під шатрами станів, під банями каплиць, під плотиком, під пластинами, під шатром, під горішню, під корою;*
- **над(і)** (6, 9 %) : *над поточиною, над гніздами, над церквою, над травами, над біополем.*

З-поміж прислівників статичної локалізації зі значенням локативності до найбільш частотних належать лексеми *тут* (37,5 %) і *там* (32,9 %) : **Тут** панує чин Простору, чин Висоти. **Тут** водою ніколи й не нахло, **тут** спорили серед літа горіли на сонці. **Там** тепліші вирви, **там** більше поживи коло старих пнів. **Там** бабу й похоронили, хрест поклали рамено в рамено з дідовим.

Трапляються й діалектний варіант слова **тут**: *Зате тутки більше й платять.*

Інші прислівники вживаються рідко: **Удома** кругляк розколюєш на дві половинки.

Серед динамічних локативних відношень виокремлюють такі значення:

1) кінцевий пункт руху (куди?): *Ми вибігли **надвір**. Діставившись **до** засвіченого **вікна** і ударивши **закруту** по ялиновому променю звільди, починали.*

2) вихідний пункт руху (звідки?): *Се милість **згори**. Навіть випробування. Чотири рази до ранку виходили вони з теплою **хліва** й вивідували, що нового їм шепоче природа.*

3) шлях руху (яким шляхом?): *Свічечка в обтягнутій шкряганими клаптями звільди вела їх **через кучугури й замети**. З палицями, аби відганяти собак, а може, і вовчугу, вони йшли з **гори на гору, від хижі до хижі**, натужно протоптуючи пішничок у снігах. Я пас худобину, а вона вертала **через толоку** зі школи.*

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, для позначення таких відношень використовуються переважно прийменниково-іменникові конструкції.

На позначення кінцевого пункту руху в романі найчастіше вживаються сполуки іменників з такими прийменниками:

– **в(у)** (35.7 %): *Милися річковою водою з кадї й бігли босоніж **у росу**. ...Ті барви рвалися з келї **у світ**;*

– **на** (27.9 %): *Із садовини на першому місці яблука, черешні й сливи. Не обтісуєш, ховаєш **на банти**, під стріху. Увечері мамка клала мене **на ладу** й обливала руки, лице, ноги;*

– **до** (29.6 %): *А в її понурого чоловіка горб росте під вуйошем, **до землі** гне. Потягся той потічок **до села**;*

– **під** (4.8 %): *Не обтісуєш, ховаєш на банти, **під стріху**. Ружіка сіла **під горіха** й сама зняла чобітки.*

На позначення вихідного пункту руху вживаються конструкції з прийменниками:

– з (**із**) (73.7 %): *Пливи, закляття, за водою, за залізний пліт, за гору каменую – з моєї **руки**, з моїх **очей**, з моєї **пам'яті**;*

– **від** (26.3 %): ***Від храму** до храму лунають дзвони.*

Шлях руху виражається сполукою іменника з прийменником **по** (90.2 %): *Міг паном убиратися й пити з нотаром у ресторації, міг **по базару** ходити у жіночому сукмані зі скляним моністом. **По** всьому Воліському **окрузі** вбивства чиняться.*

Узагальнений характер прислівникових лексем може репрезентувати значення неозначеного пункту руху або заперечення пункту руху: ***Десь там** моє чіпке рученя держить материну руку, що пахне молоком. **Десь там** розцвічені зорями короткі ночі легінства і м'які, як перо сойки, дівчачі губенята.*

Найуживанішими з-поміж прислівників є лексеми, що називають кінцевий пункт руху:

1) туди – 29.1 %: *Справляв **туди** дараби з лісом. Перед і зад хижі були ширшими за тулуб, поріг високий, а одвірки низькі, аби входило **туди** лише чекане.*

2) вгору (угору) – 20.8 %: *Дорога забирала все **вгору**. Вони і в стінах потягнуться **вгору**, бо навіть мертво дерево прагне високості.*

3) сюди – 16.6 %: *Жони-македонянки ховалися в диких горах, аби співати святі псалми, донесені **сюди** з чужих країв. До боженої жони, що виносила **сюди** їду, той ніякої хіті не мав.*

Нечисленними є прислівники, що позначають шлях руху: ***Уздоверх**, аж до грабового кадуба, перетинає його пішничок-знаєшничок, порослий спорихем.*

Отже, основними засобами вираження локативності в романі «Карби і скарби» є прийменниково-іменникові сполуки та прислівники. Вони вживаються для вираження статичної і динамічної локалізації. Статична локалізація виражається сполуками з прийменниками *у (в), на, над (і), під*. Динамічна локалізація репрезентована конструкціями з прийменниками *в(у), на, до, під, з, від, по*. Прийменниково-іменникові конструкції зі значення динамічної локативності мають більшу кількість словоформ і є частотнішими в уживанні. З-поміж прислівників, що виражають статичну локалізацію найуживанішими є лексеми *тут, там*. Динамічну локалізацію у тексті виражають переважно лексеми *туди, вгору, сюди*.

Перспективи роботи: дослідження предикативних структур, що вживаються в романі Мирослава Дочинця «Карби і скарби» і належать до засобів вираження локативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багмут І. Ієрархія лексем у польовій структурі / І. Багмут // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 30–41.
2. Білоусенко П. І. З історії формування словотвірної структури п. loci (девербативи на *-ина*) / П. І. Білоусенко // Українське мовознавство. – К., 2006. – № 35. – С. 91–97.
3. Богданова І. В. Функціонально-семантична категорія локативності у сучасній російській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.02 / І. В. Богданова. – К., 1998. – 16 с.
4. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 / О.В. Виноградова – К., 2001. – 19 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
7. Коломийцева В.В. Варіантна структура локативних синтаксем [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.01 / В.В.Коломийцева – К. : 2007 – 18 с.
8. Кубрякова Е.С. О понятиях места, предмета, пространства / Е.С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84–92. 6.
9. Островська Л. Вираження локативно-просторової семантики атрибутивними конструкціями / Л. Островська // Лінгвістичні студії. – 2012. – № 25. – С. 50-54. – Режим доступу: [http://ebooks.znu.edu.ua/files/ Bibliobooks/Inshi44/lingviststud2012n25/ostrovska.pdf](http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/lingviststud2012n25/ostrovska.pdf).
10. Селиверстова О.Н. Компоненты, анализ многозначных слов / О.Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1975. – 240 с.
11. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнословобанських говірках : автореф. на здоб. наук. ступ. канд. філолог. Наук: спец.: 10.02.01 / Т. І. Сердюкова. – К. ;, 2002. – 20с.
12. Сиродєєва А. Світ малого. Досвід опису локальності. – М.: Іфра, 1998. – 200 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Дочинець М. Карби і скарби. Посвіт карпатського світу / Мирослав Дочинець. – Харків: Книжковий Клуб «Сімейного Дозвілля», 2015. – 288 с.

Анна Волчанская, канд. філол. наук, доцент

Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В.Винниченка, Кропивницький

Дарья Гейко, ученица 9 класса, Кировоградское отделение МАН

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЛОКАТИВНОСТИ В РОМАНЕ «ВОСПОМИНАНИЯ И КЛАДЫ» МЫРОСЛАВА ДОНЦА

Статья рассматривает категорию локативности на материале современной украинской прозы. Категория локативности имеет признаки универсальной языковой категории, которая характеризуется совокупностью языковых моделей: элементов системы и языковых конструкций, которые используются в тексте и выражают востанавливающе-объединительные отношения. Основные средства выражения локативности в романе – предложно-именительные фразы и наречия. Они используются для выражения статистической и динамической локализации.

Ключевые слова: семантика, локативный, локализация, место, пространство.

Volchanska H.V., PhD in Philology, associate professor

Volodymyr Vynnychenko central Ukrainian state pedagogical university

Dariia Heiko, school student of the 9-th form, Kirovohrad region

MEANS OF EXPRESSING LOCATIVITY IN THE NOVEL “REMINISCENCES AND TREASURES” BY MYROSLAV DOCHYNETS

The paper surveys the category of locativity on the basis of modern Ukrainian prose. The category of locativity has features of universal lingual category, characterized by a complex of lingual models: system elements and speech constructions, which are used in the text to mediate restoring-consolidating relations. The basic means of expressing relativity in the novel “Reminiscences and treasures” are prepositional-nominal constructions and adverbs. They are used to verbalize static and dynamic localization.

Key words: semantics, locative, localization, place, space.

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ КАК ОТРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССОВ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассматривается роль и значение фразеологически маркированных единиц формирования вторичной языковой личности. Анализируется данный класс лексических единиц с позиции их возможности отражать экстралингвистическую действительность, формирующую языковую картину мира двух этносов – русского и арабского. Сопоставляются фразеологические единицы, представляющие собой ментальную сущность, лежащую глубоко в сознании человека. Формирование вторичной языковой личности отражает новую систему ценностей и позволяет по-новому моделировать процесс обучения русскому языку иностранных студентов. Фразеологизмы помогают понять национально-культурное своеобразие носителей того языка, который изучают иностранные студенты, а также наладить диалог культур.

Ключевые слова: *вторичная языковая личность, фразеологическая единица, языковая картина мира, диалог культур.*

В статье рассматривается роль и определяется влияние лингвокультурологической составляющей на формирование вторичной языковой личности.

Современную лингвистическую науку характеризует интерес к этнокультурной составляющей в характеристике каждого этноса, с одной стороны, и влияние этой составляющей на формирование языковой личности – с другой.

Речь идет о сложном в лингвокультурологическом аспекте контингенте иностранных граждан, обучающихся русскому языку. Своими корнями эта проблема уходит в глубинные лингвометодические пласты и имеет солидную историю.

В теоретической части исследования мы опирались на фундаментальный труд Ю.Н. Караулова «Русский язык и языковая личность» [2]. Если раньше на первое место в подобных исследованиях выдвигался формальный анализ языковых явлений устной и, по большей части, письменной речи, что позволяло игнорировать или не уделять должного внимания экстралингвистическим факторам, то именно методика преподавания русского языка как иностранного столкнулась с острой необходимостью сосредоточить внимание на речевом поведении, что непосредственно связано с языковым сознанием иностранного студента, с использованием неродного языка в различных социокультурных контекстах и речевых практиках. Такое понимание языковой личности во многом совпадает с понятием «дискурсивная личность» в том смысле, в котором формирует этот концепт Л. Н. Синельникова [3]. Методисты-практики внесли свою лепту в понимание того, что концепт «языковая личность», так много давший в свое время лингвистам, социологам и педагогам, потерял свой эвристический заряд в свете накопившихся изысканий в области дискурса.

Что касается непосредственно методики преподавания русского языка как иностранного, то одной из важнейших ее задач было и остается формирование в сознании иностранных учащихся объективного представления о выраженном в изучаемом языке образе мира с позиций лингво- и этнокультурологии, которая исследует совокупность культурных ценностей, как в работах Н. Д. Арутюнова, Ю.Е. Прохорова, либо в описании живых коммуникативных процессов, как предлагали В.Н. Талия, Ю.М. Лотман, либо в системном описании языковой картины мира, обеспечивая, по мысли В.В. Воробьева, В.А. Маслова, решение в совокупности образовательных, воспитательных и интеллектуальных задач.

Интересными представляются также исследования упоминавшейся уже Веры Николаевны Телии, в которых она рассматривает концепты языка как определенную структуру национального сознания, единого для всех членов определенного социума, что и дает В.Н. Телии, в конечном итоге, сделать вывод о том, что он (концепт) должен иметь национально-культурную прописку [4], и ставшая уже классической фундаментальная работа Ван Дейка «Язык. Познание. Коммуникация» [4].

Важное место в формировании языковой личности иностранных студентов занимает идиоматически окрашенная лексика, так как именно она как раз и помогает понять национально-культурные особенности носителей языка, создать тот своеобразный диалог культур, который содействует взаимопониманию в различных сферах общения. Языковая система каждого этноса в системе значений своих лексических единиц отражает экстралингвистическую действительность, которая является сферой жизнедеятельности конкретного народа, и формирует национальную картину мира, своеобразие которой не всегда понятна и не сформирована в языковом сознании иностранных студентов.

В современной лингвистической науке определилась тенденция к всестороннему анализу этнокультурной составляющей каждого этноса, взаимосвязей языка, сознания и культуры, которые проявляются в разнообразных формах каждого языка.

Эта проблема нашла свое отражение и научное обоснование в работах выдающихся лингвистов прошлого: Ш. Балли, Й. А. Вайсгербера, Л. Витгенштейна, В.Р. Гумбольдта, А. Энштейна, А.А. Потебни, Э. Сепира, Б. Л. Уорфа, Л. В. Щербы. Среди современных языковедов, исследователей идиоматически окрашенной лексики как фактора отражения векового опыта человека и окружающей среды, следует назвать концептуальные исследования Г. В. Колшанского, А. А. Корнилова, В. В. Красных, М. В. Пименовой, З. Я. Поповой, И. А. Стернина, В. И. Теркулова.

С позиций лингвокогнитологии, или концепта, который определяет единицу ментальных или психических ресурсов сознания, общей картины мира, исследуют фразеологический языковой фонд О.С. Кубракова. А.М. Алефиренко предлагает новые парадигмы языкознания, которые предусматривают глубинную, имплицитную взаимосвязь лингвистики, психологии и культурологии в изучении языковых явлений.

Тема и цель данной статьи – определение места и роли идиоматично окрашенных единиц в формировании языкового сознания иностранных студентов, языковой личности как таковой, национально-культурного своеобразия лексико-фразеологических единиц русского и украинского языков в их сопоставлении с иностранными, в том числе и разносистемными единицами.

Актуальность исследования обусловлена насущной необходимостью всестороннего анализа взаимодействия языка, сознания и культуры сквозь призму идиоматически окрашенных лексических единиц, в частности, фразеологизмов. Контрастивное описание фразеологических единиц русского, арабского и частично китайского языков позволяет понять особенности духовного мира обозначенных этносов, который в своих основных ценностях весьма отличается от русского духовного мира.

Культура, как известно, представляет собой иерархически выстроенную систему различных по содержанию кодов, или вторичных знаковых систем.

Связь с кодами культуры, коллективная память этноса сохраняется прежде всего посредством культурно маркированных фразеологических единиц.

В своём языке каждая нация кодирует всю свою историю, свой многовековой опыт, достижения своей культуры и цивилизации, весь материальный, духовный и общественно значимый мир. Эти основы наиболее ярко проявляются в той части языка, которая описывает быт народа и его окружающую действительность средствами фразеологии и концентрируется в понятии фразеологической картины мира, что, выявляя и оценивая присущие реальной деятельности черты и признаки, наделяет их характерными образами, важнейшими и универсальными, среди которых антропоцентризм, экспрессивность, модальность, образность.

В ментальном пространстве носителей каждого языка и каждой культуры содержатся целостные представления (образы) всех предметов и явлений. Языковой образ имеет когнитивную природу, он связан с определёнными когнитивными источниками и, как правило, представляет собой метафорическое изображение действительности.

Таковыми образами в русской фразеологии являются фразеологически маркированные единицы, которые обозначают:

- качественную оценку личности: *стреляный воробей, хитрая лиса, старый волк;*
- оценку жизненного опыта человека: *желторотый птенец, молоко на губах не обсохло;*
- символы тех или иных качеств человека (злости, подлости, покорности, смирения) *как змея, как волк, как собака, как овца, как осёл, как рыба; божья овечка, божья коровка;*
- символы бесхарактерности, беспомощности: *мокрая курица, гадкий утёнок;*
- оценку умственных способностей и широты знаний человека: *ходячая энциклопедия, ходячий университет;*
- половые «перевёртыши»: *генерал в юбке;*
- неразумной любви родителей: *маменькин сыночек, бабушкин любимчик;*
- оценку человека по его социальному статусу: *большая птица, серая мышка.*

Такие фразеологически маркированные единицы представляют собой ментальные сущности, которые лежат глубоко в сознании человека.

Эти ментальные сущности могут как совпадать у различных народов, так и существенно отличаться.

Так, из 1500 сопоставленных арабским русистом Али Мухаммедом Ясином фразеологических единиц в русском и арабском языках, эквивалентных обнаружилось 780 (53%), частично эквивалентных 400 (27%) и неэквивалентных 320 (19%).

Необходимо в подобного рода исследованиях учитывать степень познания мира каждым из этносов, совокупность знаний и информации.

Традиционная преемственность в познании мира тем или иным этносом служит информационным фоном восприятия национально-культурных смыслов, которые имеют глубокие корни и богатые источники.

Если мы сравним русские и арабские фразеологически маркированные единицы (русск. *время от времени*, арабск. *иногда*; русск. *кошка дорогу перешла*, арабск. *между ними чётр прошёл*; русск. *купить kota в мешке*, арабск. *купить рыбу в речке*; русск. *дым отечества*, арабск. *земля родины*), то напрашивается вывод о том, что различия в номинации сопоставляемых объектов можно объяснить различной ментальностью данных этносов, национальными особенностями мировосприятия, традициями, обычаями.

Иногда этнокультурные представления о мире имеют диаметрально противоположные значения.

Так, например, фразеологизмы *змея подколодная*, *тыловая (штабная, канцелярская) крыса* в русскоязычной аудитории вызывают резко отрицательное отношение к факту, обозначенному этой идиомой, в китайской же аудитории и *змея*, и *крыса* символизируют мудрость, жизненный опыт, надёжность.

Важное место в отражении характерных черт мировосприятия занимает фонд языка, что проявляется в особенной силе языковой компрессии общественного опыта. Здесь как раз и проявляется национально-культурная специфика языка, её связь с духовной жизнью народа, его историей, традициями, обычаями.

Лишь овладев такими важнейшими ресурсами языка и культуры, участники межкультурной коммуникации получают возможность органично оперировать такими транскультурными концептами, как *жизнь, смерть, судьба, добро, зло, Бог*. Так, например, концепт *счастье* в русском языке закодирован, в частности, во фразеологизме *родиться под счастливой звездой*, а в арабском – *родиться счастливым по велению Аллаха*. Интересно, что носители обеих культур вкладывают в концепт *счастье* адекватную идею о том, что именно рождение человека определяет его судьбу, удачу, благополучие, то есть зависит от Божьего предназначения. Особенности национально-культурной специфики каждого языка убедительно свидетельствуют о его своеобразии, богатстве накопленного языкового опыта и лингвистических традиций, сопоставимости, единстве источников культурно-национальной интерпретации, семантической общности.

Классическим примером национально-культурного компонента фразеологизмов может служить выражение *ехать в Тулу со своим самоваром* (в арабском варианте *финики в Басру не везут*).

Выводы. Межкультурная коммуникация в процессе изучения русского языка иностранными студентами является, не в последнюю очередь, изучением языка как способа познания культуры и традиций народа.

Именно идиоматически окрашенная лексика является квинтэссенцией мудрости, извечного опыта народа, своеобразными индикаторами его ментальности.

Контрастивное описание фразеологических единиц разносистемных языков дает дополнительную возможность определить потенциальные формы, «межкультурной интерференции» (термин наш), что позволяет определить пути ее преодоления в иноязычной аудитории.

Таким образом, данные контрастивного описания фразеологических единиц имеют не только лингво-дидактическое значение для различных аспектов овладения

иностранным языком, но приобретают и весомый культурологический смысл, что особенно важно в деле формирования языковой личности иностранных студентов. Развитая языковая личность – это всегда идеал и одновременно свидетельство духовного благополучия и духовного здоровья общества. Это личность высокой национальной и лингвистической культуры. Личность, которая способна выразить себя, национальный дух своего народа в гармонии с другими национальными культурами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М. : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2013. – 308 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
3. Синельникова Л.Н. Научный концепт «Дискурсивная личность» как эпистемологическая закономерность / Л.Н. Синельникова // Науковий простір дискурсології: ретроспективно-перспективний вимір : Наук. записки Луганськ. нац. ун-ту. – Луганськ, 2011. – №1 (33). – С. 198 – 215.
4. Телия В. Н. Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности : монография / В. Н. Телия, Т. А. Графова. – М. : Наука, 2014. – 214 с.

Креч Т.В., к.ф.н., проф.

Мілєва І.В., к.ф.н., доц.

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається роль і значення фразеологічно маркованих одиниць формування вторинної мовної особистості. Аналізується цей клас лексичних одиниць з позиції їхньої можливості відображати екстралінгвістичну дійсність, яка формує мовну картину світу двох етносів – російського й арабського. Зіставляються фразеологічні одиниці, що становлять ментальну сутність, яка лежить глибоко в свідомості людини. Формування вторинної мовної особистості відбиває нову систему цінностей і дозволяє по-новому моделювати процес навчання російської мови іноземних студентів. Фразеологізми допомагають зрозуміти національно-культурну своєрідність носіїв тієї мови, яку вивчають іноземні студенти, а також налагодити діалог культур.

Ключові слова: вторинна мовна особистість, фразеологічна одиниця, мовна картина світу, діалог культур.

Krech T., PhD, professor
Milieva I., PhD, assistant professor
National university of Construction and Architecture, Kharkov, Ukraine

FORMATION OF LANGUAGE PERSONALITY AS A REFLECTION OF CONTEMPORARY PROCESSES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

The article deals with role and significance of phraseologically marked units of the formation of a secondary linguistic personality. The aim of this study is determination of the place and role of idiomatically colored units in the formation of the linguistic consciousness of foreign students.

The article gives a detailed analysis of class of lexical units from the position of their ability to reflect the extralinguistic reality that forms the linguistic picture of the world of two ethnic groups – Russian and Arabic. Phraseological units are compared, representing a mental essence lying deep in the mind of a person. The formation of a secondary linguistic personality reflects a new system of values and allows a new way to model the process of teaching Russian to foreign students. The main idea of the article is as phraseologisms help to understand the national and cultural identity of the speakers of the language studied by foreign students, as well as to establish a dialogue of cultures.

The article is of interest to linguists who study the formation of language personality. The article is of great help to teachers who work with foreign students.

Key words: *secondary linguistic personality, phraseological unit, linguistic picture of the world, dialogue of cultures.*

УДК 81'373.612.2

Shopin P.I., Ph.D., lecturer
Dragomanov national pedagogical university, Kyiv

ASYMMETRIES OF EMBODIMENT: WHY THE BODY BOTH HELPS AND HINDERS OUR UNDERSTANDING OF THE WORLD

This essay deals with the issue of how and why the body both helps and hinders our understanding of the world. There is a curious dichotomy at work between two aspects of embodiment when it comes to meaning-making. On the one hand, we regard the experiences immediately related to the body as inherently meaningful and rely on them to make sense of more abstract ideas. On the other hand, it is common to speak about the ineffability of subjective experience. In this essay, I argue that literary scholars and linguists need to outline the contours of the underlying tension between meaningful and incomprehensible bodily experiences.

Key words: *asymmetry, comprehension, embodied realism, embodiment, metaphor, language*

On 2 June 2014, shortly after 3pm, I was talking to my mother on the phone when I heard an explosion on the other end. My mother was at home in the city of Luhansk in eastern Ukraine, when rockets hit the regional administration building close to her block of flats. I had left my home town a few weeks before, because my then employers – a team of international observers – had decided to move to another location for safety. As their language assistant, I followed them because staying seemed unreasonable in view of the developing conflict. During the phone call, I was hundreds of kilometres away from my mother, and my new employers (another monitoring team) had just been detained by armed men. I was supposed to come back to Luhansk, but the escalation caused my plans to fall apart. I could relate to my mother’s voice on the phone. It was familiar and understandable. We shared our worries and tried to process the rapidly unfolding events. The war had not yet distorted our perception, and the blast did not make sense to us when we heard it. My mother’s voice, which had given meaning to much of my life, was shattered by a sensory assault that resists description. In what follows, I argue that the juxtaposition of the deeply meaningful with the incomprehensible and inexpressible is far from extraordinary. On the contrary, it is one of the fundamental asymmetries that shape our lives.

In *Phenomenology of Perception* (1945), Maurice Merleau-Ponty argued that we are our bodies [1]. Today embodiment is one of the key ideas in cognitive psychology. From this perspective, sensory impressions, emotions and even abstract thoughts are the product of the body. The mind is part of the body. In its turn, the body interacts with its environment and cannot be abstracted from the world in which it is situated. All meaning emerges through the interaction between the body and its environment. Merleau-Ponty suggests that we make sense “by being this body and this situation” [1: 525].

There is a curious tension at work between two aspects of embodiment when it comes to meaning-making. On the one hand, we regard the experiences immediately related to the body as inherently meaningful, and rely on them to make sense of more abstract ideas. On the other, it is common to speak about the ineffability of subjective experience. Language and conscious thought do not encompass all that we feel and perceive.

If I say that something is a “hot topic”, I am using the embodied experience of heat to comprehend, and make comprehensible, the abstract idea of importance or relevance. However, the same sense of heat might defy my capacity for intellectual comprehension and self-expression in the case of a painful burn. I might engage figurative speech to say that it hurts as if I were on the surface of the sun, or I might choose to swear to alleviate my pain or not to speak about it at all. In this second case, the embodied experience of heat becomes incomprehensible and inexpressible in literal thought and language.

Embodiment appears to be ambivalent: it both creates and confounds meaning. The first facet of this ambivalence has recently drawn the attention of cognitive psychologists, linguists and philosophers, whereas the second has long been intuited by the practitioners of meaning-making, including dancers, writers and everyday speakers of natural language. Both aspects have been explored separately in philosophy, psychology and linguistics, but their interplay has not been previously in the limelight of research. To fill this lacuna, literary scholars, psychologists and linguists will need to outline the contours of the underlying tension between meaningful and incomprehensible bodily experiences.

This conundrum can be thought of in highly specific terms such as metaphor and sensory impressions, and at the same time it can be scaled up to the general ambivalence of human existence. The imbalance between meaningful embodiment and ineffable bodily experience both plays out in everyday language and lies at the heart of being human.

In *Philosophy in the Flesh* (1999), George Lakoff and Mark Johnson devise the paradigm of “embodied realism” and argue that our bodies give meaning to thought and language [2]. On this view, reason is embodied, largely metaphorical and mostly unconscious. First, the mind cannot be separated from the body: “what we call ‘mind’ and what we call ‘body’ are not two things, but rather aspects of one organic process, so that all meaning, thought, and language emerge from the aesthetic dimensions of this embodied activity” [3: 1]. Second, we often create new meaning by metaphorically associating abstract phenomena with familiar experiences. In their evocatively titled article “Metaphors We Think With”, Lera Boroditsky and Paul Thibodeau give empirical evidence in support of the idea that “metaphors have profound influences on how we conceptualize and act” [4: 1]. In his major new book *Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst* (2017), Robert Sapolsky highlights the significance of metaphorical thought and writes that it must be an evolutionarily recent skill that we have not yet mastered [5: 553-579]. Finally, most cognitive processes remain under the radar of consciousness. Not only breath, but also abstract thought can be unconscious. In *A Skeptic’s Guide to the Mind* (2013), Robert Burton recognizes that “without unconscious cognition, there would be no complex thought” [6: 66].

We intuitively use touch, vision, temperature, space, motion, balance and force to understand politics, social interaction, language, time, causation, physical processes and other ideas. It is true that all these concepts are ultimately embodied, but our sensorimotor experiences are more directly related to the body than are politics or time. Theoretical approaches to the study of the mind account for the processes that allow people to understand more abstract ideas with the help of concrete phenomena. According to this line of argument, embodied experience facilitates the understanding of less tangible entities. In linguistic and psychological research, it is commonly assumed that embodiment underlies everyday meaning-making. We speak about feeling warmth when receiving acts of kindness. In English and other languages, loneliness is associated with being cold. To discuss time, we use spatial language and categories of motion. Sounds are described using our understanding of space and touch: voices can be characterized as high or low, soft or flat. Embodiment empowers us to make sense of the world.

The relationship between embodiment and meaning-making, however, can be less propitious. We often struggle to express our feelings and sensory impressions, and we reach for familiar images to present them figuratively. In such cases, language appears to lack the means to help us comprehend and represent our bodily experience, and we fall back on metaphor and metonymy, or admit that words fail us. Furthermore, it can be challenging to reflect on our feelings and perception. We do not know ourselves because we do not understand our bodies. Such embodiment is no less real or immediately relatable than those sensorimotor experiences that illuminate other ideas. Yet we have difficulty comprehending it and seem to lack the tools to speak about it. We miss Ludwig Wittgenstein’s “private language” that would allow us to “refer to what can only be known to the person speaking; to his immediate private sensations” [7: 89°, §243].

Because much of what we think and feel is unconscious, we are not fully aware of our embodiment. As a result, the body does not always make sense to us. We tend to take the body for granted without recognizing its limitations or potential bias. The instrument that we use to measure the world is not precise. How can we be expected to understand the world and present it in language with the help of such an imperfect tool?

In her recent essay “The Curse of the Perceptual”, Patricia Kolaiti observes that “when trying to communicate phenomenal states, speakers are, more often than not, likely to see themselves stumble and fall” [8: 62]. For example, it can be extremely difficult to describe dance moves or facial expressions. When somebody exclaims: “You should have seen his face!”, it is far from clear what it means. Not only is it challenging to speak about the emotion giving rise to the observable physiological change, but it can be hard to explain the physical movements themselves. Such sensorimotor experiences and emotions may lack their own concrete language.

When we are overwhelmed with pain and suffering, or joy and happiness, language reveals its limitations, even though it might let us express such bodily experiences by way of figurative images. In the best-case scenario, ideas that are presumably less relatable to the body serve as tools to elucidate how our bodies feel and perceive the world. For instance, we can say that we are *on cloud nine*, or *down in the dumps*. Neither “cloud” nor “dumps” intimately relates to the body but being up or down is inherently meaningful thanks to our natural ability to maintain our body orientation, and it helps us reflect on euphoria and melancholy. Unfortunately, we often neglect our feelings and misunderstand thought, and hence we cannot register the biases and needs of our fragile bodies. Metaphors can help us make sense of ourselves, but they can also mislead and obscure our thoughts and feelings.

There is a strange asymmetry between the way our bodies shed light on things around us, and those moments when we fail to understand and express how those same bodies feel, look and function. Some bodily experiences are directly accessible in thought and easily expressible in language, whereas other aspects of embodiment are ineffable and hard to grasp. This agrees well with Merleau-Ponty’s observation that “radical reflection amounts to a consciousness of its own dependence on an unreflective life which is its initial situation, unchanging, given once and for all” [1: xvi].

Embodiment makes possible our understanding of the world, but we do it imperfectly because our bodies have their weaknesses. In the paradigm of embodied realism, all meaning is created by the body and can help it survive and flourish. Merleau-Ponty, who can be regarded as one of the predecessors of embodied realism, remarks that “because we are in the world, we are condemned to meaning” [1: xxii]. Our bodies, however, do not always make sense, because they are fundamentally limited: we misunderstand, make mistakes, hallucinate, create false memories and forget; in the end, our bodies age and die. While knowledge is highly useful, it remains deeply flawed. The body both constructs and undermines our image of reality. This unresolved imbalance merits careful thought.

REFERENCES

1. Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception* / Maurice Merleau-Ponty; [translated from French by Colin Smith]. – London and New York: Routledge, 2005. – 544 p.

2. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought / George Lakoff, Mark Johnson. – New York: Basic Books, 1999. – 627 p.
3. Johnson M. The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding / Mark Johnson. – Chicago and London: University of Chicago Press, 2007. – 326 p.
4. Thibodeau P. H., Boroditsky L. Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning / Paul H. Thibodeau, Lera Boroditsky // PLoS ONE. – 2011. – No 6 (2). – pp. 1–11.
5. Sapolsky R. Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst / Robert Sapolsky. – London: The Bodley Head, 2017. – 790 p.
6. Burton R. A Skeptic's Guide to the Mind: What Neuroscience Can and Cannot Tell Us About Ourselves / Robert Burton. – New York: St Martin's Press, 2013. – 264 p.
7. Wittgenstein L. Philosophical Investigations / Ludwig Wittgenstein; [translated from German by Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe]. – 3rd ed. – Oxford: Blackwell, 1986. – 250 p.
8. Kolaiti P. The Curse of the Perceptual: A Case from Kinaesthesia / Patricia Kolaiti // Journal of Literary Semantics. – 2017. – No 46 (1). – pp. 47–65.

Шопін П.Ю., доктор філософії, викладач
 Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ

АСИМЕТРІЇ ВТІЛЕННЯ: ЧОМУ ТІЛО ЯК ДОПОМАГАЄ, ТАК І ПЕРЕШКОДЖАЄ НАШОМУ РОЗУМІННЮ СВІТУ

У статті мова йде про те, як і чому тіло як допомагає, так і перешкоджає нашому розумінню світу. Коли відбувається смислоутворення, виникає цікаве напруження між двома особливостями втілення? З одного боку, ми розглядаємо досвід, що безпосередньо пов'язаний з тілом, як сутнісно значущий і покладаємося на нього, щоб осмислити більш абстрактні ідеї. З іншого – загальновідомою є думка про невимовність суб'єктивного досвіду. У цій статті автор стверджує, що літературознавці та лінгвісти повинні накреслити контури фундаментальної взаємодії між значущими та незрозумілими тілесними переживаннями.

Ключові слова: асиметрія, втілений реалізм, втілення, метафора, мова, розуміння.

Шопин П.Ю., доктор философии, преподаватель
 Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев

АСИММЕТРИИ ВОПЛОЩЕНИЯ: ПОЧЕМУ ТЕЛО КАК ПОМОГАЕТ, ТАК И ПРЕПЯТСТВУЕТ НАШЕМУ ПОНИМАНИЮ МИРА

В статье речь идет о том, как и почему тело как помогает, так и препятствует нашему пониманию мира. Когда происходит построение смыслов, возникает интересное напряжение между двумя аспектами воплощения? С одной стороны, мы рассматриваем опыт, непосредственно связанный с телом, как существенно значимый и полагаемся на него, чтобы осмыслить более абстрактные идеи. С другой – общеизвестным является мнение о невыразимости субъективного опыта. В этой статье автор утверждает,

что литературоведы и лингвисты должны наметить контуры фундаментального взаимодействия между значимыми и непонятными телесными переживаниями.

Ключевые слова: асимметрия, воплощение, воплощенный реализм, метафора, понимание, язык.

УДК 811.161.3

Терещенко С.І., аспірант

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Київ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В КАЗКАХ ВОЛОДИМИРА КОРОТКЕВИЧА: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ БІЛОРУСЬКІЙ ФРАЗЕОГРАФІЇ

У статті розглянуто найчастотніші фразеологічні одиниці в казках класика білоруської літератури другої половини ХХ ст. Володимира Короткевича крізь призму їхньої семантико-стилістичної характеристики. Виявлено, що в найповніших фразеологічних кодексах сучасної білоруської літературної мови не описана певна кількість фразеологізмів, що засвідчені у творчості цього письменника. Існують усі підстави для введення низки проаналізованих зворотів до фраземної норми сучасної білоруської літературної мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологія білоруської мови, сучасна білоруська літературна мова, Володимир Короткевич, фразеологічний кодекс.

Володимир Короткевич (1930–1984), класик білоруської літератури, широко відомий своїми творами в найрізноманітніших жанрах. Важко знайти яскравішу постать у білоруській літературі другої половини ХХ ст. Поет, автор численних повістей, оповідань, романів, В. Короткевич також писав казки. Деякі з них екранізовано за допомогою засобів анімації. Наприклад мультфільм “Кому чорт діток колише” (біл. “Каму чорт дзетак калыша”) (1992) створено на основі казки В. Короткевича “Чортаў скарб”. Мультфільм “Дід” (біл. “Дзед”) (2009), як зазначено в титрах, засновано на мотивах народних казок, однак, сюжет має спільні риси з казкою В. Короткевича “Немічний батько” (“Нямоглы бацька”). Письменник справді використовував сюжети народних казок, що робило його власну казкову прозу наближеною до білоруської фольклорної традиції.

Особливу увагу В. Короткевич приділяв питанню національної свідомості. Це можна продемонструвати й на прикладі його казок, що були спрямовані на виховання почуття людяності та любові до батьківщини. У “Казці про Петра-розбійника” (біл. “Казка пра Пятра-разбойніка”) підкреслено думку, що колишній жахливий розбійник та вбивця здобув прощення навіть не за свої пізніші добрі справи, якими намагався спокутувати провину, а лише за знищення того, хто знущався з пам’яті матері та зі своєї рідної землі. В. Короткевич оформлює казки в стилі легенд, тяжіє до оповідної манери, яка нагадує його історичну прозу.

© Терещенко С.І., 2018

Проте, незважаючи на широку популярність, творчість В. Короткевича досі досліджували переважно літературознавці. Мову його творів лінгвісти починають вивчати тільки наприкінці ХХ ст. У своїй кандидатській дисертації “Застаріла лексика в історичних творах Володимира Короткевича” (1993) білоруська дослідниця Г. Ф. Андарало слушно наголошувала, що творчість автора практично не досліджена в лінгвістичному аспекті [1: 10]. Подане вище твердження досі не втратило своєї актуальності й щодо багатьох груп виражальних засобів ідіолекту письменника. Згадана наукова праця стала першим дослідженням мови цього класика білоруської літератури. Певна річ, специфіка функціонування застарілої лексики у творах В. Короткевича не входить до завдань нашого дослідження. Здобутки попередніх дослідників засновані на восьмитомному радянському виданні творів В. Короткевича [4], що не цілком відображало його творчість, не подавало канону всіх творів письменника. У наш час з’являються можливості для ґрунтовного дослідження специфіки ідіолекту В. Короткевича [5: 1–3], оскільки триває випуск нового академічного видання творів автора, підготовленого відповідно до сучасних високих вимог текстології. Ці перераховані обставини й зумовлюють актуальність вивчення фразеології ідіолекту письменника.

Маємо намір дослідити семантико-стилістичні особливості вживання фразеологізмів у казках В. Короткевича. З цього погляду доробок письменника ще не вивчали. У своєму дисертаційному дослідженні “Фразеологізми в художній прозі В. Короткевича та особливості їхнього перекладу російською мовою” (2001) В. Т. Іватович зосередила увагу на перекладознавчому аспекті – вивченні проблем відтворення білоруських фразеологізмів у російських перекладах прозових творів письменника [2]. Перекладознавчий аспект вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО) В. Короткевича поки що взагалі розглядатимемо побіжно. У вітчизняному мовознавстві немає розвідок, присвячених виченню особливостей мови В. Короткевича.

Матеріалом для дослідження стали фразеологічні одиниці, дібрані з казкової прози В. Короткевича, що подані в третьому томі нового 25-томного видання творів автора. Використання неперекладаних текстів, без купюр радянського часу, дає змогу на якісно новому рівні виконати поставлені завдання. До опису були залучені ФО в широкому контекстному оточенні. Методом суцільної вибірки дібрано фразеологізми, що функціонують у Короткевичевих казках. У розглянутих текстах засвідчено близько двохсот двадцяти фразеологізмів. Увагу зупинимо на найчастотніших зі згаданих одиниць.

Серед проаналізованого матеріалу найчастіше вживаними виявилися ФО з компонентами *вока, вочы*. У залученому до аналізу матеріалі засвідчено фразеологізм **смяяцца ў вочы** ‘висловлювати зневагу ворогові, не приховувати свого глузування з когось-небудь у його присутності’ (семантику встановлено за контекстом і з урахуванням специфіки значення аналогічної української ФО *сміятися в очі* [СФУМ: 671]): *За Ясенюку ўзяліся, падралі на ім вопратку, катавалі цела белае, а Ясень смяецца ім у вочы* [Караткевіч: 577, Вужыная каралева]. У приступних білоруських фразеографічних джерелах дефініції цієї одиниці виявити не вдалося.

У текстах В. Короткевича часто трапляється ФО **глядзэць у вочы** ‘не відчувати докорів сумління перед ким-небудь, не соромитися чого-небудь’ [СФБМ І: 309]: *Валэндаецца па зямлі пракляты Пётр-разбойнік. Твар у яго чарнейшы за зямлю, не можа ён вачыма людзям у вочы глядзець* [Караткевіч: 582, Казка пра Пятра-разбойніка]. Автор уживає

фразеологізм без змін компонентного складу, відповідно до узуальної норми. Стилiстично-обмежувальна ремарка у “Словнику фразеологізмiв бiлоруської мови” (далі – СФБМ) для цієї ФО не подана. З цього контексту важко зробити незаперечні висновки щодо стилістичної характеристики одиниці. Проте кваліфікація одиниць **смяйцца ў вóчы, глядзёць у вóчы** як розмовних, можливо, не викличе iстотних заперечень.

Фразеологізм **не магчы у вóчы бачыць** не зафіксовано в найбільших фразеографічних кодексах сучасної бiлоруської літературної мови. Семантику можна встановити за контекстом та з урахуванням бiлоруської ФО *бáчыць не магу (не мóжа)* ‘ненавидіти, не терпіти кого-небудь’ [ТСБМ I: 354]: *А рэпы гэтай я цяпер да самай смерці ў вочы бачыць не змагу* [Караткевіч: 597, Чортаў скарб]. Однак згаданий кодифікований фразеологізм не має компонента *вочы*, що наявний у вказаній реестровій одиниці. Цей складник міститься у складі іншої ідіоми *не бáчыць у вóчы каго* ‘зовсім не бачити’ [ТСБМ I: 354]. Автор ніби поєднує два фразеологізми й створює таким чином власну одиницю. Це припущення ґрунтується на найповніших словниках сучасної бiлоруської літературної мови. Аналіз бiлоруської діалектної фраземіки як джерела ідіостилію письмєнника – завдання подальших етапів дослідження, при цьому досить ускладнене двома чинниками: станом бiлоруської діалектної фразеографії взагалі та її приступністю в Україні. Поки що проблема діалектних джерел Короткевичевої мови задовільно не розроблена ні на теоретичному, ні на практичному рівнях.

ФО **вóчы зліпаюцца** ‘кому-небудь дуже хочеться спати’ [СФБМ I: 215] ужита в проаналізованих текстах двічі: *Вочы ў птушак зліпаюцца. Пазяхаюць птушкі* [Караткевіч: 600, Верабей, сава і птушыны суд]; *А совы ўдзень нічога не бачаць, спяць. Пачала сава дзюбай кляваць. Пачалі ў яе вочы зліпацца, нібы хто іх мёдам намазаў* [Караткевіч: 601, Верабей, сава і птушыны суд]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *разм.* (*размоўнае* – укр. *розмовне*, далі – *розм.*). Компонентних змін у розгляданій ФО порівняно зі словниковою одиницею не виявлено.

У текстах В. Короткевича виявлено ідіому **глядзёць на (ва) ўсе вóчы** ‘уважно, пильно дивитися’ [ТСБМ II: 62]: *Села сава перад дуплом. Вартуе. Не спіць. Глядзiць на ўсе вочы* [Караткевіч: 601, Верабей, сава і птушыны суд]; *Маці Маладой Паэтэсы, калі прыходзіла цяпер да яе на кватэру, была тройчы пільнай: глядзела за Панам Галаванам ва ўсе вочы* [Караткевіч: 649, Пра Пана Галавана]. Ця ФО не подана у СФБМі, однак зафіксована в “Глумачному словнику бiлоруської мови” (далі – ТСБМ). Фразеологізм має розмовний відтінок, що не позначено відповідним ремаркуванням.

Варта уваги ідіома **бессаромныя вóчы** ‘про особу, що вирiзняється негідною поведінкою й не має докорів сумління’ (семантику встановлено за контекстом): *Глянулi ў дупло, а вераб’ём там даўно і не пахне. – Ах ён, нахаба! Ах ён, бусурман, бессаромныя вочы!* [Караткевіч: 601, Верабей, сава і птушыны суд]. Фразеологізм не зафіксований у бiлоруській фразеографії та найбільшому лексикографічному кодексі бiлоруської мови.

Особливу цікавість викликає ідіома **закаціць вóчы** ‘висловлювати задоволення, полегшення’ (семантику встановлено за контекстом): *– Дзякуй табе, хлопча, – аж вочы закаціў. Лясун. – Божа, палёгка якая* [Караткевіч: 608, Бліны на дрэве, грушы на вярбе]. У СФБМі цієї ФО не зафіксовано. У ТСБМі подано словосполучення *закаціць вóчы* в значенні ‘звести зіниці під верхні повіки’ [ТСБМ II: 323]. Отже, В. Короткевич фразеологізує

цей вислів, надає йому нового сенсу. Звісно, така фразеологізація могла відбутися в білоруському узусі й раніше, проте у фразеографії цей процес не простежений.

У білоруському фразеографічному кодексі засвідчено одиницю **не верыць вачам** ‘дуже дивуватися, побачивши що-небудь неочікуване’ [СФБМ I: 188]: *Тая зірнула – і вачам не паверыла: растуць каменьчыкі. Вунь ужо камянямі сталі. Памерам з два кулакі. – Зояры частку, накладзі ў кацёл, – сказаў незнаёмы. – Пастаў варыць дзецям. У Ігната вочы на лоб палезлі* [Караткевіч: 625, Кацёл з каменьчыкамі]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *розм.* **ФО вóчы на лоб лэзуць** зафіксована з двома значеннями: ‘1. Хто-небудь відчуває нестерпний біль, має неприємні відчуття. 2. Хто-небудь відчуває велике здивування, переполох, страх’ [СФБМ: 215]. У згаданому словникові цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *прост.* (*прастамоўнае* – укр. *просторічне*, далі – *прост.*). Український еквівалент **бóчі на лоб лізуть** зафіксований з дефініцією, що відповідає другому значенню, поданому у СФБМі: ‘хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимось’ [СФУМ: 473]. У казковій прозі В. Короткевича виявлено розглядааний фразеологізм тільки з цим значенням.

Письменник використовує у своїх текстах **ФО сэрца рвэцца на кавалкі** ‘хто-небудь відчуває глибокий смуток, шкодує, тяжко переживає що-небудь’ [СФБМ I: 402]: *Плывуць стараною абшары балот, а сэрца на кавалкі рвэцца* [Караткевіч: 578, Вужыная каралева]. У СФБМі згаданий фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *розм.* У “Словнику фразеологізмів української мови” (далі – СФУМ) зафіксовано український відповідник **серце рвётся (розривається, надривається) [на шматкі]** ‘хто-небудь дуже переживає, страждає, сумує’ [СФУМ: 641]. Автор використовує у своєму тексті варіант кодифікованої білоруської **ФО** з компонентом *сэрца* замість одиниці *душа*. Очевидних змін значення чи стилістичного забарвлення Короткевичевої ідіоми порівняно з основним варіантом, що засвідчений у СФБМі, не виявлено.

У сучасній білоруській літературній мові функціонує **ФО разануць <нажом> па сэрцы** ‘здавати кому-небудь душевного болю’ [СФБМ II: 296]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *розм.* Автор використовує незафіксований у найбільшому білоруському фразеографічному кодексі варіант ідіоми, що замість компонента *разануць* містить дієслово *красануць*. У цьому контексті компонент *нож* отримує додаткову характеристику за допомогою нарощеного складника *востры*. Як бачимо, автор навмисне підсилює оригінальний фразеологізм, щоб збільшити рівень трагічності моменту в казці: *Усё яна зразумела, пабегла да крывой вольхі на беразе і бачыць: каламутная цячэ вада ля берага, брудная ад крыві вада цячэ і ледзь бачны праз яе ляжачы на дне мёртвы вуж. І красануў яе нажом вострым па сэрцы боль* [Караткевіч: 578, Вужыная каралева].

Не зафіксована у найбільшому фразеографічному та лексикографічному кодексах одиниця **як сэрца цягне** ‘хто-небудь дуже прагне бути з кимось’ (семантику фразеологізму встановлено за контекстом): “– *Го-го-го-го!* – *зарагатаў сівы. – Значыцца, нацягнулі вы найяснейшаму носа. І акрузе таксама. Ну, добра! Ну, гэта я люблю! То ж бо мяне сэрца як цягнула сюды* [Караткевіч: 618, Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў]. Також ілюстрація має інший фразеологізм **нацягнуць нós (-а)** ‘випередивши кого-небудь, зробивши що-небудь раніше, ніж інші, тим самим присоромити, зганьбити’ [СФБМ II:

92]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *прост.* У Короткевичевих текстах згадана ФО вживана зі значенням, зафіксованим у СФБМі.

У казках В. Короткевича наявні фразеологізми з компонентом *чорт*. Цікавим є фразеологізм **дзякаваць чорту** ‘відчувати полегшення у зв’язку з чим-небудь’ (семантику встановлено за контекстом і з урахуванням специфіки значення подібної білоруської ФО *дзякаваць богу* [СФБМ І: 380] та українського фразеологізму *дякувати бógові* [СФУМ: 232]): *Дай яму напрач сальнік выпушчу, бо, дзякаваць чорту, нож заўсёды пры мне* [Караткевіч: 583, Казка пра Пятра-разбойніка]. Письменник створює своєрідний оказіоналізм, що асоціюється із зафіксованою у СФБМі одиницею **дзякаваць бógу** ‘великий, доволі значний’ [СФБМ І: 380], що вживана стосовно особи чи предмета. У цьому словникові друге семантичне значення звороту – ‘вияв радості, задоволення, полегшення, спокою з якоїсь причини’. Подане тлумачення подібне до значення українського аналога цієї ФО **дякувати бógові** ‘уживається для вираження заспокоєння, полегшення у зв’язку з чим-небудь’ [СФУМ: 232]. Також у СФБМі вказано стилістично-обмежувальні ремарки *розм.* і *адабр.* (адабральнае – укр. схвальне). У СФУМі стилістичної характеристики фразеологізму не подано. За контекстом видно, що оказіональна ФО також має відтінок розмовної, або навіть просторічної. В. Короткевич уживає цю ідіому з відтінком схвалення. Однак, замінивши компонент *бог* семантичним компонентом *чорт*, автор надає ФО нового конотаційного відтінку, сприйняття фразеологізму змінюється. Письменник вустах свого героя ніби іронізує, адже традиційно, семантика компонента *чорт* не може асоціюватися з вдячністю або з чимось хорошим. Увівши нову одиницю, В. Короткевич створює ідіому з подвійним конотаційним значенням, схвальним і водночас лихим.

Окрім фразеологізмів, аналізовані твори В. Короткевича мають невелику кількість паремій. Порівняно з поезією автора чи його оповіданнями, казки містять більше паремійних одиниць. Проте жодна з паремій, виявлених у залучених до аналізу текстах не повторюється двічі. Наразі можна зробити висновок тільки щодо загальної кількості паремій у творах письменника. В. Короткевич у своїх казках ужив близько тридцяти паремій. Серед них кількісно вирізняються одиниці зі складником *чорт*: – *Гэта што, – смяецца павадыр, – яны хоць і рагалі, ды усё ж не праезджыя маскалі – жонку не забяруць. Да таго ж у іншых жонку нат чорт забраць пабаіцца* [Караткевіч: 584, Надзвычайная котка]. Подані паремії **не праезджыя маскалі – жонку не забяруць**; **жонку нат чорт забраць пабаіцца** не зафіксовані у фразеографічному та лексикографічному кодексах сучасної білоруської літературної мови.

У казках В. Короткевича виявлено помітну кількість фразеологізмів, що не описані у найбільшому фразеографічному кодексі сучасної білоруської літературної мови. Серед залученого матеріалу також знайдено авторські ФО, та варіанти кодифікованих ідіом, що змінив В. Короткевич з метою ліпше передати художній зміст твору. Цей автор у своїй казковій прозі дуже активно використовує фразеологізми. Багато ФО перебувають в одному контекстному полі. Засвідчено випадки, коли один фразеологізм пояснювався іншим – тим, що має прозорішу внутрішню форму. Помітну роль у казках В. Короткевича відіграють паремії. Їхня кількість помітно більша, ніж у поетичних та інших прозових творах, проте невелика порівняно з ФО. Після детального аналізу всіх фразеологічних та паремійних одиниць можна буде запропонувати перелік зворотів, що варто ввести до

реєстрів академічних білоруських фразеографічних кодексів, а також, виокремити список оказіональних ідіом В. Короткевича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андарало Г. Ф. Устаревшая лексика в исторических произведениях Владимира Короткевича : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “белорусский язык” / . – Мн., 1993. – 19 с.
2. Иватович В. Т. Фразеологизмы в художественной прозе В. Короткевича и особенности их перевода на русский язык: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 “русский язык”, 10.02.01 “белорусский язык” / – Минск, 2001. – 20 с.
3. Караткевіч У. С. Збор твораў : У 25 т. Т. 3. Апавяданні. Казкі – 1946–1981 / Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч; рэдкал. : Алясь Бельскі і інш. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. – 774 с.
4. Караткевіч У. С. Збор твораў : У 8 т. / Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1987.
5. Кенька М. Асаблівасці тэксталогіі збору твораў Уладзіміра Караткевіча (з вопыту ўкладальніка) : [Электронний ресурс] / Міхась Кенька. – 2016. – Режим доступу : [http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/141517/1/Кенька% 20М_Асаблівасці%20тэксталогіі%20збору%20твораў%20Уладзіміра%20Караткевіча.pdf](http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/141517/1/Кенька%20М_Асаблівасці%20тэксталогіі%20збору%20твораў%20Уладзіміра%20Караткевіча.pdf).
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 2006. – Вид. 2-ге. – 464 с.
7. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы. У 2 т. Т. 1. / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 672 с.
8. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : У 2 т. Т. 2. / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 396 с.
9. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – 448 с.
10. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наукова Думка, 1970–1980.
11. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 1 – А–В / [ред. М. П. Лобан]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 604 с.
13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 2 – Г–К / [ред.А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 765 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

Караткевіч Караткевіч У. С. Збор твораў : У 25 т. Т. 3. Апавяданні. Казкі – 1946–1981 / Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч; рэдкал. : Алясь Бельскі і інш. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. – 774 с.

СФБМ I Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : У 2 т. Т. 1 / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 672 с.

СФБМ II Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : У 2 т. Т. 2. / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 968 с.

СФУМ Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ТСБМ I Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 1 – А–В / [ред. М. П. Лобан]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 604 с.

ТСБМ II Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 2 – Г–К / [ред. А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 765 с.

Терещенко С.И., аспирант

Институт языкознания имени А. А. Потебни НАН Украины, Киев

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В СКАЗКАХ ВЛАДИМИРА КОРОТКЕВИЧА: СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ОТОБРАЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ФРАЗЕОГРАФИИ

В статье рассмотрены наиболее частотные фразеологические единицы из сказок классика белорусской литературы второй половины XX века Владимира Короткевича сквозь призму их семантико-стилистической характеристики. Обнаружено, что в наиболее полных фразеографических кодексах современного белорусского литературного языка не описано определенное количество фразеологизмов, имеющих в творчестве этого писателя. Существуют все основания для введения ряда проанализированных оборотов в фраземную норму современного белорусского литературного языка.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеология белорусского языка, современный белорусский литературный язык, Владимир Короткевич, фразеографический кодекс.

Tereshchenko S.I. postgraduate student

The Potebnya O. O. institute of Linguistics, Kyiv

IDIOMS IN ULADZIMIR KARATKIEVIC'S TALES: SEMANTIC STYLISTIC CHARACTERISTICS AND REFLECTIONS IN MODERN BELARUS PHRAZEOGRAPHY

The article considers the most frequent phraseological units from the fairy tales of the classic of Belarusian literature of 20-th century Uladzimir Karatkievich through the prism of their semantic-stylistic characteristics. It was revealed that the fullest phraseological codes of the modern Belarusian literary language did not describe a certain number of phraseological units, which was certified in the work by this writer. There are all grounds for introducing a number of analyzed idioms into the phraseological norms of the modern Belarusian literary language.

Key words: phraseological unit, phraseology of the Belarusian language, modern Belarusian literary language, Uladzimir Karatkievich, phraseological code

ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ БОТАНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджуються особливості транстермінологізації та детермінологізації англійської ботанічної термінології. Вивчено взаємозв'язки цієї терміносистеми з іншими. Виявлено типові зміни в семантиці термінів, які лежать в основі цих процесів.

Ключові слова: *термін, терміносистема, ботанізм, семантична структура, метафора, метонімія.*

Мова як засіб спілкування людей у певному комунікативному просторі, створення, збереження і передачі інформації тісно пов'язана з практичною діяльністю людей. Одним із проявів цього зв'язку є фахова мова, основу якої складає термінологічна лексика відповідної галузі знань. Термін, будучи одиницею словника тієї чи іншої мови, може переходити в інші терміносистеми або поповнювати розмовну чи літературну форми мови. У разі переходу терміна з одного мовного середовища в інше відбуваються зміни в семантичній структурі терміна, а також виникають нові закономірності його функціонування у мові. Перший процес переносу терміна з однієї професійної мови в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім називаємо транстермінологізацією, а процес входження термінів у літературну та розмовну форми мови зі змінами, що відбуваються в семантичній структурі колишнього терміна – детермінологізацією. Зазначимо, що питанню транстермінологізації та детермінологізації термінів присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: М. Вус, О. Галян, І.В. Гошовська, Е.О. Куш, В.М. Лейчик, Д.С. Лотте, О.В. Ляхова, О.М. Тур та ін. [1; 2; 4; 5; 6; 7; 8; 9], у яких досліджуються ці процеси на матеріалі різних мов і терміносистем, що збагачують літературну та розмовну форми мови або номінують нові поняття в інших галузях наукових знань. Проте дотепер у мовознавстві ще існує багато невисвітлених питань, які стосуються зазначеної проблематики, з-поміж них – питання транстермінологізації та детермінологізації англійської ботанічної термінології та специфіки семантичних змін, що лежать в основі її міграції в інші терміносистеми та в розмовну і літературну англійську мову. Об'єктом нашої розвідки є англійська ботанічна термінологія, яка формувалася і розвивається не ізольовано, а в тісній взаємодії з іншими терміносистемами та розмовною і літературною формами мови. Обрана для аналізу термінологія обслуговує таку галузь знань, як ботаніка, що досліджує структуру, функції та поширення рослин, класифікацію і споріднені зв'язки, їх еволюцію, значення для людей, а також рослинність і рослинні угруповання. Матеріал розвідки складають 40 лексичних одиниць, відібраних з біологічних лексикографічних джерел (“Англо-українського словника агрономічних термінів” та ін.), які позначають назви рослин, їх органи, процеси життєдіяльності, будову клітини тощо. Їх семантичну структуру вивчено на матеріалі “Oxford English Dictionary Online” [12]. Предмет розвідки присвячено дослідженню

взаємозв'язків біологічної терміносистеми з іншими, вивченню особливостей семантичних процесів, що відбуваються в результаті міграції термінів в інші термінологічні системи та розмовну і літературну форми мови. Розпочнемо зі з'ясування особливостей процесу транс термінологізації термінів-ботанізмів. У ході нашого спостереження встановлено, що частина ботанічної термінології, яка є об'єктом нашого дослідження, перейшла в інші терміносистеми для позначення певних наукових понять. При цьому вони не призупиняли своє функціонування в досліджуваній нами галузі. Так, ботанічна термінологія виступила термінологією-донором, насамперед для близьких до неї термінологічних систем, які обслуговують природничі науки (зоологію, ентомологію, орнітологію, анатомію, геологію тощо). Наприклад:

calyx – 1. **бот.** “*the sepals of a flower, typically forming a whorl that encloses the petals and forms a protective layer around a flower in bud.*” 2. **зоол.** “*a cuplike cavity or structure*”; **rachis** – 1. **бот** “*a stem of a plant, especially a grass, bearing flower stalks at short intervals.*” 2. **анат.** “*the vertebral column or the cord from which it develops*”. Зафіксовано приклади входження ботанічних термінів у терміносистеми технічних наук (математики, фізики, комп'ютерної справи). Наприклад: **root** – 1. **бот.** “*the part of a plant which attaches it to the ground or to a support, typically underground, conveying water and nourishment to the rest of the plant via numerous branches and fibres*”. 2. **матем.** “*a number or quantity that when multiplied by itself, typically a specified number of times, gives a specified number or quantity*”. 3. **комп'ют.** (often as modifier) “*a user account with full and unrestricted access to a system*”. **core** – 1. **бот.** “*the tough central part of various fruits, containing the seeds*”. 2. **фіз.** “*the central part of a nuclear reactor, which contains the fissile material.*” Виявлено міграцію деяких термінів у лінгвістичну науку (про це свідчать лексичні одиниці **root**, **stem**). Наприклад: **root** – 1. **бот.** “*the part of a plant which attaches it to the ground or to a support, typically underground, conveying water and nourishment to the rest of the plant via numerous branches and fibres*”. 2. **лінг.** “*a morpheme, not necessarily surviving as a word in itself, from which words have been made by the addition of prefixes or suffixes or by other modification*”. **stem** – 1. **бот.** “*the main body or stalk of a plant or shrub, typically rising above ground but occasionally subterranean*”. 2. **лінгв.** “*the root or main part of a word, to which inflections or formative elements are added*”.

Оскільки перехід ботанізмів у розмовну та літературну форми мови та інші терміносистеми відбувався шляхом змін у їх семантичній структурі, а саме накопичення нових сем, у результаті чого відбулося розширення або звуження змістового обсягу поняття, розвиток переносного значення шляхом метафоризації та метонімізації, зупинимося на трактуванні понять *метафора* та *метонімія*. Метафору розуміємо як перенесення найменування з одного денотату на інший у міру їх схожості, аналогії. Хоча аналогія не завжди наочно проявляється у схожості певних емпіричних ознак (колір, форма, та ін.); інколи схожість може бути узагальненою, яка виділяється вже не емпірично, а раціонально за основною суттєвою ознакою або їх сукупності. Метонімія – це результат перенесення найменування предметів або явищ за суміжністю. Позамовною базою метонімії є предметно-логічний зв'язок між самими об'єктами. Метонімія відображає зв'язки, які існують в нашому уявленні про предмети, тому їх логічні межі визначаються позамовною дійсністю. Будучи формами чуттєвого сприйняття предметів і явищ дійсності, асоціативні зв'язки відображаються в нашій свідомості як відношення між об'єктами реального світу. Опосередковані мовою, вони проявляються як відношення між значеннями.

Відомо, що в разі переходу терміна в іншу терміносистему спостерігається, як правило, зміна семантичного обсягу значень (його звуження або розширення). Окрім того, цей процес супроводжується процесами метафоризації або метонімізації значення відповідної лексичної одиниці. У ході дослідження виявлено лише різні типи метафоричних переносів, а саме: 1) подібність за формою (**calyx бот.** "the sepals of a flower typically forming a whorl that encloses the petals and forms a protective layer around a flower in bud" – **зоол.** "a cupli"ke cavity or structure"), 2) подібність за функцією (**rachis – бот.** a stem of a plant, especially a grass bearing flower stalks at short intervals", **орніт.** "the shaft of a feather, especially the part bearing the barbs"), 3) подібність за зовнішнім виглядом (**grain – бот.** "the seeds of wheat or other cultivated cereals" – **фотогр.** "grainy appearance of a photograph or negative, which is in proportion to the size of the emulsion particles composing it"), 4) подібність властивостей (**stem – бот.** "the main body or stalk of a plant or shrub" – **лінг.** "the root or main part of a word, to which inflections or formative elements are added").

Розглянувши специфіку протікання процесу транстермінологізації ботанізмів, зупинимося тепер на особливостях детермінологізації. Першою з ознак детермінологізації виявилось розширення або звуження семантичної структури слова. Простежимо це на прикладі термінів *flower*; та *grain*. Перший з них розширив свій семантичний обсяг і, таким чином, детермінологізувався: **flower** як "the seed-bearing part of a plant consisting of reproductive organs" розширило зміст свого значення і означає ще і "a flower together with a stalk, picked for use as a decoration". Для лексичної одиниці **grain** характерне звуження семантичної структури слова. Означаючи "the seeds of wheat or other cultivated cereals", цей термін у розмовній англійській мові живається у більш вузькому значенні "a single fruit or seed of a cereal". У низці термінів: *root, flower, cell, shoot, germ, seed, leaf, stem, fruit, branch, grain, crop wheat, apple* виникли переносні значення, які розуміємо як похідні лексичні значення слова, пов'язані з основним значенням відношеннями метонімічної та метафоричної залежності з функціональною спільністю або будь-якими асоціативними ознаками. Переносні значення пов'язані з основним, головним, будь-яким спільним елементом змісту, який об'єднує всі ці значення в одному слові (шляхом метафоризації та метонімізації).

У ході дослідження виявлено такі види метафоричних переносів: 1) подібність за формою (**leaf бот.** "a flattened structure of a higher plant, typically green" – "a thing that resembles a leaf in being flat and thin");

2) подібність за функцією (**stem бот.** "the main body or a stalk of a plant or shrub, typically rising above ground but occasionally subterranean" – "a long thing supportive or main section of something");

3) подібність за результатом дії (**fruit бот.** "seed-bearing part of a plant" – "the result or reward of work or activity");

4) подібність властивостей (**crop бот.** "an amount of produce harvested at one time" – "an abundance of something, especially a person's hair").

Метонімічні переноси представлено такими типами: 1) схожість у початку дії або пуси (**shoot бот.** "a young branch or sucker springing from the main stock of a tree or other plant" – "a shooting match", "a rapid in a stream"); 2) частина – ціле (**root бот.** "the persistent underground part of a plant especially when fleshy and enlarged and used as a vegetable" – "any plant grown for its roots"); 3) ціле – частина (**wheat бот.** "a cereal which is the most

important kind grown in temperate countries the grain of which is used to make flour for bread etc.” – “*the grain of wheat*”).

Деякі з досліджуваних нами ботанічних назв ввійшли до складу фразеологічних одиниць, у яких колишній термін детермінологізувався. Сюди можна віднести такі фразеологізми: **shake (or tremble) like a leaf** “(of a person) tremble greatly, especially from fear”, **from stem to stern** “from the front to the back, especially of a ship”, **root and branch** “used to express the thorough or radical nature of a process or operation”, **to put down roots** “to begin to have a settled life in a particular place”, **to strike at the root (or roots)** “to affect in a vital area with potentially destructive results”, **against the grain** “contrary to the natural inclination or feeling of someone or something”, **to go to seeds** “to deteriorate, esp. through neglect”, **the apple of one’s eye** “a person of whom one is extremely fond and proud” та ін. Отже, для більшості ботанічних термінів характерні ознаки транстермінологізації та детермінологізації. Пройшовши ці процеси у результаті відповідних змін у семантичній структурі, терміни не перестають функціонувати також і в межах відповідної терміносистеми, тобто ботанічної, про що свідчить їх висока частотність вживання у фаховій літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вус М.І. Транс термінологізація як чинник динаміки біологічної терміносистеми / М.І. Вус // Лінгвістичні дослідження. – 2016. – Вип. 41. – С. 155– 160.
2. Галян О. Детермінологізація фізичної лексики в аспекті лексико-семантичної варіативності та функціонування / О. Галян // Вісник Львівського університету. – Сер. «Іноземні мови». – 2016. – Вип. 23. – С. 133– 137.
3. Герман Л.В. Англо-український словник агрономічних термінів/ Л.В. Герман, І.В. Шульга. – Харків: ХНАУ, 2008. – 60 с.
4. Гошовська І.В. Транс термінологізація в терміносистемах філософії та нафтогазової справи / І.В. Гошовська // Наукові записки КДПУ. – 2015. – Вип. 137. – С. 174 – 178.
5. Куц Е.О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики / Е.О. Куц // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 215– 221.
6. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – Москва: ЧеРо, 2009. – 256 с.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики /Д.С. Лотте – Москва: Изд-во АН СССР, 1961. – 160 с.
8. Ляхова О.В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4431/2/Lyakhova%20O.%20V..pdf>.
9. Тур О.М. Семантичне переосмислення лексем як один зі способів творення сучасних термінів землеустрою та кадастру / О.М. Тур // Наукові праці. – Миколаїв, 2009. – Вип. 92, Т. 105. – С. 145– 149.
10. Oxford English Dictionary Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.oxforddictionaries.com>.

Герман Л.В., к.ф.н. доц.

Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева, Харьков

ТРАНСТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ И ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ АНГЛИЙСКОЙ БОТАНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассматриваются особенности транстерминологизации и детерминологизации английской ботанической терминологии. Изучена взаимосвязь этой терминосистемы с другими. Установлены типичные изменения в семантике терминов, лежащие в основе этих процессов.

Ключевые слова: термин, терминосистема, ботанизм, семантическая структура, метафора, метонимия.

Herman L., candidate of Philology, assistant professor

V.V. Dokuchayev national agrarian university, Kharkiv, Ukraine

TRANSTERMINOLOGIZATION AND DETERMINOLOGIZATION OF THE ENGLISH BOTANY TERMINOLOGY

The peculiarities of transterminologization and determinologization of the English botany terminology are considered in the article. The ties of this terminology system with others are studied. Typical changes in the semantic structure of terms taking place during these processes are determined.

Key words: term, terminological system, botanism, semantic structure, metaphor, metonymy.

УДК 811.161.3'36'42:398.91 (476.2-37Ветка)

Панкова Н.М., ассистент

УО «ГГУ имени Ф. Скорины», Гомель, Беларусь.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРЕМИЙ ВЕТКОВСКОГО РАЙОНА

В статье анализируются пословицы и поговорки, записанные на территории Ветковского района Гомельской области с позиции выявления в них грамматических особенностей. Внимание акцентируется на частотности употребления в паремиях различных частей речи, а также на определении основных типов предложений в составе анализируемых единиц.

Ключевые слова: паремия, пословица, поговорка, части речи, простое предложение, сложное предложение.

Паремии являются носителями особого культурно-ценностного кода и выступают в качестве своеобразных моральных регуляторов человеческого мироощущения и поведения. При этом для них характерна «крайняя экономия слова, изобразительных средств,

© Панкова Н.М., 2018

способность сказать кратко, несколькими словами, часто одним штрихом о многом...» [1: 44].

Материалом для нашего анализа послужили пословицы и поговорки, записанные студентами и преподавателями кафедры белорусской культуры и фольклористики УО «ГГУ имени Ф. Скорины» во время фольклорной практики на территории Ветковского района Гомельской области.

Текст пословиц и поговорок облечен в определенную форму, которая находит свое непосредственное выражение в семантике, синтаксисе и морфологии этих выражений.

Паремии Ветковского района весьма разнообразны по тематике и представляют собой разнокомпонентные выражения. Чаще всего среди них встречаются шестикомпонентные пословицы и поговорки: «Бабе дарога ад печы да парога», «Яблака ад яблынькі далёка не коціцца», «Сей на Пахом, возьмеш усяго мяхом», «Брат мой, а еж хлеб свой», «У сямі нянек дзіця без носа», «Дзіця не плача, нянька не разумее» и др. В меньшей степени распространены пяти и четырехкомпонентные выражения: «На злодзее і шапка гарыць», «Воран ворану глаз не клею», «Цераз галаву штаны не адзенеш», «Сваю судьбу не абманеш», «Жар касцей не ломіць». Максимальное количество компонентов в анализируемых текстах – четырнадцать («Ты сваю Марынку павадзі па рынку, а я за свайго Кузьму дзе хочаш вазьму»), минимальное – три («Капейка руб беражэ»).

Что касается морфологических особенностей пословиц и поговорок Ветковского района, то анализ паремий показал, что в их составе встречаются практически все части речи.

Наиболее частотными выступают существительные, т.к. именно они являются носителями основного значения и важным средством строения паремий. Предпочтительным в материале оказывается употребление нарицательных существительных: *дурань, бацька, маці, рука, вочы* и др.

Реже встречаются имена собственные, в основном это имена людей, которые при этом придают выражению общий смысл, например: «Так умее і Ганна пастухова», «Ты сваю Марынку павадзі па рынку, а я за свайго Кузьму дзе хочаш вазьму». Встречаются также названия традиционных белорусских праздников: «Да Юр'я сена далжно быць і ў дурня», «Два Юр'я, абое дурня: адзін галодны, а другі халодны», «Сей на Пахом, возьмеш усяго мяхом».

Достаточно частотны вещественные существительные: «*Vada* і камень точыць», «Да мёду і мухі ліпнуць», «Па таму малаку я і ног не павалаку», «На халяву і вуксус салодкі», «Не дорага *niva*, а дорага дзіва», «*Malako* ў каровы на языку». Собирательные существительные в составе анализируемых выражений не были зафиксированы, однако встретились существительные единственного числа со значением собирательности: «Ёсць чарка, а да чаркі шкварка», «На дурной галаве і волас не расце», «На голай касце мяса нарасце», «Адзін з сошкай, а сямёра з ложкай».

На втором месте после существительных по частотности употребления в пословицах и поговорках Ветковского района стоят глаголы. В результате анализа паремий отмеченного региона можно сделать вывод, что наиболее часто в них употребляются глаголы настоящего времени: «У няўмечкі не *балаць* ні ручкі ні плечкі», «Ногі ваўка *кармаць*», «Дзіця не плача, нянька не *разумее*», «Стары конь баразны не *порціць*, но глыбока не *паіша*» и др.

Будущее время также достаточно часто встречается в пословичных выражениях: «Язык да Кіева *давядзе*», «Што *пасееш*, то і *пажнеш*», «Калі маці *памрэ*, дык бацька *аслепне*», «У добрай гаспадыні стакан вады не *прападзе*», «Вумны не *скажа*, а дурак не *пайме*». Прошедшее время определяется в меньшей степени: «*Вырас* да неба, а дурны як *трэба*», «*Запаўзла* вош за варагнік», «Каб дурняў густа *сеялі*, да яны рэдка *ўсходзілі*», «Так *накармілі*, што аж морда *атухла*».

Достаточно широко представлены выражения с инфинитивными формами глагола: «Колькі вярочачы не *віцца* – канец будзе», «Лепш пад лаўкаю *пасядзець*, да молайца *паглядзець*», «Жыцьне *пражыць* – не поле *перайці*», «Замуж не напасць, абы замукам не *прапасць*», «Лепш адзін раз *убачыць*, чым сто раз *пачуць*».

Для паремий Ветковского района характерно употребление глаголов в повелительном наклонении. Именно эти формы придают пословицам поучительный характер: «*Дзяржы* галаву ў холадзе, а ногі ў цяпле», «*Еж* – *пацей*, *работай* – *мёрзні*», «На ўраджай не *ўпайвай*, а жыта *сей*», «*Дзяржы* язык за зубамі, будзе стол з пірагамі». Следует отметить, что значительное количество пословиц и поговорок этой группы употребляется в форме отрицания: «Ад турмы і ад сумы не *заракайся*», «*Не лезь* уперад бацькі ў пекла», «*Не валі* з бальнай галавы на здаровую» и др.

Отметим также, что изучаемая выборка паремий включает примеры, в которых встречается одновременное употребление различных форм глагола. Например, повелительного наклонения и инфинитива: «Балматуна хлебам не *кармі*, а дай *пагаварыць*», «Не *астаўляй* на заўтра то, што можна *зрабіць* сядогні», «*Знай*, дзе *лізнуць*, а дзе і *гаўкнуць*». Встречаются и иные сочетания, например, прошедшего времени и инфинитива («*Заракалася* свіння аб вугал не *часацца*»), повелительного наклонения и прошедшего времени («Не *гані* Бога ў лес, калі ён у хату *ўлез*»), повелительного наклонения и будущего времени («Не *спяшы* замуж: калі плоха – *нагаруеся*, а калі добра – *нажывеся*»), повелительного наклонения и настоящего времени («Колькі ваўка не *кармі*, всё раўно ён у лес *глядзіць*»).

Среди других частей речи в составе паремий обнаруживаются прилагательные: «Два Юр'я, абое дурня: адзін *галодны*, а другі *халодны*», «На *чужы* раток не накінеш платок», «У бабы волас *доўгі*, да ум *кароткі*». В небольшом количестве выражений встречаем краткие прилагательные: «У каго матка, у таго і галоўка *гладка*». Кроме того, нами были выделены паремии с субстантивированными прилагательными и причастиями: «*Дурны*, *дурны*, да к свайму боку», «*Сыты* *галоднаму* не спачувае», «*Багатаму* чорт дзяцей калыша», «*Жадны* два разы плаця», «У *жаднага* зімой снегу не выпрасіш», «*Прывыкшы* поўзаць, лятаць не можа». Употребление дееспричастия зафиксировано только в выражении «У парозе *пастаяўшы*, на кут не праходзяць».

В паремиях встречаются также числительные (*адзін*, *другі*, *абое*, *дзе*, *два*), наречия (*сёдни*, *добра*, *рэдка*, *тонка*, *глубока*), местоимения (*табе*, *свой*, *сам*, *мой*, *цябе*, *яго*). Важным средством связи слов в пословичных выражениях выступают предлоги (*у*, *на*, *для*, *да*, *к*, *з*, *ад*, *за*), частицы (*не*, *ні*, *б*, *ужо*) и союзы (*а*, *да*, *но*, *і*, *ды*, *каб*, *калі*, *ці*).

В ходе синтаксического анализа паремий Ветковского района мы определили, что в составе анализируемых единиц встречаются различные типы предложений. Среди простых предложений обнаруживаются двусоставные и односоставные. Приведем примеры использования двусоставных предложений: «Вясенні дзень год корміць»,

«Краснаму і дурак рад», «Багатаму чорт дзяцей калыша» и др. Односоставные предложения представлены в основном обобщенно-личными конструкциями, главный член которых выражен глаголом-сказуемым 2-го лица единственного числа повелительного или изъявительного наклонения: «*Сей на Пахом, возьмеш усяго мяхом*», «*Маслам кашу не *испорчиш**», «*Не бярыся за гуж, калі сам нядуж*», «*Лей песні хоць трэсні, а есць не прасі*», «*На чужы каравай рот не разяўляй*», «*Кнучом абух не пераб'еш*», «*Сілай міл не будзеи*», «*Цераз галаву штаны не адзенеш*», «*Не валі з бальной галавы на здаровую*».

Были зафиксированы также конструкции с глаголом-сказуемым 3-го лица множественного числа настоящего времени: «*Даронаму каню ў зубы не глядзяць*», «*На абіжаных ваду возяць*», «*У парозе пастаяўшы, на кут не праходзяць*». Встречаются единичные примеры инфинитивных предложений: «*Гуртом добра і бацьку біць*».

Сложные предложения также представлены достаточно широко. Активны в паремиях Ветковского района сложносочиненные предложения, в которых союз *а* (да) служит для выражения сопоставительно-сравнительных отношений между частями: «*Краса да вянца, а дурань да канца*», «*У бабы волас доўгі, да ум кароткі*», «*Ты сваю Марынку павадзі па рынку, а я за свайго Кузьму дзе хочаш вазьму*», «*Курыца не птїца, а баба не чалавек*», «*Не дорага піва, а дорага дзіва*».

Употребление сложноподчиненных предложений в составе анализируемых паремий наблюдается на примере следующих выражений: «*Не бярыся за гуж, калі сам нядуж*», «*Не гані Бога ў лес, калі ён у хату ўлез*», «*Калі маці памрэ, дык бацька аслепне*», «*Так накармілі, што аж морда апухла*», «*Замуж не напасць, абы замужам не прапасць*», «*Лепш адзін раз убачыць, чым сто раз пачуць*».

Встречаются также бессоюзные сложные предложения: «*Дзяржы язык за зубамі, будзе стол з пірагамі*», «*Еж – пацей, работай – мёрзні*», «*Дзіця не плача, нянька не разумее*».

Как видим, языковая форма паремий в значительной степени определяется как специфическими признаками, например, устойчивостью, краткостью, поучительностью, так и рядом грамматических, структурных и синтаксических особенностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Кн. 1 / склад. М.Я. Грынблат: рэд. А.С.Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 506 с.

Панкова Н.М., асистент

УО «ГГУ імені Ф. Скоріні», Гомель, Білорусь

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙ ВЕТКОВСЬКОГО РАЙОНУ

У статті аналізуюцца прыслів'я та приказкі, запісаны на тэрыторыі Ветковскаго району Гомельскай абласці з пазіцыі выяўлення у них граматычных асоблівостей. Увага ацэнтуюцца на частотнасці вжывання в пареміях різних частин мови, а також на вызначенні асновних тупів речень у складі аналізаваных адиніць.

Ключові слова: *паремія, прыслів'я, приказка, частини мови, прасте речення, складне речення.*

Ранкова Н.М., assistant

Educational institution “ F. Skaryna university ”, Gomel, Belarus

THE GRAMMATICAL PECULIARITIES OF THE PROVERBS OF VETKA DISTRICT

The article analyzes the proverbs and sayings recorded in the Vetkov district of the Gomel region from the position of identifying their grammatical features. Attention is focused on the frequency of use in the paremia of different parts of speech, as well as on the definition of the main types of sentences in the analyzed units.

Key words: *paremia, proverb, parts of speech, simple sentence, complex sentence.*

УДК 81'373.7:811.161.2:811.112.2:811.111

Сошко О.Г., к.ф.н., доц.

Київський національний торговельно-економічний університет, Київ, Україна

МЕТАФОРИЧНІ ТА МЕТОНІМІЧНІ МОДЕЛІ БІБЛІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДИНИ

У статті розглядаються семантичні особливості біблійних фразеологічних одиниць на позначення морально-етичних характеристик людини на матеріалі української, німецької та англійської мов. Проаналізовано спільну та відмінну мотивацію формування фразеологічного значення та визначено базові моделі фразеологічних одиниць згідно з метафоричним або метонімічним типом переосмислення. Автор досліджує шляхи формування образного підґрунтя фразеологізмів, щоб оцінити яку роль відіграють їхні ключові компоненти.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, біблійний фразеологізм, метафора, метонімія, семантична структура, структурно-семантичний аналіз.*

Біблія стала одним з найважливіших джерел збагачення для фразеології багатьох європейських мов. Впродовж тривалого історичного періоду Біблія залишалася книгою, яку найбільше читали і цитували, а біблійна символіка закріплювалася у свідомості людей. Як елемент загальної картини світу, вона вплинула на формування менталітету, моральних ідеалів і цінностей.

Вплив перекладів Біблії на формування і розвиток європейських мов важко переоцінити. Як зазначають ряд вітчизняних і зарубіжних філологів [2; 4; 9; та ін.], тексти Святого Письма (Біблії) послужили найважливішим джерелом ідіоматичного матеріалу.

Чимала кількість таких робіт, які торкаються проблем походження і встановлення джерела біблеїзмів, їх класифікації та варювання, аналізу біблеїзмів з архаїчними значеннями і формами слів, говорить про постійний інтерес дослідників до біблійної фразеології, що становить частину інтернаціонального фразеологічного фонду.

Мета нашого дослідження – проаналізувати семантичні особливості біблійних фразеологізмів на позначення морально-етичних характеристик людини та виявити спільні та відмінні риси цих фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах. **Об’єкт** нашого дослідження – українські, німецькі та англійські біблійні фразеологізми, які позначають морально-етичні характеристики людини, а їх структурно-семантичні особливості виступають **предметом** нашого дослідження.

Актуальність зіставного дослідження фразеологізмів біблійного походження на матеріалі кількох мов зумовлена особливим інтересом до специфіки цих мовних одиниць: з одного боку, біблійні фраземи мають всі властивості фразеологізмів, а з іншого – є фразеологічною мікросистемою, об’єднаною на підставі загального генетичного джерела – Біблії. Комплексне вивчення і зіставлення біблеїзмів в українській, німецькій та англійській мовах дозволяє виявити специфіку і загальні риси біблеїзмів, встановити типологію міжмовних відносин в сфері фразеології біблійного походження.

Залежно від типу образного переосмислення, ми розділили досліджувані фраземи на дві групи – метафоричні та метонімічні фразеологічні одиниці.

Першу підгрупу **метафоричних** біблійних фразеологічних одиниць на позначення морально-етичних характеристик людини складають моделі фразеологізмів на основі переосмислення **релігійних** (біблійних) **персонажів і реалій**. Фраземи, проаналізовані в цьому підрозділі, включають також ті, в яких фігурують імена людей, проте з огляду на біблійне походження ми об’єднали їх із іншими одиницями такого ж типу.

Переосмислення імен біблійних персонажів в складі фразеологізмів, що позначають морально-етичні характеристики, спостерігається переважно на матеріалі англійської мови. Так, вираз англ. *the old Adam* “упертий грішник, який не хоче спокутуватись”, дослівно “ветхий Адам” [1, с. 31] (пор. рос. *ветхий Адам*) пов’язують із Посланнями апостола Павла до римлян (6, 6), ефесян (4, 22) та колосян (3, 9), де, утім, Адам не згадується, натомість є згадка про “стару людину”, яка має морально переродитися, скинувши зі себе тягар давніх гріхів і переконань [7, с. 79], пор. у Посланні до колосян: англ. *Lie not one to another, seeing that ye have put off the old man with his deeds*; звідси “скинути з себе давнього чоловіка”, тобто ветхого Адама, отримало значення: духовно оновитися, звільнитися від старих звичок, поглядів.

Людина, яка не дотримується заповідей Божих, нечестивець, негідник позначається фразею англ. *a man (son) of Belial* [1, с. 75] (досл. “людина (син) Веліала”). Відповідний онім досить часто (15 разів) зустрічається в тексті Старого Завіту, із них чотири рази у сполученні з “синами” і один раз із “сином”, пор., приміром, у Книзі Суддів (19, 22): англ. *Now as they were making their hearts merry, behold, the men of the city, certain sons of Belial, beset the house round about, and beat at the door, and spake to the master of the house, the old man, saying, Bring forth the man that came into thine house, that we may know him*. Веліал (Веліар) – це демонічна істота, дух небуття, брехні і руйнування. Його ім’я виступає в одному контексті з такими поняттями, як “метушня”, “ніщо” і “не-бог” (пор. Повторення закону, 32, 21). Він вважається найсильнішим демоном, що перевершує навіть Люцифера; виступає в ролі спокусника людини, спонукає до злочину. Сама назва *Belial* походить від гебрійського прикметника, що означає “нікудишний, нічого не вартий”. Вважається, що спочатку цей прикметник з’являється у текстах гебрійської Біблії

у своєму прямому значенні, а його персоніфікація відбулася лише згодом. Припускають, що при перекладі він міг бути сприйнятий як власне ім'я [13; 3: 1, с. 227-228].

Позитивно конотованою є фразема англ. *a good Samaritan* [1, с. 656], нім. *ein barmherziger Samariter* [12: 3, с. 1278] “добрий самарянин, чуйна людина”. Притча про доброго самарянина, яку розповідає Ісус Христос, згадується у Євангелії від Луки (10, 30-37). У притчі наводиться приклад безкорисливої допомоги людині, що потрапила у біду, від зовсім незнайомого перехожого-самарянина, тобто представника етнічної групи, яку євреї не визнавали одновітцями. На думку деяких богословів, притча показує, що приклади людської доброти зустрічаються у всіх народів та у всіх вірах, що Закон і заповіді Божі виконують люди самих різних національностей і різних віросповідань [13].

Як у повсякденно-побутовому, так і в релігійному мисленні слова на позначення Бога, янгола, чорта, диявола співвідносяться із основоположними поняттями-константами буття, які традиційно розділяються на позитивне та негативне. Фразеологізми з лексичним компонентом “Бог”, як правило, виражають позитивні характеристики, фразеологізми з компонентом “чорт” – негативні, що пов’язано із семантикою цих компонентів (“Бог” як уособлення блага, доброти, милосердя, всепрощення, праведності і т. ін.; “чорт” як утілення всесвітнього зла). Наявність у людини Божого начала, а, відповідно, і позитивних рис передають фраземи: укр. *мати Христа в душі (в серці)* “бути справедливим, милосердним, порядним, доброзичливим і т. ін.” [8, с. 379], *мати Бога в серці (в душі)/мати Бога* “бути милосердним, добрим, совісним, справедливим” [тж., с. 372]. В Біблії точних відповідників цих виразів немає, натомість є місця, де говориться про “Бога в серці” (Іов 1, 5; Псалми 77, 18).

У німецькій мові чуйна, добра людина позначається фразею *ein wahrer Engel* [6: 1, с. 179] (досл. “справжній янгол”) – як Старий, так і Новий Заповіт рясніють згадками про цих небесних істот).

Фразема англ. книжн. *serve God and Mammon* “служити богу і мамоні” [1, с. 323] (тобто “прагнути сумістити високу моральність із переслідуванням матеріальних благ”) містить лексему *Маммона* (також *Мамона*, гр. *Μαμμωνας*) – слово наймовірніше арамейського походження, що використовується в Євангеліях (Мт. 6, 24; Луки 26, 9; 11, 13), а також у Талмуді в значенні “масток, багатство, земні блага”, позначаючи те, на що людина покладає свою земну надію і до чого прив’язана. Християни почали використовувати ім’я Маммона як пейоратив для позначення зажерливості або прихильності мирським благам. У Нагорній проповіді (Мт. 6, 24) це слово персоніфікується й означає назву злого духа-покровителя багатства, від поклоніння якому застерігаються віруючі [13]: англ. *No man can serve two masters: for either he will hate the one, and love the other; or else he will hold to the one, and despise the other. Ye cannot serve God and mammon.*

Також біблійне походження має фразема англ. *worship the golden calf* “поклонитися золотому тільцю” (етим. бібл. Вихід 32, 1-4; утім, там говориться не про “золотого тільця”, а про “вилитого (із золота)”) [1, с. 121] (тобто “ставити гроші, матеріальні цінності над духовні цінності”). Золотий тілець – це ідол, який кілька разів згадується на сторінках Старого Заповіту як предмет культу тих, хто відійшов від Бога Ізраїлю. Під час Виходу, коли Мойсей був на горі Синай, народ, що залишився без нього, став нарідом. Аарон для заспокоєння народу зробив із золотих прикрас, зібраних у євреїв, золотого

тілля. Коли Мойсей за вказівкою Господа спустився з Синаю, він дуже розгнівався, розбив кам'яні таблиці з Божими заповідями, вручені йому на горі Богом, і знищив тільця.

Людина, під зовнішністю якої ховається щось, що викликає огиду, або щось порожнє, нікчемне, прикрите зовнішнім блиском позначається фразею англ. *a whited sepulchre* “побілена вапном гробниця” [1, с. 668]. Фраза походить від євангельського порівняння (Мт. 23, 27): ханжа, лицемір порівнюється із “гробницями повалленими, які красиві зовні, а всередині повні мертвих кісток та всякої гидоти”: англ. *Woe unto you, scribes and Pharisees, hypocrites! for ye are like unto whited sepulchres, which indeed appear beautiful outward, but are within full of dead men's bones, and of all uncleanness.*

Переосмисленню у біблійних за етимологією фраземах може підлягати компонент-фітонім англ. *reed* “тростина” – ламка рослина, яка гойдається від кожного пориву вітру. Ненадійна людина або що-небудь, що не викликає довіри, позначається фразею англ. *a broken reed* [1, с. 624] (досл. “зламана тростина”), пор. у біблійному тексті (Ісаїя 36, 6): англ. *Lo, thou trustest in the staff of this broken reed, on Egypt; whereon if a man lean, it will go into his hand, and pierce it: so is Pharaoh king of Egypt to all that trust in him.*

Людина, яка легко зазнає різних впливів, “флюгер”, позначається як “тростина, яку гойдає вітер”: англ. *a reed shaken by (in/with) the wind* [1, с. 625]; пор. у біблійному тексті (Мт. 11, 7): англ. *And as they departed, Jesus began to say unto the multitudes concerning John, What went ye out into the wilderness to see? A reed shaken with the wind?* (аналогічно в: Лука 7, 24).

Другу підгрупу **метафоричних** біблійних фразеологічних одиниць на позначення морально-етичних характеристик людини складають моделі фразеологізмів на основі переосмислення **назв тваринного світу**.

Лицемірна, жорстока, задрісна людина, що приховує свою злобу або хижі наміри під личиною доброчинності й порядності, у всіх досліджуваних мовах позначається фразею, яку можна віднести до інтернаціональних: укр. *вовк в овечій шкурі (одежі)* [8, с. 119]; нім. *ein Wolf im Schaf(s)pelz* (або *in Schafskleidern*) [5, с. 628]; англ. *a wolf in sheep's clothing* [11, с. 371]. Прецедентним тут є відповідний фрагмент Євангелія від Матвія (7, 15): укр. *Стережіться лжепророків що приходять до вас у одежі овечій, а всередині – хижі вовки*; нім. *Hütet euch aber vor den falschen Propheten, die in Schafskleidern zu euch kommen, inwendig aber sind sie reißende Wölfe* англ. *Beware of false prophets, which come to you in sheep's clothing, but inwardly they are ravening wolves.* У подальших століттях цей вислів часто зустрічався у релігійній літературі латинською мовою, навіть з'явилося прислів'я: лат. *Pelle sub agnina latitat mens saepe lupina* (“під овечою шкурою часто знаходиться вовча сутність”). Також цей персонаж зустрічається в одній із байок Езопа [11, с. 371].

Третю підгрупу **метафоричних** біблійних фразеологічних одиниць на позначення морально-етичних характеристик людини складають моделі фразеологізмів на основі переосмислення **назви матеріального об'єкта**.

Образною основою біблійних фразем на позначення моральних рис людини може виступати переосмислення назви предмета, найчастіше – продукту людської діяльності, об'єкта матеріальної культури, тобто артефакту. Сюди можна віднести фраземи з назвами **архітектурних споруд**. Переосмислюватися можуть і назви інженерних споруд, що уособлюють надійність та міць. Вежа або башта – це висока вузька споруда, що має

спеціальне призначення, висота якої значно більша від розмірів основи. Час появи веж в архітектурі визначити, звичайно, неможливо, але немає ніякого сумніву, що вежа була одною з перших форм житла, що з'явилися вслід за первісною хатиною; зведення подібних жител-веж обумовлювалося для первісної людини необхідністю рятувати себе і родину від диких звірів і від не менш страшного ворога – іншої людини. Давність будівель баштової форми доводиться, по-перше, існуванням веж в багатьох найдавніших архітектурах, по-друге, тією помітною роллю, яку вежі грають у найдавніших переказах і, по-третє, тим, що вже на сторінках книги Буття розповідається про побудову знаменитої величезної Вавилонської вежі (Книга Буття 11: 4, 5): *І сказали вони: Тож місто збудуємо собі, та башту, а вершина її аж до неба. І вчинімо для себе ймення, щоб ми не розпорозилися по поверхні всієї землі. І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували її.*

Англійська фразеологія переосмислює надійну опору, людину, на яку можна поклатися як “вежу або стовп сили/міцності”: *a tower of strength* [1, с. 774] або *pillar of strength*. Вираз *a tower of strength* зустрічається у біблійних текстах: англ. *The name of the LORD is a strong tower: the righteous runneth into it, and is safe* (Притчі 18, 10), *The LORD is my rock, and my fortress, and my deliverer; my God, my strength, in whom I will trust; my buckler, and the horn of my salvation, and my high tower* (Псалми 18, 2), *For thou hast been a shelter for me, and a strong tower from the enemy* (Псалми 61, 3), *My goodness, and my fortress; my high tower, and my deliverer; my shield, and he in whom I trust; who subdueth my people under me* (Псалми 144, 2). Пізніше цей вираз зустрічається у “Книзі спільної молитви” (The Book of Common Prayer, 1549): *O lorde... Bee vnto them a tower of strength*; згодом – у 1594 році його використовує Шекспір (Shakespeare, ‘Richard III’): *The king’s name is a tower of strength*.

Більшість виразів групи біблійних фразеологізмів, утворених за участю метонімії, належать до соматичної фразеології, у переосмисленні внутрішньої форми якої головну роль відіграє асоціація “частина-ціле”. У складі метонімічних біблійних фразем на позначення морально-етичних характеристик ми виявили ключові компоненти з такими значеннями:

Серце. В українських і англійських прикладах з цим компонентом часто спостерігається сполучення метафори і метонімії: серце може метонімічно позначати або людину у плані її моральних якостей, або її моральні властивості самі по собі, при цьому атрибути, метафоричні чи дослівні, окреслюють як позитивні, так і негативні характеристики цих останніх: укр. *мати м’яке серце* [8, с. 374], *м’який серцем* [тж., с. 413]; нім. *ein weiches (mitfühlendes) Herz haben* [6: 1, с. 330] (досл. “мати м’яке/співчутливе/чуйне серце”); англ. *a hard heart* (також *a heart of flint* або *of stone, stony heart*) “кам’яне серце, жорсткосердність, бездушність (звідси *hard-hearted* та *stony-hearted*)” [1, с. 374] (досл. “тверде серце (серце з кременю, каменя)”); *have (with) a heart of stone* “бути холодним та недружнім” [11, с. 158]; укр. *кам’яне (камінне) серце* (чие, у кого) “хто-небудь байдужий, нечуйний” [8, с. 640]; *мати кам’яне (камінне) серце* “бути нечуйним, жорстоким, бездушним і т. ін.” [тж., с. 374]; нім. *ein hartes (steinernes, eisernes) Herz haben* (тж. *ein Herz von Stein haben*) “мати кам’яне серце; мати не серце, а камінь” [6: 1, с. 330]. Одним із джерел фразем із “кам’яним серцем” може бути Св. Письмо: у Старому Заповіті, в Книзі пророка Єзекіїла гл. 11, ст. 19 говориться: укр. *І дам їм одне серце, і нового духа дам у вас, і вийму з їхнього*

mita serce kaminne, i dam їм serce із м'яса; нім. Und ich will euch ein einträchtiges Herz geben und einen neuen Geist in euch geben und will das steinerne Herz wegnehmen aus eurem Leibe und ein fleischernes Herz geben; англ. And I will give them one heart, and I will put a new spirit within you; and I will take the stony heart out of their flesh, and will give them an heart of flesh. Таким чином, кам'яне серце виступає уособленням жорстокої, позбавленої співчуття людини [10, с. 338].

Вуха. Оскільки вухо – це орган, головною функцією якого є сприйняття звуку і, отже інформації, фраземи з цим компонентом так чи інакше пов'язані з морально-етичними аспектами отримання людиною інформації. При цьому до “вуха” може додаватися метафоричне окреслення: про цікаву людину говорять, що вона має “довгі вуха” англ. *have (got) long ears* [1, с. 233], про людину, ласу до новин, пліток – що вона “має сверблячі вуха” англ. *have itching ears* [тж.]. Остання фраза має біблійне походження: Апостол Павло нагадує Тимофію, що жоден не може лишитися нейтральним, почувши правду про Бога у Христі. Бо може прийти час, коли люди будуть замість цього послуговуватися чутками (2 Тим. 4, 3): англ. *For the time will come when they will not endure sound doctrine; but after their own lusts shall they heap to themselves teachers, having itching ears.*

Рот і язик. Додаткового уточнюючого значення таким метонімічним фраземам надає переосмислення смакових відчуттів: локалізація солодкого смаку у роті уособлює лестощі, нещирість: укр. *з медом на вустах* “який нещиро говорить приємні речі; облесливий, нещирий” [8, с. 384]; нім. презир. *aus j-s Munde fließt Milch und Honig* “у кого-н. медові уста” (пор. рос. *Сахар Медович*) [5, с. 397] (досл. “у когось з рота тече молоко та мед”).

“Земля, що тече молоком та медом” – біблійний вислів, який говорить про неймовірний достаток обіцяного **Богом** краю для Свого вибраного народу. Вперше вислів з'являється під час розмови Бога з **Мойсеєм** біля неопалимої купини. В подальшому він зустрічається чотирнадцять разів у **П'ятикнижжі**, один раз у **книзі Ісуса Навина** і декілька разів у книгах **Єремії** та **Єзекіїля** у контекстах, пов'язаних з історією **Ізраїлю** [UW]. Ось один із прикладів згадування у біблійному тексті (Книга Чисел 13, 27): нім. *Und erzählten ihnen und sprachen: Wir sind in das Land gekommen, dahin ihr uns sandtet, darin Milch und Honig fließt, und dies ist seine Frucht; укр. І вони розповіли йому та ї сказали: Прибули ми до Краю, куди ти послав був нас, а він тече молоком та медом, а оце плід його!*

Руки. Достатньо численною є група фразем з компонентами-соматизмами на позначення верхніх кінцівок або їх частин. У морально-етичній сфері саме вони “відповідають” за ставлення людини до навиви або чужої власності. Додаткової характеристики можуть надавати супутні ад'єктиви, які позначають параметричні або якісні ознаки.

Моральна (не)чистота асоціюється із (не)чистотою верхніх кінцівок: нім. *j-d hat schmutzige (unsaubere) Hände* 1. “чиясь совість нечиста, хто-н. замішаний у злочини”; 2. “хто-н. бере хабарі” [5, с. 259] (досл. “хтось має брудні (нечисті) руки”); англ. *one's hands are clean* “невинний; чесний, з незаплямованою репутацією” (походить від виразу *clean hands*) [1, с. 353]. Фраза англ. *clean hands* “незаплямованість, чесність” [тж., с. 347] (досл. “чисті руки”) має біблійне походження (Псалми 24, 4): англ. *He that hath clean hands, and a pure heart; who hath not lifted up his soul unto vanity, nor sworn deceitfully.*

Порівняльний аналіз біблійної фразеології на рівні лексичної семантики дозволив нам виявити деякі універсальні й унікальні типологічні риси цих фразем в кожній з мов. Незважаючи на загальне джерело, більшість біблійних фразеологізмів в досліджуваних

мовах мають розбіжності на семантичному та лексичному рівнях, обумовлені лінгвістичними і екстралінгвістичними причинами. Частина біблійних фразеологізмів в кожній з аналізованих мов не має відповідників в інших мовах і має, таким чином, національно-культурну специфіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой англо-русский фразеологический словарь / [авт.-сост. А.В. Кунин]. – М.: Живой язык, 2005. – 944 с.
2. Гак В. Г. Фразеологическая трансформаторика и проблемы фразеологии / В. Г. Гак // Фразеологизм и его лексикографическая разработка. – Минск, 1987. – С. 60–64.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия. (В 2 томах) / Гл. ред. С.А. Токарев. – 2-е изд. – М.: “Советская Энциклопедия”, 1987 – 1988. – Т. 1: А – К. – 1987. – 674 с., Т. 2: К – Я. – 1988. – 719 с.
4. Мокиенко В. М. В глубь поговорки / Валерий Михайлович Мокиенко. – М.: Провещение, 1975. – 174 с.
5. Немецко-русский фразеологический словарь / [уклад. Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин]. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, М., “Русский язык”, 1975. – 656 с.
6. Німецько-український фразеологічний словник / [уклад. В.І. Гавриць, О.П. Пророченко]. – В 2 т. – К.: Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с., Т. 2. – 384 с.
7. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / [авт. А. К. Бирих, В. М. Мокиенко]. – СПб.: Фолио-пресс, 1999. – 701 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / Віктор Дмитрович Ужченко, Дмитро Вікторович Ужченко. – К: Знання, 2007. – 494 с.
10. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: Более 4000 статей / [авт.-сост. В. Серов]. – 2-е изд. – М.: Локид-Пресс, 2005. – 880 с.
11. Longman Dictionary of English Idioms. – London: Longman Group UK Ltd, 1996. – 387.
12. Röhrich, Lutz: Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. 3 Bd. / Lutz Röhrich. – Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2003. – 1910 S.
13. Wikipedia, the Free Encyclopedia – Wikimedia Foundation, Inc., 2018 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org>

Сошко О.Г., к.ф.н., доц.

Киевский национальный торгово-экономический университет, Киев, Украина

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ И МЕТОНИМИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ БИБЛЕЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматриваются семантические особенности библейских фразеологических единиц, обозначающих морально-этические характеристики человека на материале украинского, немецкого и английского языков. Проанализирована обшая и

различная мотивация формирования фразеологического значения и определены базовые модели фразеологических единиц согласно метафорическому либо метонимическому типу переосмысления. Также исследуются пути формирования образной основы фразеологизмов, с целью выяснения роли их ключевых компонентов.

Ключевые слова: фразеологическая единица, библейский фразеологизм, метафора, метонимия, семантическая структура, структурно-семантический анализ.

Soshko O.G., Ph. D (Linguistics), assistant professor
Kyiv national university of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

METAPHORICAL AND METHONYMIC MODELS OF BIBLICAL PHRASEOLOGISMS DENOTING THE MORAL-ETHICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSON

The article deals with the semantic features of biblical phraseological units denoting the moral and ethical characteristics of a person in Ukrainian, German and English. Comprehensive study and comparison of the above-mentioned units can uncover the specifics and general features of Biblicisms, and establish the typology of interlingual relations in the field of biblical phraseology. The aim of this study is to analyze the semantic features of biblical phraseological units denoting the moral and ethical characteristics of a person and to reveal the common and distinctive features of these phraseologisms in the studied languages. The general and different motivation for the formation of phraseological significance is analyzed and the basic models of phraseological units are defined according to the metaphorical or metonymic type of rethinking. Despite the common source, most biblical phraseological units in the studied languages have differences on semantic and lexical levels, due to linguistic and extralinguistic reasons.

Key words: phraseological unit/idiom, inner form, metaphor, metonymy, biblical phraseologisms, semantic structure, structural-semantic analysis.

УДК 821.09.01

Грабова А.

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНІТИВНИХ МЕТАФОР В ІДЮСТИЛІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті проаналізовано погляди лінгвістів на різновиди метафор, їх стилістичні функції в тексті. Визначено функціонування іменникових метафор, зокрема генітивних, у поезії Л. Костенко, що засвідчують специфіку індивідуального стилю поетеси. Схарактеризовано структурну організацію генітивних метафор в аналізованих текстах.

Ключові слова: іменникова метафора, генітивна метафора, ідіюстиль.

© Грабова А., 2018

Мовне багатство творів Л. Костенко, яке репрезентує гуманістичні, життєствердні ідеї, становить як естетичний, так і науковий інтерес. Тому особливо актуальною для сучасних лінгвостилістичних студій є звернення до ідіостилу письменниці, його вивчення, теоретичного осмислення та ґрунтовний аналіз. Знаковим для поезії поетеси є широке вживання метафоричних структур, серед яких дуже поширеними є іменникові метафори. Тому **мета** нашого дослідження – характеризувати основні структурно-семантичні типи генітивних метафор в ідіостилі Ліни Костенко та визначити їхні лінгвостилістичні особливості.

Як об'єкт лінгвостилістики індивідуальний стиль розглядається в аспекті поповнення мовно-виражальних засобів літературної мови і трансформацій, переосмислення усталених типів семантичних зв'язків слова в художньому тексті й характеризується наявністю певної системи виразних, маркованих засобів мови [1, 67]. Ідіостиль письменника як представника певної національної спільноти відображає ментальність нації. Сьогодні вчені досліджують мовотворчість письменників з погляду інноваційних процесів у словотворенні, використанні образної системи української літературної мови з метою жанрового й емоційно-експресивного збагачення текстів, увиразнення їх ментальними й особистісними ознаками (С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Панько, Л. Пустовіт, Н. Сидяченко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Г. Сюта). Узагальнення теоретичних напрацювань лінгвістів дозволяє стверджувати, що утворення метафор відбувається на основі розширення семантичного обсягу слів, який збагачується разом з розвитком наших знань про навколишній світ і самих себе в ньому. Своєрідність метафори полягає в тому, що в її основі лежить приховане порівняння, елементи якого настільки злилися, що перший (те, що порівнювалося) витиснений і повністю заміщений другим (тим, із чим порівнювалося) [2, 86].

Важливим аспектом класифікації метафор є визначення їхніх структурних і граматичних характеристик. Типологія метафор була об'єктом наукових зацікавлень багатьох учених, серед яких А. Башук, Н. Варич, Л. Дмитришин, Т. Єщенко, Т. Кіс, Л. Кравець, Л. Мацько, Л. Тиха та ін. Зокрема, Л. Тиха у своїх працях керується поділом метафор на прості, ускладнені та складні [5]. Л. Мацько пропонує поділяти іменникові метафори на загальномовні одночленні, образність яких уже стерлася, залишилось переносне значення; двочленні іменникові метафори, або генітивні, бо другий член їх виражений формою родового відмінка (лагиною *genitivus*; тричленні іменникові метафори, у яких образність виникає завдяки нанизуванню лексем [4, 332–333].

З огляду на названі класифікації метафор, зокрема й субстантивних, а також з урахуванням виокремлених іменникових метафор у поетичному мовленні Л. Костенко, виділяємо такі структурні типи генітивних метафор: прості, ускладнені, складні.

Прості генітивні метафори – це метафори, у яких семантичне ядро складається з двох компонентів – головного, вираженого іменником у формі називного відмінка та метафорично вжитого іменника у формі родового відмінка (модель $N_{nom} + N_{gen}$). Наприклад: *мисник днів* (3, 180); *видива буття* (3, 236); *казка днів* (3, 278). Досить часто у таких моделях на рівні словосполучення спостерігається злиття конкретної та абстрактної лексик: *люстро свободи* (3, 174); *вірність реп'яха* (3, 191); *шаленство злив* (3, 275); *море ясності* (3, 285); *мудрість борід* (3, 353).

Ускладнені генітивні метафори – це структури, у яких виразним є розгортання одного чи обох компонентів метафоричного образу. Найчастіше компоненти генітивної метафори ускладнюються прикметниками. Вони репрезентовані такими моделями:

а) модель $Adj_{nom} + N_{nom} + N_{gen}$: тоненькі стебла літер (3, 24); *тендітні пальці етики* (3, 66); *індустріальний подих п'ятиріччя* (3, 68); *дивна музика сходів* (3, 374);

б) модель $N_{nom} + Adj_{gen} + N_{gen}$: *пожежі вулканічна лава* (3, 31); плескоти старовинного романсу (3, 46); *олелятко сонячних галявин* (3, 375); стріл розлога тракторія (3, 391);

в) модель $Adj_{nom} + N_{nom} + Adj_{gen} + N_{gen}$: *ласкавий блиск жіночої коси* (3, 73); *сліпого духу зарості дрімучі* (3, 348); *глухих лісів німі абориєни* (3, 350);

г) прикметник синкретично пов'язаний із генітивною конструкцією в цілому (модель $Adj_{nom} + (N_{nom} + N_{gen})$ або $(N_{nom} + N_{gen}) + Adj_{nom}$): *темна вода очей* (3, 388); *і глиб лісів, жорстока і похмура* (3, 375); *сніги паперу білі* (3, 410).

Часто генітивні метафори також додатково поширюються числівниками: *перший біль тих не дитячих вражень* (3, 31); дієприкметниками: *жагучий сон закоханого літа* (3, 333); займенниками: *ті клаптята паперу* (3, 21); *всі стадії печалі* (3, 266); *свій будень серця* (3, 344); *вітер моєї свободи* (3, 356); *геній твоєї нації* (3, 370); а також кількома компонентами: *у тому багатті із власних віршів* (3, 246); *золоте пташеня мого саду* (3, 251).

Складні, або багатоконпонентні, моделі передбачають розгортання метафоричного образу через нарощення навколо головного компонента кількох субстантивів, наприклад: *самознищення поета брехнею власного рядка* (3, 263). Цікавою моделлю розгортання метафори на рівні словосполучення є злиття двох іменникових метафор, унаслідок чого утворюється подвійна генітивна структура, у якій сконденсовано й лаконічно висловлюються певні мовно-естетичні категорії та поняття, наприклад: *Ця тиша барви індиго* (3, 374); пор.: *тиша барви індиго* = *тиша барви* + *барва індиго*. Можлива й інша інтерпретація смислу цього словосполучення: *тиша барви індиго* = *тиша індиго* + *барва індиго*. Інший приклад: *на біле поле гайвороння літер* (3, 21); пор.: *поле гайвороння літер* = *поле гайвороння* + *поле літер* або *поле гайвороння літер* = *поле літер* + *гайвороння літер*. Це комбіноване іменникове словосполучення, ускладнене прикметником, імпліцитно містить у собі подвійну генітивну метафоричну структуру, що виражає синкретичний метафоризований зміст.

У поезії Л. Костенко спостерігаємо також цікаві випадки накопичення навколо головного компонента низки іменників у формі родового відмінка. Це зумовлено згорганням спільної для них головної частини, унаслідок чого утворюється багатоконпонентна метафорична модель: *епіцентр логіки і стресу* (3, 21), пор.: *епіцентр логіки і стресу* = *епіцентр логіки* + *епіцентр стресу*; *очі неба і води* (3, 337), пор.: *очі неба і води* = *очі неба* + *очі води*; *в країні вина й оксамиту* (3, 370), пор.: *в країні вина й оксамиту* = *в країні вина* + *в країні оксамиту*.

Найчастіше іменникова метафора реалізується у генітивних конструкціях зі значенням:

а) 'щось має ознаки істоти', наприклад: *дахів похлих старовинні плечі* (3, 70); *індустріальний подих п'ятиріччя* (3, 68); *тендітні пальці етики* (3, 66); *голос криниці* (3, 15), *голосом рік* (3, 316);

б) 'щось нагадує щось': за формою, наприклад: *келихи тюльпанів* (3, 44); *пожежі вулканічна лава* (3, 31); *гіркого меду слави* (3, 52); *тоненькі стебла літер* (3, 24); *павутиночка ума* (3, 267);

- за функціями: *море Кризисів, море Дощів* (3, 285); *за морем тишини* (3, 299); *блискавка ума* (3, 267);
- за характером руху: *в цьому днів круговороті* (3, 310);
- за формою і функціями: *далеких електричок передвечірні голоси* (3, 245); *в цьому кроки щастя* (3, 273).

Такі метафори орієнтовані на опис об'єктивних показників з погляду їх суб'єктивного сприйняття.

Отже, метафори є особливим інструментом глибинно-особливого пізнання явищ природи, вони збільшують виражальні можливості слів, спричиняють появу нових значень. Індивідуально-авторські метафори Л. Костенко, серед яких розрізняємо прості, ускладнені, складні, засвідчують виразний струмінь інтелектуалізму ідіостилю поетеси. Наведені структурні моделі іменникових метафор засвідчують продуктивне функціонування цієї фігури мови в поетичному дискурсі поетеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
2. Золотарьова Г. Види метафори та її вживання у тексті / Г. Золотарьова // Всеукраїнська науково-практична конференція «Пріоритети сучасної філології : теорія і практика» : збірник наукових праць студентів. – Полтава : ПДПУ, Техсервіс, 2008. – С. 86–88.
3. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Тиха Л. Ю. Генїтивна метафора в поезїї Івана Драча / Л. Ю. Тиха // Фїлологічні студїї : наук. часопис. – Луцьк, 2002. – № 1. – С. 126 – 131.

Грабова А.

Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Киев

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНИТИВНЫХ МЕТАФОР В ИДИОСТИЛЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО

В статье проанализированы взгляды лингвистов на разновидности метафор, их стилистические функции в тексте. Изучено функционирование субстантивных, а именно генитивных, метафор в поэзии Лины Костенко, которые определяют специфику индивидуального стиля поэтессы. Подано характеристику структурной организации генитивных метафор в анализированных текстах.

Ключевые слова: *субстантивная метафора, генитивная метафора, идиостиль.*

Grabova A.

T. Shevchenko national university, Kyiv

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF GENITIVE METAPHORS IN THE INDIVIDUAL STYLE OF LINA KOSTENKO

The article gives the analysis of linguistic researches of the types of the metaphors, its stylistic peculiarities in the text. It is considered the question of functioning the noun metaphors in Lina Kostenko's poetry, which represents the peculiarity of the individual style. The author observes the question of the structure of noun metaphors in the analyzed texts.

Key words: noun metaphor; genitive metaphor; individual style.

УДК 811.161.3'373.21 (476)

Кавалёва А.В., канд. філал. навук,

Шур В.В., доктар філал. навук

Мазырскі дзяр. пед. ун-т імя І.П. Шамякіна, Мазыр

АРХАІЗАЦЫЯ ТАПАНІМІЧНЫХ АДЗІНАК БЕЛАРУСІ

У артыкуле аналізуецца архаізацыя тапанімічных адзінак Беларусі перайменаваных у выніку дэнамінацыі ХХ стагоддзя. Разглядаюцца назвы населеных пунктаў, якія былі страчаны, аналізуюцца іх утваральныя асновы. Выяўлена, што гэтыя зніклыя айконімы ўзыходзяць да антрапонімаў, якія часам былі адзінкавымі фіксацыямі старажытных імёнаў і прозвішчаў, страчаныя айконімы паходзілі таксама ад геаграфічных тэрмінаў, што характарызавалі пэўную мясцовасць.

Ключавыя словы: тапонім, айконім, апелятыў, антрапонім, тапааснова.

Вядома, што ў апошнія стагоддзе ў айканімі Беларусі адбыліся істотныя змены: масавымі былі перайменаванні геаграфічных аб'ектаў, найперш назваў самых розных паселішчаў – гарадоў, вёсак, хутароў, засценкаў, што на той час было абумоўлена пераважна зменай дзяржаўнай прыналежнасці тэрыторыі, сацыяльнымі рэвалюцыямі, дэкаланізацыяй, хутарызацияй і калектывізацыяй, войнамі, утварэннем новых адміністрацыйных адзінак, новых суверэнных дзяржаў, былі створаны новыя мадэлі і новыя тапаасновы айконімаў, з'явіліся шматлікія айконімы-неалагізмы, штогод павялічваецца колькасць архаізаваных айконімаў, іх разнавіднасцей. Аналіз такіх адзінак патрабуе глыбокіх ведаў з самых розных навук – лінгвістыкі, этнаграфіі, гісторыі, геаграфіі, сацыялогіі. Сярод даследчыкаў існуе нават думка, што тапаніміка – гэта сінтэз лінгвістыкі, геаграфіі, гісторыі, бо, напрыклад, для высвятлення этымалогіі слоў-тапонімаў вельмі часта неабходна выкарыстоўваць звесткі з сумежных навук: археалогіі, гісторыі, геаграфіі, а самі тапонімы ў сваю чаргу ўяўляюць невычэрпную крыніцу самых разнастайных дадатковых звестак не толькі для лексікалагаў, а і для гісторыкаў, географіаў, археалагаў, геалагаў і іншых даследчыкаў. Пра што можна падрабязна азнаёміцца, прачытаўшы

© Кавалёва А.В., Шур В.В., 2018

манаграфіі, слоўнікі і артыкулы вядомых вучоных М. Бірылы, В. Жучкевіча, В. Лемцюговай, Г. Мезенка, А. Рогалева, М. Даніловіча, І. Капылова, А. Каўруса, Г. Цыхуна і інш.

Намі апублікаваны “Слоўнік назваў перайменаваных паселішчаў”, у якім фіксуюцца і часткова тлумачацца змены, што адбыліся ў сістэме айконімаў Беларусі пасля падзей 1917 года [1]. Фактычны матэрыял засведчаных замененых і перайменаваных адзінак выбраны з наступных крыніц: “Збор законаў і пастанаў Вярхоўнага Савета БССР”, архіўныя матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, “Слоўнікі назваў населеных пунктаў” (па кожнай вобласці Беларусі) Я. Рапановіча, нарматыўны даведнік “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь”, энцыклапедыя “Гарады і вёскі Беларусі”, гісторыка-дакументальная хроніка “Памяць” па раёнах Беларусі. Выявіць усе страчаныя назвы паселішчаў практычна немагчыма: не ўсе назвы ў розныя часы фіксаваліся ў афіцыйных паперах, знікалі людзі, знікалі і назвы імі створаныя.

Ужо ў 1917 годзе пасля Кастрычніцкіх падзей засведчаны змены ў айканіміконе на ўсходняй частцы тэрыторыі сучаснай Беларусі. У 30-я гады ХХ стагоддзя праходзіць першая хваля перайменаванняў: было заменена каля 180 найменняў. У 60-я гады ХХ стагоддзя пачалася наступная хваля дэнамінацыі: адбылася замена больш за 300 назваў паселішчаў. Архаізаваліся і былі выведзены з тагачаснага традыцыйнага анамастыкону наступныя адзінкі:

1) назвы, якія нагадвалі пра асоб царскага, імператарскага, панскага паходжання, белагвардзейцаў і іншых рэальных і мяркуемых ворагаў савецкай улады: *Раманаўка, Гасподы, Троцкае, Панічы, Панскае, Карнілавічы, Юдзенічы* і інш.;

2) назвы, якія былі звязаны з рэлігіяй, служыцелямі культуры: *Багі, Божы Двор, Манастыр, Ігумен, Святоцк, Святы Дух, Царковішча, Папова Лука, Гапоны* і інш.;

3) назвы, якія ўяўлялі сабой немілагучныя, абразлівыя словы (як правіла, мянушкі): *Брухачы, Дурневічы, Неўмывакі, Снябрухі, Халуі*. Гэта і тапонімы, якія ўяўлялі трапныя сацыяльна-гістарычныя характарыстыкі: *Старцы, Махаеды, Сярмяжка, Сыроваткі, Торбінка, Бяжлебічы* і інш. Да немілагучных (ці абразлівых) была аднесена вялікая колькасць тапонімаў, аманімічных з назвамі жывёл, так званыя “аджывёльныя” назвы: *Авечкі, Бараны, Быкі, Кабылічы, Кабыльчыцы, Конскі Бор, Кабаны, Парасятнікі, Свіналуны, Каты, Цуцкі, Казадоі*;

4) асобныя найменні былі заменены дзеля таго, каб увесці ў сістэму традыцыйных тапонімаў новыя ў той час сацыяльна-палітычныя найменні: *Белае → Азіна, Задобрасць → Калініна, Іван Бор → Красны Акцябр, Койданава → Дзяржынск, Карпілаўка → Акцябрскі, Дзісна → Луначарскае* і інш.;

5) адзінкі-этнонімы, а таксама назвы, якія сведчылі пра моўны ўплыў суседніх народаў: *Ляхі, Мазураўка, Палякі, Жандова Вулька, Жыдавічы, Жыдава Буда, Падрасалай, Эритэрмай* і інш.

6) старажытныя назвы, якія ў выніку *аманіміі* (сугучнасці) з сучаснымі словамі выклікалі “нявыгадныя” асацыяцыі: *Засценкі* (засценак – пашыраны на Беларусі тып пасялення, а не *астрог*), *Смярдзяха* (г. зн. вёска, дзе жылі халопы, смерды) і інш.

Так, у Лельчыцкім раёне мясцовымі органамі, улічваючы названія вышэй патрабаванні, былі заменены без узгаднення з карэннымі жыхарамі наступныя традыцыйныя айконімы: *Асмаленік → Ударнае, Злодзін → Чырвонабярэжжжа, Засунне → Першамайск, Каросцін → Новае Палессе, Стары Фальварак → Пабеднае, Берасцяны Завод → Чапаеўск, Радзілавічы*

(*Радзівілавічы*) → *Дзяржынск, Магільнае* → *Мірнае, Гарнавішча* → *Маркоўскае*. Агульная колькасць паселішчаў, іх назваў, якія засведчаны ў пісьмовых крыніцах у розныя часы ў межах сучаснага Лельчыцкага раёна, – больш за 300, самыя даўнія і старажытныя з іх узніклі 400–500 гадоў таму назад (першыя фіксацыі ў гэтым рэгіёне ў пісьмовых помніках з 1412 г.). Вялікі Князь Літоўскі падараваў свой удзел *Убарць* з усімі сёламі і ўладаннямі (без пераліку іх) віленскаму біскупу *Мікалаю* і яго пераемнікам. Наступны дакумент “*Рээстр падымнага з Убарці ў Кіеўскім павеце за 1581 г.*” акрэслівае ў гэтай воласці толькі 10 сёл, сярод іх самыя старажытныя *Стадолічы, Буйнавічы, Лельчыцы* і інш. [2: 56]. У наш час у Лельчыцкім раёне 75 паселішчаў, у Мазырскім – меней 100, колькасць якіх штогод змяншаецца, на што ёсць некалькі прычын. Асноўныя – гэта войны, асабліва апошнія, а таксама калектывізацыя ў 30-я гады XX стагоддзя, калі ў выніку стварэння калектывных гаспадарак у адну аб’ядноўвалі і ссялялі некалькі хутароў, утвараючы новае паселішча на базе нейкага, як лічылася, перспектывнага хутара, вёскі. Так, у перыяды калектывізацыі, у ваенны час (1941–1945), пасля Чарнобыльскай катастрофы, працэсаў урбанізацыі ў Лельчыцкім раёне знікла каля 200 хутароў і іншых паселішчаў [3: 347–434]. У Калінкавіцкім раёне У. Лякіным засведчана 103 назвы страчаных хутароў, 11 назваў фальваркаў, 20 назваў засценкаў, 39 назваў страчаных вёсак [4: 67–84].

Ёсць прыклады ў гісторыі беларускай тапанімікі, якія выразна паказваюць, што неапраўданай заменай, вынішчэннем спрадвечна беларускіх тапонімаў займаліся людзі, далёкія ад гісторыі народа, яго мовы, тапанімікі, ад народнага ўяўлення пра такія назвы. Пра гэта пераканальна сведчыць, напрыклад, захаванне тапоніма *Астражанка*, што ў Лельчыцкім раёне. Гэтая назва, у той час, калі б чыноўнікі ведалі яе паходжанне, павінна была трапіць у спіс тапонімаў, якія адносілі да разраду непажаданых. Назва ж вёскі *Астражанка* ацалела, бо чыноўніцкае вуха не ўлавіла, што тапонім *Астражанка* паходзіць ад назоўніка *астрог* — турма. У старажытнай беларускай мове лексема *астрог* мела значэнне «адгароджаная мясціна, умацаванне, крэпасць», а ў самы ранні перыяд — «частакол, сцяна з завостраных бярвёнаў». Паводле сведчання старажылаў, паселішча *Астражанка* ўзнікла як ссыльны пункт, куды з маёнткаў феодалаў Палесся высылалі ў *астрог* за розныя правіннасці мясцовых сялян. Дарэчы, недалёка ад *Астражанкі* знаходзіцца і другая вёска *Зладзін* (цяпер *Чырвонабарэжжа*), якая, на думку тутэйшых людзей, узнікла як месца прымусовай высылкі з сёл і памесцяў Мазыршчыны *зладзеяў*. Такім чынам, гэтыя два паселішчы ўзніклі як своеасаблівыя месцы рэзервацыі, дзе людзі адбывалі пэўныя пакаранні, правіннасці, аднак у тапоніме *Астражанка* негатывнай семантыкі не было выяўлена. Відаць, была страчана сувязь паміж словамі *астрог* і *Астражанка*. Між іншым, тапонім *Астражанка*, як прасочана даследчыкамі, семантычна роднасны такім беларускім, рускім, украінскім тапонімам, як *Гарадок, Гарадзец, Ноўгарод, Гарадзішча* і інш., у структуры якіх ёсць словы *горад, гарадок* і інш. Акадэмік М. Шанскі ў адной са сваіх прац пра такія назвы пісаў, што тапонімамі *Гарадок, Гарадзец, Гарадзішча* і інш. гарадскія імёны «краснога» характару не абмяжоўваюцца, бо, паводле свайго паходжання, напрыклад, агульны назоўнік *гарадок* стаў вытворнай базай для ўласнага назоўніка-тапоніма *Гарадок* (назва гарадоў ў Расіі і Беларусі. — *В. Ш.*), але не са значэннем «маленькі горад», як мяркуюць некаторыя людзі, а «невялікае ўмацаванне, адгароджаная пасяленне, крэпасць». У гэты семантычны рад уваходзіць і назва паселішча *Астрог*, што ў Ровенскай воласці Украіны. Розніца ў тым,

што ў старажытнасці шматлікія *астрогі* будаваліся на скорую руку і абгароджваліся *загародай* — сцяной з бярвёнаў, а *гарадкі* і *гарады* забудоўваліся моцнай сцяной з трывалымі вугламі, вежамі, байніцамі і іншымі атрыбутамі тагачаснай фартыфікацыі. Прымаючы да ўвагі гэту інфармацыю, можна спрабаваць падабраць ключ для тлумачэння паходжання наступных тапонімаў Беларусі: *Гарадок, Гарадзея, Гародня, Давыд-Гарадок, Кажан-Гарадок, Астрашыцкі Гарадок, Сёмкаў Гарадок, Наваградак, Гарадкі, Гарадзішча* і інш., гісторыя якіх найчасей пачыналася з драўляных умацаванняў, крэпасцей, астрогаў. Між іншым, такія пасяленні, як правіла, узніклі на лясных абшарах рассялення славян і амаль не сустракаюцца ў стэпавых, бязлесавых прасторах на поўдзень Беларусі.

Намі складзены рэестр страчаных айконімаў гэтага рэгіёна і праведзена пэўная класіфікацыя. Гэтыя айконімы з улікам семантыкі іх утваральных асноў вылучаюцца ў наступныя групы: назвы, у якіх адлюстроўваюцца асаблівасці мясцовага ландшафту, пераважна звязаныя з навакольнай флорай: *Азярцы, Асінаўка, Асіннік, Астравы, Бель, Бор, Верхні Рог, Востраў, Выбалацце, Высокі Рог, Вялікае Балота, Вялікі Лес, Глей, Гліннае, Глінішча, Глухая Пораця, Глыбокая Лужа, Горка, Дуброва, Дудзін Брод, Заазер'е, Запясочнае, Зеляніца, Калкі, Крамяні, Кругліца, Крывуша, Курган, Курганы, Лаза, Луцішча, Лясное Луток, Мохавіца, Муцвіца, Ніўкі, Стаў, Чарнавостваў, Шырокае* і інш.;

– найменні, якія звязаны з вытворчасцю і тагачаснымі промысламі жыхароў: *Баранавы Мост, Буда, Буінавіцкая Рудня, Выбрат, Гарнавішча, Глушавіцкі Млынок, Данилавіцкая Буда, Дворышча, Загацце, Лехполе, Лютыя Масты, Лядзец, Ляды, Масты, Мачулішча, Мілашэвіцкая Рудня, Млінкі, Млыншча, Мосцішча, Мяжэлішча, Нямецкі Млынок, Палевікова Поле, Перадзельнае, Перакоп, Пільня, Поле Паньскае, Прыбудац, Прыстань, Рубеж, Селішча, Старына, Церабня, Церамошнае, Чамяркы, Чысцее* і інш.);

– адзінкі, утвораныя ад назваў тыпаў паселішчаў: *Бярозаўскае Слабада, Новы Фальварак, Петралаеў Хутар, Хутары Гарочыцкія, Хутары Заднікі, Хутары Казанскія, Хутары Казловічы, Хутары Кошчычы, Хутары Міхнавічы, Хутары Падасецкія, Хутары Сухавічы, Хутары Сярэднія, Хутары Ушаковы* і інш.;

– назвы антрапанімічнага паходжання: *Аляксандраўка, Анелін, Астаты, Барысаў, Вандакоў, Воранаў, Воранаўка, Герашчыха, Гілеўка, Глебаўка, Дзямідаў, Жарабцы, Жураўліха, Жыткоў, Золачаў, Камарова, Капылоў, Каўбасічы, Качанаўка, Ключаў, Коўшыцы, Лабачоўка, Малечкаў, Міхеева, Несцераўка, Мікалаеў, Пад'ягорыха, Сівакі, Собаў, Старозава, Сычы, Тушкова, Уладзіміраўка, Фляроў, Франчыха, Халадовічы, Хогель, Шумарава, Шушэраў, Шчэцін, Шылкі* і інш.

Перайменаванні, наяўнасць некалькіх варыянтаў назваў аднаго паселішча – гэта тыя асноўныя падставы, што прыводзілі да архаізацыі некаторых традыцыйных айконімаў. Як пісаў пра такія змены А. Рогалеў, у савецкі перыяд перайменаванні паселішчаў і іншых аб'ектаў нярэдка ажыццяўляліся па прынцыпу антытэзы, напрыклад, вёска *Раманаўка* → *у Леніна, Князь Возера* → *Чырвоное Возера, Папоўшчына* → *Акіябр* [5: 235]. Прыводзім наступныя прыклады перайменаванняў, варыянтаў паселішчаў сучаснага Мазырскага раёна, якія засведчаны намі ў розных крыніцах: *Бокаўшчына* → *Бокаў, Каменішчына* → *Каменка, Лапці* → *Майская, Малы Бакавец* → *Малы Бокаў, Раманаўка* → *Ленінаўка* → *Раманаўка, Бабічы (Бабіч)* → *Барбароў, Раенка* → *Раеўскія, Васількава* → *Васькаўка, Лясная* → *Лешня, Капліца* → *Петрапаўлаўская Слабада* → *Горная, Парэчніца* → *Прагрэс, Вараб'ёўка*

→ *Красная Горка, Кеневічаў Груд* → *Гіневічаў Груд, Торбінка* → *Турбінка, Скрыгалаўская Слабада* → *Слабада*.

Архаізацыя некаторых варыянтаў айконімаў, назваў тыпаў пасяленняў можа адбывацца пад уздзеяннем экстралінгвістычных фактараў, напрыклад, асобныя тапанімічныя адзінкі набывалі выразныя прыкметы суседніх моў у выніку ўключэння пэўных тэрыторый у склад суседніх дзяржаў. Так, землі ВКЛ у XVI стагоддзі былі далучаны да суседняй Польшчы, у выніку так званай уніі ўзнікла новая дзяржава Рэч Паспалітая, у якой галоўнай мовай была польская. У гэтай сувязі некаторыя ўсходнеславянскія айконімы тагачаснай Беларусі набылі выразныя адметнасці польскай мовы, а традыцыйныя назвы паступова перажывалі працэсы архаізацыі (Бярэсце, Дарагічын, Гародня, Менск, Лёзна, Мёры, Каралёўшчына і інш.). Параўнайце ў гэтым плане шматлікія публікацыі пра існуючыя да нашага часу або часткова змененыя, архаізаваныя, трансфармаваныя пад уплывам польскай і рускай моў варыянты беларускіх айконімаў *Менск – Менск – Мінск, Гарадзень – Гародня – Гродна, Бярэсце – Бжэст – Бжэсте – Бжэст – Брэст, Наваградак – Наваградка, Хвойнікі – Хойнікі, Мёры – Міёры, Мазыр – Мозыр, Глуск – Глусск, Косава – Коссова, Мядзел – Мядзель, Грозаў – Грозава* і інш.

Варыянтнасць айконімаў, архаізацыя некаторых з іх з’яўляецца тыповай асаблівасцю любога рэгіёна. Як прасачыў гэтыя з’явы ў айканіміі Віцебшчыны У. Генкін, наяўнасць акцэнталагічных, фанетычных, граматычных і іншых варыянтаў у першую чаргу характэрна назвам невялікіх паселішчаў. У наш час колькасць тапонімаў, што маюць варыянты, няўхільна скарачаецца. Гэта найперш звязана са змяншэннем колькасці паселішчаў, а таксама з пэўнай тэндэнцыяй да стандартызацыі назваў. Асноўныя фактары, якія абумоўліваюць апошнюю з’яву ў рэгіянальнай тапаніміі – актыўны ўплыў пісьмовых стыляў на мову карэнных жыхароў рэгіёна, праблемы актыўнага ўзаемадзеяння польскай, рускай і беларускай моў, гаворак і літаратурных моў, іх адлюстраванне ў айканіміі [6: 274–275]. Гэтыя фактары пераканальна пацвярджаюцца прыведзенымі вышэй прыкладамі з сістэмы айконімаў Мазыршчыны.

Даследчыкамі айканіміі, урбананіміі (Г. Мезенка, В. Лемцюгова, І. Капылоў, М. Гарбанеўскі і інш.) выпрацаваны крытэрыі, якімі павінны кіравацца дзяржаўныя службы, мясцовыя органы пры стварэнні новых айконімаў, новых унутрыградскіх і сельскіх аб’ектаў, а таксама пры замене некаторых няўдалых найменняў. Любы тапонім найперш выконвае адрасную і гісторыка-культурную функцыі, служыць надзейным арыенцірам у горадзе, вёсцы; назва павінна быць матываванай, па магчымасці зразумелай тым, хто жыве або наведвае паселішча, яна таксама ўтрымлівае, нясе, павінна несці ў сабе пэўны аб’ём патрэбнай інфармацыі; новая назва павінна натуральна ўваходзіць у мясцовую традыцыйную для гэтага рэгіёна ўрбананімію, айканімію; такія адзінкі не павінны быць грувасткімі, складанымі, мнагаслоўнымі, іх асноўная вартасць – прастата і сцісласць, зручнасць у вымаўленні; урбананім, айконім павінен адпавядаць гістарычным і культурным традыцыям рэгіёна, горада, канкрэтнага паселішча, арганічна ўпісвацца ў сучасны тапанімічны кантэкст [7: 256].

Пісьменнікі і краязнаўцы, лінгвісты, гісторыкі (М. Улашчык, В. Лемцюгова, Л. Лыч, А. Бутэвіч, І. Яшкін і інш.) неаднаразова на старонках беларускіх газет узнімалі пытанне аб стварэнні рэспубліканскай Кнігі Памяці пра зніклыя вёскі і іншыя паселішчы, якія ў розны час і па розных прычынах перасталі існаваць. Такім чынам мы б

захавалі і ўшанавалі багацейшы тапанімічны пласт. Падрыхтоўчую працу па выяўленні такіх паселішчаў, іх назваў трэба распачаць як мага хутчэй. Агульнымі намаганнямі, падключыўшы да гэтай справы краязнаўцаў, бібліятэкі, настаўнікаў, студэнтаў, вучняў, можна выявіць, аднавіць, захаваць і перадаць наступным пакаленням багатую памяць пра наш беларускі род і радавод.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Кавалёва, А. В. Слоўнік назваў перайменаваных паселішчаў Беларусі / А. В. Кавалёва; пад рэд. праф. В.В. Шура. – Мінск: Права і эканоміка, 2013. – 140 с.
2. Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А. І. Антагулаў ; навук. рэд. В. Л. Насевіч. — Мінск: Тэхналогія, 2001. — 496 с.
3. Шур, В.В. Уласнае імя ў мастацкім тэксе : манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – 203 с.
4. Лякин, В.А. Калиновый край в именах и названиях: историко-топонимический очерк / В.А. Лякин. – Минск : Колоград, 2016. – 136 с.
5. Рогалев, А.Ф. Географические названия в калейдоскопе времен / А.Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2008. – 256 с.
6. Генкин, В.М. Вариативность в ойконимии белорусского Поозерья / В.М. Генкин // Имя и слово (проблемы семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках): материалы Междунар. науч. конф., Брест, 19–20 апреля 2007 г.: в 2 ч. / под ред. В.И. Сенкевича. – Брест: Изд-во БрГУ, 2007. – Ч. 1. – 232 с.
7. Шур, В.В. Уласнае імя ў соцыуме і мастацкім тэксе : манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2015. – 299 с.

Kavaliova A., Ph D

I.P. Shamyakin state pedagogical university, Mozyr, Belarus

Shur V., hab. Ph D

I.P. Shamyakin state pedagogical university, Mozyr, Belarus

ARCHAIZATION OF THE BELARUSIAN TOPONYMIC UNITS

The article deals with the archaization of the Belarusian toponymic units, which were renamed as a result the denomination in the XX-th century. The oikonyms, which were lost because of denomination, are defined, their toponymic stems are analyzed. It is revealed, that the lost oikonyms register the historical anthroponymicon, and they were in some cases the unique recording of ancient proper names, the lost oikonyms were derived from the geographical terms, which were typical in the certain region.

Key words: toponym, oikonym, appellative, anthroponym, toponymic stem.

РЕГУЛЯТИВНИЙ СПОСІБ ГРАФІКО-АКЦЕНТУАЦІЙНОГО КОНТРАСТУ І СПЕЦИФІКА ЧИТАЦЬКОЇ РЕЦЕПЦІЇ

У статті йдеться про графіко-акцентуаційний контраст як регулятивний спосіб організації сучасного українського художнього тексту. Метою дослідження стала ідентифікація різновидів графіко-акцентуаційного контрасту та його основних технік. Доведено, що графемі є потужним ресурсом для контрастного акцентування, оскільки виконують інтимізувальну функцію – скорочення дистанції між автором і читачем в умовах дистанційованого асинхронного кодування – декодування повідомлення. Ґрунтовне обстеження графічного впорядкування текстів художньої прози засвідчило необмежені можливості засобів супраграфеміки, синграфеміки, піктографеміки забезпечувати відеовербальність інформації.

Ключові слова: регулятивність тексту, читацька рецепція, графіко-акцентуаційний контраст, шрифтове варіювання, графіко-орфографічні порушення мовних норм.

Опозиція як важлива закономірність художніх структур стала об'єктом прискіпливої уваги в гуманітаристиці ХХ–ХХІ ст. Переконливо доведено, що ефект сприйняття мистецького твору «розвивається у двох протилежних напрямках і в кульмінаційній точці, ніби в “короткому замиканні”, притлумлюється, виявляючи катарсис» [2, с. 279]. Сучасні мовознавці – дослідники контрасту (М. Блох, Н. Буланович, М. Вінтонів, Н. Гриня, Ю. Караулов, Е. Сєдих, М. Шевченко та ін.) потверджують його важливу функцію в організації художнього тексту й виокремлюють структурний (морфологічний та синтаксичний), семантичний (сюжетний, образний, символічний, семантико-асоціативний, експліцитно-імпліцитний, колірний), композиційний (мікро- та макрокомпозиційний) різновиди контрасту. Відомий стилістичний підхід до розгляду контрасту (Л. Бабаханова, Г. Белова, В. Борисова, Т. Бочина, Л. Вертаєва, А. Кузнецова, К. Лотоцька, О. Тарасенко та ін.), що вможливив укладаний аналіз домінантного прийому цього мовно-композиційного принципу розгортання художнього тексту – антитези та її структурно-семантичних і стилістичних модифікацій – акротези, оксюморона, іронії, парадокса. Контраст, передовсім іронію, розглянено і з прагматичного погляду (М. Баган, Ю. Верзонін, М. Гартунг, О. Калита, Дж. Ліч, В. Пивовєв, Г. Прокоф'єв та ін.), що дало змогу оцінити його ефективність у реалізації різних комунікативно-прагматичних інтенцій мовця.

Оскільки контраст трактують явищем психологічного рівня, інструментом впливу на сприйняття людини (див. про це: [3, с. 87]), закономірно вналежнити його до комплексу способів керування читацькою діяльністю. Вивчення інтерактивних характеристик контрасту генероване сучасним розумінням тексту – «у дії» – і неодмінно потребуватиме деяких реновацій уже усталених у науці положень про кореляцію протилежних елементів як один із важливих виявів системних відношень у художньому творі.

Мета статті – описати регулятивний спосіб графіко-акцентуаційного контрасту в сучасній українській художній прозі, ідентифікувати його різновиди та основні техніки.

Контрастне акцентування як вирізнення в текстовому фрагменті мовних одиниць на тлі інших застосовують із метою ієрархізованого представлення інформації. Цей спосіб психологічного маніпулювання свідомістю реципієнта базований на оптичному сприйнятті читачем тих сегментів інформаційного простору, які дисонують у загальному контексті за формою, розміром, кольором чи іншими параметрами. Графіка, безперечно, є потужним ресурсом для контрастного акцентування, особливо в умовах сьогодення, коли художня інтеракція потребує значної графіко-естетичної модернізації.

Розвиток електронної комунікації, рисами якої є гіпертекстуальність та велика кількість креолізованих текстів, спричинив переформатування мислення сучасного покоління з логічного на кліпове. Художня проза, реагуючи на запити нового читача, заактуалізувала донедавна не релевантні для неї явища, що охоплюють таку консервативну мовну сферу, як письмо. Зокрема, популярними стали оказіональні прийоми хаотичної інтегрованості в тексті різного роду буквених та небуквених знаків, що «не лише змінюють зовнішній вигляд тексту, сприяючи його візуалізації, але й породжують нове прагматичне значення, набуваючи смислотвірних / семогенеративних ознак» [1, с. 26]. Такі прийоми ще не отримали однозначного наукового витлумачення й номіновані «елементами техно» (С. Чемеркін), «графічними новаціями» (О. Білецька), які виконують у художньому просторі «інтимізувальну» (Т. Космеда, А. Палійчук, Л. Соболев) функцію – створення «ефекту <...> дружби та безпосереднього емоційно-інтелектуального спілкування» [7, с. 103], «коли автор прагне увійти у ближчий комунікативний контакт з читачем, робить його співрозмовником, звертається до нього, пояснюючи йому свої переживання, думки і запрошуючи стежити за оповіддю» [5, с. 385–386.].

Скорочення дистанції між автором і читачем в умовах дистанційованого асинхронного кодування – декодування художнього повідомлення досягається внаслідок дії «іконічного принципу», згідно з яким «чим більше місця у свідомості адресанта займає інформація, тим більше зорового простору має займати ця сама інформація» [4, с. 218]. Творча трансформація фактури художнього тексту з гомогенної на гетерогенну з вербальними й невербальними компонентами сприяє багатоканальності сприйняття – мисленнєвого, оптичного та прихованого акустичного [10, с. 139], а отже, фасилітації дешифрування авторських інтенцій. Той факт, що тексти, насичені візуально-маркованими графічними елементами, називають мультикомунікативними (В. Костомаров), мультимодальними (Г. Кресс, Т. ван Ліувен), полікодовими (Г. Ейгер, Т. Семенюк, В. Юхт), potwierджує думку про їхній комплексний прагматичний вплив.

Регулятивність графіко-акцентуаційного контрасту незаперечна. Уводячи читача у процес інтерпретації тексту, цей тип контрасту виконує мотивувально-зацікавлювальну, сигналізувальну, орієнтувальну, інтенсифікувальну, меморизаційну функції. Різновиди графіко-акцентуаційного контрасту відображають поліграфічне маркування та графічну структуру текстуальних фрагментів.

Поширеним різновидом графіко-акцентуаційного контрастного представлення текстового матеріалу є шрифтове варіювання (його гарнітури, ефекту, стилю, розміру, підкреслення, інтервалу між символами). Шрифтове варіювання в художньому тексті відповідає в усному мовленні або логічному наголосові, або емпазі. Курсив, наприклад,

найчастіше репрезентує логічний наголос, місце якого надає реченню різних змістових відтінків. К. Станіславський порівнював такий наголос з «указівним пальцем», спрямованим на слово, у якому «приховані душа, внутрішня сутність, основний підтекст» [8, с. 112]: У ті роки Ігореві подобалося думати про те, як саме він думає (О. Ірванець. Хвороба Лібенкрафта); Ті, що не встигли, переполошено запитують: «Що? Що take? Що сталося?» – і тут же замовкають, зрозумівши, що пропустили (С. Андрухович. Фелікс Австрія); Я рухала у напівтемряві своє авто, ще мало тямлячи, куди приведе ця дорога, цей день (Олесь Ульяненко. Син тіні). Досить часто курсив, як і інші супраграфемні регулятивні засоби, фокусують емфазу – модально-контрастне підкреслення важливої інформації речення: Ця країна мала чудові шанси змінитися і від стану перманентної потворності й олігофренічної безпорадності майже блискавично перестрибнути до стану принаймні *нормальності* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); Не вдавалося позбутися якогось істеричного, верескливого подиву – що жага життя бути, в і д б у в а т и с я, з б у т и с я є такою непереборною і неперебірливою (Ю. Іздрик. Подвійний Леон); Чого він, наприклад, зараз іде з Малим по цих повільних – ні, таки *модлітельних* – гарне слово, – дворах і, примружившись, видивляється в бік Жориного будинку? (П. Вольвач. Клякса); Паблік рилейшнз – традиційна годинничка письменників у *цивілізованому* світі (С. Кононенко. Творча криза). Критеріями емфазу вважають її 1) одночасну корелятивність із категоріями інформативності, модальності, інтенційності, 2) індіферентність щодо модифікації актуального членування висловлення, 3) зорієнтованість на акцентування теми, реми чи їх обох водночас [9, с. 11–18]. Взірцем емпатичного акцентування в сучасній прозі є оформлення лексем або їхніх частин капіталізованим шрифтом: Сьогодні вже навіть не вірилося, що ми тоді ТАК жили; Це ВІН! МЕНІ (Міла Іванцова. Нічний потяг); У них холод, безпорадність, нерухомість – СТЕРНЯ СТИРЧИТЬ (Н. Найдич. Легко і весело); Так-так, досить непогані веРлібеРи!!! – різко перейшов він на виразну українську, побачивши, що втрачає публіку (Любка Дереш. Культ).

Прийоми шрифтового варіювання застосовують не лише до окремих слів, словосполучень, але й до тих утворень, які виходять за їхні межі, – цілих речень, навіть доволі розлогих фрагментів тексту. Наприклад, письменники часто оформлюють чуже слово не засобами прямої мови, а за допомогою курсиву: Цікаво, що ті самі слова – про *нашіптування* віршів – Антонич говорив принаймні ще двом людям (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); У передмові Артур Пепа скрушно визнавав, що *небажання наймолодшого покоління наших читачів заглиблюватись у скарбницю національної класики мусить бути подолане якимось дуже радикальним чином* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); Злата час від часу відповідала, вона жилася з майбутньою, як хронічні астматики зживаються зі своєю невиліковною недугою, і що далі, то рідше питала себе: *де закінчуюсь я і починається вона?* (В. Гранецька. Абонентська скринька). Маркована курсивом пряма мова за відсутності пунктуаційного оформлення на тлі авторської, за нашими висновками, сприяє посиленню ефекту «кліповості», отже, установленню корпоративних зв'язків з адресатом. Курсивом можуть бути зацентровані афоризми: *Навчися і вмій чекати. І тоді переможеш усе. Навіть якщо вже нічого чекати доброго, все одно – чекай. І коли нічого вже не можеш робити, не просто сиди і лежи, а – чекай. І навіть коли відходиш, – чекай. Чекай до прощального віддиху* (М. Дочинець. Вічник), курсивом чи зменшеним шрифтом – різні інтертекстуальні вкраплення: *Я була приречена*

ущертьналитавона бувменізнакщою зовсімінакшийія всецепізнавши втямивназавше це-невинамою середтвоїхслів здравиційматюки середтвоїхсинів ялишодинтакий хочіневіс-вони бевзітамудаки духтвійненачедзвін внебоповільносплива виростейіншийсин якнавес-нітрава можепротевебівн знайдеінакшіслова (О. Ірванець. Рівне / Ровно); 6) уведення до тексту знаків чужої лінгвокультури: На такі випадки існує ргіх фіхе (В. Шкляр. Елементал); Nitch-hiker'и в Чилі – рідкісне видовище (Макс Кідрук. Бот); ... добре, of course, я чекатиму; о, ес, ес, вона сміється, даруючи Остапові перевитрати жіночності (С. Процюк. Інфекція); 7) лапкування: Зарплата в мене в два рази вища, батьки допомагають, могу й подарувати «бідному» Петрусеві (Г. Медвідь. Колготи); Оце так «ф'южн» – солодкі хліб та вершкове масло у поєднанні з сіллю! (Т. Стрижевська. Файні товсті дівки, йо!); Пішов чоловік за світи безпаспортним, а рабська праця в колгоспі не вловлювала таких «делікатностей» – Обручов чи Обруч? (І. Гургула. Останній абрикос).

Сучасна мовотворчість (найбільше постмодерна), що пропагує культ мовної свободи, демонструє й такі зразки графіко-акцентуаційного контрасту, як 1) парентезу: – Алло! – Галло! – Гелло?! – в залежності від мен(.)тальної орієнтації реципієнта (Ю. Іздрик. Подвійний Леон); [бабина хата] (назва твору. – С. Г.) (А. Бондар); {чи варто знімати шапку?} (назва твору. – С. Г.) (В. Карп'юк), 2) наголошування: НепрОсті (назва твору. – С. Г.) (Т. Прохасько); Це було непомітно через волосся, але якби вона збрала його на потилиці, то виглядала б майже так само, як двадцять років тому, коли ходила до школи коротко підстриженою, або як десять років *по тому*, тобто – хронологічна симетрія – десять років *тому*, коли опівночі в ліжку слухала Кору <...> (Ю. Іздрик. Подвійний Леон); – Та', в тобі живе зануда або ж велика вітчизняна жаба (Р. Плотникова. Реквієм для Рози), 3) різні трансформації слів, написання їх у дзеркальному відображенні: Стефан і я; СтефаніяінафетС; Ст! Еф!Ан!.. (Ю. Іздрик. Подвійний Леон), 4) побуквене читання слів: В о, к, подвійне ц, е (Ю. Іздрик. Воцек), 5) варіанти написання слів: ... Карл-Йозеф усе крутився навколо цієї незугарно-знущальної парочки (Liebe habe, Liebe-habe, Liebe-habe) (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів), 6) контамінацію слів, цифр, знаків, символів, що асоціюється з довільним чи дуже швидким натисканням клавіш на клавіатурі комп'ютера, невідредагованістю тексту: Хапаю її рук4ами і н!ам.Неагаюся затягнути га глибину. Чо&му дерево легше за воду відгштовхзуюся ногами від сте%млі та "" мене знову мов по!!пла=вок кид{+ає до;гори {3}}. Т.Р.И. (Ю. Іздрик. Вода), 7) надмірне вживання літери г: пірсінг, маргінал, кунг-фу-ціанство, гумовий, фігня, паркінг, відрегульований, агресивний, сигарета (Ю. Іздрик. АМ™), 8) супроводження буквеного тексту різними формами візуалізації написаного – смайликами, малюнками, схемами, таблицями (малюнки «Будова нейрона», «3D-модель наноробота», зображення фрактальної сніжинки Коха в романі «Бот» Макса Кідрука, таблиця з анаграмами в романі Ю. Іздрика «Подвійний Леон») та інші графіко-орфографічні альтернативи кодифікованому письму. Констатуємо той факт, що для графіко-акцентуаційного контрастування, зорієнтованого на порушення орфографічних норм, активно залучаються знаки пунктуації. Вони «є знаками мови й обов'язковими граматично-зумовленими елементами писемної комунікації, однак можуть паралельно використовуватися ще як допоміжні зовнішні символи письма, які впливають на процес і результат сприйняття тексту читачем», – констатує О. Захарова і вналежне такі одиниці письма до синграфемних засобів [6, с. 131].

Отже, графіко-акцентуаційний контраст є важливим способом регулювання вторинної текстової діяльності – читацької. Оперуючи засобами супраграфеміки, синграфеміки, піктографеміки й забезпечуючи відеовербальність художнього повідомлення, автор отримує змогу додаткового акцентування важливих із комунікативного погляду змістових фрагментів і залучає адресата до творчого осмислення прагматичної інформації. Логіко- та модально-контрастне акцентування не обмежується графічним упорядкуванням тексту, тож глибше висвітлення порушеної проблеми є перспективою для майбутніх студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецька О. В. Графемі як конститутивні одиниці графічних новацій і принципи їх класифікації / О. Білецька // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – Вип. 708–709 : Германська філологія. – С. 23–28.
2. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – 3-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 573 с.
3. Гриня Н. О. Контраст як семантико-функціональна категорія тексту (на матеріалі лексикографічних джерел та лінгвістичних учень) / Н. О. Гриня // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2012. – Випуск 19. – С. 86–93.
4. Данилюк С. С. Використання графічних засобів у текстах електронної пошти / С. С. Данилюк // Наукові записки. Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ, 2009. – Вип. 11. – С. 216–219.
5. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – 2012. – Т. 1. – С. 385–386.
6. Захарова Е. О. Особенности пунктуационно-графического взаимодействия в рекламе / Е. О. Захарова // Вестник ТГПУ. – 2016. – № 7 (172).
7. Палійчук А. Л. Графічні засоби інтимізації в англomовному художньому дискурсі / А. Л. Палійчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол. : Г. Л. Аркушин та ін.]. – Луцьк, 2011. – № 5 : Філологічні науки. Мовознавство, Ч. 2. – С. 102–106.
8. Станиславський К. С. Собрание сочинений : в 8 т. / К. С. Станиславский ; редкол. : М. Н. Кедров [и др.]. – М. : Искусство, 1954–1961. – Т. 3: Работа актера над собой. Ч. 2 : Работа над собой в творческом процессе воплощения. Дневник ученика / ред. тома В. Н. Прокофьев ; подгот. текста, вступ. ст. и прим. Г. В. Кристи. – 1955. – 502 с.
9. Тарасова А. Н. Категория эмпазы в современном французском языке (Опыт классификации эмпатических высказываний) : автореферат дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.05 / Анна Николаевна Тарасова. – Москва, 1992. – 51 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/v/494253/a/#?page=1>
10. Ярошко Н. С. Лінгвопрагматика графічних засобів у романах французьких письменниць кінця ХХ століття / Н. С. Ярошко // Записки з романо-германської філології. – 2012. – Вип. 2. – С. 135–142.

Галаур С.П., к.ф.н., доц.
Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко,
Полтава

РЕГУЛЯТИВНЫЙ СПОСОБ ГРАФИКО-АКЦЕНТУАЦИОННОГО КОНТРАСТА И СПЕЦИФИКА ЧИТАТЕЛЬСКОЙ РЕЦЕПЦИИ

В статье рассмотрен графико-акцентуационный контраст как регулятивный способ организации современного украинского художественного текста. Целью исследования была идентификация разновидностей графико-акцентуационного контраста и его главных техник. Доказан тот факт, что графемы могут быть мощным ресурсом для контрастного акцентирования, поскольку выполняют интимизирующую функцию – сокращения дистанции между автором и читателем в условиях дистанцированного асинхронного кодирования – декодирования сообщения. Основательное обследование графического упорядочения текстов художественной прозы показало неограниченные возможности средств супраграфемки, синграфемки, пиктографемки обеспечивать видеовербальность информации.

Ключевые слова: регулятивность текста, читательская рецепция, графико-акцентуационный контраст, шрифтовое варьирование, графико-орфографические нарушения языковых норм.

Halaur S., PhD, assistant professor
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava

THE REGULATORY WAY OF GRAPHIC-EMPHASIS CONTRAST AND THE READER RECEPTION SPECIFICITY

The article focuses on graphic-emphasis contrast as regulatory way of modern Ukrainian artistic text forming. The aim of this research is to provide graphic-emphasis contrast variants' and its dominant techniques' all-embracing identification. The article gives a detailed analysis of grapheme – one of the contrast emphasizing powerful means due to its capability to perform intimate function of distance reducing between the author and the reader under asynchronous remote message encoding-decoding. The given article reports the results of in-depth investigation of the artistic prose texts' graphic organization, which assures the supragraphic, syngraphic, and pictographic means' unlimited resources to support the video-verbal information.

Key words: text regulatory, reader reception, graphic-emphasis contrast, script variation, graphic-orthographic breaking of language standards.

УДК: 81'2.173.

Ковальчук Ін. М., к.філол.н., провідний науковий співробітник

Український центр культурних досліджень, Київ

Ковальчук Ір. М., старший науковий співробітник

Український центр культурних досліджень, Київ

МОВА ТА МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ ТУРЕЧЧИНИ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІАЛУ «YENİ GELİN»)

У статті аналізується мовний та мовленнєвий матеріал, який демонструє сімейні традиції Туреччини, а саме, жителів Адани. Унікальність статті обумовлена матеріалом дослідження – турецький серіал «Нова невістка». Дослідження кіноматеріалу дало можливість виявити ієрархію, взаємодносини, цінності турецької родини, які зберігаються в мовному компоненті культури.

Ключові слова: мова, мовлення, культура, мовний етикет, сталі вирази.

Американський лінгвіст Бенджамін Лі Уорф ще у XIX столітті звернув увагу на зв'язок між мовою, культурою та пізнанням. Е. Сапір висунув ідею щодо того, що «мова – це не лише спосіб вирішення проблем комунікації та відтворення ідей, а й спосіб формування ідей і, отже, світоглядів» [13: 162]. З точки зору Е. Сапіра та Б. Уорфа, світ представляється у вигляді калейдоскопу, а вже людський розум формує його відповідно до класифікаційних схем, які існують в мові [12: 10]. Італійський режисер Федеріко Феліні зазначив, що різні мови – це не просто різні словники слів, звуків та синтаксису. Це різні способи інтерпретації світу [11: 200]. Мови відрізняються категоріями класифікації об'єктів, тим, як використовується часова категорія дієслів, як функціонує або не функціонує категорія роду. Все це визначає на чому має концентруватися увага тих, хто говорить, і як вони класифікують зовнішній світ та виражають його внутрішній стан [12: 10].

Саме мова формує спосіб мислення, що веде до багатоманітності засобів пізнання світу і, як наслідок, презентує несхожі світогляди та різні інтерпретації. Незважаючи на те, що мова як інструмент пізнання народу, вивчається вже більше століття, східні мови часто залишаються поза увагою дослідників. Серед робіт, присвячених турецькій мові, представлені дослідження Йилмаз Буюккутлу (співставлення порівняльних конструкцій російських та турецьких мов), Є.Напольної (система звернень в турецькій мові), І. Покровської (специфіка семантики турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом), Е.Мініахметової (фразеологічне поле «мовленнєва діяльність») та ін. Дана

стаття присвячена вербальній комунікації турецького серіалу «*Нова невістка*» як засобу презентації сімейних взаємовідносин.

Зазначимо, що мовний етикет Туреччини значно відрізняється від інших країн світу численністю та ситуативним різноманіттям. Знання формули мовного етикету є необхідним не тільки для спілкування, а й для розуміння менталітету народу-носія мови [1].

Розглядаючи вербальну комунікацію в межах сім'ї, зупинимось на формах звернення, які існують в мові і які представлені в родині. В турецькій, як і в українській мові, у побуті використовується формальне і неформальне звернення (*sen – mu / Siz – Bu*). В турецькій мові форма «*Bu*» (*Siz*), зазвичай, використовується при зверненні до малознайомих людей. Якщо прослідкувати гендерні особливості звернень у Туреччині, можна помітити, що жінки частіше звертаються до чоловіків на «*Ви*» (*Siz*), ніж чоловіки до жінок. У спілкуванні з близькими людьми, незалежно від віку родича, частіше використовують займенник «*ти*» (*sen*), при цьому повага до старших висловлюється засобами невербальної комунікації (наприклад, *цілування руки старшим*).

Використання лексем, які номінують представників родини, є невід'ємною частиною життя, як у колі сім'ї, так і між друзями та малознайомими людьми. Ці звернення актуалізуються в мовленні залежно від віку співрозмовника. Так, слова: *kızım* (моя дочка) / *oğlum* (сину мій) / *evladım* (моя дитино), вживають під час звернення до значно молодших за віком; *kardeşim* (мій брат/сестра) – звернення до однолітків, або трохи молодших за віком; *ablam* (моя сестра) / *ağabeyim* (мій брат) – звернення до трохи старших (по відношенню до того, хто говорить) за віком жінок / чоловіків; *teyzem* (моя тітка) / *amcam* (мій дядько) – звернення до жінки / чоловіка приблизно одного віка з матір'ю / батьком того, хто говорить; *yenge* (невістка) / *bacı* (сестра) / *enişte* (зять) – звернення майже до всіх жінок / чоловіків; *ana* (мати) / *baba* (батько) – звернення жінки / чоловіка у літах; *nine* (бабуся) / *dede* (дідуся) звернення до старої жінки або чоловіка [2: 9]. У серіалі «*Нова невістка*», Хазар звертається до батька: «*Babam*» / «*Мій батько*» (3 серія 00 год.12 хв.50 с.), а середня невістка Афет звертається до старшої невістки Назгюль «*bacım*» / «старша сестра» (3 серія 00 год.15 хв. 35 с.).

Цікавим і незвичним для України є використання у зверненні лексем, які номінують адресанта, а не адресата, наприклад, *мати* звертається до *сина / доньки* – *anneciğim* / *моя матуся*, *бабуся* до *онука / онуки* – *anneanneciğim* / *моя бабусенька* [2: 10]; звертаючись до сестри, брат скаже: *abiciğim* / *мій братику*, а сестра – брату: *ablaciğim* / *моя сестричко*.

Зазначимо, що дуже часто зустрічається використання зменшено-пестливого суфіксу –*çik* (*abiciim* / *ablacım* (братик / сестриця) та ін.). Так, наприклад, радіючи скасованим заручинам, Ширін каже: «*abiciğim, yengeciğim*» / «*мій братику, моя невісточко*» («*Нова невістка*», 3 серія 00 год.11 хв.30 с.).

Метафоризація світу може мати як різні, так і спільні образи в мовах. Дослідження демонструє, що у Туреччині головним метафоричним образом *родини / оселі* є «*гніздо/уява*», що зафіксовано і у тлумачному словнику («*уява. 2. Genellikle ailenin oturduğu ev*» [10], переклад: «*Зазвичай місце, де живе родина*»). Аналогічне значення закріплено за лексемою і в українській мові («*2. перен Домашнє вогнище; оселя*» [6: 95.]), оскільки сакральність цього предмету походить зі слов'янської міфології, яка наділяє цей локус магичними властивостями і символічним значенням «*дім*» [5: 502]. В аналізованому серіалі дуже часто лексема *гніздо* заміною лексеми з архисеюмою *родина*. Наприклад, у 42 серії

(1 год. 20 хв. 45 с.), дочка вмовляє батька дозволити їй вийти заміж за коханого чоловіка: «*Birak kendim ucvam kuralım*» (дослівно: *Дозволь побудувати власне гніздечко*).

Образне представлення сімейної підтримки в турецькій мові також співпадає з українською: 43серія (01 год. 21 хв. 10 с.), «*Bütin ailem arkamızdan*», переклад: *Уся сім'я за нашими спинами*. Українським еквівалентом є фразеологізм: «*Стояти за спиною чисто, в кого. Таємно опікати когось, надаючи підтримку, скеровуючи на певні дії*» [8: 695], однак в даному випадку відсутня конкретизація суб'єкта дії.

Герої постійно підкреслюють *єдність родини*, часто промовляючи: «*Anca beraber kanca beraber*» (16 серія, 8 хв., 55 с.; 27 серія, 31 хв. 04 с., переклад: *І в радості разом, і в горі разом*). Так само, важливим є і підкреслення відсутності щастя у самотині. Коли герої серіалу вирішують, хто поїде в Стамбул, Календер каже: «*Mutluluk yok tek başına. Ya Her Beraber Ya Hiç Birimiz*» (28 серія, 1 год., 39 хв., 35 с.), дослівний переклад: «*Нема щастя у самоті. Або всі разом, або ніхто*». Українська мова також багата на вислови з аналогічним семантичним наповненням: «*Добре там живеться, де гуртом сіється й ореється*» [3: 29]; «*В порожній хаті сумно й спати*» [3: 30].

Мова відображає і той факт, що рідні люди мають усі проблеми вирішувати між собою, не залучаючи сторонніх людей: «*Kol Kırılır Yen İçinde Kalır*» (1 серія, 22 хв., 20 с.), дослівно: «*Руку зламав, в рукаві залиш*». Образність українських висловів відрізняється від турецьких, проте, смислове наповнення однакове: «*1. Замотати, зав'язати та й нікому не казати. 2. Утпись і запрись, щоб ні сич, ні сова не знали. 3. Як камінь у воду, так жеби з твого дому не вийшло нічого непотрібного. 4. Побалакаєш, як у піч укинеш*» [4: 33].

Кожна серія насичена сталими виразами, які знайомлять нас із культурою та традиціями Туреччини. Вислови, закріплені в мові, є прописаними правилами побуту, які пояснюють поведінкові особливості народу. Так, наприклад, повага до сталого образу життя родини, традицій демонструється через наступні вирази: 1) «*Eski köye yeni adet getirmek*» (1 серія 44 хв. 17 с.) – дослівний переклад: *До старого села нові традиції приносимо*; 2) «*Gittiğin köyde millet körse, sen de gözlerini yumacaksın*» (31 серія 11 хв. 33 с.) – дослівний переклад: *Якщо мешканці села, в яке ти йдеш, сліпі – ти теж маєш закрити очі*. В українській мові зустрічаються вирази зі схожим значенням, але з іншою образністю: «*До чужого монастиря зі своїм законом (зі своїм уставом) не сунься*»; «*Гість, як невільник, де посадять, там і сидить*» [4: 13], що обумовлено іншою релігією та світосприйняттям.

З українським висловом, а отже і традицією, збігається ще один, який є так званою пороудою щодо вибору нареченої: «*Яка мати, така дочка*», «*Яка мама – така сама*» [9: 413] – «*Anasına bak kızına al*» (27 серія 43 хв., 30 с.), що дослівно перекладається – «*Подивись на мати, бери дочку*».

Ветхозавітний афоризм, який трактує систему правосуддя, «*Зуб за зуб*», в турецькій мові формує лексема, архисема якої '*член родини*': «*Kardeşe karşı kardeş*» (2 серія, 39 хв. 33 с., дослівно: «*Брат за брата / сестра за сестру*»), що акцентує увагу саме на значущості кровних (родинних) зв'язків. В українській мові зафіксовано вислів «*Кров за кров*» [8: 315], значення якого «*Відплата, помста вбивством за вбивство*» [8: 315]. Слід зазначити, що вислів є узагальненим, і фокусується саме на шкоді, яка заподіяна (лексема '*кров*' актуалізує своє пряме значення), а не на суб'єкті дії.

Мова є кодом при виконанні певних сімейних ритуалів, що також яскраво демонструє серіал. Під час заручин представник нареченого просить дівчину. Батько питає спочатку дідуся, як старшого представника родини, після його згоди – доньку, тим самим демонструючи свободу вибору: «*Sence de münasip midir?/ Tu теж вважаєш, що підходящий?*», на що донька, проявляючи покору, відповідає: «*Sen nasil münasip görürsün, babacığım / Як ти вважаєш за потрібне, татусю*» (43 серія, 29 хв.). Дана відповідь символізує згоду і після цього батько відповідає сватам: «*Verdim. Gitti / Віддав. Пішла*». Весь діалог – це використання стандартних кліше, які насправді нічого не вирішують, однак їх озвучування є важливим етапом заручин.

Таким чином, фільм є багатим джерелом матеріалу для аналізу світогляду, уподобань, цінностей народу, які віддзеркалилися у мові та мовленні. Візуалізація спрощує сприйняття культури і основна проблема, яка виникає в цьому контексті – це переклад. Оскільки, передаючи лише прагматичне наповнення, еквівалентний переклад втрачає символічне значення, яке формувалося багато століть і є ключем до відкриття культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ларина, Т.В. Вежливость в сознании и коммуникации: межкультурный аспект / Т.В. Ларина // Актуальные проблемы коммуникации и культуры – 2: международный сборник научных трудов. – Пятигорск : 2005. – С. 425-432.
2. Напольнова Е.М. Система обращений в современном турецком языке // Вестник Санкт-Петербургского университета. Востоковедение. Африканистика. – 2015. – Серия 13. – Вып. 4. – С. 5–13.
3. Нема приповідки без правди /Упоряд. Н.Беленькова. – К. : Молодь, 1963. – 178 с.
4. Практичний російсько-український словник приказок.: відтворення видання 1929 року. / За ред. М. Йогансена, Упоряд. Г. Млодзинський. – [б. м.]: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – К. : 2009. – 108 с.
5. Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : «Международные отношения», 1995. – 575 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – С. 95.
7. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – С. 815.
8. Словник фразеологізмів української мови / відп. ред. Винник В.О. – К. : Наукова думка, 2003. – 788 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М.Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
10. Büyük Türkçe Sözlük. Access mode: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5af83856c88006.17763741
11. Communication across cultures // Management across cultures/ Challenges and strategies. Richard M. Steers, Carlos J. Sanchez-Runde, Luciara Nardon. – Cambridge University Press. – 2010. – P. 200.
12. Language, Culture, and Cognition in Cross-cultural Communication / Luciara Nardon, Richard M. Steers, Christian Stone. – P. 10. – Access mode: http://eprints.maynoothuniversity.ie/4051/1/LN_Language_culture.pdf

13. Sapir, E. Culture, Language, and Personality. Selected Essays. In D. Mandelbaum (Ed.). – Berkeley : University of California Press. – 208 p. – P. 162.

Ковальчук Ин., к.филол.наук, ведущий научный сотрудник
Украинский центр культурных исследований
Ковальчук Ир., старший научный сотрудник
Украинский центр культурных исследований

**ЯЗЫК И РЕЧЬ КАК СРЕДСТВО ОТОБРАЖЕНИЯ
СЕМЕЙНЫХ ТРАДИЦИЙ ТУРЦИИ
(НА МАТЕРИАЛЕ СЕРИАЛА «YENİ GELİN»)**

В статье анализируется языковой и речевой материал, демонстрирующий семейные традиции Турции, а именно, жителей Аданы. Уникальность статьи обусловлена материалом исследования – турецкий сериал «Новая невестка». Исследование киноматериала позволило выявить иерархию, взаимоотношения, ценности турецкой семьи, которые хранятся в языковом компоненте культуры.

Ключевые слова: язык, речь, культура, речевой этикет, устойчивые выражения.

Kovalchuk In., PhD, leading researcher
Ukrainian center for cultural studies
Kovalchuk Ir., senior scientist
Ukrainian center for cultural studies

**LANGUAGE AND SPEECH AS A MEANS
OF TURKISH FAMILY TRADITIONS REFLECTION
(ON THE MATERIAL OF THE TV SERIES “YENİ GELİN”)**

The article deals with language and speech material that reflects family traditions in Turkey. The aim of this study is to demonstrate the role of language component in the safeguarding of traditions. The uniqueness of the article is due to the study material – the Turkish serial «New daughter-in-law»/«Yeni gelin»). The article is of great help to translators, linguists and those, who are interested in Turkish culture, language.

Key words: language, speech, culture, language etiquette, set expressions.

УДК 81.27

Дорофєєва О.С., старший викладач

Національна академія Національної гвардії України, Харків

Косова С.О., викладач

Національна академія Національної гвардії України, Харків

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ПОЗИТИВНОЇ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ТАКТИКИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПОЗИЦІЇ «УКРАЇНА-ЄС» (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ ТА ЗВЕРНЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПЕТРА ОЛЕКСІЙОВИЧА ПОРОШЕНКА)

Стаття присвячена дослідженню комунікативної стратегії позитивної самопрезентації української нації у позиції «Україна-ЄС» у політичному дискурсі. Виявлено та описано найбільш типові тактики її реалізації політичним лідером країни.

Ключові слова: *комунікативна стратегія, комунікативна тактика, позитивна самопрезентація, політичний дискурс, політичний лідер.*

Беззаперечним є той факт, що для здійснення успішної комунікації необхідно враховувати не лише психологічні та логічні чинники, а й добре володіти мовою. Кожен з комунікантів переслідує якусь власну ціль, у зв'язку з чим обирає найоптимальніші комунікативні стратегії та тактики, вибудовує схеми імплементації своїх планів, задумів за рахунок «вдало підібраних» слів, що залежать також від прагматичних факторів: рівня знайомства співрозмовників, гендерного аспекту мовлення, соціальних ролей, статусу, національно-культурної належності, тощо.

У процесі спілкування мовленнєва поведінка зазнає постійних коригувань в залежності від контексту дискурсу, що постійно доповнюється та змінюється. Зважаючи на тему дослідження, мова йтиме саме про політичний дискурс, призначенням якого залишається переконання аудиторії. Бажання комунікантів презентувати себе якнайкраще, з позитивної сторони, залишити приємне враження про себе незмінно наявне під час спілкування. Президент, як особа зацікавлена у підтриманні власного образу гаранта добробуту, має одним із пріоритетних завдань забезпечити позитивний імідж країни на міжнародній арені. Слід відмітити, що, як і будь-якому політичному лідеру, йому притаманна персуазивна комунікація, що вважається інструментальним вираженням мовленнєвої маніпуляції суспільної думки, зміни певної соціально-індивідуальної позиції, яка досягається за допомогою комунікативних стратегій та тактик. Саме це й зумовлює **актуальність** роботи, **мета** якої – дослідження комунікативної стратегії позитивної самопрезентації української нації та тактики її реалізації у позиції «Україна-ЄС» на матеріалі

© *Дорофєєва О.С., Косова С.О., 2018*

звернень діючого президента України П.О. Порошенка. Відповідно до мети, **завданнями** роботи є виявлення та дослідження комунікативної стратегії позитивної самопрезентації української нації у політичному дискурсі та найбільш типових тактик її реалізації у позиції «Україна-ЄС».

У лінгвістичній літературі до вчених, які займалися дослідженням поняття комунікативної стратегії належать Ф.С. Бацевич, О.С. Іссерс, С.В. Клюев, О.А. Ковригіна, тощо. Вони сходяться у поглядах щодо того, що стратегії безперечно мають за мету вплинути, переконати, а інколи нав'язати модель поведінки чи думку застосовуючи певні тактики – сукупність прийомів і засобів для досягнення визначеної цілі. Ми підтримуємо думку В. Дем'янка, який визначає стратегії як прагматичні правила ведення та інтерпретації розмови, які можуть входити в усвідомлений стратегічний план та діяти на рівні підсвідомості [4].

Оскільки у цій статті ми розглядаємо комунікативну стратегію позитивної самопрезентації української нації та тактики її реалізації у позиції «Україна-ЄС», то доцільним буде розглянути поняття самопрезентації. Цей термін увійшов у дискурс соціальних психологів 1959 р. завдяки Е. Гоффману [11]. На думку ученого люди ніби «актори», які взаємодіють у межах спектаклю, що утворений контекстом чи ситуацією для передавання іншим людям вражень відповідно до цілей «актора». Е. Гоффман розглядав самопрезентацію як постійний процес, який змінює свій характер залежно від цілей актора й обставин, тобто як загальну особливість соціальної поведінки [11: 85-86].

О.А. Ковригіна зазначає, що «комунікативна стратегія самопрезентації передбачає створення певного враження про мовця та соціально прийнятну, допустиму суспільством поведінку» [10: 76]. О. Іссерс відзначає, що стратегія самопрезентації так чи інакше наявна за будь-яких умов комунікації як допоміжна стратегія [8: 74]. Однак не завжди вона виступає як додаткова, а навпаки, скоріш першочергова і основна, особливо, коли мова йдеться про політичний дискурс. У дипломатичних місіях презентація власної країни з позитивної сторони розуміється як норма. Політичний лідер як ніхто інший зацікавлений діяти в інтересах своєї держави, позиціонуючи свій народ і націю якнайкраще, він прагне завоювати прихильність та сподобатись іншим. У нашому дослідженні таким політичним лідером є діючий президент України Петро Олексійович Порошенко. Прикладом ситуацій, де позитивна самопрезентація нації стала першочерговою ціллю мовної особистості є звернення та виступи очільника країни. Останні слугували матеріалом дослідження. Було розглянуто 17 виступів та звернень президента.

Оскільки комунікативна стратегія розуміється як набір певних мовленнєвих дій, що націлені на досягнення конкретної мети, то їй відповідають і сукупність певних засобів, що сприяють реалізації цієї стратегії. Тактику можна вважати прийомом мовленнєвої поведінки. Під час промов президент вдається до слів та виразів, що часто містять зміст чогось «позитивного» та презентує українську націю відповідно, звертаючи увагу на самосвідомість і високу самооцінку, патріотичний дух і риси характеру, що вигідно відрізняють її від інших націй та навіть є прикладом для інших. Акцентується увага на тих аспектах життя та існування нації, які в майбутньому будуть формувати її позитивний імідж. Стратегія позитивної самопрезентації у виступах політичного лідера України реалізується на основі тактик створення позитивного образу, визнання унікальності, дистанціювання, посилення на авторитетну особу, доброзичливості, друг проти спільного ворога, протиставлення, прохання, підтримання миру.

Тактика створення позитивного образу має на меті презентувати ті якості та характеристики українців, які б повною мірою продемонстрували іншим позитивні риси як, наприклад, стійкість духу, сила волі, патріотизм, жертвовність на благо нації, миролюбність, справедливість, тощо. Типова мовна оболонка тактики включає лексику, що відображує риси характеру:

*Але Україна протиставляє їй **переконаність і моральну силу**. [5]*

Мова йде про позицію впевненості та незламності морального духу, стійкості у тяжкій ситуації. Особовий займенник *їй* є заміником слова Росія. Йдеться про протиставлення позитивного образу з боку України негативному з боку Російської Федерації.

До лексики на позначення рис характеру можна віднести й прикметники та прикметники з іменниками:

*Ми – **сильні та цілеспрямовані**. І я пишаюся тим, що я українець. [5]*

*Я побачив її **миролюбною, гостинною до всіх та європейською** – не лише за розташуванням, але й за покликанням. Україна завжди була **гостинним домом** для кожного, хто приходив з миром. [5]*

Цей приклад свідчить про мирні наміри України та її гостинність, у будь-якому випадку неагресивність відносно інших країн, а точніше ЄС. І натякає про статус ворога Росії, сусідньої держави, що «прийшла не з миром». Вживаний обставинний прислівник часу *завжди* у поєднанні з дієсловом у минулому часі *була* вказують на те, що Україна ніколи не відмовляла у співпраці дружньо-налаштованим країнам і зараз йде назустріч і всіляко підтримує європейські демократичні цінності та пріоритети.

До речі думка про приєднання України до Європи і прийняття усього європейського активно відслідковується у більшості виступах П.О. Порошенка. Зокрема у інавгураційній промові саме слово *європейський* повторювалося 13 разів, що свідчить про рішуче бажання українського народу стати не лише територіально об'єднаною з ЄС, а й духовно, разом зі спільними моральними та культурними цінностями:

***Наш вибір** – розбудова **міцної демократії**, яка займе **достойне місце** у родині європейських держав. **Наш шлях** лежить до **Європейського Союзу**. [5]*

Вживання присвійного займенника *наш* підкреслює те, що мовець отожднює себе з українцями і він прагне того, чого і його народ: демократичних змін та встановлення порядку як у країнах-членів ЄС, вступ до ЄС. Повторення займенника *наш* (*шлях*) у другому реченні свідчить про стійку проєвропейську позицію. Можна прочитати підтекст у цьому висловлюванні про те, що «ви (ЄС) для нас є прикладом наслідування і ми хочемо таких же самих позитивних змін у своїй країні», що для ЄС презентує Україну у позитивному світлі, а саме бажанні стати схожою на своїх західних сусідів.

Тактика визнання унікальності посиляється в першу чергу на український народ, його неповторність.

*Історія України впродовж століть складалася так, що **ми вижили та збереглися** не стільки завдяки державі та вертикальним політичним зв'язкам, як завдяки **суспільству, горизонтальним стосункам між людьми, між різними соціальними верствами, між елітами та простими людьми**. [5]*

*Бо найцінніше - не гроші, не заводи та підприємства, а **людський капітал**», який має Україна. [5]*

Унікальність України відзначається присутністю людського фактору і йому віддає перевагу український народ. Думати в першу чергу про людину, її життя, цінності та свободу – це позитивні риси, що визначають унікальність українців. Інтенсифікатором виступає також складний прийменник *завдяки*. Минулий час дієслів у висловлюванні підкреслює фактичність дій, довгий проміжок часу яких виражається поєднанням іменника та складного прийменника *впродовж століть*. *І українське суспільство довело свою зрілість. Воно довело, що Україна є не «випадковою територією», не помилкою історії, як вважають в сусідній країні, а суб'єктом історії.* [5]

Часто президент України робить акцент на повторенні певного слова чи виразу. У наведеному вище прикладі таким слово є *довело*. Заперечна частинка *не* слугує протиставленням навмисно неправильно створеної думки східної країни-сусіда, а використання стійкого звороту *більше того* підсилює значимість сказаного.

Це Україна й українці своєю відважною боротьбою за Європу та європейські цінності послабили відцентрові тенденції в ЄС. Згуртували й зміцнили цей союз і всю систему трансатлантичної солідарності. Тисячі українців віддали свої життя не лише за свою країну, але й за омріяну поколіннями Європу. [5]

У цьому прикладі відводиться особлива роль і заслуга українців у становленні європейських держав. Це виражалося дієсловами доконаного виду, як певна констатація фактів (*послабили, згуртували, зміцнили, віддали життя*). Такий вислів на адресу ЄС дає чітке розуміння, що багато в чому Європа зобов'язана Україні та її народу, що відображується завдяки ще й градаційному сполучнику *не лише за свою країну, але й за омріяну поколіннями Європу*.

Мужність та героїзм, відвагу та самопожертву, відчайдушність та бойове братерство наші воїни демонструють кожного дня, кожної години, кожної миті. [5]

Ми – сильні та цілеспрямовані. І я пишаюся тим, що я українець. [5] У наведених вище прикладах виражаються ті позитивні та притаманні українському народу якості, які презентують його як нескорений, гордий за себе, сильний народ, і в цьому є його унікальність.

Тактика дистанціювання або протиставлення в основному грає на контрасті «хороший-поганий». Об'єктом для контрасту стала Російська Федерація. Порівнюється позитивний імідж «країни-друга» ЄС та негативний країни-агресора Росії. Знову у висловах президента підкреслюється позиція України у бік ЄС та позиція дистанціювання, тобто відокремлення від східного свого сусіда.

Хочу наголосити, що Україна відстоює не тільки свою незалежність та територіальну цілісність. Україна сьогодні бореться за нашу спільну Європу. [5]

Дуже природною вважається готовність віддати своє життя і померти за свою Батьківщину.

Наші союзники в Європі, США, Канаді отримали вагоме підтвердження, що Україна дотримується своїх міжнародних зобов'язань в рамках мирного плану. [5]

Ми зміцнилися настільки, що для супротивника стала надто очевидною дуже висока ціна, якою може обернутися пряме вторгнення. [5]

Увага українського очільника наголошується на позитивному іміджу України у плані дотримання міжнародних норм та поглибленням санкцій говорить про порушення

домовленостей Росією. Україна, висуваючи конкретну умову, попереджає ворожу країну щодо санкцій.

Використання дієслів *відстоює, бореться, віддати своє життя, померти* дають розуміння у відстоюванні прав та території українцями і виокремлюється та протиставляється усім іншим країнам своєю значущістю у ситуації, що склалася на сході держави. А дієслово *зміцнилися* у поєднанні з прислівником *настільки* підсилюють значення виникнення рівня високої небезпеки для Росії.

Пошук союзників та спільного друга у боротьбі за мир не лише в Україні, а й в усьому світі добре проявляється у виступах президента. Тактика «друг проти спільного ворога» доповнює попередню. Вона реалізується часто за допомогою присвійного займенника *наш, ваш*, іменника *ворог*, прикметника *спільний*, фраз за підтримки, *втілимо в життя*:

Це наша спільна боротьба за майбутнє Європи. [5]

З вашою підтримкою, за підтримки світової спільноти ми переможемо в цій боротьбі. І ми втілимо в життя мрії багатьох українців на нашій Батьківщині та по всьому світу - Україна буде сильною, незалежною європейською країною. [6]

Підкреслюється сподівання країни на міжнародну підтримку у приборканні «спільного ворога». Іншими словами, якщо допоможете нам, допоможете собі.

Подібне положення речей зумовлює політика вдатися до наступних тактик вдячності та прохання [12].

Вони зупиняться, тільки коли здоровий глузд і європейські цінності візьмуть гору над агресією. Допоможіть нам у цьому – і завтрашня Європа буде єдина, стабільна, морально сильна. [5]

Я вдячний за ту всебічну допомогу, що надає Україні Європейський Союз на шляху до майбутньої кращої України, що живе за правилами, які об'єднують європейський континент. [7]

Ці тактики позитивно презентують Україну як вдячного партнера, що може звертатися за допомогою до більш сильного та впливового союзника. Посилання на європейські цінності як інструмент подолання агресії знову говорить про визнання українцями європейської влади і сили, що визначає позитивне ставлення до української нації.

Тактика позитивної самопрезентації української нації реалізується через посилання на позитивний образ історичного діяча. П.О. Порошенко нерідко використовує у своїх виступах слова або образи відомих українців (Пилип Орлик, Іван Мазепа, В'ячеслав Чорновіл, Микола Хвильовий, тощо). Таким чином, це дає змогу скористатися чужим авторитетом та його здобутками перед країною.

Ми, українці, «живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». Так казав Іван Франко. «Стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі», – заповідав Михайло Драгоманов. [5]

Президент передає слова інших діячів та закінчує речення з прямою мовою дієсловами *заповідав та так казав*, наголошуючи на виборі політиків, щоб ще більше виділити вагомість європейського вибору українцями (це підкреслюється уточненням «*ми, українці*» на початку речення).

Наступна тактика підтримання миру реалізується частотним вживанням лексем *мир, боротьба з зоргом*.

Знаю: мир – найголовніше, чого прагне сьогодні український народ. Ми скинули тиранію. Ствердили європейський вибір. Встояли у суворій боротьбі із зовнішнім ворогом. І в мене немає сумніву, що мир – точно не за горами. [5]

Прості короткі речення з дієсловами у минулому часі асоціюються зі зробленими кроками на шляху до миру і до кращого майбутнього. Впевненість у правильності зробленого виражається стійкими словосполученнями *не за горами та немає сумніву*.

Таким чином, комунікативна стратегія позитивної самопрезентації нації передбачає створення позитивного враження про мовця та націю в цілому та соціально прийнятної суспільством поведінки. У рамках вказаної стратегії було виділено та розглянуто 9 тактик.

Найбільша увага акцентувалася на тактиках створення позитивного іміджу та «друг проти спільного ворога». Наступними за вживаністю були тактики підтримання миру, доброзичливості та визнання унікальності. Слідом йшли тактики посилення авторитетну особу та прохання. Ці тактики реалізують за допомогою особових та присвійних займенників (*ми, вони, я, наші, своїх, їх*), повторів, лексем на позначення позитивних якостей (*цілеспрямовані, героїчні, працьовиті, тощо*), емотивної лексики (*доленосний, одірваний*), сполучників (*але, не тільки...а й, щоб*), прикметників, прикметників з іменниками (*європейські цінності, гостинний дім, європейське майбутнє*) та прислівниками (*настільки, завжди*) та інших лексичних засобів. Прикметники *європейський* (120 разів) та *український* (89 разів), а іменники *Європа* (87 разів) та *Україна* (150 разів) зустрічалися майже в кожній промові президента. Повторення ключових слів чи фраз в одному абзаці є чи не найчастішим прийомом реалізації тактик комунікативної стратегії позитивної самопрезентації нації президентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2009. – 376 с.
2. Виступ Президента України Петра Порошенка на прес-конференції на тему: «Виклики 2018». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-pres-konferen-46030>.
3. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – Благовещенск: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
4. Демьянков В. З. Интерпретация текста и стратагемы поведения / В. З. Демьянков // Семантика языковых единиц и текста (лингвистические и психолингвистические исследования). – М.: Институт языкознания АН СССР, 1979. – С. 17-22.
5. Збірник промов президента України Петра Порошенка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://gartua.io.ua/s867035/zbirnik_promov_prezidenta_ukraeni_petra_poroshenka.
6. Звернення Президента України у зв'язку із рішенням Ради ЄС про схвалення законодавчої пропозиції щодо запровадження безвізового режиму для громадян України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-u-zvyazku-iz-rishennyam-radi-41298>.
7. Звернення Президента з нагоди річниці підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-z-nagodi-richnici-pidpisannya-ugodi-pr-35563>.

8. Иссерс О.С. Речевое воздействие / О.С. Иссерс. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2013. – 240 с.
9. Ключев Е. В. Речевая коммуникация : учеб. пособие для ун-тов и ин-тов / Е. В. Ключев. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
10. Ковригина Е. А. Коммуникативная стратегия самопрезентации в дискурсе интернет-интервью : дисс. На соискание ученой степени канд. Филол. наук : 10.02.19 / Елена Александровна Ковригина. Кемерово, 2010. – 177 с.
11. Goffman E. Presentation of Self in Everyday Life Text / Erving Goffman. – N. Y: Doubleday Anchor, 1959. – 259 p.
12. Jones E.E. Toward a general theory of strategic self-presentation. Psychological perspectives on the self / E.E. Jones, T.S. Pittman. – 1982. – Vol. 1. – P. 231-262.

Дорофеева О.С., старший преподаватель
 Национальная академия Национальной гвардии Украины, Харьков
Косова С.О., преподаватель
 Национальная академия Национальной гвардии Украины, Харьков

**КОММУНИКАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ ПОЗИТИВНОЙ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ
 УКРАИНСКОЙ НАЦИИ И ТАКТИКИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ
 С ПОЗИЦИИ «УКРАИНА-ЕС»
 (НА МАТЕРИАЛЕ РЕЧИ И ОБРАЩЕНИЙ ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ
 ПЕТРА АЛЕКСЕЕВИЧА ПОРОШЕНКО)**

Статья посвящена исследованию коммуникативной стратегии позитивной самопрезентации украинской нации с позиции «Украина-ЕС» в политическом дискурсе. Установлено и описано самые типичные тактики её реализации политическим лидером страны.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, позитивная самопрезентация, политический дискурс, политический лидер.

Dorofieieva O.S., senior lecturer
 The National academy of the National guard of Ukraine, Kharkiv
Kosova S.O., lecturer
 The National academy of the National guard of Ukraine, Kharkiv

**COMMUNICATIVE STRATEGY OF THE UKRAINIAN NATION POSITIVE
 SELF-PRESENTATION AND TACTICS OF ITS IMPLEMENTATION
 IN THE “UKRAINE-EU” POSITION
 (ON THE MATERIAL OF THE SPEECHES AND ADDRESSES OF THE UKRAINIAN
 PRESIDENT PETER POROSHENKO)**

The article deals with the research of the communicative strategy of the Ukrainian nation positive self-presentation in the position “Ukraine-EU” in the political discourse. The most typical tactics of its implementation by the political leader of the country are presented.

Key words: communicative strategy, communicative tactics, positive self-presentation, political discourse, political leader.

СЛОВОСПОЛУКИ ПЕРІОДУ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті, на основі аналізу періодики, публіцистичних видань, альманахів розглянуто вживання словосполучень періоду Помаранчевої революції. Зроблено розподіл на групи цих стійких словосполучень.

З’ясовано, що поповнюється мовленнєвий запас за рахунок лексики в переносному значенні. У вербальне оформлення вводять слова, що репрезентують суспільно-політичну сферу.

Встановлено, що словосполучення періоду Помаранчевої революції в прямому та переносному значеннях існують практично у всіх сферах суспільства.

Ключові слова: словосполучення періоду Помаранчевої революції, прості (двокомпонентні) та складні (багатокомпонентні) словосполучення.

Сучасний світ дуже динамізований та ополітизований. Протягом сімнадцяти років ХХІ-го століття відбулися події, які змінили світогляд людей та збагатили лексичний запас української мови. Це один з найпомітніших процесів, що відбувається в нашій мові сьогодні – процес активного поповнення лексики української мови новими усталеними словосполученнями в суспільно-політичній сфері. Цьому сприяли події Помаранчевої революції. Вони залишаються в пам’яті багатьох поколінь не лише в книгах та спогадах, а й в “мовних артефактах” [3; 102].

Методи дослідження. У роботі для вивчення усталених словосполук періоду Помаранчевої революції використано методи спостереження та описовий для з’ясування стилістичного навантаження усталених словосполук.

Результати. Мовна ситуація та мовна політика після 2004 року в Україні суттєво змінилися, а саме її лексико-семантичний склад [7; 4]. Це пов’язано із соціолінгвістичною інтерпретацією Помаранчевої революції. Вивчення цього процесу вже було предметом лінгвістичного аналізу: М. Навальної (“Слово “помаранчевий” у мові української преси”), В. Красавіної (“Від майдану до Майдану”), М. Степаненка (“Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення”), А. Таран (“Мова протесту в сучасних українських реаліях”).

Спільним для словосполук Помаранчевої революції є лексема **майдан**.

В українському тлумачному словнику лексема **майдан** пояснюється так: 1) велике незабудоване місце в місті або селі. Базарна площа; 2) рівне місце на землі, призначене для чого-небудь; 3) стародавня могила, розкопана згори; 4) протест владі; *політ.* Революція Гідності [1; 604].

Перші два значення вказують на загальноповживану або нейтральну лексику, третє – належить до пасивної лексики, а четверте значення має історичне походження.

Центральна площа Києва, столиці України, має назву Майдан Незалежності. У тлумачному словнику лексема **незалежність** (абстр. ім. до **незалежний**) має такі значення: 1) який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється. Самостійний, рішучий у поведінці, діях (про владу, характер людини); 2) самостійний у міжнародних відносинах та у внутрішніх справах; суверенний [1; 713].

Ця субстантивна словосполука, яка сполучається з іменником у непрямому відмінку без прийменника, стала офіційною назвою головної площі країни у серпні 1991 року. Хоча в побуті назва **Майдан Незалежності** використовувалася вже з 1990-го року. Вона виникла завдяки великій кількості мітингів на підтримку незалежності України, що проводилися у період 1989–1991 роках, тож офіційне перейменування лише затвердило народну назву [5].

Проте лексема *майдан*, маючи історичну традицію, останнім часом набула нових значень, увійшла до усталених словосполук:

- **Майдан Незалежності** (*головна площа Києва, де відбуваються театралізовані, концертні вистави, народні віче, зібрання, масштабні акції протесту*) [3; 104]. Напр.: “Дружина затриманого лідера “Руху нових сил” Міхеїла Саакашвілі Сандра Рулофс заявляє зі сцени на **Майдані Незалежності**, що українська влада “пересікла червону лінію”” (“Голос України”, 10.12.2017 р.); “Зранку на **Майдані Незалежності** та вулицею Хрещатик з нагоди 24-ї річниці пройде “Парад незалежності”” (“Вечірній Київ”, 20.08.2015 р.); “Під гаслом “Народ не здолати” на **Майдані Незалежності** у Києві відбувся велелюдний мітинг прихильників Віктора Ющенка” (“Хрещатик”, 09.11.2004 р.).

- **Помаранчевий майдан** (*суспільно-політичні події, що відбулися наприкінці 2004 – початку 2005 року в Україні*). Напр.: “**Помаранчевий майдан став початком іміджевої хронології майже для всіх його учасників**” (“Голос України”, 5.11.2005 р.) [6; 108].

Виразальні засоби української мови в країні після революції

2004 р. очевидні: вона показала себе основним засобом комунікації нашого народу. Це підтверджують перетворення у житті українського суспільства, поява нових лексем та словосполук. Потреба в них визначається політичними змінами в суспільній сфері, а саме масові фальсифікації результатів виборів Президента України 2004 р.

Ця робота показує, де найчастіше використовуються нові усталені словосполуки, які з них є вдалими.

Словосполуки періоду Помаранчевої революції (листопад 2004 – січень 2005 рр.) поділяємо на такі групи усталених словосполук:

1. Передвиборчий період.

- Прості словосполуки (двокомпонентні). Напр.: **виборча компанія** (“Віктор Ющенко будує **виборчу компанію** на поїздах у регіони на мітинги, що відбуваються переважно на вулицях”) [2; 50]; **антиющенівська агітація** (“У рекламних відеороликах **антиющенівську агітацію** вели окремі так звані “технічні” кандидати”) [2; 63].

Складні словосполуки (багатокомпонентні). Напр.: **кандидат “від влади”** (“Тоді ж Президент указав, що таким **кандидатом “від влади”** може бути прем’єр-міністр Янукович” (“Українська правда”, 5.01.2005 р.)); **кандидат від опозиції** (“**Кандидат від опозиції** Віктор Ющенко пішов шляхом самовисування, яке відбулося 4 липня на Співочому полі в Києві – в цій акції взяли участь майже 100 тисяч осіб” (“Українська правда”,

5.01.2005 р.); **отруєння кандидата в президенти** (“Про факт отруєння кандидата в президенти вперше публічно заявив 17 вересня керівник виборчого штабу Олександр Зінченко”) [2; 51]; **обмежений доступ до засобів масової інформації** (“Штаб намагається зібрати якомога більше людей, аби компенсувати обмежений доступ до засобів масової інформації”) [2; 50].

2. Технології виборчого процесу.

Прості словосполучення (двокомпонентні). Напр.: **технічні кандидати** (“Однією з поширених в Україні негативних виборчих технологій є використання на парламентських виборах так званих **технічних кандидатів** – тобто кандидатів, які своїми діями, чи навіть самим фактом наявності мають сприяти покращенню результату основного кандидата та послабленню позицій його головних конкурентів” (“Українська правда”, 31.10.2004 р.)); “У той же час частина **технічних кандидатів** фактично зробила за Януковича всю брудну роботу з дискредитації Юценка” (“Українська правда”, 5.01.2005 р.); **російський актив** (“Німецька газета “FrankfurterAllgemeineZeitung” нагадує про те, що Кучма й **російський актив**, що намагається вплинути на підсумки виборів, зроблять все, щоб посадити в президентське крісло в Києві людину Москви” (“Українська правда”, 2.11.2004 р.)); **передвиборчі темники** (“Як свідчать **передвиборчі темники** (документи, що розсилаються політтехнологами влади на всі телеканали), влада хоче справити враження, що на Заході, де переміг Юценко, відбувалося багато порушень” (“Українська правда”, 4.11.2004 р.)).

- Складні словосполучення (багатокомпонентні). Напр.: **електоральна культура населення** (“На сьогодні мас-медіа є важливим компонентом демократичного політичного процесу, який має сприяти розвитку **електоральної культури населення**” (“Вісник Центральної виборчої комісії”, №1 (7), 2007 р.)); **ревани енаціоналістичних сил** (“Мітинг ухвалив резолюцією, якою, зокрема, закликається “не допустити на виборах **ревани енаціоналістичних сил**, за якими стоять США”, а також “об’єднати зусилля для перемоги кандидата у президенти від КПУ Петра Миколайовича Симоненка” (“Українська правда”,

1.05.2004 р.)); **злочинний політичний режим** (“Виступаючи на мітингу, Симоненко звинуватив теперішній **злочинний політичний режим** у деградації країни: “У нас сьогодні нічних барів і стриптиз-клубів втричі більше по Україні, ніж вищих навчальних закладів”, – додав лідер комуністів. За його словами, сьогодні “для молоді визначили розпусту і дебілізацію, а не вищий рівень гуманних досягнень і розвитку інтелекту нашої нації” (“Українська правда”, 1.05.2004 р.)); **чесні вибори президента** (“Прем’єр Віктор Янукович вважає, що проведення **чесних виборів президента** треба домогтися через домовленості всередині України” (“Українська правда”, 3.05.2004 р.)).

3. Виборчий процес.

- Прості словосполучення (двокомпонентні). Напр.: **відкріпні талони** (“Тоді існували так звані **відкріпні талони**” – документи, які виписувалися на ділянці конкретного виборця і дозволяли йому голосувати не за місцем проживання” (“Українська правда”, 22.11.2011 р.)); **політична активність** (“31 жовтня кияни продемонстрували найвищу в Україні **політичну активність**: майже 90 відсотків виборців віддали свої голоси за майбутнього президента” (“Хрещатик”, 2.11.2004 р.)); **результати екзит-полілу**

(“Незважаючи на розбіжність у **результатах екзит-полів**, наявна чітка тенденція: вони показують перевагу Ющенка”) [2; 66];

• Складні словосполуки (багатокомпонентні). Напр.: **ручки з невидимим чорнилом** (“**Ручки з невидимим чорнилом у виборчих кабінках – людина ставить хрестик, але до моменту підрахунку її позначка зникає**”) (“Українська правда”, 22.11.2011 р.); **прихід до влади спадкоємця** (“**Розглядалися два основні сценарії – політична реформа, яка б уможливила перерозподіл повноважень між Президентом і урядом на користь глави Кабміну, і повтор специфічно російського сценарію – “прихід до влади спадкоємця”** (“Українська правда”, 5.01.2005 р.); **масові зовнішні втручання із боку Москви** (“**Вибори були проблематичними в багатьох європейських країнах, але вибори в Україні відрізняються масованим зовнішнім втручанням із боку Москви**” (“День”, 2.11.2004 р.); **масові порушення законодавства** (“**Масові порушення законодавства всіма учасниками виборчого процесу зафіксували й міжнародні спостерігачі, і місія спостерігачів від СНД, і самі учасники виборів**” (“День”, 2.11.2004 р.)).

Фальсифікації на президентських виборах призвели до акції громадської непокори – Помаранчевої революції. “Помаранчева революція” 2004 р. – словосполука, яка означають рух громадської непокори, організований прихильниками кандидата від опозиції після 2-го туру президентських виборів 2004 в Україні. Здійснювався у вигляді публічних протестів проти фальсифікації народного волевиявлення: мітингів, демонстрацій, пікетів, страйків, виступів у ЗМІ, звернень до урядів і громадськості інших країн, блокування будівель Адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Центр. виборчої комісії України та інші. Тривалість Помаранчевої революції – 12 днів: із 22 листопада до 3 грудня 2004. Не залишилися осторонь події керівники міжнародних організацій, у тому числі Європейського Союзу, а також уряди РФ і США. У момент найбільшого загострення руху виявили непокору владі деякі державні структури (дипломатичний корпус, Служба безпеки України, органи міського і обласного самоврядування на Заході і в Центрі країни)” [4].

Словосполука “Помаранчева революція” з’явилася через те, що прихильники кандидата в президенти В. Ющенко використовували помаранчевий колір для позначення своєї участі в русі (прапорці, стрічки, шарфи або інші деталі одягу), а сам термін з’явився наприкінці листопада

2004 року. Центром подій стала центральна площа столиці України – Майдан Незалежності. Свої “майдани” виникли в багатьох інших містах” [4]. Напр.: **Помаранчевий майдан** (“**Помаранчевий майдан став початком іміджевої хронології майже для всіх його учасників**” (“Голос України”, 5.11.2005 р.); **Помаранчева революція** (“**Помаранчева революція змінила психологію українців**” (“Товариш”, 18-21.12.2005 р.); **помаранчева символіка** (“**Від кількості помаранчевої символіки на Майдані Незалежності рябіло в очах, оранжеві парасольки, куртки, шарфи рясніли в крамницях, кафе, підземках, на автобусних зупинках**” (“Хрещатик”, 24.11.2004 р.); **помаранчеві ріки демократії** (“**Увага прогресивного людства прикута до подій у центрі української столиці, куди з усієї країни стікаються помаранчеві ріки демократії**” (“Хрещатик”, 24.11.2004 р.)).

Словосполука “Помаранчева революція” набула ще одного значення – це символ перемоги опозиції на президентських виборах 2004 року в Україні над “**спадкоємцем від влади**”.

Отже, не виникає потреби в переконанні нашого покоління в тому, що події кінця 2004 – початку 2005 років, про які говорилося вище, знайшли втілення в сучасній українській мові. У нових усталених словосполучах суспільно-політичної сфери відтворилися політичні символи, переконання, “розширилися значеннєві обсяги окремих лексем” [7; 6]. Українська преса, публіцистичні видання, альманахи дали змогу простежити утворення нових усталених словосполук на основі подій 2004 – 2005 рр.

Суспільно-політична лексика прагне бути прийнятною для всіх верств населення держави. Саме суспільно-політичні усталені словосполуча – це виразники певних понять, з кожними словосполучаками пов’язані ідеологічні концепції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Busel V. T. Velykyjtumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrajinsskoyi moyvy / Busel V. T. – Kyiv: Perun, 2016. – 1696 p.
2. Kinsel E. Pomaranchevarevoljuciya yak tsebulu. Khronikaperemohy.Almanax / E. Kinsel. – K.: Ekspres Polihraf, 2005. – 255 p.
3. Krasavina V. Vid majdanu do Majdanu / V. Krasavina // Kultura slova. – 2015 – Vyp. 82. – 141 p.
4. Kulchyykyj S. Pomaranchevarevoljuciya 2004 [Elektronnyjresurs] // Rezhymdstupu: http://www.history.org.ua/?termin=pomarancheva_revoljucija_2004 (ostannijperehlyad: 02.01.2018).
5. Majdannezalezhnosti [Elektronnyjresurs] // vikipediya. – 2016. – Rezhymdstupu do resursu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Navalna M. Slovo «pomaranchevyj» u moviukrajinsskoyipresy // NaukovyjvisnykKher-sonkskohoderzhavnouhouniversytetu. Seriya «Linhivistyka»: Zbirnyknaukovyx prats. Vypusk IV.–Kherson: Vydavnyctvo XDU, 2006. – P.107 – 110.
7. Stepanenko M. Ukryinskamovaisuspilno-politychnittransformacijisohodennya / M. Stepanenko// Ukrayinskamova. – 2015. – №2. –170 p.

Ефименко Е.Н., аспірант

ГВУЗ “Переяслав-Хмельницький ГПУ імені Григорія Сковороди”, Переяслав-Хмельницький

СЛОВСОЧЕТАНИЯ ПЕРИОДА ОРАНЖЕВОЙ РЕВОЛЮЦИИ В УКРАИНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

В статье на основе анализа периодики, публицистических изданий, альманахов рассмотрено применение словосочетаний периода Оранжевой революции. Осуществлено деление на группы этих устойчивых словосочетаний.

Выяснено, что пополнение речевого запаса осуществлено за счет лексики, употребленной в переносном смысле. В вербальное оформление вводят слова, представляющие общественно-политическую сферу.

Установлено, что словосочетания периода Оранжевой революции в прямом и переносном смысле существуют практически во всех сферах общества.

Ключевые слова: словосочетания периода Оранжевой революции, простые (двухкомпонентные) и сложные (многокомпонентные) словосочетания.

Yefymenko O.M., postgraduate student
H. Skovoroda GPU, Perejaslav-Hmel'nic'kij

COLLOCATIONS OF THE ORANGE REVOLUTION PERIOD IN THE UKRAINIAN POLITICAL JOURNALISM

The article deals with the usage of collocations of the Orange Revolution period and is based on the analysis of periodicals, political journalism, literary miscellanies. These set expressions are divided into groups. It is revealed that the linguistic stock extension is the vocabulary of the figurative meaning. Words, presenting social and political spheres, are introduced into the verbal design.

It is investigated that the collocations of the Orange Revolution period with the direct and figurative meaning exist practically in all the spheres of life.

Key words: *collocations of the Orange Revolution period, simple (two-component) and compound (multicomponent) collocations.*

УДК 81'25=161.2=112.2

Любчук Н.В., канд. філол. наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВІДТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПУТІВНИКАХ

У статті проаналізовано вживання сучасних українських реалій в німецькомовних туристичних путівниках, подано їх класифікацію, проаналізовано способи їх відтворення залежно від групи, до якої належить реалія. Виявлено, що способи відтворення реалій можуть відрізнятися залежно від національної приналежності автора/ перекладача: українські автори частіше адаптують реалії, застосовують наближений переклад, а німецькі автори частіше застосовують транслітерацію та комбіновану реномінацію з метою збереження національного колориту. Відтворення деяких реалій в туристичних путівниках може відрізнятися від їх відтворення в текстах інших типів, що пов'язано з подвійною функцією путівника: соціокультурною і орієнтаційною. Найефективнішим способом досягнення цієї мети є комбінована реномінація.

Ключові слова: *реалія, спосіб перекладу, калькування, комбінована реномінація, наближений переклад, транслітерація, місцевий колорит.*

Реалії як носії національно-культурної інформації завжди вважалися одними з найважче відтворюваних у перекладі одиниць. Дискусія про метод відтворення таких одиниць (одомашнення / очуження) точиться постійно. З одного боку, до цього питання звертаються перекладознавці (С. Влахов і С. Флорин [1], Р. Зорівчак [2], Л. Нелюбін [4], Е. Маркштайн [12] та ін.), з іншого боку, пропонують свої підходи перекладачі-практики. Більшість наукових публікацій присвячені перекладу реалій в художніх текстах.

© Любчук Н.В., 2018

Окремі статті, що ставлять своєю метою аналіз реалій в туристичних текстах, зорієнтовані на англо-український переклад. Аналіз фактичного матеріалу показує, що вибір способу відтворення залежить не лише від типу реалії, а й від типу тексту і національної приналежності перекладача. Одну й ту саму реалію можуть по-різному відтворювати в газетній статті, науковій монографії, туристичному путівнику, художньому тексті. Постає запитання, чим це викликано, як поводиться перекладачеві в тій чи іншій ситуації.

Протягом останніх п'яти років студенти кафедри германської філології та перекладу КНУ імені Тараса Шевченка постійно супроводжують німецькомовних гостей Києва, проводять для них екскурсії і час від часу стикаються з ситуацією, коли гості віддають перевагу певному способу перекладу. Тож, одним із важливих напрямів є випрацювання способів відтворення реалій у туристичних путівниках.

Метою цього дослідження є аналіз підходів до відтворення українських сучасних реалій в німецькомовних туристичних путівниках. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення конкретних **завдань**: здійснити класифікацію сучасних українських реалій, що живаються в туристичних путівниках, проаналізувати способи їх відтворення німецькомовними і українськомовними авторами/ перекладачами. **Матеріалом** дослідження стали туристичні путівники по Києву, видані як в Україні, так і в Німеччині, а також online-джерела.

Вибір сучасних реалій не був випадковим, оскільки саме опис сучасного життя подають на початку путівника німецькі автори, на відміну від українських, які розміщують таку інформацію в другій частині путівника, а в першій подають історичну інформацію, описують пам'ятки. Отже, українські автори вважають важливішою презентацію міста (країни), а німецькі – полегшення для туриста орієнтації в місті. Підхід німецьких авторів видається слушним, оскільки жоден турист не починає свій візит до міста з огляду пам'яток.

Перш ніж починати аналіз реалій і способів їх відтворення у перекладі, слід визначитися з поняттям “реалії” та типами реалій, оскільки на сьогодні не існує ані єдиної дефініції, ані єдиної класифікації реалій. Р. Зорівчак пропонує визначати реалії в плані бінарного зіставлення мов: “**Реалії** – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріпленій за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [2: 58]. Б. Недергаард-Ларсен відносить до реалій, окрім позначень об'єктів матеріальної і духовної культури, також назви географічних об'єктів, природних явищ, назви представників флори і фауни [13: 207-241], а А. Федоров – позначення об'єктів і явищ суспільного життя [5: 275]. Л.Нелюбін вважає, що поняття «реалія» має чотири підкомпоненти: **«реалії** – 1. Слова і словосполучення, що позначають предмети, поняття, ситуації, відсутні в практичному досвіді людей, які розмовляють іншою мовою; 2. Різноманітні фактори, що вивчають зовнішня лінгвістика і перекладознавство, такі, як державний устрій певної країни, історія і культура певного народу, мовні контакти носіїв певної мови і т. ін. з погляду їх відображення у відповідній мові. 3. Предмети матеріальної культури, що є основою номінативного значення слова. 4. Слова, що позначають національно-специфічні особливості життя і побуту» [4: 178]. На думку Е. Маркштайн, **«реалією** є елемент побуту, історії, політики і т. ін. певного народу, країни, місцевості, який не має відповідника у інших народів, в інших країнах і інших місцевостях. Реалії виступають

носійми ідентичності національного / етнічного утворення, національної / етнічної культури – в широкому смислі – і притаманні певній країні, певному регіону, певній частині Землі» [12: 288]. До цього визначення варто додати, що реаліями вважаємо також слова і словосполучення, що позначають ці елементи.

С. Влахов і С. Флорин розділили реалії в площині однієї мови на «свої» і «чужі», а останні – на інтернаціональні й регіональні; в площині двох мов – на внутрішні (слова, що належать одній з пари мов і чужі для іншої) і зовнішні (слова, однаково чужі обома мовами). До регіональних реалій автори відносять слова, відомі кільком країнам, до інтернаціональних – слова, відомі багатьом країнам [1: 62]. А. Е. Маркштайн ділить реалії на адаптовані (*eingebürgerte*) і неадаптовані (*fremdgebliebene*). До адаптованих належать реалії, що вкорінилися в цільовій мові і зрозумілі її носію без перекладу, до неадаптованих належать реалії, що потребують перекладу або роз'яснення [12: 289].

Сучасні українські реалії, що вживаються в туристичних путівниках, можна розділити на такі групи:

1. Назви установ і організацій;
2. Назви готелів, ресторанів, кафе, клубів, магазинів;
3. Назви об'єктів культурного життя: театрів, кінотеатрів, музеїв;
4. Назви банків;
5. Назва грошової одиниці;
6. Назви видів транспорту;
7. Назви страв і напоїв.

Способи перекладу цих одиниць варіюються від транскрипції / транслітерації до адаптації.

Так, назви музеїв, пам'ятників, театрів зазвичай калькують, використовуючи німецькі моделі (напр., *Музей книги і друкарства України – Museum des Buchdrucks und des Buches* [9: 3], *Museum des Buches und des Buchdrucks* [15: 177], *Das Staaliche Museum des Buches und des Buchdrucks der Ukraine* [14: 84], *Das Museum des Buches und der Buchdruckerkunst* [16: 60], *Національний музей українського народного декоративного мистецтва – Museum für dekorative Volkskunst* [9: 3], *Das Staaliche Museum der ukrainischen dekorativen Volkskunst* [14: 84], *Музей театрального, музичного та кіномистецтва України – Museum für Theater-, Musik- und Filmkunst* [9: 3], *Museum der Theater-, Musik- und Kinokunst der Ukraine* [15: 177], *Das Staaliche Museum für Theater-, Musik- und Filmkunst der Ukraine* [14: 84], *Пам'ятник княгині Ользі, святому апостолу Андрію Первозванному та просвітителю Кирилу і Мефодію – Denkmal zu Ehren von Fürstin Olga* [9: 3], *das Olga-Denkmal* [15: 37], *Fürstin Olga-Denkmal* [14: 43], *Denkmal für Großfürstin Olga, den Heiligen Apostel Andreas, die Heiligen Kyrill und Methodius* [16: 7], *Літературно-меморіальний музей М.Булгакова – Bulgakow-Wohnhausmuseum* [9: 3], *Bulgakow-Museum* [15: 108], *Gedenkmuseum von Michail Bulgakow* [14: 46], *Bulgakow-Haus* [16: 36], *Mikhail Bulgakov Museum* [11]). З наведених прикладів видно, що лише окремі українські автори калькують повну назву, більшість же обмежуються калькуванням розмовної назви, що і призводить до певних відмінностей, але не обмежує можливість розуміння, про що йдеться. Такий підхід відрізняється від способу подачі інформації в енциклопедичних довідниках, де наводять повну назву відповідної пам'ятки (напр., *Denkmal der Fürstin Olga, des heiligen Apostels Andreas und der Missionäre Kyrill und Method* [8], *Das Nationale*

Museum der ukrainischen dekorativen Volkskunst [7]). Таку відмінність у способах відтворення назв можна пояснити відмінністю цілей авторів: туристичний путівник презентує об'єкт, дає про нього уявлення, енциклопедичний довідник має дати максимально точну інформацію про об'єкт, зокрема відтворити автентичну назву.

Відтворення назв установ залежить як від типу установи, так і від національної приналежності автора. Назви міністерств зазвичай відтворюють за моделлю утворення назв німецьких міністерств як німецькомовні, так і україномовні автори (напр., *Justizministerium* [6: 10], *Das Ministerium für Äußere Angelegenheiten, das Außenministerium* [14: 42-44]). А от назви органів місцевої влади україномовні автори калькують (напр., *Kiewer Stadtrat* [14: 103; 16: 21]), а німецькомовні автори часто дають наближений переклад (напр., *Kuiv-pada – Stadtparlament* [6: 102]). Такий підхід відрізняється від способу відтворення назв органів влади у німецькомовних ЗМІ, де найчастіше застосовують калькування. Прямо протилежна ситуація спостерігається з назвою „*Національний банк України*”: в усіх проаналізованих туристичних путівниках назву було скальковано – *die Nationalbank der Ukraine*, у ЗМІ ж поряд з цим варіантом вживають *Notenbank* і *Zentralbank*. Можна припустити, що причина полягає в тому, що для ЗМІ важлива не стільки точна назва, скільки функція, яку виконує банк. Назви решти банків зазвичай транслітерують.

Відсутня єдина транслітерація назви української валюти: *гривня – Griwnja* [14: 172], *Griwna* [6: 19], *Hrywna* [15: 187, 190, 202], *Hryvna* [15: 187, 220], *Hriwna* [9: 108]. Як уже зазначалося раніше, причиною цього може бути як застосування різних стандартів, так і транслітерація з української або російської мови [3: 416].

Назви готелів, ресторанів, кінотеатрів як українські, так і німецькі автори завжди транслітерують (напр.: *Switlyzia, Warenitschnaja* [9: 23], *Puzata Hata* [9: 25], *Hotel Dnipro, Hotel Kyiv* [6: 66], *Präsident-Hotel Kijivskij, Misliwez (Jäger)* [15: 207, 222], *Cafe „Paszash”, Pizzerienkette „Mak Smak“* [14: 192]). Тут впадає в око те, що транслітерують навіть ті назви, які мають прямі відповідники в мові перекладу, як от *Kyiv, Kijivskij*. Назва міста має форму *Kiew, Kijivskij* має відповідник *Kiewer*. Англійські назви не змінюють. Аналогічним способом відтворюють назви магазинів. Якщо такий підхід пояснюється прагненням зберегти автентичну назву, то використання німецькими авторами типово німецького *Tante Emma - Laden* (досл. „магазин тітки Емми») [9: 18; 6: 118] можна пояснити прагненням пояснити реципієнту, про який тип магазинів йдеться. Саме так у Німеччині називають маленькі магазини, що, як правило, належать одному власнику. Хоча і в цьому випадку поряд з німецьким позначенням можна побачити транслітероване українське «*крамниця*», «*гастроном*» (*Kramnyzua, Gastronom* [6: 118-119]).

Цікаві закономірності простежуються при відтворенні назв видів транспорту, хоча їх більшість не належить до реалій, а назви мають відповідники в німецькій мові. Українські автори використовують саме німецькі відповідники (напр., *автобус – Autobus* [14: 182], *Bus* [15: 237], *тролейбус – Obus* [14: 182], *Trolleybus* [15: 237], *трамвай – Straßenbahn* [14: 182; 15: 237], *метро – U-Bahn* [14: 182; 15: 237], *фунікулер – Drahtseilbahn* [14: 182; 15: 237; 16: 14]). Інакша ситуація простежується в довідниках, виданих німцями. Тут поряд з власне німецькими позначеннями часто можна побачити запозичені синоніми, схожі за формою з українськими словами (напр., *Metro* [9: 124; 6: 83], *Tramwai* [6: 85]; *Funicular, Standseilbahn* [9: 78; 10]). Ніяких підстав для такої заміни немає, єдиною її причиною може бути бажання зберегти місцевий колорит. Слово *Funicular* запозичене з

англійської мови і відсутнє в усіх німецьких словниках (словник Duden наводить запозичення з французької *Funiculaire*), проте саме воно вживається на позначення фунікулерів в інших країнах. А от *Standseilbahn* вживають на позначення стаціонарної споруди фунікулера на відміну від *Drahtseilbahn*, яке може також позначати підвісну канатну дорогу.

Найнеодповіданіші результати в плані перекладу дав аналіз слова «*маршрутка*», скорочення від «*маршрутне таксі*». В українських путівниках бачимо кальку повної назви цього виду транспорту *Linientaxi* [15: 237; 14: 183], тобто автори і перекладачі намагаються донести до реципієнта суть українського слова. Проте в німецьких джерелах вживають *Marschrutka*, а для роз'яснення значення слова *Kleinbus-Sammeltaxi* [9: 124; 6: 86]. Зберігають навіть українську форму множини *Marschrutki*. Німецькі туристи також вживають *Marschrutka*. Річ в тім, що це слово уже увійшло в німецьку мову, його можна знайти в німецькомовній Вікіпедії, в словнику Multiträn, навіть в німецькомовних ЗМІ на позначення відповідного виду транспорту в деяких країнах. Але у ЗМІ використовують форму множини *Marschrutkas*. Така ситуація свідчить про те, що це слово проходить етап адаптації в німецькій мові. Тож, українські автори і перекладачі мають не відставати від життя.

З огляду на сказане не дивує намагання німецьких авторів зберегти українські назви страв і напоїв, безумовно в цьому випадку наводять також німецький відповідник або пояснення (напр., *Kvas, das Brotgetränk; das ukrainische Bier – Pivo; der ukrainische Wein – Vino; Horilka, der Wodka aus der Ukraine* [6: 178-186]. Цікаво подає інформацію про страви Хайке Марія Йогеннінг: не лише назви національних страв, а й загальні назви вона відтворює за допомогою комбінованої реномінації (напр., *die ukrainischen Crêpes heißen mlynzi, Huhn Kiewer Art (kotleta po-kijivsky), Kohlrouladen (golubzi) mit Reis (s rysom) oder Kartoffeln (s kartopleju) als Beilage, Brot (chlib), Kürbis (garbusa), (rote) Rüben (burjak)* [9: 19-20]. Авторка, славіст за фахом, знайомить німецького туриста з українськими назвами, полегшуючи йому орієнтацію в країні. З цієї ж причини в адресах вона використовує транслітеровані українські слова *Wuliza, Prospekt, Prowulok, Ploschtscha, Bulwar, Nabereschna, Schosse*, пояснивши їхні значення на початку довідника [9: 5]. Впадає в око, що українські транслітеровані іменники в адресах вона пише з маленької букви, хоча за правилами німецької мови іменники пишуться з великої букви. Україномовні автори відтворюють загальні назви за допомогою німецьких відповідників.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що відтворення реалії в туристичному путівнику має певні особливості порівняно з відтворенням в інших типах текстів. Туристичний путівник виконує подвійну функцію: соціокультурну (інформування про історію, культуру, традиції міста) і орієнтаційну (полегшення для туриста орієнтації в місті). Найкраще досягнення цієї мети забезпечує комбінована реномінація (транслітерація + відповідник / пояснення), яку і застосовують німецькомовні автори.

Звичайно, одна стаття не вичерпує тему відтворення реалій в туристичних путівниках, перспективним видається аналіз способів відтворення історичних реалій, топонімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Роксолана Петрівна Зорівчак. – Львів: Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1989. – 216 с.

3. Любчук Н. В. Українські реалії в німецькомовних ЗМІ // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 19. – Т. IV (184). – С. 413-418.
4. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Лев Львович Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / Андрей Венедиктович Федоров. – 5-е изд. – СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «Филология три», 2002. – 416 с.
6. City-Guide Kiev (Kijew Kyjiw). Tips & Tricks zum Leben, Überleben und Geniessen in der ukrainischen Hauptstadt Kiev. – 2012. – 223 S.
7. Das Nationale Museum der ukrainischen dekorativen Volkskunst. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Nationales_Museum_der_ukrainischen_dekorativen_Volkskunst
8. Denkmal der Fürstin Olga. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Denkmal_der_F%C3%BCrstin_Olga
9. Jochenning H. M. CityTrip Kiev / Heike Maria Jochenning. – 1. Auflage. – Bielefeld: Peter Rump, 2011. – 143 S.
10. Kiev Funicular. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tripadvisor.de/Attraction_Review-g294474-d2283869-Reviews-Kiev_Funicular-Kiev.html
11. Kiev Sehenswürdigkeiten. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tripadvisor.de/Attractions-g294474-Activities-Kiev.html>
12. Markstein E. Realia / Elisabeth Markstein // Handbuch Translation. – Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1998. – S. 288-291.
13. Nedergaard-Larsen B. Cultural factors in subtitling / Birgit Nedergaard-Larsen // Perspectives: Studies in Translatology 2. – 1993. – S. 207–241.
14. Stadtführer «Bummel durch Kiev» / Verfass. Michail Kalnizkij, Alisa Grigoruk / Übers. von Privatunternehmen D. Pugatsch. – Kiev: Baltija Dryk, 2002. – 208 S.
15. Stadtführer Sieben Wunder Kiews / Verfass. Leonora Rachlina / Übers. I. Newmershizki. – Kiev: Privatunternehmen Horobez H.S., 2006. – 239 S.
16. Udowik S. Kyjiw: Illustriertes Buch / Sergej Udowik. – 4. Auflage: verbessert und erweitert. – Kyjiw: Vakler-Verlag, 2008. – 96 S.

Любчук Н.В., канд. филол. наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПЕРЕДАЧА СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ РЕАЛИЙ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПУТЕВОДИТЕЛЯХ

В статье проанализировано употребление современных украинских реалий в немецкоязычных туристических путеводителях, подана их классификация, проанализированы способы их передачи в зависимости от группы, к которой принадлежит реалия. Выявлено, что способы передачи реалий могут отличаться в зависимости от национальной принадлежности автора/ переводчика: украинские авторы чаще адаптируют реалии, применяют приближенный перевод, а немецкие авторы чаще используют транслитерацию и комбинированную реноминацию с целью сохранения

национального колорита. Передача некоторых реалий в туристических путеводителях может отличаться от их передачи в других типах текстов. Это обусловлено двойной функцией путеводителя: социокультурной и ориентационной. Самым эффективным способом достижения этой цели является комбинированная реноминация.

Ключевые слова: реалия, способ перевода, калькирование, комбинированная реноминация, приближенный перевод, транслитерация, местный колорит.

Lyubchuk N.V., PhD, associate professor,
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

RENDERING OF MODERN UKRAINIAN REALIA IN GERMAN-LANGUAGE GUIDEBOOKS

The article analyses the use of modern Ukrainian realia in German-language guidebooks. The aim of this study is to classify the realia used in guidebooks and to analyse ways of their rendering depending on the class they belong to. It was ascertained, that ways of rendering the realia can vary depending on the nationality of the author/ translator: Ukrainian authors often adapt realia, use approximate translation; German authors use transliteration and combined renomination to keep local colour. It was determined, that rendering of some realia in guidebooks can differ from their rendering in texts of other types. Such situation is caused by the double function of guidebooks: sociocultural and orientational. The author comes to the conclusion, that combined renomination is the best way to render modern realia in guidebooks. The article is of interest to translators and guides.

Key words: realia, way of translation, calquing, combined renomination, approximate translation, transliteration, local colour.

УДК 811.161.1'373.4'276.6:61]:004.738.5

Сагирова Л.В., аспирант

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр

«ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОГО ВРАЧА» И «ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОГО ПАЦИЕНТА» В АСПЕКТЕ МЕДИЦИНСКОЙ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ

Статья посвящена исследованию лингвистических параметров языковой личности виртуального врача и языковой личности виртуального пациента в медицинской интернет-коммуникации. Рассматриваются трактовки понятия «языковая личность» и подходы к ее изучению. Описывается структура языковой личности. Изучаются лексические, морфологические, синтаксические и графические средства выразительности, формирующие языковую личность виртуального врача и пациента.

Ключевые слова: языковая личность, виртуальный врач, виртуальный пациент, медицинская интернет-коммуникация.

© Сагирова Л.В., 2018

Изучение языковой личности является важной задачей антропологической лингвистики. Исследование «человеческого фактора» в языке является крайне востребованным и находится во взаимосвязи с целым рядом областей научного познания – лингвистикой, психолингвистикой, лингвокультурологией, коммуникативной лингвистикой, лингвоперсонологией.

Общение человека в рамках своей профессиональной деятельности формирует особый тип его языковой личности – профессиональной, задающей эффективность его деятельности. Язык в рамках этого общения является профессиональной самореализацией человека.

Исследования языковой личности носят комплексный характер. Изучением языковых способностей индивида, соединяющих системное понятие языка с функциональным анализом текстов, занимались такие ученые, как Г. И. Богин, Ю. Н. Караулов, В. П. Конецкая, О. Б. Сиротина, Т. В. Кочеткова, С. Г. Воркачев, Л. Н. Колесникова, В. И. Карасик, К. Ф. Седов, И. И. Халеева и др. При исследовании языковой личности они обращали внимание на семантико-структурный уровень ее организации, ее тезаурус на основе произведенных ею текстов, установки и мотивы, находящие выражение в ее текстах.

В нашем исследовании мы опираемся на концепцию языковой личности, предложенную Ю. Н. Карауловым, так как она отражает три уровня владения языком: нулевой, первый и высший.

В нашей работе мы вводим понятия «языковая личность виртуального врача» и «языковая личность виртуального пациента», которые еще не были объектами лингвистических исследований. Не изучалось языковое поведение врача и пациента на медицинских интернет-блогах, социальных сетях, чатах. Язык данных веб-платформ имеет ряд особенностей и задает основу коммуникативного поведения врача и пациента при общении на них.

В связи с вышеизложенным, **целью** нашего исследования является разработать схему анализа языковой личности виртуальных врача и пациента в медицинской интернет-коммуникации, охарактеризовать способы применения уровней структуры языковой личности при анализе языковой личности врача и пациента, описать лингвистические параметры, образующие языковые личности виртуального врача и пациента, выделить другие составляющие, формирующие языковые личности виртуальных врача и пациента.

Впервые понятие «языковая личность» (ЯЛ) было использовано в труде немецкого лингвиста Й. Л. Вайсгерберга «Родной язык и формирование духа» в 1927 году. Он отмечал, что «... язык является всеобщим культурным достоянием. Никто не владеет языком только благодаря собственной языковой личности; наоборот, это языковое владение вырастает в нём на основе принадлежности к языковому сообществу...» [3, с. 81].

В отечественных исследованиях понятие «языковая личность» впервые упоминается в работе В. В. Виноградова «Социально-языковые системы и индивидуально-языковое творчество» («Избранные труды: О языке художественной прозы»). Он подчеркивал, что «... в пределах литературной речи существует множество языковых контекстов, языковых кругов, каждый из которых имеет специфические, его выделяющие субъектные формы. А личность, включенная в разные из этих «субъектных» сфер и сама включая их в себя, сочетает их в особую структуру, что является сферой творческого раскрытия языковой личности». [4, с. 91].

Из данных формулировок видно, что оба автора не дают научного обоснования понятию «языковая личность» и оно не имеет терминологического характера. Научное определение термина «языковая личность» появилось только в 1980-х годах в работах Г. И. Богина и Ю. Н. Караулова.

Первое определение термина «языковая личность» дал Г. И. Богин в 1980 году. В своем труде «Современная лингводидактика» он отмечал: «Центральным понятием лингводидактики является языковая личность – человек, рассматриваемый с точки зрения его готовности производить речевые поступки. <...> Языковая личность – тот, кто присваивает язык, то есть тот, для кого язык есть речь. Языковая личность характеризуется не только тем, что она знает о языке, сколько тем, что она может с языком делать» [2, с. 3].

Ю. Н. Караулов в труде «Русский язык и языковая личность» (1987) определял ЯЛ как «...совокупность (и результат реализации) способностей к созданию и восприятию речевых произведений (текстов), различающихся а) степенью структурно-языковой сложности, б) глубиной и точностью отражения действительности и в) определённой целевой направленностью» [8, с. 245].

Ключевым моментом при создании учения о языковой личности для Г. И. Богина стало понятие «человек», а для Ю. Н. Караулова – «личность». Оба понятия обозначают базовый компонент, степень обобщённости объекта и основной сферы анализа.

По нашему мнению, наиболее уместно применять понятие «личность», так оно коррелирует с термином «языковая личность» – личность, которая находит выражение в языке со всем набором ее качеств.

Изучая языковую личность, Ю. Н. Караулов выделяет три уровня абстракции: 1) языковая личность как индивидуум и автор текстов, обладающий «своим характером, интересами, социальными предпочтениями и установками»; 2) личность совокупного или усреднённого носителя языка, типового представителя данной языковой общности и более узкого входящего в него коллектива; 3) личность как представителя человеческого рода вообще [8, с. 671].

И. И. Сентенберг обращает внимание на обобщенный образ носителя языка и на индивидуальную языковую личность – конкретного носителя [10, с. 14]. В подобном направлении рассуждает и О. Н. Шевченко: «Типовая языковая личность характеризуется такими свойствами, как абстрактность, эталонность, собирательность, безличность; в каждом конкретном случае типовая модель реализуется в виде индивидуальной ЯЛ. Индивидуальная ЯЛ совпадает с типовой в базовых характеристиках, но в то же время имеет свои особенности [11, с. 7].

При изучении работ по теории ЯЛ можно увидеть, что существуют и другие понятия, которые либо вытесняют понятие «языковая личность», либо употребляются наравне с ним. Например, В. И. Карасик при исследовании концепции коммуникативной личности говорил, что «...языковая личность в условиях общения может рассматриваться как коммуникативная личность» [7, с. 5].

Таким образом, личность, которая обладает определёнными, присущими только ей особенностями и тактиками коммуникации, имеет определённые коммуникативные потребности, способность целесообразно воспринимать и передавать конкретную информацию, можно назвать коммуникативной личностью. Комплексным исследованием коммуникативной личности занимается коммуникативная лингвистика. Н. Г. Беспамятнова

определяла коммуникативную личность как «совокупность отличительных качеств личности, обнаруживающихся в ее коммуникативном поведении и обеспечивающих личности коммуникативную индивидуальность» [1, с. 10].

Каждая языковая личность имеет свою структуру, состоящую из уровней владения языком. Структуру языковой личности изучали такие учёные, как Г. И. Богин, Ю. Н. Караулов, О. Л. Каменская, В. И. Карасик. При исследовании языковой личности главную роль играет концепция ЯЛ, предложенная Ю. Н. Карауловым. В его исследовании «Русский язык и языковая личность» отмечается: «Нулевой (вербально-семантический, или структурно-семантический) уровень определяет степень владения языком и является основой коммуникации. На первом, когнитивном (тезаурусном) уровне происходит актуализация и идентификация знаний и представлений, присущих языковой личности и формирующих когнитивное пространство индивидуального и коллективного языкового сознания. Этот уровень отражает языковую модель мира личности, ее индивидуальную картину мира в понятиях, идеях, концептах. Высший уровень (прагматический) включает в себя характеристику мотивов и целей, движущих развитием языковой личности, поэтому его называют «текстообразованием». На этом уровне активизируются коммуникативные потребности личности» [8, с. 71].

В. И. Карасик выделил в структуре языковой личности *ценностный, познавательный и поведенческий* планы [7, с. 56].

В. В. Красных в языковой личности выделяет языковые способности, коммуникативную потребность, коммуникативные компетенции, языковое сознание, речевое поведение. Она считает, что деятельность языковой личности эффективна в том случае, если достигнута цель общения. Языковая личность также должна раскрывать характер и образ жизни человека [9, с. 37].

Наше исследование связано с анализом языковой личности виртуального врача, что можно соотнести с исследованием профессиональной языковой личности.

Е. И. Голованова выделяет понятие профессиональной языковой личности, которая объединяет в себе интеллектуальные, социально-культурные и морально-волевые качества человека, сформированные в особой профессионально-культурной среде и отраженные в свойствах его сознания, поведения и деятельности. Профессиональная языковая личность проявляется в специфике продуцируемых ею языковых единиц и текстов, в особенностях своего профессионального дискурса, который подчиняется целям и задачам ее профессиональной деятельности [6].

Культура речи врача основана на принципах его речевого поведения. В связи с этим у него формируются навыки результативного влияния на пациента и уместного использования тех или иных речевых клише, специальной терминологии, общеупотребительной лексики, фразеологизмов. В этом выражается индивидуальность врача.

Степень владения языком выражается на вербально-семантическом, когнитивном и прагматическом уровнях языковой личности. При анализе языковой личности учитываются все составляющие ее структуры в их взаимосвязи. Коммуникативная компетенция языковой личности заключается в выборе надлежащих лексических единиц, так как в них проявляются интеллект личности, эмоциональное состояние, мотивы и цели, умение вести коммуникацию.

В коммуникативную компетенцию языковой личности можно включить знания, представления, умения и навыки, необходимые врачу для виртуальной коммуникации.

Вслед за Т. М. Гермашевой [5], мы выделяем в коммуникативной компетенции следующие составляющие: энциклопедическую, лингвистическую и интерактивную, которые отличаются от реальной коммуникации. Энциклопедическая составляющая предполагает знание компьютерных технологий, лингвистическая – использование в речи различных языковых средств, интерактивная – знание правил сетевого этикета, возможность уверенного пользования различными сетевыми ресурсами.

Изучение речевого воздействия в сфере медицинской коммуникации показывает, что для речи врача характерен суггестивный подход воздействия, т. к. общение врача с пациентом основано на психологическом влиянии на личность больного: информация, передаваемая врачом, воздействует на пациента, его чувства и разум, изменяет его внутренний мир, регулирует его поведение. Используя передаваемую информацию, врач решает профессиональные задачи, обращается к чувствам, эмоциям и разуму, стабилизирует психологическое состояние пациента.

Виртуальная языковая личность пациента также обладает особыми свойствами. При общении на интернет-платформах у пациента формируется наивная картина мира, основанная на обыденных знаниях. С помощью различных языковых средств пациент пытается разобраться в ситуации, донести суть своих вопросов и намерений. Исследование медицинских форумов и блогов показало, что пользователь медицинского блога (не врач (пациент)) стал более информированным в решении медицинских вопросов, так как ему доступна вся информация в интернете. В большинстве случаев не существует необходимости обращаться на он-лайн консультацию к врачу, когда можно найти нужную информацию в виртуальных справочниках, медицинских порталах и в разнообразных медицинских научных публикациях.

Учитывая специфику виртуальной коммуникации, пациент может не афишировать информацию о себе, может писать сообщения под вымышленным именем, скрывать свой возраст, пол и т. д. Вместе с тем, пациент может пренебрегать своим здоровьем, обращаясь к сомнительным интернет-источникам вместо получения реальной медицинской консультации.

Моделирование пациентом своего образа в виртуальной среде, своего представления о мире находит отражение в его публикациях на медицинских веб-ресурсах (заметках, отзывах на публикации других пользователей, комментариях на публикации врачей). Проявление языковой личности виртуального пациента можно проследить через его коммуникацию на форумах, блогах, социальных сетях.

Безграничность виртуальной среды предоставляет возможность пациенту позиционировать себя с выгодной для себя стороны / сторон (речь идет о пациентах-блогерах, которые, излечившись от болезни, на своем опыте рассказывают варианты течения болезни, и, при достаточном количестве читателей, еще и зарабатывают на этом деньги. Внутренний мир пациента, как и другого пользователя сети, моделируется в отражении его самого; при этом отражаются его ценности, интересы, цели и мотивы.

На форумах для пациентов коммуникация зачастую происходит в формате «вопрос – ответ / ответы – комментарии». Например, форумы, на которых пользователи (пациенты) обсуждают между собой вопросы, связанные со здоровьем, являются не специализированными платформами, а лишь разделами и категориями для обмена опытом и знаниями

о пережитых болезнях. Публикациям присущ вольный стиль изложения без использования специальной медицинской терминологии.

Языковая личность виртуального пациента проявляется в зависимости от его коммуникативного поведения и типа личности. Например, гармоничную, здравомыслящую личность характеризует интерес к своему здоровью и готовности приложить все усилия к его сохранению. Такой пациент будет настойчиво добиваться он-лайн консультаций с разными врачами, выражать сомнение, читать отзывы и комментарии других пользователей. Ипохондрическую личность характеризует слабovolное выражение интенций относительно своей проблемы, зачастую пассивное участие в он-лайн дискуссиях, депрессивное проявление эмоций, например: «...уже ничего не изменишь», «... ладно, понятно...», «...не стоит беспокоиться».

Таким образом, языковая личность виртуального врача и языковая личность виртуального пациента проявляются в процессе их коммуникации на медицинских форумах, социальных сетях, блогах, порталах, чатах и других веб-платформах. Языковая личность виртуального врача характеризуется использованием набора лексико-грамматических средств, специальной, профессиональной лексики и графических средств выразительности, которые передают его цели и мотивы и демонстрируют уровень профессиональных знаний. Языковая личность виртуального врача формируется благодаря таким составляющим, как *самопрезентация* (выделение способов позиционирования врача в Интернете), *сценарии речевого поведения* (речевые клише и приёмы, которые использует врач в общении), *средства выразительности* (лексические, морфологические, синтаксические, графические, формирующие языковую личность виртуального врача). Языковая личность виртуального пациента соотносится с нулевым уровнем структуры языковой личности, предложенной Ю. Н. Карауловым, она менее выражена на веб-ресурсах, ввиду того, что пациент не обладает профессиональными медицинскими знаниями и при общении использует обыденную лексику, в его речи меньше средств выразительности, а цели и мотивы напрямую связаны с решением вопросов о здоровье. Успех виртуальной коммуникации между врачом и пациентом состоит во взаимной заинтересованности в решении вопросов, связанных со здоровьем, со стороны врача – в умении наладить контакт с виртуальным пациентом и стремлении помочь, со стороны пациента – в предоставлении всей необходимой информации о проблеме, желании решить эту проблему. Дальнейшего изучения требуют способы виртуального взаимодействия врача и пациента в новом формате при появлении новых платформ для виртуального взаимодействия (тематические форумы при сайтах клиник, виртуальные опросники, анкеты, блоги на тематических сайтах). Практическое значение материалов исследования состоит в возможном его применении на занятиях по русскому языку как иностранному со студентами медицинских вузов, так как именно во время обучения языку формируется языковая личность будущего врача, студент приобретает необходимые языковые компетенции и усваивает правила речевого этикета, необходимые ему в дальнейшей профессиональной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Беспамятнова Г. Н. Языковая личность телевизионного ведущего: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1994. – 19 с.

2. Богин Г. И. Современная лингводидактика. Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1980. – 61 с.
3. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа: Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А. Радченко // 2-е изд., испр. и доп. М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
4. Виноградов В. В. Избранные труды: О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
5. Гермашева Т. М. Виртуальная языковая личность в пространстве блог-дискурса // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа к ресурсу: cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-yazykovaya-lichnost-v-prostranstve-blog-diskursa
6. Голованова, Е. И. Профессиональная языковая личность: принципы и параметры лингвистического описания // Языки профессиональной коммуникации : сб. ст. участников IV Междунар. науч. конф. (Челябинск, 3–5 дек. 2009 г.) / отв. ред.-сост. Е. Н. Квашнина. Челябинск, 2009. 64 с
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград, 2002. – 477 с.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. – 262 с.
9. Красных В. В. Коммуникативный акт и его структура / В. В. Красных // Функциональные исследования: сб. ст. по лингвистике. Вып. 4., 1997. – С. 34 – 49.
10. Сентенберг И. И. Языковая личность в коммуникативно-деятельностном аспекте // Языковая личность: проблемы значения и смысла. – Волгоград, 1994. – С. 14-24.
11. Шевченко О. Н. Языковая личность переводчика (на материале дискурса Б.В. Заходера): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2005. – 22 с.

Сагірова Л.В., аспірант

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро

«МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ВІРТУАЛЬНОГО ЛІКАРЯ» І «МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ВІРТУАЛЬНОГО ПАЦІЄНТА» В АСПЕКТІ МЕДИЧНОЇ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню лінгвістичних параметрів мовної особистості віртуального лікаря і мовної особистості віртуального пацієнта в медичній інтернет-комунікації. Розглядаються трактування поняття «мовна особистість» і підходи до його вивчення. Описується структура мовної особистості. Вивчаються лексичні, морфологічні, синтаксичні та графічні засоби виразності, що формують мовну особистість віртуальних лікаря і пацієнта.

Ключові слова: мовна особистість, віртуальний лікар, віртуальний пацієнт, медична інтернет-комунікація.

Sahirova L., PhD student

Oles Honchar Dnipro national university, Dnipro, Ukraine

“LANGUAGE PERSONALITY OF THE VIRTUAL DOCTOR” AND “LANGUAGE PERSONALITY OF THE VIRTUAL PATIENT” IN THE ASPECT OF MEDICAL INTERNET COMMUNICATION

The article deals with the research of linguistic parameters of the language personality of virtual doctor and the language personality of virtual patient in medical Internet communication. The aim of the study is to develop the scheme of analysis of the language personalities of virtual doctor and patient. The main idea of the article is to interpret the concept of “language personality” and to consider the approaches to its study, to describe the structure of the language personality, to study lexical, morphological, syntactic and graphic means of expressiveness that form the language personality of the virtual doctor and patient. The practical significance of the research materials is its possible application at Russian lessons as a foreign language with students of medical universities, since it is during the language training that the language personality of the future doctor is formed, the student acquires the necessary language competencies and assimilates the rules of speech etiquette necessary for him in further professional activities.

Key words: language personality, virtual doctor, virtual patient, medical Internet communication.

УДК 81'373.612.2:659.1

Тесленко Н.О., канд. філол. наук

Богданець Н.С., викладач

Київський національний торговельно-економічний університет, Київ

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ

У статті розглянуто сучасні тенденції конструювання рекламних слоганів на прикладі реклами медичних препаратів. Здійснено аналіз метафоричних моделей такої реклами, виокремлено найуживаніші й найпродуктивніші типи метафоричних моделей, розкрито принципи залучення концептних орієнтирів для метафори залежно від видів реклами.

Процес створення рекламного тексту має особливості, що полягають у доборі ключових слів, моделей впливу, тропів, зокрема метафори, яка повинна як втілювати ідею рекламної кампанії, так і в кінцевому результаті схилити споживача до застосування препарату (зробити вибір на користь певного препарату).

Жива мова метафори, у тому числі в рекламі медичних препаратів, відбиває сучасні зміни лексичних процесів мови. Метафора мінлива щодо позначуваних предметів, наявних аналогій тощо.

Ключові слова: рекламний дискурс, метафора, метафора в рекламі, метафорична модель.

© Тесленко Н.О., Богданець Н.С., 2018

Метафора один із основних прийомів пізнання об'єктів дійсності, їх найменування, породження нових значень. Лінгвісти визначають її як продуктивний креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні однієї концептуальної сфери на позначення іншої [5: 388]. Вона виконує комунікативну, номінативну, художню та змістотвірну функції. Прагненню надати текстам більшої гостроти, привернути до них увагу допомагає розмаїття прийомів моделювання метафори. Аналіз таких прийомів дозволяє дослідити експлікацію рекламних текстів, в яких відбувається нашарування різних образних засобів. Ці засоби створюють контаминативні рекламні образи через звернення до відомих понять, комунікативних установок мовців. Саме тому метафора постає одним із ефективних способів впливу в дискурсі реклами, оскільки оперує не лише новими знаннями, а й пропозиційними установками [2:121].

Мета дослідження полягає у виявленні сучасних метафоричних моделей рекламного дискурсу, зокрема медичних препаратів. Задачі дослідження: розробка метафоричних моделей, виокремлення з них найуживаніших, вивчення концепсних орієнтирів для сприйняття рекламних метафор.

Актуальність теми полягає у значній ролі та розповсюдженості метафор у сучасних рекламних текстах. Їх дослідження, зокрема для реклами медичних препаратів, важливе з огляду на зміни у відповідних галузях – у медицині, у теорії і практиці реклами та в мові. Через постійний розвиток та нові тенденції змін у мові реклами піддаються як орфографічні, граматичні, так і лексичні процеси. Дослідження таких особливостей залишається актуальним та важливим, адже реклама є найбільш розповсюдженим джерелом інформації, яка бере на себе провідну функцію маркетингу – просування товару на ринку.

Мову реклами вивчають українські та зарубіжні науковці та практики: Баранов А., Джефкінс Ф., Зирка В., Корнієнко С., Космеда Т. В., Курганова С. Б., Лакофф Дж., Джонсон М., Лі Кеван, Ромат Е., Селіванова О. та ін.

Метафори в мові ЗМІ є достатньо розробленою темою. Роль і функції метафори в рекламі розглядали Гвоздиченко Л. (дієслівна метафора), Стасюк Т. (метафоричний тип семантичних модифікацій онімів) та ін. Цілий розділ присвячений метафорі в мові реклами в підручнику С. Тітц, Л. Коен, Д. Массон «Мова організацій. Інтерпретація подій і створення значень» [5]. Проте рекламний ринок активно розвивається, особливо сегмент медичних засобів, тому метафоричні моделі в рекламних текстах потребують постійної уваги.

Джерельну базу дослідження складає 62 реклами медичних препаратів. Матеріалом послужили рекламні статті та ролики з таких джерел: інтернет-сайт «SloganBase», відеохостингу YouTube та офіційних сайтів медичних препаратів проти застуди, нежитю, стресу, болю та ін.

За нашими спостереженнями, рекламні тексти медичних препаратів мають викликати певний емоційно-психологічний стан. Як правило, рекламою цього сегменту цікавиться аудиторія, що потребує той чи інший засіб. Метафорична мова покликана за допомогою образів та інших засобів створити відповідний настрій, ілюзію чудодійного ефекту від вживання препарату та наштовхнути на думку ним скористатися або віддати перевагу певному препарату з низки схожих.

Одним із найбільш розповсюджених видів рекламних кампаній медикаментів є реклама засобів проти грипу та застуди. У такій рекламі активно використовується

метафорична модель «застуда – дискомфорт», що змушує відчутти дискомфорт та виснаженість під час захворювання: *Коли застуда бере за горло, Нежить узяв у заручники.*

Метафорична модель «препарат – піклування» є однією з тих, що найефективніше впливають на емоційний стан. Вона створює уявну площину турботи та захисту і має викликати довіру та доброзичливе ставлення. Особливо часто використовується в рекламних текстах засобів для дітей: *Ведмедик Бо – піклування, що лікує, Koldrex – потурбується про Вас.*

У моделі *Колдакт – твій друг* під час застуди застосовується таке асоціативно близьке поняття, як «дружба», що передбачає піклування, турботу.

Найуживаніша модель цього сегменту «препарат – сильніший за хворобу». Метафора створює ефект потужності, у аудиторії не виникає сумнівів у тому, що цей засіб допоможе подолати їм грип чи застуду, оскільки сила – символ перемоги та дієвості. Препарат виступає об'єктом, що протиставляється хворобі і виступає в ролі чудодійного рятівника: *Ітавін – загроза грипу та застуді, Ринз – суперзброя в боротьбі із застудою.*

Особливо метафоричністю відзначаються рекламні ролики ліків проти алергії. Симптоми хвороби є різноманітними. За рахунок цього дуже легко грати на психологічному стані споживача. Часто в рекламі препаратів від алергії використовується метафорична модель «препарат – новітні розробки». Ефект новизни переконує в дієвості засобів, адже нове слово в науці – це нові можливості (прискорена дія або триваліший ефект): *Довіртеся серйозній науці проти алергії – Еріус, Алерон – нове покоління проти алергії.*

Модель «препарат – швидка дія» запевняє, що миттєво знімаються симптоми захворювання: *Алергію прожсене швидкий Цетрин, Тавегіл – алергію як вітром здуло.*

Окрему групу складає модель «препарат – приємні враження», завдання якої створити відповідний образ безтурботного життя, радості, позитивного заряду, що слугували б підсвідомою установкою, яка спонукатиме придбати ліки: *Живи сонячно з Кларетином, Живи ясно з Кларетином, Зиртек – викиньте алергію з голови.*

У рекламних кампаніях засобів проти нежитю використовуються різноманітні метафоричні конструкції. Наприклад, модель «препарат – безпечна дія». Як відомо, серед медичних засобів багато хімічних препаратів із сильною дією, що, знищуючи причину захворювання, шкодять імунній системі, спричиняють авітаміноз, пересушують слизову оболонку. До таких належать більшість назальних спреїв. Тож у слоганах звертається увага на безпечність препарату, його м'яку дію, покликану зберегти природню мікрофлору організму, з допомогою виразів: *Делуфен – лагідна допомога проти нежитю, Віброцил – дбайлива турбота проти нежитю.*

Метафорична конструкція «препарат – сила» використовується для створення переконання в дієвості ліків. Наприклад: *Синупрет – не дасть нежитю жодного шансу, Санорин – сила евкаліпта проти нежитю.*

Однією з найбільш уживаних є модель «препарат – життя». Вона постає ефективною психологічною установкою, оскільки нежить ускладнює дихання, яке є невід'ємною частиною нашого життя. Труднощі, що виникають у результаті нежитю, впливають не лише на повсякденне життя, а й обмежують нашу дієздатність і свободу. Метафора в цьому разі покликана показати дихання, як життя, що дарує свободу дій: *Лазолван. Дихання – це життя, ТизинКсило – свобода для носа.*

Аналіз рекламних текстів у групі медичних засобів проти стресу показав, що в цьому виді використовуються метафоричні моделі, які відзначаються образністю і оригінальністю. Конструкція «препарат – спокій» є досить розповсюдженою моделлю. Стрес викликає роздратування, неспокій, вибиває зі звичного руху життя. Метафора використовується для уявного окреслення медичного засобу як місця спокою та безпеки: *Новонасит – територія спокою, Інтерол – це комфорт.*

Метафорична модель «препарат – допомога». Ця модель переконує, що той чи інший препарат здатний за декілька хвилин позбавити вас турбот та проблем, ліки потурбуються про Вас та Ваші проблеми, спричинені стресом: *Персен – природно швидко допомога проти стресу, Трекрезан – підтримка вашого здоров'я в потрібний момент.*

«Препарат – якісне життя» одна з найбільш використовуваних моделей. Життя під час стресу зображується в сірих тонах, похмурим, сумним та безрадісним. Метафора протиставляє це зображення різнобарвному та щасливому життю після прийняття медичного засобу: *Деприм – життя в яскравих барвах, Персен – дивіться на стрес звисока, Магне В6 – зроби зі слона муху. Погляньмо на зірки ... І поглянемо на життя ... з іншого боку, Магне В6 – секрет залізних нервів.*

Аналіз медикаментів для серця показав, що метафори, які використовуються в рекламних текстах цих засобів, найчастіше зображують «препарат – довголіття». Серце механізм, зі зношуванням якого припиняється наше існування. Турбота про нього є життєво необхідним процесом. Вживаючи ліки, ви повертаєте час назад, а отже, даєте собі ще одну можливість радіти життю, займатися звичними справами, передавати досвід: *Кардіомагніл – дарує вам час. Аспірин Кардіо – захист серця день за днем.*

У рекламних текстах кардіопрепаратів може використовуватися модель «препарат – спокій». Пацієнтам, які мають проблеми із серцево-судинною системою, може раптово стати зле в громадському транспорті, вдома чи на роботі, а лікарський засіб покликаний вберегти від таких випадків і дозволить насолоджуватися життям: *Корвалтаб екстра – заспокоїть серце, Кратал – забудь, де в тебе серце.*

Цікавий приклад використання метафоричних моделей наявний в рекламних текстах ліків від болю. Як правило, вони базуються на конструкції «препарат – відсутність проблем»: *Орувель – просто вимкне біль.*

Значний психологічний вплив має використання метафоричних моделей типу «препарат – щаслива сім'я». Варто зауважити, що образ родини, роду, літніх людей часто присутній у рекламних текстах. З одного боку використовується спекуляція досвідом наших бабусь та дідусів: вони багатознають, а отже, не можуть порадити шкідливе, з іншого – турботою про старше покоління: *Кальцемін. Міцні кістки – міцна сім'я.* У такому разі відеороліки забезпечують візуальне сприйняття людей поважного віку.

Найбільш жививана модель у сегменті медичних препаратів для покращення зору виглядає як «препарат – новітні технології та швидкість». Очі дуже чутливий орган сприйняття, тому будь-які маніпуляції щодо нього повинні бути надзвичайно безпечними. Для цього використовується метафора, що переконує в надійності засобу – це виробництво з використанням новітніх розробок, сучасних компонентів. З іншого боку, зір відповідає за візуальне сприйняття і захворювання, пов'язані з ним, повинні бути негайно усунені, тому значну роль відіграє швидкість з якою діє препарат: *Сістейн Ультра – допомога очам сучасна та своєчасна, Візін. Ясний погляд – вмить!*

Рис 1. Аналіз реклами медичних засобів за частотністю використання в них метафоричних моделей

У результаті дослідження ми виявили, що найбільша кількість метафор присутня у препаратах проти грипу та застуди. Питому вагу за частотністю використання метафори наведено на рис. 1.

Для кожної групи препаратів характерні свої моделі, а відповідно і свої концептні складники, що залежить від різних чинників, наприклад, таких як: на що впливає хвороба, на кого розрахований препарат, загальнолюдських цінностей, сучасних критеріїв якісного життя, особистісних орієнтирів виробників реклами і товаровиробників.

Жодного негативного висвітлення лікарських засобів за допомогою метафоричних моделей не було виявлено.

Таким чином, метафора в рекламі привертає і утримує увагу адресата, насичує текст виразними образами, здатними надовго зберегтися в пам'яті, впливає на асоціативне мислення цільової аудиторії, постаючи одним із інструментів впливу, а часом і маніпулювання свідомістю та розумовим процесом, виступає в ролі ущільнювача інформації.

Незважаючи на всі переваги метафори, варто сказати і про те, що нерідко вона не спрощує процес сприйняття, а ускладнює його. Велика кількість дослідників когнітивної психології стверджують, що для розуміння метафори часто треба зробити чимало додаткових умовиводів, оскільки усвідомлення метафоричного (переносного) сенсу в основному здійснюється на більш пізній стадії переробки інформації – після усвідомлення прямого значення. Але цей недолік навряд чи може протистояти чималим перевагам метафори, адже вона часто ніби запрошує адресата до особливого бачення світу через іншу, ігрову реальність, що стимулює увагу до об'єкту реклами.

Рекламні метафоричні моделі відбивають процес впливу засобами мови. У подальших дослідженнях рекламних слоганів необхідно звертати увагу на використані у рекламі концепти, що виражають традиційні загальнолюдські цінності та сучасні уподобання та ідеали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры // Баранов, А.Н., Караулов, Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М., 1991. – С. 184 – 193.
2. Космеда Т.А. Метафора сучасної публіцистики: актуалізація антропонімів (на матеріалі української та російської мов) // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – № 3. – 2015 р. – Режим доступу: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2015/NV_2015_3/21.pdf
3. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ століття: монографія. – К.: Видавничий центр «Академія», 2012. – 416 с.
4. Кудрявцева Л. О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція [Текст] / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–66.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Титц С. Язык организаций. Интерпретация событий и создание значений / С. Титц, Л. Коэн, Д. Массон; [пер. с англ.] – Х. : Гуманитарный центр, 2008. – 324 с.
7. Чадюк О. М. Метафора у сфері сучасної політичної комунікації: Автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. філол. наук: 10.02.11 / О. М. Чадюк; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2005. – 20 с.

Тесленко Н.А., канд. філол. наук

Богданец Н.С., преподаватель

Киевский национальный торгово-экономический университет, Киев

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ В РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ МЕДИЦИНСКИХ ПРЕПАРАТОВ

В статье рассмотрены современные тенденции конструирования рекламных слоганов на примере рекламы медицинских препаратов.

Проанализированы метафорические модели такой рекламы, выделены основные и продуктивные типы метафорических моделей, раскрыты принципы привлечения концептных ориентиров для метафоры в зависимости от видов рекламы.

Процесс создания рекламного текста имеет особенности, заключающиеся в подборе ключевых слов, моделей воздействия, тропов, в частности метафоры, которая должна как воплощать идею рекламной кампании, так и в конечном итоге склонить потребителя к применению препарата (сделать выбор в пользу определенного препарата). Живая речь метафоры, в том числе в рекламе медицинских препаратов, отражает современные изменения лексических процессов языка. Метафора изменчива в отношении обозначаемых предметов, имеющих аналогий и т.д.

Ключевые слова: рекламный дискурс, метафора, метафора в рекламе, метафорическая модель.

Teslenko N., Ph.D (Linguistics)

Bohdanets N., lecturer

Kyiv national university of Trade and Economics, Kyiv

METAPHORICAL MODELS IN THE ADVERTISING DISCOURSE OF MEDICINES

In the article, modern tendencies of designing of advertising slogans on the example of advertising of medicines are considered.

Metaphorical models of such advertising are analysed, basic and productive types of metaphorical models are singled out, principles of attraction of conceptual reference points for a metaphor depending on kinds of advertising are revealed.

The process of creating an advertising text has features that include the selection of keywords, impact models, tropes, in particular a metaphor that should both embody the idea of an advertising campaign, and ultimately persuade a consumer to use the medicine (to make a choice in favour of a certain drug).

Live speech of the metaphor, including in the advertising of medicines, reflects modern changes in the lexical processes of the language. The metaphor is changeable in relation to the things that are indicated, the analogies available, and so on.

Key words: advertising discourse, metaphor, metaphor in advertising, metaphorical model.

УДК 811.161.2'38

Семенюк О.А., канд. філол. наук, доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

ДІАЛЕКТНІ МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ В МОВІ БЛОГУ ЛЮДМИЛИ ЛІННИК В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННІ «ВІКНА»

У статті досліджено мову авторського блогу Людмили Лінник з погляду відображення в ній діалектних морфологічних рис. Особливу увагу звернено на говіркові елементи, засвідчені у системі іменника, дієслова, прикметника, займенника. Встановлено, що вони репрезентують в основному надністрянський та покутський діалекти і є типовими для західноукраїнських говорів. Здійснене дослідження доповнює студії, які вивчають використання діалектизмів у мові сучасного публіцистичного стилю.

Ключові слова: морфологічні діалектні риси, діалектизми, південно-західні говори, надністрянський діалект, покутський діалект.

Однією з актуальних проблем сучасної української лінгвістики є дослідження взаємодії літературної мови і територіальних діалектів [3: 3]. Особливе зацікавлення мовознавців викликає використання діалектизмів у мові сучасної публіцистики, оскільки через високий ступінь стилістичної виразності та експресивний потенціал вони є на сьогодні досить продуктивним елементом газетного дискурсу [2: 35]. Функціональне

© Семенюк О.А., 2018

навантаження діалектизмів, ужитих на сторінках періодичних видань, є предметом вивчення у працях В. Путрашика, М. Бігусяка, О. Пискач та ін. [7; 2; 6].

Мета нашої розвідки – аналіз морфологічних діалектних рис у мові блогу Людмили Лінник в інтернет-виданні Калушчини «Вікна» [5]. Блог івано-франківської літераторки, музикантки, громадської активістки, волонтерки присвячено спогадам дитинства і юності, проведених у селі Боднарів Калуського району Івано-Франківської області. Розповідаючи про мешканців, побут і звичаї рідного села, змальовуючи образи найближчих людей, згадуючи про яскраві події, авторка використовує говірку села Боднарів, яка належить до перехідних і має ознаки наддністрянського і покутського говорів [1: 13].

Слід зазначити, що використання елементів рідної говірки спостерігаємо і в авторській мові, і в мові мешканців села, про яких розповідає блогер.

Серед морфологічних діалектних рис, які належать до системи іменника, засвідчено такі:

– закінчення *-e* (графічно *-e*) замість літературного *-a* (графічно *-я*) у формі називного відмінка іменників жіночого роду першої відміни м'якої групи: *газдине, цибуле*, наприклад: *Затого каждая поредна газдине, чи то в селі, чи в місті, мала такой мати в заначци пару отих півлітрів; До них сі жарила цибуле і тото всьо заправлялоси паленов муков і сметанов;*

– закінчення *-e* (графічно *-e*) замість літературного *-a* (графічно *-я*) у формі називного та знахідного відмінків однини іменників середнього роду другої та четвертої відмін: *листе, шмате, щісте, теле, паце*, наприклад: *О, листе – то окрема історія; Яке щісь-те – вздріли мене під сусідиним плотом під надійнов гусячов сторожов; Нас не треба було кликати по два рази – ми вилазели з-під нагрітої перини і, ловлячи дрижаки, скоро накігали на себе зрихтоване вчора шмате, напастовані мешти і всьо решта; Як надумают було баба зарубати півня або курку, а чи, Боже збав, закличут хлопа забити паце або зарізати яке тиле перед Великоднем – отоди сі зачинало;*

– закінчення *-ов, -ев* у формах орудного відмінка однини в іменниках жіночого роду першої відміни (а також у займенниках, прикметниках, порядкових числівниках), що виникли внаслідок редукції кінцевого [у]: *ногов, діжов, панев, землев, коровов, фарбов; над нев, свойов, мокров, першов*: «Не мий ноги *ногов*, не сій муки над *діжов*», – казали мої баба; Знаєте, як то є – бути *панев* з міста? Вони застеляли бамбетель рядном, кляли велику стільницю і сіяли над *нев* муку; ...пилова роса зі срібної робиласі просто *мкоров*; Я любила виходити зі *свойов коровов* зранє найперша;

– флексія *-и* у формі родового відмінка однини іменників третьої відміни (історичне закінчення): *сповіди, крови*, як-от: *Помежи тим – ходисі на Хресну дорогу і до сповіди, б'єсі поклони, рихтуєсі найліпше шмате, провітруютсі хустки і великодні рушнички, ладнаютсі кошики; Взели миску з водов і вмили мою рану від трави, болота і крови;*

– закінчення *-и* у формі місцевого відмінка однини іменників першої відміни та другої відміни м'якої групи: у *куфайци, на кавалерци, по господарци, в долинци, в посадци, на подушци, на кінци*, наприклад: *Вони вже, певно, й забули, як то є на кавалерци; ... тоді без флешки майже ніц по господарци залагодити було не може, ні в селі, ні в місті; Полежала я ше вдома пару днів, а тоді зачела проситисі в село, бо ж рететиції йдуть повним ходом, концерт на носі, а в мене – лаба на подушци; Жила медсестра далеко, на снічмі кінци села;*

– реліктові форми колишньої двоїни у формі орудного відмінка множини: *Далі вони шось там вовтузились з молоком, цукром, яйцєма...*; *Йшли собі ворушити сіно, легонько гралєма підоймали прілі оберемки свѣжоскошеної трави*;

– закінчення *-ий* у родовому множини іменників (насамперед іменників колишньої відміни на *-ї*-основ, множинних іменників): *гусий, дверий, людий, курий*, наприклад: *Певно, баба мої не чули про гусий, які шось там колись мали до поратунку Риму, але мене сі двоє поратували точно; Дверий не роблят – а нащо? До каждого озивавсі якимось жартом чи добрим словом, обходив довкола церкви тричі, густо кроплячи і кошики, і людий; Не, куречок у мене насеред хати нема, бо нема курий*.

Серед діалектних прикметникових рис, характерних для південно-західної групи говорів, у мові блогу зафіксовано вживання стягнених форм прикметників жіночого роду в місцевому відмінку однини: *по торічні, в холодні*, наприклад: *Раз – запорошений масєвим цвѣтом, раз, хрумтячи ледом по торічні траві, раз безкраїми калабанями і болотєм; Наливали у глибоченькі мисочки, накидали туди вишеньє, і так вано стигло собі в «холодні хаті» разом з гишками*; також засвідчено стягнені форми ад'єктивних займенників жіночого роду: *Ми з дівками не раз втікали і ховалисі в городи – в тоті парафії нас ніхто не шукав і не гонив*. У формі вищого ступеня порівняння прикметників уживається сполучення [шч], очевидно, під впливом прикметників, у яких відбулася дисиміляція [4: 69]: *найфайніці, мудріца*, наприклад: *Вони вибирали найбільші і найфайніці яйці, ладували в банек цибулевої лупини, складали тоті яйці поверха і наливали води; Чи то сестра була старша і мудріца, чи то я – пані з міста – була не пристосована до польових умов існування...*

У мові блогу виявлено також редуковані форми вказівних займенників *тота, тото*: *Я летіла за коровов, ше не здоимвиши гумаки – бо вдосвіта по тотій росі було такой зимно в мої панські ноги; Нас за томо не дуже желували, бо топтати шкільне сіно, аби набрати ромашОк, було не файно; На томо крісло я втарагунила стільчик...; вказівні займенники *сей, ся, се*: *Постачальником сеї заначки, певна річ, були мої баба; На сей раз мені сі захтіло збудувати піраміду; Сєго року мої баба не готуватимут вечері*; енклітичні форми особових займенників: *Її ставлення до виховання, догляду та здоров'я нащадків характеризується однією простою фразою: «Ніц йому не буде – шляк го не трафит»*.*

Цікавим є послідовне використання у мові блогу займенникових форм родового відмінка *теї, меї, сєго, всеї*, які характерні для південно-волинських і західно-подільських говорів: *Дух стоїт такой, шо може вмерти, а покуштує теї всеї смакоти може буде аж за кілька день, бо ніст; Вдома були вуйко – тато меї сестри; Таких здоровецьких, рісних і солодких помідорів, як у меї баби, не було більши ні в кого; У меї мамі, як у поредної газдині, такой мусіла бути в запасі півлітра, хоча вдома у нас ніхто не вживав і, тим більше, не ЗЛОживав; Затого, як тільки ми виділи, шо баба йдуть до куферка, то конче лєтіли за нею, аби такой захпати тудя сєго носа*. За свідченням авторки, ці морфологічні «волинізми» вона перейняла у дядька, який був родом з Волині, але жив у Боднареві. Для мовлення мешканців Боднарева згадані займенникові форми не характерні.

У системі дієслова у мові блогу засвідчено такі морфологічні ознаки західноукраїнських говорів:

– твердий кінцевий приголосний *t* у формах третьої особи множини в дієсловачі I і II дієвідмін: *метут, малюют, віграют, білят, роблят, сушат*, наприклад: *Всі метут*

березовими віниками обори і дорогу коло своїх парканів, єден наперед другого **білят** хати і паркани, **малюют** лавки, сходи і паркани; **Віграют** на сонці шоно вимиті вікна, **теліпаютси** на вітрі віпрані фіранки;

– закінчення -е у формі третьої особи однини дієслів II дієвідміни (скінче, залеже, ходе, робе): *І вони там все собі свої, бо свої, а ти тільки приїдши, як **сі скінче** школа і в света; Але повід лїжка має бути чисто, бо там ніхто **не ходе** і капари **не робе**; Баба казали, шо від того **залеже**, наскільки кури будут нестиси, пацета і тилета плодитиси і так далі;*

– реліктові форми перфекта (давньоукраїнського складеного минулого часу): *Взутиси я не могла ні в шо – тапок прив'езувала до лаби кандраком, так і **шнеспала-м**; Зриваламси вдосвіта і торочила бабі, шо як то вони ше не здоєли корови, аби я вже могла її пасти; Чи то я так **ім си напудила**, чи шо, але мені навіть не заболіло; Сяк-так **сперламси** на сестру і на єдній нозі доскакала під гору до її дому...; Скажу чесно- я сі бридила і **впираламси**, як могла;*

– форми постфікса *си сі, си*, які вживаються у текстах паралельно, до того ж і в позиції як частка, і в постпозиції як постфікс: *Село чепуритси, як дівка на танці, вібвируєси в нові кольори і пацьорки* (бачимо паралельне вживання *сі і си* в одному реченні); *Але каждый раз Великдень – то світо, яке **сі зачинає** ше зі Страсного Понеділка і **сі кінчит** на Провідну Неділю;*

– творення форм третьої особи однини і множини наказового способу за допомогою частки *най*: ***Най** собі такой **спит** до весни; Баба нас все захищали: «**Най** діти сі тишут, раз на рік таке съвето!»*

Авторка послідовно використовує також характерну для західноукраїнських говорів множини пошани: розповідаючи про старших за віком родичів (бабу, діда, вуйка), вона вживає дієслова у формі множини і відповідні присвійні займенники: *Розмальованих химерних пасок **мої** баба **не робили**; І **ліплят** баба до розбитого коліна наслинений по-дорожник, і **втирают** зацофанов запасков шмаркатого носа; **Мої** дідо – Царство їм Небесне – **дивилиси** і, як усе, **казали**: «Роззяві заааавше віпадок буває»; Вуйко **найперше збїдлі**, тоді **почервонїли**, далі **злапалисі** за черево, потому за писок, але якось **дали** собі раду і **зачели** мене ратувати.*

Органічно вплетено у мову блогу діалектні службові слова: сполучники *зі, гїби, жи*: *Кров кабатит, **зі** з пацети; Плескали мені, **гїби** сі показали; Виходило шось таке, **гїби** підлива; Баба особливо пишаласі, **жи** вони нічим не кроплені, не троєні і т.д; Деколи мені так щїстило, **жи** мама з татом спроваджували мене до баби ще числа так третого або четвертого; вказівна частка *ади*: *Сестра йшла поруч пішки і думала собі, певно, заздро, шо мені – пані з міста – знов повезло: **ади**, на мотоцикли возжуси; «**Ади**, дідьку старий, певно ти тої свіжини їсти не будеш?! – й собі заводилиси баба, – Певно тобі кубаси на света не треба?!»**

Таким чином, у мові блогу Людмили Лінник у інтернет-виданні «Вікна» широко представлено морфологічні діалектні риси, які характерні для південно-західної групи говорів. В основному ці риси відбивають мовлення мешканців села Боднарів Калуського району Івано-Франківської області. Засвідчено також незначні вкраплення південно-волинських говорів, зумовлені впливом мовлення дядька авторки, який був родом з Волині.

Уживання діалектних елементів спостерігаємо і в авторській мові, і в мові мешканців села, про яких розповідає блогерка.

Проаналізовані морфологічні діалектизми увиразнюють мову блогу, додають їй особливої експресивності, привертаючи увагу читачів, створюючи враження неофіційного, невимушеного спілкування. Важливими функціями, що виконують діалектизми в досліджуваних текстах, є функції мовної індивідуалізації персонажів, забезпечення переконливості, достовірності у змальованні життя галицького села та його мешканців.

Різномірні діалектні риси, уміло й органічно введені у мову блогу, потребують подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігусяк М. Лінгвогеографічне дослідження говорів Івано-Франківщини / Михайло Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XXXII – XXXIII. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 13 – 18.
2. Бігусяк М.В. Стилистичні функції діалектизмів у мові місцевої преси / М.В. Бігусяк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки. – 2013. – Вип. 34 – С. 35 – 39.
3. Грещук В. Діалектне слово в художній мові / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2011 – 2012. – № 11 – 12. – С. 3 – 11.
4. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села : (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 325 с.
5. Лінник Людмила. Блог. URL: <http://vikna.if.ua/blog/author/1379>
6. Пискач О. Використання діалектної лексики в публіцистичному тексті (на матеріалі закарпатської районної преси) / О. Пискач // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства. – 2002. – Вип. 6. – С. 281 – 287.
7. Путрашик В.І. Функціонально-стилістичні можливості діалектизмів у заголовках сучасної закарпатської газети (на матеріалі часопису «Старий замок «Паланок») / В.І. Путрашик // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24(63). – №4, ч.1. – С. 169 – 176.

Семенюк О.А., канд. філол. наук, доцент

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаныка, Ивано-Франковск

ДИАЛЕКТНЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ В ЯЗЫКЕ БЛОГА ЛЮДМИЛЫ ЛИННИК В ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИИ «ОКНА»

В статье исследован язык авторского блога Людмилы Линник с точки зрения отражения в нем диалектных морфологических черт. Особое внимание обращено на диалектные элементы, зафиксированные в системе существительного, глагола, прилагательного, местоимения. Установлено, что они представляют в основном надднепрянский и покутский диалекты и являются типичными для западноукраинских говоров. Проведенное исследование дополняет студии, изучающие использование диалектизмов в языке современного публицистического стиля.

Ключевые слова: морфологические диалектные черты, диалектизмы, юго-западные говоры, надднепрянский диалект, покутский диалект.

Semeniuk O.A., Ph.D (Linguistics)

Precarpathian Vasyl Stefanyk national university, Ivano-Frankivsk

**DIALECTAL MORPHOLOGICAL FEATURES IN THE LANGUAGE OF
LYUDMILA LYNNYK'S BLOG IN THE INTERNET EDITION «VIKNA»**

The article examines the language of Lyudmila Lynnyk's author's blog in terms of displaying dialectal features in her. The purpose of the article is the analysis of morphological dialectisms in the language of Lyudmila Lynnyk's blog in the Internet edition "Vikna". Special attention is paid to the dialectal elements in the system of the noun, verb, adjective, pronoun. It was discovered that they mainly represent Upper Dniestrian and Pokuttian dialects and are commonly typical for Western Ukrainian dialects. The morphological dialectisms in the language of Lyudmila Lynnyk's blog perform functions of linguistic individualization of characters, provision of persuasiveness and certainty in depiction of life of Galychyna villages and its habitants. This research complements the studios which explore using of dialectisms in the language of modern journalistic style.

Key words: *morphological dialectal features, dialectisms, southwestern dialects, Upper Dniestrian dialect, Pokuttian dialect.*

УДК 821.161

Маслова В.А., д. фил. наук, проф.

Витебский госуниверситет, Витебск, Беларусь

**ПОЭЗИЯ – ПУТЬ ПОСТИЖЕНИЯ СЕБЯ И МИРА
(НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА УКРАИНСКОГО ПОЭТА ДМИТРИЯ БУРАГО)**

В статье анализируется поэзия крупного русскоязычного поэта Украины Дмитрия Бураго. В его стихах множество слов-символов, метафор, позволяющих проникнуть в глубину души человека, в его способ видения мира, что часто достигается путем укрощения языка.

Ключевые слова: поэтика, глубинные знания, трансцендентное, миропостижение.

Мир состоит из бесчисленного множества уникальных в своем роде фактов и явлений, человеку свойственно их упрощать и объединять в классы, темы, сюжеты, категории и т.д. При этом человек всегда осознавал всеобщую связь этого сложного мира и самого себя, что подтверждается как древними духовными практиками, так и современной квантовой физикой.

Такое миропонимание породило интегративный подход в науках. Интегративность проявляется как в объединении результатов разных наук, так и в широте исследовательской проблематики, которая детерминирована сложностью изучаемых феноменов, таких, как язык, социум, культура, сознание. Это обеспечивает многоаспектность при решении конкретной, проблемы и одновременно способствует получению иной, часто неожиданной информации, позволяющей решить дополнительные задачи.

На современном этапе развития науки наибольшую актуальность приобретают не узко специализированные научные исследования, а работы с междисциплинарным осмыслением явлений языка и интеграцией их результатов в единое целое. Современная лингвистика стремится к интеграции с целым рядом наук – психологией, антропологией, культурологией, социологией, микробиологией, генетикой и другими науками, близкими человеку и его языку. Наиболее нужны все эти сведения при исследовании поэзии, потому что поэзия - одна из важнейших форм существования культуры, она взаимодействует с музыкой, живописью, философией, религией, психологией и др. А.Эйнштейн утверждал, что даже в научном мышлении всегда присутствует элемент поэзии. Поэтому осмысление поэзии, попытка проникнуть в тайну ее воздействия – актуально не только для поэтики, но и для лингвистики в целом, теории культуры, лингвокультурологии и других областей знания. Знание законов и особенностей поэтического языка помогут

вскрыть некаузальные отношения в мире, которые мало исследованы, но именно они помогают понять иные законы бытия.

Через текст поэт говорит о глубинных процессах в обществе и культуре, которые ускользают от ученого. В поэзии грань между воображением и реальным миром тонка. Английский поэт У.Блейк считал, что человек есть воображение. Тогда поэт – воображение в сотой степени. Он порождает несуществующие ранее смыслы, дополняя научное знание художественным.

В начале нулевых годов Ю.С.Степанов высказал идею о том, что между поэзией и наукой существует очень тонкая грань: научное познание мира сливается с его художественным видением. И действительно, от научных текстов мы можем испытывать такое же эстетическое чувство, как и от произведений искусства. Так, можно много говорить о красоте работ В.В.Виноградова, Н.Д. Арутюновой, Ю.С. Степанова, М. Гаспарова, А.Е.Супруна.

В их работах наука приближается к творчеству, т.к. здесь она все более отдаляется от реальности, «углубляется в самопознание и ищет источники развития уже внутри себя» [3: 4]. Как будто бы противоположные тенденции на самом деле ведут к нейтрализации различий между данными феноменами.

На первый взгляд кажется, что лингвист тоньше поэта и больше понимает в его тексте (ср., например, анализы поэтических текстов, сделанные Ю.М. Лотманом, М. Гаспаровым и др.), но ученый лишь *понимает* то, что у гениального поэта произошло помимо его сознания, без усилий.

Многие поэты (от А. Пушкина до Б. Пастернака, Д. Пригова и других современных поэтов) писали о поэзии, пытались постичь ее назначение, определяя ее, т.е. выполняли функции исследователей. У Бориса Пастернака целый цикл стихотворений посвящен этой теме («Определение творчества», «Определение поэзии», «Стихи мои, бегом, бегом...», «Про эти стихи», «Поэзия», «Смерть поэта» и др.).

Дмитрий Бурого тоже пытается проникнуть в тайны творчества, так описывая вдохновение:

*Кальмар рифмуется с кошмаром.
Кошмар случился комару.
Летит комар, за ним с кальмаром
кошмар несется по нутру
какой-то комнаты, скворешни,
где озадаченный поэт
следит за рифмою зловецей,
предполагающей сюжет
о том, что Божий дар опасен,
как страшен творческий удар,
когда кальмар кошмаром ясен
и ненасытен, как комар.*

Здесь ухвачено, как нам кажется, главное – полифония смыслов: именно рифма формирует сюжет в стихотворении, т.е. рифмуются важные для выражения идеи слова. Дар Слова – это Божий дар, но дар опасный. В послесловии к одному из своих сборников Дм.

Бураго блестяще подтверждает это: «Поэзия не столько дар, сколько рок, которого не избежать, даже отказавшись от слова, она все равно будет сжигать тебя в невыносимой ясности мига» [1:122]. Поэт чувствует только еще зарождающееся стихотворение, и выявляет его через ассоциации созвучий (*комар – кошмар – кальмар*).

В его поэтических текстах встречаются образные характеристики различных терминов - *слова, предложения, тропы* (*троп наготы*.) коннотации (*наряды праздных коннотаций*), *сочетания* (*Я из ливня, из восстанья / перейду на сочетанья*), *слог* (*озаренные слоги*), уточняются характеристики многих языковых явлений (*волны ведут изложение*). Дм. Бураго сетует, что «*даже не с кем поговорить про ударенья*». Лингвистические термины становятся у него тропами:

*Так и твой язык
Сам в себе стихает,
Как ледник,
Который вот-вот растает,
Открывая эру иных столетий –
Торжествующих междометий.*

Дм. Бураго, становясь интуитивным лингвистом, доказывает, что любое слово может стать образным, поэтическим; поэтому он обыгрывает в своих текстах лингвистическую терминологию, создавая поразительные по свежести образы: *По согласным, по полувзвукам / собираю слова в маршрут. Выбираю буки, а где-то ижица, / как причастие на гряди.*

Известно, что всякий хороший поэт часто точнее постигает непонятное, сложное. И делает это интуитивно, потому что над поэтическим словом, говоря словами Поля Рикера, «*визитает венчик невыразимого*». Поэтическое слово характеризуется триединством – звука, смысла и музыки (в широком понимании этого слова), с помощью которых поэт стремится добраться до сути слова, до его глубинного смысла. Но, кроме того, слово – зеркало сознания. В некоторых философских учениях суть человека сводилась к работе сознания.

Как утверждал крупнейший философ современности М. Мамардашвили, в сознании имманентно заложен элемент отстраненности от мира. Он писал: «Философия – это сознание вслух». Перефразируя М. Мамардашвили, можно сказать: поэзия – это сознание вслух. Вот как видит эту проблему Дм.Бураго:

*И отключая звук от смысла
и видимость от содержания,
я, как ведро на коромысле,
расплескивал свое сознание.*

Желая донести до читателя мысль о том, что явно воспринимаемое явление и его глубинная сущность - разные вещи, что сущность все время ускользает. В этом стихотворении поэт интуитивно поднимается на такие высоты вселенского знания, что ему удается проникнуть в глубины подсознания. Репрезентировано это соединением глагола реального действия *расплескать* и почти ирреального понятия *сознание*. Так с помощью

языковых форм поэту удалось смоделировать сложную сущность. В этом смысле поэзия выигрывает по сравнению с наукой, т.к. предполагает более широкие возможности для размышления.

Московский профессор В.А. Звегинцев еще в 70-е годы прошлого века предупредил: «Даже тогда, когда язык как будто удается подчинить жестким правилам формального устава, язык в действительности ускользает от своего укротителя, оставляя в его руках лишь внешнюю оболочку, структуру. Главным же свой секрет он прячет в подоснову, в далекие глубины, подвергнуть которые формальной процедуре так же трудно, как и мыслительные процессы...» [2:301]. В еще большей степени это высказывание справедливо для поэтического языка.

Онтологическим свойством поэтического языка является не только его самоценность (Малербо сравнивал его с танцем: если, например, идущий направляется к цели, у пляшущего нет цели, точнее, она в самом танце), но и уникальная глубина его смыслов. Какие-то явления в поэтическом языке можно исследовать точно, в онтологии же абсолютного большинства других заложена принципиальная неточность, размытость. Зато они открывают особые *глубинные знания в языке*. Эта тенденция характерна для всей современной гуманитарной науки, но в большей степени – для лингвопоэтики.

Действительно, поэтический текст может быть проанализирован с позиций трансцендентного, т.е. лежащего по ту сторону опыта, но при этом обуславливающего данный опыт. Часто поэзию вообще выносят за рамки законов *рацио*, и тогда она понимается вне оценки с позиций разума и логики. А как иначе объяснить появление поэтов-пророков? Только ли интуиция здесь работает? Эти вопросы пока так и остаются открытыми.

Поэты понимают, что область, доступная сознанию, не велика: нашему разуму подвластна лишь маленькая часть мира, которую человек может понять и объяснить. Поэзия Дм. Бурого стала для него способом постижения самого себя: *навязчивая идея превратиться в слово, состоять из букв*. Можно даже сказать, что сквозная тема поэзии Дм. Бурого – самопрезентация: *Я живу на окраине вечности круга, призывая его границы. Здесь зима просторна, земля упруга, над землей летают птицы – большие черные, и на ветках озабоченно ждуют как будто изменения ветра*.

В этих строках выражено особое психологическое состояние лирического героя – природа, являясь второй культурой, оттеняет его душевное состояние.

Одной из наиболее важных в духовном миропостижении и опыте Дм. Бурого является тема любви к родному городу, отчому дому. О том, что его мировосприятие урбанистично, стихия Киева – это малая родина для поэта, писал И.Жданов, С.Д.Абрамович и др. Здесь тоже автор использует лингвистическую терминологию, которая строит образ: *Начинается город с верлибра, начинается Киев с дождя*.

Вывод. Дм.Бурого формирует свое видение мира не только на основе переработки собственного опыта, своих мыслей и переживаний, но и в рамках закрепленного в понятиях языка опыта его предков, который зафиксирован в мифах и архетипах. В центре его поэтического космоса – двоemiрие с его относительностью границ между реальностью и сном:

*Мы уходили в лабиринты снов,
и нас слетила бешеная ясность
великих непроизносимых слов.*

Так обретається гармонія з миром через ірраціональне. Даже при повній раціональності написаного, ми зустрічаємо у поета відголоски душі ірраціональної.

Поетическа картина мира Дм.Бураго характеризується суб'єктивністю, емоціональністю, творческою роботою воображення, асоціативністю, особливою формою комунікації, символічністю, репрезентуючою при допомозі мовних форм і символів. Його поетический дискурс состоїть з індивідуально-авторських текстів, які являють собою суб'єктивну трактовку мира:

*Вечер скотский, дым дешевый,
не начать ли все по новой,
изменив кафе, привычки,
из кавычек за кавычки,
перейдя на речь прямую,
хуторскую, заливную,
уточненную до боли
и укрытую в подоле.*

В его стихах есть недоговоренность, которая подкрепляется интертекстуальными связями (*подол*), спонтанным течением сознания (*из кавычек за кавычки, / перейдя на речь прямую*), что толкает читателя к сотворчеству.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бураго, Д. Киевский сбор. Киев, 2011. – 127 с.
2. Звегинцев, В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. Издательство Московского университета, 1976. – 308 с.
3. Фатеева, Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов. – М.: Агар, 2000. – 280 с.

Маслова В.А., д. філ. наук, проф.
Вітебський держуніверситет, Вітебськ, Білорусь

ПОЕЗІЯ – ШЛЯХ ОСЯГНЕННЯ СЕБЕ І СВТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТА ДМИТРА БУРАГО)

У статті аналізується поезія визначного російськомовного поета України Дмитра Бураго. У його віршах безліч слів-символів, метафор, які дозволяють зануритися до глибини душі людини, в її спосіб бачення світу, що часто досягається шляхом приборкання мови.

Ключові слова: *поетика, глибинні знання, трансцендентне, світосприйняття.*

Maslova V., Doctor of Philology, Professor
Vitebsk State University, Vitebsk, Belarus

POETRY IS THE WAY OF COMPREHENSION OF YOURSELF AND PEACE (BASED ON THE WORK OF THE UKRAINIAN POET DMITRY BURAGO)

The article deals with the poetry of the great Russian-speaking poet of Ukraine Dmitry Burago. In his poems there are a lot of words-symbols, metaphors, allowing to penetrate into the depths of a person's soul, in his way of seeing the world, which is often achieved by taming the language.

Keywords: *poetics, deep knowledge, transcendental, world-perception.*

УДК 821. 161. 1'37

Мурагова Е.Ю., доктор филол. наук, доцент

Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, Витебск, Беларусь

ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ИМЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ КАК ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ СМЫСЛОВ

В статье доказывается, что прецедентное имя является важным источником национально-культурной информации. Его использование в поэтическом тексте раскрывает традиционные формы социального поведения, отношение сообщества к действительности, черты национального характера, ценности, господствующие в данной культуре.

Ключевые слова: *прецедентное имя, лингвокультурология, культура, эпоха.*

Лингвокультурология – новое направление в лингвистике, в котором язык рассматривается не просто как орудие коммуникации и познания, а как культурный код нации. Фундаментальные основы такого подхода были заложены трудами В. Гумбольдта, А.А. Потебни и других ученых. В. Гумбольдт утверждал, что язык есть дух народа, «само бытие» народа. В XX веке К. Леви-Стросс писал о том, что язык есть одновременно и продукт культуры, и ее важная составная часть, и условие существования культуры. В лингвокультурологии основополагающим стало переосмысление различных ориентиров в исследовании языка, направленное на расширенное понимание его функций. «Лингвокультурология позволяет установить и объяснить, каким образом осуществляется одна из фундаментальных функций языка – быть орудием создания, развития, хранения и трансляции культуры» [1:129].

Лингвокультурология породила немало новых понятий, таких, как «лингвокультурная парадигма», «культурная универсалия», «прецедентные имена культуры» и др. Важное место в лингвокультурологии отводится изучению прецедентных имен. В литературе уже обсуждались такие феномены, как прецедентный текст, прецедентное высказывание, прецедентные текстовые реминисценции, прецедентное имя.

© *Мурагова Е.Ю.*, 2018

Основываясь на определении Ю.Н. Караулова, можно сказать, что к числу прецедентных феноменов относятся такие тексты, имена, ситуации, которые, во-первых, хорошо известны всем представителям национально-культурного сообщества («имеющие сверхличностный характер»), во-вторых, актуальные в познавательном и эмоциональном плане, в-третьих, обращение к которым постоянно возобновляется в речи представителей того или иного национально-лингво-культурного сообщества [2]. Прецедентные феномены могут быть вербальными (разнообразные тексты), невербальными (произведения архитектуры, скульптуры, живописи) и вербализуемыми (прецедентные ситуации).

Прецедентное имя – это «индивидуальное имя, связанное с широко известным текстом, как правило, относящимся к прецедентным (например, Печерин, Теркин), или с прецедентной ситуацией (например, Иван Сусанин); это своего рода сложный знак, при употреблении которого в коммуникации осуществляется апелляция не к собственно денотату, а к набору дифференциальных признаков данного прецедентного имени; может состоять из одного (например, Ломоносов) или более элементов (например, Куликово поле, «Летучий голландец»), обозначая при этом одно понятие» [3: 52-53].

Особенностью прецедентных имен является их способность опредмечивать представления и образы, посредством которых осуществляются мыслительные процессы, и фиксировать их в языке. Такая языковая фиксация может быть представлена как кодирование культурной информации, которая впоследствии легко разгадывается членами культурного сообщества. Прецедентное имя может обозначить целостные культурные парадигмы, являющиеся знаками эпохи, ее смыслопорождающими «узлами»:

*Приходят и проходят дни
многожеланно, бесталанно.
И только горечь – где они.
Борис, Марина, Осип, Анна?...*

....
*В круг мирозданья и Земли,
где жизнь извечно перевозданна,
Борис, Марина, Осип, Анна [4: 133]*

Даже только имена без фамилий (но именно «соцветье» имен) открывают перед нами Серебряный век поэзии, его гениальных представителей: Борис Пастернак, Марина Цветаева, Осип Мандельштам, Анна Ахматова.

Прецедентное имя может кодировать целые эпохи, существовавшие в них обычаи, нравы и характеры. Например, у Е. Евтушенко [5]:

*Государь Иван Васильевич Грозный
мало хаживал по травушке росной,
а все больше по коврам, да по трупам,
да по мрамору – с кровавым прихлюпом!*

Или:

*Ты ли против царя заговорщица,
Евдокия Лопухина?*

Как известно, в день похорон Сталина в толпе на Трубной площади 400 с лишним человек было растоптано. Сверх тех миллионов, которых Сталин загубил при жизни. Вот как об этом пишет Е. Евтушенко:

*Напраслиной царя не обессудим,
но суд произошел в день похорон,
когда шли люди к Сталину по людям,
а их учил идти по людям он.*

Рассмотрим отрывок из стихотворения Е. Евтушенко «Отечественные коалы». И само название, и начало стихотворения весьма символичны:

*Отечественные коалы!
На всех идеях и делах,
эпохе носом подпеваля,
вы дремлете, как на стволах.*

Небольшая справка:

ко́ала – вид сумчатых, обитающий в Австралии. Соотношение массы головного мозга к массе тела у коал – одно из наименьших среди всех сумчатых: вес головного мозга составляет не более 0,2 % веса коалы, при этом оставшаяся часть полости черепа (ок. 40 %) заполнена спинномозговой жидкостью. Два полушария головного мозга похожи на пару сморщенных половин грецкого ореха. Коалы населяют эвкалиптовые леса, почти всю жизнь проводят в кронах этих деревьев. Днём коала спит в развилках ветвей. Даже если коала не спит, он обычно часами сидит совершенно неподвижно, обхватив ветку или ствол дерева передними лапами. Коала неподвижен 16-18 часов в сутки.

Что проспали отечественные коалы?

*Такой сонливистый и зевкий,
ты не проспать не мог войны.
Ты прозевал шифровку Зорге
под победительные сны.*

.....

*И членом армии чиновной
всех носоглоточных капелл
ты прохрапел во сне Чернобыль,
«Нахимова» ты просопел.
Нахальный аэрокуренок
чуть Кремль не шишб–
все оттого,
что был прошляплен он спросонок
коалами из ПВО.*

Советский разведчик Рихард Зорге передал в центр точную дату начала Великой отечественной войны – 22 июня 1941г., но Сталин ему не поверил. Автор говорит об аварии

на Чернобыльской АЭС 26 апреля 1986г., о гибели парохода «Адмирал Нахимов» в Черном море в августе 1986г, когда корабль ушел под воду в течение 8 минут и погибли 423 человека, о беспрепятственном пролете Матиаса Руста из Германии до Красной площади в Москве в мае 1987г. И все это были не природные катаклизмы, причиной был, как принято говорить, человеческий фактор. Чернобыльская катастрофа явилась результатом научной неравной борьбы на этапе проектирования реактора: большинство ученых указывали на опасный, с очень малым запасом прочности проект реактора, но победила точка зрения важных «генералов от науки». Столкновение «Адмирала Нахимова» с сухогрузом «Пётр Васёв» – результат безответственных действий, а точнее – бездействия в самые критические минуты капитана сухогруза. Причина гибели «Адмирала Нахимова» не аномальная зона, советский строй или ветхость судна, а человек. Е. Евтушенко осуждает всех нас (в том числе и себя) в бездействии, лености души, мы все нередко становимся в какой-то степени коалами:

*Когда же будет общий просып?
Ты, мой согражданин, таков:
поспать – ты гоголевский Осип,
а хвастаться – сам Хлестаков.*

Через имя и образ Владимира Высоцкого Е. Евтушенко передает время семидесятых годов:

*Ты пел для студентов Москвы и Нью-Йорка,
для части планеты, чье имя – «галерка»,
и ты к прищкателям на вертолете
спускался и пел у костров на болоте.
Ты был полу-Гамлет и полу-Челкаш.
Тебя торгоши не отнимут. Ты наш...
Тебя хоронили, как будто ты гений.
Кто – гений эпохи. Кто – гений мгновений.
Ты – бедный наш гений семидесятых
и бедными гениями небогатых.
Для нас Окуджава был Чехов с гитарой.
Ты – Зоценко песни с есенинкой ярой,
и в песнях твоих, раздирающих души,
есть что-то от сиплого хрипа Хлопуши!*

Челкаш, Хлопуша и, конечно, Гамлет – великие роли, которые сыграл Владимир Высоцкий в театре на Таганке. Любому среднему члену русского культурного сообщества понятно, что значит «Чехов с гитарой», «Зоценко песни с есенинкой ярой» – это целые пласты русской культуры. За именами Владимира Высоцкого, Булата Окуджавы ассоциативно возникают Андрей Вознесенский, Белла Ахмадулина, Роберт Рождественский, Евгений Евтушенко, Юрий Визбор. Они преобразили традиционный застойный советский пафос в прогрессивный и честный голос поколения.

А застоя и запретов было много и идеологических, и материальных и духовных. В 1970 году Е. Евтушенко возмущенно спрашивает:

*Чем вас живопись та испугала,
если прячут в подвалах Шагала?
Чем страшны для двухсот миллионов
Гончарова и Ларионов?
Что потрясется с державой, милейшие,
если людям покажут Малевича?
И устои Кремля исполинского рухнут,
если покажут Кандинского?*

Марк Шагал, выдающийся художник XX века, родился в Витебске в 1887 году. В семье было 10 детей. Это была обычная еврейская семья, «укорененная» в местечковый быт.

Октябрьскую революцию 1917 года Шагал воспринял с энтузиазмом. Он даже два с половиной года был комиссаром по культуре в Витебске. Но определенные обстоятельства заставили Шагала в 1922 году уехать за границу. Большую часть своей долгой и плодотворной жизни он провел во Франции.

Возвращение имени и творчества Марка Шагала в Витебск было долгим и трудным: существовавшая политическая система в СССР не хотела признавать эмигранта, на имя Марка Шагала было наложено табу. Но он вернулся, благодаря политическим изменениям, усилиям творческой интеллигенции. Вот что пишет витебский поэт Давид Симанович [6:20] о Марке Шагале:

*Пусть бы каждый здесь увидал
то, что сердцем можно увидеть...
Жил шагал. И живет Шагал.
И ему благодарен Витебск.*

Другой художник – Наталья Гончарова принадлежала к дворянскому роду. До революции она много работала за границей, была очень известна как художник. После революции ни она, ни ее муж, тоже художник, Михаил Ларионов, в Россию не вернулись. Н. Гончарова работала во многих направлениях живописи: увлекалась импрессионизмом, кубизмом, примитивизмом. Некоторые ее картины вызывали протест со стороны церкви и обществности (женщина-художник не должна писать картины с обнаженной натуры). Но Наталья Гончарова является общепризнанным талантливейшим художником XX века. Так, 2 февраля 2010 года в Лондоне картина Гончаровой «Испанка» (1916 год) была продана за 10 млн 216 тысяч 148 долларов США, таким образом был установлен исторический рекорд стоимости работ художников-женщин. Если вернуться к стихотворению Е. Евтушенко, то становится понятным, почему картины Гончаровой и Ларионова не должен был знать и оценивать советский человек: эмигранты, работающие в чуждых советскому искусству жанрах, не должны «подрывать» коммунистическую идеологию, советский человек должен любить картины, созданные в русле соцреализма.

Почему в Советском Союзе был запрещен Казимир Малевич? Самое знаменитое живописное произведение Малевича – *Черный квадрат* (1915) – являлось своеобразным живописным манифестом супрематизма – одного из наиболее ранних проявлений абстрактного искусства новейшего времени. Черный квадрат был впервые выставлен в Петрограде 1 января 1916 года и имел значительный успех. Картина, по замыслу художника, являлась частью триптиха, в который входили «Черный круг» и «Черный крест». Всем абсолютно понятно, что необязательно быть великим художником, чтобы нарисовать черный квадрат на белом фоне. И при этом «Черный квадрат» – самая знаменитая картина в мире. Прошло более 100 лет с момента ее написания, а споры и бурные дискуссии не прекращаются. Тайный смысл, вложенный в «Черный квадрат», можно сформулировать так: мир, окружающий нас, только на поверхностный взгляд выглядит плоским и черно-белым. А увидеть за черным белое, за ложью правду, за смертью жизнь сложнее многократно. Но тому, кому удастся это сделать, откроется великая философская формула. И снова возникает вопрос: нужны ли были советской власти думающие не лозунгами и партийными призывами, а люди, мыслящие глубоко и нестандартно. Достаточно вспомнить «философский пароход» – 2 рейса пассажирских судов 1922 г., доставивших по инициативе В. Ленина из Петрограда в Германию более 160 насильственно высланных в рамках борьбы с инакомыслием из Советской России представителей интеллигенции, включая многих известных философов и мыслителей.

Василий Васильевич Кандинский – русский художник и теоретик изобразительного искусства, один из основоположников абстракционизма также был запрещен к показу в Советском Союзе. Хотя Кандинский решил стать художником довольно поздно – в 30 лет, но уже в детских работах Кандинского встречались весьма нетрадиционные цветовые сочетания, которые он объяснял тем, что «каждый цвет живет своей таинственной жизнью». Василий Кандинский некоторое время до, а затем и после революции проживал за границей (в Германии и Франции). Между 1926 и 1933 годами Кандинский написал 159 картин маслом и 300 акварелей. Многие из них были, к сожалению, утрачены после того, как нацисты объявили живопись Василия Кандинского и многих других художников «дегенеративной». В СССР его живопись так не объявляли, но и никому не показывали.

Таким образом, прецедентное имя является важным источником национально-культурной информации. Его использование в поэтическом тексте раскрывает традиционные формы социального поведения, отношение сообщества к действительности, черты национального характера, ценности, господствующие в данной культуре. В поэтическом тексте прецедентное имя может выступать и как средство выражения субъективной оценки. Это обусловлено тем, что именно автор выбирает конкретное прецедентное имя из числа возможных средств выражения отношения к предметам и явлениям действительности. Таким образом, прецедентное имя в поэтическом тексте выражает и личные взгляды автора, и мнения определенного лингвокультурного сообщества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Маслова В. А. Современные направления в лингвистике / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.

2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 2-е изд., стер. / Ю.Н. Караулов. – М.: УРСС, 2002. – 261 с.
3. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность?: Человек. Сознание. Коммуникация / В.В. Красных. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 350 с.
4. Марина Цветаева в ереванских публикациях 1960-1990-х. --Ереван: «Наири», 1999–336с.
5. Евтушенко Е. Граждане, послушайте меня...: стихотворения и поэмы Е. Евтушенко. – М.: Художественная литература, 1989. – 494 с.
6. Симанович Д. Витебск. Шагал. Любовь / Д. Симанович. – Витебск: 2002. –50 с.

Muratova E.Yu., doctor of Philology, associate professor
P.M. Masherova state university, Vitebsk

PRECEDENT NAME IN POETIC TEXT AS A SOURCE OF NATIONAL CULTURAL MEANINGS

The article proves that the precedent name is an important source of national and cultural information. Its use in the poetic text reveals the traditional forms of social behavior; the relation of the community to reality, features of a national character; values prevailing in a given culture.

Key words: precedent name, linguoculturology, culture, era.

УДК 82.0

Мацевко-Бекерська Л.В., докт. філол. наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ДИАЛОГ ІНТЕНЦІЙ ЯК ФОРМАТ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ

У статті проаналізовані основні теоретико-методологічні підходи до втілення та репрезентації можливих інтенцій в художньому світі літературного твору. Виявлені ключові аналітичні позиції у дослідженні цієї проблеми. Визначені перспективні напрями вивчення діалогічних стосунків у складній інтенційній моделі художнього світу.

Ключові слова: художній світ, авторська інтенція, рецепція, інтерпретація, інтенційний діалог.

Новітній літературознавчий дискурс засвідчує надзвичайну аналітичну гнучкість, пропонує часом несподівані поєднання методологічних підходів до осмислення літературних явищ, таким чином втілюючи синергетичні вектори наукового пошуку, поезія, самоорганізуючись, дослідницькі розмисли продукують оригінальні рішення та висновки в царині художнього наративу. Тому вважаємо **актуальним** аналіз наявних та проектування можливих методологічних підходів до проблеми інтенційного синтезу в художньому світі.

© *Мацевко-Бекерська Л.В.*, 2018

У полі зору літературознавчого зацікавлення перебуває одне із дискусійних та перспективних для вивчення явищ – співвідношення явних та втілених інтенцій, пошуки рівноваги у площині втілення задуму та в горизонті його розуміння, що визначає мету цієї статті. Односторонній підхід до визначення ролі чи авторської інтенції, чи то читачької всеможности у літературному процесі, вочевидь, є безперспективним. Теоретичні шукання новітнього літературознавства дедалі переконливіше засвідчують необхідність синтезувати різноманітні способи дослідження сенсу літературного твору. Справді, «оскільки таїна народження тексту недоступна для інтерпретацій, серед літературознавців щораз виразніше окреслюється схильність до консенсусу в питанні авторської свідомості» [6: 83]. Сумнівні щодо виняткового права на смисл твору можемо сприймати як конструювання тези – антитези прихильниками одного і того ж напрямку.

Так, російські формалісти висловили сумнів у пануванні автора над його творінням, натомість вже їхні послідовники, представники школи Нової критики, спробували віднайти компроміс. Одночасно із поняттям «інтенційної похибки», яка відокремлювала текст від проблем його походження, історії, системного аналізу [...] вони запропонували тезу про афективну похибку, яка відокремлювала чи захищала текст від процесу читання» [6: 83]. Пропри проголошену найвищу цінність саме тексту, він ставав zagrożеним не лише всезнанням автора, але й надто довільним тлумаченням змісту з боку читача. На думку Ж. Женетта, «у своїх суперечках з історією літератури сучасна критика ось уже півстоліття намагається розвести поняття *твору* та *автора*, переслідуючи цілком зрозумілу тактичну мету – протиставити першу категорію другій, через що робилося так багато помилок і так багато зусиль витрачалося даремно. Нині стає зрозумілим, що ці два поняття – спільники, що критика в будь-якій своїй формі потрапляє в замкнене коло, де кожне з них відсилається до іншого» [5: 8]. Тому цілком очевидним є висновок про необхідність цілісного (часто синтетичного за структурою) підходу до літературного твору, в якому зосереджуються і перетинаються різні психологічно та особистісно детерміновані сутності.

Поza сумнівом є право автора на домінування у творчому задумі, в оригінальному втіленні змісту та організації художньої структури, тому суб'єктність автора неодмінно присутня в колі дослідницького зацікавлення. Життєвий простір приватної біографії письменника увібрав критичну масу знання, враження, настрою, емоції, що закономірно втілилася у словесній тканині твору. Автор обирає спосіб, у який він апелюватиме до *свого* читача. Отож, найперша комунікативна модель проектує діалог автора із сучасниками, досить часто текст свідомо насичується вказівниками, що запрошують до компетентної розмови, коли обидві сторони знають не лише про суть предмету осмислення, але й про численні супровідні моменти на зразок суспільних конфліктів, значимих світоглядних дискусій, важливі рефлексії приватного досвіду, пережиті автором та його «співрозмовниками» одночасно. Водночас існує явище часової дистанції, коли автор із рухом історичного часу віддаляється від *свого* читача. Зростання часового відтинку, що вимірюється роками чи століттями, не є пропорційним до зростання психологічної відстані між творцем та читачем (чи інтерпретатором).

Стратегія поведінки читача з авторською інтенцією може набувати різних форм. Можлива більш-менш адекватна реакція на зміст твору за умови, що літературна комунікація встановлена із компетентним читачем. Встановлений за посередництва художнього тексту діалог матиме досить продуктивний характер, автор і його читач перебуватимуть в

спільному етико-естетичному просторі, тому інтерпретація змісту твору тяжіє до достовірності. Іншим різновидом гармонійного входження твору в інший історичний простір є толерантне читання, коли загалом реципієнт не володіє інтелектуально-естетичним простором автора, однак позитивно сприймає його досвід. У цьому разі, як і в попередньому, авторська інтенція домінує як джерело деякого вищого за якісним наповненням знання, до якого прагне долучитися читач. Іntenційність таким чином не заперечується, дозволена біографічним автором частина його життєвого простору привласнюється читачем. Якщо джерела натхнення, спонуки до творення і залишаються непізнаними, то процес акумулювання-закодовування смислу отримає зворотний напрям: готовність рецепційної площини зумовлює формування відповідної системи відчитування твору.

На противагу двом вищеназаним способам гармонійного комунікування інтенцій автора і читача можливим є конфліктний діалог: авторська інтенція визнається як присутня в будь-якому форматі, однак для читача є зайвим всезнання Автора – він не потребує ані підказки щодо сенсу тексту, ані емоційного тла розгортання сюжету, ані персоналізації естетичного континууму. Як зазначає Ж. Женетт, «одночасно з'ясовується, що визначений критикою статус твору не покриває собою цілком ні реальності, ні навіть «літературності» літературного тексту; більше того, у фактичному існуванні (іманентності) твору передбачається велика кількість трансцендентних стосовно нього факторів, які належать до компетенції лінгвістики, семіології, аналізу дискурсів, наративної логіки, жанрової та історичної тематики тощо» [5: 8]. Головним завданням читача у цьому разі є чітко визначити, де є право автора на вияв його особистості (позаяк саме цей чинник спричинився до виникнення твору в літературному просторі), і де воно завершується, а де починається право читача на самостійність віднаходження у цьому ж творі актуального смислу в площині іншої історичності, інших оцінних констант. Ймовірно, сам автор сподівався на перспективну вартість свого творіння, передбачаючи множинність інтерпретацій.

Як уважає М. Бахтін, «всьяке висловлювання завжди має свого адресата [...] відповідного розуміння, якого автор мовленнєвого твору шукає і передбачає... Але, крім того адресата (другого), автор висловлювання з більшим чи меншим усвідомленням передбачає вищого *нададресата* (третього), абсолютно справедливе розуміння якого передбачається або у метафоричній даліні, або у далекому історичному часі. У різні епохи та при різному світовідчужанні цей нададресат і його ідеально правильне відповідне розуміння набувають різних конкретних ідеологічних виражень» [1: 421]. Можемо вважати інтенційність явищем набагато глибшим і складнішим за внутрішньою природою, – «ще дещо більш складне, ніж цілком свідомий задум чи задуманий проект» [8: 107] – адже озиремося на автора не лише як на певну особу, але і як на постійно наявну ідею читання, сприймання та розуміння. Навіть прагнучи звільнитися від незрозумілого в змісті твору (незрозумілого – з об'єктивних причин), навіть шукаючи можливості скористатися твором як простором для вибудовування власного досвіду, читач не може цілком відокремитися від психологічної сутності «навколо-твору».

Справді, «мета автора – це не тільки передати досвід, але й, насамперед, передбачити ставлення до того досвіду. Отже, «ідентифікація» не є кінцем у собі, а тільки стратегія, завдяки якій автор збуджує увагу читача, що, звичайно, не заперечує того, що з'являється форма участі у тексті через читання: дехто втягується у текст настільки, що виникає відчуття, ніби не існує відстані між ним та описуваними подіями» [7: 363]. Рівень

самоотожднення читача із фікційним світом твору також видається не довільним рішенням реципієнта. Вибір тактики читання так чи інакше визначається стратегією його написання. В самому процесі артикуляції думки вже передбачена інтерпретаційна складова словесної концентрації реальної чи уявної ідеї. Зробивши перший крок до втілення деякого смислу за посередництва тексту, автор свідомо сконструював парадоксальний діалог. Структурними елементами цього діалогу є:

- вигадана предметна дійсність, артикульована для певного читача;
- багатоголосся художнього світу, де серед інших може бути присутнім також голос автора або де він лише окреслюється;
- уявна реакція читача, першою формою якої є власне внутрішня пряма мова реципієнта;
- поліваріантна інтерпретація твору, що модифікується з кожним наступним привласненням змісту читачем і значною мірою визначається трансформацією позалітературного контексту.

Наполягаючи на діалогічності літературної комунікації, М. Бахтін стверджував, що «автор ніколи не може віддати всього себе і весь свій мовленнєвий твір на повну та остаточну волю усім чи близьким адресатам [...] Цей третій зовсім не є чимось містичним чи метафізичним (хоча при певному світовідчутті і може набути подібне вираження) – це конститутивний момент цілого висловлювання, який при глибшому аналізі може бути виявлений у ньому» [1: 421]. Таким чином, авторська інтенція як конститутивна основа художнього твору закономірно перетворюється в інтенцію Третього, який з часом перебирає на себе смислотворчу роль і стає, за переконанням М. Бахтіна, «конститутивним моментом цілого висловлювання». Насправді дзеркало лише змінює місце розташування і напрям проєкції: якщо історичність автора зумовила оприявлення його інтенції з орієнтацією на деякого читача, то історичність читача дає всі необхідні підстави для пошуку власної особистісної цінності з пам'яттю про право автора залишатися початком тексту. Образно кажучи, часова перспектива здатна поміняти місцями альфу та омегу.

Міркування структуралістів про специфіку літератури з різних точок зору – артикуляція п'яти запитань: «Що таке література? Як співвідносяться між собою література й автор? Як співвідносяться між собою література та реальність? Як співвідносяться між собою література і читач? Як співвідносяться між собою література і мова?» і висновок, що «для літератури необхідна наявність п'яти елементів: автора, книги, читача, мови і референта» [8: 29]. Якщо спробувати подивитися на кожне із наведених питань з огляду на авторську інтенцію, то може виявитися її значна кумулятивна особливість: зосереджувати навколо себе глобальні принципи літературознавчого аналізу, того його різновиду, що намагається не обмежуватися лише певним критерієм дослідницького зацікавлення, але враховувати якомога більше число проблемних відгалужень та зауважень.

Кожна опозиційна пара у викладі А. Компаньона знаходить свою абсолютну модель при відцентруванні від авторської інтенції. Приблизно так міг би оформитися діалог про те:

- Що таке література?
- Форма вияву авторської свідомості, спосіб, у який автор намагається заявити про себе, проголосити те, що вважає за необхідне комунікувати в часі.
- Як співвідносяться між собою література й автор?

– Автор є феноменологічною основою всього, що формулюється мовою (і реалізується в мовленні) та поступово набуває інтелектуальної, естетичної, моральної цінності.

– Як співвідносяться між собою література та реальність?

– Як означуване з означеним, що мають здатність завдяки авторській інтенції діа-метралью змінювати атрибутивну приналежність.

– Як співвідносяться між собою література і читач?

– Як довершена в поняттєво-емоційному розумінні комунікація, загальний сенс якої задає автор, спрямовує та коригує рецепцію та інтерпретацію.

– Як співвідносяться між собою література і мова?

– Як тенденційно артикульований життєвий досвід автора, визначений особливостями мовного дискурсу його сучасності, але придатний до перекодування в інші епохи.

Кожна теза про особливість літератури та дискурсу про літературу має підстави апелювати до автора – в історичній перспективі до авторської інтенції. З одного боку, «не так легко відкинути автора в область аксесуарів. По той бік авторської інтенції дійсно є інтенція» [8: 62]. З другого боку, ця проблема може отримати простіше вирішення, якщо відмовитися від сумніву щодо самого факту домінування авторської інтенції, залишити за нею природне, як видається, право якщо не визначати рецепцію, то принаймні бути частиною рецептивної мотивації.

Проекція методу Шлейєрмахера, названого ним «методом симпатії або дивінації», а пізніше – герменевтичним колом, дозволяє зіставити текстовий аналіз частин твору з їх мікрозначенням із цілісною картиною смислу: «Інтерпретатор, зустрічаючись із текстом, спочатку робить деякі передбачення про його смисл в цілому, згодом детально аналізує його частинами, а потім повертається до нового, зміненого розуміння цілого» [8: 72]. Як заперечення філологічному поступу до вичерпності в осмисленні змісту постулюється Дільтеєєве переконання, що текст може бути хіба зрозумілим, однак він не має підстав бути поясненим. Щоправда, тут заперечення стосується як авторського всезнання, так і читацької самостійності в нав'язуванні творові власної інтенції.

Загалом герменевтичне коло як інструмент пошуку інтерпретаційного компромісу набуло множинності розуміння. Е. Гуссерль висловив сумнів стосовно можливості читача вжитися в текст, тобто спочатку передбачити чи припустити ймовірність значенневого кола, тобто обмежив інтерпретацію психологічно, натомість М. Гайдеггер феноменальну (рецептивну) інтенційність пояснив історично, адже наше проникнення в текст зумовлюється приналежністю до певного історичного часу так само, як буття автора в його часі спричинилося до виникнення саме такого, а не іншого твору: «Смисл – є тим структурованим упередженням, передбаченням і передвирішенням у-видляді-чогось нарисів, звідки стає зрозумілим дещо як дещо» [3: 151]. Ідею історичної детермінації інтерпретації твору підтримує також Г.-Г. Гадамер, який стверджує, що «відтворення «світу», до якого воно належить [начало кожного твору], відтворення вихідного стану, який «мається на увазі» художником, який творить, постановки в початковому стилі – всі ці засоби історичної реконструкції в такому випадку мають право претендувати на те, щоби сприяти розумінню істинного значення художнього твору і захищати його від хибного розуміння і підробної актуалізації [...] Історичне знання відкриває шлях до компенсації втраченого і відновлення традиції, повертаючи оказіональне і вихідне. Так зусилля герменевтики

спрямовуються на те, щоб відновити «точку відліку» в душі художника, яка тільки й попликана зробити цілком зрозумілим значення твору мистецтва» [2: 217].

Дискусійність підходів про можливості автора та читача можна дещо згладити, визначивши теоретично-поняттєві критерії дослідження, розмежувавши глибинну сутність твору, яку слід пізнавати із урахуванням авторської інтенції, та ситуативне значення цього твору, право на визначення якого здобуває читач, коли входить у поле літературної комунікації: «Смисл одиничний; значення ж, яке співвідноситься з деякою ситуацією, варіативне, множинне, відкрите, а може бути і безконечне. Коли ми читаємо текст, не важливо, сучасний чи старовинний, то пов'язуємо його смисл зі своїм досвідом, надаючи йому деяку актуальну значимість, незалежно від вихідного контексту. *Смисл* становить предмет *тлумачення* тексту; *значення* ж – предмет *застосування* тексту до контексту його сприймання (первинного чи більш пізнього), а отже і предмет його оцінки» (Курсив автора. – Л. М.-Б.) [8: 101]. Життя художнього твору здебільшого є динамічним та значною мірою похідним від історичності, яка спочатку супроводжувала його створення, а згодом – зумовлювала рецептивну настанову читача (читачів). Тому глибинна суть, передбачена автором, не завжди доступна для сприймання читачем іншого історичного часу. Однак саме читач є запорукою тривання твору, тому щоразу твір набуває іншого значення. Це значення не обов'язково кардинально різниться зі значенням після першого прочитання, воно може збагачуватися емоційно, естетично, може концентрувати по-іншому зорієнтовані ціннісні орієнтири. Так авторська інтенція поступається читачькій, а твір стає текстом – авторське кодування отримує своє продовження у різних способах розуміння смислу. Співіснування смислу та значення, твору і тексту дозволяє витворити цілісну систему мистецької комунікації, що пріоритетом має особистісний контакт літературного явища і читача.

Як зазначають дослідники, «розрізнення смислу і значення, чи тлумачення та оцінки [...] має винятково логічний характер: ним встановлюється логічний пріоритет смислу стосовно значення, тлумачення стосовно оцінки. Воно ніяким чином не означає хронологічного чи психологічного передслідкування, так як в процесі читання ми ґрунтуємо свої інтерпретації на оцінках (передрозуміннях, як це називається у феноменології), ми доходимо до смислу через значення, хоча і не всі наші оцінки є тимчасовими і такими, що підлягають перегляду залежно від змісту» [8: 101]. Смисл і значення існують синхронно, адже для автора його твір має істинний смисл, який не обов'язково міг бути пізнаний читачем-сучасником. Значення твору в сприйнятті першого читача може бути настільки ж віддаленим від смислу, ніби часова дистанція між автором та читачем вже відбулася. І навпаки, через тривалий час осягнення смислу твору може максимально збігатися з авторським задумом, реалізуючи довершену інтелектуально-онтологічну літературну комунікацію.

На думку П. Рікера, «зв'язок писання – читання не є якимось особливим випадком зв'язку промовляння – відповідання. Це також не є зв'язок бесіди чи зразок діалогу. Не досить сказати, що читання – це діалог з автором через його твір, оскільки зв'язок читача з книгою має зовсім інший характер [...] текст створює подвійне затемнення читача і письменника. Він замінює зв'язок діалогу, коли голос одного чує голос іншого» [9: 306]. Діалог інтенцій своєрідно репрезентує мовчання автора. Якщо в буквальному сенсі біографічний автор мовчить, надто коли його від читача віддаляє понад століття,

то особливість і привабливість діалогу за посередництва художнього твору саме у тому і полягає, що читач умовно вільний від диктату творця. Під час читання виникає ілюзія «всеможності» – зрозуміти, відчути, помітити. Насправді ж присутність автора є константою твору, текст неодмінно ретранслює інтенцію свого автора.

Статус художньої творчості визначається інтенційним джерелом, існування якого є понадтекстовим, понадперсональним щодо читача у момент написання твору і понадперсональним щодо автора у момент його читання і сприймання. Наскрізна характер авторської присутності становить собою головний оцінний стрижень у перебуванні літературного твору в полі художньої творчості. Читацьке незнання про деякі моменти життєвої біографії автора чи загалом про весь його творчий шлях не може позначитися на авторській інтенції – вона залишається смисловим центром твору. Навіть будучи в певний момент не впізнаною, глибинна сутність кожного твору впливає на весь процес літературної комунікації: з одного боку, змістова консистенція визначається авторською настановою, з іншого – суєттивно-настроеве поле є цілком узалежненим передусім від психологічного моменту творення, і лише згодом – сприймання. Тому погоджуємося із твердженням П. Рікера, що «розуміння прагне збігтися з внутрішнім життям автора, уподібнитися до нього, відновити творчі процеси, які породили [...] Наукова потреба, таким чином, спонукає до більшої депсихологізації інтерпретації, самого розуміння і, можливо, навіть інтроспекції, якщо це правда, що сама пам'ять приймає низку значень, які самі собою не є розумовими феноменами. Втілення життя в конкретні форми означає більш непрямую і опосередковану характеристику інтерпретації себе та інших» [9: 311]. Якщо фактом є здобування знання з тексту, то актуальним є питання, хто ж закорінив суму цих знань чи хоча б деяку їх частину в художній масив тексту. Тому центральна – щодо письменника, тексту, читача, інтерпретатора – позиція авторської інтенції в процесі літературно-рознавчого пошуку не може бути порушена, лише глибше осмислена, конкретизована й аргументована.

Різні способи відшукування автора спричиняються до різних стратегій осягнення суті твору, проєкції його ключових проблем щоразу під іншим кутом зору, зокрема в контексті «двох шляхів читання»: «Через читання ми можемо продовжити і підсилити невизначеність, яка впливає на відсилання тексту до світу, що нас оточує, і до аудиторії суб'єктів, що говорять: це пояснювальна позиція. Однак ми можемо також зняти невизначеність і доповнити текст у присутньому мовленні. Це друга позиція, що є дійсною метою читання, оскільки ця позиція виявляє справжню природу невизначеності, яка перериває рух тексту до значення [...] Читати, за будь-якою гіпотезою, – означає поєднувати новий дискурс з дискурсом тексту [...] Інтерпретація – це конкретний наслідок поєднання і відновлення» [9: 317]. Обидва способи читання по-різному, але апелюють до авторської інтенції: чи з метою підтвердження власного здогаду відносно змісту, чи для заперечення початкової ідеї твору.

Навмисне відсторонення від присутності творчого джерела тексту, цілковите усунення автора є, вочевидь, штучним і надто кардинальним способом відвертого привласнення чужого емоційно-інтелектуального досвіду. Для читача-сучасника авторська інтенція ототожнюється з рисами конкретної людини, епізоди твору мимоволі викликають аналогії з фактами її біографії, а загальне сприйняття проблематики вкладається в систему ціннісних пріоритетів певної історичної епохи. Тому контакт в межах літературної

комунікації має значно більший ефект персональної присутності, ніж для читача, віддаленого часовим простором. У цьому разі авторська інтенція набуває глибшого змісту і виходить далеко за межі окремої особистості, тематика і проблематика твору збагачується універсальним позачасовим змістом. Тяглість існування твору в полі естетичного діалогу неодмінно спричиняється до наростання значень цього твору, до множинності інтерпретацій, а отже – до перетворення певного літературно-художнього явища в цілісний процес, що розгортається одночасно у двох напрямках: один із них веде до глибин творення, до психологічних особливостей виникнення твору, а інший – до максимально персоналізованого сприймання читачем твору із приписуванням йому нових (чи оновлених) відтінків значень і виведенням цього твору на орбіту значно ширшого онтологічного сенсу, ніж передбачав автор. Як зазначає У. Еко, «у класичній дискусії про інтерпретацію виникало запитання, чи метою є виявлення того, що автор мав намір розповісти, а чи також виявлення того, що текст промовляє незалежно від інтенції автора [...] Інтенція тексту не виявляється на його поверхні [...] про інтенцію можна говорити лише як про результат читацького здогаду. Ініціатива читача за своєю сутністю полягає у висуванні припущення щодо інтенції тексту» [4: 562]. Припущення читача є складовою художнього діалогу, однак воно стає можливим лише за фактом існування об'єкта, щодо якого висувається припущення. Саме тому авторська інтенція виглядає чи не найбільшою інтригою в літературознавчій дискусії, що вона за феноменом свого буття не може бути потрактована однозначно і вичерпно. Різні опозиції викликають ілюзію знання про сенс твору: автор – твір, автор – читач, твір читач, читач – твір, читач – автор і т.д. Варто погодитися, що «ключі до значення твору не знаходяться ні в словах на друкованій сторінці, ні в авторських інтенціях, і жодне задовільне тлумачення ніколи не обмежувалося пошуками смислу того чи іншого... слід подолати хибну альтернативу «текст або автор». І жоден винятковий метод не є достатнім» [8: 112].

Таким чином, вивчення особливостей діалогу можливих інтенцій у літературній комунікації є одним із шляхів проникнення у глибини художнього світу, в особливості перипетійного та психологічного життя тексту. Дослідження природи та специфіки такого діалогу сприяє встановленню якнайближчого контакту між первісним смислом твору, що походить від автора, та його теперішнім значенням, який надається читачем, а також розумінню специфіки організації складової структури тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 416–424.
2. Гадамер Г.-Г. Истина и метод / Г.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 700 с.
3. Гайдеггер М. Буття і час / М. Гайдеггер. – М. : Ad marginem, 1997.
4. Еко У. Надінтерпретація текстів / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 549–563.
5. Женетт Ж. Об одном барочном повествовании / Жерар Женетт // Фигуры : [в 2-х томах]. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – С. 391–412.

6. Зубрицька М. Homo legens : читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
7. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольф Ізер // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 349–368.
8. Компаньон А. Демон теорії / Антуан Компаньон – М. : Изд-во Сабашниковых, 2001. – 307 с.
9. Рікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння / Поль Рікер // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 305–326.

Мацевко-Бекерская Л. В., докт. філол. наук, професор
Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ДИАЛОГ ИНТЕНЦИЙ КАК ФОРМАТ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА

В статье проанализированы основные теоретико-методологические подходы к воплощению и репрезентации возможных интенций в художественном мире литературного произведения. Определены ключевые аналитические позиции в исследовании этой проблемы. Обозначены перспективные направления изучения диалогических отношений в сложной интенционной модели художественного мира.

Ключевые слова: художественный мир, авторская интенция, рецепция, интерпретация, интенционный диалог.

Matsevko-Bekerska L.V., doct of Philology, professor
Ivan Franko national university of Lviv

DIALOGUE OF INTENTIONS AS A FORMAT FOR REPRESENTATION OF THE ARTISTIC WORLD

The article analyzes the major theoretical and methodological approaches to the implementation and representation of possible intentions in the artistic world of a literary work. In the study of this problem, the key analytical positions have been identified. The perspective directions for research of the dialogic relations in the complex intentional model of the artistic world have been determined.

Key words: artistic world, author's intention, reception, interpretation, intentional dialogue.

МЕТАЛИТЕРАТУРНЫЙ ВЕКТОР В СОВРЕМЕННОМ БЕЛОРУССКОМ РОМАНЕ

Металитературный вектор в современном белорусском романе направлен на осмысление роли писателя в литературном процессе. Он реализуется главным образом через сюжетные линии произведения. Белорусские авторы акцентируют острую необходимость творческого начала в деятельности писателя.

Ключевые слова: роман, металитература, автор, аксиологическая установка, нарративная стратегия.

Современный белорусский роман пытается сохранить свои позиции в системе жанров национальной литературы, не утратить читателей, поэтому в поисках новых вариантов проблематики талантливые авторы используют металитературный вектор. Металитература – рефлексия литературы о литературе, осмысление искусства слова как явления авторского сознания и широкого поля взаимодействия ментальных актов, путем сочетания которых и становится возможным само творчество. На развитие белорусского романа большое влияние оказала мировая литература, а в ней со второй половины XX столетия заметно усилились размышления о литературе средствами самой литературы. Убедительным примером плодотворного осмысления актуальных проблем творческой деятельности, места и роли писателя может служить роман английского писателя Джона Фаулза «Женщина французского лейтенанта» (1969). Этот роман вышел вскоре после появления бартовской концепции смерти автора. Фаулз замечал: «Все, о чем я рассказываю, – сплошной вымысел. Герои, которых я создаю, никогда не существовали за пределами моего воображения. Если до сих пор я делал вид, будто мне известны их сокровенные мысли и чувства, то лишь потому, что усвоил в какой-то мере язык и “голос” эпохи, в которую происходит действие моего повествования, я аналогичным образом придерживаюсь и общепринятой тогда условности: романист стоит на втором месте после Господа Бога. Если он и не знает всего, то пытается делать вид, что знает. Но живу я в век Алена Роб-Грие и Ролана Барта, а потому если это роман, то никак не роман в современном смысле слова» [1: 94]. Он мягко возражал Р. Барту и его сторонникам: «Романист до сих пор еще Бог, ибо он творит (и даже самому что ни на есть алеаторическому авангардистскому роману не удалось окончательно истребить своего автора); разница лишь в том, что мы не боги викторианского образца, всезнающие и всемогущие, мы – боги нового теологического образца, чей первый принцип – свобода, а не власть» [1: 96]. В то же время отрицал принцип всевластия автора: «Возможно, вы думаете, что романисту достаточно дернуть за соответствующие веревочки и его марионетки будут вести себя как живые и по мере необходимости предоставлять ему подробный анализ своих намерений и мотивов» [1: 94]. Художественное творчество, по мнению Фаулза, – вещь сложная: «Вы, быть может, полагаете, что романисты заранее составляют планы своих

произведений, так что будущее, предсказанное в главе первой, непременно претворится в действительность в главе тринадцатой. <...> Мы знаем, что мир – это организм, а не механизм. Мы знаем также, что мир, созданный по всем правилам искусства, должен быть независим от своего создателя; мир, сработанный по плану (то есть мир, который ясно показывает, что его сработали по плану), – это мертвый мир. Наши герои и события начинают жить тогда, когда они перестают нам повиноваться» [1: 95]. Писатель, в понимании Дж. Фаулза, должен учитывать эстетические конвенции времени, о котором повествует, а не только исходить из эстетических императивов своего времени, поэтому он сам уклоняется от литературной моды своего времени и с юмором замечает: «Возможно, вместо порядковых номеров мне следовало снабдить главы названиями вроде: «Горизонтальность бытия», «Иллюзии прогресса», «История романной формы», «Этиология свободы», «Некоторые аспекты викторианской эпохи» ... да какими угодно» [1: 94].

Идеи, высказанные Дж. Фаулзом, нашли своеобразное продолжение в творчестве известных современных белорусских писателей Андрея Федоренко и Людмилы Рублевской. Роман А. Федоренко «Ревизия» (2003) пронизан размышлениями о взаимодействии литературы и действительности, о движущих силах творческого процесса, о соотношении традиций и новаторства. Концептуальные установки писателя акцентировались названием произведения: ревизия – это пересмотр и переоценка повествователем и героями сделанного в литературе предшественниками ради обозначения векторов дальнейшего развития. Этой цели подчинена и нарративная стратегия автора. Главный герой романа – студент второго курса истфака, пробующий свои силы в создании прозаического произведения Алесь Трухан. Алесь – личность литературоцентрическая во воле случая: он болен, большую часть времени проводит в поликлиниках, а в ожидании приема врача много читает. Алесь преследует навязчивые сновидения, в которых он часто переносится в бурные 1920-е годы. Картины прошлого в его сознании оживают под влиянием прочитанного в книгах и увиденного на телеэкране. События в романе происходят в конце 1980-х годов, заодно раскрываются события 1920-х годов, увиденные глазами «книжного человека» и запечатленные во фрагментах им написанного произведения о красноармейце, вернувшемся в родные места после Гражданской войны. Изображая литературную среду конца 1980-х годов, представленную писателями различных поколений, Федоренко подчеркивает востребованность творческого начала в восприятии жизни, в деятельности литератора. Алесь чувствует влияние стереотипов, сам находится в их плену, «яшчэ са школьнай парты моцна засеў у мазгах стэрэатып пісьменніка “сапраўднага” – абавязкова мужчыны, высокага, мажнога, лысага або сівога, абавязкова ў касцюме з гальштукам ці ў тоўстым ваўняным світэры і ў акулярах. Таму ён не дужа здзівіўся, калі раптам побач з сабою, праз якіх тры крэслы, такіх і ўбачыў» [2: 281]. Лидеры молодых писателей оценивают не столько достоинства произведений коллег, сколько саму принадлежность их к молодой генерации. Представители старого и молодого поколения в романе защищают свое право присутствия в литературе. Амбициозный и харизматичный поэт Ведрич обвиняет литературных предшественников в эпигонстве, низком художественном уровне произведений, а в ответ слышит, что представители старого поколения «далі сусветныя ўзоры ваеннай прозы» [2: 284]. Ведрич возмущен однообразием тем предшественников, слепым копированием ими чужих мыслей и идей. В частной беседе он признается

Алесю: «Ідзе каласальная дэвальвацыя слоў, прычым знакавых, самых дарагіх, якія ад частага і тупога паўтарэння выпіраюцца да анучы, а мы ўсё эксплуатаем іх, усё выпіраем аб іх ногі, а ў выніку губляем нават тых нямногіх чытачоў, што яшчэ засталіся» [2: 301]. Ведрич убежден, что его поколение свободно от штампов, но чтение молодыми авторами своих произведений, оценка Ведричем предшественников в духе «исторического бессознательного» (термин М. Фуко) своего времени (не сумели дать ни одного дессидента, никто не сел в тюрьму за свои произведения) свидетельствует об обратном. Поэт дает банальные советы начинающему прозаику разрушать жанровые условности, не повторять других авторов, а потом неожиданно спрашивает, на кого равняется Алесь, так как не может определить, кого начинающий прозаик ему напоминает.

Основа литературного развития, по мнению А. Федоренко, – конфликт между поколениями писателей, но важно, чтобы их представители имели неповторимое творческое лицо. Литература, в изложении Федоренко, требует не только оригинальных тем, художественных идей, неординарных личностей, но прежде всего – усидчивых людей. Самоуверенный, напористый Ведрич – герой переходного времени, однако литература основывается прежде всего на таких, как Алесь Трухан, то есть на авторах, ищущих свою нишу, опираясь на опыт предшественников. Алесь скромно оценивал себя: «Я сам не ведаю, што пішу. Ці гэта фантазіі, ці гэта сны, ці рэалізм... Абы-што, карацей!» [2: 310]. Распространено мнение, что писатель обязан учиться у других авторов. Художественная литература заставляла Алеся думать, была источником информации и эстетического удовольствия. В романе Достоевского «Идиот» он прослеживал поведение больных людей и сравнивал со своим внутренним состоянием, жизненные ситуации нередко трактовал через литературные произведения: тетя однокурницы напоминала ему типичную героиню Короткевича, в порыве отчаяния он спрашивал, к плечу какой Мармеладовой ему прислониться. Солидный читательский опыт и помогает, и мешает начинающему автору. Когда возникло желание рассказать о родных местах, то Алесь растерялся, побоялся пойти по пути эпигонов: «...Няма нерушу. Бо і без яго на гэтай дзялянцы ўсё ўжо да такой ступені вытаптана, выкашана, выбіта, што вольнага лапіка не засталася, што проста ступіць няма куды» [2: 291]. Однако появление, таких произведений, как “Комаровская хроника” Максима Горьцкого и “Полесская хроника” Ивана Мележа, – свидетельство того, что и родные места могут воплощаться в литературе оригинально, а повторяемость психологических и социальных типов, жизненных ситуаций может детерминироваться не только эпигонством, но и самой жизнью. Герой Алеся Трухана Алесь Труханович (косвенное указание на важность биографического момента в творчестве, психологическое двойничество персонажа – В.Б.) в белорусских реалиях 1920-х годов фактически оказывается в окружении персонажей прозы того времени и о том времени: брат Трухановича Никонор напоминает своим энтузиазмом, жадной общественной деятельностью бывшего красноармейца Никонора из «Полесской хроники» Ивана Мележа; Яшка Калашонок жесткостью и бесцеремонностью – боевых комсомольцев в литературе 1920–1930-х годов. Знаменательно, что герой Трухана на сообщение брата о собрании отреагировал ироническим вопросом, собрание организуется не для того ли, чтобы потом сделать гать, потому что автор произведения хорошо знал литературные штампы: «Усе без выключэння раманы і аповесці заканчваліся там сходамі, пасля якіх шляхам сумеснай працы адбывалася зліццё індывідуумаў у

адзіны арганізм. З пятнаццаці прачытаных ім кніг у дзесяці разам будавалі дарогу, мост і гацілі грэблю (дарога як сімвал пераходу ад цёмнага да светлага, мост далучэнне да прагрэсіўнага чалавецтва, грэбля – выграванне з твані жыцця на шырокі прастор), у чатырох калектыўна асушала балота, а ў апошнім (раман А. Чарнышэвіча “Світанне”) – усё гэта разам плюс будаўніцтва торфазавода» [2: 404]. Источник сюжетов для писателя – жизнь и литература, а тематика и герои талантливым автором определяются на интуитивном уровне, как следует из повествования. Один из героев романа аскольз замечает, что литература – это своеобразное лекарство для человека, что литература может обеспечить писателю при определенных условиях бессмертие.

Людмила Рублевская всегда фрагментарно обращалась к металитературной проблематике. В романе с ироническим названием «Туфля Мнемозины» (2017) она сосредоточила внимание на феномене диалога сознаний писателя и читателей, на генезисе произведений литературы. История написания романа о выдающемся докторе Люциане Корвусе-Декловиче в «Туфле Мнемозины» – манифестация идеи, что в создании произведения исторические события и биографические факты – только импульс для творческой работы, которая на самом деле основана на авторской концепции человека, понимании функций литературы, на вымысле ради жизненной убедительности, ради морального и интеллектуального воздействия на читателя. Эксплицитный автор в романе подчеркивает, что писатель – человек деспотичный, имеющий полное право по своему усмотрению распоряжаться фактами и судьбами героев, но при этом обязан обобщить большое количество фактического материала. Автором противопоставляются истории жизни талантливого биолога, рассказанная одним поэтом, и талантливого доктора, изложенная репрессированным в сталинские времена геологом, где Корвус-Деклович представлял жертвой обстоятельств, и героическая версия его жизни, сформулированная писательницей: «І я разумела, што напісаць менавіта так, як вычытала ва ўспамінах геолога, я не змагу. Гісторыя майго героя будзе іншай. Так, балучай і трагічнай. Але іншай. І можа быць, хтосьці з тых, хто яе прачытае, аднойчы адмовіцца выбіраць між ролямі ката, здрадніка і ахвяры. Таму, што застанеца чалавекам. Проста чалавекам на сваёй зямлі. Ну, неяк так...» [3: 164]. При этом эксплицитный автор иронически заметила о технологиях художественного изображения: «Хопіць пафасу? Альбо яшчэ падкінуць? Я магу. Вось толькі не магу забыцца на забытых» [3: 164]. Л. Рублевская умело сопоставила безымянную писательницу-профессионала и писательницу-любительницу, дизайнера и модератора сайта фанфикшен “Под знаком Урабороса” Ирину Корвус. Как известно, Ураборос – змея, свернутая кольцом и кусающая себя за хвост, символизирует цикличность бытия и одновременно, вечность. Название сайта акцентирует разновариантность возможных дальнейших путей начинающих авторов – от полного забвения после публикации первого опыта до вершин творчества. Ирина литературоцентрична и одновременно практична, хорошо знает жизнь, она произвольно становится писателем, потому что не может не рассказать об интересной человеческой судьбе. Безымянная профессиональная писательница традиционна в своем убеждении о всевластии автора в произведении, она стремится прежде всего выразить свое понимание и свою оценку жизни. В романе остроумно высмеивается штамп о всезнающем авторе, о писателе как тонком психологе: первое впечатление профессиональной писательницы,

по ее признанию, от одного вида модно одетой Ирины было негативным, потому что, с точки зрения писательницы, девушка выглядела типичной дурочкой.

Металитературный вектор в произведении позволяет преодолеть границу между действительностью и литературой, автором и читателем, между современным состоянием литературы и ее прошлым. Осмысление писателем проблем литературы – своего рода декларирование собственных эстетических принципов, своего понимания семантики и прагматики искусства слова. В современном белорусском романе она осуществляется через сюжетные линии произведения, что создает полисемантическое поле ее интерпретации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Фаулз, Дж. Женщина французского лейтенанта: роман / Джон Фаулз. – СПб.: Северо-Запад, 1993. – 509 с.
2. Федарэнка, А. Нічыё : аповесць, раман / Андрэй Федарэнка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2009. – 495 с.
3. Рублеўская, Л. Пантофля Мнємазіны: раман / Людміла Рублеўская // Дзеяслоў. – 2017. – №5 (90). – С. 96–164.

Боровко В., проф., д. філол. наук

Вітебський держ. ун-т імені П.М. Машерова, Вітебськ, Білорусь

МЕТАЛІТЕРАТУРНИЙ ВЕКТОР У СУЧАСНОМУ БІЛОРУСЬКОМУ РОМАНІ

Металітературний вектор у сучасному білоруському романі скерований на осмислення ролі письменника в художньому процесі. Він реалізується головним чином через сюжетні лінії твору. Білоруські автори акцентують на необхідності креативного початку в діяльності письменника.

Ключові слова: роман, металітература, аксіологічна установка, нарративна стратегія.

Borovko V., prof., doctor hab.

P.M. Masherov state university, Vitebsk, Belarus

META-LITERARY VECTOR IN THE MODERN BELARUSIAN NOVEL

The meta-literary vector in the modern Belarusian novel is aimed at understanding the role of the writer in the artistic process. It is realized mainly through the plot lines of the work. Belarusian authors emphasize the relevance of the creative beginning in the writer's activity.

Key words: novel, meta-literature, author, axiological setting, narrative strategy.

ОНОМАСТИКОН БЕЛОРУССКИХ И УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ НЕОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН

В статье рассматриваются собственные имена, использованные в белорусских и украинских народных необрядовых песнях, характеризуются их виды и частотность употребления. Подобность ономастикона белорусских и украинских текстов обусловлена близостью происхождения и истории народов, а национальная специфика проявляется в языковых особенностях передачи онимов.

Ключевые слова: язык, фольклор, имя, оним, топоним, гидроним, антропоним.

В сокровищнице восточнославянского фольклора особое место занимают необрядовые песни. В отличие от обрядового фольклора, приуроченного к календарным или семейным событиям, необрядовые тексты не посвящены определенным мероприятиям и исполняются в любое время. Народно-поэтический дискурс вызывает научный интерес этнографов, фольклористов, языковедов [1; 2; 3; 4; 5; 7]. Традиционно среди необрядовых песен выделяют социально-бытовые, семейно-бытовые и песни о любви [7]. В первую из указанных групп входят песни недоли и борьбы и о службе в армии [8: 6]. Временно-событийная неприуроченность обусловила тематическое разнообразие народных необрядовых песен и лексико-тематическое богатство их языка.

Цель статьи – характеристика ономастического разнообразия белорусских и украинских необрядовых народно-песенных текстов.

Самой распространённой группой имён в белорусских и украинских необрядовых песнях являются антропонимы. При этом фамилии и отчества указываются спорадически: *Як пасеяў пан Крулевіч Пианічаньку ў полі, А пасадзіў Бандароўну У новым пакоі* [8: 39].

Количественная группа лексики белорусских и украинских необрядовых песен – имена людей. Наибольшее распространение в текстах находят женские имена. Фольклор отражает популярность имён в давние времена: *За новаю слабадою Расло жыта з лебядою Там Тацяяна жыта жала* [8: 105]; *Дзе мы будам начаваць? У дзяўчонкі Насці* [8: 162]; *Я ж піду до Ксені, Де чорніі брови, гей* [6: 10].

И белорусские, и украинские песни часто называют имя *Галья*:

*Ой, у полі пад яварам
Стаіць Галья з кавалерам* [8: 138];
*Абавалась Галья,
стоя за дзвярыма* [8: 145];

– *Галю, серце, рыбка мая,
Що мені казати,
Хотів би я тебе одну
Цілий вік кохати!* [6: 247]

Среди употреблённых в текстах антропонимов преобладают деминутивы, стилистическая нагрузка которых – эмоциональность и передача особой нежности и умиления. Частый оним – деминутив имени *Мария*: *Маруся, Маруся, гину за табою* [8: 119]; *Гуляла*

Маруся ў зялёным саду [8: 150]. Деминутив в белорусских и украинских необрядовых текстах варьируется: *Маладая Марусечка сына радзіла* [8: 165]; *Прыіхалі тры козаки... Питаються: «Марусенька У котарый хаті?»* [10: 15]; *Ой, хадзіла Машачка, ой, па садочку* [8: 160].

В уменьшительно-ласкательных формах употребляются другие женские имена: *Там дзевачка Ганульчэчка Вымывалася* [8: 94]; *Узяў Марыначку – Ў чыстым полі магілачку* [8: 76]; *Дарожаньку ды на Украіначку. Па дзяўчыначку й па Ніначку* [8: 118].

Мужские имена свойственны украинским необрядовым текстам: *Гей, Іване, Іване, Іване, Іване! Дай ми воду через плече* [6: 23]; *А я Івана так люблю, Де зійдуся – там цілую. Ой Іване, серце моє, Нема таких, як ми двоє* [10: 48]; *Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці* [6: 127]; *Полюбила б я Миколу, Йосипа й Степана, Грицька, Стецька, ще й Данила, Максима, Івана. Коби мені поцастило Й Василя зловити, Я б всім хлопцям перестала Голови крутити* [6: 182].

Как и другие онимы, мужские имена часто имеют уменьшительно-ласкательную форму: *Пэўна, мой Ясеньку, Пэўна, мой каханы, На вайне забіўшы* [8: 78-79].

В необрядовых народно-поэтических текстах встречается сочетание мужских имён и их деминутивов. Такое словоупотребление имеет соответствия в белорусских и украинских текстах:

*Пакуль вада чыста стала,
Я з Раманам настаяла,
Раман, Раман, Раманіку,
Пусці мяне дадоміку* [8: 93];

*- Ой Романе, Романочку,
Пусти мене додомочку,
Бо я матір лиху маю,
Буде бити, добре знаю* [6: 18].

Частоту фиксации проявляют в фольклоре гидронимы. В необрядовых песнях встречаются онимы, называющие существующие в реальности водные объекты. Украинские народные песни вспоминают о территориально близких центральной Украине реках: *Ой немає козаченька, Поїхав за Десну* [6: 13]. В белорусских народных песнях о службе в армии встречается гидроним *Дон* с указанием географической дистанции реки от места проживания лирического героя: *Як ішоў казак з Дону, А з Дону дадому* [8: 71].

Однако чаще и украинские, и белорусские тексты называют водный объект, территориально отдалённый от Украины и Беларуси: *Сем раз воду прынасіла З ціхага Дунаю* [8: 34]; *Цякла рэчка з-пад ельнічку, А другая – з-пад Дуная* [8: 83]; *Выводзіла яна да сівага каня, Сівага каня да ціхага Дуная* [8: 105]; *А я собі гуляю, Як рыбка по Дунаю* [6: 7]; *Ой гиля, білі гуси, Ой гиля за Дунай* [6: 92]. Одним Дунай – свойственное восточнославянской языковой традиции сборное название любого водного пространства. Вспоминается «Слово о полку Игореве»: *дгъвици поють на Дунаи* [9: 52]. Один из первоэлементов – вода – чрезвычайно уважается в фольклоре восточных славян. Эмоциональное отношение создателей фольклора к воде как мощной и грозной природной стихии, которая сильнее человека, проявляется в использовании деминутивов онимов: *Ці мне назад вараціцца, Ці ў Дунайчык уваліцца* [8: 76].

Ойконимы в языке необрядовых текстов употребляются нечасто: *У Кракаве чорна поле Не сеяна, не арана* [8: 167]; *Няма таго казачэнькі, Што я палюбіла, Няма яго ды й не будзе – Паехаў ў Адэсу* [8: 137].

Белорусские необрядовые народно-песенные тексты характеризует частое употребление топонима *Украина: Памёр, памёр на Ўкраіне Казак маладзенькі* [8: 77]; *Ехалі салдаты з Украіны* [8: 86]; *Мілы на Ўкраіне – Ўспамінаці буду* [8: 112]. Стабильность использования топонима объясняется географическим соседством и интенсивными социально-экономическими и культурными контактами белорусов и украинцев в течение многих столетий: *Што ты будзеш есці На Ўкраіне далёкай?* [8: 128]. Тапонім сустракаецца і ў памяншальна-ласкальнай форме: *Прыехаў мой мілы з Украіначкі* [8: 145]. Назва таксама фіксуецца ўкраінскімі тэкстамі: *Повій, вітре, на Вкраіну, Де покинув я дівчину* [6: 192].

В белорусских необрядовых песнях встречается топоним *Россия: Эй-эй, не журыцеся, Пойдзем у Расею – ўсе пажэнімся* [8: 87]. В исследованных фольклорных текстах употребляется название Беларуси: *Ой, ляцелі гусі Ды з-над Белай Русі. Селі яны, палі На ціхім Дунаі* [8: 99].

Исследованные белорусские и украинские необрядовые народно-поэтические тексты отражают разнообразие восточнославянской ономастики. Количественно преобладают антропонимы, среди которых частыми являются женские имена, что обусловлено особым отношением авторов фольклорных текстов к женским образам. Большая часть онимов в необрядовой поэзии имеет уменьшительно-ласкательную форму, что создает эмоциональность и выразительность произведений. В текстах встречается сочетание нескольких деминутивных онимов. Подобность ономастикона белорусских и украинских необрядовых песен обусловлена близостью происхождения и истории народов, а национальная специфика проявляется в языковых фонетических особенностях передачи онимов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Воропай, Олекса. Звичаї нашого народу: этнографічний нарис / Олекса Воропай. – Мюнхен: Українське видавництво, 1958. – 310 с.
2. Вусная паэтычная творчасць / Г.А. Баргашэвіч, Т.В. Валодзіна, А.І. Гурскі [і інш.]; рэдкал.: В.М. Бялявіна [і інш.]; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск.: Бел. навука, 2004. – 586 с.
3. Гілевіч, Н. З клопатам пра песні народа: кароткі нарыс гісторыі збірання і даследавання беларускіх народных песень / Н. Гілевіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1970. – С. 160 с.
4. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс: Гукапіс і рыфма / Н.С. Гілевіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1975. – 288 с.
5. Денисюк, Иван. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції) / Иван Денисюк // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2003. – Вип. 31. – С. 3-22.
6. Добрий вечір, дівчино: українські народні пісні / упорядник Н.Ф. Цимбал. – Київ: Музична Україна, 1988. – 257 с.
4. Казакова, І. В. Беларускі фальклор: курс лекцый [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://studfiles.net/preview/5439158>. – Дата доступу: 31.03.2018.
5. Лірычныя песні: укладанне і рэд. Н.С. Гілевіча. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1976. – 464 с.

6. Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова // Слово о полку Игореве. – М.: Художественная литература, 1987. – С. 26-52.
7. Струни серця: українські народні пісні / склад. А. Малишко, П. Майборода. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1962. – 68 с.

Хазанова К.Л., к.ф. н., доцент

Гомельський державний університет імені Ф. Скорини, Гомель, Білорусь

ОНОМАСТИКОН БІЛОРУСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ НЕОБРЯДОВИХ ПІСЕНЬ

У статті розглядаються власні імена, використані в білоруських і українських народних необрядових піснях, характеризуються їх види і частотність вживання. Подібність ономастикону білоруських і українських текстів обумовлена близькістю походження та історії народів, а національна специфіка виявляється в мовних особливостях перерачі онімів.

Ключові слова: мова, фольклор, ім'я, онім, топонім, гідронім, антропонім.

Khazanava K., PhD (Linguistics)

F. Skorina state university, Gomel

ONOMASTIKON OF THE BELARUSIAN AND UKRAINIAN FOLK NON- RITUAL SONGS

The article deals with the proper names used in the Belarusian and Ukrainian folk non-ritual songs. The author characterize their types and frequency of use. The similarity of the onomasticon of Belarusian and Ukrainian texts is caused by the proximity of the origin and history of peoples, and the national specificity is manifests in the linguistic features of the onyms.

Keywords: language, folklore, name, onym, toponym, hydronym, anthroponym.

УДК 821.161.1.09

Никитская Е.И., аспирант

НПУ имени М.П. Драгоманова, Киев

ЧЕТЫРЕ БЛАГОРОДНЫЕ ИСТИНЫ НИКОЛАЯ ГУМИЛЕВА: О БУДДИЙСКИХ МОТИВАХ В ТВОРЧЕСТВЕ

Образ Индии в творчестве Н. С. Гумилева присутствует как явно, в виде отсылок к культурным и религиозным реалиям, так и косвенно, в виде своеобразного духовного идеала. В данной статье основные мотивы поэзии лидера акмеистов проанализированы в сопоставлении с ключевыми постулатами буддизма. Основой буддийского мировоззрения является учение о четырех благородных истинах: истина о страдании; истина о причинах страдания; истина об избавлении от страдания; истина о восьмеричном

© Никитская Е.И., 2018

пути. Каждая из истин находит свое отражение в творчестве Гумилева и, становясь частью сложного мотивного комплекса, участвует в формировании уникального художественного мира.

Ключевые слова: *Индия, буддизм, страдания, нирвана, духовный путь.*

Творчество Н.С. Гумилева долгое время было принято ассоциировать исключительно с Африкой, но Индия оказала на него не менее сильное влияние – практически незримая, преимущественно «духовная», она появляется в художественном мире автора «Озера Чад» не единожды. Так, в работе «Путь поэта» Юрий Верховский пишет, что «образы Индии постоянно присутствуют в поэтическом сознании Гумилева» [2:596]. Обращаясь к теме Индии, поэт, по словам Верховского, «открыл для «разработки» грядущим русским поколениям иные «области духа» [2:597]. Елена Раскина отмечает, что в поэзии Гумилёва «сосуществуют три Индии – Индия историософская, являющаяся олицетворением «нежного и блестящего Востока», Индия как самая священная из южных стран и, наконец, таинственная «Индия Духа» – цель странствий героя-паломника» [11]. Николай Гумилев высоко ценил индийскую культуру и включал ее, помимо «колдовской» финской и византийской, «в триаду культур, оказавших наибольшее влияние на древнюю Русь» [11]. Наиболее явным мотивом, заимствованным им из индийского мировидения, является мотив метемпсихоза или «переселения душ», который получил своеобразную интерпретацию в стихотворении «Память». Некоторые индуистские верования, в частности сюжет о боге Вишну, сновидящем всю земную реальность и «обнуляющем» ее при пробуждении, прослеживается в поэме «Сон Адама». Упоминания о Будде находим в стихотворениях «Возвращение» и «Прапамять». Тема Индии в творчестве Гумилева является достаточно обширной и требует дальнейших исследований. В данной работе мы сфокусируемся на буддийской философии и постараемся выявить корреляцию ее основных постулатов с мотивным комплексом поэзии лидера акмеистов.

Одним из основных учений буддизма является учение о «четырёх благородных истинах». Буддолог Виктория Лысенко пишет, что оно «отождествляется в палийских текстах с дхармой, открытой Буддой в момент «просветления» [9:115], то есть представляет собой описание универсальных законов бытия. В кратком изложении четыре благородные истины звучат следующим образом: существует страдание; существует причина страданий; существует избавление от страданий; существует путь к этому избавлению.

Первая истина гласит, что «все есть страдание». Е. А. Торчинов отмечает, что «буддизм в значительно большей степени, чем другие религии, подчеркивает связь жизни со страданием. Более того, в буддизме страдание есть фундаментальная характеристика бытия как такового» [13]. В художественном мире Гумилева страдание неразрывно связано с человеческим бытием. Особенно это проявляется в раннем творчестве, где сама земная жизнь зачастую предстает как «обитель труда и болезней» [3:255] или «область унынья и слез» [3:197], а герой оказывается «в коридоре дней сомкнутых, / Где даже небо – тяжкий гнет» [4:85]. В стихотворении «Одинокое-незрячее солнце смотрело на страны...» земное, человеческое страдание персонифицировано в образе девушки, приходящей в мир, где «безумье и ужас от века застыли на всем»: «И в терновом венке, под которым сочилась кровь, / Вышла тонкая девушка, нежная в синем сиянии, / И серебряным плугом упорную взрезала новь, / Сочетанья планет ей назначили имя:

Страданье» [3:163]. Томление и тоска также являются частыми спутниками гумилевского героя. В стихотворении «Я не прожил, я протомился...» лирический герой сетует на то, что губит свою жизнь в земной любви и страстях, закрывающих доступ к Богу. Примечательно, что в этом же стихотворении он безумно тоскует, «что взлюбил и сушу, и море, / Весь дремучий *сон бытия*» [5:74]. В буддизме сон является олицетворением пассивного состояния сознания, пребывания в неведении, противоположного осознанному существованию. Процесс обретения Буддой знания о природе человеческих страданий часто называют пробуждением, а само его имя переводится как «пробудившийся». Таким образом, погружение героя стихотворения в мирские страсти и «сон бытия» перекликается с буддийским видением существования в страдании, то есть до пробуждения и осознания.

Вторая благородная истина говорит о причине страдания – желании. Под желанием здесь понимается «влечение, привязанность к жизни в самом широком смысле»; жажда жизни, которой «пронизана вся природа» [13]. Герой Гумилева часто одержим таким желанием, причем оно сопряжено со страданием или даже отчаянием. Если это желание любви, то любви мучительной, родственной поединку: «Мне надо мучиться и мучить, / Твердя безумное «люблю» [3:87]. В стихотворении «Дева Солнца» царь томится в ожидании девы, «горящий и влюбленный», и его желание любви также мучительно, исполнено тягостных предчувствий. В стихотворении «Ангел боли» любовь, которую приносит героиня, оказывается «неволей слаще воли» и «смертной скорбью», но герой жаждет именно такой любви; стихотворение заканчивается словами: «Сохрани меня, моя царица, / В ослепительных таких цепях» [5:174]. Другое желание, которое испытывают гумилевские герои – это желание проникнуть в «иные области». Ю. Верховский, отмечая особенности сборника «Чужое небо», считает, что его «основной пафос – пафос стремления» [2:518]. Этот «пафос стремления», в том или ином виде, присутствует во всем творчестве Гумилева. Уже в первом сборнике «Путь конквистадоров» прослеживается желание героя-странника следовать за своей звездой и пусть и «рукой мертвеца», добыть голубую лилию, символ «красоты и духовной глубины мира» [10]. Даже цитата из Андрэ Жида, взятая в качестве эпиграфа к сборнику, говорит об этом желании: «Я стал кочевником, чтобы сладострастно прикасаться ко всему, что кочует!». В раннем стихотворении «Одержимый» также находим «странного паладина» «с душой, измученной *нездешизм*» [3:179]. Северный раджа, герой одноименного стихотворения, не только стремится открыть новые земли, но и создать там «иную Индию», хотя его мечта иллюзорна и бессмысленна. Мотив странствий у Гумилева часто связан с неудовлетворенностью здешней реальностью. В стихотворении «Рощи пальм и заросли алоэ» душевные метания выливаются в желание выйти за пределы «упоительного сада», поддавшись на «соблазны иноверца». Ощущая жажду исканий, герой упрекает свое сердце в неумении находить счастье здесь, в красоте и покое: «Разве снова хочешь ты отравы, / Хочешь биться в огненном бреду, / Разве ты не властно жить, как травы / В этом упоительном саду?» [3:200]. В конечном счете, желание странствий обращается в конкретный призыв к путешествию: «Уедем, бросим край докучный / И каменные города, / Где Вам и холодно, и скучно, / И даже страшно иногда» [5:189]. Еще один важный мотив, связанный с желанием – мотив духовного преобразования универсума. Идея такого преобразования была свойственна самому Гумилеву: так, Зинаида Гиппиус,

вспоминая первый визит еще юного поэта, отмечала его уверенность в том, что он «один может изменить мир». Анна Ахматова вспоминала, что однажды назвала Николая Степановича «выдающимся человеком», на что он «улыбнулся и спросил: «Как Будда или как Магомет?» [1:114]. Мессианские идеи и отождествление роли поэта с ролью пророка отразилось на творческих установках Гумилева (вспомним его слова о том, что «поэзия и религия – две стороны одной и той же монеты» [7:235]). Его лирический герой жаждет не только перейти на иные уровни духа, но и поднять за собой все человечество. В частности, в стихотворении «Людям будущего» звучит своего рода призыв взойти на «Вершины» и не быть «тяжелыми камнями / Для грядущих поколений», как было сказано в обращении к «Людям настоящего». И этот духовный путь-восхождение нужен, «чтоб обрести наконец / Неотцветающий сад» [3:197]. Таким образом, желание духовной трансформации и перехода райское, блаженное инобытие перекликается и с буддийской идеей о стремлении к нирване, то есть концу страдания.

Тема влечения к жизни, о которой говорит вторая благородная истина, также выражена в триптихе «Душа и тело», где в ответе на сетования души о бытии в человеческом мире тело отвечает: «Не знаю я, что значит бытие, / Хотя и знаю, что зовут любовью» [6:65]. И любовь здесь понимается именно как любовь к жизни, жажда испытать все ее «печали, радости и бредни». В строках «Люблю в соленой плескаться волне, / Прислушиваться к крикам ястребиным, / Люблю на необъезженном коне / Нестись по лугу, пахнущему тмином» прослеживается упоение земными, телесными удовольствиями [6:65]. Но, пожалуй, наиболее ярко это упоение и его значимость для героя выражено в стихотворении «Память». Все описанные Гумилевым ипостаси испытывают жажду, влечение к каким-либо проявлениям жизни: у первого персонажа это «дерево, да рыжая собака», привязанность к близкому другу, к своему детскому «колдовскому» миру; у второго, того, кто хотел «стать богом и царем» это жажда славы и признания. Третий, «избранник свободы» стремится в другие, неведомые страны; четвертый меняет все предыдущие желания «на священный долгожданный бой». И последняя ипостась, о которой уже говорится в первом лице («Я – угрюмый и упрямый зодчий») – это воплощение желания духовного преобразования, о котором говорилось выше. Сердце героя будет палимо пламенем (желания, стремления – Е.Н.), пока трансформация не приведет его к Новому Иерусалиму, конечной цели духовного паломника.

Со стихотворением «Память» также перекликается буддийское учение о несуществовании души и об отрицании «индивидуального «я» – простой и вечной, тождественной самой себе субстанции» [13]. Личность в буддизме понимается только как «имя для обозначения соединенных в определенном порядке групп психофизических элементов» [13]. Все ипостаси лирического героя, представленные в стихотворении, собраны в едином теле, и, следовательно, под одним именем, являясь связанными между собой элементами. Таким образом, гумилевская формула «мы меняем души, не тела» органично вписывается в буддийский контекст.

Третья благородная истина буддизма – истина о прекращении страдания или о нирване. Состояние нирваны зачастую ошибочно трактуется как прекращение существования, но «буддийские тексты вполне отчетливо указывают на то, что угасает или затухает вовсе не бытие», а именно «страсти, привязанности, омрачения» [13]. Но в то же время, нирвана не является пребыванием бессмертной души в раю, она «не имеет меры в этом

мире, ибо ее нельзя описать в привычных человеку понятиях» [9:123]. Единственное, что можно точно сказать о ней это то, что она «радикально преобразует весь человеческий опыт, поэтому, оставаясь в пределах сансары, никто не может знать, что ждет его за ее порогом» [9:123]. Вопрос о природе нирваны относится к числу вопросов, на которые Будда не давал ответа, поскольку их предмет выходит «за пределы умопостигаемого» [9:172]. Такое понимание непостигаемого переключается с акмеистической концепцией о бессмысленности гносеологических спекуляций в области вещей, недоступных человеческим органам чувств. Эта концепция была разработана Гумилевым в статье «Наследие символизма и акмеизм», где он пишет, что «непознаваемое, по самому смыслу этого слова, нельзя познать; все попытки в этом направлении – нецеломудренны» [7:149]. В поэзии лидера акмеистов состояние нирваны, умиротворенное и безболезненное существование также никак не характеризуется. Для лирического героя Гумилева приход к такому состоянию – это конец пути, стремление «Лечь под царственную сикомору / И не подыматься никогда» [5:139]; или «найти страну, / В которой мог не плакать и не петь я, / Безмолвно поднимаясь в вышину / Неисчислимые тысячелетья!» [5:95]. Нирвана, к которой герои стремятся или в которой пребывают после окончания страданий, – это именно состояние, представляющее собой «Конец тревогам и удачам, / Слепым блужданиям души» [4:85]. Тема избавления от страданий и земных оков также проявляется в мотиве «обнуления», возвращение к истокам. Так, в поэме «Сон Адама», герой прошедший жизненный путь от грехопадения до Апокалипсиса, в конце просыпается в том же раю, в первородном, чистом состоянии. Похожий мотив в стихотворении «Прапамять»: «Когда же, наконец, восставши / От сна, я буду снова я, – / Простой индеец, задремавший / В священный вечер у ручья?» [5:131]. Таким образом, новое воплощение, обнуление всего предыдущего опыта в художественном мире Гумилева также может играть роль нирваны, бытия без страданий.

Четвертая благородная истина – истина о пути, ведущем к прекращению страданий. В буддизме восьмеричный путь – это «совокупность моральных норм, психотехнических процедур и определенных «теоретических» представлений. Буддийская традиция говорит о нем как о сочетании культуры поведения, культуры психики и культуры мудрости» [9:124]. По своей сути, восьмеричный путь – это конкретная пошаговая инструкция по достижению нирваны, включающая правильные взгляды, правильные намерения, правильную речь, правильные действия, правильный образ жизни, правильные усилия, правильное осознание и правильное сосредоточение. У Гумилева концепция пути понимается намного шире – это не просто способ достичь каких-либо иных областей, это образ жизни и мировоззрение. Неслучайно Ю.В. Зобнин называет поэта «странником духа» и отмечает, что «в истории русской литературы XX века не было поэта более «путного» [8:7]. Исследователь также подчеркивает, что «в тематическом репертуаре Гумилева тема «движения» традиционно находится в числе «приоритетных», программных тем» [8:7]. Путешествия у лидера акмеистов – это и источник жажды иных областей, и стремление утолить ее же, и нелегкий жребий изгнанника, и паломничество к вершинам духа. В контексте данного исследования нас, прежде всего, интересует духовное странничество, приводящее героя к успокоению его страстей и томлений. Мотивы такого странничества находим, прежде всего, в стихотворении «Возвращение», где герой, дошедший до Будды, сидящего у пагоды и поющего о безбольной жизни «Пред ним

склонился в восторге тайном, / И было сладко, как никогда» [4:125]. В стихотворении «Вечное» «дорога к солнцу от червя» должна привести героя к «субботе из суббот», дню, когда его душу уже не будут волновать мирские страсти и страдания. И здесь, так же, как и в «Возвращении» присутствует мотив спутника, который «Положит посох, обернется / И скажет просто: «Мы пришли» [4:85]. Жизнь, полная страданий и мучительных желаний, должна перейти в такое «простое», безбольное существование. Понимание дороги как «правого пути», связанного с совершенствованием и ведущего к блаженству, также присутствует в стихотворениях сборника «Фарфоровый павильон». По мнению Е. Раскиной, стихи из сборника воплощают идею «странничества как добродетели», характерную для китайской поэзии эпохи Тан.

Система лирических мотивов Н.С. Гумилева представляет собой сложный комплекс, включающий в себя элементы восточных и западных мифологий и религий и формирующий уникальный наднациональный и надконфессиональный художественный мир. Анализируя ориентальные мотивы в творчестве лидера акмеистов, С. Слободнюк отмечает, что именно «в неведомых таинственных странах, большой художник, постоянно искавший пути слияния культур Востока и Запада, обрел источник духовных сил» [12]. Элементы буддийского вероучения являются неотъемлемой частью темы «Индии духа» – одной из ключевых в поэзии Гумилева – и находят свое отражение не только в собственно «индийских» стихах, но и в ряде тем и сюжетов, проходящих через все творчество поэта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Богомолов Н.А. Русская литература начала XX века и оккультизм / Н.А. Богомолов – М.: Новое литературное обозрение, 1999. – 549 с.
2. Верховский Ю. Путь поэта / Ю. Верховский // Н.С. Гумилев: pro et contra / Ю. Верховский. – СПб: Издательство РХГИ, 2000. – С. 505–550.
3. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений в 10 т. Т.1 Стихотворения. Поэмы (1902 – 1910) / Н.С. Гумилев – М.: Воскресенье, 1998. – 502 с.
4. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений в 10 т. Т.2 Стихотворения. Поэмы (1910 – 1913) / Н.С. Гумилев – М.: Воскресенье, 1998. – 344 с.
5. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений в 10 т. Т.3 Стихотворения. Поэмы (1914 – 1918) / Н.С. Гумилев – М.: Воскресенье, 1999. – 464 с.
6. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений в 10 т. Т.4 Стихотворения. Поэмы (1918 – 1921) / Н.С. Гумилев – М.: Воскресенье, 2001. – 394 с.
7. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений в 10 т. Т.7 Статьи о литературе и искусстве. Обзоры. Рецензии / Н.С. Гумилев – М.: Воскресенье, 2006. – 552 с.
8. Зобнин Ю. В. Странник духа / Ю. В. Зобнин // Н.С. Гумилев: pro et contra / Ю. В. Зобнин. – СПб: Издательство РХГИ, 2000. – С. 5–52.
9. Лысенко В. Г. Ранний буддизм: религия и философия. Учебное пособие / В. Г. Лысенко. – М.: 2003. – 246 с.
10. Раскина Е. Ю. Куда ведет «путь конквистадоров»? [Электронный ресурс] / Е. Ю. Раскина – Режим доступа: <https://gumilev.ru/about/115/>.
11. Раскина Е. Ю. Темы, мотивы и образы «путевой словесности» в творчестве Н. С. Гумилёва [Электронный ресурс] / Е. Ю. Раскина – Режим доступа: <https://gumilev.ru/about/86/>.

12. Слободнюк С. Л. Элементы восточной духовности в поэзии Н. С. Гумилёва [Электронный ресурс] / С. Л. Слободнюк – Режим доступа: <https://gumilev.ru/about/104/>.
13. Торчинов Е. А. Введение в буддологию: курс лекций [Электронный ресурс] / Е. А. Торчинов – Режим доступа: <http://anthropology.ru/ru/edition/vvedenie-v-buddologiyu-kurs-lekciy>.

Нікітська К.І., аспірант
НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ

ЧОТИРИ БЛАГОРОДНІ ІСТИНИ МИКОЛИ ГУМІЛЬОВА: ПРО БУДДІЙСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ

Образ Індії у творчості М. С. Гумільова присутній як у вигляді посилань до культурних і релігійних реалій, так і у вигляді своєрідного духовного ідеалу. У даній статті основні мотиви поезії лідера акмеїстів проаналізовані у зіставленні з ключовими постулатами буддизму. Основою буддійського світогляду є вчення про чотири благородні істини: істина про страждання; істина про причини страждання; істина про позбавлення від страждання; істина про вісімковий шлях. Кожна з істин знаходить своє відображення у творчості Гумільова і, стаючи частиною складного мотивного комплексу, бере участь у формуванні унікального художнього світу.

Ключові слова: Індія, буддизм, страждання, нірвана, духовний шлях

Nikitskaya E.I., PhD student
Dragomanov national pedagogical university, Kiev

GUMILEV'S FOUR NOBLE TRUTHS: ELEMENTS OF BUDDHISM IN POET'S WORKS

The image of India is present in the works by N. S. Gumilev both in the form of references to cultural and religious realities, and in the form of spiritual ideal. In this article, the main motifs of Gumilev's poetry are analyzed in comparison with the key postulates of Buddhism. The basis of the Buddhist worldview is the doctrine of the Four noble truths: the truth about suffering; the truth about the reasons of suffering; the truth about becoming free from suffering; the truth about the Eightfold Path. Each of the truths is reflected in Gumilyov's poetry and, while becoming a part of a motive complex, participates in the formation of a unique imagery.

Key words: India, Buddhism, suffering, nirvana, spiritual path.

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ЯВИЩЕ ЛІТЕРАТУРИ

У статті йдеться про листи, які виходять за межі побутової сфери і стають явищем літературним, породжуючи до життя нові літературні жанри і нові художні прийоми.

Ключові слова: лист, псевдоісторичні листи, фіктивні листи, епістолярій, епістолярний роман, епістолярна література.

Протягом багатьох століть листи були єдиним засобом комунікації на відстані, а тому значення їх для суспільства було надзвичайно велике. Мистецтву написання листів приділяли значну увагу.

Наука написання листів увійшла до риторики, яка сформувала низку схематичних вимог, завдяки чому лист перетворився на самостійний вид мистецтва слова зі своїми індивідуальними особливостями. На відміну від публічної ораторської промови лист мав бути коротким і відносно простим; на відміну від наукової прози – емоційним; від усного мовлення лист відрізнявся стилістичним оформленням. Специфіка листа полягала в інтимній інтонації, яка відповідала характеру адресата.

До навчальних дисциплін риторичних шкіл, крім складання промов, входило написання листів на задану тему і до заданого адресата. Згодом це призвело до появи літератури фіктивних листів. Тобто вже у античні часи лист поступово переходить за рамки реального листування і стає умовною формою філософської проповіді і наукового трактату. Цією формою активно користувалися кініки, придумуючи найрізноманітніші фантастичні ситуації: так Меніп (III ст. до н. е.) створював листи богів до математиків, фізиків, епікурейців тощо. Повчальні листи продовжили традицію наукової літератури діалогів, поступово набуваючи характеру опису, позбавленого емоційності. Листи на етичні теми опинилися у сфері риторики: тон інтимного листування давав змогу емоційно звертатися до широкого загалу читачів [3].

Після підкорення Греції Римом римська культура почала запозичувати надбання грецької культури, в тому числі і риторику. В Римі відкриваються школи риторики, а під час поїздок римляни починають відвідувати подібні школи і в самій Греції. Римська література сприймає словесні форми, винайдені греками, і досягає найвищого розквіту. Не залишився поза увагою і епістолярій.

В римській епістолографії відбувається той же процес, що і в грецькій: лист починає жити самостійним життям, незалежно від реального приводу написання його автором і отримання адресатом.

В епоху римського імператора Октавіана Августа (63-14 до н. е.) традицію дидактичних і риторських листів сприймає римська поезія. Римський поет Квінт Гораций Флакк (65-8 до н. е.) вкладає роздуми про власне життя, а також свою теорію поезії в інтимну форму послань.

У римського філософа Луція Аннея Сенеки (4 до н. е. - 65) головне у листах – розкриття філософського світобачення. Із трьох складових епістолярної ситуації (автор – повідомлення – адресат) значення першого і останнього зводиться до мінімуму. Пліній Молодший (повне ім'я – Гай Пліній Цецилій Секунд; 61-113) навіть сам віддає свої листи, роблячи їх доступними для більш широкого загалу читачів, ніж їх безпосередню адресати. Різноманітний тематичний підбір листів, відмова від хронологічного порядку при їх розподілі свідчить про те, що листи Плінія відриваються самим автором від конкретної ситуації написання і функціонують як художні твори.

В грецькій літературі періоду імперії розвиток епістолографії як особливого літературного жанру пов'язано з таким культурним напрямом пізньої античності як друга (або нова) софістика. Цей напрям виник у II столітті в грецьких провінціях Малої Азії, підкорених Римом. Друга софістика своєю метою ставила відродження грецького красномовства шляхом наслідування кращих зразків минулого. Наслідування класичних зразків минулого фактично визначає розвиток грецької літератури на кілька століть вперед. Створюється штучний стиль літературної мови – аттикізм. Він був відірваний від розмовної мови і максимально наближався до мови аттичної прози IV століття до н. е.

Епістолярна література періоду другої софістики хронологічно і тематично ділиться на дві групи:

1) епістолографія кінця II – початку III століття (включає в себе фіктивні літературні листи (Клавдій Еліан (бл. 170 – після 222) [5], Алкифрон (II-III століття) [5] та ін.);

2) епістолографія IV-V століття (представлена в основному справжнім листуванням літературно освіченої верхівки суспільства (Юліан [2; 5], Лібаній (314 - пр. 393) [5], Сімаха (пр. 340 – пр. 403) [5] та ін.).

В фіктивних літературних листах епістолярна форма виступає як художній прийом. Грецька риторика пристосувала її до зображення характеру і передачі настрою, а отже і тепер вона пов'язується із зображенням певних характерів (листи селян, рибаків, паразитів) і передачею певного настрою. Літературне відтворення листування кількох осіб дає можливість виявити не тільки характер і настрій, але й певну ситуацію. Таким чином виникають зачатки епістолярного роману. Основною темою літературних листів цього періоду було зображення побутової тематики. Це обумовлювалося приналежністю епістолярного жанру до простого стилю.

Виникають і псевдоісторичні листи. Це була продукція риторських шкіл і створювалися вони від імені героїв давнини. Псевдоісторичні листи породили особливу літературу біографічних епістолярних повістей. Цикли листів описують вчинки і настрої героя, факти беруться із історичного джерела, суб'єктивна інтерпретація залежить від моралі філософських шкіл пізньої античності. Тобто лист сприймається як певна система засобів вираження, зумовлена характером особи, від імені якої він пишеться.

У середньовіччі лист також відіграв важливу роль. Вчене листування складало основну частину творів багатьох письменників. Писалися такі листи без певної схеми, виходячи із логіки обговорюваного матеріалу. Існували і ділові листи.

На відміну від античності, де лист сприймався як заміна усного спілкування і орієнтувалося на неформальну усну розмову, в середні віки письмове спілкування вважалося природним, а усне – виключним. Спостерігається відхід від творення (античність) до відтворення, до регулювання, схематизації (середньовіччя). Якщо в античні часи на

першому місці був зміст, то в середні віки на першому місці опинилася форма. Мистецтво слова формалізується, лист фактично перетворюється на формулярій [7].

Зміни відбулися завдяки італійському поетові Франческу Петрарці (1304-1374). Вчений Л. М. Баткін, досліджуючи творчість Петрарки, відзначає особливості його стилю: «Коротше кажучи, приватний лист у Петрарки є зовсім особливий злитий життєво-літературний (або позалітературно-літературний) жанр. Щось ніби щоденника у листах (к це відбудеться через століття), який пишеться для друзів, як для себе (це завжди *soliloquium*), і для себе, як для друзів. Притому у Петрарки – і для всіх читачів, на віки». [1, 78]. Сам же поет не виявляє у листах своє «Я», а створює авторське «Я». Багато із його листів являють собою політичні і моральні трактати, інші – публіцистичні статті. Незавершений твір «Нащадкам» («*Epistola ad posteross*») є, по суті, першим відомим «листом у вічність».

У епоху Відродження кореспонденція стала засобом передачі політичної, літературної та наукової інформації. Лист, виконуючи свої безпосередні функції, виявився одночас зручною літературною формою. У XVI ст. з'явилася пам'ятка епістолярної літератури – «Листи темних людей». Це була сатира, спрямована проти богословів, не сприймаючих ідей гуманізму.

Починаючи з XVII ст. лист все активніше проникає в літературу. Наслідком цього стала поява епістолярної літератури. Епістолярна література – це різножанрові твори художньої літератури, в яких використовується форма листа чи послання. Виникає новий жанр – епістолярний роман (роман у листах). Епістолярний роман – це різновид роману, який являє собою цикл листів одного або кількох героїв роману. У листах виражаються душевні переживання героїв, відображена їхня внутрішня еволюція.

Один із перших зразків цього жанру в європейській літературі – «Португальські листи» французького письменника Габріеля-Жозефа Гійєрага. Цей роман – літературна містифікація, яка являє собою збірник любовних листів португальської монахині Маріани Алькофорато. Другий роман у листах XVII століття – «Любовне листування дворянина і його сестри» (1684) англійської письменниці Афрі Бен.

Серед найвідоміших романів у листах можна назвати романи англійського письменника Семюеля Ричардсона («Памела, або Нагороджена доброчесність», «Клариса», «Історія сера Чарльза Грандісона»), французьких письменників Шарля Луї де Монтеск'є («Перські листи») і Шодерло де Лакло («Небезпечні зв'язки»), Йоганна Вольфганга Гете («Страждання юного Вертера»), російських письменників Миколи Некрасова («Роман у листах»), Федора Достоєвського («Бідні люди»), Олександра Купріна («Сентиментальний роман»), Леоніда Андрєєва («Два листи»), Івана Буніна («Невідомий друг») тощо. Українські письменники також використовували епістолярну форму (Тарас Шевченко «Музикант», «Художник»; Павло Загребельний «Намилена трава» тощо).

Крім того, лист може бути і драматичним прийомом європейської комедії (наприклад, у Бомарше в «Севільському цирюльнику», у Гоголя в «Ревізорі», у Островського в «Останній жертві»). Використання листа як прийому дає можливість автору жвавіше розкрити дію, а в деяких випадках лист стає навіть основною рушійною силою п'єси (наприклад, в «Ревізорі» лист до городничого є зав'язкою комедії, а лист Хлестакова до Тряпичкіна – її розв'язка).

Використання листа як драматургічного прийому сягає давнини. В античній драмі лист використовується в трагедії Еврипіда («Іфігенія в Тавриді»), а також у комедіях Плавта («Бакхиди», «Куркуліон», «Перс», «Псевдолл»).

Виникнувши внаслідок потреби у спілкуванні і передачі інформації, лист поступово проникає у літературу і стає яскравим літературним явищем, породивши нові жанри і форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баткин Л. М. Петрарка на острие собственного пера. Авторское самосознание в письмах поэта. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – 184 с.
2. Император Юлиан. Письма // Вестник древней истории. – 1970. – №1(111). – С. 237-242; №2(112). – С. 231-259; №3(113). – С. 223-250.
3. Миллер Т. А. Античные теории эпистолярного стиля // Античная эпистолография: очерки. - М.: Наука, 1967. – С. 5-25.
4. Миллер Т. А. Псевдоисторическая эпистолография // Античная эпистолография: очерки / АН СССР. Институт мировой литературы им. А. М. Горького. – М.: Наука, 1967. – С. 5-25.
5. Памятники позднего античного ораторского и эпистолярного искусства II – V века / Отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. – М.: Наука, 1964. – 234 с.
6. Петровский С. А. Письма в римской комедии // Античная эпистолография: очерки. – М.: Наука, 1967. – С. 153-161.
7. Проблемы литературной теории в Византии и латинском средневековье. – Москва: Наука, 1986. – С. 103-108.
8. Фрейберг Л. А. Фиктивное письмо в поздней греческой прозе // Античная эпистолография: очерки. - М.: Наука, 1967. – С. 162-191.

Олещенко Т.А., старший преподаватель
МАУП, Киев

ЭПИСТОЛЯРИЙ КАК ЯВЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье речь идет о письмах, которые выходят за рамки бытовой сферы и становятся явлением литературным, порождая новые литературные жанры и новые художественные приёмы.

Ключевые слова: письмо, псевдоисторические письма, фиктивные письма, эпистолярий, эпистолярный роман, эпистолярная литература.

Oleschenko T.A., instructor
IAPM, Kiev

EPISTOLARY ARCHIVE AS LITERATURE PHENOMENON

The article deals with the letters that exceed the limits of everyday life and become a literary phenomenon, creating new literary genres and new aesthetic methods.

Key words: letter, pseudo-historical letters, fiction letters, epistolary archive, epistolary novel, epistolary literature.

Шкляєва Н.В., канд. філол. наук, доцент,
Луцький національний технічний університет, Луцьк
Николюк Т.В., канд. філол. наук, доцент,
Луцький національний технічний університет, Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІЧНОЇ ПРОЗИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

У статті досліджено сучасний стан поширення народної топонімічної прози Західного Полісся на основі архівних матеріалів Полісько-Волинського народознавчого центру НАН України. Визначено основні мотиви, притаманні топонімічній прозі регіону. Вказано критерії змістового наповнення поняття «топонімічна проза».

Ключові слова: народна топонімічна проза, легенда, переказ, мотив, Західне Полісся.

Під терміном топонімічна проза у фольклористиці прийнято розуміти сукупність мотивів усної народної прози, які пояснюють походження назв природних та штучно створених об'єктів, умовно позначуваних поняттям топоніми. На сьогодні це один із один із найбагатших і найменш вивчених розділів української народної творчості.

Ця ділянка фольклору належить до найвразливіших сфер, оскільки становить одне з найдинамічніших явищ народної творчості. Зі спорадичними змінами ландшафту, викликаними господарською діяльністю людини, одні топоніми щезають, інші з'являються. Разом зі старими назвами зникають і фольклорні обґрунтування їхнього походження. Нові ж народжуються тільки через деякий час. Таким чином, перебуваючи в постійному русі, зумовленому техногенними навантаженнями на ландшафт, топонімічна етимологія потребує постійної уваги, а отже, тема **актуальна** для дослідження.

Регіонально-краєзнавчий аспект цього питання відкриває широкі можливості для його використання як історичного джерела. Закономірності наявності чи відсутності тих чи інших тем та мотивів нерідко знаходять свої причини в історичних чинниках. Певною мірою це стосується і таких сфер як ландшафт, господарська, демографічна, етнічна специфіка краю.

Методологія збору та дослідження цього матеріалу поки що також не вироблена. Об'єктом та **метою** дослідження статті є науково достовірні архівні тексти топонімічних переказів та легенд, виявлених на Західному Поліссі.

Джерельною базою служать архівні матеріали Полісько-Волинського народознавчого центру НАН України (далі ПВНЦ), які й стали фактологічною основою дослідження цієї статті.

Кожний регіон має свою специфіку орієнтації і історичної інформації. Топонімічна проза Західного Полісся, функціонуючи у фольклорній традиції народних творів про власні географічні назви, повністю зберігає її основні жанрові ознаки. Її основне завдання у сфері побутування – обґрунтувати топоніми, що виконують роль орієнтування на місцевості. Вона зберігає і передає інформацію у двох формах – реальній та фантастичній, звідси є перекази і легенди, що супроводжують в основному мікротопоніми.

Особливістю мікротопоніміки західнополіської топонімічної прози є перевага фактологічних повідомлень, що супроводжують топоніми, так званих мотивацій, семантика яких сягає в основному різних характеристик функціонування природи регіону та його населення.

Суспільно-політичне життя людини і функціонування природи і є тими основними темами, навколо яких і формуються мотиви про історію і динаміку цих основних сфер та позначення місцевості їхніми хронотипами.

Західне Полісся за багатьма історіографічними згадками було краєм, який лежав на узбіччі найдраматичніших подій давньої історії. Якимсь чином це позначилось й на його топонімічній прозі. Чимало назв цього регіону, не зважаючи на свою недоступність із погляду сучасної лексики, не мають і топонімічних обґрунтувань, які як правило стають виплодом народного етимологізування. Це свідчить лише про одне – про їхню давність.

Народна топоніміка Західного Полісся рясніє мотивами втечі та переховування, мотивами відродження рудиментарних форм народної архітектури, мотивами іноетнічного суспільства. У цьому й полягає своєрідність топонімічних мотивів на тему суспільно-політичного життя та родинного побуту, господарства, а також відетнонімічних, антропо-німічних мотивів.

Розмірений ритм життя поліщуків давав можливість для глибоких спостережень над природою. У зв'язку з цим важко визначитися, що було головним інструментом у створенні топонімікону поліщука: природа чи він сам? Стільки об'єктів, співзвучних із назвами рослин та тварин, мабуть, не має жоден із регіонів: Тур, Рись, Заячівка, Волошки, Веприк, Жабка, Вужиськ, Видричі, Журавлики, Гупали, Окунин, Сомин, Карасин, Комарово тощо.

Серед мотивів, які дають пояснення назвам, пов'язаним із функціонуванням природи, найпомітніші цикли становлять лімнонімічні (які пояснюють назви озер), гелонімічні (назви боліт), оронімічні (назви гір), зоогонічні та фітонімічні.

Закріплення мотивації за тим чи іншим мотивом залежить від об'єкта, назва якого пояснюється: макротопонім чи мікротопонім; від часу виникнення топоніма, від способів і можливостей впливу людини на природне середовище або зміни його внаслідок дії явища природи: блискавки, руху підземних вод, випадання надміру дощу. Назви рослин, тварин, птахів, плазунів, комах, як правило, ставали топонімами при умові великого скупчення їх на певній території, або ж навпаки проявлялись в одному екземплярі серед природного розмаїття.

Топонімічну прозу Західного Полісся репрезентують мотиви відображення військових конфліктів, відетнонімічні, антропонімічні, родинно-побутові, реліктових форм народної архітектури, господарської діяльності, оронімічні, фітонімічні, гелонімічні, зоогонічні, лімнонімічні. Кожна з цих груп – своєрідна інформативна база народних спостережень про об'єкт, що став предметом народнонаукових зацікавлень. Достовірність поданої у них інформації доволі висока. Так мотиви військових конфліктів корелюються з даними історії, перекази з відетнонімічними та родинно-побутовими мотивами з соціологією, перекази про різні види будівель – з даними про народну архітектуру, фітонімічні та зоогонічні – з даними ботаніки та зоології, оронімічні, гелонімічні, лімнонімічні – з географії, економіки, народного господарства.

Поетика топонімічної прози Західного Полісся у переважній більшості не виходить за межі форм, властивих для хроніката (короткої безсюжетної інформації фактологічного характеру). Однак серед її зразків знаходимо й легенди. Форму легенди здебільшого набули розповіді про утворення озер та твори на родинно-побутову тематику. Сюжети цих легенд мають чітку структуру з відкритими причинно-наслідковими зв'язками.

Серед творів з історичними мотивами переважають хронікати. Пам'ятками духовної культури стали описані в них пагорби та острівки, означені як Татарські, колишні мости, названі Шведськими [3; 4].

Тільки хронікатами бувають перекази з фітонімічними мотивами. Окремі з них нагадують таксодрологічну характеристику колишніх лісів [9; 10; 21; 22].

Оронімічні мотиви Західного Полісся переважно вказують на імена власників цих об'єктів. Походження багатьох пагорбів пояснюється насипанням їх шапками та закопуванням скарбів [30; 25; 39].

Серед топонімічної прози з родинно-побутовими мотивами знаходимо повідомлення про народження близнят, трійнят і навіть семеро дітей [1; 5; 3; 4].

У західнополіській топонімічній прозі є багато хронікатів, пов'язаних з прізвищами людей, від яких утворились топоніми [28; 30; 33; 35; 38].

Топонімічній прозі з історичними мотивами на Західному Поліссі властива своєрідна система персонажів з нерозгорнутою характеристикою. У переказах і легендах лише вказується на одну-дві риси. З давніх часів татарської навали відомі образи цих завойовників: чоловіків і жінок. Загальна риса – жорстокість. Уяву місцевих жителів збуджували жінки з армії завойовників, зокрема, їхня витривалість: вони керували військом, народжували дітей на болотах. Проте в кмітливості поступаються слов'янам, якими керує інстинкт самозбереження [3; 4; 10]. Набагато благороднішими постають шведи. Народна свідомість зафіксувала їх як людей конструктивного начала: будували греблі, мости. Доповнює галерею цих персонажів образ діда-провідника, який повів ворогів через непрохідний ліс. Це патріот, який ціною власного життя рятує своїх людей від смерті [2; 3; 4].

„Чужі”, не свої люди потрапляли на західнополіські землі не лише у воєнні часи. З хронікатів із етнімічними мотивами дізнаємося, що тут, крім корінного населення, жили поляки, євреї, німці, голландці, цигани. На відміну від інших жанрів неказкової прози: анекдотів, побрехеньок – перекази не вдаються у поширені характеристики навіть доміантних рис характеру цих людей. Вони констатують факт: проживали. Більш поширена інформація збереглася про євреїв. Очевидно, тому, що жили інакше: не орали, не робили на полі, купували щось, продавали; телята скуповували, різали, продавали, брали землю в оренду. Рід занять їх істотно різнився від українських уподобань. У переказах про циган вказується, що вони займались лише ковальством [21; 26; 27; 30].

Хронікати з антропонімічними мотивами містять інформацію про рівень матеріального забезпечення людей. Тут виділяються особи, імена яких відомі в усій Україні: пани Вишневецькі, Опалінські і т.д. Дізнаємося про панів місцевого масштабу. Таким чином західнополіські перекази доповнюють списки багатих людей. У народі цінувались звичайні хазяї, особливо ті, хто робив якийсь значущо важливий вчинок для громади: збудував млин, прокопав рів тощо. Класове розшарування у народній свідомості зафіксувалось такими словами: багатир, хазяїн, вельми багатий хазяїн, пан і батрак, наймит [12; 13; 14; 17; 20].

У топонімічній прозі з родинно-побутовими мотивами західнополіська оповідальна традиція частіше концентрує увагу чомусь на образах жінок. В легендах з такими мотивами увагою наділяються найемасипованіші та найупертіші з них – Красна Пані, яка одна воює проти цілого війська, панська донька, яка самовільно виходить заміж за простого селянина Любаша, інша панянка топиться в знак протесту, що її віддають за нелюба. У переказах ця жіноча неординарність реалізується мотивом звичайного народження близнят. [1; 2; 3; 5]

Досить поширена в західнополіській топонімічній прозі думка про водні об'єкти як прокляті місця. Прізвиськами їхньої появи уявляються надміру жадібні, горді, егоїстичні люди або ж звичайні прокляття. Промовлене у фатальні години слово спричиняє велику біду: утворення провалля і заповнення його водою. Регіональною особливістю західнополіських легенд можна вважати ту обставину, що поліщуки вдаються до лихослів'я навіть у церкві. Внаслідок цього майже кожен такий водний об'єкт в уяві місцевих мешканців наділяється мотивом відлунювання з дна озера церковних дзвонів [18: 19].

Оскільки Західне Полісся – місцевість, укрита лісами і непрохідними болотами, навіть у переказах десь на інтертекстуальному рівні ці об'єкти виступають як персоналізовані образи. З одного боку вони стихія, непередбачуване природне середовище, з другого – захисток від ворогів. [18: 19]

Дослідження топонімічної прози Західного Полісся, дозволяє робити висновки, що основою номінації топооб'єктів цього регіону стали такі ознаки:

1. Національності належність.
2. Особливості побуту „чужих людей”.
3. Компактне проживання національних меншин.
4. Предмет або місце, завдяки якому вдалося зберегти життя.
5. Різновиди жител, що вперше з'явилися на даній місцевості.
6. Прізвиська відомих у краї людей або цікавих за якимись іншими характеристиками.
7. Види ремесел чи промислів, що розвивались у певному місці.
8. Скупчення свійських тварин, диких звірів, комах, плазунів.
9. Психічні відчуття людей, які перебували в місцевості: радість, страх, здивування.
10. Трагічні події, що трапились у цьому місці.

Інформація з народних вуст та з наукових джерел можуть перебувати на рівні взаємодоповнення. Так, народ не фіксує точних дат. Час вимірюється приблизно, як от: „ще за татар”, „за козаків”, „як шведи тут були”, „ще за панів”, „ще за Польщі”, „колись давно”, „колись тут був ліс”, „колись тут було поле”.

Посилання на історичну наукову літературу дозволило нам конкретизувати час воєнних подій, встановити, що в народі не завжди диференціювались завойовники. Народні перекази в свою чергу підказують історикам шлях армії, називають населені пункти, де перебували загарбники, розповідають про їхній побут на окупованих територіях. Так, шлях татарської навали на Польщу пролягав через такі села як, Висоцьк, Пульмо, Забужжя. Ми дізнаємося про ринки на Західному Поліссі, на яких продавали у рабство наших людей, про те, що навіть жінки керували набігами [1; 2; 3; 4; 5].

Дізнаємося з переказів і про інженерну культуру шведського війська. Шведи йшли через Старовижівський, Ратнівський, Камінь-Каширський та Маневіцький райони. Там

головним чином сконцентровані й топонімічні перекази, метою яких було пояснити походження назв з топоосною „шведській”. Події визвольної війни 1648-1650 рр. розгорнулись у Ратнівському та Ковельському районах [3: 4].

На рівні взаємоповнення інформації перебувають перекази з народногосподарськими мотивами та наукові джерела з економіки. З переказів дізнаємося, як випасали худобу, яку саме і де; чим засівали землю, як відвойовували шматки орної землі у природи і як її обробляли і т.д. [21; 22; 24; 26].

Народна проза дає нам інформацію про населення та обживання краю. Люди вибирали місце для життя, враховуючи не лише зручність географічного положення, а й наявність майстра-ремісника, села розростались біля монастирів [21].

Часове визначення у зразках топонімічної прози, як-от: „колись тут були ліси, луки” і т.д. дозволяє зробити висновки про руйнівний вплив людини на фауну і флору Західного Полісся [9; 10; 11; 14; 21].

Значна кількість достовірних хронікатів у топонімічній прозі Західного Полісся, представлених у фондах Полісько-Волинського народознавчого центру, свідчить про потужний розвиток реального наукового мислення населення цього регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 21.
2. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 22.
3. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 23.
4. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 24.
5. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 25.
6. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 27.
7. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 29.
8. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 30.
9. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 39.
10. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 36а.
11. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 40.
12. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 42.
13. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 47.
14. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 50а.
15. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 51.
16. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 54.
17. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 69.
18. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 70.
19. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 73.
20. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 74.
21. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 75.
22. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 76.
23. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 80.
24. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 81.
25. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 85.
26. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 86.

27. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 88 .
28. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 90.
29. Архів ПВНЦ. – Ф. 1. – Од. зб. 91.
30. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 93.
31. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 98.
32. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 98А.
33. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 99.
34. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 100.
35. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 102.
36. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 106.
37. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 107.
38. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 108.
39. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 109.
40. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб. 110.

Шкляева Н.В., кандидат филол. наук, доцент,
Луцкий национальный технический университет, Луцк
Николюк Т.В., кандидат филол. наук, доцент,
Луцкий национальный технический университет, Луцк

ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ

В статье исследованы особенности распространения народной топонимической прозы Западного Полесья на основе архивных материалов Полесско-Волынского народо-ведческого центра НАН Украины. Определены основные мотивы, присущие топонимической прозе региона. Указано критерии содержательного наполнения понятия «топонимическая проза».

Ключевые слова: народная топонимическая проза, легенда, предание, мотив, Западное Полесье.

Shklyaiava N.V., Ph.D (Linguistics),
Lutsk national university, Lutsk
Nykoliuk T.V. Ph.D (Linguistics),
Lutsk national university, Lutsk

THE PECULIARITIES OF WESTERN POLISSYA TOPONYMIC PROSE

The article investigates the current state of distribution of Western Polissya folk toponymic prose on the basis of archived materials of the Polissya-Volyn national center in the National academy of sciences of Ukraine. The main motives of regional toponymic prose are determined. The notion criteria of the term “toponymic prose” are specified.

Key words: folk toponymic prose, legend, retelling, motive, Western Polissya.

АРТИШОК КАК МАЛАЯ СЕТЕВАЯ ПОЭТИЧЕСКАЯ ФОРМА

В статье рассматриваются жанровые особенности сетевой поэзии, дается описание артишоков как специфического, истинно сетевого жанра, анализируются наиболее характерные черты, отличающие артишоки от традиционных лирических жанров.

Ключевые слова: *сетевая поэзия, жанры сетевой поэзии, интерактивность, артишок, новый жанр.*

Всемирная информационная интернет-среда коренным образом изменила наше представление о массовой коммуникации, с одной стороны, необычайно расширив ее возможности, а с другой – обеспечив ее децентрализацию и диверсификацию. Возник мощный поток сетевой литературы с неповторимыми, своеобразными чертами. Появился новый феномен современной жизни – миллионы произведений «сетературы», массовый читатель и сетевой виртуальный автор. Интернетом вызвана небывалая творческая активность людей, связанная с языком и коммуникацией, возникли новые черты во взаимоотношении автора и публики, многочисленно увеличилась метаязыковая рефлексия и внимание к гипертекстовой организации сообщения, что нашло отражение в том числе и в усилении игровых интенций коммуникантов. В языковом отношении интернет-общение представляет собой гибрид письменной и устной речи. Среда интернета становится особой инфраструктурой при культуре и стремится стать информационной средой существования каждого человека, поэтому изучение особенностей сетевой коммуникации представляет огромный интерес для самых разных отраслей гуманитарной науки, в том числе и жанроведения.

На современном этапе возникают новые сетевые жанры, появление которых было вызвано техническими возможностями всемирной сети и созданными на ее основе сервисами: чаты, посты на форумах, записи пользователей, мгновенные сообщения, твиты. Некоторые существующие жанры трансформируются, подстраиваясь под возможности и требования интернета, к примеру, дневниковые записи видоизменились до блогов. Несомненно, все происходящие процессы не остались без внимания лингвистов, что отразилось в появлении нового направления – виртуального жанроведения (Е.И. Горошко, Л.А. Капанадзе, М.Л. Макаров, Л.Ф. Компанцева, Л.Ю. Щипицина, О.В. Лутовинова и др.), целью которого является определение, описание, структурирование и классификация существующих виртуальных жанров, выявление различий и сходств с традиционными жанрами, а также выявление эволюции интернет-жанров.

Следует отметить вариативность терминологии в отношении интернет-жанра: интернет-жанр (Е.И. Горошко, Е.А. Жигалина), виртуальный жанр (О.В. Лутовинова, Е.И. Горошко, Л.Ф. Компанцева), цифровой жанр (А.К. Досенко, Н.А. Ахренова), электронный жанр (М.Л. Макаров, Л.А. Капанадзе, А.Н. Саенко), сетевой жанр (Г.И. Трофимова), гипержанр (Л.А. Капанадзе), жанровый формат виртуального дискурса

(Л.Ф. Компанцева), цифровой жанр/ жанр компьютерно-опосредованной коммуникации (Л.Ю. Щипицина) и др. Определения феномена интернет-жанра также разнообразны. Так, П.Е. Кондрашов трактует интернет-жанр как «речеповеденческий тип компьютерного дискурса» [2, С.13], Л.Ю. Щипицина под жанром компьютерно-опосредованной коммуникации понимает «устойчивый тип текста, форму, которую принимают конкретные проявления речевой деятельности в сфере компьютерно-опосредованной коммуникации» [6, С.20], а Е.И. Горошко и Е.А. Жигалина подчеркивают целесообразность определения виртуального жанра как «вербально-знакового оформления типичной ситуации взаимодействия людей в сети Интернет» [1, С.116]. Вероятно, это связано с относительно небольшим возрастом виртуального жанроведения как дисциплины, а также с тем фактом, что «расширение гипертекстовых границ приводит к размыванию жанровых ограничений и помет функционально-стилистической принадлежности, что заставляет говорить о явлении диффузности, то есть взаимопроникновения языковых средств» [5, С. 55]. Утверждение Г.Н. Трофимовой особенно актуально для интернет-поэзии, которая, в силу своей специфики, мгновенно реагирует на происходящие изменения в коммуникативном пространстве интернета. В результате происходящие в жанрах изменения настолько плавны и постоянны, что происходит постоянное «обновление версии» жанра с сохранением основного «костяка» признаков. Значительная часть малых интернет-жанров (или же жанров микропоэзии, как их называют сами сетевые авторы) пишется по правилам, придуманным для исторически первой разновидности – пирожков. Это дает нам основание внутри группы малых жанров сетевых поэтических текстов выделять жанроиды (термин К.Ф. Седова) [4, С. 218], одним из которых является артишок.

Артишок – жанровая форма интернет-поэзии, созданная Олесем Тибелиусом (© oless) и Олегом Гракело (© Олег Олег) летом 2012-го года и до сих пор популярная в сети. Первый поэтический текст был создан в качестве эксперимента по поиску новой жанровой формы:

*немецкий бы выучил только за то
что им разговаривал фауст
но лень и откладываю на потом
каюсь*

© Олег Олег & oless [3].

Артишоки написаны амфибрахией, скомбинированной с хореем: первая и третья строки – четырехстопным амфибрахией с усечением в последней стопе, вторая – трехстопным амфибрахией, а четвертая – одностопным хореем, с размером слогов по строкам 11-9-11-2 (отсюда название группы «Вконтакте») и «условно» перекрестной рифмой (со строгим соблюдением рифмы во второй и четвертой строках и предпочтительной, но не обязательной, – в первой и третьей строке):

*в глазах кружевные кристаллики зла
их холод смертельно серьёзен
а только вчера по ресницам текла
осень © ЮГ*

Отсутствие пунктуационных знаков, прописных букв, дефисов и прописывание «скрытых слогов» (вставка гласной на месте стыка нескольких согласных, например, *театыр, осетыр*) были позаимствованы из популярных пирожков и порошков. Однако в

правилах написания артишоков подчеркивалось, что, несмотря на возможность присутствия некоторой «порошковости» в артишоках, напевность и мелодичность амфибрахия обуславливают выбор тематики и стилистики сетевых поэтических текстов: «Для пояснения оттенков формата и его возможных лёгких отличий от порошка, обусловленных более длинной строкой и триольной певучестью, привожу здесь ещё одну не дословную цитату из той переписки с Олегом: «Этот размер больше для романтического декламования в берете и кашне, главное смотреть вдаль, склонив голову, сминая в руках длинную папиросу». Вот приятно было бы, если бы формат развивался в этом направлении, а не в сторону упрощения и опошления» [3]. Сетевые авторы стараются придерживаться рекомендаций, юмор, по сравнению с пирожками и производными от него жанроидами, интеллектуален, отсутствует «пикантная окраска» двух девяток, максимально чёрный юмор пирожков и сарказмическая самоирония депрессяшек. Легкость в юморе, недосказанность и аллюзии – вот способы передать атмосферу в артишоках. По своей форме это маленькие колоритные зарисовки, которые косвенно затрагивают серьёзные темы. Так, в артишоке автора с ником © Вороныч через начинающий проявляться характер и уровень воспитания ребенка показан «проблемный» слой населения: «вчера остановлен был в детском саду / каким то разнuzданным парнем / наездами есть чо а если найду / барни» [3]. Взрослые ценности (кошелек, часы, телефон), которыми интересуется указанный социальный слой, заменены на «детское сокровище», что значительно смягчает остроту темы, при этом подчеркивается ее значимость в обществе.

Культура взаимодействия автора и читателя может быть названа интернет-этикетом (по аналогии с речевым), новые авторы стараются максимально изучить принятые в сообществе правила общения, и написание комментариев (не обязательно положительных, но желательные конструктивных и аргументированных) к поэтическим текстам другого автора – одно из правил этикета. При публикации своего варианта части артишока реципиент не дублирует совпадающие строки, а ставит вместо них косую черту. Так, в ответ на опубликованный © LaSSo артишок («понять было ною совсем нелегко / суть квеста что был ему впарен / поскольку господь был весьма высоко / парен») Анатолий Карпов предлагает свою концовку следующим образом:

//

*а первым смог выполнить квест юрий го
гарин [3].*

Две косые черты значат, что две строки остаются прежними, заменяется только вторая часть поэтического текста. Подчеркнем, что в версии А. Карпова *го...гарин* обусловлен смещением двух значений – *Гагарин* и *го* (разговорный вариант от англ. go в значении «давай поиграем/заходи в игру»: «Юрий, *го* в игру “Ковчег”»).

При указании комментаторами на ошибку в авторском тексте исходный артишок правится, комментарий же не удаляется по негласному правилу, дабы остальные читатели могли проследить правку текста. Однако автор может не согласиться и аргументировать «правильность» ошибки, мотивировав свой вариант написания. Так, Алексей Гильмиев (© Алексей) опубликовал артишок («*туть к сердцу мужчин сквозь желудочный тракт / излишне извилист и долог / я вас уверяю как опытный практ / олог*») и в комментарии получил совет исправить *практ* на *прокт*, однако аргументировал свой выбор следующим образом: «*Роман, тут намек на ожидаемое «практик»... плюс к тому рифма*

с первой строкой. По этим соображениям счел допустимым отклонение ... (в данном жанре допустимо, если оправдано)» [3].

Среди черт, присущих артишокам, на первом месте находится использование языковой игры, которая крайне специфична. Вероятно, эта специфика связана с последней строкой, которая ломает ритм поэтического текста, и, как следствие, ломает логику третьей строки. Однако до прочтения последней части слова (реже – полноценного слова) логика кажется предсказуемой, т.к. авторы используют фразеологизм, устойчивое или даже свободное словосочетание с частью слова, которое выглядит как полноценная лексическая единица: «я пил из берёзы берёзовый сок / осиновый сок из осины/ а в вашем столбе электрическом ток / сины» © ЮГ; «шмель голый на клевер мохнатый на хмель /снежинка вапце на ладони / а я неожиданно села на мель / доний» © Олег Олег; «не вынеся майки моей красоту / июнь прогнулсавил голубчик / снимай эту майку надень ка вон ту / лупчик» © clone muzz абэ; «житейское ж дело к чему этот суд / и те же вопросы по кругу / когда ел зачем ел как долго ел суп / ругу» © Вороныч и др.[3].

Обратим внимание, что в приведенных выше примерах возможно полноценное прочтение и без четвертой строки, то есть трехстишие могло бы быть вполне законченным поэтическим текстом, однако четвертая строка создает тот самый «артишоковский» колорит, который стал причиной создания отдельного сообщества под названием «Бабушка надвое сказала. Копилка артишоков с двойным дном» (<https://vk.com/club162282291>).

Языковая игра может быть и «одноуровневой», при этом, как и в предыдущем случае, построенной на эффекте обманутого ожидания: «оставшись вдвоём забываем про речь / и разве нужны разговоры / когда так стремительно падают с плеч / горы» © crazy_grant muzz zrbvjd [3]. Доверительный, интимный тон повествования заставляет реципиента предположить, что с плеч падает предмет одежды, однако авторская вариация фразеологизма «гора с плеч» вскрывает глубину переживаний лирического героя, степень его доверия визави.

Необходимо отметить и тот факт, что не все тексты описываемой малой жанровой формы имеют юмористический оттенок. Авторы затрагивают и лирические темы, описывают душевное состояние, политические события, взволновавшие их пейзажи и музыкальные произведения. Среди «погодных» тем особенно популярны холодное лето и резко наступающая осень с характерной меланхолией. Такие артишоки метафоричны и крайне образны: «не радует нас продолжительность дня / и неба стыдливая просинь / и клин журавлиный вонзает в меня / осень» © ВайшуМайт [3].

Еще одна черта артишоков – интертекстуальность, выражающаяся различными способами (от цитат до пересказа сюжета в авторской вариации): «как ныне собирается вещей олег / но вот разбирают олега /на вечные муки олега обрек / леги» © колик; «в глазах ваших пушкин есенин и фет / и нотки осенние брамса /твердил кларе кард и попутно кларнет / кралса» © Татьяна Фахми & FeelGood; «а ежели рак альпинист у стрельца / похитил набор альпиниста / считается ли это действие за / свистнул?» © колик и т.д.

Таким образом, коммуникативное пространство интернета оказывает непрерывное влияние на процесс коммуникации в сети, формируются определенные типы высказываний в рамках интернет-дискурса, именуемые сетевыми жанрами. Интернет-поэзия, будучи сложным и многогранным феноменом, незамедлительно реагирует на интерес и потребности массового читателя. Формируются новые жанры и группы жанров,

которые мы, используя термин К.Ф. Седова, называем жанроидами. Созданный почти 6 лет назад жанроид артишок до сих пор остается популярным среди интернет-пользователей, что обусловлено его малым объемом, емкостью, образностью, игровой составляющей сообществ, в которых публикуются артишоки, а также использованием языковой игры и интертекстуальных отсылок, привлекающих внимание и приносящих удовольствие от декодирования замысла автора.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Горошко, Е.И. Жигалина, Е.А.. Виртуальное жанроведение: устоявшееся и спорное / Е.И. Горошко, Е.А. Жигалина // Вопросы психолингвистики – № 2(12). – 2010. – М., Калуга: Наша полиграфия. – 224 с.
2. Кондрашов, П.Е. Компьютерный дискурс: социолингвистический аспект: автореф. дис. ... канд. филол. наук / П.Е. Кондрашов. Краснодар: КубГУ, 2004. – 19 с.
3. Одиннадцать девять одиннадцать два. Артишоки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vk.com/arteeshok>. – Дата доступа: 01.05.2018.
4. Седов, К.Ф. Языкознание. Речеведение. Генристика / К.Ф. Седов // Жанры речи: Сб. науч. статей. – Саратов: Изд. центр «Наука», 2009. – Вып. 6. Жанр и язык. – С. 210-223.
5. Трофимова, Г.Н. Языковой вкус интернет-эпохи в России (функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты): Монография. – М.: Изд-во РУДН, 2008. – 300 с.
6. Щипицина, Л.Ю. Жанры компьютерно-опосредованной коммуникации: монография / Л.Ю. Щипицина; Поморский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Архангельск: Поморский университет, 2009. – 238 с.

Бартош Ю., аспирант

Вітебський державний університет ім. П. М. Машерова, Вітебськ, Білорусь

АРТИШОК ЯК МАЛА МЕРЕЖЕВА ПОЕТИЧНА ФОРМА

У статті розглядаються жанрові особливості мережевої поезії, дається опис артишоків як специфічних, істинно мережевих жанрів, аналізуються найбільш характерні риси, які відрізняють їх від традиційних ліричних жанрів.

***Ключові слова:** мережева поезія, жанри мережевої поезії, інтерактивність, артишок, новий жанр.*

Bartosh Ju., postgraduate student

P.M. Masherov state university, Vitebsk, Belarus

ARTICHOKE AS A NEW INTERNET POETRY GENRE

The article deals with genre features of the Internet poetry. The aim of the study is to give the description of artichoke as specific truly Internet genre, as well as to identify the most characteristic features that distinguish artichoke from traditional lyrical genres.

***Key words:** the Internet poetry, internet poetry genres, interactivity, artichoke, a new genre.*

**СЕРЕДНЬОВІЧНІ ТРАДИЦІЇ СТВОРЕННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ТВОРАХ
ПРОВІДНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ АВТОРІВ-ЧОЛОВІКІВ XX СТОРІЧЧЯ (НА
ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЙЯ
І ФРЕНСІСА СКОТТА ФІЦДЖЕРАЛЬДА)**

У статті досліджуються гендерні стереотипи в американській літературі першої половини XX сторіччя, представлені фігурами Ф.С. Фіцджеральда та Е. Хемінгуейя, а також специфіка мовленнєвої репрезентації жіночих образів. Доводиться схожість авторської концепції жіночності даних письменників у контексті вимірювання жіночої добродетності через ставлення до чоловіка та крізь призму чоловічих емоцій, що характерне для традиційної середньовічної філософії. Виокремлено домінуючі жіночі характери: вільна, новітня, холодна, меркантильна, егоїстична (феміна Фіцджеральда); «ідеальна» та «згубна» жінка (Хемінгуей).

Ключові слова: гендерні стереотипи, вербальна репрезентація, філософія жіночності, автобіографічність, феміністичні образи.

Специфіка зображення жінки в контексті гендерної історії завжди визначалась динамікою розвитку суспільства та цивілізації. Нерідко осмислення жіночності ставало в один ряд із протиріччями тіла та душі чи внутрішніми протиріччями самого тіла, і було зумовлене релігійними аспектами. Ідея «створення Богом Єви з ребра Адама» (Бут. 2, 21-22) тривалий час слугувала виправданням нерівного статусу жінки у порівнянні із чоловіком у католицькому суспільстві. Натомість Фома Аквінський відзначав, що Бог створив жінку з середини чоловічого тіла, а не його ніг чи голови, саме з метою їхньої рівності. Культ Діви Марії дещо покращив положення жінки як матері. При цьому у літературі, яка не одне сторіччя належала майже виключно чоловікам, жінка залишається великою німою, попеременно виявляючись «то Євою, то Марією, то грішницею, то покутницею, то жінкою-мегерєю, то куртуазною дамою» [1: 52]. Так у Дж. Чосера, який відіграв значну роль у розмовній англійській літературі в часи домінування латини чи французьких текстів, жінка, не зважаючи на симпатію до неї автора, все ж оцінюється крізь призму її відношення до чоловіка. Таким чином, на перший план виходить гендерна «доброчесність», а саме порядність жінки, що виявляється у її бажанні та вмінні кохати. Тим паче неодноразово у іронічній формі Чосер висміює жіночі вади, які навряд чи можна назвати суто гендерними і цілком можуть характеризувати як жінок, так і чоловіків. Серед них – жадібність, бажання розважатися, схильність брехати: «Some said that women wanted wealth and treasure, // ‘Honour’, said some, some ‘Jolity and pleasure’, // some ‘Gorgeous clothes’ and others ‘Fun in bed’, // ‘To be oft widowed and remarried’, said. // Others again, and some that what most mattered // Was that we should be cosseted and flattered. // That’s very near the truth, it seems to me; // A man can win us best with flattery // <...> Freedom to do exactly as we please, // With no one to reprove our faults and lies» [5: 105].

Текст Чосера написано від першої особи, де автор одягає «маску» жінки, описуючи те, чого «насправді жінки бажать від життя».

Подібне позиціонування феміністичних образів продовжується у англомовній літературі не лише в рамках гендерної історії Середньовіччя. Незважаючи на переосмислення ролі жінки у суспільстві завдяки масивному феміністичному руху та розстановку нових акцентів у міжгендерній політиці ХХ сторіччя, представниці прекрасної половини продовжують оцінюватись крізь призму чоловічих емоцій. Література «втраченого покоління» та «американських мрій» підсвідомо продовжує втілювати патріархальні ідеали.

Творчість Ф.С. Фіцджеральда та Е. Хемінгуея неодноразово ставала предметом літературознавчого аналізу та критичного осмислення. Новітні спеціальні дослідження будуються навколо питань архітекtonіки текстів (В.Л. Махлин, 1985 р.); комунікативно-прагматичного аспекту окремих робіт (Т.В. Дробишева, 2009 р.); еволюції світобачення героїв творів різних періодів (М.Г. Балонова, 2002 р.). Між тим, жіночі образи, які нерідко є провідними у контексті твору, характеризуються здебільшого критичною літературою. Спеціальні дослідження пропонують фрагментарний аналіз, виконаний непрямо чи з позиції другорядних персонажів. Як наслідок, специфіка вербалізації концепту «жінка» залишається майже поза увагою дослідників. Мета роботи – особливості репрезентації гендерної тематики крізь специфіку архітекtonіки жіночих образів у творах Ф.С. Фіцджеральда та Е. Хемінгуея як провідних представників американської літератури першої половини ХХ сторіччя.

Незмінна присутність жінки поряд із головним героєм є характерною ознакою текстів обох вищезгаданих авторів. Таким чином, Ф.С. Фіцджеральда та Е. Хемінгуея об'єднує не лише спільний історико-літературний період, участь у бойових діях, роки дружби, а й загалом схожа філософія жіночності. Феміністичні образи, їхня «доброчинність» у обох випадках, як і у Дж. Чосера, вимірюється ставленням до чоловіка та характеризується через нього. При цьому, якщо жінка С. Фіцджеральда в основному холодна, меркантильна та поверхова, хемінгуеївська феміна ділиться на дві категорії. Для останнього характерні наступні розгрупування: «згубні» жінки, що прагнуть узяти чоловіка під контроль; та «ідеальні» жінки – вродливі, жіночні, самовіддані, покірні, які бажать догодити чоловікові у всьому.

Так, сюжет роману Хемінгуея «Farewell to Arms», що є автобіографічним і зображує часи служби на італійському фронті, де письменника було поранено, будується навколо романтичної зустрічі із медсестрою, яка пізніше стала прототипом головної героїні Кетрін Барклі. Здатність до самопожертви через слідування за нареченим на війну, допомога пораненим після його загибелі є основною рисою характеру створеного образу, що переводить її у розряд «ідеальності». «I'll try and not make trouble for you. I know I've made trouble now. But haven't I always been a good girl?» [6: 68] – говорить Кетрін, коли дізнається про свою вагітність. Питання як «догодити», «не заважати» чоловікові є лейтмотивним і пронизує усі рівні твору. Ідеальна хемінгуеївська жінка є віддзеркаленням чоловіка, перетворюючись на його частину. «You're my religion. You're all I've got»; «There isn't any me. I'm you. Don't make up a separate me» [6: 37] – говорить вона Фредеріку. Вражаючим фактором є те, що коли героїня дізнається, що її коханий у минулому переніс венеричне захворювання, вона висловлює готовність навмисно заразитися, аби розуміти відчуття Фредеріка. Їй не тільки подобається бути закоханою, вона самовтілюється

шляхом кохання. Подібний підхід цілком корелює із думкою, висловленою у XII сторіччі Хильдегардою Бигенською. «Жінка слаба», – писала вона, – Вона бачить у чоловікові того, хто може надати їй сили, подібно тому, як місяць отримує свою силу від сонця. Ось чому вона підкорена чоловікові і повинна бути готовою йому служити» [1].

Схожий образ «ідеальної» жінки вимальовується у іншому романі «For Whom the Bell Tolls». Основне посилання тут: незважаючи на важкі події у особистому житті, втрачу родини, Марія лишається ніжною, наївною, люблячою, невинною та відкритою дівчиною. І знову – вродливою. Ідеальна жінка Хемінгуея завжди приваблива. Зустрівши Роберта, героїня закохується у нього, будучи готовою на все, щоб зробити його щасливим. Стосунки із головним героєм подані як найвище щастя, подих нормального життя за межами війни. Героїню характеризують покірність, молодість, відданість. Знову постає питання «догодити» коханому, стати частиною його самого та бути весь час поруч із ним. Героїня виказує такі бажання, як голити його обличчя, запалювати його цигарки, робити йому каву, чистити його зброю, та навіть застрелити його, якщо це буде необхідно. Характер Марії легко простежується шляхом її вербального портрету: «For thee and for thee always and only for thee. But it is little to bring thee. I would learn to take good care of thee», «I will make thee as good a wife as I can» та «If you don't love me, I'll love you enough for both of us» [7].

Незважаючи на те, що концепція жіночності Ф.С. Фіцджеральда є схожою, його феміністичні образи є дещо іншими. По-перше, жінка Ф.С. Фіцджеральда не є польовою супутницею чоловіка, як у Е. Хемінгуея і не ділить труднощі воєнного часу із ним. Фіцджеральдівська феміна призвана сяяти у суспільстві нової ери, а саме – епохи джазу чи «The Jazz Age», жінок 20-х років XX сторіччя. Його молода жінка вільна, егоїстична, приваблива і хоче розважатися. Значною мірою героїні письменника «списані» з його власної дружини Зельди, яка для нього слугувала втіленням нової філософії. І знову висловлюється середньовічний стереотип жіночих вад – жадібність, безсоромність, прагнення насолоди.

Так, героїня першого роману «This Side of Paradise» Розалінда, попри своє кохання до Еморі, обирає для одруження заможного чоловіка. «Yes, I suppose, some day, I'll marry a ton of it (money – Беяєва Т.М.) – out of sheer boredom» [3: 170], – говорить героїня. Шляхом вербальної репрезентації розкривається образ Розалінди: «Oh – it's Dawson Ryder. He's so reliable, I almost feel that he'd be a – a background, I respect him, and he's a good man and a strong one», «You know I'm old in some ways – in others – well, I'm just a little girl. I like sunshine and pretty things and cheerfulness – and I dread responsibility. I don't want to think about pots and kitchens and brooms. I want to worry whether my legs will get slick and brown when I swim in the summer» [3: 58-59]. У цьому вона вся – холодна, самозакохана, егоїстична.

Близнюком емоційного образу Розалінди є Дейзі – молода, вродлива жінка, популярна серед воєнних офіцерів, у компанії яких опиняється Джей Гетсбі (роман «The Great Gatsby»). Неспроможна відмовитися від розкоші, вона терпить чоловікові зради та зневажливе ставлення. Крізь позицію героїні віддзеркалюється «земна місія жінки», що зумовлена вибором достойної партії, вмінням вигідно себе продати. «I'm glad it's a girl», – говорить вона про дочку, – «And I hope she'll be a fool, that's the best thing a girl can be in this world» [2]. Матеріалізм героїні зображено шляхом вербальної репрезентації даного

образу іншими персонажами: «Her voice is full of money», «Sometimes she and Miss Baker talked at once, unobtrusively and with a bantering inconsequence that was never quite chatter, that was as cool as their white dresses and their impersonal eyes in the absence of all desire» [2: Chapter 1-7].

Таким чином, хоча концепції жінки у Ф.С. Фіцджеральда та Е. Хемінгуея є схожими у аспекті вимірювання доброчинності героїнь крізь призму міжгендерних відносин, самі жіночі образи провідних феміністичних образів різні. Якщо у першого (Фіцджеральда) основними рисами є врода, проникливість, розум у поєднанні з егоїзмом, меркантильністю, розбещеністю, то для другого (Хемінгуея) бажаними стають – покірність та самовідданість, а небажаними – контроль. Втім, ні в одного з авторів, що у житті товаришували, жінка не є рівною чоловікові. Всі вони залежать від чоловіків та є «заручницями» традиційно-патріархальної архітектоніки суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ле Гофф Ж. История тела в средние века / Жак Ле Гофф, Никола Трюон – М., 2008. – 192 с.
2. Fitzgerald F. Scott «The Great Gatsby» / F. Scott Fitzgerald – The University of Adelaide, 2014. – 180 p.
3. Fitzgerald F. Scott «This Side of Paradise» / F. Scott Fitzgerald – New York: Scribner Publisher, 1998. – 288 p.
4. Fitzgerald's Women: Motherhood and Masculinity in the Flapper Era [Электронный ресурс]. – Электронные текстовые данные. – Режим доступа : <https://eaglefeather.honors.unt.edu/2010/article/55#.WIZ8qpiWSU1>
5. Geoffrey Chaucer. The Canterbury Tales: A Complete Translation into Modern English / Ronald L. Ecker, Eugene J. Crook. – Hodge and Braddock Publishers, 1993. – 578 p.
6. Hemingway, E. «A Farewell to Arms» / E. Hemingway. – New York: Charles Scribner's Sons, 1929. – 372 p.
7. Hemingway, E. «For Whom the Bell Tolls» / E. Hemingway. – New York: Scribner Publisher, 1995. – 471 p.
8. Rigby S.H. Chaucer in context. Society, allegory, gender / S.H. Rigby – L., 1996 – 120 p.

Беляева Т.М. (Старостенко), канд. филол. наук, доцент

Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды,
Харьков

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ТРАДИЦИИ СОЗДАНИЯ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВЕДУЩИХ АМЕРИКАНСКИХ АВТОРОВ-МУЖЧИН XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ТЕКСТОВ ЭРНЕСТА ХЕМИНГВЕЙЯ И ФРЭНСИСА СКОТТА ФИЦДЖЕРАЛЬДА)

В статье исследуются гендерные стереотипы в американской литературе первой половины XX века, представленной фигурами Ф.С. Фицджеральда и Э. Хемингуэя, а также специфика речевой репрезентации женских образов. Доказывается сходство авторской концепции женственности данных писателей в контексте измерения женской добродетели через отношение к мужчине и призму мужских эмоций,

характерного для традиційної середньовікової філософії. Виділені домінуючі жіночі характери: вільна, нова, холодна, меркантильна, егоїстична жінчина («феміна Фіцджеральда»); і «ідеальна» і «зубительна» жінчина (Хемінгуей).

Ключеві слова: гендерні стереотипи, вербальна репрезентація, філософія жіночості, автобіографічність, феміністські образи.

Bieliaieva T.M. (Starostenko), PhD (Linguistics)
H.S. Skovoroda national pedagogical university, Kharkiv

THE MEDIEVAL TRADITION IN FEMALE IMAGES CREATION IN THE WORKS BY LEADING AMERICAN AUTHORS-MEN OF THE 20-TH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF THE TEXTS BY ERNEST HEMINGWAY AND FRANCIS SCOTT FITZGERALD)

The article retraces gender stereotypes in the American literature of the first half of the 20-th century, represented by F. Scott Fitzgerald and E. Hemingway, as well as the specificity of the speech representation of female images in their works. The similarity of the authors' concept of the femininity of the writers mentioned above has been proved. The women's integrity in the legacy of the American authors is measured through their attitude to a man and through the prism of male emotions, which is a characteristic feature of traditional medieval philosophy. As the result of the current investigation, three dominant female protagonists have been singled out: a free, modern, cold, mercantile, selfish woman of the New Age of Jazz (Fitzgerald); the "ideal" female character and "disastrous" women (Hemingway). Thus, ideality is associated with ability of a female protagonist to compassionate, obey, serve, please and bring joy to a man. Disastrous women, at the same time, tend to control men and in such a way ruin them.

Key words: gender stereotypes, verbal representation, the philosophy of femininity, autobiography, feministic images.

УДК 811.161.1:81'373

Гребінник Л.В., к.ф.н., доц.

Київський національний торговельно-економічний університет, Київ

ЯВИЩЕ ДЕРИВАЦІЙНОЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В МЕЖАХ ІНТЕРСИСТЕМИ

В статті розглядається явище еквівалентних відношень на інтерлінгвальному рівні у морфемно-словотворчому аспекті. На прикладі ад'єктивних інтерлексем у німецькій та російській мовах характеризуються морфемно-словотворчі особливості інтернаціоналізмів, виділяється та обґрунтовується поняття інтерморфемі як структурної одиниці інтерсистеми.

Ключові слова: інтернаціоналізм, інтерсистема, інтерлексема, інтерморфема, конгруентність, еквівалентність, морфемно-словотворчий аспект.

© Гребінник Л.В., 2018

Зумовлена глобалізаційними процесами інтенсифікація міжмовної взаємодії стимулює лінгвістичні дослідження, спрямовані на вивчення мовних тенденцій, які виникають в результаті такої взаємодії: явищ інтернаціоналізації та гомогенізації мов, виділення й опису універсального метамовного явища – інтерсистеми. Ступінь відповідності в плані вираження (конгруентність) та в смисловому плані (еквівалентність) є центральною проблемою у вивченні інтернаціональних одиниць. Питання про необхідність розгляду дериваційної еквівалентності як рівня відношень в рамках інтерсистеми ще не ставилося в мовознавстві. Звертаючись до вказаного аспекту можна встановити певні закономірності, що підтверджують метамовний характер інтернаціоналізму.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці простежуються два напрями у вивченні інтернаціональних одиниць. З одного боку, вчені досліджують вказані одиниці в рамках моносистеми, тобто на матеріалі однієї мови: в окремій функціональній сфері [2; 3], на певному синхронному зрізі і т.п. [1; 2]. З іншого боку, проводиться порівняльний аналіз інтернаціоналізмів у двох-трьох неспоріднених мовах [2].

Вперше на неможливість виділення інтернаціоналізму без міжмовного зіставного аналізу, а отже на його метамовний характер вказують німецькі лінгвісти Б. Шедер і Й. Вольмерт, пропонуючи абстрагуватися від окремо взятої мови і вивчати інтернаціоналізм на «інтерлінгвальному рівні» [8; 9]. Тому термін *інтернаціоналізм* розглядається Б. Шедером і Й. Вольмертом як «...гіперонім всіх термінів, якими позначаються окремі мовні одиниці різних рівнів інтерсистеми»¹. До них відносяться інтерморфеми, інтерлексми, інтерсинтагми і інтерсинтагмеми, інтерфразеологізми, інтерсентенції, інтертексти та інтерграмеми [9, с. 49].

У даній статті ставиться за мету розгляд найменш дослідженого питання у вивченні інтернаціоналізмів – існування явища міжмовної еквівалентності на морфемно-словотворчому рівні інтерсистеми. Приймаючи до уваги вищезазначений підхід німецьких лінгвістів і виділення ними інтерморфеми як одиниці інтерсистеми завданням даної статті є характеристика міжмовної еквівалентності німецької і російської мов на прикладі інтерморфем *-iv* (нім.) / *-ивн-* (рос.) та *-al, -ell* (нім.) / *-альн-* (рос.), які входять до морфемного складу ад'єктивних інтерлексем.

Виділений нами корпус ад'єктивних інтерлексем налічує біля 300 одиниць з інтерморфемою *-iv* і стільки ж з інтерморфемою *-al, -ell* у німецькій мові та приблизно по 200 їх російськомовних корелятивів з інтерморфемами *-ивн-* та *-альн-* відповідно. З метою створення чіткої картини описуваного явища ми залучали різноманітні лексикографічні джерела, у тому числі й електронні бази даних [4; 5; 6; 7].

Умовами надання словотворчій одиниці статусу інтерморфеми вважаємо входження цієї одиниці до морфемного складу більш складної структурної одиниці, інтерлексми, а також утворення зіставних рядів з ідентичних компонентів як на монолінгвальному рівні, так і в рамках інтерсистеми. Наступні зіставні ряди ілюструють інтернаціональний характер морфеми *-iv* (нім.) / *-ивн-* (рос.): *administrativ* – *административный*; *demonstrativ* – *демонстративный*; *fiktiv* – *фиктивный*; *instinktiv* – *инстинктивный*; *corporativ* – *корпоративный*; *meditativ* – *медитативный*; *qualitativ* – *квалитативный*; *quantitativ* – *квантитативный*; *relativ* – *релятивный*; *repressiv* – *репрессивный*;

¹ Цитата по: Volmert J. Interlexikologie – theoretische und methodische Überlegungen zu einem neuen Arbeitsfeld / P. Braun, B. Schaefer, J. Volmert (Hgg.), 1990. Переклад з німецької наш. (Л. Г.)

spekulativ – спекулятивний; *sportiv* – спортивний; *transitiv* – транзитивний; *vegetativ* – вегетативний та ін.; та морфем *-al, -ell* (нім.) / *-альн-* (рос.); *genial* – геніальний; *hormonal / hormonell* – гормональний; *individual / individuell* – індивідуальний; *industriell* – індустріальний; *intellektuell* – інтелектуальний; *instrumental* – інструментальний; *kontinental* – континентальний; *national* – національний; *normal* – нормальний; *optimal* – оптимальний; *proportional* – пропорціональний; *territorial* – територіальний; *zeremoniell* – церемоніальний та ін.

Важливими ознаками наведених зіставних рядів є не лише формальна схожість плану вираження (конгруентність), а й семантична близькість наведених одиниць хоча б в одному з лексико-семантичних варіантів (еквівалентність). Як показник відносної дериваційної еквівалентності розглядаємо кореляцію з твірними основами в обох мовах. Зазвичай, твірними основами є іменники:

Таблиця 1

<i>німецька</i>	<i>російська</i>
<i>aggressiv</i> – <i>Aggression</i> ⁱⁱ	<i>агрессивный</i> – <i>агрессия</i>
<i>alternativ</i> – <i>Alternative</i>	<i>альтернативный</i> – <i>альтернатива</i>
<i>defektiv</i> – <i>Defekt</i>	<i>дефективный</i> – <i>дефект</i>
<i>effektiv</i> – <i>Effekt</i>	<i>эффективный</i> – <i>эффект</i>
<i>impulsiv</i> – <i>Impuls</i>	<i>импульсивный</i> – <i>импульс</i>
<i>informativ</i> – <i>Information</i>	<i>информативный</i> – <i>информация</i>
<i>instinktiv</i> – <i>Instinkt</i>	<i>инстинктивный</i> – <i>инстинкт</i>
<i>massiv</i> – <i>Masse</i>	<i>массивный</i> – <i>масса</i>
<i>prädikativ</i> – <i>Prädikat</i>	<i>предикативный</i> – <i>предикат</i>
<i>äquatorial</i> – <i>Äquator</i>	<i>экваториальный</i> – <i>экватор</i>
<i>bronchial</i> – <i>Bronchen</i>	<i>бронхиальный</i> – <i>бронх</i>
<i>emotional / emotionell</i> – <i>Emotion</i>	<i>эмоциональный</i> – <i>эмоция</i>
<i>frontal</i> – <i>Front</i>	<i>фронтальный</i> – <i>фронт</i>
<i>funktional / funktionell</i> – <i>Funktion</i>	<i>функциональный</i> – <i>функция</i>
<i>horizontal</i> – <i>Horizont</i>	<i>горизонтальный</i> – <i>горизонт</i>
<i>kolonial</i> – <i>Kolonie</i>	<i>колониальный</i> – <i>колония</i>
<i>prinzipiell</i> – <i>Prinzip</i>	<i>принципиальный</i> – <i>принцип</i>
<i>triumphal</i> – <i>Triumph</i>	<i>триумфальный</i> – <i>триумф</i>

Лише в окремих випадках спостерігається віддієслівна деривація:

Таблиця 2

<i>німецька</i>	<i>російська</i>
<i>regulieren</i> – <i>regulativ</i>	<i>регулировать</i> – <i>регулятивный</i>

ⁱⁱ Тут і далі німецькі іменники наводяться без артиклів, оскільки в досліджуваному аспекті артикль не є актуальним.

Описаний вище паралелізм не є явищем регулярним, а отже зустрічаються приклади набуття інтерморфемами *-iv* (нім.) / *-ивн-* (рос.) та *-al, -ell* (нім.) / *-альн-* (рос.) статусу субморфа у одного з корелятів. Так, у інтерлексем *adverbialный, материальный, персональный, потенциальный, профессиональный, пунктуальный, специальный, терминальный, универсальный, фатальный* у російській мові не виділяється суфікс *-альн-* у той час як у німецьких корелятивів суфікс *-al, -ell* виділяється і простежується відповідна словотворча мотивація: *adverbiell < Adverb; materiell < Materie; personal / personell < Person; potential / potentiell < Potenz; professional / professionell < Profession; punktuell < Punkt; spezial / speziell < Spezies; terminal < Termin; universal < Universum; fatal < Fatum.*

У російській мові лексеми *конспективный, результативный, реферативный* є похідними, утвореними за допомогою інтерморфемами *-ивн-* від інтерлексем *конспект, результат, реферат*. У німецькій мові від корелятивів цих іменників *der Konspekt, das Resultat, das Referat* неможливо утворити прикметники за допомогою інтерморфемами *-iv*. Наведені приклади ще раз підтверджують положення про те, що явище еквівалентності не може бути явищем абсолютним, а носить відносний характер.

Розглядаючи словотворчий потенціал досліджуваних у статті інтерлексем також можна виявити певні закономірності, що підтверджують міжмовний характер явища інтернаціоналізму. Зіставивши способи словотворення дериватів-іменників від ад'єктивних інтерлексем, які містять інтерморфемами *-iv* (нім.) / *-ивн-* (рос.) та *-al, -ell* (нім.) / *-альн-* (рос.) ми встановили, що від більшості (80 %) вказаних інтерлексем в обох кореспондуючих мовах утворюються відприкметникові іменники зі значенням властивості, названої прикметником, за допомогою суфіксів *-ität* (нім.) / *-ость* (рос.):

Таблиця 3

німецька	російська
<i>intensiv – Intensivität</i>	<i>интенсивный – интенсивность</i>
<i>naiv – Naivität</i>	<i>наивный – наивность</i>
<i>negativ – Negativität</i>	<i>негативный – негативность</i>
<i>passiv – Passivität</i>	<i>пассивный – пассивность</i>
<i>positiv – Positivität</i>	<i>позитивный – позитивность</i>
<i>primitiv – Primitivität</i>	<i>примитивный – примитивность</i>
<i>aktuell – Aktualität</i>	<i>актуальный – актуальность</i>
<i>banal – Banalität</i>	<i>банальный – банальность</i>
<i>formal – Formalität</i>	<i>формальный – формальность</i>
<i>kolossal – Kolossalität</i>	<i>колоссальный – колоссальность</i>
<i>loyal – Loyalität</i>	<i>лояльный – лояльность</i>
<i>neutral – Neutralität</i>	<i>нейтральный – нейтральность</i>
<i>radikal – Radikalität</i>	<i>радикальный – радикальность</i>
<i>real – Realität</i>	<i>реальный – реальность</i>
<i>tonal – Tonalität</i>	<i>тональный – тональность</i>

Показово, що при неможливості утворення іменника зі значенням властивості від інтерлексем *arteriell, bakteriell, differenzial / differenziell, embryonal, generell, hormonal / hormonell, industriell, integral, kommunal, manuell, ritual / rituell, zerebral* у німецькій мові, не утворюються такі іменники і від їх російських корелятивів *артериальный, бактериальный, дифференциальный, эмбриональный, генеральный, гормональный, индустриальный, интегральный, коммуналный, мануальный, ритуальный, церебральный*. Проте ми виявили окремі випадки порушення вищезазначеного паралелізму. Так, від інтерлексем *zentral* у німецькій мові утворюється іменник *Zentralität*, що неможливо для його російського корелята *центральный*; від інтерлексем *horizontal, diametral* у російській мові можливо утворити іменники зі значенням властивості *горизонтальность, диаметральность, овальность*, що неможливо для їх німецьких корелятивів *horizontal, diametral, oval*.

Словотворча активність інтернаціоналізмів у межах моносистеми свідчить про їх асиміляцію у цій системі з одного боку, а з іншого про інтернаціоналізацію самої системи. Ми зіставили декілька рядів похідних прикметників, утворених від ад'єктивних інтерлексем з інтерморфемами *-iv* (нім.) / *-ивн-* (рос.) та *-al, -ell* (нім.) / *-альн-* (рос.) способом словоскладання в німецькій і російській мовах і виявили певний паралелізм. Наприклад, серед похідних корелятивної пари *aktiv* (нім.) – *активный* (рос.): *radioaktiv – радиоактивный, retroaktiv – ретроактивный, überaktiv – сверхактивный, multiaktiv – мультиактивный, bioaktiv – биоактивный, hyperaktiv – гиперактивный*; серед похідних корелятивної пари *lingual* (нім.) – *лингвальный* (рос.): *audiolingual – аудиолингвальный, bilingual – билингвальный, interlingual / intralingual – интерлингвальный / интралингвальный, extralingual – экстралингвальный, monolingual – монолингвальный, multilingual – мультилингвальный, paralingual – паралингвальный*. Даний паралелізм може свідчити про наявність дериваційної еквівалентності на інтерлінгвальному рівні.

Вважається, що в межах інтерсистеми неможливий безеквівалентний тип відношень [2; 8], тобто лексичні одиниці з формальним збігом у плані вираження (конгруентністю), але за відсутності семантичної еквівалентності не можуть кваліфікуватися як інтерлексеми. Єдиний виявлений нами приклад безеквівалентних відношень ілюструє корелятивна пара *maschinell* (нім.) – *машиный* (рос.). У німецькій мові лексема *maschinell* має значення «той, що відноситься до машини, за допомогою машини (створений, оброблений)» [6]; у російській мові лексема *машиный* має значення «несвідомий, мимовільний» [4]. Щодо кваліфікації вказаних одиниць як інтерлексемі доцільно провести етимологічний аналіз, встановити послідовність міграційних процесів у обох кореспондуючих мовах та, імовірно, момент семантичної трансформації.

Наші спостереження над корелятивними парами інтернаціональних одиниць у німецькій та російській мовах дозволяють зробити висновки про існування міжмовної еквівалентності у морфемно-словотворчому аспекті. Дослідження системних відношень на інтерлінгвальному рівні, виділення інтерсистеми та опис її структурних елементів є перспективним напрямом у сфері інтерлінгвістики. Для формування теоретичної бази й методологічного інструментарію цього напрямку необхідно застосування етимологічного та діахронного аналізу, залучення до порівняльного аналізу ширшого кола інтернаціональних одиниць і мов, в яких вони представлені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко – Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1972. – 216 с.
2. Едличко А. И. Семантика политических интерлексем в статике и динамике (на материале русского, немецкого и английского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Анжела Игоревна Едличко. – Владивосток, 2009. – 226 с.
3. Епимахова А. Ю. Интернационализмы в системе наименований лиц по профессии / А. Ю. Епимахова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 34 (172). Вып. 36.: Филология. Искусствоведение. – С. 33–36.
4. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru/search-main.html>
5. Родкин А.Ф. Обратный словарь русского языка: около 29000 слов/ А. Ф. Родкин. – М.: Азбука, 2006. – 416 с.
6. Canoo.net. Deutsche Wörterbücher und Grammatik [Elektronische Ressource]: <http://www.canoo.net>
7. Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache [Elektronische Ressource] / Erich Mater / vom Autor aktualisierte und wesentl. erw. Ausg. auf CD-ROM – Straelen: Straelener Ms.-Verl., 2001 – 1 CD-ROM.
8. Schaeder B. Internationalismen – Gleiche Wortschätze in verschiedenen Sprachen // Schaeder, B. (Hg.) Fachsprachen und Fachkommunikation in Forschung, Lehre und beruflicher Praxis – Essen: Siegener Institut für Sprachen im Beruf, 1994. – S. 99 – 108.
9. Volmert J. Interlexikologie – theoretische und methodische Überlegungen zu einem neuen Arbeitsfeld / P. Braun, B. Schaeder, J. Volmert (Hgg.), 1990. – S. 47 – 62.

Гребинник Л.В., к.ф.н., доц.

Киевский национальный торгово-экономический университет, Киев, Украина

ЯВЛЕНИЕ ДЕРИВАТИВНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ В ПРЕДЕЛАХ ИНТЕРСИСТЕМЫ

В статье рассматривается явление эквивалентных отношений на интерлингвальном уровне в морфолого-словообразовательном аспекте. На примере адъективных интерлексем в русском и немецком языках характеризуются морфолого-словообразовательные особенности интернационализмов, выделяется и обосновывается понятие интерморфемы как структурной единицы интерсистемы.

Ключевые слова: интернационализм, интерсистема, интерлексема, интерморфема, конгруэнтность, эквивалентность, морфолого-словообразовательный аспект.

Grebinyk L.V. PhD (Linguistics), assistant professor
Kyiv national university of Trade and Economics, Kiev, Ukraine

THE PHENOMENON OF DERIVATIONAL EQUIVALENCE WITHIN INTERSYSTEM

In the article the phenomenon of equivalent relations at the interlingual level in a derivational aspect are examined. On the example of adjectival interlexeme in Russian and German languages the derivational morphology features of international words are characterized, the concept of intermorpheme as a structural unit of intersystem is selected and grounded.

Key words: international word, intersystem, interlexeme, intermorpheme, congruence, equivalence, derivational aspect.

УДК 81'373.612.2

Громова Т.В., аспирант

Мозырский госуд. пед. ун-т им. И.П. Шамякина, Мозырь, Беларусь

К ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ БАЗОВОЙ МЕТАФОРЫ «МИР – ТЕКСТ» В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматривается базовая концептуальная метафора «Мир – Текст», ее функционирование в языке русской поэзии. Проанализированы тексты, отражающие функционирование исследуемой глобальной метафоры. Собранный материал позволяет сделать вывод, что на месте «текста» или лексем, ассоциативно связанных с этим понятием, могут быть номинации любых явлений действительности и реальных, которые можно «прочитать» / «написать». Наиболее частотными концептами, находящими отражение в рассмотренных произведениях, являются «мир», «жизнь», «смерть», «слово», «человек», «язык», «природа».

Ключевые слова: метафора, базовая метафора, поэтический дискурс, текст, мир, язык, троп, картина мира.

Рост интереса к метафоре обусловлен активизацией ее присутствия в различных видах текстов – от поэтической речи и публицистики до языков разных отраслей научного знания. Искусствоведы, философы, психологи, науковеды, лингвисты обращаются к проблеме изучения метафоры с очевидно возросшим интересом. Появились исследования, посвящённые участию метафоры в различных терминологических системах, в дидактической литературе, в разных видах масс-медиа, в языке рекламы, психотерапевтических практиках, в наименованиях товаров, в заголовках, в спорте и даже в речи глухонемых [1: 6].

Целью нашей работы является анализ функционирования базовой концептуальной метафоры «Мир как Текст» в языке русской поэзии.

Метафора является многоаспектным явлением и предметом изучения ряда отраслей гуманитарного знания и разделов лингвистики. Как одну из разновидностей тропов метафора изучают в поэтике, стилистике, риторике и – как источник новых значений слов – в лексикологии.

Метафора всё чаще рассматривается как «ключ к пониманию основ мышления и процессов создания не только национально-специфического образа мира, но и его универсального образа» [2: 6]. В этом смысле она – модель выводного знания, модель выдвижения гипотез, поскольку возникновение ее в языке связано с мировоззренческой системой носителей данного языка [3: 89].

Глобальная базовая метафора «Мир как Текст» в современных дискурсивных практиках стала одной из доминантных для русской языковой картины мира в целом, постепенно расширяя зону своего распространения за счёт включения в неё новых понятий и сфер человеческой деятельности. Исследуемая нами концептуальная метафора принадлежит особенно активизировалась в эпоху постмодернизма, где вся реальность мыслится как текст, повествование, по сути став эмблемой постмодерна.

Мы обратились к интернет-источникам, а также возможностям Национального корпуса русского языка (www.ruscorpora.ru) для поиска поэтических контекстов, отражающих в том или ином виде базовую метафору «Мир как Текст». Собранный нами материал позволяет утверждать, что на месте «текста» или лексем, ассоциативно связанных с этим понятием, могут быть любые явления действительности и реалии (семантически достаточно разнообразные и соответствующие различным тематическим группам), которые можно «прочитать», «написать».

Материалом для исследования послужили произведения Ф. Тютчева, Б. Пастернака, И. Бродского, Б. Слуцкого, Б. Ахмадулиной, С. Петрова, И. Одоевцевой, В. Блаженного и др.

Представление картины мира посредством метафор свойственно как для мышления в целом, так и для поэзии в частности. Вышеупомянутые авторы выбраны нами для анализа неслучайно, поскольку в их творчестве наиболее часто встречаются случаи функционирования исследуемой базовой метафоры «Мир как текст».

Так, например, в русской поэтической традиции восприятие мира и жизни как книги занимает важное место. Ср., например, у Б. Слуцкого:

*И жизнь предо мной – раскрытая книга
В читальном зале земной тишины.
(Б. Слуцкий. «В сорок лет»).*

Или же:

*Что там ныне ни приснишь,
вся исписана **страница**
этой **жизни**.
(Б. Слуцкий. «Самый старый долг»).*

Метафорическое соединение «жизни» и «книги» можно найти и во многих лирических произведениях Б. Пастернака:

*Но книга **жизни** подошла к **странице**,
Которая дороже всех святынь.
(Б. Пастернак. «Гефсиманский сад»);*

*И надо оставлять пробелы
В судьбе, а не среди бумаг,
Места и **главы жизни** целой
Отчеркивая на полях.
(Б. Пастернак. «Быть знаменитым некрасиво...»).*

Ряд примеров, отражающих функционирования метафоры «Мир есть текст», демонстрирует творчество И. Бродского:

*...хорошие эпитафии из вилландалей, сонетов, канцон,
полудетективный **сюжет**, именуемый – **жизнь**.
... Пришлите мне эту книгу со счастливым концом!
(И. Бродский. «Книга»)*

И. Бродский в своих произведениях детализирует и развертывает данный образ. Так, в одном из его произведений базовая метафора «Мир как Текст» представлена в виде формулы «человек – крик», входящей в ту же парадигму образов (по Н.В. Павлович), ср.:

*...**человеком**, который привык,
поездами себя побеждая,
по земле **разноситься, как крик**,
навсегда в темноте пропадая.
(И. Бродский. «Уезжай, уезжай, уезжай...»)*

Обращение к поэтическому подкорпусу Национального корпуса русского языка обнаруживает функционирование анализируемой базовой метафоры у ряда других авторов. Например:

*Разыщите меня потому, что я вещь слово,
Потому, что **я вечности рвущаяся строка**,
И еще потому, что стезя меня мучит Христова,
Разыщите меня – нищесброда, слепца, старика...
(В. Блаженный. «Разыщите меня, как иголку, пропавшую в сене...»)*

Данный феномен продемонстрирован и в произведении И. Одоевцевой, где обнаруживается метафорическое соединение «человек – строка»:

*Но уже готов ответ
Глубочайшего прозренья,
Соломонова решенья –
В этом и сомненья нет:
«Я – строка стихотворенья
Посвященного судьбой –
С уваженьем – мне самой».*
(И. Одоевцева. «Об Офелии, о фее...»)

Как было упомянуто выше, под «миром» и «текстом» могут пониматься различного рода реалии. Примеры использования метафор такого рода встречаются и в поэзии В. Маяковского, который старался преобразить окружающую действительность посредством слова. В поэме «Облако в штанах» автор приписывает «улице» способность «говорить», в чём улавливаются метафоро-метонимические ассоциации:

*Улица корчится безъязыковая
Улица муку молча перла.
Крик толчком стоял из глотки.
Топорицились, застряв поперек горла,
Пухлые такси и костлявые пролетки.*
(В. Маяковский. «Славьте меня...»)

Иного рода оживление метафорического смысла анализируемой формулы находим у А. Блока, где метафоре сопутствует оксюморон:

Горек мне мед твоих слов [4:176].

Метафора – троп, неразрывно связанный с поэтическим представлением мира. Само определение поэзии нередко дается через апелляцию к метафоре. Поэтическое творчество того или иного автора нередко определяется через характерные для него метафоры [1: 16].

«Смерть» как один из элементов анализируемой базовой метафоры также занимает немаловажное место в поэзии. В одном из произведений Беллы Ахмадулиной метафора «Мир как Текст» представлена в виде соединения «смертный крик»:

*Во славу знаменитого поэта
мой **смертный крик** вознесся над землей.*
(Белла Ахмадулина «Сон»).

Такая контрастная метафора была выявлена нами и в стихотворении И. Бродского «Холмы», где «смерть» и «слово» стоят в одном друг с другом:

*Смерть как вода над ними,
в желудках у них вода.*

*Смерть уже в каждом слове,
в стебле, обившем жердь.*
(И. А. Бродский. «Холмы»)

Базовая метафора «жизнь как текст» не утрачивает своей актуальности при описании явлений природы и ее самой:

*Енмар терпит все до срока
И **читает** книгу неба,
Золотую книгу, молча.*
(К. Жаков. «Биармия»).

Или:

*И я узнала: здесь меня сожгли
За то, что я всю жизнь была крылата,
Читать умела **письмена земли,**
Из мудрых трав варила ароматы.*
(М. Вега. «И я узнала: здесь меня сожгли...»);

*Вот с крыши первые **потёки**
При наступлении весны!
Они – что **писанные строки**
В снегах великой белизны...*
(К. К. Случевский. Песни из уголка).

У Ф. Тютчева встречаем имплицитное противопоставление обыденного видения мира необычному. При этом базовая метафора реализуется через присваивая природе таких атрибутов, как «речь», «язык».

*Не то, что мните вы, **природа:**
Не слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть **язык...***
(Ф. И. Тютчев. «Не то, что мните вы, природа...»).

Сравнение «природы» с «книгой», которую человек читает, запечатлелось и в стихах С. Петрова:

*И книгу матери-природы
Они читали без очков.*
(С. В. Петров. «Лежал закат, мертвецки палев...»).

В результате проведенного нами анализа мы пришли к выводу о том, что в современной русской поэзии наиболее частотными концептами, находящими отражение в рассмотренных произведениях, являются «мир», «жизнь», «смерть», «слово», «человек», «язык», «природа». Выбранный для анализа материал наглядно демонстрирует уникальность названных метафорических концептов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арутюнова, Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Арутюнова, Н.Д. Метафора // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136.
3. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 183 с.
4. Блок, А.А. Собрание сочинений: В 8-ми т./ А.А. Блок. – М.: Гослитиздат, 1961. – Т. 4. – 604 с.

Громова Т.В., аспірант

Мозирськ. держ. пед. ун-т ім. І.П. Шамякіна, Мозир, Білорусь

ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ БАЗОВОЇ МЕТАФОРИ «МИР – ТЕКСТ» У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається базова концептуальна метафора «Мир – Текст», її функціонування в мові російської поезії. Проаналізовано тексти, що відображають функціонування досліджуваної глобальної метафори. Зібраний матеріал дозволяє зробити висновок, що на місці «тексту» або лексем, асоціативно пов'язаних з цим поняттям, можуть бути номінації будь-яких явищ дійсності і реалій, які можна «прочитати» / «написати». А найбільш частими концептами, що знаходять відображення в розглянутих творах, є «світ», «життя», «смерть», «слово», «людина», «мова», «природа».

Ключові слова: метафора, базова метафора, поетичний дискурс, текст, світ, мова, троп, картина світу.

Gromova T., postgraduate student

Mozyr State Pedagogical University named after I.P. Shamyakin, Mozyr

TO THE PROBLEM OF REALIZATION OF THE BASIC METAPHOR “THE WORLD, A TEXT” IN POETIC DISCOURSE

The article deals with the basic conceptual metaphor “The world, a text”, its functioning in the language of Russian poetry. The texts reflecting the functioning of the researched global metaphor have been analyzed. The collected material allows us to conclude that in the place of the “text” or lexemes semantically connected with this term, can be unit names of any phenomena of reality that can be “read” / “written”. The most frequently used concepts that are reflected in the considered works are “peace”, “life”, “death”, “word”, “man”, “language”, “nature”.

Key words: metaphor, basic metaphor, poetic discourse, text, world, language, trope, world picture.

РЕЦЕПЦИЯ БИБЛЕЙСКОГО ТЕКСТА В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ В.Ф. ХОДАСЕВИЧА

В статье рассматривается функционирование библейского сюжетно-образного материала на уровне мотива, конфликта и образной системы в поэзии В. Ходасевича. В рамках культурологии обосновывается концептуальность христианской направленности его лирики. Анализируется авторское переосмысление мироустройства и бытия человечества через ряд библейских архетипов и создание оригинальной авторской концепции мира с помощью библейского текста.

Ключевые слова: поэтическая картина мира, мифопространство, интертекст, аллюзия, сакральная лексика.

В. Ходасевичу довелось жить и творить на стыке столетий. Это время характеризовалось сменой культурных парадигм: с одной стороны, сохранение традиционной культуры, литературная преемственность, с другой – непрерывное стремление к обновлению и креативная интенция. Как справедливо утверждает Е. Тагер, основной задачей писателей того времени было «создание новой «картины мира» одновременно и более единой, целостной и более напряженной, драматичной» [7: 295]. Смена культур пробудила искания сокровенного смысла жизни, смешала всяческие литературные течения, религиозные и философские направления. Благодаря этому в поэзии Ходасевича создается оригинальная художественная система как синтез духовных ценностей, связанных с общечеловеческой культурой, и культурных дискурсов русской поэзии начала XX века.

Целью данного исследования является анализ библейских образов, мотивов и реминисценций в поэзии В. Ходасевича. Данная проблема является актуальной, поскольку названный интертекст становится важнейшим фактором формирования его художественной системы. Как справедливо утверждает Н.А. Николина, «благодаря интертекстуальным связям текст одновременно выступает и как «конденсатор культурной памяти», и как «генератор новых смыслов» (Ю.М. Лотман), которые возникают в результате преобразования цитат, диалога с культурной традицией, новых комбинаций уже известных в истории культуры элементов» [6: 223-224].

В задачи нашего исследования входит установление межтекстовой связи между поэзией Ходасевича и библейским словом, выявление библейских архетипов, образов и реминисценций, обозначение сферы функционирования библейского материала и способов его художественной реализации в лирике Ходасевича с целью выявления своеобразия авторской трактовки библейского материала при создании поэтической картины мира и концепции личности.

В творчестве поэта христианская направленность носила концептуальный характер. Осмысление мироздания, бытия человека и человечества, истории своего народа через христианские сюжеты и образы было его осознанной авторской позицией.

В своих сборниках он осознанно проецирует библейские события на политическую ситуацию в постреволюционной России и жизнь русского зарубежья начала XX века. Библейский текст используется им для усиления значимости, масштабности происходящих в его стране событий, поскольку в нём был зафиксирован ряд универсалий общественного бытия.

Начало XX века характеризовалось глобальным влиянием церкви на все сферы общественного и индивидуального бытия. Это обусловило особое отношение к каноническим библейским структурам. Кроме того, смена эпох активизировала в духовной жизни апокалиптические веяния. Идеология катастрофизма формирует новое мировоззрение, построенное на предельно напряженных отношениях между традицией (канон) и модернистскими веяниями. Именно в таком контексте Ходасевич использует библейскую, в основном новозаветную символику, ориентируясь на эстетику и психологию нового мировоззрения начала XX века.

Несмотря на то, что многие исследователи биографии Ходасевича утверждают, что он не был глубоко религиозным человеком [2; 4; 9], его религиозность, по нашему мнению, заключалась не в том, чтобы придерживаться догматичных церковных канонов и правил, а была движущей силой его творчества, источником новых интенций, способствовала формированию особого идеологического контекста. Библия является определяющим текстом нескольких поэтических сборников Ходасевича. Об этом свидетельствует функционирование библейских архетипов на уровне **мотива** (зерно, страдания), **конфликта** (добро и зло, плотское и духовное начало в человеке, жизнь и смерть) и **образной системы** (образы Христа, Богородицы, Моисея, Пилата, святых, служений, обрядов).

В сборнике «Молодость» в период поэтического ученичества модернистские тенденции не позволили поэту вывести библейские ассоциации за рамки любовных переживаний лирического героя. Для этой книги характерна динамика человеческих отношений, реализующая конфликт через конфликт *любовь/измена*. Именно он определяет противоборство в душе героя двух начал: плотского и духовного. Принятая героем сборника «Молодость» изначально пассивная жизненная позиция не даёт возможности до конца осознать его стремление к Богу, к Истине: «В победе – желание новых торжеств, / Стихийная сила хотенья. / Но вижу иную возможность торжеств: / Есть в муке – мечта Воскресенья» [10: 205].

Герой смиряется с греховностью жизни, её тёмной стороной. Доминирующими становятся мысли о плотской любви, возмездием за грех становится смерть (образ гроба, могилы): «Томлений тёмных письмена / Ты иссекла на камне чёрном. / В моём гробу, как ночь упорном, / И ты была заключена. / Теперь молчи. Склони лицо, / Не плачь у гроба и не сетуй, / Навстречу мёртвому рассвету / Яви застывшее лицо!» [10: 55].

Недосказанность в отношениях героев сборника «Молодость» концентрирует внимание реципиента на страданиях героя, которые принимают библейский масштаб. Глубина неразделённой любви рождает пафос страдания. Любовные муки героя уподобляются крестным мукам Христа: «Опять сошлись. Для ласк и слёз, / Для ласк и слёз – увы, не скрытых! / Кто чашу скорбную вознёс, / Бокал томлений неизбытных? <...> / Ужели бешеная злость / И мне свой укус терпкий бросит? / И снова согнутая трость / Его к устам, дрожа, подносит? / Увы, друзья, не отойду!» [10: 59].

Сюжетно-образная структура стихотворения «Опять во тьме...» соотносится с преданием о крестных муках Христа: «И тотчас побежал один из них, взял губку, наполнил уксусом и, наложив на трость, давал ему пить» [Мтф. (27:48)]. Мотив крестной муки является одним из ключевых в поэзии «серебряного века». Можно провести параллели со стихотворением В. Брюсова «Крестная смерть» 1911 года: «Распятый в небо взгляд направил, / И вдруг, словно лишенный сил, / «Отец! почто меня оставил!» / Ужасным гласом возопил. / И римский воин уксус жгучий / На губке протянул шестом <...> / Все было тихо. Небо черно. / В молчанье холм. В молчанье дол / Он голову склонил покорно, / Склонил чело - и отошел» [5 (2: 76)].

Христианские мотивы звучат в обоих стихотворениях, однако ни одно из них не претендует на то, чтобы стать образцом «христианской» поэзии. В годы создания сборника «Молодость» Ходасевич находился под большим влиянием поэзии В. Брюсова, но их отношение к библейской тематике концептуально различно. Брюсов, с нашей точки зрения, описывает библейский сюжет эпически бесстрастно. Его библейские персонажи соседствуют в образной галерее с историческими и за христианскими образами его поэзии стоит поиск совершенствования стихотворной формы, они лишены непосредственного чувства. Для лирического героя Ходасевича, сконцентрировавшегося на своих переживаниях, ассоциация с библейским персонажем приобретает иную значимость. Это не богохульство, а проекция силы страдания библейского персонажа на душевные муки героя. В стихотворении «Осень» страдания героя передаются через образ сердца, «извывзвлённого иглами терний». Библейская аллюзия используется как намек на терновый венец Христа.

В период создания сборника «Молодость» значимым для поэта было «апокалиптическое» движение, сложившееся под влиянием идей В. Соловьёва и Д. Мережковского. Так называемые «люди религиозного сознания» утверждали, что только в Боге человечество обретёт спасение, иначе его ждёт неминуемая гибель. А. Блок создаёт стихотворения, пронизанные духом апокалипсиса, рисует картины «конца мира», а в его письмах 1902г. появляются мечты о «белом боге» как спасении от приближающейся катастрофы. Вслед за Блоком, Ходасевич пишет стихотворение «Белые башни» (1905), где звучит надежда на грядущее обновление: «Сердцу хочется белых башен / На чёрном фоне ночных дерев... / В выси воздушных, прозрачных башен / Я буду снова безмерно нов!» [10: 209].

Символистский этап в творчестве Ходасевича сменил неоклассицизм, ярко проявившийся в сборнике «Счастливый домик». Завершает эту книгу стихотворение «Вечер». В основу сюжета этого произведения положена легенда о бегстве Богородицы с Иисусом из Вифлеема в Египет [Мтф. (2: 13-20): «На таком же ослике Мария / Покидала тесный Вифлеем? / Топотали частые копыта, / Отставал Иосиф, весь в пыли... / Что еврейке бедной до Египта / До чужих овец, чужой земли? / Плачет мать. Дитя под чёрной тальмой / Сонными губами ищет грудь, / А вдали, вдали звезда над пальмой / Беглецам указывает путь» [10: 91]. В сознании читателя возникает ассоциация с библейской «звездой Вифлеема», путеводной звездой, возвестившей пастухам о рождении Иисуса. Художественная интерпретация библейской легенды о бегстве Марии и Иисуса в Египет является ключом к пониманию авторской идеологии. Подобно тому, как Мария и младенец покидали Вифлеем в страхе перед смертью от руки иродовых палачей, так и поэт, видя путеводную звезду, стремится оставить тот мир, где «мёртвым предкам непостижна / Потомков суетная речь».

Библейские мотивы и образы функционирует в поэзии Ходасевича как «текст в тексте». В сборниках «Путём зерна» и «Европейская ночь» происходит художественное моделирование мира на основе образно-символических структур библейских архетипов («зерно», «слёзы Рахили», «крестные муки» и т.д.). К. Юнг определял архетипы как «следы человеческого прошлого и коллективного опыта, который передаётся из поколения в поколение» [11: 97].

В сборнике «Путём зерна» происходит художественная реконструкция библейского мифа о зерне. К анализу особенностей мифологемы **зерна** в поэтическом пространстве Ходасевича неоднократно обращались исследователи [2; 9]. Было отмечено, что её семантика связана с рождением, смертью, и циклическим движением. Претекст евангельской притчи о возрождении и обновлении был необходим поэту для построения новой модели мира: «Так и душа моя идёт путём зерна: / Сойдя во мрак, умрёт и оживёт она. / И ты, моя страна, и ты, её народ, / Умрешь и оживешь, пройдя сквозь **этот год...**» [10: 94].

Сравним стихотворение Ходасевича с библейским текстом: «Истинно, истинно говорю вам: если пшеничное зерно, паши в землю, не умрёт, то останется одно; а если умрёт, то принесёт много плода» [Ин. (12: 24)]. Сакральная поэтическая формула «путём зерна» репрезентирует всё мифопространство сборника, концентрируя в себе одновременно бытовой и символический смысл. Стихотворение было написано в 1917 году, следовательно, евангельский мотив зерна в сборнике символизирует надежду на духовное возрождение страны.

Над судьбой своей страны Ходасевич задумывается и в стихотворении «Слёзы Рахили». В мифопространстве этого стихотворения зарождается мотив утраты человеком его «родового гнезда», который возводится в ранг всемирно-исторических, абсолютных событий в результате актуализации библейского мифа о Рахили: «Нынче все мы стали бездомны, / Словно вечно бродягами были, / И поет нам дождь неумный / Про древние слезы Рахили. <...> Горе нам, что по воле Божьей / В страшный час сей мир посетили! / На щеках у старухи прохожей – Горючие слезы Рахили» [10, 95-96].

Необходимо отметить своеобразие сюжетно-композиционной организации произведения. Название и рефрен этого стихотворения взяты из Библии: «Рахиль плачет о детях своих и не хочет утешиться о детях своих, ибо их нет» [Иер. (31: 15); Мтф. (2: 18)]. Создавая это стихотворение, Ходасевич вступает в полемику с Тютчевым, у которого в произведении «Цицерон» есть такие строки: «Блажен, кто посетил сей мир / В его минуты роковые!» [8: 28]. Посещение мира «в минуты роковые» для тютчевского героя оказывается блаженством, а для страны Ходасевича «горем». Актуализация библейских событий с точки зрения современных ему национально-идеологических процессов необходима была для осмысления противоречивых концепций истории.

В стихотворении «2 ноября» (1918) поэт показал дуализм бытия, раскол. Автор видел собственную маргинальность и осознавал подмену романтических идеалов в обществе их суррогатами. В произведении возникает новый образ опустошенной Москвы, мучащейся «в огне, в бреду». Метафорический образ революции («Но грубый лекарь щедро пускал ей кровь») ещё больше усиливает напряжение. Впечатление от происходящего вызывает поэтическую ассоциацию с Пасхой: «...так в былые годы / На кладбище московца благочестивый / Ходил на Пасхе – красное яичко / Съесть на могиле брата или кума...» [10: 111]. «Семь дней и семь ночей», обозначающие длительность происходящих

кровавых событий, соотносятся с библейской Страстной неделей (седмницей). Последняя неделя Великого Поста посвящается воспоминанию о страданиях и смерти Иисуса Христа. Крестные муки Христа перекликаются с судьбой «страдающей, растерзанной и падшей» страны. Она, по мнению Ходасевича, должна пройти тот же крестный путь и воскреснуть. С точки зрения канона, подобная трансформация евангельского текста неправомерна и даже несколько «еретична». В то же время она позволяет подчеркнуть эмоционально-психологический подтекст общеизвестных событий. В стихотворении создаётся сложный и противоречивый образ Человека, который, приветствуя кровавую революцию, настойчиво ищет Истину.

В этой «подмене» социального переворота духовной революцией заключалась трагедия не одного Ходасевича, но и той части русской интеллигенции, которая с надеждой восприняла новое крещение страны.

В 1921 году в Петербурге Ходасевич написал стихотворение «Сонет», не вошедшее в сборники: «Меч война и динамика науки / Под глыбой рабства погребает свет. / Но всё взрывает веры вещей бред, / И рушат всё кифары стройной звуки. / Знай: был не дик, не яростен, не груб, / Но сладостен звон ерихонских труб. / И каждый стих звучит, как предвещанье / Зари вечерней, предпоследней, той, / Когда земли верховное избранье / Поэт и жрец поделят меж собой» [10: 246-247].

В данном стихотворении поэт обыгрывает библеизм «иерихонские трубы». Согласно библейской легенде, «Иерихон заперся, и был заперт от *страха* сынов Израилевых <...>. Народ воскликнул и затрубил трубами. Как скоро услышал народ трубы, воскликнул народ громким голосом; и обрушилась стена *города* до своего основания...» [Книга Иисуса Навина (5:16; 6:19)]. Кифара, «иерихонские трубы» (глас народа) являются метафорическими образами революции, рушащей жизнь и культуру прошлого. Однако для Ходасевича звон иерихонских труб является «сладостным», т.е. приятным, желанным. Он всё еще надеется, что поэт (культура) и жрец (власть) поделят сферы влияния и наступит новая заря. Заслуживает внимания и тот факт, что семантика библейского образа «иерихонские трубы» связана с разрушением города. Он ассоциативно близок к выражению «трубы смерти», отражающему библейское предсказание о том, что вострубившие ангелы принесут на землю страшные бедствия и разрушения, а вместе с ними и смерть.

Связь с традициями сакральной литературы очевидна и в сборнике «Европейская ночь». В эмиграции Священное Писание стало своеобразной точкой отсчета в творчестве поэта. Ходасевич был скорее культурным, нежели политическим эмигрантом. Ориентация на вечные ценности ограждала его от сомнений, отчаянья, злобы, связанных с тяготами изгнания. Христианские мотивы нищеты и странничества занимают особое место в сборнике. Как и образы Христа и Марии. Рецепция образа Иисуса в поэзии Ходасевича отображает тенденции обращения мировой культуры к евангельскому материалу. Достаточно вспомнить в этой связи стихотворение «Соррентийские фотографии» (1926). В его основе лежит описание пасхального католического торжества. Действие происходит в Страстную пятницу, когда по христианским обычаям во время вечерни выносятся из алтаря и полагается на середину храма плащаница, т.е. священное изображение Спасителя, лежащего во гробе; это совершается в память о снятии с креста тела Христова и погребении Его: «А между тем уже с окраин / Глухое пение летит, / И озаряется свечами / Кривая улица вдаль; / Как черный парус, меж домами / Большое знамя пронесли / С

тяжеловесными кистями; / И чтобы видеть мы могли / Воочию всю ту седмицу, / Пронесят плеть и багряницу, / Терновый скорченный венок, / Гвоздей заржавленных пучок, / И лестницу, и молоток» [10, с.171].

Седмица плеть, багряница, пучок гвоздей заржавленных, лестница, молоток – символы распятия Христа. Выражение «терновый скорченный венок» восходит к библейскому «терновому венку» и означает – страдания, тяжелый мучительный путь. Возникло оно из евангельского рассказа о колчехом терновом венце, надетом воинами на голову Иисуса Христа перед казнью на кресте [Мф. (7:29); Марк, (15:17); Иоанн, (19: 2)]. У Матфея находим: «И, сплетши венец из терна, возложили ему на голову» [Мф. (7:29)]. У Марка: «И одели Его в багряницу, и, сплетши терновый венец, возложили на Него» [Марк, (15:17)]. В Евангелии от Иоанна написано: «И воины, сплетши венец из терна, возложили Ему на голову, и одели Его в багряницу» [Иоанн, (19: 2)].

Неоднозначная трактовка Ходасевичем образа Христа – тема отдельного исследования. Отметим только, что Ходасевич уделяет особое внимание Слову как инструменту влияния Богочеловека на окружающих. Подобное требовательное и ответственное отношение к своему поэтическому слову было свойственно и самому Ходасевичу. От сборника к сборнику чётко прослеживаются этапы трансформации образа основного персонажа Нового Завета. Она проявляется в творческом переосмыслении общеизвестных поступков, ситуаций, мотивировок. Достаточно вспомнить стихотворения «Достижение», «Последний гимн» и другие.

Примечателен также образ Марии, испытавший в «Соррентийских фотографиях» авторское переосмысление. В литературе страдания Божьей Матери соотносятся с трагизмом земных матерей всех времён. У Ходасевича она не просто возвышается над толпой, она идет в ««в недосыгаемом венце», «жалкою людскою дрожью / Не дрогнут ясные черты». Она – воплощение идеала чистоты и цельности, недоступного грешным людям. Атрибуты Марии («в шелках и розах утопая», «в недосыгаемом венце») соотносятся с образом богородицы в поэзии А. Блока. Но в отличие от Блока Ходасевич не отождествляет богородицу и земную женщину. В цикле стихотворений «У моря» Ходасевич подчеркивает её космическую, неземную сущность: «Молились рыбаки Марии, / Заступнице, Звезде морей!».

Пребывая в эмиграции, Ходасевич продолжает следить за литературной судьбой страны. Особое место в сборнике занимает стихотворение «Жив Бог! Умен, а не заумен...», направленное против теорий слова русских футуристов: «Жив Бог! Умен, а не заумен, / Хожу среди своих стихов, / Как непоблаженный игумен / Среди смиренных чернецов. / Пасу послушливое стадо / Я процветающим жезлом» [10: 156].

Этот образ «жезла» восходит к библейскому Откровению Иоанна Богослова: «Кто побеждает и соблюдает дела Мои до конца, тому дам власть над язычниками, И будет пасти их жезлом железным; как сосуды глиняные, они сокрушатся, как и Я получил власть от Отца Моего» [Откр. (2: 26-27)]. Образ «жезла железного» встречается и в другой главе Апокалипсиса: «И родила она младенца мужского пола, которому надлежит пасти все народы жезлом железным; и восхищено было дитя ее к Богу и престолу Его» [Откр. (12:5)]. Выражение «пасти жезлом» значит властвовать, сам жезл является символом власти. Контаминация библейских образов призвана донести читателям беспощадность

формализма, но и плодотворность и процветание «из рода в род данного» «человеческого языка».

Проанализировав особенности функционирования библейских библейских текстов в лирике Ходасевича, можно выделить их следующие функции: **идейно-художественную** (ее реализации служат библеизмы, которые в лирике Ходасевича стали символами) и **философско-мировоззренческую** (Священное Писание служило для писателя средством выражения его взглядов и философской концепции).

В одной работе не представляется возможным охватить все преломления библейского текста в творчестве поэта, однако основные закономерности в ходе работы были выявлены. Во-первых, мы установили, что интерес Ходасевича к христианской религии не был явлением эпизодическим, поэтому мотивы и образы, заимствованные из Библии появляются в его лирике постоянно, независимо от периода его творчества. Во-вторых, проведенное исследование показывает, что библеизмы органично вплетаются в ткань повествования и служат для реализации конкретных идейно-художественных задач. В его произведениях появляются индивидуальные образы-мифологемы (зерно и т.д.), отражающие мировоззрение поэта. Библия обладает особым эстетическим кодом, без знания которого ускользает адекватное понимание поэзии Ходасевича.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. – Mikkeli, 1993.
2. Богомолов Н.А. Русская литература первой трети XX века. Портреты. Проблемы. Разыскания/ Н.А. Богомолов. – Томск: Водолей, 1999. – С. 343–406.
3. Блок А. Собр. соч.: В 6 т.т. / А. Блок. – Т.1. – Л.: Худож. лит., 1980. – 510 с.
4. Бочаров Г.С. «Памятник» Ходасевича / Г.С. Бочаров // Ходасевич В. Собр. соч. : В 4 т.т. – Т.1. – М.: Согласие, 1996. – С. 5-55.
5. Брюсов В. Собр. соч.: В 7 т.т. / В. Брюсов. – Т.2. – М.: Худож. лит., 1973. – 493с.
6. Николина Н.А. Филологический анализ текста / Н.А. Николина. – М.: Академия, 2003. – 256с.
7. Тагер Е.Б. У истоков XX века // Тагер Е. // Избранные работы. – М., 1988
8. Тютчев Ф. Стихотворения / Ф. Тютчев. – М.: Худож. лит., 1970. – 157с.
9. Успенский П. Творчество В.Ф. Ходасевича и русская литературная традиция (1900-е гг. – 1917г.) / П. Успенский. – Tartu, University of Tartu Press, 2014, issue 32. – 214 p.
10. Ходасевич В.Ф. Стихотворения / В.Ф. Ходасевич. – Л.: Сов. писатель, 1989. – 464 с.
11. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К.Г. Юнг // Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991.

Лавриненко О.С., канд. філол. наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, Харків

РЕЦЕНЗИЯ БІБЛІЙНОГО ТЕМУ У ПОЕТИЧНИЙ ТВОРЧОСТІ В.Ф. ХОДАСЕВИЧА

Стаття присвячена дослідженню біблійних архетипів та ремінісценцій в творчості В. Ходасевича. Християнська спрямованість в його поезії носила концептуальний

характер. Осмислення світобудови, буття людства, історії свого народу через християнські сюжети, образи, мотиви було його свідомою авторською позицією.

Ключові слова: інтертекст, міфопростір, архетипи, біблеїзми, сакральна лексика, поетична картина світу.

BIBLICAL ARCHETYPES AND REMINISCENCES IN THE POETRY

BY V. KHODASEVICH

This article deals with new understanding of biblical archetypes and reminiscences in the poetry by V.Khodasevich. Christian tendency in his art system contributed to special comprehension of the universe, existence of humanity, history through Christian subjects, characters, motifs.

Key words: *intertext, mythopoetics, archetype, sacred words, poetic conception of the world.*

УДК 811.111'42:821-4/-7

Лотоцька К., канд. філол. наук, доц.

Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, Львів

ГІЛБЕРТ ЧЕСТЕРТОН ОЧИМА МАКСА БІРБОМА: АВТОРСЬКЕ СВІТОБАЧЕННЯ У ПАРОДІЙНОМУ ПЕРЕЛОМЛЕННІ

У статті аналізується літературно-художня пародія Макса Бірбома на Г.К. Честертон, а саме: способи та засоби відображення основних лінгвостилістичних та ідейно-концептуальних констант дискурсу письменника у карикатурно-шаржованій формі.

Ключові слова: *літературна пародія, гумор, концепт, індивідуально-авторська картина світу, Макс Бірбом, Г. Честертон.*

Ця стаття продовжує цикл робіт, присвячених дослідженню пародійного таланту та мовно-літературних імітаційних технік блискучого британського письменника та карикатуриста Макса Бірбома [див. 10; 11; 12].

Як відомо, особливість літературної пародії полягає у суміщенні у одній текстуальній площині, у одній формально-смісловій структурі двох авторських художніх світів та стилів – самого пародиста і того, кого він намагається показати крізь призму свого жартівливо-глузливого погляду. І для такого майстра жанру як Макс Бірбом основним підходом до відтворення автора у пародії завжди було, як влучно формулює Т. Сізар [1: 25], «reading through a style to a man» [1: 25]. Це – головний принцип загальної творчої манери Бірбома, тобто у своїх пародіях він не тільки імітує та шаржує стиль та мовно-мовленнєві преференції письменника, але й розкриває його особистість, його філософію та навіть ті якості, які можуть бути прихованими або не (до кінця) усвідомленими самим об'єктом пародіювання (у тому числі й недоліки, оскільки Бірбом завжди виявляє себе

© Лотоцька К., 2018

тонким літературним критиком). З іншого боку, крізь пародійний текст чітко просвічує і стиль самого автора пародії, а саме його основні прийоми та ключові орієнтири, які він використовує для створення загального художньо-пародійного полотна.

Макс Бірбом (Sir Henry Maximilian “Max” Beerbohm (1872 – 1956)) був і надалі залишається доволі популярним об’єктом наукових та літературно-критичних монографій та статей, але його постає частіше за все розглядається дослідниками у ракурсі його талантів карикатуриста, літератора та художнього критика; рідше – з точки зору загального літературного стилю його пародій на письменників-сучасників. Зовсім мало знаходимо праць, які б були сфокусовані на детальному аналізі лінгвостилістичної складової його пародій, а також на відображенні власне на вербальному рівні у текстах пародій образно-концептуальної картини світу об’єкта пародіювання [див, наприклад: 3; 4; 6; 7; 8; 9; 14]. Отже, метою даної статті є спроба проаналізувати яким чином характерні концептуально-значимі поняття та ідеї письменника, на якого написана пародія, передаються засобами мови та стиля у текстах Макса Бірбома.

Письменники, яких пародіює Бірбом, є дуже різні за світоглядом, манерою викладу та навіть за такою характеристикою, як легкість або складність наслідування та імітації. Ця остання залежить не стільки від ступеня індивідуальності та помітних маньєризмів у вживанні мови, викладі, виборі тематики (що, зазвичай, легко уловлюється), скільки від загальної стильової складності автора, що може бути, хоча й помітною, але яку, часом, не так просто зімітувати та власне спародіювати, тобто передати у гротесковому вигляді так, щоби автора можна було, по-перше, легко впізнати, по-друге, оцінити та, нарешті, певним чином цей шарж інтерпретувати.

Об’єктом нашого аналізу обрано пародію на Г.К. Честертон «Some Damnable Errors About Christmas» із знаменитої збірки Бірбома «Різдвяна гірлянда» (“A Christmas Garland”, 1912) [2]. Такий вибір не є випадковим для вирішення зазначеного завдання, оскільки цей різножанровий письменник був надзвичайно цікавою особистістю багатогранного літературного таланту, але повний протиріччя, зі своїми особливими життєвими, філософськими та релігійними поглядами. Все це робило Честертон, з одного боку, дуже привабливою фігурою для Бірбома-пародиста, але, з іншого, ускладнювало завдання, оскільки за допомогою імітації мовно-стилістичних особливостей та тематичних преференцій письменника, М Бірбому необхідно було відобразити художню картину світу Честертон, його філософію, що тісно переплітається із його парадоксальним образом мислення та інколи дещо іллогічним викладом думок які, здається, множилися у його голові безупинно та нестримно. Завдання ускладнювало ще й те, що Бірбом не був єдиним літератором, кого Честертон надихнув (або спокусив) на створення пародії на себе. Це робив, наприклад, Дж. С. Сквайр (J.S. Squire) [див.1]. Але, напевно, власне це невеличке за обсягом есе Макса Бірбома і є справжньою перлиною з точки зору врахування та передачі усіх обов’язкових та усіх можливих «інгредієнтів» літературно-художньої та літературно-критичної пародії як жанру з двофокусною прагматикою [див. 12]. Адам Гопнік характеризує цю рису пародії та пародиста Бірбома таким чином: «A parody is flattering inasmuch as it assumes a density of style that is capable of being imitated. But a parody also posits that a writer can be reduced to a string of tics and mannerisms—that the writer’s style is a code that can be cracked. A writer sees the tics and mannerisms as things under his control, while the parodist suggests that they have taken control of him» [5].

Як відомо, для того, щоб чітко виявити основні елементи індивідуально-авторської картини світу необхідно дослідити ті художні (мовно-мовленнєві та образно-стилістичні) засоби, які створюють художню (тобто вторинну) картину світу письменника. Сюди відносяться (за Поповою та Стерніним) елементи змісту, мовні засоби (у тому числі індивідуально-авторські), а також авторське вживання тропеїки [13: 56]. І, найголовніше, у художній картині світу можна виявити концепти, які властиві світосприйняттю тільки даного автора, тобто індивідуальні концепти письменника [13: 57].

Виходячи з вищесказаного і беручи цей принцип за відправний пункт дослідження, спробуємо описати та проаналізувати текст обраної пародії, починаючи з основних лексико-стилістичних прийомів. Вони є основою загальної стилістики Честертона, що миттєво упізнається та висвітлюється крізь текст пародії. Однією з виразних рис Честертонівської прози є паралелізм – прийом, що є головним у арсеналі будь-якого есеїста та полеміста, яким й був письменник. Текст пародії насичений та навіть перенасичений (як і належить гіперболізованій формі) синтаксичними паралельними конструкціями (анафора, епіфора, хіазм) з різного роду лексичними повторами. На семантичному рівні паралелізм також варіюється, але тут переважає антитеза із типовою для письменника парадоксальною логікою (наприклад, *“As men we should /.../. But as seekers after truth we should /.../”* [2]). Антитезі, однак, майже не поступається у частоті вживання градація: *“We do not say of Love that he is short-sighted. We do not say of Love that he is myopic. We do not say of Love that he is astigmatic. We say quite simply, Love is blind. We might go further and say, Love is deaf. That would be a profound and obvious truth. We might go further still and say, Love is dumb. But that would be a profound and obvious lie. For love is always an extraordinarily fluent talker. Love is a wind-bag, filled with a gusty wind from Heaven.”* [2].

Паралелізм також поєднується із типовими для письменника незвичайними, несподіваними аналогіями, компаративними конструкціями, що інколи порушують онтологічні норми сполучуваності об'єктів та понять. Наприклад, *“Suppose we met Euclid on Westminster Bridge, and he took us aside and confessed to us that whilst he regarded parallelograms and rhomboids with an indifference bordering on contempt, for isosceles triangles he cherished a wild romantic devotion. Suppose he asked us to accompany him to the nearest music-shop, and there purchased a guitar in order that he might worthily sing to us the radiant beauty and the radiant goodness of isosceles triangles.”*[2]. Цей пасаж показує як Бірбом вміло імітує особливості гумору Честертона. Як зазначає Т. Супрун, «одним з улюблених прийомів Честертона було пов'язувати ідеї та явища, які нам зазвичай не приходять у голову пов'язувати самим. Як результат - подив та посмішка та бажання погодитися» [15]. Супрун також цитує одного з дослідників Честертона, який справедливо стверджував, що гумор письменника завжди був невід'ємним від самої суті суперечки, диспуту. Гумор Честертона близький до розуміння комічного самим Бірбомом, який був вродженим гумористом та дотепником. Його навіть порівнювали з Оскаром Вальдом. Для Бірбома секрет гумору був у контрасті, у невідповідності. Він писав: *“Except in union with some form of high seriousness humour does not exist for me”* [цит. за 7: 47].

Ще одна виразна риса публіцистично-проповідницького стилю Честертона, яку не міг не обіграти Бірбом у своїй пародії і яку сам також дуже часто використовував, – аллюзія. У тексті знаходимо імена відомих постатей (Euclid, W.E. Henley), у тому числі й посилення на друга та постійного опонента Честертона Бернарда Шоу (з яким він завжди

вів публічну полеміку): “*And it is because Mr. Shaw and the writers of his school cannot, with all their splendid sincerity and, acumen, perceive that he and they and all of us are impaled on those horns as certainly as the sausages I ate for breakfast this morning had been impaled on the cook’s toasting-fork—it is for this reason, I say, that Mr. Shaw and his friends seem to me to miss the basic principle that lies at the root of all things human and divine*” [2]. Частотними є і відсилання до Біблійних та релігійних прецедентних текстових елементів, що пояснюються тематикою пародії-есе та світоглядними установками Честертонна – апологета католицизму (наприклад, “*The splendour of the saying, “I have piped unto you, and you have not danced; I have wept with you, and you have not mourned” lies in the fact that it might have been uttered with equal truth by any man who had ever piped or wept.*” [2] (див. Matthew 11:17)).

У тексті пародії зустрічаємо також прецедентний топонім - *Westminster Bridge*. Він не має значимого навантаження у смислового розгортанні викладу, але Бірбом використовує його, здається, просто як певний сигнал, оскільки особливою лексико-тематичною складовою текстів Честертонна є вживання географічних назв та різноманітних (мікро)топонімів, які вербалізують значущі для письменника концепти. Одним з центральних індивідуально-авторських концептів Честертонівського тексту й був Лондон [див. 14: 77-78].

Пародія також рясніє епітетами (які забарвлюють текст деякою екзальтованою експресивністю завдяки своїй семантиці), несподіваними атрибутивними зворотами, оксиморонними комбінаціями (наприклад, “*a glorious obliquity of vision*”).

Як це і властиво для публіцистичної прози, текст насичений різного роду повторами на морфологічному та лексичному рівнях. Бірбом акцентує пристрась Честертонна до поліптотона – він є тут дуже помітним: *glorious/glorious; infallible/infallibility; err/error; splendid/splendor*. Водночас пародист (як вже зазначалося вище) не забуває підсилити та подати у гіпертрофованому вигляді характерну для текстів Честертонна антитезу, оскільки такий прийом у викладі думок впливає з філософії письменника - його спокійного сприйняття життєвих протиріч. Макс Бірбом майстерно імітує і шаржує цю вербально-концептуальну основу ораторського стиля письменника: антитетичні повтори на морфолого-лексичному рівні, наприклад, *fallible::infallible; reasonable::unreasonable; hate::love*. Вони вдало використовуються автором пародії як засіб віддзеркалення парадоксального мислення Честертонна - полеміста, журналіста, проповідника та викривача людських вад та оман: “*Mr. Shaw and his friends seem to me to miss the basic principle that lies at the root of all things that are human and divine. By the way, not all things that are divine are human. But all things that are human are divine. But to return to Christmas.*”[2]. Цей приклад є яскравою ілюстрацією того, як Бірбом пародіює манеру аргументації у Честертонна, але іронізує він дуже тонко, легко та з особливим гумором. Він, таким чином, у свій власний спосіб виявляє вищий ступінь пародійного таланту – вміння висміювати суб’єкти своїх пародій у стильовій манері та, що дуже важко, емоційній тональності та модальності того, на кого створюється шарж [див. також 11]. Цю якість таланту Бірбома Т. Сізар характеризує як «the heightened stylistic community» та із подивом та захопленням риторично запитує: «How to describe the way Beerbohm’s Chesterton so jocularly *confides* his truths as simply being more faithful to the spirit of Chesterton himself?» [1]. Власне ця риса майстерності Бірбома і робить його пародії унікальними, майже автентичними у основних параметрах, хоча й гіперболізованих, до текстів-оригіналів. Тому у читача часто складається враження, що текст належить письменнику, а не пародисту.

Ще однією помітною стилістичною константою Честертонівського дискурсу є персоніфікація (наприклад, (1). “*We do not say of Love that he is short-sighted. We do not say of Love that he is myopic. /.../ We say quite simply, Love is blind.*” (2). “*If mankind had hated Christmas, he would have understood it from the first. /.../ Christmas is essentially a diest ira. If the cynics will only make up their minds to treat it as such, even the saddest and most atrabilious of them will acknowledge that he has had a rollicking day.*”[2]). У цих уривках аргументація також розгортається за допомогою незмінних паралелізму та антитези.

Саме антитеза, окрім вищезазначених тематичних та функціональних навантажень, передає загальне світосприйняття письменника, для якого не існувало однієї істини. Честертон вважав, що життєві протиріччя, протилежні погляди повинні співіснувати та взаємодіяти. Він писав у «Вічній людині» (The Everlasting Man, 1925) [16] про те, що законів світобудови ми не знаємо, і вони можуть суперечити так званим людським законам логіки. Але Честертон завжди намагався вести свої бесіди з читачем його мовою та з властивими тільки для нього гумором. Все це і зміг передати засобами пародії Макс Бірбом, і зробив він це так само невимушено та іронічно, як це робив сам Честертон, висвітлюючи та водночас обігруючи основні ідейні принципи, моральні судження письменника та навіть деяку нелогічність або гіпертрофованість у викладі глибоких за своєю суттю та насправді мудрих думок.

Честертон, як християнський мислитель, приймає та цінує світ таким, яким він є. У цьому, на думку письменника, який, як відомо, після різних сумнівів, вагань та захоплень прийшов до католицизму у п'ятдесятирічному віці, і полягає душевне здоров'я людини. Він вважав як оптимізм, так і песимізм двома крайнощами, у яких немає істини [див. 15]. Його бачення християнства базується на парадоксі радості, а улюблена людська якість – це весела смиренність. Отже, *радість* – дуже значуще у філософсько-релігійному плані поняття для Честертонна. А *радісний/веселий* – слова, що є концептуальними для індивідуально-авторської картини світу письменника. І, здається, тільки Макс Бірбому вдалося не тільки це збагнути, але зуміти невимушено, точно, з гумором (у дусі самого Честертонна) передати власне мовою пародії цю центральну позицію його філософії, яка пронизує всю творчість письменника, навіть його детективні історії про отця Брауна.

Отже, у тексті пародії концепт «радість» вербалізується за допомогою лексем “jolly/joy” (“*Between the horns of this eternal dilemma shivers all the mystery of the jolly visible world, and of that still jollier world which is invisible.*”[2]), а також семантично близьких лексичних одиниць “*radiant, Love, jubilation, enthusiasm*”. Це центральне поняття «радість» тісно переплітається із двома іншими ключовими поняттями у філософії Честертонна – чудо, подив (“*wonder*”) та вдячність (“*appreciation/gratitude*”), що перегукуються із його постулатом про «веселу смиренність». Як справедливо зазначає Роберт Райлі, вся філософія Честертонна базується на цих основних поняттях : “*the notion of wonder at the universe; that of gratitude for existence, both personal and general, and that of appreciation of things as things*” [6]. Макс Бірбом у пародійній манері натякає на ці світоглядні засади релігійно-філософських міркувань Г. Честертонна. Ключовими у тексті пародії стають лексеми “*wonder*” та “*splendour*” (велич). Контекст, у якому вони зустрічаються у есе, Бірбом будує навколо дуже несподіваної аналогії, яка, з одного боку, відображає вже згадану особливість Честертонівського аргументативного дискурсу, а з іншого, дещо гіпертрофовано передає його любов до алюзії, у тому числі цитат. Алюзія набуває властивості для

Честертон гумористичної тональності також завдяки прийому змінення стилістичних реєстрів: *“It is not the calendar, but the Spirit of Man that regulates the recurrence of feasts and fasts. Spiritually, Christmas Day recurs exactly seven times a week. When we have frankly acknowledged this, and acted on this, we shall begin to realise the Day’s mystical and terrific beauty. For it is only every-day things that reveal themselves to us in all their wonder and their splendour. A man who happens one day to be knocked down by a motor-bus merely utters a curse and instructs his solicitor, but a man who has been knocked down by a motor-bus every day of the year will have begun to feel that he is taking part in an august and soul-cleansing ritual. He will await the diurnal stroke of fate with the same lowly and pious joy as animated the Hindoos awaiting Juggernaut. His bruises will be decorations, worn with the modest pride of the veteran. He will cry aloud, in the words of the late W.E. Henley, «My head is bloody but unbowed.» He will add, «My ribs are broken but unbent.»”* [2]. Цей гумор, що межує з абсурдом, пронизує всю пародію, у тому числі і завдяки абсолютно карикатурному тлумаченню Бірбомівським Честертоном центральної теми есе, а саме Різдва. У процесі аргументації «автор» розмірковує, постіжно відхиляючись від основної лінії викладу думок, які заводять його, здається, у зовсім інші, хоча й цікаві і, можливо, дотичні філософські «сфери». Критики називали цю помітну рису Честертон-оратора “bellicose moralizing, jibe at opponents” та “paradoxical inflation of statement” [див. 1]. Все це вміло уловлюється Бірбомом та невимушено, віртуозно (враховуючи об’єм цієї пародії, по суті мініатюри) передається у тексті есе у гротескному ключі.

Отже, пародія «незрівняного» (як його називали) Макса Бірбома на не менш незрівняного Гілберта Честертон ще раз переконливо демонструє всі грані таланту відомого пародиста та літературного критика. Лінгво-концептуальний аналіз тексту пародії допомагає виявити, по-перше, мовно-стильові (формальні) та, по-друге, літературно-світоглядні та філософські (концептуальні) константи дискурсу Честертон – письменника, полеміста, журналіста та християнського філософа. Він також дає можливість дослідити, прослідкувати, оцінити та захопитися ілюзією «вторинного» тексту (тобто карикатури, пародії), ніби він є «первинним» текстом (оригіналом), технікою створення якої так майстерно володів неперевершений Макс Бірбом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Caesar, T. Betrayal and Theft: Beerbohm, Parody, and Modernism [Електронний ресурс] /Terry Caesar. – Mode of access: <https://journalhosting.ualgary.ca/index.php/ariel/article/view/32961>
2. Beerbohm, H.M. A Christmas Garland [Електронний ресурс]/Henry Maximillian Beerbohm. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/14667/14667-h/14667-h.htm>
3. Danson, L. Max Beerbohm and the Act of Writing / Lawrence Danson. – [3rd edition] – Oxford : Oxford University Press, USA, 1989. – 280 p.
4. Felstiner, J. The Lies of Art: Max Beerbohm’s Parody and Caricature Hardcover/ John Felstiner – Knopf; 1st edition, 1972. – 283 p.
5. Gopnik, A. The Comparable Max. Max Beerbohm’s cult of the diminutive [Електронний ресурс]/Adam Gopnik// - The New Yorker - August 3, 2015. – Режим доступу: <https://www.newyorker.com/magazine/2015/08/03/the-comparable-max>

6. Ерасова Е. Маски Макса [Электронный ресурс]/Е. Ерасова// Иностранная литература. – 2002. – № 11: – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/2002/11/bir.html>
7. Reilly, R.J. The Literary Criticism of G.K. Chesterton [Электронный ресурс]/Robert James Reilly – Режим доступа: <http://archive.udmercy.edu/handle/10429/853>
8. Riewald, J.G. Sir Max Beerbohm, Man and Writer: A critical analysis with a Brief Life and a Bibliography with a prefatory letter by Sir Max Beerbohm and four plates/ Jacobus Gerherdus Riewald – The Hague: Martinus Nijhoff, 1953. – 369 p.
9. Viscusi, R. Max Beerbohm, or The Dandy Dante. Rereading with Mirrors/ Robert Viscusi. - The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1986. – 1st Edition. – 267p.
10. Лотоцька К.Я. Макс Бірбом і Герберт Веллс: творчість у дзеркалі пародії/ Кароліна Ярославівна Лотоцька // Мова і культура (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – Том V (167). – С.333-339.
11. Лотоцька К.Я. Ідейно-тематичні та лінгвістичні аспекти літературних пародій Макса Бірбома (на матеріалі есе “Endeavour By J*hn G*lsw*rthy”) [Електронний ресурс]/ Кароліна Ярославівна Лотоцька // Jazyk a kultúra/ číslo 17-18, 2014// Науковий інтернет журнал ЦДЛПФ Філософського факультету Прешовського університету у м. Прешов, Словаччина.- №. 17-18, 2014. – ISSN 1338-1148. – Режим доступа: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo17-18.html>
12. Лотоцька К.Я. Пародія Макса Бірбома як інструмент непрямой літературної критики (на матеріалі есе «Scruts, Arn*ld B*nn*tt») / Кароліна Ярославівна Лотоцька// Мова і культура (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип.18. – Том 1 (176). – С. 292 -298.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток- Запад, 2007. – 314 с.
14. Правдикова А.В. Роль микротопонимов в репрезентации индивидуально-авторской картины мира (на материале произведений Г.К. Честертон)/ Анна Вадимовна Правдикова//Известия Волгоградского государственного университета. – № 2, 2007. – 10.02.00. – С. 77-78.
15. Супрун Т. Кое-что о Честертоне [Электронный ресурс]/ Татьяна Супрун – Режим доступа: <http://www.chesterton.ru/about-gkc/0019.html>
16. Честертон Г.К. Вечный человек [Электронный ресурс]/ Гилберт Кит Честертон - Режим доступа: http://thelib.ru/books/chesterton_gilbert_kiyt/vechnyy_chelovek-read.html

Лотоцкая К., канд. филол. наук, доц.

Львовский нац. ун-т имени Ивана Франко, Львов

ГИЛБЕРТ ЧЕСТЕРТОН ГЛАЗАМИ МАКСА БИРБОМА: АВТОРСКОЕ МИРОВОСПРИЯТИЕ В ПАРОДИЙНОМ ПРЕЛОМЛЕНИИ

В статье анализируется литературно-художественная пародия Макса Бирбома на Г.К. Честертон, а именно: способы и средства отображения основных лингвостилистических и идейно-концептуальных констант дискурса писателя в карикатурно-шаржированной форме.

Ключевые слова: литературная пародия, юмор, концепт, индивидуально-авторская картина мира, Макс Бирбом, Г. Честертон.

Lototska K., PhD, associate professor
Ivan Franko national university of Lviv

GILBERT CHESTERTON'S WORLDVIEW AS VIEWED AND PARODIED BY MAX BEERBOHM

The present article analyses M. Beerbohm's parody of G.K. Chesterton in terms of ways and means of reproducing the main linguostylistic and conceptual characteristics of the writer's discourse in the caricature-grotesque form.

Key words: literary parody, humour, concept, author's individual picture of the world, Max Beerbohm, G. Chesterton.

УДК 821.161.1-31

Елисеенко А.П., канд. фил. наук., ст. преп.

Харьковская государственная зооветеринарная академия, Харьков

Б. САДОВСКОЙ, Б. НИКОЛЬСКИЙ И А. ТИНЯКОВ: К ИСТОРИИ ОДНОГО ПОСТЫДНОГО ЭПИЗОДА (1912-1916 ГГ.)

В статье рассматриваются общественно-политические взгляды писателя Б. Садовского в начале 1910-х гг., которые привели к его сближению с Б. Никольским и А. Тиняковым. Осмысление позиций Б. Садовского способно пролить свет на проблематику его творчества. Б. Садовский был монархистом и, как некоторые его современники, антисемитом. В нашей статье предпринимается попытка проследить, как писатель позиционировал себя во время известного дела М. Бейлиса, разделившего общество и проявившего всю остроту общественно-политической ситуации в ту пору.

Ключевые слова: монархизм, антисемитизм, общественно-политические взгляды, право-радикальные издания.

Имя Б. Садовского, поэта, писателя, литературного критика конца XIX – первой половины XX века, все чаще привлекает внимание исследователей. Литературоведы (С. Шумихин, Т. Анчугова, И. Андреева и др.) сходятся во мнении, что переосмысление прошлого, желание воссоздать предшествующую эпоху, был отразился во многих произведениях Б. Садовского. В нашей статье предпринята попытка рассмотреть взгляды писателя в начале 1910-х гг. Именно в это время публикуются произведения («Озимь», «Адмиралтейская игла» и др.), которые привели к острой полемике и закрепили за Б. Садовским славу «стилизующего писателя», «гусяря национального слова» [1, с. 97], мечтающего о «возрождении самодержавия» [4, с. 188]. Осмысление позиций Б. Садовского способно пролить свет на проблематику его творчества, однако исследователь сталкивается здесь со сложной проблемой. Б. Садовской был монархистом и, как некоторые его современники, антисемитом. Это сказалось на его репутации и на долгие годы затруднило изучение его творчества. В нашей статье предпринимается попытка проследить,

© Елисеенко А.П., 2018

как писатель позиционировал себя во время известного дела М. Бейлиса, разделившего общество и проявившего всю остроту общественно-политической ситуации в ту пору.

Монархические взгляды Б. Садовского повлияли на его сближение с некоторыми современниками. Так, вначале 1912 г. Б. Садовской познакомился с Б. Никольским. С. В. Шумихин полагает, что их познакомил писатель А. А. Кондратьев. Б. Садовской, однако, писал в «Записках (1881–1916)», что их знакомство состоялось благодаря В. Брюсову. Б. Никольский был известным литературным критиком, а также членом «Союза русского народа», «Русского собрания» и достаточно открыто заявлял о своих убеждениях. Б. Садовской, напротив, лишь в личном общении высказывал свои взгляды, в печати же держался достаточно сдержанно. Помимо общности во взглядах, оба писателя занимались изучением творчества А. Фета.

В кругу монархически настроенных литераторов эпатированием и цинизмом выделялся А. Тиняков, который со временем стал близким другом Б. Садовского, иногда оказывавшего ему покровительство. Талант А. Тинякова был отмечен В. Брюсовым, Д. Мережковским, А. Волынским и др. Первое стихотворение он опубликовал в «Орловском вестнике» в 1903 г. Вскоре стал сотрудником таких изданий, как «Весы», «Аполлон», «Золотое руно» и др. Зачастую его произведения публиковались под псевдонимом Одинокий. А. Тиняков вел разгульный образ жизни, часто устраивал драки в общественных местах, находясь под воздействием алкоголя. Он постоянно был в затруднительном финансовом положении, одалживал деньги и вещи у своих знакомых. Г. Иванов вспоминал в «Петербургских зимах»: «Среди окружавших Садовского забавной фигурой был также “бывший москвич” – поэт Тиняков-Одинокий. При Садовском он был не то в камердинах, не то в адъютантах. “Александр Иванович, сбегай, брат, за папиросами”. – Тиняков приносит папиросы. – “Александр Иванович – пива!” – “Александр Иванович, где это Кант говорил то-то и то-то?” – Тиняков без запинки отвечал. Это был человек страшного вида, оборванный, обросший волосами, ходивший в опорках и крайне ученый. Он изучил все, от клинописи до гипнотизма. Главным коньком его был Талмуд, изученный им досконально, но толковавшийся несколько специфически. Тиняков в трезвом виде был смирен и имел вид забитый и грустный. В пьяном, а пьян он был почти всегда, – он становился предприимчивым [3, с. 345-346].»

Зная о радикальных взглядах А. Тинякова, Б. Садовской в 1913 г. познакомил его с Б. Никольским. Под разными псевдонимами (Куликовский, Чернохлебов и др.) А. Тиняков сотрудничал с газетой «Земщина», где помещал антисемитские статьи, что, в случае разоблачения, неминуемо привело бы к осуждению в литературных кругах. Б. Садовской писал А. Тинякову: «Вы хоть бы написали мне что ли о Ваших новостях и о чепухе литературной, дорогой Еврею Мережкович. Как у Вас в учреждении, все ли благополучно? Как поживает Алекс. Ив. Куликовский и Ив. Ал. Чернохлебов? Вообще хотелось бы узнать новости» [2, с. 27]. Подготовленные статьи для «Земщины» читали и Б. Садовской, и Б. Никольский, который с большим интересом относился к творчеству А. Тинякова. В письме к Б. Садовскому от 26 сентября 1913 г. он писал: «Многоуважаемый Борис Александрович, прилагаю статью Тинякова, смелую и симптоматичную, с двумя моими замечаниями карандашом. Оба места легко переделать. Во всем остальном заявить ничего не имею. Очень буду рад видеть у себя Тинякова. Захватите его как-нибудь

с собою. Может быть, вместе с ним подумаете о нашем разговоре касательно единения правых» [6, с. 348].

Помимо постоянных финансовых проблем, А. Тиняков страдал от одиночества. Не случайно первый его псевдоним именно Одинокий. В письме Б. Садовскому от 26 сентября 1914 г. он писал: «У Бориса Владимировича [Никольского – А.Е.] я не был и, должно быть, пойду к нему не скоро, потому что сюртук, и брюки, и пальто я уже заложил. Поистине, я обречен на собачье существование! Пропьешь какую-нибудь десятку, а после голодай. Но не могу же я выносить все время ужасного одиночества комнаты: надо же человеку куда-нибудь пойти! Если бы я имел много денег, я каждый бы вечер сидел в ресторане с публичными девушками, ел бы очень хорошую пищу и пил массу вина! <...> Пора устать и пожелать другой жизни <...> Я сейчас получил письмо от редактора “Русс. Знамени”: мою статью не пропустила военная цензура [2, с. 26]. А. Тиняков уже в начале литературной карьеры отличался беспринципностью. Под разными псевдонимами он мог сотрудничать как с либеральными, так и с право-радикальными изданиями, как с кадетской «Речью», так и с черносотенной «Земщиной». Эта особенность стала причиной отказа многих издательств от публикаций его статей и заметок. Две статьи, помещенные в «Земщине», касались «Дела Бейлиса» и были опубликованы А. Тиняковым 4 и 26 октября 1913 г. под псевдонимом А. Куликовский. Речь шла о том, что двенадцатилетний русский мальчик Андрей Юшинский якобы стал жертвой ритуального убийства, которое совершили евреи, в частности, Мендель Бейлис. Вторая статья под названием «Дело Бейлиса» также была пропитана антисемитскими настроениями.

В 1915 г. о сотрудничестве А. Тинякова с «Земщиной» стало известно, что привело к конфликту между Б. Садовским и А. Тиняковым. Причиной стала негативная рецензия А. Тинякова на книгу статей Б. Садовского «Озимь» (1915). Б. Садовской, в свою очередь, рассказал о сотрудничестве А. Тинякова в «Земщине», скрыв, однако, поддержку, которую он оказывал. А. Тиняков писал Б. Садовскому 6 июня 1915 г.: «Бог Вас знает, за что Вы желаете истребить меня из литературы! Я Вам зла не делал и не желал, а Вы разным паршивым жуликам рассказали что-то про какую-то “Земщину”, – и они этим уже начали пользоваться в своих низких целях. Те, кому Вы это рассказали, – прирожденная чернь, холопы хозяйского рубля, косные тупицы, всесторонняя обозная сволочь. А мне стыда от этого не будет, ибо я органически выше и шире партийных и газетных перегородок. Сознаю в себе, как святыню, мою арийскую душу и не могу загнать себя ни в какую жидовскую рамочку. <...> И вот Вы – ученик и поклонник Фета, – стали на сторону газетной рвани! Не могу я этого осмыслить, тем более, что этим Вы грозите вырвать у меня последний кусок хлеба. Но Вы забыли, что Вы сами черносотенец и юдофоб, что Вы познакомили меня и с Никольским, и с Розановым, и что у меня есть копия письма Б. Никольского к Вам по поводу одной статьи. А когда Вы у меня будете хлеб отнимать, я буду бороться, как зверь, как гад и как дьявол – вместе! Только жаль, что те мои силы, которые я готовил на борьбу со многими, мне придется потратить на борьбу с “гражданином” Рославлевым да с “цивилизованным жандармом литературного цеха” – г. Ауслендером» [2, с. 27]. На следующий день, 7 июня 1915 г., Б. Садовской отправил ответ А. Тинякову, в котором отрицал свою причастность к его «разоблачению»: «Письмо Ваше, – пишет Б. Садовской, – меня удивило. С какой стати я буду желать Вам зла? Я Вас искренне люблю, несмотря на Ваше черносотенство, но мне грустно, что Вы пишете

иногда не то, что думаете. А что лучше, быть “холопом хозяйского рубля” или Азефом? Но можете быть уверенным, что я Вас не выдал и никто не узнает о существовании Куликовского. Спите спокойно и меньше пейте политуры. <...> Я еще недавно хотел послать Вам объяснение в любви, хотел сказать, как Вы мне дороги, как я изо всех литераторов ценю больше всех именно Вас. А Вы меня похабите и срамите всюду. За что?» [2, с. 27].

Спустя несколько месяцев вышла в свет неодобрительная рецензия А. Тинякова на сборник рассказов Б. Садовского «Адмиралтейская игла». Б. Садовской, по-видимому, желая отплатить ему тем же, под псевдонимом Б. Борисов поместил в марте 1916 г. в одиннадцатом номере «Журнале журналов» стихотворный фельетон на А. Тинякова под названием «Литературные типы. История одинокого человека»:

«Он в годы юности далекой
Был одинокий, одинокий.
Аскетом жил в уединеньи
И сочинял стихотворенья.
Потом в литературу вытек
И стал многообразный критик.
Сотрудничал везде и всюду,
Имея псевдонимов грудю.
Был то Кульковской, то Чинаров,
То Белохлебов, то Матаров.
Писал в “Печи” об идеале,
А в “Немщине” о ритуале,
Здесь был за Бейлиса горою,
Там Чеберячку звал сестрою.
Но “явным будет все, что тайно” –
Открылась истина случайно.
Пошли намеки, слухи, речи,
И критик вылетел из “Печи”.
Пришлось и с “Немщиной” расстаться
И в безработные вписаться.
Теперь он снова одинокий.
О, род людской! О, род жестокий!» [2, с. 28].

Читатели смогли догадаться, что под «Печью» подразумевается «Речь», а под «Немщиной» – «Земщина», и, таким образом, автор антисемитских статей, которые публиковались под псевдонимами Куликовский, Немакаров, Чернохлебов, был разоблачен.

Вскоре А. Тиняков поместил в «Журнале журналов» (№13, 1916 г.) статью под названием «Исповедь антисемита», в которой обвинил Б. Садовского и Б. Никольского в том, что якобы они уговорили его отдать статью об убийстве Андрея Ющинского в «Земщину». А. Тиняков утверждал, что фельетон под псевдонимом Б. Борисов принадлежал, бесспорно, Б. Садовскому, и, учитывая его содействие и последствия «изгнания» в литературных кругах, предлагал записаться им вместе в «безработные» [2, с. 30], так как и работали они отчасти вместе.

Б. Садовской был крайне обеспокоен тем, что его имя связали с «Земщиной». Он писал отцу о неправдивой статье в «Журнале журналов» и отмечал, что эта клевета уже обнаружена. 17 марта 1916 г. он даже поместил в «Биржевых Ведомостях» «Письмо в редакцию», в котором писал: «Прошу уважаемую редакцию “Биржевых Ведомостей” не отказать мне в помещении следующего письма: В №13 “Журнала журналов” находится заметка г. А. Тинякова “Исповедь антисемита”, в коей говорится, что я имел какое-то касательство к статье г. Тинякова, напечатанной в “Земщине” в 1913 г. По этому поводу считаю нужным заявить, что я никогда никакого отношения к “Земщине” не имел. Что касается “правого” профессора Н., упомянутого в заметке, то я, действительно, знаком с одним “правым” профессором, но с ним сблизился исключительно на почве долговременного изучения поэта-классика, рукописями которого этот профессор владеет» [2, с. 31].

Сохранилось письмо В. Ходасевича к Б. Садовскому от 22 апреля 1916 г. о конфликте между А. Тиняковым и Б. Садовским. Из него становится очевидным, насколько серьезными могли оказаться последствия конфликта для обоих писателей, и как важно для Б. Садовского было оправдаться перед современниками. В. Ходасевич писал: «Если Вам, как заключаю по письму Вашему, не безразлично мое мнение о Тиняковской истории, то вот оно в коротких словах. Тиняков – паразит, не в бранном, а в точном смысле слова. Бывают такие паразитные растения, не только животные. На моем веку он обвинялся вокруг Нины Петровской, Брюсова, Сологуба, Чацкой, Мережковских и, вероятно, еще разных лиц. Прибавим сюда и нас с Вами. Он был эс-эром, когда я с ним познакомился, в начале 1905 г. потом был правым по Брюсову, потом черносотенцем, потом благородным прогрессистом, потом опять черносотенцем, (уход из Северных записок), потом кадетом (Речь). Кто же он? Да никто. Он нуль. Он принимает окраску окружающей среды. Эта способность (или порок) физиологическая. Она ни хороша, ни дурна, как цвет волос или глаз. В моменты переходов он, вероятно, немножко подличал, но я думаю, что они ему самому обходились душевно недешево. Он все-таки типичный русский интеллигент из пропойц (или пропойца из интеллигентов). В нем много хорошего и довольно плохого. Грешит и кается, кается и грешит. <...> Теперь о Вас. “Исповедь” я видел. Вашего возражения не видел, но слышал о нем как раз от Гершензона, которому я на основании “исповеди” высказал предположение, что Вы действительно водили Тинякова к Борису Никольскому. Г<ершензон> и с моим предположением согласился и сказал, что оно подтверждается и вашим опровержением в “Бирж.”, тем местом, где говорится о Фете. Думаю, с Вашей стороны не хорошо было 1) поощрять трусливое, тайное черносотенство Т-ва и 2) так или иначе способствовать снабжению “Земщины” каким бы то ни было материалом. Это нехорошо, из песни слов не выкинешь. Оправдывал я Вас тем, что многое, по-моему, Вы делаете “так себе”, а может быть и с беллетристическим и ядовитым желанием поглядеть, “что будет”, понаблюдать того же Тинякова, ради наблюдения мятущейся души человеческой. Правда, это немножко провокация, но почему-то не хочется (а не нельзя) судить Вас строго» [5, 355-356]. В. Ходасевич, таким образом, прекрасно понял позицию Б. Садовского, стремившегося скрывать свои низменные представления и негодовавшего от того, что они стали известны.

«Дело Бейлиса», спровоцировавшее полемику о виновности или невинности подсудимого, заставило писателей высказать свое отношение к антисемитизму. Несмотря на то, что М. Бейлис был оправдан, это не повлияло на их позиции. Б. Никольский устроил

после оправдания М. Бейлиса демонстративный обед в поддержку прокурора и обвинения. А. Тиняков в конце статьи «Исповедь антисемита» (1916 г.) приходит к выводу о том, что личность и судьба М. Бейлиса вообще были не важны. «Разница лишь в том, – писал А. Тиняков, – что тогда я склонялся к юдофобству, а теперь считаю юдофобство явлением недостаточно разумным и полагаю, что у русского народа нет основательных причин для того, чтобы придавать слишком большое значение еврейскому народу» [2, с. 30]. Двухличие А. Тинякова в очередной раз стало очевидным.

О монархических взглядах Б. Садовского свидетельствуют его «Записки». Он писал: «Завтра – Священный день Тезоименитства Его Императорского Величества Государя Императора Николая II Александровича. Я горжусь тем, что нахожусь под властью самодержца, а не паршивого королишки, который слова не может пикнуть без согласия своего рейхстага или парламента, дающего ему средства на жизнь; не под властью взбалмошной республики, глупейшего государства в мире, а САМОДЕРЖЦА, помазанника Божия, отцы, деды и прадеды которого властвовали также над нашими предками» [4, с. 174]. «С потерей самодержавия я скорблю о последнем оплоте былого. Но нет – не воскресить его! Все минуло. Эти мелкие людишки не поддержат великого завтра: все пало. Степь распахана, свистят поезда, деревья вырублены – нет воли, дикой природы» [4, с. 174]. «Русская интеллигенция оттого так любит жидов и взаимно жида русскую интеллигенцию, что и те и другие лишены родины, отечества. Интеллигенция оторвана от почвы, ненавидит русские начала, жида им верные союзники. Симпатия их сходства» [4, с. 174].

В. Ходасевич вспоминал о Б. Садовском, которого он видел осенью 1916 г. на репетиции в кабаре «Летучая мышь»: «Вдребезги больной, едва передвигающий ноги, обутое в валенки (башмаков уж не мог носить), поминутно оступающий, падающий, Садовской увел меня в едва освещенный угол пустой столовой, сел за длинный, дубовый, ничем не покрытый стол – и под звуки какой-то “Катеньки”, доносящейся из зрительного зала, – заговорил. С болью, с отчаянием говорил о войне, со злобной ненавистью – о Николае II. И заплакал, а плачущий Садовской – не легкое и не частое зрелище. Потом утер слезы, поглядел на меня и сказал с улыбкой: – Это все вы Россию сгубили, проклятые либералы. Ну, да уж Бог с вами» [5, с. 327, 328]. В. Ходасевич относился к этим проявлениям монархизма явно с иронией.

Общественно-политические взгляды Б. Садовского привели к его сближению с Б. Никольским и А. Тиняковым. Несмотря на очевидную попытку скрыть свою причастность к публикации статей А. Тинякова, участие Б. Садовского подтверждается им самим, пытавшимся оправдаться в письме «Биржевых Ведомостей» и в переписке с современниками. Но как бы писатель не отрешивался от своей роли советчика, читателя и сочувствующего, в его биографии навсегда осталось участие в этом постыдном эпизоде.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Айхенвальд Ю. Слова о словах. Критические статьи. Пг.: Книгоиздательство бывш. М.В. Попова. 1916. 158 с.
2. Варжапетян В. «Исповедь антисемита», или К истории одной статьи. Повесть в документах // Литературное обозрение. 1992. №1. С. 12-37.
3. Иванов Г. Стихотворения. Третий Рим. Петербургские зимы. Китайские тени. М.: Книга, 1989. 574 с.

4. 4. Садовской Б. Заметки. Дневник (1931-1934) / Вступ. ст., публикация И. Андреевой // Знамя. 1992. №7. С. 172-194.
5. 5. Ходасевич В. Некрополь. Литература и власть. Письма к Б.А. Садовскому [Составл. С. Сильванович, М. Шатин]. М.: СС, 1996. 464 с.
6. 6. Шумихин С.В. Письма Б.В. Никольского к Б.А. Садовскому 1913-1918 // Звенья. 1992. №2. С. 340-377.

Єлісеєнко А.П., канд. філ. наук, ст. викл.
Харківська державна зооветеринарна академія, Харків

Б. САДОВСЬКИЙ, Б. НИКОЛЬСЬКИЙ І А. ТИНЯКОВ: ДО ІСТОРІЇ ОДНОГО ГАНЕБНОГО ЕПІЗОДУ (1912-1916 РР.)

У статті розглядаються суспільно-політичні погляди письменника Б. Садовського на початку 1910-х рр., які привели до його зближення з Б. Никольським і А. Тиняковим. Осмислення позицій Б. Садовського здатне пролити світло на проблематику його творчості. Б. Садовської був монархістом і, як деякі його сучасники, антисемітом. У нашій статті робиться спроба прослідкувати, як письменник позиціонував себе під час відомої справи М. Бейліса, що розділила суспільство і проявила всю гостроту суспільно-політичної ситуації у той час.

Ключові слова: монархізм, антисемітизм, суспільно-політичні погляди, право-радикальні видання.

Ieliseienko A. PhD, senior lecturer
State zooveterinary academy, Kharkiv, Ukraine

B. SADOVSKOY, B. NIKOLSKY AND A. TINYAKOV: ON THE CASE OF ONE SHAMEFUL EPISODE (1912-1916)

This article deals with B. Sadovskoy's social and political views which have led to the approach of B. Nikolsky and A. Tinyakov. The article examines those specific views of B. Sadovskoy which are capable to shed light on problematic points of his works. B. Sadovskoy was a monarchist and as some of his contemporaries, an anti-Semite. The main idea of the article is to analyze the perception of the "M. Beilis case" by B. Sadovskoy and his close friends B. Nikolsky and A. Tinyakov.

Keywords: monarchism, anti-Semitism, social and political views, radical editions.

ЧАСОПРОСТОРОВІ КОНЦЕПТИ «СХОДУ, ЗАХОДУ» САЛМАНА РУШДІ

У статті досліджуються часопросторові концепти збірки «Схід, Захід» Салмана Рушді через структуру хронотопів усіх її оповідань. Визначаються хроноси й топоси кожної з триад збірки як композиції відповідних окремих хронотопів. Припускається, що твір можна розглядати як семантичну і антропологічну проекцію парадигми «схід – захід» на геокультурний простір підсумкового хронотопу.

Ключові слова: парадигма «схід – захід», хронотоп, концепт, геокультурний простір, семантична проекція, орієнталістичний дискурс, оксидентальний палімпсест.

У контексті глобалізації сучасного соціокультурного простору особливого значення набуває геополітичний образ «схід – захід», культурологічною парадигмою якого є збірка оповідань Салмана Рушді «Схід, Захід» [1]. Та ж парадигма відтворена й у самому авторові – британському письменникові індійського походження, президентові американського Пен-центру, президентові й засновникові Міжнародного парламенту письменників, лауреатові Букера й Букера Букерів, лицареві Британської Імперії, засудженому на смерть яятолою Хомейні. М. Салганік зазначає, що Рушді, “слід віднести до класу земноводних: він мешканець двох культурних середовищ, східного та західного, кожне з яких він знає зсередини і ззовні. Подвійний зір дозволяє йому з особливою виразністю розглядіти “алогізм звичного” в обох середовищах свого існування” [2: 230].

Художню єдність збірки як багатошарової структури визначає її хронотоп, який, на погляд М.М. Бахтіна, слід розглядати як сукупність хронотопів “кожного мотиву, кожного виокремлюваного моменту художнього твору” [3: 176-177], або кожного оповідання і кожної частини збірки. Та серед досліджень творчості Рушді питання часопросторового аналізу його текстів підіймаються вкрай рідко, а у літературознавчих розвідках розглядаються переважно лише окремі аспекти його романістики: статті зі збірок за редакцією А. Чаубі, М. Рей, Р. Кунду [4; 5], праці Т. Дитиної, Х. Дрогомирецької, Г. Калічкіної та ін. [6-9]. Виключенням є робота Д. Мазіна, що містить аналіз особливостей художнього часу і простору окремих романів Рушді [10: 39-75]. Дослідження Т. Луньової, Н. Шамсутдиной, К. Сембе розглядають як окремі оповідання, так і збірку в цілому крізь призму постколоніального дискурсу [11-13]. То ж часопросторові концепти збірки малої прози Рушді ще не дістали належного висвітлення.

Метою роботи є розкриття структури часопростору збірки «Схід, Захід», що складається з трьох частин («Схід», «Захід» і «Схід, Захід»), кожна з яких містить по три оповідання. Спробуємо визначити хронотопи усіх складових кожної з триад збірки, незважаючи на мистецьки зведені автором постмодерністські перешкоди (подвійне кодування, інтертекстуальність, колаж, нонселекцію, пастіш і т.п. [14: 46-47, 100, 107, 179, 342]).

1. «Добра порада дорожче рубіна» (“Good Advice Is Rarer than Rubies”, 1987)

Гарна бідна індійська дівчина збирається до Бредфорду (Англія) й одержує безкоштовну пораду про те, як безпомилково пройти принизливу процедуру отримання англійської візи. Виконавши його з точністю до навпаки, вона дякує авторові поради й радісно відправляється додому.

Місце й час дії не зазначені. За непрямими ознаками припускаємо:

дія відбувається після одержання Індією незалежності (1947), британські консульства розташовані в Делі й Калькутті;

у тексті згадуються тільки міста пакистанської провінції Пенджаб, що межує із Північною Індією;

дія відбувається між першою та другою індо-пакистанськими війнами (1949-1965); автобусова реклама, швидше за все, стосується фільму Федеріко Фелліні «Солодке життя» (1960).

Підсумковий хронотоп: Делі (Індія), одна доба в інтервалі 1961-1964.

Динаміка руху: спроба переміщення за вектором « схід-захід», припинена в початковій точці зовнішнім впливом і внутрішнім рішенням героїні оповідання.

2. «Радіоприймач» (“The Free Radio”, 1982)

Молодий рикша з невеликого індійського містечка бере в дружини вдову з п'ятьма дітьми, а для здійснення своєї мрії (мати радіоприймач) проходить процедуру стерилізації. Не отримавши радіоприймач, він вирушає з сім'єю в Бомбей заради іншої своєї мрії – стати кіноактором. Колишній рикша регулярно посилає листи про розкішне життя кіноактора на батьківщину, своєму старому вчителю, який розуміє, що й ця мрія його учня не здійснилася, бо, незважаючи на всі свої зусилля, йому не вдалося в школі навчити писати майбутнього «кіноактора».

Місце дії вказано побічно – передмістя Бомбею. Час не вказано, але він визначається за описом подій: в 1977-1978 уряд Індії проводив примусову стерилізацію чоловіків з бідних верств населення.

Підсумковий хронотоп: Бомбей (Індія) з 1977 по 1978.

Динаміка руху: переміщення усередині «сходу» під впливом технологій «заходу» (радіоприймач, засоби для стерилізації).

3. «Волос пророка» (“The Prophet’s Hair”, 1981)

Викрадений волос пророка повертається в мечеть Хазратбал. За час вимушеної відсутності він перебуває у двох сім'ях і:

руйнує добropорядну сім'ю багатого лихваря (гинуть глава сім'ї, його дочка та син, а дружина втрачає розум);

зціляє сім'ю відомого злодія (гине глава сім'ї, у чотирьох його синів зціляються руки й ноги, що викликає їхнє невдоволення та різко скорочує доходи, тому що вони працюють жебраками. Радіє тільки вдова злодія, бо до неї повертається зір, і вона може милуватися чудовою Кашмірською долиною).

Місце дії зазначено – місто Срінагар, адміністративний центр регіону Кашмір. Час дії позначений розпливчато («На початку 19... року»), але встановлюється за наведеними

подіями: «волос з бороди пророка» було викрадено 26 грудня 1963, а повернуто – 4 січня 1964.

Підсумковий хронотоп: Срінагар (Індія) з 1 по 4 січня 1964.

Динаміка руху: переміщення усередині «сходу» винятково за «східними» причинами. Однак зв'язок із «заходом» забезпечується місцем події – місто Срінагар, відоме своїми каналами-вулицями, що нагадують Венецію, називають «індійською Венецією».

4. «Йорік» (“Yorick”, 1994)

Фантазмагоричний пастіш із «Саги про Гамлета» Саксона Граматика [15: 70-78] і «Трагічної історії Гамлета – принца Данського» Шекспіра [16: 19-169]. Дитинство принца в компанії королівського блазня Йоріка та його дружини Офелії, організація Гамлетом убивства свого батька, бідний Йорік у ролі підступного вбивці, Клавдій у ролі детектива, що розкриває це вбивство, і т.п.

Місце дії зазначене й відповідає трагедії Шекспіра – данський замок Гельсінгер. Однак у Данії такого замка немає – є місто Гельсінгер, засноване в 1420 данським королем Еріком Померанським. У 1429 він побудував замок Кроген, який був розширений у 1580 і перейменований у Кронборг. Час дії не зазначений, однак Амлетові Саксона Граматика (XI століття) до нашого замку потрапити складно, тому залишається тільки епоха Шекспіра – XV століття.

У зв'язку із проведеним вибором місця й часу ми можемо прийняти й низку зауважень, що стосуються не тільки шекспірівського «Гамлета», але й «версії» Рушді [17: 38]: «за винятком згадок, що перед нами Данія, нічого специфічно данського в трагедії не має»;

Гете вважав, що незалежно від місця дії п'єс Шекспіра, перед нами завжди «Англія, омита морями»;

«Кולי відбуваються події трагедії? У дохристиянські часи легендарного Амлета або в епоху Шекспіра? Знаючи, як йде справа в п'єсах Шекспіра з місцем дії, ми вже на шляху до відповіді й на запитання про час дії. Він зараз і завжди».

Підсумковий хронотоп: Гельсінгер (Данія), XV століття.

Динаміка руху: переміщення усередині «заходу» винятково за «західними» причинами. Однак поняття «захід» у просторі уточнюється до формулювання Гете – це «Англія, омита морями», як для попередніх «східних», так і для всіх наступних оповідань збірки.

5. «Аукціон з продажу рубінових черевичків» (“At The Auction of the Ruby Slippers”, 1994)

На загальнопланетному Аукціоні майбутнього виставлені рубінові черевички Дороті з казки Френка Баума [18]. У торгах беруть участь земляни та прибульці, реальні люди та казкові і літературні персонажі і т.п. Головний герой також намагається придбати черевички, щоб повернути свою кохану на ім'я Гейл, яке відповідає прізвищу Дороті.

Місце дії не вказано. За «загальнопланетністю» аукціону і його назвою (просто Аукціон – з великої букви) припускаємо, що він єдиний на планеті, швидше за все, результат злиття найбільших – Сотбіс та Крістіс, які фактично й злилися наприкінці XX століття. У переліку найбільших міст світу, з якими встановлені відеомости, відсутній Лондон, тому, а також зважаючи на наведену раніше думку Гете, столиця Великобританії і є місцем

проведення Аукціону. У певному змісті це – «оксидентальне місто», ідея якого «як перекрученого символу жадібності, безбожництва й космополітизму стала практично повністю асоціюватися з Заходом» [19: 13].

Час дії зазначений як «наш постмілленіум», тож нижня межа – поточне століття. Але ще не продано Таж-Махал, статую Свободи, Сфінкса та Альпи, тому це – інше століття, однак, судячи з публіки на Аукціоні, це відбудеться досить скоро, тому зупинимося на XXII столітті.

Підсумковий хронотоп: Лондон (Англія), XXII століття.

Динаміка руху: віртуальне переміщення на «захід» із усіх точок земної кулі, а також з інших світів, у тому числі й казкових. Однією зі складових такого переміщення є й рух за вектором «схід-захід».

6. «Христофор Колумб і королева Ізабелла Іспанська владують стосунки в Санта-Фе, 1492 рік після Різдва Христового» («Christopher Columbus and Queen Isabella of Spain Consummate Their Relationship (Santa Fe, AD 1492)», 1991)

Іспанська королева Ізабелла I Кастильська «грає» з італійцем Христофором Колумбом, який намагається одержати від неї кошти на експедицію за межі Старого Світу – на Захід (у Західну Індію). Королева отримує ключі від Гранаді, Іспанія звільняється від маврів, а зневірений Колумб залишає Санта-Фе. І тільки далеко в дорозі його доганяють посильні королеви з рішенням про фінансування експедиції.

Місце дії зазначене в назві – місто Санта-Фе (буквально «Свята віра»), побудоване за велінням королеви Ізабелли за 80 днів у вересні 1491 на місці згорілого табору іспанських військ у 10км від Гранаді.

Час дії також зазначений у назві, але часовий інтервал описаних подій трохи ширше:

«Ізабелла після вдалої кампанії тріумфує перемогу» – 5 жовтня 1491 католицькі королі, які дізналися про рішення еміра Боабділа здатися, надають оточеним у Гранаді перемир'я на шістьдесят днів для підготовки капітуляції;

Колумб прибув у Санта-Фе до зазначеної події – вересень 1491;

«У день іменин Колумба вона призиває його до себе» – 30 жовтня 1491, Колумбу – 40 років;

капітуляція Гранаді, ключі від міста останній емір Гранаді Боабділ вручає королю Фердинанду (в оповіданні – королеві Ізабеллі) – 2 січня 1492;

Колумб іде в Кордову й збирається емігрувати у Францію – лютий 1492;

королева закінчує «гру» і ухвалює рішення щодо фінансування Колумба – квітень 1492;

початок експедиції Колумба – 3 серпня 1492.

Підсумковий хронотоп: Санта-Фе (Іспанія), вересень 1491 – квітень 1492.

Динаміка руху: підготовлене переміщення «заходу» на «схід» з'явилося фактично рухом «далі на захід»: Колумб шукає Західну Індію, а відкрита їм частина Америки (група островів Карибського моря) отримує назву Вест-Індія. У підсумку світ поділяється на Старий Світ (Азія, Африка і Європа) і Новий Світ (Америка). Подальший рух Заходу на Схід приводить до створення Ост-Індії (Східної Індії), що складається з Британської

Ост-Індії (колонія Британська Індія, згодом Індія, Пакистан і Бангладеш) і Голландської Ост-Індії (згодом Індонезія).

7. «Гармонія сфер» (“The Harmony of the Spheres”, 1994)

Англієць індійського походження мешкає та викладає в Кембриджі. Він шукає своє місце в житті, намагається «створити якийсь євро-індійський леванто-східний вчення» за допомогою друга – валлійського письменника, який мешкає там же та одружений на англійці, що також народилася в Індії та є подругою дитинства головного героя. Письменник є фахівцем в царині окультних наук і автором «Гармонії сфер» – наукового видання з окультизму. Своєрідної гармонії в житті викладач досягає тільки після одруження на аспірантці – маврійці, також індійського походження. Самогубство письменника, що страждає шизофренією, приводить до руйнування створеної гармонії сфер.

Місце дії:

основні події – Англія й Уельс, що відповідає сучасному поняттю «Британія» (історично римська провінція, що приблизно була розташована на території обох країн);

згадується відвідування героями окремих міст Західної Європи (Венеція, Австрія); місце останньої зустрічі двох героїв у дитинстві – Бомбей (Індія).

Час дії зазначений частково, але визначається по описаних подіях:

остання зустріч двох героїв у дитинстві (Хан і Люсі, 14 і 12 років) – 1961;

знайомство головних героїв (Хан і Еліот) – 1970;

нова зустріч друзів дитинства (Хан і Люсі) – 1971;

самогубство (Еліот) в Уельсі, коли «святкували Ювілей», – імовірно, срібний ювілей правління королеви Єлизавети II – 1977.

Підсумковий хронотоп: Індія, Англія, Уельс, 1961 – 1977.

Динаміка руху: представники «сходу» здійснюють різні переміщення на «захід», що приводить до утворення сімей як між ними, так і з представником «заходу», а життя й самогубство останнього руйнують обидва типи сімей. Після цього один із «східних» героїв (удова письменника) продовжив рух на захід (до Америки), а можливий подальший рух на захід приведе його до запланованої Колумбом мети – Індії, тобто до повернення на батьківщину. Окремо відзначимо, що головний герой, від імені якого й ведеться оповідання, є частковою, повною або можливою реальною або віртуальною проекцією автора у конкретному історичному хронотопі, причому вікова відповідність – повна.

8. «Чеков і Зулу» (“Chekov and Zulu”, 1994)

Двоє друзів дитинства з Індії, які отримали в школі імена героїв культового американського телесеріалу «Зоряний шлях» («Star Trek»), займають високі пости в індійському посольстві у Лондоні (заступник посла Чеков і начальник служби безпеки Зулу). І хоча пройшло близько 20 років, у повсякденному житті, у спілкуванні між собою й навіть у секретних повідомленнях керівництву вони продовжують використовувати термінологію серіалу. Після вбивства охоронцями-сикхами Індіри Ганді сикх Зулу направляється Чековим в Індію із секретною місією в рамках операції «Зоряний шлях» і добуває з ризиком для життя відомості про справжніх організаторів теракту. Однак масові вбивства сикхів тривають, і Зулу йде зі служби й повертається в Бомбей. Чеков продовжує просуватися

службовими сходами, через якийсь час також вертається в Індію й, перебуваючи у світі Раджива Ганді, гине разом з ним під час чергового теракту.

Місце дії: Англія (Лондон) і Індія (місто Бомбей і селище Шриперумбудур, недалеко від Мадрасу в штаті Тамілнад). Час дії (початкова й кінцева точки): серпень 1984 (Лондон) і травень 1991 (Індія).

Підсумковий хронотоп: Англія, Індія, 1984–1991.

Динаміка руху: представники «сходу», працюючи на «заході» офіційними представниками «сходу», беруть активну участь у трагічних подіях на «сході», після чого повертаються на батьківщину, де й закінчується або буде закінчений їхній життєвий шлях.

Відзначимо деякі висловлення головних героїв щодо переміщень за вектором «схід – захід»:

увесь добробут «заходу» «побудований на награваному» на «сході». «Ми, звичайно, вибачили, забули – такий наш національний характер» (Чеков);

«Англія... завжди була для нас джерелом революційної думки» (Чеков);

«Навіть сама радикальна ідея відділення Пакистану виникла в майбутніх революціонерів тут, у коледжі, де поміж іншого вони навчилися вважати цю країну другою матір'ю-батьківщиною. Зараз..., коли статус Англії став трохи нижче, знизився й масштаб підростаючих революціонерів. Кашмірська держава! Марення та й годі» (Чеков);

«Недобре бути невдячним... Колоніальний період пішов у минуле назавжди» (Зулу);

«Це про війну, про битву не на життя, а на смерть між Добром і Злом... Битва вже почалася, а в іншій частині світу, де мешкали гобіти, про неї ніхто навіть не чув... Середзем'я на карті Толкіна припадає точнісінько на Уельс і Центральну Англію» (Зулу).

9. «Залицяльник» («The Courter», 1994)

«Шаховий флірт» старого grosмейстера, що працює прибиральником і портье («залицяльник»), і літньої няньки очами підлітка в середовищі індійських емігрантів у Лондоні. Нянька зрештою не прийняла Англію, у неї почалися проблеми із серцем, і вона повернулася в Бомбей, де ці проблеми відразу закінчилися. «Залицяльник» незабаром помер, підліток одержав англійський паспорт, а його сім'я виїхала в Пакистан. Історію цю автор згадує майже через 30 років (1993), отримавши лист із Бомбея від старої няньки.

Головний герой, від імені якого й ведеться оповідання, є частковою, повною або можливою реальною або віртуальною проекцією автора в конкретному історичному хронотопі. Повна відповідність за віком, складом й описом сім'ї (хоча вона не мешкала в Лондоні), часом навчання автора (але не місцем його навчання – Регбі, близько 200км від Лондона), історією отримання британського підданства й т.п.

Місце дії: Англія (Лондон) і Індія (Бомбей). Час дії: 1962-1964 – зазначений явно, і 1993 – остання часова точка визначається за віком няньки.

Підсумковий хронотоп: Англія, Індія, 1962-1964, 1993.

Динаміка руху: представники «сходу» у результаті переміщення за вектором «схід – захід» мешкають і працюють на «заході». Але багатьох з них схід «не відпускає», і для них відбувається зворотне переміщення за тим самим вектором.

Остання часова позначка оповідання (1993) поєднує семантичну й антропологічну складові і є підсумковою для всієї збірки: «Через рік я отримав британське підданство... Цей паспорт зробив мене вільним у багатьох змістах. Тепер я міг їхати, куди захочу, і

вибирати те, чого прагну... Але аркани на шиї залишилися, залишилися вони й донині, і тягнуть мене в різні сторони, на Захід і на Схід, затягуючи петлю усе тугіше й вимагаючи: вибирай, вибирай. Я брикаюсь, встаю дибки, хропу, заливаюся іржанням. Я не бажаю вибирати собі нові пута. Геть, ремені й аркани, геть, не можу! Чуєте? Я відмовляюся від вибору».

Висновки

Підсумковий хронотоп кожної з тріад збірки складається із трьох складових хронотопів:

«Схід» – Індія другої половини ХХ століття:

- Індія, 1960–1964;
- Індія, 1977–1978;
- Індія, 1964.

«Захід» – Англія ХV–ХХІІ століть (з урахуванням наведеного раніше формулювання Гете):

- Данія, ХV століття;
- Англія, ХХІІ століття;
- Іспанія, 1491–1492.

«Схід, Захід» – Індія, Англія другої половини ХХ століття:

- Індія, Великобританія, 1961–1977;
- Англія, Індія, 1984–1991;
- Англія, Індія, 1962–1964, 1993.

Тріада «Схід» є іронічним орієнталістичним пастишем у стилі дискурсу «Європа говорить зі Сходом» [20: 37–38]. Тріада «Захід» є відзеркаленням орієнталістичного дискурсу першої тріади в протилежному напрямку, своєрідним оксидентальним палімпсестом, що включає «дегуманізований портрет Заходу», «кластер забобонів» і «карикатуру його історичного коріння» [19: 8]. Першим двом тріадам відповідають два рядки іншого англійського письменника – Редьярда Кіплінга, який також народився в Індії:

*О, Захід є Захід, а Схід – то є Схід, і з місця вони не зійдуть,
Поки Небо з Землею не стануть на Страшний Господній суд* [21: 275].

Третя тріада «Схід, Захід» у певному сенсі відповідає закінченню кіплінгівської строфи:

*Але Сходу немає, і Заходу теж, що плем'я, батьківщина, рід,
Коли сильний із сильним віч-на-віч на край землі встають?* [21: 275].

Хроноси кожної тріади збірки являють собою темпоральні конуси з вершиною у вигляді середнього (другого) оповідання й основами з першого і третього, що відповідають приблизно однаковим періодам часу. Топос третьої тріади є композицією топосів перших двох тріад, що визначають конкретні геокультурні позначки, а саму збірку можна розглядати як семантичну проекцію парадигми «орієнт – оксидент2 на геокультурний простір підсумкового хронотопу.

Автор збірки, який перебуває в просторі того ж хронотопу, є в ньому і суб'єктом, і об'єктом міжцивілізаційної адаптації східної та західної культур. Він використовує різні реальні й можливі події свого життя в першому й третьому оповіданнях заключної

тріади збірки, яку можна також розглядати і як антропологічну проекцію парадигми «орієнт – оксидент» на геокультурний простір зазначеного хронотопу.

Проекції розглянутої парадигми показують, що розбіжності між полюсами останньої та її сам розподіл на «схід» і «захід» залежать як від ступеня геокультурної відчуженості, так і часопросторових меж історичного хронотопу. Автор збірки «Схід, Захід» підіймається в заголовному питанні «вище од лаврської колокольні», а «оттуда», як слушно зауважує С.П. Голохвостий, відмінності ці «здаються – кажуться такі маненькі, як пацюки, пардон, криси» [22: 483], або як кома в назві книги. Прагнення Салмана Рушді до зближення крайніх точок парадигми «схід – захід» позитивно впливає на природний процес міжкультурної й міжцивілізаційної адаптації, а його зусилля заслуговують, як мінімум, уваги й поваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Rushdie Salman. East, West. – London : Vintage, 1994. – 216 p.
2. Салганик М. О благотворности сомнений // Иностранная литература. – 1989. – № 9. – С. 225-233.
3. Бахтин М.М. Эпос и роман. – СПб. : Азбука, 2000. – 304 с.
4. Salman Rushdie: An Anthology of Critical Essays in New Millennium / ed. by A.K. Chaubey. – München: GRIN Verlag, 2014. – 194 p.
5. Salman Rushdie: Critical Essays / ed. by M.K. Ray, R. Kundu. – New Delhi: Atlantic, 2006. – 424 p.
6. Дитина Т. «Опівнічні діти» Салмана Рушді: постколоніальний роман як переклад, постколоніальний роман у перекладі // Наук. вісник ХерсДУ. – Вип. 20. – Херсон, 2013. – С. 234-240.
7. Дрогомирецька Х. Роман Салмана Рушді «Лють»: психоаналітичне прочитання // Слово і час. – 2017. – N 7. – С. 87-94.
8. Каличкина А.В. Взаимодействие постмодернистских и постколониальных мотивов в творчестве С. Рушди: автореф. дис... канд. филол. наук. – Минск, 2003. – 17 с.
9. Струкова Е.А. Мультикультурализм и постколониальная тематика в литературном процессе. История и творчество – магистральные темы англоязычного мультикультурного романа // Филологические науки : Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 7. – С. 175-178.
10. Мазін Д. М. Поетика романів Салмана Рушді: дис... канд. філол. наук: 10.01.04. – К. : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2003. – 170 с.
11. Луньова Т. Семантико-когнітивні особливості актуалізації значення розчленованої номінативної одиниці the harmoni of spheres у художньому тексті (на матеріалі оповідання С. Рушді «The Harmoni of the Speres») // Рідний край. – Полтава : ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 2002. – С. 76-84.
12. Шамсутдинова Н.З. «Магический» реализм в современной британской литературе : Анжела Картер, Салман Рушди: дис... канд. філол. наук: 10.01.03. – М., 2008. – 181 с.
13. Сембе К. Гібридна ідентичність у постколоніальному письмі Салмана Рушді // Літературознавчі студії. – Вип. 39, частина 2. – Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – С. 376-382.
14. Ильин И. П. Постмодернизм: Словарь терминов. – М. : Интрада, 2001. – 384 с.

15. Зарубежная литература средних веков: Хрестоматия / Сост. Б. И. Пуришев. – М. : Высш. шк., 2004. – 816 с.
16. Шекспир В. Трагедии. – СПб. : Азбука-классика, 2001. – 864 с.
17. Аникст А. А. Трагедия Шекспира «Гамлет». – М. : Просвещение, 1986. – 224 с.
18. Баум Л. Ф. Удивительный волшебник из страны Оз. – М. : Эксмо, 2014. – 176 с.
19. Burgum Ian, Margalit Avishai. Occidentalism: the West in the eyes of its enemies. – New York: Penguin Books, 2005. – 165 p.
20. Саид Э.В. Ориентализм : Западные концепции Востока. – СПб. : Русский Мир, 2006. – 640 с.
21. Киплинг Р. Рассказы. Стихотворения. – Л. : Худ. лит., 1989. – 368 с.
22. Старицкий М. П. Поетичні твори. Драматичні твори. – К. : Наук. думка, 1987. – 576 с.

Митина Л.С., канд.филол.наук, доцент
Харьковская государственная академия культуры, Харьков

КОНЦЕПТЫ ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА «ВОСТОКА, ЗАПАДА» САЛМАНА РУШДИ

В статье исследуются концепты времени и пространства сборника «Восток, Запад» Салмана Рушди через структуру хронотопов всех его рассказов. Определяются хроносы и топосы каждой из триад сборника как композиции соответствующих отдельных хронотопов. Предполагается, что произведение можно рассматривать как семантическую и антропологическую проекцию парадигмы «восток – запад» на геокультурное пространство итогового хронотопа.

Ключевые слова: парадигма «восток – запад», хронотоп, концепт, геокультурное пространство, семантическая проекция, ориенталистский дискурс, окцидентальный палимпсест.

Mitina L.S., PhD (Philology), as. prof.
State academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

TIME AND SPACE CONCEPTS OF THE «EAST, WEST» BY SALMAN RUSHDIE

The article studies time and space concepts of the collection “East, West” by Salman Rushdie through the structure of chronotopes of all its stories. Chronoses and toposes of each of the triads of the collection are determined as compositions of the corresponding individual chronotopes. It is assumed that the work can be regarded as a semantic and anthropological projection of the “east-west” paradigm on the geocultural space of the final chronotope.

Key words: “east-west” paradigm, chronotope, concept, geocultural space, semantic projection, oriental discourse, occidental palimpsest.

БАЛКАНИ І «БАЛКАНІЗМ» У ТЕОРЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ

Стаття присвячена теоретизації феномену Балкан і його ролі для сербської літератури. Розглянуто різні концепції та підходи до вивчення дискурсу Балкан в історико-літературному контексті. Досліджено специфічний дискурс «балканізму» та його вплив на мистецтво, а саме – літературу.

Ключові слова: Балкани, сербська література, балканізм, Балканська криза

Постановка наукової проблеми і її значення. Неможливо говорити про сербську літературу, оминаючи аспект її балканської ідентичності, а саме з позиції двох комплексних дискурсів – дискурсу Балкан та «балканізму» (за М. Тодоровою).

Балкани історично є чутливим регіоном, «пороховою бочкою Європи» (вираз, що приписують У. Черчиллю, англ. The Powder Keg, серб. Bure Baruta) – часто так говорять про Балкани, стабільності та миру надовго тут не буває. Більше того, про цей регіон протягом століть було створено неймовірну кількість стереотипів, які можна звести до такої квінтесенції – «примітивна, недорозвинута та темна частина Європи, яку населяють варвари», але ці стереотипи не стосуються мистецтва, яке продукує цілий регіон. Навпаки, особливо в останні роки, балканське мистецтво – музика, кінематограф та література – знаходяться в авангарді європейського мистецтва і не втрачають свої позиції.

Сьогодні, осмислюючи процеси на Балканах, звертаються перш за все до історії країн колишньої Югославії, а конкретніше – Сербії та сербської культури як уособлення дискурсу Балкан і «балканізму». Спробуємо розібратися, чому цей феномен взагалі має місце і чому, власне, він є настільки важливим для вивчення питання сербської культурної ідентичності.

Події 90-х рр. ХХ століття на теренах колишньої Югославії спричинили глибоку кризу: турбулентність в усіх сферах економіки, політики та культури новостворених країн. Боснійський філософ Уго Влаісавлевич у своїй книзі «Війна як найбільша культурна подія» (2007) осмислив та узагальнив причини та наслідки війни на теренах колишньої Югославії, зауваживши: *«Війна отримує значення великої, можливо, найбільшої культурної події. Такий «статус» війни у культурній сфері особливо характерний для «малих народів» (під «малими народами» автор має на увазі буквально значення – фізична величина. Прим. наша – О.А.) Балканського півострова, витoki його полягають у важливості інтерпретації реальності тих народів під час і після війни. Саме тому війна – це не лише військова справа, передусім вона ангажує культуру»* [5: 65].

Підтвердження цієї теорії ми знаходимо у роздумах З. Карановича, одного з письменників, романна творчість якого є об'єктом нашого дослідження. Як стверджує письменник в одному з інтерв'ю, якби не трапились події 90-х років у Югославії, Сербія уже стала б членом ЄС, серби набагато більше б подорожували, і значно менше б писали літератури. Той період, на думку Карановича, забрав у них гідність і приніс багато

гіркоти, але, разом з тим, дав письменникам невичерпність тем та матеріалів для нових сюжетів: *«Достатньо лише згадати, що відбувалось з нами і що ми всі повинні були витримати. Ми не повинні бігти від життя, навпаки, ми повинні обійняти його, яким би воно не було. Якби раптом Б.Нушич жив у дев'яностих роках у Сербії, він щороку б писав щонайменше дві першокласні драми. Не було ніякої потреби в тому, щоб щось вигадувати, досить було просто відкрити щоденні газети і подивитися, яких вершин сягають людське глупство, невігластво, страх, моральний занепад <...> Література ще не дала адекватного визначення цього періоду та відповіді на те, чому все це сталося з нами» [7].*

Зраз, коли після бомбардування силами НАТО Сербії та падіння режиму Слободана Мілошевича минуло уже майже 18 років, цікаво простежити як «балканізм» визначає сучасні вектори розвитку сербської літератури та культури. Яку роль відіграли останні буремні події, що супроводжували розпад Югославії, у розвитку сучасного літературно-го життя.

Мета і завдання статті. У даній розвідці ми спробуємо узагальнити теоретичні концепції дискурсів Балкан та «балканізму» та їх вплив на мистецтво, а саме на літературу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сплеск академічної уваги до Балкан відбувся у 90-ті рр. XX і продовжився у XXI столітті. У своїх працях такі історики, культурологи та літературознавці як М. Тодорова, Б. Каплан, М. Бакіч-Хайден, В. Михайлович, В. Голсуорсі та інші теоретизували та концептуалізували феномен Балкан, досліджували процес стереотипізації регіону та артикулювали «дикунську» суть Балкан. Так, на думку вчених, у свідомості пересічного європейця регіон впевнено асоціюється з образом «недоЄвропи» та «недоСходу», а місцеве населення сприймається як дивні і дикі люди, які постійно воюють між собою.

Стереотипізація регіону розпочалась ще на початку XX столітті, коли у 1914 році в Сараєво був убитий ерцгерцог Австро-Угорщини Франц Фердинанд. Ця подія спровокувала початок Першої світової війни і, загалом, довготривалий період загальної нестабільності у цілій Європі. Підсиленню цих стереотипів у новітній час сприяла низка нових воєн та міжетнічних конфліктів на Балканах 90-х рр. XX століття, що супроводжували розпад Югославії і увійшли в історію під назвою Балканська криза.

Протягом десятиліть визначити поняття Балкани намагались багато науковців, істориків та культурологів, відколи вперше, на початку XIX століття назву «Балканський півострів» увів у широкий вжиток німецький географ Йоганн Август Зейн, як евфемізм до виразів «європейська частина Туреччини». Балкани часто характеризуються як спадщина Османського царства. Дійсно, до Берлінського конгресу 1878 року визначення Балкан пов'язувалось із присутністю Османського царства на цих територіях – «Європейська Туреччина», «Туреччина у Європі», «Європейське османське царство» і под.

Але все ж Балкани географічно й історично є частиною Європи, хоч і були від неї відрізані протягом 500 років турецького панування. Східне минуле регіону, що лежить на південному сході Європи, лише сприяло поглибленню «чужості» та «іншості» у сприйнятті його вихідців цивілізованою Європою. Беззаперечним є той факт, що серби як нація, яка виборола право на власну державу, має справді власну величну культуру, яка вижила, незважаючи на всі драми, які спіткали цей народ від самого початку свого існування.

Сербська дослідниця Міла Машович-Ніколич дала надзвичайно влучне визначення феномену Балкан та його взаємозв'язку із сербською літературою: «Балкани – дежа вю сербської літератури, визначаються через одночасне співіснування двох протилежностей – місце зустрічі і конфліктів Сходу та Заходу: релігії – ісламу та християнства, економічних систем – комунізму та капіталізму, двох абеток – кирилиці та латинки, старого та нового способу життя, і ширше – одвічного циклу культурного прогресу та регресу» [6]. Можливо, саме цей фактор і є тією силою, яка робить сербську літературу однією з найцікавіших європейських літератур.

Чітко артикулюють суть поняття Балкани та його «іншість» хорватські літературознавці Зрінка Боровечкі та Мартіна Поляк у своїй розвідці «Замезлі Балкани – нарратив травми і травматизування нарративу у сучасному літературному дискурсі», зазначаючи, що «поняття Балкани та його присутність у західноєвропейському літературному дискурсі практично до кінця ХХ століття служать майже виключно діалектичній апотропізації первісного, східного, воюючого Іншого» [4:135].

Окремої уваги заслугове питання історичної травмованості, яка, можливо, і зумовлює саму «іншість». Дослідниці розмірковують про вплив травмування на формування балканської ідентичності: «Можна розмірковувати, чи є Балкани односторонньою конструкцією або про те, як у цьому конструктивному взаємозв'язку забезпечується баланс. І далі, лишається відкритим питання, чи той баланс має травматичне походження, чи ідентичність Балкан зберігається через травмування» [4:136]. У будь-якому випадку, усі ці фактори створюють абсолютну унікальність та самотніть регіону.

Американська дослідниця болгарського походження – історик та культуролог Марія Тодорова, автор найґрунтовнішого дослідження образу Балкан «Уявляючи Балкани» (2006), обстоює тезу про існування на Заході специфічного дискурсу «балканізму». На її думку, цей дискурс є стійкою формою ментальної мапи, у якій розміщується інформація про Балкани, і вплив якого найпомітніший саме в журналістиці, політиці та літературних доробках. М. Тодорова зауважує, що «балканізм» як артикульоване нею поняття уже давно стало «синонімом для повернення до племінного, відсталого, примітивного та варварського» [9:15]. За М. Тодоровою: «Балкани у сучасному розумінні – це геокультурний та геополітичний термін, і в своїй ідентичності свідчить про цілковите розпізнавання. Цей термін є винаходом новітнього часу [9: 2]. Часто можна почути: «Це ж Балкани!», маючи на увазі «ну що хорошого там може бути», чи «Там війна!», незважаючи на те, що остання війна закінчилась наприкінці ХХ століття.

Варто зауважити, що дослідниця розмежує поняття дискурс Балкан і дискурс «балканізму», виокремлюючи і протиставляючи останній «орієнталізму». За Едвардом Саїдом, основоположником сучасних постколоніальних студій та автором контраверсійної, але уже класичної книги «Орієнталізм», Балкани є конструкцією Заходу, оскільки стереотипи про Балкани продукував саме він [2]. Присутність Туреччини протягом такого довго часу на Балканах не могла не зацікавити орієнталістів сучасності. М. Тодорова у своїй монографії «Уявляючи Балкани» протиставила «орієнталізму» як засобу утвердження та функціонування колоніальної влади Заходу, через яку формується ідентичність самого колонізатора, «балканізм» як дискурс відмежування в умовах Європи. Дискурс, що виник на початку ХХ століття і не змінюється, зобразив Балкани як «інше» Європи і трактує їх не у географічному, а в соціальному і культурному значенні, роблячи

назву «Балкани», власне, не назвою, а означуваням [9]. Як і у випадку зі Сходом, Балкани виступали прихистком негативних характеристик, відносно яких конструювався позитивний образ Європи та Заходу. Але, на думку Марії Тодорової, відносини дихотомії «Балкани» vs «Європа» складніші, аніж у дихотомії «Схід» vs «Захід» Едварда Саїда. Перебуваючи географічно всередині, але політично поза Європою, Балкани становили певну сутінкову зону на маргінесі континенту. Надто у своїй «іраціональності та схильності до насильства» Балкани були alter ego Європи, її темною стороною [9].

Важливо, що історик М. Тодорова дослідила не лише історичний і політичний дискурс Балкан, його стереотипізацію та одвічну демонізацію. Варто наголосити, що у випадку з Балканами ми маємо справу з дуалізмом, адже, з одного боку, вони сприймаються як частина Європи, а з іншого – як її «темна сторона». Таким чином, за словами М. Тодорової, концепт «балканізм» еволюціонував незалежно від «орієнталізму» і, у певних аспектах, навіть йому протиставлений, оскільки Південно-Східна Європа ніколи не сприймалась ані Близьким, ані Середнім Сходом [9].

Разом з тим, дискурс Балкан, відтак, розглядається ширше – з «позагеографічної», концептуальної точки зору: як місце спалахування постійних конфліктів та воєн і, водночас, як точка перетину великих світових культур Заходу і Сходу, культурних зустрічей та обмінів.

У сучасній науці існує і третя сторона дослідження природи феномену Балкан та «балканізму». Американський культуролог сербського походження М. Бакіч-Гейден [9] розробила свою концепцію, яка займає середнє положення між ідеями Е. Саїда та М. Тодорової. Вона пропонує градацію «орієнтів», іншими словами: Азія – більше Схід, ніж Східна Європа, а сама Східна Європа є менш Східною, аніж Балкани, які входять до її складу; водночас на самих Балканах існує своя градація, де Хорватія та Словенія – менш Східні від Сербії, Боснії і Герцеговини та Чорногорії, які, водночас, мають свою градацію – православні Сербія та Чорногорія менш Східні від європейських мусульман-боснійців.

Американський журналіст Роберт Каплан у 1993 році, у розпал Боснійської війни, пише свою книгу «Балканські духи» (1993), яка досьогодні вважається найавторитетнішою публіцистичною розвідкою на тему дискурсу Балкан для американської аудиторії. У ній автор стверджує, що «проблемність» Сербії у її розмірі та своїй значимості [8].

Цю думку підтверджує український літературознавець Павло Рудяков, автор численних праць про сербський літературний процес ХХ століття, жанр роману і Балканську кризу новітніх часів. П.Рудяков зауважує: *«Сербія була найбільшою та найчисельнішою за населенням серед усіх країн колишньої Югославії, країна зі своєю глибокою історією та культурою на початку ХХ століття змогла згуртувати навколо себе менші балканські народи, які увійшли до складу Союзної Федеративної Республіки Югославія. Після Першої світової війни режим найбільшого сприяння отримала Сербія, як держава, що зробила помітний внесок в успіх Антанти, яка перемогла. Територіальні й інші набавання Сербії виявилися найзначнішими не лише на Балканах, а й в Європі загалом. Ця обставина, щоправда, мала свої як позитивні, так і негативні сторони: збільшення території Сербії й нової держави, що виникла на її основі після війни, – Королівства сербів, хорватів, словенців – здійснювалося за рахунок сусідніх країн, внаслідок чого практично*

всі сусіди Белграда мали до нього територіальні претензії, а отже й приховану на час неприязнь» [1].

Тема феномену Балкан та його впливу на історію сербської літератури також цікавила й інших українських науковців. Так, Балканам, Балканській кризі 90-х рр. та балканській ідентичності присвячені історичні та політологічні (Н. Коваль, О. Надтоки, М. Каменецького), літературознавчі розвідки (П. Рудякова, А. Татаренко) останніх років.

Варто зауважити, що останні буремні події на Балканах дали невичерпний матеріал авторам та критикам, які теоретизували феномен Балкан та «балканізму». Вони отримали багатий ґрунт для своїх фундаментальних розвідок.

Під час і після кризи та воєн в Югославії у 90-х роках негативні стереотипи про Балкани ожили як на Заході, так і в самій країні. Це призвело до того, що позитивні стереотипи втратили свої позиції для дослідників та критиків балканського дискурсу. Хоча варто зазначити, що з позиції історичної дистанції останнім часом (наприкінці другого десятиліття XXI століття) ситуація змінюється, на передній план почали виходити позитивні стереотипи. Безумовно, вплив цих дискурсів простежується і в літературних творах, автори яких в тій чи іншій мірі є носіями «балканізму». Безперечно, це питання потребує окремого, детального опрацювання і буде висвітлено у наших подальших розвідках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рудяков П. Балканський коловорот, [Електронний ресурс]: Інформаційний портал.- Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/balkanskiy-kolovorot>
2. Саїд Е. В. Орієнталізм. К.: Вид-во Соломії Павличко» Основи»– 2001.
3. Bakić-Hayden M. Nesting orientalisms: The case of former Yugoslavia //Slavic Review. – 1995. – Т. 54. – №. 4. – С. 917-931.
4. Borovečki Z., Poljak M. Zamrznuti Balkan–Narativanje traume ili traumatiziranje narativa u suvremenome književnom diskurzu? //Jat: časopis studenata kroatistike. – 2013. – Т. 1. – №. 1. – С. 134-159.
5. Vlaisavljević U. Rat kao najveći kulturni događaj: ka semiotoci etnonacionalizma. – Maunagić, 2007.
6. Mašović-Nikolić M. TRANSKULTURALNI IDENTITET I SEĆANJE U SAVREMENOJ KNJIŽEVNOSTI POSLE 2000. GODINE – Teatarski, dramski i književni tekstovi.
7. Karanović Zvonko, NEMA IZGOVORA ZA ODUSTAJANJE [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: <http://www.pressing-magazine.com/index.php/pressing-br-60/427-zvonko-karanovic.html>
8. Kaplan R. D. Balkanski duhovi. – Dan Graf, 2004.
9. Todorova M., Starčević D., Bajazetov-Vučen A. Imaginarni Balkan. – Beograd : Biblioteka XX vek, 2006. – 476

Антонова О., аспирант

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

БАЛКАНЫ И «БАЛКАНИЗМ» В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ

Статья посвящена теоретизации феномена Балкан и его роли в сербской литературе. Рассмотрены различные концепции и подходы к изучению дискурса Балкан в

историко-литературном контексте. Исследован специфический дискурс «балканизма» и его влияние на искусство, а именно – литературу.

Ключевые слова: Балканы, сербская литература, балканизм, Балканский кризис.

Antonova O., postgraduate student

BALKANS AND BALKANISM IN THEORETICAL REFLECTION

The article is devoted to the theorizing of the Balkans phenomenon and its role in the Serbian literature. Various concepts and approaches to the study of the discourse of the Balkans in the historical and literary context are examined. The specific discourse “Balkanism” and its influence on art, namely literature, has been studied.

Key words: Balkans, Serbian literature, Balkanism, the Balkan crisis.

УДК 821.112.2: 821:161.2

Просіна К.М., викладач

Таврійський державний агротехнологічний університет, Мелітополь

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗІВ ГОЛОВНИХ ГЕРОЇВ РОМАНІВ ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА «ZEIT ZU LEBEN UND ZEIT ZU STERBEN» ТА ІВАНА БАГРЯНОГО «ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ»

Стаття присвячена аналізу еволюції образів головних героїв романів прозаїків в компаративному плані. Праці німецького та українського письменників присвячені Другій світовій війні та повоєнному періоду. Виявлено, що обидва автори апелюють до почуття патріотизму й особистої гідності співвітчизників. Підкреслено, що найголовнішою й найсуперечливішою є внутрішня боротьба людини. Визначено, що справжня воля полягає у свободі обирати свій шлях, як і за що жити та помирати.

Ключові слова: роман, образ, особистість, протагоніст, еволюція, компаративний аналіз.

В останні роки спостерігаємо поживлення інтересу до вивчення та аналізу художньої творчості Е. М. Ремарка та Івана Багряного. Дослідники зробили вдалі спроби інтерпретувати творчість прозаїків, але переважно в монологічному аспекті. Здебільшого вони торкалися певних філософсько-етичних, теоретико- та історико-літературних аспектів творчості окремих письменників у межах різних національних традицій. Отже, порівняльний аналіз творчості письменників на сьогодні залишається недостатньо розкритим. Саме цей факт зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою роботи є здійснення порівняльного аналізу німецького та українського романів із зосередженням уваги на виявленні спільності та відмінності поезики аналізованих творів. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення такого **завдання**: роозкриття еволюцію образів головних героїв творів в порівняльному аспекті.

© Просіна К.М., 2018

Поетика романів «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» та «Людина біжить над прірвою» вирізняється не тільки в німецько-українському художньому просторі творів про Другу світову війну та повоєнний період, а й в особисто-творчому доробку прозаїків. Уміле користування словом допомогло їм створити такі реалістичні та значимі твори, які і на сьогодні ще не втратили своєї актуальності й пізнавального значення.

Обидва романи присвячені війні, проте не вона в них стає центральною темою. На першому плані – люди і взаємовідносини між ними. Війна ж стає своєрідною призмою, що дозволяє краще проаналізувати внутрішній стан людини, ближче пізнати її, швидше зрозуміти, що нею рухає.

Багато подій, що відбуваються, описані очима самих героїв: Ернеста Гребера та Максима Колога. Ці твори дозволяють поглянути на Другу світову війну очима молодого німецького солдата та українського архітектора.

Дослідженням образів у романах займалися такі літературознавці, як М. Глудз [2], С. Кобута [3], Н. Колошук [4], Н. Маланій [5, 6, 7], М. Матвій [8], А. Поршнева [9] та інші.

Е. М. Ремарк описує той період, коли німецькі солдати вже покидали російські землі – з кожним днем з'являється все більше ознак майбутньої поразки. Проте, далеко не всі солдати німецької армії готові побачити її – багато все ще зберігають упевненість в тому, що перемога за ними. Таким був і головний персонаж, який практично не замислюється про жорстокість, яка панує навколо нього, але зберігає певну моральну стійкість, що не дозволяє йому опуститися до рівня варвара в чужій країні.

Іван Багряний описує людину, «яка біжить над прірвою», яка у воєнний час метушиться між життям і смертю, тобто між двома смертями, а саме між фашистським і радянським фронтами, що намагаються перетягнути її на свій бік і в той же час намагаються знищити її. Але в цій людині закладений незламний дух, укладена непереможна сила віри в незнищенність свого «я»: «Я буду вмирати, та, поки мого дихання в мені, я буду змагатись і буду квапитись хапати іскри сонця ...» [1, с. 288], – завдяки якій він перемагає своїх ворогів.

«Зрадник вітчизни» Максим Колот чітко усвідомлював реальність ситуації, в якій він опинився: «...в усьому цьому дурноплясі, в цьому океані підлого рабства, зради й мерзоти це є патріоти своєї землі й свого народу, то це, власне, – МИ» [1, с. 109]. Він як і більшість полонених був непохитним у своїй оборонній позиції: «Бо ж ми єдині стали проти обох ворогів, що розір'яли наш народ удвох на спілку, й поставили їм обом опір...» [1, с. 109]. Непохитними були і німецькі солдати, але їх затуманені голови не могли сприймати дійсність такою яка вона є, адже їм постійно навіювали думки про непереможність німецької армії: «Die Russen [...] daß sie erledigt wären, und es hatte auch so ausgesehen.» [10, S. 22]. Гребер був одним із таких зразкових солдатів. Не замислюючись виконував накази, був впевнений у своїй причетності до перемоги: «Wir beide haben den Krieg nicht angefangen und sind nicht dafür verantwortlich. Wir tun nur unsere Pflicht. Und Befehl ist Befehl.» [10, S. 28]. Молодий юнак до кінця не хотів розуміти, що війна програє: «Der Krieg ist verloren, das wenigstens weißt du doch? – Nein» [10, S. 36].

Не зважаючи на те, що обидва персонажі опинилися в різних ситуаціях на війні, однак людей вони бачили в однаковому негативному світлі. Коли Ернесту прямо вказували на те, що люди поводяться подібно хижакам, він знаходив цьому виправдання,

стверджуючи, що війна все пояснює: «*Und ein Menschenfresser*». – «*Das sind wir alle*» [...] «*Wir sind es. Und wir denken, wie der da, daß wir noch gut sind [...]* Es ist Krieg, das ist alles» [10, S. 35]. Максим, без сторонньої вказівки, давно знав, що «людина в певних обставинах може швидко зверити, обертаючись часом у тварину» [1, с. 141]. Він часто сам став свідком таких «перетворень», але побачене у тюрмі вразило його своїм масштабом: «*Люди [...] намагалися видертися геть по головах собі подібних, топчучи одне одного на смерть*» [1, с. 141].

У цій війні не було благородної мети. Ніхто не захищав батьківщину чи народ: «*Коли рушають великі царства, на землі у душах збудовані, то ж хіба маленькі, слабкі люди, за себе відповідають?*» [1, с. 31 – 32]. Переслідувались інтереси небагатьох несамовитих загарбників. Вони посягнули на чужі території і на життя мільйонів ні в чому невинних людей. Отже, трапилось те, що обидва герої зрозуміли раніше, та тільки Гребер боявся собі в цьому зізнатися: «*...und gerade von ihm hörte er jetzt das, was er solange nicht hatte zugeben wollen [...]* vor dem er am meisten Furcht hatte [...] *Der Krieg ist längst verloren*» [10, S. 37]. А Максим опинився в своїй нелегкій ситуації: «*Ви потрапили в таку ситуацію, з якої, брат, немає виходу*» [1, с. 72].

Порівнюючи характери Ернеста і Максима, ми бачимо що душа юнака ще відгукується на страждання людей, на їхні муки. У той час, як душа Максима очерствіла від нескінченної низки гірких випробувань, ударів долі, наслідком чого стала несвідома, але виправдана байдужість. У кожного на цій війні була своя особиста трагедія, пов'язана із великомасштабною загальною трагедією. Пережиті муки і страждання робили людські душі несприятливими до чужого горя – вони черствіли. Максим теж, якийсь час, знаходився під впливом загальної байдужості. Він вже пережив всі свої трагедії, які тільки могли статися в житті людини. Він сприймав цю трагедію як свій фінал: «*...він того стільки бачив і витерпив у житті, що воно вже на нього не діяло*» [1, с. 92]. Греберу була властива гуманність, що проявлялася в його ставленні до людей. Для нього було дорогоцінним життя кожної людини, бо він усвідомлював її унікальність і неповторність. Так, він страждав від свого безсилля, коли не зміг витягти людину з уламків. Він не залишив її навіть тоді, коли розумів що всі зусилля марні: «*Er suchte nach der Hand im Schutt und hielt sie fest. Auch die Hand antwortete nicht mehr. Graeber hielt sie fest; das war alles, was er tun konnte. So saß er und wartete, bis der Überfall vorbei war.*» [10, S. 42].

Об'єднує їх і віддана любов до своєї родини. У них була закладена здатність любити і віддавати тепло свого серця, тим, хто для них найдорожчий понад усе. На жаль, для Максима настав той час, коли він, на його думку, не зможе більше турбуватися про свою сім'ю: «*Максим позирає на немовля, на сина, на дружину і з усієї сили намагається перемогти біль [...]* Скоро ж бо треба розлучатись...» [1, с. 11]. Тоді як Гребер, отримавши нарешті довгоочікувану відпустку, окрилений надією на зустріч з рідними, має можливість зробити їм невеличкий подарунок. Зокрема, подарувати матері знайдену маленьку іконку, що і характеризує його як люблячого сина: «*Ein emailliertes russisches Heiligenbild war darunter, das er seiner Mutter geben wollte*» [10, S.47]. Та омріяна зустріч, на жаль, не здійснилася, незважаючи на всі його зусилля. Тоді, як Максим, не очікувавши такого подарунка долі, возз'єднується зі своєю сім'єю.

Трагічний час, принісший людям хаос, спустошення та муки приводить їхні душі до перевтілення, певної еволюції. Дає їм новий погляд на світ і на все, що діялось навкруги.

Це відбувалося поступово і непомітно. Якщо раніше Гребер нічого не помічав, як наприклад ту ж саму природу: «*Natur an sich bedeutete schon lange nichts mehr; sie war nur gut oder schlecht in Beziehung zum Krieg*» [10, S. 50], то при поверненні додому він починає звертати увагу на її красоти: «...*jetzt erschien sie auf einmal heller [...] er sah jetzt auch die treibenden Bäume [...] und den feuchten blauen Himmel*» [10, S. 92]. Ті речі, до яких він звик на війні, набувають іншого забарвлення. Вигляд рідних руїн сколихнув його серце, відгукнувся в ньому болем і він з усією повнотою зрозумів весь жах того, що відбувається. Були стерті з лица землі не просто будови, а сам подих минулого життя. Так і Максим «...дивився з нової, найнесподіванішої позиції» і «...раптом помітив те, чого не помічав раніше...» [1, с. 26]. Стоячи над розвалим собору – символом його щасливого минулого, замислився «...*не просто над руїною, а над страшною руїною, де привалило [...] частину його душі...*» [1, ст. 25]. Опинившись в юрбі змучених людей, він подивився на них по-іншому: «...*тепер Максим помітив тут те, чого раніше не помічав...*» [1, ст. 195].

Настав момент, коли він з усією ясністю властивою розсудливій людині, усвідомив дійсність в її теперішньому світі, без прикрас. Бачачи попереду неминучу смерть, яка перекреслювала всі його прагнення і надії, він задумувався, «...*дедали більше заглиблювався в себе, квапився пробігти думкою ген-ген назад [...] бо відчував, як десь збігають останні хвилини його життя...*» [1, с. 59]. Для нього настає розгадка одного з найголовніших питань: «*В ім'я чого вмирати?*» [1, ст. 196]. Занадто високою виявилась ціна за безглуздя та хаос, який відбувався: «*Більшість тут [...] не мала в ім'я чого вмирати, хіба що в ім'я самої смерті*» [1, с. 196]. В свою чергу і Гребер подумки задає собі питання: а чи правильно вони чинять? А чи потрібна ця війна? Нарешті він усвідомлює що вона не тільки забирає життя людей, а й віднімає у справедливості і співчуття право на існування: «...*und plötzlich erkannte er die Hoffnungslosigkeit, zu der Gerechtigkeit und Mitgefühl ewig verurteilt waren...*» [10, S. 156]. Зрозумів, що у війні своя політика, яка ґрунтується на несправедливості, виправдовує свою загарбницьку стратегію: «*Wenn wir eine Stadt bombardieren, ist das eine strategische Notwendigkeit; wenn die andern es tun, ist es ein gemeinsames Verbrechen [...] «Man nennt das moderne Politik!»*» [10, S. 156]. Солідарно з Максимом, він обурювався тим, що на фронті марно вбивають: «*Man wird für nichts an der Front getötet*» [10, S. 163]. Його сумніви розвіялись і він остаточно переконався в тому, заради чого вони воювали: «...*der Krieg verloren ist. Und ich weiß, daß wir nur noch weiterkämpfen, damit die Regierung [...] noch einige Zeit länger an der Macht bleiben, um noch mehr Elend anrichten zu können*» [10, S. 163].

Прозаїки в своїх творах застосували прийом заострення уваги читача на зміні внутрішнього стану персонажів через їхнє зовнішнє перевтілення. Наприклад, Гребер почав змінюватися одразу ж приїхавши з фронту у відпустку. Знайшовши руїни своєї домівки, він не пізнає свого рідного міста: «*Die Dächerreihen rundum waren räudig und zerfressen, als hätten riesige, vorweltliche Insekten einen Ameisenhaufen zerwühlt [...] Die Stadt sah nicht mehr aus wie die Heimat, die er erwartet hatte...*» [10, S. 80], – щось надломилось у ньому. Частина його душі була похована під тими руїнами і він вже ніколи не буде колишнім: «... *fand er etwas klares Wasser [...] sah ihm sein Gesicht entgegen. Es war ihm fremd*» [10, S. 79].

Внутрішній стан Гребера вплинув на його зовнішній вигляд. Це вже була нова людина. Дивлячись на своє відображення, він бачив іншого чоловіка: «...*sein Gesicht in dem grauen und silbernen Spiegel. Er erkannte es nicht. Es war das Gesicht eines anderen*» [10, S.

313]. На іншого себе подивився і Максим, але зовсім в протилежному ракурсі: «... він глянув у те люстро на себе [...] звідки дивилось на нього безмежно змучена й волохата людиноподібна істота...» [1, с. 185]. Автор порівнює його з вовком: «Максим ішов у тумані по-вовчому» [1, ст. 210], може тому, що вовк – це істота яка виживає в неймовірних умовах. «Вовчий інстинкт» допомагав йому не раз вижити в скрутних ситуаціях: «...підказував йому інстинкт, що йому ні від кого не слід сподіватися допомоги й що не можна знайти спільників на той [...] Вовчий рейд» [1, с. 194].

Та навіть у такої людини, яка «...не боїться свого ворога й зневажає його» [1, ст. 108], людини «...в смертельному механізмі якої була душа, а в тій душі – іскра великої божеської безсмертної волі...» [1, с. 240] можуть настати моменти відчаю. Його глибоке розчарування спричинило бажання померти, покінчити з цією низкою страждання, й наруги, й нестерпної нудьги: «Ним оволоділо шалене бажання, єдине й останнє, – вмерти гідно, мужньо, спокійно» [1, с. 63]. Знаходячись черговий раз у в'язниці, сталася подія, яка «струснула Максимом, як гураган билиною» [1, с. 145]. Наглядач роздав усім в'язням хліб, окрім німецьких солдат. І тут сталось несподіване: командир червоної армії з люттю кинувся на наглядача, не задумуючись про наслідки свого вчинку, заступився за голодних людей: «Командир розмахнувся й так загримав у двері, що з них посипалися тріски [...] Дай людям хліб!!!... Це люди!..» [1, с. 146]. Максим знову повірив в людей і його зіграла думка, що він не один в цьому жакливому світі протистоїть нелюдності. І це дало поштовх до нового етапу – боротьби за життя: «...стряслося грандіозне [...] йому вже не хотілося вмирати [...] не хотілося вмирати так просто. Ні!» [1, с. 147].

Так, ми бачимо, що для Максима життя – це постійна боротьба як, по суті, і для Гребера. Не дивлячись на те, що вперше вдома він почувався як в спокійній гавані після пережитої бурі: «*Er fühlte sich zum erstenmal entspannt, seit er aus Rußland abgefahren war. Eine sanfte Gelassenheit war in ihn eingedrungen...*» [10, S. 132]. Він осягнув глибину простоти життя і занурився в цей прекрасний і блискучий світ, в якому не було місця всім жахам війни: Це несподіване відчуття, принесло з собою легкість і бадьорість. Але не зважаючи на це, на жаль, відчуття тиші і спокою, як факел в темряві ночі покинули його. Він знову опинився в темряві тривожних сутінків дійсності: «...und er ging wieder an die Front – an eine andere dieses Mal, ohne Geschütze und Gewehre, aber mit nicht weniger Gefahr» [10, S. 104]. А все тому що війна обійняла весь простір. Він вже не розраховував знайти тихий острів в тилу, набути там батьківщину, безпеку, притулок, розраду – ці «острови надії» давно беззвучно потонули в одноманітності безцільних смертей, адже фронти були прорвані: «...der Krieg war überall. Überall, auch in den Hirnen und Herzen» [10, S. 115 – 116] і пропигала всю землю отрутою на довгі роки: «*Es ist so viel vergiftet um uns herum, daß der Boden für Jahre noch voll davon sein wird*» [10, S. 319] І він не хотів більше бути її співучасником, бо вважав що його доля є невіддільною від тисячі знищених життів: «*Es ist noch furchtbarer, wieder hinauszumüssen und es zu wissen und dadurch vielleicht zum Mitschuldigen zu werden*» [10, S. 164].

Отже, ідучи різними шляхами, Максим Колот та Ернест Гребер прийшли до усвідомлення головної істини, що треба просто жити!: «...йшла обертом голова!...І ось тут раптом його душа стала цапки. Збунтувалась...– Жити!... захотілося жити» [1, с. 168]. Нічого в цьому світі не робить людину щасливою як мирне, звичайне людське життя «... finden das Leben wunderbar...Es ist das einzige. Wenn man keine Ansprüche stellt, ist alles

ein Geschenk» [10, S. 317]. Вони усвідомили також, що таке життя дається не просто так. І обирають різні шляхи боротьби за нього. Максим стає на тяжкий шлях втікача, щоб возз'єднатися зі своєю родиною: «*Мусить! Він мусить дійти! Мусить!...Він умре, напевно умре. Але тільки переступивши поріг свого дому...*» [1, с. 194]. Він був непохитним у своїй меті: «*Йти! Наперекір усьому світові, такому злому й такому ворожому, йти!*» [1, с. 222]. Ернст обирає шлях принесення чогось світлого, у омріяне краще життя попереду. Ним оволоділо бажання зробити свій внесок у це майбутнє: «*Er hatte wohl, als er kam, etwas finden wollen [...] bevor er wieder fortging, etwas, das seinen Namen und damit ihn selber trug*» [35, S. 320] і, по-можливості, врятувати якомога більше невинних душ: «*Wenn ich sie heraus liebe... Ich hätte dann etwas getan, wenigstens etwas. Ein paar unschuldige Menschen gerettet*» [10, S. 350].

Таким чином, проаналізувавши внутрішню еволюцію головних персонажів, ми можемо зробити висновок, що автори помістили своїх «справжніх» людей в такі декорації, в яких вони змушені подолати межу ситуацію війни. Максим перетворився з «анабіози» на борця за своє життя, а Гребер – з маріонетки на людину з непохитними переконаннями. Використовуючи як спілнї (відчай, гнів, страх, ненависть, зневіра, любов), так і відмінні (милосердя, боротьба, почуття вини) чинники впливу на емоційний стан своїх обранців, письменники змогли змусити кожного читача пройти нелегкий шлях еволюції разом з героями і пригадати цінності найпростіших речей, зрозуміти, яке це багатство – дихати чистим повітрям, просто жити, радіючи кожній дрібниці. Образи персонажів важливі саме тим, що відзначають головні віхи в житті людей, вони нагадують про цінності життя і про безглуздя будь-якої війни та вбивства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрянний І. Людина біжить над прірвою: Роман / Післямова Л. Череватенка. – К. : Укр. письменник, 1992. – 320 с.
2. Глюдз М. Неочікуваний і зовсім несподіваний Ремарк [Електронний ресурс] / М. Глюдз // Неочікуваний і зовсім несподіваний Ремарк. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/novitfilolog/21/15.pdf>
3. Кобута С. Концепція «вільної людини» у творчій спадщині Івана Багряного та Джорджа Орвелла : дис. ... канд. філол. наук : 10. 01. 05 «Порівняльне літературознавство» / Кобута Світлана Степанівна. – Івано-Франківськ, 2015. – 225 с.
4. Колошук Н. Особливості конфлікту та образної структури у творах тюремно-гулагівського «циклу» І. Багряного / Н. Колошук // Іван Багрянний: домінанти творчості та проблеми вивчення : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Надія Колошук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 14 – 20.
5. Маланій Н. Екзистенціали туги і страху у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати» [Електронний ресурс] / Н. Маланій // Екзистенціали туги і страху у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати». – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/#q=Маланій+Н.+Екзистенціали>
6. Маланій Н. Міжтекстова взаємодія в українсько-німецькому літературному дискурсі (на матеріалі прозових творів про Другу світову війну) / Н. Маланій // Волинь

- філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. – Вип. 7 / упоряд. Л. К. Оляндер. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – С. 171 – 178.
7. Маланій Н. Проблема національного в міжнаціональних конфліктах / Н. Маланій // Питання літературознавства : Науковий збірник. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 48 – 53.
 8. Матвеев М. А. Принципы формирования поэтики ранних произведений Э. М. Ремарка : дис. ... канд. филол. наук : 10. 01.01 / Матвеев Михаил Александрович. – Санкт-Петербург, – 2015. – 187 с.
 9. Поршнева А. Emigrantenroman («эмигрантский роман») как жанровая номинация в творчестве Э. М. Ремарка / А. С. Поршнева // Дергачевские чтения-2008. Русская литература: национальное развитие и региональные особенности. Проблема жанровых номинаций : материалы IX Междунар. науч. конф. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. – Т. 2. – С. 353 –358.
 10. Ремарк Эрих Мария (Erich Maria Remarque) Время жить и время умирать. (Zeit zu leben und Zeit zu sterben). На нем. Яз. – М.: Юпитер – Интер, 2008. – 356 с.

Просина Е.Н., преподаватель

Таврический государственный агротехнологический университет, Мелитополь

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗОВ ГЛАВНЫХ ГЕРОЕВ РОМАНОВ ЭРИХ МАРИИ РЕМАРК «ВРЕМЯ ЖИТЬ И ВРЕМЯ УМИРАТЬ» И ИВАНА БАГРЯНОГО «ЧЕЛОВЕК, БЕГУЩИЙ НАД ПРОПАСТЬЮ»

Статья посвящена анализу эволюции образов главных героев романов прозаиков в компаративном плане. Произведения немецкого и украинского писателей посвящены Второй мировой войне и послевоенному периоду. Доказано, что оба автора апеллируют к чувству патриотизма и личного достоинства соотечественников. Подчеркнуто, что главной и противоречивой является внутренняя борьба человека. Определено, что настоящая сила духа заключается в свободе выбирать свой путь, как и за что жить и умирать.

Ключевые слова: роман, образ, личность, протагонист, эволюция, компаративный анализ.

Prosina K.M., teacher

Tavriya state Agrotechnological university, Melitopol

THE PROTAGONISTS' IMAGES EVOLUTION OF THE NOVELS “ZEIT ZU LEBEN UND ZEIT ZU STERBEN” BY ERICH MARIA REMARQUE AND «THE MAN RUNS OVER THE ABYSS» BY IVAN BAGRYANY

The article deals with the analysis of the protagonists' images evolution in comparative aspect. The works by German and Ukrainian writers are devoted to the Second World War and the post-war period. It is investigated that both authors appeal to the compatriots' sense of patriotism and personal dignity. It was emphasized that the main and the most controversial is the internal struggle of a person. It is determined that the true will lies in the freedom of choosing your own path, how to live and how to die.

Key words: novel, image, personality, protagonist, evolution, comparative analysis.

НАЗВИ ОСІБ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА ТА ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

У статті досліджується питання мовних засобів вираження характеристик особи, зокрема номінації, за ознаками її соціальної поведінки у творах Івана Франка та Володимира Самійленка. Аналізуються індивідуально-авторські риси номінативної мовотворчості як засобу сатири та гумору.

Ключові слова: сатира, гумор, номінація, експресивна образність, денотат, сигніфікат.

Сатира – одна з художньо-естетичних форм зображення дійсності, коли негативні сторони явища або людських характерів увиразнюються з метою викликати в читачів обурення чи сміх. Те, що висміюється, часто зображується в перебільшеному вигляді – навмисне карикатурне зображення, гротеск, сарказм висловлювання.

В основі гумористично-сатиричного ефекту лежить комізм – невідповідність змісту й форми, загального та часткового. Мовні засоби комічного будуються на різних відхиленнях від загальної мовної норми як у слововживанні, так і в словотворенні. Тому вважаємо **актуальним** аналіз характеристичних номінативних лексем, що виступають одним із чинників сатирично-гумористичного ефекту в художньому творі. Досліджуючи мовні засоби комічного, маємо **на меті** проаналізувати співвіднесеність між денотатами номінацій осіб та їх експресивно-образними сигніфікатами.

Відношення між поняттям, позначуваним певним словом, і предметом, який ним називається, полягає в тому, що поняття як сума певних ознак окремого предмета лягає в основу його оцінної характеристики, а ім'я вже вичленовує конкретні ознаки, властиві певному денотату. Ознаки, покладені в основу найменування, поза контекстом виявляють віддалені значення. У межах контексту вони утворюють нові концептуальні характеристики об'єктів. У процесі текстотворення ці ознаки можуть перекодуватись або й зовсім зникати. У художньому тексті експресивні слова-номінації адекватно передають реальні денотативні ознаки об'єкта. Експресивність цих лексем програмується метою авторського задуму та самим контекстом.

Об'єктом сатиричного зображення у сатиричних творах І. Франка та В. Самійленка виступають постаті громадських, політичних діячів, простих людей з їхніми вадами тощо. Тут переважають портрети, намальовані засобами карикатуриста. Сатира В. Самійленка виростала на вітчизняному ґрунті, містила в собі інтонації народного українського сміху, проте він використовував і надбання античності, класичної сатири. Співомовки, травестії, пародії, оди, драматичні твори – такий був жанровий арсенал В. Самійленка-сатирика. Серед багатьох прикметних рис його гумору – актуальності, спираючись на народні традиції – слід особливо підкреслити вміння майстерно користуватися безцінними скарбами із приказок та прислів'їв, афоризмів і професіоналізмів, анекдотів, дотепів і каламбурів.

Сатирично-гумористичні твори писалися І.Франком та В.Самійленком приблизно одночасно, проте мова І.Франка – це західноукраїнська видозміна літературної мови, основою якої було писемно опрацьоване народно-розмовне, з певними південно-західними діалектними рисами, мовлення освіченої частини населення Західної України, а мова В.Самійленка – це зразок східноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX століття, яка на той час активно поповнювалася неологізмами та іншомовними словами.

Питання про особливості образотворчої палітри І.Франка в сатиричних творах висвітлювали у своїх працях А.М.Халімончук, М.Т.Чечот, З.І.Франко, Л.М.Третевич, Л.М.Полюга. Мова творів В.Самійленка й досі залишається не дослідженою, хоч маємо поодинокі праці з аналізу перекладів письменника.

Повсякденні картини життя, праця людей, їх поведінка у суспільстві звичайно переносяться на життєві узагальнення, що знаходять своє вираження у назвах. Номінативна лексема, що характеризує референта як соціальний тип, являє собою переплетення зовнішньо-побутової та внутрішньо-психологічної поведінки особи. Номінація як ознака соціальної активності героя передбачає обов'язкову наявність у нього певних моральних та етичних рис.

У сатиричних творах І.Франка та В.Самійленка одним із засобів зображення сфери людського буття в негативному аспекті є пряма номінація, виражена відповідною лексикою в її визначеній функції. Прикладом можуть бути номінації на позначення осіб, що заради певної користі принижуються, підлабузнюються. Вони складають синонімічний ряд з обов'язковим структурним композитом –*лиз*: *стополіз*, *лаполіз*, *блюдолиз*. У переносному значенні лексема *лизати* виражає експресію зневажливості і визначає негативну дію – “підлабузнюватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність” [5, т.VI, с.484]. Об'єкт лизання визначається номінатором індивідуально, залежно від суб'єктивної емоційно-оцінної глибини обраного слова. Наприклад, в одному контексті сполучаються слова *стополіз* і *лаполіз*: *Височайше проіздедим / Слабоума з стополізів / В лаполізи й уділяєм / Лаполізівську медаль* [8, т.4, с.385].

У наведеному сегменті уживання слова *стополіз* із структурним компонентом – церковно-слов'янським *стопа* надає назві іронічної урочистості, але зовсім іншу конотацію має лексема *лаполіз*, де словотвірний елемент *лапо-* визначає негативно-оцінну внутрішню формну ознаку назви *лизати лапи* і відповідно знижує емоційний ступінь слова до експресії зневажливості. Фразеологічний словник фіксує широке вживання стилістично маркованих словосполучень з дієсловом *лизати*: *лизати п'яти*, *лизати руки*, *лизати халяву*, які зводяться до значення “підлещуватися, підлабузнюватися”. З двох синонімічних назв *стополіз* та *лаполіз* більш експресивно маркованою є остання, бо у переносному значенні лексема *лапа* має, крім іронічної конотації ще й зневажливо-оцінну [5, т.IV, с. 447].

Лексикографічні праці не подають тлумачення слів *лаполіз*, *стополіз*, – тому вважаємо їх авторськими оказіоналізмами, щоправда, словники подають лексему *блюдолиз*, яку теж знаходимо у текстах І.Франка: *...Ви купці? На божі ризи! / Блюдолизи й костогризи - / Ось хто ви! ...* [8, т.5, с.151].

У словнику зазначено, що *блюдолиз* – зневажлива назва особи, що “догоджає кому-небудь, підлабузнюється заради власної вигоди, підлабузник” [5, т.I, с.204].

Зважаючи на структурну ідентичність лексем *стополіз*, *лаполіз*, *блюдолиз* (наявність композита *лиз-*) і підпорядкованість їх спільній семі ‘підлабузник’, можемо вважати названі лексеми семантичними аналогами.

Проте щодо номінативної лексеми *блюдолиз* можливе й інше ситуативно-контекстуальне тлумачення. Сусідство з негативно-оцінною лексемою *костогризи*, що містить пейоративну сему ‘бідняк’, обов’язково впливає на семантику назви *блюдолизи*. Можемо припустити, що лексеми *блюдолизи* й *костогризи* у даному контексті є синонімічними. Оскільки назва *костогризи* передбачає ситуацію, коли гризуть голу кістку без м’яса, то, йдучи за аналогією, слово *блюдолизи*, представляє ситуацію, коли лижуть пусте блюдо або вилізують недоїдки з нього, щоб хоч цим як-небудь насититись. Звичайно, такі обставини трапляються частіше у бідних, незаможних людей. Отже, друге оказіональне тлумачення лексеми *блюдолиз* передбачає у ній наявність семі ‘бідняк’.

Якщо за семантичну основу номінативних лексем *стополіз*, *блюдолиз*, *лаполіз* візьмемо значення “підлещуватись, підлабузнюватись”, то за слововою тотожністю до названих лексем визначаємо: і номінатив *креатура* як компонент одного синонімічного ряду. У слові *креатура* словники виділяють сему ‘слухняний виконавець’ [5, т.IV, с.331], що прогнозує у поведінці об’єкта номінації повну його підпорядкованість волі окремої впливової особи. Зрозуміло, що протеже такої людини буде намагатися вести себе заповідливо стосовно свого покровителя. Така поведінка дуже нагадує підлабузництво заради особистої вигоди. Лексикографічні праці у слові *креатура* визначають книжну семантику, але тексти І.Франка фіксують вживання цієї лексеми у негативній розмовно-зниженій тональності: *Але цар глядів понуро / Й крикнув: “Підла креатуро! / Ти це тут хвостом вертиш!”* [8, т.4, с.97]. Далі у тексті знаходимо підтвердження наявності у слові *креатура* семі ‘підлабузник’: *Смієш прав допоминатися! / Нам ще хочеш підлизатися! / Ні вже нас не підлестити!* [8, т.4, с.97]. Дієслова *підлизатися*, *підлестити* виокремлюють характерні риси поведінки, що їх знаходить номінатор у об’єкта назви.

Таким чином, хоч словники і не містять прямої вказівки на наявність у слові *креатура* семі ‘підлабузник’, тексти І.Франка презентують контекстуально-ситуативний варіант тлумачення *креатура* – *підлабузник*.

Слід відзначити, що як член одного синонімічного ряду *креатура* не має такої прозорої внутрішньої форми, що знаходимо у назвах *стополіз*, *блюдолиз*, *лаполіз*. Негативна експресія назви *креатура* не є адгерентною. Натомість, своє вираження вона знаходить у тексті через лексичне оточення негативно-оцінними лексемами: *підла*, *підлизатися*, *підлестити*.

Соціально-негативна діяльність людини є мотивом для номінування її лексемами пейоративного змісту. Такі назви мають дієслівну основу, що визначає негативний аспект певних дій окремої особи. Деякі аспекти життєдіяльності суспільства можуть викликати різкий осуд, обурення представників прогресивної інтелігенції, до якої належав і сам Іван Франко. Окремі негативні сторони діяльності заможних верств він розглядав як соціально-класове зло. А тому, викриваючи приховані сторони життя панівних класів, не спонукав себе до пошуку окремих слів-перлів, аби повправлятися в публіцистичному красномовстві. Навпаки, письменник брав із мовної скарбниці ті слова-назви, що вже існували як конкретна шкала оцінок для певних дій, адже суспільство як певний соціум

у ролі номінатора добирає такі влучні й характеристичні назви, що прямо вказують на негативні ознаки, несприятливі для людства фактори.

До окремої специфічної групи дій, що з давніх-давен засуджуються суспільством, належить здирство – “Наполегливе вимагання або домагання чого-небудь примусом, погрозами, насильством: оббирання, грабіж” [5, т.ІІІ, с. 537].

У текстах І.Франка фіксуємо вживання слів на означення поняття *здирик* – *драпіжник* [8, т.20, с.29], *луп'яр* [8, т.5, с.103]. Цікавим є той факт, що лексема *драпіжник* функціонує у казці І.Франка «Звірячий бюджет», що так нагадує картини суспільного життя Галичини кінця ХІХ ст., і, значить, теж претендує на алегоричність тлумачення. З одного боку, І.Франко називає драпіжниками тих звірів, що мають кігті, а значить можуть дряпати. Серед них були “медведі, вовки, рисі, шуліки, орли і всякі звірячі драпіжники” [8, т.20, с.31], але, з іншого боку, усі вони займали друге місце після царя Лева в ієрархії влади, побудова якої є тотожною до структури людського суспільства. Отже, за образами звірів автор розкриває вади високоповажних осіб. Тлумачення лексеми *драпіжник* сучасними словниками різняться від тлумачення у словниках П.Білецького-Носенка та Б.Грінченка. Пор.: “**Драпіжник. Драпика.** Обирало. Лихоимець” [1, с.123]; “**Драпіжник. Дряпіжник.** 1) Хищник, грабитель. 2) Взятчик, обирало” [3, т.1, с.450], “розм. Той, хто оббирає, обдирає кого-небудь, займається здирством; здирик, драпіка, дряпіка. // Той, хто краде, грабує, вбиває” [5, т.ІІ, с.407]; синоніми до *грабіжник*, *здирик* [4, т.1, с.467]. На наш погляд, І.Франко у казці “Звірячий бюджет” використовує в повному обсязі семантичний діапазон лексеми *драпіжник* – хижак, обдирало, злодій, хабарник. Залежно від того, кого розуміємо під об’єктом номінації, обираємо те чи інше поняття: звір – хижак, обдирало; людина – оббирано, злодій, хабарник, зрадник, грабіжник. Підтвердження номінаційної характеристики знаходимо і в тексті, якщо говоримо про звірів: “*А треба вам знати, що в звірячій царстві була вже віддавна така конституція: необмеженої власті ніхто не мав, а кожний із тільки того, кого міг уловити, задушити і обдерти зі шкіри*” [8, т.20, с.28], і якщо автор має на увазі людські пристрасті: “*Ти [цар Лев – Т.Н.] у нас один – їж кого хочеш, дери кого хочеш, - твоя воля. Але коли кожний із твоїх губернаторів схоче мати таке саме право [...], то нам, дрібноті, - вівцям, курам та зайцям, попросту дихати не можна*” [8, т.20, с.28]. Зрозуміло, що під масками овець, курей, зайців автор приховав простий, безправний люд, що потерпає від драпіжницьких дій губернаторів-можновладців. Дієслівна мотивація лексеми *драпіжник* від *дряпати* (робити подряпини) не зберігає своєї нейтрально-розмовної семантики у похідному слові. Натомість маємо різко виражену негативну конотацію лексеми *драпіжники*, що уявляється ще й контекстом. Уривок, у якому йдеться про бюджет, що його склали звірячі драпіжники, розкриває хижачьку натуру останніх: усі “*драпіжники дуже докладно пообраховували собі, кілька їм і всьому їх родові і приплодові потрібно на рік страв*” [8, т.20, с.31]. Реакція звірячих послів найкраще розкриває негативно-оцінну семантику назви *драпіжники*: “*Заглянули послі в той рахунок, і аж мороз пішов у кожного поза плечима. Але що вже було робити! Бодай чоловік має чорне на білім, що, коли і кому має дати, і знає, що більше від нього не зажадають*” [8, т.20, с.31].

Близькою за значенням до лексеми *драпіжники* є назва *луп'ярі* [8, т.5, с.103] – особи, які займаються здирством. СУМ визначає: *луп'яр* – діалектний варіант до *здирик* [5, т.V, с.497]. Якщо слово *драпіжники* називало, хоч і в алегоричному аспекті, але звірів,

то *луп'ярі* – це пряма номінація людей, що викликають у номінатора хоч і суперечливі, але негативні емоції. Тому підтвердженням є ампліфікаційне нагромадження назв, серед яких – *луп'ярі*: *Ви купці? По правді всякій? / Ой ви скорше розбишаки, / луп'ярі та батярі!* [8, т.5, с.103]. Мотивація назви *луп'ярі* дієсловом *лупити* окреслює рід занять певної особи чи групи осіб стосовно когось, бо *лупити* – “3. *фам.* Брати, встановлювати непомірно велику плату, ціну. 4. *фам.* Сильно бити кого-небудь” [5, т.IV, с.556]. Як бачимо, дієслово *лупити* передбачає подвійний аспект тлумачення: можливість морального утиску і фізичного. У казці І.Франка “Коваль Бассім” назва *луп'ярі* поєднує обидві визначені семантичні ознаки. Для читача, з одного боку, більш вираженою є сема ‘морального утиску’, бо йому відомо, що ті, кого називають *луп'ярями* – це заможні стовпи влади, які, користуючись нею, звичайно визискують зі слабших і незаможних людей. А для суб'єкта номінації *луп'ярі* – це обірванці, вуличні зайди, для яких зазвичай бійка – можливість фізичного ствердження між собою рівними.

У “Фразеологічному словнику української мови” знаходимо словосполучення *лупити шкіру* [7, кн.1, с.451]. До нього подається фразеологічний синонім *здирати шкіру* – “1. Оббирати кого-небудь, визискувати, експлуатувати. // Брати високу плату за щось. 2. Нещадно бити когось” [7, кн.1, с.331]. Як бачимо, у складі фразеосполучень лексема *лупити/здирати* означає моральний або фізичний вплив на об'єкт дії. У збірці М.Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” фіксуємо використання слів *лупити/здирати* у складі фразеологізмів зі значенням “обдурити”, “одібрати”: *облупив, як кат, Микиту* [6, с.204], *то такий дерун, що з Христа зняв би; що ступить, то лупить* [6, с.338]. Семантична спільність і образна подібність впадає в око при порівнянні лексем *дранижники*, *луп'ярі* та *хапуни* [8, т.4, с.76]. Лексема *хапун* вживається на означення двох понять: “розм. 1. Людина, яка бере хабарі; хабарник. 2. Той, хто викрадає кого-небудь; викрадач” [5, т.XI, с.23]. Психологічний мотив у назвах *дранижники*, *луп'ярі*, *хапуни* однаковий – засудження негативних дій щодо іншої живої істоти. Проте образна реалізація цих назв різна: якщо подвійну образну й поняттєву семантику спостерігаємо в назвах *дранижники* і *луп'ярі*, то слово *хапун* у казці І.Франка “Лис Микита” має чітко окреслене значення – звір, який викрадає кого-небудь. Це поняття визначається і контекстом, у якому фігурує лексема *хахан*: *Лиси ми вийшли, - гульк, з укриття / Як не скочить Лис Микита / Та й хахан мою дочку! / [...]. Цар сказав: “...Ні, кінець зробити мушу / Всім подібним хапунам!”* [8, т.4, с.75-76]. Дієслівна морфема *хап-* передбачає можливості функціонування похідних спільнокоренових морфем і у народній фразеології – *хапкий на руку* у значенні “схильний до крадіжок, хабарництва” [7, кн.2, с.920].

У творач В.Самійленка спостерігаємо незначну кількість характеристичних номінативних лексем, що мотивуються соціальною діяльністю референтів: *писака*, *віршомаз*, *віршошкряб*, *бюрократ*. Словник засвідчує синонімічність лексем *писака*, *віршомаз* [4, т.2, с.191]. Обидва слова мають однакову стилістичну ремарку – зневажливе, проте спостерігаємо неоднаковість об'єктів номінації: *писака* – “2. *заст.* Людина, що професійно займається писанням, складенням паперів, прохань і т. ін., писець. 3. Плідний, але неталановитий або безпринципний письменник, журналіст, борзописець” [5, т.VI, с.358], *віршомаз* – “*зневажл.* Бездарний поет” [5, т.I, с.683]. Таке розрізнення сем підтверджується контекстом. Наприклад, слово *писака* у тексті називає репортера, а несхвальною експресією назва отримала через негативне ставлення суб'єкта номінації

до референта назви: [Василь]: *Що ж ти зробив? Викличеш на герць того писаку?* [2, с.367]. Привертають до себе увагу номінативні лексеми *віршомаз* і *віршошкряб*. Другий компонент цього синонімічного ряду – *віршошкряб* – не фіксується лексикографічними працями. Припускаємо можливість тлумачення *віршошкряб* за аналогією до *віршомаз*. Хоч другий лексичний композит цих слів і відмінний (*-шкряб* – *-маз*), бо позначає різні вияви дій (шкрябати, мазати), проте єдиною залишається семантично вузлова морфема *вірши-*. Саме вона визначає об’єкт дії: *мазати, шкрябати* вірші. У тексті назва *віршомаз* є експресивно самодостатньою і звичайно не вимагає для себе емоційно насиченого контексту. Авторська побудова тексту – короткі питальні речення – підвищують негативну конотацію назви: [Петро]. *Хто казав? Цей віршомаз? І він ще сміє вважати себе критиком? Цей схоластик? Цей недотема?* [2., с.379]. Семантика номінації *віршомаз* ґрунтується на уживаному в тексті негативно-оцінному дієслові *шкрябати* з експресією зневажливості, що визначає поняття “недбало, абияк писати (літературні твори)” [5, т.ХІ, с.483]. У вірші В.Самійленка “Поет-віршошкряб” головна дійова особа пише, дряпа, римує і, нарешті, шкряба вірші або сатиру: *Женивь пїт, / Забув весь світ, / Узявши гарну жінку, / Коли ж бїда: / Втекла вона / Через якусь годинку; / “Вже іншого кохає баба!...”* – / Поет сатиру *шкряба!*... [2., с.137]. Цікавим є той факт, що назву *віршошкряб* винесено в заголовок, причому визначена номінативна лексема є другим композитом заголовку *поет-віршошкряб*. У цій назві першим елементом є нейтральна одиниця – *поет*. Вона протиставлена такій, що емоційно стверджує високий вияв зневажливості. Однією з важливих ознак назви *поет-віршошкряб* є вираження суб’єктивного ставлення автора до зображуваного ним предмета через градацію дієслів-синонімів: *римує – пише – дряпа – шкряба*.

Отже, назви у творах І.Франка та В.Самійленка, мотивовані соціальною поведінкою людини, використовуються для лаконічного висловлення суб’єктивного ставлення мовця до зображуваних ним окремих сторін людського життя. Більший синонімічний розвиток у цій групі назв мають ті слова, що викликають не тільки в автора, але й у суспільства взагалі різкий осуд або іронічне ставлення. Семантичною основою цієї групи назв є негативно-оцінний ступінь вияву ознаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький–Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 423 с.
2. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. – К.: Наукова думка, 1990.
3. Словарь української мови: [До 70 тис. слів]: В 4 т. / НАН України, Ін-т української мови; поряд. з дод. влас. матеріалу Б.Грінченка. – К.: Наукова думка, 1997.
4. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головашук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000.
5. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М.Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
7. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.
8. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 1-50. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

Наумова Т.М., канд. філол. наук, доцент
Приазовський державний технічний університет, Маріуполь

НАЗВАНИЯ ЛИЦ КАК ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИВАНА ФРАНКО И ВЛАДИМИРА САМИЙЛЕНКО

В статье исследуется вопрос языковых средств выражения характеристик лица, в том числе номинации, по признакам ее социального поведения в произведениях Ивана Франко и Владимира Самийленко. Анализируются индивидуально-авторские черты номинативного творчества как средства сатиры и юмора.

Ключевые слова: сатира, юмор, номинация, экспрессивная образность, денотат, сигнификат.

Naumova T.M., Ph.D (Linguistics)
Priazovsky state technical university, Mariupol

NAMES OF PERSONS AS CHARACTERISTICS OF SOCIAL BEHAVIOR OF A PERSON

IN THE WORKS BY IVAN FRANKO AND VOLODYMYR SAMILENKO

The article investigates the language means of expression of characteristics of a person, including nomination, on the grounds of her social behavior in the works by Ivan Franko and Vladimir Samilenko. The author analyzes individual features of nominative creativity as a means of satire and humor.

Key words: satire, humor, nomination, expressive imagery, denotation, significat.

УДК 82-3«477»

Шелест Г.Ю., старший викладач
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Маріуполь

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА – МАЛОВІДОМИЙ КЛАСИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена українській письменниці початку ХХ ст. Наталені Королеві. Подано спробу дослідити життєвий і творчий шлях маловідомої письменниці, яка створила індивідуальну манеру письма.

Ключові слова: документальна основа твору, ліричний епос українського сантименту, національна самоідентифікація, автобіографічна повість, белетристика.

Широкому заголові читачів ім'я цієї унікальної української письменниці мало відоме. А вже у цьому році ми мали б відзначити її 130-річчя. Маємо надію, що ця дата

© Шелест Г.Ю., 2018

поверне інтерес до майстрині, справедливо відродить у нашій літературі ім'я цієї надзвичайно обдарованої людини.

Дивовижна і сповнена трагічних подій доля письменниці.

Кармен-Альфонса-Естрелья-Наталена Королева (таке її повне ім'я) народилася 3 березня 1888 року у с. Сан-Педро де Карденья біля м. Бургос у Північній Іспанії. Мати майбутньої письменниці Марія-Клара походила із старовинного іспанського роду Лячерда. Але дівчинці не довелось побачити матір: вона померла під час пологів. Образ матері бачила тільки на портреті та медальйоні, який батько завжди мав при собі, навіть і коли вдруге оженився через 12 років після смерті першої дружини.

Батько – спольщений граф з Чернігівщини Адріан-Юрій Дунін-Борковський, учений-природознавець, археолог, походив з давньої української родини. Рід цей відомий ще з княжої доби України та козацьких часів. Предки батька (Борковські) входили до складу вищої козацької старшини (був тут, наприклад, і чернігівський полковник, який стане генеральним обозним, тобто другою людиною після гетьмана). Родовий масток батька був розташований у с. Великі Борки на Волині. Маленьку Наталену після смерті матері одразу ж забрала до себе бабуся (мати батька), у якої вона жила до п'яти років. Але бабуся помирає, і дівчинку забирає до Іспанії материн брат, іспанський священник Еугенію, та залишити у себе племінницю не може, бо не мав господині і навіть прислуги, а його сестра Інес у той час перебувала у пансіонаті. Довго шукав дядько пансіонат, бо до таких закладів приймали дітей тільки від 10 років. Батько ж дівчинки постійно знаходився в експедиціях то в Індії, то на Цейлоні, то в Єгипті... Було знайдено монастир у Франції з умовою, як виповниться дівчинці 10 років, то вступить до їхньої школи. На одинадцятому році Наталену забирає до себе тіточка Інес, яка на той час була вже одружена (Інес була старша за Наталену на 10 років).

Восени 1904 р. шістнадцятирічна дівчина прибула до Києва (тіточка вже померла), вступає до Київського інституту шляхетних дівчат. Потім навчалася в Петербурзі (закінчила археологічний інститут), зацікавилась єгиптологією і водночас відвідувала заняття в Петербурзькій мистецькій академії. У Парижі вивчала медицину. Отже, отримала три дипломи вищої освіти: археології, малярства та медицини.

Письменниця була людиною високої культури та освіти, вихована на культурах Іспанії, Франції, Греції, Риму, України. Була талановитою артисткою, співачкою, виступала в опері у Венеції, володіла дев'ятьма мовами. Проживала в різних країнах: в Іспанії, Україні, Франції, Італії, Росії, Персії. Перебувала в Єгипті, Вірменії. Як археолог брала участь у розкопках біля Десятинної церкви у Києві, Помпеї та в Єгипті, тоді ж ґрунтовно вивчила єгиптологію та стародавню історію Сходу. З 1909 року почала систематично виступати з науковими статтями і художніми творами (французькою мовою) у французькій періодичній пресі. До літературної праці Наталену заохочували приятелі батька – Анатоль Франс і Каміль Флярмаріон.

Перебуваючи під час Першої світової війни в Києві, нострифікувала свій французький медичний диплом та дістала призначення до кавалерійської дивізії. Допомогаючи пораненим, була двічі поранена, що позначилося на її здоров'ї у майбутньому. За відвагу та заслуги відзначена орденом вищого ступеня.

У 1919 році рушає з Парижа до Чехії разом з другою дружиною батька Людмилою Отто (батько на той час уже помер).

Людмила Отто була чешкою, але в Чехії ніколи не була, бо її родина жила в еміграції. Своїх дітей у неї не було, і вона ставилась до Наталени добре, навчила її чеської мови, історії, літератури. Мачуха навіть записала дівчину в документах як свою доньку. По дорозі Людмила Отто померла. Чехія прийняла дівчину гостинно, видали документи як чеській репатріантці, надали тимчасову роботу перекладача в міністерстві.

У Празі зустрілася з Василем Королевим-Старим, якого знала ще з Києва як письменника, культурного і громадського діяча, видавця. За спеціальністю він був ветеринарним лікарем. Саме він умовив її працювати перекладачем в Українській місії, під його впливом і завдяки його порадам починає писати (з 1919 р) українською мовою. Молоде подружжя оселяється у місті Мельніку під Прагою. З 1919 року і до кінця життя Н. Королева жила у цьому місті, де й померла 1 липня 1966 р. (чоловік помер у 1941 р).

Думками письменниці ніколи не розлучалася зі своєю першою батьківщиною – Іспанією, але ставлення до другої – України, її народу і культури було романтичним: на землі свого батька вона знаходила сліди античної культури і це її приваблювало.

У 20-х рр. XX ст. письменниці звертається до коротких форм прози, друкуючи їх у віденських, празьких, галицьких, закарпатських, буковинських журналах. Саме цей період став часом вироблення свого індивідуального стилю, часом пошуку тем, образів для своїх творів. Уже у зрілому віці Н. Королева окреслила тематику своєї творчості та її жанрово-стильові параметри: писала про те, що добре знала завдяки науковим історико-археологічним студіям, про те, що спостерігала протягом життя, що сприяло утвердженню її концепції людини – сильної, морально чистої та стійкої, яка керується принципами добра, братерства і любові.

Твори Н. Королевої різноманітні за тематикою і образністю, можливо, трохи видумані, але незвичайні, ціннісні.

Найбільшого творчого злету письменниці досягла у 30 рр. XX ст. Саме у цей час у Львові виходить збірка оповідань «Во дні они» (1935 р) – це художньо опрацьовані євангельські легенди з життя Ісуса Христа. Факти про події в житті Месії та його учнів подано в оповіданнях. Біблійні постаті авторка наближає до простолюду, але без дидактизму та моралізаторства. Оповідання наповнені психологічним та філософським підґрунтям, темою «нової віри».

У 1935 р. у Львові надрукована повість «1313», в основу якої покладено легенду про винайдення виробництва пороху на поч. XIV ст. Головний герой повісті не має виразних національних рис, це людина загальноєвропейського типу, що увібрала в себе загальні риси людини раннього Відродження з її бажанням пізнання світу. Саме у цей рік Бертольд Шварц винайшов порох. У повісті Н. Королева ставить проблему – проблему зла від технічних і наукових відкриттів. Цією повістю письменниці утвердила себе як талановитий белетрист і ця повість принесла авторці широке визнання. У 1966 р. цей твір було перевидано у Словаччині.

Друга книжка письменниці «Інакший світ» (Львів, 1936 р) – це змалювання різних подій, що відбуваються в різні часи, в різних країнах, але об'єднані релігійною тематикою. Авторка розповідає про життя простих вірмен, італійців, іспанців, послушників монастиря, які шукають ідеалів, щастя, любові.

У повісті «Предок» письменниці звертається до жанру роману мандрів, який бере свій початок в античній «Одіссей», розроблявся європейськими письменниками і був

поширений, бо давав змогу авторові провести свого героя через перешкоди, пригоди, різні перипетії. Н. Королева розповідає про своїх предків: з матеріної сторони – дон Карлос де Лячерда, з батькової – Адам Дунін-Борковський. Молодий лицар Карлос де Лячерда змушений покинути батьківщину й відбути у тривалу паломницьку подорож, щоб поклонитися Гробу Господньому. Серед безлічі пригод лицар виходить вірним своєму обов'язку та лицарству. Знайомиться з Адамом Дунінім-Борковським, шляхтичем з Волині, що перебував у турецькій неволі. Вони стали друзями, разом відправляються на Волинь, яка стає другою батьківщиною для Карлоса. Так, використовуючи історичні джерела і фантазію художника, поєднала два роди своїх предків. Також письменниця відтворює зародження розбрату між православною і католицькою вірою, зародження унії.

Беручи участь в археологічних розкопках в Єгипті, Н. Королева цікавилась життям, побутом, культурою Александрії. Історичною основою повісті «Сон тіні» є події першої половини II ст. н.е. в єгипетському місті Александрія за панування римського імператора Публія Елія Адріана (117 – 138), який увійшов в історію як один із великих будівничих Римської держави. Сюжет повісті побудовано на коханні між єгипетською танцівницею Ізідіою і престолонаслідником Антіноєм, життя якого трагічно обірвалося через придворні інтриги. Образ танцівниці Ізиди – найкращий жіночий образ у творчості Н. Королевої, який уособлює чистоту, скромність, вірність мистецтву.

У 1939 р. Н. Королева почала друкувати у Львові історичну повість з життя Іудеї та Риму – «*Quid veritas?*» («Що є істина?»), але публікація лишалася незавершеною. Окремою книгою повість видано 1961 р. у Чикаго. У цьому творі письменниця звернулася до улюбленої теми – зародження християнства. Головний герой – римський прокуратор Іудеї Пілат, що віддав на розп'яття Ісуса Христа.

У 1936 р. вийшла автобіографічна повість «Без коріння» - спроба відшукати своє коріння, знайти своє «я», відчути, що вона є останньою гілкою генеалогічного дерева.

Автобіографічні повісті посіли основне місце у творчості Н. Королеви. Інтерес белетристики до такого жанру творів у Наталени Королеви, викликаний розповіді про своє життя, життя своїх предків. Ця повість має документальну основу, хоча авторка повністю отожднює себе з головною героїнею. Слушно підкреслив Г. Костельник, що Наталена Королева дала не власну біографію, а мрійний епос українського сентименту [2, 48]. Національна самоідентифікація – головна ідея твору.

Під час війни видано у Празі два томики «Старокиївських легенд», де авторка звертається до скіфського періоду, розповідає про заснування Києва, про княгиню Рогнеду та майстра Кирила Кожум'яка, про життя в Києво-Печерській лаврі – теми рідної України.

Отже, Наталена Королева створила власну оригінальну манеру письма, стала майстром історичного жанру, збагатила українську літературу пригодницькими творами. Проза письменниці – своєрідне, «екзотичне» явище в історії української літератури першої половини XX ст. У традиційний стиль і образну мову української прози вона принесла свіжий струмінь європейського стилю письма. Для творчої манери письменниці характерний симбіоз східної та західної культур, язичництва і християнства, поєднання романського, арабського, римського, візантійського і слов'янського світів. Як зазначив В. Шевчук: «Вона стоїть в українській літературі трохи осібно, її стиль ні на який інший не схожий... Вона, як і її сучасник Богдан-Ігор Антонич, зуміла створити власну оригінальну поетичну мікрогалактику, і саме це ми ставимо їй у заслуги» [8, 18].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буслаєва К. Доля України в «Легендах старокіївських» Наталени Королеви // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2002. – Вип. 5. – С. 54-56.
2. Костельник Г. Н. Королева. Без коріння і інакший світ // Дзвони. – 1937. – № 1-2. – С. 47-54.
3. Голубовська І. Життєпис сучасниці (повість Наталени Королевої «Без коріння») // Дивослово. – 2004. - № 6. – С. 59-62.
4. Мельнікова Ю. Художнє осмислення давнини в романі «Quid est veritas?» Наталени Королеви // Особливості української історичної прози ХХ століття / Г. Александрова, М. Богданова, Ю. Мельнікова, І. Співак. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – С. 60-105.
5. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої // Повернення: Літературно-критичні статті і нариси. – К., 1993. – С. 59-80.
6. Попова-Мозовська Т. І. Герой іспанської поеми «Пісня про мого Сиди» в культурно-історичному та життєвому просторі повістей Наталени Королевої // Література в контексті культури: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Гусєв та ін. – Дніпропетровськ: вид-во ДНУ, 2006. – Вип. 16. – Т. 1. – С. 229-234.
7. Федорів Р. Королева, що входила в інші світи // Жовтень. – 1988. - № 7. – С. 52-56.
8. Федака Д. М. Наталена Королева // під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини. – Ужгород: Закарпаття, 2006. – С. 281- 282.
9. Шевчук В. Загадковий і манливий світ Наталени Королевої // Українська мова і література в школі. – 1988. – № 2. – С. 14-18.

Шелест Г.Ю., старший преподаватель

ДВНЗ «Приазовский государственный технический университет», Мариуполь

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА – МАЛОИЗВЕСТНЫЙ КЛАССИК УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья посвящена украинской писательнице начала ХХ ст. Наталене Королевой. Представлена попытка исследовать жизненный и творческий путь малоизвестной писательницы, создавшей индивидуальную манеру письма.

Ключевые слова: документальная основа произведения, лирический эпос украинского сантимиента, национальная самоидентификация, автобиографическая повесть, беллетристика.

Shelest G.Yu., senior teacher
State technical university, Mariupol

CREATIVE ACTIVITY OF NATALENA KOROLYOVA (UKRAINIAN WRITER OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The article is dedicated to Natalena Korolyova, the Ukrainian writer of the beginning of the XX century. It is an attempt to trace the life and creative way of this little known writer, who created her individual manner of writing.

Key words: *documental basis of works, lyrical epos of the Ukrainian sentiment, national self-identification, auto-biographical short story, fiction.*

УДК 811.112.2'38:793.3]:821.112.2(436)Рільке7 Іспанська танцівниця

Нетлюх Ю.А., аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ТАНЦЮ У ВІРШІ «ІСПАНСЬКА ТАНЦІВНИЦЯ»

Р. М. РІЛЬКЕ

Стаття присвячена аналізу вірша «Іспанська танцівниця» («Spanische Tänzerin», 1907) видатного австрійського поета-символіста Райнера Марія Рільке як переконливого прикладу інтермедіальної поетики. На початку ХХ століття в Рільке виникає напружений інтерес до художнього пізнання і відтворення реального світу, який знайшов своє концентроване вираження в збірці «Нові поезії» (1907–1908), яка вирізняється одухотвореною предметністю образів, витонченою і динамічною пластичністю мови. Саме в цьому циклі Рільке створює новий ліричний жанр – «das Dinggedicht» (вірш-предмет), який, на думку дослідників, є різновидом екфразису. У статті проаналізовано роль зображеного танцю в концепції даного твору. Встановлено, що текст налаштований на особливу оптику сприйняття зображеної героїні, яка виконує танець фламенко. Тож вірш отримує свій ритм і внутрішню напругу. Особливу увагу звернено на лексику тематичного поля «танцювати», лексичні одиниці, а також синтаксичні конструкції для візуалізації ритму танцю, який надає висловом власної динаміки; алітерацію та асонанс як стилістичні прийоми. Подібне зображення дає змогу вважати текст вірша досвідною передачею руху, а сам текст – танцем.

Ключові слова: *естетика Р. М. Рільке, «вірш-предмет», танець як категорія руху, мова танцю, ритм, візуалізація ритму танцю, фламенко.*

Упродовж усього творчого шляху австрійського поета Райнера Марія Рільке (Rainer Maria Rilke, 1875–1926) спостерігається його великий інтерес до інших видів мистецтва, що знайшло своє відображення в багатьох творах, починаючи від циклу віршів «Життя Діви Марії», який слугує яскравим прикладом так званого «релігійного екфразису», і закінчуючи збіркою «Сонети до Орфея».

© Нетлюх Ю.А., 2018

У багатьох дослідження творчості Рільке порушується проблема взаємодії літератури з іншими видами мистецтва (так, Б. Дігерле вказує на те, що Рільке звертається до інших видів мистецтва через їхню художню специфіку і самотність, сприймаючи їх як виклик для себе, як можливість свідомого підвищення властивостей власної мови [5], В. Екель досліджує концепцію неміметичних мистецтв у Рільке на прикладі взаємодії музики, архітектури, танцю [6]). У німецькій науковій літературі є декілька досліджень, присвячених танцю у творчості австрійського письменника [8; 11; 12]. Ці роботи достатньо чітко вказують напрямок, в якому слід поглиблювати вивчення цієї проблеми. Серед художніх творів Р. М. Рільке, в яких ідеться про танець, особливу увагу привертає до себе вірш «Іспанська танцівниця», ще зовсім не досліджений у вітчизняному літературознавстві. Особливостями зображення танцю в цьому поетичному творі і впливом мистецтва танцю на текстуру вірша зумовлена **актуальність даного дослідження**.

Матеріалом для аналізу слугує вірш «Іспанська танцівниця» («Spanische Tänzerin», 1907), опублікований у збірці «Нові поезії» (1908). Тож **метою розвідки** є з'ясування ролі відображеного танцю в концепції твору, в якому мистецтво і життя постають як такі, що взаємно пронизують і підсилюють одне одного.

У студії використано феноменологічний та герменевтичний підходи до розуміння літературного твору, метод ретельного прочитання, який дозволив виокремити авторську концепцію, втілену у виборі головної героїні, у текстуалізації танцю, в структурі вірша, в інтертекстуальних зв'язках. Мистецтвознавчий аспект розкривається із залученням інтермедіального методу.

Визначний австрійський поет Р. М. Рільке належав разом із Г. фон Гофмансталем, В. Б. Сйтсом, Т. С. Еліотом, П. Валері до тих модерністських поетів, які на початку ХХ століття інтенсивно осмислювали і плідно використовували у своїй поетичній творчості зв'язок із мистецтвом танцю. Для естетики і поетики Р. М. Рільке танець відігравав визначну роль. Поет захоплювався рухом пластичного танцю (Ausdruckstanz), плекаючи контакт з російською танцювальною парою Александром і Клотильдою Сахаровими. Його надихало знайомство з молодою танцівницею Верою Оукамою-Кнооп, якій він присвятив «Сонети до Орфея». Рухлива структура перспективи, така важлива для переоцінки чуттєвого сприйняття у творах Рільке, яскраво втілилася в ліричній тематизації танцю. Поет переніс у поезію характерні елементи танцювального мистецтва, щоб розширити можливості поетичного вираження.

Захоплення Рільке танцем слід розуміти в контексті його зацікавлення іншими видами мистецтва. Митець зокрема написав монографію «Ворпсведе» («Worpswede», 1902–1903), в якій розмірковує про найвизначніші явища образотворчого мистецтва на зламі ХІХ–ХХ ст. (про творчість Родена, Сезанна, Клеє та ін.). У книзі йшлося про те, що своєю творчістю митці прагнуть включитися у «великі відповідності» природи. «Не остання, а можливо, й найсвоєрідніша цінність мистецтва полягає в тому, що воно є медіумом, в якому людина і пейзаж, образ і світ зустрічаються й знаходять одне одного. Справді, вони сусідують, ледь знайомі одне з одним, – в картині, у будівлі або в симфонії, одне слово, в мистецтві, вони, немов у вищій пророчій істині, сполучаються й перегукуються, доповнюють одне одного у досконалій єдності, яка і є сутністю мистецького витвору» [14, с. 14–15.]. Другою монографією Рільке стала книга про французького скульптора Огюста Родена («Auguste Rodin», 1902–1919), яка заклала естетичні підвалини середнього

періоду творчості поета, до якого належить двотомник «Нові поезії» («Neue Gedichte», 1907; «Der Neuen Gedichte anderer Teil», 1908). Під впливом Родена, як зазначає Є. Волощук, на перший план художньої філософії Рільке вийшли речі і форми. Стратегія Рільке «занурення у річ» передбачала дослухання в пізнаваному об'єкті до невидимих вібрацій і частот, видобування з цього цінного художнього досвіду. «Ця стратегія оформилася в концепцію «вірша-речі», котра передбачала, по-перше, якнай докладніше і якнайтонше поетичне відтворення емоційно-інтелектуального споглядання речі, для чого, по-друге, широко використовувалися можливості естетичної синестезії з відчутним акцентом на зоровому образі; по-третє, пограничну концентрацію художньо-пізнавальних інтенцій на речі, котра тим самим відділялася від свого оточення, подібно до того, як картина відокремлюється від зовнішнього світу рамою, і, по-четверте, перетворення речі на «модель» дослідження універсальних законів буття», – узагальнює Є. Волощук [1, с. 181]. Рільке вважав, що охопити реальність можна, якщо розкласти її на окремі речі; що ушляхетнені мистецтвом слова, речі «піднесуться» над власною предметністю, у сукупності утворивши щось на кшталт художньої формули дійсності. Зрима форма речі й її незрима сутність усвідомлювалися поетом як рівноцінні складники художнього синтезу, покликаного сполучити предмет з його смыслом. «Такий синтез був локальним проявом універсального модерністського поєднання принципу проникнення у метафізичну сутність речей з настановою на художньо повнокровне відтворення їхньої зовнішньої оболонки» [1, с. 182], що знайшло своє втілення у збірці «Нових віршів». Багато «Нових віршів» створені під впливом естетичних уподобань О. Родена. Від нього поет також отримує імпульс зацікавлення танцем.

Танець прийнято називати «мовою тіла». Рухами тіла танцівник передає свій внутрішній стан. Письменник відтворює танець не лише завдяки тому, що присвячує твір темі танцю чи обирає танцівника дійовою особою твору, але й за допомогою форми й мови твору. Для передачі танцю в мові існує чимало мовних та формальних засобів. До того ж, у поетів існує значно більше можливостей передати танець, аніж у авторів прозових творів. Це, наприклад, рима, алітерація, асонанс, анжамбеман, ритм, темп, відповідна лексика, будова речення і т.д.

У центрі уваги «вірша-речі» знаходиться об'єкт або жива істота. При цьому обраний об'єкт описано відсторонено або опредмечено. Тож вірш-річ сам є річчю, перебуваючи у комплексному взаємозв'язку з річчю, яку зображає. На перший план у такому вірші виходять насамперед внутрішній світ людини та суть предмету. Ця річ або істота немов би сама про себе розповідає. Внаслідок цього такі вірші позбавлені експліцитного суб'єктивного трактування й ліричне «Я» відходить у них на задній план. «Прагнучи скульптурної завершеності й пластичної виразності образів, Рільке відмовився від спонтанної, «неоформленої» плинності опису на користь чеканих, рельєфних зображень, у яких предмет «застигає», немов у скульптурі чи на картині. Так був узятий курс на віршування за зразком образотворчих мистецтв», – пояснює Є. Волощук [1, с. 187]. Р. М. Рільке моделює не тільки неживі предмети, а й, наприклад, тварин: пантеру, фламінго, лебедя, а також людей – жebraка і танцівницю. Поет ставив собі за мету створити з повсякденних речей довговічні «художні речі», зокрема з танцю, який існує виключно як рух. Дослідник творчості Рільке Д. Крамер-Лауф вбачає у танці «можливість увіраження одночасності спокою і руху, бо навіть команда «завмерти»,

будучи пов'язана з напругою, сповнена руху» [11, с. 77]. Сам Рільке вважав свої вірші «рухливими фігурами».

Вірш «Іспанська танцівниця» був написаний у Парижі в червні 1906 року, після того, як у будинку іспанського художника Ігнасіо Сулоага, куди 26 квітня 1906 року Рільке запросили на хрестини сина художника, він побачив гітану на ім'я Кармела, яка танцювала іспанські танці. Щоправда, в листі до своєї дружини Клари від 26 квітня 1906 року Рільке зауважив, що для написання вірша на нього сильніше враження справила картина «La ballerina Carmen, la gitana» Франсіско Гойя, на якій зображено танцівницю, оточену щільним колом глядачів, котру він теж побачив в оселі Сулоага [11, с. 77]. В «Іспанській танцівниці» поету вдалося не лише відобразити рівновагу між спокоєм та рухом. Сам вірш є мовним втілення в танцювальну фігуру побаченого якомусь образу. Тож своїм ліричним твором Р. М. Рільке подарував *тривалість* пережитим враженням: він звільнив танець від усього випадкового, показавши його суть.

Поет увиразнює зародження танцю і ставлення танцівниці до свого витвору. Хоч у тексті вірша відсутня конкретна назва танцю, який виконує дівчина, проте Рільке імпліцитно підводить читача до думки, що цей танець – фламенко. Поет називає вірш «Іспанська танцівниця», тож в уяві читача одразу постає образ Кармен. І в самому тексті вміщено позначення основних елементів фламенко (наприклад, *klappernd* – нагадує звук кастаньєт, *stampfen mit festen Füßen* – відбивання дробу – характерні рухи для фламенко). Фламенко як музичний, пісенний та танцювальний стиль зародився наприкінці XVIII ст. в Андалузії в середовищі іспанських циган (flamencos). Його витоки слід шукати в мавританській музичній культурі. Істотно вплинула на нього циганська музика. Спів і танець спочатку супроводжувалися лясканням пальцями, плесканням в долоні та вигуками, аби задати танцівникові ритм. Натомість кастаньєти не використовувалися. Танець фламенко зазвичай розпочинається з кружляння танцівниці на місці і лише руки та рухи спідницею передають запальні (вогняні) почуття. У мистецтві фламенко є слово іспанського походження «duende», що в перекладі означає «дух», «невидимка». Поет Р. М. Рільке втілив цей «дух» у вигляді вогню танцю. Танець, свідком якого він став, був для нього вогнем, полум'ям, а танцівниця – носієм цього полум'я. Полум'я може виступати тут символом переродження. У творчості Рільке знайшла своє відображення ніцшеанська традиція зображення танцю як об'єкта діонісійного начала. У трактаті «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше танцюрист звільняється від кайданів моралі. Він вільний, як саме життя. Такою ж свободою наділена і танцівниця Рільке. Однак, якщо у Ніцше танець легкий, ширяючий, то в «Іспанській танцівниці» читач бачить танець-вогонь. Це почуття походить від танцівниці-іспанки і тільки вона може ним керувати. Якщо в Ніцше танець – це пізнання життя, то в Рільке – це пристрасть. У використаній Рільке метафорі вогню прослідковується також зв'язок з французьким поетом-символістом Полем Валері: вогонь як символ перетворення і творчого процесу митця зустрічається в автора «L'Âme et la danse». Тут перехреснюються інтермедіальні та інтертекстуальні взаємозв'язки. Природний елемент вогонь стає відправною точкою естетичної рефлексії аж до втрати його знаковості, що дозволяє дослідниці І. Брандштеттер стверджувати: «Усепоглинаючий вогонь чи світло від нього означають цілковите перетворення плоті, завмирання руху в центрі вихору, порожнечу випаровування, яка полонить спостерігача своєю красою, незнак у глибині душі танцю» [4, с. 287].

В основу вірша «Іспанська танцівниця» закладено уявлення про танець, який перетворюється в екстаз. Цей швидкоплинний стан, своєю чергою, в наслідок його ліризації стає тривалим: стан нестями, в якому перебуває танцюристка, втілює її єство.

Цей аспект виявляється вже в композиції, яка має кільцеву будову. Дві перші строфи показують зародження танцю, як він, очима танцівниці, поглинає її, аж доки вона сама не стає цим танцем. У третій та четвертій строфі рух повертається знову до своєї висхідної точки, танцівниця приборкує свій власний витвір. Початок і кінець вірша перегукуються між собою в коротких, уривчастих рухах мерехтливого вогню і ніг, які відбивають дріб. Проте характери цих рухів відрізняються один від одного: одні є мимовільними, інші – впорядкованими. Своїй впорядкованості вони завдячують танцеві.

Враження замкненої композиції підсилюється порівнянням із сірником: сірник, який спалахує, горить та гасне, відзеркалює перебіг танцю в усіх його фазах. Глядачі, які спостерігають за танцем дівчини, оточили її колом, яке як статична форма створює «зовнішнє просторове обмеження кружного танцю» – у вірші йдеться про танець по колу або ж обертальні рухи.

Оскільки вірш відображає рух, то його визначають як «вірш-рух» («Bewegungsge-dicht») чи «студія руху» («Bewegungsstudie», за М. Енгелем [15, с. 306]). Проекції рухливих фігур, відтворені у «Нових віршах», не можна відділити від конкретно побачених проявів речей. Це відрізняє поетичні фігури «Нових віршів» від абстрактних фігур пізньої творчості Рільке. Щедре використання метафоричних елементів, особливо порівняння, сполучника «немов», метафор, є основоположним для «віршів-речей» Рільке, чим вони споріднені з англо-американським рухом імагізму.

Вірш відтворює іспанський танець в окремих фазах, майстерно використовуючи метричні та звучні засоби іконічно, тобто наслідуючи танець у мовній формі. Чотири відступи вірша відповідають чотирьом етапам танцю. Кожна строфа містить – паралельно з наростаючим і низхідним ритмом танцю – символіку вогню на позначення триєдності життя, любові та мистецтва. Перші п'ять рядків стосуються початку, який порівнюється у гармонійному відношенні справжнього і несправжнього вираження із запалюванням сірника.

<p>Wie in der Hand ein Schwefelzündholz, weiß, eh es zu Flamme kommt, nach allen Seiten zuckende Zungen streckt -: beginnt im Kreis naher Beschauer hastig, hell und heiß ihr runder Tanz sich zuckend auszubreiten.</p>	<p>Немов сірник доторкнутий вогнем, що, не спалнувши, язичками грає, – отак і в колі перед глядачем, палка, порвиста, осяйна лицем, вона свій кружний танець починає. (Переклад М. Бажана).</p>
--	--

Окремий шостий рядок позначає мить, в яку танець набуває руху.

<p>Und plötzlich ist er Flamme, ganz und gar.</p>	<p>Раптово вгору полум'я звелось</p>
---	--------------------------------------

Тут полум'я більше не слугує простим об'єктом порівняння, воно стає метафорою. Тобто, ввідне порівняння не тільки готує метафору, але й є характеристикою певної фази танцю, в якій танцівниця саме знаходить свій ритм. Лише, коли їй це вдається, настає ідентифікація в метафорі обох складових порівняння. Перехід від порівняння до метафори позначає певне підвищення, перехід від вступної фази танцю до його справжньої

стадії. Напруга вірша полягає у відношенні танцівниці до танцю, яке передається образом полум'я чи вогню. Так, вона входить у танець, «запалюючи» своє волосся, а її плаття «обертається» на вогонь. Усе – як танцівниця швидкими рухами здійсмає вгору своє плаття і так само швидко кидає його до своїх ніг, «кружляючи у вихорі танцю», створює блискучий ефект, який асоціюється з полум'ям, яке то згасає, то спалахує з усе більшою силою.

<p>Mit einem Blick entzündet sie ihr Haar und dreht auf einmal mit gewagter Kunst ihr ganzes Kleid in diese Feuersbrunst, aus welcher sich, wie Schlangen die erschrecken, die nackten Arme wach und klappernd strecken.</p>	<p>Волосся нагло запалало, й ось розкішний одяг спалахнув на ній, кружляючи, як вихор вогневий, в якому, наче злякані зміюки, вились і гримотіли голі руки.</p>
--	---

Танець досягає своєї кульмінації, коли танцюристка здійсмає руки вгору, вони здаються гримучими зміями і довершують образ всеохопної рухомості. Ляскання – тут йдеться про кастаньети, які використовують танцівники в якості інструментів, що надають танцю ритму, насамперед у фольклорних іспанських танцях – відображає ритм, який втілюється в останньому рядку другої строфи, і становить протилежність до інших нерегулярних строф, тим самим підсилюючи враження нескінченного кола. Другорядна метафора змії справляє враження ляскання пальцями, оплесків і вигуків. Синкопи в ритмі оплесків і притоптування ніг відображаються у свідомо використаних синкопах у ритмі вірша, наприклад у рядках: **zuckende Zungen streckt – : beginnt im Kreis / naher Beschauer hastig, hell und heiß, grüßenden Lächeln hebt sie ihr Gesicht**, в яких відповідно кожна ямбова стопа замінена хореєм. Проти ямбу слід читати рядок: sehr **herrisch**, // mit **hoch//mütiger Gebärde**, жорстка цезура якого сигналізує завершення танцю. По-іншому наскрізний ямб у рядках «aus welcher sich, wie Schlangen die erschrecken,/die nackten Arme wach und klappernd strecken» розширено спеціально ненаголошеним складом в кінці рядка. До того ж у вірші часто зустрічаються алітерації, цезури, анжамбеман як неспівпадіння синтаксичної паузи з ритмічною [10, с. 71].

Те, що у своїй самовідданості танцівниця може втратити свою автономію, розповідають рядки 9–11. Якщо досі вона була суб'єктом своїх дій, то все більше суб'єктом стають її руки і ноги. Вогонь, який втілює танець, починає панувати над рухами танцівниці, так що їй загрожує втрата себе в екстатичному захопленні танцем. І все ж наприкінці – у характерному для лірики середнього періоду творчості Рільке заключному повороті – танцівниця вступає у боротьбу з вогнем. Вона кидає його на землю, топче його і демонструє свою перевагу над ним, що однак супроводжується «усмішкою» як знаком примирення і схвалення. Завдяки сильним цезурам два перших рядки чітко діляться на чотири частини, які коротко й ясно слідує одна за одною. Усічена форма слова «*zusamm*» замість «*zusammen*» теж є вираженням енергії волі.

<p>Und dann: als würde ihr das Feuer knapp, nimmt sie es ganz zusamm und wirft es ab sehr herrisch, mit hochmütiger Gebärde und schaut: da liegt es rasend auf der Erde und flammt noch immer und ergibt sich nicht –. Doch sieghaft, sicher und mit einem süßen grüßenden Lächeln hebt sie ihr Gesicht und stampft es aus mit kleinen festen Füßen.</p>	<p>Коли ж вогонь її немов опік, його зірвала і жбурнула вбік величним жестом владності і волі, і глянула: лежав він гнівно долі, не скорений, не знищений дотла. Тоді, звитяжна, горда, неоспала, вона лице усміхнене звела і ніжками твердими жар стоптала.</p>
--	--

Тоді як в рядках «Іспанської танцівниці» з наголошеними закінченнями домінують ямби, а в рядках з ненаголошеними – трохеї, в третьому рядку останньої строфи ця схема руйнується: два наголошені склади, які слідують один за одним у прикметнику «hochmütiger» підкреслюють «гордовитість» танцівниці: *sehr herrisch, mit hochmütiger Gebärde / und schaut...* Така довільна метрична будова маркує кульмінацію танцю у вірші та символізує владу танцівниці над танцем.

Спокій і рух ведуть боротьбу один проти одного: *...da liegt es rasend auf der Erde / Und flammt noch immer und ergibt sich nicht*. Повторення сполучника «und» зайвий раз підкреслює цей двобій. Абсолютний спокій для танцю (як і вогню) означає втрату його ества. Як окремі спалахи об'єднуються у вогонь, як полум'я живиться окремими спалахами і згасаннями, існуючи все ж як цільне явище, таким є і танець, поєднуючи в собі спокій і рух, тривалість і митність. Мовно ці протиставлення найкраще виражені в оксюмороні «*liegt rasend*» третьої строфи. Оксюморон, стверджує Д. Крамер-Лауф, найулюбленіший засіб для мовного увиразнення внутрішньої напруги [11, с. 49].

У вірші наявні дієприкметники: *zuckend, gewagt, klappernd, rasend, grüßend*. Це один з улюблених прийомів Р. М. Рільке. Завдяки цьому автору вдається уникнути підрядних речень (насамперед підрядних означальних). Вживання дієприкметників і дієприслівників є стилістичним прийомом скорочення й компресії тексту. Одночасно вони допомагають пожвавити рух, який – як і в номінальному стилі – як щось, що відбувається чи відбулося, пов'язаний із тривалістю [11, с. 45].

Образність вірша надає зображенню, майстерно інтенсифікованому завдяки іконічним засобам, значення конкретного процесу: метафорика вогню дозволяє сприйняти танець як художній перформанс [15, с. 308]. Танцівниця досягає екстазу, втіленого в образі вогню, та як митчина вона утверджує і свою автономію, не втративши владу над полум'ям, яке її і породило. Завдяки порівнянню і метафорі, яка виростає з нього, поглиблюється зображення танцю як об'єкту вірша. Для техніки «Нових віршів» характерно в цілому те, що метафоричному виміру притаманна речова якість. Вірш поєднує у метафоричній структурі два інтенсивно візуалізовані речові уявлення, процес, який потенціалізується в «Нових віршах» завдяки характерній для них речовій прив'язаності тексту.

Танцювальні рухи в «Іспанській танцівниці» простягаються як у горизонтальному, так і в вертикальному напрямку. Ця комплексна форма руху вказує на свідомий задум митця, який у такий спосіб намагався посилити його вплив. Танцюристка втілює у своєму досконалему танці сутність життя та сповнення всеперемагаючої пристрасті. Мотив вогню, варіації якого прослідковується в усіх епізодах вірша, символізує у широкому розумінні силу пульсуючого життя, у вузькому розумінні – любовну пристрасть. Оскільки

у вірші йдеться про виступ танцівниці, тут обов'язково співпали три компоненти значення: у танці, який без сумніву є найсуттєвішим з усіх видів мистецтва, розчиняється життя та кохання, з іншого боку, життя та кохання «оживає» завдяки художньому зображенню.

Вогонь спалахує з новою силою, коли починається танець. Алітерація – трикратне «h» у «*hastig, hell und heiß*» – пришвидшує темп, до того ж у комбінації з голосними «а – е – еі» (від монофтонга низького піднесення до монофтонга високого піднесення). Завдяки римі «*Kreis*» та «*heiß*» все дуже швидко промовляється, на одному подиху. Темп сповільнюється тільки, коли полум'я заспокоюється.

В образі танцю, який поєднує в собі як зменшення амплітуди неспокійних рухів, так і одночасне їхнє наростання аж до досягнення максимальної амплітуди, коли всі маленькі язички полум'я зливаються, утворюючи багаття, – порівняння й порівнюване переходять одне в одне. Танець – це вогонь, подібно до язиків полум'я йому починають підпорядковуватись усі довірливі рухи, перетворюючись на щось грандіозне. Напруга спадає, темп пришвидшується; неспокійний ритм перетворюється в один широкий потік. Майже святково звучить речення: *Und plötzlich ist er Flamme, ganz und gar*. Цей рядок займає особливе місце в тексті вірша завдяки своєму типографічному виокремленню. Танець йде повним ходом: «*ganz und gar*», які стоять після дієслова, лиш підтверджують цю думку.

З естетичного погляду, парадигматичним для констеляції поміж митцем і твором, суб'єктом і об'єктом слід вважати відношення між танцівницею і танцем. Воно творить поетологічний стрижень вірша і тематизує центральну проблематику творчості Рільке середнього періоду. Кульмінація танцю виражає певну небезпеку: усамостійнення танцю може привести до радикального знищення суб'єкта. Водночас дослідники стверджують, що процес перелому не обов'язково спричиняється до зміни предмету. Ціла низка віршів увиразно негативний бік «перелому», коли прагнення людини привласнити собі річ, зазнає поразки і річ відновлює свою автономію. Дистанціювання танцю і танцівниці, тобто залишення позаду екстатичної кульмінації, порушує екзистенційне питання виживання. Та, за Рільке, воно так само необхідне для якісних вимог художнього твору («самостійність твору – це краса», формулює поет). Довершений твір мистецтва має бути ізольованим, незалежним від митця чи обставин свого виникнення. Тож відрив танцівниці від події танцю означає не просто те, що вона завершила свій твір, а те, що вона його довершила. Усвідомлення вдалого акту довершення відображається в її жестикуляції і міміці. Досягнення суверенного завершення твору мистецтва надає їй відчуття перемоги.

Тож вірш «Іспанська танцівниця» як «вірш-рух», «вірш-танець» представляє майстерне мовне втілення танцю поетом, який послуговується для цього особливою композицією твору (коло, рамкова структура), переконливо відтворюючи динаміку танцювальних рухів, вдаючись для цього до багатой образності, поступального руху, порівнянь, метафор, зміни віршових розмірів. Як наслідок, вірш став фігурою руху, передаючи складні взаємовідносини творця і його мистецького витвору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошук Є. Чарівна флейта модерну. Духовно-естетичні тенденції німецькомовної модерністської літератури ХХ ст. у ліриці Р. М. Рільке, прозі Т. Манна, драматургії М. Фріша / Євгенія Волошук. – Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. – 526 с.

2. Рільке Р. М. Поезії ; [переклад з нім. М. Бажан] / Райнер Марія Рільке. – Київ : Дніпро, 1974. – 278 с.
3. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади ; [переклад з нім. А. Онишко, Петра Таращука] / Фрідріх Ніцше. – Київ : Основи, 1993. – 413 с.
4. Brandstetter G. Tanz-Lektüren. Körperbilder und Raumfiguren der Avantgarde / Gabriele Brandstetter. – Frankfurt am Main : Rombach-Verlag, 1995. – 642 S.
5. Dieterle B. Plastisches Schreiben bei Rainer Maria Rilke / Bernard Dieterle // Literarische Medienreflexion: Künste und Medien im Fokus moderner und postmoderner Literatur ; [Hrsg. von S. Poppe, S. Seiler]. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2008. – S. 27–39.
6. Eckel W. Musik. Architektur. Tanz. Zur Konzeption nicht-mimetischer Kunst bei Rilke und Valery / Winfried Eckel // Rilke und die Weltliteratur ; [Hrsg. von L. Engel, Lamping D.]. – Düsseldorf, Zürich : Artemis und Winkler Verlag, 1999. – S. 236–259.
7. Gerok-Reiter A. Wink und Wandlung: Komposition und Poetik in Rilkes „Sonette an Orpheus“ / Anette Gerok-Reiter. – Berlin : Walter de Gruyter, 2013. – 325 S.
8. Gumpert G. Die Rede vom Tanz. Körperästhetik in der Literatur der Jahrhundertwende (Literatur und andere Künste) / Gumpert Gregor. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1994. – 239 S.
9. Hlukhovych A. «...wie ein dunkler Sprung durch eine helle Tasse...». Rainer Maria Rilkes Poetik des Blinden. Eine ukrainische Spur / A. Hlukhovych. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2007. – 288 S.
10. Horn A., Horn P. «Ich lerne sehen»: Zu Rilkes Lyrik / Anette Horn, Peter Horn. – Oberhausen : Athena-Verlag, 2010. – 300 S.
11. Kramer-Lauff D. Tanz und Tänzerisches in Rilkes Lyrik / D. Kramer-Lauff. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1969. – 148 S.
12. Rakoczy K. Bewegung im Text. Tanz in Gedichten von Rilke, Lasker-Schüler und Wigman / K. Rakoczy // Literarische Medienreflexionen: Künste und Medien im Fokus moderner und postmoderner Literatur ; [Hrsg. von S. Poppe, S. Seiler]. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2008. – S. 67–83.
13. Rilke R. M. Gesammelte Werke / Rainer Maria Rilke. – Mannheim : Anaconda Verlag, 2013. – 800 S.
14. Rilke R.M. Sämtliche Werke in 6 Bd. / Rainer Maria Rilke ; [Hrsg. von Rilke-Archiv]. – Frankfurt am Main : Insel Verlag, 1987. – Bd. 5, 1984. – 697 S.
15. Rilke-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung ; [Hrsg. von Manfred Engel]. – Stuttgart, Weimar : Metzler, 2004. – 570 S.
16. Simon R. Die Bildlichkeit des lyrischen Textes. Studien zu Hölderlin, Brentano, Eichendorff, Heine, Mörike, George und Rilke / R. Simon. – München : Wilhelm Fink Verlag, 2011. – 436 S.
17. Schuster J. „Umkehr der Räume“ : Rainer Maria Rilkes Poetik der Bewegung / Jana Schuster. – Freiburg : Rombach Verlag, 2011. – 432 S.
18. Szendi Z. Formen der Daseinsdynamik in der Lyrik Rainer Maria Rilkes / Zoltan Szendi // Режим доступу: acta.bibl.u-szeged.hu/2419/1/germanica_012_131-150.pdf

Нетлюх Ю.А., аспирант

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ТЕКСТУАЛИЗАЦИЯ ТАНЦА В СТИХОТВОРЕНИИ «ИСПАНСКАЯ ТАНЦОВЩИЦА» Р. М. РИЛЬКЕ

Статья посвящена анализу стихотворения «Испанская танцовщица» («Spanische Tänzerin», 1907) выдающегося австрийского поэта-символиста Райнера Мариа Рильке как убедительного примера интермедialной поэтики. В начале XX века у Рильке возникает напряженный интерес к художественному познанию и воспроизведению реального мира, который нашел свое концентрированное выражение в сборнике «Новые стихотворения» (1907-1908), который отличается одухотворенной предметностью образов, изящной и динамичной пластичностью языка. Именно в этом цикле Рильке создает новый лирический жанр – «das Dinggedicht» (стих-предмет), который, по мнению исследователей, является разновидностью экфразиса. В статье проанализировано роль изображенного танца в концепции данного произведения. Установлено, что текст настроен на особую оптику восприятия изображенной героини, исполняющей танец фламенко. Поэтому стихотворение получает свой ритм и внутреннее напряжение. Особое внимание обращено на лексику тематического поля «танцевать», лексические единицы, а также синтаксические конструкции для визуализации ритма танца, которые придают высказываниям собственную динамику: аллитерацию и ассонанс как стилистические приемы. Подобное изображение позволяет считать текст стихотворения дословной передачей движения, а сам текст – танцем.

Ключевые слова: эстетика Р. М. Рильке, «стихотворение-предмет», танец как категория движения, язык танца, ритм, визуализация ритма танца, фламенко.

Netliukh Y.A., post-graduate student

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

TEXTUALIZATION OF THE DANCE IN RAINER MARIA RILKE'S POEM «THE SPANISH DANCER»

The article deals with analysis of a poem «The Spanish Dancer» («Spanische Tänzerin», 1907) by a famous Austrian symbolist poet Rainer Maria Rilke as a convincing example of intermedial poetics. At the beginning of the 20th century Rilke takes an tense interest in artistic cognition and reproduction of the real world which has found its concentrated expression in a collection «New Poems» (1907-1908), which is distinctive owing to inspired subjectness of images, elegant and dynamic plasticity of the language. In this cycle Rilke creates a new lyric genre – «das Dinggedicht» («a verse-subject»), which, in researchers' opinion, is a variety of ekphrasis. The aim of this study is to investigate the role of a described dance in the concept of the above-mentioned work. It has been explored that the text aims at special perception optics of the described heroine performing the flamenco dance. Thus, the poem receives its rhythm and inner tension. Special attention is paid to lexis of the thematic field «to dance», lexical units as well as syntactic constructions for dance rhythm visualization which makes expressions dynamic; alliteration and assonance as stylistic devices. Such description enables us to consider the text of the verse as a literal movement depiction and the text itself as a dance.

Key words: R.M. Rilke's aesthetic theory, «verse-subject», dance as a category of movement, dance language, rhythm, rhythm visualization of dance, flamenco.

**ЧЕРГОВА ЗУСТРІЧ УКРАЇНЦІВ З НАЦУМЕ СОСЕКІ
(НАЦУМЕ СОСЕКІ «ДЕСЯТЬ НОЧЕЙ СНІВ»
ХАРКІВ: ФОЛІО, 2017. – 216 С.)**

Стаття присвячена аналізу першого українськомовного перекладу збірки Нацуме Сосекі «Десять ночей снів», виконаного у 2017 р. одеською перекладачкою Майєю Дімерлі. Видання цієї книги стало черговим кроком у справі перекладу творів видатного японського майстра пера українською мовою за останні п'ятнадцять років. У статті йдеться також про переклади творів Нацуме Сосекі, виконані раніше Іваном Дзюбом та Мироном Федоришиним. Автор статті аналізує останнє видання Нацуме Сосекі в Україні, характеризує його особливості та переваги.

Ключові слова: *Нацуме Сосекі, «Десять ночей снів», переклад, дзен-буддизм, японська проза.*

Постать Нацуме Сосекі вирізняється серед письменників епохи Мейджі особливою своєрідністю. Видатний майстер народився 1867 року, а свій творчий шлях почав у 1905 році такими відомими творами як «Вагахай ва неко де ару» («Ваш покірний слуга кіт») [2], «Боччян» («Хлопчак») [3], «Кусамакура» («Сон під відкритим небом») та ін. Акад. М.Й. Конрад у своїй праці «Очерки японской литературы. Статьи и исследования» (1973) справедливо зазначає, що Нацуме Сосекі за своєю університетською освітою був фахівцем з англійської літератури, і таким чином – одним із найосвіченіших представників достатньо европеїзованої японської інтелігенції ХХ ст. Водночас він був також типовим японцем, через що його часто називали «едокко» – «дитиною з Едо», тобто людиною, яка за народженням, і за своїми смаками та характером належить місту Токіо, ще в недавньому минулому столиці шьогунату Едо. [1, с. 390-391] Саме це – зацікавленість Європою і Заходом на професійному рівні (письменник вивчав англійську літературу не лише в Японії, а й у Великій Британії протягом трьох років) і глибоке відчуття власної країни – робить Нацуме Сосекі таким цікавим для вивчення.

Також провідною рисою у творчості митця є його прихильність до дзен-буддизму. Це одна з панівних релігій Японії, тому не дивно, що японець з глибоким національним корінням перейнявся нею і відобразив її у своїх творах. Філософія відчуженості і спостереження мала відчутний вплив на формування образів головних персонажів найвідоміших творів автора, таких як «Саншіро», «Сорекара» («Після того») і «Мон» («Брама») [5], «Кокоро» («Серце») [6]. Спроби знайти правильний шлях, вирішити моральну дилему, постійна рефлексія – ось що зображує у своїх пізніх творах Нацуме Сосекі, коли він зосереджується саме на письменництві, полишивши викладацьку кар'єру.

На превеликий жаль, не такий уже й великий за своїм обсягом, творчий доробок митця ніколи не було перекладено українською мовою у повному обсязі. Першим почав цей шлях у 1973 році Іван Дзюб. Саме його переклад великого роману «Ваш покірний слуга

кіт» було видано в серії «Зарубіжна сатира та гумор». Слід зазначити, що завдяки саме цьому талановитому перекладачеві україномовна аудиторія познайомилась з великою кількістю японської прози. Його перу належать перші переклади оповідань Акутагави Рюноске (зокрема «Мандарини») у «Літературній Україні» /21 березня 1969 р./), романи Абе Кобо «Спалена карта» (1969), «Людина-коробка» («Всесвіт», 1975, № 6), «Жінка в пісках» (1988), «Чуже обличчя» (1988) й оповідання «Прітва часу» («Всесвіт», 1980, № 6); збірка повістей та оповідань Кавабати Ясунарі «Країна снігу» (1976) і його ж романи «Стугін гори», «Давня столиця», «Танцівниці» (2007); дитяча книжка (цикл оповідань) Саотоме Кацумото «Клятва»; роман Кіта Моріо «Родина Ніре», роман Фукунаги Такехіко «Острів смерті» («Всесвіт», 1983, № 11, 12); збірка «Японські народні казки» (1986); а також сучасні романи письменників Ое Кендзабуро, Мураками Харукі та ін.

Наступний крок в українськомовних перекладах творів Нацуме Сосекі зробив Федоришин Мирон у 2004 році, коли у журналі «Всесвіт» було надруковано роман «Серце» («Кокоро»). У послужному списку цього видатного японіста є також поезія жанру хайку, танка Акіо Йосано, Ісікаві Такубоку, японські новели Егучі Кана, Кавабати Ясунарі, Кікучі Хіроші, Огави Мімея, Ісікаві Дзюна, Ясуоки Шьотаро, Шімао Тошіо, Соно Аяко, Шігі Наоя, Ібусе Масуджі, японські прислів'я та приказки.

Прикро це визнавати, але на цьому українськомовні переклади одного з найцікавіших японських прозаїків двадцятого століття припинилися аж до 2017 року. Лише наприкінці 2017 року було презентовано проєкт Майї Дімерлі «Десять ночей снів» [3]. Книгу було видано трьома мовами: мовою оригіналу, російською (перекладач М. Дімерлі) та, власне, українською (перекладач А. Костенко). У передмові автор проєкту наголошує на тому, що книга присвячена 25-тій річниці встановлення дипломатичних відносин між Україною та Японією і ще однією подією, яка зумовила вибір твору саме Нацуме Сосекі, а саме – 150-ю річницею з дня народження письменника. Автор передмови приділяє увагу також тому факту, що над книгою працювали одесити з усіх куточків світу. Сама Майя Дімерлі родом із Одеси, а тому перша презентація перекладу відбувалася саме в цьому місті, до речі, з використанням відповідних музичних інструментів, залученням театралізованих вистав тощо.

Далі перекладач пояснює рішення видати книгу в такому незвичному форматі: трьома мовами одночасно. На думку М. Дімерлі, це дає читачеві можливість відчути кожную розповідь, кожен «сон» по-різному, глибоко перейнятися ними. До того ж, наявність у книзі тексту оригіналу твору знайомить читача зі своєрідною естетикою японського письма.

Проте, наявність тримовного тексту, на наш погляд, має й інші переваги. Зокрема вона уможливіло використання цього видання як своєрідного навчального посібника з практики художнього перекладу з японської мови. А те, що рідковживані канджі супроводжуються транскрипцією (фуріганом), полегшує і певною мірою прискорює процес навчання перекладу навіть тих студентів-японістів, які ще не повністю опанували ієрогліфічним письмом.

Збірка «Десять ночей снів», яка вперше була видана в Японії 1908 р., складається із десяти глав (оповідань), які, як це зрозуміло з назви збірки, сюжетно не пов'язані одна з одною. У кожній з цих глав ставляться різні питання, порушуються різні проблеми. У метафоричній формі японський письменник розповідає про своє намагання досягнути філософію дзен-буддизму, зрозуміти суть мистецтва, аналізує докори сумління, досліджує

почуття кохання (як романтичного, так і материнського), шукає відповідь на питання про сенс життя, його швидкоплинність тощо. Але за східною традицією Нацуме Сосекі залишає відповіді на всі ці питання не вичерпаними до кінця, залишає таку звичну для японської естетики недомовленість, даючи можливість читачеві самостійно відповісти на те чи інше порушене питання, лише спираючись на його розповідь, немов на милицю. Кожний «сон» описується в реалістичному стилі, змальовує найдрібніші деталі, які часом можуть здатися навіть неприємними, але необхідними для цілісності образного зображення.

Не можна не приділити уваги оформленню цього видання. Книга надрукована у нестандартному форматі 60x84, перед кожним «сном» розташовано оригінальні чорно-білі ілюстрації художника Гліба Кадеєва, які певним чином відображають зміст наступної глави. Посеред глав також є сторінки з малюнками різних ієрогліфів великого формату, значення яких автор проекту вважає ключовим для кожної частини. Це такі канджі як 愛 «аі» – «любов» у першому «сні», присвяченому смерті коханої; або 女 «онна» – «жінка» в останньому «сні», де йдеться про чоловіка, покараного за надмірну жагу до жінок тощо. Окрім канджі, сторінки книги прикрашає також національна символіка, як наприклад, герб імператора Японії у вигляді хризантеми із шістнадцятьма пелюстками і т. ін.

Порядок подання текстів різними мовами в книзі постійно змінюється. Зі слів Майї Дімерлі, це було зроблено для того, аби читач міг відчути, як змінюється його власне ставлення до тексту залежно від мови глави, її змісту. Адже відмінність відтінків перекладу відчувається вже у назвах твору російською та українською мовами. «Десять ночей снів» дає більш конкретне уявлення про зміст книги, бо відразу складається враження, що автор записав лише те, що побачив уві сні. Російська ж версія «Десять ночей грёз» дає певний простір для читацької фантазії, оскільки є більш абстрактною [3, с.5-6].

Власне українською мовою «Десять ночей снів» було перекладено Анною Костенко з підрядкового перекладу на російську автора проекту. Можливо, саме тому під час читання не виникає почуття ідентичності текстів, відрізняється навіть емоційний настрій деяких «снів». Особливо це відчувається у сьомому «сні» на прикладі єдиного вірша, що міститься у книзі. Українською мовою:

*«Чи правда, що сонце пливе помирати на захід?
А щойно померши, здіймається знову на сході?
У подорож хвили беруть твою душу з собою,
То хай не вагається тіло й пливе за водою» [3, с. 141-142].*

Російською мовою:

*«Солнце уплывет на запад,
А вернется на восток.
Будет в мире так всегда.
На востоке солнце встанет,
А на западе уснет.
Будет в мире так всегда.
И пока мы в море,
Горе – не беда.
Веселей! Веселей!» [3, с. 147-148].*

Таким чином, прочитавши обидва варіанти перекладу, читач має можливість вирішити, яка з версій йому ближча: романтично-філософська, українська, чи моряцько-розважальна, російська. Такі відмінності у перекладі пронизують всю збірку, роблячи її більш многогранною з одного боку і зрозумілішою для сприйняття – з іншого.

Отже, підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що «Десять ночей снів» стала першою за останні п'ятнадцять років можливістю українсько- та російськомовного читача (російською мовою, наскільки нам відомо, цей твір також був перекладений уперше) познайомитися з ще одним аспектом творчості засновника модерної натуралістичної японської літератури, яким вважається саме Нацуме Сосекі. Незважаючи на те, що українськомовний переклад виконано через посередництво російської мови, він зберігає автентичність, має свій особливий настрій, а перекладач, Анна Костенко, демонструє власне оригінальне сприйняття розповідей автора. Переклад двома мовами дає читачеві унікальну можливість порівняти і повніше осягнути глибину оригіналу, а наявність японського тексту, супроводженого фуріганою робить це видання зручним посібником для удосконалення практичних навичок художнього перекладу студентів, які опановують японську мову.

Щиро сподіваємося, що ця чергова зустріч із японським класиком не стане останньою для української аудиторії і надихне фахівців-японістів на нові переклади його творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конрад Н. И. Очерки японской литературы. Статьи и исследования. – Москва: Художественная литература, 1973. – 462 с.
2. Нацуме С. Ваш покірний слуга кіт / Нацуме Сосекі – Дніпро: К.: Дніпро, 1973. – 456 с.
3. Нацуме С. Десять ночей снів. Десять ночей грёз. 夢十夜 / Сосекі Нацуме. – Харків: Фоліо, 2017. – 216 с.
4. Нацумэ С. Мальчуган / Сосэки Нацумэ. – Москва: Государст-венное издательство художественной литературы, 1956. – 136 с.
5. Нацумэ С. Сансиро. Затем. Врага / Сосэки Нацумэ. – Москва: Художественная литература, 1973. – 380 с.
6. Нацуме С. Серце / Сосекі Нацуме / Переклад М. Федоришина // Всесвіт. – 2004. – № 7-8.

Бондарь А.С.

Институт филологии, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОЧЕРЕДНАЯ ВСТРЕЧА УКРАИНЦЕВ С НАЦУМЭ СОСЭКИ (НАЦУМЭ СОСЭКИ «ДЕСЯТЬ НОЧЕЙ ГРЁЗ» ХАРЬКОВ, ФОЛИО: 2017 – С. 216)

Статья посвящена анализу первого русскоязычного перевода сборника Нацумэ Сосэки «Десять ночей снов», выполненного в 2017 одесской переводчицей Майей Димерли. Издание этой книги стало очередным шагом в деле перевода произведений выдающегося японского мастера пера на украинский язык за последние пятнадцать лет. В статье речь идет также о переводах произведений Нацумэ Сосэки, выполненных

ранее Иваном Дзюбой и Мироном Федоришиным. Автор статьи анализирует последнее издание *Нацумэ Сосэки в Украине*, характеризует его особенности и преимущества.

Ключевые слова: *Нацумэ Сосэки*, «Десять ночей снов», перевод, дзен-буддизм, японская проза.

Bondar A.S.

Institute of Philology, Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

**ONE MORE MEETING UKRAINIANS WITH NATSUME SOSEKI
(NATSUME SOSEKI “TEN NIGHTS OF DREAMS” KHARKIV:
FOLIO, 2017 – P.216)**

The article is devoted to the analysis of the first Russian translation of the collection Natsume Soseki «Ten Nights of Dreams», executed in 2017 by the Odessa translator Maya Dimerli. The publication of this book was the next step in translating the works of the outstanding Japanese writer into Ukrainian over the past fifteen years. The article also includes information about translations of works by Natsume Saseki, performed earlier by Ivan Dzyuba and Miron Fedorishin. The author of the article analyzes the latest edition of Natsume Saseki in Ukraine, characterizes his features and advantages.

Key words: *Natsume Saseki*, «Ten nights of dreams», translation, Zen Buddhism, Japanese prose.

УДК 811.161.3'373.21(476.2)

Вергеенко С.А., канд. филол. наук, доцент

Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, Гомель, Беларусь

ОБРАЗ РУСАЛКИ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ БЕЛОРУСОВ

Статья посвящена анализу образа русалки в традиционных народных представлениях белорусов. На богатом фактическом материале даются характеристики традиционных функций и сущности русалок. Отмечаются варианты генетического происхождения этих существ.

Ключевые слова: *заговор, образ русалки, происхождение, вербальный код, акциональный код.*

Белорусский и украинский народы сближает не только территориальное соседство, но и то, что во многом они прошли подобные, если не одинаковые, пути исторического развития. Обе страны, географически расположенные на пересечении важнейших путей сообщения, смогли создать и развить богатейшие национальные культуры. Особую ценность представляют произведения устного народного творчества, сакральных жанров, в силу своего утилитарного предназначения насыщенные магическими сюжетами, заклинательными атрибутами, оберегами и т.д. Именно в устном народном творчестве,

© *Вергеенко С.А.*, 2018

особенно в жанрах, сформировавшихся в архаические культурно-исторические эпохи, восходящие к мифологическому мировосприятию их создателей, достаточно чётко рисуется структурно-смысловая и образная конфигурации традиционной картины мира. Свою достаточно обширную нишу в этой картине мира занимают фольклорные тексты: мифы, сказки, легенды, предания, пословицы, заговоры и др., в которых основными персонажами являются экстранальные (от лат. *extranalis* – чужой, враждебный) существа. В предлагаемой статье на богатом фактологическом материале (опубликованном и архивном) мы проанализируем образ одного из персонажей, часто фигурирующих в народных рассказах – образ русалки. Этимология слова «русалка» научно не раскрыта, хотя преобладают две версии: «Чаще всего это имя возводили к слову русло или роса; существовала также гипотеза о происхождении этого имени от прилагательного русский (в значении «светлый», «ясный»)» [1: 454]. Белорусские названия русалок «ласкатуха» (от ласкатаць-щекотать), «вадзяніца» (от места лаколизации), «казытка» связано в том числе и с их поведением. Наличие подобных «альтернативных» наименований едва ли может вызвать удивление у человека, который владеет хотя бы отрывочными сведениями о глубинных корнях мифологических представлений наших предков. Суть в том, что как и любое нечистое, дьявольское существо, способное навредить человеку, в народной традиции табуировалось упоминание наименования «русалка», чтобы не привлечь её внимание, не навлечь этим беды. В тех случаях, когда требовалось назвать вслух, часто употреблялись иносказательные имена-эвфемизмы. Как, например, в заговоре «От русалки»: «Вадзяніца, лесавіца, шальная дзявіца. Атвяжысь, аткацісь, у маім двары не лажысь...» [2: 181]. К слову сказать, удивляет не столько широкая по географическому охвату территория бытования этого заговора, сколько текстуальная идентичность (единственное изменение: во всех случаях, кроме названного, читаем «у маім двары не кажысь»). Точно также почти не варьировался и общеизвестный миф о русалках. Он основывался на долетописных представлениях наших предков о том, что в водоёмах (море, река, озеро, болото) обитают странные существа полуженщины-полурыбы. «Русалка – получалавек, полурыба. У яе толькі хвост рыбі, а ўсё астальное – чалавечае: і рукі, і ліцо» [3: 57]; «Русалкі – гэта такія дзяўчыны, якія жывуць у вадзе. У іх да пояса цела як у чалавека, а замест ног у іх хвост» [4: 77]; Русалки «...изображаются с рыбьими хвостами, что придаёт соответствующее (связанное с сексуальностью) дополнительное значение их образу» [5: 368]. Как и всякое гибридное существо (кентавр, пегас, сфинкс, ехидна, сирена и др.), имеющее иррациональную природу и выпадающее из привычно-природной классификации, русалки являются воплощением хаотических и разрушительных сил, олицетворением нарушения природно-космического порядка.

Природа русалки амбивалентная: «Русалка в лесу пугае людзей і спасае людзей, якія заблудзіліся» [5: 192] с одной стороны, чётко прослеживается негативная характеристика этих существ как коварных – это символ прельщения, губительного соблазна, опасностей (часто смертельных), которые подстерегают человека. С другой – это весёлые, шаловливые существа, которые воздействуют на репродуктивную способность нивы, «берагуць поле ад ведзьміных штучак (заломаў розных), град адганяюць» [5: 100]; «...можа гэта іх Бог пасылае, каб ніхто не хадзіў, ды не атрасалі зерне» [5: 92].

По народным поверьям, «ёсць розныя русалкі: сапраўдныя, якія нарадзіліся русалкамі (дочкі, варыянт – жонкі вадзяніка – С.В.), яны не выходзяць ніколі на бераг» [5: 67], а есть русалки, которые «происходят оттого, что matka приспит ребёнка или оттого, что ребёнок умрёт без крещения» [6: 316]. Чаще всего в рассказах информаторов фигурируют девушки-утопленницы: «Русалка – это маладая дзеўка з зялёнымі касамі і белым-белым целам, якая кончыла жыццё самагубствам» [5: 63]. Суицидальный синдром правочураецца чацце всего или безответной любовью, или изменой-предательством возлюбленного: «Русалкамі становяцца... дзяўчыны, якія мучыліся з-за кахання, памерлі ці ўтануліся, так і не зведаўшы шчасця і мужынскай ласкі» [2: 231]; «Гэта дзеўкі-топленіцы, якія ці самі ўтанулі, ці іх нехта ўтапіў, а можа і сам вадзяны зацягнуў у возера... яны дапамагаюць вадзяніку людзей губіць. Ведзь калісь іх таксама пагубілі, вось яны зараз і мсцяць усім, усім тым, хто жыве на зямлі» [7: 317]. Т.о., «русалкамі становяцца «нечыстыя покойнікі», якія в выніку самаго рода свайой смерці папалі в поўную власть прадставітэлей нечыстай сілы» [8: 155]; «У русалак цудоўны голас. Яны заварожваюць сваімі спевамі маладых хлопцаў і забіраюць іх да сябе» [9: 519]. Некаторыя расказы інфарматараў дапоўняюць характар русалак новымі чэрамі, якія заметна ажывляюць нашы прадставленні аб гэтых міфалагічных існах: яны беспечны, дурачацца, вядуць харавады, любяць качацца, як на качелях, на ветках дрэваў. По іншым прадставленням, «Русалкі нібы з жалеза: цыцкі ў яе жалезныя і зубы жалезныя» [4: 99]; «Русалкі – то дзеўкі маладыя, прыгожыя, а вочы ў іх сцякляныя і халадныя... Ой, страшныя існахства» [4: 100]. Інфарматары чацце заостраюць увагу на том, што русалкі з'яўляюцца в сумеркі, ввечар, луннай ночью. Ночь асацыіруецца са «временем опасностей и искушений» [5: 218], «сумерки – пространство порога, прадставляе сабой гранічную чэрту, адначасна аб'яднаючую і раздзяляючую два элэменты апазіцыі (это уже не день, ещё не ночь)» [5: 420], што такжэ «...в символической традиции асацыіруецца са смерцю» [5: 420].

Русалкі так трывала звязаны з вадняй стыхіяй, што мы парой забываем, што в міфалагічным прадставленні народа, месцам абітання іх могуць быць поля і леса. «Русалкі жывуць толькі ў жыцце, яны очэнь красівыя, у іх дліжныя белыя валасы. На Троіцу яны бегаюць у жыцце» [10: 375]; «Яны такія дзеўкі... калі яны знаходзяцца ў вадзе, у іх хвост, як у рыбы, а гагда выходзяць на зямлю, то ў іх ногі паяўляюцца» [11: 345]

Таким образом, рассмотренные материалы свидетельствуют о том, что представления о русалках широко эксплицированы в фольклоре, где довольно полно отразились те свойства и функции этих экстраординарных существ, которыми наделило их сознание наших предков. Вместе с тем, опубликованные, архивные и современные записи позволяют констатировать достаточно высокую степень активности этих этнокультурных феноменов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шапарова, Н.С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: Ок. 1000 статей / Н.С. Шапарова. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Русские словари», 2003. – 624 с.
2. Хойнікшчыны спеўная душа: народная духоўная культура Хойніцкага краю: фальклор-этнаграф. зб. / пад агул. рэд. В.С. Новак. – Мінск: Выд. Цэнтр БДУ, 2010. – 303 с. : іл.

3. Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік. – Мінск : ЛМФ «Нёман», 2003. – 320 с.
4. Новак, В.С. «На гранай нядзелі русалкі сядзелі...» [Тэкст] / В.С. Новак. – Гомель: Таварыства з дадатковай адказнасцю «Барк», 2005. – 244 с.
5. Словарь символов и знаков / авт.-сост. Н.Н. Рогалевиц. – Мн.: Харвест, 2004. – 512 с.
6. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края: в 3-х т. / П.В. Шейн. – Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук, 1902. – Т.3. – 535 с.
7. Жаўруковая песня Радзімы: народныя духоўныя скарбы Буда-Кашалёўскага краю: манаграфія / ГДУ імя Ф. Скарыны; пад агульнай рэдакцыяй В.С. Новак. – Гомель : Сож, 2008. – 424 с.: іл.
8. Зеленин, Д.К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки / Вступ. ст. Н.И. Толстого, подготовка текста, коммент., указат. Е.Е.Левкиевской. – М.: Индрик, 1995. – 432 с.
9. Свято каштоўнасцей духоўных. Жлобінскі край: мінулае і сучаснасць / пад агульнай рэдакцыяй В.С. Новак, А.А. Станкевіч. – Гомель : ААТ «Полеспечать», 2009. – 544 с.
10. Мазыр. 850 год: У 3 т. Т. 3. Спрадвечнай мудрасці скарбонка: сучасны стан традыцыйнай культуры г. Мазыра / укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступныя артыкулы, рэдагаванне В.С. Новак, Л.В. Мельнікавай, С.А. Вярзеенка, А.А. Кастрыцы, А.В. Кучаравай і інш. – Гомель : КВПУП «Сож», 2005. – 296 с.
11. Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна / укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В.С. Новак. – Гомель : ААТ «Полеспечать», 2007. – 456 с.: іл.

Вергеенко С.А., канд. філол. наук, доцент
Гомельскі дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны, Гомель, Беларусь

ОБРАЗ РУСАЛКИ В УЯВЛЕНИЯХ БЕЛОРУСІВ

Стаття присвячена аналізу образу русалки в традиційних народних уявленнях білорусів. На багатому фактичному матеріалі даються характеристики традиційних функцій і сутності русалок. Відзначаються варіанти генетичного походження цих істот.

Ключові слова: змова, образ русалки, походження, вербальний код, акціональний код.

Vergeenko S.A., candidate of Philology, docent
Francisk Skorina state university, Gomel, Belarus

IMAGE OF MERMAIDS IN REPRESENTATIONS OF BELARUSIANS

The article is devoted to the analysis of the image of a mermaid in traditional folk representations of Belarusians. On the rich factual material characteristics of traditional functions and essence of mermaids are given. There are variants of the genetic origin of these creatures.

Key words: plot, image of mermaid, origin, verbal code, actional code.

КУМ И КУМА: МОТИВЫ ВЕЛИЧАЛЬНЫХ РОДИЛЬНО-КРЕСТИЛЬНЫХ ПЕСЕН

В статье анализируются родильно-крестильные величальные песни белорусов. Внимание акцентируется на песнях, адресованных куму и куме. Выделяются и характеризуются основные мотивы величальных песен.

Ключевые слова: кум, кума, родильно-крестильные песни, величальные песни, мотивы.

В традиционной культуре белорусов важная роль отводится обрядам, связанным с появлением ребенка на свет. Цикл родильной обрядности объединяет в себе как комплекс бытовых и магических действий, так и песни, характерные для каждого из обрядовых этапов. Исследователь В.И. Ялатов классифицирует родильные песни по эстетическо-функциональному принципу на: «ритуально-заклинательные, величальные и юмористические. Среди которых величальные – самые широко представленные» [5: 40].

Объектом нашего исследования являются мотивы родильно-крестильных величальных песен, адресованных куму и куме. Согласно словарю литературных терминов, термин «мотив» в фольклорных текстах обозначает повествовательную единицу, имеющую повторяющийся характер и указывающую на основную идею текста [4: 89]. Отсюда следует отметить, что в проанализированных родильно-крестильных величальных песнях наиболее широко прослеживается мотив величания образов кума и кумы. Как подается в этнолингвистическом словаре, «велича́ние (воспевание, хвала, возвеличение, именованье, кликанье, прославление, возвеличивание) – ритуальное восхваление кого-либо. В традиционной культуре славян – прославление участников семейных и календарных обрядов в песенной форме» [1: 306–307]. Отметим, что именно через ритуальное восхваление кумовьёв, как самых почетных персонажей на крестинах, которые по отношению к ребенку «выполняют патронажную функцию и функцию названных родителей («почетных» и «наречённых»)» раскрывается мотив восхваления [2: 23]:

*Кумачка, чырвона рожка,
Люблю цябе, што ты вельмі прыгожа.
Кумачак, сіні васілёчак,
Люблю цябе, што сеў у радочак [3: 241].*

Так как кумовьёв всегда относили к самым почетным гостям на крестинах, то большое внимание в величальных песнях уделяется описанию их внешнего вида кумов:

*Усе людзі дзівіліся,
Што кум з кумой ўбраліся.*

© Гулевич Я.П., 2018

*А на куму штаны,
Ён не ўставіць цаны.
А на куме спадніца, –
Сто рублей цаніцца [3: 237].*

От благополучия крестных родителей зависила будущая жизнь ребёнка, поскольку в обязанности кума и кумы входила забота о крестнике в тяжёлых ситуациях. Не случайно в родильно-крестильных величальных песнях кумовья представлялись зажиточными:

*А ў бару дуб'ё ялаватае,
У Іванькі кум'ё
Усё багатае.
У бабулькі хвартух
Сто рублей стоіць,
А ў кумы саян –
Усю й тысячу,
А ў кума штаны –
І няма цаны [3: 234].*

Среди величальных песен, посвященных куму и куме, можно выделить тексты, в которых прослеживается мотив величания их матерью-парадихой. Она отдаёт дань уважения и благодарности за то, что они согласились стать крестными родителями:

*А скочыла наша радзіха
З полу далоў,
Як ударыцца сваёй кумачцы
У ножкі чалом:
– Гуляй, гуляй, мая кумачка,
Буду й я, буду й я [3: 234].*

Неоднократно подчеркивается значимость и важность крестных, которым отводится главная роль не только во время обряда, но и за праздничным столом. Их садили на лучшие места за столом и одаривали подарками:

*Кум з кумой на покуце сядзяць,
На покуце сядзяць, мёд п'юць.
– Пі, кумок, пі, кумка,
Калі мёду не будзець,
Хоць кароўку збуду, а мёду дабуду [3: 209].*

Следующий мотив, который можно выделить в родильно-крестильных величательных песнях, – мотив выбора кума и кумы.

Выбор будущих кума и кумы несет в себе важное значение, ведь эти люди становятся для ребёнка “наречёнными” (перед Богом) родителями. В духовной традиции белорусов

эти люди несут большую ответственность за судьбу ребёнка, чем родители, так как крестные являются духовными наставниками. После проведения обряда крещения крёстные отец и мать выполняли возложенные на них церковью и обществом функции:

*Каб я ведала, каб я ведала,
Хто ў мяне кумам будзець,
Я б пасадзіла свайго кума
Ў зялёным садзе, за зялёным яварам [3: 245].*

Отдельно среди величальных песен можно выделить юмористические песни, в которых прослеживается мотив взаимоотношений кума и кумы. Не- редко говорилось о любовных отношениях между кумовьями:

*Паглядзі, кумок, паглядзі, галубок,
Што твая кумка робя:
А за полажкам, а за беленькім,
Да за тоненькім
Табе немёрту крое [3, с. 224].*

Использование комизма в родильно-крестильных величальных песнях связано с пожеланием лёгкой и веселой судьбы новорожденному. В песнях такого плана прослеживаются ирония и смех в описании поведения за столом главных действующих персонажей – кума и кумы.

*Чарачка медовая
Па столу пахадзіла,
Кумочка напіла
– Пі, кумок, не співайся,
На пахмеллейка спадзявайся [3, с. 218].*

Как следует из проведенного исследования, самый распространённый мотив родильно-крестильных величальных песен, адресованных куму и куме, – мотив их величания. В первую очередь эти песни были направлены на восхваление главных людей на крестинах – крёстных родителей. В ходе изучения песенных текстов были выявлены группы мотивов: выбор кумовьёв, взаимоотношения между кумом и кумой. Стоит отметить, что песни, связанные с родильно-крестильной обрядностью, хорошо сохранились в национальной духовной культуре белорусов и до сих пор являются распространёнными, чем и обусловлена актуальность их исследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Агапкина Т. А., Гура А. В., Виноградова Л. Н. // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого; Институт славяноведения РАН. – М. : Межд. отношения, 1995. – Т. 1: А (Август) – Г (Гусь). – С. 306–307.
2. Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі Новак В.С., Шынкарэнка В.К., Кастрыца

- А.А., Воінава А.М., Вяргеенка С.А., Палуян А.М., Партнова-Шахоўская А.У. – Гомель: Барк, 2013. – 380 с.
3. Радзінная паэзія. Рэд. Г. І. Цітовіч. Мн., “Навука і тэхніка”, 1971. – 784 с.
 4. Современный словарь-справочник по литературе /Сост.и науч. ред. С.И. Кормилов.М.,1999.
 5. Ялатаў В.І. Напевы радзінных песень // Радзінная паэзія / Склад М.Я. Грынблат, В.І. Ялатаў. Мн., 1971. 234 с.

Гулевич Я.П., аспірант

ДНУ «Центр досліджень білорусько́й культуры, мовы і літаратуры», Білорусь

КУМ І КУМА: МОТИВИ ВЕЛИЧАЛЬНИХ ПОЛОГОВОГО-ХРЕСТИЛЬНИХ ПІСЕНЬ

У статті аналізуються положово-хрестильні величальні пісні білорусів. Увага акцентується на піснях, адресованих куму і кумі. Виділяються і характеризуються основні мотиви величальних пісень.

Ключові слова: кум, кума, положово-хрестильні пісні, величальні пісні, мотиви.

Gulevich Ya.P., graduate student

State research center for research of Belarusian culture, language and literature, Belarus

KUM AND KUMA: MOTIVES OF VARIOUS MATERNITY-BUNGARY SONGS

The article analyzes the maternity-baptismal majestic songs of the Belarusians. Attention is focused on songs addressed to the kum and kuma. The main motifs of the majestic song are singled out and characterized.

Key words: kum, kuma, maternity-baptismal songs, majestic songs, motives.

УДК 811.161.3'373:393(476.2)

Полуян Е.Н., канд. філол. наук, доцент

«Гомельський державний університет імені Ф. Скорини», Гомель, Беларусь

ПОХОРОННО-ПОМИНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ ЖИТЕЛЕЙ ЖИТКОВИЧСКОГО РАЙОНА ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье на основе полевого материала рассматриваются особенности похоронно-поминального обряда на территории Житковичского района Гомельской области. Анализируются характерные для похорон и поминок обрядовые действия и ритуалы, их значение и функция. Выделяются ключевые элементы данного обряда, которые консолидированы в единый комплекс.

Ключевые слова: похороны, поминки, голошения, обрядовое действие, символическая и магическая функции.

© Полуян Е.Н., 2018

Объектом нашего исследования стали похоронно-поминальные традиции жителей Житковичского района Гомельской области.

Похороны – цикл семейных обычаев и обрядов, связанных со смертью человека и проводами его в последний путь. “Похоронно-поминальная обрядность белорусов, как верно утверждает Т.И. Кухаронок, включает в себя многие архаические черты, связанные с народными представлениями о загробной жизни, о душе, о возможности общения с покойником. Этот многогранный ритуал состоял из различных по функциональной и семантической нагрузке обрядовых действий при их строгой последовательности во времени” [1, 354]:

1) Предсмертные действия и сам момент смерти: *Адчуўшы набліжэнне смерці, хворы прасіў, штоб пазвалі свячэнніка для апошняй іспаведзі. Людзі лічылі, што душа без болю адыдзе ўвечнасць, калі паміраючаму даць у рукі свечку, што гэта свечка асвятляе шлях на той свет. У той момант, калі чалавек памёр, хто-нібудзь з сваякоў тушыў гэту свечку. Затым гэту свечку ставілі ў пасудзіну з зернем. Нябожчыку плотна закрывалі рот і вочы. У хаце спынялі часы, зеркала завешвалі.* (д. Ловчин); *Колы ў нашым сале паміраў чалавек, то ў ётай хаце вешаліся ручнікі на вокна ад вуліцы ці чорныя харугвы, якія ставіліся да сцяны з боку вуліцы. Кожды прохожы бачыў знак бяды, якая случылася ў ётай хаце.* (д. Грядя); *У хаце ўсе зеркала завешвалі, бо лічылі, што душа памёрлага можа сябе ўбачыць там і застацца назаўсёды.* (д. Кольно). Обычай закрывать зеркала связан с народными представлениями о зеркале как границе между мирами. Зеркало в месте нахождения покойника делает видимой его душу для людей. Поэтому покойника, находящегося в переходном состоянии, необходимо изолировать от зеркала.

2) Действия, связанные с подготовкой к похоронам:

- омовение покойника: *Памёрлага мылі тры чалавека сваяго полу. Воду, у якой мылі нябожчыка, вылівалі над вузал нежылой забудовы.* (д. Ловчин); *Мыў усягда памёрлага чужы чалавек, у асноўным старыя жанчынкі.* (д. Кольно);

- переодевание умершего: *На смерць людзі адкладвалі самае лепшае, чыстае, новае адзенне. На ногі адзявалі беляя панчохі, затым надзявалі абутак. Маладых нябожчыкаў адзявалі як пад вянец. На рукі нежанатых надзявалі кольца. Нябожчыку за пазуху лажылі дробныя грошы, штоб на том свеці ён мог расплаціцца за места на могільках і мёртвыя яго не прагналі.* (д. Ловчин);

- подготовка гроба и положение покойника в гроб: *Гроб збівалі з сасновых ці яловых досак. Дно выкладвалі сенам, паверх пасцілалі кавалак палатна.* (д. Ловчин); *Потым ужо нябожчыка ложаць у дамавіну. Туды ж ложаць усе тыя рэчы, якімі ён карыстаўся: мыла, палаценцэ, крэчычк, праходную і інш. Насупраць дамавіны, у галавы нябожчыка ставяць булку хлеба, соль і свечку запаленую, што стаіць у стакане, у якім насыпана зярно.* (д. Кольно);

- голошения: *Галасіць пачыналі, калі ўжо памёр чалавек. Еслі паміраў блізка чалавек, то галасілі вельмі жалабна, з прычытаннем.* (д. Кольно); *Галосіць жанчыны. Яны плачуць з прычытаннем, у якім пералічвалі станоўчыя якасці нябожчыка, апісвалі гора сям’і намершага, выказваліся розныя добрыя пажаданні ў вечным жыцці, у якое перайшоў намершы. Штоб пра смерць даведаліся аднавяскоўцы, выходзілі галасіць на вуліцу.* (д. Ловчин). Голошения – это выражение горести, бессилия перед смертью, перед расставанием с близким человеком навсегда. Голосили на протяжении всего похоронного

обряду, за исключением омовения и ночного времени. *Праз год тожэ на могілкі хадзілі... Тады ўжэ галасілі толькі на могілках. Тожэ галасілі і на Дзяды. Калі хадзілі на Радаўніцу, то не галасілі.* (д. Кольно);

- *последняя ночь в родном доме: Усю ноч возле памёришага сядзелі старыя людзі. Воны гаворылі пра свая жыццё і жыццё памёришага. Уранні ўсе тыя людзі, хто быў усю ноч возле памёришага, выходзілі ў двор, муліся, абмывалі ліцо памёришага і выціралі спіцыяльным уціральнікам. Тоды запальвалі свечку, ставілі яе под абразамі і доўга маліліся. У еты час родына памёришага выходыла з хаты і голасілі.* (д. Гряда);

- *в последний путь: Калі цела нябожчыка ў грабу выносілі з хаты, то нябожчыка і ўсіх хто прысутнічаў, лавы, дзе стаяў гроб, усю хату абсыталі зернем (жытам, пшаніцай, ячменем, аўсом), узятым з пасудзіны, дзе стаяла свечка. Зерне кідалі як у хаце, так і на вуліцы. Рабіў гэта хто-нібудзь з радні. Нябожчыка на могілкі вязлі на кане ці неслі. Правясаці памерлага ў апошні шлях выходзілі ўсе жыхары вёскі. Наперадзе ішоў мужчына і нёс у руках крэст. За ім ішлі тыя, хто нёс вянкi, за ім ішоў свяшчэннік, затым неслі ці везлі дамавіну, за якою ішлі блізкія і суседзі (д. Ловчин). Дамавіну з хаты выносілі і яму капалі чужыя людзі. (д. Кольно); Некалі домовіну з памёрышым выносілі з хаты праз вокны. Колы жывыя входылі ў дзверы, то памёришага трэба вынэсці праз вокно. Его ставілі возле порога хаты на некалькі хвілін, – кеб помёрышы змог последнюю хвіліну побыць возле родное хаціны. Домовіну з помёрышым становілі на машыну, екая прыбрана була хвоемі. У канцэ села все спыняліся, нехто з родыны прасіў у людзей прощэнне: «Кому вон зробіў нешта плохе, кеб не зваліся на его». Людзі отвечалі: «Хай Бог прощаче» (і так тры разы). (д. Гряда).*

3) *Непосредственно похороны: Апошняя развітанне з нябожчыкам адбывалася на могілках. Родныя, блізкія, суседзі чалавалі нябожчыка, плакалі, галасілі. Пасля гэтага дамавіну закалочвалі гваздзямі і апускалі ў яму на вяроўках. Закопвалі тыя, хто капаў яму. На гатовы насып ставілі крэст каля ўзгалоўя. (д. Ловчин). Калі ўжо дамавіну апусцілі ў яму, то сваякі кідалі ў яму медныя манеты і па тры жмені пяску: каб забыць хутчэй. Калі ж чалавек скончыў жыццё самагубствам, то яго харанілі не ў рад са ўсімі, а збоку кладбішча. (д. Кольно).*

4) *Поминки: За стол прыглашалі ўсіх, хто прысутнічаў на пахаванні. Памінкі пачынаюцца з куці. Трэба было тры разы зачэртваць, пры гэтым кожны раз ложку лажылі на стол. Калі вячэра скончана, то астаткаў ніхто не прыбіраў да наступнага дня. На другі дзень, после пахавання, уся сям'я памёришага ішла на могілкі. Яны неслі з сабой ежу, выпіўку для памінання. Памінкі пасля смерці спраўлялі на дзевяты дзень, саракавы дзень, у паўгода і ў год. На гэтыя памінкі збіраліся самыя блізкія людзі. (д. Ловчин). На дзевяты дзень ходзяць толькі тады, еслі харанілі без папа, і ён гроб не п'ячатуваў. (д. Кольно).*

Представленный материал позволяет сделать вывод, что смерть воспринималась как переход из одной формы существования в другую. Поэтому здесь действуют “отшлифованные столетиями обрядовые коды, на которых строится обрядовая действительность, предписывая каждому члену семьи, рода, сельской общины структуру обрядового поведения”[1, 354]. Похоронно-поминальные обряды жителей Житковичского района Гомельской области содержат мифологические представления и выражают специфическое отношение людей к действительности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Беларусь. Т. 5. Сям'я / В.К. Бандарчык, Г.М. Курыловіч, Т.І. Кухаронак і інш. – Мн.: Беларуская навука, 2001. – 375 с.

Палуян А.М., канд. філол. наук, доцент
УО «ГГУ імені Ф. Скоріні», Гомель, Білорусь

ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ЖИТЕЛІВ ЖИТКОВИЦЬКОГО РАЙОНУ ГОМЕЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на основі польового матеріалу розглядаються особливості поховально-поминального обряду на території Житковицького району Гомельської області. Аналізуються характерні для похорону і поминок обрядові дії і ритуали, їх значення і функція. Виділяються ключові елементи даного обряду, які консолідовані в єдиний комплекс.
Ключові слова: похорон, поминки, голосіння, обрядова дія, символічна і магічна функції.

Paluyan E., candidate of Philology, assistant professor
State university, Gomel

FUNERAL AND MINGLED TRADITIONS OF THE RESIDENTS OF THE ZHITKIVICHSKY DISTRICT OF THE GOMEL REGION

In the article on the basis of the field material, the features of the funeral and funeral ritual in the Zhitkovichi district of the Gomel region are considered. The ceremonial actions and rituals, their significance and function are characteristic for burial and funeral ceremonies. Key elements of this rite are singled out, which are consolidated into a single complex.
Key words: funeral, wake, holocaust, ceremonial action, symbolic and magical functions.

УДК 398.8:392.1

Кастрица Е.А., канд. філол. наук, доцент
Гомельський гос. ун-т ім. Ф. Скоріни, Гомель

ПРИМЕТЫ И ПОВЕРЬЯ КОРМЯНСКОГО РАЙОНА ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье на богатом фактическом материале рассматриваются приметы и поверья, зафиксированные на территории Кормянского района Гомельской области. Автор классифицирует их по функционально-семантическим и тематическим группам, отмечает регионально-локальные особенности, определяет значение в традиционной духовной культуре народа.

Ключевые слова: примета, поверье, мифологические представления, картина мира, народно-мифологическая традиция.

© Кастрица Е.А., 2018

Интерес к традиционному духовному наследию народа не угаснет никогда, поскольку именно эта часть национальной культуры, как никакая иная, отражает поэтическую и одновременно рационально-практическую картину мира наших предков, иллюстрирует особенности их миропонимания и богатство мифологических представлений, повествует обо всех этапах личной жизни и хозяйственной деятельности человека. Рождение и смерть, воспитание и обучение, семейная жизнь и трудовые будни, праздничные хлопоты и ежедневные хозяйственные заботы, переживания о дне сегодняшнем и надежны на лучшее завтра – все эти грани жизни человека отражены в текстах примет и поверий белорусов. В связи с этим следует также отметить тематическое и функционально-семантическое разнообразие примет и поверий, зафиксированных во время полевых фольклорных экспедиций от жителей Кормянского района Гомельской области. Так, условно все приметы и поверья можно разделить на связанные с праздниками календарного и семейного циклов и существующие за их пределами.

Календарные приметы и поверья среди жителей Кормящины достаточно популярны, о чём свидетельствует как количество зафиксированных от носителей народно-мифологической традиции тематических текстов, так и хорошая сохранность их в памяти информаторов. Имеющиеся тексты можно классифицировать в соответствии с приуроченностью к тому или иному дню народного календаря в пределах следующих тематических групп: *колядные* («Хадзілі калядаваць, а хто калядоўшчыкаў не пусціць у хату, то лічылася, што ў гэтага чалавека будзе плахі год» (записано в. д. Казимировка от Захаренко Н. Ф., 1935 г.р.); «Сена клалі на стол на першую куццю пякуць пірог і лажылі на сена... Тады ета сена атдавалі карове, каб весь год сытая была, давала штоб многа малака» (записано в. д. Боровая Буда от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.р.); *благовещенские* («Птушка гнязда ні ўе і дзеўка касу ні пляце». А ні пляце касу таго, штоб куры грады ні дралі. Дажэй у еты дзень ваду у хаце ні пілі, каб клапоў ні было» (записано в. д. Ворнавка от Бруевич Марии Дмитриевны, 1920 г.н.); *пасхальные* («Вялікодныя яйкі лажылі ў хаце ад маланкі, а таксама бралі з сабой на могількі» (записано в. д. Городок от Ковалёвой Марии Григорьевны, 1935 г.р.); *юрьевские* («Калі на Юр'я дождж, то будзе ўраджай» [1: 89]); *купальские* («Бабы на Купалле хадзілі ў лес, сабіралі зёлкі – травы ўсякія лячэбныя. Шчыталася, што етыя зёлкі самыя сільныя. Імі ўвесь год лячыліся самі і лячылі скаціну» (записано в. д. Боровая Буда от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.р.) и др.

Представляется интересным калядное поверье, связанное с культом предков, которое рассказала уроженка д. Дубравино Кормянского р-на Герасименко Ефросинья Григорьевна, 1927 г.р.: «Пад Ражаство і пад Крышчэнне палаяць гной сярод двара, каб бацькам на тым свеце цёпла была».

Следует отметить функционально-семантическое разнообразие календарных примет и поверий Кормящины:

приметы, поверья и связанные с ними магические действия об урожае, его обеспечении и сохранении («Еслі на *перваю каляду на дзераве іней*, будзе *добрая рож*» [1: 75]; «Калі ў *Каляды ідзе снег ці іней*, будзе *ўраджайны год*» [1: 75]; «Калі *бусел прыляцеў крыху раней*, у гэтым годзе будзе *добры лен*. Калі пчала не выходзіць з вулія да *Благавешчання*, будзе *ўраджайнае лета*, а еслі пакажацца ранней – *дрэннае*» (записано в. г.п. Корма от Баклановой Нины Ивановны, 1935 г.р.);

приметы, поверья и связанные с ними магические действия о благополучии в хозяйстве («[На Каляды] гушча была пярловая... Верх гушчы сразаўся і бацька назаўтра аддаваў скаціне, трошкі козам, трошкі парасятам, *курам абізацельна, каб неслі*) (записано в д. Ворнавка от Бруевич Марии Дмитриевны, 1920 г.р.); «Калі на небе было *шмат зор*, то лічылі, што ў *скаціны будзе прыплод*) (записано в д. Городок от Ковалёвой Марии Григорьевны, 1935 г.р.);

поверья о способах защиты от неблагоприятного воздействия внешнего мира, в т.ч. ведьм, колдунов, «людзей з дурным вокам» и т.п. («Таксама ў гэты дзень (на Соракі) вешалі за вёскай арэлі, і кожны малы і дарослы павінен сорак разоў катнуцца. Лічылася, што гэта *засцярога ад камароў ўлетку*, каб камары улетку не кусалі» (записано от уроженки д. Дубравино Герасименко Ефрасиньи Григорьевны, 1927 г.р.); «У полі на Юр'я збіраюць расу на жыцце і абмываюць карову, *штоб была нідаступна ведзьмам*» [1: 88]; «Гаворуць, як граза, ды ў вокнах «май» стаіць, тады *Перун не ўдарыць у хату*» [1: 94]);

лечебно-профилактические поверья, запреты («На Соракі выпякалі жаўранкаў. Гэтых жаўранкаў павінна быць сорак. Імі ўгашчалі ўсіх: і дзяцей, і дарослых. Таксама гэтымі жаўранкамі кармілі жывёлу, каб яна *была здаровай*») (записано от уроженки д. Дубравино Герасименко Ефрасиньи Григорьевны, 1927 г.р.); «Забаранялася снаваць кросны, іначэй можна заснаваць дождж на ўсе лета, будзе хварэць той, хто носіць тканіну з такой асновы» (записано в г.п. Корма от Баклановой Нины Ивановны, 1935 г.р.);

метеорологические приметы («*Снег і мяцель [На Каляды] – к дажджу летам*» (записано в д. Городок от Ковалёвой Марии Григорьевны, 1935 г.р.); «Дабравешчанне без ластвак – халодная вясна» (записано в г.п. Корма от Баклановой Нины Ивановны, 1935 г.р.)).

На территории Кормянского района зафиксировано большое количество связанных с семейными обрядами примет, поверий, запретов, среди которых можно выделить следующие тематические группы:

свадебные («Ну, маладых садзілі на шкуру, як во кажух, каб ім добра было жыць» (записано в д. Берёзовка от Рыженковой Екатерины Петровны, 1928 г.р.). В этой тематической группе можно выделить следующие подгруппы примет и поверий: связанные с этапом *сватанья* («Бацькі дагаворваюцца аб свадзьбе, але не ў пост» [1: 132]); *каравайныя* («Шоб спекці каравай, трэба было абязцельна ўзяць столькі мукі, шоб хватало для замесу і больш мукі не дабаўляць. Бо гаворылі, шо сколько раз будзе дабаўляць муку, столько раз будзе замуж іці або жэніцца» (записано в д. Лужок от Бобрин Татьяны Максимовны, 1925 г.р.), *собственно свадебные* («Калі моладые ідуць у хату, то не трэба шоб ім пераходзілі дарогу, особливо адзінюкіе і ўдовы» (записано в д. Лужок от Бобрин Татьяны Максимовны, 1925 г.р.); «Жаніх і нявеста сядзелі на кажусе на куце, каб багатыя былі» [1: 134];

родильно-крестильные («Калі нараджалася двойня, то бралі двух кумоў, а кума адна» (записано в д. Хизов от Сапроненко Н.С., 1913 г.р., Алексеенко Н.Н., 1913 г.р., Стельмаховой Н.И., 1914 г.р.). В родильно-крестильном комплексе также логичным будет выделить несколько функционально-семантических групп запретов, правил, примет, поверий и связанных с ними магических действий: *запреты, предназначенные беременным* («Калі жанчына была цяжарная, то ёй нельзя было прапускаць кошку паміж ног, бо ў малога на плячах будзе кашачая шэрсць» (записано в д. Берестовец от Максименко Екатерины

Иосифовны, 1932 г.р.); «Калі ідзеш куды і ляжыць во падохшы сабака, скаціна якая, штоб не плювалі і не глядзелі. Толькі ета во ён ваняе здахляцінай, еслі дзіцёнак родзіцца, то ў дзіцёнка будзе з рота ванець здахляціна» (записано в д. Вынашевка от Радченко Анны Ивановны, 1928 г.р., Михайловской Е.А., 1928 г.р.); *правила для облегчения процесса родов* («Каб лягчэй ражаць было, распلياتалі валасы») (записано в д. Вынашевка от Радченко Анны Ивановны, 1928 г.р., Михайловской Е.А., 1928 г.р.); *правила, которых должны были придерживаться роженица и «бабка», чтобы поспособствовать счастливой судьбе новорождённого* («Адрэзаная пупавіна, што ў рабёнка, тая пупавіна няхай у табе храніцца, а то некаторыя яе на кут закапваюць, штоб твой дзіцёнак быў усігда ў пачоці і ў павазі») (записано в д. Вынашевка от Радченко Анны Ивановны, 1928 г.р., Михайловской Е. А., 1928 г.р.); *поверья, связанные с «бабиной кашей» и черепками от горика, в котором её готовят* («Чарапкі ад гаршка клалі на галаву адзін аднаму, бралі дамоў, каб свінні вяліся») (записано в д. Октябрька от Ситницы Т.А., 1927 г.р., Потёмкиной Е.А., 1925 г.р., Красовской Н.И., 1931 г.р.); *приметы и поверья о крестных родителей* («Таксама ў нам лічылася, што калі бралі за хросную незамужнюю дзеўку, то лепей, калі б яна хрысціла першага хлопчыка, бо ні ён, ні яна ў адзін аднаго шчасця не возьмуць, а дзяўчынку лепей не хрысціць, бо тады ці хросная шчасце ў сваёй хрэсніцы забярэ, ці хрэсніца. Калі ў роджаніцы дзіця было вельмі хворае ці проста нядужыла, то за хросных бралі незнаёмых людзей: выходзіў бацька з дому, каго бачыў, таго і браў. Часам і імя дзіцёнку такому давалі хроснай ці хроснага») (записано в д. Ващенки от Гайковой Евы Николаевны, 1933 г.р.). Жительница д. Барсуки Кротова Жанна Александровна, 1959 г.р., также отметила, рассуждая о важности функции крестных родителей, что «...хросных дзяцей трэба любіць больш сваіх, бо на тым свеце яны будуць роднымі»;

связанные со смертью, похоронные («Калі ў хаце пакойнік, завешваюць палаценцамі ўсе зеркала. Моюць яго чужыя, гроб і магілу – тожа чужыя») (записано в д. Высокое от Ковалёвой Анны Егоровны, 1929 г.р.); «Ваду, якой мылі нябожчыка, лічылі малебеннай вадой. Таму ваду заўсёды вылівалі пад вугал хаты, пры гэтым казалі: «Як ты крэпенька ляжыш, так і ты крэпенька будзеш стаяць» [1: 170].

Зафиксированные на территории Кормянского района приметы и поверья, которые существуют за пределами календарной и семейной обрядности, также отличаются тематическим и функциональным разнообразием. Среди них можно выделить тексты о *счастьи / несчастьи* («Нельга валасы выкідваць. Калі пачэшаш, то трэба спаліць, каб шчасце не адышло» [1: 181]), *здоровье / болезни* («Калі сабака награбае землю, то на гэтае месца станавіцца нельга, бо цела будзе часацца» [1: 181]), *жизни / смерти* («Калі волас аднесці на магілку, то гэты чалавек памрэ») [1: 181]), *урожае / неурожае* («Калі ў снежні снег прыліп да забора – лета будзе дрэннае, а калі ў прамежах застаецца – ураджайнае») (записано от уроженки д. Дубравино Герасименко Ефросины Григорьевны, 1927 г.р.), *погоде* («Вецер гудзе ў трубе – к марозу») (записано от уроженки д. Дубравино Герасименко Ефросины Григорьевны, 1927 г.р.), *сглазе* («Калі бярэш шклянку з вадой, то мезінцам трэба пад донышка, каб ніхто не зглазіў») (записано в Кормянском р-не от Киреевой Н.А., 1938 г.р.) и др.

Приметы и поверья, записанные на территории Кормянского района Гомельской области, представляют собой уникальный источник знаний о правилах народной морали, об особенностях хозяйственных практик, основанных на ежедневном рациональном

опыте и наблюдениях за реалиями окружающего мира, об особенностях поэтического мировосприятия наших предков, а также позволяют говорить о важности сохранения, трансляции и популяризации традиционной народной культуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Крыніц кармянскіх перазвоны (абрады і песні ў сучасных запісах) / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступны артыкул В.С. Новак; Пад рэд. І.Ф. Штэйнера. – Гомельскі цэнтр навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 2000. – 210 с.

Использованы фактические материалы фольклорного архива кафедры белорусской культуры и фольклористики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

Кастрыца О.О., канд. філал. наук, доцент
УО «ГГУ імені Ф. Скоріні», Гомель, Білорусь

ПРИКМЕТЫ ТА ПОВІР'Я КОРМЯНСЬКОГО РАЙОНУ ГОМЕЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на багатому фактичному матеріалі розглядаються прикмети та повір'я, зафіксовані на території Кормянського району Гомельської області. Автор класифікує їх за функціонально-семантичними і тематичними групами, зазначає регіонально-локальні особливості, визначає значення в традиційній духовній культурі народу.

Ключові слова: *прикмета, повір'я, міфологічні уявлення, картина світу, народно-міфологічна традиція.*

Kastrytsa H., PhD, docent
Francisk Skorina state university, Gomel, Belarus

SUPERSTITIONS OF KORMA DISTRICT IN GOMEL REGION

The signs and beliefs recorded in the area of Korma district of Gomel region are studied in the article on the rich factual material. The author classifies them according to the functional-semantic and thematic groups, distinguishes notes regional-local features, determines the value in the traditional spiritual culture of people.

Key words: *luck, superstition, mythological ideas, world view, folk-mythological tradition.*

КУПАЛЬСКАЯ ОБРЯДНОСТЬ И ПОЭЗИЯ ЖЛОБИНСКОГО РАЙОНА ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассматриваются местные особенности празднования Купалы в одном из районов Гомельской области – Жлобинском. Внимание сосредоточено на приметах и поверьях, которые занимают большое место в структуре купальского обрядового комплекса.

Ключевые слова: *обряд, нечистая сила, купальский костёр, Купалье, приметы и поверья, миф.*

Праздник Ивана Купалы (или, как ещё его называют в народе, Купалье) сохранился в архаичном виде и у белорусов. Каждый год в ночь с 6 на 7 июля жители деревни или города собираются в одном месте, которое может находиться как около воды, так и далеко от неё (с целью оберега от сверхъестественных существ, которые могут утянуть человека с собой под воду). Люди разжигают костры и ищут цветок папоротника, который с незапамятных времён является символом купальской ночи. Считается, что солнце теряет свою силу над природой, и эта сила передается злым духам и даже персонажам низшей мифологии, поэтому, считалось, русалка, ведьма, кикимора, водяной, леший – главные гости на праздновании Ивана Купалы.

Сразу хотелось бы развеять миф о том, что Купалье – это праздник ночи, потому что готовиться люди к нему начинали еще утром 6 июля. Задачей парней было найти место для проведения гуляний. Следует отметить, что в Жлобинском районе это всегда территория возле реки или озера. Молодые люди собирали все ненужные вещи, которые жители откладывали в течение года, чтобы сжечь их на купальском костре: «Хлопцы ж шукалі калёсы, старыя рэчы для вогнішча. Месца для кастра выбіралася каля ракі» (записано в г. Жлобин от Козловой Эльвиры Ивановны, 1936 г.р. (родилась в д. Солоное)) [1: 368]. Считается, что если бросить туда одежду нездорового человека, то его болезнь сгорит вместе с ней.

Если говорить о занятиях женщин и девушек в это утро, то нужно отметить, что на рассвете они собирали лекарственные травы, чтобы потом использовать их при лечении больных: «Шчэ ўдзень дзеўкі да жанчынкi ішлі збіраць зёлкі, ці разныя лечашчыя травы, бо счыталі, што ў еты дзень яны большай сілай абладаюць» (записано в д. Лесань от Кудинович Веры Ивановны, 1918 г.р.) [1: 373]. Многие жители светили эти травы в церкви, а потом вешали вокруг дома и в сараях, чтобы обезопасить семью и скот от вредительства ведьмы. Люди верили, что её сверхъестественная сила в этот день неограниченна, поэтому старались сделать все возможное, чтобы избежать отрицательного влияния, которое исходило от неё. Существовало поверье, что ведьма на Купалье могла превращаться в необычные существа, чтобы нанести вред соседским домашним животным: «І верылі, што еслі это жыўотнае пабіць (ета мог быць какой-небудзь кот з сільно красівымі глазамі ілі жаба бальшая), то на следуюшчы́ дзень у таго калдуна будучь сiнякі на ліцэ

лі на спіне» (записано в д. Марусенька от Чейдаковой Алины Игнатьевны 1927 г.р., Чейдакова Ивана Мефодьевича, 1924 г.р.) [1: 376]. Также люди верили, что дым от зажигания собранных лечебных трав не даёт кротам и крысам лазить в сарае. Особое значение придавалось магической силе полыни, пижмы и крапивы: «А ў хаці пад краваці, каб мышэй не было, клалі палын ды піжму, і ляжалі яны ўвесь год. Крапіва аберагала ад злых чар да здароўя надавала, дак яе і ў яду дабаўлялі» (записано в д. Лесань от Кудинович Веры Ивановны, 1918 г.р.) [1: 373].

По свидетельствам информаторов, традиционным обрядом было купание людей, которое считалось одним из этапов очищения от отрицательного воздействия. Считалось, что вода в этот день смывала с человека все совершённые им грехи: «На Ивана Купалу идёшь, а тебя обливают водой, так сказать. Иван Купала – ты должен искупаться. Стоит ведро около дома, молодёжь обычно обливает водой. Обычно это жаркий день» (записано в д. Мормаль от Тюльковой Нины Михайловны, 1948 г.р.) [1: 376]. Стихия воды в эту ночь имела важное значение для девушек, ведь, по поверьям, она придавала их внешнему виду красоту: «У еты дзень купаліся, мыліся купальскай расой. Лічылі, ліцо будзе чыстым, красівым» (записано в д. Косаковка от Числовой Елизаветы Тимофеевны, 1917 г.р.) [1: 371].

Очистительной стихией также является огонь, через который прыгают во время празднования, чтобы дым защитил человека от злых духов и едкого глаза и чтобы быть здоровыми: «Рабілі чучала, вакруг якога тожа праводзілі розныя вясёлыя гульні. Потым гэта чучала запальвалі, а праз касцёр перапрыгівалі. Казалі, што ён ачышчае ад нячыстай сілы. Кроме чучала палілі і проста кастры» (записано в д. Пиревичи от Коляденко Софии Васильевны, 1935 г.р.) [1: 377]. В г. Жлобин это чучело называли «баба», его делали обычно из снопа ржи, наряжали в одежду, сажали на длинную палку и носили по улице, потом тоже сжигали, а пепел бросали в воду. Через костер, который в г.п. Стрешин называли «тепло», прыгали как отдельно, так и парами (парень с девушкой), это было своеобразное гадание на дальнейшую судьбу их отношений: «Дзяўчаты прыгали праз кастры з хлопцамі, узяўшыся за рукі. Лічылі, што еслі разам перапрыгнуць, будуць у пары» (записано в д. Косаковка от Числовой Елизаветы Тимофеевны, 1917 г.р.) [1: 371]. Прыгнугь через костер – обязательное условие празднования, люди верят, что так они очищаются от грехов, а тех, кто не хочет прыгать, подозревают в связи с нечистой силой. В д. Марусенька девушки бросают в огонь свои венки, загадывают желание и верят, что оно обязательно сбудется. Существуют свидетельства, когда через купальский костёр переводили домашних животных, например, в д. Скепня это делали, чтобы защитить коров от влияния колдовских сил: «На Купалу сільна баяліся, каб ведзьмы не адабралі малако ў кароў. Штоб засцярагчы кароў ад гэтага, трэба было перавесці іх праз агонь» (записано от Мельниковой Елены Григорьевны, 1923 г.р.) [1: 380].

Отдельное место в праздновании занимают купальские гадания. Их целью является уточнение года, когда девушка выйдет замуж, так как этот вопрос волновал не одно поколение женщин. Они плетут венки, с помощью которых и получают ответ: «Калі станавілася цёмна, мы пускалі етыя вянкi па раке і глядзелі – чый першы датронецца да другога берага, тая першая і замуж выйдзе» (записано в г. Жлобин от Никоненко Валентины Константиновны, 1937 г.р.) [1: 369]. Было несколько вариантов такого гадания, например, если веночек стоит на месте, то в этом году девушка замуж не выйдет

(д. Косаковка), или в какую сторону поплывет, там и жених будет (д. Мормаль). Очень плохой приметой считается, если венки тонет в воде. По мнению жителей д. Лесань, это было знаком смерти. Были случаи, когда ребята хотели пошутить над девушками, они ходили по берегу и собирали венки: «А ў дванаццаць гадзін дзяўчаты спускаліся да ракі ці возера і пускалі свае вяночкі, а назаўтра кожная дзяўчына пытае ў хлопца пра вянок. Калі ў гэтага хлопца аказываецца яе вянок, гэта значыцца, што ёй за яго замуж ісці» (записано в п. Кирово от Грищенко Надежды Филипповны, 1938 г.р.) [1: 372]. Кроме девушек, на венках могут гадать и парни, но это они делают обычно вместе с теми, кто им нравится: «Плялі два вяночкі: адзін таму, каго кахаеш, другі – сабе, і бросалі іх у ваду. Калі вяночкі сыйдуцца, будзе шлюб» (записано в г. Жлобин от Козловой Эльвиры Ивановны, 1936 г.р. (родилась в д. Солоное)) [1: 368].

Самой интересной частью купальской ночи является поиск цветка папоротника, который распускается и светится только одну ночь в двенадцать часов и который охраняют от чужого глаза нечистые силы (возможно, поэтому люди почти не помнят, чтобы кто-нибудь находил его): «Ноччу, гавораць, цвіце папараць-кветка, і хто яе знойдзе, той будзе разумець галасы дрэў і звяроў, птушак» (записано в д. Скепня от Мельниковой Елены Григорьевны, 1923 г.р.) [1: 380]. Кроме вышеуказанного полиглотства, бытует верование, что этот человек будет очень богат и счастлив, может противостоять влиянию колдовской силы (г. Жлобин), проживет много лет (д. Красный Берег). Жители д. Марусенька считают, что молодежь ходит в лес, чтобы просто побыть наедине, а факт существования цветка папоротника наотрез отвергается.

Празднование Ивана Купалы преимущественно направлено на обеспечение благополучия людей, здесь участвуют все жители села и города от мала до велика, так как, исходя из народных верований, только всеобщее исполнение обрядов может способствовать достижению поставленной цели. Изучение и знакомство с местной спецификой проведения праздника позволяет показать богатство мифологического представления белорусов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. «Святло каштоўнасцей духоўных. Жлобінскі край: мінулае і сучаснасць» / Пад агул. рэд. В. С. Новак, А. А. Станкевіч. – Гомель: ААТ «Полеспечатъ», 2009. – 544.

Глузд В.І., студент

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. Ф. Скарыны, Гомель, Беларусь

КУПАЛЬСЬКА АБРЯДОВІСЬЦЬ І ПОЕЗІЯ ЖЛОБІНСЬКОГА РАЙОНУ ГОМЕЛЬСЬКОЎ АБЛАСТІ

У статтці разглядаюцца мясцевыя асаблівасці святкування Купалы в адным з раёнаў Гомельскай абласці – Жлобінскага. Увага зосереджана на прыкметках і повір'ях, якія маюць месца в структуры купальскага абрадовага комплексу.

Ключовыя слова: *абрад, нечыста сіла, купальскае вознішча, Купалы, прыкметы та повір'я, міф.*

Gluzd V.I., student

Francisk Skorina state university, Gomel, Belarus

The article deals with the local features of the Kupalie celebration in Zhlobin, Gomel region. Attention is focused on signs and beliefs that occupy a great place in the structure of the Kupalie ritual complex.

Key words: *ritual, evil spirits, Midsummer bonfire, Midsummer, superstitions, myth.*

УДК 392.1(476.2-37Ельск+476.2-37Корма)

Новак В.С., доктор филол. наук, профессор

Гомельский гос.ун-т им. Ф.Скорины, Гомель, Беларусь

ТРАДИЦИИ РОДИЛЬНО-КРЕСТИЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ ЕЛЬСКОГО И КОРМЯНСКОГО РАЙОНОВ ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье на материале фольклора Ельского и Кормянского районов рассмотрены родильно-крестильные обряды Гомельской области. Выявлены регионально-локальные особенности их бытования, семантика обрядовых действий и связанных с ними примет и поверий.

Ключевые слова: *крестины, обряд, ритуал, обрядовый комплекс, мифологические представления, народные верования.*

В родильно-крестильных обрядах и песнях белорусов нашли отражение социально-экономические особенности их жизни в прошлом, отношение к такому важному событию, как рождение ребёнка, ярко передан широкий спектр человеческих чувств и переживаний. Многие правила поведения беременных женщин базируются на многовековом опыте и обрядовой практике наших предков. В основе системы народных запретов и оберегов – стремление предотвратить нежелательные для новорожденного физические и морально-психологические травмы, избежать в будущем проблем, связанных с передачей на генетическом уровне качеств, характерных, например, для вора, завистника, грубого человека. Самим процессом таинства рождения ребёнка, интимным характером многих обрядовых действий были продиктованы принятые в обществе нормы и правила, связанные с морально-этическим кодексом. Традиционные формы поведения, которые сложились на протяжении многих веков, сохранили устойчивость бытования. Сегодня люди продолжают верить, что точное исполнение некоторых обрядовых действий гарантирует в будущем здоровье и счастливую жизнь новорожденного.

Если говорить об изучении родильно-крестильной обрядности в национальном масштабе, то успешно решить эту проблему можно только благодаря системно-целостному анализу материалов, записанных во всех областях республики, выявлению общих и наиболее характерных для отдельных районов закономерностей, типологически сходных элементов и специфических особенностей.

© *Новак В.С.*, 2018

Регионально-локальное изучение родильно-крестильной обрядности позволяет учитывать и малозначительные элементы, ибо в совокупности все местные особенности, даже мелкие, дают возможность создать целостную картину её современного состояния, характера бытования. Использование в данной статье аутентичных фольклорно-этнографических материалов, записанных на территории Гомельской области, является подтверждением богатства регионально-локальных особенностей на разных уровнях: отдельных структурных компонентов, примет и поверий, песенного сопровождения, художественных средств. Известно, что фольклор как вид искусства, в том числе и родильно-крестильный, существует именно на локальном уровне, а устность бытования обеспечивает его возможности быть открытым для изменений и их художественного усовершенствования, сохранения особенностей местных говоров, что очень важно для осмысления исторической судьбы, знания географии распространённости обрядов, учёта межкультурных влияний традиций, постижения характера белорусов, их менталитета.

Объектом исследования в данной статье являются регионально-локальные особенности родильно-крестильной обрядности Кормянского и Ельского районов Гомельской области. Обратимся непосредственно к анализу полевых экспедиционных материалов, связанных с основными структурными компонентами родильно-крестильного обрядового комплекса, в котором четко разграничены три цикла: дородовый, родовый и послеродовый. Чтобы защитить себя и ребёнка от воздействия сверхъестественных сил, роженица использовала булавку: «Штоб абараніць ад урокаў, то прышпульвалі шпілку ля цела» (записано в д. Боровая Буда Кормянского р-на от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.). Заметим, что в целом на территории Гомельщины в качестве предметов-оберегов выступали не только булавки, но и «иголки», «угольки», «высушенные куски свадебного каравая», освещённая в Чистый четверг «соль», «ветки рябины». Беременной женщине запрещалось переступать через верёвку, нельзя было вязать, шить и ткать в праздничные дни (г. Гомель).

Чтобы избежать нежелательных последствий, связанных со здоровьем и внешним видом ребёнка, беременной женщине запрещалось не только прикасаться к животным, но и особенно смотреть на «подохшую собаку». Считали, что родится ребёнок, у которого будет неприятно пахнуть изо рта: «Калі ідзеш куды і ляжыць во падохшы сабака, скаціна якая, штоб не плювалі і не глядзелі. Толькі ета во ён ваняе здахляцінай, еслі дзіцёнак родзіцца, то ў дзіцёнка будзе з рота ванець здахляцінай» (записано в д. Выношевка Кормянского р-на от Радченко Анны Михайловны, 1928 г.).

Под запретом были для беременной женщины и следующие её действия: нельзя было обрезать волосы, смотреть на умерших, ходить на похороны: «Дзеўкі, якая насіла дзіця, нельзя было абразаць валасы, глядзець на пакойнікаў і хадзіць на пахароны» (записано в д. Боровая Буда Кормянского р-на от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.). По представлениям местных жителей д. Медведное Ельского р-на, беременные женщины в их местности также придерживались определённых правил и предписаний, запретов. Среди примет и поверий, регламентирующих поведение беременной женщины, важное место занимают те, невыполнение которых приводит к появлению физических последствий, например, недостатков во внешнем виде. Отсюда запреты для беременной женщины смотреть через щель, чтобы избежать косоглазия: «Нельга глядзець у шчэлку, дзіця будзе касое» (записано от Бурмель Надежды Александровны, 1938 г.).

Запрещалось беременным женщинам ходить без фартука, чтобы у ребёнка хорошо росли волосы на голове: «Штоб абавязкова хадзіла з фартухам, штоб дзіця не было лысае» (записано в д. Валавск Ельского р-на от Журавлёвой Марии Марковны, 1932 г.р.). Исходя из отдельных народных верований, беременной женщине запрещалось брать еду из постола: «З падола нельга браць есці, бо дзіця будзе жаднае» (записано в д. Медведное от Бурмель Надежды Александровны, 1938 г.р.).

Обычно, чтобы облегчить роды, открывали в доме все замки: «Калі ражала, тады стараліся адпіраць усе замкі, знімалі кольца, штоб ёй харашо было і лёгка радзіць свайго дзіця» (записано в д. Боровая Буда Кормянского р-на от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.р.).

Выборы кума и кумы, приглашение бабки-повитухи – важные обрядовые моменты в родильно-крестильном обрядовом комплексе. Поскольку это были важные действующие лица в выполнении ритулов, то соответственно в народной традиции устойчиво закрепились правила, которыми руководствовались, выбирая крёстных. Например, в д. Боровая Буда Кормянского р-на незамужнюю девушку в качестве кумы не приглашали: «Пагом малога хрысцілі. Адразу выбіралі куму і куму, бабу. Незамужнюю дзеўку не бралі, бо яна не выйдзе замуж» (записано от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.р.). Если рождался больной ребёнок, то стремились пригласить в качестве кумовьёв незнакомых людей: «Калі ў роджаніцы дзіця было вельмі хворае ці проста нядужыла, то за хросных бралі незнаёмых людзей: выходзіў бацька з дому, каго бачыў, таго і браў. Часам і імя дзіцёнку такому давалі хроснай ці хроснага» (записано в д. Воцанки Кормянского р-на от Гайковой Евы Николаевны, 1933 г.р.). По воспоминаниям Сапроненко Нины Сильвестровны, 1913 г.р., из д. Хизов, «калі ў сям'і паміралі дзеці, то бралі першых сустрэчных кумоў. Ідзець, устрэце: “Хадзі ка мне ў кумы”». По сведениям местных жителей, когда крестили ребёнка, то наблюдали за его поведением: «Калі малы заплача пад хрэстам, то ён будзе шчаслівым». Когда кум, выходя из церкви, поднимал ребёнка вверх, то это символизировало, чтобы «яго жыццё ішла толькі ўверх і больш нікуды» (записано в д. Боровая Буда Кормянского р-на от Кузьменковой Фаины Антоновны, 1932 г.р.).

Обряд разбивания горшка с кашей – один из важнейших компонентов в структуре родильно-обрядового комплекса – отличался богатой местной спецификой. Тот, кто положит больше денег во время проведения этой церемонии «на кашу», тот, считалось, и получит право исполнить это обрядовое действие. Обычно кум как один из почётных гостей на крестинах клал больше денег «на кашу» и получал возможность разбить горшок. Белорусы, в частности жители Гомельщины, придавали большое значение манипуляциям с черепками от разбитого горшка, потому что верили в их магическую силу воздействия. Этнографические описания данного обрядового момента, сделанные в сёлах Ельского и Кормянского районов, позволяют сделать выводы относительно его семантики. Черепки, в чудодейственном влиянии которых местные жители были убеждены, использовались с целью поспособствовать рождению детей («Вот кум на трэці раз гаршчок разбівае, і ўсе тыя чарапкі ложаць маладым на голавы, штоб ражалі хлопчыкаў. Чарапок – гэта хлопчык, і таму кожнаму чарапок на галаву клалі») (записано в д. Выношевка Кормянского р-на от Радченко Анны Михайловны, 1928 г.р.); «А чарапockі ад гаршка кідалі пад пазуху ці клалі на галаву маладым дзяўчатам, каб яны забярэменелі»

(записано в д. Подгалы Ельского р-на от Захарченко Тамары Ивановны, 1957 г.р.). В единичных записях встречается и иная мотивировка действий с черепками от разбитого горшка с кашей (влиять на повышение плодovitости домашних животных): «Чарапкі ад гаршка клалі на галаву адзін аднаму, бралі дамоў, каб свінні вяліся» (записано в д. Октябрьёво Кормянского р-на от Ситниковой Татьяны Афанасьевны, 1927 г.р.); «Асколкі ад гаршка госці бралі сабе, а кашу дзялілі на ўсіх. Калі прыносілі асколкі дахаты, то кідалі свінням у хлеў, каб вяліся» (записано в д. Берестовец Кормянского р-на от Максименко Екатерины Иосифовны, 1932 г.р.).

Завершаються крестины обычаем катания бабки-повитухи по селу. Как отметили жители д. Вошанки Кормянского района, «потым возяць бабку: зімой – на санях, а так то на карчы, то на баране. Смяюцца ўсе, бо бабка можа і зваліцца» (записано от Гайковой Евы Николаевны, 1933 г.р.); «Яшчэ было такое, што бабу везлі на возіку па сялу, каб усе бачылі, што гэта баба едзе» (записано в д. Валавск Ельского р-на от Акулич Марии Марковны, 1932 г.р.). Комедийный характер «приведённых ситуаций, связанных с бабкой как одним из главных персонажей родильно-крестильной обрядности, обусловлена верой в магическую силу смеха, которому придавалось в данном случае продуцирующее значение» [1: 20].

Таким образом, в родильно-крестильной обрядности нашли отражение архаические мифологические представления наших предков, их морально-этические нормы, рождённые опытом и выверенные временем, мудрость и поэзия каждодневной жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычэй беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі Новак В.С., Шынкаренко В.К., Кастрыца А.А., Воінава А.М., Вяргеенка С.А., Палуян А.М., Партнова-Шахоўская А.У. – Гомель: Барк, 2013. – 380 с.

Новак В. С., доктор філалагічных наук, прафесар
УО «ГГУ імені Ф. Скоріні», Гомель, Білорусь

ТРАДИЦІЇ ПОЛОГОВО-ХРЕСТИЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЁЛЬСЬКОГО І КОРМЯНСКОГО РАЙОНІВ ГОМЕЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на матеріалі фальклору Ёльскаго і Кормянскаго районів розглянуті палогово-хрестильні обряды Гомельскаго області. Виявлено рэгіянальна-лакальныя асаблівості іх побутування, семантыке абрядовых дій і пов'язаних з ними прыкмет і повір'їв.

Ключові слова: хрестини, обряд, ритуал, обрядовий комплекс, мифологічні уявлення, народні вірування.

Novak V.S., PhD, professor
Francisk Skorina state university, Gomel, Belarus

TRADITIONS OF ELSK AND KORMIANSKY MATERNITY-BAPTISMAL RITES OF GOMEL REGION

Maternity-baptismal rites of the Gomel region based on the folk data of Elsk and Kormianski regions are studied in the article. Regional and local features of their existence, semantics of ritual actions and associated beliefs are revealed.

Key words: christening, rite, ritual, ritual complex, mythological representations, folk beliefs.

УДК 392.51(476.2)

Новак В.С., доктор филологических наук, профессор
Поборцева Е.В., аспирант, преподаватель
Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, Гомель, Беларусь

MYTHOLOGICAL REPRESENTATION RELATED TO THE WEDDING RITUAL IN GOMEL REGION

Статья посвящена свадебной обрядности Гомельщины. На богатом аутентичном материале рассматриваются мифологические представления белорусов, связанные с отдельными структурными компонентами свадебного обрядового комплекса.

Ключевые слова: обряд, ритуал, свадебный обрядовый комплекс, песня, мифологические представления, магия.

Wedding is a complicated ritual complex, which includes certain sacral phases where such kinds of magic as productive and apotrope are used as well as popular beliefs, connected with the material, floral and animal world. The meaning of some ritual moments are directly related to “the transition of a single girl or a boy into the married state” [1: 76] and this transition has caused various magic functions.

Particular attention should be paid to the study of mythological beliefs connected with the wedding ceremonies and rites of Belarusian people. A lot of rituals of hymeneal ceremonies were conditioned by the idea of gender continuation; the intended use of most of these rites was “to wake fertile power in human beings and nature” [2: 93]. Now we are going to get down to particular phases and their connections to popular beliefs. During the marriage brokerage, indispensable condition of which was privacy, there was allegorical sacral dialogue. Match-makers were afraid of doing harm to the young couple, there was a strong belief in supernatural power related to the impact of evil spirit and individuals which were based on people’s beliefs and possessed the magic of evil eye. “To the marriage brokerage people usually went in the evening, when it was getting dark so that evil eye couldn’t see them (the village of Luginichi, Buda-Koshelev region)” [3: 93].

© Новак В.С., Поборцева Е.В., 2018

As a rule matchmakers presented themselves as merchants, who had come to purchase a calf. “We had heard that you were going to sell a calf. We hadn’t got a calf but we had a girl (the village of Krasnaya Sloboda, Oktiabr region)” [3: 5]. Also they allegorically introduced themselves as hunters “Some told that a marten had come, but we told about a hunter (the village of Valavsk, Elski region)” [3: 184]. In the course of the dialogue between matchmakers and parents we can observe the roots of an ancient marriage form such as buying and selling a bride.

In the whole field of sacral stages of the wedding ceremony the use of a jack-towel was obligatory in each wedding stage. In that towel a bottle with some corn was presented as a sign of wedding agreement, this towel was also used for tying up matchmakers and brothers-in-law, with the help of it a fiancée was lead to the church and the towel was also spread under the way of a young couple [4: 438]. The magic function of a girdle-towel, the significance of which was relevant for the wedding ceremony (it provided family welfare), was reflected in ethnographic descriptions of pre-wedding rites. When a fiancée was asked in marriage, some bread, wrapped in a towel, was necessarily brought. “Meanwhile a bride was making preparations for the meal, a groom brought the bread wrapped in a towel, and a bottle of a drink, afterwards he put everything on the table (the village of Viazok, Bragin region)” [3: 28]. For instance, during the engagement the hands of young people were bound up for the sake of marriage strengthening. “The hands were humorously bound up so that the family relations would be strong (the village of Koshelev, Buda-Koshelev region)” [3: 74]. Tying up the matchmakers with a towel symbolizes the agreement reached by the parents of a young couple in questions concerning the forthcoming wedding.

When a bride and a groom were put on a “dezha” (a special bench) it was essential to take a towel, the bottom of which was tied to the handoff a bride or a groom. It was believed that the magic designation of a towel and sweeping out the floor towards the wedding place would ensure a happy life of the newly married couple. The bride put make up, her friends put a special bench “Dzezha”, laid sheepskin coat upside down, then a brother or a sister led out a bride in. The road towards a fiancée is swept with a towel in order that there would be light way in life.

In the village of Peredovets symbolic actions with a towel were notched up. These actions were being done at the moment when a round loaf had been divided in the house of a bride. For the purpose of joining a young couple, a match-maker tied them up with a towel, that he used in binding himself and took them out into the street. “A matchmaker, who was tied up with a towel, took it off, then he tied up the hands of a young couple and led them out into the street” [3: 123]. In the wedding service magic functions were also related to the towel, that was spread on the floor under the feet of a young couple and it should be mentioned that this action was believed to conduce to welfare and success: “A towel was spread under and some money was given to make the newly married rich – written in the village of Kasakovka, Zhlobin region” [3: 197]. Symbolic of other actions, related to the towel involved the process of touching and shifting it from one place into another, to give their friends a chance of getting married soon: “A young couple should touch the towel and this action meant a rapid marriage of their friends – written in the village of Kasakova, Zhlobin region” [3: 197]. Bound hands of a bride and a groom symbolized strong family relations in the future. Father tied up the hands and guided a couple three times round the table so that a bride and a groom would bind each other’s lives forever.

A range of mythological beliefs were connected with a marriage attribute which involved a small tree (the top of a spruce) or just a branch, or it could be other objects of the ground flora.

A decked fir tree symbolized maiden innocence and beauty. According to inhabitants' recollections from the Chernobyl village of Bartolomeevka, Vetka region, in their terrain on Saturday (on the eve of a wedding) friends of a bride and a groom were clustered together and went for the spruce. First they came into the forest, parted and chose a fur tree, so that it would be straight and not curve or furry. They put it into the bride's house, decorated it, painted the paper and made flowers from it. The top of a fur tree was the most beautiful. As a matter of convention a groom had to redeem the fur tree, which was a peculiar symbol of a maidenhood and bride's friends usually haggled for it. The motives of a fur tree search found their expressive reflection various song texts. On the basis of ethnographic descriptions the ritual connected with the fur tree decoration gained a foothold in some local traditions under the title "fur-tree twisting". Bride's maids were invited to "twist a fur tree". A spruce was taken from the forest and was decorated by flowers and laces. It was believed that if this action was performed a girl was virgin.

Not only a ritual tree, but also a wreath symbolizes the youth and beauty of a bride. Making such a wreath was an essential part of a wedding ritual.

In local descriptions of a marriage ritual in Gomel region one can observe such a rite as throwing the grain at the young couple, this rite was believed to generate wealth and ensure well-being and fertility: "Mother fed the young couple and treat with honey, strewed them with grain, so that they would be rich and fertile" [3: 106]. The producing enchantment was related to such a ceremony as welcoming a young couple with bread-and-salt.

In certain ritual moments ancient totemic representations were embodied into a marriage ceremony. For example in the village of Valavsk, Elsk region, when the fiancé came over the bride, they performed a song, in which there was an image of a bear, connected with a bride. In Eastern Polesie region at the beginning of XX century a song about a bear, which was to climb into the bed, where the young couple was sleeping, was sung during the marriage ceremony. In Belarusian wedding songs a bride and a groom were often called a he-bear and a she-bear. The echoes of mythological perceptions connected with the animal world could be found in the data of the pre-marriage phase of a ritual. For example, matchmakers were called wolves.

In the system of a marriage ritual in Gomel region there was a ceremony called "throwing a hare". When groom's friends were walking for a bride, some obstacles could occur on their way in order to stop the participants of this marriage ritual, the villagers dammed up the road. In a ritual system of a marriage ceremony a prominent place is held by the actions, connected with the belief in a magic power of hair. Not coincidentally, everybody prepared carefully and seriously for fulfilling initiative rites, which changed a girl status and symbolized the transition her into a married woman status. The untwisting of a plait, selling it and changing a head-dress of a bride occurred during the rite called "Pasad". According to the recollections of a citizen Matras S. P. from the village of Veresnitsa, Zhitkovichski region, the rite connected with selling a plait was distinct in its spectacular function. The changing of a bride status was related to the ceremony of cutting hair.

In the Belarusian marriage ritual analogical ceremony was performed when a groom was put on a "Pasad" (a special bench). In Vilensk region groom's hair was cut and scorched, in Novogrudok region godparents took some hair from a groom's and a bride's heads, knotted them into a tuft in order to unite the young couple [5: 423]. A round loaf as a separate ritual stage differed from other structural components of a marriage ceremony not only in wide range

of rites but also in abundance of mythological beliefs, reflected in the ethnographic context and its verbal maintenance [6: 225]. A baked round loaf was to be put on the grain and this action, according to folk beliefs, would assist in obtaining good harvest of grain and family well-being.

Those women paid close attention to the process of making a loaf, beware of it being split up in the oven. If a loaf split up, it meant that a young couple would be unhappy and in the future they would part or die.

Thereby we can conclude that every ritual phase of a marriage ceremony was repleted with diverse omens and popular beliefs which could witness about rich regional and local mythological representations connected with prevention of a young couple from various hazardous forces.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Масалова, М.Г. Текстовая парадигма и ритуальный контекст русского традиционного свадебного обряда // Традиционная культура. -- 2007. -- № 3. -- С. 76 – 80.
2. Зуева, Т.В., Кирдан Б.П. Русский фольклор.: учебник для высших учебных заведений. – 4-е изд., – М.: Флинта: Наука, 2002. – 400 с.
3. Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік. – ЛМФ “Нёман”. – Мн., 2003. – 472 с.
4. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С.Санько [і інш.]; склад. І Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мн.: Беларусь, 2006. – 599 с.
5. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н.И. Толстого. – Т. 1: А – Г, – М.: Междунар. отношения, 1995. – 584 с.
6. Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мн.: Беларусь, 2011. – 607 с.

Новак В. С., доктор філологічных наук, професор

Поборцева Е. В., аспірант, выкладач

УО «ГГУ імені Ф. Скоріні», Гомель, Білорусь

MYTHOLOGICAL REPRESENTATION RELATED TO THE WEDDING RITUAL IN GOMEL REGION

Стаття присвячена весільній обрядовості Гомельщини. На багатому автентичному матеріалі розглядаються міфологічні уявлення білорусів, пов'язані з окремими структурними компонентами весільного обрядового комплексу.

Ключові слова: *обряд, ритуал, весільний обрядовий комплекс, пісня, міфологічні уявлення, магія.*

Novak V.S., PhD, professor

Pobortsev E.V., postgraduate student, lecturer

Francisk Skorina state university, Gomel, Belarus

The article is devoted to the marriage ceremony of Gomel region. Based on the rich authentic material mythological representations of Belarusians connected with certain structural components of a wedding ritual complex are studied in the article.

Key words: *ritual, ceremony, wedding ritual complex, song, mythological representation, magic.*

МИФОПОЭТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ДЕРЕВЬЯХ В ТВОРЧЕСТВЕ АНАТОЛЯ КОЗЛОВА

В статье рассматриваются мифопоэтические представления о деревьях в творчестве современного белорусского прозаика Анатоля Козлова. Проводится анализ образов дуба, вяза, сосны в повестях и рассказах писателя, определяются закрепленные за ними в растительной мифологии славян и других народов особенности, символика, функции. Раскрывается значение дуба и сосны в магиоцентрической художественной картине мира произведений Анатоля Козлова.

Ключевые слова: мифология, мифопоэтические представления, древесные образы, традиция, символика.

Творчество Анатоля Козлова проникнуто свойственным языческому мировосприятию глубоким и всеохватывающим чувством природы, верой в душу, сокрытую в растительном мире. В произведениях современного писателя выражены представления, являющиеся основой древесного культа в мифах индоевропейских народов, в том числе и в славянской мифопоэтической традиции. Цель данной статьи – определение мифопоэтической семантики и символика деревьев, особенностей созданных Анатодем Козловым образов дуба, вяза и сосны, источником которых являются языческие верования и представления.

«Поклонение деревьям играло важную роль в Европе, в истории религии арийцев», – утверждает в своем фундаментальном труде «Золотая ветвь» Дж. Дж. Фрэзер [8: 121]. У славян-язычников поклонение деревьям – составная часть общеиндоевропейского древесного культа, который, в свою очередь, можно считать одним из значимых слагаемых «особого растительного (“вегетативного”) кода» [6: 206], выделяемого на основе мифопоэтических представлений о растительном мире.

В творчестве Анатоля Козлова, детство и юность которого прошли в лесной, удаленной от городской цивилизации деревушке Могилевского края Осиновке, в атмосфере переплетения народных демонологических верований, магии и двоеверия выявляются многие особенности мифопоэтического сознания, мышления человека традиционной культуры. В рассказе «Ее боль», посвященном светлой памяти бабушки писателя Акулины Ануфриевны, выражена вера в одушевленность деревьев, в единство человека и природы. Лесные деревья, мимо которых проходит на кладбище к могиле сына старая женщина, навсегда утратившая желание и смысл жизни, сочувствуют ей, понимая неизбежность боли материнской души, не смирившейся с жестокой несправедливостью. Изображая психологическое состояние Акулины, ее тоску и отчаяние, автор наделяет деревья, растительный мир, окружающий скорбящую мать, не только доброй и сострадательной душой, но и способностью облегчать боль: «Золотоствольные сосенки, серо-коричневые ели с темно-зелеными лапками, кусты крушинника, гибкий лозняк, если

прислушаться, казалось, шептали: «"Не терпи, бабулечка, не носи в своем сердце мучительную боль, прислонись к нам, обними – и тебе станет легче, поделись своим горьким горем с нами – и отступит тоска"» [2: 266].

В произведениях Анатолия Козлова наиболее яркое воплощение получили языческие верования, мифологические представления славян и других народов, связанные с дубом, вязом и сосной. Издавна в славянском мире и за его пределами дуб относился к особо почитаемым деревьям. Дж. Фрээрером сделан вывод о том, что «в глубокой древности существовал общеарийский культ дуба» [8: 695]. Согласно автору «Золотой ветви», «ни у одного дерева нет больших прав на звание священного дерева арийцев, чем у дуба» [8: 695]. В. Н. Топоров, выделяя дуб среди деревьев, которые играли особую роль в мифопоэтических представлениях, отмечает: «Дуб, символ храбрости, твердости, выдержки, стойкости, терпения, веры, чести, славы, гостеприимства, благородства, долголетия, силы, устойчивости, постоянства, царской власти, триумфа, награды, мужского начала, независимости. Дерево, связанное с пророчествами. Шелестом его листьев божество объявляет свою волю» [6: 225].

В рассказе «Зацветание девясила», который является частью созданной Анатодем Козловым преимущественно в его раннем творчестве магиоцентрической художественной картины мира, образ дуба заключает в себе важнейшие функциональные особенности, закрепленные за этим деревом в мифопоэтических представлениях. Древесный персонаж произведения, лесной дуб-великан, наделяется сверхъестественными способностями и предстает как объект поклонения, локус сакрально-магических действий, оракул, символ мужской силы, могущества, плодородия, олицетворения смысла жизни, заключающегося в сохранении родовой нити. Дуб – образ, связывающий мотивы наведения и снятия порчи, проходящие через рассказ. К нему, в самую глубину леса, по потаенным тропам, ворожит Миходька приводит Сергея, на которого, по утверждению ворожбита, напущен смертоносный демон-душитель. В рассказе нашла отражение характерная для героев других произведений Анатолия Козлова народная вера в силу вредоносной магии, в наведение колдунами порчи на человеческий след. Ворожбит убежден: «Лес, только лес спасет. Дуб-великан подскажет избавление» [3: 260]. Миходька велит Сергею, чтобы он полил своей кровью корни деревьев, и «тогда лес братом станет» [3: 261]. Поливание Сергеем своей кровью древесных корней приобретает сакральное значение, душа человеческая и душа дерева, леса соединяются, становятся единомышленниками, братьями. Лес-брат открывает людям тайну: они слышат, как голосит в день Сергеевой свадьбы, взывая к силе пагубной, несчастная Каська Петракова, проклиная того, кто «отравил» [3: 261] ее девичью красу.

Мифопоэтическое представление о единстве человека и природы, доверительное и почтительное отношение к дереву раскрывается в одном из эпизодов рассказа: «Миходька, покачивая головой, как аист, приблизился к дубу, провел ладонями по нему и припал щекою. Усы его слились с сивым мхом» [3: 261]. Сравнение ворожбита с аистом в контексте отображенного автором рассказа культа дуба приобретает символический смысл: аист в белорусской народно-культурной традиции считается священной птицей. Ворожбит называет дуб отцом и братом, кормителем и судьей, прося у него открыть способ избавления Сергея от наваждения. Сакрализация дуба-великана выявляется в изображении знаков благосклонного отношения дерева к пришедшим к нему за помощью и советом

людям: «Дуб зашелестел листвою, и несколько недоспелых желудей увесистыми каплями стукнулись оземь» [3: 262]. Древесный персонаж наделяется апотропейной силой, занимая в хронотопе рассказа место центра потаенного лесного локуса, где хранителем традиции тайного знания совершаются магические действия, частью которых является подношение объекту почитания трех маленьких с пригоршню караваев. В древесном образе, созданном автором рассказа, выявляется закреплённая за дубом в мифопоэтической традиции символика мужского начала, продолжения рода, вечной жизни: «Прошу за сына земли твоей, за жнеца и косца, за молодую силу, за продолжателя рода детей твоих» [3: 262]. С продуцирующей семантикой и символикой дуба соотносятся и описанные в рассказе магические действия, связанные с языческим почитанием первостихий земли, воды, огня, а также хлеба. Миходька велит Сергею перекачываться по росе к дубу, а из опавшей дубовой листвы, мха и веток разжигает костер, бросая в него «начесанные с Сергеевой головы волосы, запутанные в хлебный мякиш» [3: 262]. Прося дуб о снятии заклятия с Сергея, ворожит верит в целебную, сакральную силу росы. С отображенным писателем языческим почитанием росы, соединяющей небесный и земной миры, связана и сакрализация в народном сознании хлеба. Поглощенный очистительной огненной стихией хлебный мякиш с волосами – вместилищем жизненной субстанции, нетленной сущности человека, его души, – наделяется по-видимому, в сознании ворожбита двойной магической силой: одновременно апотропейной и продуцирующей, взаимодействие которых должно обеспечить сохранение и передачу родового кода. Дуб открывает тайну избавления от нечистого духа. Дж. Дж. Фрэнгер упоминает о языческом культе деревьев у литовцев после их обращения в христианство. Исследователь замечает: «Некоторые из них почитали огромные дубы и другие большие развесистые деревья, от которых получали оракульские указания» [8: 122].

В рассказе «Щэпаць попелу» («Щепоть пепла») выражение мифопоэтического понимания смысла жизни соотносится с вязом. Лесной вяз, под которым рождается внук старого лесуна, – символически значимый компонент вегетативного кода мифопоэтической модели мира в произведении. В образах вяза и духов-покровителей лесного царства воплощена животворная идея продолжения рода.

В повести «Раздарожаны саракоўнік» («Раздорожный сороковник») с образом вяза связаны мотивы одиночества и витального угасания центрального персонажа – Антона Яновича. Мифопоэтическая образная параллель человек–дерево, истоки которой коренятся в представлении о происхождении человека от деревьев, наполняется глубоко личностным, экзистенциально-философским смыслом. В изображении мертвого почерневшего вяза, ставшего похожим на молчаливое чудовище, акцентируется универсальная дихотомия жизнь–смерть. Гибель родового дерева Яновичей, своеобразного оберега героя на протяжении долгих лет, воспринимается Антоном как тревожное предзнаменование и предупреждение, символ его одиночества, распада былого семейно-родового единства. В образе одинокого вяза возле избы Яновичей в заброшенной деревне воплощено психологическое состояние центрального персонажа, его тоска по утраченной родине, душевная боль и опустошенность. Описывая вяз, автор повести наделяет его антропоморфными признаками, чувствами, переживаниями, мироощущением Антона Яновича, показывая тем самым единство дерева и человека,

общность их судьбы: «Не жыццё – раб, а мы вечныя ягоныя рабы. Вяз гэта зразумеў і ачах. Зразумела адзінокае дрэва [5: 211].

Сосна выступает в качестве дендроперсонажа в повести Анатолия Козлова «Незламная свечка» («Несломанная свечка»). И. А. Швед, рассматривая символику сосны в белорусском фольклоре, считает, что данное дерево представляет собой «жаночую іпастась *Дрэва Сусветнага*, сімвалізуе жаночы пачатак (дзяўчыну, маладую жанчыну, свякроў)» [9: 494]. Л. Дучиц и И. Климович отмечают: «У міфалагічных уяўленнях сасна з аднаго боку лічыцца гарантам жыцця і касмічнага парадку, а з другога асацыіруецца са смерцю. З яе, як з дрэва, якое амаль не гніе, беларусы рабілі труны» [1: 187]. Вышеназванные особенности сосны как древесного мифопоэтического символа нашли в той или иной степени отображение в повести Анатолия Козлова «Незламная свечка». В магиоцентрической художественной картине произведения образ сосны связан с темой преждевременной, не по воле Бога смерти. Один из персонажей, Сергей Смаляк, погибает в лесу от удара в голову ссеченной сосоночку-сухостоины. Сергея забирает черная сила порчи, проклятия, которое, согласно семейному преданию, лежит на роде Смаляков. В идейно-художественном содержании повести, проникнутом характерной для народной культуры традиции верой в могущество магии, чародейства, черная сила проклятия, порчи, напущенной на Смаляков, предстает в виде некоей невидимой зловещей субстанции, которая, проникая в сосоночку, делает ее своим смертоносным орудием.

В описании сосны Анатолием Козловым подчеркивается ее связь с женским началом. Молодая сосоночка уподобляется здоровой, жизнелюбивой, наивной девушке, беззаботной и безобидной, радующейся красоте окружающего мира и не подозревающей об опасностях, таящихся в нем. Зло, осенской ночью вселившееся в корни, ствол, веточки сосоночки, мучает ее, забирает у деревца красоту и здоровье, превращая в сухостоину. Образ сосоночки-сухостоины как женского дерева, ставшего орудием смертоносной субстанции порчи-проклятия, ассоциируется в идейно-художественном контексте повести с упоминаемой в семейном предании роковой красавицей, соперничество из-за любви к которой привело прапрадедов Сергея Смаляка и Ивана Барташевича, бывших неразлучными друзьями, к непримиримой вражде. В образе сосоночки, пробившей голову Сергею Смаляку, душегубу, согласно деревенской молве, Ивана Барташевича, прослеживается ее связь с отрицательными, деструктивными, роковыми и губительно опасными для мужчины аспектами женской природы. В магиоцентрично ориентированном сознании человека традиционной культуры не искоренима убежденность в том, что красавица «прычаравала» [4: 138] молодых людей: «Жылы і пажылкі іхнія забрала, кроў маладую, здаецца выпіла. Ні адзін і ні другі адступіцца ад яе не могуць. Бывае, сыноч, такое, яшчэ як бывае. Адным гэта на шчасце, а некаторым на злом галавы» [4: 138]. В изображении гибели Сергея Смаляка резкая неожиданность для него смертоносного мгновения подчеркивается авторским сравнением быстро летящего дерева со стрелой. «Фаллический символизм, присущий стреле» [7: 360], взаимодействует в образе сухостоины-стрелы с заключенными в нем негативными аспектами женской природы, а также со связью сосны в традиционных верованиях славян с темой смерти.

Подводя итоги вышеизложенному, отметим, что представления о деревьях, восходящие к языческой древности, являются составной частью мифопоэтики ряда

произведений Анатоля Козлова преимущественно раннего периода его творчества. В них нашли выражение характерные для мифологического сознания славян и других народов, с одной стороны, культ, сакрализация деревьев, и с другой, – их антропоморфизация, уподобление человеку. Дуб в рассказе «Шчэпаць попелу», сосночка в повести «Незламная свечка» выступают в качестве дендроперсонажей, являются в магиоцентрической художественной картине мира образами столь же функционально значимыми, как и персонажи-люди.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Дучыц Л. Язычніцтва старажытных беларусаў / Людміла Дучыц, Ірына Клімковіч. – Мінск : Харвест, 2014. – 368 с.: іл. – (Неизвестная история).
2. Козлов А. С. Ее боль // Минск и ворон, Париж и призрак : сборник произведений / Анатолий Козлов. – Минск : Літаратура і Мастацтва, 2010. – 272 с. – С. 264-270.
3. Козлов А. С. Зацветание девясила // Минск и ворон, Париж и призрак : сборник произведений / Анатолий Козлов. – Минск : Літаратура і Мастацтва, 2010. – 272 с. – С. 260-264.
4. Казлоў А. Незламная свечка // Горад у нябёсах : апавесці, апавяданні / Анатолий Казлоў. – Мінск : Літаратура и Искусство, 2009. – 224 с. : (Серия «Лімаўскі фальварак»). – С. 118-161.
5. Казлоў А. С. Раздарожаны саракоўнік // Юргон : раманы, апавесці, апавяданні / Анатолий Казлоў. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 255 с. – С. 209-234.
6. Топоров В. Н. Растения // Мифология : Статьи для мифологических энциклопедий / В. Н. Топоров / Ред.-сост. А. Григорян. – М. : Языки славянской культуры, 2014. – 536 с. – Т. 2 – С. 206-242.
7. Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер / Пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.: ил.
8. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрэзер / Пер. с англ. – М. : ООО “Фирма «Издательство АСТ»”, 1998. – 784 с.
9. Швед І. А. Сасна / І. А. Швед // Беларускі фальклор : Энцыклапедыя : У 2 т. / Рэдкал. : Г. П. Пашкоў і інш. – Мінск : БелЭн, 2006. – Т. 2: Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – «Яшчур». – 832 с.: іл. – С. 494-495.

Цыбакова С.Б., к. ф.н., доц.

Гомельський державний університет імені Франціска Скоріні, Гомель, Білорусь

МИФОПОЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ДЕРЕВА У ТВОРЧОСТІ АНАТОЛЯ КОЗЛОВА

У статті розглядаються міфопоетичні уявлення про дерева у творчості сучасного білоруського прозаїка Анатолія Козлова. Здійснюється аналіз образів дуба, в'яза, сосни в повістях і оповіданнях письменника, визначаються закріплені за ними в рослинній міфології слов'ян та інших народів особливості, символіка, функції. Розкривається значення дуба та сосни в магиоцентричні художній картині світу творів Анатолія Козлова.

Ключові слова: міфологія, міфопоетичні подання, образи дерев, традиція, символіка.

Tsybakova Sv.B., PhD, associate prof.
Francisk Skorina state university, Gomel, Belarus

MYTHOPOETIC IDEAS OF TREES IN WORKS BY ANATOL KOZLOV

The article considers mythopoetic ideas of trees in works by the modern Belarussian prose writer Anatol Kozlov. The aim of the research is to reveal mythopoetic semantics and symbolism of such images as those of an oak, elm, pine, created by Anatol Kozlov on the basis of mythological ideas and beliefs. The investigation gains its theoretical and practical value through defining peculiarities of the above-mentioned trees typical of Slavic and other myths as well as through finding functions of woody images in the poetics of numerous works by the author. The article shows specific characteristics of both an oak and pine as dendrological characters in a magically oriented literature worldview presented in the story «Flowering of the Elecampane» by Anatol Kozlov; as for his narrative «An Unbroken Candle», it demonstrates the role of the image of an elm through providing mythopoetic interpretation of the meaning of life. The value of the research carried out is predetermined by describing pagan ideas of a tree as an important mythopoetic component of early works by Anatol Kozlov, one of the primary sources of which is folkloristic and mythologic tradition.

Key words: *mythology, mythopoetic ideas, woody images, tradition, symbolism.*

УДК 81'25:355.343.18

Балабін В.В., кандидат філологічних наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СПЕЦІАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

Одним із завдань теорії військового перекладу є розробка теоретичних основ формування професійної компетентності військового перекладача, визначення змісту й структури його службової діяльності. Автор розкриває зміст спеціальних компетентностей військового перекладача, які представляють собою синтез компетентностей офіцера – професіонала військового управління тактичного рівня та компетентностей цивільного перекладача – професіонала у сфері філології, лінгвістики і перекладу, що дозволяє успішно виконувати завдання лінгвістичного забезпечення військ у звичайних та екстремальних умовах військової служби.

Ключові слова: *перекладознавство, військовий переклад, теорія військового перекладу, військовий перекладач, компетентність.*

Постановка проблеми. Одним із завдань теорії військового перекладу, яка є спеціальною теорією перекладознавства і представляє собою узагальнену, структуровану й упорядковану сукупність наукових фактів, теоретичних суджень, гіпотез і методологічних положень, що розкривають завдання й специфіку службової діяльності військового перекладача [1: 13], є розробка теоретичних основ формування професійної компетентності військового перекладача, визначення змісту й структури його службової діяльності [2: 107]. Це завдання стає особливо **актуальним** в умовах європейської інтеграції України, євроатлантичної інтеграції Збройних Сил України, коли на порядку денному стоїть питання запровадження нових стандартів підготовки військових перекладачів, що мають бути сформовані на основі компетентнісного підходу в освітній і професійній діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загально-методологічні підходи щодо формування компетентностей перекладача сформульовано в працях Р.К. Міньяр-Белоручева [3], М.Я. Цвіллінга [4], Л.К. Латишева і В.І. Провоторова [5], О.Р. Поршневої [6], О.І. Чердниченка [7: 124-134, 230-237]. Деякі питання компетентності військових перекладачів розглянуто у працях В.В. Балабіна [8], П.П. Банмана [9], Н.М. Романенка і Е. Шагардиної [10], Е.К. Шорина [11]. Втім, зміст та структура спеціальних компетентностей військового перекладача залишаються не розкритими.

У 2002 році автор цієї статті запропонував розуміти під компетентністю військового перекладача «сформовану на відповідному рівні систему професійних, соціальних і військово-спеціальних якостей, навичок і вмінь вирішувати типові (стереотипні, діагностичні, евристичні) завдання діяльності та виконувати головні службові функції» та

© Балабін В.В., 2018

виділив три її складові: *філологічну* (що включала мовну, мовленнєву, перекладацьку, комунікативну, лінгвокраїнознавчу субкомпетентності), *військову* (тактичну, оперативнотактичну), *громадянську* (національно-патріотичну, цивільно-правову, соціокультурну, морально-етичну тощо) [8: 22–23].

З урахуванням вимог європейського простору вищої освіти, Міністерство освіти і науки України рекомендує розробникам стандартів вищої освіти виокремити інтегральну, загальні та спеціальні компетентності, які іноді також називають фаховими або предметними [12: 4]. Отже, *метою статті* є уточнення спеціальних компетентностей військового перекладача в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, спеціальні (фахові, предметні) компетентності «залежать від предметної області, та є важливими для успішної професійної діяльності за певною спеціальністю» [12: 4].

Військовий перекладач – це офіцер-філолог, професійно підготовлений компетентний міжмовний і міжкультурний посередник, який є головним суб'єктом лінгвістичного забезпечення військ і володіє сформованими на професійному рівні міжкультурними, білінгвальними, психолінгвістичними, мовленнєво-розумовими, комунікативними компетенціями для виконання функцій і завдань службової діяльності [13: 104].

Під *лінгвістичним забезпеченням військ* розуміють «комплекс спеціальних заходів, завдань, процедур і процесів прикладного й фундаментального характеру у військово-політичній, військово-технічній та військово-спеціальних сферах діяльності Збройних Сил України, що здійснюються з метою реалізації міжкультурної (комунікативно-посередницької), лінгвокраїнознавчої (інформаційно-аналітичної), лінгвопедагогічної (дидактично-діагностичної), військово-термінологічної (нормативно-кодифікуючої) та лінгводослідницької (науково-пошукової) функцій, які потребують військово-професійного рівня філологічної білінгвальної компетенції виконавців» [1: 13].

Основою лінгвістичного забезпечення військ виступає *перекладацьке супроводження в збройних силах*, «що полягає у здійсненні військовим перекладачем міжкультурної комунікативно-посередницької діяльності у формі усного, письмового, послідовного і синхронного перекладу, адаптованого транскодування (переказу, оповідання), реферування, анутовання й редагування текстів загальновійськової, військово-політичної, військово-технічної та військово-спеціальної тематики» [1: 13].

Оскільки в особі військового перекладача державний замовник – Міністерство оборони України – традиційно хоче мати «фахівця, який був би філологом, перекладачем, офіцером, громадянином-патріотом» [8: 22], *спеціальні компетентності (СК)* військового перекладача мають обов'язково враховувати СК цивільного перекладача, які, наприклад, визначені у проекті стандарту вищої освіти магістра філології [14: 6–7] та СК офіцера тактичного рівня, що представлені в проекті стандарту вищої освіти магістра філології в галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» [15: 8–10].

Таким чином, спеціальні компетентності військового перекладача фактично представляють собою синтез компетентностей офіцера – професіонала військового управління тактичного рівня та компетентностей цивільного перекладача – професіонала у сфері філології, лінгвістики і перекладу.

На наш погляд, в основу компетентності й кваліфікації військового перекладач мають бути закладені такі спеціальні компетентності, що узагальнені в Табл. 1.

Табл. 1. Спеціальні компетентності військового перекладача

<i>Спеціальні компетентності цивільного перекладача</i>	<i>Спеціальні компетентності офіцера військового управління тактичного рівня</i>
Здатність вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних напрямках і школах.	Знання та розуміння стандартів підготовки органів військового управління, військових частин Збройних Сил України.
Здатність до критичного осмислення історичних надбань та новітніх досягнень філологічної науки.	Знання і розуміння бойових можливостей військових підрозділів Збройних Сил України, армій держав-членів НАТО і противника.
Володіння методами наукового аналізу і структурування мовного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів.	Знання та розуміння основ, прийомів і способів організації різних видів взаємодії військових підрозділів в ході виконання ними бойових завдань в умовах невизначеності щодо дій противника.
Усвідомлення методологічного, організаційного та правового підґрунтя, необхідного для здійснення фахової науково-дослідницької роботи, її презентації науковій спільноті та захисту інтелектуальної власності на її результати.	Розуміння факторів, які мають позитивний чи негативний вплив на комунікацію, здатність визначити та врахувати ці фактори в конкретних комунікативних ситуаціях.
Здатність професійно застосовувати поглиблені знання з обраної філологічної спеціалізації – перекладознавства.	Здатність ефективно застосовувати на практиці різні теорії навчання військовому управлінню.
Здатність вільно користуватися спеціальною термінологією в обраній галузі перекладознавства.	Здатність бути наставником для молодших колег у процесі набуття і вдосконалення ними навичок педагогічної майстерності.
Здатність чітко й виразно висловлювати думку, використовувати знання законів техніки мовлення: правильна постановка дихання, розвиток голосу, чітка та зрозуміла дикція, нормативна орфоепія. спрямовувати їх для досягнення запланованого прагматичного результату.	Здатність аналізувати проблему дослідження з використанням відповідних джерел та бібліографії.
Володіння експресивними, емоційними, логічними засобами мови та здатність	Здатність організовувати та управляти навчально-бойовою діяльністю підрозділу.
Здатність планувати, організовувати, здійснювати і презентувати наукове теоретичне і прикладне дослідження в галузі філології.	Знання та розуміння конструкції і правил безпечної експлуатації озброєння і військової техніки (ОВТ) підрозділу.

Здатність ефективно й компетентно брати участь у різних формах наукової комунікації (конференції, круглі столи, дискусії, наукові публікації) в галузі філології.	Знання та розуміння понять, методів, прийомів картографії, метеорології і навігації на рівні, що є достатнім для визначення місцеположення підрозділів, зразків ОБТ у просторі та здійснення постійного контролю над ситуацією.
Здатність формувати нові знання, ідеї, концепції в галузі філології.	

Як бачимо, спеціальні компетентності військового перекладача представляють собою динамічну комбінацію військово-спеціальних знань, здатностей, способів мислення, поглядів, цінностей та інших особистих якостей, що характеризується ступенем готовності виконувати завдання лінгвістичного забезпечення військ та інші службові функції в звичайних та екстремальних умовах військової служби.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Спеціальні компетентності військового перекладача представляють собою синтез компетентностей офіцера – професіонала військового управління тактичного рівня та компетентностей цивільного перекладача – професіонала у сфері філології, лінгвістики і перекладу. Вимоги до спеціальних компетентностей військового перекладача мають бути конкретизовані у професійному стандарті, внесення обґрунтованих пропозицій до якого можуть представляти перспективу подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабін В.В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу // Філологічні трактати. – Том 10. – № 1, 2018. – С. 7–18. – DOI: 10.21272/ Ftrk.2018.10(1)-01.
2. Балабін В.В. Завдання теорії військового перекладу // «Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві». Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23-24 березня 2018 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 105–107.
3. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский Лицей, 1996. – 208 с.
4. Цвиллинг М.Я. Профессиональные требования к личности переводчика и обучение переводу // Информационно-коммуникативные аспекты перевода: Сборник научных трудов. – Нижний Новгород, 1998. – С. 141–150.
5. Латышев Л.К., Провоторов В.И. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе: Уч.-метод. пос. – 2-е изд. – М.: НВИ-ГЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
6. Поршнева Е.Р. Междисциплинарные основы базовой лингвистической подготовки специалиста-переводчика: дис. ... д-ра пед. наук. – Казань, 2004. – 426 с.
7. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
8. Балабін В.В. Професійна компетентність військового перекладача // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2002. – №7. – С. 20–23.
9. Банман П.П. Военный переводчик: требования и компетенции. – Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики. – 2015. – № 2 (12). – С. 106–112.

10. Романенко Н.М., Шагардинова Е. Методологические основы профессиональной подготовки военных переводчиков // Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. – 2017. – № 4. – С. 28–33.
11. Шорин Е.К. Проблемы развития профессиональной компетентности военных переводчиков // Интеграционные процессы в науке в современных условиях. – Сборник статей Международной научно-практической конференции: в 3 частях. – 2017. – С. 120–123.
12. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти (Затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2017 № 1648). – К., 2017. – 32 с.
13. Балабин В.В. Онтологічна сутність теорії військового перекладу // Тези доповідей XII Міжнародної науково-практичної конференції «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє». – За заг. ред. В.В. Балабіна. – К., 2016. – С. 102–105.
14. Стандарт вищої освіти магістра філології (Проект). – Міністерство освіти і науки України. – К., 2017. – 13 с. – URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovometodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standativ-vishoyi-osviti>.
15. Стандарт вищої освіти за другим (магістерським) рівнем вищої освіти в галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» (Проект). – Міністерство освіти і науки України. – К., 2016. – 22 с.– URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovometodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standativ-vishoyi-osviti>.

Балабин В.В., кандидат філологічних наук, професор
Киевський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СПЕЦИАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОЕННЫХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Одной из задач теории военного перевода является разработка теоретических основ формирования профессиональной компетентности военного переводчика, определение содержания и структуры его служебной деятельности. Автор раскрывает содержание специальных компетентностей военного переводчика, представляющих собою синтез компетентностей офицера – профессионала военного управления тактического уровня и компетентностей гражданского переводчика – профессионала в области филологии, лингвистики и перевода, что позволяет успешно решать задачи лингвистического обеспечения войск в обычных и экстремальных условиях военной службы.

Ключевые слова: *переводоведение, военный перевод, теория военного перевода, военный переводчик, компетентность, лингвистическое обеспечение войск.*

Balabin V.V., PhD in Philology (translation studies)
Taras Shevchenko national university, Kyiv

SPECIAL COMPETENCIES OF THE MILITARY INTERPRETER

One of the tasks of the theory of military translation is the development of theoretical grounds for the formation of the military interpreter's professional competence, as well as the description of the content and structure of his service activities. The author represents the

military interpreter's special competencies as a synthesis of the competencies of an officer – a military professional at the tactical level combat service support, and the competencies of a civilian interpreter – a professional in the field of philology, linguistics, translation and interpretation. The military interpreter's special competencies are instrumental in accomplishing the tasks of the linguistic support for forces under normal and extreme conditions of military service.

Key words: *translation studies, military translation, theory of military translation, military interpreter, competence.*

УДК 81'371:343

Зеленська О.П., докт. пед. наук, професор

Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів

ТРУДНОЩІ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Стаття присвячена аналізу труднощів, які виникають під час перекладу термінів кримінального права з англійської мови на українську внаслідок специфічного національного законодавства, мови права та культури різних країн. Наводиться класифікація можливих труднощів та особливостей перекладу термінів кримінального права з англійської мови на українську, до яких відносяться полісемія термінів, контекстуальна залежність терміну, проблема передачі змісту правових реалій, багатоманітність способів перекладу, вплив латинської мови на формування англійської юридичної термінології тощо.

Ключові слова: *юридичний термін, юридична термінологія, кримінальне право, мова права, юридичний переклад.*

Розширення та поглиблення міжнародних зв'язків України вимагають розробки лінгвістичних основ ефективної міжмовної комунікації. Значну роль у розвитку цих зв'язків відіграє юридична складова, тому юридичний переклад стає все актуальнішим. Право займає життєво необхідну частину в зміцненні комунікації між країнами та народами, мова права безпосередньо пов'язана з вираженням права, а переклад юридичних текстів був в історії та продовжує бути невід'ємною частиною взаємодії між народами, відігравши значну роль у сучасному взаємопов'язаному світі. Юридична термінологія, яка досить широко використовується не тільки в професійному середовищі, але й інших галузях мовної комунікації, – одна з найскладніших та необхідних сфер, в якій важливе наукове осмислення теорії та практики пошуку міжмовних відповідностей, що зрештою сприяє розширенню міжнародного спілкування та обміну культурними цінностями.

Юридична термінологія – це система сталих, загальноприйнятих, упорядкованих, одноманітних, відповідно оформлених, уніфікованих юридичних термінів, які застосовуються правотворчою практикою. Юридична термінологія англійської та української

мов розвивається по-різному і зазнає різних впливів, тому проблема взаємовідношення англійської та української юридичної термінології має досить складний характер. Проте, між англійською та українською юридичною термінологією проводилися та продовжують проводитися паралелі в процесі розвитку англійської та української мов, про що свідчать праці таких науковців, фахівців з лексикології, лексикографії, стилістики, культури мовлення, права та філософії, як Н. Артикуца, В. Виноградов, Г. Винокур, С. Головатий, С. Гринев, В. Даниленко, Е. Дерді, Ф. Донер, В. Карабан, Д. Касяненко, Т. Кияк, І. Кочан, Т. Кравченко, В. Лейчик, А. Ляшук, Г. Мацюк, Т. Панько, А. Піголкін, П. Рабінович, О. Реформатський, В. Савицький, О. Сербенська, Й. Сміт, І. Усенко, О. Шаблій А. Ширмер та інші. В той самий час з точки зору навчання перекладу і перекладацької практики, а також навчання іноземної мови видається доцільним продовжити дослідження різних аспектів мови права, зокрема юридичної термінології, її особливостей та труднощів, що виникають під час перекладу юридичних термінів з іноземної мови (англійської) на українську. Актуальним є аналіз труднощів перекладу термінології кримінального права як системи кримінально-правових норм, що стосуються так званих кримінальних правопорушень і санкцій, які застосовуються за вчинення цих правопорушень, встановлених державою (законодавчою владою) з метою врегулювання та охорони суспільних відносин від злочинних посягань. Мова кримінального права повинна бути надзвичайно точною, оскільки кримінальне право, яке виникло як реакція держави та суспільства на найнебезпечніші діяння людей, щоб захистити специфічними засобами особистість, суспільство і державу від злочинних посягань, має караючий характер і, якщо під час перекладу будуть допущені певні неточності, це може призвести до тяжких наслідків і покарання невинної особи тощо.

Слово як знак має немотивовану, довільну природу, а термін – знак спеціальної семіотичної системи, яка має номінативно-дефінітивну функцію: номінативну тому, що термін (як слово) означає цілий складний фрагмент із загальної системи смислів [6, с. 126-127]. Юридичний термін – слово чи словосполучення, що використовується у законодавстві і є узагальненою назвою юридичного поняття, яке має точний та визначений смисл і відрізняється смисловою однозначністю, функціональною стійкістю [8, с. 65]. Юридичні терміни мають основу в специфічному національному законодавстві країни. Юридичні поняття, юридичні норми та застосування законів відрізняються в кожному окремому суспільстві, відображаючи відмінності цих суспільств. До відмінних рис юридичних термінів можна віднести таке:

- стабільним, тобто смисл і значення терміну не повинні змінюватися в залежності від контексту;

- логічно пов'язаним з іншими термінами цієї системи;
- співвідносним з професійною сферою вживання [7].

До цього можна додати, що термін, зокрема юридичний, повинен також мати такі ознаки, як системність, однозначність, точність, стилістичну нейтральність, лаконічність, відсутність емоційного чи експресивного вираження. Терміни, які вживаються в нормах кримінального закону, повинні чітко співвідноситися з поняттями, які вони позначають, не мати таких явищ, як синонімія, полісемія, оскільки внаслідок цього можуть ставати залежними від контексту і неоднозначно трактуватися [3]. Важлива

властивість термінологічної інформації – її комулятивність, тобто здатність накопичувати знання [1, с. 22].

До труднощів, які виникають під час перекладу термінів кримінального права з англійської мови на українську, можна віднести:

- наявність термінологічної лексики кримінального права, що не має аналогів у мові перекладу (*felony* – фелонія; *misdemeanor* – місдимінор; *coroner* – коронер);

- наявність у термінологічній одиниці кримінального права кількох значень і не завжди подібних, тобто багатозначність вихідного терміна (*evidence* – **1** (*esp law*) information that gives a reason for believing something or proves something: *There wasn't enough evidence to prove him guilty*; 2 indication or trace: *The room bore evidence* (ie showed signs) *of a struggle* [12, с. 413]; *conspiracy* – **1** an agreement between two or more people to behave in a manner that will automatically constitute an offence by at least one of them (e.g. two people agree that one of them shall steal while the other waits in a getaway car). The agreement is itself a statutory crime, usually punishable in the same way as the offence agreed on, even if it is not carried out; **2** a conspiracy to injure a third party is a tort if it causes damage to the person against whom the conspiracy is aimed [9, с. 118-119]);

- багатозначність термінологічної одиниці чи термінологічного словосполучення кримінального права не тільки в межах цієї галузі права, але й в межах одного тексту, тобто контекстуальна залежність перекладу термінологічної одиниці чи словосполучення; в ідеалі ні значення терміна, ні його переклад не повинні залежати від контексту (There are two types of criminal law: substantive and procedural. **Substantive law** is the body of law that defines criminal offences and their penalties. Substantive laws which are found in the various penal codes, govern what people legally may or may not do. Examples of substantive laws are those that prohibit and penalize murder, rape, robbery, and other crimes [10, с. 114]. Substantive law – матеріальне право (як система законів), a substantive laws – матеріально-правові закони);

- належність термінологічних одиниць до різних національно-правових систем, а отже, до різних правових терміносистем (у країнах англо-американської правової сім'ї (Великобританія, США та деякі інші) основним джерелом права слугує норма, сформульована суддями і виражена в судових прецедентах; англо-американська правова сім'я походить від англійського права (Великобританія), а право США, як і англійське право, – це також прецедентне право. Сучасна правова система України була заснована на юридичних поняттях та принципах, характерних для романо-германського типу правової системи.); залежність терміну від певної системи поглядів [5, с. 101 термінам гуманітарних наук, зокрема і юридичним притаманне авторське, індивідуальне розуміння та тлумачення. Внаслідок цього, враховуючи ступінь близькості правових систем та мов, можна визначити чотири можливі ситуації, що можуть вплинути на труднощі перекладу:

- коли дві правові системи та мови тісно пов'язані, наприклад, Іспанія та Франція, Данія та Норвегія, проблема перекладу вирішується досить просто;

- коли правові системи тісно пов'язані, а мови ні, то особливі труднощі під час перекладу не виникають, наприклад, під час перекладу голландських законів в Нідерландах і французьких законів;

- коли правові системи різні, але мови споріднені, труднощі перекладу вже суттєвіші, основна складність полягає в передачі «хибних друзів перекладача» *faux amis*, наприклад, під час перекладу німецьких правових текстів на голландську та навпаки;

- коли дві правові системи та мови неспоріднені, труднощі значно зростають, наприклад, під час перекладу англійських текстів, що стосуються загального права, на китайську мову (11, с. 30-31).

Правова своєрідність країн дозволяє говорити про їх самотунтність. Право і мова права країни відображають всеохоплюючу правову систему країни, тобто сукупність усіх правових явищ у певному суспільстві (норм, джерел, установ, правової культури та техніки, відношень, правосвідомості тощо), яка, своєю чергою, відображає історію, культуру та еволюцію цієї країни;

- відмінності культур різних країн та народів є ще одним джерелом труднощів, що виникають під час перекладу юридичних текстів; культура визначається як «семіотична система» і «система значень» або інформації, задоволеної в поведінковому потенціалі членів суспільства, як знання, вірування, мораль, мистецтво, закони, звичаї, засвоєні людиною як членом суспільства, тому перекладач повинен брати до уваги всі деталі культури під час перекладу юридичної літератури;

- проблема передачі змісту правових реалій (*King's clemency* – помилування королем (Великобританія); *Lord Chief Justice* – лорд – головний суддя (Англія); голова відділення королівської лави Високого суду правосуддя; *Miranda warning* – попередження про те, що все сказане особою, яку заарештовують, може бути використане проти неї (з 1966 року це правило – невід'ємна частина правової системи США). Рішення Верховного Суду США у справі Ернесто Артуро Міранди проти Арізони стало історичним);

- багатоманітність способів перекладу (*delinquency* – порушення (угоди, закону); проступок, правопорушення, злочин; злочинність, делінквентність (особливо неповнолітнього); акт делінквентної поведінки; невиконання обов'язків; прострочення; затримка погашення; заборгованість; *injury* – шкода; майнова шкода, збитки; ушкодження; тілесне ушкодження, травма, рана, поранення; порушення прав іншої особи; порушення прав членів парламенту; порушення прав дипломатичного представника [4, с. 293, 537]. Наведені приклади свідчать про те, що дуже часто термінологічні одиниці мають два або більше перекладних відповідників і завдання перекладача серед декількох еквівалентів (термін-еквівалент – термін, виражений в одній мові, що відповідає за об'ємом поняття терміну в іншій мові) перекладу вибрати найбільш адекватний у цьому випадку варіант перекладу, що не завжди є простим завданням через невідповідність термінології і не завжди високої якості словників. На жаль, більшість сучасних словників мають суттєві недоліки, зокрема надлишковість варіантів перекладу [2, с. 260]. Тому вибір еквівалента може бути контекстуально зумовлений;

- різноманітність конструкцій для трансформаційного перекладу словосполучень, оскільки англійська мова – аналітична, а українська – синтетична мова (*crime figures* – статистичні дані про злочинність (ім.+ім. = прикм.+ім.+прийм.+ім.); *assassination attempt* – замах на вбивство з політичних мотивів (ім.+ім. = ім.+прийм.+ім.+прийм.+прикм.м.+ім.); *court of judiciary* – суд (ім.+прийм.+ім.= ім.);

- особливості утворення термінів-словосполучень, серед яких найскладнішим є переклад термінів, заснованих на метафорі, метонімії та евфемізми (метафора: *juvenile*

hall – слово **hall** немає нічого спільного зі значеннями *зал; хол*, словосполучення перекладається як *арештний будинок для неповнолітніх правопорушників*; **to attack confession** – не атакувати, а намагатися спростувати зроблене підсудним зізнання своєї вини; метонімічне перенесення: **bar examination** – допит захистом (**bar** не бар'єр чи лава підсудних, а *захист, адвокат*); **to be called to the Bar** – здобути право адвокатської практики; **to pocket the money of cheated depositors** – привласнити (а не покласти до кишені) гроші обманутих вкладників; евфемізм: **capital punishment** – найвища міра покарання; **capital case** – справа, мірою покарання за яку може бути смертна кара);

• значний вплив латинської мови на формування англійської юридичної термінології, втрата зв'язку між юридичною та загальнолітературною мовою (**malum-in-se** – діяння, що є злочином за своїм характером; злочин, що містить елемент аморальності; **malum prohibitum** – діяння, що є злочинним з огляду на заборону законом; **breve** – припис; судовий наказ);

• створення особливої єдності юридичних лексичних одиниць, їх особливої сполучуваності та особливого зв'язку між словами, відбувається диференціація широкого та вузького значення слова в межах цього термінологічного поля (наприклад, вузькоспеціальних значень набувають слова **body** – труп; контингент; корпус, сукупність (*доказів*), комплекс (*матеріалів, документів тощо*); головна частина (*документа*); **examination** – аналіз; експертиза; догляд, перевірка; опитування, опит (*у суді*); допит (*свідка або підсудного в суді*); судове розслідування (слідство); висновки слідства; протокол; **law** – правознавство; законодавство; юстиція; суд; судовий процес, судова процедура [4, с. 129, 392, 589]);

• наявність значної кількості скорочень, при перекладі яких необхідно знати, як вони розшифровуються (**AO** (arresting officer) – поліцейський, який здійснив арешт; **ca** (case) – судова справа; **L.K.A.** (last known address) – остання відома адреса).

Таким чином, мова права, зокрема кримінального є важливою формою вираження та пізнання реальності, що відображає правову систему та культуру суспільства, в якому функціонує. Дослідження англомовної та україномовної термінології кримінального права має велике теоретичне та практичне значення. Труднощі перекладу юридичних термінів з англійської мови на українську можуть бути спричинені недостатнім володінням лінгвістичними, країнознавчими, культурними і правовими знаннями, які необхідно враховувати при інтерпретації терміну в процесі міжкультурної комунікації в сфері юриспруденції. Щоб подолати ці труднощі перекладач повинен виконати певні вимоги, серед яких хороше знання вихідної мови і гнучке володіння мовою, на яку здійснюється переклад, знання культури як національної, так і країни, мовою якої відбувається переклад, а також володіння предметом, поняттями права та орієнтація в концептуальній юридичній картині світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М.Н. Володина. – М.: Изд-во Московского университета, 2000. – 128 с.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М.: Московский Лицей, 1993. – 309 с.

3. Зеленська О.П. Порівняльний аналіз термінології кримінального права в українській і англійській мовах / О.П. Зеленська // Мова і культура: наукове видання. – 2017. – Вип. 19. – Т. IV (184). – С. 297-304.
4. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 1085 с.
5. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – М.: Либроком, 2006. – 256 с.
6. Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
7. Хижняк С.П. Юридическая терминология: формирование и состав / С.П. Хижняк. – Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1997. – 137 с.
8. Язык закона / [под ред. А.С. Пиголкина]. – М.: Юридическая литература, 1990. – 192 с.
9. A dictionary of law / [ed. by E.A. Martin, J. Law]. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 590 p.
10. Bohm R.M., Haley K.N. Introduction to criminal justice / R.M. Bohm, K.N. Haley. – Woodland Hills, Ca: McGraw-Hill Companies, 2002. – 584 p.
11. Cao D. Translating law / D. Cao. – Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 2007. – 208 p.
12. Hornby A.S. Oxford advanced learner's dictionary of current English / A.S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 1579 p.

Зеленская Е.П., докт. пед. наук, профессор
 Львовский государственный университет внутренних дел, Львов

ТРУДНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ТЕРМИНОВ УГОЛОВНОГО ПРАВА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА УКРАИНСКИЙ

Статья посвящена анализу трудностей, которые возникают при переводе терминов уголовного права с английского языка на украинский вследствие специфического национального законодательства, языка права и культуры разных стран. Приводится классификация возможных трудностей и особенностей перевода терминов уголовного права с английского языка на украинский, к которым относятся полисемия терминов, контекстуальная зависимость термина, проблема передачи содержания правовых реалий, многообразие способов перевода юридических терминов, влияние латинского языка на формирование английской юридической терминологии и т. д.

Ключевые слова: юридический термин, юридическая терминология, уголовное право, язык права, юридический перевод.

Zelenska O.P., doctor of Pedagogy, professor
 State university of internal affairs, Lviv

DIFFICULTIES OF TRANSLATING THE CRIMINAL LAW TERMS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

The article deals with the analysis of the difficulties which appear during translating the criminal law terms from English into Ukrainian due to the specific national legal system, legal language, and culture of different countries. The classification of possible difficulties and the peculiarities of translating the criminal law terms from English into Ukrainian is given, among them are term polysemy, term contextual dependence, the problem of conveying the content of

the legal realities, variety of the means of translating the criminal law terms, influence of the Latin language on forming the English legal terminology, etc.

Key words: *legal term, legal terminology, criminal law, legal language, legal translation.*

УДК 811.112.2'42 Гете

Знаць О.Ф., асистент

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

КОНТРАСТ ЯК МОВНИЙ МЕХАНІЗМ У НОВЕЛАХ Й. В. ГЕТЕ

У статті розглядається механізм контрасту, пов'язаний зі змістовно-структурним наповненням на матеріалі новел Й. В. Гете.

Ключові слова: *семантика, контраст, протиставлення, значення, смисл.*

Наукові пошуки нашого часу відбуваються завдяки динамічному розвитку, прогресивним зрушенням, що мають свої позитивні наслідки. На думку О.О. Селіванової, саме зараз у лінгвістиці складаються всі передумови для інтенсивного шляху її розвитку [1: с. 4].

Наше мислення виділяє, абстрагує та фіксує лише суттєві сторони мовних явищ. Під час зіставлення різних об'єктів реальної дійсності ознаки розпізнаються та закріплюються у свідомості людей, тоді розкривається суть або невідомих об'єктів, або нові ознаки вже відомих. Спочатку виступають відмінні ознаки предметів, явищ, які виокремлюють їх з низки інших подібних.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: Sie ließ mir die Zeit nicht, das einzelne näher zu betrachten, sondern nahm den einen Kasten unter den Arm, und ich packte den andern auf. [7. S. 158] – де молода жінка не дала юнаку часу для роздумів, підхопила одну валізу під руку, а іншу герой поклав наверх.

Володіння мовою контрасту в Гете полягає в тому, що він за допомогою обмеженої кількості мовних знаків міг висловити конкретні думки, де спокійне перебування несподівано переходить у раптовий від'їзд молодих людей. Вивчення системно-структурних зв'язків контрасту відбувається через сферу мислення людини, її суб'єктивний досвід. У нашій свідомості контраст існує в цілісності всіх його компонентів, взаємодія яких дає йому здатність до повноцінного функціонування.

На погляд Кияка Т. Р. «Значення... не слід розуміти як щось раз і назавжди заздалегідь і чітко задане, окреслене...» [2 : с.80].

Значення допомагає кращому розумінню кожного нового смислу слова, оскільки одне й те саме слово може співвідноситись не лише з одним конкретним об'єктом реальної дійсності, а й декількома різними об'єктами.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: Die Sonne stand noch hoch und erleuchtete die Gipfel der Fichten in den Felsengründen zu seinen Füßen. [7 : S. 164]. Письменник, майстер пейзажу, дає чудову картину дня «Die Sonne stand noch hoch» - високе розташування сонця на небі, яке освітіло дерева з верхівок до самого низу - erleuchtete die Gipfel der Fichten in den Felsengründen zu seinen Füßen.

Дослідження проблеми контрасту у сполученнях і контекстах дають суттєві результати, проте не охоплюють різноманітних процесів семантичних змін слів. Зведення окремих частин чи процесів у ціле формує контраст у різних мовленнєвих ситуаціях, але не охоплює всі найрізноманітніші зміни слів, їх невидиму семантичну стабільність та невинну змінність. Семантичний зміст контрасту визначається не лише тим, що він позначає, а й тим, чому він зіставляється з іншими лексичними елементами. Контраст як лінгвістичний об'єкт слід розглядати з двох позицій: і як сукупність взаємопов'язаних семантичних одиниць, та як сукупність нових смислів.

На думку Падучевої Є. В., протиставлення в реченні й у семантичній структурі слова ті самі [3 : с.95]. Авторка стверджує, що семантичні структури містять, між іншим, інформацію про логічні властивості речень, дозволяють встановити між реченнями логічне та семантичне відношення слідування, протиріччя, еквівалентності, власне можливість отримання такого роду інформації слугує критерієм адекватності й тлумачення слів та речень. [3:с.114].

Однак таке визначення потребує додаткового уточнення, бо часткова подібність або відмінність однозначно не визначає, яка саме частина повинна бути тотожною, а яка відмінною. Це спричинило до того, що різні поняття за своїми основними ознаками зіставлялись на підставі додаткових диференційних ознак. Семантична опозиція, у нашому випадку контраст, обов'язково об'єднується одною спільною або узагальнюючою ознакою. Семантична сутність контрасту полягає в розмежуванні константних та диференційних ознак.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: *Es war mir, als wenn ich träumte, und dann gleich wieder, als ob ich aus einen Traume erwachte.* [7: S. 179]. Герою новели мріялось – *Es war mir, als wenn ich träumte* – і раптово він прокинувся, тобто відійшов від своїх фантазій – *und dann gleich wieder, als ob ich aus einen Traume erwachte.*

Створенню контрасту сприяє контекст, який конкретизує значення слів, створює навколо нього певні асоціації. Нове значення можна досягти не лише завдяки створенню нових слів або переосмисленню старих, надавши їм нове контекстуальне значення. Контраст функціонує завдяки лексико-семантичним одиницям, які здобувають нове значення завдяки будові речення, тобто вони передують або слідують за протиставленням. Контраст спрямовує слово на одне конкретне пояснення без урахування його узагальнюючої природи. Характерною особливістю контрасту є наявність у ньому організуючого, стрижневого лексичного компонента, який обростає додатковими одиницями і тим самим набуває смислової цілісності, точності визначення того чи іншого поняття, часто такий контраст має широкий семантичний простір.

Семантика контрасту, як правило, вмотивована значенням компонентів, оскільки кожен член лексичної структури є показником його характерних властивостей, тому в ньому реалізується частка цілісної смислової єдності. Контраст дає можливість раціонально використовувати потенціал слів і надає їм більше можливостей щодо їх використання в тексті.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: *Sie schlossen sich ein, und ich stand bei meinem Esel vor der Tür wie einer, der kostbare Waren abgeladen hat und wieder ein ebenso armer Treiber ist als vorher* [7: S. 181]. Людину, яка виконала свою справу більше не потребують. *Sie schlossen sich ein* – двері перед ним зачиняються, і він лишається біля воріт на самоті – *und ich stand bei meinem Esel vor der Tür*, віддавши дорогоцінні товари – *der kostbare*

Waren abgeladen hat – знову лишившись з нічим – und wieder ein ebenso armer Treiber ist als vorher.

Досі немає однозначної відповіді на запитання, за яких умов виникає контраст. Слід відзначити, що контраст містить потужний структурно-семантичний потенціал. Його семантична парадигма містить диференційні та загальні ознаки. Словотвірна парадигма контрасту відрізняє його своїми диференційними ознаками та забезпечує його однозначне розуміння та застосування. Однозначне розуміння явища контрасту досягається шляхом абстрагування семантичного змісту. Контраст виникає в тому випадку, коли він пов'язаний відношеннями зіставлення однакової якості як основи семантичної опозиції, частини якої втрачають свою силу за її межами, маючи відносно замкнений характер. Чим більше аргументів, тим краще утворюється контраст.

Семантика контрасту відбувається, як правило, за рахунок співставлення мовних одиниць, близьких за своїм значенням. На думку Левицького В. В., значення – це набуті завдяки досвіду знання про сукупність мовних та немовних ситуацій, у яких може бути жите слово [4: с.91].

Кронгауз М. А. вважає, що значення мовних виразів залежить від контексту у самому широкому значенні цього слова, тобто не лише власне від контексту, але й від ситуації, у якій відбувається... спілкування. [5: с.40].

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: « Ich gönnte und wünschte dem guten Eh'mann das Leben, und doch möchte ich sie mir so gern als Witwe denken.» [7: S. 181]. Побаження закоханої молодого людини починається дуже позитивно - Ich gönnte und wünschte dem guten Eh'mann das Leben – і в той же час він бажає бути на місці законного чоловіка, und doch möchte ich sie mir so gern als Witwe denken. Цілковито протилежні почуття переповнюють людину і його побажання в подальшому здійснюються. У цьому прикладі ми бачимо, що контраст враховує наявність двох фактів та зв'язок між ними, один факт необхідний для того, що звернути увагу на інший, дві ситуації не є лише фактом, вони містять більш глибоку структуру. На підставі одного факту або події можна спрогнозувати інший, з ним пов'язаний. Між двома фактами може існувати зв'язок просторовий, часовий, причинно-наслідковий. З метою максимально глибоко орієнтуватись у явищі контрасту слід знайти його суттєві ознаки, зв'язки та закономірності, уникати суб'єктивних оцінок. Ознаки контрасту не існують самі по собі, вони прив'язані до речей, дій, станів.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: Also hatte ich dort nichts mehr zu tun noch zu leisten, und doch trieb mich eine unendliche Ungeduld, ein unermeßliches Verlangen durch Berg und Wald wieder vor ihre Türe [7: S. 182]. Допомоги юнака більше не потребували – Also hatte ich dort nichts mehr zu tun noch zu leisten, але його обіймав неспокій – und doch trieb mich eine unendliche Ungeduld, ein unermeßliches Verlangen durch Berg und Wald wieder vor ihre Türe. Ознаки контрасту в цьому випадку не існують окремо, але пов'язані різноманітними зв'язками та залежностями. Значення слів пов'язані між собою, одне значення виникає з іншого, утворюючи таким чином їх семантичну структуру. Контраст утворює опозиції руху, часу, форми, поверхні, складу, структури, кольору, емоцій. Будь-якому типу протилежностей відповідає щось у реальній дійсності.

Приходько А. М. підкреслює, що мовна специфіка протиставних конструкцій полягає в тому, що не всі елементи ситуації вербалізуються в реченні, а як мінімум два з них залишаються за межами висловлювання [6:с.105]. Природа відмінностей своєрідна.

Слово набуває своїх синтаксичних ознак у контексті, тобто у виділенні пізнавальних об'єктів та встановлення співвідношення між ними.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: *Der Übergang von innerer Wahrheit zum äußern Wirklichen ist im Kontrast immer schmerzlich* [7: S. 283]. Письменник у короткому, але інформативному роздумі каже, що перехід від своєї правди – *Der Übergang von innerer Wahrheit* – до реальної надзвичайно болючий – *ist im Kontrast immer schmerzlich*.

У заключення слід відмітити, що контраст реалізує себе мовними засобами саме тоді, коли виходить із залежності від традиції, відособлюється від буденного мовлення, він не є хаотичним, а раціонально організованим, може викликати почуття неочікувано прекрасного. Контраст – це особливість мовної організації художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / О. О. Селіванова// Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
2. Кияк Т. Р. Дискурс іноземномовної комунікації. /Т. Р. Кияк// ЛНУ імені Івана Франка – Л., 2001. – 495 с.
3. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. /Е.В. Падучева// М., 2004. – 365 с.
4. Левицький В. В. Семасіологія. / В.В. Левицький//Нова книга - Вінниця, 2012. – 680 с.
5. Кронгауз М. А. Семантика: Учебнк для вузов. /М.А.Кронгауз// М., 2001. – 360 с.
6. Приходько А. М. проблеми зіставної семантики. /А.М.Приходько// К.,2001. – 292 с.
7. Goethe J. W. Novellen. – Berlin, 1983. – 426 S.

Знась Е.Ф., асистент

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

КОНТРАСТ КАК ЯЗЫКОВОЙ МЕХАНИЗМ В НОВЕЛЛАХ Й. В. ГЕТЕ

В статье рассматривается механизм контраста, связанный со смысловым и структурным наполнением, на материале новел Й. В. Гете.

Ключевые слова: *семантика, контраст, противопоставление, значение, смысл.*

Znas O.F., assistant professor

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

CONTRAST AS A LINGUISTIC MECHANISM IN THE NOVELLAS

BY J. W. GOETHE

The mechanism of contrast is studied in the article, connected with content-structural filling on the material of the novellas by J. W. Goethe.

Key words: *semantics, contrast, contrasting, meaning, sense.*

Братусь Т.В., канд. філол. наук,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків

Купріянов Є.В., канд. філол. наук,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків

Юрченко О.М., канд. філол. наук,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків

СЕГМЕНТАЦІЯ ТЕКСТУ ПЕРЕКЛАДУ ЗА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ У COMPUTER-AIDED TRANSLATION SYSTEMAX

У статті запропонована система сегментації тексту перекладу за принципом виділення словосполучень у якості одиниці перекладу та представлено алгоритм роботи програмного забезпечення для реалізації виділення словосполук у тексті та їх наступного перекладу.

Ключові слова: сегментація тексту, автоматизовані системи перекладу, дієслівні словосполучення, одиниця перекладу.

За останні роки характер роботи перекладача і вимоги до нього істотно змінилися. У першу чергу зміни торкнулися перекладу науково-технічної, офіційної та ділової документації. У наш час вже недостатньо просто перекласти текст, користуючись комп'ютером як друкарською машинкою. Замовник очікує від перекладача, що оформлення готового документа буде відповідати зовнішньому вигляду оригіналу настільки точно, наскільки це можливо, при цьому задовольняти прийнятним у даній країні стандартам. Терміни виконання таких замовлень зменшуються, тому перекладачеві, який не користується допоміжними засобами автоматичної обробки мовної інформації, важко вкладатися в установлені часові рамки. Цих жорстких, часто суперечливих умов можливо дотримуватись лише у тому випадку, якщо перекладач не тільки досконало володіє рідною та іноземною мовами та глибоко вивчив обрану ним предметну область, але й впевнено орієнтується в сучасних комп'ютерних технологіях [1].

Ключовою для перекладача текстів технічної направленості є технологія Translation Memoгу (ТМ – пам'ять перекладів), що широко використовується в системах автоматизованого перекладу (АП чи САТ від англ. Computer-Aided Translation). Автоматизований переклад – переклад текстів з використанням комп'ютерних технологій. Від машинного перекладу (МП) він відрізняється тим, що весь процес перекладу здійснюється людиною, комп'ютер лише допомагає їй виробити готовий текст або за менший час, або з кращою якістю.

Автоматизований переклад передбачає такі форми взаємодії людини з комп'ютером:

- Частково автоматизований переклад: наприклад, використання перекладачем-людиною комп'ютерних словників.
- Системи з розподілом праці: комп'ютер, може перекладати тільки фрази жорстко заданої структури (але робить це так, щоб виправляти за ним не було потрібно), а все що не вкладається в схему – перекладається людиною.

Ідея АП з'явилася з моменту появи комп'ютерів: перекладачі завжди виступали проти стандартної у ті роки концепції МП, на яку було спрямовано більшість досліджень в області комп'ютерної лінгвістики, але підтримували використання комп'ютерів для допомоги перекладачам. У 1960-ті роки Європейське об'єднання вугілля і сталі (попередник сучасного Євросоюзу) стало створювати термінологічні бази даних під загальною назвою Eurodicautom. У Радянському Союзі для розробки баз такого роду був створений ВІНТИ.

У сучасній формі ідея АП була розвинена в статті Мартіна Кея (1980 р.), який висунув наступну тезу: «By taking over what is mechanical and routine, it (computer) frees human beings for what is essentially human» («Комп'ютер бере на себе рутинні операції і звільняє людину для операцій, що вимагають людського мислення») [2].

Найбільш розвиненими та розповсюдженими на наш час CAT-системи вважаються наступні: SDL Традос, Deja Vu, Wordfast, (що не є повноцінною CAT-системою, а представляється у якості надбудови до MS Word). Все ці системи автоматизованого перекладу ґрунтуються на пам'яті перекладів (ПП, англ. Translation memory (TM) – так званий «Накопичувач перекладів»), тобто бази даних (БД), що містить набір фраз із раніше перекладених текстів [3]. Один запис в такій базі даних відповідає «одиниці перекладу» (англ. translation unit), за яку зазвичай приймається одне речення (рідше – частина складносурядного речення, або абзац). Якщо чергове речення вихідного тексту в точності збігається з реченням, що зберігається в базі (точна відповідність, англ. Exact match), воно може бути автоматично підставлено в переклад. Нове речення може також злегка відрізнитися від того, що зберігається в базі (неточна відповідність, англ. Fuzzy match). Таке речення може бути також підставлено в переклад, але перекладач повинен буде внести необхідні зміни. Бази даних пам'яті перекладу можуть бути складені також із вже виконаних перекладів за допомогою вбудованих функцій на самому початку роботи з програмою.

У кожній конкретній системі пам'яті перекладів дані зберігаються у своєму власному форматі (текстовий формат у Wordfast, база даних Access в Deja Vu і т.ін), але існує міжнародний стандарт TMX (англ. Translation Memory eXchange format), що заснований на XML і з яким можуть працювати практично всі системи пам'яті перекладів.

Крім прискорення процесу перекладу повторюваних фрагментів і змін, внесених до вже перекладених текстів (наприклад, нових версій програмних продуктів або змін у законодавстві), системи ПП також забезпечують однаковість перекладу термінології в однакових фрагментах, що особливо важливо при технічному перекладі. З іншого боку, якщо перекладач регулярно підставляє в свій переклад точні відповідності, витягнуті з баз перекладів, без контролю їх використання в новому контексті, якість перекладеного тексту може погіршитися.

Перевагами перекладання за допомогою CAT-засобів є:

1. Забезпечення однаковості перекладу, що позитивно позначається на його якості;
2. Прискорення темпу робіт з перекладання за рахунок можливості не перекладати однакові фрагменти тексту двічі. В результаті, скорочуються терміни, необхідні на переклад;
3. Можливість внесення зміни, доповнень та зауважень замовника по всій базі перекладів, що дозволяє миттєво виправити неточності в уже перекладених сегментах і уникнути нової появи подібних помилок.

4. У разі якщо вихідний документ наданий в одному з розповсюджених форматів (напр., Microsoft Word (.doc); Microsoft Excel (.xls); Microsoft PowerPoint (.ppt); документи QuarkXPress; документи Adobe InDesign; документи Adobe Framemaker; документи Adobe Pagemaker; HTML-сторінки (.html, .htm); файли довідки MS Windows (.chm); розширювана мова розмітки (.Xml) та ін.), переклад здійснюється без порушення структури документа. Фактично необхідно лише відкоригувати текстові фрагменти для усунення невідповідності обсягів тексту оригіналу і перекладу.

5. CAT-засоби дозволяють знизити загальну вартість перекладу для замовника. На відміну від звичайних розрахунків на переклад, переклад за допомогою CAT-засобів тарифікується по кількості слів з урахуванням наступних параметрів:

- кількість однакових (повторюваних) сегментів;
- кількість сегментів, співпадаючих із пам'яттю перекладів у відсотковому співвідношенні.

Таким чином, стає зрозумілим, що одним з основних принципів роботи CAT-систем є сегментація тексту, тобто лінійне членування мовного потоку на складові відрізки – сегменти, співвідносні з певними одиницями мови: значущими реченнями, словосполученнями, словами та навіть морфемами.

Оскільки одиницею будь-якого конкретного або абстрактного об'єкта прийнято називати його елементарну частину, що зберігає всі характеристики цілого, то одиниця перекладу, що виділяється, повинна збігатися з одиницею мовлення вихідного (перекладеного) тексту, сенс чи інформацію якої перекладач повинен зрозуміти, еквівалент, відповідність якої він повинен підібрати. Тобто одиницю перекладу слід шукати в початковому тексті. Вона являє собою одиницю мови, що вимагає окремого рішення на переклад. Інакше кажучи, одиниця перекладу – це така одиниця в початковому тексті, яка повинна бути виділена і якій можливо підшукати еквівалент в тексті перекладу, але складові частини, якої окремо не мають відповідності в тексті перекладу як текстові одиниці.

Саме поняття «одиниця перекладу» певною мірою умовно, бо не є величиною постійною. Враховуючи асиметрію пар мов, що включаються в процес перекладу, в якості основних одиниць перекладу в процесі сегментації вихідного тексту можуть виступати слово, словосполучення, речення, надфразові єдності.

Слід акцентувати увагу на тому, що практично всі системи автоматизованого перекладу членують текст на речення. Але речення, на наш погляд, є досить крупною одиницею перекладу для CAT-систем, оскільки повний збіг подібних сегментів-речень можливий лише у формальних елементах оформлення документа (шапках, колонитулах і т.п.) [4]. Тому нашою метою стала розробка такої автоматизованої системи перекладу, яка б сегментувала текст, беручи за одиницю членування словосполучення, яке з одного боку, є найпростішою синтаксичною одиницею мови, з іншого, є одиницею мови, що несе у собі певне граматичне та семантичне значення.

У якості матеріалу для дослідження було обрано дієслівні словосполучення у перекладі з англійської мови на російську. Одним з найбільш розповсюджених типів дієслівних словосполучень в англійській мові є Verb Patterns (VP), які будуються за наступними моделями [5]:

- 1) Дієслово + інфінітив (V + to + V);
- 2) Дієслово + ing-форма (V + V-ing);

- 3) Дієслово + інфінітив або ing-форма;
- 4) Дієслово + об'єкт + інфінітив (без to);
- 5) Дієслово + об'єкт + ing-форма (герундій).

Формальному описанню наведених моделей дієслівного керування сприяє також той факт, що перелік перших дієслів даних VP є сталим. Семантика таких конструкцій буде залежати від другої дієслівної форми словосполучення, а форма підпорядковується вимогам мови перекладу та стилістики тексту. Наприклад, у російській мові VP можуть перекладатися як дієслівними словосполученнями дійсного чи пасивного стану, словосполученнями дієслово + іменник і навіть складними реченнями:

1) **You are not allowed to wear shorts in office.**

Рос. Вам не дозволено носити шорти в офісе.

Рос. Тебе не разрешали надевать шорти на работу.

Рос. Тебе нельзя приходить на работу в шортах.

2) **Did you enjoy visiting the zoo?**

Рос. Тебе понравился поход в зоопарк?

Рос. Вы получили удовольствие от посещения зоопарка?

Рос. Ты доволен походом в зоопарк?

Вы остались довольны тем, как сходили в зоопарк?

3) **She likes speaking loudly.**

Рос. Она любит громко говорить.

Рос. Ей нравится разговаривать громко.

4) **They helped us to write the book.**
Рос. Они помогли нам написать книгу.

Рос. Они помогли нам писать книгу.

Рос. Они оказали нам помощь в написании книги.

We like to watch movies.

Рос. Мы любим смотреть фильмы.

Рос. Нам нравится смотреть кино.

Рисунок 1 – Схема роботи CAT-системи із сегментацію за словосполученнями.

Результатом дослідження є алгоритм роботи програмного забезпечення, за яким виконується членування тексту на словосполучення та пропонуються варіанти перекладу виділених словосполучень, як це схематично представлено на рис. 1.

Таким чином, згідно з запропонованим нами алгоритмом:

- по-перше, буде здійснюватися обробка та сегментація вихідного тексту;
- по-друге, провадитися порівняння отриманих сегментів із пам'яттю перекладів;
- в результаті можливо змінити переклад

запропонованих сегментів; додати переклад до нових сегментів чи відкинути зайві сполуки, що не мають відповідного змісту.

Проведене дослідження показало, що сегментація тексту перекладу у CAT-системах за принципом виділення словосполучень є більш ефективною. Автором запропонований алгоритм роботи автоматизованої системи перекладу із сегментацією за дієслівними словосполученнями типу англійських Verb Patterns. У перспективі подальшого дослідження планується програмно реалізувати запропонований алгоритм та розглянути інші типи словосполучень та інші мовні пари.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алимов В.В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 80 с.
2. Кей Мартін. Домашня сторінка в університеті Саарланда. – <http://www.stanford.edu/~mjka/>
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения, 1975. – 42 с.
4. John Hutchins. The origins of the translator's workstation. – NY: Kluwer Academic Publishers, 1998. – 287 – 307 p.
5. Казакова Т.А. Практические основы перевода. English-Russian. – СПб.: Лениздат; 2003. – 35 с.

Братусь Т.В., канд. філол. наук,

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»,
Харьков

Купріянов Є.В., канд. філол. наук,

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»,
Харьков

Юрченко О.М., канд. філол. наук,

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»,
Харьков

СЕГМЕНТАЦИЯ ТЕКСТА ПЕРЕВОДА ПО СЛОВСОЧЕТАНИЯМ В COMPUTER-AIDED TRANSLATION СИСТЕМАХ

В статье предложена система сегментации текста перевода по принципу выделения словосочетаний в качестве единицы перевода и представлен алгоритм работы программного обеспечения для реализации выделения словосочетаний в тексте и их последующего перевода.

Ключевые слова: сегментация текста, автоматизированные системы перевода, глагольные словосочетания, единицы перевода.

ДУХОВНИЙ, ДУШЕВНИЙ І ЛАНДШАФТНИЙ КОНТИНУУМ ФЕНОМЕНУ РОЗСЕЛЕННЯ (ПАМ'ЯТЬ, УМІННЯ, ПСИХІКА САМОВИЗНАЧЕННЯ, СВІТОВІДЧУТТЯ)

На базі проведеного раніше аналізу практики перекладу та трактування понять «mind», «свідомість», «психіка» розглянута логос-системна суперпозиція поняттєво-термінологічного поля взаємодії трансцендентних полярних засад (світовідчуття) у контексті уявлень креативно-рекурсивної концепції дійсності розселення.

Накреслено змістовне розрізнення і онтичне поєднання узгодження визначення понять (концептів) «дух (ум, розум) міста», «душа (психіка) міста», «тіло (ландшафтне ціле) міста» задля удосконалення і версії можливого перерформатування теоретико-методологічної бази містобудівного планування.

Ключові слова: душа, дух, свідомість, психіка самовизначення, пам'ять умінь (mind), рефлексія, світовідчуття, дійсність розселення, дух міста, душа міста, тіло міста.

Крапку в недавніх дискусіях щодо перекладу та трактування поняття «mind» не було поставлено (див. [1]) й тому доцільно навести ще ряд суджень, дотичних до даного тематизму. Так О. Сінкевич фіксує важливий тезис емпіричної гіпотези К.Г. Юнга про єдине смислове поле, притаманне життю загалом, стосовно того, що фундаментальним параметром реальності є не наслідковий, а синхронний зв'язок, й тому центр комутації усіх вимірів є трансцендентним щодо видимого світу [2: 24]. Таким Центром, «з якого все почалося», й де зберігається «вихідна інформація», вихідні параметри, які є найдовіршенішими й найточнішими, є Джерело Буття [2: 66,67]. Це й Першоодкровення і полюс Абсолютного Духа (Провидіння й Промислу, що потребують синхронічного рефлексивного взаємосвітовідчуття у світі дійсності розселення).

Про фундаментальну основу (джерело) розгортання буття свідчать положення Аврелія Августина стосовно одночасності створення світу, де усі речі були утворені відразу у формі «сперматичних логосів», тобто насіння, що містять у собі заховану програму майбутнього розвитку (віртуальний набір усіх можливостей), що закладала в основу кожної актуалізації зерно розуму [3: 29]. Б.О. Богатих, розглядаючи поняття когнітивного пізнання реальності, наводить важливий висновок Д. Бома – смисли присутні одночасно як у психічному, так й у фізичному аспектах природи. Смісл може правити за ланку чи міст поміж двох сторін реальності й цей зв'язок неподільний у тому відношенні, що інформація, яка міститься в мислі у «ментальній» стороні, міститься також й на «матеріальній» стороні [3: 99]. З точки зору Б.О. Богатих, свідомість це не тільки процеси мислення і почування, це також процес входження у контакт з безліччю як видимих, так й невидимих планів існування, що здійснюється через архитипову символіку [3: 100]. Тут вочевидь підкреслена роль свідомості (як різних іпостасей душі) як авторегулятора експлікації та

втілення форм дійсності розселення. Це збігається із пропозицією А. Комбаса розглядати природу свідомості в рамках природи фрактального атрактора, що об'єднує множини складових його елементів в єдиний патерн діяльності, коли уся гама психічних процесів є коливанням поміж відносно циклічними й навіть статичними патернами діяльності при наявності відносно хаотичності змін [3: 102]. Це співзвучно із концепцією автопоезису Ф. Варели і У. Матурани стосовно здатності живого «дизнаватися» про порушення зв'язків з метою їх подальшого відновлення (що є сутністю пізнання). При цьому характерною властивістю живого створіння відзначається як підтримування їм своєї ідентичності (тотожності), так й внутрішньої спрямованості на збереження своєї ідентичності, яка має логічний і онтологічний пріоритет над репродукцією [3: 106].

На прикладі філософії Г.В. Ляйбніца та його уявлення стосовно душі чи суб'єкта як метафізичної монади, Ж. Дельоз розглядає умови її замкненості як буття-для-світу (але не буття-у-світі). Така замкненість дає світові [дійсності] можливість заново розпочинатися у кожній монаді. Щоб суб'єкт існував для світу, належить долучити (закласти) світ (й додамо – уміння!) в суб'єкт. Ось ця скрученість й утворює складку (лінію трансцендентних властивостей як лінію Зовнішнього, інфлексії) між світом і душею. А тому, зазначає Ж. Дельоз, Бог створив виражаючі душі тільки тому, що Він поставив світ, що виражається ними за допомогою включення: від інфлексії до включення (як актуалізація душі) [4: 47,48]. Можна зробити висновок: Душа – це інструментально-інструктивний рецептор-диригент (як «сума свідомостей-складових душі»), що є носієм смислосзначень реплікації механізму (конфігуратора) експлікації та втілення форм дійсності розселення. Згідно із картиною світу Г.В. Ляйбніца, Ж. Дельоз констатує, що світ є нескінченна множина конвергентних серій, де кожна індивідуальна монада (як розумна сутність) в цілому виражає один й той самий світ, хоча ясным образом вони виражають лише якусь частину цього світу, тобто серію або навіть кінцеву послідовність. Світ антецедентен (передус) відносно [не проявлених] монад, хоча й не існує за межами виражаючих його монад [4: 104,105].

Таким чином, існують вибіркові правила композиції світу (найкращого розподілу сингулярностей по можливим індивідам [речам]) в співможливій архітектонічній множині, але також й правила актуалізації світу в індивідах [речах] із цієї множини і правила реалізації світу у притаманній цій множині матерії [4: 116,117]. Ж. Дельоз звертається до поглядів Р. Рюйе (послідника Г.В. Ляйбніца), який протипоставляє «істинні форми» фігурам і структурам. Це душі, монади, абсолютні інтеріорності, які усвідомлюють самих себе й усе, що їх наповнює, у процесі «*self-enjoyment*» добуваючи із себе усе те, що сприймається й чому вони співприсутні на єдиній внутрішній стороні поверхні, незалежно від органів-рецепторів і фізичних діянь [4: 176]. Тут накладається висновок стосовно того, що монада може трактуватися як форма (логос) поблизу чи на (в «згині») планувальної поверхні трансцендентного нуля-переходу (розподілу-зв'язки світу форм і світу дійсності розселення, що є суперцезурою), тобто – як форма на «старті» передустановленої експлікації і усвідомлюваного цілеспрямованого втілення (уречевлення і означення) в речі-феномени, що мають суб'єктний статус. Можна погодитися із тезою Д. фон Гільдебранда стосовно того, що акти пізнання є цілковито об'єктивними реальностями й тому термін «суб'єктивний» належить до онтологічної ознаки «бути суб'єктом, особистістю», а не до епістемологічної – «бути явищем для суб'єкта» [5: 232].

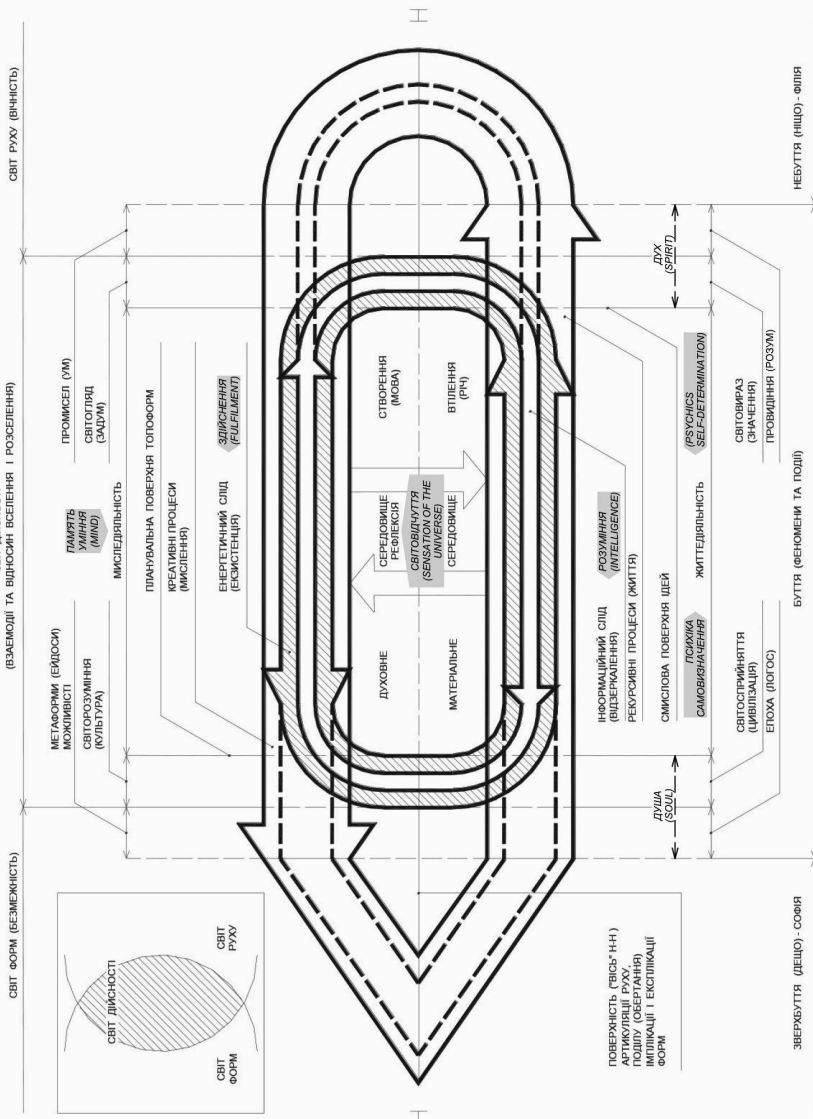

Рис. Розселення та позиції дослідницького підходу в онтологічній картині дійсності

За результатами раніше проведеного дослідження може бути запропонована наступна версія (“панорама”) семантичного змісту та логос-системної суперпозиції поняттєво-термінологічного поля взаємодії трансцендентних полярних засад (світовідчуття) у контексті уявленнь дуалістичної картини світу (концепції) креативно-рекурсивної дійсності розселення (див. рисунок).

Дух – абсолютний полюс Першоначала, світ Руху (Вічності). У Платона і Аристотеля – ум (нус) як першодвигун дійсності і засада (джерело) формстворення; розум і мислення (Декарт, Спіноза); світовий Дух, свобода за Г.В.Ф.Гегелем. Трансцендентні імпульси Руху Вічності на зустріч (повернення) до себе Іншого через динамічне оформлення (віддзеркальну фіксацію) та розуміння самототожності (як Промисел) передбачають “проектний” супровід (ідейний “завзятий” задум) задля досягнення цільових значень перманентного Руху під смисловим “контролем” Розуму Вічності. Такий потік креативної енергії та генерації смислосзначень, що визначає походження (через формстворення) і існування (через формовтілення) світу дійсності розселення й є еманация Духу (світловий модулюючий промінь) – в онтичних переходах у кругообігах низхідних і висхідних ступенів (стадій) динаміки дійсності розселення (цивілізації). Енергія як сила Духа у дії, що забезпечує прорив до світу дійсності та несе план звершення його (Провидіння), є джерелом вільного волевиявлення, “відваги” (*daring*) усіх суб’єктів світу дійсності завдяки енергонасиченню та смислонасиченню атрибутів форм-логосів.

Душа – нематеріальне репрезентативне джерело активізації і регуляції трансцендентного здійснення ідеальних культурних форм (логосів) дійсності розселення споконвічного світу Протоформи (Нескінченності). Світова душа як універсальний принцип буття (Платон), активне доцільне начало (ентелехія) і самосвідомість та усе суще (Аристотель), замкнена монада (Г.В.Ляйбніц). Душа – ідеальна поверхово-активна знаннева оболонка-пам’ять (фрейм-автопортрет конфігуратора Логоса-форми як нескінченного мультирефлектора), що містить енерго-інформаційні потенції уміння (правила мудрості) і семіотико-інтроформаційні інтенції (правила можливостей) самоідентифікації і самовтілення (автопоезису). Логос-системні регістри душі (інструментальні, інструктивні, тезаурусні мови форм) забезпечують актуальну дійсність розселення – діяльний перехід від можливості до дійсності, тобто здійсненність (ентелехію) феноменів розселення.

В.В. Налімов акцентує увагу на важливій думці Плотіна: що вже до втілення Душа повинна мати своє буття і свій ескіз у вічному знанні, зримі образи, що зберігаються у ній (додамо – як результат імплікації смислів пам’яті уміння!). Душа зберігає єдність (буваючи включеною в природу, розподілену на тіла) завдяки приналежності до того Порядку [Логосу], який не зазнає ділення. Вона здібна віддавати себе і залишатися незворушливою, тому що просягаючи усі речі, вона залишається нерозділюваною: це є тотожність у багатоманітності [6: 65,66]. Тому, як зазначає В.В. Налімов, непроявлений світ [форм] містить “спресованість смислів” як “нерозпакований семантичний вакуум” [6: 142]. І якщо визнати, що лоном Буття є споконвічно задані на континуумі (але ще не розпаковані) смисли, мовні за своєю природою (мови форм!), то усе, що існує в Бутті (реаліях дійсності) привноситься з самого Буття, з його мовної першооснови [6: 207, 208]. Це “привнесення” й забезпечує реплікація Душі Логосу як психіки (механізму існування) речей вже на мові речей з розпакуванням смислосзначень атрибутів форм-логосів

за допомогою зустрічної активності Духа стосовно варіантів активізації споконвічно не проявленої семантики мислєдіяльності і життєдіяльності феноменів розселення.

У примітці перекладача книги А. Госвами “Самоусвідомлюючий Всесвіт” відмічається, що саме нейрофізіологу Дж. Екклзу належить ідея світу свідомості, відокремленого від матеріального світу та взаємодіючого (діючого нелокально) з певними зонами мозку на квантовому рівні [7: 49]. А з погляду вже фізика Г. Степпа, квантова нелокальність свідчить про те, що фундаментальний процес Природи розташований поза простором-часом, але породжує події, які можуть виявлятися у просторі-часі [7: 106].

Роль агента мислєдіяльного оспособлення і виявлення рефлексивного доступу до креативних процесів мислєдіяльності та імплікаційної пам’яті уміння виконує реплікація надсвідомості душі форм-логосів у психіці речей (феноменів дійсності) що є заporукою саморегульованої експлікації ідеальних форм культури в адекватні феномени дійсності розселення (цивілізації). При цьому усі складові душі у ході їхньої актуальної реплікації як психіки (психофізики, геопсихіки) речей (у т.ч. мислєдії і волі) завжди (або повинні – коли немає деформацій у розумінні роботи механізму експлікації і трансцендентного переходу “мова форм – мова речей”) настраюються на значення Замислу (смыслів) дійсності задля їх трансляції за посередництвом мови-артикулятора.

У цьому контексті А. Баумейстер наводить тезу св. Томи Аквінського, важливу для розуміння усієї людської діяльності і людської природи: “Ніхто не може прямувати до будь-якої цілі, коли в ньому не перед-існує якась спонукаюча його бажання схильність до цієї цілі” [8: 279]. Дякуючи такій схильності (а це “інстанція” Душі логоса-форми!) ціль вже долучена захованим способом (очевидно й як пам’ять уміння). Тому (за Аквінатором) “у самій людській природі саморідним способом перед-існують самоочевидні принципи і докази, які суть неначе деякі насіння споглядання, властивого мудрості, чи принципи природного права, які суть насіння моральної доброчесності” [8: 280]. І далі: “Віра є навик ума, за допомогою якого в нас долучені ази вічного життя й внаслідок чого наш інтелект визнає невидиме у якості істинного” [8: 281]. Й це може бути сказано про душу “вічного” міста та його інтелектуальний капітал.

Джерелом і механізмом зазначеного Аквінатором доручення і перед-існування є душа логоса-форми, яка у Я.Беме значно раніше одержала назву “тинктура” – те, що проникає і посвячує субстанційне тіло речей (у ході їхнього рекурсивного здійснення), доброносна, священна, могутня та що зростає і розгортається – “брунька-двигун” [9: 215,216]. Тинктура (наслідуючи Я.Беме) проникаючи “крізь землю і усі стихії” надає психофізичне “забарвлення” атрибутам і ресурсам форм, що втілюються, маніфєстує цілі Промислу щодо “створіння видимого світу” дійсності розселення. Тому тинктура (як Душа) пов’язана (є складовою) з конфігуратором Логосу (механізмом експлікації і втілення), є “двигуном усіх речей і розподілювачем сил і доброносностей, основою зовнішнього життя” (за Я.Беме). Власно Душа і є носієм мови-артикулятора (через планувальну поверхню “0”-переходу), яка (мова) у свою чергу є маніфєстацією “роботи” Духа щодо формстворення та формовтілення.

Як бачимо (і це – гіпотеза), Дух Вічності (світу Руху) виявляється у дійсності розселення трансцендентного двічі: у ході імплікаційного створення іменованих форм-логосів (Промисел Духа-ума) як мислення та трансляції пам’яті уміння, і у ході експлікаційного втілення конкретних форм-логосів (Провидіння Духу-розуму) як розуміння життя

та означення психіки самовизначення феноменів (ареалів) розселення. Й в обох актах еманції Духа здійснюється трансцендентний перехід до іманентного світу дійсності (і у «зворотньому» напрямку) відомий як перехід від Небуття до Буття через симсову поверхню Ідей – божественний «поріг святилища (purgis) храму» за висловом Майстера Екгарта (а потім і Ж.Дерриди). Цей перехід-поріг є місцем недосяжного світла інтелекту [10: 9,10], але й джерелом іменування форм-логосів (їхніх душ) і ідентифікації вже втілених речей (їхньої психіки). О.Гурко так резюмує концепцію Ж.Дерриди щодо місця іменування творіння за образом зразком Бога: це місцеположення не має місця в об'єктивному просторі і часі; це не те, у чому може бути виявлений суб'єкт чи об'єкт. Будучи ім'ям Бога, що відкриває це місцеположення для нас, воно знаходиться в нас самих, однак не належить нам, оскільки є місце і ім'я Бога [10: 411]. Та, нарешті, про креативно-рекурсивний хід формостворення і формовтілення феноменів (речей) дійсності – про подвійну негацію Бога у ніщо [світу Форм] і негація ніщо у речах (творіння світу Буття): “Бог творить цей світ шляхом присвоювання значень його різним фрагментам для того, щоб диференціювати їх один від одного; Бог творить світ з нічого, присвоюючи йому божественне знання [ім'я], і перетворюючи “це ніщо у негацію самого себе, тобто речі” [10: 429].

Дані судження дозволяють сфокусуватися на ключових, на наш погляд, інтерпретаціях Аристотелевої теорії “усія” (“субстанції” у різних версіях терміну), що детально розглянуто А.Баумейстером, стосовно розрізнення і єдиносутності ейдосів імплікації і експлікації (кінезису смислосзначень). Так, згідно з інтерпретацією В.Д.Росса, ейдос імплікації це щосність, есенція (*essentia*), а за інтерпретацією О.Ф.Лосєва – це смислова картина, чистий смисл, що закарбовується у пам'яті [Логосу]. Відповідно, ейдос експлікації у В.Д.Росса може бути прочитано як формула активності, акт (*energeia*), а у О.Ф.Лосєва – як акциденція, вираз смислу речі. Тоді те, що об'єднує ці ейдоси (крім “матриці” Логосу, стазису) як “усія” в клас конституентів (стосовно артикулювання смислосзначень буття) мови-артикулятора, може бути названо інтелігібельною (розумною, смисловою) матерією (за О.Ф.Лосєвим) – тобто мовою ідей, вихідною підставою замислення трансцендентної мови-артикулятора (див. [8: 166–248]). Вже було поставлено питання розроблення формули форми (виразу душі, “формообразу”) як статико-динамічної двоєдності (співвідносності) буття, текучості та варіабельності формули стосовно здатності конкретного буття до варіювання своїх меж і якості [11: 110,116,119].

Спробуємо тепер конкретизувати пов'язано-розподільчий (континуумальний) зміст понять (концептів) «тіло міста», «душа міста», «дух міста» у смислосзначеневій динаміці засад їхнього походження.

Експлікація іменованої культурної топоформи-логоса феномену розселення передбачає встановлення місця «прикріплення» її реплікаційного розгортання та втілення (локусу заснування) у світі дійсності. Цілісний ландшафтний ареал розселення, що здійснюється на цьому місці-матриці може мати назви село, селище, поселення, місто, агломерація, регіон і т.п. консолідовані утворення як явища циклостадійної метрополізації ландшафтної динаміки цивілізацій. На прикладі такого універсального (збирального) поняття «місце/місто» як феномену розселення може бути продемонстрований той факт, що заснування міст відбувається завжди як взаємодія (стяжка) природних, техногенних і соціумальних сил та ресурсів у циклостадійних переходах (процесо-середовищна

реалізація ідей буття Вічності і Нескінченості у логос-системних і ейдос-феноменологічних вимірах), що здійснюються у спонтанно-управляємих режимах. Таким є «тіло» міста як ландшафтне ціле у його психофізичній єдності [12], місто як медіатор та посередник між Небом та Землею [13: 128], коли, як відзначає Ю.Чудновський, міста «ніколи не засновувалися заради мешканців, але завжди заради служіння Вищій Ідеї» [13: 239]; місто як єдина фізико-ментальна (*soma-significance*) реальність (за Д.Бомом) [6: 111]; «живе місто», «жива агломерація», що не «підкоряються» проектним схемам [14: 38]. Таке місто демонструє свої процесо-середовищні характеристики в деонтичній модальності мови речей.

Як вдало зазначає М.Черноушек, людина усвідомила, що вона не може бути владиною усього живого і природи, що вона є тільки частиною її (у взаємодіючій єдності), притому, можливо навіть не найнеобхіднішою [15: 29]. Накази-імпульси щодо способів [спонтанної] дії, що опосередковуються, закодовуються у людській пам'яті, а символічні [управлінські] значення середовища передають мотиваційну інформацію, що регулює наші дії [15: 78,79]. Звідси можна говорити про “засадничу довіру” до світу (за М.Черноушеком), до одушевленого і одухотвореного “тіла” міста як умови його здорового формування, функціонування, розвитку і відтворення.

Те, що завдає засадничу довіру до світу дійсності розселення, його спонтанність (ландшафтне світовідчуття) та іманентну здатність до (само)управління є еманация «духа міста» і ентелехія «души міста» у вічному циклостадійному кругообізі життя і мислення під “омофором” (егідою) Вічності і Нескінченості.

Душа (топоформи) міста – непроявлений «автопортрет» його іменованої форми-логосу, що наділений нескінченістю можливостей автопоезису як механізму самовиразу сутності речей-феноменів розселення та який доставляє з непроявленого світу форм експлікаційні імпульси розгортання та втілення у світ дійсності розселення логос-системні характеристики у гіпотетичній модальності мови форм (реалізація принципу алеаторики втілення та уречевлення). Душа міста як материнська пам'ять місця зародження (варіативного «прикріплення») є психікою здійснення (планувальною проекцією душі) феноменів дійсності, носієм їхніх смислосзначень як поля сповнення інформаційного єднання. Душа міста як психіка його самовизначення (ідентичності) є також навиком уміння, інструктивно-інструментальним рецептором-диригентом (матричним комутатором) експлікації і імплікації (у історичній перспективі) ареалів розселення, світовідчуттєвою платформою рефлексії ходу проявлення (екзистенції) ландшафтного цілого і «розширення» пам'яті уміння здійснення діяльності.

Душа топоформи міста як психіка її втілення надає іменованому процесо-середовищному (ландшафтному) феномену розселення (що укорінюється як тинктура у його психофізичному тілі) естетику формування, етику функціонування, гігієну (здоров'я) розвитку і мову відтворення (у трансцендентному переході мова форм – мова речей). Сума іпостасей свідомості душі («свідомих» складових душі) проявляється у психіці міста як раціональність (від свідомості), інтуїція (від підсвідомості), інстинкт (від до-свідомості), мудрість-осаяння (від надсвідомості) – як спонукаюча засада (мистецтво) мислєдіяльності і життєдіяльності ландшафтного цілого.

Дух міста як речі – ідея Промислу щодо її смислової ролі, ключові значення Задуму її місії (призначення) і здібність розуміння та регулювання її здійснення (націленість

пам'яттю уміння управління) у вічному циклостадійному русі від створення власного іменованого логосу (топоформи) до актуалізації і активізації атрибутів топоформи міста, що втілюється, у передумовленому форматі майбутнього існування із постійним сходженням до батьківського джерела автомодуляції задля підтримки аподиктичної модальності мови ідей як двигуна мови-артикулятора (реалізація принципу суперпозиції втілення, уречевлення та означення) стосовно ейдос-феноменологічних характеристик ландшафтного цілого. Дух міста як смислова проекція Духу вічності є навігатором і коректором смислозначених параметрів роботи логос-системного механізму та режимів його інтенсивності на різних стадіях життєвого циклу феноменів дійсності розселення, який (дух міста) постає як імпульсивно-модуляторне поле сповнення енергійного єднання, що видозмінюється в залежності від психофізичної зрілості (композиційної сформованості) тіла міста, обставин і умов роботи логос-системного механізму (душі міста), обумовлених й якістю дослідницьких інтерпретацій дійсності та управлінських стратегій “осіб, що приймають рішення” стосовно самовизначення і саморегулювання міста-ареалу розселення.

Дух міста являє собою смислозначеневу еманацию, що одвічно виникає на «порозі-парвисі» смислової поверхні Ідей і пронизує світ дійсності (стосовно кожної речі) один раз як дух-нус ідей атрибутів і ресурсів, що закодовуються та згортаються (запаковуються) у іменованих топоформах-логосах, другий раз – як дух-розум захоочення, цілезначення, розуміння і здійснення експлікації топоформи-логосу із декодуванням та розгортанням (розпакування) адекватного ансамблю смислозначень задля втілення і означення (оживлення і одухотворення) процесо-середовищного тіла міста. Таким чином дух міста забезпечує інтелектуальну атмосферу (вільне “дихання”) любові, свободи, гідності і творчості, телеологічну стійкість осмисленого цілеспрямованого (само)керуваного циклостадійного руху міста (трансцендентний автопоезис) і визначає іманентну локальну психофізичну єдність і духовну просякнутість тіла міста як ландшафтного цілого (місто – замкнена нескінченність за К. Абе), скоординованість процесів (надихання творчості) мислєдіяльності і життєдіяльності феномену дійсності розселення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дюжев С.А. Онтичні передумови встановлення семантичного змісту поняття «mind» (аналіз практики перекладу та трактування з позицій креативно-рекурсивної концепції розселення) / С.А.Дюжев // Мова і культура (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 20. – Т.ІІІ (188). – С. 19–26.
2. Сінкевич О. Берег безсмертя. Дванадцять передчуттів апокаліпсису. – Луцьк: ВМА “Терен”, 2010. – 128 с.
3. Богатых Б.А. Фрактальная природа живого: Системное исследование биологической эволюции и природы сознания / Б.А.Богатых. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 253 с.
4. Делез Ж. Складка. Лейбниц и барокко / Ж.Делез [Общ.ред. и послесл. В.А.Подороги. Пер. с франц. Б.М.Скуратова]. – М.: издательство «Логос», 1997. – 264 с.
5. Гильдебранд Д. фон. Что такое философия / Д. фон Гильдебранд [пер с нем. А.И.Смирнова]. – СПб.: Изд. «Алетейя», ТО «Ступени», 1997. – 374 с.

6. Налимов В.В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектоника личности / В.В.Налимов, Изд. 3-е. – М.: Академический Проект; Парадигма, 2011. – 400 с.
7. Госвами А. Самосознающая вселенная. Как сознание создает материальный мир / Амид Госвами; Пер. с англ. А.Киселева. – М.: Открытый мир, Ганга, 2008. – 446 с.
8. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. Вибрані філософські етюди / А.О.Баумейстер. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 473 с.
9. Бёме Я. Ключ / Якоб Бёме // Герметическая космогония [Пер. с англ. Г.А.Бутузова]. – СПб.: Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001. – С.170–246.
10. Гурко Е.Н. Божественная ономотология: Именование Бога в имяславии, символизме и деконструкции / Е.Н.Гурко. – Мн.: Экономпресс, 2006. – 446 с.
11. Ильин В.Н. Статика и динамика чистой формы, или Очерк общей морфологии / В.Н.Ильин // Вопросы философии, 1996. – №11. – С.91–136.
12. Дюжев С.А. Логос-системні та ейдос-феноменологічні основи планувальних рішень (риторична граматика суперпозиції містобудівного ландшафтного цілого) / С.А.Дюжев // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2015. – Вип. 55. – С.149-169.
13. Никитин В., Чудновский Ю. Метатекстура (Иной взгляд на архитектуру и город) [Сб. статей и докладов]. – К.: Оптима, 2016. – 316 с.
14. Глазычев В.Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды / В.Л.Глазычев. – М.: Наука, 1984. – 181 с.
15. Черноушек М. Психология жизненной среды / М.Черноушек; Пер. с чеш. И.И.Попа. – М.: Мысль, 1989. – 176 с. (Человечество на пороге XXI века).

Дюжев С.А., главный специалист
Институт архитектурного менеджмента, Киев

ДУХОВНЫЙ, ДУШЕВНЫЙ И ЛАНДШАФТНЫЙ КОНТИНУУМ ФЕНОМЕНА РАССЕЛЕНИЯ

(ПАМЯТЬ, УМЕНИЯ, ПСИХИКА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ, МИРООЩУЩЕНИЕ)

На базе ранее проведенного анализа практики перевода и трактования понятий «mind», «сознание», «психика» рассмотрена логос-системная суперпозиция понятийно-терминологического поля взаимодействия трансцендентных полярных начал (мироощущения) в контексте представлений креативно-рекурсивной концепции расселения.

Намечено содержательное различие и онтическое совмещение и согласование определения понятий (концептов) «дух (ум, разум) города», «душа (психика) города», «тело (ландшафтное целое) города» для совершенствования и версий возможного реформатирования теоретико-методологической базы градостроительного планирования.

Ключевые слова: душа, дух, сознание, психика самоопределения, память умения (mind), рефлексия, мироощущение, действительность расселения, дух города, душа города, тело города.

Dyuzhev S.A., major specialist
Institute of architectural management, Kyiv

SPIRITUAL, INNER LANDSCAPE CONTINUUM OF THE PHENOMENON OF SETTLING

On the basis of early leading analysis of practice of translation and treating for concepts “mind”, “consciousness”, “psychics” the logos-system superposition for conceptual-terminological field of interaction of transcendental polar (sensation of the universe) sources in the context of notion of creative-recursive settling concept were examined.

Meaningful distinguishing and ontic conjunction and concordance of estimation of notions (concepts) “spirit ([Latin], reason) of the city”, “soul (psychics) of the city”, “body (landscape whole) of the city” for improvement and versions for possible re-formatting of theoretical-methodological base for city planning.

Key words: *soul, spirit, consciousness, psychics self-determination, mind (memory for ability), reflection, sensation of the universe, settling reality, spirit of the city, soul of the city, body of the city.*

УДК 81'27:304

Михайлова О.Г., к.ф.н., доц., зав. кафедри фонетики та граматики
Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна

МІЖКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОФІЦІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСИВНОЇ ЛАНКИ «НАЧАЛЬНИК-ПІДЛЕГЛИЙ»)

Стаття присвячена міжкультурним особливостям неофіційної військової комунікації (анекдотів та афоризмів). Було досліджено дискурсивні фрагменти, пов'язані із основною рисою військової комунікації – дистанцією влади. Виділено основні теми анекдотів та афоризмів англійської, французької та української мов, присвячених стосункам «начальник-підлеглий»: привілейована позиція начальників, хитрощі підлеглих, взаємне негативне ставлення начальників і підлеглих.

Виявлено, що труднощі перекладу виникають у зв'язку з відмінностями у військових реаліях різних національних культур, а також особливостями мовних засобів оригіналу і перекладу, які використовуються для створення образності та гумористичного ефекту.

Ключові слова: *військовий дискурс, неофіційна військова комунікація, військові афоризми та анекдоти, дистанція влади*

Проблеми міжкультурної комунікації останні десятиріччя посідають значне місце у дослідженнях з багатьох суспільних наук, таких як психологія, соціологія та інші. У той же час неможливим є вивчення проблем комунікації без урахування її мовного аспекту. Таким чином мовно-культурні особливості комунікації виходять на перший план у

© Михайлова О.Г., 2018

сучасних лінгвістичних дослідженнях. На сьогоднішній день у працях багатьох вчених-лінгвістів визначене поняття міжкультурної мовної комунікації, виявлені особливості комунікації між різномовними макрокультурами, встановлена роль перекладу у процесі комунікації культур [1, 2, 3, 4, 5 та ін.]. Проте, багато аспектів мовної комунікації залишаються не вивченими. Так, тільки починається дослідження мовних аспектів комунікації у різних сферах людської діяльності, які б торкалися актуальних проблем певної галузі та способів їх вирішення. Однією з нагальних проблем галузевої комунікації є мовне спілкування у військовій сфері. Необхідність досліджень у тематиці військової мовної комунікації викликана поширенням міжнародних зв'язків України, в тому числі і в напрямку військового співробітництва. Військова сфера комунікації є специфічною з точки зору мовних засобів та способів їх застосування у мовленні. Ця специфічність проявляється і в межах однієї мовної культури, і у міжкультурному військовому спілкуванні, де проявляються як ознаки мовлення, спільні для військових, які належать до різних мовних культур, так і відмінності, пов'язані з мовно-культурними особливостями. Таким чином, проблеми військової мовної комунікації як у межах однієї культури, так на міжкультурному просторі актуальні для лінгвістичних досліджень.

Проблеми військової дискурсивної практики досліджувалися на матеріалі однієї (рідної) мови під кутом зору навчально-професійної сфери [6], крім того, розглядалися особливості перекладу військових текстів та військового сленгу на матеріалі двох мов [7]. Проте мовно-культурні особливості тематичного фрагменту військової комунікації в аспекті перекладу на матеріалі англійської, французької та української мов дотепер не становилися предметом наукового лінгвістичного дослідження, у той час як саме така модель є перспективною з точки зору виявлення схожих та відмінних рис спілкування військових, що репрезентують різні національні культури. Викладене зумовлює актуальність пропонованої роботи.

Метою статті є виявлення мовно-культурних особливостей неофіційної військової комунікації в сфері «начальник-підлеглий» в англійській, французькій та українській дискурсивних практиках та особливостей їх відтворення в українському перекладі.

Специфічні риси військової комунікації зумовлені особливостями військової сфери мовного спілкування. Особливий соціальний інститут військовослужбовців зі строгою регламентацією всіх дій (мовних і немовних), з високим ступенем контролю всіх сфер життя, у тому числі й особистого, сформував тип спілкування, що істотно відрізняє соціальну групу військовослужбовців (навіть в інших (невійськових) сферах мовного спілкування) від інших соціальних груп [6].

Однією з центральних ланок військової комунікації є спілкування начальників з підлеглими. Важливість цієї ланки пояснюється тим, що військова субкультура належить до ієрархічних структур з високою дистанцією влади, де до всіх вищих посадових осіб виявляється особлива повага та демонструється покірність.

Дистанція влади показує, яке значення в різних культурах надається владним стосункам між людьми і як варіюють культури відносно цієї ознаки. Деякі культури мають переважно ієрархічну, або вертикальну структуру, в той час як в інших культурах ієрархія виражена не так помітно або спостерігається горизонтальна структура побудови владних стосунків [5].

У військовій субкультурі, яка має велику дистанцію влади, влада сприймається як така, що дана одвічно і назавжди. Це виражається в системі, що передбачає беззаперечне

виконання наказу, який не підлягає обговоренню. Така дистанція влади формується ще під час підготовки курсантів не тільки в їхньому спілкуванні з офіцерами, а й у спілкуванні між собою. Наказ командира групи для курсантів так само обов'язковий для виконання, як і наказ офіцера. Підкорення командирів не підлягає обговоренню незалежно від того, має він неформальний авторитет у підрозділі чи ні.

Матеріалом для дослідження дискурсивної ланки «начальник-підлеглий» у неофіційному військовому дискурсі послужили англомовні та франкомовні військові анекдоти та афоризми, які відбивають досліджувану тематику.

Головною темою досліджених прикладів є привілейована позиція старших за званням та посадою (начальників) у порівнянні з молодшими (підлеглими), яка полягає у легкому житті й меншому ступені відповідальності начальників порівняно з підлеглими.

Темі віддавати накази, не маючи відповідальності за їх виконання, та перекладати відповідальність на підлеглих присвячені і наступні фрагменти неофіційного військового дискурсу:

Англ.: *The colonel had three Second Lieutenants eligible for promotion. The problem was, he only had one First Lieutenant Slot available. The colonel called the first butter-bar into his office and said, «This is a promotion test. If I was to tell you that I wanted a flag pole erected in front of Post HQ by 1700, what would you do?» The Lt. thought about it for a second, and said, «Sir. I would get a shovel, head for HQ and start digging....» «You're not ready to be promoted,» the Colonel interrupted. The colonel asked the same question of the next candidate. «Sir,» said the next butter-bar, «I would fill out a CE work order, making sure I made provisions for» «You are definitely not ready to be promoted,» the Colonel said. The Colonel asked the question of the final candidate. Without hesitation, the Lieutenant said, «Sir. I would call the First Sergeant, and say, 'Top, I want a flag pole in front of HQ by 1700!'» «You're ready to be promoted,» the Colonel said [9].*

Франц.: *Si vous voulez avancer, engagez vos subordonnés à exécuter des ordres dangereux et, si possible, inutiles [10].*

Зазвичай у гумористичних міні-творах (анекдотах, афоризмах) або дається оцінка ролям у розподіленні обов'язків між начальниками та підлеглими, або показується, до яких хитрощів удаються підлегли з метою полегшити своє життя і зменшити навантаження, яке на них покладається начальниками, а також взаємне негативне ставлення командирів до підлеглих і підлеглих до командирів.

Англ. *As a group of soldiers stood in formation at an Army Base, the Drill Sergeant said, «All right! All you idiots fall out.» As the rest of the squad wandered away, one soldier remained at attention. The Drill Instructor walked over until he was eye-to-eye with him, and then raised a single eyebrow. The soldier smiled and said, «Sure was a lot of 'em, huh, sir?» [9]*

Франц. *La discipline oblige essentiellement à avoir l'air plus bête que son supérieur. La catégorie des imbéciles commence au grade immédiatement supérieur et la catégorie des idiots au grade immédiatement inférieur [10].*

Ці теми є спільними для англомовних, франкомовних та україномовних дискурсивних утворень. Спільність тематики проявляється в тому, що в різних національно-культурних середовищах незалежно один від одного виникають анекдоти або афоризми, які дуже схожі та тематикою і змістом. Достатньо порівняти такі приклади:

Англ. – *A private who was a member of a hard working party complained to the sergeant: "Sergeant, you've got hard labor work for us this time. It's killing us." "Nonsense," summed up the serge. "Hard work never kills anybody ... who supervises it"* [9]

Франц. – *Un ordre bien rédigé ne doit engager que la responsabilité de celui qui l'exécute* [10].

У цих прикладах не можна говорити про дослівне повторення, використані різні мовні засоби і у першому випадку акцент робиться на привілейованій позиції, тобто безвідповідальності того, хто видає наказ, а у другому – на програтій позиції підлеглого, який завжди несе відповідальність за роботу, яку не він придумав, але, отримавши наказ, змушений її виконувати. Але тематика й мовні засоби, які використовуються в текстах, є дуже схожими.

Інші приклади демонструють майже дослівний збіг неофіційної поради підлеглим в англломовному, франкомовному та україномовному військовому середовищі:

Англ. *Two army rules: #1. The commanding officer is always right. #2. If the commanding officer is not right, see #1* [9]

Укр. *Два армійських правила: 1. Командир завжди правий. 2. Якщо командир не правий, дивись правило 1.*

Франц. – *Avant d'exécuter un ordre, toujours attendre le contrordre* [10].

Укр. – *Не поспішай виконувати наказ, зачекай команди «відставити!» (зачекай протилежного наказу).*

Такий збіг можна пояснити тим, що незважаючи на належність авторів анекдотів до різних національно-мовних культур, вони проте належать до однієї професійної субкультури – військової, що спричиняє появу мовних гумористичних міні-творів, які відображають однакову тематику практично дослівно.

Наведемо ще декілька прикладів:

Англ. *A man is flying in a hot air balloon and realizes he is lost. He reduces height and spots a man down below. He lowers the balloon further and shouts: «Excuse me, can you tell me where I am?» The man below says: «Yes, you're in a hot air balloon, hovering 30 feet above this field.» «You must be an NCO,» says the balloonist. «I am» replies the man. «How did you know?» «Well,» says the balloonist, «Everything you have told me is technically correct, but it's no use to anyone.» The man below says «You must be an Officer». «I am» replies the balloonist, «But how did you know?» «Well,» says the NCO, «You don't know where you are, or where you're going, but you expect me to be able to help. You're in the same position you were before we met, but now it's my fault.» [9]*

Франц. *Il n'est de chef qui ne prête a critique. Si son avancement a été rapide, il est un peu jeune pour son grade ; s'il a été promu en temps normal, ce n'est pas un génie. S'il prend les choses en main, il devrait déléguer plus d'autorité ; s'il délègue, il en prend a son aise. S'il critique les décisions de ses supérieurs, c'est un râleur ; s'il les approuve, c'est un lèche-bottes. S'il s'en tient au règlement, il manque d'esprit pratique ; s'il arrondit les angles, il va s'attirer des ennuis. Si sa porte est fermée, il est distant ; si elle est ouverte, il est familier. S'il prend rapidement une décision, c'est un impulsif ; s'il pèse le pour et le contre, c'est un indécis. S'il ménage ses hommes, il les gâte ; s'il les mène a la dure, c'est un sadique. Bref, quoi qu'il fasse, le chef aura tort ; c'est un miracle qu'il soit encore dans l'armée* [10].

Схема 1. Тематика анекдотів та афоризмів англійської, французької та української мов, присвячених стосункам «начальник-підлеглий»

У загальному вигляді тематика англійських, французьких та українських анекдотів і афоризмів, присвячених стосункам «начальник-підлеглий» представлена на схемі 1.

Якщо у перекладі анекдотів та афоризмів не виникає труднощів щодо відтворення змісту висловлювання, то часто труднощі виникають у відтворенні національних військових реалій.

В анекдоті про трьох лейтенантів, який наведений вище, спостерігається невідповідність у мові оригіналу і в мові перекладу військових звань, оскільки в українській армії немає звань *Перший лейтенант* і *Другий лейтенант*. У перекладі ці звання мають бути змінені на *старший лейтенант* і *лейтенант*.

Те ж саме можна сказати і про проблеми перекладу наступного французького афоризму, в якому назви посад у випадку дослівного перекладу не будуть сприйматися як військові:

Le chef de section décide. Le chef de service remarque. Le sous-directeur rappelle. Le directeur s'étonne [10].

Командир взводу приймає рішення. Командир роти робить зауваження. Заступник начальника нагадує. Начальник дивується.

У наступному прикладі наявні труднощі перекладу, пов'язані з формою військового звернення підлеглому до командира:

Military Computer ■■

A large defense contractor finally succeeded in building a computer able to solve any strategic or tactical problem. Military leaders assembled in front of the new machine ... They described a hypothetical situation to the computer and then asked the pivotal question, «Attack or retreat?» The computer hummed away for an hour and then came up with the answer, «Yes.» The generals looked at each other, stupefied.

Finally one of them submitted a second request to the computer, «Yes what?» Instantly the computer responded, «Yes, Sir!» [9]

Військовий комп'ютер

Великий підрядчик Міністерства оборони нарешті сконструював комп'ютер, спроможний розв'язати будь-яку тактичну або стратегічну задачу. Воєначальники зібралися перед новою машиною... Вони описали гіпотетичну ситуацію та поставили комп'ютеру ключове питання «Атакувати чи відступати?». Комп'ютер шумів протягом години, а потім видав відповідь: «Так». Генерали приголомшливо подивились один на одного.

Нарешті один з них подав другий запит: «Що «Так»?»

Комп'ютер відразу відповів «Так, Сер!»

У зробленому перекладі збережено англomовну форму військового звернення і використаний прийом дослівного перекладу. Такий переклад зрозумілий носію української мови і зберігає прагматичне гумористичне навантаження. В українському перекладі інших варіантів бути не може, оскільки в українській мові відсутня специфічна військова форма відповіді на відміну, наприклад, від російської, де можна було б використати у перекладі форму «Так точно!».

Крім того, труднощі перекладу можуть зумовлюватися відмінностями у граматичних або семантичних характеристиках мовних засобів, застосованих для створення образності.

Англ. *During training exercises, the lieutenant who was driving down a muddy back road encountered another car stuck in the mud with a red-faced colonel at the wheel. «Your jeep stuck, sir?» asked the lieutenant as he pulled alongside. «Nope,» replied the colonel, coming over and handing him the keys, «Yours is.»* [9]

Під час навчальних вправ, лейтенант, який їхав по брудній дорозі, побачив інший автомобіль, що застряг у багноці, та за кермом якого сидів полковник з почервонілим обличчям. «**Ваш** джип застряг, сер?» – запитав лейтенант, зупинившись поряд. «Та ні, – відповів полковник, виходячи з авто та віддаючи ключі лейтенанту, – це **моїм** застряг»

У цьому прикладі можна помітити, що у перекладі використана наявність в українській мові різниці між займенниками другої особи у зверненні на *ви* і на *ти*. В англійській мові ця різниця відсутня, у перекладі ж цілком природно застосувати *ваш* у репліці-зверненні підлеглого до начальника і *твій* у відповіді начальника підлеглому. Таким чином, у перекладі використовуються граматичні відмінності мови оригіналу і мови перекладу.

Особливості вживання мовних засобів для відтворення ієрархічних відносин були виявлені у франкомовних фрагментах неофіційного військового дискурсу. Так, у франкомовному афоризмі, який ілюструє діяльність командира (з точки зору підлеглого), перекладач стикається з необхідністю відтворити гру слів, яка полягає у повторі одного дієслова у різних сполученнях, які в результаті набувають різного змісту:

L'art de commander, c'est: ne rien faire; tout faire faire; ne rien laisser faire [10].

Мистецтво командування полягає в тому, щоб: нічого не **робити**; змушувати все **робити**; не давати нічого **робити**.

Такий самий мовний прийом використано і в наступному афоризмі, але тут вже повторюється декілька слів: два дієслова і два прислівники:

Le sous-lieutenant ne sait rien et fait tout. Le lieutenant ne sait rien et ne fait rien. Le capitaine sait tout et ne fait rien. Le commandant ne sait plus rien et ne fait plus rien. Le lieutenant-colonel ne veut rien savoir. Il fait comme le colonel. Le colonel croit tout savoir et demande où il faut signer [10].

Молодший лейтенант нічого не знає і все робить. Лейтенант нічого не знає і нічого не робить. Капітан знає все і нічого не робить. Майор вже нічого не знає і вже нічого не робить. Підполковник не хоче нічого знати. Він робить як полковник. Полковник думає, що все знає і питає, де поставити підпис [10].

Також було відмічено серед французьких військових афоризмів велику кількість таких, у яких використовувалися або великі синонімічні ряди, або ряди семантично грайдійованої лексики з метою демонстрації відмінностей між начальниками і підлеглими:

Le sous-lieutenant a des amis. Le lieutenant a des copains. Le capitaine a des camarades. Le commandant a des collègues. Le lieutenant-colonel a des rivaux. Le colonel a des adversaires. Le général a des ennemis [10].

У наведеному прикладі для перекладача не виникає труднощів для відтворення всіх відтінків синонімічних і антонімічних значень, але трапляються випадки, коли синонімічних засобів у мові перекладу може і не вистачити. Такі випадки характерні тоді, коли вживаються стилістичні варіанти одного слова або близьких за значенням слів. Наприклад:

L'amiral repose, le commandant sommeille et les officiers dorment [10].
Адмірал опочиває, командувач відпочиває, а офіцери сплять.

Неважко помітити, що в оригіналі і в перекладі використані різні синоніми, які, однак вишикувані в обох випадках в ієрархічній послідовності.

Таким чином, дослідження англломовних та франкомовних фрагментів неофіційного військового дискурсу показало, що тематика цих фрагментів збігається, оскільки основні моменти стосунків між начальниками та підлеглими військової субкультури однакові для всіх трьох національних культур, що підтверджує гіпотезу про спільний міжнаціональний характер військової субкультури. Спільність тематики і наявність деяких фрагментів, які практично дослівно повторюються в англійській, французькій і українській неофіційній дискурсивній практиці, сприяють перекладачеві, який не зустрічає суттєвих труднощів у перекладі досліджуваних фрагментів. Однак, надзвичайна образність жанрів анекдоту й афоризму призводить до того, що труднощі перекладу виникають у зв'язку з відмінностями у військових реаліях різних національних культур, а також із граматичними та семантичними особливостями засобів мови оригіналу і мови перекладу, які використовуються для створення образності та гумористичного ефекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валеева Н.Г. Перевод – языковое посредничество, способ межкультурной и межъязыковой коммуникации. – URL: <http://www.trpub.ru>
2. Вежибская А. Сопоставление культур через средства лексики и грамматики. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 271 с.
3. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов Под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
4. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. – Харьков: Штрих, 2001. – 386 с.
5. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: Теоретичні засади галузеві комунікації: Монографія / За редакцією докт. філол. наук, проф. Л.М. Пелепейченко. – Харків: АБВ МВС України, 2009. – 272 с.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие – М.: Слово, 2000. – 624 с.
7. Уткина И.В. Оптимизация форм речевого общения военнослужащих в учебно-профессиональной сфере: Автореферат диссертации канд. фил. наук., Тверь, 2006. – 20 с.
8. Балабин В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу: автореф. дис. канд. філол. наук. – Київ, 2002. – 19 с.
9. Military Jokes, Mottos and Humor. – URL: <http://www.military-quotes.com>
10. Cassagne J.-M. Le grand dictionnaire de l'argot militaire. – Paris: Édition LBM, 2007. – 461 p.

Михайлова О.Г., к.ф.н., доц., зав. кафедри фонетики та граматики Национальная академия Национальной гвардии Украины, Харьков, Украина

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕОФИЦИАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА (НА МАТЕРИАЛЕ ДИСКУРСИВНОГО ЗВЕНА «НАЧАЛЬНИК-ПОДЧИНЕННЫЙ»)

Статья посвящена межкультурным особенностям неофициальной военной коммуникации (анекдотов и афоризмов). Исследованы дискурсивные фрагменты, связанные с основной чертой военной коммуникации – дистанцией власти. Выделены основные темы анекдотов и афоризмов английского, французского и украинского языков, посвященных отношениям «начальник-подчиненный»: привилегированная позиция начальников, хитрости подчиненных, взаимное негативное отношение начальников и подчиненных.

Определено, что трудности перевода возникают в связи с отличиями в военных реалиях различных национальных культур, а также особенностями языковых средств оригинала и перевода, которые используются для создания образности и юмористического эффекта.

Ключевые слова: *военный дискурс, неофициальная военная коммуникация, военные афоризмы и анекдоты, дистанция власти.*

Mykhaylova O.G., Ph.D. in Philology, associate professor
National academy of the National guard of Ukraine, Kharkiv

**INTERCULTURAL PECULIARITIES OF INFORMAL MILITARY
COMMUNICATION IN THE ASPECT OF TRANSLATION
(BASED ON THE MATERIAL OF THE DISCURSIVE LEVEL «COMMANDER-
SUBORDINATE»)**

The article is devoted to the intercultural peculiarities of informal military communication (anecdotes and aphorisms). The author covers discursive fragments associated with the main feature of military communication – the distance of power. The main topics of anecdotes and aphorisms of English, French and Ukrainian languages have been highlighted. They deal with the relations of the «commander-subordinate»: the privileged position of the commanders, the stratagems of the subordinates, the mutual negative attitude of the commanders and subordinates.

It has been determined that the difficulties of translation arise in connection with differences in the military realities of different national cultures, as well as the peculiarities of original and translation language means, which are used for the creation of figurativeness and humorous effect.

Key words: *military discourse, informal military communication, military aphorisms and anecdotes, distance of power.*

УДК 37.013.8:070](100)+378.147.34(477) 37.013.8:070]

Онкович Г.В., доктор педагогічних наук, професор

Київський медичний університет, Київ

Онкович А.Д., кандидат педагогічних наук, доц.

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ

КОНФЕРЕНЦІЯ «МОВА І КУЛЬТУРА» ЯК ІНТЕРАКТИВНА МЕДІАОСВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ

Розвиток інноваційних підходів організації навчання, інтерактивність навчального процесу нині відбувається з використанням засобів масової комунікації – медіа. Медіа-освітні технології передбачають включення до системи освіти різних медіапродуктів, розроблення нових методичних і технологічних форм навчання. У статті розглядаються різні «жанри» наукових конференцій. Об'єднує їх парасольковий термін «інтерактивна медіаосвітня технологія».

Ключові слова: медіаграмотність, медіаосвітня технологія, конференція як жанр, конференція як медіапродукт, інформаційна грамотність, медіа-інформаційна грамотність, інтерактивна медіаосвітня технологія.

У низці публікацій останніх років ми вже розглядали наукові форуми, котрі успішно використовували новітні інтерактивні форми поширення науково-методичних знань [10, 11, 12, 13, 15]. Те, що до їх організації і проведення в багатьох країнах залучаються професіональні фірми, свідчить про ефективність урізноманітнення нового медіажанру – наукової конференції, котрий являє собою своєрідний усний журнал, наповнюється і розвивається, відповідно, з оперттям на використання різних медіаосвітніх технологій.

Тематичні наукові, науково-практичні конференції як усні наукові журнали перебувають у стані піднесеного оновлення. Ми розглядали новітні медіаосвітні технології на прикладі не тільки конференцій для науковців. Чимало цікавого в цьому контексті мають і студентські зібрання. Зокрема, про одне з них – колективне занурення у майбутній фах – доповідали на міжнародних конференціях з медіа та інформаційної грамотності в Хорватії і Росії [8, 9]. Цей досвід також потребує аналізу й узагальнення.

Відтак, якщо зануритися в історію наукових зібрань, то можна побачити чимало цікавого. Продемонструємо це на прикладі міжнародної конференції «Мова і культура», котра – от уже понад чверть віку – проходить щорічно у Києві наприкінці червня. Нині серед організаторів її проведення – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,

Інститут української мови НАН України, Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України, Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України, Інститут вищої освіти НАПН України, Національна музична академія ім. П. І. Чайковського, Видавничий Дім Дмитра Бураго.

Програма конференції передбачає пленарні засідання, роботу секцій, круглі столи, широко культурну програму. Робота секцій традиційно проходить за напрямками:

- Філософія мови і культури.
- Психологія мови і культури.
- Національні мови і культури в їхній специфіці та взаємодії
- Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту.
- Міжкультурна комунікація.
- Мова сучасного мистецтва.
- Мова і засоби масової комунікації.
- Художня література в контексті культури.
- Теорія і практика перекладу.
- Культурологічний підхід до викладання мови і літератури.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська.

Учасники звикли до традиційних напрямків (складників) конференції, хоча ніхто досі не розглядав їх як медіаосвітні технології. Однак київська конференція заслуговує на окремий аналіз як форм проведення, так і змісту доповідей. В окремі («довоєнні») роки, як свідчать видані програми конференції, кількість її учасників нараховувала 800-900 осіб. Наразі вона має свій сайт, у відкритому доступі – публікації матеріалів конференції, інформація про діяльність Видавничого дому Дмитра Бураго у «міжконференційний» період. А починалося все з випуску тез до першої конференції [4]. Наразі доповіді публікуються у періодичному науковому виданні «МОВА І КУЛЬТУРА», затвердженому ВАК України з філологічних дисциплін (мовознавство, літературознавство) як фахове спеціалізоване видання. Вийшло вже майже 200 томів. Традиції, започатковані в дні проведення перших конференцій, тривають донині.

У день заїзду учасники конференції знайомляться з Києвом. Зазвичай – це екскурсії пішки. Кілька років тому їх проводив відомий український філософ, професор, киевознавець і ерудит С.Б. Кримський. Його філософське осмислення Києва, яким він ділився «по ходу», вражало. Коли професора не стало, екскурсіями перейнялися кращі киевознавці. Звичайно, наголос робився на професійно-орієнтованих сторінках в історії давнього міста. А це – місія проживання відомих учених, письменників, діячів культури, літературно-меморіальні музеї і пам'ятні дошки на будівлях, сам київський ландшафт. Побачене й почуте наповнювало новим зміст поняття «культура» на прикладі Києва. Не мало значення – чи конференціар уперше бере участь у форумі, чи є багаторічним учасником. Процес постійно оновлюваного пізнання збагачував щоразу.

Пленарні засідання – традиційні за формою – проходили у величних залах Національної академії наук України, секційні й круглі столи – в аудиторіях Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наукових установ. Деякі круглі столи – традиційні. Наприклад, круглий стіл, присвячений діяльності М.О. Максимовича, започаткувала кілька років тому професор М.О. Карпенко (тепер цей круглий стіл – пам'ять

про неї), «Медіаосвітні технології у навчальному процесі» зніційовані понад 10 років тому професором Г.В. Онкович. Інші – новітні – відповідають потреби дня.

На традиційні «вечірні побачення» учасники конференції збираються в Будинку актора на вечорах класичної і сучасної музики, поезії. Сама споруда унікальна не тільки для Києва. Це – караїмська кенаса в екзотичному мавританському стилі – пам'ятник архітектури, творіння видатного українського архітектора Владислава Городецького В центрі міста є вулиця його імені, до планування якої він долучався.

Ще однією знаковою особливістю конференції є усний випуск журналу «Collegium», матеріали якого представляють наживо автори в тому ж Будинку актора. Зазначимо, що нині на цій споруді є меморіальна дошка професора Сергія Борисовича Бураго, який започаткував конференцію «Мова і культура», котра нарахі носить його ім'я, а його син – поет і науковець Дмитро Сергійович Бураго – є одним із співголів оргкомітету конференції і головним редактором часопису «Мова і культура».

Вечірня кількогодинна прогулянка учасників конференції на катері по Дніпру традиційно завершує наукове зібрання. На палубах – неформальне спілкування, яке триває й на одному з безлюдних островів. Обговорюються результати конференції, гортаються випуски журналу з опублікованими статтями, планується орієнтована проблематика на наступний рік. І все це – у наддніпровському надвечір'ї. За київськими пагорбами сідає сонце, ліворуч і праворуч – надзвичайні київські береги.

У Паризькій Декларації з медіа- та інформаційної грамотності в цифрову еру [14], зокрема, зазначається, що значення медіа- та інформаційної грамотності в тому, що вона має справу з величезним розмаїттям засобів масової комунікації. Саме вони мають особливий потенціал: викликають цікавість, сприяють взаєморозумінню, розвивають критичне мислення своєї аудиторії, зокрема молодіжної; поважають свободу висловлювання думок, захищають недоторканність приватного життя, заохочують до міжкультурного і міжрелігійного діалогу, представляють інтереси жінок збалансованим і нестереотипним способом, сприяють інвестиціям для творчості й інновацій, виявляють таланти та сприяють їхньому розвитку. Зокрема, розмаїття способів професійно-орієнтованої комунікації добре ілюструє конференція «Мова і культура».

Висновки:

Огляд міжнародних форумів, у центрі яких перебували проблеми медіа- та інформаційної грамотності, засвідчують, як стрімко розвиваються ці нові явища гуманітарного знання. А самі наукові зібрання, проведені в різних країнах, стали чудовою ілюстрацією того, що сучасні форуми проходять у різних видах і формах. Це – спосіб багатосторонньої комунікації в науково-освітньому процесі. Тож на часі говорити про наукові конференції як про інтерактивну медіаосвітню технологію, розвивати форми і методи їх проведення. Наше припущення, що сучасні наукові зібрання доцільно розглядати як медіаосвітні технології, справджується. Організатори новітніх форумів, конференцій тяжіють до урізноманітнення форм їх проведення. І творці нових наукових «медіапродуктів», котрі проходять у різних «жанрах» наукової творчості, безперечно, віднаходять нові й нові форми їх організації, розроблятимуть нові й ефективні технології, котрі збагачуватимуть професійно-орієнтованими знаннями спеціалістів різних галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Интерактивные методы обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://book.e-reading-lib.org/chapter.php/98177/38/Metodika_prepodavaniya_psihologii_konspekt_lekcii.html (Дата обращения 19.11.2014).
2. Интерактивные методы обучения в образовательных учреждениях высшего профессионального образования : информационно-аналитический обзор [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://aru-sin.ru/servis/omumr/material_int_form.html (Дата обращения 18.11.2014).
3. Медіакомпетентність фахівця: колективна монографія / Онкович Г. В., Горун Ю. М., Кравчук В. О., Литвин Н. О., Костюхіна І. В., Нагорна К. А., за наук. ред. д. пед. наук, проф. Онкович Г. В. – К. : Логос 2013. – 287 с.
4. Мова і культура : [матеріали Першої міжнар. конф.]. – Київ : ІМВ, 1992.
5. Онкович А. В. Медийная и информационная грамотность в цифровую эпоху: на пороге глобального прорыва. ЮНЕСКО-2014 / А. В. Онкович // Медиаобразование. – 2014. – № 4. – С. 9–14; Онкович, Ганна. Медийная и информационная грамотность в цифровую эпоху: на пороге глобального прорыва. ЮНЕСКО-2014 [Электронный ресурс] / Ганна Онкович. – Режим доступа : http://mediagram.ru/news/text_527.html (Дата обращения 19.11.2017).
6. Онкович А.В. Медийная и информационная грамотность в цифровую эпоху : на пороге глобального прорыва. ЮНЕСКО – 2014. А.В.Онкович/ Медиаобразование, 2014. – № 4. – С. 9 – 14; Онкович, Ганна. Медийная и информационная грамотность в цифровую эпоху : на пороге глобального прорыва. ЮНЕСКО – 2014. [Электронный ресурс] (режим доступа: http://mediagram.ru/news/text_527.html, дата звернення 19.11.2017).
7. Onkovich, Anna. Media Didactics in Higher Education: Oriented Media Education // Worldwide Commonalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice. Communications in Computer and Information Science Volume 397, 2013, pp. 282–287. European Conference on Information Literacy, ECIL 2013 Istanbul, Turkey, October 22–25, 2013 Revised Selected Papers Editors: Serap Kurbanoğlu, Esther Grassian, Diane Mizrahi, Ralph Catts, Sonja Špiranec ISBN: 978–3–319-03918–3 (Print) 978–3–319-03919-0 (Online)
8. Онкович А.Д. Фестиваль как приклад к душе (Интерактивная медиаобразовательная технология: студенческий фестиваль «ИЗДАТЕЛЬСКИЙ NON-STOP») // [Электронный ресурс] (режим доступа: <http://mic.org.ru/2016g/17-nomer-2016/556-festival-kak-priklad-k-dushe-interaktivnaya-mediaobrazovatel'naya-tekhnologiya-studencheskij-festival-izdatelskij-non-stop>, дата звернення 28.05.2018).
9. Onkovich, Ganna. Collective immersion in future profession as an interactive media education technology / The Second European Conference on Information Literacy, October 20th–23rd, 2014, Dubrovnik, Croatia: Abstracts / Editors: Sonja Špiranec, Serap Kurbanoğlu, Ralph Catts, Esther Grassian, Diane Mizrahi, Mihaela Banek Zorica. – Zagreb: University of Zagreb, Department of Information and Communication Sciences, 2014. – 210 p. – P. 86. (Хорватія)
10. Онкович, Ганна. Наукова конференція як інтерактивна медіаосвітня технологія / Ганна Онкович // Вища освіта України : теорет. та наук.метод. часоп. 2014. № 4. С. 8593. Бібліогр.: 12 назв.

11. Онкович Ганна, Каліцева Олена. Наукова конференція як медіаосвітня технологія // Проблеми освіти: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, – К., 2015. – Випуск № 80. – Ч.2 – 326 с. – С.211 – 216.
12. Онкович Г.В., Сторожук А.І. Інтеграція наукової конференції у навчальний процес як інтерактивна медіаосвітня технологія // Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжн. Наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Миколаїв, 27 квітня 2016 року). – Миколаїв: ОПППО, 2016. – 124 с. – С.71 – 74.
13. Онкович Г. В. Наукова конференція як інтерактивна медіаосвітня технологія // Організація діяльності випускової кафедри в умовах інтеграції освіти // Збірник матеріалів круглого столу, м. Київ, 25 вересня 2014 р. / Редкол. Г.В.Онкович, А.Б.Кондрашихін, І.М.Мельникова, В.Є. Виноградова. – К.: Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. – 112 с. – С. 73 – 75.
14. Paris Declaration on Media and Information Literacy. [Електронний ресурс] (режим доступу: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris_mil_declaration.pdf; Paris Declaration on Media and Information Literacy in the Digital Era <http://www.nordicom.gu.se/en/clearinghouse/paris-declaration-media-and-information-literacy-digital-era-0>, дата звернення 19.11.2014) ; <http://www.nordicom.gu.se/en/clearinghouse/paris-declaration-media-and-information-literacy-digital-era-0>, дата звернення 07.05.2018).
15. Європейська конференція з інформаційної грамотності // [Електронний ресурс] (режим доступу: <http://https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF>, дата звернення 28.05.2018).

Онкович А.В., доктор педагогических наук, профессор

Киевский медицинский университет, Киев

Онкович А. Д., кандидат педагогических наук, доц.

Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев

КОНФЕРЕНЦИЯ «ЯЗЫК И КУЛЬТУРА» КАК ИНТЕРАКТИВНАЯ МЕДИАОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Развитие инновационных подходов организации обучения, интерактивность учебного процесса сейчас происходит с использованием средств массовой коммуникации – медиа. Медиаобразовательные технологии предусматривают включение в систему образования разных медиапродуктов, разработку новых методических и технологических форм обучения. В статье рассматриваются различные «жанры» научных конференций. Объединяет их зонтичный термин «интерактивная медиаобразовательная технология».

Ключевые слова: медиаобразовательная технология, конференция как жанр, конференция как медиапродукт, информационная грамотность, медиа-информационная грамотность.

Onkovych G.V., doctor of Pedagogic sciences, professor

Kyiv medical university, Ukraine

Onkovych A.D., candidate of Pedagogic sciences, docent

Kyiv national university of Culture and Arts, Ukraine

CONFERENCE “LANGUAGE AND CULTURE” AS AN INTERACTIVE MEDIA-EDUCATIONAL TECHNOLOGY

The development of innovative approaches in the organization of training, the interactivity of the educational process is now taking place using mass media . Media education technologies include the inclusion of various media products in the education system, the development of new methodological and technological forms of education. The article deals with various «genres» of scientific conferences. Combines their umbrella term «interactive media education technology.»

Key words: *media literacy, media education technology, conference as a genre, the conference as a media product, information literacy, media and information literacy, interactive media-educational technology.*

УДК 372.8:82.

Дьячук С.В., ст. викладач

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТУДЕНТАМ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «РЕКЛАМА ТА ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ»

Стаття присвячена особливостям викладання дисципліни «Зарубіжна література» студентам спеціалізації «Реклама та зв'язки з громадськістю». Автор наголошує, що викладання зарубіжної літератури має враховувати професійні потреби майбутніх фахівців.

Ключові слова: *викладання зарубіжної літератури, реклама та зв'язки з громадськістю.*

Вступ. У всіх сферах життя, у тому числі й у видавничо-поліграфічній галузі, неухильно зростає роль реклами, яка вже не обмежується ні рамками комерційних комунікацій, ні ринковою діяльністю. Відповідно, високі вимоги висуваються до фахівців з реклами та зв'язків з громадськістю. Отже, виняткового значення набуває кадрове питання в цій галузі. Специфіку професійної підготовки рекламистів та PR-спеціалістів досліджували такі вітчизняні науковці, як Г. Горбенко [1], А. Курбан [2], І. Огар [3], І. Рябець [4], В. Шиян [5] та ін. Проте жоден із дослідників не звернув увагу на роль дисципліни «Зарубіжна література» у вихованні загальної культури, естетичного смаку майбутніх спеціалістів. Адже реклама виконує в сучасному суспільстві ідеологічну, освітню,

© Дьячук С.В., 2018

психологічну та естетичну функції. Тому сучасний фахівець у галузі реклами та PR має володіти не лише суто професійними знаннями та навичками, він повинен бути також інтелігентною і високоосвіченою людиною. Вивчення кращих зразків світової літератури, ознайомлення з основними літературними течіями, напрямками, з біографіями видатних письменників сприятиме вихованню високоерудованого та компетентного фахівця.

Мета дослідження – з'ясувати специфіку викладання зарубіжної літератури майбутнім фахівцям з реклами та PR.

Результати. Викладання зарубіжної літератури для студентів спеціалізації «Реклама та зв'язки з громадськістю», на нашу думку, має суттєві відмінності у порівнянні з викладанням цієї дисципліни студентам спеціалізації «Видавнича справа та редагування». Наприклад, майбутнім редакторам важливо передусім отримати навички літературно-критичного аналізу твору. Проте для студентів-рекламістів питання літературознавчого характеру не є такими актуальними, натомість варто звертати їхню увагу на інші аспекти вивчення літератури – зокрема, пізнавальний, культуротворчий, комунікативний.

Знання класичних сюжетів і образів світової літератури допоможе уникнути невдалого брендингу. Підприємці, прагнучи привабити клієнтів, іноді використовують для назв фірм, магазинів, закладів харчування імена літературних чи міфологічних персонажів. На перший погляд, це вдалий хід: люди, як правило, позитивно реагують на загальновідомі назви. Окрім того, у клієнтів повинно скластися позитивне враження про загальний культурний рівень власника, який обрав для свого закладу таку «літературну» назву. Проте незнання міфологічних сюжетів або особливостей «біографії» міфологічних героїв може призвести до протилежного ефекту, коли в освіченого споживача виникнуть негативні асоціації з рекламованою установою чи товаром.

Наприклад, споживач, знайомий зі змістом поеми Гомера, навряд чи схвалить назву «Одіссея» для туристичної агенції. Як відомо, в однойменній поемі розповідається історія повернення додому одного з учасників Троянської війни – царя Ітаки Одиссея. Мандрі героя тривали десять років і були сповнені небезпек, втрат і розчарувань. Тому сумнівно, що клієнт, обізнаний з подробицями пригод цього персонажа, забажає скористатися послугами фірми з такою назвою. Адже в освіченої, начитаної людини образ Одиссея на підсвідомому рівні викликає уявлення не про приємний і безтурботний відпочинок, а про важкі випробування і дорожні проблеми.

Недоречно назвати дитячий садок милозвучним, на перший погляд, словом «Медея». Це жіноче ім'я відсилає нас до однойменної трагедії давньогрецького драматурга Евріпіда. В основу твору було покладено епізод з відомого міфу про похід аргонавтів. Медея – чаклунка, дочка колхідського царя. Вона закохалася у ватажка аргонавтів Ясона і допомогла йому заволодіти золотим руном, зрадивши свою родину і вітчизну. Прагнучи захистити коханого від переслідування, вона вбила рідного брата. Медея стала дружиною Ясона, народила від нього дітей. Проте через деякий час Ясон вирішив одружитися з іншою. І Медея, яка жадала помсти, не лише вбила суперницю та її батька, надіславши в подарунок отруєне вбрання. Вона зважилася на вбивство їхніх спільних з Ясоном дітей, знаючи, що саме це буде найстрашнішою карою для чоловіка-зрадника. Отже, вибір імені цієї героїні для назви дитячого закладу, магазину одягу, ресторану, медичного центру чи аптеки є вкрай невдалими.

Не завжди доречною буде й назва «Медуза». Споживачі, знайомі з давньогрецькою міфологією, напевно, пригадають, що Медуза – найвідоміша з трьох сестер-горгон, потворних істот з жіночими обличчями і зміями замість волосся. Погляд Медузи

перетворював на камінь усе живе. Лише герой Персей зумів убити цю істоту, дивлячись на її відображення у полірованому мідному щиті. Тому назва «Медуза» – не найкращий варіант для салону краси чи перукарні.

Спеціалізація «Реклама та зв'язки з громадськістю» вимагає від викладача літератури відповідного добору художніх творів, які пропонуються студентам для самостійного опрацювання. Так, наприклад, при вивченні творчості французького письменника-натураліста XIX ст. Е. Золя доцільно відійти від традиційного переліку творів цього автора, які зазвичай входять до програми із зарубіжної літератури у вищих навчальних закладах (як правило, це романи «Жерміналь», «Творчість»). На нашу думку, слід обрати ті романи письменника, які напевно зацікавлять студентів з огляду на їхню майбутню професію.

Зокрема, доречно розглянути роман Е. Золя «Дамське щастя». У творі письменник, окрім інших тем, розкриває роль реклами в торгівлі, показує зародження технологій, спрямованих на привернення уваги покупців до окремих груп товарів та до торговельного закладу в цілому. Е. Золя детально аналізує психологію споживача, виявляє чинники, які спонукають покупців відвідати конкретний магазин та придбати рекламовані товари. Хоча роман було видано ще в 1883 році, порушені в ньому проблеми не втратили своєї актуальності й до сьогодні, тому майбутнім рекламістам буде цікаво й корисно ознайомитися з художнім дослідженням цих питань.

Висновки. Отже, викладання зарубіжної літератури студентам спеціалізації «Реклама та зв'язки з громадськістю» має суттєві відмінності, зумовлені фаховими особливостями (порівняно з потребами студентів спеціалізації «Видавнича справа та редагування»). І максимально врахувати ці відмінності викладач літератури зможе лише тоді, коли лекційні та практичні заняття для студентів-реklamістів проводитимуться окремо від занять для студентів-редакторів.

На нашу думку, значення такої дисципліни, як зарубіжна література, у фаховій підготовці спеціалістів з реклами та зв'язків з громадськістю досі недооцінене та потребує подальшого вивчення з метою вдосконалення як робочих навчальних програм, так і методики викладання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбенко Г. Практична підготовка фахівців з реклами: огляд сучасних напрацювань / Горбенко Г. // Київ : Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 9. – С.1–4.
2. Курбан А. Специфика и особенности подготовки PR-специалистов для современного профильного рынка / Курбан А. // Педагогічний процес: теорія і практика. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014 р. – №4. – 32–36.
3. Огар І. Креатив у рекламі: професійна діяльність і навчальна спеціалізація / Огар І. // Львів : Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2008. – № 1. – С. 30–33.
4. Рябець І. Професійна підготовка майбутніх фахівців із зв'язків з громадськістю у ВНЗ України: етапи становлення / Рябець І. // Київ : Наукові записки НаУКМА. – Том 162. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С.21–25.
5. Шиян В. Особливості та сучасні тенденції підготовки фахівців з реклами та зв'язків з громадськістю / Шиян В. // Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. – С.131–137.

Дьячук С. В., ст. преподаватель
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», Киев

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ СТУДЕНТАМ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ «РЕКЛАМА И СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ»

Статья посвящена особенностям преподавания дисциплины «Зарубежная литература» студентам специализации «Реклама и связи с общественностью». Автор отмечает, что преподавание зарубежной литературы должно учитывать профессиональные потребности будущих специалистов.

Ключевые слова: преподавание зарубежной литературы, реклама и связи с общественностью.

Dyachuk S., senior lecturer

National Technical university of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv polytechnic institute», Kyiv

FEATURES OF TEACHING FOREIGN LITERATURE TO THE STUDENTS OF SPECIALIZATION «ADVERTISING AND PUBLIC RELATIONS»

The article is devoted to the peculiarities of teaching the discipline «Foreign Literature» to the students of specialization «Advertising and Public Relations». The author emphasizes that the teaching of foreign literature should take into account the professional needs of future specialists.

Key words: teaching foreign literature, advertising and public relations.

УДК 378.147:811.133.1 (045)

Дементьева Т.Г., кандидат филологических наук, доцент

Минский государственный лингвистический университет, Минск, Беларусь

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ К МЕЖКУЛЬТУРНОМУ ОБЩЕНИЮ НА БАЗЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Целью обучения иностранным языкам в системе дополнительного образования взрослых является овладение навыками и умениями межкультурной коммуникации. Использование образовательных технологий способствует повышению коммуникативной мотивации взрослых обучающихся, повышает активность обучающихся, способствует интенсификации учебного процесса и более эффективной подготовке специалистов к межкультурному общению.

Ключевые слова: образование взрослых, культура, иностранный язык, межкультурная коммуникация, технологии.

© Дементьева Т.Г., 2018

Целью обучения иностранным языкам в системе дополнительного образования взрослых является овладение навыками и умениями межкультурной коммуникации. Иностранный язык является неотъемлемым компонентом профессиональной подготовки специалистов. Без знания иностранных языков невозможен ни один вид деятельности в современном обществе, так как иностранный язык дает возможность специалисту-профессионалу изучать и использовать новейшие достижения мировой практики, а также вносить свой вклад в разработку тех или иных проблем с учетом имеющегося отечественного и зарубежного опыта. Использование новых образовательных технологий при обучении иностранным языкам способствует повышению коммуникативной мотивации взрослых обучающихся, интенсификации учебного процесса, вызывает интерес к изучению иностранного языка.

В практике работы факультета иностранных языков для руководящих работников и специалистов ИПКиПК УО «Минский государственный лингвистический университет» успешно используются такие образовательные технологии, как проектная технология, симуляции, дискуссии, дебаты, ролевые игры, технология «мозговой штурм» и др.

Приёмы мозгового штурма были разработаны в 1941 году А.Ф. Осборном. Его цель – побудить членов группы выражать самые разные идеи, не опасаясь критики коллег. Все предлагаемые идеи вносятся в список, а затем прорабатываются. В итоге вся группа приходит к единому решению. Смысл этой технологии состоит в том, чтобы создать атмосферу, которая будет стимулировать работу воображения и мысли.

Разновидностью технологии «мозговой штурм» является метод «Шести шляп мышления» Эдварда де Боно. В его основе лежит идея о параллельном мышлении. В традиционном мышлении человек основывается на столкновении мнений, дискуссиях и полемике. Параллельное мышление является конструктивным, так как разные позиции сосуществуют друг с другом, а не сталкиваются.

Аналогично тому, как полноцветная печать делает возможным создать цветную картинку, метод шести шляп предлагает произвести такой же процесс с мышлением. Думание обо всём одновременно должно быть заменено применением различных мыслительных аспектов по очереди. В итоге все аспекты собираются воедино и получается «полноцветное мышление» (<https://4brain.ru/blog/эдвард-де-боно-шесть-шляп-мышления/>; https://ru.wikipedia.org/wiki/Шесть_шляп_мышления).

В качестве примера использования метода «Шесть шляп мышления» приведем итоговое учебное занятие по теме «Искусство и культура Франции: проблемы и перспективы» в группе слушателей, повышающих квалификацию по образовательной программе «Иностранный (французский) язык для международного делового общения» (повышенный уровень). Программа ориентирована на слушателей, обладающих стартовым уровнем В1+ в соответствии с общеевропейской шкалой уровней владения иностранным языком. При подготовке к проведению данного занятия с использованием метода «Шести шляп мышления» слушатели опирались на учебный материал аутентичного учебника «*Saison 4*» [2].

1. Управление – *Синяя шляпа*. Эта шляпа используется в начале и конце мыслительной сессии для постановки целей, определения тематики дискуссии, стратегии обсуждения, оценки состояния проблемы и т.п. Синяя шляпа играет роль дирижера шляпного оркестра [1].

Например, в начале дискуссии модератор (в Синей шляпе) определяет тематику дискуссии: 1. Что такое искусство? 2. Доступна ли культура во Франции? Что «тормозит» доступ к культуре? 3. Экспорт культуры. 4. Культура любой ценой? Финансирование культуры и т.д.

2. Информация и факты – Белая шляпа. На этом этапе собирается информация о предмете обсуждения.

Например, говоря об экспорте культуры, один из слушателей в Белой шляпе сослался на выставку 60 современных художников Гаити, организованную в Большом Дворце Парижа «Haïti: deux siècles de création artistique».

3. Эмоции и Чувства – Красная шляпа. Высказывания участников основаны на интуитивных реакциях или эмоциональных переживаниях. Это путь взращивания идей, предполагающий включение всех участников в процесс идентификации двух-трех лучших вариантов из списка сформулированных в другой шляпе мыслей.

Например, слушатель в Красной шляпе эмоционально говорил о необходимости вовлечения публики в процесс передачи культурных знаний. Она (публика) является проводником культуры («*porteur de culture*»). Во время кинофестивалей зрители принимают участие в голосовании за лучший фильм, лучшую роль и т.п.

4. Критическое суждение – Чёрная шляпа. Участниками выявляются возможные препятствия, риски, опасности.

Например, высказывались критические замечания по поводу того, что «тормозит» доступ к культуре: цена билетов в музей, кино, театр; отсутствие информации о новых книгах, недостаточное государственное финансирование культурных мероприятий и т. п.

5. Оптимистичность – Жёлтая шляпа. Участники выявляют преимущества, связанные с рассматриваемым вопросом. Этот режим мышления направлен на поиск аргументов в пользу чего-либо.

Например, для привлечения внимания к культурным ценностям в некоторых университетах Франции есть факультеты, которые готовят специалистов в области культуры – «культурных посредников» (*médiateurs culturels*): культурных аниматоров (*animateur culturel*), программаторов спектаклей (*programmeurs de spectacles*) и др. Все эти профессии имеют одну общую цель: обеспечить широкий доступ к культуре, культурным ценностям.

6. Креативность – Зеленая шляпа: поиск необычных, творческих идей и провокационных решений, исследование, полет мысли. Использование Зеленой шляпы предполагает задействование всего творческого потенциала.

Например, слушателями в Зеленой шляпе предлагались различные варианты решения проблем в области культуры: 1. Использование новых технологий для интерактивного представления произведений искусства; 2. Привлечение меценатов для финансирования культуры; 3. Билеты в музеи по льготной цене, действительные в разных странах (*ticket modérateur*) и др.

Метод «Шесть шляп мышления» позволяет преодолевать трудности за счёт разделения мыслительного процесса на шесть отдельных режимов – шляп, отличающихся цветом. Шляпа определённого цвета означает отдельный режим мышления, и, надевая её, человек включает этот режим. Цветные шляпы служат метафорической репрезентацией

для каждого направления мышления. Шесть шляп соответствуют возможным проблемам и решениям, с которыми может столкнуться обучающийся в процессе решения задачи.

Перед преподавателем, работающим с взрослыми обучающимися стоит задача подготовки специалистов к межкультурному общению путем расширения ситуаций возможного использования иностранного языка как средства общения в общественной и профессиональной деятельности в условиях межкультурной коммуникации. Использование современных образовательных технологий обучения иностранным языкам направлено на формирование умения выражать свою точку зрения, сопоставлять аргументы и контраргументы, тем самым способствовать развитию логики в построении связного высказывания; развитию способности выбирать и использовать адекватные языковые формы и средства в зависимости от цели и ситуации общения, от социальных ролей участников коммуникации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ковалева Т.Г. Использование метода «Шести шляп» для развития профессиональной речи (на материале немецкого языка) / Т.Г Ковалева // Обучение взрослых иностранным языкам в системе вузовского и последиplomного образования: формирование иноязычной коммуникативной компетенции: материалы III Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 13-14 марта 2008 г. В 2ч. Ч.2. – Минск: МГЛУ, 2008. – С. 40-43.
2. Cocton M.-N., Durietz S., Martin P., Mézange C., Mraz C. Saison 4 (Méthode de français) / M.-N Cocton et d'autres. – Paris: Les Editions Didier, 2015. – 224 p.+ CD Audio + DVD inclus

Дементьева Т.Г., кандидат філологічних наук, доцент
Мінський державний лінгвістичний університет, Мінськ, Білорусь

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ НА БАЗІ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Метою навчання іноземних мов у системі додаткової освіти дорослих є оволодіння практичними навичками і вміннями міжкультурної комунікації. Використання освітніх технологій сприяє підвищенню комунікативної мотивації дорослих учнів, підвищує їхню активність, сприяє інтенсифікації навчального процесу та більш ефективній підготовці фахівців до міжкультурного спілкування.

Ключові слова: освіта дорослих, культура, іноземна мова, міжкультурна комунікація, технології.

Dementieva T.G., candidate of Philological sciences, docent
State linguistic university, Minsk, Belarus

PREPARATION OF SPECIALISTS FOR INTERCULTURAL COMMUNICATION ON THE BASIS OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES OF TRAINING FOR FOREIGN LANGUAGES

The aim of the education in the sphere of foreign languages within the system of additional education of adults is the acquisition of knowledge and skills in the field of intercultural communication. The use of educational technologies increases communicative motivation of adult learners, promotes learners' activity, intensifies the educational process and guarantees more effective preparation for intercultural communication.

Key words: adult learning, culture, foreign language, intercultural communication, technologies.

УДК 395.6

Кучеренко О.Ф., кандидат філологічних наук, доцент
Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків

УКРАЇНСЬКИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ЕТИКЕТ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті порушуються питання навчання українського національного комунікативного етикету іноземних студентів. Нерозв'язані питання комунікативного етикету зумовлені багатьма чинниками: постійними змінами в національній та міжкультурній комунікації, що спричинені стрімким розвитком сучасного суспільства; взаємодією тенденцій глобалізації та бажанням дотримуватися усталених національних культурних особливостей; низьким рівнем знань учасників комунікації особливостей національних культур. Український етикет спілкування має національні історичні та сучасні характерні ознаки, які необхідно системно вивчати та повсякчас послуговуватися ними у різноманітних комунікативних ситуаціях, що виникають під час навчання іноземних слухачів в Україні.

Ключові слова: український національний комунікативний етикет, навчання іноземних студентів правилам українського етикету, національна та міжкультурна комунікація.

При навчанні іноземних громадян в Україні виникає багато різноманітних мовних та немовних складнощів, які далеко не сприяють гармонійному спілкуванню в актуальних ситуаціях мовного спілкування та отримання такою категорією слухачів обраної освіти на високому якісному рівні. Стає на заваді багато поки що не досліджених чинників, хоча навчаються іноземні громадяни в нашій державі досить тривалий час.

© Кучеренко О.Ф., 2018

Одними із таких чинників постають неврахування особливостей українського національного офіційного та неофіційного етикетного спілкування: брак знань учасниками комунікативного процесу особливостей національних менталітетів і відповідних до них етикетних мовних формул; необхідність актуалізації дотримання таких етикетних правил поведінки як вербального, так і невербального характеру.

Зазначене передовсім потребує усвідомлення єдності певних правил етикетної поведінки спілкування та відповідної до них мовної діяльності у різноманітних ситуаціях спілкування, зважаючи на особливості національного контингенту слухачів. Саме завдяки вчасно використаним типовим та вдало дібраним етикетним словам та словосполученням, а також адекватним до спілкувальної ситуації несловесним етикетним елементам поведінки можна досягати неабиякого успіху в навчальній, науковій, офіційній мовній практиці. Визначена тема розвідки продовжує залишатися надзвичайно актуальною для усіх, а особливо для іноземних громадян, що навчаються в Україні, та викладачів, які навчають української як іноземної.

Різнноманітним аспектам дослідження українського національного етикету присвячено багато наукових праць. Серед них фундаментальними постають роботи Сербенської О. [2], Радевича-Винницького Я.[1], Чак Є.[4], Стельмаховича М. [3] та інших. Визначення спілкувального етикету Я. Радевича-Винницького узагальнено презентує поняття, що відповідає зазначеному терміну: “Дотримання *узвичасних норм поведінки* у спілкуванні можна назвати комунікативним (спілкувальним) етикетом” (виокремлення наше О.К.) [1:33]. Надзвичайно вагомими моментами у розумінні сутності спілкувального етикету, як на наш погляд, варто означити такі: 1) точно обрана мета спілкування; 2) національна зумовленість ustalених етикетних мовних зворотів; 3) системність обраних національних та етнічних етикетних мовних формул.

Серед ustalених правил поведінки, сформульованих дослідниками українського етикету, на особливу увагу заслуговують такі: за умови конкретної теми для комунікації необхідно усвідомлено обирати при відповідних ситуаціях спілкування мовні засоби, які потребують постійного супроводу необхідними додатковими несловесними етикетними сигналами, тобто єдність, взаємний зв'язок та взаємне збагачення певних вербальних та невербальних знаків протягом продуктивного обміну інформацією обов'язкові та надзвичайно важливі.

Завдання досягнення абсолютної відповідності мовних та мовленнєвих правил поведінки конкретній меті комунікантів у певних ситуаціях досліджуються не тільки філологами, але й психологами, культурологами. Надзвичайно цікавими та корисними для роботи з іноземною аудиторією видаються нам питання основ теорії культурної освіченості, запропоновані американським культурологом Е. Хіршем [5]. Дослідник стверджує, що кожна культура визначається ґрунтовними, фундаментальними ustalеними фоновими знаннями, менталітетними ціннісними світоглядними позиціями, психологічними та соціальними їх відповідниками, що забезпечують достатній успіх комунікації, створюючи умови для розуміння необхідної інформації у певному запропонованому ситуативному контексті.

Нерозв'язані питання, що виникають у процесі міжкультурної комунікації, незважаючи на постійну увагу до них, не тільки не полишають своєї актуальності, але й доповнюються усе новими й новими. Зумовлені такі актуальні питання, на наш погляд,

багатьма факторами: постійними змінами в самі національній та міжкультурній комунікації, що спричинені стрімким розвитком сучасного суспільства; взаємодією протилежних тенденцій глобалізації та бажання зберігати, відповідати національним культурним особливостям; низьким рівнем знань особливостей кожної з національних культур учасників комунікації. Зазначене спричинює появу у комунікантів або невинновданної подібності, або сутнісних розбіжностей у поведінці у процесі етикетного спілкування.

Обов'язково при цьому враховувати національну специфіку конкретних етносів у синхронії та діахронії, долати незнання історичних та сучасних особливостей етикетного спілкування, оскільки неврахування саме таких специфічних правил комунікативної поведінки призводять до помилок та помилкових дій. Зазначені чинники формують негативні стереотипи у міжкультурній етикетній комунікації, спричинюють надзвичайне хвилювання та напруження протягом спілкування.

Серед згаданих вище факторів наявні не тільки лінгвістичні, але й психологічні, соціальні, що обов'язково потребують ґрунтовного вивчення під час “етикетного спілкування” різних культур. Необхідно також постійно досліджувати переваги міжнародних інтеграційних процесів та, безсумнівно, поважати права окремої особистості – представника певної національної картини світу.

Протягом навчання на етикетні методичні прийоми викладачів, застосовувані під час практичних занять, та відповідні дії іноземних слухачів впливає багато чинників: освітній та загальний культурний рівень учасників спілкування; рівень адаптації та налаштованість комунікантів на спілкування; усвідомлення особливостей національної культури і ментальності іноземного слухача та України; конкретні цілі й завдання певної спілкувальної ситуації; передбачення кінцевої мети та результатів навчальної етикетної комунікації тощо. Для того, щоб досягти комунікативного успіху, необхідно обов'язково брати до уваги згадані вище важливі складники, обирати відповідну стратегію поведінки, враховувати особистісні особливості учасників як вербального, так і невербального спілкування, прогнозувати й відпрацьовувати сформовані навички етикетної поведінки.

Необхідність формування знань про особливості вербального та невербального українського етикету найгостріше відчувається під час навчання іноземних студентів на підготовчих факультетах. Зрозуміло, що вже тоді протягом навчання існує потреба не тільки у запом'ятовуванні поодиноких етикетних формул, що супроводжують ту чи іншу ситуацію спілкування на практичних заняттях під час опрацювання конкретної теми (наприклад, “Україна”, “Українські звичаї”, “Україна та моя батьківщина” та ін.), скільки у систематизації та послідовному накопиченні отриманих знань, обов'язковому засвоєнню навичок їх використання, послідовному співставленню з національними особливостями вербальної та невербальної етикетної поведінки за такої ж ситуації, але у своїй країні.

Національна своєрідність українського спілкувального етикету надзвичайно яскраво постає в прислів'ях та приказках, фольклорних творах. Саме вони яскраво характеризують давню народну культуру людських стосунків, специфіку українського менталітету. Системне опрацювання такого матеріалу неабияк сприятиме усвідомленому використанню іноземними студентами етикетних правил, усталених стандартів поведінки.

Особливо нагальними для іноземних слухачів постають також системні, постійно поновлювані (у залежності від рівня підготовки) тематичні словнички етикетних мовних

українських формул із урахуванням особливостей національного менталітету студентів-іноземців та відповідні тренінги.

В іноземній студентській аудиторії не можна залишати поза увагою різновиди українського етикету спілкування: етикет мовленнєвий, етикет країнознавчий, етикет поведінки, етикет науковий – та представляти їх, як у єдності, так і в специфіці використання.

Особливу увагу іноземних студентів варто приділяти характерним стереотипним правилам словесної та несловесної поведінки у науковій діяльності, де етикетні формули також мають як національні, так і інтернаціональні особливості. Правила усної етикетної поведінки під час захисту реферативних, курсових та дипломних і магістерських робіт, під час проведення вдало організованої наукової дискусії, виступу на науковій конференції потребують послідовної системної апробації, обов'язкового урахування умов та мети комунікації, можливостей и використання широкого спектру синонімічних мовленнєвих етикетних формул, що, безумовно, свідчить про рівень володіння українською мовою у науковій діяльності. Не варто забувати про відпрацювання навичок та про регулярне використання необхідних усних і письмових етикетних формул (наприклад, уживання кличного відмінка при звертанні до особи), вживаних етикетних формул для оформлення та написання різних рецензій на наукові роботи, відгуків на наукову статтю, науково-дослідницьку працю, дипломну, магістерську та дисертаційні роботи. Вербальний етикет під час студентської та аспірантської наукової комунікації обов'язково повинен доповнюватися дозованим відповідним невербальним спілкуванням (сила та тембр голосу, міміка, відстань між комунікантами тощо), засвоєнням певних заборон у процесі наукової комунікації (наприклад, надмірна жестикуляція, неадекватне підвищення голосу не є припустимими під час наукового спілкування, хоча арабська аудиторія ставиться до згаданих чинників цілком позитивно).

І навіть якщо іноземний студент володіє на достатньо високому рівні українською мовою, то, не враховуючи правил комунікативного етикету, постійно стикатиметься з національними відмінностями мовленнєвої поведінки комунікантів, та як наслідок – відповідними складнощами та непорозуміннями. Складнощі при спілкуванні можуть спричинювати різноманітні фактори. Спостерігаємо у сучасному комунікативному етикетному спілкуванні й надзвичайно стрімкий темп розвитку цивілізаційних сучасних інноваційних процесів. Глобалізаційні об'єднувальні етикетні явища непередбачувано накладаються на стереотипні національні, історично вибудовані етикетні правила поведінки і виключно індивідуальне сприйняття конкретної комунікативної ситуації.

Підсумовуючи зазначимо, що український спілкувальний етикет, безсумнівно, має національні історичні та сучасні характерні ознаки, які необхідно системно вивчати та повсякчас послуговуватися ними у різноманітних комунікативних ситуаціях, що виникають під час навчання іноземних слухачів в Україні. Для підвищення рівня комунікативного етикету іноземних громадян слід постійно накопичувати практичний досвід свідомого послідовного використання словесних и несловесних етикетних правил спілкувальної поведінки, визначеної як українськими національними, так і етнічними особливостями іноземної студентської аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Радевич – Винницький Я. Етикет і культура спілкування: Навч. посіб./ Я. Радевич – Винницький.– К.: Знання, 2006. – 291 с.
2. Сербенська О. Культура усного мовлення: Навч. посіб./ О.Сербенська. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 204 с.
3. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет//Народознавство. – 1977. – № 38.
4. Чак С. Мовленнєвий етикет: ”Щасливецько“// Дивослово. – 1998. – № 10.
5. Hirsh E.D., Kelt J.F., Trefil J. The New Dictionary of Cultural Literacy: What Every American Needs to Know. – Boston – New York: Houghton Mifflin, 2002.

Кучеренко Е.Ф., кандидат филологических наук, доцент

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, Харьков

УКРАИНСКИЙ КОММУНИКАТИВНЫЙ ЭТИКЕТ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются вопросы обучения украинскому национальному коммуникативному этикету иностранных студентов. Нерешенные вопросы коммуникативного этикета обусловлены многими факторами: постоянными изменениями в национальной и межкультурной коммуникации, что определяет быстрое развитие современного общества; взаимодействием тенденций глобализации и желания следовать устойчивым национальным культурным особенностям; низким уровнем знаний участников коммуникации особенностей национальных культур. Украинский коммуникативный этикет имеет национальные исторические и современные характерные признаки, которые необходимо системно изучать и использовать в разнообразных коммуникативных ситуациях, которые возникают во время обучения иностранных студентов в Украине.

Ключевые слова: украинский национальный коммуникативный этикет, обучение иностранных студентов правилам украинского этикета, национальная и межкультурная коммуникация.

Kucherenko O., doctor of Philosophy, docent

Kharkiv national university of Civil Engineering and Architecture, Ukraine, Kharkiv

THE UKRAINIAN COMMUNICATIVE ETIQUETTE AT TRAINING OF FOREIGN STUDENTS

In the article training questions to the Ukrainian national communicative etiquette of foreign students are considered. Unresolved questions of communicative etiquette are caused by many factors: constant changes in national and intercultural communications that define the fast development of a modern society; interaction of tendencies of globalisation and desire to follow steady national cultural features; low level of knowledge of participants of communications of features of national cultures. The Ukrainian communicative etiquette has national historical and modern characteristic signs which it is necessary to study and use in various communicative situations which arise during training of foreign students in Ukraine.

Keywords: the Ukrainian national communicative etiquette, training of foreign students to rules of the Ukrainian etiquette, national and intercultural communications.

ВЗАЄМОДІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОМПОНЕНТА ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ У СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується культурологічний підхід до викладання іноземної мови у системі Moodle та взаємозв'язок культурологічного аспекту із новітніми технологіями. Також відзначається важливість підготовки здобувачів до культурного, професійного та особистісного спілкування з представниками країн з іншими соціальними традиціями, мовною культурою, передбачається також формування здатності розуміти ментальність носіїв мови, що вивчається, національну своєрідність країни, мова якої вивчається.

Ключові слова: культурологічний, метод, простір, порівняння, дистанційне навчання, бар'єр, Moodle.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства значущість вивчення іноземної мови зростає, загострюється потреба в оволодінні іноземною мовою як засобом спілкування, з'являються нові методи та засоби навчання, такі як система Moodle. Викладання мов у дистанційному навчанні включає в себе не тільки розуміння як продукту розвитку суспільства, а і як засобу формування його мислення та ментальності. Підхід до викладання іноземної мови у системі Moodle як відбиток соціокультурної реальності робить необхідним ознайомлення з культурним різноманіттям країни мови, що вивчається. Підготовка здобувачів до культурного, професійного та особистісного спілкування з представниками країн з іншими соціальними традиціями, мовною культурою передбачає також формування здатності розуміти ментальність носіїв мови, що вивчається, національну своєрідність країни, що вивчається, облік цих особливостей в практиці навчання іноземної мови й в формуванні особистості учня як суб'єкта міжкультурної комунікації.

Залучення культурознавчих компонентів під час навчання іноземної мови абсолютно необхідно для досягнення основної практичної мети – формування здатності до спілкування на мові, що вивчається. Таким чином, навчання спілкуванню іноземною мовою в повному розумінні цього слова має на увазі оволодіння соціокультурними знаннями та вміннями. Культурологічний підхід повинен виконувати п'ять функцій: що розвиває, навчальну, виховну, пізнавальну та професійну. Розробка прикладів реалізації культурологічного компонента у навчанні англійської мови за коштами проектної методики є **метою** даної роботи. Досягнення цієї мети зумовило постановку наступних завдань: розглянути проблему реалізації культурологічного компонента у навчанні англійської мови; визначити методи реалізації культурологічного підходу на заняттях у дистанційній формі; розробити приклади реалізації культурологічного компонента при навчанні англійської мови за коштами проектної методики.

Об'єктом дослідження є урок англійської мови на середньому етапі навчання. Предметом роботи є реалізація культурологічного компонента при навчанні англійської мови

в середній школі. В ході роботи застосовувалися такі теоретичні методи дослідження, як аналіз психолого-педагогічної, методичної, наукової літератури; а так само такі практичні методи, як метод спостереження, досвідчена робота і метод вивчення педагогічного досвіду. Теоретичні засади дослідження склали навчальні матеріали з лінгвістики англійської мови та міжкультурної комунікації, а також аналітичні роботи авторів з тих чи інших аспектів теми дослідження.

Сьогодення докорінно змінило вимоги до вивчення іноземних мов, та, як наслідок, до їх викладання. Сучасні фахівці в різних галузях знань потребують вміння функціонально користуватись іноземною мовою в будь-яких сферах життя, розглядають її як засіб спілкування, виходячи з того, що кінцевою метою спілкування є взаємне розуміння, що виникає між співрозмовниками. Отже, перед викладачами іноземних мов стоїть дуже відповідальне завдання – максимально розвинути комунікативні здібності студентів. Для його впровадження в щоденну мовну підготовку необхідно опанувати нові методи викладання, спрямовані на розвиток всіх чотирьох навичок володіння мовою, підготувати принципово нові навчальні матеріали, за допомогою яких можна дійсно навчити майбутніх фахівців ефективно спілкуватися. [1; 2] Оскільки технологічний процес не впливно розвивається і нові технології вже є невід'ємною частиною нашого повсякденного та освітнього життя, то хотілося б розглянути вплив культурологічного аспекту на викладання англійської мови у дистанційному навчанні.

Вплив культурологічного аспекту у викладанні мов широко розглянуто багатьма науковцями, але ми зустрілися із таким моментом, коли заняття проводяться дистанційно, як і спілкування із здобувачами і викладання матеріалу. Перед тьютором, що викладає будь-який предмет дистанційно постає декілька проблем-по –перше це відсутність візуального контакту, по-друге-не завжди вдається налагодити ефективність комунікації через низку факторів, по-третє – так звана “культурна різноманітність”. Користуючись визначенням антрополога Броніслава Маліновського: «Культура є інтегральною цілістю, що складається з інструментів і товарів споживання, творчих принципів різних соціальних груп, людських ідей і навичок, вірувань і звичаїв.» Тобто беручи за уваги це визначення можна зробити висновок, що різноманітність деяких принципів та навичок ускладнює деякі моменти культурологічного сприйняття іноземної мови. «Культурна різноманітність» може розумітись як та, що включає в себе широкий спектр відмінностей та звичок. Таким чином, при вивченні причин цього різноманіття ми бачимо, що при онлайн навчанні необхідно враховувати цілий ряд освітніх, культурологічних потреб студентів.

Оскільки процес комунікації вживлюється через внутрішньоособистісну, міжособистісну, міжкультурну та контекстну аспекти, існує велика можливість покращувати та моделювати навчання; однак в той же час існує ще велика складність у необхідності подолання більшої різноманітності бар'єрів. У наш час в Україні активно поширюється технологія дистанційного водночас з'являються деякі культурологічні бар'єри.

Різниця в контексті між навчальною та практичною мовою може призвести до слабкої успішності студентів. Нездатність ефективно відкликати та використовувати відповідні знання достатньої культурологічної та лексичної бази) або навіть через відсутність будь-яких знань взагалі. Поширена поява гаджетів та їх широкі можливості можуть подолати контекстуальну відстань та культурологічні відмінності якщо їх дія буде чітко та грамотно направлена тьютором та самим студентом.

Таким чином міжкультурної складова диктує необхідність пошуку нових психолого-педагогічних і методологічних рішень, спрямованих на формування міжкультурної комунікативної культури учня і «розширення» рамок навчального процесу шляхом «подолання бар'єрів» здобувачів дистанційної освіти у реальному міжкультурному контексті спілкування. Мова – це основний засіб, за допомогою якого одне покоління передає культурну спадщину іншому. [1;4] Насправді без мови культура, така, якою ми її знаємо, просто не існувала б. Мова можна розглядати і як прояв, і як продукт культури. Мова також може відігравати важливу роль як провісник поведінки й характеру особистості людей, що говорять багатьма мовами. І, нарешті, хоча процеси, за допомогою яких ми засвоюємо мову, є універсальними, різні культури сильно відрізняються один від одного в області що існує відносин і думок щодо засвоєння людиною мови. Розуміння взаємозв'язку між культурою і мовою потрібно також для того, щоб розуміти й вміти вести спілкування з людьми інших культур.

Культурологічний компонент в організації педагогічного процесу дистанційного навчання передбачає підвищення загального культурного рівня здобувачів шляхом введення в процес навчання ряду певних дисциплін. Ефективність використання культурологічного компонента в процесі навчання іноземної мови у системі Moodle є очевидною. Це веде до більш повного, глибокого осмислення специфічних явищ, що вивчається, незнання яких веде до недостатнього розуміння явищ, реалій, власне мови, що ускладнює проникнення в культуру іншого народу. культурологічного компонента відкриває широку дорогу для досягнення цієї мети. [1;2] Викладання іноземних мов в Україні переживає нині, як всі інші сфери соціального життя, важкий і складний період докорінної перебудови, переоцінки цінностей, перегляду цілей, завдань, методів, матеріалів і т.п. Новий час, нові умови вимагали негайного і докорінного перегляду як загальної методології, так і конкретних методів і прийняття викладання іноземних мов. Ці нові умови – «відкриття» України, її стрімке входження у європейську та світову спільноту, шалені стрибки політики, економіки, культури, ідеології, змішання і переміщення народів і мов, зміна відносин між українцями й іноземцями, абсолютно нові цілі спілкування – все це не може не ставити нових проблем в теорії та практиці викладання іноземних мов. Основною задачею викладання іноземних мов в Україні в даний час – є вивчення мови як реального та повноцінного засобу спілкування. та Вирішення цієї прикладної, практичної завдань можливе лише на фундаментальній теоретичній базі. Подолання мовного бар'єра недостатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. цього потрібно подолати бар'єр культурний. До компонентів культури, що несе національно-специфічне забарвлення, можна віднести як мінімум наступні: а) традиції (або стійкі елементи культури), а також визначаються як традиції в «соціонормативної» сфері культур обряди (виконують функцію неусвідомленого прилучення до відповідної в даній системі нормативних вимог); б) побутову культуру, тісно пов'язану з традиціями, внаслідок її нерідко називають традиційно-побутовою культурою.

Для реалізації лінгвокультурологічного підходу в навчанні англійської мови принципи культуродоліцільності і розвивального навчання є центральними. Це досягається наступними методами:

- Метод проблемних ситуацій і проблемних питань;

- Контент-аналіз і лінгвокультурологічний аналіз прислів'їв, приказок, фразеологізмів і характерних для англійців висловлювань;
- Метод освоєння всіх аспектів мови через призму культури;
- Метод привчання, призначений для вироблення навичок культури поведінки;[2. 3]

Наведемо кілька прикладів завдань, які виконуються на заняттях англійської мови, в рамках культурологічного підходу. Завдання на скоромовки дуже корисно як для розвитку дикції, тренування інтонації в англійській мові, але, головним чином, ефективно для визначення культурних концептів. Пропоновані скоромовки повинні відповідати наступним вимогам: насиченість фонових знань, можливість виявлення і аналізу культурних концептів, наявність близьких для носіїв мови явищ, подій і предметів. Студенти повторюють і заучують запропоновані скоромовки, а також аналізують їх культурний підтекст.

В результаті аналізу фразеологізмів, прислів'їв та приказок, можуть бути виявлені наступні відмітні особливості і риси характеру жителів Великобританії. По-перше, особливості особистого життя. Для Великобританії характерна наявність великої кількості красивих будинків і старовинних замків, жителі вважають за краще проживання в своєму окремому будинку, про що свідчать особисті спостереження і висловлювання «My home is my castle, що в перекладі означає» Мій будинок – моя фортеця (дослівно «замок»), люблять показати прихильність до сім'ї (бесіди про дітей, відпустці – звичайна справа).

По-друге, ділова культура, яка характеризується визначеністю, впорядкованістю, обов'язковістю, підлеглі з керівництвом знаходяться на порівняно короткій дистанції. Привітність («Keep smiling») – «Посміхайтесь завжди і всюди» і ввічливість» Thank you for calling («-) Спасибі за ваш дзвінок і багато інших прикладів.

По-третє, якості особистості. Традиційно англійцям приписують такі якості, як егоцентричність – займенник «я» – «I» пишеться з великої літери, на відміну від російської мови, в якому займенник «Ви пишеться з великої літери, що свідчить про повагу співрозмовника. You Are What You Eat –«ти те, що ти їси», It's a Piece of Cake! «Що може бути легше, ніж з'їсти кусок пирога»It say «I do»-згодна вийти заміж.

Дані завдання, засновані на методах компаративістики (рейтинг за мовою, культури, історії України і Великобританії) показують, що освоєння малих форм мовного фольклору дозволяє учням «зануритися» в культуру країни мови, що вивчається, що, в свою чергу, служить імпульсом до більш глибокому проникненню в власну культуру. Отже, вивчаючи англійську мову, ми не тільки долучаємося до культури в загальному сенсі, а й набуваємо можливість порівняння з особливостями своєї культури

Мовні і культурні проблеми викликають невдоволення, етнічні сутічки. Всі ці причини зумовлюють особливий, навіть небувалий раніше, інтерес до міжкультурної комунікації. Найзручніше організовувати цю роботу через проектну діяльність. Регулярне використання комплексу вправ на основі прагматичних матеріалів є ефективним засобом формування культурологічної компетенції студентів. Для того щоб сформувати навички аудіювання можна використовувати автентичні аудіо – та відеоматеріали. Використання в уроках вище названих засобів і засобів навчання формує культурологічну компетенцію здобувачів і виконує найважливішу вимогу комунікативної методики – представити процес оволодіння мовою як осягнення живої іншомовної культури.

Навчання іноземної мови в рамках культурологічного підходу можна визначити як спільну діяльність викладача і студентів, викладач передає знання, вміння і навички, а студенти засвоюють ці знання, вміння і навички.

Реалізація культурологічного підходу дає можливість переосмислити специфіку викладання іноземної мови дистанційно, онлайн. Центральними проблемами методик викладання іноземної мови є питання визначення цілей, а також змісту навчання, адекватного їм, при розробці яких найбільш ефективними виявляються ідеї навчання не просто мови, а іншомовної культури в широкому сенсі цього слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура>
2. Василенко І.О., роль зіставлення мов і культур у формуванні іншомовної компетентності. – К. 2014 – 3 с.
3. Елизарова Г.В. Культурологічна лінгвістика (Досвід дослідження поняття в методологічних цілях) / Г.В. Елизаров. – Спб.: Бельведер, 2009. – 197 с.
4. Крилова Н.Б. Культурологія утворення / Н.Б. Крилова. М.: Народна освіта, 2010. – 201 с.

Чемоданова М.Ф., канд.філол.наук, доцент
Национальный фармацевтический университет, Харьков

ВОЗДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СИСТЕМЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье исследуется культурологический подход к преподаванию иностранного языка в системе Moodle и связь культурологического аспекта с новейшими технологиями. Также отображается важность подготовки студентов к культурному, профессиональному и личностному общению с представителями стран с другими социальными традициями, языковой культурой, что предусматривает также формирование способности постигать ментальность носителей языка, который изучается.

Ключевые слова: культурологический метод, пространство. сравнение, дистанционное обучение, барьер, Moodle.

Chemodanova M.F., PhD, associate professor
National Pharmaceutical university

INTRODUCTION OF CULTUROLOGICAL COMPONENT INTO THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE BY MEANS OF DISTANCE LEARNING SYSTEM

The article researches the culturological approach to the foreign language teaching in the Moodle system and the interdisciplinary points of the culturological aspect with the latest technologies. It also shows the importance of preparing the miners for cultural, professional and personal communication with representatives of countries with other social traditions,

language culture, and also provides for the formation of the ability to understand the mentality of native speakers, the national identity of the country which language is being studied.

Key words: *culturological, approach, foreign language, distance learning, barrier.*

УДК 17.024

Волик Н.Г., старший викладач

Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка, Полтава

ЧИТАЦЬКІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ ПОЛТНТУ ІМ. ЮРІЯ КОНДРАТЮКА)

Студентство – це особлива категорія читачів. Від них залежить наше майбутнє та майбутнє нашої країни, напрямки і темпи суспільного розвитку, прогрес науки та культури. Зміст читання сучасного студентства визначає духовне обличчя майбутнього людства.

Ключові слова: *студенти, читання, культура, розвиток, прогрес, самовдосконалення, виховання.*

Молодь – це майбутнє людства, а наша молодь – це наше майбутнє. І тому ми зобов'язані дбати про молодь, забезпечуючи тим самим майбуття як собі, так і своїй державі та людству в цілому. Відповідно, якщо ми бажаємо світлого, хорошого, доброго майбуття, то й до виховання молодого покоління сьогодні потрібно ставитися більш відповідально, зважено, турботливо. Нажаль, з боку нашої держави ми не спостерігаємо достатнього піклування про долю сучасної молоді, а значить і майбутнього нашої держави. Не дивно, що молодь віддана впливу «педагогічної стихії» масової культури. А звідси, і відповідні взірці для наслідування: наркотики, алкоголь, тютюнопаління, секс тощо. Звичайно, що серед молоді не всі сповідають принципи: «день прожив – і слава богу». Молодість – це період вибору власних ціннісних орієнтирів, пошуку особистістю свого шляху в житті, врешті, творення власного «Я». Тому так важливо для всіх нас, щоб молоді люди мали змогу працювати над собою, вдосконалюючи себе. Особливо це стосується, звичайно ж, студентської молоді, бо студентський вік – це період формування системи ідеалів, цінностей і орієнтирів людини [1].

Актуальність нашої теми зумовлена, перш за все, різноманітними суспільними перетвореннями, що постійно відбуваються під впливом соціально-економічних і культурних змін, які й призвели до зміни багатьох ціннісних орієнтирів мешканців нашої держави в цілому і молоді зокрема. На сьогодні особливо важливим є виховання відповідальної, ініціативної, творчої особистості, з високим рівнем моральності. Тому, на нашу думку, аналіз читацької зацікавленості сучасного студентства може стати досить точним мірилом усіх процесів, що характеризують сучасний стан суспільних відносин у нашій державі. До того ж, вивчення читацьких пріоритетів студентів має значний як науковий, так і практичний інтерес, бо ж саме у студентському віці найяскравіше відбувається

© Волик Н.Г., 2018

самовираження особистості в різних життєво важливих сферах: навчанні, майбутній фаховій діяльності, культурі, політиці тощо. Читання в усі часи займало особливе місце в інтелектуальному й духовному розвитку молоді людини. Воно сприяє розширенню світогляду, робить життя більш насиченим, більш яскравим.

Книга завжди була і до сьогодні залишається – джерелом інформації. Важко уявити собі молоду людину, і особливо зі студентського кола, яка хотіла б досягнути успіху у житті й при цьому не прагнула б до знань. Читання – дуже специфічна форма мовного спілкування людей, яке відбувається за допомогою друкованих чи рукописних текстів. Читання – більш творчий процес, більш ефективний засіб виховання та навчання, ніж аудіовізуальні види комунікацій. Читання – феномен цивілізованого життя суспільства, одна з основних його відзнак [2]. За період існування книги читання стало повсякденною діяльністю для більшості членів суспільства, особливо, звичайно ж, нашого.

Ставлення до читання дуже змінювалося на протязі культурного розвитку людства. Але, здається, ніколи не виникала велика розбіжність думок щодо ролі читання у культурному житті. Коли б зробити зріз будь-якої епохи чи країни, то ми дістали б весь можливий спектр оцінок – від вихвалання читання, як чи не найліпшого й найщасливішого проведення часу, аж до презирливого означення читання, як «найгіршої форми нічого не робити» (А. Шопенгауер). Дуже важливим явищем, що характеризує ставлення читача до книги, є факт існування у даного читача улюбленої книги. Через улюблену книгу кожен читач стає причетним до цілої книжкової культури, стає потенційним бібліофілом. Читання, як один із засобів формування індивідуальної свідомості й світогляду людини, у свою чергу, віддзеркалює в собі соціальний і духовний стан суспільства. Особистість читача – це перш за все особистість громадянина кожної конкретної держави, її культури та рівня розвитку [3]. Література та читання можуть і повинні виконати місію підтримки й розвитку юнаків та дівчат, як спадкоємців і творців культури. Нажаль, зараз, у наш час, важко знайти людину, яка читає не тільки навчальну та професійну літературу, але й захоплюється художньою, особливо класикою.

Виходячи з вище означеного, ми вирішили дізнатися думки студентів нашого технічного університету з приводу читання та його ролі в їхньому житті. Для цього було проведено навчальні соціологічні дослідження серед студентів денної форми навчання методом анкетного опитування. Результати опитування студентів показали нам наступну картину читацьких інтересів, притаманних нашому студентству.

Насамперед, книга залишається для наших студентів важливим джерелом інформації, незважаючи на засилля ЗМІ, перш за все на електронних носіях, прогрес у галузі комп'ютерних технологій, які призвели до створення глобальних мереж з миттєвим доступом до будь-яких банків даних. З усіх опитаних тільки 3% студентів ПолтНТУ зовсім не ходять до бібліотеки; 37% – відвідують бібліотеку, щоб знайти матеріали, необхідні для виконання навчальних завдань; 26% – за книгами та іншими матеріалами, пов'язаними з особистими інтересами; 11% – щоб познайомитися з новинками літератури; 9% – щоб отримати оперативну інформацію про події у світі та 3% – щоб познайомитися з книжковими виставками.

В бібліотеці студенти потребують завжди різну літературу: найчастіше потреба виникає у підручниках та навчальних посібниках (39%); далі йдуть – новинки художньої

літератури (23%); майже на рівні з художньою – стоїть науково популярна (20%); далі йде гаузуєва (15%) і на останньому місці – класика (3%).

Наша студентська молодь читає літературу з різної тематики, а це показує, що студентство розвивається різнобічно. Ось, для прикладу, отримані результати нашого соціологічного дослідження: психологія цікавить – 16%, 10% – життя суспільства, 12% – економіка, 15% – інформація, пов'язана із захопленнями (хобі), 9% – культура, 7% – політика, 7% – маркетинг, 7% – гроші, 7% – краса і спорт, 3% – історія, 3% – менеджмент.

З нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що любов до книги закладається ще в дитинстві. З усіх опитаних – 30% студентів вважають, що саме те, що рідні читали з ними книжки в дитинстві вплинуло на них дуже сильно; 57% – вважають, що частково вплинуло, а частково вони самі себе розвивали (самовдосконалювали) і лише 13% – думають, що це не вплинуло на їхнє ставлення до літератури взагалі.

Особливо цікавою інформацією є те, що ми дізналися про найпопулярніших, серед наших студентів, письменників та їх твори: Пауло Коельйо та його твори: «11 хвилин», «Алхімік», «Відьма з Портебелло» та «Диявол і сеньйорита Прим»; Еріх Марія Ремарк: «На західному фронті без перемін», «Три товариша»; Еріх Фромм: «Любовь», «Бегство от свободы»; Федір Достоєвський: «Ідіот»; Карнегі; Умберто Еко: «Імя розы». В цілому, наші студенти віддають перевагу іноземним, у тому числі й російським, авторам. Для більшості респондентів мова книжок для читання – не важлива.

Також ми дізналися, що у вільний час студентство не завжди «прагне до читання». Дослідження показало, що у вільний час наша студентська молодь найчастіше: дивиться телевізор і слухає музику (20%); займається на комп'ютері (15%); відвідує клуби й дискотеки (13%); гуляє на природі (10%); відвідує кінотеатри й музеї (9%); має домашні справи (6%); відпочиває на дивані (6%); займається спортом (5%); зовсім не має вільного часу (3%) і лише 8% – читає для душі.

Але з відповідей на питання «Що Вам заважає читати?» – можна зробити висновок про те, що студентство розуміє, важливість читання, але не завжди на це в них є час (завжди є якісь причини). Тобто, молодь усвідомлює цю проблему, а це вже шлях, який лежить на півдорозі, до розв'язання самої проблеми: 39% – впевнені, що їм не вистачає часу; 24% – розуміють, що самі не хочуть читати; 26% – заважає непосидючість і лише в 11% – є цікавіші заняття.

На сам кінець хочемо сказати, що книга в житті наших студентів займає дуже важливе місце. Для когось це – релакс і засіб сприйняття світу (4%), для когось – естетична та душевна насолода (33%), для інших – тренування розуму (26%), інколи книга – це спосіб вільно провести час (20%), або ж це – комфортний простір (17%).

Отже, проаналізувавши весь масив отриманих відповідей, ми можемо зробити загальні висновки.

По-перше, наші студенти високо цінують важливість книжок та читання у своєму житті та становленні. Як на технічну специфіку нашого навчального закладу, то можна з впевненістю відзначити високу читацьку активність студентів ПолтНТУ.

По-друге, незважаючи на обмаль часу, наші студенти читають не тільки навчальну чи фахово спрямовану літературу, вони досить різнобічно розвиваються: займаються само-розвитком та самовдосконаленням.

Отже, розуміння нашими студентами важливості читання та прагнення до постійного самовиховання, культурного самовдосконалення дає нам змогу зробити висновок про те, що у нас з вами є надійне майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гіровська І.В. Ціннісні орієнтації студентської молоді [Електронний ресурс] / І.В. Гіровська, 2012. – Режим доступу до ресурсу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npdntu_pps/2012_11/girovsk.pdf.
2. Баркер Р., Эскарпи Р. Жажда чтения. – М.: Книга, 1979. – 143 с.
3. Василюк Р.А. Духовний світ сучасної української молоді: аспекти, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / Р.А. Василюк. – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/education/38899/.

Волк Н.Г., старший преподаватель

Полтавский национальный технический университет им. Юрия Кондратюка, Полтава

ЧИТАТЕЛЬСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНТОВ ПОЛТНТУ ИМ. ЮРИЯ КОНДРАТЮКА)

Студенты – это особенная категория читателей. От них зависит наше будущее и будущее нашей страны, направления и темпы общественного развития, прогресс науки и культуры. Содержание и смысл чтения современного студенчества определяет духовное лицо будущего человечества.

Ключевые слова: студенты, чтение, культура, развитие, прогресс, самосовершенствование, воспитание.

Volyk N.G., senior lecturer

Yuri Kondratuk national technical university, Poltava, Ukraine

READING PRIORITIES OF MODERN STUDENTS (ON THE EXAMPLE OF STUDENTS OF THE POLTAVA YURI KONDRATUK NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY)

Students are a special category of readers. Our future and the future of our country, the direction and pace of social development, the progress of science and culture depend on them. The content and meaning of reading contemporary students is determined by the spiritual person of future humanity.

Key words: students, reading, culture, development, progress, self-improvement, upbringing.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕКСТОВО-КОММУНИКАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ НА ПРОДВИНУТОМ ЭТАПЕ

Статья посвящена текстово-коммуникативному обучению русскому языку как иностранному на продвинутом этапе, согласно которому учебные тексты разных жанров и стилей рассматриваются как носители лингвистической и экстралингвистической информации. Такие тексты одновременно являются эффективным средством практического овладения языком на всех его уровнях в разных сферах общения.

Ключевые слова: *текст, русский язык как иностранный (РКИ), текстово-коммуникативное обучение, учебно-профессиональная ориентированность, стиль.*

Среди важных методических проблем преподавания русского языка как иностранного, связанных с улучшением качества процесса обучения, является систематизация и продуманное использование учебного материала с учетом уровня подготовки и коммуникативных потребностей аудитории в соответствии с определенным этапом изучения языка. При этом одной из актуальных задач организации работы с иностранными студентами продвинутого этапа есть разработка принципов подбора учебных текстов разных жанров и стилей с высокой степенью информативности и содержательности. Именно текст в отличие от слов и словосочетаний может быть одновременно источником новой информации и материалом для овладения всеми видами речевой деятельности, формирования навыков анализа, размышления, ведения дискуссии, создания диалогов, микротекстов и др. В научной литературе текст традиционно рассматривается как «многоаспектный феномен, обладающий множеством признаков, таких как смысловая завершенность, целенаправленность, связность, непрерывность, цельность...», как база для обучения чтению, усвоения специальной лексики, грамматики, стилистических особенностей...» [1,112].

Работа с иностранными учащимися в современных условиях нередко интенсивного образовательного процесса требует максимально мотивировать текстовую деятельность, не сводя ее только к чтению и выполнению лексико-грамматических заданий, а учитывать, прежде всего, интересы и полезность для коммуникации в сфере будущей специальности.

Цель данной статьи – актуализировать роль и значение текста как основной единицы на продвинутом этапе изучения РКИ, выделить принципы и критерии подбора текстов, способствующих усвоению лингвистических и экстралингвистических знаний, необходимых для решения различных коммуникативных задач.

На сегодня методика обучения иностранным языкам достигла больших успехов, о чем свидетельствуют научные труды многих ученых: Леонтьева А.А., Щукина А.Н., Новикова Л.А., Ильенко С.Г., Бобылева Б.Г., Донской Т.К. и других. Но нынешнее общество диктует необходимость поиска новых подходов и путей совершенствования учебного

процесса, среди которых наиболее известны интенсификация, оптимизация, минимизация и другие, которые касаются чаще всего проблем ограниченного количества времени, разного уровня подготовки учащихся в группе и т.д. В контексте сказанного вопрос методической организации работы с текстом на продвинутом этапе преподавания РКИ является очень существенным. На наш взгляд, текстово-коммуникативная учебная деятельность должна учитывать:

- стилистическую дифференциацию и разножанровость текстов, взятых, к примеру, не только традиционно с художественной литературы, а из интернет-ресурсов, средств массовой информации, научных источников (статьи, репортажи, интервью, блоги, эссе и др.), которые смогут обеспечить «... продвижение студентов от понимания предметно-логического содержания через предметно-образное к формированию собственной мысли о прочитанном» [2,75]. При этом можно использовать как адаптированные, так и аутентичные тексты;

- содержание и тематическую направленность учебного материала, отдавая предпочтение текстам, посвященным описанию явлений, понятий и процессов, происходящих в наши дни и касающихся актуальных вопросов разных сфер жизни: общественно-политической, моральной, культурной, научно-технической, бытовой. Это в свою очередь позволит создать в аудитории атмосферу дискуссии, аналитического размышления, оценки, суждения и в целом будет мотивировать учащихся высказать свое мнение и продемонстрировать интерес к обсуждаемой проблеме;

- дидактичность, способность текстов эстетически воздействовать на иностранных студентов, которые смогут через познание системы языковых средств получить представление о нормах, правилах поведения и общения в иноязычной культурно-общественной среде, то есть получить одновременно с лингвистическими и часть экстралингвистических знаний;

- учебно-профессиональную направленность текстов, способствующих овладению специальной научной лексикой: терминологией, профессионализмами, научной фразеологией, а также развитию интереса к будущей специальности. Известно, что для научных текстов характерны объективность, логичность, информативность, точность, употребление вставных слов и словосочетаний для связного построения текста, знание которых облегчит иностранным студентам подготовку как устных выступлений, так и написание учебно-научных работ: рефератов, курсовых и дипломных проектов. Наведем примеры некоторых лексических единиц, наиболее широко употребляемых в научной коммуникации: на наш взгляд; таким образом; например; кроме того; следует отметить, что...; иными словами; безусловно; очевидно, что...; из этого следует, что...; с одной стороны..., а с другой – ...; как известно; итак; в первую очередь; как показывает анализ (практика)...; в зависимости от; в ходе исследования; как правило; по мнению ученых; можно с уверенностью утверждать, что... и др.

Для глубокого осмысления учебного текста необходимо обеспечить, в первую очередь, его понимание на лексико-семантическом и содержательном уровне. С этой целью многие преподаватели предлагают студентам выполнить перед началом работы с текстом задания, направленные на улучшение восприятия информации. Одним из эффективных способов подготовки студентов к анализу текстового материала является предварительное обсуждение его основных и интересных моментов, акцентирование внимания на

ключевых словах и новой лексике, употребляемой в тексте. Главный принцип составления уже послетекстовых упражнений — это постоянное привлечение внимания к содержанию текста через альтернативные и оценочные вопросы, развитие умений выделять в нем основные смысловые части и анализировать полученную информацию. Кроме того, работа с текстом должна иметь коммуникативную направленность, связанную с «... активизацией мыслительной и учебной деятельности учащихся, диалогом с преподавателем, участием всей группы в обдумывании решения поставленных проблем, способствующих рассмотрению предложенной в тексте ситуации...» [3, 52].

Что касается научных текстов по специальности и будущей профессиональной деятельности, то их, как правило, вводят в учебный процесс, когда иностранные студенты уже достигли элементарного уровня владения русским языком, но эти тексты все равно остаются сложными для их понимания. Поэтому к текстам такого стиля нужно применять разные виды работы, каждый из которых имеет свои особенности. Общей целью всех текстовых заданий – это заинтересовать студентов, дать им возможность воспринять текст в целостном виде, не начиная при этом с перевода отдельных слов или выполнения лексико-грамматических упражнений. Работая с научным текстом, особое внимание стоит обратить на изучение и толкование терминов и терминологических сочетаний, используемых в нем, не изолируя их от текста, поскольку « необходимо, чтобы термин проявил свое основное значение в контексте. Преподаватель может предложить студентам обратиться к словарю только в том случае, если контекст не проясняет значения слова. Нецелесообразна также семантизация терминов с помощью языка-посредника (например, английского языка), так как большинство студентов владеют им только на элементарном уровне, позволяющий вести общение на повседневные темы, ... поэтому учащиеся не способны понять значение того или иного термина на языке-посреднике» [4, 27].

Также через систему профессионально ориентированных письменных и устных заданий следует дать студентам полезные знания о специфике научной коммуникации, которая состоит не только в использовании соответствующих лексико-грамматических конструкций и речевых оборотов, но и в культуре подачи информации и работы с ней в разных научных жанрах, а именно:

- умение оформлять цитаты. Как известно, существует два основных вида цитат – это прямые (дословное цитирование чужой речи в тексте) и косвенные (перефразированное цитирование, имеющие свои особенности введения в текст подобно правилам трансформирования прямой речи в косвенную);
- оформление ссылок на другие источники с помощью квадратных скобок и цифр, указывающих на порядок цитированного источника в списке литературы и его страницы;
 - написание аннотации и ключевых слов к научному тексту;
 - составление плана, тезисного пересказа текста;
 - деление текста на абзацы как смысловые части, связанные между собой с учетом коммуникативного намерения и основной мысли;
 - понимание и самостоятельное использование цифр, сокращений и символики в тексте (например: и т.д., и др., и т.п., [], ...¹, 1.1., 2.1.1., VI).

Кроме того, на продвинутом этапе обучения русскому языку очень важно научить иностранных студентов конспектировать литературу, писать короткие научные

сообщения и рефераты, составлять терминологические словари, готовить доклады на основе прочитанных источников, интернет-ресурсов.

Художественные и публицистические тексты существенно отличаются от научных прежде всего тем, что они могут вызывать эмоциональную реакцию и отклик, развивать образное мышление, иметь морально-этическое воздействие на обучающихся и выполнять целый ряд других функций, демонстрируя при этом неограниченный потенциал русского языка. Тексты указанных выше стилей позволяют построить учебный процесс по принципу активной коммуникативности через их тематическое разнообразие и сферы для общения: бытовую, социально-культурную, общественно-политическую, морально-воспитательную и др. При этом можно использовать разные приемы работы: ролевые игры, диалоги, полилоги, лексические упражнения с заданиями вставить пропущенные по смыслу слова, словосочетания, фразеологизмы; построить мини-тексты в зависимости от коммуникативных ситуаций и поставленных задач и т.д.

Преподаватель может обратиться к художественным и публицистическим текстам, где отражены культура и традиции русского народа или так званный национальный колорит; реальные жизненные ситуации как фрагменты действительности, требующие обсуждения, размышления, оценки; научные открытия и достижения. Такой тематический диапазон сможет обеспечить эффективный коммуникативный процесс обучения РКИ, который должен основываться на принципе «... знания не отдельных единиц языка и способов их употребления в речи, ибо этого недостаточно для пользования языком как средством общения. Необходимо познание мира изучаемого языка, той культуры, которой пользуется его носитель для отображения окружающей действительности» [2, 71].

Еще один вид современной коммуникации, на который следует обратить внимание при работе с иностранными студентами, это Интернет как новый тип общения со своей спецификой. Текстовые сообщения, чаты, блоги, электронная почта неразрывно связаны с жизнью и профессиональной деятельностью каждого человека. Языковые особенности интернет-жанров состоят в нарушении норм литературного языка, противоречивости в стиле написания и подачи информации. Так, например, технические ограничения на количество слов привели к появлению аббревиатур, сокращений, словесных игр, сознательных пунктуационных и орфографических ошибок. Некоторые исследователи считают, что электронная почта плохо влияет на образование молодого поколения, другие же утверждают, что виртуальное общение по-своему развивает навыки мышления и письма. Эти вопросы можно предложить иностранным студентам для обсуждения, проанализировав интересные примеры онлайн-текстов, подчеркнуть преимущества и недостатки интернет-коммуникации в сравнении с традиционными формами общения. Иностранные учащиеся могут поделиться собственным опытом написания SMS сообщений, электронной переписки, ведения блогов в их стране, сопоставляя с правилами интернет-коммуникации русскоязычных пользователей.

Таким образом, текстово-коммуникативное обучение РКИ на продвинутом этапе, построенное с учетом разных стилей, жанров, тематики, содержания, учебно-профессиональной направленности, новизны и комплекса упражнений и заданий, позволяет создать развивающую речевую среду и условия для эффективного усвоения иностранными студентами необходимых лингвистических и экстралингвистических знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Теория и практика преподавания иностранных языков в неязыковом вузе: сб. науч. ст. Вып.2 /под общ. Ред. Л.В.Хведчени. – Минск: БГУ, 2010. – С.112-116.
2. Иванова Т.М. Применение учебных лингвострановедческих текстов в преподавании русского языка как иностранного в аспекте межкультурной коммуникации // Филология, история, востоковедение: Ученые записки Заб. ГГПУ, 2006. – Вып.3. – С. 70-76.
3. Ельмуратова Г.Н. Текст как дидактическая единица обучения русскому языку // Сб. науч. материалов: Евразийский нац. ун-т им. Л.Гумилева, 2016. – с. 221-224.
4. Сашина А.С. К вопросу об использовании учебно-научных текстов на этапе предвузовской подготовки студентов-иностранцев // Материалы II Всероссийской научно-методической конференции с международным участием. –Тамбов, 2012. – 170 с.

Кондратюк О.С., асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТЕКСТОВО-КОМУНІКАТИВНОГО НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ВИСОКОМУ РІВНІ

Стаття присвячена текстково-комунікативному навчанню російської мови як іноземної на високому рівні, згідно з яким навчальні тексти різних жанрів і стилів розглядаються як носії лінгвістичної і екстралінгвістичної інформації. Такі тексти одночасно є ефективним засобом практичного оволодіння мовою на всіх її рівнях у різних сферах спілкування.

Ключові слова: текст, російська мова як іноземна (РЯІ), текстково-комунікативне навчання, навчально-професійне спрямування, стиль.

Kondratyuk O.S., assistant

Kyiv national Taras Shevchenko university, Kyiv

THE EFFECTIVENESS OF TEXT-COMMUNICATIVE TRAINING OF RUSSIAN LANGUAGE AS FOREIGN ON THE ADVANCED STAGE

The article is devoted to text-communicative teaching of Russian as a foreign language at an advanced stage, according to which educational texts of different genres and styles are regarded as carriers of linguistic and extralinguistic information. Such texts are at the same time an effective means of practically mastering the language at all its levels in different spheres of communication.

Key words: text, Russian as a foreign language (RFL), text-communicative training, educational-professional orientation, style.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті розглядаються місце та роль соціокультурних чинників у процесі викладання української як іноземної, зв'язок лінгвістичної та екстралінгвістичної компетентностей, що базується на знаннях національно-етнічних особливостей країни, мова якої вивчається.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, міжкультурний діалог, комунікативні навички, національний характер, носій мови.

Вивчення іноземної мови є головною передумовою досягнення адекватного взаєморозуміння між співрозмовниками, які належать до різних культур. Іноземна мова сприяє спілкуванню, розвитку особистості, задоволенню її індивідуальних пізнавальних здібностей, соціальних потреб, а також відкриває інший культурний світ і дає можливість осягнути складність та багатогранність рідної мови крізь призму іноземної культури. Завдання студентів, що опановують іноземну мову, – усвідомити різницю між їхньою рідною та іноземною культурами. Важливо оволодіти не лише вербальними засобами комунікації, а й дізнатися про особливості невербальної поведінки носіїв іноземної мови в різних комунікативних ситуаціях.

Сьогодні не пропонує особистості легких шляхів інтеграції в соціальну систему, а невпинний суспільний розвиток потребує адаптації до нових умов життя, набуття комунікативних навичок, докладання великих зусиль, терпимості. У контексті глобалізації та зростання ролі міжкультурного діалогу сучасній людині важко реалізувати свій потенціал без знання іноземних мов. Щоб бути поза конкуренцією та відповідати вимогам сучасності в період збільшення економічних та політичних контактів із зарубіжними країнами, дедалі частіше виникає потреба в здобутті нових знань, в опануванні іноземної мови.

Формування у студентів соціокультурного компонента передбачає не лише ознайомлення з історією, традиціями, звичаями країни, мова якої вивчається, а також є метою їхньої підготовки до культурного діалогу у світі та соціумі.

Метою статті є наукове обґрунтування можливих шляхів реалізації лінгвокраїнознавчого підходу до вивчення іноземної мови, спрямованого на активізацію свідомої, творчо-пошукової діяльності студентів.

Соціокультурний принцип передбачає вивчення мови на основі української культури, відображеної у міфології, традиціях і звичаях, фольклорі, в авторських творах, а також у перекладній літературі.

Соціокультурну компетентність на засадах комунікативних умінь та навичок у процесі вивчення гуманітарних дисциплін досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні

педагоги. Більшість із них вважає соціокультурну компетентність важливою складовою частиною загальнокультурного розвитку суспільства.

Теоретичне підґрунтя для формування соціокультурної компетенції особистості закладено в працях зарубіжних авторів: М. Бірама, Дж. Вальдеса, Ж. Зарат, М. де Карло, В. Сафонові, П. Сисоева, М. Бердяєва, а також українських дослідників: С. Ніколаєва, О. Першукова, В. Сухомлинського, А. Глузман, С. Савченко тощо.

Однак у психолого-педагогічній літературі існують різні дефініції поняття соціокультурної компетентності.

Так, В. Сафонова визначає, що соціокультурна освіта є запорукою успішного формування професійної іншомовної комунікативної компетенції за умови реалізації принципу дидактичної культуровідповідності, який передбачає відбір і впровадження в навчальний процес культурознавчого матеріалу, що формує соціокультурну основу навчально-методичного комплексу з іноземної мови [5, с. 30].

О. Коломінова розглядає соціокультурну компетенцію як систему уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, мова якої вивчається, а також систему навичок та вмінь узгоджувати свою поведінку згідно з цими знаннями [1, с. 33].

М. Максимець розуміє соціокультурну компетенцію як здатність особистості через адекватне розуміння та повагу до інших мов, культур і релігій виявляти активну й відповідальну життєдіяльність у соціумі на засадах демократичності, гуманізму, толерантності тощо [3, с. 10].

П. Сисоев трактує соціокультурну компетенцію як рівень знань соціокультурного контексту використання іноземної мови, а також досвід спілкування й використання мови в різних соціокультурних ситуаціях [6, с. 20].

Таким чином, проаналізувавши все вищесказане, можна зробити висновок, що соціокультурна компетентність нерозривно пов'язана з вивченням іноземної мови.

Підручники та навчальні посібники з іноземної мови мають містити навчальний матеріал (тексти для читання та аудіювання, зразки діалогів, мовленнєві зразки й формули, навчально-комунікативні ситуації, ролі) для опанування моделей комунікативної поведінки, щоб уникнути непорозуміння у спілкуванні з носіями відповідної мови, оскільки, перебуваючи за кордоном, майбутні фахівці мають бути спроможними влаштуватися без проблем у готелі, звернутися до лікаря, обміняти валюту, скористатися громадським транспортом, зробити покупки в будь-якому супермаркеті, поїти в закладах громадського харчування, орієнтуватися в міжнародних аеропортах. Саме тому при вивченні іноземної мови слід зосередити увагу на формуванні відповідних мовленнєвих навичок у контексті соціокультурної компетентності.

Для цього в процесі вивчення української мови необхідно говорити про реалії внутрішнього життя в Україні, порівнювати та зіставляти риси національного характеру, моральні принципи, стилі поведінки, систему пріоритетів різних країн.

Ефективність процесу формування соціокультурної компетентності може бути забезпечена шляхом максимального залучення студентів до навчальної діяльності, що створює умови для професійно орієнтованого та міжкультурного спілкування.

Вивчення іноземної мови – довгий і складний процес, мета якого – набуття комунікативних навичок. Лінгвістична компетентність нерозривно пов'язана з формуванням соціокультурної, яка базується на вивченні звичаїв, етикету, соціальних стереотипів, історії

та культури носіїв мови, а також умінні скористатися здобутими знаннями в процесі спілкування. Особливості формування такої компетентності полягають у специфічній спрямованості занять з мови, які проводяться в контексті міжкультурної взаємодії.

Залучення студентів до країнознавчої та соціокультурної інформації дає стимул для самостійної роботи, сприяє зміцненню мотиваційної сфери оочих вивчити іноземну мову, а також є необхідною умовою повноцінного життя в іншій країні. Слід відзначити, що ця інформація подається також і з гуманістичною метою: виховати у студентів, що приїхали з різних країн, бажання мирно і без взаємної дискримінації існувати в одному соціумі, з цікавістю сприймати чужу культуру, а також містить позитивну установку до народу – носія мови, що вивчається.

На заняттях з української мови як іноземної важливо надавати перевагу роботі в малих групах, дискусіям, мозковому штурму, презентаціям, інсценізаціям, рольовим, діловим іграм, за допомогою яких формується комплекс комунікативних навичок і водночас уміння відчувати партнера, ідентифікувати себе з ним, знаходити способи досягнення позитивного кінцевого результату. Беручи до уваги загальний рівень студентів, бажано обирати нескладні завдання, які вимагали б від них уміння легко та швидко адаптуватися до умов, запропонованих ситуацією, а також використовувати імпрровізацію.

Слід брати за основу автентичні тексти (уривки з художніх творів, газетні статті, рекламні оголошення, репортажі тощо). Як показує практика, інтерв'ю, написання листів, пошук додаткової інформації – це також ефективні засоби формування соціокультурної компетентності студентів.

Відомо, що мова відображає характер народу. У ній відбито його національні звичаї, традиції, історична пам'ять, тісно пов'язана з майбутнім, яке виростає з минулого. Розуміння ролі мови в житті українського народу визначає естетичне кредо Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Остапа Вишні, Олександра Довженка, Василя Симоненка, Ліни Костенко тощо.

Крім того, дуже важливо, на наш погляд, щоб кожне заняття з української мови було наповнене позитивними емоціями, насичене багатим лексичним матеріалом, цікавими завданнями. Необхідно спонукати студентів до висловлення власних думок щодо персонажів твору, їхніх учинків, життєвих колізій; працювати над розвитком творчого мислення, прищеплювати любов до українського слова, традицій, звичаїв, цінностей українського народу. Завдання викладачів полягає в тому, щоб мотивувати процес вивчення української мови як іноземної, зробивши його максимально доступним, різноманітним і пізнавальним.

На думку Я. Д. Ісаєвич, «...розуміння культури неможливе без вивчення її мовного коду, ролі мови як форми самовираження культури і засобу її інформування. Саме мова є важливим чинником етнонаціонального розвитку»[1]. І з цим не можна не погодитися.

Під час навчання української мови як іноземної викладачеві слід звернути увагу студентів на особливості мовної системи, що відображають специфіку національного характеру, а саме: на велику кількість суфіксів, що репрезентують стилістичне експресивно-емоційне забарвлення (суфікси зменшено-пестливих слів: -очк-, -ечк-, -ок-, -ик-, -есеньк-, а також на позначення згрубілості, негативного характеру -ищ-, -иськ-), вживання синонімів (як= начебто=мов=немов, гарний = вродливий, родина = сім'я, фах = спеціальність, на кшталт = на зразок, світлина = фотографія), фразеологізмів (краще не

буває, голова повна лою, як курка лапою, індик думав і в суп потрапив, язиката Хвеська, баба Палажка, собаку на чомусь з'їсти, стріляний горобець, жовтодзьобе горобеня), що є показником експресивності українського національного характеру.

На особливу увагу на заняттях з мови заслуговує і безеквівалентна лексика (паляниця, рушник, чумак, колядка, шедрівка, вишиванка, узвар, кутя, плахта, кобзар, галушка), у якій наявний національно-культурний компонент, що позначає унікальні реалії української культури, явище милозвучності та засоби евфонії (спрощення, чергування, варіативність закінчень); кличний відмінок, мовні кліше ділового та наукового професійного спілкування (брати участь, дійти висновку, вжити заходів, вступити до університету, відповідно до наказу, згідно з розпорядженням тощо), система омонімів та паронімів тощо. За наявності навчальних годин можна ознайомити студентів з елементами неформального спілкування, а саме із студентським сленгом: чувак, пара, шара, маякнути, вікно, хвіст, комп, юзер. Ця інформація сприяє максимальній соціалізації іноземців в Україні, їхньому залученню до живого мовного середовища.

Квінтесенцією ментального сенсу є, безумовно, фольклорні тексти (легенди, міфи, казки, загадки, анекдоти, притчі, пісні, прислів'я та приказки «У лівинів Хими свято щоднини. Хто рано встає, тому Бог дає. Під лежачий камінь вода не тече» тощо). Саме фольклор позбавляє монотонності й додає розважального характеру заняттям, стаючи водночас одним із найважливіших засобів осягнення специфіки національного характеру.

Отже, будь-яка іноземна мова є суттєвим елементом культури народу-носія цієї мови і засобом передачі його іншим. При вивченні української мови як іноземної соціокультурні чинники відіграють важливу роль у процесі становлення полікультурної особистості, яка вже володіє достатньою кількістю комунікативних навичок і знань культурологічного характеру для формування оптимальної лінгвістичної компетентності і є готовою до міжкультурного діалогу в різноманітних сферах життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ісаєвич Я.Д. Мовний код культури. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult211.htm>
2. Коломинова О.О. О формировании социокультурной компетенции. // Иноземні мови. – 1997. – № 3. – С. 39-41.
3. Лисенко Г.В. Формування соціокультурної компетентності студентів у процесі вивчення іноземної мови <http://www.psyh.kiev.ua>
4. Максимець М. Формування соціокультурної компетенції у процесі вивчення іноземної мови // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2006. – Випуск 21. – С. 211-218.
5. Мороз Л.В., Пашко І.О. Соціокультурний аспект у вивченні іноземної мови як чинник розвиваючого навчання. <http://vuzlib.com.ua/articles/book/35424->
6. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования // Иностранные языки в школе. – 2011. – № 3. – С. 17-24.
7. Сысоев П.В. Социокультурный компонент содержания обучения американскому варианту английского языка: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук. / П.В. Сысоев. – Тамбов, 1999. – 20 с.

8. Чернуха Н.М., Мурзіна А.В. Умови формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів-філологів / Н.М. Чернуха, А.В. Мурзіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 9 (172). – С. 165 – 173.

Ковальчук В. И., преподаватель

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В статье рассматриваются место и роль социокультурных факторов в процессе преподавания украинского как иностранного, связь лингвистической и социокультурной компетенций, основанная на знаниях национально-культурных особенностей страны, язык которой изучается.

Ключевые слова: *социокультурная компетентность, межкультурный диалог, коммуникативные навыки, национальный характер, носитель языка.*

Kovalchuk V., teacher (Linguistics)

Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

CULTUROLOGICAL APPROACH TO TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article considers the place and role of sociocultural factors in the process of teaching Ukrainian as a foreign language, the connection of linguistic and socio-cultural competences, based on the knowledge of the national-cultural features of the country, the language of which is being studied.

Key words: *sociocultural competence, intercultural dialogue, communicative skills, national character, native speaker.*

УДК 372.881.1

Савченко А.В., к.ф.н., доц.

Украинский государственный химико-технологический университет, Днепр

АУДИОВИЗУАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В статье представлены классификации аудиовизуальных материалов с точки зрения их функции и степени соответствия реалиям изучаемого языка, обозначены критерии оценки полнометражных фильмов для их дальнейшего применения в процессе обучения, выявлены критерии оценки коротких аудиовизуальных материалов как наиболее часто используемых на занятиях по иностранному языку.

Ключевые слова: *аудиовизуальные материалы, дидактический, аутентичный, критерии оценки материала.*

© Савченко А.В., 2018

Аудиовизуальные материалы на занятиях по иностранному языку уже на протяжении многих лет являются более убедительным средством достижения желаемого результата, чем простые иллюстрации в учебниках. Они создают аутентичную языковую среду, оказывающую неоценимую помощь в понимании предмета. Также они способствуют повышению мотивации к обучению, привлекая внимание студентов к конкретным темам и ситуациям. Более высокий уровень воздействия на учащихся обеспечивается путем обращения к ним не только посредством слухового, но также и зрительного канала, что помогает студентам полнее прочувствовать реалии иностранного языка на занятии и понять типичные способы его применения в различных ситуациях общения.

Однако одного лишь наличия аудиовизуальных материалов на занятии недостаточно. Их выбор должен быть тщательно продуман, для того чтобы они гармонично вписывались в структуру занятия, обучая и мотивируя учащихся. Поэтому целью данной статьи является определение критериев оценки аудиовизуальных средств для их использования на занятиях по иностранному языку.

Существует множество характеристик, согласно которым можно классифицировать и подбирать материалы для преподавания иностранных языков. Наиболее важной из них, по мнению Сторха Г., является деление с точки зрения функции, выполняемой в процессе обучения. Согласно ей аудиовизуальные средства можно разделить на информационные и дидактические. Информационная функция обеспечивает передачу различных типов сообщений и фактов, которые стимулируют обсуждение и выражение своей позиции, а также готовит к письменной работе. Дидактическая функция подразумевает использование аудиовизуальных средств в качестве источника языкового материала, нового словаря и грамматических структур.

По степени соответствия реалиям аудиовизуальные материалы делятся на аутентичные и дидактические. Первые из них не являются подготовленными специально для образовательных целей. Они иллюстрируют использование языка в разных ситуациях, из которых они были взяты и влияют на процесс обучения, демонстрируя различные коммуникативные реалии. Вторые же специально подготовлены для службы дидактическим целям. Характерной их особенностью часто является упрощение лексики и / или структур, так чтобы они могли использоваться на начальных этапах изучения языка [2].

Однако как аутентичные, так и дидактические материалы могут быть представлены в обеих функциях в зависимости от того, как они используются преподавателем и какие цели ставятся на занятии.

При работе с аутентичным аудиовизуальным материалом преподаватель должен произвести оценку его соответствия курсу и принять решение относительно функции, которую он должен выполнять во время занятия. Согласно Тристану Лэю существует 14 критериев оценки фильма с точки зрения культурного содержания:

1. Жанр фильма – какой фильм лучше всего отображает поднимаемые вопросы?
2. Документальность – какое культурное содержание было задокументировано в фильме?
3. Субъективность – какая часть культурной реальности была показана в фильме?
4. Намерение / цель – какова идея фильма, какие культурные аспекты показаны / подвергнуты критике?

5. Применение – какие дидактические цели могут быть достигнуты путем демонстрации фильма?
6. Обучение – является ли фильм введением к теме, дополнением или углублением?
7. Предвидение – какие предварительные знания необходимы для понимания фильма с точки зрения языка и содержания? Подходит ли фильм соответствующим темам?
8. Репрезентативность – ставит ли фильм общие или частные проблемы?
9. Влияние – как фильм влияет на учащихся? Может ли он привести к неправильным обобщениям?
10. Сравнение – помогает ли представленная ситуация сопоставить культуру учащихся с культурой носителей языка?
11. Сенсибилизация – позволяет ли фильм привлечь внимание учащихся к ценностям, нормам и мировоззрению представителей чужого языка и культуры?
12. Изменение перспективы – вызывают ли какие-либо темы, представления и символы, показанные в фильме, удивление или негодование у учащихся?
13. Стереотипы – позволяет ли фильм понять собственное представление учащихся о данной культуре?
14. Впечатление – представляет ли фильм полную картину данной страны или она требует каких-либо дополнений? [1; 114-115].

К сожалению, указанные критерии не подходят для стандартных занятий по иностранному языку из-за временных рамок, поскольку они предназначены в первую очередь для создания характеристики полнометражных фильмов и будут слишком громоздкими для «короткого метра». Для оценки коротких аудиовизуальных материалов, идеально вписывающихся в план регулярных занятий, хотелось бы предложить следующие критерии:

1. функция – является ли выражаемая функция информационной или дидактической;
2. тематика – в какой степени тема выбранного аудиовизуального материала совпадает с запланированной темой занятия;
3. тип аудиовизуального материала – будет ли во время занятия использоваться фрагмент фильма или сериала, короткометражный фильм, репортаж, реклама, видеоклип, выпуск новостей или часть развлекательной программы;
4. длительность аудиовизуального материала – будет ли он длительною несколько секунд / минут и сколько времени следует ему посвятить;
5. роль материала – будет ли он использоваться в качестве введения в тему, на начальном этапе занятия, или в качестве дополнения к обсуждаемому вопросу на промежуточной или заключительной стадии;
6. степень сложности – независимо от того, являются ли грамматические структуры или лексические единицы, используемые в аудиовизуальном материале, новыми или знакомыми для учащихся, какие элементы следует вводить, объяснять перед представлением материала, чтобы обеспечить его понимание;
7. способ представления темы – субъективность, объективность сообщения;
8. знания и опыт учащихся – какие знания они должны иметь, чтобы понять представленный материал, в какой степени он может соответствовать опыту, который у них уже есть;

9. отсылка к культуре – какая культурная информация содержится в материале, какова степень его насыщения культурным содержанием.

Данные критерии помогут преподавателю найти наиболее подходящий аудиовизуальный материал и построить занятие таким образом, чтобы оно было не только полезным и интересным, но также и комфортным для учащихся. Для этого преподаватель обязан продумать занятие от начала и до конца. Особенно важно подготовить соответствующее введение и плавно включить работу с материалом на занятии. Необходимо идентифицировать те фрагменты, которые могут вызвать языковые трудности для учащихся. Возможные ошибки при подготовке вводного этапа для представления аудиовизуальных материалов и отсутствие подробного их анализа с точки зрения языка могут привести к недопониманию и, следовательно, к отсутствию интереса со стороны учащихся, разочарованию и нежеланию выполнять задания.

Однако использование аутентичных материалов, несмотря на сложность, дает большие преимущества. У учащихся появляется чувство удовлетворения после просмотра по причине того, что они поняли сообщение, адресованное им носителями языка, и могут обсудить его. Это повышает мотивацию к дальнейшему обучению. Информация о культуре, содержащаяся в таких материалах, позволяет сопоставлять свои идеи и убеждения с культурной реальностью носителей языка и лучше ее понимать.

Выбранные фильмы, программы, доклады должны в первую очередь соответствовать теме занятия, и их использование должно привести к реализации предполагаемых дидактических целей. Только тогда они будут способствовать развитию коммуникативной компетентности и развитию межкультурной осведомленности учащихся в современном мире, который уже невозможно представить без технологий и неотъемлемо связанного с ними движения вперед во всех без исключения сферах жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Lay T. Film und Video im Fremdsprachenunterricht. Eine empirisch quantitative Erhebung zur didaktisch methodischen Implementierung filmspezifischer Arbeit im universitären Deutschstudium Taiwans. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht, 2009. – 107-153. Абрифбар унтер <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-14-1/beitrag/Lay2.pdf>.
2. Storch G. Deutsch als Fremdsprache. Eine Didaktik. Theoretische Grundlagen und praktische Unterrichtsgestaltung. – Stuttgart, 1999. – 367 s.

Савченко О.В., к. ф. н., доц.

Український державний хіміко-технологічний університет, Дніпро

АУДІОВІЗУАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті представлені класифікації аудіовізуальних матеріалів з точки зору їх функцій і ступеня відповідності реаліям мови, що вивчається, визначені критерії оцінки повнометражних фільмів для їх подальшого застосування в процесі навчання, виявлено критерії оцінки коротких аудіовізуальних матеріалів як найбільш часто використовуваних на заняттях з іноземної мови.

Ключові слова: аудіовізуальні матеріали, дидактичний, автентичний, критерії оцінки матеріалу.

Savchenko O. PhD, assistant professor
Ukrainian state university of Chemical Technology, Dnipro, Ukraine

AUDIOVISUAL MATERIALS AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS

The article presents the classifications of audiovisual materials in terms of their function and the degree to which they correspond to the realities of the language being studied, the criteria for evaluating the full-length films for their further application in the teaching process are identified, and the criteria for evaluating short audiovisual materials as the ones most often used in foreign language lessons are identified.

Key words: audiovisual materials, didactic, authentic, material evaluation criteria.

УДК [316.72](477)

Лисенко Л.В., канд. культурології, в.о. доцента
Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського, Київ

МЕНТАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ З ПОЗИЦІЇ СТЕРЕОТИПНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ

У статті розглядається специфіка впливу лінгвокультурних концептуаріїв на формування ментальної ідентичності, що допомагає ідентифікувати та інтерпретувати над- та підсвідомі ментальні детермінанти, декодувати ціннісні орієнтири й поведінкові мотиви. Урахування результатів дослідження важливе задля уникнення непорозумінь і чіткішого окреслення рамок й табу міжкультурного діалогу.

Ключові слова: стереотипні лінгвокультурні концепти, лінгвокультура, ментальна ідентичність.

Головною умовою здійснення вдалого міжкультурного діалогу є налагодження адекватного взаєморозуміння між його сторонами, і не останню роль в успішності цього процесу відіграє врахування проблем, пов'язаних з циркуляцією лінгвокультурних стереотипів у контексті їх впливу на ментальну ідентичність представників, задіяних в діалозі етносів. Під лінгвокультурними стереотипами ми розуміємо стійкі спрощені та схематизовані уявлення про культурно-ціннісні риси, які одночасно є когнітивно-оцінюючими і тому здатними характеризувати менталітет, а вже через нього окреслити і ментальну ідентичність представників певних етносів. Стереотипізація уявлень є наслідком спроб людини зрозуміти і класифікувати в своїй свідомості оточуючий її багатогранний і неоднозначний світ. Стереотипи, що існують в повсякденній свідомості, в мовленні можуть отримувати формальну, клішовану вербалізацію, і можуть бути виражені вільними словосполученнями, які ще не набули стійкої форми вербалізації.

Німецька акуратність, українська гостинність, британський гумор, російський авось, китайські церемонії – все це стереотипні уявлення про цілий народ, які часто несвідомо автоматично переносяться з етнічного макрорівня на мікрорівень кожного окремого

© Лисенко Л.В., 2018

представника відповідної етнолінгвоспільноти. Але всупереч цим уявленням не можна узагальнено та усереднено говорити про німця, француза або японця, адже зустрічаються німці, які більше схожі на французів, аніж французи і навпаки. Водночас нерідко при спробі дати свою характеристику іншій етнокультурній спільноті ми потрапляємо в полон власної еґо- та етноцентричності, тобто дивимоса на іншу культуру виключно крізь призму своєї мови та культури і, неминуче, крізь призму своєї ментальної ідентичності. Намагання описати, класифікувати, виокремити типові призводять до напрацювання стереотипів – сталих, спрощених й емоційно забарвлених шаблонів, що склалися на базі феноменологічного досвіду.

Першим, хто розглянув стереотип в якості предмета наукового дослідження, була німецька дослідниця У. Квастхофф. Згідно з її визначенням, «стереотип – це вербальне вираження переконання відносно соціальних груп або окремих людей як їх представників. Він має форму судження, яке в невинувато спрощеній, узагальненій й емоційній формі привласнює або не визнає за певною групою людей певні характеристики або манеру поведінки» [1: 28]. Стереотип можна сплутати з упередженням, але німецький науковець К. Рот зайважує нетотожність цих двох понять – упередження, за К. Ротом, являє собою афективні, емоційні, здебільшого надбані раніше некритично засвоєні настанови, котрі впливають на поведінку людей. Підкреслюючи важливе значення стереотипів, науковець справедливо вважає, що вони сприяють утворенню національної ідентичності, викликають емоції, постійно відтворюються. Відтворювати історичні стереотипи та національні міфи може в тому числі і історіографія. Американський соціолог У. Ліппманн, якого називають піонером вивчення функціонування пропаганди називав стереотип кодом, який різко спрощує реальність, і визначав стереотипи як образи в наших головах. Їх головну функцію У. Ліппманн вбачав у полегшенні спілкування та формуванні суспільної думки, оскільки люди часто реагують не стільки на реальність, скільки на уявлення про реальність.

Всі ці твердження наводять на думку щодо кореляції стереотипів з наївною картиною світу, через яку саме їх оціночна природа стає потенційною передумовою помилковості. Це відбувається передусім через суб'єктивність оцінювання та узагальнення до абсолютизації, і, не в останню чергу, через вищезгадане емоційне забарвлення та відсутність критичного підходу. Тоді стереотипи зміщуються у бік пересудів. Тому некритичний підхід до прийняття стереотипізованих лінгвокультурних констант у пізнанні ментальної ідентичності представників інших етносів може бути небезпечним та породжувати певні культурно-ментальні міфи. А оскільки в міфологізації стереотипних уявлень безумовно домінує емоційна складова, це знаходить своє втілення у відповідній емоційно-забарвленій термінології, до них доданої – англ. *ethnic slurs*, франц. *blason populaire*... Саме емоційний ряд (часто негативний), який несуть в собі етнічні стереотипи, виступає в якості базису для культурного фундаменталізму. Незважаючи на це, роль лінгвокультурних стереотипів у дослідженні іншомовної культури не слід недооцінювати.

Дослідження стереотипних уявлень про менталітет та ментальну ідентичність різних етноспільнот здійснюється методами аналізу та класифікації. Існує ціла низка класифікацій стереотипів: антропостереотипи, гетеростереотипи, автостереотипи тощо. Завдяки аналізу та співставленню можна робити висновки про культурні розбіжності різних етносів та ідентифікувати елементи взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Таким чином, дослідження лінгвокультурних стереотипів допомагає ідентифікувати та

інтерпретувати ціннісні орієнтири й поведінкові мотиви представників етносів, носіїв лінгвокультурних та ментальних кодів, що, в свою чергу, допомагає окреслити рамки міжкультурного діалогу.

Це дозволяє також виокремити важливе призначення стереотипів – консервативно-захисну функцію, зберігання кордонів, в тому числі й лінгвокультурних, цілісності етносів. В цім стереотипи схожі на архетипи. Але, за думкою І. Амзаракової і В. Савченко, якщо архетип узагальнює типовий досвід низки поколінь, то стереотип є більш мінливою категорією – це узагальнення індивідуального досвіду членів соціуму стосовно іншого соціуму або етнічної спільноти. У випадку міжкультурної взаємодії стереотипи, подібно до архетипів, впливають на рівні етнокультури на поведінку та сприйняття індивідів, беручи участь у створенні ідентифікуючого поля «свій – чужий», завдяки якому або пропускають лінгвокультурні феномени до свого простору, або знищують їх на рівні свідомості, як ворожі. І хоча саме по собі розділення на «своїх» і «чужих» не може інтерпретуватися як безумовно позитивне явище, створення захисного ідентифікаційного поля дозволяє певному етносу не розчинятися в розмаїтті глобального світу.

Яскраве втілення циркулювання стереотипних уявлень у ментальному просторі різних етносів можна побачити на прикладі концептосфер їхніх лінгвокультур. Беручи до уваги вищесказане про стереотипи, перейдемо до опису етноспецифічних лінгвокультурних концептів. У плині стрімкого розвитку гуманітарних наук лінгвістичне та культурологічне наукове знання зіткнулося з необхідністю винайдення нового терміну, який би позначав змістовну складову мовного знаку, став поруч з традиційними, але функціонально обмеженими термінами значення та смисл, і в якому відбулось би органічне злиття існуючих логіко-психологічних і лінгвокультурних категорій. Ця ментально маркована одиниця мала би поєднувати у собі елементи мови і культури.

Така необхідність призвела до винайдення цілого ряду номінативних одиниць, що певною мірою конкурували між собою, головною функцією яких було відобразити в поняттях той самий «дух народу». З початку 1990-х р. в лінгвістичній та культурологічній наукових галузях на цю роль пропонувалися різні терміни, і на першому етапі введення вони неминуче перетиналися одне з одним за функціональністю та семантикою: «На цю роль почергово пропонувалися поняття «етнокультурознавча лексика» (Т. Левченко), «знаки етнокультури», «етнокультурні концепти» (В. Жайворонок), «концепти» (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), «лінгвокультурні концепти» (С. Воркачов, В. Маслова) «культурно марковані одиниці», «слова з національно-культурним компонентом семантики», «логоепістема» (Є. Верещагін, В. Костомаров), «мовні знаки національної культури» (Н. Зайченко), «мовно-естетичні знаки національної культури» (С. Єрмоленко), «національно-культурні одиниці», «культуреми» (С. Прохорова), «лінгвокультуреми» (В. Воробйов, М. Шевченко)».

Поступово особливе місце серед інших зайняв і згодом набув найширшого ужитку в лінгвокультурології термін концепт, що цілком себе виправдало, хоча й він не уникнув множинності тлумачень. Проте й досі часто, навіть в наукових працях, термін концепт розуміється в якості синоніма до терміну поняття. Безперечно, у широкому популярно-побутовому вжитку такі номінативні одиниці, як термін, концепт та поняття часто розуміються і використовуються синонімічно (найчастіше з метою урізноманітнення мови тексту задля запобіганню повторів) і тому їх семантична обмеженість знімається. Хоча

термін поняття використовується частіше в логіці й філософії, тобто гуманітарних науках, а термін концепт притаманний передусім математиці, останньому це не завадило увійти в широкий вжиток у сучасній лінгвокультурології. Л. Ковбасюк та В. Романова пояснюють важливу різницю між термінами концепт та поняття таким чином: «На відміну від поняття, котре відображає найбільш загальні, істотні (логічно модульовані) ознаки предмета або явища, концепт може відображати одну або декілька, будь-яких, не обов'язково істотних, ознак об'єкта. Різниця між поняттям і концептом зумовлена власне різницею теоретичного і щоденного пізнання. Концепт є своєрідним посередником між словом і дійсністю, що зберігається у семантичній пам'яті людини та формує її концептуальну картину світу» [2: 41]. Саме завдяки цій ролі посередника між словом і дійсністю, функції оформлення концептуальної картини світу етносів, лінгвокультурні концепти набувають статусу стереотипних.

В історичному зрізі винахідником терміну концепт у лінгвокультурологічній школі прийнято вважати релігійного філософа С. Аскольдова-Аксеева, який ще у 1928 р. почав використовувати його у значенні, нееквівалентному й несинонімічному до широко на той час вживаного терміну поняття. І хоча сучасна термінологічна система лінгвокультурології все ще перебуває у стадії формування, остаточно термін концепт було введено в науковий вжиток у 1990-ті р. За етимологією термін концепт є калькою латинського слова *conceptus*. Його було запозичено українською мовою з латини через англійську термінологічну базу когнітивної психології та когнітивної лінгвістики. В англійській мові термін *concept* може означати як поняття, так і загальне уявлення.

Відповідно до першономінації цього терміну, яку надав С. Аскольдов-Аксеев, концепт є «мисленням утворенням, яке заміщує нам в процесі міркування невизначену кількість предметів одного й того самого роду» [3:267]. Йому ж належить метафоричне висловлювання про те, що концепти це нібито «бруньки найскладніших суцвіть мислених конкретностей» [3: 272]. Тобто, головною функцією терміну концепт, за С. Аскольдовим-Аксеевим, є заміщення реальних предметів чи дій: «...він може бути замісником різного роду хоча б і вельми точних, але чисто мислених функцій. Такими є, наприклад, математичні концепти» [3: 270]. І далі: «Концепти – це ембріони мислених операцій, які у своєму розкритті могли би зайняти години, дні, іноді місяці, наприклад, концепт «падіння римської імперії» у розумінні історика спеціаліста» [3: 273]. Слідом за С. Аскольдовим-Аксеевим ряд вчених також наділяє поняття концепт рисами метафоричного переносу. Можна зустріти такі визначення: «багатовимірний згусток сенсу», «смысловий квант буття», і «згусток культури у свідомості людини», «семантичний інвентар культури», «ген культури, «дежа потенція значення». Але навіть попри наявність такої великої кількості тлумачень, кінцевої загальноприйнятої дефініції концепта поки що не немає.

Сприйняття світу і предметів довкілля відбувається у вигляді цілісних образів. Доступ до всіх концептів забезпечує мова. Вона вербалізує їх як окремими словами, словосполученнями, так і реченнями і навіть текстами, низкою творів окремого автора чи декількох.

Г. Слишкін відзначає різницю між культурними та іншими концептами: «Принципова відмінність культурного концепта від інших умовних ментальних одиниць, які застосовуються в сучасній науці, полягає в тому, що для концепта, при всій його багатовимірності, характерний примат ціннісного ставлення до об'єкта, який відображається» [4: 114]. На думку Г. Слишкина, оскільки концепт належить свідомості, детермінується

культурою і опредмечується у мові, він пов'язує наукові пошуки в галузі культури, свідомості та мови в єдине ціле.

Ю. Степанов позначає концепт, як «згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, через посередництва чого людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї... концепти не лише мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень» [5: 43]. Ю. Степанову належать також наступні, дещо метафоричні слова про концепти як основний чарунок культури в ментальному світі людини, які являють собою нібито своєрідну пучок понять, асоціацій, переживань (див. [5: 39–41]). Зображуючи структуру концепта, автор акцентує увагу на його семантичній місткості – «до неї належить все, що належить будові «поняття», а також все те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стиснута до основних ознак змісту, історія, сучасні асоціації, оцінки» [5: 39].

Звертаючись до теми національного концепту, В. Красних пише: «...національний концепт – найзагальніша, максимально абстрагована, проте конкретно репрезентована мовний свідомості, когнітивно оброблена ідея «предмета» в сукупності всіх валентних зв'язків, позначених національно-культурною маркованістю» [6: 184].

В. Маслова розуміє під терміном концепт культурно-ментально-мовну одиницю, яка міститься у свідомості, детермінується культурою і опредмечується мовою. Вона описує термін концепт у лінгвокультурному ракурсі: «...концепт – це семантичне утворення, яке відзначено лінгвокультурною специфікою і так чи інакше характеризує носіїв певної етнокультури. Концепт, віддзеркалюючи етнічне світобачення, маркує етнічну мовну картину світу і є ґеліною для будування «дому буття»... Але в той же час це деякий квант знання, який відображає зміст усієї людської діяльності. Він оточений емоційним, експресивним, оціночним ореолом [7: 47].

В. Карасик наголошує на тому, що «концепт відображає специфіку етнокультурного фрагмента світу, він зорієнтований на широкий культурний фон, який формує конотацію слова і частково відображений у словниках. Етноспецифічність концепта в наш час не викликає сумнівів, і якщо його денотативна співвіднесеність має багато в чому загальнокультурний і наднаціональний характер, то ціннісний компонент характеризується виразною етноспецифічною приналежністю... Відмінність між культурами проявляється у кількісному і комбінаторному переважанні ознак при концептуалізації світу» [8: 86]. В. Карасик характеризує концепти як ментальні утворення, що являють собою збережені в пам'яті людини значущі, усвідомлені, типізовані фрагменти досвіду. Він також чітко виокремлює параметри співвідношень концепта й мови, культури і свідомості мовця: свідомість – місце перебування концепта; концепт – ментальна проекція елементів культури; мова й мовлення – сфери, в яких опредмечується концепт). За словами В. Карасика всі концепти пов'язані один з одним у рамках окремих концептосфер, частина яких є загальнолюдськими, тому і є можливим взаєморозуміння між народами. Проте концептосфера будь-якої лінгвокультури вміщує концепти, які визначають її своєрідність. Їх часто вважають ключами до розуміння даної культури та ментальної ідентичності її носіїв. Він називає ці етноспецифічні концепти культурогенними, тобто такими, що керують поведінкою людей і задають своєрідну програму смислів.

За останній час вивчення специфіки ментальної ідентичності різних етносів з позиції циркуляції лінгвокультурних стереотипних концептів, які окреслюють коло особливо важливих для цих етносів смислів, набуло надзвичайного значення. Питання взаємодії концептосфери мови, культури та пізнання в їхньому нерозривному взаємозв'язку стали центральною проблемою семантичних досліджень. Ось що пише Н. Арутюнова: «Природа пізнається зовні, культура – з середини. Її пізнання – рефлексивне. Щоби в ньому розібратися, потрібно проаналізувати метамову культури і передусім – її ключові терміни, такі як істина і творчість, обов'язок і доля, добро і зло, закон і порядок, краса і свобода. Ці поняття існують у будь-якій мові та актуальні для кожної людини. Небагато хто, однак, зможе розкрити їхній зміст, і навряд чи двоє зроблять це у згоді» [9: 3]. Це вивчення дозволяє отримати концентровану інформацію про історію, культуру та лінгвокультуру різних етносів, зрозуміти дух та рушійну силу їхньої ментальної ідентичності, що уможливило здійснення компаративного аналізу культур досліджуваних етносів.

Реконструювання циркулюючих лінгвокультурних стереотипних концептів дає можливість поелементного їх співставлення, як у межах однієї лінгвокультури, так і поза її межами, і це є інструментом виявлення специфіки та класифікації ментального досвіду різних етнолінгвоспільнот. А через те, що культура кожного етносу вміщує специфічні реалії та факти, які не мають в іншій культурі повних еквівалентних відповідників, їх можна ідентифікувати як часткові прогалини, так звані матеріальні чи поняттєві лакуни. Наявність таких лакун в концептосфері свідчить про перенасиченість або навпаки недостатність досвіду однієї лінгвокультурної спільноти стосовно іншої. До того ж, при порівняльному аналізі обраних культурних ареалів ми зустрічаємося з їх асиметричною представленістю в порівнюваних культурах.

Таке неспівпадіння тлумачень іноді може слугувати джерелом непорозуміння та навіть конфліктів у міжкультурній комунікації. Тому дослідження концептуарієв є необхідною передумовою оптимізації міжкультурної комунікації та проникнення в іншу ментальність. Влучним з цього приводу можна вважати зауваження В. Карасика: «Тут доречною є аналогія з методом реконструкції організму за органом: якщо можна за зубом відновити динозавра, то за концептом, який системно пов'язаний з усіма іншими концептами в рамках відповідної лінгвокультури, можна вивести систему цінностей цієї лінгвокультури» [10: 7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Quasthoff U. Soziales Vorurteil und Kommunikation: eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps / Uta M. Quasthoff. Frankfurt (M.): Athenäum-Verlag, 1973. 312 S.
2. Ковбасюк Л. А. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести / Л. А. Ковбасюк, Н. В. Романова. Херсон: Херсонський університет, 2008. 96 с.
3. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.
4. Слышкин Г. Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва: Academia, 2000. 128 с.

5. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. 2-е изд. Москва: Академический проект, 2001. 990 с.
6. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность. Москва: Диалог-МГУ, 1998. 352 с.
7. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва: Флинта, 2007. 296 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
9. Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Янко Т. Е. Москва: Наука, 1991. 204 с.
10. Карасик В. И. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. Москва: Гнозис, 2005. 352 с.

Лысенко Л.В., канд. культурологии, и.о. доцента
Национальная музыкальная академия Украины им. П.И. Чайковского, Киев

МЕНТАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ С ПОЗИЦИИ СТЕРЕОТИПНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ

В статье рассматривается специфика влияния лингвокультурных концептуализаций на формирование ментальной идентичности, что помогает идентифицировать и интерпретировать над- и подсознательные ментальные детерминанты, декодировать ценностные ориентиры и поведенческие мотивы. Учет результатов исследования важен для избегания недоразумений и четкого определения рамок и табу межкультурного диалога.

Ключевые слова: стереотипные лингвокультурные концепты, лингвокультурем, ментальная идентичность.

Lysenko L.V., Ph. D (Cultural studies), acting assistant professor
National Music Academy of Ukraine named after P. Tchaikovsky, Kiev

MENTAL IDENTITY FROM THE POSITION OF STEREOTYPIC LINGUVOCULTURAL CONCEPTS

The article deals with the specifics of the influence of linguacultural conceptualizations on the formation of mental identity, which helps to identify and interpret the supernatural and subconscious mental determinants, decode value orientations and behavioral motives. Considering of the results of the study is important in order to avoid misunderstandings and to better define the framework and taboo of intercultural dialogue.

Key words: stereotyped linguistic and cultural concepts, linguistic culture, mental identity.

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДУШИ И СОЗНАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АНТИЧНЫХ ФИЛОСОФОВ И УЧЕНЫХ - ПСИХОЛОГОВ НОВОЙ ЭРЫ

В данной статье представлена краткая информация о том, как античные философы размышляли над понятием души в своих произведениях на примерах известных философско-литературных трудов. Так же дано сравнение с размышлениями на данную тему психологов новой эры, таких как Р. Декарт, В. Кёлер, В. Вундт, Г. Гельмгольц и др. Перечислены некоторые опыты, с помощью которых упомянутые ученые пытались определить сложные свойства и феномены души и сознания человека.

Ключевые слова: душа, сознание, античный, философы, литература, психология.

Общеизвестно, что с понятия «душа» начали свое существование такие известные науки как философия и психология. Само это понятие зародилось еще в древности, определение души пытались сформулировать многие известные мыслители античного мира, такие как Аристотель, Афинагор Афинский, Василий Кесарийский, Демокрит, Платон, Сократ, Пифагор и многие другие. В этой статье мы рассмотрим некоторые из них, пользуясь переводами с древнегреческого языка на русский трудов известных философов.

Практически все древние философы пытались выразить с помощью этого понятия самое главное, сущностное, начало любого предмета живой (а иногда и неживой) природы, рассматривая ее как причину жизни, дыхания, познания и т. п.

Так, Демокрит (460–370 гг. до н. э.) был младшим современником Анаксагора и старшим – Сократа. Считается, что Демокрит написал более 70 сочинений, посвященных этике, физике, математике, языку, литературе, отдельным прикладным наукам, в том числе медицине. Его известные труды- «Большой мирострой», «Малый мирострой». Он считал, что душа – это материальное вещество, которое состоит из атомов огня, шарообразных, легких и очень подвижных [5: 253]. Все явления душевной жизни Демокрит пытался объяснить физическими и даже механическими причинами.

Так, по его мнению, душа получает ощущения от внешнего мира благодаря тому, что ее атомы приводятся в движение атомами воздуха или атомами, непосредственно «истекающими» от предметов. Материализм Демокрита носил механистический характер.

Гораздо более комплексное представление о душе развил Аристотель (384–322 гг. до н. э.) [2]. Его трактат «О душе» – первое специально психологическое сочинение, которое в течение многих веков оставалось главным руководством по психологии. Сам Аристотель считается одним из основателей психологии, как, впрочем, и целого ряда других наук.

Аристотель отрицал взгляд на душу как на вещество. В то же время он не считал возможным рассматривать душу в отрыве от материи (живых тел), как это делали философы-идеалисты. Для определения природы души он использовал сложную философскую

категорию «энтелехия», которая означает существование чего-то. «...Душа, – писал он, – есть сущность естественного тела, обладающего жизнью. Сущность же (как форма) есть энтелехия; стало быть, душа есть энтелехия такого тела». Один приведенный Аристотелем образ хорошо помогает понять смысл этого определения. «Если бы глаз был живым существом, – пишет Аристотель, – то душой его было бы зрение». Итак, душа есть сущность живого тела, «осуществление» его бытия, так же как зрение – сущность и «осуществление» глаза как органа зрения.

Главная функция души, по Аристотелю, – реализация биологического существования организма. Понятия «душа» все более сужалось до отражения преимущественно идеальных, «метафизических» и этических проблем существования человека. Основы такого понимания души были заложены философами-идеалистами, и прежде всего Платоном (427–347 гг. до н. э.). Познакомимся с его взглядами несколько более подробно.

Когда говорят о Платоне, то сразу же появляется на сцене имя другого знаменитого античного философа – Сократа (470–399 гг. до н. э.). Почему эти два имени появляются вместе? Дело в том, что Платон был учеником Сократа, а Сократ не написал ни одной строчки. Он был философом, который проповедовал собственные взгляды устно, в форме бесед. Свои дни он проводил в том, что ходил по улицам Афин, сидел на рыночной площади и беседовал с людьми, людьми очень разными. Это были и простые горожане, и приезжие философы, и его собственные ученики. В двадцатилетнем возрасте Платон встретил Сократа, и эта встреча перевернула его жизнь. Он оставался с Сократом до самой его смерти, т. е. примерно 7–8 лет. Впоследствии все произведения Платона были написаны в форме диалогов, где главное действующее лицо – Сократ. Так и осталось неизвестным, какая часть идей, которые мы находим у Платона, принадлежит ему, а какая – Сократу. Скорее всего, в текстах Платона органически соединились взгляды обоих этих великих философов.

В текстах Платона мы обнаруживаем взгляд на душу как на самостоятельную субстанцию; она существует наряду с телом и независимо от него. Душа – начало незримое, возвышенное, божественное, вечное. Тело – начало зримое, низменное, преходящее, тленное [7:40].

Душа и тело находятся в сложных взаимоотношениях друг с другом. По своему божественному происхождению душа призвана управлять телом, направлять жизнь человека. Однако иногда тело берет душу в свои оковы. Тело раздраемо различными желаниями и страстями. Оно заботится о пропитании, подвержено недугам, страхам, соблазнам. Войны и ссоры происходят из-за потребностей тела. Оно мешает также чистому познанию.

Во взглядах на то, как душа и тело связаны с познанием, ярко проявляется идеализм Платона (он родоначальник объективного идеализма).

Платон постулирует изначальное существование мира идей. Этот мир идей существует вне материи и вне индивидуального сознания. Он представляет собой совокупность абстрактных идей – идей о сущностях предметов внешнего мира. Существуют идеи добродетели вообще, красоты вообще, справедливости вообще. То, что происходит на земле в повседневной жизни людей, есть лишь отражение, тень этих общих идей. Истинное познание есть постепенное проникновение в мир идей. Но для того чтобы приблизиться к нему, душа должна освободиться от влияния тела. Во всяком случае, она не

должна слепо доверять показаниям органов чувств. Истинное знание достигается только путем непосредственного проникновения души в мир идей.

Из своего представления о душе Платон и Сократ делают этические выводы. Поскольку душа – самое высокое, что есть в человеке, он должен заботиться о ее здоровье намного больше, чем о здоровье тела. При смерти душа расстается с телом, и в зависимости от того, какой образ жизни вел человек, его душу ждет различная судьба: она либо будет блуждать вблизи земли, отягощенная телесными элементами, либо отлетит от земли в идеальный мир.

Основные мысли о природе души и ее отношениях с телом мы находим в диалоге Платона «Федон», который в древности назывался «О душе». Несколько слов о событиях, которые в нем описываются.

Это последний день жизни Сократа. Он сидит в афинской тюрьме, и после заката солнца должен выпить яд. С Сократом произошла странная история: он был приговорен к смерти афинским судом за свою философскую деятельность, за те беседы, которые он целыми днями вел на улицах. За время этих бесед он нажил много врагов. Дело в том, что его интересовали не только абстрактные философские проблемы, но и истины, относящиеся к жизни. А собеседниками его были иногда и именитые граждане, и политические деятели. Сократ допрашивал их всех, показывал их недостатки, разоблачал образ их жизни.

К Сократу в тюрьму приходят ученики. Они в страшном горе и время от времени выдают свое состояние удрученным видом или каким-нибудь восклицанием. Сократ снова и снова убеждает их в том, что для него это день не несчастный, а, наоборот, самый счастливый. Он не чувствует, что с ним сегодня произойдет беда. Ведь он считал философию делом своей жизни и в течение всей жизни как истинный философ стремился к отделению души от тела. Неужели теперь, когда это событие, наконец, должно наступить, он дрогнет и воспримет его как наказание? Наоборот, это будет самый радостный момент в его жизни.

Из другого произведения Платона – «Апология Сократа» – мы узнаем о поведении Сократа в дни суда. Сократ отказывается от защиты. Он рассматривает суд как еще одну прекрасную возможность побеседовать с афинянами. Вместо того чтобы защитить себя, он объясняет им снова и снова на примере их и своей жизни, как следует себя вести.

«Даже если бы вы сказали мне, – обращается он к афинянам, – на этот раз, Сократ, мы отпустим тебя с тем, однако, чтобы ты больше уже не занимался этими исследованиями и оставил философию, то я бы вам сказал: «Я вам предан, афиняне, и люблю вас, но слушаться буду скорее бога, чем вас, и пока я дышу, не перестану философствовать, уговаривать и убеждать всякого из вас, кого только встречу, говоря то самое, что обыкновенно говорю: «Ты лучший из людей, раз ты афинянин, гражданин величайшего города, не стыдно ли тебе заботиться о деньгах, чтобы их у тебя было как можно больше, о славе и о почестях, а о разуме, об истине и о душе своей не заботиться и не помышлять, чтобы она была как можно лучше?» И если кто из вас станет спорить и утверждать, что он заботится, то я не отстану, а буду его расспрашивать, испытывать, уличать, и если мне покажется, что в нем нет добродетели, а он только говорит, что она есть, я буду попрекать его за то, что он самое дорогое ни во что не ценит, а плохое ценит дороже всего».

После объявления смертного приговора Сократ обращается к афинянам с последней просьбой: когда подрастут его сыновья, последить за ними, и, если они увидят, что

сыновья ведут недостойный образ жизни, поступать с ними так, как поступал он с жителями Афин, – указывать им на их недостатки, стыдить за недостойный образ жизни и призывать к жизни добродетельной.

Вот так своим поведением, жизнью и даже смертью Сократ доказывает свои взгляды на природу души и на ее назначение. И может быть именно из-за этого, они произвели огромное впечатление на мировую культуру. Они вошли в христианскую религию, долго питали мировую литературу, философию.

Кстати, плащи, которые вскоре стали носить философы, воспроизводили плащ Сократа, в котором он ходил, не снимая его зимой и летом, а впоследствии эта одежда повторилась в монашеских рясах.

Афинагор Афинский (Αθηναγόρας ο Αθηναίος ок. 133 -190 года, Афины) [4 (5:6)] представитель так называемых апологетов, то есть философов, защищавших христианство во II веке. Автор послания «Предстательство за христиан» (Πρεσβεία περί χριστιανῶν), написанного в 177 году императору Марку Аврелию и его сыну в защиту христианства, и рассуждения: «О воскрешении мёртвых». Православная церковь совершает его память 24 июля (6 августа).

Основным источником о нём служит предисловие и само содержание, написанной им апологии. По этим данным, он был уроженец Афин, получил платонико-философское образование и посвятил свои знания на служение христианству. Слог его изысканный, полный благородства, аргументация убедительна и ясна. Его сочинение «О воскрешении мёртвых», написано в строго философском духе.

Василий Великий (греч. Μέγας Βασίλειος, ок. 330-379 г.г.), известный также как Василий Кесарийский (Βασίλειος Καισαρείας), – архиепископ Кесарии Каппадокийской, церковный писатель и богослов [6]. Один из трёх каппадокийских Отцов Церкви, наряду с Григорием Нисским и Григорием Богословом. Ему приписываются изобретение иконостаса и составление литургии Василия Великого. Автор пятой и шестой молитв утреннего правила (обязательного для исполнения православными христианами), многочисленных проповедей и писем (сохранилось не менее трёхсот). Убеждённый поборник киновии (Киновия, или Ценобий (др.-греч. κοινό-βιος – совместная жизнь, общежитие) – христианская монашеская коммуна, монастырь общежитского устава, одна из двух (наряду с отшельничеством) форм организации монашества на начальном историческом этапе.)

Вот некоторые отрывки из его трудов о душе человека:

Если обратиться к составу человека, то при ясной дихотомии св. Василий различает значительную сложность внутренней природы, т.е. души. «Наша жизнь двояка; одна свойственна плоти, скоропреходящая, а другая сродна душе, не допускает предела». Душа эта разумна. Человек обладает особым свойством – разумностью, отличающим его от прочих животных. Поэтому и самое важное благо для человека – это мудрость и благоразумие. «Душе невозможно существовать, не зная Творца; ибо неведение Бога – смерть для души». «Ум – это кормчий, который направляет помыслы, и управляет страстями и раздражением». «Душа есть подобие неба, так как в ней обитает Господь; плоть же составлена из земли, и в ней обитают смертные люди и бессловесные животные».

Природа души определяется им еще и так: «Что существенно наше? Это душа, которую мы живем, существо тонкое и духовное, не имеющее нужды ни в чем обременяющем; это – тело, которое Творец дал душе колесницею в жизни. Ибо вот что человек: ум,

тесно сопряженный с приспособленной к нему и прилично плотью... Ему назначено начальствовать над тем, что на земле. Пред ним распростерта тварь, как училище добродетели».

Сложность, или, точнее, свыше данная богатая природа человека, говорит о божественном отпечатке на ней. Человек носит на себе начатки всей вселенной, он соотносительен с ней, логосы всего бытия находят в нем свое отражение. Поэтому св. Василий и может сказать: «...нет нужды искать следов Зиждителя в устройстве вселенной, но в себе самом, как в малом каком мире ты усмотришь великую Премудрость своего Создателя».

Что касается психологической терминологии, то он верен традиции древней философии: в душе им различаются силы раздражительная, желательная и разумная. (Природа человека)

Если посмотреть на учение Сократа и Платона в целом с наших позиций, то можно обнаружить ряд поднятых ими проблем, вполне актуальных и для современной психологии. Нужно только подойти к ним особым образом – отнесись как к ярким и точным художественным метафорам.

Давайте спросим себя: «А не существует ли, действительно, в каком–то смысле тот мир идей, о котором говорил Платон? Не существует ли такой «мир идей», который противостоит индивидуальному сознанию каждого конкретного человека, существует до него и независимо от него и к которому каждый появляющийся на свет человек общается, приобретая знания и постигая истины?» И мы можем ответить: да, в каком–то смысле существует. Что же это за мир? Это мир духовной человеческой культуры, зафиксированный в ее материальных носителях, прежде всего в языке, в научных и литературных текстах. Это мир абстрактных понятий, в которых отражены общие свойства и сущности вещей. Это мир человеческих ценностей и человеческих идеалов.

Развивающийся вне этого мира ребенок (а такие истории известны – это дети, выкормленные животными), какими бы природными задатками он не обладал, не становится человеком, его психика не становится человеческой. И вот, когда читаешь Платона и воспринимаешь его учение как художественную метафору, удивляешься, насколько проникновенно и ярко он показал процесс приобщения индивидуального сознания к общечеловеческому сознанию, процесс вхождения каждого индивида в мир духовной человеческой культуры.

Возьмем другую проблему: представление о душе как о начале, которое призвано направлять жизнь человека, но которое само нуждается в заботе с целью сохранения ее чистоты, «освобождения от оков тела». Долгое время эти идеи оставались, пожалуй, самой большой проблемой для психологии и долгое время психологией не принимались. И только в последние десятилетия духовные аспекты жизни человека стали интенсивно обсуждаться в психологии в связи с такими понятиями, как зрелость личности, рост личности, здоровье личности и т.п. И многое из того, что сейчас обнаруживается, вполне перекликается с этическими следствиями учения о душе выдающихся античных философов.

У истоков новой психологии стоит французский философ Рене Декарт (1596–1650) [3(1:2)]. Латинский вариант его имени – Ренатус Картезиус, отсюда – термины: «картезианская философия», «картезианская интуиция» и т. п.

Декарт окончил иезуитскую школу, где проявил блестящие способности. Особенно он увлеклся математикой. Она привлекала его тем, что покоится на ясных основаниях и

строга в своих выводах. Он решил, что математический способ мышления должен быть положен в основу любой науки. Кстати, Декарт сделал выдающийся вклад в математику. Он ввел алгебраические обозначения, отрицательные числа, изобрел аналитическую геометрию.

Декарт считается родоначальником рационалистической философии. Согласно его мнению, знание должно строиться на непосредственно очевидных данных, на непосредственной интуиции. Из нее оно должно выводиться методом логического рассуждения.

В одном из своих произведений Р. Декарт рассуждает о том, как лучше всего добраться до истины. Он считает, что человек с детства впитывает в себя очень многие заблуждения, принимая на веру различные утверждения и идеи. Так что если хотеть найти истину, то для начала надо все подвергнуть сомнению. Тогда человек легко может усомниться в показаниях своих органов чувств, в правильности логических рассуждений и даже математических доказательств, потому что если бог сделал человека несовершенным, то и его рассуждения могут содержать ошибки.

Так, подвергнув все сомнению, мы можем прийти к выводу, что нет ни земли, ни неба, ни бога, ни нашего собственного тела. Но при этом обязательно что-то останется. Что же останется? Останется наше сомнение – верный признак того, что мы мыслим. И вот тогда мы можем утверждать, что существуем, ибо «...мысля, нелепо предполагать несуществующим то, что мыслит». И дальше следует знаменитая декартовская фраза:

«Мыслю, следовательно, существую» («*cogito ergo sum*»).

«Что же такое мысль?» – задает себе дальше вопрос Декарт. И отвечает, что под мышлением он подразумевает «все то, что происходит в нас», все, что мы «воспринимаем непосредственно само собою». И поэтому мыслить – значит не только понимать, но и «желать», «воображать», «чувствовать».

В этих утверждениях Декарта и содержится тот основной постулат, из которого стала исходить психология конца XIX в., – постулат, утверждающий, что первое, что человек обнаруживает в себе, – это его собственное сознание. Существование сознания – главный и безусловный факт, и основная задача психологии состоит в том, чтобы подвергнуть анализу состояния и содержания сознания. Так, «новая психология», восприняв дух идей Декарта, сделала своим предметом сознание.

Что же имеют в виду, когда говорят о состояниях и содержаниях сознания? Хотя предполагается, что они непосредственно известны каждому из нас, возьмем для примера несколько конкретных описаний, взятых из психологических и художественных текстов.

Вот один отрывок из книги известного немецкого психолога В. Кёлера «Гештальтпсихология», в котором он пытается проиллюстрировать те содержания сознания, которыми, по его мнению, должна заниматься психология. В целом они составляют некоторую «картину мира».

«В моем случае эта картина – голубое озеро, окруженное темным лесом, серая холдная скала, к которой я прислонился, бумага, на которой я пишу, приглушенный шум листвы, едва колежимой ветром, и этот сильный запах, идущий от лодок и улова. Но мир содержит значительно больше, чем эта картина. Не знаю почему, но передо мной вдруг мелькнуло совсем другое голубое озеро, которым я любовался несколько лет тому назад в Иллинойсе. С давних пор для меня стало привычным появление подобных

воспоминаний, когда я нахожусь в одиночестве. И этот мир содержит еще множество других вещей, например, мою руку и мои пальцы, которые помещаются на бумаге.

Сейчас, когда я перестал писать и вновь оглядываюсь вокруг себя, я испытываю чувство силы и благополучия. Но мгновением позже я ощущаю в себе странное напряжение, переходящее почти в чувство загнанности: я обещал сдать эту рукопись законченной через несколько месяцев».

В этом отрывке мы знакомимся с содержанием сознания, которое однажды нашел в себе и описал В. Кёлер. Мы видим, что в это описание входят и образы непосредственного окружающего мира, и образы-воспоминания, и мимолетные ощущения себе, своей силы и благополучия, и острое отрицательное эмоциональное переживание.

Приведу еще один отрывок, на этот раз взятый из текста известного естествоиспытателя Г. Гельмгольца, в котором он описывает процесс мышления.

«...Мысль осеняет нас внезапно, без усилия, как вдохновение. Каждый раз мне приходилось сперва всячески переворачивать мою задачу на все лады, так что все ее изгибы и сплетения залегли прочно в голове и могли быть снова пройдены наизусть, без помощи письма.

Дойти до этого обычно невозможно без долгой продолжительной работы. Затем, когда прошло наступившее утомление, требовался часок полной телесной свежести и чувства спокойного благосостояния – и только тогда приходили хорошие идеи».

Конечно, нет недостатка в описаниях «состояний сознания», особенно эмоциональных состояний, в художественной литературе.

Итак, на исследование вот какой сложной реальности отважились психологи в конце прошлого века.

Как же такое исследование проводить? Прежде всего, считали они, нужно описать свойства сознания.

Первое, что мы обнаруживаем при взгляде на «поле сознания», – это необыкновенное разнообразие его содержаний, которое мы уже отмечали. Один психолог сравнивал картину сознания с цветущим лугом: зрительные образы, слуховые впечатления, эмоциональные состояния и мысли, воспоминания, желания – все это может находиться там одновременно.

Однако это далеко не все, что можно сказать про сознание. Его поле неоднородно еще и в другом смысле: в нем отчетливо выделяется центральная область, особенно ясная и отчетливая; это – «поле внимания», или «фокус сознания»; за пределами ее находится область, содержания которой не отчетливы, смутны, не расчленены; это – «периферия сознания».

Далее, содержания сознания, заполняющие обе описанные области, находятся в непрерывном движении. В. Джеймс, которому принадлежит яркое описание различных феноменов сознания, выделяет два вида его состояния: устойчивые и изменчивые, быстро преходящие. Когда мы, например, размышляем, мысль останавливается на тех образах, в которые облекается предмет нашего размышления. Наряду с этим бывают неувлимые переходы от одной мысли к другой. Весь процесс в целом похож на полет птицы: периоды спокойного парения (устойчивые состояния) перемежаются с взмахами крыльев (изменчивые состояния). Переходные моменты от одного состояния к другому очень трудно уловить самонаблюдением, ибо, если мы пытаемся их остановить, то исчезает само

движение, а если мы пытаемся о них вспомнить по их окончании, то яркий чувственный образ, сопровождающий устойчивые состояния, затмевает моменты движения.

Движение сознания, непрерывное изменение его содержаний и состояний В. Джеймс отразил в понятии «поток сознания». Поток сознания невозможно остановить, ни одно минувшее состояние сознание не повторяется. Тожественным может быть только объект внимания, а не впечатление о нем. Кстати, удерживается внимание на объекте только в том случае, если в нем открываются все новые и новые стороны.

Далее, можно обнаружить, что процессы сознания делятся на два больших класса. Одни из них происходят как бы сами собой, другие организуются и направляются субъектом. Первые процессы называются непроизвольными, вторые – произвольными.

Оба типа процессов, а также ряд других замечательных свойств сознания хорошо демонстрируются с помощью прибора, которым пользовался в своих экспериментах В. Вундт. Это – метроном; его прямое назначение – задавать ритм при игре на музыкальных инструментах. В лаборатории же В. Вундта он стал практически первым психологическим прибором.

В. Вундт предлагает вслушаться в серию монотонных щелчков метронома. Можно заметить, что звуковой ряд в нашем восприятии непроизвольно ритмизируется. Например, мы можем услышать его как серию парных щелчков с ударением на каждом втором звуке («тик–так», «тик–так» ...). Второй щелчок звучит настолько громче и яснее, что мы можем приписать это объективному свойству метронома. Однако такое предположение легко опровергается тем, что, как оказывается, можно произвольно изменить ритмическую организацию звуков. Например, начать слышать акцент на первом звуке каждой пары («так–тик», «так–тик» ...) или вообще организовать звуки в более сложный такт из четырех щелчков.

Итак, сознание по своей природе ритмично, заключает В. Вундт, причем организация ритма может быть, как произвольной, так и непроизвольной [1: 104].

С помощью метронома В. Вундт изучал еще одну очень важную характеристику сознания – его «объем». Он задал себе вопрос: какое количество отдельных впечатлений может вместить сознание одновременно

Опыт Вундта состоял в том, что он предъявлял испытуемому ряд звуков, затем прерывал его и давал второй ряд таких же звуков. Испытуемому задавался вопрос: одинаковой длины были ряды или разной? При этом запрещалось считать звуки; следовало просто их слушать и составить о каждом ряде целостное впечатление. Оказалось, что если звуки организовывались в простые такты по два (с ударением на первом или втором звуке пары), то испытуемому удавалось сравнить ряды, состоящие из 8 пар. Если же количество пар превосходило эту цифру, то ряды распадались, т. е. уже не могли восприниматься как целое. Вундт делает вывод, что ряд из восьми двойных ударов (или из 16 отдельных звуков) является мерой объема сознания.

Далее он ставит следующий интересный и важный опыт. Он снова предлагает испытуемому слушать звуки, однако произвольно организуя их в сложные такты по восемь звуков каждый. И затем повторяет процедуру измерения объема сознания. Оказывается, что испытуемый на этот раз может услышать, как целостный ряд пять таких тактов по 8 звуков, т. е. всего 40 звуков!

Этими опытами В. Вундт обнаружил очень важный факт, а именно, что человеческое сознание способно почти беспредельно насыщаться некоторым содержанием, если оно

активно объединяется во все более и более крупные единицы. При этом он подчеркивал, что способность к укрупнению единиц обнаруживается не только в простейших перцептивных процессах, но и в мышлении. Понимание фразы, состоящей из многих слов и из еще большего количества отдельных звуков, есть не что иное, как организация единицы более высокого порядка. Процессы такой организации Вундт называл «актами апперцепции».

Итак, в психологии была проделана большая и кропотливая работа по описанию общей картины и свойств сознания: многообразия его содержаний, динамики, ритмичности, неоднородности его поля, измерению объема и т. д. Возникли вопросы: каким образом его исследовать дальше? Каковы следующие задачи психологии?

И здесь был сделан тот поворот, который со временем завел психологию сознания в тупик. Психологи решили, что они должны последовать примеру естественных наук, например, физики или химии. Первая задача науки, считали ученые того времени, найти простейшие элементы. Значит, и психология должна найти элементы сознания, разложить сложную динамичную картину сознания на простые, далее неделимые, части. Это, во-первых. Вторая задача состоит в том, чтобы найти законы соединения простейших элементов. Итак, сначала разложить сознание на составные части, а потом снова его собрать из этих частей.

Так и начали действовать психологи. Простейшими элементами сознания В. Вундт объявил отдельные впечатления, или ощущения.

Например, в опытах с метрономом это были отдельные звуки. А вот пары звуков, т. е. те самые единицы, которые образовывались за счет субъективной организации ряда, он называл сложными элементами, или восприятиями.

Каждое ощущение, по Вундту, обладает рядом свойств, или атрибутов.

Оно характеризуется прежде всего:

- качеством (ощущения могут быть зрительными, слуховыми, обонятельными и т.п.),
- интенсивностью, протяженностью (т. е. длительностью)
- пространственной протяженностью (последнее свойство присуще не всем ощущениям, например, оно есть у зрительных ощущений и отсутствует у слуховых).

Ощущения с описанными их свойствами являются объективными элементами сознания. Но ими и их комбинациями не исчерпываются содержания сознания. Есть еще субъективные элементы, или чувства.

В. Вундт предложил три пары субъективных элементов – элементарных чувств:

- удовольствие – неудовольствие,
- возбуждение – успокоение,
- напряжение – разрядка.

Эти пары – независимые оси трехмерного Пространства всей эмоциональной сферы.

Он опять демонстрирует выделенные им субъективные элементы на своем излюбленном метрономе. Предположим, испытуемый организовал звуки в определенные такты. По мере повторения звукового ряда он все время находит подтверждение этой организации и каждый раз испытывает чувство удовольствия. А теперь, предположим, экспериментатор сильно замедлил ритм метронома. Испытуемый слышит звук – и ждет следующего; у него растет чувство напряжения. Наконец, щелчок метронома наступает – и возникает чувство разрядки. Экспериментатор учащает щелчки метронома – и у

испытуемого появляется какое-то дополнительное внутреннее ощущение: это возбуждение, которое связано с ускоренным темпом щелчков. Если же темп замедляется, то возникает успокоение.

Подобно тому как воспринимаемые нами картины внешнего мира состоят из сложных комбинаций объективных элементов, т. е. ощущений, наши внутренние переживания состоят из сложных комбинаций перечисленных субъективных элементов, т. е. элементарных чувств. Например, радость – это удовольствие и возбуждение; надежда – удовольствие и напряжение; страх – неудовольствие и напряжение. Итак, любое эмоциональное состояние можно «разложить» по описанным осям или собрать из трех простейших элементов.

Не буду продолжать построения, которыми занималась психология сознания. Можно сказать, что она не достигла успехов на этом пути: ей не удалось собрать из простых элементов живые полнокровные состояния сознания. К концу первой четверти нашего столетия эта психология, практически, перестала существовать.

Для этого было по крайней мере три причины: 1) нельзя было ограничиваться таким узким кругом явлений, как содержание и состояние сознания; 2) идея разложения психики на простейшие элементы была ложной; 3) очень ограниченным по своим возможностям был метод, который психология сознания считала единственно возможным, – метод интроспекции.

Однако нужно отметить и такой факт: психологи того периода описали многие важные свойства и феномены сознания и тем самым попытались решить многие до сего времени обсуждаемые проблемы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. В. Вундт. Очерк психологии. / В. Вундт; [перевод с немецкого Г.А. Паперна]. – С. Петербург: Издательство В. Павленкова, 1896. – 221с.
2. Википедия: Аристотель. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C>
3. Р. Декарт. Сочинения в двух томах. / Р. Декарт. – Москва: Мысль, 1989. – Том 1. Серия: Философское наследие. – 106 с.
4. Ловягин Владимир. Об Афинагоре и его сочинения. / Ловягин Владимир //Памятники древней христианской письменности. т. V, Сочинения древних христианских апологетов; [Пер. П. Преображенского]. – Москва: Университетская типография, 1864. – 67с.
5. Лурье С. Я. Демокрит: Тексты, перевод, исследования. / Лурье С.Я.. – Л.: Наука, 1970. – 664 с.
6. My studies: https://web.archive.org/web/20080207162210/http://mystudies.narod.ru/name/b/basil_great.htm
7. Карпов В.Н. Сочинения Платона, переведенные с греческого и объясненные, часть 2-я / Карпов В.Н. – Санкт-Петербург: типография духовного журнала «Странник», 1863–1879. – 486 с.

Щукіна Ю.В., викладач

Таврійський державний агротехнологічний університет, Мелітополь

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ДУШІ ТА УЯВИ У ТВОРАХ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ І ВЧЕНИХ – ПСИХОЛОГІВ НОВОЇ ЕРИ

У даній статті представлено стислу інформацію про те, як античні філософи розмірковували над поняттям душі у своїх творах на прикладах відомих філософсько-літературних праць деяких найвідоміших з них. Так само дано порівняння з роздумами на дану тему психологів нової ери, таких як Р. Декарт, В. Келер, В. Вундт, Г. Гельмгольц та ін. Перераховано деякі експерименти, за допомогою яких ці вчені намагалися визначити складні властивості та феномени душі та свідомості людини.

Ключові слова: душа, свідомість, античний, філософи, література, психологія.

Schukina Y.V., teacher of the Department of Foreign Languages

Taurian State AgroTechnological University

Melitopol, Ukraine

THE PROBLEM OF DETERMINING SOUL AND CONSCIOUSNESS IN THE WORKS OF ANTIQUE PHILOSOPHERS AND SCIENTISTS – PSYCHOLOGISTS OF A NEW ERA.

This article briefly describes how ancient philosophers reflected on the concept of the soul in their works on examples of famous philosophical and literary works of some of the most famous of them. A comparison is also given with the reflections on this topic by the psychologists of the new era such as R. Descartes, V. Koehler, W. Wundt, G. Helmholtz, and others. Some experiments have been named with the help of which these scientists tried to determine the complex properties and phenomena of the soul and consciousness of human been.

Key words: soul, consciousness, ancient, philosophers, literature, psychology.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ XIX СТ.: «ЦИГАН»

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типуажу «циган», зафіксованого в українському художньому дискурсі XIX століття з урахуванням його образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж «циган», перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм, слот.

Типаж «циган» досить широко представлений у художній літературі XIX століття. Він зустрічається в творах Т. Г. Шевченка («Відьма»), Г. Ф. Квітки-Основ'яненка («Перекотиполе»), П. О. Куліша («Циган»), С. В. Руданського («Циган з конем», «Циган з хроном», «Циган на толоці», «Циган-пасічник», «Циганський хрест», «Циган в огірках», «Циган на сповіді»), О. Ю. Кобилянської («В неділю рано зілля копала...»), М. П. Левицького («Союзниця», «Союзник», «Ніобея»).

Представлений тут опис цього типуажу стає зрозумілим на тлі чисельних історичних, культурологічних, етнографічних праць тощо. Хоча циганознавство сформувалося уже в кінці XIX ст. на поч. XX ст., у цій галузі є недостатньо описаних аспектів, зокрема досить докладно були представлені дослідження про походження циган, специфіку циганської культури, побут, взаємовідносини циган з іншими етносами. Зокрема, у 20 – 30-х рр. XX ст. підвищився науковий інтерес до циганського народу (О. Баранников, О. Германо, Л. Берг, В. Філоненко), у кінці 40-х рр. XX ст. з'являються наукові розвідки С. Токарева, Л. Моногарової, В. Владікіна, Т. Вентцель, присвячені етнічній історії, матеріальній та духовній культурі, побуту циган. Проблеми історико-етнографічного дослідження циган СРСР порушуються в наукових працях В. Санарова, С. Друца, О. Гесслера, Л. Черенкова, Т. Кисільової та ін. Еволюція сімейного та суспільного побуту, релігійні уявлення, музичний фольклор циган, розвиток циганських діалектів представлені в роботах І. Андронікової, Б. Чирка, Н. Деметер, В. Санарова, Л. Мануша, В. Наулка. Історію, культуру, правовий стан циган південних регіонів України XIX ст. дослідили В. Зеленчук та І. Крижановська. Після проголошення незалежності України з'являються історичні праці Л. Малика, М. Пітголича, О. Передрія, В. Шинкаря, Г. Ємця, Б. Дяченка, присвячені вивченню циганської проблематики [2: 5-7]. Комплексним історичним дослідженням розвитку циганського населення України протягом XVI – XX ст. є дисертація О. В. Белікова, який на основі широкого кола джерел проаналізував процес формування циганського населення в Україні, його кількісний та якісний склад, розселення, формування правової бази щодо циган з боку державних утворень, охарактеризував загальний економічний і соціокультурний стан циган, визначив місце, яке вони посідали в українському суспільстві у досліджуваній період, висвітлили основні напрямки господарчої діяльності циган, соціальну структуру та процеси соціальної диференціації в їх середовищі, особливості культурно-побутових процесів серед циганського населення України [2].

Питання щодо етнічної історії циган розглядали і зарубіжні дослідники США, Великої Британії, Росії, Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії, Болгарії (Г. Веддек, Є. Фіцовський, М. Хубшманова, Е. Хорватова та ін.). Ці праці «містять багато нових фактичних даних, що пов'язані з походженням, шляхами пересувань, формуванням і розвитком циганських груп в Україні» [2: 7].

Незважаючи на досить детальне зображення життя та побуту циган в Україні, багато аспектів їхнього існування тут залишаються вивченими недостатньо. Зокрема, до мало описаних належить циганська проблематика з опорою на дані української літератури, публіцистики, народної творчості.

Мета статті – змоделювати лінгвокультурний типаж «циган», зафіксований в українському художньому дискурсі XIX століття з урахуванням його образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик.

Хоча типаж «циган» віднесено до типажів з етнокультурною основою [15: 243], у деяких аспектах він виявляє ознаки типажів із соціокультурною домінантою. Розгляд типажу «циган» показує, що не всі аспекти, які характеризують його як концепт етнокультурного чи соціокультурного типу представлено однаково повно. Наприклад, у художній літературі детальні описи цього типажу щодо характерних рис вбрання, побуту, харчування тощо практично не представлені, натомість у художніх текстах і українських пареміях ми можемо виділити найбільш значущі уявлення про етнічні риси циган.

Щодо етнічної інтерпретації, то переважною рисою типажу «циган» є набуття ним узагальненої ознаки «чужий». У цій функції «чужий» циган, незважаючи на характерні етнічні риси, стає симіляром стосовно таких типажів, як «литвин», «німець», «жид» [15: 244].

Чужа культура, на думку Є. Ф. Тарасова, «сприймається як «відхилення від норми», при цьому відповідним чином нормою вважаються образи своєї культури, і чужа культура досягається шляхом приведення чужих образів свідомості до образів своєї культури» [16: 30]. О. В. Баляснікова слушно зауважує, що базова культурно-психологічна опозиція «свій – чужий» «формує когнітивну ціннісно-оцінну систему знань і відображає унікальність сприйняття та інтерпретації реального світу, обумовленого особливостями конкретної культури» [1]. Дослідниця відзначає, що «свій» сприймається як норма, а «чужий» як її порушення. «Особливості опозиції «свій – чужий» такі, що відповідне подання про «чужого» і його негативне сприйняття можливі навіть за відсутності або недовліку контактів і відповідної інформації, тобто об'єктивних причин для формування негативної думки про «чужого». Спроба уявити механізм формування етнічних упереджень через патерн є одним із способів пояснення причини прецеденту при «пожвавленні», відтворенні негативної інформації щодо «чужого». При всій логічній бездоганності такого підходу пояснення, що дається з психолінгвістичних позицій, здається більш природне, коли обмежується поясненням сприйняття «чужої» культури як «відхилення від норми» (Є. Ф. Тарасов, Ю. О. Сорокін, Н. В. Уфимцева). Оскільки колективна пам'ять не нескінченна і вибіркова, уявлення про «своїх» і «чужих» закріплюються у вигляді стереотипів, когнітивну основу яких складають характеристики «чужого», отримані при порівнянні зі «своїм»» [16]. Аналогічну думку висловлює і С. В. П'ятаченко про протиставлення опозиції «свій – чужий»: «формувало переважно негативний образ «чужого», який уявлявся небезпечним, ворожим, наділений «шкідливими» магічними здібностями, а також до певної міри дегуманізованим. «Чужий» часто змальовувався дивним, нерозумним,

аморальним, що, у свою чергу, формувало певний комплекс переваг «своїх» над «чужими», який виконував функції своєрідного магічно-ментального оберегу. Протообраз «чужого» формує в пізніші часи типологічно споріднене віяло інонаціональних образів, яке має власну специфіку та наповнення» [12].

У художній літературі відбито народні уявлення про минуле циган, про їхнє сучасне буття, а також різноманітні описи «контактів» з циганами.

Інтерпретація минулого циган, як правило пов'язана з християнською історією. Міфологізована точка зору про історію появи в Україні циган у принципі відбиває історію появи «циган» в Європі. О. Данилків зауважує, що «Минуле циган – одна з найтаємніших сторінок в історії народів світу. Зрештою, вчені дійшли висновку, що їхньою прабадьківщиною є західна частина Індійського півострова. Ймовірно, що звідти протоцигани вирушили у свою подорож у IV або V ст. н. е., хоча існують припущення й щодо більш раннього виходу. Перша згадка про циган на території Європи датується 1322 роком. Про це розповідають записки двох монахів-францисканців – Симона Симіоніса та Хуго Освіченого, які бачили на острові Крит людей, що жили в шатрах і дотримувалися обрядів грецької православної церкви. В Греції, перед тим як потрапити в інші країни Європи, вони отримали назву «аттіганос» («атсинганос»), що означає віщун, ясновидець. Після нашествия турецьких військ на Балкани 1418 р. цигани протягом 11 років розселяються по всій Європі» [4].

Перша згадка про циган на території України датується початком XV ст. «Пізніше в Центральну Україну переселяються цигани з Польщі. За часів Богдана Хмельницького вони оселяються в районах, де був попит на ковальський та зброярський промисли» [4].

У характеристиці циган XIX ст. важливе місце мала їхня релігійна приналежність. У цьому відношенні цигани є яскравим зразком етносів, які легко адаптувалися до поширених на тій чи тій території релігії. Про це свідчить і фразеологізм „*Циган, якої ти віри?*” – „*А тобі якої треба?*” [17], що характеризує ставлення циган до релігії та релігійних традицій. Так, цигани з Польщі дотримувались католицьких обрядів: «Цигани з Польщі мали свій специфічний релігійний світогляд, але водночас дотримувались католицької обрядовості. Однак з часом, мешкаючи у православному оточенні, вони перебирають і православний обряд» [4].

Більшість циган в Україні належать до православних, хоча серед них є і мусульмани, католики та протестанти різних течій [10].

Н. О. Зіневич стверджує, що «цигани (роми), як етнос формувалися на перетині різних систем: етнічних, соціальних, релігійних, – а нерідко й на перетині протилежних культур. Кордони між цими етнокультурними системами проходили, в тому числі на українських землях, деякі з них поділяли циганські етнічні групи на окремі частини, зокрема за релігійними

та історико–культурними зонами: східнохристиянську (православну), західноримську (католицьку), мусульманську» [6: 17].

Їхній релігійний світогляд, як зазначає С. В. Филипчук, поєднував у собі елементи язичництва та християнства [19: 262].

У народному світосприйнятті циган, відбитому в художній літературі XIX ст., домінувала думка, що хоча цигани за своєю вірою християни, але їх православне віросповідання є іншим, не таким, як в української громади.

У повісті О. Ю. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...» відбито традиційні народні уявлення, що на циганах лежить гріх – вони не прийняли Марію: *Вже сама легенда, що в'язалася з ними, хоч і не всім znana, буцімто їх [циган] предки не прийняли на відпочинок Марії, що втікала з божим дитятком і Йосифом, чинила з них якихось ворогів* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 6-7).

У тій же повісті відбито і інші стереотипні уявлення про циган. Цигани не вміють по-справжньому молитися, до них неприхильний Бог, за свої гріхи перед Марією вони приречені тинятися по світу, жити у вічних злиднях, мандрах:

Її руки мимоволі укладаються на грудях наохрест, але уста не заворушуються до молитви. Вона [циганка] не вміє молитися. Не молилася бог знає відколи. Та хоч і молилася, то її людям бог неприхильний. Не любить їх [циган]. Тому вони і в вічних злиднях по світі тиняються. За кару тисячолітню. І лиш нічю оживають, до ночі їх тягне, бога занедбують, хіба звертаються вони до місяця з своїми просьбами. Місяць їм помагає, але такими ночами і він перед чимось ховається (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 52).

Побутова і релігійна відмінність циган зумовила зверхнє ставлення до цих меншин як з боку українців, так і з боку інших корінних європейських народів О. Курочкін пояснює таким комплексом причин: «Ромів та юдеїв представники різних християнських конфесій одностайно звинувачували, по-перше, в тому, що вони не знають “істинного Бога”, тобто є іновірцями, еретиками. По-друге, осіле, переважно селянське населення, дивилося на них з острахом і підозрою, як на мандрівних волоцюг, “людей – перекотиполе”, які не мали ні власної батьківщини, ні держави, ні шматка землі» [8: 256–257].

Ці «релігійні вади» циган стають основою стійкого неприйняття цього етносу. О. Ю. Кобилянська акцентує увагу на такій рисі циган як націленість на мандри, пошуки кращого життя: *Зітхнув тяжко. От чого дожив. Що судилося чинити. Вчора розбив з жалю, прощаючись з донькою піснею, свою скрипку, лишив жінку і пішов. А як поверне, хто знає, чи застане живу. Циганів лиш циган знає – що в них кипить, що в них коїться. От що значить циганське життя. Нині тут, завтра там, а позавтра, може, і мертвий. Йому пригадалася нараз казкова, вже майже тисячолітня легенда про причину вічної циганської мандрівки і злиднів. Будучи ще в Єгипті, вони не прийняли Марії з Йосифом та божим дитятком у себе на відпочинок, – і через те за кару тиняються, мандрують споконвіку по світі. І чи скінчиться коли оця кара господня? Відбудуть її? – питався* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 20); *Старий циган розказав Грицеві, що волочиться вже до двадцяти років на світі, лише глибокою зимою опиняється в Угорщині, недалеко пусти, де тулиться коло інших циганів* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 95); *От що значить циганське життя. Нині тут, завтра там, а позавтра, може, і мертвий Андронаті вірить, що його плем'я споконвіку тиняється по світу за старі провини* (О. Ю. Кобилянська. В неділю рано зілля копала, с. 97). Ця риса відбита і в паремії *як не мають домів, щоб і щастя не мали (Цигани)* [16].

Утім, у прикладі О. Ю. Кобилянської відсутність постійного місця проживання сприймається циганами не як кара Господня, а як їх звичний життєвий уклад. Більше того цей уклад трансформується у волелюбність, націленість на пошуки у мандрах кращого життя: *– Ну й життя ж ваше... циганське, вибачайте, – сказав лікарь. – І здоровому,*

мабуть, не легке воно, а що вже хворому. – Гірше циганського, пане докторе, – озвалася хвора. – Цигане хоч бідують, так зате волю мають (М. П. Левицький. Ніобея, с. 153).

Ця націленість на мандри, непов'язаність з постійним місцем проживання знайшла втілення у фразеологізмі *вільний як циган* [5: 119].

Відповідно до незвичного способу життя незвичними є і заняття циган. Цигани в народних уявленнях XIX ст. є носіями таємних знань. Вони збирають зілля, ворожать, чаклкують. Ворожіння – типове заняття циганок. У О. Ю. Кобилянської в повісті «В неділю» читаємо таку характеристику: *Відтак по днині розлазилися селами поодинокі. Тут – по милостиню, там – розпитуючи, чи нема кітлів до поправки, там – збираючи по горах чудотворне зілля, там – ворожачи, там – вигравуючи на скрипці або цимбалах за кусень хліба або яку стару одезжину... там – як сказано – напали на подорожніх, а все з якимось поспіхом, все мов в перелеті* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 6-7); *Вона знає дуже багато ліків і вміє ворожити так, як мало хто з циганив – бо її цигани не всі розуміються на зіллі і ворожбі або примівках. Але її вчили це малечку. І тим вона і межі панами гроші заробляла...* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 32); *Ніяк було тримати навіки в своїй хаті «пройдисвіта» – як називали її [циганку] люди, тим більше, що вона займалася ворожбитством, примівками і таким іншим богопротивним ділом...* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 33).

У народній уяві жінки-циганки асоціювалися з чаклунками. Зокрема, циганка-ворожка представлена насамперед у баладах та ліричних піснях, в українській класичній літературі та малярстві. Наприклад, у 1841 році буденний сюжет (циганка вгадує долю по руці незаміжньої дівчини) спонукав Т. Г. Шевченка на створення акварелі. Як слушно зауважує О. В. Курочкін, «справжні циганки користувалися широким арсеналом магічних засобів: ворожили по очах, по руці, на картах, використовували різні магічні предмети на зразок кістки, обмотаної пасмом людського волосся, кришталеву кульку, воскового чортика “бенгоро” тощо» [8: 265-266].

Рисою, яка відрізняла у народному уявленні циган від іншого населення було й те, що вони були не схильні до звичної роботи. «Спроби царського уряду привчити циганів до сільського господарства не увінчалися успіхом. Більшість з них надавала перевагу «легкому хлібу». Крім того слід відмітити, що дана група населення не мала для цього необхідних землеробських навичок і умінь» [7: 45].

У художній літературі це не представлено, а відбито в значному масиві фразеологізмів, побудованих на іронічному називанні видів діяльності (бджільництво, випас овець тощо), якими цигани не займаються: *знаючий як циган до пасіки* [20: 159]; *знається (цікавий) як циган до бджіл* (Хмельницька обл.) [20: 159]; *цікавий як циган до бджіл* [5: 68]; *знається як циган у вівцях* [20: 159]; *знається як циган на вівцях* [20: 159]; *понимає як циган у вівцях* – зовсім не розуміється [20: 159].

Ю. Р. Сілецький пише: «Часто цигани наймалися на тимчасові сільськогосподарські роботи: косовицю, молотьбу. До цього їх зазвичай спонукала крайня матеріальна скрута. А оскільки ці роботи були важкими і вимагали відповідних навичок та досвіду, то цигани не завжди з ними успішно справлялися, та й не мали від них особливого задоволення: “збирається, як циган молотити”» [13]. У «Словнику стійких народних порівнянь» О. С. Юрченка також натрапляємо на такі фразеологізми: *збирається як*

циган молотити – дуже повільно збирається [20: 159]; *поспішає як циган молотити* – зволікає, не поспішає [20: 159].

Типовими сферами діяльності циган були конярство. Народною уявою про циган, за даними української літератури та українських прислів'їв, є любов циган до коней, знання коней. У М. П. Левицького читаємо: –... *Я [циган] всі коні знаю по всій окорузі. Ви ж за його німцєві дали шістьдесять торік на Петра у Полонному* (М. П. Левицький. Союзник, с. 171).

У традиційному циганському житті коні, як пише О. В. Курочкін, відігравали надзвичайно важливу роль. «Вони були не лише засобами пересування, а й мірилом багатства, своєрідним тотемом, символом кочової свободи. Постійно перебуваючи у контакті з кіньми, роми у всіх тонкощах знали їх організм, норови, вправно лікували і дресирували цих тварин. Одним із головних промислів була торгівля кіньми, полюбляли цигани і мінятися ними, що найчастіше відбувалося на ярмарках і базарах. Ця пристрасть до обміну відбита в українському прислів'ї: «менжує як циган кіньми». Купівля коней і мєнджування ними приносили не лише певний заробіток, а й розкривали природжений артистизм натури цигана» [8: 261].

Типовим заняттям циганів була і дрібна торгівля: – *Авжеж. Ми ж у Росії живемо, то ми й руські. – Нехай буде й так, – здвигнув плечима Олекса, – хіба я знаю? Оце я згадав: отой циган, що кіньми торгує, Чорба отой, Мартин, – він раз у раз хвалиться, що він “союз руського народа”, найбільше, як п'яний бляшку тую чіпляє собі на груди, жидів лає, бити їх, каже, треба...* (М. П. Левицький. Союзник, с. 169); *“І жидів бив, як погром був”*, – подумав о. Никодим, але не сказав нічого. – *Тільки треба було б... – замнявся циган. – Чого? – На могорич...*

З гидким почуттям о. Никодим добув з гаманця карбованець і кинув на стіл.

– *На... Заводь. Циган поквантився, взяв гроші. – А гнідого я вам продам у Тернівці. Вірте совісті. Тільки виведіть, а я вже для вас постараяся. Бувайте здорові. – Іди з Богом. Циган пішов. О. Никодим почував себе так погано й прикро, ніби в щось дуже погане ногою вступив* (М. П. Левицький. Союзник, с. 173).

Ознака торгівля кіньми знайшла відбиття в таких прислів'ях та приказках: *мінється як циган кіньми* [20: 159]; *мінє як циган кобилу* [20: 159]; *мєнджує як циган кіньми* – постійно перепродує [20: 159]; *крутить як циган кіньми* [5: 66]. Не дивлячись на не, що циган торгує краденими кіньми, все ж має авторитет серед людей, з багатьма знається, скрізь буває, тому його хочуть залучити до об'єднання людей у «союз»: – *То хіба вже того цигана покликати, нехай він назбірає той „союз”, – мовив Олекса. – Він по ярмарках волочиться, багато людей знає. – Гм... – задумався о. Никодим. – Коли ж бо він... такий... – Та непевний, що й казати! Не без того, щоб і краденими кіньми не мєнжував...*

– *Не хочеться з ним заводитись... Ніяково... – Так-то воно, пане. Ну, коли ж бо иншого, з пугаючих людей, я не знаю нікого* (М. П. Левицький. Союзник, с. 170).

С. В. Руданський зображує цигана як людину, яка весь час вештається на ярмарку, щось продає, щось купує, хоча грошей не має: *Ходить циган, ярмаркує, Лиш копійку має...* (С. В. Руданський. Циган з хроном). Не лише ярмаркували, танцювали та співали ще й цигани запрошувалися на толоку не за гроші, а за частування: *Пішов циган на*

толоку До сусіда зрання. Та в сусіда без обіду Косив до смеркання (С. В. Руданський. Циган на толоці).

Іншим типовим заняттям циган було ковальство. У художній літературі це заняття не відбито, а в пареміях натрапляємо: *наліг як циган на точило, наліг як циган на ковадло* – посилено працює [20: 159]; *на те циган кліщі держить, щоб у руки не попекло* [17].

С. Кузьміна наголошує на тому, що «цигани здавна славилися своєю ковальською майстерністю. Вони займалися металообробкою та виготовленням металевих виробів. У подальшому в середовищі циганів виокремилася певна група людей, яка спеціалізувалася на виготовленні різних прикрас, які знаходили великий попит як у Бессарабії, так і за її межами. Цей вид ремесла значно вдосконалювався і нерідко ставав суто родинним, а його таємниці передавалися від батька до сина» [7: 44-45].

Як зазначає С. В. П'ятаченко в дослідженні «Москаль, жид, циган в українському фольклорі: стереотипні сприйняття»: «Серед традиційних занять циган головним, поряд з обміном коней та коновальським промислом, було ковальство зі спеціалізацією виготовлення тонких підків, пряхок, “циганських” голок, ножів тощо. Похідними від ковальства були інші численні ремесла, пов'язані з обробкою металів і лагодженням металевих речей (котлярство, лудження, виготовлення прикрас зі срібла й золота). Ковальство та коновальство в Україні вважали настільки спеціальними промислами, що в документах просто значилися як “звичайний циганський промисел”» [12].

Фрейд «Зовнішні характеристики». Характерною етнокультурною характеристикою є зовнішній вигляд цигана. Цигани мали смагляву шкіру, чорне волосся і ще чорніші, як вуглини, очі, здебільшого їх називали чорними людьми: *Обіч і позад возів, запряжених кінми і віслоками, ішли цигани-чоловіки, роззираючися блискучим чорним оком цікаво округ себе* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 7); *Піднявся і глянув [циган] дивним оком округ себе. Страшний огонь горів в тих чорних блискучих очах* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 13); *Цигани заворушилися, роблячи мовчки місце молодому провідникові та умоцнюючись кругом нього цікаво і послушно. Тим часом він, мов сам цар ночі, потрясав люто і гордо головою, з якої спадало довге чорне кучеряве волосся на плечі, як ознака вільної людини* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 9-10).

Пор. головні характеристики зовнішності циган в українському словесному та видовишно-драматичному фольклорі: «Портретуючи цей образ, насамперед прагнуть наголосити темну пігментацію шкіри та волосся. Ці ідентифікаційні ознаки відповідають реальним антропологічним показникам ромів, але в умовах “святкового інобуття” вони абсолютизуються й доводяться до стану гротескового абсурду. “Чорнявість” як істотна риса зовнішності характерна для ляльок “цигана” і “циганки” з Сокиринського вертепу. Живі актори, які виконують роль “циганів” у різдвяно-новорічних обходах і весільному рядженні, зазвичай моделюють свій образ за допомогою чорної маски (шкіра, хутро, матерія, папір), або, використовуючи різні засоби гримування (сажа, вугілля, вакса тощо). Виразними атрибутами цього персонажа слугують також чорне волосся на голові, чорні вуса та борода» [8: 259-260].

Ознака «чорнявість» представлена і у фразеологізмах: *чорний як циган* – 1. Про чорняву людину. 2. Про дуже засмаглу людину [20: 160]; *як циган* – про неголеного і непідстриженого, неакуратного чоловіка [9: 220].

Головна зрима ознака циган – смаглявість. «Вона має ознаки від дравидського типу кольору шкіри і волосся до середньоземноморського типу смаглявості. Кількість пігменту меланіну у верхніх шарах шкіри, що обумовлює тип смаглявості, залежить як від генетичних чинників, так і від біохімічних, що обумовлені середовищем краю. Дравидський тип смаглявості найпоширеніший для циганів Закарпаття, але є і у циганів інших регіонів, головним чином у циганів 1,2 станів. За смаглявістю шкіри цигани різних місцевостей відрізняють один одного за місцем проживання» [3: 158].

У О. Ю. Кобилянської смаглявість цигана вважається ознакою краси: *При Раду її оставатись годі, – він [циган] пімститься на ній на ціле життя, наколи вона лише підійметься на ноги. В свого славного батька, семиградського отамана циганів, своєю злобою вдався, лихий і мстивий, як смерть, дарма що красний, як місяць, і понад свій вік мудрий* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 17-18).

Слот «Одяг». Одяг циган належав до впізнаного способу вбрання, тому він майже не знайшов відбиття в українській літературі XIX ст., був загальновідомим у народному уявленні.

Вирізняв циганів з-поміж інших і одяг. В одязі – тяга до яскравості, до блискучих металів, до золота: *А він сам, Раду [циган], старший багато від неї, пристросний в синій якийсь стрій з великими срібними гудзиками та калаталами, з посібною грубою палицею в руках, знаком, що він старшина оцеї тут хоч невеличкої громади, повторяв заєдно одно й те саме...* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 8).

У народній уяві цигани приречені на бідність і поневірвання. Ця бідність у художній літературі знаходить постійне відбиття з вказівкою на бідний і подертий одяг: *Коло осіннього Миколи, Обідрані, трохи не голі, Бендерським шляхом у ночі Іули цигане* (Т. Г. Шевченко. Відьма, с. 27).

Ця ознака знайшла відбиття і в фразеології: *обдертий як циган* – про дуже обідрану людину [20: 159].

До візуальної ідентифікуючої ознаки належить, на думку О. Данілкина, «узагальнений типаж народного одягу циганів у різних країнах XVIII–XX століть при його групових варіаціях у різних етнодіалектних регіональних груп (*munax*) одягу, що візуально поряд з антропологією характеризував їх як циганів для іншонаціонального місцевого населення незалежно від того кочові ті цигани чи постійно осілі. Народний одяг того періоду був продуктом кочового способу життя, громадської етики і естетики циганських спільнот, труднощів невлаштованості, антропологічні особливості, у даному випадку – конституції циганів-кочівників і сезонно-мігруючих» [3: 159].

Автор зазначає, що тип їхнього одягу свідчить, що «ті цигани перебувають у стані національно-культурної і етносоціальної традиційності, навіть за умов, що чоловіча половина сім'ї використовує фабричне вбрання і водночас є показником того, що угро-ромські сім'ї перебувають на маргінесі» [3: 159-160].

Одяг виступає основним маркером зміни соціального стану, відходу від етносоціальних традицій в житті циган. О. Данілкин зауважує, що «зміни в одязі (відхід від кочівницьких типів одягу до узагальнених фасонів фабричного виробництва і видозмінність етнічних форм у пристосуванні їх до загальноприйнятих у суспільстві фасонів одягу) є показником того, що у циганському соціумі відбулися зміни» [3: 160].

Соціокультурні характеристики типуажу «циган» дуже щільно пов'язані з етнокультурними поглядами на циган. Домінуючою тенденцією є належність до «чужого», тому їм приписуються переважно негативні риси.

У художній літературі відбито багато рис народної уяви про циган.

Багато фреїмів пов'язано з вираженням ідеї, що вони не такі, як інші люди (сфера діяльності, зовнішність, відсутність постійного місця проживання). Наявність опозиції «свій – чужий» викликана появою досить великої, багатогранної палітри оцінних характеристик стосовно циган і характеристик, пов'язаних з іншими людьми.

Фреїм «Внутрішні моральні характеристики і соціальна поведінка». У народних уявленнях негативне ставлення до циган (ромів) переважно мотивується їх схильністю до різних форм шахрайства та обману. Зокрема, це значення «циган – цыгань; обманщик» подає Ф. М. Пискунов у «Малоросійсько-червонорусському словаре живаго и актоваго языка» [11].

Художні контексти показують, що в народі так пішло, що циган так може обманути, обдурити, набрехати людям, що вони вірять йому, хоч і не завжди довіряють: – *А як почне циган брехати й вихвалити, то всякий подумає собі: а чи нема тут якого “ганжу”, що циган так старається?* (М. П. Левицький. Союзник, с. 175); – *Слухай, Мартине, – сказав о. Никодим. – Давай гроші, бо я маю ще багато покупок поробити. – Які гроші? – здивувався Чорба. – Та ж за коня. Ще ж з тебе шістдесят карбованців належиться. Циган піняв високо плечі й вилупив очі, неначе з великого дива. – Та ви забули, може, батюшка? Я ж вам гроші віддав. – Коли? – здивувався о. Никодим. – Та ви ж самі казали при людях, що я вам дав сімдесят. І врандик, і акцизник чули, і оконом, що відкупив у мене коня* (М. П. Левицький. Союзниця, с. 178).

Господар, знаючи хитру вдачу цигана, провчив його, наказав і вказав на місце і на-тякнув, що кожного цигана чекає така «дяка» від людей, яких вони обдурюють: *Раз багаті хазяї Цигана приймали І тут йому, на біду, Та меду подали. Розсмакував бісів син Та все було ходить, Стане, шельма, під вікном Та й «меду» заводить. Що не гнали хазяї – Ні, не відігнати, Ото ж його до джемлів Здумали післати* (С. В. Руданський. Циган-пасічник).

Типовою рисою цигана є схильність до крадіжок, про це йдеться у творах С. В. Руданського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка: *Сидить циган на городі Теменької ночки, До блискавки вибирає Чужі огірочки* (С. В. Руданський. Циган в огірках); *Циган сало із горшка, Живо із пекарні, Через цвинтар позадузь Та й до паламарні* (С. В. Руданський. Циган на сповіді); *Той як затрусився і повинився уво всім, що як почав з курей красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по усім усядам крали, та з циганами, прирожденними злодіями; як і де з ними і кого обікрав, – усе розказав; далі – як і старця немоцного зарівав, надіпочись у нього грішми поживиться; усе дочиста розказав, і як на других пеню зводив* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Перекотиполье).

Риса «шахрайство» представлена в таких прислів'ях: *обдурив мов циган на ярмарку* [20: 159]; риса «барашник» репрезентована в таких пареміях: *загнув (заправив) як циган за батька* [20: 159]; риса «перекупник», пов'язана з продажем коней через ознаку хитрості, зафіксована у стійкому народному порівнянні: *мінється як циган* [20: 159].

Про хитрість і шахраюватість циган пише М. П. Левицький у творі «Союзник»:

А я думав виглядати вас на ярмарку. Знаєте що? Дайте мені коня, я буду його продавати, як свого. **Як візьму сімдесят, то вже могорич із вас буде, а може й більше візьму, то вже тоді нехай те, що поверх, буде моє. Добре?**

– Ну а як не візьмеш сімдесят? – спитав Гершко.

Циган вороже подивився на його.

– Візьму.

– Ну, а як і справді не візьмеш? – спитав отець Никодим.

Циган добув з кишені гаман, вийняв десять карбованців і подав панотцеві.

– **Ось нате вам завдаток 10 карб., – сказав він. – Як не продам коня, то ви його заберете й продате почтареві. Я знаю, що він вам дає шістьдесят. Нехай вам лишиється мій завдаток, тоді вам усе одно вийде сімдесят, – я завдатку назад не візьму й могоричу ніякого не хочу. От при свідках кажу** (М. П. Левицький. Союзник, с. 176);

– Скільки взяли?

– Сімдесят.

– Ну, що? – казав циган окономові, – **може, збрехав я? У мене діло на совість. Дайте мені заробити п'ять карбованців і беріть коня.**

(М. П. Левицький. Союзник, с. 177).

Зображуючи головного героя цигана Лукача Радю О. Ю. Кобилянська наголошує на морально-етичних рисах циганів, підсилюючи цю характеристику порівняннями «злий, як вовк», «хитрий, як лис»: **Вона мала за чоловіка отамана циганів і розбійників Лукача Радю, злого, як вовк, хитрого, як лис, і гарного, як боярин** (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 68).

Типаж «циган» постає хитрою і шахраюватою людиною. Про це свідчать і фразеологізми: **крутить як циган світом** [5: 66]; **крутить як циган точило** [5: 66]; **хитрий як циган** [5: 68]; **крутити як циган сонцем** – про хитрого чоловіка [5: 220]; **крутить як циган сонцем** – розпоряджається ким-небудь за власним розсудом [20: 159]; **верховодити** [14: XI: 208]; **хитрувати, шахраювати** [20: 159].

У народній уяві циган був бідною людиною, часто це супроводжувалося тим, що він вживає алкогольні напої, про що свідчать такі контексти:

Коло монополії справді стояв циган у компанії своїх приятелів. О. Никодим підійшов до них. У цигана вже очі світилися весело після доброго торгу та шкалика горілки.

– **Оце я, батюшко, їх до “союзу” еднаю, – показав він на Шасту і Чемерицю. – Буде у нас “союз” не гірший, як у Почаїві** (М. П. Левицький. Союзниця, с. 178);

Був собі колись якийсь-то циган, та такий же то прогіркий п'яниця, що й не приведи господи! Чи є у його яка колійчина, так і несе її у шинк, чи яка жупанина – він і її туди ж пре! А жінка з дитьми, голі й босі, пропадають без хліба... (П. О. Куліш. Циган, с. 156);

А батько, я ж кажу, волочиться по шинках та п'є, та гайнує, та б'ється навкулачки з мужиками. Поб'ють йому усю пику, попідставляють окуляри, порозривають на ньому одежу, спакостять нінащо чоловіка; от тоді вже він і тягне до господи та й лежить під шатром, як той кабан у берлозі, поки йому одлигне там трохи на серці. Такий-то вдався собі навіжений циган! (П. О. Куліш. Циган, с. 156); **Да вже як зусім осмеркло, він [циган] змігся та і впав, як сніп, п'яний на поміст. От тоді пан звелів знов одвезти його та й положить на дорозі. Так і зробили** (П. О. Куліш. Циган, с. 158).

Дієслівний ряд *вискакує, виспіває, кричить, гогоче, частує, н'є, погукує, гвалтує, коїть лиху годину* характеризує емоційну поведінку цигана:

А циган же то вискакує та виспіває навперейми, кричить, гогоче, частує народ і сам н'є – так що й перестая йому нема. Знай тільки погукує: Гей грай, коли граси, Коли чорні брови маси!.. Вже й вечір, а циган гвалтує, а циган коїть лиху годину! (П. О. Куліш. Циган, с. 158).

Цигани, посварившись між собою, можуть вигнати немилосердно своїх із табору, зокрема про це пише О. Ю. Кобилянська:

... цигани, коло котрих тулився звичайно, посварилися між собою і погнали його [цигана] шукати хліба в світі (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 96).

Факультативними рисами циган у народній уяві є мистецьке чуття, музичність, співучість. Це підкреслює і О. Ю. Кобилянська в повісті «В неділю рано зілля копала...»: *Та недовго тривала мовчанка між затривоженими циганами. Піднявся знов з-поміж них старий батько Андронати, високий, тонкий, бородатий циган, перший музика між ними, ба навіть і тепер зі скрипкою в руках* (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 10); *Піднявся тепер на ті слова з свого місця музика Андронати* [циган] (Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала, с. 13).

Ці риси відбито і в фразеологізмі *гине як циган за музикою* [20: 159].

Відомо, що «роми ще в часи існування Візантійської імперії славилися як чудові музики, танцюристи, жонглери, дресирувальники ведмедів, мавп та інших тварин» [8: 258].

Отже, типаж «циган» проаналізовано з боку етнокультурних і соціокультурних характеристик. Типовими видами діяльності ромів були конярство, ковальство, проте бджільництвом, випасом овець тощо цигани не займалися. Традиційно цигани (переважно жінки) асоціювалися з ворожінням, чаклуванням.

Спорадично представлений фрейм «Зовнішні характеристики» цигана.

Соціокультурні характеристики типажу «циган» дуже щільно пов'язані з етнокультурними поглядами на циган. Домінуючою тенденцією є належність до «чужого», тому їм приписуються переважно негативні риси.

У народних уявленнях негативне ставлення до циган (ромів) переважно мотивується їх схильністю до різних форм шахрайства та обману. Роми наживалися на довірливості людей, знаходячи у всьому зиск. Серед інших таких негативних рис, які багато в чому зумовлені характером чужої культури є: намагання добитися свого, підкорити волю, хвалькуватість, пожадливість, байдужість, незвичність у побуті тощо. Мистецьке чуття, музичність, співучість належать до факультативних рис циган.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балясникова О. В. «Свой-чужой» в языковом сознании носителей русской и английской культур: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». – М., 2003. – 224 с.
2. Беліков О. В. Циганське населення України (XVI – XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». – Донецьк, 2003. – 21 с.
3. Данілкин О. Культурно-антропологічна ідентифікація циганів України [Електронний ресурс] / Олексій Данілкин // Науковий збірник Міжнародної циганознавчої

- науково-практичної конференції – 2007. – С. 155-161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzppmv/2008_15/S155-161.pdf
4. Данилків О. Релігійні вірування циган // Людина і світ. – 1995. – №5. – С. 20-23.
 5. Доброльожа Галина. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. – Житомир : Вид-во «Волинь», 2003. – 160 с.
 6. Зіневич Н. О. Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». – К., 2005. – 20 с.
 7. Кузьміна Сніжана. Цигани в етнічній структурі населення Бессарабії в першій половині ХІХ ст. /Сніжана Кузьміна // Краєзнавство. – 2013. – № 1. – С. 41-46.
 8. Курочкін Олександр. «Карнавальні цигани»: етнічний стереотип і обрядова маска [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/26911/20-Kurochkin.pdf?sequence=1>
 9. Мацюк Зоряна. Що сільце, то нове сільце [текст]: словник фразеологізмів Західного Полісся. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 476 с.
 10. Наулко В. І., Зіневич Н. О. Цигани в Україні [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2013. – 688 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Tsyhany> (останній перегляд: 15.06.2018).
 11. Пискуновъ Ф. М. Малороссійско-червонорусскій словарь живаго и актоваго языка. Изданіе второе. – Київ, 1882. – 304 с.
 12. П'ятаченко С. Москаль, жид, циган в українському фольклорі: стереотипні сприйняття [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.litforum.org/index.php?r=14&a=182>
 13. Сілецький Юрій. Нація скрипки і кувадла. Чи справді такий страшний циган, як його малюють? / Юрій Сілецький. Тиждень ua. 21 жовтня 2010 року.
 14. Словник української мови: В 11 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970-1980.
 15. Сукаленко Т. М. Типаж «циган» через призму українських прислів'їв та приказок // Література та культура Полісся. Сер. : Філологічні науки : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – Вип. 82. – С. 241–253.
 16. Тарасов Е. Ф. К построению теории межкультурного общения // Языковое сознание. Формирование и функционирование. – Москва, 1998. – С. 21–36.
 17. Українські приказки, прислів'я та таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис. – С.-Петербург, 1864. – 333 с.
 18. Українські прислів'я та приказки / Упорядкування С. В. Мишанича та М. М. Пазяка. – Київ : Видавництво художньої літератури: «Дніпро», 1984. – 390 с.
 19. Филипчук С. В. Релігівібір сучасних ромів на Закарпатті: протестантизм / С. В. Филипчук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2012. – Вип. 7. – С. 261–266. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2012_7_25

20. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

Сукаленко Т.М., канд. філол. наук, доцент

Национальный университет государственной фискальной службы, Ирпень

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ТИПАЖИ XIX В.: «ЦЫГАН»

В статье разработана модель описания лингвокультурного типажа «цыган», зафиксированного в украинском художественном дискурсе XIX века с учетом его понятийных, образно-перцептивных, оценочных и ценностных характеристик.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж «цыган», перцептивно-образные и ценностные характеристики, фрейм, слот.

Sukalenko T.M., Cand. filol Sciences, Associate Professor

National University of the State Fiscal Service, Irpin

LINGUO-CULTURAL TYPES IN THE XIX CENTURY: “GIPSY”

The article suggests the model of description of the linguistic-cultural type «gipsy» introduced in the Ukrainian artistic discourse of the XIX th century with due regard to its perceptual-pictorial and evaluative characteristics.

Key words: the linguistic-cultural type «gipsy», perceptual-pictorial and evaluative characteristics, frame, slot.

УДК 81'233

Самигулина Ф.Г., к.ф.н., доц.

Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону, Россия

СПЕЦИФИКА РЕЧЕМЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОНТОГЕНЕЗЕ: НА ПРИМЕРЕ ДИСКУРСА РУССКО- И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ДЕТЕЙ

В статье рассматривается речевая практика дошкольников, репрезентирующая значимое влияние особенностей развития когнитивных процессов в онтогенезе на формирование речемыслительной деятельности детей в возрасте от трех до пяти лет; демонстрируется доминирование правополушарного когнитивного стиля в мышлении ребенка; отражающееся в алогичности, образности, наглядности, конкретности его мышления, преимущественном антропоморфизме когнитивных представлений в данный период развития речемыслительного механизма; исследуется характер детской речи в сопоставительном аспекте на материале дискурса русско- и англоязычных детей.

Ключевые слова: онтогенез речи, когнитивные стили мышления, речемыслительная деятельность, детский дискурс.

© Самигулина Ф.Г., 2018

Формирование детской языковой личности происходит под влиянием многих факторов, но в настоящей работе будут в основном рассмотрены результаты воздействия на нее специфики когнитивных процессов ребенка от трех до пяти лет в онтогенезе. Результаты подобного рода исследований особенностей детского дискурса, вносят определенный вклад в развитие теории анализа дискурса в рамках его типологизации, уточнения понятия «детский дискурс», его периодизации, а также в формирование теории языковой личности, в частности детской языковой личности, с учетом ее возрастных параметров. Кроме того, исследование речемыслительной деятельности в онтогенезе способствует пониманию характера развития и становления языка в онтогенезе. При решении данной многоаспектной проблемы необходимо использование комплексного подхода, включающего лингвокогнитивный аспект, который позволяет выявить закономерности психологического развития детей данного возрастного периода, влияющие на особенности освоения языка, а также лингвокультурный, раскрывающий характер влияния типа культуры на специфику детского дискурса. Комплексный подход к изучению характера развития детской речи обуславливает актуальность данного исследования, так как позволяет приблизиться к разрешению одного из главных вопросов языкознания – вопроса о взаимосвязи языка и мышления, их взаимодействии.

Антропоцентрический поворот в современных лингвистических исследованиях обусловил новую волну интереса к этой идее, хотя осмысление явления языковой личности в отечественной науке начинается с 1980-х гг. XX в., однако каждый из специалистов, занимавшихся разработкой данного понятия, акцентировал внимание на разных сторонах данного явления. Так, Г.И. Богин в большей степени подчеркивал лингводидактическую составляющую данного феномена, отмечая в качестве ключевой характеристики языковой личности ее способность овладения языковой нормой (знание правил построения высказывания, способность совершить речевой акт в соответствии с внутренней интенцией, лексико-грамматическое разнообразие речевой продукции, выбор релевантных языковых единиц и умение продуцировать целостные тексты с учетом особенностей речевой ситуации) [Богин 1984]. Подобный подход демонстрирует одностороннее восприятие категории ЯЛ, заведомо игнорирующее внешние (социальные) и внутренние (психологические) факторы, акцент делается на самом факте речевой продукции. Гораздо большее количество составляющих языковой личности отражено в концепции языковой личности Ю. Н. Караулова, который дает более полную характеристику этого феномена и выделяет в структуре языковой личности несколько уровней, а именно: вербально-семантический (связанный с владением языком), когнитивный (определяемый концептуальной картиной мира индивида), прагматический (способствующий выявлению целей и мотивов языковой личности) [Караулов 1989]. Несмотря на то, что эти уровни находятся в иерархических отношениях, взаимодействуя друг с другом, они образуют так называемое коммуникативное пространство личности, определяемое Ю. Е. Прохоровым как сферы общения, в которых реализуются потребности индивида [Прохоров 1999]. Анализируя языковую личность с точки зрения лингвокогнитивного подхода, следует учитывать основной постулат когнитивистики и психолингвистики – примат правополушарного когнитивного стиля мышления в онтогенезе, в связи с чем модель языковой личности, представленной в концепции Ю.Н. Караулова, следует откорректировать, выведя на первый уровень прагматический (мотивационный, способствующий выявлению

целей и мотивов языковой личности), на второй – когнитивный (определяемый степенью и модальностью развития когнитивных процессов индивида), на третий – вербально-семантический (связанный с реализацией посредством набора имеющихся вербальных и невербальных средств общения всех составляющих в определенной коммуникативной ситуации). Культурный компонент в изучении составляющих языковой личности подчеркивает В.А. Маслова, указывая на тот факт, что «языковая личность существует в пространстве культуры, отраженной в языке, в формах общественного сознания на разных уровнях (научном, бытовом и др.), в поведенческих стереотипах и нормах, в предметах материальной культуры и т.д. Определяющая роль в культуре принадлежит ценностям нации, которые являются концептами смыслов» [Маслова 2011]. Таким образом, языковая личность представляет собой сложный многоаспектный феномен, обладающий рядом как когнитивных, психологических, так и социокультурных характеристик [Самигулина, Данюшина 2014].

Однако, на наш взгляд, в онтогенезе в период формирования механизма речемыслительной деятельности, когда детская формирующаяся языковая личность еще находится лишь на этапе первичной социализации (в малой социальной группе, в семье), более значимую роль играют особенности преобладающего когнитивного стиля мышления в онтогенезе, что и отражается в характере детского дискурса, независимо от лингвокультурной принадлежности индивида. В речи детей, носителей самых разных языков, наблюдаются общие тенденции, связанные со спецификой развития их мозга в ранний дошкольный период, проявляющейся в выраженной правополушарной стратегии мышления при овладении знаковыми системами и постижением закономерностей окружающего их мира. К примеру, нейропсихологи и психофизиологи, занимающиеся вопросами функциональной межполушарной асимметрии мозга в разный период его развития отмечают, что при анализе сенсомоторной асимметрии видно, что у детей предпочтение правых признаков преобладает над предпочтением левых, что характерно для общей выборки детей данного возраста [Брагина 1988]. Таким образом, в период детства ребенок реализует правополушарную когнитивную стратегию, которая ко времени поступления в школу в большинстве случаев нивелируется в силу внутренних (активация височных долей и моторной коры больших полушарий мозга) и внешних (школьное образование направлено на развитие левого полушария) факторов [Реброва 2004]. Напомним, что левополушарная когнитивная стратегия характеризуется как аналитическая, последовательная, абстрактно-логическая, знаковая (преимущественное оперирование знаками разной природы, в частности вербальными). И, наоборот, правополушарная стратегия переработки информации отличается холистичностью, одновременностью, конкретностью, характеризуется как наглядно-действенная и наглядно-образная (т.е. наблюдается преобладание в когнитивных операциях образов разной модальности), алогичная, антропоморфная.

В период детства наиболее активной в функциональном плане является правополушарная когнитивная стратегия (переработка новой информации, ее симультанное восприятие, синкретичное мышление, реакция на эмоциональные стимулы, эвристический подход), которая напрямую связана со следующим фактом: познавая окружающую действительность, ребенок вынужден сталкиваться с новыми объектами, у него возникает необходимость формирования целостной и непротиворечивой картины мира [Брагина

1988]. Доминирование правого полушария отражается и на специфике детской речевой продукции и усвоении детьми языка, происходящем не на вербально-логическом уровне, а с позиций чувственного восприятия [Симерницкая 1978]. Приведем примеры из практики детского речевого общения, взяв для сравнения дискурс русско- и англоязычных детей. В качестве одной из характеристик правополушарного мышления ранее мы называли антропоморфизм, обусловленный наглядностью и конкретностью детского восприятия при его недостаточно развитом логическом мышлении, который часто репрезентируется в детских высказываниях. Например, Матвей (3 года), описывая болезнь, представил ее таким образом: «...болезнь может летать в небе, она разворачивает ноги, руки и летает, а потом нападает...» (Матвей, 3 года). Здесь мы видим, что ребенок обладает знанием о способе передачи заболевания (воздушно-капельный путь), однако не способен объяснить это явление, не наделив болезнь способностью летать (что связано с пребыванием инфекции в воздухе), а также рядом человеческих черт (наличие рук и ног). Антропоморфизм проявляется и в детском англоязычном дискурсе, например: «*the sky is crying*» ('небо плачет', в разговоре о дожде) (Кристофер, 3 года). Наглядность, образность правополушарного мышления можно проиллюстрировать и другими детскими высказываниями. В качестве примера можно привести следующую фразу, которую ребенок употребил при описании лихорадочного состояния, пережитого им во время болезни: «Я болел солнышком» (Никита, 4 года). То же встречаем в англоязычном детском дискурсе, например, Розалия (3 года) дала солнцу следующее описание: «*The sun is a big hot balloon*» ('Солнце – это большой горячий воздушный шарик'). Она связала астрономический объект, в первую очередь, с воздушным шаром (по сходству формы – шар, причем за ассоциации по сходству отвечает правополушарный тип мышления), во вторую – со способностью этого объекта находиться в воздухе. Однако стоит сказать, что ребенок, несмотря на наивность дефиниции, обладает знаниями о том, что одним из физических свойств этого небесного тела является очень высокая температура. Часто отмеченные качества (антропоморфизм и наглядность, образность) правополушарного когнитивного стиля детского мышления проявляются одновременно в речи ребенка и иллюстрируют ее специфику: «*Daddy's printer eats paper*» ('принтер папочки ест бумагу') (Аманда, 5 лет). Конкретность правополушарного типа мышления затрудняет полноценное восприятие ребенком смысла высказывания взрослого человека, что иногда приводит к коммуникативной неудаче. Так, Евгения (5 лет) отреагировала на замечание матери о том, что упрощенно думают только недалекие люди: «*Недалекие люди – это те, которые близки с тобой сидят*».

Подводя итоги, следует заметить, что ребенок, овладевая речью взрослых, зачастую проявляет свое творческое начало в неузальном употреблении единиц языка. Лингвокреативность в этом случае следует понимать как феномен употребления словесных инноваций, т. е. языковых фактов речи ребенка, не характерных для речи взрослых. Словотворчество проявляется в бессознательной переработке усваиваемой в результате коммуникации речевой продукции окружающих, что свидетельствует о том, что ребенок не перенимает языковую систему, а как бы конструирует ее [Цейтлин 2009] на основе освоенного материала своими имеющимися когнитивными средствами. При этом незрелость логических суждений, начальный этап формирования когнитивной картины мира и психофизиологические особенности развития в возрасте 3-5 лет детерминируют

базовые характеристики детского дискурса [Самигулина 2014] вне зависимости от типа культуры, в которой происходит первичная социализация ребенка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов / Г.И. Богин. АДД. – Л., 1984.
2. Брагина Н.Н. Функциональная асимметрия человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – М.: Медицина, 1988. – 240 с.
3. Маслова В.А. Национальный характер сквозь призму языка: Монография / В.А. Маслова. – Витебск: ВГУ, 2011. – 68 с.
4. Караулов Ю.Н. // Язык и личность / Ю.Н.Караулов – М.: Наука, 1989. – С. 3-8.
5. Прохоров Ю.Е. Коммуникативное пространство языковой личности в национально-культурном аспекте // Язык, сознание, коммуникация / Ю.Е. Прохоров. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – Вып. 8. – С.52-63.
6. Реброва Н.П. Функциональная межполушарная асимметрия мозга человека и психические процессы / Н.П. Реброва, М.П. Чернышева.– СПб: Речь, 2004.–60 с.
7. Самигулина Ф.Г. Детский дискурс как лингвокогнитивный феномен / Ф.Г. Самигулина, Л.А. Данюшина. – Ростов-на-Дону, 2014. – 204 с.
8. Симерницкая Э.Г. Доминантность полушарий / Э.Г. Симерницкая. – М.: МГУ, 1978. – 95 с.
9. Цейтлин С. Н. Очерки по словообразованию и формообразованию в детской речи / С.Н. Цейтлин. – М.: Знак, 2009. – 592 с.

Самігуліна Ф.Г., к.ф.н., доц.

Південний федеральний університет, Ростов-на-Дону, Росія

СПЕЦИФІКА МОВНОМИСЛЯЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОНТОГЕНЕЗІ: НА ПРИКЛАДІ ДИСКУРСУ РОСІЙСЬКО- І АНГЛОМОВНА ДІТЕЙ

У статті розглядається мовна практика дошкільнят, що репрезентує значущий вплив особливостей розвитку когнітивних процесів в онтогенезі на формування мовно-мислячої діяльності дітей у віці від трьох до п'яти років в цілому; демонструється домінування правопівкульного когнітивного стилю в мисленні дитини; відбивається в алогічності, образності, наочності, конкретності його мислення, переважному антропоморфізмі когнітивних уявлень в даний період розвитку мовномислячого механізму; досліджується характер дитячого мовлення в порівняльному аспекті на матеріалі дискурсу російсько- та англomовних дітей.

Ключові слова: онтогенез мови, когнітивні стилі мислення, мовномисляча діяльність, дитячий дискурс.

Samigulina F. G., PhD, assistant professor
South Federal University, Rostov on Don, Russia

SPECIFICITY OF SPEECH ACTIVITY IN ONTOGENESIS: AT THE EXAMPLE OF DISCOURSE OF RUSSIAN AND ENGLISH SPEAKING CHILDREN

The article deals with the speech practice of preschool children, which represents a significant influence of the developmental features of cognitive processes in ontogenesis on the formation of speech activities of children aged three to five years in general; the predominance of the right hemispheric cognitive style in the child's thinking is demonstrated; reflected in the illogicality, imagery, clarity, concreteness of his thinking, the predominant anthropomorphism of cognitive representations in a given period of development of the speech-thinking mechanism; the character of children's speech in a comparative aspect is studied on the material of the discourse of Russian- and English-speaking children.

Key words: ontogenesis of speech, cognitive styles of thinking, speech-thinking activity, children's discourse.

УДК 821.10.21

Хоминич Г.И., Киев

ВАРИАЦИИ ОБРАЗОВ, МОТИВОВ И СЮЖЕТОВ В МЕТАФОРИЧНОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТА Ф. НИЦШЕ «ТАК ГОВОРИЛ ЗАРАТУСТРА» И ТЕКСТА И. БУНИНА «ГОСПОДИН ИЗ САН-ФРАНЦИСКО»)

В статье рассматривается деконструкция метафоры в художественном дискурсе Ф.Ницше, применение пародии. Описаны способы создания отдельных каламбуров. Показано использование имён литературных персонажей. Рассматриваются вариации образов, созданных Ф. Ницше, в тексте И. Бунина.

Ключевые слова: метафора, металепсис, дискурс, пародия, каламбур, литературное имя, Ф. Ницше, И. Бунин.

В 1909 – 1912 гг. впервые вышел русский перевод сочинений Фридриха Ницше. Творчество Ницше оказало большое влияние на русскую интеллигенцию. В новелле И.А. Бунина «Господин из Сан–Франциско» (1915) происходит трансформация образов, представленных в «Заратустре» и других произведениях немецкого философа.

Фридрих Ницше всегда был склонен смотреть на вещи с юмористической стороны, – отмечала его сестра Ф. Фёрстер–Ницше.

В тексте Ф. Ницше «Так говорил Заратустра» использованы образы, мотивы и сюжеты произведений Мигеля де Сервантеса, а также стилистика гонгоризма – сознательно затрудненный для понимания стиль, характерный для «Назидательных новелл» Сервантеса [1: 409–410, 420]. Применяется металепсис – разновидность метонимии,

© *Хоминич Г.И.*, 2018

состоящая в замене логически предшествующего понятия логически предыдущим или наоборот [2, 330].

Основная концепция этого произведения, – писал о «Заратустре» Ницше, –мысль о вечном возвращении [Esse homo].

В тексте «Пиявка» («Заратустра», часть четвертая) в иронически-шутливой форме изображаются практические пути преодоления греховности [11, 240].

И Заратустра в раздумье продолжал свой путь, и как случается с каждым, кто обдумывает трудные вещи, наступил он нечаянно на человека. И вот посылались ему разом в лицо крик боли, два проклятья и двадцать скверных ругательств – так что он в испуге замахнулся палкой и еще ударил того, на кого наступил. Но тотчас же он опомнился.

«Прости, – сказал он человеку, на которого наступил и который с яростью приподнялся и сел, – прости и выслушай прежде сравнение.

Как путник нечаянно на пустынной улице наталкивается на спящую собаку, лежащую на солнце;

– как оба они вскакивают и бросаются друг на друга, подобно смертельным врагам, – так случилось и с нами.

И однако – немногого недоставало, чтобы они приласкали друг друга. Ведь они оба – одинокие!»

«Кто бы ты ни был, – ответил все еще в гневе человек, на которого наступил Заратустра, – ты слишком больно наступаешь на меня и своим сравнением, а не только своей ногою!

Смотри, разве я собака?» – и при этих словах тот, кто сидел, поднялся и вытащил свою голую руку из болота. Ибо сперва он лежал, скрытый и неузнаваемый, как те, кто выслеживают болотную дичь.

«Но что с тобой! – воскликнул испуганный Заратустра, ибо он увидел кровь, обильно струившуюся по обнаженной руке. – Не укусило ли тебя, несчастный, какое-нибудь вредное животное?»

Обливающийся кровью улыбнулся. «Что тебе за дело! – сказал он. – Здесь я дома и в своём царстве».

«Ты заблуждаешься, – сказал Заратустра с состраданием: здесь ты в моём царстве, и здесь ни с кем не должно быть несчастья. Сам же себя называю я Заратустрой. Но, услышав имя Заратустры, задетый преобразился. «Что со мной! – воскликнул он.

Ради пиявки лежал я здесь, как рыболов, и уже была моя вытянутая рука укушена десять раз, как вдруг начинает питаться моей кровью еще более прекрасное животное, сам Заратустра!

Да будет благословенна великая пиявка совести, Заратустра!»

Так говорил тот, на кого наступил Заратустра, и Заратустра радовался словам его и их тонкой почтительности. «Кто ты?» – спросил он и протянул ему руку.

*«Я **совестливый духом**, – отвечал вопрошаемый. – Я – доискиваюсь основы:*

– что до того, велика ли она и мала? Называется ли она болотом или небом?»

«Так ты, быть может, познающий пиявку? – спросил Заратустра. – И ты исследуешь пиявку до последнего основания, ты, совестливый духом?»

«О Заратустра, – отвечал тот, на кого наступил Заратустра, – было бы чудовищно, если бы дерзнул я на это!

*Но если что я знаю прекрасно и досконально, так это **мозг** пиявки –это **мой мир!***

*Сколько уже времени исследую я эту единственную вещь, мозг пиявки, чтобы скользкая истина не ускользнула от меня! Здесь **моё царство!***

И поистине, собственной кровью умножил я себе собственное знание!»

– «Как доказывает очевидность», – перебил Заратустра; ибо кровь все еще текла по обнаженной руке совестливого духом. Ибо десять пиявок впились в неё.

«О странный мальчик, сколь многому учит меня эта очевидность, именно сам ты!»

Так говорил Заратустра [3: 236-239].

В данном фрагменте текста обыгрывается фразеологизм *стать самим собой* (вести себя естественно). В учении Сёрена Киркегора устойчивое выражение *стать самим собой* означает *превратиться в личность*.

Согласно С. Киркегору, *в минуту истинного выбора душа уединяется от всего мира и созерцает в отверстиях небесах – не великий человеческий образ, но самой Вечную Силу, личность в эту минуту выбирает, определяет себя. Эту минуту можно сравнить с торжественной минутой посвящения оруженосца в рыцари – душа человека как бы получает удар свыше, облагораживается. И удар этот не изменяет человека, не превращает его в другое существо, но лишь пробуждает его сознание и этим заставляет человека стать самим собой [4, 252].*

В тексте Ницше пародируется евангельская цитата о непротивлении злему и поставлении другой щеки [Мф 5, 39].

Ученая дискуссия (словесный поединок) между философом-атеистом и философом-теологом уподобляется единоборству (поединку физическому). Субъект поставлен перед выбором: доказывать, что христианство не является делом познания или не доказывать. В подтексте: (ирон.-шутл.) *или-или* [4]. Поскольку христианство недоказуемо [5, 108], он заменяет доказательство *проклятиями и скверными ругательствами* (выражением чувств и эмоций). Состояние субъекта – *с яростью, в гневе* – не соответствует содержанию Библии, в которой сказано: *Перестань гневаться и оставь ярость [Пс 36,8].*

Согласно С. Киркегору, существует три этические стадии развития личности, противопоставляемые одна другой: эстетическая (чувственный образ жизни, путь наслаждения), этическая (путь добродетели, сознание долга) и религиозная (высшая, завершающая стадия, для которой надо порвать с моралью) [5: 141, 146, 151].

В контексте: (ирон.-шутл.) *два проклятья и двадцать скверных ругательств* – высшая стадия развития личности – религиозная, возникшая вследствие *толчка*. Религиозная стадия – возвращение назад, к эстетической стадии. В подтексте: победа инстинкта, иллюзорность моральных истин.

Уподобление понятий: Заратустра (*безбожник*) – *самой Высшая Сила; человек, на которого наступил Заратустра* – личность (дух); палка Заратустры – истина *Высшей Силы*; удар палкой – *удар свыше* (толчок); крик боли – естественное поведение; *два проклятья и двадцать скверных ругательств* – (ирон.-шутл.) более высокая, религиозная стадия развития личности (возвращение к эстетической стадии).

Основной комического является несоответствие выбора субъекта евангельской заповеди о подставлении другой щеки, противоречие между *возвышенными словами* [14, 261] субъекта и его поступком.

Расширение тропа осуществляется путём включения в текст выражения *...разве я собака?*, указывающего на библейский сюжет о сражении Давида с *единоборцем по имени Голиаф*. Согласно Писанию, Голиаф сказал Давиду, выступившему против него с пращей: *...что ты идешь на меня с палкою? разве я собака?* [1 Царств 17, 43].

Троповость создается сближением двух ситуаций: единоборство Заратустры с субъектом – единоборство Давида с Голиафом [1 Царств 17].

Уподобление ситуации: субъект поносит Заратустру (*посыпались разом в лицо Заратустры два проклятья и двадцать скверных ругательств*) – Голиаф поносит Давида; *палка* в руке Заратустры – *посох (праца)* в руке Давида; обращение субъекта к Заратустре: *...разве я собака?* – обращение Голиафа к Давиду: *...разве я собака?*; *Заратустра ударил того, на кого наступил – Давид поразил Голиафа и наступил на него*.

Основной комического является наличие только одного признака, общего у субъекта с Голиафом, – *единоборец* [1 Царств 17, 4] – и полное несходство их во всем остальном [6, 99]. В основе неявного называния субъекта Голиафом лежит мотивационный признак (ирон.-шутл.) *единоборец* [7, 7].

Метафорическая перифраза... *скрытый и неузнаваемый, как те, кто выслеживают болотную дичь*, является определением субъекта. В этом контексте высказывание субъекта: *...ты слишком больно наступаешь на меня своим сравнением ...разве я собака?* указывает на отрицание субъектом своей принадлежности к доминиканцам, Метафорический ряд: христианский мир – *болото*; еретики – *болотная дичь*; доминиканец (незусит) – *скрытый и неузнаваемый, как те, которые выслеживают болотную дичь*.

Метафорическая ассоциация *посвящение в рыцари – удар свыше* актуализирует внутреннюю форму текста. В романе Мигеля де Сервантеса «Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский» изображается посвящение Дон Кихота в рыцари.

Хозяин постоялого двора, дабы весело провести ночь, сказал Дон Кихоту, что обряд посвящения состоит в подзатыльнике и в ударе шагаюй по спине – вот, мол, и вся хитрость. Дон Кихот всему этому поверил. Перепуганный владелец замка сбегал за книгой, где он записывал, сколько овса и соломы выдано погонщикам, подошел к Дон Кихоту, велел ему преклонить колена, сделал вид, что читает некую священную молитву, и изо всех сил треснул его по затылку, а затем славно огрел рыцаря по спине его же собственным мечом.

Дон Кихот в мудреных выражениях изъясил ему свою благодарность за посвящение в рыцари. В ответ хозяин произнес не менее высокопарную речь.

Уже занималась заря, когда Дон Кихот ликующий, счастливый и гордый сознанием, что его посвятили в рыцари, выехал с постоялого двора [9, 33–34, 36–38].

Уподобление ситуаций: субъект – Дон Кихот, Заратустра – хозяин постоялого двора; *Заратустра испугался и ударил человека (субъекта) палкой – перепуганный хозяин славно огрел Дон Кихота его же собственным мечом*; бодрствование (бдение) субъекта над верой – *бдение (бодрствование) Дон Кихота над оружием*; единоборство субъекта с Заратустрой – единоборство Дон Кихота с воображаемым противником.

Основной комического является общий признак сравниваемых объектов : способность субъекта и Дон Кихота вступать в единоборство с воображаемым противником и полное их несходство во всем остальном [6,99]. В основе неявного названия субъекта Дон Кихотом лежит мотивационный признак: (ирон.-шутл.) – *единоборец* [7, 7].

В контексте *болото* слово *пиявка* актуализирует внутреннюю форму текста Ницше. В идиллии греческого поэта Теокрита (III в. до н.э.) *Чародейка* [10: 311–316] изображается молодая женщина Симега, которая надеется путем заклинания вернуть неверного мужа Дельфиса и его любовь к ней. Бог любви *Эрот* (определяемое) соединяется с определением *жестокый* и сравнивается с *болотной пиявкой*. Прямое значение словосочетания *сосать кровь* (функция пиявки, питающейся кровью) сталкивается с фразеологически связанным – *мучить*. *Пташечке Иункс* приписывается способность влиять на поступки и чувства человека. В представлении героини *богиня ночи Селена* (в мусульманстве – символ веры) – одушевленное и разумное существо, способное к состраданию и всеведению. В этом контексте эпитетная структура *черная кровь* указывает на различное вероисповедание Симеги и Дельфиса. (Мотив покинутости).

В тексте Ф. Ницше метафорическая ассоциация бог *Эрот* – *болотная пиявка* переконструируется. Ключевое слово *Эрот* заменяется словом христианство. Признаки Эрота – жестокий мучитель, стрелы которого ранят и причиняют страдания человеку, – приписываются *христианству*. Абстрактное понятие *вера* персонифицируется. *Христианство* – пиявка, кольчатый червь, питающийся кровью. Отсюда: стрелы христианства (десять нарушенных заповедей) – *десять пиявок*.

Согласно Мартину Лютеру, взаимоотношения между человеком и его совестью имеют более важное значение, чем взаимоотношения между разными людьми [12, 163].

Текст развертывается по сценарию *исцеление совести верой*.

Прототипическая ситуация: *Повсюду со мной была моя растерзанная, окровавленная душа... К Тебе, Господи, надо было вознести её и у Тебя лечить* [Бл.Августин, *Исповедь*].

Ситуация – вариант: *Совесть говорила мне, что перед Богом я – грешник. Так корчилась во мне моя израненная совесть..., и я пытался её лечить человеческими средствами* (М. Лютер [11, 238]).

Абстрактное понятие *совесть* персонифицируется. *Совесть* – лицо, страдающее тяжелой болезнью, – *грехом*.

В контексте *Реформация* логически последующее понятие *возвращение* (возвращение к церковному строю раннего христианства) заменяется логически предшествующим – метафорическим евангельским термином *обращение* (возвращение к Богу Отцу, *покаяние*). (Ситуативные отношения). Общий компонент – изменение образа мыслей в направлении, противоположном прежнему.

Метафорический ряд: *обнаженная рука* – совесть; *христианство* – вера, средство лечения совести; *десять пиявок* – стрелы веры, десять нарушенных заповедей, которые ранят и мучат совесть субъекта; *болото* – христианский мир; субъект – мученик.

В контексте: *не исцеление, а порча тела и души* [11,35].

Согласно М. Лютеру (реформатору Церкви), Священному Писанию соответствуют лишь два Таинства: Крещение и Причащение и то как символические церемонии, которые должны поддерживать веру [11, 255].

Слову *обращение* приписывается новая внутренняя форма – *применение, использование*. Применение во время богослужения только двух Таинств (как в раннем христианстве), а не семи (как в современном), уподобляется способу лечения пиявками, применяемому с глубокой древности.

Покаяние – Таинство исцеления от грехов – уподобляется исцелению от тяжелых болезней медицинскими пиявками. Основой комического является несоответствие цели средствам.

Слово *совесть* реализует два значения: лицо, нуждающееся в медицинской помощи, и добродетель христианской этики.

В тексте представлено пародийное переосмысление одного из требований Реформации, послужившее началом религиозных войн: проверка Таинств современной Церкви содержанием Писания.

Много крови было пролито из-за разногласий во взглядах, – писал Джонатан Свифт. – Споры о том, является ли тело хлебом или хлеб телом...и так далее, – стоили многих миллионов человеческих жизней [13, 516].

Согласно церковному учению, во время богослужения силою слов *...сие есть Тело Моё* [Мф 26, 26] *Тело* принимает вид хлеба, а *Кровь* – вид вина.

В тексте Ницше метафора *тело – хлеб* (хлеб – тело) переконструируется. Логически последующее понятие (*вино*) заменяется логически предшествующим (*хлеб*). (Сначала Иисус взял хлеб и сказал *...сие есть Тело Моё*, а потом взял чашу с вином и сказал: *...сие (вино) есть Кровь Моя* [Мф 26, 28]). Эти понятия связаны ситуативными отношениями. Слово *тело* заменяется словом *Кровь* (часть – Целое).

Слово *кровь* одновременно реализует в тексте два значения: жидкая ткань, которая обеспечивает питание организма, и *кровопролитие*. Прямое значение слова *хлеб* (пищевой продукт) сталкивается с переносным (пища, пропитание, средства к существованию).

В тексте реализована метафора: (ирон.) *религиозные войны* (кровопролитие) – *поддержка христианства*. Основой метафоричности является функция крови: обеспечивать питание клеток организма, чтобы поддерживать его существование.

Реформация требовала восстановления Церковного строя раннего христианства, очищенного от поздних церковных наслоений. В тексте реализована метафора: (ирон.) *религиозные войны* (кровопролитие) – *защита христианства*. Основой метафоричности является защитная функция крови – функция иммунитета, защиты организма от болезней, а также способность антител обеспечивать борьбу организма с возбудителями инфекции.

В подтексте: незначительность одного из мотивов, послужившего началом религиозных войн.

Основой комического является несоответствие цели средствам.

Согласно христианской этике, основой веры является Евангелие.

Слово «христианство» есть недоразумение, – писал Ф.Ницше. «Евангелие» умерло на кресте [14, 295].

В тексте каламбурно переосмысление выражения *Сколько уже времени исследую я эту таинственную вещь, мозг пиявки, чтобы скользкая истина не ускользнула от меня!*

Прямое значение слова *мозг* (сознание) сталкивается с переносным (руководящий и направляющий центр). Слово *скользкий* одновременно реализует два значения: прямое (такой, который выскальзывает, который трудно схватить) и переносное (таящий в себе что-то опасное, затруднительное, сомнительное).

В метафоре *мозг пиявки – скользкая истина* сталкиваются разные значения глагола *схватить*: общеупотребительное (получить какую-либо болезнь) и переносное (быстро понять, воспринять). Метафорическая эпитетная структура *скользкая истина* (истина, которую трудно быстро понять (*схватить*)) реализует два значения: Евангелие и вера в исцеление от греха покаянием (шутл.) – болезнь, которую схватил Я – субъект).

Полисемант *ускользнуть* одновременно реализует два значения: скользнув, выпасть и бесследно исчезнуть.

В контексте (шутл.): *Сколько уже времени исследую Евангелие, которое трудно быстро понять (схватить), чтобы истина, которую трудно быстро понять (схватить), – вера в исцеление от греха покаянием (исцеление совести верой) – болезнь, которую я схватил, не исчезла бесследно.*

В тексте реализована метафора: (ирон.–шутл.) *вера* – бессознательное существо. Основой метафоричности являются бессознательные действия пиявки.

Согласно С.Киркегору, *человек должен раскаиваться во всем и за всех и в своих грехах, и всего человечества* [4, 307].

Субъект уподобляется Дон Кихоту, *который по примеру Мрачного Красавца наложил на себя преждевременное покаяние* [9, 134]. Метафорический ряд: субъект – Дон Кихот; возвращение раннего христианства («золотого века» Христианской Церкви) – возвращение «золотого века» рыцарства; *рыцарское служение вере – рыцарское служение Дульсинеи Тобосской; покаяние субъекта – покаяние Дон Кихота* и т.д.

В тексте обыгрывается прозвище, которое дал Дон Кихоту Санчо Панса, – *Рыцарь Печального Образа*.

– *Потому я дал вам это название, – отвечал Санчо, – что у вас был такой жалкий вид, какого я что-то ни у кого не замечал. Вам стоит лишь выставить на поглядение собственное своё лицо, и тогда каждый назовет вас Рыцарем Печального Образа. Верно, вас утомило сражение* [9, 94-95].

Прямое значение слова *образ* (внешний вид, облик) сталкивается с переносным (индивидуальный облик, лицо). Слово *лицо* одновременно реализует два значения: то, что составляет сущность чего-л., и человек, личность.

В тексте представлен метафорический ряд: *вера – пиявка – жестокий мучитель, стрелы которого ранят и причиняют страдания человеку; – вредное животное – бессознательное существо*.

В контексте: *вера – печальный образ*. Субъект – рыцарь печального образа. Определение субъекта: *одинокий, несчастный, обливающийся кровью; кровь, струившаяся по обнаженной руке* и т. д. указывают на *весьма печальное лицо* – человека, достойного сожаления (Мотив покинутости).

Наименование *Рыцарь Печального Образа* (определение субъекта) одновременно реализует в тексте два значения: *рыцарь веры* – рыцарь печального образа и человек, достойный сожаления.

Основой названия субъекта *Рыцарем Печального Образа* является мотивационный признак: *единоборец* [7, 7].

Эпитетная структура *красавец, похожий на огромную пиявку*, актуализирует внутреннюю форму текста И. Бунина. Определение христианской веры – *пиявка*, представленное Ф. Ницше, гиперболизируется, заменяется метафорической эпитетной структурой *огромная пиявка* и соединяется с новым определяемым – *вселенская религия, духом которой является дух эротической любви, а божеством – София*. Воплощение *вечной божественной Софии* Вл. Соловьев видел в смертной, земной женщине. Женщина отождествлялась им также с Софией падшей – существом бессознательным [16, 416] (Двойственность Софии).

В тексте И. Бунина изображается жизнь францисканцев – монашеского нищенствующего ордена, созданного св. Франциском Ассизским в 1207 – 1209 гг.

Фрагменты текста *...абруцские волыньчики, поющие хвалы деве Марии...; два абруцских горца замедлили шаг: над дорогой, в гроте, вся озаренная солнцем, стояла в белоснежных гипсовых одеждах и царском венце мать божия... Они обнажили головы – и полились наивные и смиренно-радостные хвалы их солнцу, утру, ей и рожденному от чрева её в пещере Вифлеемской* [15: 122, 131] актуализируют внутреннюю форму текста.

В «Хвалебных песнопениях» Франциска Ассизского прославляется *Творец со всей тварью Его* [17, 139] и выражается поклонение Богородице – *Деве, претворенной в Церковь, с возлюбленным Сыном Его* [17, 136].

Эпитетная структура *наивные и смиренно-радостные хвалы их* указывают на святые добродетели францисканцев: святое Невежество, Смирение, Сордование Христу. Абстрактное понятие *добродетель* персонафицируется. Добродетели *радуются* [17, 136], вступают в единоборство с грехами и пороками и побеждают их: *святая Ницета сокрушает всю алчность и скупость; святое Смирение сокрушает Гордыню; святая Любовь сокрушает искушение и всякий страх человеческий* [17, 135].

Повторение ключевой морфемы: *солнечная страна; под ослепительным солнцем; вся озаренная солнцем, вся в тепле и блеске его; хвалы их солнцу* указывает на песнопение св. Франциска «Песнь брата Солнца» [17, 139]. Природа в песнопении одухотворяется: *солнце, луна, ветер, вода, огонь, земля* представлены как живые существа, связанные между собой и человеком родственными отношениями: *сестра наша мать Земля, брат Солнце, сестра Луна, брат Ветер, сестра Вода* и т.д.

Образная параллель: *...смиренно-радостные хвалы их солнцу, утру, ей, непорочной заступнице всех страждущих в этом..прекрасном мире* [15, 131] – *Хвала Тебе, Господи с братом Солнцем, в коем день, и он прекрасен; Хвалите Господа с великим смирением, Ты еси радость; Хвала блаженной Деве Марии* [17, 136-137, 139-140].

В центре – Лоренцо, *высокий старик-лодочник, знаменитый по всей Италии* [15, 131]. Лоренцо – францисканец. Определение Лоренцо – *беззаботный гуляка* указывает на евангельскую притчу о птицах небесных: Они не сеют, ни жнут, ни собирают в житницы, и Отец небесный питает их [Мф 6, 26]. В контексте: *доверие к Богу. Лоренцо продал за бесценно двух пойманных им ночью омаров, и теперь мог спокойно стоять хоть до*

вечера, с царственной повадкой поглядывая вокруг, рисуясь своими лохмотьями [15, 131]. В контексте: поступок во славу Святой Бедности – добродетели францисканства.

Мотив *страшного одиночества* [15, 125], покинутости сменяется в тексте мотивом всеобщего братства, присутствия Христа в этой жизни [3, 237].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кржевский Б. / М. де Сервантес. Назидательные новеллы. – Л.: Худ. лит., 1984. – С.406 – 422.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.– М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 606 с.
3. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше.– М.: Астрель, 2010. –314 с.
4. Киркегор С. Наслаждение и долг. – К.: Air Land, 1994. – 504 с.
5. Быховский Б. Э. Кьеркегор.– М.: Мысль, 1972. – 238 с.
6. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление.–Мн.: Попурри, 1998.– Т.1. – 688 с.
7. Швець Н.В. Мотиваційна основа іхтіонімів в англійській, французькій та українській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. – К.: КНПУ, 2016. – 21 с.
8. Ревуцкий О. И. Метафора, сталкивание значений и каламбур.// Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4.Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2007.–№3. – С.51– 56.
9. М. де Сервантес. Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский / Вступит. ст. Б. Пуришева. – М.: Дет. лит., 1980. – 686 с.
10. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія/ Упорядн.: Михед Т.В., Якубіна Ю.В. – К.: Центр навч. літ., 2006. – С. 311 – 316.
11. Лютер М.. Время молчания прошло. Избранные произведения 1520–1526. – Харьков, 1992.
12. Гарин И.И. Лютер. – Харьков: Фолио, 1994. – 284 с.
13. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль: Роман. – Свифт Д. Путешествия Лемюэля Гулливера: Роман... / Предисл. В. Муравьева. – М.,: Дет. лит., 1984. – 686 с.
14. Ницше Ф. Антихрист/Фридрих Ницше. – Мн.: Харвест, 2009. – 879 с.
15. Бунин И.А. Последнее свидание. Избранное.– Мн.: Маст. літ., 1978. – С. 117–132.
16. Соловьев С.М. Владимир Соловьев: Жизнь и творческая эволюция / Послесл. П.П. Гайденоко. – М.: Республика, 1997. – 431с.
17. Истоки францисканства. – М., 1996.

Хоминич Г.І., Київ

ВАРІАЦІЇ ОБРАЗІВ, МОТИВІВ ТА СЮЖЕТІВ У МЕТАФОРИЧНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТУ Ф. НІЦШЕ “ТАК КАЗАВ ЗАРАТУСТРА” І ТЕКСТУ І. БУНІНА “ГОСПОДИН ІЗ САН–ФРАНЦИСКО”)

У статті розглядається деконструкція метафори у художньому дискурсі Ф. Ніцше, застосування пародії. Описано способи створення окремих каламбурів. Показано використання образів літературних героїв. Розглядаються варіації образів, створених Ф.Ніцше, в тексті І. Буніна.

Ключові слова: метафора, металепсис, дискурс, пародія, каламбур, літературне ім'я, Ф. Ніцше, І. Бунін.

Hominich G.I., Kyiv

Variability of forms and plots in metaphorical text (based on "Thus Spoke Zarathustra" by Friedrich Nietzsche and "Sir from San Francisco" by Ivan Bunin)

In this article is considered a deconstruction of metaphor in a F. Nietzsche's discourse, using of parody. Describe methods of creating individual puns. The use of images of literary hero's. The presence of forms variability, created by F. Nietzsche in I. Bunin's text.

Keywords: metaphors, metalephs, discourse, parody, pun, literary name, F. Nietzsche, I. Bunin.

УДК 811.134.2'25

Науменко А. А.

Чорноморський національний університет імені П. Могили, Миколаїв

СЕМАНТИЗАЦІЯ ФОНІЧНИХ СТРУКТУР ПОЕТИЧНОГО ОРИГІНАЛА В ПЕРЕКЛАДІ

В статті розглядається проблема семантизації фонічних структур поетичного оригіналу в перекладі. Поезія – це та царина, де наявний звуковий символізм і внутрішній зв'язок між звучанням і значенням із прихованого стає явним, інтенсивним. У поезії смисл може виникнути лише через асоціації зі звуком.

Ключові слова: поетичний оригінал, переклад, звуковий символізм, фонічна структура, фонетичне значення.

Постановка проблеми. Обрана тема зумовлена загальною тенденцією сучасних філологічних досліджень до багатоаспектного аналізу перекладного поетичного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиріччя визначені інтенсивною увагою до проблеми поетичного мовлення, підвищенням зацікавленням віршем як особливим видом комунікації [1; 3; 4; 5; 6; 9]. Інтерес до поетичного тексту багато в чому визначається тим, що саме в даному жанрі текстів зосереджені особливості як письмової, так і усної форм мовлення. Поетичний текст вивчається як текст письмовий і як текст що звучить. Вивчення тексту, що звучить, з позицій звукового символізму з метою встановлення параметрів, що впливають на сприйняття тексту реципієнтом, є дуже актуальним в наш час і має потребу в цілеспрямованій розробці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, у яких відзначається велика значимість фоніки поетичного висловлювання, механізми створення й сприйняття звукових образів все ще залишаються невивченими. Недослідженою (ані в загальній, ані в окремих теоріях перекладу) є і проблема семантизації фонічних структур поетичного оригіналу в перекладі.

Формулювання цілей статті. Ми спробуємо дослідити одну з найскладніших проблем поетичного перекладу, а саме проблему семантизації фонічних структур поетичного оригіналу в перекладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній філології (зокрема в фоносемантиці та психолінгвістиці) поширена гіпотеза, щодо наявності в окремих звуках конкретної мови іманентно притаманного їм “ознакового” (термін А.Журавлева) значення. Поезія - не єдина царина, де наявний звуковий символізм, але це та галузь, де внутрішній зв'язок між звучанням і значенням із прихованого стає явним, виразним й інтенсивним. У поезії смисл може виникнути лише через асоціації зі звуком.

С.Ф. Гончаренко розглядає віршові структури як різномірні способи системної організації одиниць поетичного мовлення і пропонує розрізняти метроритмовий, фонічний (графофонематичний, або звукобуквений) та словесно-образний (металогічний) класи віршових структур.[3, с.27] Услід за С.Ф. Гончаренком ми також розуміємо під віршовими фонічними структурами (ФС) особливі способи системного використання звукобуквених повторів з метою передавання змістовної (як правило, концептуальної) та естетичної інформації. Говорячи про контекстний звукобуквений символізм віршових структур, ми виходимо з того, що

1) фонетичне значення може бути вмотивованим, 2) окремі звуки (або звукокомплекси) іманентно мають достатньо усталене самостійне значення, 3) контекстна звукобуквенизація може виявляти себе в межах як одного, так і декількох віршових рядків.

Під контекстом ми розуміємо найближче та необхідне оточення мовного знака. Контекст зумовлює однозначність комунікативної одиниці, фіксує саме те значення, яке є необхідним у даному випадку і відповідає вимогам адекватного розуміння мовленнєвого акту.

ФС – один з ключів до декодування поетичного тексту – характеризуються місткою семантикою та великою стильовою активністю в поетичному тексті. З перекладацького погляду вони дуже складні, адже саме тут виявляється позалінгвальна специфіка мовних знаків в оригінальному та цільовому художньому текстах.

Пильну увагу філологів роль звуку в поетичній мові приваблює в 10-20 р. ХХ ст. Початок поклала критична робота М. Граммона «Звук як засіб виразності мови», яка вийшла в 1901 р. у Парижі, де автор намагається аргументувати відому думку французьких символістів про те, що ідею можна живописати звуками, а голосні - це свого роду ноти [15, с. 75] Відомо, що французькі поети-символісти приділяли надзвичайну увагу звуку в поезії. Сама ідея синестезії в поезії (яка отримала саме широке поширення в ХХ столітті) йде від найвідомішого сонета Ш.Бодлера «Відповідності». Малларме писав, що назвати предмет, значить на три чверті послабити задоволення, яке доставляється нам віршем, тому що вся принадність полягає в поступовому відгадуванні: «Викликати уявлення про предмет – от мрія поета». [16, с 238] Безсумнівно, асоціації, викликані звуками, якнайкраще відповідають цій меті. Рене Гіль створив у «Трактаті слова» особливу схему звук-квітів. Крім колірних асоціацій, на думку Рене Гіля, ті чи інші звуки здатні викликати ті чи інші настрої: приміром, **а** викликає настрій величавості, **о** – пристрасті, **е** – болю.[15, с.123] В Україні і Росії початок ХХ століття також відзначено появою цілого ряду критичних робіт про звукобуквений символізм в поезії: О.Брик «Звуковые повторы. Анализ звуковой структуры стиха», Л. Сабанеев «Музыка речи», А. Артюшков «Звук и стих»,

А. Туфанов «К зауми. Фоническая музыка и функции согласных фонем», Е. Поливанов «Общий фонетический принцип всякой поэтической техники», на важливість передачі звукової гри оригіналу в перекладі вказує і Микола Зеров у своїй статті «У справі віршованого перекладу».

Пильною увагою до звукосимволізму помічені 50-ти роки ХХ ст. Цьому сприяли, з одного боку, розвиток теорії інформації, в основі якої лежить теорія кодів, що вірно відповідає засадам теорії звукосимволізму, та, по-друге, саме на початку 50-х років було зроблено крок, щодо електроакустичного вивчення звуків мови. Саме в цей період і одержує популярність концепція “значення” високих і низьких голосних, висунута професором Гейдельбергського університета Г. Кронассером. З приводу цієї концепції Р.Якобсон пише: “... якщо, розглядаючи, наприклад, такі фонологічні опозиції, як “низька тональність / висока тональність”, ми запитасмо, що темніше [i] чи [u], деякі з опитаних можуть відповісти, що це питання здається їм позбавленим змісту, але чи наврод хто-небудь скаже, що [i] темніше, ніж [u] “. [17, с.230] Ідея зв’язку звучання та значення так захопила Р.Якобсона – безперечно, одного з найвизначніших лінгвістів ХХ століття, що він деякий час разом з видатним фізиком Нільсом Бором вів спільний семінар у Масачусетському технологічному інституті, та читав цикл лекцій “Звучання та значення” у Гарварді. На думку Р.Якобсона, звуковий символізм це “безсумнівно, об’єктивне відношення, що спирається на реальний зв’язок між різними зовнішніми почуттями”. [17, с. 230] На синестезію – зближення явищ, сприйманих різними органами почуттів – у роботі “Факти і теорії кольорового слуху”(1897) вказував ще фізіолог П.П.Соколов: сприйняття низьких звуків супроводжується подібним же емоційним коефіцієнтом, як відчуття чого-небудь великого, широкого, товстого і цей емоційний коефіцієнт стає основою для асоціативного зв’язку між сприйняттями, що самі по собі не мають нічого спільного між собою”. Відомо, що Н.Римський-Корсаков і А.Скрябін мали кольоровий слух.

Однак найбільше інтенсивно проблема звукосимволізму починає розроблятися в останні 15-20 років, чому в значній мірі сприяла інтегративність, що характеризує науковий процес новітнього часу, зокрема, результати експериментів і досліджень в області фоносемантики, фоностилістики і, зрозуміло, психолінгвістики. Власне, як відзначає фоносемантик С.В.Воронін, саме психолінгвістика сприяла реабілітації всієї проблематики звукообразності і допомогла повернути її в стрій об’єктів, гідних уваги «серйозної» науки [4]. Безумовно, без проникнення в психофізіологічну основу звукової сторони мови, включаючи і поетичну, побудова теорії звукосимволізму вкрай важка, оскільки область денотації звукосимволічної лексики відноситься, насамперед, до сенсорно-емоційної сфери людської діяльності.

Гіпотеза про існування зв’язку між коннотативним змістом віршованого тексту і його сумарним, фонічним значенням не може не імпонувати ні досліднику поетичної мови, ні поету. Її підтвердження зв’язане, серед інших, з остаточним рішенням питання про умотивованість фонетичного значення звукобукви. Сьогодні у теорії умотивованості фонетичного значення більше прихильників, ніж супротивників. Дослідження в області фоносемантики досить переконливо свідчать про те, що фонетична умотивованість слова існує. У ході сучасних досліджень, проведених в експериментальних фоносемантичних лабораторіях, було доведено, що оцінна класифікація звуку інформантами – носіями

мови збігається з класифікацією звуків за їх фізичними властивостями. На цій підставі фоносемантики роблять наступний висновок: оскільки фонетичне значення ґрунтується на фізичних властивостях звуків, отже, ця “значимість не є породженням значення слів,.. фонетична значимість “старша” за значення слова, вона відприродна”. Звуки, що сприймала людина в природі, стали основою мови. Так, небезпечні явища природи супроводжуються звуками одного акустичного типу, а безпечні – прямо протилежного. Виверження вулкана, ричання хижих звірів, гірський обвал – усе це звуки низьких дисонансних тонів. З іншого боку, спів птахів, дзюркіт струмка, шелест листя – звуки іншого роду – високі, мелодійні. Саме у процесі розвитку звукових сигналів і формуються мовні типи значень.

На те, що між значенням і тоновим (звуквисотним) регістром існує визначена кореляція, ще до науково аргументованих відкриттів експериментальної фонетики вказує в 1927 р. дослідник тональних африканських мов Д.Вестерман. Тональні (звуквисотні) розходження були властиві всім первісним мовам і загублені, з тих чи інших причин, більшістю сучасних мов у ході їхнього історичного розвитку [18].

Той висновок, що фонетична значимість звуків мови заснована на їх фізичних характеристиках становить значний інтерес для перекладознавства: якщо фонетична значимість породжена фізичними властивостями звуків, а не значеннями слів, те вона універсальна щодо цих вимірів для кожної мови:” У кожній мові, у залежності від артикуляції звуку, за ним закріплюється більш-менш визначене коло можливої інформації”[1, с. 43]. Звук несе конкретний і визначений зміст, на який можна вказати також, як на значення морфеми – значимої частини слова.

На наш погляд, для перекладача поетичних текстів може становити практичний інтерес і наступний висновок, зроблений на основі ряду експериментів: інформативність звуку знаходиться в зворотній залежності від його частотності. Звідси випливає, що в слові найменш інформативний звук з максимальною частотністю, а всі інші звуки в стільки разів інформативніші, у скільки разів їхня частотність менше максимальної для звуків даного слова». На ступінь інформативності звуку впливає і його місце в складі слова. Експериментально було виявлено, що перший звук у слові – самий інформативний (приблизно в 4 рази, ніж інші звуки, і, приблизно в 2 рази, ніж наголошений у слові звук). Цей висновок фоносемантиків збігається з даними, отриманими в ході аналізу виконань поетичних творів професійними читцями – носіями мови (зокрема, англійськими акторами-декламаторами): початок рядка вимовляється голосніше, ніж кінець попереднього, на більш високому тональному рівні. Очевидно, що декламація, особливо, у виконанні професійних акторів з ідеально відпрацьованою артикуляцією звуку, підкреслює символіку звукового потоку в поетичному висловленні. Проблема вивчення поетичного тексту в звучному виконанні (дуже актуальна сьогодні на Заході), безумовно, самим тісним чином стикається з проблемою звукової символіки поетичного тексту. Вирішення цих проблем має велике теоретичне і прикладне значення, і зокрема, у зв’язку з актуальною проблематикою автоматичного розпізнавання і розуміння слухових образів, синтезом звучного тексту, що, у свою чергу, тісно зв’язано з рішенням однієї з найактуальніших проблем сучасної науки – створенням штучного інтелекту.

Поетичне мовлення є специфічним різновидом мовлення, в першу чергу його відзначає закономірна упорядкованість звукової форми, особливо відібраний звуковий

матеріал. “Можно указать на один главный принцип, по которому организуется языковой материал в поэтическом произведении. Это принцип повтора фонетических представлений”. Це цитата з роботи видатного мовознавця початку ХХ ст. Є.Д. Поліванова “Общий фонетический принцип всякой поэтической техники” [10, с. 99]. Продовжуючи свою думку, Е.Д. Поливанов пише: “... повтор тех или иных фонетических представлений – для того, чтобы быть поэтически ценным, – должен быть чисто фонетическим явлением, не сопровождаясь повтором тождественных по значению слов” [10, с.99-102]. Б.В. Томашевский – засновник сучасної російської текстології, розмірковуючи щодо поетичної форми та ролі звуку в поезії, доходить висновку, що звукове завдання у віршах домінує над змістом. Про “таємницю думки, яка втілена у звукову матерію”, пише в своїй праці “Звук і значення” Р. Якобсон: “Послідовність звуків є носієм змісту. Але яким чином звуки справляються з функцією “носія”?” Це питання залишається відкритим і сьогодні [17, с 31].

Останні десятиріччя визначені інтенсивною увагою до проблеми поетичного мовлення, підвищенням зацікавленням віршем як особливим видом комунікації. Інтерес до поетичного тексту багато в чому визначається тим, що саме в даному жанрі текстів зосереджені особливості як письмової, так і усної форм мовлення. Поетичний текст вивчається як текст письмовий і як текст що звучить. Вивчення тексту, що звучить, з позицій звукового символізму з метою встановлення параметрів, що впливають на сприйняття тексту реципієнтом, є дуже актуальним в наш час і має потребу в цілеспрямованій розробці. Сегменти мінливої звучності (що, власне, і лежить в основі поетичної форми) – це біологічно уроджений, сильний засіб емоційної виразності. Саме останні дослідження англійських учених показали, що здатність до сприйняття звуків на 80% закладена в нас відприродно і визначається інформацією, яку несуть гени. Таким чином, ні музикальність середовища, ні освіта не мають значення. Проте звук викликає в людині рефлекторні реакції не тільки біофізіологічного, але й духовно-емоційного порядку.

Немає сумніву, що звуковий склад і зміст вірша є емоційно взаємозв’язаними і емоції, які породжені звуками, накладаються на емоції, які породжені змістом вірша. Найчастіше саме фонема у вірші одержує вирішальне значення (і не тільки в тих випадках, коли мова йде лише про звуконаслідування – оноματοпею: *el silencio susura* (Леон де Грейфф), *la última brisa es suspiradora* (Х.Р.Хіменес), *la rolla arrullaba al rorro* (М.Унамуно)). ФС беруть безпосередню участь у створенні загальної концептуально-естетичної інформації поетичного тексту. Досить згадати вже хрестоматійні *llega VALSANDO SANDOVAL* (Леон де Грефф), чи *AMoR AMaRgo* (А.Мачадо). Чи поезію Хіменеса, яка у більшості своїй є зашифрованими вокальними анаграмами. Чи відомий феномен “поетичної мови” “Покоління 98” – стійка семантика консонантних груп S,N,Ñ,L, що виявлялося в наполегливому вживанні лексем: *sueño, sol, son, silencio, sonata, soledad, sombra* etc.: *Ser, ser, siempre, ser sin término/Sed de ser, sed de ser más* (Унамуно). Безсумнівно, у наведених вище прикладах звуковий лад виступає як текстоутворюючий фактор вірша.

Перейдемо до розгляду способів контекстної семантизації іспанських поетичних першотворів засобами української та російської мов. Як один з прикладів наведемо фрагмент вірша Х.Р.Хіменеса *La Hermana amante*, та його переклад російською мовою, зроблений Ф. Светаной:

*Tú me mirarás llorando
(será el tiempo de las flores),
tú me mirarás llorando,
y yo te diré: No llores.*

На мене ты плача взглянешь.
(Это будет весной, не иначе.)
На мене ты плача взглянешь,
И тебе я скажу: "Не плачь!"

Звукобуквеним повторенням відзначені в оригіналі сонорні [r], [l] та щілинний [s]. Безумовно, звукову структуру вірша засновує сонорній [r] : 9,4 % від загальної кількості звукобукв. За даними Е.Аларкоса Льорача, зустрічність фонемі [r] в іспанському мовленні складає 7,4 %. Повтори звукобукви *r* створюють звукографічний малюнок вірша, насичують його естетичною інформацією, що свідчить про семантизацію цієї звукобукви в даному контексті. У перекладі основу звукової структури вірша створюють глухі шиплячі *ч* – 4,3 %, *ш* – 2,1 % від загальної кількості звукобукв фрагменту. Як відомо, переважання глухих приголосних є характерною особливістю російського ліричного вірша. Таким чином, за рахунок переваги глухих шиплячих *ч*, *ш* у перекладі створюється потрібний настрій суму та журби, що збігається з концепцією оригіналу, але на відміну від оригіналу фонічні структури перекладу створюють не музичний, а, скоріше, психологічний малюнок, за його рахунок перекладачем і досягнута певна прагматична адекватність – передано концептуально-естетичний зміст першотвору.

Активним текстотворюючим чинником виступає звук в *Romance de la guardia civil española* Лорки. Загальна тональність цього відомого вірша характеризується як "похмура", "тривожна", що створюється, у тому числі, і домінуючою роллю звуків з негативною конотацією, фонетичне значення яких можна описати ознаками "різкий", "уривчастий", "напружений":

*en la noche platinoche
noche que noche nochera*

Рефрен складається з декількох артикуляцій – невеликої кількості коливальних рухів, однак мінімуму звукових засобів досить для того, щоб донести до слухача багатий в емоційному плані зміст. Цікаві компенсації цього фрагмента зустрічаємо у П.Грушка:

*в сум рак, серебряный сумрак,
ночи, колдующей ночи.*

Чи у В.Стуса:

*Ніч! А ніч яка срібна!
Ніч! Яка ніч ночиста.*

Однак, цілком адекватним представляється нам перекладацьке рішення М.Лукаша:

*у ту ніч, у ту срібніч –
ой ви ночі-переночі!*

Не можна не відзначити, що вирішення складної проблеми адекватної передачі фонічної структури, її семантизації у наведеному вище прикладі, полегшувалося збігом звукової символіки в різних мовах. Африкати [с] та [ч] і в іспанській, і в українській мовах при деякій спільності артикуляції мають і подібну оцінку, фонетичне значення якій можна описати як звук "уривчастий", "напружений", "тривожний".

Висновки з даного дослідження і перспективи. Фонічні структури створюють не тільки звукографічний малюнок вірша, насичують його естетичною інформацією, але і свідчать про відому семантизацію звукобукви в системі тексту, беруть участь у створенні концептуально-образної структури поетичного тексту. Ми переконані, що, існуючи, як відкрита система у свідомості (чи підсвідомості) носія мови, звуко-асоціативні поля не можуть не мати визначені закономірності в їх сприйнятті.

Поетичний переклад (на будь-якому віршовому рівні, у т.ч. і фонічному) неможливий без вирішення проблеми порівняльного віршування, що сьогодні не вирішена для жодної з розглянутих пар мов (іспансько-української, іспансько-російської). Назріла необхідність і розробки звукосимволічної типології мов, і рішення проблеми звукосимволічних універсалій. Безсумнівно, створення звукосимволічної типології мов могло б багато в чому визначити шляхи адекватності при передачі в перекладі інформації, котру несуть у собі звукобуквенні структури оригіналу, оскільки символіка звуків у різних мовах, як правило, не збігається і дуже висока імовірність перекладацької помилки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
2. Гарсія Лорка. Поезії / Пер. М.Лукаш // Сучасність. – 1997. – N 12. – С. 29.
3. Гончаренко С.Ф. Стилистический анализ испанского стихотворного текста. (Основы теории испанской поэтической речи). – М.: Высшая школа, 1988. – 192 с.
4. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л.: Ленанд, 2009. – 244 с.
5. Журавлев А.П. Звук и смысл. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
6. Иванова Г.В. Современное состояние проблемы фонетической сегментации звучащего текста // Проблемы звучащего текста / Сб. трудов МГПИИЯ им. М.Тореза. – № 259. – М., 1985. – С.59-69.
7. Испанская поэзия в русских переводах. – М.: Прогресс. – 1978. – С.502.
8. Испанские поэты XX века. – БВЛ, т. 143. – М.: Художественная литература, 1977. – С. 143.
9. Милукова Л.К. Выразительность звучащего текста // Проблемы звучащего текста / Сб. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – № 259. – М., 1985. – С.169-177.
10. Поливанов Е.Д. Общий фонетический принцип всякой поэтической техники // Вопросы языкознания. – 1963. – № 1. – С.99-112.
11. Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С.230.
12. Стус В. Переклади // Тв. у 4-х тт., т.5. Додатк. – Львів: Просвіта, 1998. – С.151.
13. Тертерян И.А. Испытание историей. Очерки испанской литературы XX века. – М.: Наука, 1973. – С. 376.
14. Томашевский Б. В. Русское стихосложение. Метрика. – Петроград, 1923. – С. 8.
15. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. –Л. Изд-во ЛГУ, 1990.
16. Фриче В.М. Очерк развития западных литератур. – М., 1936. – С.238.
17. Якобсон Р. Звук и значение // Избранные работы / Сост., ред. В.А. Звегинцева. – М.: Прогресс, 1985. – С.31.

18. Westermann D. Laut, Ton und Sinn in westafrikanischen Sudansprachen. – Hamburg, 1927. – S.328.
19. García Lorca F. Poema del Cante Jondo. – Madrid: Cátedra, 1997. – P. 198.

Науменко А. А.,

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы, Николаев

СЕМАНТИЗАЦИЯ ФОНИЧЕСКИХ СТРУКТУР ПОЭТИЧЕСКОГО ОРИГИНАЛА В ПЕРЕВОДЕ

В статье рассматривается одна из сложнейших проблем переводоведения – проблема семантизации фонических структур поэтического оригинала в переводе. Поэзия – это та область, где звуковой символизм играет решающую роль и внутренняя связь между звучанием и значением становится явной, интенсивной. В поэзии смысл может возникнуть подчас только из-за ассоциации со звуком.

Ключевые слова: поэтический оригинал, перевод, звуковой символизм, фоническая структура, фонетическое значение.

Naumenko A. A.,

Petro Mohyla Black Sea National University

SEMANTIZATION OF PHONIC STRUCTURES OF POETIC ORIGINAL IN TRANSLATION

The article deals with semantization of phonic structures of poetic original in translation. Poetry is a field which features sound symbolism and where the inner bond between sound and sense transforms from implicit into directly and intensively expressed. In poetry sense can arise only through the association with sound.

Key words: Sound Symbolism, Poetic original, Translation, Semantization of Phonic Structures.

Ігор Козлик,
доктор філологічних наук, професор,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

**ЗДОБУТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ АНГЛІСТИКИ
(про монографію Л. М. Корнільової «Романтична картина світу в поетичній
творчості Роберта Сауті та художній історизм як її концептуальна домінанта».
Харків, 2018. 316 с.)**

Вивчення англійського романтизму не втрачає своєї актуальності, зокрема в українській науці про літературу, що пов'язано із загальним ростом зацікавленості в новітніх колах гуманітаріїв Європи і США до проблем романтизму в Англії в цілому. Ця тенденція живиться прагненням подолати інерцію попереднього підходу, коли концепція англійського романтизму спиралася насамперед на досвід представників так званої «Великої шістки» (Блейк, Вордсворт, Кольрідж, Кітс, Шеллі, Байрон), а багато інших літераторів тієї історико-літературної доби, зокрема Роберт Сауті (1774–1843), які зробили важливий внесок у розвиток цього літературного напрямку в Англії, залишилися поза полем зору дослідників, а тому закономірно не представлені належним чином у аналітичних реконструкціях літературного контексту тієї епохи. А без цього не можна вибудувати таку історико-літературну концепцію, яка охоплювала увесь наявний об'єктний матеріал. Не виняток у цьому сенсі і українське літературознавство. З огляду на це рецензована монографія є актуальною і може стимулювати подальші дослідження оприявленої в ній історико-літературної проблематики.

Рецензована монографія має ґрунтовну джерелознавчу базу (список літератури налічує 451 позицію, 294 з яких – це англомовні джерела). Вона добре структурована на концептуальному та композиційному рівнях: рух до побудови власного евристичного простору відбувається виключно через аналіз історико-функціональної площини і окреслення теоретико-методологічних орієнтирів дослідження творчості Р. Сауті як одного з чільних оприявлень феномена англійського романтизму. Відповідно першому аспекту присвячений перший розділ монографії «Творчість Роберта Сауті в науково-критичному дискурсі» (тут йдеться про досвід критичної і наукової рецепції творчості письменника у ХІХ – початку ХХІ ст.), а другому – другий розділ «Теоретико-методологічні основи дослідження в контексті сучасної наукової рецепції англійського романтизму», де основна увага приділена сутнісній специфіці явища англійського романтизму та окресленню актуальної проблематики та перспективних векторів її сучасного студіювання.

Основний корпус монографії (с.74–221) присвячений власне об'єкту дослідження, який розглядається у наступній послідовності: рання творчість Р. Сауті у проєкції категорії «романтична картина світу» (розділ 3) та у світлі еволюційної динаміки романтичної естетики (розділ 4) і далі до романтичної історіографії Р.Сауті (розділ 5). Дослідниця пропонує нове прочитання низки поетичних творів англійського романтика (окремих поезій та поем). Як наслідок, Р. Сауті постає рівноправним членом тріумвірату поетів «Озерної школи» й одним із чільних представників романтичного літературного напрямку

в Англії, який на основі художнього історизму активно переосмислював у своїй творчості проблеми теології, взаємини людини з Богом, закони природи, історію, питання національної ідентичності, тогочасні найгостріші соціальні проблеми та колоніальний досвід Англії й ін. Л. М. Корнільєвій вдається здолати певних упереджень щодо Сауті-поета, які стосуються, зокрема, його містицизму, безбожництва, прихильності до готики, песимізму, улесливості щодо монархів, шовінізму та ренегатства. Дослідниця розглядає сутність створеного Р. Сауті іміджу Сходу, розкриває зв'язки поетового художнього тексту з біблійним текстом, європейським фольклором, тогочасним історичним контекстом, включаючи, як вже зазначалося вище, колоніальний досвід тогочасної Англії.

Загалом у площину аналізу в рецензованій монографії потрапляють різножанрові твори (наприклад, елегії, присвяти, балади, поеми, монодрами й ін.), але з урахуванням їх жанрової специфіки. Це супроводжується доречними (хоча інколи й надто великими за обсягом) коментарями, які можуть бути використані при публікації збірок віршів Р. Сауті. Базові – романтичні – чинники творчості Сауті характеризуються у монографії через з'ясування підтексту, специфічних авторських порівнянь, алузій, складових міжкультурної комунікації, які вимагають від читача спеціальних знань, і усе це теж актуалізує важку для розуміння поезію Р. Сауті, надаючи їй нового звучання. А залучення до розгляду великого за обсягом об'єктного поетичного матеріалу дозволяє дослідниці репрезентувати поетичні твори Р. Сауті як цілісне утворення, що створює необхідні передумови для адекватного поцінування поетичної спадщини англійського романтика.

Л. М. Корнільєва часто полемізує з тиражованими у текстах наукової саутіани упередженнями і помилковими судженнями й оцінками (наприклад, з тезою К. В. Кобелевої про поетичний провал як причину «поганої слави» усієї літературної творчості Р. Сауті; з практиками розгляду творів Р. Сауті виключно як «адаптацій» творів інших авторів (М. Якобус) чи навіть плагіату (К. Сміт); з тенденцією ототожнення автора і ліричного героя (Ж. Карналл, Е. Бернхардт-Кабиш й ін.). Нарешті важливо, що поетичний досвід Р. Сауті розглянуто як важливий щабель у русі поета до прозової творчості.

Звісно, теоретичний, методологічний та практичний евристичний досвід, втілений у монографії «Романтична картина світу в поетичній творчості Роберта Сауті та художній історизм як її концептуальна домінанта», потребує більш конкретного і детального фахового розгляду. Але про те, що науковий проєкт Л. М. Корнільєвої є цілком успішним, тобто таким, що досяг власних цілей і вирішив поставлені завдання, можна з упевненістю говорити вже сьогодні.

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Абрамович С.Д. «СЛОВО ТВОЕ <... > СВЕТ СТЕЗЕ МОЕЙ». СЛОВО И СВЕТ
КАК НЕРАЗРЫВНО СОПРЯЖЕННЫЕ КАТЕГОРИИ БИБЛЕЙСКОЙ
КАРТИНЫ ТВОРЕНИЯ МИРА 5

Хо Сун Чхоль ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КОРЕЇ 15

Мех Н.О. БІБЛІЙНІ ТЕКСТИ В КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ. 17

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Астрахан Н.І. ПСИХОАНАЛІЗ ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА
СТРАТЕГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА: МІЖ НАУКОВИМ
ТА ХУДОЖНІМ ДИСКУРСОМ 24

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Шкіцька І.Ю. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВИЛА ВЗАЄМНОГО ОБМІНУ В СИТУАЦІЯХ
МАНІПУЛЮВАННЯ ПОЗИТИВОМ 32

Ярмак В.І. СЕРБСЬКІ ДВОВИДОВІ ДІЄСЛОВА ТА НЕДОСТАТНЄ ДІЄСЛОВО
«ВЕЛИМ» У ПРОЗОВИХ ФОРМАХ 40

Сорокін С.В. ФУНКЦІОНАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ КЛАУЗИ
В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ 51

Мудринич С.Ю. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ СЛІВ СЕМАНТИКИ СТАНУ В
СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТА ГЕРМАНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ. 64

Бундза І.В. ВІД ІМЕННИКІВ *SINGULARIA TANTUM* НА ПОЗНАЧЕННЯ
ПОЧУТТІВ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ 72

Лях І.В., Ліхошерст О.Г. НОМІНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ
НІМЕЦЬКОЇ ГІРНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ) 79

Симоненко І.В. СЛОВОЗМІНА ПРИКМЕТНИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ
В СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО
ПОРУБІЖЖЯ 84

Слободян О.В. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕОГРАФІЧНИХ НАРОДНИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З РЕЛЬЄФОМ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ	89
Спільник Т.М. НЕСТАНДАРТНІСТЬ ЗМІСТУ ПРЕДИКАТИВНОЇ ЧАСТИНИ СКЛАДНИХ ГРАДАЦІЙНИХ РЕЧЕНЬ, ЩО ВІДПОВІДАЄ КРИТЕРІЮ ДОСТАТНОСТІ	97
Стаценко Е.Н. ИСТОРИКО-ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В УСТАНОВЛЕНИИ ПАРАДИГМАТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ СИНОНИМИЧЕСКОЙ ПАРЫ <i>ЕСТЬ</i> И <i>КУШАТЬ</i> В КОНТЕКСТЕ КОГНИТИВНОЙ ТЕОРИИ	103
Юсікова О.В. ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ДИНАМІКОЮ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	109
Костовська А.В. ВІД МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ДО МОВИ ПОРОЗУМІННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ	114
Малишева М.А. АДРЕСАТНА КАУЗАТИВНА ДІЯ В ІМПЕРАТИВНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	121
Князь Т.М. ПОРІВНЯЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БІДНОСТІ	127
Богомольникова Н.А. МИКРОТОПОНИМИЯ ГОМЕЛЬЩИНЫ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ	132

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Станкевич А. ЗВУКОВЫЕ СРЕДСТВА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ВНЕОБЯДОВОГО НАРОДНО-ПЕСЕННОГО ТВОРЧЕСТВА ГОМЕЛЬЩИНЫ	139
Борбенчук І.М. ФУНКЦІЇ ОНІМІВ У ТВОРЧОСТІ КАТУЛЛА	145
Гутникова А.В. ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В УСТАВЕ ООН	149
Невська Ю.В. ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ ДИСКУРСИВІВ В ЕПІСТОЛЯРНУМУ ДИСКУРСІ	153
Портинова-Шаховская А.В. СУГГЕСТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АБСТРАКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКОВОЙ СТРУКТУРЕ «ПЕРВОЙ МОЛИТВЫ КО ГОСПОДУ О ДЕТЯХ»	157
Русецкая И. ЭПИЗОД ОБЩЕНИЯ КАК ДИНАМИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА	161
Слівець В.Р. АНАМАСТЫКОН КІЄВА Ў КАНАТЭКСЕ АПОВЕСЦІ ВІКТАРА КАРАМАЗАВА “БРАМА”	165
Сыромля Н.Н. СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РУСИСТИКИ В ОБЛАСТИ ЛИНГВОИМАГОЛОГИИ И ДИСКУРСОЛОГИИ	171

<i>Тачыла Н.Р.</i> АДЭТНАНІМІЧНЫЯ ЎТВАРЭННІ Ў ГАВОРКАХ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ	176
<i>Урбанович И.Г.</i> МЕТАФОРА КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ ОККАЗИОНАЛЬНОСТИ.	183
<i>Волчанська Г.В., Гейко Д.</i> ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЛОКАТИВНОСТІ В РОМАНІ «КАРБІ І СКАРБІ» МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ	187
<i>Креч Т.В., Милева И.В.</i> ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ КАК ОТРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССОВ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.	192
<i>Shopin P.I.</i> ASYMMETRIES OF EMBODIMENT: WHY THE BODY BOTH HELPS AND HINDERS OUR UNDERSTANDING OF THE WORLD	197
<i>Тереценко С.І.</i> ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В КАЗКАХ ВОЛОДИМИРА КОРОТКЕВИЧА: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ БІЛОРУСЬКІЙ ФРАЗЕОГРАФІЇ	202
<i>Герман Л.В.</i> ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ БОТАНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	209
<i>Панкова Н.М.</i> ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРЕМИЙ ВЕТКОВСКОГО РАЙОНА	213
<i>Сошко О.Г.</i> МЕТАФОРІЧНІ ТА МЕТОНІМІЧНІ МОДЕЛІ БІБЛІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО- ЕТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДИНИ	217
<i>Грабова А.</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНІТИВНИХ МЕТАФОР В ІДІОСТИЛІ ЛІНИ КОСТЕНКО.	224
<i>Кавалёва А.В., Шур В.В.</i> АРХАІЗАЦЫЯ ТАПАНІМІЧНЫХ АДЗНАК БЕЛАРУСІ.	228
<i>Галаур С.П.</i> РЕГУЛЯТИВНИЙ СПОСІБ ГРАФІКО-АКЦЕНТУАЦІЙНОГО КОНТРАСТУ І СПЕЦИФІКА ЧИТАЦЬКОЇ РЕЦЕПЦІЇ.	234

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Ковальчук Ін.М., Ковальчук Ір.М.</i> МОВА ТА МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ ТУРЕЧЧИНИ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІАЛУ «YENİ GELİN»)	239
--	-----

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Дорофєєва О.С., Косова С.О.</i> КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ПОЗИТИВНОЇ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ТАКТИКИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПОЗИЦІЇ «УКРАЇНА-ЄС» (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ ТА ЗВЕРНЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПЕТРА ОЛЕКСІЙОВИЧА ПОРОШЕНКА)	246
<i>Єфименко О.М.</i> СЛОВОСПОЛУКИ ПЕРІОДУ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ	253
<i>Любчук Н.В.</i> ВІДТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПУТІВНИКАХ	258
<i>Сагірова Л.В.</i> «ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОГО ВРАЧА» И «ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОГО ПАЦИЕНТА» В АСПЕКТЕ МЕДИЦИНСКОЙ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ	264
<i>Тесленко Н.О., Богданець Н.С.</i> МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ	271
<i>Семенюк О.А.</i> ДІАЛЕКТНІ МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ В МОВІ БЛОГУ ЛЮДМИЛИ ЛІННИК В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННІ «ВІКНА»	277

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Маслова В.А.</i> ПОЭЗИЯ – ПУТЬ ПОСТИЖЕНИЯ СЕБЯ И МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА УКРАИНСКОГО ПОЭТА ДМИТРИЯ БУРАГО)	283
<i>Муратова Е.Ю.</i> ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ИМЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ КАК ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ СМЫСЛОВ	288
<i>Мацевко-Бекерська Л.В.</i> ДІАЛОГ ІНТЕНЦІЙ ЯК ФОРМАТ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ	294
<i>Боровко В.</i> МЕТАЛИТЕРАТУРНЫЙ ВЕКТОР В СОВРЕМЕННОМ БЕЛОРУССКОМ РОМАНЕ	303
<i>Хазанова Е.Л.</i> ОНОМАСТИКОН БЕЛОРУССКИХ И УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ НЕОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН	308
<i>Никитская Е.И.</i> ЧЕТЫРЕ БЛАГОРОДНЫЕ ИСТИНЫ НИКОЛАЯ ГУМИЛЕВА: О БУДДИЙСКИХ МОТИВАХ В ТВОРЧЕСТВЕ	311
<i>Олещенко Т.О.</i> ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ЯВИЩЕ ЛІТЕРАТУРИ	318
<i>Шкляєва Н.В., Николук Т.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІЧНОЇ ПРОЗИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ	322
<i>Бартош Ю.В.</i> АРТИШОК КАК МАЛАЯ СЕТЕВАЯ ПОЭТИЧЕСКАЯ ФОРМА	328
<i>Бляєва Т.М. (Старостенко)</i> СЕРЕДНЬОВІЧНІ ТРАДИЦІЇ СТВОРЕННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ТВОРАХ ПРОВІДНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ АВТОРІВ-ЧОЛОВІКІВ ХХ СТОРІЧЧЯ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ЕРНЕСТА ХЕМІНГВЕЙЯ І ФРЕНСІСА СКОТТА ФІЦДЖЕРАЛЬДА)	333

<i>Гребінник Л.В.</i> ЯВИЩЕ ДЕРИВАЦІЙНОЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В МЕЖАХ ІНТЕРСИСТЕМИ.	337
<i>Громова Т.В.</i> К ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ БАЗОВОЙ МЕТАФОРЫ «МИР – ТЕКСТ» В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	343
<i>Лавриненко Е.С.</i> РЕЦЕПЦИЯ БИБЛЕЙСКОГО ТЕКСТА В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ В.Ф. ХОДАСЕВИЧА	349
<i>Лотоцька К.</i> ГІЛБЕРТ ЧЕСТЕРТОН ОЧИМА МАКСА БІРБОМА: АВТОРСЬКЕ СВІТОБАЧЕННЯ У ПАРОДІЙНОМУ ПЕРЕЛОМЛЕННІ	356
<i>Елисеенко А.П.</i> Б. САДОВСКОЙ, Б. НИКОЛЬСКИЙ И А. ТИНЯКОВ: К ИСТОРИИ ОДНОГО ПОСТЫДНОГО ЭПИЗОДА (1912-1916 ГГ.)	363
<i>Мітіна Л.С.</i> ЧАСОПРОСТОРОВІ КОНЦЕПТИ «СХОДУ, ЗАХОДУ» САЛМАНА РУЩІ	370
<i>Антонова О.</i> БАЛКАНИ І «БАЛКАНІЗМ» У ТЕОРЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ	379
<i>Просіна К.М.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗІВ ГОЛОВНИХ ГЕРОЇВ РОМАНІВ ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА «ZEIT ZU LEBEN UND ZEIT ZU STERBEN» ТА ІВАНА БАГРЯНОГО «ЛЮДИНА БЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ»	384
<i>Наумова Т.М.</i> НАЗВИ ОСІБ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА ТА ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА.	391
<i>Шелест Г.Ю.</i> НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА – МАЛОВІДОМИЙ КЛАСИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	397
<i>Нетлюх Ю.А.</i> ТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ТАНЦЮ У ВІРШІ «ІСПАНСЬКА ТАНЦІВНИЦЯ» Р. М. РІЛЬКЕ.	402
<i>Бондар А.С.</i> ЧЕРГОВА ЗУСТРІЧ УКРАЇНЦІВ З НАЦУМЕ СОСЕКІ (НАЦУМЕ СОСЕКІ «ДЕСЯТЬ НОЧЕЙ СНІВ» ХАРКІВ: ФОЛІО, 2017. – 216 С.)	412
<i>Вергеєнко С.А.</i> ОБРАЗ РУСАЛКИ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ БЕЛОРУСОВ	416
<i>Гулевич Я.П.</i> КУМ И КУМА: МОТИВЫ ВЕЛИЧАЛЬНЫХ РОДИЛЬНО- КРЕСТИЛЬНЫХ ПЕСЕН	420
<i>Полуян Е.Н.</i> ПОХОРОННО-ПОМИНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ ЖИТЕЛЕЙ ЖИТКОВИЧСКОГО РАЙОНА ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ	421
<i>Кастрица Е.А.</i> ПРИМЕТЫ И ПОВЕРЬЯ КОРМЯНСКОГО РАЙОНА ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ	426
<i>Глузд В.И.</i> КУПАЛЬСКАЯ ОБРЯДНОСТЬ И ПОЭЗИЯ ЖЛОБИНСКОГО РАЙОНА ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ	431
<i>Новак В.С.</i> ТРАДИЦИИ РОДИЛЬНО-КРЕСТИЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ ЕЛЬСКОГО И КОРМЯНСКОГО РАЙОНОВ ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ.	434
<i>Новак В.С., Поборцева Е.В.</i> MYTHOLOGICAL REPRESENTATION RELATED TO THE WEDDING RITUAL IN GOMEL REGION	438
<i>Цыбакова С.Б.</i> МИФОПОЭТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ДЕРЕВЬЯХ В ТВОРЧЕСТВЕ АНАТОЛИЯ КОЗЛОВА	442

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Балабін В.В.</i> СПЕЦІАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДАЧА	448
<i>Зеленська О.П.</i> ТРУДНОЦІ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ	453
<i>Знаць О.Ф.</i> КОНТРАСТ ЯК МОВНИЙ МЕХАНІЗМ У НОВЕЛАХ Й. В. ГЕТЕ	459
<i>Братусь Т.В., Курріянов Є.В., Юрченко О.М.</i> СЕГМЕНТАЦІЯ ТЕКСТУ ПЕРЕКЛАДУ ЗА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ У COMPUTER-AIDED TRANSLATION СИСТЕМАХ	463
<i>Дюжєв С.А.</i> ДУХОВНИЙ, ДУШЕВНИЙ І ЛАНДШАФТНИЙ КОНТИНУУМ ФЕНОМЕНУ РОЗСЕЛЕННЯ (ПАМ'ЯТЬ, УМІННЯ, ПСИХІКА САМОВИЗНАЧЕННЯ, СВІТОВІДЧУТТЯ)	468
<i>Михайлова О.Г.</i> МІЖКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОФІЦІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСИВНОЇ ЛАНКИ «НАЧАЛЬНИК-ПІДЛЕГЛИЙ»)	477

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

<i>Онкович Г.В., Онкович А.Д.</i> КОНФЕРЕНЦІЯ «МОВА І КУЛЬТУРА» ЯК ІНТЕРАКТИВНА МЕДІАОСВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ	486
<i>Дьячук С.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТУДЕНТАМ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «РЕКЛАМА ТА ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ»	491
<i>Дементьєва Т.Г.</i> ПОДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТОВ К МЕЖКУЛЬТУРНОМУ ОБЩЕНІЮ НА БАЗЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ	494
<i>Кучеренко О.Ф.</i> УКРАЇНСЬКИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ЕТИКЕТ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ	498
<i>Чемоданова М.Ф.</i> ВЗАЄМОДІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОМПОНЕНТА ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИЙ МОВИ У СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ	503
<i>Волик Н.Г.</i> ЧИТАЦЬКІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ ПОЛТНТУ ІМ. ЮРІЯ КОНДРАТЮКА)	508
<i>Кондратюк Е.С.</i> ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕКСТОВО-КОММУНИКАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ НА ПРОДВИНУТОМ ЭТАПЕ	512
<i>Ковальчук В.І.</i> КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	517
<i>Савченко А.В.</i> АУДИОВИЗУАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	521

<i>Лисенко Л.В.</i> МЕНТАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ З ПОЗИЦІЇ СТЕРЕОТИПНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ	525
<i>Шукина Ю.В.</i> ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДУШИ И СОЗНАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АНТИЧНЫХ ФИЛОСОФОВ И УЧЕНЫХ – ПСИХОЛОГОВ НОВОЙ ЭРЫ	532
<i>Сукаленко Т.М.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ ХІХ СТ.: «ЦИГАН».	543
<i>Самигулина Ф.Г.</i> СПЕЦИФИКА РЕЧЕМЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОНТОГЕНЕЗЕ: НА ПРИМЕРЕ ДИСКУРСА РУССКО- И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ДЕТЕЙ	555
<i>Хоминич Г.И.</i> ВАРИАЦИИ ОБРАЗОВ, МОТИВОВ И СЮЖЕТОВ В МЕТАФОРИЧНОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТА Ф. НИЦШЕ «ТАК ГОВОРИЛ ЗАРАТУСТРА» И ТЕКСТА И. БУНИНА «ГОСПОДИН ИЗ САН–ФРАНЦИСКО»)	560
<i>Науменко А.А.</i> СЕМАНТИЗАЦІЯ ФОНІЧНИХ СТРУКТУР ПОЕТИЧНОГО ОРИГІНАЛА В ПЕРЕКЛАДІ	569
<i>Козлик І.</i> ЗДОБУТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ АНГЛІСТИКИ	577

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 21

Том II (191)

Редактор: *О.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *О.Л. Мумінова*

Підписано до друку 07.05.2018 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 40. Ум.-друк. арк. 31,85. Наклад 300 прим. Зам. № 1786-2.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41